

XI MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
“**DRUŠTVENE DEVIJACIJE**”

ZBORNIK RADOVA

DJECA U RIZIKU I SUKOBU SA ZAKONOM

Banja Luka, 2026.

JEDANAESTA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA

„DRUŠTVENE DEVIJACIJE“

XI INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

“SOCIAL DEVIATIONS”

DJECA U RIZIKU I SUKOBU SA ZAKONOM

ZBORNIK RADOVA

CHILDREN AT RISK AND IN CONFLICT WITH THE LAW

Banja Luka, 2026. godine

Izdavač:

Centar modernih znanja, Banja Luka

Suorganizatori naučnog skupa:

Ruski univerzitet prijateljstva naroda, Moskva

Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd

MIB, tvrtka za savjetovanje i edukaciju iz Ljubljane

Internacionalni centar za emocionalnu inteligenciju (ICEI) iz Ohrida

Glavni i odgovorni urednik:

Prof.dr Nebojša Macanović

Urednici:

Prof. dr Jagoda Petrović

Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci

Doc.dr Vera Petrović

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Univerzitet u Beogradu

Naučni odbor:

Prof.dr Olga B. Mikhailova (Moscow-Russia), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka-BiH), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd-Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Marta Witkowska (Warsaw-Poland), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje- Republika Severna Makedonija), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica-Crna Gora), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Sonja Kovačević (Split-Hrvatska), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Rok Hacin (Maribor-Slovenija), prof.dr Inna Bovina (Moscow-Russia), doc.dr Atanas Genchev (Sofia-Bulgaria), prof.dr Gal Istvan Laszlo (Pécs -Hungary), doc.dr Aleksandra Maksimović (Kragujevac-Srbija).

Organizacioni odbor naučne konferencije

Prof.dr Miroslav Bobrek, prof.dr Nebojša Macanović, prof.dr Nevenko Vranješ, prof.dr Kristina Bobrek Macanović, doc.dr Aleksandra Maksimović, doc.dr Ljubinka Lazić, dr.sc Gordana Nikolić, mr Leo Klapan.

Recenzentski odbor:

Prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), prof.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), akademik prof.dr Miroslav Baljak (Brčko-BiH), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Branislava Knežić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Vildana Pleh (Sarajevo-BiH), prof.dr Nermin Mulaosmanović (Tuzla-BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Anita Zovko (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Tatjana Marić (Banja Luka-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Doboj –BiH).

Tehnička priprema:

Danijel Jović

Štampa:

Markos

Tiraž:

200

SADRŽAJ

Predgovor	9
OD NASILJA NAD DECOM DO KRIMINALITETA MALOLETNIKA: PUTEVI RAZVOJA, EMPIRIJSKI UVIDI I IMPLIKACIJE ZA PREVENCIJU I RANU INTERVENCIJU <i>prof. dr Sanja Čopić</i>	13
PRAKSA ZASNOVANA NA ZNANJIMA O TRAUMI U PODRŠCI DECI I MLADIMA SA PROBLEMIMA U PONAŠANJU <i>doc.dr Jelena Tanasijević</i>	27
THEORETICAL JUSTIFICATION OF PERSONALITY PREDICTORS OF THE TENDENCY TO USE PSYCHOACTIVE SUBSTANCES IN ADOLESCENTS <i>associate professor Olga B. Mikhailova, clinical psychologist Olga A. Komissarova</i>	39
POTREBE PREVENTIVNIH EDUKATIVNIH PROGRAMA O KOCKANJU U OSNOVNOJ ŠKOLI <i>prof.dr Nera Zivlak-Radulović, dipl.psiholog Radomir Topić, dipl. soc.radnik Maja Tomanić</i>	48
OSOBENOSTI KRIVIČNE ODGOVORNOSTI MALOLJETNIKA U RUSKOJ FEDERACIJI <i>akademik prof. dr Miodrag N. Simović, prof. dr Vladimir M. Simović</i>	58
IZMEĐU EKRANA I UČIONICE: OBRASCI PONAŠANJA UČENIKA PRI KORIŠTENJU MOBILNIH TELEFONA TOKOM NASTAVE I ODMORA <i>prof.dr Draženko Jorgić, dipl. pedagog David Blagojević</i>	67
PROFESIONALNO SAGORIJEVANJE I USPJEŠNOST NASTAVNIKA NA POSLU <i>prof.dr Nermin Mulaosmanović, mr Damir Gazdić</i>	76
VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU: IZAZOVI I PREVENTIVNE MJERE <i>dipl. pravnik Gordana Rajić, magistar prava Andrea Stanković</i>	85
PREVENCIJA ONLINE NASILJA MEĐU MLADIMA: MEDIJSKA I INFORMACIJSKA PISMENOST ILI ZABRANA DRUŠTVENIH MREŽA? <i>prof.dr Jelena Gaković, Jasmina Gerin Pelo, MA</i>	92
OSNAŽIVANJE PORODICE U PREVENCIJI RIZIČNIH PONAŠANJA ADOLESCENATA KROZ PRIMJENU TRANSAKCIJNE ANALIZE <i>prof. dr Tatjana Marić</i>	103
ZLOUPORABA SREDSTAVA OVISNOSTI KAO RIZIČNI ČIMBENIK MALOLJETNIČKE DELINKVENCije <i>izv. prof. dr. sc. Dijana Gracin, Izv. prof. dr. sc. Danijela Lucić, dr. med. psihijatar Boris Gracin</i>	110
FUNKCIONALNA FINANSIJSKA NEPISMENOST KAO FAKTOR RIZIKA ZA RAZVOJ SOCIJALNO NEPRILAGOĐENOG PONAŠANJA KOD ADOLESCENATA <i>prof. dr Miloš Grujić</i>	121
ISPITIVANJE POVEZANOSTI IZMEĐU NEKIH SOCIO-PATOLOŠKIH POJAVA RODITELJA I PSIHO-SOCIJALNIH POREMEĆAJA KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE <i>doc.dr Tatjana Vujović</i>	133
NASILJE NA SPORTSKIM MANIFESTACIJAMA <i>mr.sci. Jasna Eminović, mr. Ibrahim Kadrić</i>	143
SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS - CHALLENGES AND OPPORTUNITIES <i>dr.sc. Mirko Goreta</i>	152

DELINKVENCIJA MALOLJETNICA U R. SRBIJI: OD FENOMENOLOGIJE KA RAZUMIJEVANJU ETIOLOGIJE <i>prof.dr Milana M. Ljubičić, prof.dr Slađana Dragišić Labaš</i>	160
JEZIK SOCIJALNOG RADA I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO <i>doc. dr. sc. Ljubinka Lazić</i>	170
MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ: PRAVNI OKVIR, STATISTIKA I ODGOJNE MJERE <i>dr. sc. Ivica Luketić</i>	178
SADRŽAJI I AKTIVNOSTI U REALIZACIJI INDIVIDUALNOG PLANA TRETMANA U RADU SA MALOLJETNIM PRESTUPNICIMA <i>prof.dr Nebojša Macanović, doc.dr Mario Babić, Ružica Savić, MA</i>	191
PERCEPCIJE STUDENATA MUZIČKE UMJETNOSTI O ULOZI MUZIČKO-PEDAGOŠKIH RADIONICA U PREVENCIJI NASILJA <i>prof. dr Branka Kovačević</i>	200
SPECIJALNA I GENERALNA PREVENCIJA SEKSUALNOG NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI <i>prof.dr Marina M. Simović, prof.dr Azra Adžajlić-Dedović</i>	208
ОСНОВНИ ИЗВОРИ ОДГОВОРНОСТИ ЗА МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА <i>академик проф. др Мирослав Баљак</i>	217
IZMEĐU EKRANA I DIJALOGA: OBRAZOVANJE I KVALITETA ŽIVOTA GENERACIJE ALFA I GENERACIJE BETA <i>prof. dr. sc. Siniša Kušić, prof. dr. sc. Sofija Vrcelj</i>	229
SAMOUBISTVA DECE I MLADIH <i>prof.dr Zorica Mršević</i>	240
KAZNENOPRAVNI MEHANIZMI ZAŠTITE OD NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA <i>prof.dr Vanda Božić</i>	252
ULOGA MALOLJETNIKA U KONTEKSTU TERORIZMA I TERORISTIČKIH AKTIVNOSTI <i>mr Mišel Buvač</i>	264
PEDAGOŠKI POTENCIJAL SPORTA U PREVENCIJI RIZIČNIH PONAŠANJA <i>prof. dr. sc. Antea Čilić, mag. fizičke kulture Leo Klapan, prof. dr. sc. Anita Zovko</i>	271
INTERNATIONAL DOCUMENTS OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA AS FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENT POPULATION <i>Davor Strika, MA</i>	277
ZAKONSKA REGULATIVA PRIMJENA MJERA PRISILE U BOSNI I HERCEGOVINI <i>doc. dr sc. Višnja Banjac Baljak, prof. dr Nera Zivlak-Radulović</i>	286
REZULTATI EVALUACIJE UČINKOVITOSTI PROGRAMA PREVENCIJE KOCKANJA MLADIH „KO ZAPRAVO POBJEĐUJE“? <i>prof.dr. Meliha Bijedić, Amir Hasanović, MA, mr.sc. Sanela Pekić</i>	294
СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА У ЕВРОПСКОЈ КОНВЕНЦИЈИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА <i>Вања Васиљковић, МА</i>	305
EKSPLOATACIJA DJEČJEG RADA U SAVREMENOM DRUŠTVU <i>prof. dr Dragana Vilić</i>	315

JAVNE POLITIKE U OBLASTI ZAŠTITE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ <i>prof. dr Nevenko Vranješ</i>	325
OD OBITELJSKOG PROBLEMA DO DRUŠTVENE DEVIJACIJE: INSTITUCIONALNA I DISKURZIVNA NEVIDLJIVOST NASILJA MALOLJETNIKA NAD RODITELJIMA I STARIJIM ČLANOVIMA OBITELJI <i>prof. dr. Jasminka Zloković</i>	340
UNUTRAŠNJA POSTPENALNA PODRŠKA KAO FAZA USPJEŠNE REINTEGRACIJE MALOLJETNOG PRIJESTUPNIKA <i>prof. dr Vildana Pleh, mr. iur Selma Škripić Hadžiselimović</i>	348
OSNOVNE KARAKTERISTIKE KRIMINALA MALOLETNIKA U VEZI SA DROGAMA I PROBLEMI NJEGOVOG EVIDENTIRANJA <i>prof.dr Ivana Radovanović, doc.dr Marija Maljković, prof.dr Milica Kovačević</i>	359
DIGITALNO OKRUŽENJE I RIZIČNA PONAŠANJA MLADIH: UTICAJ DRUŠTVENIH MREŽA, VRŠNJAČKIH PRITISAKA I EMOCIONALNE NEZRELOSTI <i>mr Nela Jovanoski</i>	370
PREDUZETNIŠTVO MLADIH I RAZVOJ VJEŠTINA KAO PREVENTIVNA MJERA U SPREČAVANJU DEVIJATNOG PONAŠANJA DJECE I MLADIH <i>prof.dr Kristina Bobrek Macanović, prof.dr Vesna Novaković</i>	378
UČESTALOST I VRSTE KAZNENIH DJELA DJECE I MALOLJETNIKA U REPUBLICI HRVATSKOJ OD 2015. DO 2025. GODINE <i>prof. dr Ksenija Romstein</i>	385
DJECA U ORUŽANOME SUKOBU: OD REGRUTIRANJA DO REINTEGRIRANJA S POSEBNIM OSVRTOM NA DJEVOJČICE VOJNIKE <i>mag. iur Ana Šego</i>	392
SAJBERBULING U VIDEOIGRAMA <i>doc.dr Muhamed Šemoski, Merjem Duraković, MA</i>	400
NEKE OBITELJSKE VARIJABLE I POJAVNOST MALOLJETNIČKE DELINKVENCije <i>mag.praesc.educ Slavica Šindija, prof.dr.sc. Smiljana Zrilić, izv.prof.dr.sc. Violeta Valjan Vukić</i>	408
ODGOJNI ČIMBENICI SLOBODNOG VREMENA DJECE I MLADIH KAO PREVENCIJA RIZIČNIH PONAŠANJA <i>doc. dr.sc. Marijana Škutor</i>	424
VRŠNJAČKO NASILJE, PREVENCIJA I TRETMAN <i>doc. dr Valentina Smolović</i>	435
СТАРОСНЕ ГРАНИЦЕ КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ МАЛОЛЕТНИКА – ПРАВЦИ МОГУЋЕ РЕФОРМЕ <i>проф. др Даница Васиљевић Продановић, др Филип Мурић</i>	444
УЛОГА ПОМАЖУЋИХ ПРОФЕСИЈА У ПРЕВЕНЦИЈИ И СПРЕЧАВАЊУ МАЛОЉЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА <i>дипл. социјални радник Дражана Томаш</i>	450
STIGMATIZACIJE DJECE I MLADIH S PROBLEMIMA U PONAŠANJU <i>socijalni radnik Eliza Učović, Damjan Bistričić</i>	458
ULOGA VRTIĆA I ŠKOLE U OTKLANJANJU NEPRAVILNOG GOVORA KOD DJECE PREDŠKOLSKOG I MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA <i>prof. razredne nastave Vera Barjaktarović Tomanović</i>	466

CHALLENGES OF PROFESSIONALS WORKING WITH CHILDREN IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF SRPSKA	474
<i>master of social work Jelena Kuprešanin, full professor Marina M. Simović</i>	
VIDEO IGRE U SOCIJALNOPEDAGOŠKOM RADU S DJECOM I MLADIMA: ISTRAŽIVANJA I IMPLIKACIJE ZA PRAKSU	484
<i>dr. sc. Sanja Horvatić, mag. paed. Jasmin Kahrmanović</i>	
ZNAČAJ RANIH MALADAPTIVNIH ŠEMA U PREDVIĐANJU SAMOPOVREĐIVANJA MLADIH	491
<i>Sladana Milošević, MA</i>	
PROBLEMI U PONAŠANJU U OSNOVNIM ŠKOLAMA: UZROCI, VASPITNE MJERE, PODRŠKA	502
<i>dr.sc. Sanda Milošević</i>	
UTICAJ OVISNOSTI O PSIHOAKTIVNIM SUPSTANCAMA I DIGITALNIM TEHNOLOGIJAMA NA POJAVU MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA	511
<i>prof.dr Milanko Aladžić, diplomirani pravnik Sajra Ramić</i>	
SPECIFIČNOSTI PRISTUPA U RADU S MALOLJETNIM POČINITELJIMA KRIVIČNIH DJELA I ETIČKE DILEME	521
<i>prof.dr.sc. Edin Muftić, prof.dr.sc.Lejla Kuralić-Čišić, prof.dr.sc. Ranko Kovačević, doc.dr.sc. Adela Čokić</i>	
POSTUPOVNA JAMSTVA ZA DJECU U KRIVIČNIM POSTUPCIMA: PROCJENA USKLAĐENOSTI ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE SA DIREKTIVOM (EU) 2016/800	531
<i>prof. dr. sc. Adnan Duraković, mr. iur. Filip Novaković</i>	
DA LI JE POTREBNO SNIZITI GRANICU KRIVIČNE ODGOVORNOSTI MALOLETNIKA I NA DECU?	541
<i>dr Gordana Nikolić</i>	
DEPRIVATION OF LIBERTY OF CHILDREN IN CONFLICT WITH THE LAW: BRIDGING THE GAP BETWEEN EU STANDARDS AND CRIMINAL JUSTICE PRACTICE	550
<i>associate professor Ajna Jodanović, full professor Vladimir M. Simović</i>	
BEZBJEDNOST I CYBERBULLYING	560
<i>dr.sc. Mirko Goreta</i>	
UTICAJ VRŠNJAČKE EDUKACIJE NA POZITIVNU ŠKOLSKU KLIMU I PREVENCIJU AGRESIVNOG PONAŠANJA U ŠKOLI	568
<i>doc.dr.sci. Šejla Džanan</i>	
INSTITUCIONALNI DOPRINOS EVROPSKE UNIJE BORBI PROTIV DJEČIJE ZAVISNOSTI OD UPOTREBE PAMETNIH TELEFONA U DRŽAVAMA ČLANICAMA	577
<i>prof. dr Manja Đurić Džakić</i>	
RAZVIJANJE KOMPETENCIJA NENASILNOG RJEŠAVANJA SUKOBNA KOD UČENIKA NIŽIH RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE	584
<i>doc.dr Ivana Jovanović, izv.prof Anita Imre, doc.dr Nikolina Knezović</i>	
WHEN CHILDREN SPEAK THROUGH BAHAVIOUR: STRESS AND AFFECT REGULATION IN FAMILY THERAPY	594
<i>assistant professor dr. Sara Jerebic, assistant professor dr. Drago Jerebic</i>	
PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA KAO SEGMENT BEZBEDNOSTI DECE I MLADIH	601
<i>mr Svetlana Janković</i>	
MALOLJETNIČKE TRUDNOĆE U REPUBLICI HRVATSKOJ	611
<i>dipl. soc. radnica Snježana Bošnjak</i>	

ZLOUPOTREBA DJECE U TERORISTIČKIM ORGANIZACIJAMA IZMEĐU PROPAGANDE I PRISILE <i>Jadranka Stojanović, MA</i>	622
РИЗИЧНА ПОНАШАЊА ДЕЦЕ И АДОЛЕСЦЕНАТА <i>Мери З. Стојковић, МА</i>	637
RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI KOD PROBLEMA OVISNOSTI O SINTETSKIM DROGAMA KOD MALOLJETNIKA S PODRUČJA ISTARSKE ŽUPANIJE <i>prof. Manuela Krakar Ahmedović, prof. Matea Filipović, soc. radnica Eliza Učović</i>	645
HUMAN RESOURCES AND CORPORATE SECURITY <i>associate professor Danilo Mrković, associate professor Dragan Mišetić</i>	657
ULOGA ISKUSTVA SEKSUALNE VIKTIMIZACIJE U OBJAŠNJENJU SEKSUALNE DELINKVENCije MALOLJETNIKA <i>prof.dr Irma Kovčo Vukadin</i>	665
PRAVNI, VIKTIMOLOŠKI I MEDIJSKI IZAZOVI U VEZI AI-SINTETIZOVANIH PRIKAZA ZLOSTAVLJANJA DJECE KAO NOVI OBLIK RIZIKA <i>Vesna Iliktarević, MA, mr. iur. Filip Novaković</i>	676
VASPITANJE U VRLINI KAO PREVENCIJA NASILJA U FILOZOFIJAMA PLATONA I ARISTOTELA <i>prof. dr Nataša Vilić</i>	689
MLADOLETNIŠKA NOSEČNOST V SLOVENIJI: DEJAVNIKI TVEGANJA, POSLEDICE IN MOŽNOSTI PREVENTIVE <i>prof. zgodovine, uni. dipl. soc. kulture Maja Žibert</i>	699
НУКЛЕАРНОТО СЕМЕЈСТВО И ДЕЦА ВО РИЗИК <i>др Драган Стефановски</i>	707
DRUG ABUSE IN PRISONS AS A SECURITY RISK: CHALLENGES OF CONTROL AND PREVENTION <i>associate professor Edhem Tači</i>	716
USTAVNOPRAVNI POLOŽAJ DJETETA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI <i>prof. dr Ljubinko Mitrović, doc. dr Nikolina Grbić Pavlović, doc. dr Gojko Pavlović</i>	729
ЗЕЛЕНАТА СОЦИЈАЛНА РАБОТА И БИХЕВИОРАЛНОТО ЗДРАВЈЕ КАКО ИНТЕГРАТИВЕН ПРИСТАП ВО РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈАТА НА ДЕЦА ВО РИЗИК И ВО СУДИР СО ЗАКОНОТ <i>соц. работник Наташа Павиќевиќ – Стојменовска, психолог и психотерапевт Весна Милосављевиќ</i>	738
ELEKTRONSKO NASILJE KOT SODOBNA OBLIKA VRSTNIŠKEGA NASILJA <i>spec., dipl. Inž. Lina Dečman Molan</i>	748
ZAŠTITA DJECE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA <i>prof.dr Marić Tamara</i>	756
AGRESIVNO PONAŠANJA KAO VID RIZIČNOG PONAŠANJA DECE I MLADIH SA SMETNJAMA U RAZVOJU <i>dipl.defektolog Ivana Rojević, dipl.defektolog Nevena Nikolić</i>	767

PREDGOVOR

Pitanje djece u riziku i djece u sukobu sa zakonom predstavlja jedno od najosjetljivijih i najvažnijih područja savremenog društva. U vremenu ubrzanih društvenih promjena, ekonomske neizvjesnosti i sve izraženijih socijalnih razlika, djeca i mladi se nerijetko nalaze u situacijama koje povećavaju vjerovatnoću rizičnih ponašanja i konflikta sa zakonskim normama. XI po redu međunarodna naučna konferencija “Društvene devijacije” ove godine je svoju centralnu temu definisala pod nazivom „Djeca u riziku i sukobu sa zakonom“, koja je okupila preko stotinu stručnjaka, istraživača i praktičara s ciljem razmjene znanja, iskustava i savremenih pristupa u radu s ovom populacijom. Kroz izlaganja i diskusije otvorena su brojna pitanja koja se tiču efikasnosti postojećih institucionalnih odgovora, ali i potrebe za jačanjem preventivnih mehanizama i međusektorske saradnje.

Ovaj Zbornik radova nastao je kao rezultat potrebe da se na interdisciplinarni način sagledaju uzroci, oblici i posljedice rizičnih ponašanja kod djece, ali i da se ponude konkretni prijedlozi za prevenciju, intervenciju i resocijalizaciju. Autori okupljeni u ovom izdanju dolaze iz različitih oblasti – prava, socijalnog rada, sociologije, pedagogije, psihologije i kriminologije – što ovom Zborniku daje posebnu vrijednost i širinu pristupa. Poseban akcenat stavljen je na razumijevanje konteksta u kojem djeca odrastaju, uključujući porodične prilike, obrazovni sistem, uticaj vršnjaka i šire društvene okolnosti. Radovi u Zborniku ukazuju na to da djeca u sukobu sa zakonom nisu samo počiniooci, već prije svega djeca kojima je potrebna podrška, zaštita i adekvatan odgovor društva.

Cilj ovog Zbornika nije samo teorijska analiza, već i podsticanje dijaloga između stručnjaka, institucija i šire zajednice, kako bi se unaprijedili postojeći mehanizmi zaštite djece i izgradili efikasniji sistemi prevencije. Posebno je važno naglasiti značaj ranog prepoznavanja rizika i pravovremenog djelovanja, čime se može spriječiti dalja marginalizacija djece i mladih.

Konferencija je ukazala na značaj usklađivanja prakse sa međunarodnim standardima zaštite prava djeteta, kao i na nužnost razvoja individualizovanih pristupa koji uvažavaju specifične potrebe svakog djeteta. Posebna pažnja posvećena je ulozi porodice, škole i lokalne zajednice kao ključnih faktora u prevenciji rizičnih ponašanja. U takvom duhu pripremljen je i ovaj Zbornik. U njemu su prikazani radovi autora iz različitih naučnih disciplina. Prezentovana su dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom konferencije.

Učešće autora iz devet zemalja daje mogućnost sagledavanja i kompariranja situacije u različitim društvenim kontekstima, ali i preuzimanja pozitivnih iskustava. Ponuđeni su pogledi i rješenja iz ugla različitih naučnih oblasti, što odražava nastojanje da se na jedan multidisciplinarni način govori o ovom problemu u savremenom društvu. Radovi predstavljeni na konferenciji, a sabrani u ovom Zborniku, reflektuju savremene izazove i nude smjernice za unapređenje politika i prakse, s krajnjim ciljem zaštite najboljeg interesa djeteta i njegove uspješne reintegracije u društvo.

Nadamo se da će ovaj Zbornik doprinijeti boljem razumijevanju problema, ali i poslužiti kao koristan resurs svima koji rade sa djecom – od stručnjaka u institucijama, preko nastavnika i roditelja, do donosilaca odluka. Uvjereni smo da zajedničkim djelovanjem možemo stvoriti sigurnije i podsticajnije okruženje za svako dijete.

Banja Luka, maj, 2026. godine

Urednici

PLENARNA IZLAGANJA

**OD NASILJA NAD DECOM DO KRIMINALITETA MALOLETNIKA: PUTEVI
RAZVOJA, EMPIRIJSKI UVIDI I IMPLIKACIJE ZA PREVENCIJU I
RANU INTERVENCIJU***Prof. dr Sanja Čopić¹**Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Apstrakt: *Nasilje nad decom, koje uključuje psihičko, fizičko i seksualno zlostavljanje, zanemarivanje i eksploataciju dece, predstavlja ozbiljan vid kršenja prava dece i javnozdravstveni problem. Ono ostavlja brojne posledice po psihički, fizički i socijalni razvoj deteta. Nasilje nad decom je značajan faktor rizika za kriminalno ponašanje maloletnika, ali i kasnije, za kriminalno ponašanje u odraslom dobu. Empirijski nalazi nedvosmisleno pokazuju da su deca koja su izložena nasilju u značajno većem riziku od one koja nisu imala nasilno iskustvo od uključivanja u kriminalna ponašanja. Ovaj rizik se povećava ako se nasilje koje počinje u detinjstvu nastavlja i u adolescenciji ili, pak, kada nasilje počinje tek u periodu adolescencije. Ipak, većina dece koja su izložena nasilnoj viktimizaciji u detinjstvu neće vršiti kriminalna ponašanja. Polazeći od toga, u radu se analizira povezanost između (direktna i indirektna) nasilne viktimizacije dece u porodičnom kontekstu i njihovog kriminalnog ponašanja u periodu maloletstva. Odnos nasilja nad decom i kriminalnog ponašanja maloletnika nije linearan, već je posredovan nizom drugih individualnih, mikro-socijalnih i situacionih faktora. Upravo razumevanje tog različitog uticaja nasilja nad decom na kriminalno ponašanje maloletnika je ključno za razvijanje strategija rane intervencije i preusmeravanje politika i prakse odgovora na kriminalitet maloletnika ka odgovorima koji su bazirani na principima pozitivnog razvoja mladih, restorativne pravde, pozitivne kriminologije i pozitivne viktimologije. Polazeći od postavki nekoliko integrativnih razvojnih teorijskih modela koji nastoje da objasne kriminalitet maloletnika, rad analizira različite puteve koji vode od rane nasilne viktimizacije do kriminalnog ponašanja maloletnika, ilustrujući to nalazima istraživanja, kao i implikacije za razvijanje programa prevencije i reakcije na kriminalitet maloletnika.*

Ključne reči: *nasilje nad decom, maloletnički kriminalitet, faktori rizika, istraživanja, prevencija, rana intervencija*

Uvod

Poslednjih decenija sve više raste interesovanje naučne, stručne i opšte javnosti za pitanja koja se tiču dece kao žrtava, pre svega žrtava nasilja, i to u porodičnom kontekstu u kome su najugroženija, s jedne, i devijantnog, delinkventnog i kriminalnog ponašanja dece i maloletnika, sa druge strane. Ovo potonje posebno dospeva u žižu javnosti nakon pojedinačnih, naročito brutalnih ponašanja dece i maloletnika, poput, na primer, masovnog ubistva koje se dogodilo u osnovnoj školi u Beogradu početkom maja 2023. godine kada je trinaestogodišnji dečak, učenik škole, ubio devetoro dece i jednu odraslu osobu, a još šestoro njih teže ili lakše ranio. Ali, i nevezano od toga, i lokalno i globalno posmatrano (videti, na primer, Xuan et al., 2025), sve je prisutnije uverenje u opštoj populaciji da je kriminalitet maloletnika u stalnom porastu i da su posledice kriminalnog ponašanja maloletnika sve

¹ sanja.copic011@gmail.com

teže. To samo donekle potvrđuju zvanični statistički podaci, na primer, u Srbiji (Ćopić, 2023), ali se ipak uočava određeno preterivanje kroz preuveličavanje udela nasilničkog kriminaliteta maloletnika i njihove brutalnosti. Tome doprinose mediji (Nikolić-Ristanović, 2014), stvarajući moralnu paniku (Nikolić-Ristanović, 2014; Scardaccione, 2013), što rezultira zahtevima za jačanjem represije u odgovoru na kriminalna ponašanja maloletnika, ali i dece koja nisu krivično odgovorna, što je, pak, u skladu sa savremenim kaznenim populizmom (Soković, 2012) i modelom kontrole kriminaliteta (Soković, 2011). Primera radi, u Srbiji je 2023. godine Centar za nestalu i zlostavljano decu sproveo istraživanje stavova javnosti prema maloletnim učiniocima krivičnih dela (Centra za nestalu i zlostavljano decu, 2024). Istraživanje je realizovano na uzorku od više od 4600 ispitanika iz 17 okruga u Srbiji kako bi se ispitali stavovi opšte javnosti o maloletnim učiniocima krivičnih dela i spuštanju starosne granice krivične odgovornosti maloletnika. Podaci do kojih se došlo su pokazali da nešto više od 90% ispitanika doživljava maloletnički kriminalitet kao veliki društveni problem, posebno gledano iz ugla lične bezbednosti. Većina ispitanika smatra da treba spustiti starosnu granicu krivične odgovornosti maloletnika sa 14 na 12 godina, više od 83% ispitanika se slaže sa stavom da bi maloletnicima koji su učinili krivično delo trebalo suditi kao odraslima, a čak 30% njih misli da ih treba u potpunosti izopštiti iz društva. Sa druge strane, što deluje prilično poražavajuće, podaci su pokazali da veći deo ispitanika nema poverenje u mere prevencije i zaštite.

Međutim, društveni odgovori na kriminalitet maloletnika moraju da budu utemeljeni na empirijskim dokazima, koji, između ostalog, upućuju na to da je nasilna viktimizacija dece, posebno u porodičnom okruženju, jedan od značajnih faktora rizika za kriminalno ponašanje maloletnika, koje može da se nastavi i u odraslom dobu. Nasilje nad decom je jedno od negativnih iskustava u detinjstvu (eng. *adverse childhood experiences*), koje utiče na bio-psiho-socijalni razvoj deteta i može da bude put u njegovo devijantno, delinkventno i kriminalno ponašanje (Bogetić i Jugović, 2024), što je potvrđeno u brojim prospektivnim i retrospektivnim studijama (Braga et al., 2017; Doelman et al., 2023; Laajasalo et al., 2025). Empirijski nalazi, kako ću pokazati u ovom radu, nedvosmisleno pokazuju da su deca koja su izložena nasilju u značajno većem riziku od one koja nisu imala nasilno iskustvo od uključivanja u kriminalna ponašanja. I upravo tu može da se napravi veza između dva kraja jednog kontinuumu koji je u fokusu ovogodišnjeg skupa: deca u riziku (ili deca kao žrtve), s jedne, i deca u sukobu sa zakonom (ili deca, odnosno maloletnici koji ispoljavaju devijantna, delinkventna i kriminalna ponašanja, koja su u fokusu daljeg razmatranja u radu), sa druge strane. Između ta dva pola postoji čitav niz faktora rizika i protektivnih faktora, koji u sadejstvu mogu da objasne na koji način i u kojim momentima (tranzicionim tačkama) životnog toka deteta, odnosno mlade osobe, jedna pojava utiče na drugu (Stewart et al., 2008).

Polazeći od toga, u radu se analizira povezanost između (direktne i indirektne) nasilne viktimizacije dece u porodičnom kontekstu i njihovog kriminalnog ponašanja u periodu maloletstva, koja je poslednjih decenija sve više u fokusu razvojne i kriminologije životnog toka (Buljubašić, 2021). Razumevanje različitog uticaja nasilja nad decom na kriminalno ponašanje maloletnika, odnosno utvrđivanje faktora povezanih sa nasiljem nad decom koji mogu da utiču na kriminalno ponašanje maloletnika je ključno za razvijanje strategija ranog prepoznavanja rizika, rane intervencije i preusmeravanje politika i prakse odgovora na kriminalitet maloletnika ka odgovorima koji su bazirani na principima pozitivnog razvoja mladih, restorativne pravde, pozitivne kriminologije i viktimologije. Na taj način bi odgovori bili usmereniji na otklanjanje uzorka, a ne na puko delovanje na posledicu nasilja nad decom u formi kriminalnog ponašanja. Polazeći od postavki nekoliko integrativnih razvojnih teorijskih modela koji nastoje da objasne kriminalitet maloletnika, rad analizira različite puteve koji vode od rane nasilne viktimizacije do kriminalnog ponašanja maloletnika, ilustrujući to nalazima istraživanja, kao i kakve to implikacije ima za razvijanje programa prevencije i reakcije na kriminalitet maloletnika.

Deca žrtve nasilja

Prema članu 19 Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta², nasilje nad decom obuhvata sve oblike „fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zlopotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zlopotrebu, dok je na brizi kod roditelja, zakonskih staratelja ili nekog drugog lica kome je poverena briga o detetu“. Nasilje nad decom uključuje kako direktno, tako i indirektno nasilje, odnosno situacije kada deca svedoče nasilju, posebno u porodičnom kontekstu. Ono predstavlja ozbiljan vid kršenja prava dece i pretnju za javno zdravlje i socijalnu zaštitu.

Globalno gledano, prevalenca nasilne viktimizacije dece je visoka. Posledično, veliki broj dece u svetu je u stalnom riziku od različitih vidova zlostavljanja i zanemarivanja u različitim kontekstima: pre svega u porodičnom okruženju (od strane roditelja ili staratelja), ali i od strane vršnjaka, u institucijama, javnom i digitalnom prostoru i slično.

Prema procenama Svetske zdravstvene organizacije, svako drugo dete uzrasta od dve do 17 godina svake godine doživi fizičko, psihičko ili seksualno nasilje ili zanemarivanje (WHO, 2020). Prema podacima UNICEF-a, 6 od 10 dece mlađe od pet godina u svetu (što je oko 400 miliona dece ovog uzrasta) trpi različite oblike psihičkog nasilja ili fizičkog kažnjavanja u svojoj porodici, odnosno od strane roditelja ili staratelja.³ Pri tome, nešto više od 80% ove dece trpi različite vidove fizičkog kažnjavanja. Raspoloživi podaci za Sjedinjene Američke Države (SAD) pokazuju da je u 2023. godini oko 550.000 dece žrtava zlostavljanja i zanemarivanja bilo registrovano od strane nadležnih institucija, shodno čemu stopa nasilja nad decom iznosi 7.6 na 1000 dece u opštoj populaciji (U.S. Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau, 2025). Većina njih (oko 89%) doživela je nasilje od strane roditelja ili staratelja. U strukturi nasilja nad decom u SAD u 2023. godini dominiralo je zanemarivanje (64%); 10.6% dece je doživelo fizičko, a 7.5% seksualno nasilje. Iste godine je 2000 dece u SAD umrlo zbog posledica zlostavljanja i zanemarivanja, pri čemu je stopa smrtnosti kod dečaka (3.15 na 100.000 dečaka u opštoj populaciji) viša u odnosu na stopu smrtnosti kod devojčica (2.30 na 100.000 devojčica u opštoj populaciji), iako, sa druge strane, podaci pokazuju da je stopa zlostavljanja devojčica (7.9 na 1000 devojčica) nešto viša u odnosu na stopu zlostavljanja dečaka (6.9 na 1000 dečaka).

Nacionalna dečija alijansa (National Children's Alliance)⁴ na osnovu podataka kojima raspolaže iz različitih izvora, procenjuje da je oko jedne milijarde dece u svetu imalo iskustvo seksualnog nasilja; jedna od tri devojčice i jedan od 13 dečaka u SAD, kao i jedno od petoro dece u Evropi imali su iskustvo seksualnog zlostavljanja.

Procene Svetske zdravstvene organizacije⁵ ukazuju da na prostoru Evrope oko 55 miliona dece doživi psihičko nasilje pre svoje 18. godine, 44 miliona iskusi fizičko a 18 miliona seksualno nasilje. Kada je u pitanju nasilje nad decom sa fatalnim ishodom, podaci pokazuju da oko 850 dece mlađe od 15 godina svake godine umre zbog posledica zlostavljanja i zanemarivanja. Zlostavljanje dece je jedan od vodećih uzroka nejednakosti i socijalne nepravde, pri čemu posebno pogađa decu iz siromašnih i marginalizovanih društvenih grupa, koja su u povećanom riziku od različitih vidova nasilja.

² Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta („Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 15/90 i „Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 4/96 i 2/97).

³ Više o tome na <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-400-million-young-children-worldwide-regularly-experience-violent-discipline>, stranici pristupljeno 20.3.2026.

⁴ Više o tome na <https://www.nationalchildrensalliance.org/media-room/national-statistics-on-child-abuse/>, stranici pristupljeno 20.3.2026.

⁵ Više o tome na <https://www.who.int/europe/activities/preventing-child-maltreatment>, stranici pristupljeno 20.3.2026.

Podaci iz trećeg kruga Međunarodne ankete sa samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije (ISRD3) za devet država zapadne Evrope (Holandija, Belgija, Francuska, Švajcarska, Austrija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Danska, Nemačka i Finska), kojim je obuhvaćeno ukupno 26687 ispitanika uzrasta od 12 do 16 godina, pokazali su da je 39% ispitanika doživelo direktno ili indirektno nasilje u porodičnom kontekstu tokom života. Pri tome, 16% je bilo svedok fizičkog nasilja ili ponavljajućih konflikata između roditelja; svaki peti ispitanik (21%) je doživeo direktno fizičko nasilje od strane roditelja, a 6% je iskusilo oba oblika nasilja u porodičnom okruženju (Doelman et. al, 2023). Isto istraživanje u Srbiji (Ćopić, 2016) je pokazalo da je više od 50% ispitanika starosti od 12 do 18 godina bilo izloženo fizičkom kažnjavanju od strane roditelja (56.3%), nešto manje (45.2%) je doživelo blaže oblike fizičkog nasilja od strane roditelja, a svaki treći ispitanik (35.8%) je imao iskustvo posredne viktimizacije u porodici. Poređenja radi, u istom krugu istraživanja, podaci su pokazali da je fizičkom kažnjavanju bilo izloženo oko ili nešto manje od jedne trećine ispitanika u Hrvatskoj (34%), Bosni i Hercegovini (30.5%) i Severnoj Makedoniji (29.9%) (Bežić, 2020).

U Srbiji su u 2022. godini deca žrtve zlostavljanja i zanemarivanja činila 7.11% od ukupnog broja dece koja su na evidenciji centara za socijalni rad (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025). U periodu od 2013. do 2022. godine beleži se konstantan trend rasta broja dece žrtava nasilja u strukturi dece koja su evidentirana od strane sistema socijalne zaštite: sa 3942 dece u 2013. na 8531 u 2022. godini, što je porast za više od dva puta, i to uprkos zabeležnom padu ukupnog broja dece u Srbiji. U strukturi prijavljenih slučajeva nasilja nad decom u 2022. godini dominiralo je psihičko, odnosno emocionalno nasilje – 44.6% slučajeva; slede fizičko nasilje i zanemarivanje, i to u sličnom udelu. Udeo dečaka (49%) i devojčica (51%) u prijavljenim slučajevima nasilja je gotovo isti, kako ukupno, tako i prema pojedinim oblicima nasilja, osim seksualnog, gde najveći deo žrtava čine devojčice (81.4%). Kada se posmatra struktura nasilja nad decom u 2022. u poređenju sa 2013. godinom uočava se smanjenje udela zanemarivanja u ukupnoj strukturi prijavljenog nasilja i porast udela psihičkog, odnosno emocionalnog zlostavljanja dece. Takođe se beleži pad udela fizičkog nasilja u 2022. u odnosu na 2013. godinu, pri čemu je udeo ovog vida nasilja u ukupnoj strukturi prilično stabilan tokom nekoliko poslednjih godina (Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2025). Sa druge strane, prva i za sada jedina epidemiološka studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece u porodici u Srbiji, koja je sprovedena u periodu 2009-2012. godina na uzorku od 4027 dece starosti od 11 do 16 godina, pokazala je da je 68.4% ispitanika doživelo psihičko nasilje tokom života, 69.2% fizičko nasilje, 28.8% zanemarivanje, više od trećine je bilo svedok porodičnog nasilja, a 8% je bilo žrtva seksualnog nasilja (Hanak i dr., 2013).

Nasilje nad decom proizvodi različite psihičke, fizičke, socijalne, praktične i ekonomske posledice, odnosno čitav niz internalizovanih i eksternalizovanih problema (Doelman et al., 2023; Hong et al., 2025), koji mogu da traju veoma dugo i da utiču na fizičko i mentalno zdravlje deteta i njegov socijalni razvoj, a mogu da se protežu i u odraslom dobu. Fizičke povrede i, u najgorem slučaju, smrt su direktne posledice fizičkog nasilja nad decom. Podaci pokazuju da deca koja su izložena nasilju, posebno u porodičnom kontekstu, imaju povećan rizik od različitih mentalnih bolesti i anksioznih poremećaja, rizičnih ponašanja poput zloupotrebe alkohola i droga, pušenja i rizičnih seksualnih odnosa, hroničnih i zaraznih bolesti (kao što je HIV), samoubistva i slično (Madigan et al., 2024; Norman et al., 2012; WHO, 2020). Deca žrtve nasilja se suočavaju sa kognitivnim, socijalnim i emocionalnim posledicama i izazovima (Madigan et al., 2024). Najzad, jedna od posledica nasilne viktimizacije manifestuje se kroz ispoljavanje različitih oblika devijantnog (bežanje od kuće, iz škole, skitnja i slično) i delinkventnog, odnosno kriminalnog ponašanja, kako tokom perioda maloletstva, tako i kasnije, u odraslom dobu, uključujući i međugeneracijsku transmisiju nasilja. Kako pokazuju neka istraživanja, ekonomski troškovi ovih posledica su veoma veliki (WHO, 2020), te bi bilo daleko efikasnije ta sredstva preusmeriti na programe prevencije i rane intervencije i podrške deci i maloletnicima jer je to ujedno i prevencija kriminaliteta maloletnika te razvijanja kriminalne karijere.

Međutim, uprkos visokoj prevalenci i ozbiljnim posledicama, nasilje nad decom često ostaje skriveno, nevidljivo i nedovoljno istraženo, te je tamna brojka u ovom domenu visoka (WHO, 2016). To zahteva stalno ulaganje napora država u razvijanje programa ranog prepoznavanja i intervencije kako bi se umanjile štetne posledice nasilne viktimizacije dece. Pri tome, kako su pokazala neka istraživanja, nasilje nad decom ima svoju dinamiku i javlja se ili dostiže vrhunac u nekoliko tzv. tranzicionih tačaka ili prelomnih trenutaka u životnom toku deteta: polazak u vrtić, potom u osnovnu, a onda i u srednju školu (Stewart et al., 2008). To su momenti kada dolazi do promena u životu dece i cele porodice, a interakcija sa novim institucijama i pojedincima postavlja nove izazove i zadatke pred decu i roditelje ili staratelje. Stoga poznavanje veze između nasilja nad decom i tranzicionih perioda, može da bude od posebnog značaja za razvijanje programa intervencije usmerenih na smanjivanje ranjivosti dece, podršku u ovladavanju novim izazovima i zadacima, blagovremenom otkrivanju zlostavljanja i zanemarivanja, što sve skupa može da doprinese umanjivanju šanse za ispoljavanje kriminalnog ponašanja.

Veza nasilja nad decom i kriminaliteta maloletnika: nalazi empirijskih istraživanja

Decenijama unazad je veza nasilja nad decom i kriminaliteta maloletnika u fokusu istraživanja, ali je objašnjenje te veze uglavnom bilo zasnovano na pojedinačnim empirijskim studijama, mahom retrospektivnog ili krossekcionog karaktera, koja su ispitivala posledice nasilja nad decom ili faktore rizika devijantnog i delinkventnog ponašanja maloletnika (Braga et al., 2017). Takva istraživanja ne daju uvek jasne podatke o uzročno-posledičnoj vezi između nasilja nad decom i kriminalnog ponašanja maloletnika niti mogu sa pouzdanošću da objasne kako nasilje nad decom vodi u kriminalitet. Međutim, sve su prisutnije studije koje nedvosmisleno pokazuju da je nasilje nad decom značajan faktor rizika za kriminalno ponašanje maloletnika, ali i kasnije, za kriminalno ponašanje u odraslom dobu. Drugim rečima, empirijski nalazi pokazuju da su deca koja su izložena nasilju u porodičnom okruženju u značajno većem riziku od one koja nisu imala nasilno iskustvo od uključivanja u kriminalna ponašanja (Braga et al., 2017; Cénat et al., 2015; Cheung & Huang, 2022; Doelman et al., 2023; Stewart et al., 2002; Stewart et al., 2008; Yao et al., 2022). Takođe, brojne studije su pokazale da između 60% i 90% maloletnih učinilaca krivičnih dela ima istoriju viktimizacije barem jednim vidom zlostavljanja i zanemarivanja (Yao et al., 2022), što je važan nalaz posmatrano iz ugla razvijanja odgovarajućih programa intervencije, odnosno tretmana maloletnih učinilaca krivičnih dela.

U Kvinslendu (Australija) je 2001. godine sprovedeno istraživanje na uzorku od preko 40000 dece rođene 1983. i 1984. godine (kohorte po godini rođenja) koja su 2000. i 2001. imala 17 godina (Stewart et al., 2002; Stewart et al., 2008). Istraživanje se zasnivalo na zvaničnim statističkim podacima iz dva ključna sistema: sistema socijalne zaštite i maloletničkog pravosuđa. Nalazi su pokazali je da je oko 10% dece do 17. godine imalo kontakt sa službom socijalne zaštite, od čega je više od 60% njih imalo iskustvo nasilne viktimizacije (jednom ili više puta, i to jednim ili različitim oblicima nasilja), dok je oko 5% maloletnika iz uzorka imalo kontakt sa sistemom maloletničkog pravosuđa zbog izvršenog kriminalnog ponašanja (Stewart et al., 2002; Stewart et al., 2008). Podaci su pokazali da je značajno više maloletnika (17%) koji su iskusili jedan ili više incidenata nasilja u detinjstvu ispoljilo kriminalno ponašanje u odnosu na one koji nisu imali iskustvo nasilne viktimizacije (10%). Utvrđeno je da na ispoljavanje kriminalnog ponašanja značajno utiču vreme kada se nasilje nad detetom desilo (kada počinje i kada se završava), učestalost i vrsta nasilja. Rizik od ispoljavanja kriminalnog ponašanja povećava se ako se nasilje koje počinje u detinjstvu nastavlja i u adolescenciji ili, pak, kada nasilje počinje tek u periodu adolescencije. Što je nasilje učestalije češći su i kontakti sa službom u sistemu socijalne zaštite, a onda je veći i rizik od vršenja kriminalnih ponašanja u periodu adolescencije, odnosno do 17. godine. Takođe, 23% maloletnika koji su imali

iskustvo fizičkog nasilja su ispoljili kriminalno ponašanje u poređenju sa 15% onih koji nisu imali takvo iskustvo. Isto tako, 23% maloletnika koji su bili žrtve zanemarivanja su ispoljili kriminalno ponašanje u odnosu na 14% onih koji nisu doživeli takvo iskustvo. Drugim rečima, izloženost fizičkom nasilju i zanemarivanju se pokazao kao značajan faktor rizika za kriminalno ponašanje u doba adolescencije. Sa druge strane, viktimizacija seksualnim i emocionalnim nasiljem se nije pokazala kao prediktor kriminalnog ponašanja maloletnika (Stewart et al., 2002).

Smith i saradnici (2005, prema Stewart et al., 2008) su utvrdili da zlostavljanje tokom maloletstva povećava rizik od lišenja slobode maloletnika, kriminalnog ponašanja generalno i posebno nasilnog kriminaliteta i zloupotrebe droga u periodu mlađeg punoletstva, odnosno između 20. i 22. godine. Braga i saradnici (2017) su kroz meta-analizu 33 prospektivne longitudinalne studije pokazali da fizičko zlostavljanje dece ima jaču vezu sa kasnijim nasilnim kriminalnim ponašanjem u periodu maloletstva, nego sa antisocijalnim ponašanjem maloletnika generalno. Ali, ovi nalazi nisu konzistentni: na primer, u nekim drugim istraživanjima je utvrđena jača veza između nasilja nad decom i imovinskog kriminaliteta maloletnika nego sa nasilnim kriminalitetom (Cronley et al., 2015, prema Doelman et al., 2023).

Moore i saradnici (Moore et al., 2013) su u istraživanju na uzorku od 291 maloletnika oba pola smeštenih u penalnim ustanovama za maloletnike utvrdili da je kod svakog petog ispitanika (20%) dijagnostifikovan posttraumatski stresni poremećaj, i to značajno više među devojkama nego dečacima. Takođe, više od polovine ispitanika (60%) imalo je iskustvo nekog vida nasilja u porodici, odnosno zlostavljanja i zanemarivanja, pri čemu su devojčice čak deset puta više nego dečaci izvestile da su bile izložene većem broju različitih oblika teškog zlostavljanja.

Yao i saradnici (2022) su istraživanjem na uzorku od 695 maloletnika muškog pola smeštenih u penalnu ustanovu za maloletnike u jednoj kineskoj provinciji utvrdili da je 93.2% maloletnika imalo iskustvo nasilne viktimizacije u porodičnom okruženju, odnosno da su bili žrtve nekog vida zlostavljanja (psihičkog, fizičkog i/ili seksualnog) i zanemarivanja (emocionalnog i/ili fizičkog). Procentualno gledano, najviše ispitanih maloletnih delinkvenata je bilo izloženo zanemarivanju, i to emocionalnom (85%) i fizičkom (28.8%); četvrtina je imala iskustvo psihičkog (25.3%) i seksualnog nasilja (24.3%), a oko 17% je bilo izloženo fizičkom zlostavljanju u porodičnom okruženju. Takođe, podaci su pokazali da je prevalenca nasilja nad decom nešto viša u kategoriji hroničnih delinkvenata (94%) u odnosu na one koji su recidivisti (91.8%) ili primarni delinkventi (93.8%), premda nisu utvrđene statistički značajne razlike (Yao et al., 2022). Međutim, istraživanje je pokazalo da maloletni prestupnici koji su imali iskustvo fizičkog zlostavljanja imaju veće šanse da postanu hronični prestupnici, odnosno fizičko zlostavljanje je ključni faktor za hroničnu delinkvenciju maloletnika, posebno za nasilni kriminalitet. To je u skladu sa nalazima drugih istraživanja, koja su pokazala da iskustvo nasilne viktimizacije dece može da utiče na tip kriminaliteta posmatrano kroz prizmu trajanja, koje je Terrie Moffitt definisala kao adolescencijom limitirani kriminalitet, koji podrazumeva vršenje kriminalnih ponašanja samo tokom perioda maloletstva, i kriminalitet koji se vrši tokom maloletstva i nastavlja potom u odraslom dobu, vodeći u kriminalnu karijeru (Dovijanić i Maljković, 2024; Wikström, 2019).

Kada je pitanju Evropa, vredno je pomenuti nalaze istraživanja koje je sprovedeno na uzorku od 26687 ispitanika uzrasta od 12 do 16 godina (u okviru trećeg kruga Međunarodne ankete sa samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije) u devet država zapadne Evrope (Holandija, Belgija, Francuska, Švajcarska, Austrija, Ujedinjeno Kraljevstvo, Danska, Nemačka i Finska) (Doeleman et al., 2023). Podaci su pokazali da je iskustvo nasilne viktimizacije u porodičnom okruženju statistički značajno povezano sa kriminalnim ponašanjem ispitanika i to kako gledano ukupno, tako i sa dva ispitivana tipa kriminaliteta - nasilnim i imovinskim (Doeleman et al., 2023). Isto tako, podaci Međunarodne ankete sa samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije (ISRD3) u zemljama Balkana pokazali su da je 40% maloletnika koji su naveli da su izvršili neko kriminalno ponašanje koje je

ispitivano, bilo izloženo fizičkom kažnjavanju, a 10% zlostavljanju od strane roditelja (Bežić, 2020). Isto ovo istraživanje (ISR3D) u Srbiji je pokazalo da su maloletna lica u znatno većoj meri izložena različitim oblicima viktimizacije, uključujući nasilje u porodičnom okruženju, nego što ispoljavaju delinkventno ponašanje. Sa druge strane, pak, podaci su pokazali da je visok udeo žrtava među maloletnim ispitanicima koji su se ponašali delinkventno. Istraživanjem je utvrđena statistički značajna veza između neposredne i posredne viktimizacije maloletnih lica nasiljem roditelja i viktimizacije fizičkim nasiljem brata/sestre i većine ispitivanih nenasilnih i nasilnih delinkventnih ponašanja. Pri tome je veza ova tri oblika viktimizacije nasiljem u porodici najizraženija u odnosu na nasilno delinkventno ponašanje maloletnih lica (Stevković i Nikolić-Ristanović, 2016), što je u skladu sa napred iznetim podacima iz drugih delova sveta.

Teorijska objašnjenja veze nasilja nad decom i kriminaliteta maloletnika

Savremeni razvoj kriminologije karakteriše čitav niz integrativnih razvojnih teorijskih modela koji nastoje da objasne kriminalitet maloletnika (više u: Buljubašić, 2021; Popović-Čitić i Đurić, 2010; Simeunović-Patić, 2013). Neki od njih nastoje da objasne vezu između nasilne viktimizacije dece (u porodici, ali i šire) i kriminalnog ponašanja maloletnika. Među njima se izdvajaju teorija socijalnog učenja, teorija opšteg pritiska i teorija situacionog postupanja, uključujući i njenu podvarijantu razvojne ekološke teorije akcije, na kojima će biti fokus jer su upravo njihove postavke, između ostalog, testirane kroz pojedina empirijska istraživanja.

Teorija socijalnog učenja, koja se ugrađuje i u druge integrativne teorijske modele, kao što je, na primer, integrativna teorija kognitivnog antisocijalnog potencijala, koju je razvio David Farrington (Popović-Čitić i Đurić, 2010), polazi od postavke da se devijantno i kriminalno ponašanje uči kroz interakciju sa drugima (Kurpiel et al., 2026). Proces učenja se kreće postepeno, prvo kroz posmatranje i imitiranje, odnosno reprodukovanje ponašanja koje se posmatra ili kome je dete izloženo, a potom se održava kroz proces nagrađivanja i kažnjavanja. Pri tome, kriminalno ponašanje može biti ojačano direktno (ličnim iskustvom nagrade) ili indirektno (posmatranjem drugih koji su nagrađeni za takvo ponašanje ili ako je za kriminalno ponašanje kazna ili druga reakcija izostala). Ova teorija ukazuje da deca izložena zlostavljanju usvajaju devijantne obrasce ponašanja od roditelja, što se često opisuje kao „ciklus nasilja“, koji vodi nasilnom ponašanju prema drugima, uključujući i međugeneracijsku transmisiju nasilja. Napred izneti nalazi empirijskih istraživanja potvrđuju da fizičko zlostavljanje u detinjstvu povećava rizik od hroničnog, naročito nasilnog kriminalnog ponašanja. Takođe, skorija istraživanja su potvrdila da izloženost seksualnom nasilju u detinjstvu povećava verovatnoću, posebno kod dečaka, da ispoljavaju kriminalna ponašanja iz domena seksualne delinkvencije (Kurpiel et al., 2026). U vezi sa potonjim, može se dodatno pretpostaviti da seksualno zlostavljanje u detinjstvu doprinosi razvoju nesigurnih stilova vezivanja i problema u ostvarivanju intimnosti, koji se smatraju faktorima rizika za izvršenje seksualnih delikata. Sve skupa, to potvrđuje postavke teorije socijalnog učenja i hipotezu „ciklusa nasilja“, ali i postavke teorije opšteg pritiska.

Teorija opšteg pritiska (eng. *General Strain Theory*), koju je početkom 1990. godina razvio Robert Agnew, nudi konceptualni okvir za razumevanje mogućih mehanizama koji povezuju nasilje nad decom u porodici i kriminalno ponašanje maloletnika (Hong et al., 2025). Prema ovoj teoriji, ta veza je posredovana jakim negativnim emocijama (kao što su bes, strah ili osećaj frustriranosti), koje nastaju kao rezultat pritiska (stresora) koje dete doživljava kao intenzivne, nepravedne i neizbežne, s jedne, i nedostatka kapaciteta da se sa njima suoči na odgovarajući način, sa druge strane, što povećava verovatnoću za pojavu problema u ponašanju. Tri su grupe pristisaka, odnosno stresora, pri čemu jednu čine negativni stimuli, koji uključuju zlostavljanje i zanemarivanje deteta, ali i druge vrste nasilja kojima može da bude izloženo, kao što je vršnjačko nasilje (Agnew, 1992, 2006, prema Hong et al., 2025). Nasilje nad decom u porodici je posebno značajan izvor takvog pritiska, odnosno stresa,

naročito u periodu adolescencije, kada su autonomija i emocionalna regulacija još u uvek u razvoju, pa jači pritisci, odnosno prisustvo stresora, mogu da podstaknu adolescente da pribegnu nasilnim načinima suočavanja sa njima. Drugim rečima, kriminalno ponašanje postaje strategija suočavanja sa negativnim stimulusima, te negativnim emocijama koje iz njih proističu, kada maloletnik nema kapacitete (posebno u smislu socijalne podrške) da se sa njima suoči na društveno prihvatljiv način.

Polazeći od postavke teorije opšteg pritiska, Hong i saradnici (2025) su sproveli istraživanje u Južnoj Koreji kako bi ispitali vezu između posredne i neposredne nasilne viktimizacije dece u porodici i maloletničkog kriminaliteta, posebno se fokusirajući na utvrđivanje razlika između dečaka i devojčica. Oni su pošli od nalaza drugih istraživanja koja su pokazala da devojčice češće razvijaju internalizovane obrasce suočavanja sa nasiljem u porodici kao stresorom, a dečaci su skloniji da razviju eksternalizovana ponašanja, koja su oblikovana nasilnim modelom/uzorom, što se ujedno oslanja na teoriju socijalnog učenja. Oni uvode i kulturološki element, ističući da su odgovori dečaka i devojčica na nasilje u porodici dalje oblikovani kulturnim normama i rodnom razlikama u obrascima roditeljstva. U svom istraživanju Hong i saradnici (2025) su utvrdili da su posredna i neposredna nasilna viktimizacija u porodici značajni prediktori besa i depresije, kao i da teže nasilje povećava negativne emocije. Pri tome, nije utvrđena statistički značajna razlika između dečaka i devojčica u efektima koje nasilje u porodici ima na negativne emocije. Istraživanje je potvrdilo da izloženost maloletnika nasilju u porodici, kako nasilju među roditeljima, tako i neposrednom zlostavljanju od strane roditelja značajno povećava verovatnoću njihovog kriminalnog ponašanja. Ali, uticaj nasilja u porodici kao stresora nije isti kod dečaka i devojčica: efekti zlostavljanja od strane roditelja i depresivnih simptoma na kriminalno ponašanje su jači među devojčicama nego dečacima u adolescenciji, dakle, nisu rodno neutralni, što odražava rodno uslovljenu socijalizaciju. Drugim rečima, izloženost zlostavljanju od strane roditelja je snažniji kriminogeni faktor kod devojčica nego kod dečaka. To upućuje na važnost razmatranja pola/roda i sa njim povezanih rodni uloga i očekivanja kao faktora koji posreduje između stresora (u ovom slučaju nasilne viktimizacije u porodici) i kriminalnog ponašanja. Ovo je posebno bitno za društva u kojima postoje jaki patrijarhalni obrasci rodne socijalizacije, kao što je slučaj sa Južnom Korejom, u kojoj je istraživanje sprovedeno, ali i za društva na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući Srbiju, koja se i dalje suočavaju sa rigidnom rodnom socijalizacijom. Ovo istraživanje je samo delimično potvrdilo postavke teorije opšteg pritiska jer se pokazalo da negativne emocije predstavljaju samo jedan od više puteva kroz koje stresor (neposredna i posredna nasilna viktimizacija u ovom slučaju) utiče na javljanje kriminalnog ponašanja, ali nije primarni posrednički mehanizam kako ističu predstavnici ovog teorijskog modela.

Teoriju situacionog postupanja (eng. *Situational Action Theory* – SAT) je početkom 2000. godina razvio Per-Olof Wikström (Simeunović-Patić, 2013; Wikström, 2020). Ona se zasniva na široko prihvaćenoj ideji o tome da je ponašanje funkcija ličnosti i sredine. Drugim rečima, ovaj teorijski model nastoji da objasni ulogu interakcije između individue i socijalnog okruženja u uzročnosti kriminalnog ponašanja. Pri tome, kriminalno ponašanje se posmatra kao kršenje moralnih normi, odnosno ne pravi se razlika između kriminalnog i ponašanja kojim se krše moralne norme generalno. U osnovi ovog integrativnog teorijskog modela su dva koncepta i njihova međusobna interakcija: prvi koncept je individualna sklonost pojedinca ka kriminalnom ponašanju, odnosno tendencija da pojedinac kriminalno ponašanje vidi i izabere kao moguću opciju u određenim situacijama; drugi je kriminogenost okruženja, koje se posmatra kao sklonost okruženja da podstiče ili ne sprečava određene oblike kriminalnog ponašanja (Wikström, 2020). Sklonost ka kriminalnom ponašanju zavisi od ličnih moralnih uverenja pojedinca (moralnog rasuđivanja) i njegove sposobnosti samokontrole (postupanja u skladu sa sopstvenim moralnim uverenjima, čak i kada spoljni pritisci usmeravaju na drugačije postupanje). Prema ovoj teoriji, ljudi se međusobno razlikuju po sklonosti ka kriminalnom ponašanju, kao što se i okruženja razlikuju po stepenu kriminogenih podsticaja. Zavisno od toga kakva se osoba nalazi u kakvom okruženju zavisi da li će ona ispoljiti kriminalno ponašanje ili

ne. Drugim rečima, tek pod uticajem specifičnih sredinskih kriminogenih podsticaja mogu da se aktiviraju konkretne sklonosti pojedinca, tako da ovi spoljni podsticaji postaju relevantni upravo u odnosu na osobine konkretnog pojedinca (Wikström, 2020).

Doelman i saradnici (2023) su u svom, napred pomenutom istraživanju u okviru trećeg kruga Međunarodne ankete sa samoprijavljivanjem maloletničke delinkvencije u devet država zapadne Evrope, testirali model teorije situacionog postupanja. Podaci do kojih su došli su pokazali da su upravo samokontrola, moralnost i izloženost kriminogenoj sredini faktori koji deluju kao medijatori između iskustva nasilne viktimizacije maloletnika i njihovog kriminalnog ponašanja, kako ukupno, tako i posmatrano prema tipu kriminaliteta - nasilnog i imovinskog (Doelman et al., 2023). Očekivano, viši nivo zlostavljanja kome su ispitanici bili izloženi povezan je sa nižim nivoom njihove samokontrole i moralnosti, kao i sa višim nivoom izloženosti kriminogenom okruženju, koji su potom povezani sa višim nivoom činjenja kriminalnih ponašanja, kako ukupno, tako i oba ispitivana tipa kriminaliteta (nasilnog i imovinskog) (Doelman et al., 2023). Ipak, kako su autori zaključili, koncept SAT ne može u potpunosti da objasni vezu između nasilja nad decom i kriminaliteta maloletnika, te moraju da se sagledaju i drugi faktori kao dodatni potencijalni medijatori, kako bi se objasnilo kriminalno ponašanje maloletnika. Jedan od njih, na koji i sami autori ukazuju, je trauma. Trauma je često posledica zlostavljanja i može da se prenositi s generacije na generaciju (međugeneracijska transmisija nasilja), ali je isto tako povezana i sa uključivanjem dece i maloletnika u kriminalne aktivnosti. Izlaganje traumi povećava rizik da se kod dece jave ozbiljni internalizovani (strah, depresija, psihosomatski problemi i slično), ali i eksternalizovani problemi, koji uključuju kriminalno ponašanje (Ford et al., 2012). S tim u vezi su interesantni nalazi Gold i saradnika (2011) koji su sprovedi retrospektivnu studiju na uzorku od 112 maloletnika (12 do 19 godina) koji su bili smešteni u instituciju za maloletnike zbog izvršenog krivičnog dela, a postupak po optužnici je bio u toku. Podaci do kojih su došli su pokazali da nasilna viktimizacija od strane roditelja utiče direktno ili indirektno na kriminalno ponašanje maloletnika kroz efekat stida, i to tzv. preusmerenog stida, kada se osećaj stida zbog preživljenog nasilja preusmerava u okrivljavanje drugih, što dalje vodi ka nasilnom kriminalnom ponašanju. Ispitanici koji su ispoljili viši nivo izraženog stida (kao internalizovanog problema) su ujedno ispoljili niži nivo okrivljavanja drugih, pa su posledično ispoljili i manje nasilničkog ponašanja u odnosu na one koji su osećaj stida preusmerili na okrivljavanje drugih.

Implikacije za prevenciju i reakciju na kriminalitet maloletnika

Razumevanje mehanizama koji povezuju nasilje nad decom i njihovo kriminalno ponašanje je važno za razvijanje progama prevencije i intervencije, koji ne treba da budu usmereni isključivo na kriminogene faktore, te sprečavanje recidiva, već na prepoznavanje žrtava u maloletnim delinkventima, bavljenje posledicama nasilja kome su bili izloženi i potrebama vezanim za njihovo mentalno zdravlje, uz stavljanje fokusa na osnaživanje, podsticanje pozitivnog ponašanja i razvoja. Drugim rečima, programi prevencije i intervencije, kako opravdano zaključuju Doelman i saradnici (2023), moraju da budu holistički, obuhvatni i integrativni i da se sprovedu na različitim nivoima.

Strategije prevencije kriminaliteta maloletnika treba da obuhvate podršku roditeljima i njihovim veštinama roditeljstva (Hong et al., 2025; Stewart et al., 2008). Podrška bi trebalo da uključi edukaciju vezanu za tzv. tranzicione tačke, odnosno periode promena u životnom toku deteta koje su kritične za pojavu ili pogoršanje zlostavljanja, koje može, posebno u periodu adolescencije, da rezultira kriminalnim ponašanjem; potom, obučavanje roditelja za nenasilne metode vaspitanja deca, podršku efikasnom zajedničkom roditeljstvu, obnavljanju veza sa detetom, načinu vršenja nadzora i kontrole nad detetom i slično.

U isto vreme, postoji potreba za programima za decu i maloletnike u prelaznim životnim periodima kako bi se omogućilo rano prepoznavanje posledica zlostavljanja (u predškolskim

ustanovama, osnovnim i srednjim školama) i intervencija usmerena na podršku i osnaživanje dece kako bi se umanjili negativni efekti nasilnog iskustva i sprečilo kriminalno ponašanje. Neretko se, međutim, smatra da su adolescenti fizički jači, samostalniji i spremniji da se zaštite, pa se pažnja više usmerava na prevenciju (re)viktimizacije nasiljem i zaštitu dece u ranom (predškolskom i osnovnoškolskom) uzrastu. Stoga je važno obraćanje pažnje i razumevanje adolescenata koji su bili ili su i dalje žrtve nasilja, posebno fizičkog, u porodici, i ispoljavaju poremećaje u ponašanju, uključujući kriminalno. U tom smislu, važno je raditi na razvijanju usluga podrške za mlade u periodu adolescencije (Cashmore, 2011), na primer, kroz otvaranje dnevnih boravaka, savetovaništva za mlade i slično. Jer, svako izlaženje iz sistema podrške, koji se prevashodno vezuje za sistem socijalne zaštite, i ulazak u sistem maloletničkog pravosuđa povećava rizik od recidiva. Uključivanje maloletnika u pravosudni sistem ima kriminalizujući, a ne terapijski efekat. To rezultira stigmatizacijom maloletnika, što, pozivajući se na interakcioniste i posebno teoriju etiketiranja, doprinosi daljem ispoljavanju kriminalnog ponašanja tokom perioda maloletstva, ali i u odraslom dobu, što, pak, vodi u kriminalnu karijeru.

Škole bi mogle da u svoje nastavne programe uključe elemente kognitivnog razvoja i moralnog obrazovanja i da stvore podsticajno okruženje u kome će učenici kod kojih su uočeni rizici za ispoljavanje kriminalnog ponašanja moći da prepoznaju i razvijaju svoje sposobnosti i potencijale i stiču znanja o moralnim normama, te kontinuirano procenjuju i preispituju iskustava i okolnosti u odnosu na postojeće lične moralne vrednosti i prethodna iskustva. Takođe, u školama bi trebalo da se razvijaju prosocijalne vannastavne aktivnosti, koje mogu da spreče decu u riziku da borave u okruženjima koja stvaraju prilike za kriminalno ponašanje, dakle, da se koliko god je moguće umanjí izloženost dece u riziku kriminogenom okruženju (Doelman et al., 2023).

Ako se u obzir uzmu nalazi istraživanja koji upućuju na rodne razlike u uticaju nasilne viktimizacije u porodici na kriminalno ponašanje maloletnika, jasno je da programi rane intervencije, prevencije i tretmana moraju da budu rodno osetljivi, što se u praksi zanemaruje i pravda time da maloletnice čine veoma mali deo u strukturi maloletnih učinilaca krivičnih dela. Zato Hong i saradnici (2025) upućuju na potrebu razvijanja programa u školama za rano prepoznavanje i bavljenje traumom kao posledicom nasilne viktimizacije u porodičnom kontekstu: pristup trauma informisanim programima i emocionalnoj podršci (posebno za devojčice) i programima za razvijanje veština, kao što su upravljanje besom i rešavanje konflikata na miran način (posebno za dečake). Ali, kako pokazuju druga istraživanja, razvijanje trauma informisane podrške je potrebno i u drugim sistemima sa kojima deca i maloletnici dolaze u kontakt, kao što su sistem socijalne zaštite i maloletničkog pravosuđa (Kurpiel et al., 2026).

Kada je u pitanju postupanje sa maloletnim učiniocima krivičnih dela, posebno onim koji su imali iskustvo nasilne viktimizacije u detinjstvu i/ili adolescenciji, neophodno je razvijanje programa koji su zasnovani na postavkama pozitivne kriminologije, psihologije i viktimologije, pozitivnog razvoja mladih i pozitivne pravde za mlade, odnosno pozitivnog sistema maloletničkog pravosuđa. To je ujedno u skladu sa odredbama Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, koja zagovara odgovor na kriminalitet maloletnika koji je usmeren na učenje, participaciju i reintegraciju. Šta konkretno to podrazumeva?

Kao prvo, postupanje prema maloletnim učiniocima krivičnih dela treba da se zasniva na modelu „deca na prvom, prestupnici na drugom mestu“ (Haines i Case, 2015). To podrazumeva promovisanje prava deteta i odgovornosti odraslih, promovisanje odustajanja od vršenja krivičnih dela i inkluziju, primenu mera diverzionog karaktera i razvijanje partnerskih odnosa između dece i profesionalaca zasnovanih na poverenju i saradnji. Maloletni učinioци treba da se posmatraju kao aktivni učesnici procesa transformacije, odnosno rešavanja problema i saniranja posledica nastalih usled njihovog kriminalnog ponašanja. Tako se podstiču participacija i reintegracija, daje se prostor maloletnicima da uče na svojim greškama i doprinosi razvijanju i prihvatanju odgovornosti. Fokus

intervencije se premešta sa nedostataka i pokušaja da se oni poprave na prepoznavanje i podsticanje snaga, sposobnosti i potencijala koje maloletnici poseduju, kao i njihovog samopouzdanja, aktiviteta i, koliko je moguće, nezavisnosti, kao važnih preduslova za vraćanje kontrole nad sopstvenim životom, te odvrćanja od novog kriminalnog ponašanja. Holistički pristup se ogleda i u tome što svakog maloletnika treba posmatrati kao celinu u smislu njegovih osobina, izazova, snaga, kapaciteta, talenata, faktora rizika i protektivnih faktora i slično (Ronel i Segev, 2013). To je posebno važno u slučaju maloletnika koji su u isto vreme učinioci i žrtve kako bi program postupanja bio u potpunosti prilagođen njihovim potrebama vezanim za obe uloge u kojima su se našli. Tome mogu da doprinesu programi zasnovani na principima restorativne pravde (Ćopić, 2015), koji su usmereni na razvoj detetu prilagođenijeg i razvojno primerenijeg sistema maloletničkog pravosuđa, što je od suštinskog značaja u kontekstu pozitivnog razvoja mladih, umanjivanja negativnih efekata nasilne viktimizacije i smanjenja rizika od recidivizma. Da bi se to postiglo, neophodan je sveobuhvatan, sistemski pristup koji podrazumeva međusektorsku saradnju i razvijanje partnerstva (između vaspitno-obrazovnih ustanova, ustanova sistema socijalne zaštite, pravosudnog sistema, roditelja, dece i lokalne zajednice), a sami restorativni programi i prakse trebalo bi da budu sistematizovani i institucionalizovani.

Zaključak

Podaci izneti u radu pokazuju da je, globalno, regionalno i lokalno posmatrano, nasilje nad decom u porodici veoma rasprostranjen oblik njihove viktimizacije, koje ostavlja brojne psihičke, fizičke i socijalne posledice. Jedna od njih je ispoljavanje kriminalnog ponašanja u periodu maloletstva, koje može da se nastavi i u odraslom dobu. Ipak, većina dece koja su izložena nasilnoj viktimizaciji u detinjstvu neće vršiti kriminalna ponašanja. Ali, kako podaci izneti u ovom radu pokazuju, većina maloletnika koji izvrše kriminalno ponašanje ima iskustvo neposredne ili posredne nasilne viktimizacije u porodičnom kontekstu. Dakle, nasilje nad decom, posebno ono koje počinje u detinjstvu i nastavlja se u periodu adolescencije ili počinje u doba adolescencije, predstavlja značajan kriminogeni faktor. Pa ipak, i pored nastojanja pojedinih razvojnih teorijskih modela da objasne ovu vezu, zapaža se da odnos nasilja nad decom i kriminalnog ponašanja maloletnika nije linearan i da nije moguće pouzdano utvrditi jasnu uzročno-posledičnu vezu između ova dva fenomena. Drugim rečima, kako nalazi istraživanja prikazani u ovom radu sugerišu, različiti su putevi koji vode od nasilne viktimizacije do kriminaliteta maloletnika, te je ova veza posredovana delovanjem niza drugih, individualnih, mikro-socijalnih i situacionih faktora. To treba imati u vidu prilikom razvijanja programa prevencije i reagovanja na kriminalitet maloletnika kako bi se njima delovalo upravo na te faktore i postupanje usmerilo na potrebe maloletnika, njihovo osnaživanje, jačanje odgovornosti, participaciju i reintegraciju. U tom smislu, korisnim se čine pristupi i praktični programi zasnovani na principima restorativne pravde, ali i pozitivne kriminologije i viktimologije, koji su u skladu sa principima pozitivnog razvoja mladih i pozitivnog maloletničkog pravosuđa, pa je potrebno uložiti više napora da se ovakvi programi razvijaju, implementiraju, prate i evaluiraju njihovi efekti.

Sa druge strane, važnim se čini razvijanje strateškog okvira za prevenciju i suzbijanje nasilja nad decom kako bi se osigurao život dece bez nasilja i obezbedilo pravovremeno prepoznavanje i reagovanje kada do nasilja dođe. To je ujedno i vid prevencije devijantnog i kriminalnog ponašanja maloletnika. U tom cilju, koristan je okvir čije je definisanje inicirala Svetska zdravstvena organizacija uz podršku većeg broja međunarodnih organizacija, a koji čini sedam strategija za prevenciju nasilja nad decom, koji je zasnovan na nalazima istraživanja – tzv. INSPIRE (WHO, 2020). Ovaj model uključuje sledeće strategije i pristupe u prevenciji i suzbijanju nasilja nad decom:

- **I** (*Implementation and enforcement of laws*) - donošenje i sprovođenje zakona, na primer, kojima se zabranjuje fizičko kažnjavanje dece, kriminalizuju različiti oblici nasilja nad decom, ograničava pristup dece oružju i municiji i slično.

- **N** (*Norms and values*) - razvijanje programa usmerenih na preispitivanje i umanjivanje uticaja štetnih rodni stereotipa i predrasuda.
- **S** (*Safe environments*) - obezbeđivanje sigurnog okruženja za decu kroz programe ranog prepoznavanja i intervenisanja u cilju redukovanja nasilja nad decom.
- **P** (*Parent and caregiver support*) - podrška roditeljima i starateljima, na primer, kroz kućne posete, grupe podrške ili samopomoći u lokalnoj zajednici i slično.
- **I** (*Income and economic strengthening*) - ekonomsko osnaživanje posebno povezano sa obukama o rodnoj ravnopravnosti, kao važnom preduslovu suzbijanja rodno zasnovanog nasilja.
- **R** (*Response and support services*) - razvijanje programa podrške kroz savetovanje i terapijski pristup, skrining i intervenciju, tretman maloletnih prestupnika i slično.
- **E** (*Education and life skills*) - razvijanje programa edukacija za decu na različitim uzrastima, obezbeđivanje sigurnog okruženja u školama i drugim institucijama, edukovanje adolescenata o partnerskim odnosima i prevenciji partnerskog nasilja i slično.

Da bi ove strategije i pristupi mogli da se sprovede u praksi i da daju pozitivne rezultate neophodna je multisektorska saradnja i koordinacija, kao i stalno praćenje i evaluacija tako da politike i programi prevencije, rane intervencije i tretmana budu utemeljeni na empirijskim dokazima i dugoročnim ciljevima a ne da budu vođeni i oblikovani zahtevima javnosti i penalnim populizmom.

Literatura:

- Bežić, R. (2020). *Juvenile Delinquency in the Balkans: A Regional Comparative Analysis Based on the ISRD3 Study Findings*. Max Planck Society for the Advancement of Science e.V./o Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, University of Zagreb. <https://doi.org/10.30709/978-3-86113-81-3>
- Bogetić, D. & Jugović, A. (2024). Maloletnička delinkvencija: pogled kroz prizmu negativnih iskustava u detinjstvu. U: M. Kovačević & S. Čopić (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija* (125-142), Beograd: Univerzitet u Beogradu-Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Braga, T., Gonçalves, L.C., Basto-Pereira, M., Maia, A. (2017). Unraveling the link between maltreatment and juvenile antisocial behavior: A meta-analysis of prospective longitudinal studies, *Aggression and Violent Behavior*, 33, 37-50, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.01.006>.
- Buljubašić, Lj. (2021). Pregled teorija razvojne i kriminologije životnog toka. *Kriminalističke teme* XXI(2), 19-42, DOI: 10.51235/kt.2021.21.2.21.
- Cashmore, J. (2011). The link between child maltreatment and adolescent offending. Systems neglect of adolescents. *Family Matters*, 89, 31-40.
- Centar za nestalu i zlostavljanu decu (2024). *Stavovi javnosti prema maloletnim počiniocima krivičnih dela*. Dostupno na <https://cnzd.rs/wp-content/uploads/2024/04/istrazivanje-compressed.pdf>, stranici pristupljeno 17.4.2026.
- Cénat, J.M., Hébert, M., Blais, M., Lavoie, F. & Guerrier, M. (2015). Delinquent behaviors among students exposed to family violence in Quebec schools. *Adolescência e Saúde*, 12(3), 43–52.
- Cheung, S. & Huang, C.C. (2022). Adolescent delinquency: The role of early childhood exposure to intimate partner violence. *Family Relations*, 73, 874–890.
- Čopić, S. (2015). *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Čopić, S. (2016). Delinkventno ponašanje maloletnih lica: obim i struktura, U: V. Nikolić-Ristanović, (ur.). *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije* (23-48). Beograd: Prometej.
- Čopić, S. (2023). Snižavanje starosne granice krivične odgovornosti: večita dilema?, *Crimen*, XIV(3), 235–247.
- Doelman, E. H., Luijk, M. P., Haen Marshall, I., Jongerling, J., Enzmann, D., & Steketee, M. J. (2023). The association between child maltreatment and juvenile delinquency in the context of Situational Action

- Theory: Crime propensity and criminogenic exposure as mediators in a sample of European youth? *European Journal of Criminology*, 20(2), 528-547.
- Dovijanić, S. & Maljković, M. (2024). Etiologija trajnog i adolescencijom limitiranog antisocijalnog ponašanja. U: M. Kovačević & S. Čopić (ur.) *Delinkvencija dece i maloletnika: prevencija i društvena reakcija* (143-165), Beograd: Univerzitet u Beogradu-Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Ford, J.D., Chapman, J., Connor, D.F. & Cruise, K.R. (2012). Complex trauma and aggression in secure juvenile justice settings. *Criminal Justice and Behavior*, 39(6), 694-724.
- Gold, J., Wolan Sullivan, M. & Lewis, L. (2011). The relation between abuse and violent delinquency: The conversion of shame to blame in juvenile offenders. *Child Abuse and Neglect*, 35(7), 459-467. doi: 10.1016/j.chiabu.2011.02.007.
- Haines, K., & Case, S. (2015). *Positive youth justice: Children first, offenders second* (1st ed.). Bristol University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t899qx>
- Hanak, N., Tenjović, L., Išpanović-Radojković, V. & Vlajković, A. (2013). Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u Srbiji. *Temida*, 16(2), 75-102.
- Hong, S., Lee, J., & Han, S., (2025) From Domestic Violence to Juvenile Delinquency: Examining Gender Differences. *Crime & Delinquency*, 1-29, DOI: 10.1177/00111287251363565.
- Kurpiel, A., Connell, C.M. & Font, S.A. (2026). Juvenile Offending Among Maltreated Youth: Assessing Type-Specificity and Offense Specialization in the Cycle of Violence. *Crime & Delinquency*, 72(1), 138-166. <https://doi.org/10.1177/00111287231225143>
- Laajasalo, T., Aaltonen, M., Pitkänen, J., Ellonen, N. & Martikainen, P. (2025). Adverse childhood experiences (ACEs) and juvenile violent delinquency in multiple successive birth cohorts. *Nordic Journal of Criminology*, 26(2), 1-14. <https://doi.org/10.18261/njc.26.2.3>
- Madigan, S., Thiemann, R., Deneault, A-A., Fearon, R.M.P., Racine, N., Park, J., Lunney, C.A., Dimitropoulos, G., Jenkins, S., Williamson, T., & Neville, R. (2024). Prevalence of Adverse Childhood Experiences in Child Population Samples: A Systematic Review and Meta-Analysis, *JAMA Pediatrics*, 179(1), 19-33. DOI: 10.1001/jamapediatrics.2024.4385
- Moore, E., Gaskin, C. & Indig, D. (2013). Childhood maltreatment and post-traumatic stress disorder among incarcerated young offenders. *Child Abuse & Neglect*, 37, 861-870. DOI: [10.1016/j.chiabu.2013.07.012](https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.07.012)
- Nikolić-Ristanović, V. (2014). Između ideologije i na dokazima zasnovanih društvenih odgovora na maloletničku delinkvenciju. U: V. Nikolić-Ristanović, Lj. Stevković (ur.) *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori*, Beograd: Prometej i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 239-248.
- Popović-Čitić, B., Đurić, S. (2010). Integrativni razvojni teorijski modeli u etiologiji delinkventnog ponašanja. *Sociološki pregled*, 1, 99-117.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu (2025). *Deca u sistemu socijalne zaštite*. Beograd: Republički zavod za socijalnu zaštitu.
- Ronel, N. & Segev, D. (2015). Introduction: 'The good' Can Overcome 'The Bad'. U: N. Ronel & D. Segev (ur.) *Positive Criminology*. Oxon, New York: Routledge, 3-12.
- Scardaccione, G. (2013). Procena ličnosti maloletnika u maloletničkom krivičnom postupku u Italiji. *Crimen* (IV)2, 13-26.
- Simeunović-Patić, B. (2013). Teorija situacijskog postupanja: postavke, značaj i perspektive. *Nauka, bezbednost, policija*, 18(2), 93-106.
- Soković, S. (2011). Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike). *Crimen*, II(2), 212-226.
- Soković, S. (2012). Penitencijarne statistike: mera kriminaliteta i/ili više od toga. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva uz sveta i Srbije* (83-104). Beograd: Prometej-Beograd.
- Stevković, Lj. & Nikolić-Ristanović, V. (2016). Viktimizacija i delinkvencija maloletnih lica. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije* (249-306). Beograd: Prometej.
- Stewart, A., Dennison, S. & Waterson, E. (2002). Pathways from Child Maltreatment to Juvenile Offending, *Trend and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 241. Australian Institute of Criminology.

- Stewart, A., Livingstone, M. & Dennison, S. (2008). Transitions and turning points: Examining the links between child maltreatment and juvenile offending. *Child Abuse & Neglect* 31(1), DOI 10.1016/j.chiabu.2007.04.011.
- U.S. Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau. (2025). *Child Maltreatment 2023*. Available from <https://www.acf.hhs.gov/cb/data-research/child-maltreatment>.
- Wikström, P.-O.H. (2020). Explaining Crime and Criminal Careers: the DEA Model of Situational Action Theory. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology*, 6, 188–203. <https://doi.org/10.1007/s40865-019-00116-5>
- WHO (2016). *INSPIRE: seven strategies for ending violence against children*. Geneva: World Health Organization
- WHO (2020). *Global status report on preventing violence against children*. Geneva: World Health Organization.
- Xuan, C.H. Minh, T.H., Ngoc, H.D., & Nguyen, T.T. (2025). Family circumstances and the law violations of juvenile delinquency - A quantitative research in Vietnam. *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(2), 2925-2934.
- Yao, X., Zhang, H. & Zhao, R. (2022). Does Trauma Exacerbate Criminal Behavior? An Exploratory Study of Child Maltreatment and Chronic Offending in a Sample of Chinese Juvenile Offenders. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 11197. <https://doi.org/10.3390/ijerph191811197>

PATHWAYS FROM CHILD ABUSE TO JUVENILE OFFENDING: EMPIRICAL EVIDENCE AND IMPLICATIONS FOR PREVENTION AND EARLY INTERVENTION

Prof. dr Sanja Čopić

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Abstract: Violence against children, including psychological, physical, and sexual abuse, neglect, and exploitation, constitutes a serious violation of children's rights and a major public health concern. It has far-reaching consequences for a child's psychological, physical, and social development. Child maltreatment is a significant risk factor for juvenile delinquency, as well as for offending later in adulthood. Empirical evidence consistently shows that children exposed to violence are at substantially greater risk of engaging in criminal behaviour than those without such experiences. This risk increases when violence that begins in childhood continues into adolescence or when violence first occurs during adolescence. Nevertheless, the majority of children who experience violent victimization in childhood do not go on to engage in criminal behaviour. The paper analyses the association of (direct and indirect) violent victimization of children in the family context and their involvement in crime during adolescence. This association, however, is not straightforward; it is rather mediated by a range of individual, (micro-)social, and situational factors. Understanding the differential impact of child maltreatment on subsequent criminal behaviour is therefore crucial for developing early intervention strategies and for shifting policy and practice in responding to juvenile offending toward approaches grounded in the principles of positive youth development, restorative justice, positive criminology and positive victimology. Grounded in several general theories on juvenile crime, the paper examines various pathways from childhood maltreatment to juvenile offending, illustrating them with the empirical evidence, and points to the implications of understanding these pathways for designing programs of prevention of and intervention on juvenile crime.

Keywords: child maltreatment, juvenile crime, risk factors, research, prevention, early intervention

PRAKSA ZASNOVANA NA ZNANJIMA O TRAUMI U PODRŠCI DECI I
MLADIMA SA PROBLEMIMA U PONAŠANJU

doc.dr Jelena Tanasijević⁶
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Apstrakt: Savremena istraživanja ukazuju da su deca i mladi sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom često izložena ranim i hroničnim traumatskim iskustvima, uključujući zanemarivanje, zlostavljanje, porodično nasilje i druge oblike razvojne traume. Takva iskustva imaju značajan uticaj na neurobiološki, emocionalni i socijalni razvoj, što se može manifestovati kroz poteškoće u samoregulaciji, impulsivnost, agresivno ponašanje i narušene odnose sa autoritetima. U tom kontekstu, praksa zasnovana na znanjima o traumi predstavlja teorijski i praktični okvir za razumevanje i unapređenje intervencija usmerenih ka ovoj populaciji. Cilj ovog rada je da se prikažu osnovni principi pristupa zasnovanog na znanjima o traumi -sigurnost, poverenje, izbor, saradnja i osnaživanje — kao i mogućnost njihove primene u radu sa decom i mladima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom. Poseban fokus stavljen je na značaj pomeranja paradigme sa kaznenog i kontrolnog pristupa ka razvojno-podržavajućim i razvojno osetljivim intervencijama, kao i na prevenciju retraumatizacije u institucionalnim kontekstima. Imajući u vidu pristup zasnovan na znanjima o traumi može se zaključiti da u kontekstu principa restorativne pravde doprinosi razumevanju uzroka ponašanja, jačanju odgovornosti, obnavljanju narušenih odnosa i dugoročnom unapređenju razvojnih ishoda kod dece i mladih sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom.

Ključne reči: deca i mladi sa problemima u ponašanju, trauma, praksa zasnovana na znanjima o traumi

Uvod

U savremenim naučnim i stručnim diskursima sve veća pažnja posvećuje se razumevanju složenih uzroka problema u ponašanju kod dece i mladih, kao i njihove uključenosti u sistem maloletničkog pravosuđa. Tradicionalni pristupi, koji su dominantno bili usmereni na kontrolu i sankcionisanje nepoželjnog ponašanja, sve više ustupaju mesto razvojnim i integrativnim modelima koji uzimaju u obzir širi kontekst odrastanja deteta. U tom smislu, aktuelna istraživanja ukazuju da su deca i mladi sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom u značajnoj meri izložena različitim oblicima traumatskih iskustava, uključujući zlostavljanje, zanemarivanje, porodično nasilje, gubitke i druge oblike hroničnog stresa (Ford et al., 2007; Kerig & Becker, 2010).

Traumatska iskustva, naročito kada su prisutna u ranom detinjstvu i kada imaju dugotrajan karakter, mogu značajno uticati na neurobiološki, emocionalni i socijalni razvoj deteta. Posledice se često manifestuju kroz poteškoće u regulaciji emocija, povećanu impulsivnost, sklonost ka agresivnom ponašanju, kao i kroz teškoće u uspostavljanju i održavanju stabilnih odnosa sa vršnjacima i autoritetima (Van der Kolk, 2015; Perry, 2006). U tom kontekstu, ovakvo ponašanje može se

⁶ Email: tanasisjevicfpn@gmail.com
jelena.tanasijevic@ff.uns.ac.rs

posmatrati ne samo kao kršenje društvenih normi, već i kao adaptivni odgovor na nepovoljne i često traumatske životne okolnosti (Kerig, 2012).

Polazeći od ovakvog razumevanja, razvijen je koncept prakse zasnovane na znanjima o traumi (*trauma-informed practice*), koji predstavlja teorijski i praktični okvir za rad sa decom i mladima koji su bili izloženi traumatskim iskustvima. Ovaj pristup podrazumeva prepoznavanje traume, razumevanje njenog uticaja na razvoj i ponašanje, kao i primenu intervencija koje su usmerene na stvaranje osećaja sigurnosti, izgradnju poverenja i podršku oporavku (Substance Abuse and Mental Health Services Administration SAMHSA, 2014). Poseban značaj ovog pristupa ogleda se u nastojanju da se izbegne dodatna retraumatizacija dece i mladih kroz institucionalne prakse koje mogu biti rigidne, kažnjavajuće ili nedovoljno senzitivne na njihove potrebe. U skladu sa tim, savremeni pristupi naglašavaju potrebu za pomeranjem paradigme sa tradicionalnog kaznenog modela ka razvojno-podržavajućim i relacijski orijentisanim intervencijama. Ovakav zaokret podrazumeva uvažavanje perspektive deteta, jačanje njegovih kapaciteta i resursa, kao i uključivanje principa restorativne pravde, koji su usmereni na preuzimanje odgovornosti, popravljjanje štete i obnavljanje narušenih odnosa (Bazemore & Umbreit, 1995).

U okviru ovog rada biće dat prikaz koncepta prakse zasnovane na znanjima o traumi u kontekstu rada sa decom i mladima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, sa posebnim osvrtom na njene ključne principe i mogućnosti primene u različitim sistemima podrške. Cilj rada je da se prikažu osnovni principi ovog pristupa — sigurnost, poverenje, izbor, saradnja i osnaživanje — kao i da se ukaže na značaj njihove primene u unapređenju intervencija usmerenih ka ovoj populaciji. Takođe, cilj je da se doprinese boljem razumevanju veze između traumatskih iskustava i problema u ponašanju, kao i da se istakne važnost razvoja pristupa koji podržavaju oporavak, smanjuju rizik od retraumatizacije i doprinose pozitivnim razvojnim ishodima kod dece i mladih.

Razumevanje problema u ponašanju kod dece i mladih, kao i njihove uključenosti u sistem maloletničkog pravosuđa, zahteva multidisciplinarni pristup koji integriše saznanja iz psihologije, psihijatrije, kriminologije i socijalnog rada. U tom kontekstu, teorijski okvir zasnovan na znanjima o traumi polazi od pretpostavke da su rizična i delinkventna ponašanja često povezana sa prethodnim iskustvima traume i nepovoljnih životnih okolnosti (Ford et al., 2007; Kerig, 2012). Jedan od ključnih koncepata u ovom okviru odnosi se na tzv. negativna iskustva u detinjstvu (*Adverse Childhood Experiences – ACEs*), koja obuhvataju različite oblike zlostavljanja, zanemarivanja i disfunkcionalnih porodičnih odnosa. Istraživanja pokazuju da kumulativna izloženost ovim iskustvima značajno povećava rizik za razvoj problema u ponašanju, mentalnih poremećaja i rizičnih oblika ponašanja u adolescenciji i odraslom dobu (Felitti et al., 1998). Posebno je značajno to što efekti traume nisu ograničeni samo na psihološki nivo, već uključuju i promene u funkcionisanju mozga, naročito u oblastima zaduženim za regulaciju emocija, donošenje odluka i kontrolu impulsa (Perry, 2006).

U okviru razvojne psihopatologije, trauma se posmatra kao faktor koji može narušiti tipične procese razvoja deteta. Dugotrajna izloženost stresu i nesigurnom okruženju može dovesti do razvoja dezorganizovanih obrazaca afektivne vezanosti, što dalje utiče na sposobnost deteta da uspostavi stabilne i poverljive odnose (Van der Kolk, 2015). Ovakvi obrasci često se manifestuju kroz nepoverenje prema autoritetima, povećanu reaktivnost i teškoće u socijalnoj adaptaciji, što može doprineti konfliktu sa normama, pravilima, kao i nepoštovanju zakonskog okvira. Značajan doprinos razumevanju ponašanja mladih u sukobu sa zakonom daje i teorija socijalnog učenja, koja naglašava ulogu okruženja i modela ponašanja. Deca koja odrastaju u sredinama u kojima su nasilje i neadekvatni obrasci ponašanja prisutni, imaju veću verovatnoću da internalizuju takve modele i reprodukuju ih u sopstvenom ponašanju (Bandura, 1977). Kada se ovome pridoda iskustvo traume, povećava se verovatnoća razvoja maladaptivnih strategija suočavanja, uključujući agresiju, povlačenje ili rizična ponašanja.

Praksa zasnovana na znanjima o traumi integriše navedene teorijske uvide i usmerava ih ka praktičnoj primeni u radu sa decom i mladima. Ovaj pristup počiva na nekoliko ključnih principa: obezbeđivanje fizičke i emocionalne sigurnosti, izgradnja poverenja, omogućavanje izbora i participacije, podsticanje saradnje i osnaživanje korisnika (SAMHSA, 2014). Suština ovog pristupa je u promeni perspektive — od pitanja „šta nije u redu sa detetom?“ ka pitanju „šta se detetu dogodilo?“, čime se ponašanje deteta stavlja u kontekst njegovih životnih iskustava. U kontekstu sistema maloletničkog pravosuđa, primena ovog pristupa ima poseban značaj. Istraživanja ukazuju da tradicionalni, kazneno orijentisani modeli često ne uzimaju u obzir traumatska iskustva kao pozadinu ponašanja, što može dovesti do dodatne retraumatizacije i produbljivanja problema (Kerig & Becker, 2010). Nasuprot tome, pristupi koji su senzitivni na traumu doprinose boljem razumevanju potreba mladih, smanjenju recidivizma i unapređenju njihovih razvojnih ishoda.

Konačno, važno je istaći povezanost prakse zasnovane na znanjima o traumi sa principima restorativne pravde. Oba pristupa naglašavaju značaj odnosa, odgovornosti i reparacije štete, kao i aktivnog uključivanja mladih u proces promene. Na taj način, teorijski okvir zasnovan na traumi ne samo da doprinosi razumevanju uzroka problema u ponašanju, već pruža i smernice za razvoj humanijih, efikasnijih i razvojno usmerenih intervencija u radu sa decom i mladima u sukobu sa zakonom. U okviru ovog rada, nakon uvodnog poglavlja, biće reči o savremenom razumevanju i pristupima u radu sa decom i mladima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, zatim sledi deo koji govori o praksi zasnovanoj na znanjima o traumi i o specifičnostima kompleksne trauma u odnosu na druge oblike traume. U okviru posebnog odeljka govori se o izloženosti dece i mladih sa problemima u ponašanju traumatskim iskustvima, nakon čega slede zaključna razmatranja sa implikacijama za unapređenje aktuelnih politika i prakse.

Deca i mladi sa problemima/izazovima u ponašanju i u sukobu sa zakonom – savremena razumevanja i pristupi

Deca i mladi sa problemima/izazovima u ponašanju predstavljaju posebnu kategoriju koja se često prepoznaje kao širi okvir za decu i mlade u sukobu sa zakonom. Ovaj termin obuhvata decu i mlade koji se suočavaju sa teškoćama u socijalnom i emocionalnom funkcionisanju, što se manifestuje kroz različite oblike problematičnog ponašanja, kao što su agresija, delinkvencija, neprilagođeno ponašanje u školi, poremećaji u međuljudskim odnosima ili izbegavanje odgovornosti. Takvo ponašanje često je simptom dubljih problema, kao što su trauma, zanemarivanje, zlostavljanje, porodične disfunkcije ili izloženost nasilju, a ne rezultat inherentnog lošeg karaktera ili zle namere. Zbog toga je važno razumevati ove teškoće kroz širi socijalni, razvojni i psihološki kontekst. Umesto da se ova deca i mladi etički stigmatizuju, savremeni pristupi u socijalnom radu, obrazovanju i pravnoj zaštiti insistiraju na pružanju podrške koja se zasniva na razumevanju njihovih specifičnih potreba i izazova, uz primenu intervencija koje omogućavaju prevenciju daljih problema, rehabilitaciju i reintegraciju u zajednicu. U tom smislu, deca sa problemima u ponašanju ne treba da se posmatraju samo kao subjekti kažnjavanja, već kao osobe kojima je potrebna sveobuhvatna pomoć, podrška i razvojno prilagođene mere koje odgovaraju njihovom sveukupnom psihofizičkom i emocionalnom statusu.

Termin deca i mladi u sukobu sa zakonom koristi se u pravnoj, kriminološkoj literaturi, kao i u oblasti socijalnog rada, kako bi označio maloletna lica koja su izvršila radnju koja je zakonom definisana kao krivično delo ili prekršaj. U međunarodnom kontekstu, ovaj termin se najčešće odnosi na lica mlađa od 18 godina koja dolaze u kontakt sa sistemom krivičnog pravosuđa zbog sumnje ili dokaza o protivpravnom ponašanju (United Nations, 1989). Prema Konvenciji o pravima deteta, dete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se punoletstvo ne stiče ranije prema nacionalnom zakonodavstvu (United Nations, 1989). U tom smislu, termin „deca u sukobu sa zakonom“ obuhvata

maloletnike koji su osumnjičeni, optuženi ili osuđeni za krivično delo. Ovaj termin naglašava potrebu za zaštitom prava deteta i primenom posebnih, razvojno prilagođenih mera u postupanju prema njima.

U domaćem zakonodavstvu, naročito u okviru Zakona o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, razlikuju se kategorije mlađih maloletnika (uzrasta od 14 do 16 godina) i starijih maloletnika (od 16 do 18 godina). Lica mlađa od 14 godina nisu krivično odgovorna, ali mogu biti predmet mera socijalne zaštite (Kovačević, 2020). U širem smislu, pojam „mladi u sukobu sa zakonom“ može uključivati i mlađe punoletne osobe (18–21 godina), posebno u kriminološkim istraživanjima, gde se naglašava kontinuitet razvoja i specifičnosti prelaznog perioda adolescencije u odraslo doba.

Savremeni pristupi ovom fenomenu sve više naglašavaju ne samo pravni, već i socijalni i razvojni aspekt. Deca i mladi u sukobu sa zakonom često potiču iz socijalno ranjivih sredina, suočavaju se sa siromaštvom, porodičnim disfunkcijama, nedostatkom obrazovnih i društvenih resursa, kao i izloženošću nasilju i marginalizaciji (Muncie, 2015). Zbog toga se ovaj pojam ne posmatra isključivo kroz prizmu individualne odgovornosti, već i kao rezultat složenih društvenih okolnosti. Dakle, pojam dece i mladih u sukobu sa zakonom obuhvata kompleksnu kategoriju koja uključuje pravne, socijalne i razvojne dimenzije. Njegovo pravilno razumevanje predstavlja osnov za kreiranje efikasnih politika prevencije i intervencije, kao i za obezbeđivanje adekvatne zaštite prava i dobrobiti ove posebno osetljive populacije.

U savremenoj literaturi se i kada je ova grupa dece u pitanju insistira na upotrebi terminologije koja izbegava stigmatizaciju, pa se umesto izraza poput „maloletni prestupnici“ sve češće koristi termin „deca u sukobu sa zakonom“. Pored toga, kako bi se izbegao termin problem, koji takođe može dodatno etiketirati dete ili mladu osobu, sve više se u praksi, kao i u stručnoj literaturi koristi izraz izazov, te se sve češće koristi izraz deca i mladi sa izazovima u ponašanju. Ovakav pristup je u skladu sa principima restorativne pravde i konceptom najboljeg interesa deteta, koji podrazumeva da se prema maloletnicima primenjuju mere koje imaju za cilj rehabilitaciju, reintegraciju i prevenciju ponovnog vršenja krivičnih dela (Bazemore & Umbreit, 1995).

Praksa zasnovana na znanjima o traumi (trauma informisani pristup)⁷

Uticaj traume na ljude prvi put su 1860-ih opisali lekari Džon Erihsen i Herbert Pejdž. Posledice traume su uglavnom bile povezane sa saobraćajnim nesrećama koje su se dešavale i spoznalo se da uloga psiholoških faktora, pre svega straha, ima veliku ulogu. Koncept traume kao fizičke povrede (rane) proširen je i na mentalni nivo čija je polazna tačka bilo iskustvo straha, zamišljeno kao sećanje na bol koji je izazvala trauma. Smatralo se da se traumatično pamćenje razlikuje od običnog pamćenja jer pojedinac nije bio u stanju da asimiluje njegovo značenje i primećeno je da je neuspeh da se integrišu traumatična sećanja dovodio do disocijacije (Carlson, Dalenberg, 2000). Godinama nakon ovih otkrića nastajala su nova učenja koja su nastojala da objasne uticaj traume. Pored toga, različita istraživanja ukazala su na to da je zastupljenost ljudi koji su doživeli traumatsko iskustvo u detinjstvu mnogo veća nego što se očekivalo, kao i da trauma koju je dete doživelo na najranijem uzrastu može nepovoljno uticati dugoročno na kvalitet njegovog/njenog života i to u vidu zdravstvenih i socijalnih problema, pre svega. Istraživanja koja su sprovedena u SAD-u u ustanovama za zaštitu mentalnog zdravlja pokazala su da trauma koja je doživljena u ranom detinjstvu može rezultirati nekim od oblika bolesti zavisnosti, mentalnim teškoćama poput depresije, anksioznosti, zatim problemima sa spavanjem, kontrolom impulsa i dr. (SAMHSA, 2014).

⁷ Engl. “trauma informed care and practice”

Postoji više različitih definicija traume sa kojima se možemo sresti u literaturi. Jedna od definicija koja se često koristi definiše traumom kao „pojedinačni događaj, više događaja ili skup okolnosti koje je pojedinac doživeo kao fizički, emocionalno ugrožavajuće ili štetne i koje ostavljaju negativne posledice na njegovu fizičku, emocionalnu i socijalnu dobrobit“ (SAMHSA, 2014:12). Definicija koja se takođe koristi u objašnjavanju traume u kontekstu posledica na razvoj deteta ili mlade osobe, odnosi se na tzv. razvojnu traumom i govori o negativnim iskustvima u detinjstvu koja predstavljaju izuzetno stresan događaj ili situaciju koja se dogodila u detinjstvu i/ili adolescenciji (ibid). U ovom kontekstu se naglašava uticaj traume na osećaj sigurnosti i bezbednosti, kao i telesnog integriteta osobe, uzimajući u obzir i adaptivni odgovor kao mehanizam preživljavanja. Telesni integritet podrazumeva značaj lične autonomije, osećaja kontrole nad sobom, svojim telom i donošenja odluka u vezi sa tim. Još jedna definicija traume koja može biti korisna za razumevanje glasi da je trauma „normalan odgovor na nenormalne okolnosti“. Mreža za pomoć deci kod traumatskog stresa traumom definiše kao „ozbiljnu, sveprisutnu i interpersonalnu vrstu ponavljano zlostavljanja i zanemarivanja koje proizvodi više nivoa složenosti“ (Cook et al, 2025).

U kontekstu podrške deci i mladima značajno je razlikovati podelu između akutne i kompleksne traume. Pod akutnom traumom se obično podrazumeva izloženost događaju koji se opisuje kao izolovani incident. Kao primer toga možemo navesti saobraćajni udes, prisustvo eksploziji i sl., dakle nešto što se dogodilo iznenada, neočekivano. Kompleksna trauma podrazumeva hronične nepovoljne i štetne događaje sa kojima se suočava dete ili mlada osoba, koji se ponavljaju i dešavaju se u kontekstu odnosa sa drugima. Ovaj aspekt, da se to dešava u kontekstu odnosa sa drugim osobama, izuzetno je značajan jer se najčešće događa od strane bliskih ljudi koji zlostavljaju, zanemaruju, maltretiraju dete i sl. i to se događa najčešće od osoba od kojih se očekuje da će brinuti o detetu i zaštititi ga. Aktuelan termin koji opisuje ovu vrstu moći koju odrasla osoba ima nad detetom i koristi je na negativan način, i kroz svoj odnos sa detetom mu nanosi štetu, naziva se interpersonalna moć. U ovom odnosu se moć jedne osobe nad drugom opisuje kao „moć“ brige, odnosno nebrige o drugom, napuštanje ili ostavljanje, davanje ili oduzimanje ili uskraćivanje ljubavi (Termini, Golden, 2007). Dakle, deca koja su doživljavala kompleksnu traumom su prošla najčešće kroz višestruke interpersonalne traumatske događaje kao što su život u haotičnom porodičnom okruženju, zlostavljanje, zanemarivanje, konfliktni razvodi, nasilje u porodici i zajednici, izloženost zloupotrebi alkohola i narkotika, seksualna i radna eksploatacija, gubitak roditelja, izbegništvo i dr. Izloženost traumom kada bude započeta na ranom uzrastu može nepovoljno uticati na razvoj deteta, odnosno može dovesti i do zastoja u razvoju. Različiti autori govore o prekidu formativnih razvojnih perioda usled dejstva traume (Bogdanović, Radev, Stanojević, 2023). Poznato je da ukoliko u najranijem uzrastu nije razvijen siguran obrazac afektivne vezanosti sa primarnim odgajateljem, odnosno ako kasnije tokom odgajanja nije došlo do reparacije odnosa, kapacitet dece da razviju bliske odnose i veze sa ljudima iz svog okruženja je značajno ugrožen. Autorka Herman smatra da doživljena trauma u detinjstvu ima značajan uticaj na formiranje ličnosti (Herman, 1997). Dostupna istraživanja takođe ukazuju na to da su odrasli sa iskustvom traume iz detinjstva i dezorganizovanom privrženošću u većem riziku da razviju simptome depresije, dok su istovremeno disocijacija i mentalizacija prepoznati kao veoma važni faktori rizika i zaštite u ovoj korelaciji, odnosno predstavljaju posrednike u ovoj vrsti međusobne interakcije (Bogdanović, Radev, Stanojević, 2023).

Iz perspektive deteta kompleksna trauma može da se javi u dva oblika, kao zanemarivanje i/ili štetne radnje. Zanemarivanje je veoma značajno prepoznati jer može veoma nepovoljno uticati na razvoj deteta, a neretko se kada je trauma u pitanju ne uzima ozbiljno u obzir. Upravo je značajno utvrđivanje obrazaca zanemarivanja jer ti suptilni i dugotrajni oblici zanemarivanja mogu ostaviti dalekosežne posledice na razvoj deteta, a nisu uvek lako prepoznatljivi u radu sa porodicama, niti se specifična ponašanja, odnosno izazovi u ponašanju kod deteta povezuju sa traumatskim iskustvima.

Praksa zasnovana na znanjima o traumi (*trauma-informed care and practice*) polazi od fundamentalnog pitanja: „šta ti se dogodilo?“, a ne „šta nije u redu s tobom?“ (Ko & Sprague, 2007; Griffin, Lemke, & Whittaker, 2012). Ovaj pristup prepoznaje da problematično ponašanje kod dece i mladih često nije izraz „lošeg karaktera“, već posledica ranih i hroničnih traumatskih iskustava, uključujući zanemarivanje ili zlostavljanje, porodično nasilje, gubitke ili razvode, dugotrajni stres, siromaštvo, migracije, kao i kontekst života u alternativnoj brizi (Kerig & Becker, 2012; Dierkhising et al., 2013). Takva traumatska iskustva mogu imati dubok uticaj na razvoj emocionalnih, socijalnih i kognitivnih kapaciteta mladih, manifestujući se kroz impulsivnost, agresivno ponašanje, kršenje pravila i zakona, nizak nivo poverenja u autoritete i slabije emocionalne regulacione sposobnosti (Dierkhising et al., 2013; Ford et al., 2007). Drugim rečima, ponašanje koje se ocenjuje kao problematično često predstavlja adaptivnu strategiju preživljavanja u odgovoru na ranije traume.

Primena trauma-informisanog pristupa u radu sa decom i mladima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom podrazumeva primenu sledećih ključnih principa i smernica:

1. *Politike i prakse zasnovane na razumevanju traume* – Usmeravanje na uspostavljanje sistemskih politika i procedura koje prepoznaju uticaj traume, pružaju jasne smernice za praksu i osiguravaju da se svi aspekti podrške razvijaju sa razumevanjem specifičnih potreba dece i mladih sa iskustvom traume.
2. *Identifikacija i skrining dece i mladih koji su doživeli traumu* – Sistematska identifikacija i skrining dece i mladih koji su doživeli traumu, kako bi se omogućila pravovremena i ciljano usmerena podrška. Ovaj proces omogućava ranu detekciju traume i inicijalnu intervenciju.
3. *Klinička procena i intervencija za decu i mlade koji su imali traumatska iskustva* – Profesionalna procena i primena dokazanih terapijskih intervencija koje se fokusiraju na specifične posledice traume, uz korišćenje terapijskih metoda koje su dokazano efikasne u tretmanu dece i mladih sa traumatskim iskustvima.
4. *Programi zasnovani na razumevanju traume i edukacija zaposlenih* – Edukacija i razvoj programa zasnovanih na razumevanju traume, kako bi se osigurala dosledna i osnažujuća podrška deci i mladima. Edukacija zaposlenih o simptomima, reakcijama i dugoročnim posledicama traume je ključna za uspešan rad sa ovom grupom.
5. *Prevenција i upravljanje vikarijskom traumom* – Prepoznavanje i prevencija sekundarne traume kod stručnjaka koji rade sa decom i mladima sa traumatskim iskustvima, uz pružanje potrebne podrške kako bi se smanjio rizik od izgaranja i drugih negativnih efekata rada sa traumatskim iskustvima.
6. *Partnerstvo zasnovano na razumevanju traume sa mladima i njihovim porodicama* – Aktivno uključivanje mladih i njihovih porodica u procese podrške, planiranje intervencija i jačanje otpornosti na traumu. Ovaj pristup promoviše saradnju sa porodicama i punu participaciju mladih.
7. *Saradnja između sistema zasnovana na razumevanju traume* – Saradnja između različitih sistema podrške, uključujući obrazovanje, socijalnu zaštitu, pravosuđe i zdravstvo, kako bi se omogućio sveobuhvatan tretman i praćenje dece i mladih, u cilju postizanja bolje koordinacije i integracije usluga.
8. *Pristupi zasnovani na razumevanju traume za rešavanje razlika i različitosti* – Primena pristupa koji uzima u obzir rodne, kulturne, etničke i socijalne razlike, s ciljem smanjenja nejednakosti u pristupu podršci i pružanja prilagođene pomoći svoj deci i mladima bez obzira na njihov socio-kulturni kontekst (Griffin et al., 2012; Ko & Sprague, 2007; Mendel, 2011).

Dakle, ovaj pristup podrazumeva razumevanje ponašanja mladih kao strategije preživljavanja, smanjenje represivnih i kaznenih praksi, izgradnju sigurnih i predvidivih odnosa, jačanje emocionalnih i socijalnih veština, kao i fokus na razvoj samoregulacije, a ne samo kontrolu ponašanja. Praksa zasnovana na znanjima o traumi doprinosi smanjenju recidiva, povećava saradnju mladih sa stručnjacima, sprečava retraumatizaciju i podržava proces rehabilitacije umesto stigmatizacije, čime se dugoročno unapređuje razvojni potencijal dece i mladih sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom (Dierkhising et al., 2013; Griffin et al., 2012; Ko & Sprague, 2007).

Izloženost dece i mladih sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom traumatskim iskustvima

Istraživanja ukazuju na to da mladi koji dolaze u kontakt sa sistemom maloletničkog pravosuđa znatno češće imaju iskustva sa traumom, kao i sa posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSP) i drugim problemima mentalnog zdravlja, poput depresije i anksioznosti, u poređenju sa opštom populacijom (Schufelt & Cocozza, 2006; Wolpaw & Ford, 2004; Wood et al., 2002). Nalazi dostupnih istraživanja ukazuju na to da je učestalost posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) među decom i mladima u sukobu sa zakonom vrlo varijabilna, što je delom posledica razlika u metodama procene (Kerig & Becker, 2012). "Na varijabilnost utiču različiti faktori poput vrste instrumenta (strukturisani klinički intervju naspram samoprocene), načina prezentovanja pitanja (uživo ili onlajn), vrste traume na koju se simptomi odnose (najteža traumatska situacija naspram celokupne istorije traume), izvora informacija (da li se informacije dobijaju direktno od deteta ili od roditelja/staratelja), vremenskog perioda koji se procenjuje (trenutni mesec, prethodna godina ili celo životno iskustvo) i definicije PTSP-a" (Kerig & Becker, 2012:212). Ove varijable utiču kako na spremnost mladih da prijave traumatska iskustva, tako i na vrstu dobijenih podataka. Procene prevalencije PTSP-a u populaciji dece i mladih u kontaktu sa sistemom maloletničkog pravosuđa "kreću se od 5% do 52% kod devojčica i od 2% do 32% kod dečaka, sa prosečnom prevalencijom od oko 30%" (Kerig & Becker, 2012:213). Pored toga, kod ove populacije je uobičajeno prisustvo višestrukih traumatskih iskustava, odnosno tzv. poliviktimizacije, koja se najčešće javlja i pre ulaska u sistem pravosuđa (Abram et al., 2004). Međutim, različiti autori i dalje ukazuju na to da i pored činjenice da se zna da je važno detektovati traumatska iskustva koja se događaju na ranom uzrastu i započeti sa podrškom što je pre moguće, nedostaju podaci koji se odnose na istoriju trauma, uključujući učestalost, oblike, kao i uzrast na kom se prvi put javlja (Moffitt, 1993; Sampson & Laub, 1993; Abram et al., 2004). Poznato je da je efekat traume kumulativan, te je s tim u vezi i činjenica da što je raniji početak izloženosti rizičnim faktorima to povećava verovatnoću razvoja hroničnih oblika delinkventnog ponašanja (Moffitt, 1993; Sampson & Laub, 1993).

Povezanost između izloženosti traumi i delinkventnog ponašanja mladih potvrđena je u brojnim istraživanjima (Chamberlain & Moore, 2002; Ford et al., 2007; Kerig & Becker, 2010; Widom & Maxfield, 1996). Mladi koji su bili izloženi zlostavljanju u detinjstvu, bilo prema zvaničnim evidencijama ili sopstvenim iskazima, imaju povećan rizik za razvoj delinkventnog i kriminalnog ponašanja tokom adolescencije i kasnije u životu (Smith & Thornberry, 1995; Widom & Maxfield, 1996). Takođe, teži i dugotrajniji oblici zlostavljanja povezani su sa ozbiljnijim i perzistentnijim oblicima delinkvencije, pri čemu je ova povezanost prisutna bez obzira na pol i etničku pripadnost. Osim zlostavljanja, i drugi oblici traumatskih iskustava, poput nasilja u zajednici, porodičnog nasilja ili traumatskog gubitka, takođe su povezani sa delinkventnim ponašanjem (Foy et al., 2012; Kerig et al., 2009; Wood et al., 2002).

Podaci o rasprostranjenosti traumatskih iskustava dodatno potvrđuju ovu vezu. Tako na primer dostupna istraživanja pokazuju da je čak 92% mladih u sukobu sa zakonom imalo iskustvo barem jednu vrstu traumatskog iskustva, dok je izloženost višestrukim negativnim događajima prisutna gotovo kod većine ispitanika (Abram et al., 2004). Uočene su i rodne razlike: devojke češće prijavljuju interpersonalne oblike viktimizacije, naročito seksualno zlostavljanje, dok mladići češće svedoče nasilju (Cauffman et al., 1998; Ford et al., 2007; Foy et al., 2012).

S obzirom na visoku učestalost traumatskih iskustava, jedan broj istraživanja bavio se i pojavom PTSP-a u ovoj populaciji. Procene učestalosti variraju, ali se u proseku kreću oko 30%, uz značajne razlike u zavisnosti od uzorka i metodologije istraživanja, te se sa sigurnošću može potvrditi povezanost između trauma, PTSP-a i delinkventnog ponašanja (Ford et al., 2007; Allwood & Bell, 2008; Kerig & Becker, 2012). Pored traume i PTSP-a, mladi u sukobu sa zakonom često imaju i druge

probleme mentalnog zdravlja. Dostupni nalazi svetskih istraživanja pokazuju da oko 70% njih ispunjava kriterijume za najmanje jedan psihički poremećaj, dok veliki procenat ima i komorbiditet, odnosno prisustvo više poremećaja istovremeno (Schufelt & Cocozza, 2006). Najčešće se javljaju poremećaji ponašanja, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, anksiozni i afektivni poremećaji. Takođe, česti su i problemi u školovanju, zloupotreba alkohola i droga (Schufelt & Cocozza, 2006).

Zaključak

Savremena istraživanja ukazuju na visok nivo izloženosti traumatskim iskustvima kod dece i mladih sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, koja se obično javljaju u ranoj životnoj fazi i imaju hroničan karakter. Ove činjenice naglašavaju potrebu za ranim prepoznavanjem dece koja su izložena nasilju i implementacijom preventivnih i razvojno podržavajućih intervencija. Takav pristup može doprineti smanjenju rizika od retraumatizacije, problema mentalnog zdravlja, kao i razvoja problema u ponašanju kod dece i mladih. Naime, kompleksna trauma može značajno uticati na razvoj deteta, posebno u obliku poremećaja u emocionalnoj regulaciji, smanjenoj sposobnosti za izgradnju zdravih međuljudskih odnosa, povećanom riziku od antisocijalnog ponašanja i delinkvencije. Deca koja doživljavaju traumu često reaguju kroz negativne obrasce ponašanja kao način suočavanja sa stresom, što može dodatno povećati verovatnoću za nastanak problema u ponašanju. Zbog toga je od suštinskog značaja da pristup koji se primenjuje bude baziran na razumevanju traume i njenog uticaja na razvoj mladih. U okviru pristupa zasnovanog na znanjima o traumi, institucije koje rade sa decom i mladima sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom moraju razviti sveobuhvatne strategije koje uključuju sistematsku procenu traume, primenu terapijskih intervencija zasnovanih na dokazima i koordinaciju sa drugim sistemima podrške, kao što su socijalna zaštita, obrazovanje, zdravstvo i pravosuđe. Aktivno uključivanje mladih i njihovih porodica u proces podrške, kao i fokus na jačanju otpornosti, omogućavaju bolji razvoj kognitivnih i emocionalnih kapaciteta, smanjuju rizik od nastanka problema u ponašanju i poboljšavaju sposobnost samoregulacije. Pored toga, dostupna istraživanja ukazuju na značajne rodne razlike u doživljavanju traume, pri čemu devojčice češće razvijaju posttraumatske reakcije, dok dečaci češće doživljavaju nasilje u zajednici. Ovi rezultati ukazuju na potrebu za rodno senzitivnim pristupima i prilagođenim strategijama intervencija koje prepoznaju specifične potrebe dečaka i devojčica, čime se doprinosi reformi različitih sistema u pravcu razvojno podržavajućih, trauma informisanih praksi.

Imajući u vidu sve napred navedeno možemo zaključiti da se uvođenjem politika i praksi zasnovanih na znanjima o traumi omogućava pomeranje sa kaznenog pristupa ka onom koji je razvojno podržavajući, čime se doprinosi dubljem razumevanju uzroka problema u ponašanju. Ovaj pristup omogućava jačanje odgovornosti, obnavljanje narušenih odnosa i dugoročno unapređenje razvojnih ishoda za decu i mlade sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom.

Literatura:

- Abram, K. M., Teplin, L. A., Charles, D. R., Longworth, S. L., McClellan, G. M., & Dulcan, M. K. (2004). Posttraumatic stress disorder and trauma in youth in juvenile detention. *Archives of General Psychiatry*, 61(4), 403-410.
- Allwood, M. A., & Bell, D. J. (2008). A preliminary examination of emotional and cognitive mediators in the relations between violence exposure and violent behaviors in youth. *Journal of Community Psychology*, 36(8).
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bazemore, G., & Umbreit, M. (1995). Rethinking the sanctioning function in juvenile court: Retributive or restorative responses to youth crime. *Crime & Delinquency*, 41(3), 296-316. <https://doi.org/10.1177/0011128795041003004>

- Bogdanović, A., Tošić, Radev M., Stefanović, Stanojević, T. (2023). Disorganized attachment, mentalization and dissociation in the context of childhood trauma: Implications for depressive symptoms. *Child Abuse Review*, 32(4).
- Carlson, E. B., & Dalenberg, C. J. (2000). A conceptual framework for the impact of traumatic experiences. *Trauma, Violence, & Abuse*, 1(1), 4–28.
- Chamberlain, P., & Moore, K. J. (2002). Chaos and trauma in the lives of adolescent females with antisocial behavior and delinquency. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 6(1).
- Cook, A., Spinazzola, J., Ford, J. Lanktree, C., Blaustein, M., Cloitre, M., DeRosa, R., Hubbard, R., Liautaud, J., Olafson, E., Kagan, R., Mallah, K., van der Kolk, B. (2005) *Complex Trauma in Children and Adolescents*. Durham: National Child Traumatic Stress Network.
- Dierkhising, C. B., Ko, S. J., Woods-Jaeger, B., Briggs, E. C., Lee, R., & Pynoos, R. S. (2013). Trauma histories among justice-involved youth: Findings from the National Child Traumatic Stress Network. *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1), 20274. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v4i0.20274>
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245–258. [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- Ford, J. D., Chapman, J. F., Hawke, J., & Albert, D. (2007). Trauma among youth in the juvenile justice system: Critical issues and new directions. *National Center for Mental Health and Juvenile Justice*. <https://www.ncmhjj.com>
- Foy, D. W., Ritchie, I. K., & Conway, A. H. (2012). Trauma exposure, posttraumatic stress, and comorbidities in female adolescent offenders: Findings and implications from recent studies. *European Journal of Psychotraumatology*, 3, 17247. Dostupno na: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v3i0.17247> Posećeno: 10.02.2026.god.
- Griffin, G., Lemke, M., & Whittaker, C. (2012). *Trauma-informed juvenile justice: A framework for policy and practice*. National Child Traumatic Stress Network, 63(1), 1–20.
- Justice Policy Institute. (2009). *The costs of confinement: Why good juvenile justice policies make good fiscal sense*. Justice Policy Institute. Dostupno na: <https://www.justicepolicy.org/research/231> Posećeno: 12.11.2025.god.
- Kerig, P. K. (2012). Trauma and juvenile delinquency: Theory, research, and interventions. U R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *From juvenile delinquency to adult crime: Criminal careers, justice policy, and prevention*, 127–149. Oxford University Press.
- Kerig, P. K., & Becker, S. P. (2010). Early abuse and neglect as risk factors for the development of criminal and antisocial behavior. U R. DeLisi & K. M. Beaver (Eds.), *Criminological theory: A life-course approach*, 181–199. Jones & Bartlett Learning.
- Kerig, P. K., & Becker, S. P. (2012). Understanding the impact of trauma on youth involved in the juvenile justice system. In P. K. Kerig & S. P. Becker (Eds.), *Trauma and juvenile justice: Theory, research, and practice*, 1–22. Guilford Press.
- Ko, S. J., & Sprague, C. (2007). *Creating trauma-informed systems: A guide for juvenile justice administrators*. Juvenile Justice Bulletin, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://www.ojjdp.gov>
- Kovačević, M. (2020). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
- Mendel, R. A. (2011). *No place for kids: The case for reducing juvenile incarceration*. The Annie E. Casey Foundation.
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674701.
- Muncie, J. (2015). *Youth and crime* (4th ed.). London: Sage Publications.
- Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP). (1998). *Juvenile justice reform and gender: Addressing the needs of girls in the juvenile justice system*. U.S. Department of Justice. Dostupno na: <https://www.ojjdp.gov> Posećeno 12.02.2026.
- Perry, B. D. (2006). Applying principles of neurodevelopment to clinical work with maltreated and traumatized children. U N. B. Webb (Ed.), *Working with traumatized youth in child welfare*, 27–52. Guilford Press.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (1993). *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. USA: Harvard University Press.

- Schufelt, J. L., & Cocozza, J. J. (2006). *Youth with mental health disorders in the juvenile justice system: Results from a multi-state prevalence study*. New York: Research and Program Brief. National Center for Mental Health and Juvenile Justice.
- Smith, C. A., & Thornberry, T. P. (1995). The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. Washington, DC: Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration SAMHSA (2014). *Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. Treatment Improvement Protocol (TIP) Series 57*. HHS Publication No. (SMA) 13-4801. Rockville, MD: SAMHSA. U.S. Department of Health and Human Services.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration SAMHSA (2014). *SAMHSA's concept of trauma and guidance for a trauma-informed approach*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Termini, A., Golden, J. (2007). Moral behaviors: What can behaviorist learn from the developmental literature? *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*. Volume 3, No. 4, 477-493.
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. New York: United Nations.
- Van der Kolk, B. A. (2015). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
- Watson, C. G., & Edelman, I. (2012). *Gender-responsive strategies for juvenile justice reform*. Center for Gender & Justice Policy.
- Widom, C. S., & Maxfield, M. G. (1996). *A prospective examination of risk for violence among abused and neglected children*. National Institute of Justice. Dostupno na: <https://www.ncjrs.gov> Posećeno 12.12.2025.
- Wolpaw, J. W., & Ford, J. D. (2004). *Assessing exposure to psychological trauma and posttraumatic stress in the juvenile justice population*. Los Angeles, CA: National Child Traumatic Stress Network.

TRAUMA-INFORMED PRACTICE IN SUPPORTING CHILDREN AND YOUNG PEOPLE WITH BEHAVIORAL PROBLEMS

Abstract: Contemporary research indicates that children and young people with behavioral problems and those in conflict with the law are often exposed to early and chronic traumatic experiences, including neglect, abuse, domestic violence, and other forms of developmental trauma. Such experiences have a significant impact on neurobiological, emotional, and social development, which may manifest through difficulties in self-regulation, impulsivity, aggressive behavior, and impaired relationships with authority figures. In this context, trauma-informed practice represents a theoretical and practical framework for understanding and improving interventions aimed at this population. The aim of this paper is to present the core principles of the trauma-informed approach—safety, trust, choice, collaboration, and empowerment—as well as the possibilities for their application in working with children and young people with behavioral problems and those in conflict with the law. Special emphasis is placed on the importance of shifting the paradigm from punitive and control-based approaches toward developmentally supportive and trauma-sensitive interventions, as well as on the prevention of retraumatization in institutional settings. From the perspective of trauma-informed practice, it can be concluded that, within the framework of restorative justice principles, this approach contributes to understanding the causes of behavior, strengthening accountability, restoring damaged relationships, and improving long-term developmental outcomes for children and young people with behavioral problems and those in conflict with the law.

Keywords: children and young people with behavioral problems, trauma, trauma-informed practice

RADOVI U OKVIRU SEKCIJA

THEORETICAL JUSTIFICATION OF PERSONALITY PREDICTORS OF THE TENDENCY TO USE PSYCHOACTIVE SUBSTANCES IN ADOLESCENTS

Olga B. Mikhailova⁸

Associate professor, RUDN University, Moscow, Russia

Olga A. Komissarova⁹

Clinical psychologist

Center for mental health MEDSI "Greenwood", Moscow, Russia

Abstract: *The risk of youth developing substance abuse is a significant problem in the modern world. The growing number of addicts is a concern for specialists in various fields, such as psychology, pedagogy, sociology, economics, and medicine. Modern scientific research is aimed not only at studying the practical results of working directly with addiction and dependent individuals, but also at preventing addiction, studying the propensities and motivations for substance use, and developing measures for the rehabilitation and resocialization of young people with different experiences with psychoactive substances. This article presents a theoretical analysis of the age-related characteristics of adolescents and the differentiation of the concepts of "propensity" and "dependence" in the context of psychoactive substance use. In this study, the authors consider the propensity to use psychoactive substances as a psychological tendency toward the development of a pathological craving for psychoactive substance use, conditioned by a number of external (social) and internal (genetic, biological, and psychological) individual-personality characteristics. Based on a theoretical analysis, the authors of this article present a four-level model of propensity to use psychoactive substances in adolescents. The central core of the model is the individual-personality predictors of propensity to use psychoactive substances, expressed through cognitive-motivational, emotional-frustrational, and behavioral components. The theoretical substantiation of these components allows for the selection of diagnostic methods, diagnosis, and, based on the level of propensity to use psychoactive substances, the identification of at-risk groups of adolescents with specific individual-personality manifestations of propensity to use psychoactive substances. Further, diagnostics and analysis of empirical results will enable the development of a set of preventive and rehabilitative measures for various levels of risk groups, aimed at the early detection of propensity to use psychoactive substances in adolescents.*

Keywords: *psychoactive substances, propensity, addiction, adolescents, individual-personality predictors.*

INTRODUCTION

In light of current trends, it is natural for researchers to be interested in analyzing the development of addiction and the tendency to use psychoactive substances, as well as predictors of addiction in adolescents, the most vulnerable social and age group. As one of the most important periods of

⁸ olga00241@yandex.ru

⁹ olg.komissarova2016@yandex.ru

personality development, adolescence is of particular importance for researchers of addictive behavior in terms of preventive measures. In our opinion, it seems appropriate to consider the phenomenon of the tendency to use psychoactive substances in light of a comprehensive approach to the analysis of risk factors, individual psychological predictors of the development of a tendency to use psychoactive substances, and levels of addiction in adolescents. Therefore, there is a need for a theoretical definition and empirical substantiation of individual and personal predictors of psychoactive substance use in middle-aged and older adolescents who are at risk.

The relevance of the article's topic is determined by the practical need for a theoretical justification and analysis of individual-personal predictors of the predisposition to the development of a tendency to use psychoactive substances in adolescents at risk, as well as the practical demand for technology for timely diagnosis and identification of psychological indicators of a tendency to use psychoactive substances in the early stages of addiction development.

LITERATURE REVIEW

One of the most pressing issues in the modern psychological paradigm is the question of predication, as well as the study of the causes of the formation of tendencies to use psychoactive substances of various origins: biological, social, psychological, etc. This aspect has attracted the interest of both domestic and foreign researchers for many years. The percentage of people using psychoactive substances is rapidly growing. Currently, this problem can be described as an epidemic. More than 70% of adolescents admitted to drug treatment clinics are "polydrug addicts." By the age of 15-16, they have already tried and are dependent on various types of drugs. Adolescents use drugs 7.5 times more often than people of other ages, and 11.4 times more often for non-narcotic psychoactive substances (Vodyakha, S. & Vodyakha, Yu., 2023). The primary age for first use of psychoactive substances is 14-15 years. This problem is becoming more prevalent among younger people, as cases of psychoactive substance use have become more frequent at ages 10-13. There is a consistent trend toward a lower age for first use of psychoactive substances. In 1991, young people began trying drugs at an average age of 17.6, while in 2019, it was already at 11.3. This means the average age of first drug use has decreased by six years since 1991 (Ivanov & Tishakova, 2019).

According to H. Whiteford and colleagues, psychoactive substance use is closely associated with adverse health outcomes and reduced life expectancy and is characterized by a loss of control over substance use over time (Whiteford, 2015). Personality factors have a significant impact on overcoming substance dependence. A personality profile can help personalize intervention and prevention. Adolescents with substance use disorders exhibit a high comorbidity with personality disorders (Vodyakha, S. & Vodyakha, Yu., 2023).

During adolescence, the developing individual faces intense personal, mental, physical, and social transformations that impact their adaptation processes. Some researchers associate the psychological aspects of adolescence with the emergence of victimization, which is defined as a deviation from norms of safe behavior or as the process and result of becoming a victim of crime (Grigoryeva & Usova, 2020).

The tendency toward provocative behavior and social defiance, characteristic of adolescence, is largely a prerequisite for increased victimization. Statistics demonstrate the relevance of the problem of adolescent victimization in Russia and abroad. In the Russian Federation, between 2012 and 2017, the number of minors who became victims of crime increased by 18.3% (Grigoryeva & Gavrichenkova, 2020). In the United States, high rates of adolescent victimization remained at 9% from 2015 to 2017 (Delic, Kajdiz, & Pregelj, 2017).

Motives for substance use are recognized as predictors of the course of drug addiction. The motivational model is based on the premise that the decision to consume alcohol is based on expected

affective changes associated with the direct (stress reduction, improved mood, etc.) or indirect chemical effects of alcohol (peer group use, etc.). Two types of motives are considered that influence individual decisions to consume alcohol: 1) motives for reinforcing a positive emotional state (enhancement) or stimulating positive emotions; 2) motives for coping with a negative emotional state (coping) or correcting negative emotions (Grechany, 2015).

Russian scientists have identified a number of factors that contribute to the development of psychoactive substance dependence. V.D. Mendelevich believed that the intensifying contradiction between potential and actual activity creates internal tension in adolescents, the resolution of which becomes increasingly urgent and vital with each passing minute (Mendelevich, 2010). The most effective way for adolescents to reduce tension is through some form of deviant behavior, including addictive behavior aimed at the use of psychoactive substances. He emphasized age as an important factor, as it is between the ages of 12 and 17 that young people must cope with a number of important tasks that will directly impact their future lives (Mendelevich, 2010).

A group of other scientists, including V.V. Bartsalkina, identified sociopsychological aspects as a factor in their research. They believe that peer pressure is a sociopsychological risk factor for the development of addictions—both tobacco and drug addiction (Bartsalkina, 2000).

The influence of the family system is no less important; it can also be a factor in the development of addictions. Most studies involved adolescent drug addicts raised in dysfunctional families, with family dysfunction as a background factor, leading the adolescent to seek acceptance and inclusion in antisocial groups.

N. Yu. Maksimova identified a personality-psychological factor in drug use, outlining several causes. The first cause was a constitutional predisposition to drug addiction. This predisposition manifested itself most prominently in individuals with accentuations predisposed to the epileptoid, unstable, and cycloid types. These individuals are characterized by easy excitability, tension, sudden mood swings, and a desire to be left alone and uncontrolled. The adolescent's inability to solve problems is the second cause. The third cause is a lack of skills in effective psychological defense mechanisms and the ability to relieve emotional stress—emotional release. The fourth reason is considered to be the presence of psychotraumatic situations from which the teenager cannot find a way out on his own (Maksimova, 2000).

Most studies consider hereditary factors as personality and socio-psychological determinants. Psychological factors include self-doubt, lack of self-control and self-discipline, and the inability to accept responsibility for one's own behavior.

B.S. Bratus, examining the factors behind psychoactive substance use, identifies a motivational-need factor. He believes that during drug use, a shift in motivation toward a goal occurs (Bratus, 1988). During adolescent development, this shift in motivation toward a goal leads to an expansion of activity and the emergence of new areas. Engle B. and MacGowan M.J. identify a motivational factor and believed that the motivation for the use of various psychoactive substances by adolescents leads to the destruction of personal behavior (Engle, MacGowan, 2009).

E.V. Zmanovskaya, in her work, identifies the motives for psychoactive substance use by adolescents. She attributes this to the hedonistic motive, which is directly linked to the satisfaction of needs and the pursuit of sensual pleasure. The spread of drugs among the younger generation occurs through first use within a group of peers or friends, where everyone shares their experiences of experiencing unearthly pleasure. The alleviation of emotional tension, anxiety, and the suppression of emotions such as fear and uncertainty are evidenced by the ataractic motive (Zmanovskaya, 2003).

E. V. Zmanovskaya notes that young people most often view drugs as part of their environment, as an inability to resist the temptation to use and as an imitation of their surroundings. She believes that many researchers overemphasize the pleasure-seeking motive. She emphasizes that the euphoria

of satisfaction, or "drug hunger," is followed by drowsiness and inhibition; while many try drugs, not everyone develops tolerance and addiction (Zmanovskaya, 2003).

RESULTS AND THEIR DISCUSSION

In the humanities, there are differentiated approaches to analyzing the concepts of "substance dependence" and "propensity to use substances." Thus, at the etymological level in philological sciences, dependence is understood as a state where the subject of an action is under the control of someone or something, being in a subordinate state (Svetlichnaya, Menshikova & Smirnova, 2018).

In contrast to the phenomenon of addiction, the meaning of the lexeme "propensity" denotes a focus on performing certain actions or activities, a disposition, or a persistent attraction to something (Sventsitsky, 2011).

Thus, "addiction," unlike "dependence," is interpreted as a selective focus on something, expressed in a particular urge to perform actions or activities, but without signs of dependence on these activities. Psychologists believe that addictions are an indicator of a person's potential for the activity they enjoy (Meshcheryakov, Zinchenko, 2006). With addiction, there is no expressed persistent need to use psychoactive substances that disrupts personal functioning; i.e., the person can calmly and freely function as a psychosocial organism without using psychoactive substances. They are inclined and may use them occasionally, but dependence has not yet developed.

Defining addiction requires meeting a number of strict medical criteria, such as: a) regular use of psychoactive substances; b) the presence of a psychological or psychophysiological deficit caused by psychoactive substance use; c) the presence or growth of tolerance to psychoactive substances, the need to increase the dosage of the substance; d) lack of situational control over the use of psychoactive substances, both psychological and physiological in nature, the so-called withdrawal syndrome (abstinence) (Serykh & Krylova, 2023). In Table 1, we presented an analysis of the criteria by which we differentiated the concepts of "propensity" and "dependence" based on an analysis of the scientific literature.

Table 1

Criteria for differentiating addiction and propensity to use psychoactive substances based on leading indicators

Indicators	Tendency	Addiction
Psychological indicators	Interest (active or passive)	Pathological attraction, inability to resist compulsive cravings, loss of control.
Physiological indicators	There are no physiological indicators	A chronic, relapsing disorder. Disruption of biochemical processes in the brain, the presence of withdrawal syndrome, increased tolerance, prioritization of use over other life activities, continued use despite objective harm, and pronounced somatic symptoms (increased heart rate, blood pressure, tremors, shortness of breath, etc.).
Emotional and motivational prerequisites	Predominance of interest, hedonistic motives, search for thrills, pleasure, a way to escape from reality	Predominance of physiological motive: a way to alleviate a difficult physiological and psychological condition.
Frequency of substance use	One-time or episodic	Systematic use

Stages of Adoption	1. Persistent craving, pathological interest without trial 2. One-time or occasional trial, pathological interest 3. Situational use without disruption of general life functions	1. Systematic use of a stable dose 2. Systematic use of a gradually increasing dose, development of tolerance to the substance, appearance of the first physiological symptoms 3. Systematic uncontrolled use of the substance with shortening intervals between episodes of use, increasing the dose or switching to more potent substances, appearance of irreversible psychological deficits
Dosage of psychoactive substances	Random	Increasing as a result of the development of tolerance
Regularity of use of psychoactive substances	One-time or episodic	Systematic, with rapidly decreasing periods of sobriety and an increasing number of episodes of use
Subject control	Preservation of the emotional-volitional component and control of the dosage taken	Loss of systematic control over use
Long-term consequences	Preservation of personal, social and professional spheres, the possibility of returning to a full life	) Degenerative changes in various spheres of life: social, personal, professional, the impossibility of full recovery due to irreversible psychophysiological disorders of the subject (deep maladaptation)
Rehabilitation	Social and psychological rehabilitation	Pharmacological support and social and psychological rehabilitation
Forecast	Favorable, if you seek help in a timely manner	High risk of developing comorbid disorders (depression, anxiety, suicidal behavior, etc.), relapse and return to substance use

Thus, it can be argued that, based on an analysis of psychological and medical indicators, there are significant differences in the psychological and physiological states of addiction and dependence on psychoactive substances. Addiction makes normal mental and physiological functioning impossible without the use of psychoactive substances. Addiction presupposes the presence of psychological and psychophysiological deficits in a person, manifested in a pathological craving for the object of addiction, systematic use, and the manifestation of a number of psychophysiological deficits, such as abstinence and withdrawal syndrome. Addiction can manifest as deviant or rebellious behavior, and addiction does not always develop into dependence. This is influenced by a number of factors, including genetic, medical-biological, destructive group, family-dysfunctional, and psychological ones. These factors shape the individual and personal predisposition to substance use in adolescents.

Based on a theoretical analysis of scientific literature, we examine the psychological predisposition to psychoactive substance use as a predisposition determined by a number of individual-personality predictors expressed by specific components.

Our theoretical analysis of scientific research allowed us to construct a theoretical model of the predisposition to psychoactive substance use in adolescents. In this model, we identify four main stages in the development of predisposition to psychoactive substance use in adolescents.

The first level identifies the main risk factor groups, highlighting the key prerequisites that contribute to the development of a tendency toward psychoactive substance use in adolescents

(genetic, medical-biological, destructive-group, and family-dysfunctional factors). The second level depicts the psychological factors that stimulate the development of individual-personal predictors of a tendency toward psychoactive substance use. The third level identifies the key components (cognitive-motivational, emotional-frustration, and behavioral) of individual-personal predictors of a tendency toward psychoactive substance use. The fourth level identifies the hypothetical typological risk groups of adolescents prone to psychoactive substance use.

Первый уровень данной модели составляют детерминирующие факторы риска развития склонности к употреблению ПАВ. Генетические факторы склонности к употреблению психоактивных веществ представлены следующими показателями: повышенная восприимчивость дофамина-опиоидных рецепторов, ускоренный метаболизм алкалоидов, врожденные особенности работы нейротрансмиттеров, изменение в системе транспортеров серотониновых соединений.

Медико-биологические факторы: наличие психических расстройств в семейном анамнезе, наличие наркологических расстройств в семейном анамнезе, нервно-психические отклонения (врожденные или приобретенные), минимальные нарушения в работе ЦНС в соедствие травмы или врожденные.

Деструктивно-групповые факторы: пропаганда употребления психоактивных веществ в сети интернет и в средствах массовой информации, негативное влияние сверстников, имеющих опыт употребления; коммуникация в социальных сетях в группах, посвященных наркопробам, употреблению алкоголя и т.д.

The first level of this model consists of the determining risk factors for developing a tendency to use psychoactive substances. Genetic factors for a tendency to use psychoactive substances include increased sensitivity of dopamine-opioid receptors, accelerated metabolism of alkaloids, innate neurotransmitter functions, and alterations in the serotonin transporter system.

Medical and biological factors include a family history of mental disorders, a family history of substance abuse disorders, neuropsychiatric disorders (congenital or acquired), and minimal CNS dysfunction due to trauma or congenital.

Destructive group factors include the promotion of psychoactive substance use online and in the media, the negative influence of peers with experience of use, and communication on social media in groups dedicated to drug testing, alcohol use, etc.

Family dysfunctional factors: episodes of psychoactive substance use in the family; dysfunctional family relationships; the presence of domestic violence; divorce of parents or the death of one of the parents; neglect and lack of control over the child by parents or guardians, upbringing in a foster family or by guardians; emotional and mental alienation in family communication.

The selected group of factors forms the second level of the model of the tendency to use psychoactive substances in adolescents, represented by psychological factors expressed by the following indicators: depression, suggestibility, neuroticism, tendency to escapism, social alienation, low level of awareness, conformity, negativism, emotional instability, expressiveness, impaired self-esteem, rigidity.

The central core of the model of propensity to use psychoactive substances in adolescents and its third level are individual-personal predictors of propensity to use psychoactive substances, expressed by cognitive-motivational, emotional-frustration and behavioral components.

The cognitive-motivational component of predictors of propensity to use psychoactive substances is expressed by the following psychological markers (impaired social contacts, goal-setting disorders, low self-acceptance, low autonomy, and high expressiveness). Cognitive distortions and the resulting motives for first-time psychoactive substance use are a central issue in the prevention and early diagnosis of propensity to use psychoactive substances (ISemenyak, Novakov & Korzh, 2022). Disturbances in the cognitive-motivational component in the life of a modern adolescent can be caused

by both external factors, such as bullying, a dysfunctional family lifestyle, and peer rejection, and internal factors, which, in turn, create a motivational and conscious need for propensity to use psychoactive substances.

The emotional-frustration component of predictors of substance abuse is expressed by markers such as resentment, anxiety, boredom, guilt, depression, and emotional instability. One of the motives for using psychoactive substances is to escape from reality, which is accompanied by strong emotional experiences. It is the intensity of these emotions that plays a major role in the development of addiction. Emotions are central to the addiction; in fact, a person is dependent not on a particular drug, but on emotions. The stronger the negative emotions, the more intense the search for relief. Therefore, the emotional-frustration component allows us to determine the level of negative feelings and emotions experienced, which may indicate psychological instability in a teenager and the presence of depressive symptoms.

The behavioral component of predictors of substance use includes behavioral patterns such as hostility, aggressiveness, negativism, suspiciousness, and impulsivity. These behavioral indicators can be both precursors to substance use and a result of substance use.

The process of diagnosing the severity of the above-mentioned components of individual-personal predictors will allow us to reach the fourth level of the model, when, through the use of statistical analysis (factor loadings), it will be possible to identify risk groups of adolescents with different features of the severity of predictors of the tendency to use psychoactive substances.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The predominance of one or another component in the structure of predictors of the tendency to use psychoactive substances in adolescents of different age groups will allow the development of a set of recommendations aimed at successful psychological rehabilitation and secondary prevention of adolescents of different ages.

For adolescents in the middle age group (14-15 years old) with a low propensity for substance use, psychological therapy aimed at teaching socially acceptable forms of interaction with both peers and society at large is more necessary. The internal conflict of these adolescents is rooted in social rejection and feelings of resentment, as well as low levels of self-acceptance, self-esteem, and a high dependence on the opinions of their peers. Therefore, the most effective psychological rehabilitation methods are those aimed at setting personal boundaries, processing personal emotions, and learning to interact with others.

Middle-aged adolescents with an average propensity for substance use also suffer from social rejection, exacerbated by high levels of self-rejection. In this case, internal negative experiences may be confused with defiant, aggressive behavior as a defensive pattern, but in reality, it is the adolescent's negative experiences, resentment, and depression that are frustrating. The most important thing when working with this group is to work through and stabilize their internal state, as well as cultivate a sense of self-acceptance and establish trusting relationships with others.

Adolescents aged 14-15 with a high propensity for substance use suffer, to a greater extent than others, from an inability to develop a clear vision and set life goals. Negative experiences can also develop into boredom, suspicion, or hostility toward other members of society. Our research shows that these tendencies are a consequence of disrupted social connections, both with peers and with other reference groups (family, siblings, etc.). Therefore, rehabilitation for these adolescents should be aimed at simultaneously addressing frustrated social needs and recognizing their own feelings, emotions, and desires. This should also include teaching them to develop a vision of their desired future, set appropriate and realistic goals, and achieve them.

The situation is somewhat different in the rehabilitation of older adolescents (16-17 years old). The main component of the work here is also self-acceptance and learning how to set life goals (plan for the future), but the external manifestations of addictive behavior in these adolescents are more associated with aggressive and impulsive behavior. While middle-aged adolescents suffered more from repressed emotions, older adolescents frustrate them with impulsive and spontaneous behavior and external aggression.

For groups of older adolescents with low propensity for substance use, it is recommended to address feelings of suspicion, impulsive behavior, and accompanying feelings of guilt (often suppressed) for their actions. Furthermore, older adolescents are more likely to experience emotional and frustrating tendencies toward substance use, which contributes to the nature of their addiction. Learning to experience positive emotions without substance use helps restore these respondents' perception of reality.

For older adolescents exhibiting moderate to high levels of substance abuse, the primary focus should be on addressing external aggression, directed not at a specific individual but at society as a whole. A combination of group and individual therapy, comprehensive peer support, and supportive art therapy are essential, which can lead to sustainable results in the successful social and psychological rehabilitation of adolescents prone to substance abuse.

REFERENCES

- Bartsalkina, V. V. (2000). Psychological aspects of early drug addiction. *Professional education*, 5, 24. [in Russian]
- Bratus, B. S. (1988). *Personality anomalies*. Moscow, 304. [in Russian]
- Delic, M., Kajdiz K. & Pregelj P. (2017). Association of the five-factor model personality traits and opioid addiction treatment outcome. *Psychiatria Danubina*, 29 (3), 289–291. [in English]
- Engle B. & Macgowan M.J. (2009). A critical review adolescent substance abuse group treatments. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 6 (3), 217–243. <https://doi.org/10.1080/15433710802686971> [in English]
- Grechany S.V. (2015). Clinical and psychological characteristics of psychoactive substance use by adolescents. *Pediatrician*, 6(2), 12-16. [in Russian]
- Grigoryeva A.A. & Gavrichenkova A.A. (2020) Use of psychoactive substances by adolescents in different types of auto-aggressive behaviour. *Psikhologiya i pravo*, 10(1), 116-122. DOI: <https://doi.org/10.17759/psylaw.2020100110> [in Russian]
- Grigoryeva A.A. & Usova L.E. (2020). Relationship between propensity to victim behavior and the risks of substance use in adolescents. *Psikhologiya i pravo = Psychology and Law*, 10(3), 211–223. DOI:10.17759/psylaw.2020100314 [in Russian]
- Ivanov, D., & Tishakova, Yu. (2019). The Use of Psychoactive Substances as a Manifestation of Auto-aggression in Adolescence. *Bulletin of Science and Practice*, 5(4), 388-397. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/41/56>. [in Russian]
- Maksimova, N. Yu. (2000). *Psychological prevention of alcoholism and drug addiction among minors: a textbook*. Rostov-on-Don: Phoenix, 384 p [in Russian]
- Mendelevich, V. D. (2010). Psychopathology of drug addiction disorders as the dominant paradigm of domestic narcology. *Independent Psychiatric Journal*, 3, 21-27. [in Russian]
- Meshcheryakov B.G. & Zinchenko V.P. (2006). *Large Psychological Dictionary*. St. Petersburg: PRIME-EVROZNAK, 672 p. [in Russian]
- Sventsitsky A.L. (2011). *Brief Psychological Dictionary*. Moscow: Prospect, 512 p. [in Russian]
- Serykh, A.B. & Krylova N.V. (2023). *Methodological recommendations for the prevention of psychoactive substance use among young people [Electronic resource]: educational electronic publication*. Kaliningrad: Publishing house of the Immanuel Kant Baltic Federal University, 51 p. [in Russian]
- Svetlichnaya T.G., Menshikova L.I. & Smirnova E.A. (2018). The phenomenon of dependence: terminological analysis. *Social aspects of population health*, 1(59), 5. DOI: 10.21045/2071-5021-2018-59-1-5 [in Russian]
- Vodyakha, S. A. & Vodyakha, Yu. E. (2023). Personal Characteristics of Adolescents Prone to Use Psychoactive Substances. *In Pedagogical Education in Russia*, 3, 187–198. [in Russian]

- Whiteford, H. A. (2015). The global burden of mental, neurological and substance use disorders: An analysis from the global burden of disease study. *PLoS One*, 10, 116–128. – DOI: 10.1371/journal.pone.0116820. [in English]
- Zmanovskaya, E. V. (2003). *Deviantology: (Psychology of deviant behavior): a teaching aid for students of higher educational institutions*. Moskva: Academy, 288 p. [in Russian]

ТЕОРИЈСКО ОПРАВДАЊЕ ПРЕДИКТОРА ЛИЧНОСТИ УПОТРЕБЕ СУПСТАНЦИ КОД АДОЛЕСЦЕНАТА

Олга Б. Михајлова

PhD in Pedagogics, ванредни професор Катедре за психологију и педагогију

Руског универзитета пријатељства народа (RUDN University),

Moscow, Russia,

e-mail: olga00241@yandex.ru

Олга А. Комисарова

Клинички психолог

MEDSI Центар за ментално здравље Гринвуд,

Москва, Русија

e-mail: olg.komissarova2016@yandex.ru

Анотација: Ризик од развоја злоупотребе психоактивних супстанци код младих је значајан проблем у савременом свету. Растући број зависника забрињава стручњаке из различитих области, као што су психологија, педагогија, социологија, економија и медицина. Савремена научна истраживања усмерена су не само на проучавање практичних резултата директног рада са особама са зависношћу и зависним особама, већ и на превенцију зависности, проучавање склоности и мотивација за употребу супстанци и развој мера за рехабилитацију и ресоцијализацију младих са различитим искуствима са психоактивним супстанцама. Овај чланак представља теоријску анализу карактеристика адолесцената повезаних са узрастом и диференцијацију појмова „склоност“ и „зависност“ у контексту употребе психоактивних супстанци. У овој студији, аутори разматрају склоност ка употреби психоактивних супстанци као психолошку тенденцију ка развоју патолошке жеље за употребом психоактивних супстанци, условљену низом спољашњих (социјалних) и унутрашњих (генетских, биолошких и психолошких) индивидуално-личностних карактеристика. На основу теоријске анализе, аутори овог чланка представљају четворостепени модел склоности ка употреби психоактивних супстанци код адолесцената. Централно језгро модела су индивидуално-лични предиктори склоности ка употреби психоактивних супстанци, изражени кроз когнитивно-мотивационе, емоционално-фрустрационе и бихевиоралне компоненте. Теоријско поткрепљење ових компоненти омогућава избор дијагностичких метода, дијагнозу и, на основу нивоа склоности ка употреби психоактивних супстанци, идентификацију ризичних група адолесцената са специфичним индивидуално-личним манифестацијама склоности ка употреби психоактивних супстанци. Даље, дијагностика и анализа емпиријских резултата омогућиће развој скупа превентивних и рехабилитационих мера за различите нивое ризичних група, усмерених на рано откривање склоности ка употреби психоактивних супстанци код адолесцената.

Кључне речи: психоактивне супстанце, склоност, зависност, адолесценти, индивидуално-лични предиктори.

POTREBE PREVENTIVNIH EDUKATIVNIH PROGRAMA O KOCKANJU U OSNOVNOJ ŠKOLI

prof. dr Nera Zivlak-Radulović
*specijalista psihijatrije, supspecijalista za bolesti zavisnosti*¹⁰
UKC RS, Klinika za psihijatriju i Fakultet zdravstvenih nauka, Panevropski univerzitet Apeiron

diplomirani psiholog Radomir Topić,
Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka

diplomirani socijalni radnik Maja Tomanić,
Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka

Apstrakt rada:

Uvod: Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka je realizovao projekat „I jedan je mnogo“ u periodu od novembra do decembra 2025 godine u 5 osnovnih škola u Banja Luci.

Cilj rada je da se omogući uvid u detaljniju sliku informisanosti i stavova osnovnoškolaca kao i zaposlenika osnovnih škola o zavisnostima o igrama na sreću. Cilj je bio i da se utvrdi potreba za budućom realizacijom preventivnih aktivnosti na populaciji učenika osnovnih škola i načina na koji se trebaju realizovati.

Metod rada: U 5 izabranih osnovnih škola na području grada Banja Luka urađene su edukativne radionice na temu igara na sreću među učenicima 8 i 9 razreda ovih škola uz edukativne radionice i za nastavnike. Tokom realizacije radionica urađeni su i upitnici koji su nakon završenog projekta poslužili za statističku obradu podataka i omogućili nam dublji uvid u informisanost i stavove mladih o ovoj problematici a takođe i nastavnog osoblja. Istraživanje je bilo dominantno frekvencijsko iako smo u par slučajeva koristili testiranje razlika aritmetičkih sredina i korelacije. Uzorak je činilo 666 učenika osnovnih škola osmih i devetih razreda i 55 zaposlenih.

Rezultati: Rezultati sugerišu da mladi nemaju dovoljno znanja o igrama na sreću ali i da je velik dio informacija koje imaju pogrešan i stereotipan. Dokazali smo da mladi imaju mnogo više pristupa igrama na sreću nego što je to bezbjedno. Bez obzira na to pokazali su značajno interesovanje za više radionica na temu zavisnosti o igrama na sreću ali i o drugim sociopatološkim pojavama. I nastavnici su pokazali da postoji značajan prostor za unaprijeđenje njihovog znanja i da su rezultati prije i poslije radionice imali statistički značajne razlike. Kada posmatramo pol, školu i iskustvo sa kockarnicama vidimo da postoji neznatna povezanost između pola i iskustva sa kockarnicama dok sa školama ne postoji statistički značajna povezanost.

Ključne riječi: igre na sreću, informisanost, stavovi, prevencija, edukacija

¹⁰ nera.zivlak@kc-bl.com, cspoz.bl@gmail.com

UVOD

Torre, Zoričić (2013) navode da se kockanje može definisati kao ulaganje novca ili nečega što ima materijalnu vrijednost u događaj neizvjesnog ishoda sa svrhom uvećanja uložene svote ili dobara odnosno kao ulaganje finansijskih vrijednosti u događaje neizvjesnog ishoda s nakanom zarade. Bez vrijednosnog uloga kockanje se pretvara u igru ili zabavu.

Američka psihijatrijska asocijacija kroz DSM V (2022) navodi kriterijume za zavisnost od kockanja. Zavisnost od kocke se posmatra kao stalna i problematična aktivnost kockanja koja klinički značajno oštećuje osobu i utiče na njeno svakodnevno funkcionisanje i kvalitet života. Prema ovim kriterijumima postoji zavisnost od kockanja kada kod pojedinca kojeg dijagnostikujemo utvrdimo da su prisutni četiri ili više dolje navedenih obilježja u jednogodišnjem periodu.

1. Osoba ima potrebu da tokom aktivnosti kockanja povećava iznos novca koji ulaže da bi postigla željeno uzbuđenje.
2. Kada pokuša da prestane sa kockanjem ili da ga smanji osjeti nemir, nervozu i razdražljivost.
3. Osoba svaki put neuspješno nastoji da uspostavi kontrolu nad svojim ponašanjem oko aktivnosti kockanja u smislu smanjenja ili prestanka.
4. Misli osobe su često usmjerene u pravcu nabavke novca za igru ili novca kojim bi se nadoknadile posljedice gubitka novca.
5. U situacijama kada se osoba osjeća loše često pribjegava aktivnostima kockanja.
6. Kada izgubi novac osoba sljedeći dan kocka da bi nadoknadila gubitke.
7. Laž je često prisutna u komunikaciji osobe sa okruženjem da bi se prikrilo koliko je prisutan problem posljedica kockanja.
8. Prisutne su posljedice na planu prekida ili gubitka emotivnih veza, uticaja na poslovni plan, napredovanja u obrazovnom ili poslovnom smislu.
9. Osoba stalno traži oslonac u drugima u njegovom okruženju da bi sanirala posljedice koje su nastale njenim kontinuiranim i problematičnim kockanjem.

Prevelika je dostupnost prodajnih mjesta gdje se osoba može uključiti u aktivnosti kockanja što je prema Mandić, Lamešić i Ricijaš, (2020) dovelo do porasta problematičnog kockanja mladih. Prema Gupta, Derevensky(2008) navodi se da potpuna etiologija problematičnog kockanja među mladima nije jasna, ali se kao poznati faktori izdvajaju stil roditeljstva, prihvatljivost, izloženost i pristup kockarnicama, osobine ličnosti, impulzivnost i emocionalna dispozicija koji djelujući zajedno određene pojedince izlažu povećanom riziku u vrlo ranoj dobi. Ono što je zabrinjavajuće u našem društvu je porast razvoja ove problematike u opštoj populaciji i spuštanje starosne granice prvog početka pristupanja kockanju i kladenju pa se posljedice ove problematike počinju osjećati već uveliko vrlo rano na razvojnog putu mladih ljudi. Ovo nas obavezuje da radimo preventivne aktivnosti na mlađim uzrasnim populacijama već od osnovne škole. Udruženje “Narko-NE” i “KJU” Porodično savjetovalište Sarajevo (2016) su radili istraživanje među mladima kada je u pitanju starosni uzrast djece od 13 do 17 godina i njihovih aktivnosti igranja igara na sreću. Uzorak je činilo 1.168 ispitanika. Analizom uzorka je dobijeno da procentualno 38,6% ispitanika ove starosne dobi igra neku od igara na sreću. Evidentno je da se radi o velikom procentu mladih iz ove uzrasne kategorije što svakako zabrinjava. Mnogobrojna istraživanja na ovom području pokazuju da je ukoliko je ova aktivnost prisutna u ovom razvojnog periodu to povećava mogućnost takvih aktivnosti u odrasloj dobi i preteću razvoja zavisnosti od kockanja.

Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luke vođen informacijama spuštanja starosne granice prvog kontakta mladih sa aktivnostima kockanja i kladenja, sve većoj ponudi na tržištu različitih oblika kockanja i postojanju zablude o kockanju je kroz projekat „I jedan je mnogo” uradio preventivne aktivnosti u osnovnim školama, u mjesecu borbe protiv bolesti zavisnosti od 15.11.2025 godine do 15.12.2025 godine.

CILJ RADA

Cilj rada je da se omogući uvid u detaljniju sliku informisanosti i stavova osnovnoškolaca kao i zaposlenika osnovnih škola o zavisnosti o igrama na sreću. Cilj je bio i da se utvrdi potreba za budućom realizacijom preventivnih aktivnosti na populaciji učenika osnovnih škola i načina na koji se trebaju realizovati.

METOD RADA

Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka je realizovao projekat „I jedan je mnogo“ u periodu od novembra do decembra 2025 godine u 5 osnovnih škola u Banja Luci. Škole su izabrane metodom slučajnog izbora s tim da je ulogu igrala i činjenica da u nekim školama uprave škola nisu bile zainteresovane za sprovođenje ovih aktivnosti a neke od škola su istovremeno imale neke druge aktivnosti pa se nismo mogli uklopiti u vremenski okvir koji nam je ponuđen.

U 5 izabranih osnovnih škola na području grada Banja Luka urađene su edukativne radionice na temu igara na sreću među učenicima 8 i 9 razreda ovih škola uz edukativne radionice i za nastavnike. Tokom realizacije radionica urađeni su i upitnici koji su nakon završenog projekta poslužili za statističku obradu podataka i omogućili nam dublji uvid u informisanost i stavove mladih o ovoj problematici a takođe i nastavnog osoblja. Istraživanje je bilo dominantno frekvencijsko iako smo u par slučajeva koristili testiranje razlika aritmetičkih sredina i korelacije. Uzorak je činilo 666 učenika osnovnih škola osmih i devetih razreda i 55 zaposlenih.

U sklopu projekta „I jedan je mnogo“ koristili smo 3 upitnika za korisnike:

1. Anketa za učenike – ispitivanje stavova, informisanosti i navika učenika vezano za zabavne igre i igre na sreću. Popunjavali su je učenici anonimno, na kraju radionice. Anketa je sadržala 8 item-a otvorenog tipa i 2 item-a zatvorenog tipa.
2. Drugi instrument je bio evaluacioni list – evaluacija radionice od strane učenika koji su popunjavali učenici anonimno u prosjeku 10 dana poslije radionice. Sastojao se od 9 pitanja zatvorenog tipa i 3 pitanja otvorenog tipa.
3. Test informisanosti – skala od 10 ajtema, popunjavalo ga je osoblje škole prije i poslije radionice (nastavno, stručno, administrativno i tehničko osoblje). Cilj je bio da se utvrdi koliko su zaposlenici škole bili informisani o bolestima zavisnosti i koliko informacija su usvojili tokom radionice. Sastojao se od 10 pitanja zatvorenog tipa.

REZULTATI

Tabela 1. Broj djece-ispitanika koji su učestvovali u projektnim aktivnostima po školama

	Ženski		Muški		Bez odgovora		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Sveti Sava	120	49,4	122	50,2	1	0,4	243	36,5
Branko Radičević	64	52,5	55	45,1	3	2,5	122	18,3
Stanko Rakita	40	42,1	55	57,9	0	0	95	14,3
Ivan Goran Kovačić	41	45,1	49	53,8	1	1,1	91	13,7
Borisav Stanković	53	46,1	61	53,0	1	0,9	115	17,3
Ukupno	318	47,7	342	51,4	6	0,9	666	100,0

Tabela 2. Odgovori djece na pokušaj definisanja riječi kockanje

Šta misliš da znači riječ Kockanje?		
	N	%
Gubitak novca	181	27,18
Igra za novac	144	21,62
Igre na sreću	123	18,47
Zavisnost	79	11,86
Ostalo	41	6,16
Klađenje	34	5,11
Rizik	26	3,90
Gubitak vremena	17	2,55

Tabela 3. Saznanja djece /ispitanika o iskustvenim spoznajama preko drugih o kockanju

Da li si ikad vidio/la (odraslu osobu ili tinejdžera) kako se kocka ili kladi?		
	N	%
da	498	74,8
ne	167	25,1
bez odgovora	1	0,2
ukupno	666	100,0

Tabela 4. Mišljenje djece/ ispitanika o razlozima kockanja

Zašto misliš da neki ljudi vole da se kockaju ?		
	N	%
Nada za uspjeh	221	33,18
Nada za uspjeh i zabava	151	22,67
Zabava	90	13,51
Nada za uspjeh i zavisnost	83	12,46
Zavisnost	74	11,11
Zabava i zavisnost	15	2,25
Ostalo	13	1,95
Ne znam	9	1,35

Tabela 5. Mišljenje djece/ ispitanika o posljedicama kockanja

Šta se, po tvom mišljenju, može dogoditi kada neko previše kocka?		
	N	%
Gubitak novca	349	52,40
Gubitak porodice	205	30,78
Zavisnost	191	28,67
Gubitak zdravlja	138	20,72
Gubitak svega	88	13,21
Suicid	76	11,41
Agresija	64	9,61
Ostalo	8	1,20
Ne znam	2	0,3

Tabela 6. Mišljenje djece-/ispitanika o njihovim osjećanjima kada bi neko u porodici gubio novac zbog kockanja

Kako bi se osjećalo dijete čiji roditelj stalno gubi novac na kockanje?		
	N	%
zabrinuto	558	83,78
ljuto/tužno	495	74,32
nezadovoljno	311	46,70
ushićeno	26	3,90
radosno	17	2,55

Tabela 7. Mišljenje djece-/ispitanika o pristupu djece kladionicama

Da li misliš da djeca trebaju imati pristup kladionicama?		
	N	%
Da	17	2,6
Ne	629	94,4
Bez odgovora	20	3,0
Ukupno	666	100,0

Tabela 8. Mišljenje djece-/ispitanika o razlozima nepristupanja djece kladionicama.

Zašto misliš da djeca ne trebaju da imaju pristup kladionicama?		
	N	%
Premladi su	244	36,64
Opasnost od zavisnosti	160	24,02
Gubitak novca	60	9,01
Ne bi trebali bez obzira na uzrast	51	7,66
Ostalo	39	5,86
Nisu svjesni opasnosti	35	5,26
Ne smiju prema zakonu	11	1,65
Ne znam	5	0,75

Tabela 9. Mišljenje djece-/ispitanika o razlikama zabavnih igara od kockanja.

Po čemu se razlikuju igre koje su zabavne od onih koje mogu biti opasne		
	N	%
Nema gubitaka	238	35,74
Bolja zabava	218	32,73
Nema opasnosti	149	22,37
Ostalo	5	0,75

Tabela 10. Mišljenje djece-/ispitanika o načinima pomoći u situacijama kada im se drugovi interesuju za kockanje

Šta bi rekao/la drugu koji počne da se interesuje za kockanje?		
	N	%
Razgovor	228	34,23
Upozorenje na posljedice	175	26,28
Savjet kako da izbjegne opasnost	101	15,17
Razgovor i upućivanje na stručnu	31	4,65

pomoć		
Ništa	23	3,45
Kritika	22	3,30
Razgovor pa distanca	21	3,15
Distanca	14	2,10
Upućivanje na stručnu pomoć	12	1,80
Ne znam	5	0,75
Ostalo	4	0,60

Tabela 11. Evaluacija radionica od strane djece ispitanika

	AS	Odgovor i
Voditelj/ica je bio prijatan/a i podsticao/la učenike na učešće	4,49	624
Voditelj/ica je jasno objašnjavao/la teme i zadatke	4,46	630
Voditelj/ica je odgovarao/la na pitanja na jasan i razumljiv način	4,42	630
Osjećao/la sam se prijatno i opušteno na radionici	4,22	626
Primjeri i materijal korišteni na radionici su bili jasni i korisni	4,20	624
Tema radionice mi je bila zanimljiva	3,64	629
Naučio/la sam nešto novo na radionici	3,64	623

Tabela 12. Evaluacija radionica

Da li biste željeli još sličnih radionica u školi?	N	%
DA	433	68,5
NE	193	30,5
Bez odgovora	6	1

DISKUSIJA

Kada govorimo o projektima prevencije neophodno je raditi programe univerzalne prevencije kroz kontinuiranu i stručnu edukaciju društva o odgovornom kockanju te da se što ranije prepozna i interveniše pri problemskom kockanju kod mladih ljudi kroz školske programe. Školski programi trebaju da budu usmjereni posebno na vršnjačke skupine iz kruga selektivnih intervencija usmjerenih na mlade, za senzibilizaciju problema kockanja ali i drugih zavisničkih ponašanja, i razrješenju sukoba razvojnog adolescentnog perioda.

Društvo psihologa Republike Srpske u saradnji sa Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite i Republičkim pedagoškim zavodom (2021) je uradilo istraživanje “Stavovi učenika i nastavnika o bolestima zavisnosti i njihovoj prevenciji u osnovnim školama u Republici Srpskoj. U ovoj publikaciji

su između ostalog predloženi i programi primarne prevencije u oblasti razvoja zavisnosti kod učenika osnovne škole kao posebno osjetljive populacije. U tom istraživanju su i nastavnici naveli da bi prevencija bila u ovom uzrastu značajna i kvalitetnija kada bi se u preventivne programe uključili predstavnici zdravstvenih institucija, udruženja, roditelji i stručne službe škole. Navedeno je da je preventivne programe najbolje raditi kroz radionice koje su prilagođene ovom uzrastu.

Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka je u periodu od 15. novembra do 15. decembra radio preventivne aktivnosti i "Jedan je mnogo" koji su se pokazali uspješnim kod učenika osnovnih škola 8 i 9 razreda kao pilot projekat sa nadom da preraste u sastavni dio obrazovnog programa jačanja mladih ljudi. Anketu za učenike popunilo je 666 učenika od čega je bilo 318 učenika odnosno 47,7% i 342 učenika ili 51,4% učenika a 6 učenika nije odgovorilo na pitanje o polu (tabela 1.). Važno je naglasiti da nisu svi učenici popunjavali anketu zato što nisu imali saglasnost roditelja za učestvovanje u anketi pa je broj učenika koji su učestvovali u radionicama bio nešto veći od 666. U rezultatima informisanosti djece o ovom problemu navešćemo samo neke od rezultata.

Najčešće djeca definišu kockanje kroz materijalni aspekt što je za njih konkretnije dok apstraktnije odgovore nalazimo u manjem procentu. 144 učenika tj. 21,6% kockanje vidi kao igru za novac ili 123 ili 18,47% kao igre na sreću (tabela 2.). Djeca/ispitanici su na pitanje da li su vidjeli drugu osobu kako se kladi ili učestvuje u igrama na sreću (tabela 3.) njih 498 ili 74,8% odgovorili da jesu. Ovaj podatak je posebno zabrinjavajući s obzirom da bi maloljetnim osobama trebao biti zabranjen pristup lokacijama gdje se realizuju igre na sreću. Na pitanje šta se po njihovom mišljenju, može dogoditi kada neko kocka, više od polovine ispitanika (52,4%) istaklo je materijalni gubitak u vidu novca, nekretnina i dugova. Približno jedna trećina je navela društveni aspekt gubitaka. Patološke pojave kod pretjeranog učestvovanja u igrama na sreću su nešto manje navođene (tabela 5). Na pitanje o mogućim razlozima zbog kojih ljudi kockaju skoro svi odgovori su se mogli grupisati u 6 (pa čak i 4) kategorije dok je ostalih odgovora bilo veoma malo. U ovim odgovorima opet dolazi do izražaja manjak apstraktnog razmišljanja pa se najviše odgovora grupisalo oko materijalnog dobitka i zabave dok su zavisnost percipirali kao mnogo manje zastupljen razlog kockanja. 222 djece ili 33,18% smatra da je razlog za kockanje nada za uspjehom a 151 ili 22,67% da je ujedno nada za uspjehom i zabava (tabela 4.). Kada je postavljeno pitanje o emocijama djece čiji roditelji previše troše na igre na sreću većina ispitanika pravilno je prepoznavala emocije i davala adekvatne odgovore. Važno je naglasiti da je ovo bilo pitanje sa ponuđenim odgovorima pri čemu su učenici mogli izabrati jednu ili više opcija (tabela 6). Na pitanje zašto misle da djeca ne trebaju da imaju pristup kladionicama jedna trećina ispitanika prosto navodi da je to zato što su previše mladi, bez dodatnog objašnjavanja. Ostali ispitanici navode konkretne opasnosti koje prate odlazak u kladionice (tabela 8). Još jedno pitanje na koje smo dobili očekivane odgovore tj. da li djeca trebaju imati pristup kladionicama značajna većina je navela da ne trebaju kao svoj odgovor tj. 629 ili 94,4%. 17-toro djece ili 2,6% odgovorilo da trebaju što govori u prilog da su ova djeca već imala iskustvo sa ovim aktivnostima (tabela 7.) 20 –toro djece ili 3,0% nije odgovorilo.

Kada posmatramo procjenu radionice od strane učenika (tabela 11.) primjećujemo da su više ocjene dobijali voditelji i način vođenja radionice nego sama tema i sadržaj radionice. Iz toga možemo zaključiti da učenici generalno imaju neka znanja o igrama na sreću, da imaju formirane stavove i da postoji izražen otpor mijenjanju tih stavova. U skladu sa prethodnim rezultatima, učenici su dominantno zadovoljni ovakvim načinom rada i više od dvije trećine učenika (68,5% ili 433) navodi da bi željeli još sličnih radionica ubuduće (tabela 12).

U toku ovih aktivnosti uradili smo edukativnu radionicu i sa stručnim službama škola. Iz tehničkih razloga nismo bili u mogućnosti da u svim školama uradimo test informisanosti prije i poslije radionice pa tako da raspoložemo sa rezultatima testa za 55 zaposlenika škola iz 3 škole a retest samo za 33 zaposlenika iz dvije škole. Iz ovih rezultata najinteresantniji podatak je da dvije

trećine ispitanika smatra da ne treba dodatne edukacije o bolestima zavisnosti. Ako poredimo rezultate testa informisanosti prije i poslije radionice vidimo da nije bilo nekih statistički značajnih promjena odgovora prije i poslije radionice osim kod pitanja o potrebi edukacije s obzirom da je 9 ispitanika ipak promijenilo odgovor u smjeru pozitivnog nakon edukacije. Takođe na pitanje da li se zavisnost od kockanja liječi, 12 ispitanika nakon edukacije je promijenilo odgovor u pozitivan što govori u prilog postojanja predrasuda, zablude i neznanja kada je u pitanju ova problematika.

Bilić, Opić (2013) kroz istraživanje navode da su najčešći razlozi zbog kojih mladi kockaju zabava i užitak (hedonizam) i socijalni razlozi (druženje). Faktori koji dovode do sklonosti aktivnosti kockanja su osjetljivost na nagradu, potreba za uzbuđenjem i bijeg od dosade. Mladi ovo vide kao lagan način zarade što podstiče razmišljanja o glamuroznom životu koji se prezentuje kroz medije i društvene mreže ali mogućnost da se ekonomski osamostale od roditelja. U našem istraživanju su mladi i pokazali da smatraju da su razlozi za kockanje nada u u uspjeh i zabava što implicira materijalnu korist koja se izjednačava sa uspjehom i zabava kao socijalni kontekst. Istraživanja (Dodig i Ricijaš, 2014; Bilić i Opić, 2013) pokazuju da ova rizična ponašanja služe mladima da se lakše nose sa neugodnim emocijama i frustracijama. Za mlade ovo predstavlja poželjan oblik zabave koji pri tom može dovesti i do uspjeha. S druge strane smatraju da ovaj oblik ponašanja ne dovodi do primjetnih posljedica na zdravstvenom i socijalnom planu. I naše istraživanje je pokazalo da najveći dio ispitanika je naveo da ono što se najčešće može desiti je gubitak novca što znači da se i razlozi i posljedice gledaju kroz materijalno. Među rizične faktore koji dovode do uključivanja u ove aktivnosti spadaju svi oni faktori koji su rizični za druge oblike zavisnosti kada su u pitanju lični faktori: nisko samopouzdanje, izloženost stresu, prisustvo depresivnih simptoma, impulsivnost, itd. S druge strane porodična disfunkcionalnost je takođe faktor koji se ubraja u nepovoljno emocionalno okruženje koje može biti razlog uključivanja u ovakve aktivnosti. U našem istraživanju kada su govorili o svojim emocijama najveći procenat djece je naveo da bi bili zabrinuti, ljuti ili tužni ukoliko bi neko od roditelja stalno gubio novac na kockanju. Dostupnost i pristupačnost su rizični faktori za aktivnosti kockanja. Dostupnost se ogleda kroz postojanje kokcarskih sadržaja u nekom prostoru. Pristupačnost može biti geografska kada su kladionice blizu a vremenska kada je vrijeme kladionica prilagođeno. Društvena atmosfera naglašava kockanje kao vid zabave koji je bezazlen. U razgovoru sa mladim u našem uzorku vidjeli smo da su često prisutvovali aktivnostima kockanja jer su kako su naveli imali priliku da ih vide. Takođe su nam naveli da znaju da se na nekim benzinskim pumpama može u kafićima koji se nalaze pored njih realizovati kockarska aktivnost. Na prostoru Republike Srpske a i Bosne i Hercegovine je evidentan porast broja kladionica a i njihova geografska i vremenska pristupačnost što je zabrinjavajuće. Osim svih ovih faktora nezaobilazan je i uticaj vršnjaka u ovoj životnoj dobi. Kada su upitani na koji način bi pristupili svojim vršnjacima kada imaju saznanja da se interesuju za kocku veći broj njih je smatrao da bi oni dali savjet kako da se izbjegne ta opasnost i da bi upozorili na posljedice a samo je manji broj naveo da bi uputili na stručnu pomoć. Jocić, (2019) navodi da su negativne posljedice koje se javlju kod mladih koji su uključeni u aktivnost kockanja neispunjavanje školskih obaveza, bez motivacije za boljim školskim uspjehom i učestali izostanci. Ovi mladi kroz razvijanje problema do kojih dovodi kockanje postaju socijalno izolovani a još jedna od opasnosti je veći rizik za razvijanje drugih oblika zavisnosti.

Važno je da mladi usvoje zdrave stavove prema kockanju, tako da prepoznaju da to nije način zarade, niti je to zdrav način bijega od životnih stresora. Prema Gupta, Derevensky(2008) ključno je implementirati preventivne programe, kao i pružiti terapijsku podršku onima koji imaju problema. Iako su donekle slični u mnogim aspektima drugim visokorizičnim ponašanjima adolescenata, problemi s kockanjem među mladima su prošli relativno nezapaženo. Često se ovaj problem naziva i skrivenom zavisnošću, a svim osobama koje rade s adolescentima se savjetuje da razumiju i riješe ovaj problem.

ZAKLJUČAK

Centar za savjetovanje, prevenciju i oporavak od zavisnosti Banja Luka je u periodu novembra 2025 godine do decembra 2025 godine u mjesecu borbe protiv bolesti zavisnosti uradio projekat "I jedan je mnogo" s ciljem prevencije informisanosti i stavova mladih o problemu kockanja. Obuhvaćeno je 5 škola sa područja opštine Banja Luka sa 666 đaka i 55 ispitanika stručne službe škole. Rađene su radionice i sa učenicima i sa stručnom službom škole. U toku radionica učenike smo anketirali a poslije smo te podatke obradili statistički. Održali smo radionice i sa stručnom službom škole u svrhu pružanja edukativnih podataka o pružanju stručne pomoći kod zavisnosti od kockanja a svakako i informacija o načinima prepoznavanja.

Ono što je najznačajnije tokom ovog istraživanja je da su radionice evaluirane kao dobar način rada sa ovom uzrasnom kategorijom jer su i ispitanici/djeca ocijenili ovakav način rada dobrom ocjenom. Podatak koji je zabrinjavajući iz ovog istraživanja je da je dosta ispitanika bilo prisutno aktivnostima kockanja i kladenja s obzirom da bi maloljetnim osobama trebao biti zabranjen pristup lokacijama gdje se realizuju igre na sreću. U istraživanju je pokazano da učenici generalno imaju neka znanja o igrama na sreću, da imaju formirane stavove i da postoji izražen otpor mijenjanju tih stavova. Zbog toga smatramo da je neophodno kontinuirano raditi preventivne aktivnosti na ovom polju i da treba raditi sa djecom što ranije kroz radionice koje bi njima bile prilagođene da bi prevenirali usvajanje pogrešnih informacija i stavova u odnosu na ovu problematiku. Radionice sa stručnim službama škola su pokazale da su stručne službe škola dovoljno informisane o ovom problemu ali i dalje imaju predrasude po pitanju mogućnosti liječenja ove problematike što je nakon edukativne radionice jedan dio stručnog osoblja i promjenio.

LITERATURA

- American Psychiatric Association, ed. (2022). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition, Text Revision (DSM-5-TR)*. Washington, DC, USA: American Psychiatric Publishing. ISBN 978-0-89042-575-6.
- Bilić, V. i Opić, S. (2013). Adolescentsko kockanje: uloga spola, nekih obiteljskih i školskih čimbenika. *Školski vjesnik*, 62 (4), 455-478.
- Dodig, D., Ricijaš, N. (2014) Obilježja kockanja mladih u Republici Hrvatskoj . *Knjiga sažetaka 4. hrvatskog kongresa socijalnih pedagoga s međunarodnim sudjelovanjem "Izvan granica"*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 82-83.
- Gupta, R.S., Derevensky, J.L.(2008).7–gambling practices among youth: etiology, prevention and treatment. *Adolescent Addiction: Epidemiology, assessment and Treatment*, p. 207-229.
- Jocić E. (2019). *Kockanje i kladenje mladih u Hrvatskoj* .Filozofski fakultet: [https:// urn. nsk. hr/ urn: nbn: hr:142:683684](https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:683684) –pristupljeno dana 13.04.2026
- NARKO-NE i KJU Porodično savjetovalište Sarajevo (2016). Ponašajne ovisnosti i ovisnosti o psihoaktivnim supstancama: Rezultati istraživanja o kockanju i korištenju interneta, te navikama konzumiranja cigareta, alkohola i marihuane među djecom i mladima u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine.Dostupno na: [http://www. prevenција. ba/ images/ publikacije/ Rezultati_ istrazivanja_2016_NarkoNe.pdf](http://www.prevenција.ba/images/publikacije/Rezultati_istrazivanja_2016_NarkoNe.pdf) -pristupljeno dana 11.04.2026
- Mandić, S., Lamešić, L. i Ricijaš, N. (2020). Kockanje mladih iz perspektive stručnih suradnika u srednjim školama. *Školski vjesnik*, 69 (2), 349-371.
- Radetić Lovrić S., Dejanović M., Anđić B., Ružić Milunić G., Plavša I.(2021) *Stavovi učenika i nastavnika o bolestima zavisnosti i njenoj prevenciji u osnovnim školama u Republici Srpskoj*.Društvo psihologa RS,2021.
- Torre Robert, Z. Z. (2013). *Kockanje i kladenje-od zabave do ovisnosti*. Zagreb: HSKLA.

NEEDS OF PREVENTIVE EDUCATIONAL PROGRAMS ABOUT GAMBLING IN ELEMENTARY SCHOOLS

Nera Zivlak-Radulović^{1,2}, Radomir Topić³ Maja Tomanić³

¹ *Psychiatry Clinic, University Clinical Center of the Republic of Srpska, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina*

² *Pan-European University "APEIRON" Banja Luka, Bosnia and Herzegovina*

³ *Center for Counseling, Prevention and Recovery from Addiction Banja Luka*

Introduction: The Center for Counseling, Prevention and Recovery from Addiction Banja Luka implemented the project "One is Many" in the period from November to December 2025 in 5 elementary schools in Banja Luka.

The aim of the paper is to provide insight into a more detailed picture of the level of awareness and attitudes of elementary school students and elementary school employees about addiction to games of chance. The aim was also to determine the need for future implementation of preventive activities among the population of elementary school students and the way in which they should be implemented.

Method of work: In 5 selected elementary schools in the city of Banja Luka, educational workshops on the topic of games of chance were conducted among students in grades 8 and 9 of these schools, along with educational workshops for teachers. During the workshops, questionnaires were also conducted, which, after the project was completed, were used for statistical data processing and provided us with a deeper insight into the level of information and attitudes of young people on this issue, as well as that of the teaching staff. The research was predominantly frequency-based, although in a few cases we used testing of differences in arithmetic means and correlation. The sample consisted of 666 students in grades 8 and 9 of elementary schools and 55 employees.

Results: The results suggest that young people do not have enough knowledge about games of chance, but also that majority of the information they do have is wrong and stereotypical. We have proven that young people have much more access to games of chance than it is safe. Nevertheless, they showed significant interest in several workshops on the topic of games of chance addiction and other sociopathological phenomena. Teachers also showed that there is significant room for improvement in their knowledge and that the results before and after the workshop had statistically significant differences. When we look at gender, school and experience with casinos, we see that there is a slight connection between gender and experience with casinos, while there is no statistically significant connection with schools.

Keywords: *games of chance, awareness, attitudes, prevention, education*

OSOBENOSTI KRIVIČNE ODGOVORNOSTI MALOLJETNIKA U RUSKOJ FEDERACIJI

akademik prof. dr Miodrag N. SIMOVIĆ¹¹

prof. dr Vladimir M. SIMOVIĆ¹²

Apstrakt: U savremenim uslovima pogoršanih društvenih problema maloljetnici se sve češće nalaze u nepovoljnom okruženju za njihov razvoj. Često to dovodi do toga da su primorani da počinju krivično djelo kako bi obezbijedili sredstva za život. Ili, pak počinju da čine krivična djela zato što su uslovi u kojima su odrasli oblikovali u njima uvjerenje da je kriminalitet normalan. Postojanje maloljetnika u takvom okruženju dovodi do socijalnog rizika. Danas, među prioritnim mjerama u borbi protiv kriminala maloljetnika, jeste krivična odgovornost, koja predstavlja reakciju države i društva na protivpravno ponašanje maloljetnika koji krše zakon. Krivična odgovornost maloljetnika je posebna kategorija krivičnog prava i u Ruskoj Federaciji. Prema osobama koje su počinile krivično djelo prije navršene 18. godine života, zakon je blaži nego prema odraslima: za njih je predviđen proširen spisak osnova za oslobađanje od krivične odgovornosti, smanjenje zatvorskih kazni itd. Cilj ovog članka je razmatranje osnovnih aspekata krivične odgovornosti maloljetnika u Ruskoj Federaciji i identifikovanje njihovih posebnosti. Biće razmotrena pitanja kao što su definicija maloljetnika, početak krivične odgovornosti, vrste krivičnih djela za koja maloljetnici snose krivičnu odgovornost, stepen odgovornosti u zavisnosti od uzrasta, uslovi krivične kazne za maloljetnike, izricanje kazne, prinudne mjere vaspitnog djelovanja, oslobađanje od kazne, preventivne mjere i drugi važni aspekti.

Ključne riječi: krivična odgovornost, maloljetnici, prinudne mjere, kazne, Ruska Federacija.

UVOD

Krivična odgovornost maloljetnika (*уголовная ответственность несовершеннолетних*) je važna i složena tema i u Ruskoj Federaciji koja zahtijeva posebnu pažnju i proučavanje. Maloljetnici (*несовершеннолетние*), tj. lica od 14 do 18 godina, imaju poseban status u krivičnom pravu (*в уголовном праве*). Oni imaju određene osobenosti i svoja prava i garancije (*права и гарантии*) u krivičnom postupku (*в уголовном процессе*).

Definisanje maloljetnika predstavlja važan aspekt krivične odgovornosti i zasniva se na starosnim kriterijumima (*на возрастных критериях*). U skladu sa zakonodavstvom Ruske Federacije, za maloljetnike se smatraju osobe koje su u trenutku počinjenja krivičnog djela imale između 14 i 18 godina (član 87. Krivičnog zakonika Ruske Federacije – KZRF (*Уголовный кодекс Российской Федерации*)¹³). Pri tome se uzima u obzir starost (*возраст*) u trenutku izvršenja krivičnog djela.¹⁴

¹¹ Redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Evropske akademije nauka i umjetnosti, inostrani član Ruske akademije prirodnih nauka, sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u penziji, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus, e-mail: msimovic@anubih.ba; <https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>.

¹² Sudija Vrhovnog suda Republike Srpske i redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Slobomir P Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: vlado_s@blic.net; <https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>

Važno je napomenuti da dostizanje određenog uzrasta predstavlja osnovu za utvrđivanje krivične odgovornosti. Dakle, osobe koje nisu napunile 14 godina, ne snose krivičnu odgovornost prema zakonu. Međutim, maljoletnici u starosnoj dobi od 14 do 18 godina mogu biti podvrgnuti krivičnoj odgovornosti za počinjena krivična djela (Абземилова, 2006).

Definisanje maljoletnika u krivičnom pravu ima svoje važno značenje, jer uspostavlja poseban status i pravni režim za ovu kategoriju lica (Скрипченко, 2013). Takođe, utiče na primjenu mjera odgovornosti i kazne (*наказания*), uzimajući u obzir posebnosti razvoja (*особенности развития*) i psihološkog stanja maloletnika (*психологического состояния несовершеннолетних*) (Колосова, 2026).

POČETAK KRIVIČNE ODGOVORNOSTI

U krivičnom pravu Ruske Federacije je utvrđeno da krivična odgovornost za izvršenje krivičnih djela nastupa od određene dobi. Za maloljetnike ta dob je 14 godina (Любавина, 2015).

Prema zakonodavstvu, maloljetnici koji su u vrijeme izvršenja krivičnog djela imali između 14 i 18 godina - mogu biti pozvani na krivičnu odgovornost. Međutim, krivična odgovornost maloljetnika ima svoje posebnosti i razlikuje se od odgovornosti punoljetnih lica (*от ответственности совершеннолетних лиц*).

Početak krivične odgovornosti za maloljetnike je važan trenutak, jer određuje mogućnost primjene krivičnog zakona i izricanja mjera odgovornosti i kazne. Pri tome, u zavisnosti od težine krivičnog djela, starosti i drugih okolnosti (*возраста и других обстоятельств*), mogu se primjenjivati različite mjere vaspitnog uticaja (*воспитательного воздействия*) i kazne.

Prema KZ RF, krivična odgovornost nastupa sa 16 godina. To znači da lica koja su navršila 16 godina mogu biti krivično odgovorna za izvršenje krivičnih djela. Ipak, postoje izuzeci kada krivična odgovornost može nastupiti i za mlađi uzrast (Щепельков, 2003).

Od 14 godina moguća je krivična odgovornost za posebno teška krivična djela, kao što su ubistvo i nanošenje teške tjelesne povrede. Takođe, od 14 godina moguća je krivična odgovornost za druga teška krivična djela, ako je maloljetnik dostigao psihofizički razvoj (*достиг психофизического развития*) koji mu omogućava da shvati prirodu i društvenu opasnost svog postupka (*характер и общественную опасность своих действий*).

Za lica uzrasta od 14 do 16 godina se uspostavlja poseban stepen odgovornosti. Maloljetnici ovog uzrasta mogu biti osuđeni na kaznu zatvora do 10 godina (*на срок не более 10 лет*), kao i na druge vrste kazni (*другим видам наказания*) predviđene zakonom (*предусмотренным законом*) (Косевич, 2013).

Prilikom utvrđivanja stepena odgovornosti maloljetnika uzimaju u obzir njihov uzrast, stepen krivice, lične osobine i drugi faktori. To omogućava sudu da uzme u obzir osobenosti razvoja i vaspitanja (*особенности развития и воспитания*) maloljetnika prilikom određivanja mjera odgovornosti i kazne (Бриллиантова и др. 2022).

VRSTE KAZNI KOJE SE PRIMJENJUJU NA MALOLJETNIKE

KZ RF poznaje 13 vrsta kazni, od kojih se samo šest može primijeniti na maloljetnike (stav 1. člana 88): novčana kazna (*штраф*); oduzimanje prava bavljenja određenom djelatnošću (*лишение права заниматься определенной деятельностью*); obavezni i popravni radovi (*обязательные и*

¹³ Od 13. juna 1996, N 63-FZ (izmjena od 29.12.2025) (от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 29.12.2025), 13 июня 1996 года N 63-ФЗ. Usvojen u Državnoj dumi (Государственной Думой), 24. maja 1996. godine. Odobren od strane Savjeta Federacije (Совет Федерации) 5. juna 1996. godine.

¹⁴ Lice se smatra da je dostiglo određenu starost u 00,00 časova dana koji slijedi nakon rođendana (*следующих за днем рождения*). Drugim riječima, ako je krivično djelo počinjeno na dan osamnaestog rođendana učinioca (*виновного*), on će biti pozvan na krivičnu odgovornost (*привлекаться к уголовной ответственности*) kao maloljetnik, jer punoljetstvo zvanično stiže (*официально он достигнет*) tek u 00,00 časova narednog dana.

исправительные работы) i ograničenje i lišenje slobode (*ограничение и лишение свободы*) (Демидова-Петрова, 2021: 10-13).

Novčana kazna. Visina novčane kazne (*размер штрафа*) koja se izriče maloljetniku varira od 1 000 do 50 000 rubalja (za upoređenje: raspon kazni za odrasle je od 5 000 do 5 000.000 rubalja). Pri tome, kazniti novčano se maloljetnik može bez obzira na to da li učinilac ima sopstveni izvor prihoda - *собственный источник дохода*¹⁵ (stav 2. člana 88. KZ RF).

Obavezni radovi. Prema stavu 3. člana 88. KZ RF, minimalni rok obaveznih radova za maloljetnike je 40 sati, a maksimalni 160 (za odrasle je to 60, odnosno 480 sati). Kazna se sastoji u obavljanju određenih društveno korisnih radova, prilagođenih maloljetniku i izvodi se u slobodno vrijeme van škole - *исполняется в свободное от учебы*) stalnog rada (*постоянной работы*). Dnevni učinak (*ежедневная выработка*) zavisi od uzrasta osuđenog (*возраста осужденного*): od 14 do 15 godina - do dva sata dnevno; od 15 do 16 godina - do tri sata; od 16 do 18 godina - do četiri sata (tj. isto kao i odrasli osuđenici) (Галактионов, Куликова, Кулаков, Мотин, 2020).

Popravni radovi. Na osnovu stava 4. člana 88. KZ RF, maksimalni rok kažnjavanja popravnim radom koji se određuje maloletnicima je jedna godina, dok minimalna granica nije navedena u ovom članu, ali u skladu sa stavom 2. člana 50. KZ RF, ne može biti manja od dva mjeseca. Za poređenje: raspon trajanja popravnih radova za odrasle je od dva mjeseca do dvije godine.

Ograničenje slobode. Za razliku od odraslih, maloljetnicima se ograničenje slobode izriče samo kao glavna kazna (*в качестве основного наказания*), a trajanje je od dva mjeseca do dvije godine (stav 5. člana 88. UKRF). Donja granica kazne za one koji su počinili krivično djelo kao punoljetni je ista, a gornja granica je četiri godine (Кузнецовой, Миньковской, 1997).

Lišenje slobode. Prema opštem pravilu, maksimalna kazna oduzimanja slobode iznosi 20 godina (stav 2. člana 56. KZ RF). Međutim, za maloljetnike su kazne smanjene, a maksimum zavisi istovremeno od uzrasta počinioca u trenutku izvršenja krivičnog djela i težine dela - *уровня тяжести содеянного* (stav 6. člana 88. KZRF): šest godina - za mlađe maloljetnike (*подростков младше*) od 16 godina koji su počinili krivična djela male ili srednje težine (*преступления небольшой или средней тяжести*); 10 godina - za maloljetne osobe uzrasta od 16 do 18 godina bez obzira na težinu krivičnog djela, kao i za maloljetnike mlađe od 16 godina koji su počinili teško ili posebno teško krivično djelo (*тяжкое или особо тяжкое преступление*) (Кудрявцева, Лунеева, Наумова, 2006: 482-540).

USLOVI ZA IZRICANJE KRIVIČNE KAZNE MALOLJETNICIMA

Krivična kazna za maloljetnike ima svoje posebnosti i uslove koji se uzimaju u obzir prilikom njene izricanja. Zakonodavstvo predviđa određena ograničenja i principe (*ограничения и принципы*) koji su usmjereni na zaštitu i vaspitanje maloljetnika (*защиту и воспитание несовершеннолетних*).

Prvi uslov krivične kazne za maloljetnike je primjena vaspitnih mjera (*применение мер воспитательного характера*). To znači da glavni cilj kazne nije samo kažnjavanje (*наказание*), već i vaspitanje maloljetnika, njegova rehabilitacija i socijalizacija (*его реабилитация и социализация*).

Drugi uslov je ublažavanje kazne (*смягчение наказания*) u poređenju sa punoljetnim prestupnicima (*в сравнении с совершеннолетними преступниками*). Zakonodavstvo predviđa da kazna za maloljetnike treba da bude manje stroga (*менее строгим*) kako bi se uzeo u obzir njihov uzrast, nepotpun psihički i fizički razvoj (*незавершенное психическое и физическое развитие*), kao i mogućnost rehabilitacije i popravljanja (*возможность реабилитации и исправления*) (Николук, Зимин, 2013: 2-5).

Treći uslov je primjena alternativnih mera kažnjavanja (*альтернативных мер наказания*). Umjesto lišenja slobode (*лишения свободы*), koja je najstroža vrsta kazne, za maloljetnike se mogu primijeniti i druge mjere (*иные меры*), kao što su uslovna osuda (*условное осуждение*), popravni

¹⁵ Suprotno uobičajenom mišljenju, roditelji nisu obavezni da plaćaju kaznu za svoju djecu (*не обязаны выплачивать штраф за своих детей*). Kazna se može naplatiti od zakonskog zastupnika maloljetnog osuđenog lica (*законного представителя несовершеннолетнего осужденного*) samo uz njegov pristanak (stav 2. člana 88. KZ RF).

radovi (*исправительные работы*), društveno korisni radovi (*общественные работы*), primjena prinudnih vaspitnih mjera (*принудительных мер воспитательного воздействия*) i druge.

Četvrti uslov je uzimanje u obzir individualnih osobina maloljetnika (*учет индивидуальных особенностей несовершеннолетнего*). Prilikom izricanja kazne maloljetniku uzimaju se u obzir njegovi životni i porodični uslovi (*его условия жизни и воспитания*), nivo psihičkog razvoja (*уровень психического развития*), druge osobine ličnosti, kao i uticaj starijih lica (*влияние старших по возрасту лиц*).

Krivična kazna za maloljetnike treba da bude pravedna (*справедлива*) i da odgovara principu proporcionalnosti (*соответствовать принципу пропорциональности*). To znači da kazna treba da bude srazmjerna učinjenom djelu (*соразмерным совершенному преступлению*) i da se uzmu u obzir sve okolnosti slučaja (*учитывать все обстоятельства дела*) (Савкин, 2002: 43-44).

IZRICANJE KAZNE MALOLJETNICIMA

Izricanje kazne maloletnicima (*назначение наказания несовершеннолетним*) predstavlja važan korak u krivičnom postupku (*важным этапом уголовного процесса*) i ima svoje posebnosti. Glavni cilj izricanja kazne je vaspitanje i rehabilitacija maloljetnika (*воспитание и реабилитация несовершеннолетнего*), a ne samo kažnjavanje (*не просто наказание*).

Pri izricanju kazne maloljetniku sud uzima u obzir niz faktora. Prije svega, to je priroda i težina izvršenog krivičnog djela (*характер и тяжесть совершенного преступления*). Sud obraća pažnju na to koliko štetu (*вредное воздействие*) ono nanosi društvu (*имеет на общество*) i samom maloljetniku (*на самого несовершеннолетнего*). Takođe, sud uzima u obzir (*учитывает*) ličnost maloletnika, njegove životne i vaspitne uslove (*его условия жизни и воспитания*), nivo psihičkog razvoja, kao i uticaj starijih osoba na njega (*влияние старших по возрасту лиц на него*). Važno je uzeti u obzir sve ove faktore kako bi izrečena kazna bila proporcionalna izvršenom djelu (*соразмерным совершенному преступлению*) i doprinosila popravljanju i rehabilitaciji maloljetnika (*исправлению и реабилитации несовершеннолетнего*) (Карелин, 2001).

Prilikom izricanja kazne maloljetniku takođe se uzima u obzir mogućnost primjene alternativnih vaspitnih mjera (*альтернативных мер воспитательного характера*). To može biti uslovna osuda, popravni radovi, društveno korisni radovi i druge mere koje će pomoći maloljetniku da shvati svoju grešku (*осознать свою ошибку*) i promijeni svoje ponašanje (*изменить свое поведение*) (Прокудина, 2024: 183-186).

PRINUDNE MJERE VASPITNOG UTICAJA

Prinudne mjere vaspitnog uticaja predstavljaju jedan od načina popravljanja i rehabilitacije maloljetnika koji su počinili krivična djela. One su posebne mjere koje se primjenjuju u cilju vaspitanja i promjene ponašanja maloljetnika (*с целью воспитания и изменения поведения несовершеннолетнего*) (Боровиков, 2007).

Ove mjere mogu biti izrečene pod određenim uslovima i u zavisnosti od karaktera počinjenog krivičnog djela (Новиков, 2007: 26-28). One obuhvataju mjere kao što su upućivanje u specijalizovane ustanove (*направление в специализированные учреждения*), sprovođenje psihološke, medicinske ili socijalne rehabilitacije, obrazovanje i zapošljavanje (*проведение психологической, медицинской или социальной реабилитации, обучение и трудоустройство*) (Бурлака, 2013: 25-28).

Primjena prinudnih mjera vaspitnog uticaja sprovodi se uzimajući u obzir godine i individualne osobine maloljetnika (*с учетом возраста и индивидуальных особенностей несовершеннолетнего*). One treba da budu usmjerene na razvijanje pozitivnih osobina (*на развитие положительных качеств*), jačanje moralnih i etičkih vrijednosti (*укрепление моральных и этических ценностей*), kao i na sprječavanje ponovnih djela (*предупреждение повторных преступлений*). Jedna od prinudnih mjera vaspitnog uticaja je upućivanje maloljetnika u specijalizovane ustanove (*направление несовершеннолетнего в специализированные учреждения*), kao što su vaspitne kolonije (*воспитательные колонии*). U takvim ustanovama maloljetnici imaju mogućnost da steknu obrazovanje, stručnu obuku i psihološku pomoć (*возможность получить образование, профессиональную подготовку и психологическую помощь*) (Анферова, 2003).

OSLOBAĐANJE OD KAZNE

Oslobađanje od kazne (*освобождение от наказания*) je jedna od mogućih mjera koja se može primijeniti na maloljetnike koji su počinili krivično djelo. Ono se predviđa u slučajevima kada sud utvrdi da maloljetnik snosi neznatnu ili djelimičnu odgovornost za učinjeno krivično djelo (*несет незначительную или неполную ответственность за совершенное преступление*).

Oslobađanje od kazne može se primijeniti ako sud utvrdi da je maloljetnik počinio krivično djelo zbog nedovoljnog razvoja svojih mentalnih ili fizičkih sposobnosti (*недостаточного развития своих психических или физических способностей*) ili zbog nedovoljnog razumevanja prirode i posljedica svojih postupaka (*недостаточного понимания характера и последствий совершаемых действий*). Pri tome, sud uzima u obzir uzrast, intelektualne i psihološke osobine maloljetnika (*интеллектуальные и психологические особенности несовершеннолетнего*) (Головки, 1998).

Oslobađanje od kazne može se takođe primijeniti ako sud utvrdi da je maloljetnik izvršio krivično djelo pod uticajem starijih po godinama (*под влиянием старших по возрасту лиц*) ili kao rezultat zloупотреbe njegovog povjerenja od strane tih lica). U tom slučaju sud može smatrati da maloljetnik snosi manju odgovornost za svoja djela (*несет меньшую ответственность за свои действия*).

Oslobađanje od kazne može biti privremeno ili stalno (*временным или постоянным*). U slučaju privremenog oslobađanja od kazne, maloljetnik može biti upućen na popravni radove, obuku (*обучение*) ili druge vrste vaspitnih mjera koje će mu pomoći da promijeni svoje ponašanje i reintegriše se u društvo (*изменить свое поведение и восстановиться в обществе*).

Stalno oslobađanje od kazne (*постоянное освобождение*) znači da se maloljetnik potpuno oslobađa krivične odgovornosti za izvršeno krivično djelo. U tom slučaju sud priznaje da kažnjavanje maloljetnika nije prikladno ili pravedno (*нецелесообразно или несправедливо*) i primjenjuje blažu mjeru (*более мягкую меру*), na primjer, preventivne mjere (*предупредительные меры*) ili uslovnu osudu (*условное осуждение*) (Миньковский, 1961).

PREVENTIVNE MJERE ZA MALOLJETNIKE

Preventivne mjere (*предупредительные меры*) predstavljaju važan alat u sistemu krivične odgovornosti za maloljetnike. One su usmjerene na sprječavanje ponovljenih krivičnih djela i rehabilitaciju maloljetnika (*предотвращение повторных преступлений и реабилитацию несовершеннолетних*), kao i na njihovu socijalizaciju i vaspitanje (Ветров 1999).

Preventivne mjere mogu biti različite i biraju se individualno za svakog maloljetnika (подбираются индивидуально), uzimajući u obzir njegove osobenosti i potrebe (*его особенности и потребности*) (Гришина, 2021: 12-15). One mogu uključivati sljedeće mjere:

- obavezno pohađanje specijalnih ustanova za maloljetnike (*обязательное посещение специальных учреждений для несовершеннолетних*), gdje se sprovode programi rehabilitacije i socijalizacije;
- obrazovanje i stručna obuka za unapređenje kvalifikacija i zapošljavanja (*обучение и профессиональная подготовка для повышения квалификации и трудоустройства*);
- provođenje psihološkog i pedagoškog rada sa maloljetnikom radi korekcije njegovog ponašanja i razvoja (*проведение психологической и педагогической работы с несовершеннолетним для коррекции его поведения и развития*);
- učešće u programu javnih radova ili volonterskih aktivnosti radi razvoja društvene odgovornosti (*участие в программе общественных работ или волонтерской деятельности для развития социальной ответственности*);
- ustanovljavanje zabrana i ograničenja (*установление запретов и ограничений*), na primjer, na posjetu određenim mjestima (*посещение определенных мест*) ili kontakt sa određenim osobama (*контакт с определенными лицами*);
- obavljanje ljekarskog pregleda i liječenje (*проведение медицинского осмотра и лечение*) radi korekcije mogućih psihičkih ili ponašajnih problema (*для коррекции возможных психических или поведенческих проблем*);

- stavljanje pod nadzor staratelja ili stručnjaka (*постановка под наблюдение опекуна или специалиста*) za rad sa maloljetnicima, koji će pružati podršku i kontrolisati njegovo ponašanje (*оказывать поддержку и контролировать его поведение*).

Cilj preventivnih mjera nije samo kažnjavanje maloljetnika za počinjeno krivično djelo, već i njegova rehabilitacija, socijalizacija i vaspitanje (*реабилитация, социализация и воспитание*). To omogućava sprječavanje ponovljenih djela (*позволяет предотвратить повторные преступления*) i pomaže maloljetniku da se vrati normalnom životu i postane punopravan član društva (*к нормальной жизни и стать полноценным членом общества*) (Звечаров, 2010).

UZIMANJE U OBZIR LIČNIH OSOBINA I VASPITANJA PRI IZRICANJU KAZNE

Pri izricanju kazne maloljetniku posebna pažnja se posvećuje uzimanju u obzir njegovih ličnih osobina i uslova vaspitanja. To je povezano sa činjenicom da svaki maloljetnik ima svoje individualne karakteristike koje mogu uticati na njegovo ponašanje i mogućnost rehabilitacije (Овчаренко, 2008: 32-34).

Lične osobine mogu uključivati faktore kao što su mentalno stanje (*психическое состояние*), nivo razvoja (*уровень развития*), prisustvo posebnih potreba ili sposobnosti (*наличие особых потребностей или способностей*). Vaspitanje takođe igra važnu ulogu, jer porodica (*семья*), obrazovanje (*образование*) i okolina (*окружающая*) mogu imati značajan uticaj na oblikovanje ličnosti maloljetnika (Комиссарова, Крыловой, Тяжковой, 2012).

Uzimanje u obzir ličnih osobina i vaspitanja pri izricanju kazne omogućava postizanje nekoliko ciljeva:

(1) pravednost (*справедливость*) - uzimanje u obzir osobenosti ličnosti omogućava da se uzmu u obzir individualne okolnosti slučaja (*индивидуальные обстоятельства дела*) i odredi kazna koja odgovara stepenu krivice maloljetnika (*соответствующее степени вины несовершеннолетнего*);

(2) rehabilitacija (*реабилитация*) - uzimanje u obzir osobenosti ličnosti i vaspitanja omogućava da se odrede ne samo kazna, već i mjere rehabilitacije usmjerene na ispravku ponašanja maloljetnika (*исправление поведения несовершеннолетнего*) i njegovu uspješnu socijalizaciju (*его успешную социализацию*) i

(3) prevencija (*профилактика*) - uzimanje u obzir osobenosti ličnosti i vaspitanja omogućava sprječavanje ponovnih krivičnih djela, jer pomaže da se identifikuju uzroci (*выявить причины*) i faktori koji doprinose počinjenju krivičnih djela i da se preduzmu mjere za njihovo uklanjanje (*принять меры по их устранению*) (Ситковская, 2009).

PRAVA I GARANCIJE MALOLJETNIKA U KRIVIČNOM POSTUPKU

U cjelini, postupak uključivanja maloljetnika u krivičnu odgovornost je sličan kao i za odrasle, ali postoje određene specifičnosti. Konkretno:

(1) u krivičnim postupcima protiv maloljetnika obavezno je učešće advokata (*обязательно участие адвоката*), čak i ako sam optuženi (*обвиняемый*) ne insistira na tome (stav 2. tačka 2. člana 51. Zakonika o krivičnom postupku Ruske Federacije - Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации¹⁶ - ZKP RF);

(2) još jedan obavezni učesnik krivičnog postupka u vezi sa maloljetnikom je njegov zakonski zastupnik (*законный представитель*). U tom svojstvu uključuju se roditelji počinioca ili lica koja ih zamjenjuju (*родители виновного или заменяющие их лица*) - staratelji (*опекуны*), usvojitelji (*усыновители*) itd. (član 48. ZKP RF);

(3) na ispitivanju (*допросе*), kao i na drugim istražnim radnjama u kojima učestvuje osumnjičeni (optuženi) - *подозреваемый (обвиняемый)* mlađi od 16 godina, obavezno mora prisustvovati pedagoški radnik ili psiholog (*педагог или психолог*). Tinejdžeri koji zaostaju u razvoju (*подростки, отстающие в развитии*) ili pate od mentalnog poremećaja (*страдающие*

¹⁶ От 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 29.12.2025), 18 декабря 2001 года N 174-ФЗ. Усвоен у Državnoj dumi (Государственной Думой), 22. новембра 2001. године. Одобрено од Savjeta Federacije (Совет Федерации) 5. децембра 2001. године.

психическим расстройством) ispitiuju se u prisustvu pedagoga (psihologa) čak i ako su navršili 16 godina (stav 3. člana 425. ZKP RF);

(4) maloljetni osumnjičeni (optuženi) može se ispitivati najviše dva sata u kontinuitetu (*подряд*) i ne duže od četiri sata u toku dana (član 425. stav 1. ZKP RF). Za poređenje: trajanje ispitivanja punoljetnih učesnika je dvostruko duže (*взрослых фигурантов вдвое дольше*);

(5) pritvaranje maloljetnog (*заключение несовершеннолетнего под стражу*) je moguće samo u slučaju teškog ili posebno teškog krivičnog djela (*если речь идет о тяжком или особо тяжком преступлении*) (Ключинская, 1966: 105-108). Izolacija od društva (*изоляция от общества*) maloljetnog osumnjičenog (optuženog) za krivična djela male ili srednje težine (*небольшой или средней тяжести*) dozvoljena je samo u izuzetnim slučajevima (*в исключительных случаях*)¹⁷ (član 108. stav 2. ZKP RF) (Горшенин, 2011: 19-22).

Jedno od osnovnih prava maloljetnika je pravo na zaštitu i zastupanje svojih interesa (*право на защиту и представление своих интересов в суде*) pred sudom. Maloljetnici imaju pravo na kvalifikovanu pravnu pomoć (*право на квалифицированную юридическую помощь*) i zastupnika (*представителя*) koji će braniti njihova prava i interese tokom sudskog procesa (*во время судебного процесса*). Pored toga, imaju pravo da budu informisani o svojim pravima i optužbama (*право на информированность о своих правах и обвинениях*), kao i da dobiju jasno objašnjenje suštine krivičnog djela (*понятное объяснение сути уголовного дела*). Oni takođe imaju pravo da učestvuju na sudskim ročištima (*в судебных заседаниях*) i izražavaju svoja mišljenja i stavove (*выражение своих мнений и позиций*).

ZAKLJUČAK

Krivična odgovornost maloljetnika predstavlja složeno i višeslojno pitanje koje zahtijeva posebnu pažnju i proučavanje. Tokom ovog članka razmatrani su osnovni aspekti krivične odgovornosti maloljetnika i njihove posebnosti. Definisanje maloljetnika i početak krivične odgovornosti predstavljaju važne aspekte koji regulišu starosna ograničenja i uslove primjene krivične odgovornosti za maloljetnike. Vrste krivičnih djela za koja maloljetnici snose krivičnu odgovornost zavise od zakonodavstva svake države. Neka krivična djela mogu biti izuzeta iz krivične odgovornosti maloljetnika ili propisati blaže kazne. Prilikom određivanja kazne maloljetnicima, neophodno je uzeti u obzir uslove njihovog života, nivo psihičkog razvoja, osobenosti ličnosti i uticaj starijih lica. To omogućava pravednije i efikasnije primenjivanje krivične odgovornosti na maloljetnike.

Literatura:

Абземилова, З.Р. (2006). *О целях наказания несовершеннолетних [Электронный ресурс]. Вопросы ювенальной юстиции*, № 3. Доступ из справ.-правовой системы КонсультантПлюс.

Анферова, О.А. (2003). *Проблемы прекращения уголовного дела (пре следования) с применением к несовершеннолетним принудительных мер воспитательного воздействия*, автореф. дис. ... канд. юрид. Наук, Волгоград.

Боровиков, С.А. (2007). *Принудительные меры воспитательного воздействия в отношении несовершеннолетних как альтернатива уголовному наказанию*, авто реф. дис. ... канд. юрид. наук. Moskva.

Бриллиантова, В. и др. (2022). *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный)*, Российская академия правосудия.

Бурлака, С.А. (2013). *Цели принудительных мер воспитательного воздействия*, Российский следователь. 2013. № 5, 25-28.

¹⁷ Plenum Vrhovnog suda Ruske Federacije (*Верховный суд Российской Федерации*) je u odluci od 19. decembra 2013. godine, № 41, preporučio sudijama (*рекомендовал судьям*) da ne primjenjuju mjeru pritvora u obliku lišenja slobode prema maloljetnicima mlađim od 16 godina, optuženim za izvršenje krivičnih djela manje i srednje težine, kao i prema maloljetnicima koji su prvi put počinili krivična djela manje težine – bez obzira na to da li su napunili 16 godina (stav 10. Odluke Plenuma).

- Демидова-Петрова, Е.В. (2021). *Предупреждение криминального рецидива несовершеннолетних: англосаксонская, китайская и французская практика*, Российская юстиция, № 6, 10-13
- Галактионов, С.А., Куликова, М.С., Кулаков, А. В., Мотин, О. А. (2020). *Уголовное право. Курс лекций: учебное пособие*, СФ ГАОУ ВО МГПУ, Самара.
- Головкин, Л. (1998). *Классификация оснований освобождения от уголовной ответственности*, Законность, № 11.
- Горшенин, А.А. (2011). *Виды принудительных мер воспитательного воздействия*, Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление, № 4, 19-22.
- Гришина, Е.П. (2021). *Обеспечение благополучия несовершеннолетних как цель правосудия в уголовном судопроизводстве*, Вопросы ювенальной юстиции, № 1, 12-15.
- Карелин, Д.В. (2001). *Принудительные меры воспитательного воздействия как альтернатива уголовной ответственности*, дис. ... канд. юрид. Наук, Томск.
- Ключинская, Л.А. (1966). *Социальная эффективность лишения свободы как меры уголовного наказания в отношении несовершеннолетних правонарушителей*, Советское государство и право, Наука, Москва, № 12, 105-108.
- Колосова, Е. С. (2026). *Особенности уголовной ответственности несовершеннолетних*, Молодой ученый, № 3 (606). URL: <https://moluch.ru/archive/606/132497>.
- Комиссарова, В. С., Крыловой, Н. Е., Тяжковой, И. М. (2012). *Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник для вузов*, Москва.
- Косевич, Н.Р. (2013). *Уголовная ответственность несовершеннолетних в нормах российского законодательства как реализация дружественного к ребенку правосудия* [Электронный ресурс], материал подготовлен с использованием правовых актов по состоянию на 25 мая 2013 года, подготовлен для системы КонсультантПлюс. Дата публикации: 25.05.2013. Доступ из справ.-правовой системы КонсультантПлюс.
- Кудрявцева, В. Н., Лунеева, В. В., Наумова, А. В. (2006). *Уголовное право России. Общая часть*, 2-е изд., перераб. и доп., Юристъ, Москва, 482-540.
- Кузнецовой, Н. Ф., Миньковской, Г. М. (1997). *Уголовный кодекс Российской Федерации: постатейный комментарий*, Москва.
- Любавина, М.А. (2015) *Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних. Учебное пособие*, Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации Санкт-петербургский юридический институт (Филиал), Санкт-Петербург.
- Миньковский, Г.М. (1961). *Некоторые вопросы правовой регламентации деятельности исправительно-трудовых учреждений для несовершеннолетних*, Проблемы развития советского исправительно-трудового законодательства, Изд-во Саратов. юрид. ин-та, Саратов, 176-190.
- Николюк, В.В., Зимин, Р.В. (2013). *Особенности назначения комплексных судебных психолого-психиатрических экспертиз по уголовным делам о преступлениях, совершенных с участием несовершеннолетних*, Эксперт-криминалист, № 3, 2-5.
- Новиков, Р.В. (2007). *Институт применения принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним нуждается в совершенствовании*, Вопросы ювенальной юстиции, № 5, 26-28.
- Овчаренко, З.В. (2008). *К вопросу об изучении личности несовершеннолетнего виновного*, Российский судья, № 9, 32-34.
- Прокудина, А.А. (2024). *Особенности уголовно-правовой охраны прав несовершеннолетних*, Международный научный журнал Вестник науки, № 10 (79), Том 1, 183-186.
- Савкин, А. (2002). *Распространить норму о деятельном раскаянии на совершивших преступления средней тяжести*, Российская юстиция, № 5, 43-44.
- Ситковская, О.Д. (2009). *Уголовный кодекс Российской Федерации: психологический комментарий (постатейный)* [Электронный ресурс], Moskva. Доступ из справ.-правовой системы КонсультантПлюс.
- Скрипченко, Н.Ю. (2013). *Теория и практика применения мер уголовно-правового характера к несовершеннолетним*, автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук, Москва.
- Уголовный кодекс Российской Федерации, от 13.06.1996, N 63-ФЗ (ред. от 23.04.2018, с изм. от 25.04.2018). Документ предоставлен КонсультантПлюс Дата сохранения: 09.05.2018. <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details>.
- Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации" от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 08.03.2026). <https://www.consultant.ru/document>.
- Щепельков, В.Ф. (2003). *Конструирование и применение норм об уголовной ответственности несовершеннолетних*, Правоведение, № 4.
- Ветров Н.И. (1999). *Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов*, Москва.
- Звечаров, И.Э. (2010). *Уголовное право России. Общая часть: учебник*, Москва.

**PECULIARITIES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF JUVENILES IN THE RUSSIAN
FEDERATION**

Academician prof. dr Miodrag N. Simović

full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina

full member of the European Academy of Sciences and Arts

foreign member. Russian Academy of Natural Sciences,

retired judge of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina

full professor at the Faculty of Law, University of Bihać, professor emeritus,

e-mail: msimovic@anubih.ba

<https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>

prof. dr Vladimir M. Simović

Judge of the Supreme Court of the Republic of Srpska

Full Professor, Faculty of Security and Protection Slobomir P University of Banja Luka

e-mail: vlado_s@blic.net

<https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>

Abstract: *In modern conditions of aggravated social problems, minors are increasingly found in an environment unfavorable for their development. Often this leads to the fact that they are forced to commit a crime in order to provide for their livelihood. Or, they begin to commit crimes because the conditions in which adults have formed in them the conviction that crime is normal. The existence of minors in such an environment leads to social risk. Today, among the priority measures in the fight against juvenile crime is criminal responsibility, which is the reaction of the state and society to the illegal behavior of minors who violate the law. Criminal responsibility of minors is a special category of criminal law in the Russian Federation. The law is more lenient towards persons who committed a crime before reaching the age of 18 than towards adults: an expanded list of grounds for exemption from criminal responsibility, reduction of prison sentences, etc. The aim of this Paper is to consider the basic aspects of the criminal responsibility of minors in the Russian Federation and to identify their specific features. Issues such as the definition of a minor, the onset of criminal responsibility, the types of crimes for which minors bear criminal responsibility, the degree of responsibility depending on age, the conditions of criminal punishment for minors, sentencing, compulsory measures of educational action, release from punishment, preventive measures and other important aspects will be considered.*

Keywords: *criminal responsibility, minors, compulsory measures, punishments, Russian Federation.*

IZMEĐU EKRANA I UČIONICE: OBRASCI PONAŠANJA UČENIKA PRI KORIŠTENJU MOBILNIH TELEFONA TOKOM NASTAVE I ODMORA

Prof.dr Draženko Jorgić¹⁸
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Banjoj Luci

David Blagojević¹⁹
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: Mobilni telefon postao je sveprisutni element savremenog školskog života. Uprkos sve češćim institucionalnim zabranama i preporukama međunarodnih organizacija za ograničavanje upotrebe pametnih telefona u obrazovnom okruženju, djeca i mladi nastavljaju koristiti ove uređaje u raznovrsnim situacijama — od praćenja društvenih mreža tokom nastave do povlačenja u digitalnu izolaciju za vrijeme odmora. Teorijski okvir rada utemeljen je na ekobiheviornom i socioekološkom pristupu (Bronfenbrenner), uz oslanjanje na savremenu literaturu o nomofobiji, digitalnoj zavisnosti i fabingu. Istraživanje je sprovedeno kvalitativnom metodom fokus grupe sa pet učenika različitih uzrasta jedne osnovne škole u Republici Srpskoj. Rezultati otkrivaju pet tematskih cjelina: visoku učestalost korištenja (4–6 sati dnevno), dominantnu upotrebu za zabavu i društvene mreže, obrasce socijalne izolacije tokom odmora, znake digitalne ovisnosti, te iznenađujuće razvijenu sposobnost samoregulacije izraženu metaforom „lične vage“. Rad predstavlja doprinos razumijevanju uloge mobilnih uređaja kao potencijalnog činioca rizika u socijalnom i vaspitno-obrazovnom razvoju mladih te nudi smjernice za preventivne intervencije u školskom kontekstu.

Ključne riječi: mobilni telefon, ponašanje učenika, digitalne navike, nomofobija, fabing.

Uvod

Digitalna revolucija dvadesetprvog vijeka fundamentalno je promijenila način na koji djeca i mladi komuniciraju, uče i provode slobodno vrijeme. Pametni telefon, kao najrasprostranjeniji i najpristupačniji digitalni uređaj, postao je neodvojivi dio svakodnevice savremenog učenika. Prema najnovijim podacima Instituta za obrazovne nauke SAD-a (IES, 2025), više od polovine direktora javnih škola smatra da mobilni telefoni negativno utiču na akademski učinak učenika, dok čak 72% procjenjuje da štete mentalnom zdravlju, a 73% — pažnji i koncentraciji.

Međunarodne organizacije sve glasnije upozoravaju na rizike nekontrolisane upotrebe pametnih telefona u školskom okruženju. UNESCO je u svom izvještaju Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education nedvosmisleno preporučio zabranu mobilnih telefona u školama, ističući da ovi uređaji ometaju učenje i negativno utiču na dobrobit učenika (UNESCO, 2023). Do

¹⁸ drazenko.jorgic@ff.unibl.org

¹⁹ david.blagojevic@student.ff.unibl.org

marta 2026. godine, zabrane telefona u školama uvedene su u 114 obrazovnih sistema — 58% zemalja svijeta, što predstavlja značajan porast u odnosu na svega 24% u junu 2023. (UNESCO, 2025). Regionalni kontekst jugoistočne Evrope karakterišu slična kretanja. U Republici Srbiji su 2024. godine usvojene smjernice Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, dok je Republika Hrvatska najavila zabranu korištenja telefona tokom nastave od školske 2025/2026. godine.

Teorijski okvir ovog istraživanja utemeljen je na Bronfenbrennerovoj teoriji ekoloških sistema, koja ljudski razvoj posmatra kao dinamički proces interakcije pojedinca sa ugnježđenim sistemima okruženja — od mikrosistema (porodica, škola, vršnjačka grupa) do makrosistema (kulturne norme, zakonodavstvo). Johnson i Puplampu (2008) proširili su ovaj model konceptom tehnopodsistema, koji obuhvata interakciju djeteta s informaciono-komunikacionim tehnologijama kao distinktivnu razvojnu dimenziju. U novije vrijeme, Navarro i Tudge (2023) predložili su neoekološku teoriju koja razlikuje fizičke i virtualne mikrosisteme, čime se otvara prostor za teorijski utemeljeno istraživanje digitalno posredovanog ponašanja u školskom okruženju.

Empirijska istraživanja upotrebe pametnih telefona u školama konzistentno ukazuju na nekoliko dominantnih obrazaca ponašanja. Tokom nastave, učenici najčešće koriste telefone za praćenje društvenih mreža, razmjenu poruka i pasivnu konzumaciju video-sadržaja, što predstavlja tipično ometajuće ponašanje (Flanigan i Babchuk, 2022). Amez i Baert (2020) su u sistematskom pregledu literature utvrdili da upotreba pametnih telefona negativno korelira s akademskim postignućem, mada naglašavaju metodološke izazove u utvrđivanju kauzalnosti. Ovi nalazi upotpunjuju se rezultatima istraživanja školskih intervencija usmjerenih ka smanjenju ekranskog vremena, čija meta-analiza (Lai i dr., 2025) ukazuje na skromne ali statistički značajne efekte.

Koncept fabinga (phubbing) — prakse ignorisanja prisutnih osoba zarad korištenja telefona — u posljednjim je godinama prerastao u predmet intenzivnog naučnog interesovanja. Barbed-Castrejón i saradnici (2024) utvrdili su visoku prevalenciju fabinga među učenicima osnovnih i srednjih škola, dok su Liu i saradnici (2024) empirijski potvrdili da fabing kod adolescenata značajno predviđa depresivne simptome, pri čemu kvalitet vršnjačkih odnosa i frustracija psiholoških potreba djeluju kao serijski medijatori.

Posebno zabrinjavajući aspekt savremene upotrebe pametnih telefona među mladima predstavlja nomofobija (no-mobile-phone phobia) — anksioznost i nelagodnost koju pojedinac osjeća kada nije u mogućnosti koristiti ili pristupiti svom pametnom telefonu. Istraživanja pokazuju da značajan procenat adolescenata ispoljava umjerenu do tešku nomofobiju (Caba-Machado et al., 2023), dok Pedrero-Pérez i saradnici (2024) upozoravaju na postojanje subpopulacije djece sa teškom nomofobijom koja zahtijeva posebnu pažnju.

Širem sagledavanju problematike doprinose i sistematski pregledi literature o ekranskom vremenu i mentalnom zdravlju djece i adolescenata. Stiglic i Viner (2019), u često citiranom pregledu, ustanovili su da je produženo ekransko vrijeme povezano s problemima pažnje, poremećajima izvršnih funkcija, slabijim akademskim rezultatima i depresivnim simptomima. Campbell i saradnici (2024), u opsežnom pregledu literature, zaključili su da su dokazi o efektima zabrane telefona u školama mješoviti, te da je potrebno više istraživanja.

Uprkos rastućem korpusu kvantitativnih istraživanja, kvalitativne studije koje istražuju perspektivu samih učenika — njihova iskustva, motive, emocije i razumijevanje sopstvenog ponašanja — ostaju relativno malobrojne, posebno u kontekstu jugoistočne Evrope (Campbell et al., 2024; Gath et al., 2024). Ova praznina je posebno značajna imajući u vidu da upravo učenici posjeduju neposredni uvid u kontekstualne činioce koji oblikuju njihovo ponašanje s telefonima — uvid koji kvantitativni instrumenti teško mogu u potpunosti zahvatiti (Darbyshire et al., 2005; Gibson, 2012).

Polazeći od opisanih teorijskih i empirijskih polazišta, cilj ovog rada je da kvalitativnom metodom fokus grupe istraži i opiše obrasce ponašanja učenika osnovne škole pri korištenju mobilnih telefona tokom nastave i odmora. Konkretno, istraživanje je usmjereno na tri istraživačka pitanja:

- (1) Kakvi su obrasci korištenja mobilnih telefona učenika osnovne škole tokom nastave i odmora?
- (2) Koje socijalne dinamike i vršnjački pritisci oblikuju korištenje telefona u školskom okruženju?
- (3) Kako učenici percipiraju sopstvenu upotrebu telefona i mogućnosti samoregulacije?

Metod

Cilj i istraživački pristup

Ovo istraživanje zasnovano je na kvalitativnom istraživačkom pristupu deskriptivnog tipa (Creswell i Creswell, 2018). Cilj istraživanja je opisati i razumjeti obrasce ponašanja učenika osnovne škole pri korištenju mobilnih telefona tokom nastave i odmora, sa posebnim fokusom na motivaciju, socijalnu dinamiku, emocionalne reakcije i stavove učenika prema preventivnim mjerama. Kvalitativni pristup odabran je jer omogućava dubinski uvid u subjektivna iskustva i značenja koja učenici pridaju sopstvenom ponašanju, čime se nadopunjuje postojeća kvantitativna evidencija.

Učesnici

U istraživanju je učestvovalo pet učenika jedne osnovne škole u Republici Srpskoj. Učenici su bili uzrasta VI i IX razreda, uzrast 11 i 15 godina, čime je obezbijedena varijabilnost u perspektivama i iskustvima. Uzorak je formiran metodom namjernog uzorkovanja (purposive sampling), uz kriterijume: posjedovanje pametnog telefona, dobrovoljnost učešća i pisana saglasnost roditelja. Škola je odabrana namjerno, na osnovu dostupnosti i saradnje školske uprave. Veličina uzorka od pet učesnika uslovljena je fokusom na dubinsku analizu unutar jedne fokus grupe, što je u skladu s preporukama za kvalitativna istraživanja sa djecom (Gibson, 2012; Morgan, 2018). Iako manji uzorci ograničavaju širinu tematskog raspona, oni omogućavaju detaljniji i bogatiji uvid u individualna iskustva.

Instrument

Podaci su prikupljeni putem polustrukturisanog grupnog intervjua u okviru fokus grupe. Instrument je posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja (Jorgić i Blagojević, 2026) i sadrži 11 glavnih pitanja sa pripadajućim potpitanjima i podsticajima za moderatora, raspoređenih u šest tematskih cjelina: (1) uvodni dio — digitalne navike i opšti obrasci korištenja, (2) upotreba telefona za vrijeme nastave, (3) upotreba telefona za vrijeme odmora, (4) ponašanje vršnjaka i socijalna dinamika, (5) digitalna ovisnost i rizična ponašanja, te (6) stavovi prema preventivnim intervencijama i samoregulaciji. Instrument je razvijen na osnovu relevantne literature i prilagođen uzrastu ispitanika (Darbyshire et al., 2005; Kirk, 2007).

Postupak prikupljanja podataka

Fokus grupa je sprovedena u školskoj 2025/2026. godini, u prostorijama odabrane osnovne škole, u vrijeme koje je odgovaralo učenicima i bilo usklađeno sa školskim rasporedom. Prije početka istraživanja, pribavljena je pisana saglasnost roditelja ili staratelja svih učesnika, kao i usmena saglasnost samih učenika. Fokus grupu je moderirao jedan od autora istraživanja. Sesija je audio snimljena uz prethodno informisanje učesnika o svrsi snimanja i načinu zaštite podataka. Atmosfera

tokom fokus grupe bila je opuštena, a moderator je primjenjivao tehnike prilagođene radu s djecom (Gibson, 2012), uključujući korištenje podsticajnih pitanja, poštovanje pauza i nedirektivno navođenje razgovora.

Obrada podataka

Audio snimak fokus grupe je transkribovan verbatim, uz bilježenje parajezičkih elemenata (smijeh, pauze, nelagoda, uzbuđenje). Transkript je analiziran metodom tematske analize (Braun i Clarke, 2006), koja je obuhvatila šest faza: upoznavanje s podacima, generisanje inicijalnih kodova, traženje tema, provjera tema u odnosu na kodirane izvode i cjelokupni skup podataka, definisanje i imenovanje tema, te pisanje izvještaja. Oba autora su nezavisno kodirala transkript, a zatim je sprovedena međusobna provjera kodova s ciljem postizanja konsenzusa. Neslaganja su rješavana diskusijom do postizanja zajedničkog dogovora.

Etička razmatranja

Istraživanje je sprovedeno u skladu s etičkim standardima istraživanja s maloljetnim ispitanicima (Kirk, 2007). Pored pisane saglasnosti roditelja, pribavljena je i usmena saglasnost samih učenika (assent). Učešće je bilo u potpunosti dobrovoljno. Podaci su čuvani u anonimnom obliku; audio snimak je šifriran i pohranjen na zaštićenom uređaju. U izvještavanju o rezultatima koriste se isključivo kodne oznake (Učenik 1–5) bez ikakvih informacija koje bi mogle otkriti identitet učesnika.

Refleksivnost istraživača

Istraživači su svjesni potencijalne pristrasnosti koja proizlazi iz svoje profesionalne uloge u obrazovnom sistemu i prethodnog istraživačkog angažmana na temu upotrebe telefona u školama. Moderator fokus grupe nema direktan pedagoški odnos s učesnicima, čime je smanjen rizik davanja socijalno poželjnih odgovora. Ipak, grupna dinamika fokus grupe, koja se sprovodi u školskom okruženju o ponašanju koje je dijelom regulisano školskim pravilima, mogla je uticati na spremnost učesnika da otvoreno govore o sopstvenom kršenju pravila. Ovaj rizik djelimično je ublažen stvaranjem neformalnog okruženja, ali ga treba uzeti u obzir pri interpretaciji nalaza.

Rezultati

Analizom transkripta fokus grupe sprovedene sa pet učenika osnovne škole u Republici Srpskoj identifikovano je pet tematskih cjelina koje sveobuhvatno oslikavaju obrasce ponašanja učenika pri korištenju mobilnih telefona u školskom kontekstu: (1) učestalost i sadržaj korištenja mobilnog telefona, (2) obrasci korištenja za vrijeme nastave, (3) korištenje telefona za vrijeme odmora i socijalne dimenzije, (4) rizična ponašanja i znaci digitalne ovisnosti, te (5) stavovi učenika o preventivnim intervencijama i samoregulaciji.

Učestalost i sadržaj korištenja mobilnog telefona

Učesnici fokus grupe izvijestili su o značajno visokoj učestalosti dnevnog korištenja mobilnog telefona. Prijavljeno dnevno vrijeme provedeno na telefonu kretalo se u rasponu od četiri do šest sati (Učenik 2: „četiri sata“; Učenik 3: „možda pet-šest sati“). Sadržaji korištenja pretežno su usmjereni na zabavu i socijalnu interakciju: učesnici su najčešće navodili praćenje društvenih mreža (TikTok, Instagram, YouTube), igranje mobilnih igara (često uz istovremeno komuniciranje s prijateljima), razmjenu poruka i, u manjoj mjeri, slušanje muzike.

Upoređujući korištenje u školi i kod kuće, učesnici su gotovo jedinstveno istakli da je upotreba telefona kod kuće znatno intenzivnija. Učenik 1 je to pregnantno sažeo: „Razlika je zato što ja kad dođem iz škole odmah uzmem telefon, a u školi možda uzmem jednom samo da vidim koliko je sati.“ Učenik 2 je ovu razliku pripisao strukturnim ograničenjima: „U školi ne koristim često jer nemam neke mogućnosti da koristim.“

Obrasci korištenja mobilnog telefona za vrijeme nastave

Učesnici su svoju ličnu upotrebu telefona za vrijeme nastave svodili pretežno na provjeravanje koliko je sati. Učenik 4 je to lakonski rezimirao: „Samo je bitno koliko je sati.“ Međutim, učesnici su opisali učestalo ponašanje drugih učenika koje uključuje korištenje telefona za snimanje, fotografisanje, praćenje društvenih mreža i razmjenu poruka. Učenik 3 je opisao situaciju u kojoj su vršnjaci snimali razrednu situaciju i objavili snimak na društvene mreže: „Snimali su, to objavili na TikTok. To je zapravo malo i tužno.“ Uočljiva je tendencija da učesnici vlastitu upotrebu minimizuju, dok opisuju značajno intenzivnije korištenje kod vršnjaka — obrazac koji može odražavati pristrasnost socijalne poželjnosti.

Posebno indikativan nalaz tiče se percipirane nepravde u primjeni pravila. Učenik 5 je podijelio iskustvo u kome mu je ocjena snižena jer je telefon ostao vidljiv tokom pisane provjere, iako je uređaj u tom trenutku bio isključen i neupotrebljavan: „Meni je stvarno značilo to... a telefon bio ugašen. Ja se ne bih time koristila na kontrolnom, imam dovoljno znanja za to.“ Ovaj nalaz ukazuje na percepciju nedosljedne primjene pravila koja može podrivati legitimnost regulatornog sistema.

Korištenje telefona za vrijeme odmora i socijalne dimenzije

Za vrijeme malih odmora, upotreba telefona postaje gotovo univerzalna praksa. Učenik 5 je to opisao neposredno: „Svi uzmu telefon na malom odmoru. Ja isto i prva uzmem.“ Učenik 4 je opisao specifičnu socijalnu dinamiku u kojoj se mala grupa učenika okuplja oko jednog uređaja: „Mi smo ekipa od pet šest momaka... Gledam samo taj telefon i to je to.“

Poseban nalaz tiče se socijalne izolacije povezane s upotrebom telefona u vrijeme odmora. Učesnici iz dvaju odjeljenja potvrdili su postojanje vršnjaka koji se povlače s uređajima i odbijaju socijalnu interakciju uprkos pozivima. Učenik 5 je opisao ponavljajući obrazac: „Imamo jednu djevojku u odjeljenju, ja joj priđem, zovem je da izađe, ona samo šeta po hodniku i gleda telefon. Neće nikome da priđe.“

Vršnjački pritisak u vezi s digitalnom dostupnošću takođe je identifikovan kao relevantan činilac. Učenik 4, kod koga je aktivna roditeljska kontrola, izvijestio je o ismijavanju vršnjaka zbog toga: „Često me zezaju kao: ‘Roditelji su strogi’“ — nagovještavajući da je neprekidna digitalna dostupnost normativno očekivanje u vršnjačkoj grupi.

Rizična ponašanja i znaci digitalne ovisnosti

Gotovo svi učesnici potvrdili su da su na digitalnim platformama nailazili na sadržaje koje ocjenjuju kao neprikladne za svoj uzrast, uz napomenu da je takvih sadržaja „dosta stvarno groznih“ (Učenik 5). Reakcije su bile različite: Učenik 5 opisao je aktivnu strategiju izbjegavanja — „Ja to automatski preskočim, ne bih da gledam takve stvari.“ Učenik 3, s druge strane, opisao je normalizaciju: „Navikao sam na te stvari, ni ne obraćam pažnju.“

Znaci digitalne ovisnosti i posredne nomofobije uočljivi su u nekolicini opisanih obrazaca ponašanja. Učenik 4 je opisao vršnjaka kod koga gubitak u mobilnim igrama izaziva agresivne ispade u fizičkom

prostoru: „Uzme jako i iz sve snage lupa šakom i šuta stolicu... jednom je prevrnuo stolicu, pa nekome palo na nogu.“ Učenik 5 je opisao vršnjakinju za koju je „telefon njen život“ i kod koje je uočljivo potpuno povlačenje iz socijalnih interakcija zarad korištenja uređaja.

Stavovi učenika o preventivnim intervencijama i samoregulaciji

Učesnici su pokazali značajan nivo refleksivnosti u pogledu sopstvene i vršnjačke upotrebe telefona. Na pitanje o obrazovnim programima za smanjenje upotrebe telefona, Učenik 3 je zauzeo autonomno-orijentisan stav: „Mislim da bi svako sam trebao da shvati koliko mu je dosta.“ Učenik 5 je istovremeno prepoznao vrijednost i ograničenja školske regulative: „Ja mislim da ne bi trebali da se potpuno oduzimaju telefoni u školi. Ali mislim da je dobro što je zabrana.“

Samoregulacija je identifikovana kao primarni mehanizam kontrole upotrebe telefona, a vanjska kontrola percipirana je kao manje efikasna, naročito kada nije praćena unutrašnjim uvjerenjem. Učenik 5 je to uobličio metaforom lične vage: „Mi samo trebamo napraviti neku... našu mjeru, koliko ćemo koristiti telefon. Da sami znamo kad je dosta.“ Ova metafora, spontano artikulirana od strane učesnika, sugerira da čak i učenici mlađeg adolescentskog uzrasta posjeduju sposobnost metakognitivne refleksije o sopstvenom digitalnom ponašanju.

Ukupno posmatrano, nalazi fokus grupe otkrivaju složen i nijansiran odnos učenika osnovne škole s mobilnim telefonom: učesnici pokazuju svijest o rizicima, prepoznaju obrasce ovisnosti kod sebe i drugih te u načelu vrednuju samokontrolu i postojeća pravila. Istovremeno, kontekstualni pritisci vršnjačke grupe, sveprisutnost digitalnih sadržaja i nedovoljna dosljednost u primjeni školskih pravila stvaraju okruženje u kome se refleksivnost teško prevodi u dosljedno ponašanje.

Diskusija

Nalazi ovog istraživanja u cjelini korespondiraju sa savremenom međunarodnom literaturom o upotrebi mobilnih telefona u školskom kontekstu, istovremeno donoseći vrijedne nijanse karakteristične za lokalni kontekst jugoistočne Evrope.

Centralno pitanje koje rezultati postavljaju tiče se unutrašnje proturječnosti u ponašanju učenika. Učesnici fokus grupe demonstrirali su visok nivo refleksivnosti te su u načelu jasno imenovali rizike prekomjerne upotrebe telefona, no istovremeno su opisivali ponašanja koja su u direktnoj tenziji s tom sviješću. Ovaj raskorak između znanja i ponašanja — koji razvojna psihologija prepoznaje kao fenomen tipičan za rani adolescentski period — sugerise da kognitivna svjesnost, iako neophodan, nije dovoljan uslov za bihevioralnu promjenu. Metafora „lične vage“ kojom je jedan od učesnika opisao optimalno upravljanje upotrebom telefona ilustruje ono što razvojna psihologija naziva adaptivnom samoregulacijom — sposobnost pojedinca da fleksibilno usklađuje sopstveno ponašanje s kontekstualnim zahtjevima.

Obrasci korištenja telefona tokom nastave, koje su opisivali učesnici, konzistentni su s nalazima Gath i saradnika (2024) i Amez i Baert (2020). Dosada i gubitak koncentracije identifikovani su kao primarni okidači upotrebe telefona u nastavnom procesu, što ukazuje na to da mobilni telefon služi manje kao namjeran izbor, a više kao podrazumijevani odgovor na neangažovanost u pedagoškom procesu. Flanigan i Babchuk (2022) dokumentuju sličan obrazac iz nastavničke perspektive, opisujući digitalnu distrakciju kao sistemski problem koji zahtijeva strukturne, a ne samo disciplinske odgovore.

Posebno analitički zahtjevan segment rezultata odnosi se na socijalnu dimenziju upotrebe telefona za vrijeme odmora. Opisani obrasci socijalne izolacije, u kojima učenici namjerno odbijaju vršnjačku interakciju zarad digitalne aktivnosti, predstavljaju empirijsku potvrdu fenomena fabinga u školskom

mikrosistemu. Nalazi su kompatibilni s rezultatima Liu i saradnika (2024), koji su utvrdili da fabing kod adolescenata značajno predviđa depresivne simptome putem narušavanja kvaliteta vršnjačkih odnosa. Barbed-Castrejón i saradnici (2024) dodatno potvrđuju visoku prevalenciju fabinga među učenicima.

U pogledu nomofobije, rezultati ovog istraživanja donose zanimljivo odstupanje od dominantnih nalaza u literaturi. Dok kvantitativna istraživanja izvještavaju o visokom procentu adolescenata s umjerenom do teškom nomofobijom (Caba-Machado et al., 2023; Pedrero-Pérez et al., 2024), naši učesnici nisu ispoljili izrazitu anksioznost pred hipotetičkim scenarijem gubitka pristupa telefonu, već su ispoljavali pragmatičan, gotovo racionalan odnos prema toj mogućnosti. Ovo odstupanje može se objasniti na dva načina: prvo, kvalitativni format omogućava elaboriraniju i kontekstualno bogatiju artikulaciju stavova nego što to dopuštaju standardizovani upitnici; drugo, grupna dinamika fokus grupe mogla je potaknuti samoprezentacijski obrazac u kome je iskazivanje anksioznosti zbog telefona percipirano kao socijalno nepoželjno pred vršnjacima.

Neoekološka teorija (Navarro i Tudge, 2023) sugerise da ni najefikasniji individualni preventivni program neće dati trajne efekte ukoliko mezosistemijski faktori ostanu nepromijenjeni. Vršnjačka norma neprekidne digitalne dostupnosti, koja je u ovom istraživanju jasno identifikovana kao socijalni pritisak, djeluje kao snažan kontraregulatorni mehanizam koji podriva individualne kapacitete samoregulacije. Ovi nalazi korespondiraju sa sistematskim pregledom školskih intervencija za smanjenje ekranskog vremena (Lai et al., 2025), koji ukazuje na skromne efekte programa fokusiranih isključivo na individualno ponašanje.

Posebno je indikativna diskrepancija u primijenjenoj regulatornoj kulturi o kojoj su učesnici svjedočili. Percipirana nepravda u primjeni školskih pravila nije tek anegdota — istraživanja dosljedno pokazuju da percepcija pravednosti regulatornog sistema značajno utiče na spremnost učenika da se pridržavaju pravila. Campbell i saradnici (2024) u svom pregledu naglašavaju da efektivnost zabrane telefona zavisi ne samo od postojanja pravila, već i od načina na koji se ta pravila primjenjuju i komuniciraju.

Ograničenja istraživanja

Neophodno je reflektovati na metodološka ograničenja istraživanja. Uzorak od pet učenika jedne škole u Republici Srpskoj ne može biti osnova za generalizacije, što je uostalom i odlika kvalitativnih deskriptivnih studija. Fokus grupa, kao metoda, nosi rizik grupne dinamike koja može suzbijati ili inducirati određene odgovore (Morgan, 2018), a činjenica da su učesnici razgovarali o ponašanjima koja su dijelom regulisana školskim pravilima uvodi rizik pristrasnosti socijalne poželjnosti. Takođe, mali broj učesnika onemogućava procjenu tematske zasićenosti — moguće je da bi uključivanje dodatnih učesnika otvorilo nove tematske cjeline. Buduća istraživanja trebalo bi da uključe više škola, veći i raznovrsniji uzorak, longitudinalnu komponentu i triangulaciju podataka putem višestrukih metoda — uključujući individualne intervjuje, opservaciju i dnevnike korištenja telefona.

Zaključak

Nalazi ovog istraživanja ukazuju na potrebu za integrisanim, višerazinskim pristupom koji adresira individualne digitalne kompetencije učenika, kvalitet pedagoškog procesa koji smanjuje dosadu i dezangažovanost, mezosistemske norme vršnjačke dostupnosti, kao i dosljednost i pravednost u primjeni školskih pravila o korištenju telefona. Umjesto simplifikovanog binarnog pristupa „zabraniti ili dozvoliti“, rezultati sugerisu da je najproduktivniji put podrška razvoju adaptivne samoregulacije unutar jasnog, pravednog i dosljedno primjenjivanog regulatornog okvira.

Metafora „lične vage“, spontano artikulisana od strane učesnika ovog istraživanja, možda najbolje sažima željeni ishod: ne potpunu eliminaciju digitalne tehnologije iz života mladih, već razvoj sposobnosti svjesnog i autonomnog upravljanja sopstvenim digitalnim ponašanjem. Upravo u tom pravcu trebale bi se kretati i buduće obrazovne politike i preventivni programi — ne samo u Republici Srpskoj, već i u širem regionu jugoistočne Evrope koji se suočava s istim izazovima.

Literatura

- Amez, S., & Baert, S. (2020). Smartphone use and academic performance: A literature review. *International Journal of Educational Research*, 103, 101618. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101618>
- Barbed-Castrejón, N., Navaridas-Nalda, F., Mason, O., & Ortuño-Sierra, J. (2024). Prevalence of phubbing behaviour in school and university students in Spain. *Frontiers in Psychology*, 15, 1396863. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1396863>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–96. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Caba-Machado, V., Machimbarrena, J. M., Díaz-López, A., Sevilla-Fernández, D., Pérez-Sancho, C., & González-Cabrera, J. (2023). Nomophobia Questionnaire Short-Form: Psychometric properties and longitudinal association with anxiety, stress, and depression in adolescents. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 40(17), 4585–4595. <https://doi.org/10.1080/10447318.2023.2215626>
- Campbell, M., Edwards, E. J., Pennell, D., Poed, S., Lister, V., Gillett-Swan, J., Kelly, A., Zec, D., & Nguyen, T.-A. (2024). Evidence for and against banning mobile phones in schools: A scoping review. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 34(3), 242–265. <https://doi.org/10.1177/20556365241270394>
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
- Darbyshire, P., MacDougall, C., & Schiller, W. (2005). Multiple methods in qualitative research with children: More insight or just more? *Qualitative Research*, 5(4), 417–436. <https://doi.org/10.1177/1468794105056921>
- Flanigan, A. E., & Babchuk, W. A. (2022). Digital distraction in the classroom: Exploring instructor perceptions and reactions. *Teaching in Higher Education*, 27(3), 352–370. <https://doi.org/10.1080/13562517.2020.1724937>
- Gath, M. E., Monk, L., Scott, A., & Gillon, G. T. (2024). Smartphones at school: A mixed-methods analysis of educators' and students' perspectives on mobile phone use at school. *Education Sciences*, 14(4), 351. <https://doi.org/10.3390/educsci14040351>
- Gibson, J. E. (2012). Interviews and focus groups with children: Methods that match children's developing competencies. *Journal of Family Theory & Review*, 4(2), 148–159. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2012.00119.x>
- IES — Institute of Education Sciences. (2025). More than half of public school leaders say cell phones hurt academic performance. National Center for Education Statistics. <https://ies.ed.gov/learn/press-release/more-half-public-school-leaders-say-cell-phones-hurt-academic-performance>
- Johnson, G. M., & Ptoplampu, K. P. (2008). Internet use during childhood and the ecological techno-subsystem. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 34(1), 19–28. <https://doi.org/10.21432/T2CP4T>
- Jorgić, D., & Blagojević, D. (2026). Između ekrana i učionice: obrasci ponašanja učenika pri korištenju mobilnih telefona tokom nastave i odmora [Instrument za fokus grupu — polustrukturisani intervju]. Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci.

- Kirk, S. (2007). Methodological and ethical issues in conducting qualitative research with children and young people: A literature review. *International Journal of Nursing Studies*, 44(7), 1250–1260. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2006.08.015>
- Lai, C., Liu, Y., & Luo, L. (2025). The effectiveness of school-based interventions for reducing screen time: A systematic review and meta-analysis. *Child and Adolescent Mental Health*, 30(2), 223–237. <https://doi.org/10.1111/camh.70022>
- Liu, Z., Zhang, M., & Wang, J. (2024). Linking adolescents' phubbing to depression: The serial mediating effects of peer relationship quality and psychological need frustration. *Frontiers in Public Health*, 12, 1420151. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1420151>
- Morgan, D. L. (2018). Focus groups. U U. Flick (ur.), *The SAGE handbook of qualitative data collection* (str. 250–263). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781526416070>
- Navarro, J. L., & Tudge, J. R. H. (2023). Technologizing Bronfenbrenner: Neo-ecological theory. *Current Psychology*, 42, 19338–19354. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02738-3>
- Pedrero-Pérez, E. J., Morales-Alonso, S., & Rodríguez-Romo, G. (2024). Mapping severe child nomophobia with hierarchical clustering and ROC. *Psychology Research and Behavior Management*, 17, 1047–1059. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S532429>
- Stiglic, N., & Viner, R. M. (2019). Effects of screentime on the health and well-being of children and adolescents: A systematic review of reviews. *BMJ Open*, 9(1), e023191. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-023191>
- UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education — A tool on whose terms?* UNESCO Publishing. <https://doi.org/10.54676/UZQV8501>
- UNESCO. (2025). Phone bans in schools are spreading worldwide as the policy debate rages on. *Global Education Monitoring Report Blog*. <https://www.unesco.org/gem-report/en/articles/phone-bans-schools-are-spreading-worldwide-policy-debate-rages>

BETWEEN SCREENS AND CLASSROOMS: PATTERNS OF STUDENT BEHAVIOUR IN MOBILE PHONE USE DURING LESSONS AND BREAKS

Abstract: *The mobile phone has become an omnipresent element of contemporary school life. Despite increasingly frequent institutional bans and recommendations from international organizations to restrict smartphone use in educational settings, children and adolescents continue to use these devices in various situations — from monitoring social media during lessons to withdrawing into digital isolation during breaks. The theoretical framework of this paper is grounded in the eco-behavioural and socio-ecological approach (Bronfenbrenner), drawing upon contemporary literature on nomophobia, digital addiction, and phubbing. The research was conducted using the qualitative focus group method with five students of varying ages from one primary school in the Republic of Srpska. The results reveal five thematic areas: high frequency of use (4–6 hours daily), dominant use for entertainment and social media, patterns of social isolation during breaks, signs of digital addiction, and a surprisingly developed capacity for self-regulation expressed through the metaphor of a “personal scale.” The paper contributes to the understanding of the role of mobile devices as a potential risk factor in the social and educational development of young people, and offers guidelines for preventive interventions in the school context.*

Keywords: *mobile phone, school, student behaviour, digital habits, nomophobia, phubbing, prevention.*

PROFESIONALNO SAGORIJEVANJE I USPJEŠNOST NASTAVNIKA NA POSLU

Prof.dr Nermin Mulaosmanović²⁰
Filozofski fakultet Tuzla

Mr Damir Gazdić
Filozofski fakultet Tuzla

Apstrakt: Nastavničko zanimanje je veoma zahtjevno i odgovorno, te u novije vrijeme sa sobom nosi sve više stresnih situacija pa je važno istražiti uzroke i posljedice sagorijevanja u tom zanimanju. Sagorijevanje na poslu se ističe kao važan društveni i profesionalni fenomen, čije se posljedice odražavaju na radnu učinkovitost pojedinca i šireg okruženja. Međutim, sama izloženost stresorima ne dovodi nužno do sagorijevanja, te se navodi da je za pojavu tog sindroma nužna interakcija više faktora, kako vanjskih tako i individualnih. Stoga je cilj ovog rada bio utvrditi povezanost profesionalnog sagorijevanja i uspješnosti u radnim zadacima nastavnika. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku 130 nastavnika (61 muških i 69 ženskih), koji predaju u višim razredima osnovne škole na području Tuzlanskog kantona. U radu je korišten upitnik sagorijevanja (Demerouti i Bakker, 2008) i upitnik uspješnosti na poslu (Williamsa i Andersona, 1991). Rezultati su pokazali da je izraženo sagorijevanje kod nastavnika, da nastavnice pokazuju veći stepen sagorijevanja od nastavnika, te da su utvrđene razlike u sagorijevanju s obzirom na dob nastavnika.

Ključne riječi: Profesionalno sagorijevanje, nastavnik, škola

Uvod

Nastavnička profesija i odgojno-obrazovni proces u novije vrijeme obilježeni su nizom promjena i izazova koje povećavaju kompleksnost i zahtjevnost rada nastavnika. Među najvažnije karakteristike savremene profesije nastavnika su svakako ubrzan razvoj informatičkih i komunikacijskih tehnologija, usmjerenost na dostignuća, zahtjev za većom odgovornošću nastavnika, povećanje u radnom opterećenju uz istodobno opadanje profesionalnoga statusa nastavnika u društvu, učestale obrazovne reforme, promjene u društvenom sistemu vrijednosti itd. Profesija nastavnika svrstana je prema mišljenju mnogih, među najrizičnije profesije. Razlog tome, stalni kontakt s ljudima, veliki pritisak društva, nemogućnost vidljivosti trenutnih rezultata, niski profiti, česti neadekvatni uslovi rada i mnogi drugi. Najčešća konceptualizacija profesionalnoga sagorijevanja potiče iz istraživačkog rada autorice Maslach i njenih saradnika (Maslach, 1982, 1993), pri čemu se *profesionalno sagorijevanje* definira kao kontinuirana afektivna stresna reakcija koja se postupno razvija s vremenom, a karakteriziraju ga tri dimenzije: emocionalna iscrpljenost, otuđenost, te osjećaj nedovoljnoga dostignuća.

Emocionalna iscrpljenost središnja je dimenzija sindroma profesionalnoga sagorijevanja, koja se i najčešće uočava kod učitelja (Chang, 2009). Ona se manifestira stalnim umorom, povećanom

²⁰ nerminmulaosmanovic1@gmail.com

razdražljivošću i nedostatkom entuzijazma za obavljanje posla. Pretpostavlja se da se *otuđenost* javlja kao posljedica suočavanja s emocionalnom iscrpljenošću, a očituje se u negativnim stavovima, distanciranosti i ravnodušnosti prema cjelokupnom radnom ozračju (Evers, Tomic i Brouwers, 2004). *Osjećaj nedovoljnoga dostignuća* javlja se zbog nezadovoljstva pojedinca vlastitom uspješnošću, jer učinci njegova truda izostaju, kao i očekivano priznanje za njegov rad. Iscrpljenost i otuđenost mogu utjecati na uspješnost osobe, i to tako što osoba kada se osjeća iscrpljeno ili ravnodušno prema radu zapravo ne razvija osjećaj uspješnosti (Chang, 2009).

Depersonalizacija se odnosi na razvoj bešćutnog i ciničnog odnosa prema ljudima koji su primatelji usluge, negativan stav prema samom radu kao i na gubitak osjećaja vlastitog identiteta. Javlja se osjećaj frustracije, pomanjkanje interesa u komunikaciji s drugim ljudima, a može dovesti i do odustajanja od samog posla. Smanjeno osobno postignuće odnosi se na negativnu samoprocjenu kompetencija i postignuća na radnom mjestu, a simptomi su vidljivi u gubitku motivacije za rad, opadanju samopoštovanja i općenite produktivnosti (Maslach, Schaufeli i Leiter, 2001). Posljedice stresa i sagorijevanja na poslu ističu se kao važni društveni i profesionalni fenomeni čije se posljedice odražavaju na radnu učinkovitost kako pojedinca, tako i šireg radnog i društvenog okružja. Sagorijevanja na poslu najviše su izloženi oni profesionalci čiji posao uz svakodnevnu interpersonalnu interakciju uključuje i visoku razinu odgovornosti (Mazzi i Ferlin, 2004). Stres na poslu javlja se kada ljudi osjećaju da ne mogu udovoljiti zahtjevima okoline, što može rezultirati fiziološkim, psihološkim i ponašajnim promjenama (Lazarus i Folkman, 2004.). Dugoročna izloženost stresu može dovesti do sagorijevanja na poslu. Zvizdić i Dautbegović (2014) navode kako su najčešće posljedice profesionalnog sagorijevanja: snižen moral i produktivnost, povećana odsutnost sa posla, napuštanje posla ili dobijanje otkaza. Ključni faktor predanosti poslu je zadovoljstvo poslom budući da ono utiče na motivaciju nastavnika za rad i osobni angažman unutar škole (Koludrović i Reić Ercegovac, 2008). Nastavnici, koji su nezadovoljni svojim poslom, ne mogu se potpuno posvetiti radu, što rezultira smanjenom kvalitetom poučavanja, neodgovarajućom komunikacijom s učenicima te općenito narušenim razrednim ozračjem.

Seidman i Zager (1986; 1991) razvili su model sagorijevanja na poslu koji se temelji na izvorima stresa specifičnima za nastavničku profesiju. Osnovne komponente Seidmanovog i Zagerovog modela su neefikasno suočavanje sa stresorima na poslu, nezadovoljstvo poslom, nedostatak administrativne podrške, te negativni stavovi prema učenicima. Nastavnici su učestalo izloženi nizu profesionalnih stresora među kojima se posebno ističu neprimjereno ponašanje učenika, problemi s disciplinom u razredu, obavljanje administrativnih poslova, nedostatak profesionalnog priznanja, odnosi s kolegama, učenicima i roditeljima, loši radni uslovi, te negativan stav učenika prema učenju. Ozbiljan izvor stresa i iscrpljenosti nastavnika predstavljaju nepovoljni profesionalni uslovi, prekomjerno radno opterećenje, manjak saradnje s rukovodstvom ustanove, te nedostatna društvena podrška i kontrola rada (Brouwers i Tomić, 2000; Kyriacou, 2001). Među organizacijske faktore koji utiču na pojavu sindroma sagorijevanja, ubrajaju se i nedostatak vrednovanja, uskraćivanje pravovremenih i potrebnih informacija, povećana birokracija i smanjena autonomija (Dorman, 2003a) kao i stalne promjene u nastavnim planovima, te poteškoće u interakciji s učenicima/polaznicima (Forlin, 2001). Provedena istraživanja su pokazala da je visok stepen emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije povezan s brojem učenika/polaznika u odjeljenju/skupini, vremenskim ograničenjem i radnim (pre)opterećenjem (Kokkinos, 2002). Također je utvrđeno da nastavnici koji se smatraju manje kompetentnim iskazuju višu razinu sagorijevanja u dimenziji osobnog postignuća nego njihove kolege koji iskazuju više procjene uspješnosti (Brouwers i Tomich, 2002).

Nadalje, učinkovitost poučavanja, vanjski lokus kontrole i samopoštovanje prediktori su visokog stepena sagorijevanja na razini osobnog postignuća (Dorman, 2003a). Pojavnost i razina sagorijevanja razlikuje se s obzirom na: dob, spol, radno iskustvo, stupanj inicijalnog/stručnog obrazovanja (Maslach, Schaufeli, and Leiter, 2001). Utvrđeno je da su nastavnice u prosjeku emocionalno iscrpljenije od svojih muških kolega (Burke i Greenglass 1993; Gursel, Sunbul i Sari, 2002). Rezultati s obzirom na dob, dužinu radnoga staža i zadovoljstva poslom učitelja većinom upućuju na pozitivan odnos (Fisher, 2011), dok su rezultati odnosa radnoga staža i sagorijevanja nekonzistentni. Mlađi nastavnici iskazuju veći stepen emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije nego njihove starije kolege (Chan, 2003). Muškarci su općenito više izloženi javljanju sindroma sagorijevanja, naročito u dimenziji depersonalizacije (Anderson i Iwanicki, 1984).

Metodološki okvir rada

Problem i cilj rada

Osnovni problem rada je bio utvrditi odnos profesionalnog sagorijevanja sa uspjehom u radnim zadacima nastavnika. Cilj rad je bio ispitati povezanost profesionalnog sagorijevanja sa uspješnosti u radnim zadacima nastavnika u funkciji podizanja svijesti o značaju psihološke podrške nastavnicima i smanjenja stepena sagorijevanja.

Zadaci:

1. Istražiti izraženost sagorijevanja kod nastavnika.
2. Utvrditi povezanost sagorijevanja sa uspješnosti na poslu kod nastavnika.
3. Ispitati postoje li spolne i dobne razlike u sagorijevanju nastavnika.

Hipoteze

1. Predpostavljalo se da postoji izraženost sagorijevanja kod nastavnika;
2. Postoji značajna veza sagorijevanja nastavnika sa uspješnosti u izvršavanju zadataka na poslu;
3. Postoje značajne spolne i dobne razlike u sagorijevanju nastavnika.

Uzorak

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku 130 nastavnika (61 muških i 69 ženskih), koji rade u osnovnim školama na području Tuzlanskog kantona, BiH. Nastavnici predaju u višim razredima osnovne škole. Dob nastavnika u istraživanju se kretala od 25 do 60 godina.

Postupak

Istraživanjem su bili obuhvaćeni nastavnici koji predaju u višim razredima osnovnih škola. Istraživanje je provedeno u skladu sa etičkim principima. Pojašnjena je svrha istraživanja, nastavnici su dobrovoljno popunili anketu u trajanju od 25 minuta.

Mjerni instrumenti

U istraživanju je korišten upitnik sagorijevanja (Oldenburg Burnout Inventory -Demerouti i Bakker, 2008) koji se sastoji od 16 tvrdnji. Upitnik se sastoji od dvije skale: skale emocionalne iscrpljenosti (8 čestica) i skale otuđenosti (8 čestica). Pouzdanost upitnika je ($\alpha=.846$).

Za procjenu radnog učinka korišten je Upitnik o uspješnosti zadataka Williamsa i Andersona (1991.). Williams i Anderson (1991) kreirali su skalu od 7 tačaka za mjerenje uspješnosti radnog zadatka.

Ispitanici su zamoljeni da ocijene svoje radno ponašanje u protekloj godini na skali od 1 (potpuno netačno) do 5 (potpuno tačno) za svaku stavku. Pouzdanost upitnika je ($\alpha=.786$).

Rezultati

Prvi zadatak u ovom radu se odnosio na ispitivanje stepena profesionalnog sagorijevanja nastavnika u školi. Imajući u vidu navedeno, utvrđeni su deskriptivni statistički parametri za varijable profesionalnog sagorijevanja (otuđenost i iscrpljenost) kao i za cijelu skalu sagorijevanja. Nastavnici izvještavaju o iznadprosječnom stepenu otuđenosti ($M=17,485$, $SD=4,12$, $Sk=-.443$), također ukazuju na veći stepen iscrpljenosti ($M=17,833$, $SD=3,947$, $Sk=-.061$). Podaci su prikazani i za cijelu skalu sagorijevanja koji također upućuju na izraženo sagorijevanje kod nastavnika ($M=36,016$, $SD=6,9317$, $Sk=-.506$), što je vidljivo u tabeli 1.

Tabela 1: Deskriptivni statistički parametri profesionalnog sagorijevanja nastavnika na poslu

	<i>N</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SEM</i>	<i>SD</i>	<i>Sk</i>	<i>Ku</i>
Otuđenost	130	8.00	26.00	17.485	.50044	4.1267	-.443	.093
Iscrpljenost	130	8.00	29.00	17.833	.43076	3.9479	-.061	.456
Sagorijevanje	130	19.00	55.00	36.016	.88033	6.9317	-.506	.610
N	130							

U drugom zadatku se ispitivala povezanost profesionalnog sagorijevanja i uspješnosti na poslu kod nastavnika. Pronađena je negativna značajna veza između dimenzija sagorijevanja tj. otuđenosti i iscrpljenosti sa uspješnosti na poslu ($r_1=-.530$; $p=.000$; $r_2=-.445$; $p=.000$), kao i negativna značajna veza profesionalnog sagorijevanja sa uspješnosti na poslu kod nastavnika. ($r_u=-.458$; $p=.000$). Rezultati su vidljivi u tabeli 2.

Tabela 2: Povezanost sagorijevanja i uspješnosti na poslu kod nastavnika

		Uspješnost na poslu	Otuđenost	Iscrpljenost	Sagorijevanje
Uspješnost na poslu	Pearson Correlation	1	-.530**	-.445**	-.458**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
	N		130	130	130
Otuđenost	Pearson Correlation		1	.636**	.909**
	Sig. (2-tailed)			.000	.000
	N			130	130
Iscrpljenost	Pearson Correlation			1	.900**
	Sig. (2-tailed)				.000
	N				130
Sagorijevanje	Pearson Correlation				1
	Sig. (2-tailed)				
	N				

****.** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Jedan od zadataka je bio ispitati spolne razlike u profesionalnom sagorijevanju nastavnika. Rezultati u tabeli 3 pokazuju da postoji značajna razlika u profesionalnom sagorijevanju s obzirom na spol, o čemu svjedoči t-test ($t(148)=2,814$, $p=.007$). Značajana razlika je pronajđena i u dimenziji iscrpljenosti

($t(148)=2,333$, $p=.022$), dok nije utvrđena značajna razlika na dimenziji otuđenosti ($p>.000$). Navedeni rezultati ukazuju da nastavnice izvještavaju o većem stepenu profesionalnog sagorijevanja.

Tabela 3. Spolne razlike u profesionalnom sagorijevanju nastavnika

Spol	N	M	SD	SEM	t	p
Otuđenost						
Ženski	69	17.94	3.336	.541		
Muški	61	16.90	4.950	.903	1.040	.302
Sagorijevanje						
Ženski	69	37.94	5.744	.944		
Muški	61	33.16	7.641	1.52	2.814	.007
Iscrpljenost						
Ženski	69	18.70	4.015	.585	2.333	.022
Muški	61	16.72	3.618	.594		

U tabeli 4 su prikazane dobne razlike u profesionalnom sagorijevanju nastavnika . Pronađene su značajne razlike u profesionalnom sagorijevanju u odnosu na starost ($F(5,144)=3.514$, $p=.008$). Značajne razlike su pronađene i u dimenzijama profesionalnog sagorijevanja, otuđenosti ($F(5,144)=3.032$, $p=.016$), i iscrpljenost ($F(5,144)=3.566$, $p=.006$). Uočljivo je da najmlađi nastavnici više izvještavaju o stepenu profesionalnog sagorijevanja.

Tabela 4: Dobne razlike u sagorijevanju nastavnika

	Dob	M	SD	SEM	F	p
Otuđenost	-35	18.23	3.635	.66382		
	36-40	18.00	3.000	1.000	3.032	.016
	41-45	18.12	4.223	1.493		
	46-50	17.87	3.907	1.381		
	51-55	17.83	3.125	1.275		
	56-60	12.14	5.490	2.075		
	Ukupno	17.48	4.126	.5004		
Iscrpljenost	-35	18.90	3.457	.6312		
	36-40	17.76	4.085	1.133	3.566	.006
	41-45	16.09	2.662	.8028		
	46-50	20.10	4.094	1.294		
	51-55	18.25	3.654	1.292		
	56-60	14.66	4.163	1.2018		
	Ukupno	17.83	3.947	.43076		
Sagorijevanje	-35	37.48	5.866	1.1289		
	36-40	36.88	5.301	1.7673		
	41-45	33.71	5.219	1.9726	3.514	.008
	46-50	39.28	6.897	2.6069		
	51-55	37.20	5.019	2.2449		
	56-60	27.42	9.675	3.6570		
	Ukupno	36.01	6.931	.88033		

Diskusija

Rezultati u ovom istraživanju ukazuju na izraženost sagorijevanja kod nastavnika, te dolazi do otuđenja i iscrpljenosti. Naši rezultati su u skladu sa istraživanjima (Travers, Cooper, 1996; Martinko, 2009) koji također pokazuju prisustvo sagorijevanja kod nastavnika na svim nivoima obrazovanja. Neki rezultati se ne slažu sa ovim istraživanjem (Domović, Martinko i Jurčec, 2010; Kuzijev i Topolovčan, 2013), gdje se ističe da nastavnici ne doživljavaju visoke razine profesionalnog sagorijevanja kao i nastavnici koji rade u ustanovama za obrazovanje odraslih (Martinko, 2010). Mogući razlozi za izražen stepen sagorijevanja u ovom istraživanju su svakako sve veći izazovi za nastavnike u školama, opterećenost odgojno-obrazovnog sistema mnogobrojnim problemima među kojima je učestalo nasilje, loši radni uslovi, status profesije, nezadovoljstvo poslom, stanje u školama, položaj nastavnika u društvu, te administrativni zahtjevi. Dosadašnja istraživanja u ovom području pokazuju da su sindromu sagorijevanja na poslu najviše izloženi oni profesionalci čiji posao uz svakodnevnu interpersonalnu interakciju uključuje i visoku razinu odgovornosti (Mazzi i Ferlin, 2004.). S obzirom da je i nastavničko zanimanje stresno, zahtjevno (Brouwers i Tomic, 2000), nastavnici su učestalo izloženi nizu profesionalnih stresora među kojima se posebno ističu neprimjereno ponašanje učenika, problemi s disciplinom u razredu, obavljanje administrativnih poslova, nedostatak profesionalnog priznanja, odnosi s kolegama, učenicima i roditeljima, loši radni uslovi, te negativan stav učenika prema učenju. Razlike u rezultatima o izraženosti sagorijevanja moguće je potražiti u uslovima rada i podršci koju dobijaju nastavnici. Na to ukazuju neka istraživanja, gdje bi oko trećine učitelja željelo napustiti svoj poziv (Radeka i Sorić, 2006), pri čemu je ta želja povezana s procjenom loših radnih uvjeta, lošim statusom profesije i nezadovoljstvom poslom. Ovo istraživanje je potvrdilo da profesionalno sagorijevanje vodi neuspješnosti na poslu nastavnika. Rezultati su u skladu sa istraživanjem (Maslach, Schaufeli i Leiter, 2001) koje ukazuje da sagorijevanje dovodi do smanjenog osobnog postignuća koje se odnosi na negativnu samoprocjenu kompetencija i postignuća na radnom mjestu, a simptomi su vidljivi u gubitku motivacije za rad, opadanju samopoštovanja i općenite produktivnosti. Profesionalno sagorijevanje koje se manifestira kroz umor, povećanu razdražljivost, nedostatak entuzijazma za obavljanje posla, negativnim stavovima, distancom i ravnodušnošću prema cjelokupnoj radnoj klimi stvara osjećaj nedovoljnog postignuća uslijed nezadovoljstva pojedinca vlastitom uspješnošću, budući da izostaju učinci njegovog truda kao i očekivano priznanje za njegov rad. Iscrpljenost i otuđenost mogu uticati na uspješnost osobe, i to tako što osoba kada se osjeća iscrpljeno ili ravnodušno prema radu zapravo ne razvija osjećaj uspješnosti (Chang, 2009). Također je značajno naglasiti osjećaj frustracije, pomanjkanje interesa u komunikaciji s drugim ljudima, što dovodi do odustajanja od samog posla.

Kada su u pitanju spolne razlike u profesionalnom sagorijevanju nastavnice izvještavaju o većem stepenu sagorijevanja, naročito na dimenziji iscrpljenosti, što je u skladu sa prethodnim istraživanjima (Antoniou, Ploumpi i Ntalla, 2013; Gursel, Sunbul i Sari, 2002). Navedene rezultate moguće je objasniti dodatnim porodičnim obavezama ženskog pola kao i većoj spremnosti da se ukaže na emocionalno opterećenje. Maslach, Schaufeli and Leiter (2001) su također ukazali na pojavnost i razinu sagorijevanja koja se razlikuje s obzirom na spol i druge sociodemografske karakteristike. Jedan broj istraživanja ukazuje na drugačije rezultate, gdje se ističe da su muškarci općenito više izloženi javljanju sindroma sagorijevanja, naročito u dimenziji depersonalizacije (Anderson i Iwanicki, 1984; Schaufeli i Baker, 2004). Ranija istraživanja su pokazala su da učitelji imaju više razine depersonalizacije/otuđenosti (Domović i sar., 2010) i ukupnoga sagorijevanja (Kuzijev i Topolovčan, 2013), što je objašnjeno sistemskim opadanjem društvenog statusa profesije koja postaje sve više "ženskom".

U ovom radu su dobijeni rezultati većim dijelom potvrdili rezultate istraživanja koja ukazuju da mlađi nastavnici/ce su podložniji profesionalnom sagorijevanju (Maslach, 2003; Taylor i Tashakkori, 1995), što se objašnjava njihovim nerealističnim očekivanjima, manjku iskustva i nižem zadovoljstvu poslom nego što je to u starijih kolega/ica. Farber (1984), Dorman (2003a) i Chan (2003) ističu da mlađi nastavnici iskazuju veći stupanj emocionalne iscrpljenosti i depersonalizacije nego njihove starije kolege, a nastavnici s više radnog iskustva iskazuju visoke procjene na razini osobnog postignuća, što je pokazatelj nižeg stupnja sagorijevanja (Brouwers i Tomić, 2000). Veću emocionalnu iscrpljenost u odnosu na starije kolege (Gold, 1985.) su autori objasnili njihovim nerealističnim očekivanjima od nastavničke profesije koja su, ostavši neostvarena, postala izvor stresa i frustracija. U nekim je istraživanjima utvrđeno da je sagorijevanje više izraženo kod mlađih nastavnika, početnika u svom zanimanju (Goddard i O'Brien, 2003; Maslach, 2003). Većem sagorijevanju nastavnika s kraćim radnim iskustvom pridonosi i njihovo manje zadovoljstvo poslom u odnosu na starije kolege (Taylor i Tashakkori, 1995.). To se vjerojatno može pripisati velikom preplavljenosti poslom, njihovoj stalnoj potrebi za podrškom koja je često nedovoljna te potrebi da budu jednako uspješni u poučavanju i odnosima s učenicima i suradnicima kao i iskusnije kolege (Goddard i sar., 2006.).

Rezultati s obzirom na dužinu radnoga staža i zadovoljstva poslom učitelja većinom upućuju na pozitivan odnos (Fisher, 2011). Neka istraživanja pokazuju da učitelji s dužim radnim iskustvom pokazuju značajno veću emocionalnu iscrpljenost (Kokkinos, 2007) i otuđenost (Gursel i sar., 2002). U nekim se pak istraživanjima nisu utvrdile razlike u sagorijevanju među nastavnicima s različitom duljinom radnog iskustva (Fimian i Blanton, 1987.).

Zaključak

Rezultati potvrđuju značaj brige o mentalnom zdravlju nastavnika u obrazovanju. Uočljivo je da je sagorijevanje nastavnika izraženo, da nastavnice više profesionalno sagorijevaju, mlađi nastavnici/ce pokazuju veći stepen sagorijevanja, te postoji značajna povezanost profesionalnog sagorijevanja sa uspješnosti realizacije radnih zadataka u školi. U cilju postizanja većeg zadovoljstva poslom i preveniranja sagorijevanja na poslu nastavnika od velike je važnosti pozitivna i podržavajuća radna okolina. Iako radna motivacija dijelom proizlazi iz osobina ličnosti, ona je snažno i situacijski uslovljena, tako da adekvatan stav, povjerenje, pomoć i podrška nastavnicima može pomoći u jačanju samoeфикаsnosti i povećanju radne angažiranosti, čime se mogu prevenirati negativni radni stavovi i profesionalno sagorijevanje. Navedeno je vrlo važno ne samo u kontekstu psihofizičkoga zdravlja nastavnika, nego je od presudne važnosti za realizaciju obrazovnih i odgojnih ciljeva u školama, odnosno za društvo u cjelini. Od posebne važnosti je omogućiti upoznavanje s tehnikama opuštanja, suočavanja sa stresom i radnim pritiscima.

Literatura

1. Anderson, M. B., and Iwanicki, E. F. (1984). Teacher motivation and its relationship to burnout, *Educational Administration Quarterly*, 20, 109-132
2. Antoniou, A. S., Ploumpi, A. i Ntalla, M. (2013). Occupational stress and professional burnout in teachers of primary and secondary education: The role of coping strategies. *Psychology*, 4(3), 349–355. doi:/10. 4236/psych.2013.43A051
3. Brouwers, A., and Tomic, W. (2000). A longitudinal study of teacher burnout and perceived self-efficacy in classroom management, *Teaching and Teacher Education*, 16, 239-253
4. Burt, M., & Keenan, F. (1998). *Trends in staff development for adult ESL instructors*. Washington, DC: National Clearinghouse for ESL Literacy Education.

5. Burke, R. J. i Greenglass, E. (1993). Work stress, role conflict, social support, and psychological burnout among teachers. *Psychological Reports*, 73(2), 371–380. doi:/10.2466/pr0.1993.73.2.371
6. Chan, D.; W. (2004). Perceived emotional intelligence and self-efficacy among school teachers in Hong Kong, *Personality and Individual Differences*,
7. Cross, K., P. (1980). Adults as learners: Increasing participation and facilitating learning, Jossey-Bass, San Francisco
8. Dorman, J. (2003a). Testing a model for teacher burnout, *Australian Journal of Educational and Developmental Psychology*, 3, 35-47.
9. Domović, V., Martinko, J. i Jurčec, L. (2010). Čimbenici učiteljskog sagorijevanja na poslu. *Napredak*, 151(3-4), 350–369. Dostupno na http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=122 985
10. Farber, B. A., (1984). *Crisis in education: stress and burnout in American teachers*, JosseyBass, San Francisco
11. Fisher, M. H. (2011). Factors influencing stress, burnout, and retention of secondary teachers. *Current Issues in Education*, 14(1), 1–37. Dostupno na <http://cie.asu.edu/>
12. Forlin, C. (2001), Inclusion: identifying potential stress for regular class teachers, *Educational Research*, 43, 235-245
13. Fimian, M. J., & Blanton, L. P. (1987). Stress, burnout, and role problems among teacher trainees and first-year teachers. *Journal of Occupational Behaviour*, 8(2), 157–165. <https://doi.org/10.1002/job.4030080206>
14. Freudenberger, H., J. (1974). Staf burnout, *Journal of Social Issues*, 30, 159-165
15. Friedman, I. A., Farber, B. (1992). Professional self-concept as a predictor of teacher burnout, *Journal of Educational Research*, 86 (1), 28-35
16. Friesen, D; Sarros, J. C; (1989). Sources of burnout among educators, *Journal of Organizational Behavior*, 10, 179-188
17. Fulgosi, A., (1987). *Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja*, Školska knjiga, Zagreb
18. Gold, Y., (1984). Factorial validity of the Maslach Burnout Inventory in a sample of California elementary and middle school classroom teachers, *Educational and Psychological Measurement*, 44, 1009-1016
19. Gursel, M., Sunbul, A. M. i Sari, H. (2002). An analysis of burnout and job satisfaction between Turkish headteachers and teachers. *European Journal of Psychology of Education*, 17(1), 35–45. doi:/10.1007/BF03173203
20. Hislop, G., and Ellis, H. (2004), Study faculty effort in online teaching, *Internet and Higher Education* 7 (1), 15-32
21. Iwanicki, E. F; Schwab, R. L., (1981). Cross-validation study of Maslach Burnout Inventory, *Educational and Psychological Measurement*, 41, 1167-1174
22. Knowles, M., S., (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*, Follett, Chicago
23. Kokkinos, K., M. (2002), Factors that cause work-related stress to teacher of primary education in Cyprus, *Pedagogical Society of Cyprus*, 193-203
24. Kuzijev, J. i Topolovčan, T. (2013). Uloga odabira učiteljske profesije i samopoštovanja u sagorijevanju učitelja u osnovnoj školi. *Andragoški glasnik*, 17(2), 125–144. Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/116177>
25. Kyriacou, C., (2001). *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb
26. Lee, R., T; Ashforth, B., E. (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout, *Journal of Applied Psychology*, 81, 123–133
27. Martinko, J. (2009). *Sindrom sagorijevanja na poslu osnovnoškolskih učitelja/ica*, magistarski rad, knjižnica Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

28. Maslach, C., and Jackson, S., E. (1986). *Maslach Burnout Inventory*, Palo Alto, CA, Consulting Psychologist Press
29. Maslach, C., & Leiter, M. (1997). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*, Jossey-Bass Publishers, San Francisco
30. Maslach, C. (1982). *Burnout, the cost of caring*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall
31. Maslach, C., Schaufeli, W., B, and Leiter, M., P. (2001). Job burnout, *Annu Rev Psychol*, 52, 397–422
32. Radeka, I. i Sorić, I. (2006). Zadovoljstvo poslom i profesionalni status nastavnika. *Napredak*, 147(2), 161–177. dostupano na: <https://bib.irb.hr/prikazi-rad?lang=en&rad=249655>
33. Schaufeli, W. B., and Baker, A., B., (2004). Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: a multi-sample study, *Journal of Organizational Behavior*, 25, 293-315
34. Schaufeli, B.W; Daamen, J. i Van Mierlo, H. (1994). Burnout among Dutch Teachers, An MbiValidity Study, *Educational and Psychological Measurement*, 54, 3, 803-812
35. Taylor, D. L. i Tashakkori, A. (1995). Decision participation and school climate as predictors of job satisfaction and teachers' sense of efficacy. *Journal of Experiment Education*, 63(3), 217–230. doi:10.1080/0022 0973.1995.9943810
36. Travers, C., Cooper, C. (1996). *Teachers under pressure: stress in the teaching profession*, Routledge, London.

PROFESSIONAL BURNOUT AND JOB PERFORMANCE AMONG TEACHERS

Abstract: *The teaching profession is demanding and responsible, and it has recently brought with it an increasing number of stressful situations, thus it is critical to explore the causes and consequences of burnout in that profession. Burnout at work is a significant social and professional problem, the repercussions of which are reflected in the individual's and the larger environment's job efficiency. However, exposure to stressors alone does not always result in burnout, and the formation of this syndrome is said to need the combination of numerous elements, both environmental and individual. Therefore, the aim of this study was to determine the relationship between professional burnout and teachers' in-role job performance. The study was carried out on a suitable sample of 130 teachers (61 male and 69 female) from the upper grades of elementary school in the Tuzla Canton area. The burnout questionnaire (Demerouti and Bakker, 2008) and the job performance questionnaire (Williams and Anderson, 1991) were utilized in this study. The findings revealed that burnout is prevalent among teachers, that female instructors are more burnt out than male teachers, and that burnout differs depending on the age of the teacher.*

Key words: *professional burnout, teacher, school*

VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLSKOM OKRUŽENJU:
IZAZOVI I PREVENTIVNE MJERE*Gordana Rajić, dipl. pravnik, Ombudsman za djecu²¹**Andrea Stanković, magistar prava, Ombudsman za djecu²²*

Apstrakt: Vršnjačko nasilje predstavlja značajan društveni i obrazovni problem koji ima višestruke negativne posljedice na razvoj djece i mladih. Cilj ovog rada je analiza rasprostranjenosti, oblika i percepcije vršnjačkog nasilja među učenicima, kao i identifikovanje efikasnih mjera za njegovu prevenciju. Istraživanje je zasnovano na pregledno-komparativnoj analizi relevantne naučne literature i institucionalnih izvještaja. Rezultati ukazuju da je vršnjačko nasilje prisutno kod značajnog broja učenika, pri čemu dominiraju verbalni i socijalni oblici nasilja, dok su fizičko, digitalno i seksualno nasilje manje zastupljeni, ali i dalje relevantni. Većina učenika iskazuje spremnost da prijavi nasilje, najčešće nastavnicima i stručnim službama škole, iako određeni broj i dalje izbjegava prijavljivanje zbog socijalnih i ličnih razloga. Kao najefikasnije mjere prevencije učenici prepoznaju edukativne aktivnosti, radionice, kao i uključivanje vršnjačkih inicijativa i kampanja. Rad posebno naglašava značaj institucionalnog i multisektorskog pristupa u prevenciji nasilja, uključujući ulogu porodice, škole i šire društvene zajednice. U tom kontekstu, kao jedna od preporučenih mjera izdvaja se i obezbjeđivanje kontinuiteta učenja o zaštiti djece od nasilja kroz integrisani kurikulum, interaktivne metode rada i saradnju sa relevantnim akterima. Zaključno, rezultati ukazuju na potrebu za kontinuiranim unapređenjem preventivnih mehanizama i aktivnijim uključivanjem djece i mladih u kreiranje sigurnog i podsticajnog školskog okruženja.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, školsko okruženje, porodica, prevencija.

UVOD

Nasilje nad i među djecom predstavlja ozbiljno kršenje osnovnih prava djeteta i značajno ugrožava njihov cjelokupan razvoj – socijalni, emocionalni i psihološki. Posljedice nasilja mogu biti višestruke i dugotrajne, manifestujući se kako na individualnom nivou kroz narušeno mentalno zdravlje, smanjene obrazovne ishode i poteškoće u socijalnoj integraciji, tako i na nivou šire društvene zajednice kroz reprodukciju nasilnih obrazaca ponašanja. U tom smislu, prevencija i suzbijanje svih oblika nasilja nad djecom predstavlja ne samo zakonsku obavezu, već i etički i društveni imperativ savremenih društava.

Kao kompleksan i višedimenzionalan fenomen, nasilje nad djecom potrebno je posmatrati u širem društvenom, kulturnom i institucionalnom kontekstu. U najširem smislu, nasilje²³ se definiše kao svaki oblik ponašanja usmjeren prema djetetu koji ima za cilj ili za posljedicu nanošenje fizičkog ili psihičkog bola, uključujući zanemarivanje, zapostavljanje, emocionalno zlostavljanje, kao i različite oblike eksploatacije, uključujući i seksualnu eksploataciju.

²¹ gordana.r@djeca.rs.ba

²² andreastankovic2017@gmail.com

²³ UN Komitet za prava djeteta, Opšti komentar broj:13, tačka 4.

Poseban oblik nasilja predstavlja vršnjačko nasilje, koje se odvija među djecom i mladima, a karakterišu ga tri ključna elementa: neravnoteža moći između učesnika, ponavljanje nasilnog ponašanja i postojanje namjere da se nanese šteta. Ovaj oblik nasilja ima specifične obrasce ispoljavanja i zahtijeva ciljne preventivne i interventne mjere u obrazovnim i širim društvenim okruženjima.

Međunarodni standardi u oblasti zaštite prava djeteta naglašavaju obavezu država da uspostave sveobuhvatne i koordinisane sisteme prevencije nasilja nad djecom²⁴. U tom kontekstu, Komitet Ujedinjenih nacija za prava djeteta ističe da efikasna prevencija podrazumijeva razvoj i implementaciju obrazovnih i informativnih programa, jačanje institucionalnih kapaciteta, kao i kontinuiranu edukaciju i obuku stručnjaka i službenih lica koja rade sa djecom i za djecu.

Zadaci osnovnog vaspitanja i obrazovanja definisani su Zakonom o osnovnom vaspitanju i obrazovanju²⁵, pri čemu se posebno naglašava uspostavljanje principa nulte tolerancije na nasilje, kao i sistematsko razvijanje nenasilnih obrazaca ponašanja kod učenika. U normativnom okviru srednjoškolske ustanove imaju obavezu da obezbijede efikasne mehanizme zaštite učenika od svih oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja, diskriminacije i uznemiravanja, u skladu sa relevantnim protokolima za zaštitu djece. U okviru srednjeg obrazovanja izričito su zabranjeni svi oblici nasilnog ponašanja, kao i aktivnosti koje dovode do ugrožavanja, isključivanja ili diskriminacije učenika ili grupa učenika po bilo kom osnovu, u skladu sa važećim zakonodavstvom i međunarodnim konvencijama²⁶.

Međutim, uprkos značajnoj ulozi vaspitno-obrazovnih institucija u prevenciji nasilja, porodica predstavlja primarni i jedan od najuticajnijih faktora u formiranju obrazaca ponašanja kod djece. Kao prva socijalna sredina u kojoj dijete odrasta, porodica ima ključnu ulogu u oblikovanju njegovih stavova, vrijednosti i očekivanja u interpersonalnim odnosima. U porodičnom okruženju dijete stiče prva iskustva o načinima komunikacije, rješavanju konflikata i uspostavljanju odnosa sa drugima, pri čemu usvaja i modele ponašanja koje kasnije reprodukuje u širem društvenom kontekstu.

U tom smislu, porodica može djelovati kao zaštitni, ali i rizični faktor u razvoju nasilnog ponašanja. Način na koji se u porodici tretiraju konflikti, prisustvo ili odsustvo nasilja, kao i nivo podrške i emocionalne sigurnosti, direktno utiču na razvoj stavova djeteta prema nasilju. Stoga, porodica ima presudnu ulogu u oblikovanju nulte tolerancije prema nasilju ili, suprotno tome, u razvoju njegove implicitne tolerancije, što dodatno naglašava potrebu za sveobuhvatnim pristupom prevenciji nasilja koji uključuje i porodični kontekst.

Olweus (1998) je među prvima utvrdio da roditeljsko vaspitanje i uslovi u kojima dijete odrasta imaju veliku ulogu u razvoju nasilja među djecom. Rizik za razvoj nasilja predstavljaju one porodice u kojima roditelji imaju negativan odnos s djetetom, slabu komunikaciju, odbijaju dijete, ne nadgledaju ga, ne postavljaju granice i ne osiguravaju posljedice za negativna ponašanja djeteta. Osim toga, posebno su rizične porodice koje pokazuju visok stupanj agresivnosti, uključujući nasilje među partnerima, zlostavljanje djeteta, strogu disciplinu koje podstiču nasilje učeći dijete da je nasilno ponašanje normativno. Najvažniji činioci koji podstiču ili štiti djecu od zlostavljanja je kvaliteta porodice i porodičnih odnosa (Ajduković i Pećnik, 1994; Buljan Flander i Ćosić, 2004; Čudina-Obradović i Obradović, 1995; Knezović i Buško, 2007; Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009; Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997).

²⁴ Komitet UN za prava djeteta, Opšti komentar br. 13 (2011).

²⁵ Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, čl.5, st.11

²⁶ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, čl.7, st.4. i 6.

Metodologija

Rad je zasnovan na pregledno-komparativnoj analizi relevantne naučne literature i institucionalnih izvještaja iz oblasti vršnjačkog nasilja među djecom u školskom kontekstu. Metodološki pristup obuhvatio je sistematsku analizu sekundarnih izvora podataka, sa ciljem identifikovanja dominantnih obrazaca, trendova i izazova u vezi sa pojavom i suzbijanjem vršnjačkog nasilja. U fokusu istraživanja postavljena su četiri ključna istraživačka pitanja: (1) u kojoj mjeri je vršnjačko nasilje prisutno među učenicima, (2) koji su najzastupljeniji oblici nasilja, (3) da li učenici prijavljuju nasilje i kome se obraćaju, te (4) koje mjere učenici percipiraju kao najefikasnije u prevenciji i smanjenju nasilja. Na osnovu komparativne analize prikupljenih nalaza formulisane su u zaključnim razmatranjima preporuke usmjerene ka unapređenju lokalnih institucionalnih mehanizama zaštite djece.

Empirijski uvid dodatno je osnažen analizom podataka iz posebnog izvještaja „Vršnjačko nasilje u vaspitno-obrazovnim ustanovama“, koji je izradila Institucija Ombudsmana za djecu Republike Srpske. Istraživanje je obuhvatilo uzorak od 5.701 učenika prvog do trećeg razreda srednjih škola. Na pitanje „Da li si bio/la žrtva nasilja u školi u toku školovanja?“, 76% ispitanika odgovorilo je negativno, dok je 24% potvrdilo da je bilo izloženo nekom obliku nasilja.

U pogledu vrste nasilja, rezultati ukazuju na dominantnu zastupljenost verbalnog nasilja (60,2%), zatim socijalnog isključivanja (48,9%), fizičkog nasilja (32,3%) i zanemarivanja (28,8%). Nasilje putem interneta zastupljeno je u 21,9% slučajeva, dok je seksualno nasilje prijavljeno u 5,4% odgovora. Ovakva distribucija ukazuje na izraženu dominaciju psiholoških i socijalnih oblika nasilja u odnosu na fizičke oblike.

Kada je riječ o spremnosti učenika da prijave nasilje, 68% ispitanika navodi da bi prijavilo nasilje, dok preostali odgovori ukazuju na određeni stepen suzdržanosti ili alternativnih reakcija: 15% učenika ne bi prijavilo nasilje ukoliko nisu direktno uključeni, 9% bi pokušalo samostalno intervenisati, 5% navodi stav „nisam cinkaroš“, dok 3% ističe da nasilje nikada ne bi prijavilo. Ovi podaci ukazuju na postojanje prepreka u kulturi prijavljivanja nasilja, uključujući socijalne norme i percepciju stigmatizacije.

Analiza odgovora na pitanje kome bi učenici prijavili nasilje pokazuje da najveći broj ispitanika (72%) povjerenje ukazuje nastavnom osoblju (odjeljske starješine, nastavnici, profesori), dok se 43,1% učenika obraća stručnoj službi škole (psiholog, pedagog, socijalni radnik). Roditeljima bi se obratilo 31,6% učenika, dok bi 10,7% povjerilo problem vršnjacima. Samo 3% ispitanika navodi druge aktere, poput školskog policajca ili drugog zaposlenog u školi.

U pogledu mjera za smanjenje vršnjačkog nasilja, učenici najefikasnijim smatraju radionice u organizaciji stručnih službi (36%), dok se po 21% odgovora odnosi na redovne nastavne i vannastavne aktivnosti. Vršnjačke radionice kao oblik intervencije prepoznaje 13% učenika, dok 9% ističe značaj kampanja putem društvenih mreža.

Dobijeni rezultati ukazuju na potrebu za sveobuhvatnim i multidisciplinarnim pristupom prevenciji vršnjačkog nasilja, koji uključuje institucionalne mehanizme, obrazovni sistem, porodicu i širu društvenu zajednicu. Istovremeno, raznovrsnost predloženih mjera od strane učenika ukazuje na njihov potencijal za aktivno učešće u kreiranju preventivnih strategija, kao i na prostor za inovativne pristupe u ovoj oblasti.

Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova u 2024. godini evidentirana su 74 slučaja vršnjačkog nasilja (više za 21,3%) za koja su policijski službenici nadležnim tužilaštvima podnijeli 23 izvještaja o počinjenim krivičnim djelima, 27 izvještaja o preduzetim mjerama i radnjama, u 13 slučajeva je pokrenut prekršajni postupak i u 11 slučajeva postupak je završen u okviru organa škole. Vršnjačko nasilje je počinilo 96 maloljetnika (više za 4,3%), od kojih su 93,9% muškog pola. Među

maloljetnim počiniocima, 45 su učenici osnovne i 51 srednje škole. Nasilje je izvršeno nad 80 vršnjaka (više za 6,7%), od kojih je 87,5% muškog pola. Među maloljetnim žrtvama, 50 su učenici osnovne i 30 srednje škole. Prilikom vršnjačkog nasilja, tri maloljetnika su zadobila teže, a 53 lakše povrede, pored toga, četiri maloljetnika su pretrpjela psihičku bol, dva maloljetnika su pretrpjela uznemiravanje putem interneta i 20 maloljetnika je pretrpjelo ostale vrste posljedica. U 2024. godini kao posljedica fizičkog nasilja, izvršeno je 29 KD (manje za 14,7%), koja je izvršilo 28 maloljetnika nad 27 svojih vršnjaka. Izvršena su dva KD Teška tjelesna povreda, 17 KD Tjelesna povreda, jedno KD Nasilničko ponašanje, jedno KD Ucjena, jedno KD Iznuda i sedam ostalih KD (https://mup.vladars.rs/novi-panel/uploads/statistike/20250618_154953_aqzce.pdf).

Izvještaj Glavne službe za reviziju javnog sektora Republike Srpske „Prevenција vršnjačkog nasilja u Republici Srpskoj“ ukazuje da u Republici Srpskoj nije uspostavljena jedinstvena funkcionalna baza podataka o vršnjačkom nasilju i provedenim mjerama i aktivnostima prevencije. Nadležne institucije uglavnom raspolažu parcijalnim evidencijama i/ili dokumentacijom u vezi sa slučajevima vršnjačkog nasilja gdje su iste provodile određene aktivnosti. Podaci pokazuju da u strukturi vršnjačkog nasilja po oblicima najveće učešće ima fizičko nasilje, zatim psihičko, dok su elektronsko, seksualno i drugi oblici nasilja manje zastupljeni. U posmatranom periodu karakteristično je povećanje prijave slučajeva vršnjačkog nasilja, kao i porast vršnjačkog nasilja u školi i neposrednom školskom okruženju (https://gsr-rs.org/wp-content/uploads/2023/12/RU005-22_Lat.pdf).

Podaci o evidentiranom vršnjačkom nasilju u školskoj 2022/2023. godini u školama koje su detaljnije ispitivane od strane revizije - struktura vršnjačkog nasilja po oblicima nasilja fizičko 47%, psihičko 35%, socijalno 3%, seksualno 3%, elektronsko 12%.

Način rješavanja slučajeva vršnjačkog nasilja u kontekstu obavješćavanja drugih institucija radi nadležnog postupanja prema rezultatima ispitanim od strane revizije ukazuje da se nasilje u najvećem broju slučajeva riješi u školi 67%, u manjem procentu se obavijesti policija 22%, te u najmanjem procentu se obavještava organ starateljstva 11%.

U širem, globalnom kontekstu, podaci nacionalno reprezentativnih istraživanja o rasprostranjenosti nasilja nad djecom u 96 zemalja ukazuju na zabrinjavajuće razmjere ovog fenomena. Procjenjuje se da je, od približno jedne milijarde djece uzrasta od 2 do 17 godina širom svijeta, više od polovine doživjelo neki oblik emocionalnog, fizičkog ili seksualnog nasilja u toku prethodne godine, što dodatno potvrđuje potrebu za sistemskim i koordinisanim odgovorom na svim nivoima ([who---inspire_-seven-strategies-for-ending-violence-against-children.pdf](https://www.unicef.org/who-inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children.pdf)).

Sistemske mjere i njihova primjena

Protokol za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja u svom šestom poglavlju propisuje obavezu sistematskog praćenja javnih oblika nasilja nad djecom. U tom smislu, predviđeno je da tim za praćenje primjene Protokola, na osnovu podataka dostavljenih od strane nadležnih ministarstava – potpisnika Protokola, vrši objedinjavanje i analizu podataka, te izrađuje godišnji izvještaj o pojavnim oblicima nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja djece u Republici Srpskoj. Međutim, ova obaveza, uprkos njenom značaju za kreiranje javnih politika zasnovanih na dokazima, do danas nije u potpunosti realizovana (Protokol za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja, “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 38/24, 47/24, Odluka U-47/24, 30/25, 43/25 3).

U cilju unapređenja sistemskog odgovora na nasilje nad djecom, Republički pedagoški zavod je 2016. godine razvio program „Briga o djeci – zajednička odgovornost i obaveza“, koji podrazumijeva uspostavljanje multisektorskih timova u svim osnovnim i srednjim školama u Republici Srpskoj. Implementaciju programa podržavaju nadležna ministarstva iz oblasti prosvjete, zdravstva, socijalne zaštite, unutrašnjih poslova, kao i uprave i lokalne samouprave. Opšti cilj programa jeste

obezbjedjivanje sigurnog i podsticajnog okruženja za rast i razvoj djece kroz koordinisano i partnersko djelovanje različitih sektora, dok se kao jedan od ključnih specifičnih ciljeva ističe prevencija vršnjačkog nasilja i drugih oblika neprihvatljivog ponašanja djece i mladih. Sastavni dio ovog programa čini Referalni mehanizam podrške djeci u školama, čiji je cilj jačanje vaspitne funkcije škole, unapređenje profesionalnih kapaciteta stručnih saradnika, te podsticanje multisektorske i interdisciplinarne saradnje. Podaci nadležnih institucija ukazuju na trend rasta prijavljenih slučajeva vršnjačkog nasilja u posmatranom periodu. Ovaj porast može se tumačiti dvostruko: kao posljedica stvarnog povećanja incidencije nasilja, ali i kao rezultat unaprijeđenih mehanizama prepoznavanja, prijavljivanja i evidentiranja nasilnih ponašanja u odnosu na raniji period. Prema njihovim podacima u strukturi oblika vršnjačkog nasilja dominira fizičko nasilje, zatim psihičko nasilje i nasilje putem informaciono-komunikacionih tehnologija i društvenih mreža, dok su rjeđe zastupljeni oblici socijalnog i seksualnog nasilja. Najveći broj incidenata zabilježen je u školskom okruženju, uključujući školske prostorije i neposrednu okolinu škole. Takođe, podaci ukazuju da su i počinioци i žrtve vršnjačkog nasilja u najvećem broju slučajeva dječaci, odnosno osobe muškog pola.

U cilju efikasnije prevencije, neophodno je da školski multisektorski timovi svoje djelovanje primarno usmjere na preventivne aktivnosti, a ne isključivo na razmatranje pojedinačnih slučajeva. Njihov fokus treba biti na kontinuiranom planiranju i sprovođenju proaktivnih mjera, kao što su edukativni programi, radionice, interne kampanje, informisanje i savjetodavni rad sa učenicima, nastavnicima i roditeljima. Poseban značaj ima i jačanje međuinstitucionalne saradnje, uključujući umrežavanje škola i multisektorskih timova na nivou jedinica lokalne samouprave, radi razmjene dobrih praksi, iskustava i inovativnih pristupa u prevenciji vršnjačkog nasilja.

U kontekstu unapređenja sistemskih mjera prevencije vršnjačkog nasilja, posebno se izdvaja mogućnost uvođenja nastavnog predmeta iz oblasti bezbjednosne kulture²⁷ u sistem osnovnog i srednjeg obrazovanja u Republici Srpskoj. Ova mjera predstavlja potencijalno značajan institucionalni odgovor na sve izraženije izazove u oblasti bezbjednosti u školama. Uvođenje ovakvog predmeta smatra se da bi omogućilo sistematsko i kontinuirano obrazovanje učenika o temama kao što su nenasilna komunikacija, prepoznavanje i prevencija različitih oblika nasilja, bezbjedno ponašanje u realnom i digitalnom okruženju, kao i razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija. Time bi se dodatno osnažila preventivna funkcija obrazovnog sistema, kroz integrisanje sadržaja koji direktno doprinose izgradnji kulture nenasilja i međusobnog poštovanja među učenicima. S obzirom na kompleksnost fenomena vršnjačkog nasilja, uvođenje predmeta iz oblasti bezbjednosne kulture može se posmatrati kao jedna od komplementarnih mjera u okviru šireg multisektorskog pristupa, koja ima potencijal da doprinese dugoročnom smanjenju nasilja i unapređenju ukupne bezbjednosti školskog okruženja. Pri tome je od izuzetne važnosti kontinuirano praćenje efikasnosti ove mjere, kao i redovna evaluacija ostvarenih rezultata, kako bi se na osnovu konkretnih pokazatelja moglo procijeniti njeno stvarno djelovanje i, po potrebi, prilagoditi pristupi i aktivnosti u praksi. Iako vršnjački edukatori imaju značajnu ulogu u sistemskim mjerama prevencije vršnjačkog nasilja, njihov puni potencijal u praksi još uvijek nije u dovoljnoj mjeri prepoznat niti iskorišten. Upravo u tome vidimo važan prostor za unapređenje rada u ovoj oblasti. Kao most između učenika i školskih struktura, vršnjački edukatori mogu doprinijeti jačanju kulture nenasilja, otvorenije komunikacije i ranog prepoznavanja rizičnih situacija, ali je neophodno sistemski ih uključiti, adekvatno obučiti i kontinuirano podržavati.

Stoga, kao jedan od pravaca daljeg razvoja preventivnih mjera, posebno se izdvaja potreba za većim prepoznavanjem i integracijom vršnjačkih edukatora u školske i multisektorske aktivnosti, kako bi njihov doprinos postao vidljiviji, strukturiraniji i mjerljiv u praksi.

²⁷ U Republici Srpskoj je planirano da se od 1. 9. 2023. godine se u 20 osnovnih i 20 srednjih škola eksperimentalno uvede fakultativni predmet „Humanost i bezbjednost“ u završne razrede osnovnih i prve razrede srednjih škola. Predmet se uvodi kao jedna od mjera za sprečavanje vršnjačkog nasilja, nakon masovnih ubistava u beogradskoj školi "Vladislav Ribnikar"

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaštita djece i obezbjeđivanje njihovog sigurnog i podsticajnog okruženja predstavlja jedan od temeljnih prioriteta svakog savremenog društva, nezavisno od stepena njegovog ekonomskog razvoja. Posebno u kontekstu vršnjačkog nasilja, jasno je da se radi o složenom društvenom fenomenu koji zahtijeva sistemski, kontinuiran i multidisciplinarni pristup. Rezultati sprovedene komparativne analize ukazuju na niz ključnih izazova u oblasti institucionalnog odgovora na vršnjačko nasilje. Prije svega, evidentan je nedostatak transparentnih i javno dostupnih podataka o rasprostranjenosti, oblicima i intenzitetu nasilja, što značajno otežava strateško planiranje, efikasnu alokaciju resursa i razvoj ciljanih preventivnih mjera. Iako su različite aktivnosti u praksi prisutne, uočava se nedostatak sveobuhvatnog i koordinisanog pristupa zasnovanog na jasno definisanim prioritetima, ciljevima i mjerljivim indikatorima uspješnosti. Nalazi potvrđuju da je vršnjačko nasilje prisutno među značajnim brojem učenika, pri čemu dominiraju verbalni i socijalni oblici nasilja, dok fizičko, digitalno i seksualno nasilje, iako manje zastupljeni, ostaju relevantni. Istovremeno, većina učenika pokazuje spremnost da prijavi nasilje, najčešće se obraćajući nastavnicima i stručnim službama, što ukazuje na određeni nivo institucionalnog povjerenja. Međutim, prisutna je i izražena suzdržanost kod dijela učenika, uslovljena društvenim normama, strahom ili percepcijom stigmatizacije, što dodatno ukazuje na potrebu jačanja kulture prijavljivanja. Kada je riječ o preventivnim mehanizmima, učenici kao najefikasnije prepoznaju edukativne i participativne pristupe, uključujući radionice, nastavne i vannastavne aktivnosti, kao i vršnjačke inicijative. Ovi nalazi potvrđuju značaj aktivnog uključivanja djece i mladih u procese prevencije, kao i potrebu razvoja programa koji podstiču socijalno-emocionalne kompetencije i nenasilnu komunikaciju.

U cilju unapređenja lokalnih institucionalnih mehanizama zaštite djece, neophodno je uspostaviti sistematsko praćenje i evidentiranje slučajeva nasilja kroz jedinstvene baze podataka i redovno izvještavanje. Takođe, potrebno je dodatno osnažiti ulogu školskih multisektorskih timova, unaprijediti međuinstitucionalnu saradnju i razviti dostupne i povjerljive mehanizme prijavljivanja nasilja. Poseban značaj ima razvoj kontinuiranih edukativnih programa za učenike, nastavnike i roditelje, kao i podrška vršnjačkim inicijativama. Kao jedna od važnih sistemskih mjera izdvaja se i uvođenje nastavnih sadržaja iz oblasti bezbjednosne kulture, čija efikasnost zavisi od njihove kontinuirane i integrisane primjene u obrazovnom procesu. Obezbjedivanje dugoročnih efekata podrazumijeva vertikalnu i horizontalnu integraciju sadržaja, primjenu interaktivnih metoda učenja, kontinuiranu edukaciju nastavnog kadra, kao i uspostavljanje mehanizama za praćenje i evaluaciju ishoda učenja. Dodatno, povezivanje škole sa porodicom i lokalnom zajednicom doprinosi stvaranju šireg okvira podrške i dosljednom prenošenju vrijednosti nenasilja. Odgovornost roditelja, kao i uloga porodice u uspostavljanju i promovisanju principa nulte tolerancije na nasilje, predstavljaju ključne determinante u prevenciji vršnjačkog nasilja i moraju biti jasno prepoznate i operacionalizovane u praksi. Porodica, kao primarna socijalizacijska sredina, ima presudnu ulogu u formiranju vrijednosnih stavova, obrazaca ponašanja i načina rješavanja konflikata kod djece. U tom kontekstu, neophodno je osnaživanje roditeljskih kompetencija kroz edukativne i savjetodavne programe, s ciljem razvijanja nenasilnih modela komunikacije i adekvatnog odgovora na rizična ponašanja. Stoga, efikasne preventivne politike zahtijevaju sistemsko prepoznavanje roditelja kao aktivnih aktera, a ne samo pasivnih posmatrača, uz jasno definisane mehanizme njihove uključenosti i odgovornosti u izgradnji sigurnog i podsticajnog okruženja za djecu.

Zaključno, efikasna prevencija vršnjačkog nasilja zahtijeva koordinisano djelovanje svih relevantnih aktera, kontinuirano unapređenje institucionalnih kapaciteta i aktivno učešće djece i mladih. Samo kroz integrisan i održiv pristup moguće je obezbijediti sigurno okruženje koje podstiče razvoj, dostojanstvo i dobrobit svakog djeteta.

Na kraju, neophodno je obezbijediti kontinuirano praćenje i evaluaciju sprovedenih mjera, kako bi se osigurala njihova efikasnost i prilagođavanje stvarnim potrebama djece i lokalne zajednice.

LITERATURA

- Ajduković, M. i Pećnik, E.A. (1994). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji*. Revija za socijalnu politiku, 3, 269-276.
- Buljan Flander, G. i Ćosić, I. (2004). *Nasilje među djecom*. Medix, 52, 90-92.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (1995). *Utjecaj bračnog emocionalnog sklada roditelja na školski uspjeh i ponašanje djece*. Društvena istraživanja, 3-4, 627-639.
- INSPIRE: seven strategies for ending violence against children. <https://who---inspire-seven-strategies-for-ending-violence-against-children.pdf> Preuzeto 03.04.2026.
- Knezović, D. i Buško, V. (2007). *Percipirano roditeljsko ponašanje i različiti aspekti agresivnoga ponašanja djece osnovnoškolske dobi*. Odgojne znanosti, 9(1), 91-106.
- Kocijan-Hercigonja, D. i Hercigonja-Novković, V. (2009). *Djeca, mladi i nasilje u obitelji*. Medicus, 18(2), 181-184.
- Комитет УН за права дјетета, Општи коментар бр. 13 (2011).
- Kuterovac-Jagodić, G. i Keresteš, G. (1997). *Perception of parental acceptance-rejection and some personality variables in young adults*. Društvena istraživanja, 30-31, 477-491.
- Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, Informacija o stanju bezbjednosti u Republici Srpskoj u 2024. godini, https://mup.vladars.rs/novi-panel/uploads/statistike/20250618_154953_aqzce.pdf Preuzeto 03.04.2026.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School*. Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga
- Poseban izvještaj „Vršnjačko nasilje u vaspitno-obrazovnim ustanovama“, (2023). Ombudsman za djecu Republike Srpske.
- Protokol o zaštiti djece od nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 38/24, 47/24, Odluka U-47/24, 30/25, 43/25
- RU 005-22 Izvještaj revizije učinka „Prevenција vršnjačkog nasilja u Republici Srpskoj“ https://gsr-rs.org/wp-content/uploads/2023/12/RU005-22_Lat.pdf Preuzeto 03.04.2026.
- Velki T. (2012). *Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom*, Psihologijske teme 21, 29-60.
- Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, “Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 81/22, čl.5, st.11
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, “Službeni glasnik Republike Srpske” broj 41/18, Uredba 35/20, 52/20, 55/23, čl.7, st.4. i 6.

PEER VIOLENCE IN THE SCHOOL ENVIRONMENT: CHALLENGES AND PREVENTIVE MEASURES

Abstract: Peer violence represents a significant social and educational problem with multiple negative consequences for the development of children and youth. The aim of this paper is to analyse the prevalence, forms, and perceptions of peer violence among students, as well as to identify effective measures for its prevention. The research is based on a review-comparative analysis of relevant scientific literature and institutional reports. The results indicate that peer violence is present among a considerable number of students, with verbal and social forms of violence being the most dominant, while physical, digital, and sexual violence are less prevalent but still relevant. Most students express a willingness to report violence, primarily to teachers and school support services; however, a certain number still avoid reporting due to social and personal reasons. As the most effective prevention measures, students identify educational activities, workshops, as well as the inclusion of peer initiatives and campaigns. The paper particularly emphasizes the importance of an institutional and multisectoral approach to violence prevention, including the role of family, school, and the wider community. In this context, one of the recommended measures is ensuring continuity of learning on child protection from violence through an integrated curriculum, interactive teaching methods, and cooperation with relevant stakeholders. In conclusion, the findings highlight the need for continuous improvement of preventive mechanisms and more active involvement of children and youth in creating a safe and supportive school environment.

Keywords: peer violence, school environment, family, prevention.

PREVENCIJA ONLINE NASILJA MEĐU MLADIMA: MEDIJSKA I
INFORMACIJSKA PISMENOST ILI ZABRANA DRUŠTVENIH MREŽA?

*dr. Jelena Gaković²⁸, vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet*

*Jasmina Gerin Pelo, MA²⁹, viša asistentica
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru – Nastavnički fakultet*

Apstrakt: Društvene mreže predstavljaju važan segment digitalnog života u savremenom društvu. Kao dominantan prostor komunikacije i kreativnog izraza među mladima, društvene mreže se zloupotrebljavaju i kao sredstvo cyberbullying-a uz ozbiljne psihološke posljedice. Dodatno, algoritmi društvenih mreža određuju vidljivost sadržaja prema kriterijima veće interaktivnosti, što doprinosi širenju nasilnog ili štetnog ponašanja u digitalnom prostoru. S pojavom umjetne inteligencije javljaju se i novi izazovi, zbog čega je važno osigurati da se na institucionalnom nivou donose pravovremene, informisane odluke o najprikladnijim strategijama i regulativnim pristupima da bi se zaštitila djeca i mladi kao posebno ranjive društvene grupe. Kao odgovor na društvenu zabrinutost u vezi sa negativnim uticajem socijalnih mreža na sigurnost i razvoj djece i adolescenata, na globalnom nivou je primjetan trend uvođenja zabrane ili razmatranja restrikcija za korištenje društvenih mreža maloljetnim osobama. Mjerama se nastoje, između ostalog, ukinuti i digitalni kanali cyberbullying-a i smanjiti rizici za izloženost neprikladnim ili štetnim sadržajima. Kao dodatni argumenti navode se psihološka dobrobit mladih i podsticaj za vršnjačku socijalizaciju uživo. Alternativni pristup podrazumijeva kontinuirano provođenje edukacije kroz programe medijske i informacijske pismenosti (MIL) koji imaju za cilj jačanje digitalne otpornosti mladih osoba. Navedeni programi nastoje kod mladih razviti kritičko razumijevanje digitalnih medija, odgovorno online ponašanje te sposobnost prepoznavanja i reagovanja na različite oblike digitalnog nasilja. Ovaj rad polazi od dva navedena pristupa u nastojanju da doprinese boljem razumijevanju učinkovitosti regulatornih, odnosno, edukativnih mjera u suzbijanju online nasilja među mladima, kao i umanjivanju potencijalnih rizika i negativnih posljedica po njihovo mentalno i fizičko zdravlje. Temelji se na analizi relevantne naučne literature i komparativnom pregledu savremenih regulatornih i obrazovnih pristupa u prevenciji online nasilja među mladima. U tom kontekstu postavlja se pitanje u kojoj mjeri restriktivne mjere, poput zabrane društvenih mreža, dugoročno doprinose smanjenju online nasilja među mladima u odnosu na edukativne pristupe koji se temelje na razvoju medijske i informacijske pismenosti.

Ključne riječi: online nasilje, mladi, društvene mreže, regulacija, medijska i informacijska pismenost

²⁸ jelena.gakovic@ff.unsa.ba

²⁹ jasmina.gerin@unmo.ba

Uvod

Ubrzani razvoj digitalnih tehnologija i masovna upotreba društvenih mreža i pametnih telefona među mladima temeljito su izmijenili socijalno okruženje u kojem djeca i adolescenti odrastaju, stvarajući nove prostore za komunikaciju, ali i za različite oblike nasilja i rizičnog ponašanja. Online nasilje među mladima (cyberbullying, uznemiravanje, govor mržnje i drugi oblici digitalne agresije), nametnulo se kao jedno od centralnih pitanja u izučavanju populacije mladih, javnog zdravlja kao i obrazovnih programa i politika. U datim okolnostima, posebno je aktuelan izazov koji donosi rapidni razvoj vještačke inteligencije (AI) i algoritamska manipulacija koji ne samo da su ubrzali širenje online nasilja među mladima, već su strukturalno izmijenili uslove pod kojima ono nastaje i reproducira se, nadmašujući postojeće kapacitete institucionalnog i zakonodavnog odgovora.

Upravo radi toga, motivacija ovog rada proističe iz potrebe da se sistemski propitaju negativne posljedice zloupotrebe društvenih mreža i drugih digitalnih kanala za *online* nasilje među adolescentima, s posebnim fokusom na starosnu grupu ispod šesnaest godina. Ta starosna granica nije odabrana slučajno, jer upravo se 16 godina sve jasnije etablira kao minimalna dopuštena starost za korištenje platformi društvenih medija u regulatornim naporima na međunarodnom nivou. Među državama koje su krenule tim putem posebno se izdvaja Australija, čiji zakonodavni okvir uzimamo kao studiju slučaja za razmatranje *pro et kontra* argumenata.

Ovaj rad, dakle, ima za cilj analizirati fenomen online nasilja među mladima kroz četiri međusobno povezana nivoa. U prvom dijelu razmatraju se oblici i karakteristike *online* nasilja u digitalnom okruženju, s posebnim osvrtom na terminološke rasprave i tipološke razlike između pojedinih manifestacija. Drugi dio posvećen je teorijskom okviru i pregledu dosadašnjih istraživanja, uključujući vezu između vršnjačkog nasilja *offline* i digitalnog vršnjačkog nasilja, dokazane psihofizičke posljedice po mlade kao što su anksioznost, depresija i zavisnost, te ulogu algoritama društvenih mreža u oblikovanju rizičnih okruženja. Treći analitički segment bavi se savremenim regulatornim i edukativnim pristupima prevenciji, s naglaskom na medijsku i informacijsku pismenost kao ključni preventivni alat. Konačno, rad zaključuje analizom restriktivnog pristupa zaštite mladih na primjeru Australije, čiji zakon o zabrani pristupa društvenim mrežama za korisnike ispod šesnaest godina predstavlja jedan od prvih regulatornih eksperimenata u ovom području do danas. Kroz ovakvu strukturu, istraživački rad nastoji doprinijeti razumijevanju kompleksne dinamike online nasilja među i/ili prema adolescentima, te ponuditi analitičku osnovu za informirano kreiranje politika njihove zaštite u domaćem i međunarodnom kontekstu. U radu koristimo metodu uporedne analize radi komparacije relevantnih teorijskih pristupa, istraživačkih nalaza i politika usmjerenih na regulaciju korištenja društvenih mreža ili edukativnih programa medijske i informacijske pismenosti u različitim kontekstima s ciljem identifikovanja sličnosti, razlika i ključnih faktora koji utiču na posmatrani fenomen.

Oblici i karakteristike online nasilja među mladima u digitalnom okruženju

Kao što omogućava intenzivnu i brzu komunikaciju, digitalno okruženje istovremeno generira i nove oblike nasilja koji prevazilaze tradicionalne okvire vršnjačkih konflikata (Privitera & Campbell, 2009). U tom kontekstu, online nasilje se sve češće prepoznaje kao specifičan oblik društvene devijacije u digitalnom prostoru. U najširem smislu, *online* nasilje može se definirati kao oblik agresivnog i štetnog ponašanja koje se odvija putem digitalnih tehnologija s ciljem narušavanja psihološkog, socijalnog ili emocionalnog integriteta pojedinca. Ovakvo određenje korespondira i sa širim sociološkim pristupima nasilju, prema kojima nasilje podrazumijeva svaku namjernu upotrebu moći ili sile koja može rezultirati štetom za drugu osobu (Krug et al., 2002; Hinduja & Patchin, 2025).

U teorijskom smislu, online nasilje se često klasificira prema načinu izvršenja na direktne i indirektne oblike. Direktno nasilje podrazumijeva neposrednu komunikaciju između počinitelja i žrtve, kao što su uvredljive ili prijeteće poruke. Nasuprot tome, indirektno nasilje uključuje posredovane oblike djelovanja, poput širenja glasina ili objavljivanja sadržaja koji narušavaju reputaciju žrtve (Bijelić, 2010). Indirektni oblici posebno su značajni jer često uključuju širu publiku i mogu rezultirati dugotrajnijim socijalnim posljedicama. U nekim slučajevima, nasilje se realizira i preko trećih osoba koje nisu svjesne svoje uloge u procesu, što dodatno komplicuje identifikaciju počinitelja i kontrolu takvog ponašanja. Vijeće Evrope definira *online* nasilje (*cyberviolence*) kao relativno novi fenomen koji obuhvata širok spektar krivičnih djela, zbog čega je još uvijek teško precizno ga definirati. Radna grupa T-CY za *online* nasilje i druge oblike nasilja, u okviru svog *Mapping Study on Cyberviolence*, definirala je online nasilje kao: „Korištenje kompjuterskih sistema za izazivanje, olakšavanje ili prijetnju nasiljem nad pojedincima, što rezultira (ili može rezultirati) fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom, i može uključivati eksploataciju okolnosti, karakteristika ili ranjivosti pojedinca“ (Council of Europe, 2018). U nekim definicijama dodatno se naglašava i neravnoteža moći između počinitelja i žrtve, čime se ovaj fenomen konceptualno povezuje s tradicionalnim vršnjačkim nasiljem (Smith et al., 2008). Također, pojedini autori ukazuju na to da se radi o digitalno posredovanom obliku nasilja koji zadržava osnovne karakteristike agresije, ali ih transformira kroz specifičnosti virtualnog okruženja (Ybarra i Mitchell, 2004).

Online nasilje među mladima manifestuje se kroz širok spektar ponašanja koja se razlikuju prema načinu izvršenja, intenzitetu i posljedicama. Jednu od najdetaljnijih tipologija daje Willard (2004), koja razlikuje više oblika *online* nasilja, među kojima se izdvajaju: otvoreno vrijeđanje i sukobljavanje (*flaming*), kontinuirano uznemiravanje i slanje prijetećih poruka, *cyberstalking* kao oblik dugotrajnog praćenja i zastrašivanja, širenje neistinitih ili ponižavajućih informacija o drugima (*denigration*), lažno predstavljanje i manipulacija identitetom, neovlašteno dijeljenje privatnih informacija ili sadržaja (*outing*), te namjerno isključivanje pojedinaca iz online zajednica.

Pored ove klasifikacije, empirijska istraživanja ukazuju da se nasilje često realizira kroz konkretne prakse poput slanja uvredljivih poruka, objavljivanja kompromitirajućih fotografija, širenja glasina, kao i zloupotrebe ličnih podataka (Patchin & Hinduja, 2025; Kowalski et al., 2014). Važno je naglasiti da se ovi oblici mogu međusobno preplitati i pojavljivati simultano, čime se dodatno povećava njihov štetni potencijal.

Pregled dosadašnjih istraživanja i teorijski okvir za razumijevanje online nasilja među mladima

Razumijevanje savremenog vršnjačkog nasilja u digitalnom dobu zahtijeva odmak od tradicionalne dihotomije između fizičkog i virtualnog prostora, budući da su te dvije sfere u svakodnevici djece i mladih duboko isprepletene. Djeca od najranije dobi djeluju u okruženju „stvarne virtualnosti“ (Castells, 2000) u kojem se *online* i *offline* iskustva međusobno nadopunjuju i preklapaju, a digitalne platforme ne funkcioniraju više samo kao tehnički alati, već kao relevantni društveni konteksti unutar kojih se odvijaju procesi socijalizacije, učenja i samoizražavanja, ali i različiti oblici rizičnih interakcija. U tom smislu, kako ističe UNESCO (2024) u izvještaju *Safe to Learn and Thrive*, nasilje među vršnjacima više nije ograničeno na fizičke prostore poput školskog dvorišta, već poprima oblik tzv. digitalnog kontinuuma, pri čemu se konflikti započeti u neposrednoj interakciji nastavljaju, intenziviraju i trajno bilježe u *online* prostoru.

Ovakva transformacija nasilja zahtijeva i dublje teorijsko razumijevanje specifičnosti digitalnog okruženja. Jedan od ključnih koncepata u tom pogledu razvija John Suler (2004) kroz teoriju „online disinhibicijskog efekta“, kojom se objašnjava kako karakteristike digitalne komunikacije – poput anonimnosti, nevidljivosti i asinkronosti – djeluju kao svojevrsni psihološki štit koji umanjuje društvene inhibicije i empatijski odgovor. Posljedica toga je pojava intenzivnijih i često

surovijih oblika ponašanja nego u neposrednoj komunikaciji, što pomaže objasniti zašto pojedinci koji su u *offline* okruženju povučeni ili socijalno inhibirani u digitalnom prostoru mogu preuzeti ulogu agresora. Ovaj fenomen ukazuje na to da digitalno okruženje ne djeluje samo kao kanal komunikacije, već kao specifičan socijalni kontekst koji aktivno transformira obrasce ponašanja i redistribuira odnose moći među učesnicima interakcije.

U takvom kontekstu posebno dobija na značaju potreba za kontinuiranim i analitičkim praćenjem načina na koje djeca koriste digitalne medije, kako bi se pravovremeno prepoznali obrasci ponašanja, rizici i promjene u vršnjačkim odnosima (Livingstone & Smith, 2014; Boyd, 2014). Takvi uvidi predstavljaju temelj za razvoj empirijski utemeljenih javnih politika, obrazovnih programa i preventivnih intervencija usmjerenih na zaštitu i osnaživanje djece u digitalnom okruženju.

Istovremeno, sigurnost i kvaliteta tog okruženja uveliko zavise od uloge odraslih i šire društvene zajednice. Porodica ima centralnu ulogu u oblikovanju digitalnih navika i interpretaciji rizika, dok vršnjačke grupe djeluju kao ambivalentni prostori – istovremeno izvori podrške i potencijalnih normativnih pritisaka (Kowalski et al., 2014). Obrazovne institucije, kroz sistematski razvoj digitalnih kompetencija i kritičke medijske pismenosti, doprinose jačanju otpornosti djece na različite oblike digitalnog nasilja i manipulacije (Hobbs, 2010). Paralelno s tim, institucije i društvo u cjelini imaju odgovornost da uspostave normativne i zaštitne okvire koji će dugoročno osigurati dobrobit djece u kompleksnim uvjetima digitaliziranog društva.

Rezultati istraživanja u oblasti zaštite od nasilja koje je provedeno u Srbiji 2024. godine obuhvatilo je 5200 ispitanika nam pokazuju da su među učenicima najčešće zastupljeni sljedeći oblici online nasilja: fotografisanje i snimanje bez dozvole, izostavljanje i isključivanje iz grupe ili aktivnosti na internetu i slanje uvredljivih ili prijetećih poruka putem interneta. Također, posljednjih godina, s porastom dostupnosti alata zasnovanih na generativnoj vještačkoj inteligenciji (engl. *Generative Artificial Intelligence*), pojavljuju se novi načini zloupotrebe tehnologije, kao što su: kreiranje lažnih ili kompromitujućih sadržaja, manipulacija glasom i likom u svrhu obmane ili ucjene, automatizirano generisanje štetnih ili uznemirujućih poruka, ciljano uznemiravanje i širenje dezinformacija i drugo (Popadić et al., 2025: 234).

Ova promjena u dinamici moći direktno utiče na sigurnost i psihofizički razvoj mladih, što potvrđuju podaci *EU Kids Online* (2025) istraživanja za regiju Balkana. Istraživanje ukazuje na to da preko 50% djece svjedoči online agresiji, ali kritična tačka je nemogućnost „bijega“ od nasilnika (Ciboci Perša, Kanižaj, Potočnik, 2025). Prema nalazima UNESCO-a (2025), žrtve *online* nasilja trpe teže psihološke posljedice jer digitalni prostor omogućava nasilniku da uđe u privatnu sferu djeteta 24 sata dnevno, uništavajući osjećaj sigurnosti u vlastitom domu. Sistematski pregledi recentne literature ukazuju na izrazito visoke stope internaliziranih problema među žrtvama *cyberbullyinga*, pri čemu pojedine studije bilježe prevalenciju depresivnih simptoma i do 90% te anksioznosti do 87%, iako ove vrijednosti variraju u zavisnosti od metodologije i karakteristika uzorka (Wang & Wang, 2025). Povezanost između vršnjačkog nasilja i suicidalnih misli (u nekim studijama, koje pregled obuhvata, oko 19% žrtava prijavljuje pokušaje suicida) je u ovim istraživanjima potvrđena kao alarmantna, s obzirom na to da žrtve digitalnog maltretiranja imaju dvostruko veće šanse za razvoj suicidalnih ideja u poređenju sa žrtvama „klasičnog“ *bullyinga* (ibid, 2025).

Problem se dodatno produbljuje kada u analizu uključimo i neurobiološke efekte u vezi sa automatskim mehanizmima društvenih mreža. Platforme poput *Instagram-a*, *TikTok-a* ili *Snapchat-a* koriste algoritamski uređene povratne petlje nagrađivanja koje ciljaju na dopaminsku sklonost ponašanju nagrađivanja, odnosno sistem nagrađivanja u mozgu koji je posebno izražen kod adolescenata. Mehanizmi kao što su lajkovi, notifikacije, beskonačno skrolanje i personalizirani sadržaj služe kao varijabilna nagrada – oblik povremenog nagrađivanja koji pojačava angažman i naviku provjeravanja sadržaja (Alter, 2017). Takve strukture ponašanja mogu izazvati povećanu neuralnu aktivnost u regijama mozga povezanim s nagradnim sistemom i potencijalno otežati

sposobnost odbijanja impulsa za ponovnim uključivanjem u mrežu (Meshi et al., 2015; Steinberg, 2008). Ove psihološke sklonosti dodatno se pojačavaju načinom na koji funkcioniraju algoritmi društvenih mreža, koji često favorizuju sadržaj koji izaziva jače emocionalne reakcije, pa se tako postepeno učvršćuju obrasci ponašanja korisnika.

Pored neurobioloških efekata, fenomen *Fear of Missing Out* (FOMO) – strah od propuštanja – povezan je s intenzivnim i često kompulzivnim korištenjem društvenih mreža. Istraživanja pokazuju da visoki nivoi FOMO-a koreliraju s tendencijama problematičnog ili ovisničkog korištenja društvenih mreža, a ljudi koji osjećaju FOMO imaju veću sklonost da provjeravaju aplikacije i „drže korak“ sa svakom reakcijom ili aktivnošću drugih korisnika (Brailovskaia i Margraf, 2024). Ove neurobiološke i psihološke dinamike, podržane savremenom literaturom, ne impliciraju da su društvene mreže biološki uzročnici ovisnosti na isti način kao psihoaktivne supstance, ali jasno pokazuju kako dizajn platformi i psihološki mehanizmi nagrađivanja mogu doprinijeti navikama ponašanja koje nalikuju uzorku ovisnosti – posebno kod mladih korisnika koji su neurobiološki i socijalno najosjetljiviji (Wang & Wang, 2025)

U okviru projekta „Sigurnost djece na internetu“, u okviru međunarodne inicijative *EU Kids Online*, istraživačka agencija Valicon je tokom maja i juna 2025. godine provela kvantitativno istraživanje u osnovnim i srednjim školama, u okviru kojeg je bilo uključeno 1172 ispitanika. U sklopu kompetencija digitalne pismenosti, istraživali su u kolikoj mjeri djeca prepoznaju ulogu algoritama u kontekstu tehnologija. Pritom se vide razlike u upoznatosti s radom algoritama, ali i nekih drugih obilježja i karakteristika koje možemo prepoznati u online svijetu. U odgovorima na postavljene tvrdnje većina pokazuje kako su upoznati s osnovnim zakonitostima rada algoritama, ali ipak postoje značajne razlike te zamjetan broj djece kojima nedostaju ova specifična znanja i vještine (Ciboci Perša, Kanižaj, Potočnik, 2025). Upravo tu ulogu algoritama UNESCO (2025) identifikuje kao jedan od ključnih faktora rizika; algoritmi nisu neutralni, već su programirani da favorizuju sadržaj koji izaziva visok *engagement*. Budući da bijes, sukobi i javno poniženje generišu najviše interakcija, algoritmi nesvjesno promoviraju nasilni sadržaj, čineći ga viralnim i uvlačeći hiljade pasivnih posmatrača u traumatu žrtve.

Spomenuta algoritamska radikalizacija stvara eho komore u kojima se agresivno ponašanje normalizuje, dok se žrtve osjećaju izolovanije nego ikada prije. Kako bi se odgovorilo na ovaj izazov, UNESCO (2024) zagovara holistički pristup obrazovanju koji ne uključuje samo digitalno opismenjavanje djece, već i strogu regulaciju odgovornosti tehnoloških kompanija za sadržaj koji njihovi algoritmi pojačavaju. Bez sistemskog povezivanja psihološke podrške, edukacije nastavnika i pritiska na platforme, online prostor će ostati neregulisan poligon koji direktno ugrožava mentalno zdravlje generacija u razvoju.

Djeca u dobi od 10 do 16 godina ističu da su se u posljednjih godinu dana prema njima najčešće ponašali loše zbog njihovog izgleda ili ponašanja (46,5%), mišljenja ili uvjerenja (43,5%), visine ili težine (41,2%) te simpatije (40,1%). Pritom dječaci češće navode da su prema njima loše postupali zbog porijekla porodice, boje kože, religije i invaliditeta. U posljednjih godinu dana oko četvrtine djece primilo je poruke ili sadržaje seksualnog tipa, pri čemu se učestalost izrazito povećava s dobi, bez značajnih razlika između djevojčica i dječaka. Gotovo svako deseto dijete takve sadržaje prima barem jednom tjedno ili češće, što upućuje na kontinuiran obrazac izloženosti, a ne samo na sporadične incidente. Posebno je zabrinjavajuće da je 32,4% djece takve poruke primilo od nepoznate osobe, dok značajan dio dolazi i iz vršnjačkih, školskih i romantičnih odnosa. Djeca puno rjeđe sama šalju ili objavljuju seksualne sadržaje pri čemu su dobne razlike izražene i kao najrizičnija skupina se ističu djeca oko 15. godine (Ciboci Perša, Kanižaj, Potočnik, 2025). U svjetlu rezultata ovog i drugih navedenih istraživanja koja imaju slične zabrinjavajuće zaključke, postaje evidentno zašto je neophodna strožija i dobno-specifična regulacija digitalnog prostora, kao i edukacija u prevenciji *online* nasilja o čemu će biti riječi u narednom poglavlju.

Regulatorni i edukativni pristupi u prevenciji online nasilja/cyberbullying-a

Savremeno digitalno okruženje, obilježeno intenzivnom upotrebom društvenih mreža i stalnom *online* prisutnošću mladih, otvorilo je prostor za nove oblike društvenih interakcija, ali i za nove forme nasilja. *Cyberbullying* se u tom kontekstu ne pojavljuje kao pojedinačni događaj, već kao strukturalni problem digitalnog društva koji reflektuje šire obrasce komunikacije, moći i identiteta u *online* prostoru. Upravo zbog toga, Evropska unija razvija sveobuhvatan pristup prevenciji ovog fenomena, nastojeći uskladiti regulatorne mehanizme s edukativnim strategijama i društvenim inicijativama. Ove mjere dodatno su operacionalizirane kroz Akcioni plan Evropske unije za borbu protiv *cyberbullying* - a, razvijen u okviru šireg strateškog perioda 2024–2029, koji integriše regulatorne, edukativne i društvene mehanizme zaštite mladih u digitalnom prostoru uz kontinuirano praćenje i evaluaciju efekata primijenjenih mjera (European Commission, 2026a). Takav pristup ukazuje na svijest da je riječ o složenom društvenom problemu koji zahtijeva višeslojnu intervenciju, a ne parcijalna rješenja.

U središtu regulatornog odgovora nalazi se *Digital Services Act*, koji predstavlja jedan od najznačajnijih pokušaja institucionalnog uređenja digitalnog prostora u evropskom kontekstu. Njegova važnost ne ogleda se samo u tehničkim aspektima regulacije platformi, već prije svega u redefinisanoj njihovoj odgovornosti prema korisnicima. Naime, prema smjernicama Evropske komisije, platforme su obavezne osigurati visoke standarde sigurnosti i zaštite, posebno kada je riječ o maloljetnicima (European Commission, 2026a). Time se digitalne platforme više ne posmatraju kao neutralni posrednici, već kao aktivni akteri koji snose dio odgovornosti za sadržaje i interakcije koje omogućavaju.

Ova promjena perspektive dodatno je naglašena kroz mehanizme uklanjanja štetnog sadržaja i uvođenje tzv. *trusted flaggers*, čime se nastoji ubrzati proces identifikacije i sankcionisanja nasilnih oblika ponašanja u *online* prostoru (European Parliamentary Research Service, 2026). Osim toga, regulacija uključuje upotrebu tehničkih alata poput AI detekcije štetnog sadržaja, filtera i aplikacija za prijavu nasilja, čime se povećava efikasnost prevencije i intervencije. U tom smislu, regulacija poprima oblik svojevrsne institucionalne kontrole nad digitalnim komunikacijama, pri čemu se nastoji uspostaviti ravnoteža između slobode izražavanja i zaštite korisnika. Ipak, ostaje otvoreno pitanje u kojoj mjeri ovakvi regulatorni okviri mogu pratiti brzinu tehnoloških inovacija, posebno u kontekstu razvoja umjetne inteligencije i novih oblika digitalne manipulacije.

Istovremeno, regulatorni okvir nije ograničen isključivo na kontrolu sadržaja, već uključuje i zaštitu privatnosti i identiteta korisnika, posebno djece. U tom kontekstu, *General Data Protection Regulation* ima ključnu ulogu, jer osigurava standarde zaštite ličnih podataka i postavlja granice njihovoj zloupotrebi. EU inicijative dodatno naglašavaju potrebu za razvojem sistema verifikacije dobi i sigurnijih digitalnih okruženja, čime se nastoji smanjiti izloženost mladih rizičnim sadržajima i interakcijama (European Commission, 2026a). Ovakav regulatorni pristup jasno sugerira tendenciju „disciplinovanja“ digitalnog prostora, u kojem se sloboda djelovanja sve više usklađuje s normama sigurnosti i odgovornosti. Ujedno se naglašava važnost psihološke i socijalne zaštite mladih, s obzirom na potencijalne posljedice *cyberbullying* - a kao što su depresija, anksioznost, socijalna izolacija i pad akademskog uspjeha (Kowalski et al., 2014; Livingstone & Smith, 2014).

Ipak, iako je normativni okvir značajno unaprijeđen, evropske politike eksplicitno naglašavaju da pravna regulacija sama po sebi nije dovoljna za suzbijanje *cyberbullying* - a. Upravo tu se otvara prostor za edukativne pristupe, koji imaju za cilj dugoročnu prevenciju kroz osnaživanje pojedinaca. U tom kontekstu, koncept medijske i informacijske pismenosti (MIL) dobija centralno mjesto, jer omogućava mladima da razviju kritički odnos prema digitalnim sadržajima i vlastitom ponašanju u online prostoru. MIL je međunarodno priznat kroz UNESCO *framework*, povezujući prava djece, digitalnu pismenost i edukaciju o odgovornom online ponašanju.

Prema obrazovnim politikama Evropske unije, edukacija predstavlja ključni alat za prevenciju i rano prepoznavanje *cyberbullying* - a, pri čemu se naglasak stavlja na razvoj digitalnih kompetencija, odgovornog ponašanja i razumijevanja medijskih poruka (European Commission, 2026b). Ovakav pristup ne podrazumijeva samo tehničko znanje, već i etičku dimenziju digitalne komunikacije, što dodatno proširuje ulogu obrazovanja u savremenom društvu. Poseban akcenat stavlja se i na razvijanje digitalnog građanstva (*digital citizenship*), koje uključuje svijest o pravima, odgovornostima i etici u *online* interakcijama.

Posebno je značajan tzv. *whole-school approach*, koji podrazumijeva uključivanje svih relevantnih aktera – nastavnika, učenika, roditelja i šire zajednice – u proces prevencije. Edukacija nastavnika, razvoj kurikuluma i implementacija programa digitalne etike predstavljaju ključne elemente ovog pristupa (European Commission, 2026b). Osim toga, EU akcioni plan predviđa i konkretne alate za podršku mladima, uključujući aplikacije za prijavu nasilja, pristup savjetodavnim centrima i mehanizme za pružanje pomoći žrtvama, čime se dodatno jača institucionalni odgovor na ovaj problem (European Commission, 2026c).

Da potreba za ovakvim integrisanim pristupom nije samo teorijska, potvrđuju i dostupni podaci. Prema Evropskoj komisiji, svaki šesti mladi korisnik interneta u EU bio je izložen *cyberbullying* - u, dok je svaki osmi učestvovao u takvim oblicima ponašanja. Također, *cyberbullying* čini značajan udio prijava *helpline* centrima, što dodatno ukazuje na njegovu rasprostranjenost i ozbiljnost (European Commission, 2026a). Ovi podaci dodatno potvrđuju da je uključivanje društvene zajednice, roditelja i vršnjaka u prevenciju ključno za dugoročne rezultate. Istovremeno, visok procenat građana EU prepoznaje ovaj problem kao prioritetan, što dodatno legitimira razvoj sveobuhvatnih politika prevencije (Better Internet for Kids, 2026).

Dakle, savremeni pristupi Evropske unije jasno pokazuju da *cyberbullying* ne može biti adekvatno adresiran unutar jednog disciplinarnog ili institucionalnog okvira. Naprotiv, riječ je o fenomenu koji zahtijeva sinergiju pravnih, obrazovnih i društvenih mehanizama. Regulacija kroz *Digital Services Act* i *General Data Protection Regulation* uspostavlja temelj sigurnosti i odgovornosti u digitalnom prostoru, dok edukativni pristupi, posebno kroz MIL, omogućavaju razvoj kompetencija koje dugoročno smanjuju rizik od nasilja. U tom spoju regulacije i edukacije, uz aktivno učešće šire društvene zajednice, oblikuje se okvir koji nudi najrealističniji odgovor na izazove *cyberbullying* - a u savremenom digitalnom društvu.

Restriktivni pristup u Australiji: zabrana društvenih mreža mladima ispod 16 godina

U ovom poglavlju, osvrćemo se na aktuelnu restrikciju pristupa društvenim mrežama preko primjera Australije koja je prva u svijetu napravila ovakav zakonski drastičan rez. Australijska zabrana društvenih mreža kao što su Tiktok, X, Instagram, Threads, Youtube, Facebook, Twitch, Snapchat, Kick i Reddit za mlade od 16 godina, stupila je na snagu 10. decembra 2025. godine. Preciznije, radi se o *Online Safety Amendment (Social Media Minimum Age- SMMA) Bill 2024*, koji je Vlada Australije usvojila 28. novembra 2024. godine kao amandman na važeći zakon *Online Safety Act 2021*. Izmjena postojećeg zakonskog okvira dolazi kao odgovor na izraženu društvenu potrebu zaštite djece i mladih u online prostoru i uvodi obaveznu minimalnu dob od 16 godina za otvaranje naloga na društvenim mrežama. Također, zakon obavezuje platforme da preduzmu „razumne korake“ i spriječe pristup mlađim korisnicima, uz stroge nadzorne i kaznene mjere, kao i novčane sankcije do 49.5 miliona australijskih dolara. eSafety Commissioner, nezavisno regulatorno tijelo Vlade Australije zaduženo za sigurno online okruženje na internetu, ovdje dobija jaču i širu ulogu u provođenju zakona tako što prati i usmjerava njegovu primjenu. U okviru svojih nadležnosti, ova institucija je objavila i prvi izvještaj naslovljen *Social Media Minimum Age: Compliance update (2026)* koji prikazuje kako se primjenjuju i poštuju propisana pravila. U dokumentu se ističe da su mnoge velike platforme počele

uvoditi mjere za provjeru starosti korisnika, što predstavlja važan korak u jačanju zaštite maloljetnika na internetu. Međutim, naglašava se da sistemi za provjeru dobi još uvijek nisu dovoljno precizni i dosljedni, te da postoje tehnički i praktični izazovi u njihovoj primjeni tako da su aktivne istrage o nepoštivanju propisa od strane pet platformi (eSafety Commissioner, 2026). Ovo pitanje očekivano privlači značajnu pažnju javnosti te je predmet intenzivnih rasprava, pri čemu mediji kontinuirano izvještavaju o različitim stavovima i implikacijama ove mjere. Na osnovu preliminarne uvida u recentne medijske sadržaje može se zaključiti da pitanje regulacije društvenih medija izaziva veliki interes, pri čemu vlade i relevantne institucije u Evropi i svijetu budno prate razvoj situacije u Australiji i sve učestalije javno istupaju sa planom da uvedu sličnu regulaciju u svojim zemljama.

Zanimljivo je primijetiti da međunarodna organizacija kao što je UNICEF Australija ima zadršku u vezi s ovim zakonom. Organizacija koja je globalni lider u promociji i zaštiti prava djece, iako pozdravlja pažnju koja se posvećuje poboljšanju digitalnog okruženja za mlade, kako navode svoj stav na zvaničnoj web stranici, smatra da sama zabrana nije dovoljna za rješavanje svih izazova s kojima se mladi susreću u online prostoru. Umjesto toga, UNICEF Australija zagovara pristup koji se temelji na unaprijeđenju sigurnosti samih platformi, ističući pritom i brojne pozitivne aspekte društvenih mreža, kao što su mogućnosti učenja i održavanja društvenih veza.

Isto tako, nevladina organizacija iz Australije koja se bavi zaštitom digitalnih prava, privatnosti i slobode izražavanja na internetu, Digital Rights Watch prati i analizira politike i zakone vezane za digitalni prostor, te javno zagovara uravnotežen pristup koji štiti korisnike bez prekomjernog ograničavanja njihovih prava. U tom kontekstu, i ova organizacija zauzima kritički stav prema restriktivnim mjerama poput zabrana društvenih mreža za mlade, smatrajući da bi fokus trebao biti na regulaciji tehnologija i algoritama, a ne na potpunom ograničavanju pristupa internetu. Naglašava se i da ukidanje društvenih mreža manjinskim grupama može dovesti do smanjenja njihove društvene inkluzije (Digital Rights Watch, 2025).

U konačnici, navedene mjere i rasprave ukazuju na kompleksnost regulacije digitalnog prostora te potrebu za balansiranim pristupom koji istovremeno štiti korisnike i usmjerava tehnološki razvoj ka društveno korisnim ciljevima. Iako društvene mreže donose brojne koristi, one također nose određene povećane rizike i probleme stvarajući nove kontekste za vršnjačku interakciju, a istovremeno proširujući dosege, intenzitet i vidljivost agresivnog ponašanja. S obzirom na to da je SMMA zakon u Australiji tek nedavno stupio na snagu, njegovi dugoročni učinci još se ne mogu pouzdano procijeniti, no analiza različitih perspektiva omogućila je bolje razumijevanje razloga njegova uvođenja te mogućih društvenih implikacija.

Istovremeno, postavlja se pitanje, da li restriktivne mjere poput zabrane pristupa društvenim mrežama dovode do stvarnog smanjenja *online* nasilja ili samo do njegovog premještanja na alternativne, manje regulirane digitalne prostore. Ova dilema ukazuje na potencijalne granice restriktivnog pristupa, posebno u globalno umreženom digitalnom sistemu.

Zaključak

Jedan od glavnih izazova današnjice je izražen nesklad između ubrzanog tempa tehnološkog razvoja i institucionalnih kapaciteta, te obrazovnih i zakonodavnih sistema da na njega pravovremeno odgovore. U tom smislu, početna dilema iz naslova rada poslužila nam je u svrhu analitičkog i kritičkog sagledavanja sektorskih odgovora dajući zaključno jasan odgovor da se zapravo ne radi o alternativnim pristupima, već o komplementarnim modusima društvene intervencije u suzbijanju online nasilja. Iz prethodne argumentacije proizilazi da MIL edukacija i restrikcija ne isključuju jedna drugu, te da, s obzirom na razmjere problema online nasilja, zapravo čine ključne aktere adekvatnog multisektorskog odgovora. Gledano iz te perspektive, normativna intervencija kroz zakonsku regulaciju i zabrane u datim uslovima predstavljaju neophodan politički odgovoran čin, posebno u

kontekstu zaštite ranjivih grupa djece i mladih. S druge strane, važno je naglasiti i da odrastanje u digitalnom dobu ne garantuje automatsku ili „urođenu“ sposobnost djece da prepoznaju i učinkovito odgovore na prijetnje u *online* okruženju (Hibert, 2017), radi čega je potrebno sistemski razvijati MIL (medijsku i informacijsku pismenost) da bi djeca stekla kritične vještine za odgovorno korištenje digitalnih tehnologija. Pored toga što pojedince uči potrebnim kompetencijama za kritičku procjenu sadržaja i zaštitu u digitalnom okruženju, procjenjuje se da učenje i razvoj kompetencija u oblasti medijske i informacijske pismenosti direktno doprinosi jačanju demokratskih društvenih vrijednosti i stavova (UNESCO, 2021). Ukazuje se dalje, da se kroz ovaj proces kod pojedinaca aktivno podstiču interkulturalni i međureligijski dijalog, kao i duboko poštovanje principa slobode izražavanja, slobode informisanja i slobode učešća. Pored toga, UNESCO ističe da MIL razvija toleranciju i poštovanje drugih, istovremeno jačajući samosvijest i spremnost na preispitivanje sopstvenih uvjerenja. Sve ove vrijednosti u direktnoj su suprotnosti onim koje stoje u korijenu legitimacije nasilja.

Uzimajući sve u obzir, analiza ovog rada jasno pokazuje da savremeno *online* nasilje među mladima nije moguće adekvatno razumjeti niti suzbiti bez uvida u njegovu višeslojnu prirodu, koja istovremeno obuhvata psihološke, tehnološke i društvene dimenzije. Društvene mreže više ne djeluju kao neutralni prostori komunikacije, već kao kompleksni socio-tehnički sistemi u kojima algoritamski dizajn aktivno oblikuje obrasce ponašanja i interakcije korisnika. U tom smislu, pokušaji parcijalnog rješavanja problema, bilo kroz isključivo restriktivne mjere ili isključivo edukativne pristupe, pokazuju se nedovoljnim za suočavanje sa složenošću digitalnog nasilja. Kao najrelevantniji okvir djelovanja nameće se integrirani pristup koji podrazumijeva simultano djelovanje na regulatornom, edukativnom i društvenom nivou, uz jasno definiranu odgovornost tehnoloških kompanija za efekte vlastitih algoritamskih sistema.

Posmatrano u cjelini, pitanje prevencije online nasilja među mladima ne svodi se na izbor između zabrane i edukacije, već na sposobnost savremenih društava da uspostave održivu ravnotežu između zaštite, slobode i odgovornosti u digitalnom prostoru, čime se otvara širi prostor za redefiniranje odnosa između tehnologije i društva u 21. stoljeću.

Literatura:

- Alter, A. (2017). *Irresistible: The rise of addictive technology and the business of keeping us hooked*. New York, NY: Penguin Press
- Better Internet for Kids. (2026): *EU action plan against cyberbullying*
- Bijelić, J. (2010): *Klikni za nenasilje*. Zagreb: Ambidekster Klub
- Brailovskaia, J i Margraf, J. (2024): From fear of missing out (FoMO) to addictive social media use:
The role of social media flow and mindfulness. *Computers in Human Behavior*. Volume 150, <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107984>
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing
- Ciboci Perša, L., Kanižaj, I., Potočnik, D. (2025): *DIGITALNO DJETINJSTVO U HRVATSKOJ. Nacionalni rezultati međunarodnog istraživanja EU Kids Online 2025*. Zagreb: Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu
- Council of Europe. (2018): *Mapping study on cyberviolence (T-CY)*. Strasbourg: Council of Europe
- Digital Rights Watch. (2025). *Inquiry into the Internet Search Engine Services Online Safety Code and the under 16 social media ban*
- eSafety Commissioner. (2026). *Social Media Minimum Age compliance update (March 2026)*.
- European Commission. (2026a): *Cyberbullying: EU action plan to protect young people online*
- European Commission. (2026b): *Safer Internet Day: Education and prevention of cyberbullying*
- European Commission. (2026c): *Commission launches action plan to protect young people from cyberbullying*
- European Parliamentary Research Service. (2026): *An EU plan to end cyberbullying*

- Hibert, M. (2017). Kids on parade: vršnjačko nasilje na internetu: prevencija vršnjačkog i rodno-zasnovanog nasilja: jačanje partnerstava nastavnika i roditelja. In *Prevencija vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja: jačanje partnerstva nastavnika i roditelja*. TPO Fondacija.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2025). Cyberbullying through the lens of trauma: An empirical examination of US youth. *BMC Public Health*, <https://doi.org/10.1186/s12889-025-22692-6>
- Hobbs, R. (2010). *Digital and media literacy: A plan of action*. Washington, DC: Aspen Institute
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2014): *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd ed.). Wiley
- Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., & Lozano, R. (ur.). (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization
- Livingstone, S., & Smith, P. K. (2014). Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: the nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 635–654. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12197>
- Meshi, D., Tamir, D. I., & Heekeren, H. R. (2015). The emerging neuroscience of social media. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(12), 771–782. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2015.09.004>
- Parlament Australije. (2024). *Online Safety Amendment (Social Media Minimum Age) Act 2024*.
- Patchin, J.W. & Hinduja, S. (2025): Cyberbullying Data. Cyberbullying Research Center <https://cyberbullying.org/2025-cyberbullying-data>
- Popadić, D., Pavlović, B., Kuzmanović, D., Petrović, D., Babović, M., Tošković, O. (2025): *Nasilje u školama i dobrobit učenika u Srbiji – nalazi istraživanja i preporuke*. Savet Evrope
- Privitera, C., & Campbell, M. A. (2009): Cyberbullying: The New Face of Workplace Bullying? *Cyberpsychology & Behavior*, 12(4), 395–400. <https://doi.org/10.1089/cpb.2009.0025>
- Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008): Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Steinberg, L. (2008). A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 28(1), 78–106. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.08.002>
- Suler, J. (2004): The Online Disinhibition Effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7 (3), 321-326. <https://doi.org/10.1089/1094931041291295>
- UNESCO. (2021). *Media and information literate citizens: Think critically, click wisely!*.
- UNESCO (2024): *Safe to learn and thrive: Ending violence in and through education. Global Status Report on school violence and bullying*
- UNESCO (2025): *International Day against Violence and Bullying at School including Cyberbullying: Strategic Guidelines*
- UNICEF Australia. (n.d.). *Social media ban explainer*. <https://www.unicef.org.au/unicef-youth/staying-safe-online/social-media-ban-explainer>
- Wang, J. i Wang, S. (2025): The Emotional Reinforcement Mechanism of and Phased Intervention Strategies for Social Media Addiction. *MDPI*. 15(5), 665; <https://doi.org/10.3390/bs15050665>
- Willard, N. E. (2004). *I can't see you—you can't see me: How the use of information and communication technologies can impact responsible behavior*. Center for Safe and Responsible Internet Use
- Ybarra, M.L. & Mitchell, K.J. (2004): Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319-336. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.03.007>

PREVENTION OF ONLINE VIOLENCE AMONG YOUTH: MEDIA AND INFORMATION LITERACY OR SOCIAL NETWORKS BAN?

*dr. Jelena Gaković, Associate Professor,
University of Sarajevo – Faculty of Philosophy*

*Jasmina Gerin Pelo, MA, Senior Teaching Assistant,
„Džemal Bijedić“ University of Mostar – Faculty of Education*

Abstract: *Social networks represent an important segment of digital life in modern society. As a dominant space for communication and creative expression among young people, social networks are also misused as a means of cyberbullying with serious psychological consequences. In addition, the algorithms of social networks determine the visibility of content according to the criteria of greater interactivity, which contributes to the spread of violent or harmful behavior in the digital space. With the advent of artificial intelligence, new challenges arise, which is why it is important to ensure that timely, informed decisions are made at the institutional level about the most appropriate strategies and regulatory approaches to protect children and youth as particularly vulnerable social groups. In response to social concerns regarding the negative impact of social networks on the safety and development of children and adolescents, there is a noticeable trend at the global level of introducing bans or considering restrictions on the use of social networks by minors. The measures aim, among other things, to abolish the digital channels of cyberbullying and reduce the risks of exposure to inappropriate or harmful content. The psychological well-being of young people and the incentive for live peer socialization are cited as additional arguments. An alternative approach implies continuous education through media and information literacy (MIL) programs aimed at strengthening the digital resilience of young people. The aforementioned programs aim to develop young people's critical understanding of digital media, responsible online behavior and the ability to recognize and react to various forms of digital violence. This paper draws from the two mentioned approaches in an effort to contribute to a better understanding of the effectiveness of regulatory, that is, educational measures in suppressing online violence among young people, as well as reducing potential risks and negative consequences for their mental and physical health. It is based on the analysis of relevant scientific literature and a comparative review of contemporary regulatory and educational approaches to the prevention of online violence among young people. In this context, the question arises to what extent restrictive measures, such as banning social networks, contribute to the reduction of online violence among young people in the long term compared to educational approaches based on the development of media and information literacy.*

Keywords: *online violence, youth, social networks, regulation, media and information literacy*

OSNAŽIVANJE PORODICE U PREVENCIJI RIZIČNIH PONAŠANJA
ADOLESCENATA KROZ PRIMJENU TRANSAKCIONE ANALIZE

*Prof. dr Tatjana Marić,³⁰
Univerzitet u Banjoj Luci
Prirodno-matematički fakultet*

Apstrakt: Porodica predstavlja ključni zaštitni faktor u prevenciji rizičnih ponašanja kod adolescenata, ali empirijski podaci o specifičnim mehanizmima djelovanja ostaju nedovoljno istraženi. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost između roditeljske svjesnosti zasnovane na transakcionoj analizi i rizičnih ponašanja kod adolescenata. Istraživanje je zasnovano na metodologiji koja integriše kvantitativne i kvalitativne tehnike prikupljanja i analize podataka. Uzorak je obuhvatio 128 roditelja srednjoškolaca uzrasta od 15 do 18 godina iz Republike Srpske. Podaci su prikupljeni putem upitnika roditeljske svjesnosti iz perspektive transakcione analize, upitnika rizičnih ponašanja adolescenata i upitnika porodične kohezije, dok je kvalitativna komponenta obuhvatila polustrukturisane intervju sa roditeljima. Rezultati pokazuju negativnu korelaciju između roditeljske svjesnosti o sopstvenim ego-stanjima i rizičnih ponašanja adolescenata. Roditelji koji funkcionišu iz OK-OK životne pozicije imaju djecu sa značajno manje rizičnih ponašanja u poređenju sa roditeljima u drugim pozicijama. Transakcionoanalitički faktori (svjesnost o ego-stanjima, OK pozicija i dozvole) objasnili su 41% varijanse rizičnih ponašanja adolescenata u poređenju s modelom koji je sadržavao samo demografske varijable. Kvalitativna analiza otkriva četiri glavne teme: buđenje roditeljske svjesnosti, pomjeranje ka OK-OK poziciji, davanje novih dozvola i vidljive promjene u ponašanju djece. Nalazi sugerišu da primjena transakcione analize može osnažiti porodične resurse za prevenciju rizičnih ponašanja kod adolescenata.

Ključne riječi: adolescenti, osnaživanje porodice, rizična ponašanja, roditeljska svjesnost, transakciona analiza, zaštitni faktori.

Uvod

Rizična ponašanja adolescenata predstavljaju rastući problem u Bosni i Hercegovini i široj regiji. Prema podacima ESPAD istraživanja sprovedenog u Bosni i Hercegovini i 36 drugih evropskih zemalja, značajan udio adolescenata uzrasta 15–16 godina izvještava o konzumiranju alkohola i pušenju cigareta (ESPAD Group, 2025), dok vršnjačko nasilje ostaje prisutan problem među mladima u regionu (Ajduković, Rajhvajn Bulat & Sušac, 2018). Porodica se pri tome često identifikuje kao najvažniji zaštitni faktor, pri čemu kvalitetniji porodični odnosi u pravilu djeluju kao negativni prediktori rizičnih ponašanja kod mladih (Mihić, et al., 2022). Međutim, većina istraživanja fokusira se na strukturalne karakteristike porodice ili opšte roditeljske stilove, zanemarujući specifične psihodinamske procese roditeljsko-dječjih odnosa koji djeluju kao zaštitni mehanizmi u odnosima.

³⁰ tatjana.maric@pmf.unibl.org

Transakciona analiza (TA), kao sistemska teorija ličnosti i model psihoterapije koju je razvio Erik Berne (1961), nudi jedinstvenu perspektivu za razumijevanje roditeljstva kroz koncepte ego-stanja, životnog skripta, životnih pozicija i relacijskih potreba (Bern, 2021). Za razliku od tradicionalnih modela roditeljskih stilova, TA omogućava razumijevanje kako roditelji nesvjesno prenose transgeneracijske skriptne obrasce (Noriega Gayol, 2004; Berne, 2019), te kako svjesnost o sopstvenim automatskim reakcijama može prekinuti te disfunkcionalne cikluse i omogućiti autonomno roditeljstvo (Stjuart & Džoins, 2011; Goulding & Goulding, 1979). Tri ključna TA konstrukta posebno su relevantna za razumijevanje zaštitnih faktora u porodici. Model ego-stanja u strukturalnom smislu razlikuje tri stanja: Roditeljsko (usvojena uvjerenja i briga), Odraslo (racionalno procesiranje ovdje i sada) i Dijete (emocije, potrebe, kreativnost). U funkcionalnoj analizi, Roditeljsko se dijeli na Kritičko i Njegujuće, a Dijete na Slobodno i Adaptirano (Stjuart & Džoins, 2011). Roditelji koji predominantno funkcionišu iz Kritičkog Roditeljskog ili Adaptiranog Djeteta pokazuju manju fleksibilnost i responzivnost u interakciji sa djecom, budući da te funkcije odražavaju automatske, skriptom određene obrasce reagovanja (Vidouson, 2011). Roditeljska svjesnost o sopstvenim ego-stanjima omogućava svjesnu regulaciju ponašanja i izbor funkcionalnog odgovora iz Odraslog ego-stanja, što je od ključnog značaja za kvalitet roditeljsko-dječjeg odnosa. Koncept životnih pozicija, koji je operacionalizovao Ernst (1971), nudi okvir za razumijevanje relacijskih obrazaca: pozicija „Ja sam OK - Ti si OK“ predstavlja temelj zdravih, recipročnih odnosa u kojima roditelji modeliraju samoprihvatanje i prihvatanje drugih, čime pomažu adolescentima da razviju zdravu samopercepciju i otpornost na negativne vršnjačke uticaje. Teorija životnog skripta (Berne, 2019) naglašava ulogu roditeljskih poruka u oblikovanju dječjeg razvoja, „zabrane“, kao što su: „Ne budi dijete“, „Ne budi važan“ ili „Ne vjeruj“ mogu ograničiti autonomiju i samopouzdanje, a „dozvole“ poput „Sigurno je biti autentičan“ ili „Možeš se osloniti na druge“ podržavaju zdrav razvoj ličnosti (Goulding & Goulding, 1979).

Uprkos bogatoj teorijskoj osnovi, empirijska istraživanja koja povezuju TA konstrukte sa rizičnim ponašanjima adolescenata su izuzetno rijetka. Većina dosadašnjih studija je kvalitativne prirode ili se zasniva na kliničkim studijama slučaja (Vidouson, 2011), dok nedostaju kvantitativni podaci o tome da li i u kojoj mjeri roditeljska svjesnost zasnovana na TA konstruktima djeluje kao protektivni faktor. Stoga je cilj ovog pilot istraživanja bio ispitati povezanost između roditeljske svjesnosti zasnovane na TA i rizičnih ponašanja kod adolescenata. Postavljene su četiri specifične hipoteze: a) viša roditeljska svjesnost o sopstvenim ego-stanjima negativno korelira sa rizičnim ponašanjima adolescenata; b) roditelji koji funkcionišu iz OK-OK pozicije imaju adolescente sa manje rizičnih ponašanja; c) prisustvo roditeljskih „dozvola“ negativno korelira sa antisocijalnim ponašanjem djece; i d) roditeljska svjesnost, OK pozicija i dozvole imaju inkrementalnu prediktivnu vrijednost za rizična ponašanja u odnosu na demografske faktore.

Metod

Korišćen je metodološki pristup u kojem su kvantitativni i kvalitativni podaci prikupljeni paralelno i integrisani u fazi interpretacije. Ovaj pristup omogućava upoređivanje rezultata istraživanja i dublje razumijevanje ispitivanog fenomena. Kvantitativna komponenta obuhvatila je uzorak od 128 roditelja (84,4% majki, 15,6% očeva) adolescenata uzrasta 15-18 godina ($M = 16,4$, $SD = 1,0$) iz urbanih i ruralnih područja Republike Srpske. Roditelji su birani kroz pedagoško-psihološke službe srednjih škola, radionice svjesnog roditeljstva i online pozive u roditeljskim grupama. Kriterijum za uključivanje bio je da imaju barem jedno dijete uzrasta 15-18 godina koje živi sa njima. Karakteristike uzorka ukazuju na raznovrsnost u pogledu obrazovanja i strukture porodice: 62,5% roditelja ima visoko obrazovanje, 71,1% živi u potpunoj porodici, a prosječan socioekonomski status procijenjen je kao srednji ($M = 3,2$ na skali 1-5). Iz kvantitativnog uzorka, 12 roditelja (10 majki, 2 oca) pristalo je

na polustrukturisani intervju. pri čemu je primijenjeno namjerno uzorkovanje, odabrani su roditelji s visokim ($N = 6$) i niskim ($N = 6$) rezultatima na skali roditeljske svjesnosti kako bi se omogućila maksimalna varijacija iskustava i usporedba između grupa. U istraživanju su korišćena četiri instrumenta. Upitnik roditeljske svjesnosti iz TA perspektive (RAS-TA) konstruisan je za potrebe ovog istraživanja na osnovu TA teorije (Berne, 2021; Stjuart & Džoins, 2011). Upitnik sadrži 35 stavki grupisanih u tri subskale: Svjesnost o ego-stanjima (15 stavki, $\alpha = ,87$), OK pozicija (10 stavki, $\alpha = ,83$) i Dozvole i zabrane (10 stavki, $\alpha = ,81$), sa odgovorima na Likertovoj skali od 1 do 5. Konfirmatorna faktorska analiza potvrdila je prihvatljivu trofaktorsku strukturu upitnika. Upitnik rizičnih ponašanja adolescenata (RPA-R) adaptirana je verzija Youth Risk Behavior Survey (CDC, 2023) prilagođena za roditeljsku procjenu, sa 20 stavki u pet domena (Cronbach $\alpha = ,89$). Porodična kohezija mjerena je skraćenom verzijom FACES IV instrumenta (Priest et al., 2020; Olson, 2011) sa 10 stavki ($\alpha = ,82$). Polustrukturisani intervjui je trajao 45–60 minuta i pokrivali su iskustvo roditeljstva, prepoznavanje sopstvenih obrazaca reagovanja, uticaj TA koncepata i uočene promjene kod djece.

Kvantitativni podaci prikupljeni su online tokom februara i marta 2026. godine, dok su intervjui sprovedeni tokom marta 2026. godine, lično ($N = 7$) i putem video platforme ($N = 5$). Kvantitativna analiza sprovedena je u JASP programu, uključujući deskriptivne analize, Pearsonove korelacije, t-testove i hijerarhijsku multiplu regresiju. Kvalitativna analiza sprovedena je primjenom tematske analize (Braun i Clarke, 2006), a kodiranje transkripta intervjuja vršeno je sistematično i nezavisno.

Rezultati

Kao što Tabela 1 pokazuje, prosječan nivo roditeljske svjesnosti o ego-stanjima bio je umjeren ($M = 3,42$), sa OK pozicijom nešto višom ($M = 3,61$). Rizična ponašanja adolescenata bila su relativno niska ($M = 2,14$), što je očekivano s obzirom na prigodan uzorak. Sve tri dimenzije roditeljske svjesnosti značajno su negativno korelirale sa rizičnim ponašanjima, pri čemu je najjača povezanost za OK poziciju ($r = -,52$, $p < ,001$). Porodična kohezija je pozitivno povezana sa svim dimenzijama roditeljske svjesnosti i negativno sa rizičnim ponašanjima, što potvrđuje integritet korišćenih konstrukata. Pearsonova korelacija pokazuje značajnu negativnu povezanost između roditeljske svjesnosti o sopstvenim ego-stanjima i rizičnih ponašanja adolescenata ($r = -,48$, $p < ,001$), čime je prva hipoteza potvrđena. Prema kriterijumima, ova korelacija je umjerene do visoke jačine i ukazuje da roditelji sa višim nivoom svjesnosti o sopstvenim ego-stanjima imaju djecu koja pokazuju manje rizičnih ponašanja.

Tabela 1. *Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli*

Varijabla	<i>M</i>	<i>SD</i>	1	2	3	4	5
1. Svjesnost o ego-stanjima	3,42	0,68	-				
2. OK pozicija	3,61	0,74	,62***	-			
3. Dozvole	3,28	0,71	,58***	,54***	-		
4. Rizična ponašanja	2,14	0,82	-,48***	-,52***	-,44***	-	
5. Porodična kohezija	3,87	0,66	,41***	,46***	,39***	-,38***	-

Napomena. *** $p < ,001$

Za testiranje druge hipoteze, roditelji su podijeljeni na osnovu medijane OK pozicije u dvije grupe. T-test za nezavisne uzorke pokazao je značajnu razliku u rizičnim ponašanjima adolescenata ($t = 4,23$, $p < ,001$, Cohen's $d = 0,75$). Veličina efekta ($d = 0,75$) je visoka po standardnim kriterijumima, što sugerise da je razlika između roditelja u OK-OK i ostalim pozicijama ne samo statistički značajna već i praktično relevantna. Roditelji sa visokom OK pozicijom imaju djecu sa značajno manje rizičnih ponašanja ($M = 1,82$, $SD = 0,71$) u poređenju sa roditeljima sa niskom OK pozicijom ($M = 2,46$, $SD = 0,84$). Korelacija između roditeljskih dozvola i antisocijalnog ponašanja u školi bila je negativna i značajna ($r = -,51$, $p < ,001$), čime je potvrđena i treća hipoteza.

Za testiranje četvrte hipoteze sprovedena je hijerarhijska multipla regresija sa rizičnim ponašanjima kao zavisnom varijablom, čiji su rezultati prikazani u Tabeli 2.

Tabela 2. Predviđanje rizičnih ponašanja adolescenata

Prediktor	Korak 1 β	Korak 2 β
Korak 1: Demografski faktori		
Uzrast djeteta	,18*	,11
Pol djeteta	,22*	,15
Obrazovanje roditelja	-,14	-,08
Struktura porodice	-,19*	-,12
Korak 2: TA faktori		
Svjesnost o ego-stanjima		-,26**
OK pozicija		-,31***
Dozvole		-,18*
R ²	,14***	,55***
ΔR^2		,41***

Napomena. * $p < ,05$, ** $p < ,01$, *** $p < ,001$

Kao što Tabela 2 pokazuje, demografski faktori objašnjavaju 14% varijanse rizičnih ponašanja. Dodavanje TA faktora u drugom koraku povećava objašnjenu varijansu na 55%, sa promjenom od 41%. Sva tri TA faktora su jedinstveni prediktori, pri čemu OK pozicija ima najjači efekat ($\beta = -,31$). Četvrta hipoteza je time potvrđena. Ovaj nalaz je posebno značajan jer ukazuje da psihodinamski procesi u roditeljsko-dječjem odnosu, operacionalizovani kroz TA konstrukte, objašnjavaju znatno više varijanse rizičnih ponašanja od strukturalnih obilježja porodice, dvostruko više od demografskog modela. Praktično, to znači da je za preventivni rad podjednako ili čak važnije raditi na roditeljskoj svjesnosti i životnoj poziciji nego na promjeni vanjske strukture porodice ili socioekonomskih faktora.

Tematskom analizom intervjua identifikovane su četiri glavne teme koje elaboriraju kvantitativne nalaze. Većina roditelja opisuje proces „buđenja“ kada počnu prepoznavati sopstvene automatske reakcije. Jedna majka (43 godine) opisuje: „Shvatila sam da kad sam pod stresom, postajem kao moja majka, oštra i kritična. Nisam to htjela, ali je izlazilo automatski. Kad sam počela da prepoznajem taj glas, mogla sam da ga zaustavim prije nego što izgovorim nešto što će povrijediti sina.“ Roditelji sa višom svjesnošću opisuju kapacitet „pauziranja“ prije reagovanja, što im omogućava izbor funkcionalnog odgovora umjesto automatskog. Druga tema odnosila se na transformaciju životne pozicije, te prelazak iz stanja samokritike i krivice ka prihvatanju sebe kao „dovoljno dobrih“ roditelja. Jedan otac (38 godina) kaže: „Uvijek sam mislio da moram biti savršen roditelj. Svaka greška me je ubijala u pojam. Kad sam razumio koncept Ja sam OK, bilo je kao da sam skinuo teret. Ako sam ja

OK sa svojim nesavršenstvima, moj sin može biti OK sa svojim.“ Treća tema otkriva kako osvješćivanje vlastitih zabrana („Ne budi dijete“, „Budi jak“, „Ugađaj“) omogućava davanje novih dozvola svojoj djeci. Majka tinejdžerke (16 godina) objašnjava: „*Odrasla sam uz: Ne plači, budi jaka. Shvatila sam da to prenosim na ćerku. Ne dozvoljavam joj da pokaže ranjivost. Sad joj eksplicitno kažem: Sigurno je osjećati sve emocije, ja sam tu. I vidim razliku. Više mi se otvara.*“ Konačno, roditelji izvještavaju o konkretnim promjenama kod djece: bolja komunikacija, manje konflikata, bolje ponašanje u školi i veća spremnost da dijele probleme, naglašavajući pri tome da promjene dolaze postepeno.

Diskusija

Ovo istraživanje pruža empirijsku podršku vezi između roditeljske svjesnosti zasnovane na transakcionoj analizi i rizičnih ponašanja adolescenata. Nalazi potvrđuju sve četiri hipoteze i sugerišu da TA konstrukti nude operacionalizovane zaštitne faktore za prevenciju rizičnih ponašanja u adolescenciji. Negativna korelacija između roditeljske svjesnosti o sopstvenim ego-stanjima i rizičnih ponašanja adolescenata konzistentna je sa TA teorijom koja naglašava svjesnost kao temeljnu komponentu autonomije i ključni mehanizam za prekid automatskih, disfunkcionalnih obrazaca reagovanja (Stjuart & Džoins, 2011). Kvalitativni nalazi dodatno ilustruju ovaj mehanizam: roditelji koji prepoznaju kada reaguju iz Kritičkog Roditeljskog ili Adaptiranog Djeteta mogu pauzirati i svjesno birati funkcionalan odgovor iz Odraslog ego-stanja (Vidouson, 2011). Ovaj kapacitet za svjesnu regulaciju modelira adolescentima važnu vještinu samoregulacije, roditeljska emocionalna regulacija direktno je povezana sa prilagođavanjem djece (Zimmer-Gembeck et al., 2022), a samoregulacija se dosljedno prepoznaje kao ključni protektivni faktor protiv rizičnih i antisocijalnih ponašanja u adolescenciji (Li et al., 2019; Robson et al., 2020).

Nalaz da roditelji u OK-OK poziciji imaju djecu sa značajno manje rizičnih ponašanja podržava teoriju da životne pozicije oblikuju relacijske obrasce (Ernst, 1971). Roditelji koji prihvataju sebe kao „dovoljno dobre“ umjesto savršene ne samo da modeliraju zdravo samoprihvatanje već kreiraju bezbjednu osnovu iz koje adolescenti mogu istraživati autonomiju bez straha od odbacivanja. Kvalitativni nalazi pokazuju da transformacija od krivice ka saosjećanju omogućava roditeljima autentičnost koja podstiče adolescente da razviju realističan selfkoncept, što djeluje zaštitno protiv rizičnih ponašanja koja često proizlaze iz potrebe za validacijom ili bijega od samokritike. Povezanost roditeljskih dozvola sa manje antisocijalnog ponašanja podržava teoriju životnog skripta koja naglašava ulogu ranog „programiranja“ u oblikovanju ponašanja (Berne, 2019; Goulding i Goulding, 1979). Kvalitativni nalazi ilustruju kako eksplicitne dozvole („Možeš da griješi i da budeš OK“, „Sigurno je biti autentičan“) omogućavaju adolescentima da razviju unutrašnju sigurnost koja smanjuje potrebu za rizičnim ponašanjima kao oblikom bunta ili traženja identiteta.

Posebno je značajan nalaz da TA faktori objašnjavaju dodatnih 41% varijanse rizičnih ponašanja u odnosu na demografske faktore, koji sugerišu da psihodinamski procesi unutar porodice mogu biti važniji od strukturalnih karakteristika. Ovo je od praktičnog značaja za preventivne programe jer fokusiranje na povećanje roditeljske svjesnosti može biti efikasnije od pokušaja promjene porodične strukture ili socioekonomskog statusa, faktora koji su često otporni na intervencije. Kombinovani metodološki pristup omogućio je sveobuhvatnije sagledavanje problema istraživanja, tako što nam kvantitativni podaci pokazuju „šta“ (jaka povezanost između TA faktora i rizičnih ponašanja), kvalitativni podaci objašnjavaju „kako“ i „zašto“. Na primjer, statistički nalaz da OK pozicija predviđa manje rizičnih ponašanja dobija dublji smisao kroz priču roditelja o transformaciji od samokritike ka samoprihvatanju i kako ta promjena stvara bezbjedno okruženje u kojem adolescent može biti autentičan. Rezultati imaju direktne implikacije za praksu. Za preventivne programe, rezultati istraživanja sugerišu da programi osnaživanja porodice zasnovani na TA mogu biti efektivan pristup primarnoj prevenciji. Za pedagoge i psihologe u školama, TA pruža operacionalizovane konstrukte

koje stručnjaci mogu koristiti u radu sa roditeljima putem radionica koje pomažu roditeljima da identifikuju sopstvena ego-stanja, osvijeste transgeneracijske zabrane i razviju OK-OK poziciju. Za psihoterapeutski rad, nalazi podržavaju važnost rada sa roditeljskom svjesnošću kao putanjom ka promjeni porodičnog sistema.

Nekoliko ograničenja treba imati na umu pri interpretaciji nalaza. Prigodan uzorak ograničava generalizovanost rezultata. Roditeljska svjesnost i procjena rizičnih ponašanja zasnovani su na samoizvještavanju roditelja, što može uključivati socijalno poželjne odgovore. Posebno je važno napomenuti da je upitnik rizičnih ponašanja adolescenata (RPA-R) baziran na adaptaciji instrumenta namijenjenog direktnoj samoprocjeni adolescenata, a ne roditeljskom izvještavanju, što uvodi rizik od pristrasnosti jer roditelji često nemaju potpun uvid u rizična ponašanja djece, naročito u domenu vršnjačkih odnosa i supstanci. Buduća istraživanja trebalo bi uključiti i direktnu samoprocjenu adolescenata kako bi se provjerila konvergentna valjanost roditeljskih procjena. Longitudinalne studije i eksperimentalna istraživanja neophodni su za utvrđivanje kauzalnih odnosa. Buduća istraživanja trebaju uključiti slučajan uzorak i longitudinalno praćenje razvoja roditeljske svjesnosti i ishoda kod adolescenata tokom vremena.

Zaključak

Ovo istraživanje pruža empirijsku podršku da roditeljska svjesnost zasnovana na transakcionoj analizi djeluje kao protektivni faktor protiv rizičnih ponašanja adolescenata. Nalazi pokazuju da roditelji sa višom svjesnošću o sopstvenim ego-stanjima, koji funkcionišu iz OK-OK pozicije i koji daju dozvole umjesto zabrana, imaju adolescente sa značajno manje rizičnih ponašanja. Visok doprinos TA faktora sugerise da roditeljska svjesnost, životna pozicija i dozvole predstavljaju praktično relevantne ciljeve preventivnih intervencija. Kvalitativni nalazi pružaju uvid u mehanizme djelovanja: roditeljska svjesnost omogućava prekid automatskih obrazaca, OK pozicija kreira bezbjedno okruženje za autentičnost, a nove dozvole omogućavaju adolescentima autonomiju bez rizika. Transakciona analiza nudi operacionalizovane konstrukte koji mogu transformisati apstraktan koncept „osnaživanja porodice“ u konkretne, mjerljive dimenzije. Dok su potrebna dalja istraživanja, ovi rezultati istraživanja sugerisu da investiranje u roditeljsku svjesnost može biti moćna strategija primarne prevencije koja adresira uzroke, a ne samo simptome rizičnih ponašanja kod mladih. Vrijeme je da se pored dijagnostike problema u ponašanju mladih, u centar pažnje stave i roditeljski resursi koji mogu biti osnaženi kako bi djelovali preventivno. Razvoj i evaluacija preventivnih programa zasnovanih na TA predstavlja obećavajući pravac za unapređenje porodičnih resursa i smanjenje rizičnih ponašanja u adolescentskoj populaciji.

Literatura

- Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L., & Sušac, N. (2018). The internalising and externalising problems of adolescents in Croatia: Socio-demographic and family victimisation factors. *International Journal of Social Welfare*, 27(1), 88–100. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12284>
- Berne, E. (2021). *Transakciona analiza u psihoterapiji*. Nova Knjiga.
- Berne, E. (2019). *Šta kažeš poslije zdravo?* Nova knjiga.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Centers for Disease Control and Prevention. (2023). Youth Risk Behavior Survey. <https://www.cdc.gov/yrbs>
- Ernst, F. H. (1971). The OK corral: The grid for get-on-with. *Transactional Analysis Journal*, 1(4), 33–42. <https://doi.org/10.1177/036215377100100409>
- ESPAD Group. (2025). Key findings from the 2024 European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD). European Union Drugs Agency.

- Goulding, M. M., & Goulding, R. L. (1997). *Changing Lives Through Redecision Therapy*. Grove Press.
- Li, J. B., Willems, Y. E., Stok, F. M., Deković, M., Bartels, M., & Finkenauer, C. (2019). Parenting and Self-control Across Early to Late Adolescence: A Three-Level Meta-Analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 14(6), 967–1005. <https://doi.org/10.1177/1745691619863046>
- Mihić, J., Skinner, M., Novak, M., Ferić, M., & Kranželić, V. (2022). The importance of family and school protective factors in preventing the risk behaviors of youth. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(3), 1630. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031630>
- Noriega Gayol, G. (2004). *Codependence: A Transgenerational Script*. *Transactional Analysis Journal*, 34(4), 312–322. <https://doi.org/10.1177/036215370403400404>
- Olson, D. H. (2011). FACES IV and the Circumplex Model: Validation Sstudy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 37(1), 64–80. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2009.00175.x>
- Priest, J. B., Parker, E. O., Hiefner, A., Woods, S. B., & Roberson, P. N. E. (2020). The development and validation of the FACES-IV-SF. *Journal of Marital and Family Therapy*, 46(4), 674–686. <https://doi.org/10.1111/jmft.12423>
- Robson, D. A., Allen, M. S., & Howard, S. J. (2020). Self-regulation in childhood as a predictor of future outcomes: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(4), 324–354. <https://doi.org/10.1037/bul0000227>
- Stjuart, I., & Džoins, V. (2011). *Savremena transakciona analiza*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Vidouson, M. (2011). *Transakciona analiza: 100 ključnih ideja i tehnika*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Zimmer-Gembeck, M. J., Rudolph, J., Kerin, J., & Bohadana-Brown, G. (2022). Parent emotional regulation: A meta-analytic review of its association with parenting and child adjustment. *International Journal of Behavioral Development*, 46(1), 63–82. <https://doi.org/10.1177/01650254211051086>

FAMILY EMPOWERMENT IN THE PREVENTION OF ADOLESCENT RISK BEHAVIORS THROUGH THE APPLICATION OF TRANSACTIONAL ANALYSIS

Dr Tatjana Marić, associate professor
University of Banja Luka
Faculty of Natural Sciences and Mathematics

Abstract: Family represents a key protective factor in the prevention of adolescent risk behaviors, but empirical data on the specific mechanisms of action remain insufficiently explored. The aim of this study was to examine the relationship between parental awareness based on transactional analysis and adolescent risk behaviors. The study employed a methodology integrating quantitative and qualitative data collection and analysis techniques. The sample consisted of 128 parents of secondary school students aged 15 to 18 from the Republic of Srpska. Data were collected using a parental awareness questionnaire from a transactional analysis perspective, an adolescent risk behavior questionnaire, and a family cohesion scale, while the qualitative component comprised semi-structured interviews with parents. Results indicate a negative correlation between parental awareness of ego states and adolescent risk behaviors. Parents functioning from the OK-OK life position have children with significantly fewer risk behaviors compared to parents in other positions. Transactional analysis factors (ego state awareness, OK position, and permissions) accounted for 41% of the variance in adolescent risk behaviors beyond a model containing only demographic variables. Qualitative analysis revealed four main themes: awakening of parental awareness, a shift toward the OK-OK position, granting new permissions, and visible changes in children's behavior. Findings suggest that the application of transactional analysis can strengthen family resources for the prevention of adolescent risk behaviors.

Keywords: adolescents, family empowerment, protective factors, risk behaviors, transactional analysis.

**ZLOUPORABA SREDSTAVA OVISNOSTI KAO RIZIČNI ČIMBENIK MALOLJETNIČKE
DELINKVENCije**

Izv. prof. dr. sc. Dijana Gracin³¹
Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Izv. prof. dr. sc. Danijela Lucić
Filozofski fakultet u Zagrebu, Republika Hrvatska

Boris Gracin, dr. med. psihijatar, subspecijalist
Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti
Nastavni zavod za javno zdravstvo "Dr. Andrija Štampar", Zagreb, Republika Hrvatska

Sažetak: Zloupotreba sredstava ovisnosti među mladima predstavlja jedan od najznačajnijih prediktora maloljetničke delinkvencije, a njezina povezanost s mentalnim zdravljem i socijalnim okruženjem zahtijeva sveobuhvatan i interdisciplinarni pristup. Ovisnost o alkoholu, psihoaktivnim tvarima i novim oblicima ponašajnih ovisnosti često se javlja u kontekstu emocionalne nestabilnosti, impulzivnosti, mentalnih poremećaja te disfunkcionalnih obiteljskih i školskih odnosa, što značajno povećava rizik od devijantnog i kriminalnog ponašanja. Maloljetnička delinkvencija ne može se promatrati isključivo kroz prizmu kaznenog prava, ona je posljedica složenih psihosocijalnih i zdravstvenih čimbenika koji zahtijevaju integrirane strategije prevencije i resocijalizacije. Autori u radu analiziraju domaću i međunarodnu znanstvenu i stručnu literaturu, uključujući empirijske studije, statističke podatke nacionalnih institucija i izvještaje organizacija poput WHO-a, EMCDDA-e (EUDA-e) i ESPAD-a. Primijenjena kombinacija kvantitativnih i kvalitativnih metoda omogućuje mjerenje i usporedbu rizičnih čimbenika maloljetničkog kriminaliteta kroz statističke pokazatelje, dok kvalitativna analiza, kroz pregled literature, kaznenopravnih okvira (posebno Zakona o sudovima za mladež) i komparativnih europskih praksi, pruža dublje razumijevanje uzroka, konteksta i mogućih intervencija. Rad jasno identificira ključne rizične čimbenike: zloupotrebu psihoaktivnih tvari, nizak obrazovni status, disfunkcionalne obitelji i snažan pritisak vršnjaka, naglašavajući potrebu za multidisciplinarnim individualiziranim i integriranim pristupom prema maloljetnim počiniteljima. Empirijski nalazi potvrđuju snažnu povezanost između rane zloupotrebe tvari i razvoja antisocijalnih i devijantnih obrazaca ponašanja. Učinkovita prevencija zahtijeva koordinirane programe koji povezuju obrazovne, zdravstvene, socijalne i pravosudne institucije, kroz edukaciju roditelja i stručnih suradnika te djelovanje multidisciplinarnih timova u zajednici. Sustavan i strateški pristup značajno doprinosi smanjenju recidivizma, očuvanju mentalnog zdravlja mladih i osnaživanju socijalne uključenosti, stvarajući uvjete za uspješnu reintegraciju u društvo.

Ključne riječi: ovisnost, mentalno zdravlje, maloljetnička delinkvencija, kazneno pravo, prevencija

UVOD

Maloljetnička delinkvencija, ovisnost i mentalno zdravlje međusobno su povezani fenomeni čije razumijevanje zahtijeva interdisciplinarni pristup. U suvremenim društvima bilježi se porast rizičnih oblika ponašanja među mladima, posebno zloupotrebe alkohola i drugih psihoaktivnih tvari te digitalnih i ponašajnih ovisnosti. Takvi obrasci često prate emocionalna nestabilnost, impulzivnost i poremećaje mentalnog zdravlja, što povećava rizik od delinkventnog ponašanja i sukoba s pravnim normama (Zagorec, 2017; WHO, 2022). Ovisnost, bilo kemijska ili ponašajna, obično je povezana s disfunkcionalnim obiteljskim odnosima, zanemarivanjem, vršnjačkim pritiscima i nedostatkom

³¹ Dijana Gracin, e-pošta: gdijana39@gmail.com

socijalne podrške. Mentalno zdravlje mladih predstavlja važan zaštitni čimbenik u prevenciji delikventnog ponašanja, budući da se depresivnost, anksioznost i poremećaji ponašanja često javljaju kao rani prediktori razvoja ovisnosti i kriminalnog ponašanja. (WHO, 2022). Globalno, jedan od sedmero mladih u dobi od 10 do 19 godina pati od mentalnog poremećaja, dok je zlouporaba psihoaktivnih tvari jedan od najčešćih rizičnih obrazaca. Posljedice zanemarivanja mentalnog zdravlja adolescenata protežu se i u odraslu dob, narušavajući tjelesno i psihičko zdravlje te smanjujući mogućnosti za produktivan život (WHO, 2025). Rizična ponašanja poput konzumacije alkohola, duhana, kanabisa ili nasilnog ponašanja često započinju u adolescenciji i povećavaju rizik od ozljeda, lošeg obrazovnog postignuća i uključenosti u kriminalne aktivnosti. Prevalencija alkohola među mladima (15–19 godina) globalno iznosi 22 %, a prevalencija kanabisa među adolescentima 5,5 %, što je više nego među odraslima (WHO, 2025). Nasilno ponašanje spada među vodeće uzroke smrti starijih adolescenata (WHO, 2025). Kaznenopravni okvir u Hrvatskoj (Zakon o sudovima za mladež, NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19) temelji se na odgojnim i resocijalizacijskim mjerama, u skladu s Konvencijom o pravima djeteta (1989) i Pekinškim pravilima (1985), naglašavajući potrebu za psihosocijalnom i zdravstvenom podrškom mladima u sukobu sa zakonom (Zagorec, 2017).

Prevencija ovisnosti i delinkvencije u Hrvatskoj zahtijeva međuresornu suradnju zdravstvenog, socijalnog, obrazovnog i pravosudnog sustava. Integrirani programi koji povezuju škole, centre za socijalnu skrb, obiteljske savjetnike i pravosudne institucije, uz edukaciju roditelja i stručnjaka, ključni su za rano prepoznavanje i intervenciju. Uvođenje multidisciplinarnih timova unutar zajednice, koji uključuju psihijatre, psihologe, socijalne radnike, socijalne pedagoge, pravnike i ostale stručnjake, može značajno smanjiti pojavnost ovisnosti i delinkvencije među mladima. Razumijevanje povezanosti ovisnosti, mentalnog zdravlja i maloljetničke delinkvencije zahtijeva sintezu znanja iz kriminologije, psihijatrije, prava i socijalne politike. Samo integriranim djelovanjem moguće je spriječiti razvoj rizičnih obrazaca i omogućiti mladima uspješnu reintegraciju u društvo.

Metodologija

Metodološki pristup u ovom radu temelji se na kombinaciji kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih metoda, čime se omogućuje cjelovitije razumijevanje povezanosti između zlouporabe sredstava ovisnosti i maloljetničke delinkvencije. Kvantitativni pristup obuhvaća analizu službenih statističkih podataka Državnog zavoda za statistiku (DZS) i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske (MUP) za razdoblje od 2000. do 2024. godine. Ti podaci uključuju broj prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnih počinitelja kaznenih djela, što omogućuje uočavanje dugoročnih trendova, promjena u strukturi delikventnog ponašanja te usporedbu s europskim pokazateljima. Kvalitativni dio analize temelji se na pregledu i komparativnoj analizi relevantne domaće i međunarodne znanstvene i stručne literature. U analizu su uključeni rezultati istraživanja iz područja kriminologije, psihijatrije, socijalne pedagogije i kaznenog prava, kao i izvještaji međunarodnih organizacija poput Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), Europskog centra za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA), odnosno od 2024. godine Agencije Europske unije za droge (EUDA) i Europskog istraživanja o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima (ESPAD) te istraživanjima Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo (HZJZ) i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Kriteriji analize uključuju: (1) identifikaciju i kategorizaciju glavnih rizičnih čimbenika povezanih s razvojem delikventnog ponašanja kod mladih, (2) ispitivanje povezanosti između zlouporabe sredstava ovisnosti i počinjenja kaznenih djela, (3) komparativni pregled kaznenopravnih rješenja i modela postupanja prema maloljetnicima u europskom kontekstu, te (4) analizu učinkovitosti preventivnih i resocijalizacijskih programa. Ovakav metodološki pristup omogućuje interdisciplinarni uvid u složenost fenomena ovisnosti i maloljetničke delinkvencije, uz istodobno povezivanje pravnih, psiholoških, socijalnih i zdravstvenih aspekata. Time se osigurava znanstvena utemeljenost zaključaka i stvara podloga za razvoj učinkovitih preventivnih strategija u hrvatskom i europskom kontekstu.

Potrebno je istaknuti da analiza počiva na dostupnim statističkim i sekundarnim podacima, pri čemu mogu postojati razlike u načinu prijavljivanja, kategorizaciji kaznenih djela i evidentiranju zlouporabe tvari, što predstavlja metodološko ograničenje istraživanja.

KAZNENOPRAVNI OKVIR I KOMPARATIVNI PRISTUP MALOLJETNIČKOJ DELINKVENCiji U EUROPI I HRVATSKOJ

Maloljetničko kazneno pravo predstavlja specifičan segment kaznenopravnog sustava u kojem se uravnotežuju potrebe zaštite društva i prava djeteta. Njegova temeljna svrha nije kažnjavanje, već odgoj, rehabilitacija i resocijalizacija mladih počinitelja kaznenih djela. U europskom kontekstu, unatoč zajedničkom prihvaćanju načela najboljeg interesa djeteta, sustavi maloljetničkog pravosuđa pokazuju značajne razlike u dobnim granicama kaznene odgovornosti, vrstama sankcija i pristupima prevenciji. Hrvatski kaznenopravni okvir, uređen Zakonom o sudovima za mladež, usklađen je s međunarodnim standardima te naglašava važnost odgojnih mjera i individualiziranog pristupa maloljetnim počiniteljima. Razumijevanje ovih normativnih rješenja nužno je za daljnju analizu fenomenologije maloljetničke delinkvencije i čimbenika koji utječu na njezin razvoj, osobito u kontekstu povezanosti ovisnosti i kriminalnog ponašanja mladih. Sve države članice Europske unije uključujući Republiku Hrvatsku, obvezne su osigurati ostvarenje najboljeg interesa djeteta, koji je od primarne važnosti u svakom djelovanju koje utječe na djecu. To je osobito važno u slučajevima kada su djeca, odnosno maloljetnici, uključeni u kaznene sudske postupke (Zagorec, 2017:283). U svim europskim državama prihvaćeno je stajalište da maloljetni počinitelji, nakon što prijeđu određenu dobnu granicu, moraju kazneno odgovarati za svoje ponašanje, no države se razlikuju u načinu reakcije. U većini država prema maloljetnim počiniteljima postupa se bitno drukčije nego prema odraslima – maloljetnike se u pravilu ne kažnjava, već im se izriču mjere pomoći i zaštite radi preodgoja, rehabilitacije i ostvarivanja specijalne prevencije, sukladno međunarodnim dokumentima (Filipović i Vladović, 2012:194; Dünkel, 2009).

U posljednjih trideset godina većina europskih država provela je određene reforme maloljetničkog pravosuđa. Dok su se neke države, poput Engleske i Walesa te Francuske, okrenule neoliberalnom konceptu i zaoštavanju kaznene politike prema maloljetnicima, druge, poput Njemačke i Švicarske, i dalje razvijaju sustave u kojima je kažnjavanje iznimka, a prednost imaju odgojno-obrazovne mjere (Dünkel, 2014). Dobna granica kaznene odgovornosti u Austriji iznosi 14 godina, kao i u većini europskih država (Zagorec, 2017). Njemački Zakon o sudovima za mladež (JGG) razlikuje maloljetnike od 14. do 18. godine i mlade punoljetnike od 18. do 21. godine. U Engleskoj, gdje je ta granica među najnižima u Europi, kaznena odgovornost počinje s 10 godina (Dünkel i Stando-Kawecka, 2011). Tako nisku granicu kritizirao je i Odbor za prava djeteta UN-a 2007. godine, preporučivši da minimalna dobna granica kaznene odgovornosti bude 12 godina (Zagorec, 2017:295). Skandinavske zemlje – Švedska, Norveška, Finska, Danska i Island – imaju dobnu granicu kaznene odgovornosti između 14 i 15 godina (Pruin, 2011). Uzimajući u obzir navedene razlike, jasno je da među europskim državama postoji niz neujednačenosti u području maloljetničkog kaznenog prava, što otežava oblikovanje jedinstvenog modela maloljetničkog pravosuđa. Kaznenopravni sustav za maloljetne osobe u Republici Hrvatskoj uređen je Zakonom o sudovima za mladež (Narodne novine, br. 111/97, 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19; dalje: ZSMZ)³². Maloljetnik je osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života, dok je mlađi punoljetnik osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila osamnaest, a nije navršila dvadeset i

³² Sankcije koje se mogu izreći maloljetnicima (čl. 5 do 17. ZSMZ): Odgojne mjere jesu mjere upozorenja, mjere pojačanog nadzora i zavodske mjere. Mjere upozorenja jesu sudski ukor i posebne obveze, a izriču se kad treba utjecati na maloljetnikovu ličnost i ponašanje. Mjere pojačanog nadzora jesu pojačana briga i nadzor, upućivanje u disciplinski centar te pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi. Izriču se kad za maloljetnikov odgoj i ispravan razvoj treba poduzeti trajnije mjere uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć, a nije potrebno maloljetnikovo odvajanje od dotadašnje sredine. Zavodske mjere jesu upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojni zavod i upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu, a izriču se kad prema maloljetniku treba poduzeti trajnije i intenzivnije odgojne mjere ili mjere liječenja uz njegovo odvajanje od dotadašnje sredine. Maloljetnički zatvor jest kazna lišenja slobode s posebnostima u odnosu na uvjete izricanja, trajanje, svrhu i sadržaj kazne. Pridržaj maloljetničkog zatvora – sud može presudom izreći da je maloljetnik kriv za kazneno djelo i istodobno pridržati izricanje kazne maloljetničkog zatvora kad smatra da se izricanjem krivnje i prijetnjom naknadnog izricanja kazne može počinitelja odvratiti od daljnjih kaznenih djela. U tom slučaju sud maloljetniku uz presudu može izreći odgojnu mjeru pojačanog nadzora, upućivanja u disciplinski centar i jednu ili više posebnih obveza. Sigurnosne mjere primjenjive na maloljetnike jesu: obvezno psihijatrijsko liječenje, obvezno liječenje od ovisnosti, obvezan psihosocijalni tretman, zabrana upravljanja motornim vozilom, zabrana približavanja, zabrana pristupa internetu, zaštitni nadzor po punom izvršenju kazne maloljetničkog zatvora.

jednu godinu (čl. 2. ZSMZ). Zakon obuhvaća odredbe koje se odnose na maloljetne i mlađe punoljetne počinitelje kaznenih djela u području materijalnog kaznenog prava, kaznenog postupka, izvršenja sankcija i kaznenopravne zaštite djece. Odredbe Kaznenog zakona, Zakona o kaznenom postupku, Zakona o sudovima, Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama te drugih propisa koji uređuju izvršenje kaznenih sankcija primjenjuju se samo ako ZSMZ-om nije drukčije propisano.

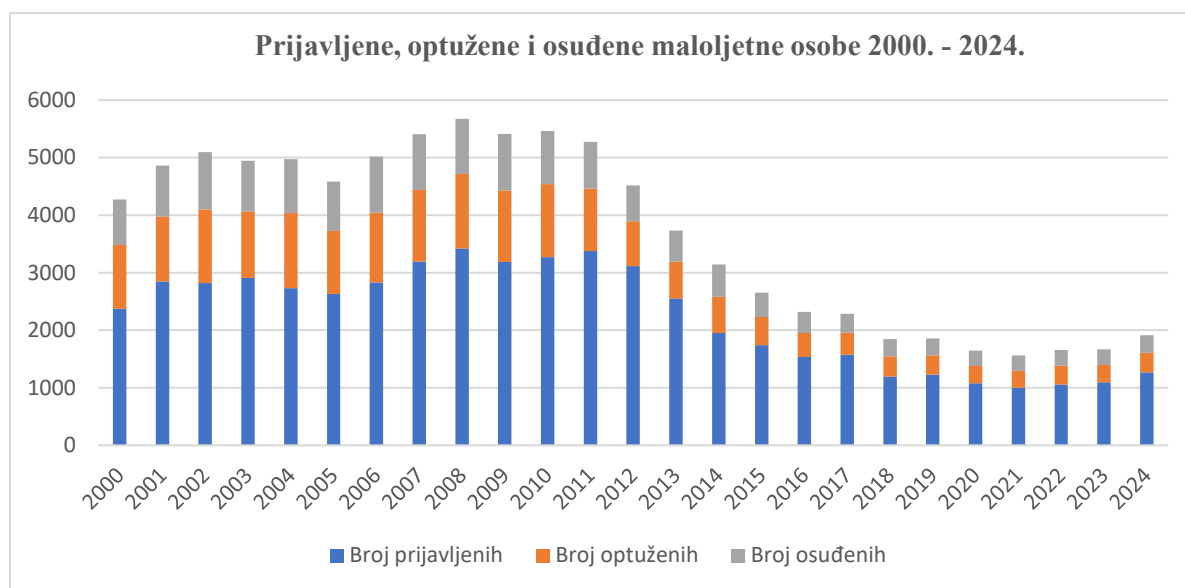
Zakon o sudovima za mladež naglašava važnost preodgoja i resocijalizacije maloljetnih počinitelja kaznenih djela. Svrha odgojnih mjera definirana je kao pružanje zaštite, brige, pomoći i nadzora uz osiguravanje opće i stručne naobrazbe maloljetnika, s ciljem poticanja njihova odgoja, razvoja osobnosti i jačanja osobne odgovornosti kako bi se spriječilo ponovno počinjenje kaznenih djela. Iako je hrvatski kaznenopravni okvir u skladu s međunarodnim standardima, njegova se praktična provedba često suočava s ograničenjima – ponajprije nedostatkom stručnih kadrova, dijagnostičkih timova i dostupnih programa resocijalizacije. Ove poteškoće upućuju na potrebu jačanja institucionalnih kapaciteta i međuresorne suradnje kako bi se zakonska rješenja u potpunosti provela u praksi. Uzimajući u obzir recentne pojave maloljetničke delinkvencije i vršnjačkog nasilja, u znanstvenim i stručnim krugovima, osobito u nevladinom sektoru, ponovno se aktualizira pitanje mogućeg sniženja dobne granice kaznene odgovornosti. U nastavku se prikazuju recentni trendovi maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj koji dodatno osvjetljavaju učinkovitost postojećeg sustava i potrebu za preventivnim mjerama.

REZULTATI ANALIZE TRENDOVA MALOLJETNIČKE DELINKVENCije U HRVATSKOJ (2000. – 2024.)

Trendovi - prijavljeni, optuženi i osuđeni maloljetni počinitelji u Hrvatskoj (2000.-2024.)

Godina	Broj prijavljenih	Broj optuženih	Broj osuđenih
2000.	2375	1108	787
2001.	2846	1133	884
2002.	2822	1277	994
2003.	2909	1160	875
2004.	2731	1306	936
2005.	2630	1096	855
2006.	2830	1212	974
2007.	3191	1250	968
2008.	3419	1296	958
2009.	3188	1238	987
2010.	3270	1269	925
2011.	3376	1084	814
2012.	3113	778	626
2013.	2553	637	545
2014.	1952	626	564
2015.	1739	492	420
2016.	1532	422	365
2017.	1575	380	333
2018.	1196	347	302
2019.	1231	331	293
2020.	1079	298	268
2021.	1000	297	264
2022.	1055	327	274
2023.	1096	302	269
2024.	1268	337	309

Tablica 1. Prikaz broja prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnika od 2000. do 2024. Izvor DZS.
Obrada podataka: autori rada

Grafikon 1. Prikaz broja prijavljenih, optuženih i osuđenih maloljetnika od 2000. do 2024. Izvor DZS. Obrada podataka: autori rada

Podaci o maloljetničkom kriminalitetu u Hrvatskoj (vidi Tablicu 1 i Grafikon 1) za razdoblje od 2000. do 2024. godine jasno ocrtavaju dugoročne obrasce. Tijekom prvog desetljeća 21. stoljeća (2000.–2011.) zabilježen je relativno visok broj slučajeva u svim kategorijama, s vrhuncem prijave 2008. godine. Takvo kretanje može upućivati na porast delinkventnog ponašanja mladih ili na intenzivnije evidentiranje kaznenih djela. Nakon 2011. slijedi izražen i trajan pad prijave, optužbi i osuda, s najnižim vrijednostima zabilježenima 2021. godine. Taj trend moguće odražava stvarno smanjenje kriminaliteta, učinkovitije preventivne mjere ili selektivniji pristup pravosudnih tijela.

Omjer osuđenih u odnosu na optužene ostaje stabilno visok, dok udio osuđenih među prijavljenima pokazuje tendenciju pada, što može ukazivati na precizniju selekciju slučajeva i učinkovitije predprocesne mehanizme. U razdoblju od 2022. do 2024. godine uočava se blagi porast u svim skupinama, što se može povezati s društvenim promjenama, metodološkim razlikama u vođenju evidencija ili povećanom primjenom instituta diverzije (UNICEF, 2010; Cajner Mraović, Vuić i Kujundžić, 2018; Gracin, 2023). Ukupno promatrano, dostupni statistički pokazatelji potvrđuju dugoročan pad maloljetničke delinkvencije, uz moguće znakove blagog rasta u najnovijem razdoblju.

S aspekta fenomenologije, policijska statistika pokazuje da su među maloljetnicima najčešće zastupljena imovinska kaznena djela – prvenstveno krađe, teške krađe i oštećenja tuđe stvari – koja čine približno 45–50 % svih prijavljenih slučajeva. Slijede kaznena djela protiv života i tijela, uključujući tjelesne i teške tjelesne ozljede, s udjelom od oko 20–25 %. Treću skupinu čine kaznena djela protiv javnog reda i mira, osobito nasilničko ponašanje, koje se pojavljuje u oko 15–18 % slučajeva (MUP, Statistički pregled, 2025, str. 76–77).

Kretanja u proteklim godinama potvrđuju da imovinski delikti i dalje dominiraju strukturom maloljetničke delinkvencije, dok se prijave nasilničkog ponašanja pokazuju u blagom porastu. Takvi pokazatelji naglašavaju potrebu za sustavnim razvojem preventivnih i edukativnih programa usmjerenih na kontrolu agresivnosti, jačanje socijalnih vještina i poticanje pozitivne socijalizacije mladih počinitelja. Istodobno, oni ukazuju na važnost dubljeg razumijevanja uzroka i obrazaca devijantnog ponašanja u kontekstu razvoja i društvenog okruženja adolescenata, kako bi sustav prevencije i resocijalizacije mogao djelovati ciljano, učinkovito i dugoročno održivo.

DISKUSIJA – UZROCI MALOLJETNIČKOG KRIMINALITETA

Rizični čimbenici i društveni kontekst maloljetničkog kriminaliteta

Maloljetnička delinkvencija predstavlja jedan od najozbiljnijih oblika problematičnog ponašanja mladih osoba, čije se pojavljivanje i razvoj uvjetuju kombinacijom unutarnjih (subjektivno-psiholoških) i vanjskih (društvenih i kulturnih) čimbenika (Derk i Stašević, 2017; Radić, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016). Prema pojedinim autorima, antisocijalno ponašanje može se smatrati trajnim obrascem djelovanja pojedinca koji započinje u ranom djetinjstvu i nastavlja se do rane odrasle dobi (Farrington, 2003; Sampson i Laub, 2004). Potrebno je razlikovati uobičajene oblike buntovnog ponašanja, karakteristične za adolescenciju, od onih koji mogu prerasti u ozbiljnije i društveno štetne obrasce s dugoročnim posljedicama. Budući da adolescenciju obilježava intenzivan razvoj osobnosti, razumljivo je da mladi teže istraživanju i isprobavanju različitih životnih iskustava. U najvećem broju slučajeva takva ponašanja ne rezultiraju kriminalnim djelatnostima, ali mogu prerasti u oblike delinkventnog ponašanja. Takva ponašanja, budući da odstupaju od općeprihvaćenih društvenih normi, zajednica najčešće osuđuje. Adolescenti se pritom suočavaju s nizom izazova, među kojima su i nesigurnosti vezane uz vlastitu budućnost, što u pojedinim slučajevima rezultira postupnim „odrastanjem iz delinkvencije“ (Kovčo Vukadin, 2009). Mladi s izraženim antisocijalnim sklonostima često pokazuju nestrpljivost te su skloniji fokusiranju na trenutačno zadovoljstvo, zanemarujući dugoročne posljedice vlastitih postupaka. Tendencija prema autonomiji, koja se razvija tijekom adolescentskog razdoblja, može ujedno objasniti i povećanu sklonost povezivanju s devijantnim vršnjacima (Pardini i sur., 2015). Tradicionalne teorije kriminaliteta usmjerene su na individualne razlike među počiniteljima i na pitanje zašto pojedine skupine mladih čine kaznena djela, dok druge ne (Hawkins i sur., 1998; Huzinga i Jacob-Chien, 1998; Farrington, 2003). One se bave uzrocima i prevencijom kriminaliteta te objašnjavaju mehanizme delinkventnog ponašanja kroz koncepte poput teorije socijalne dezorganizacije, socijalne kontrole i pritiska. Njihova su istraživanja utemeljena na razdoblju adolescencije, kada se najčešće bilježe zakonski prijestupi, pri čemu se, uz utjecaj vršnjaka, ističu i drugi rizični čimbenici koji mogu voditi od delinkvencije prema kriminalitetu.

Suvremene teorije, osobito razvojna kriminologija životnog vijeka, naglašavaju dinamičnost kriminalne karijere i važnost prijelaznih faza između razvojnih razdoblja (Doležal, 2009; Farrington, 2003). Umjesto statičnog pristupa, razvojne teorije promatraju longitudinalne obrasce antisocijalnog ponašanja i utjecaj životnih događaja na njegovu evoluciju. U tom kontekstu, Sampson i Laub (2004) u „age-graded“ teoriji ističu značaj neformalne socijalne kontrole obitelji i škole, kontinuitet antisocijalnih tendencija kroz odraslu dob te promjene u kvaliteti socijalnih veza tijekom životnog ciklusa. Moffitt (1993) razlikuje dvije skupine delinkvenata: kontinuirane, čije ponašanje započinje u djetinjstvu i traje kroz život, te adolescentne, čija je delinkvencija prolazna i povezana s razvojnim fazama adolescencije. Farrington (2003) i Kajser (2019) nadopunjuju ove pristupe integriranom kognitivnom teorijom antisocijalnog potencijala, prema kojoj je sklonost kriminalnom ponašanju rezultat interakcije individualnih i situacijskih čimbenika, najveća u adolescenciji, ali prisutna tijekom cijelog života. Rizični čimbenici razvoja delinkventnog ponašanja svrstavaju se u tri osnovne skupine: individualne, obiteljske i školske te društvene (Ricijaš, 2009). Istraživanja pokazuju da izolirani utjecaj pojedinog čimbenika nije dovoljan za razvoj delinkventnog ponašanja, već da oni djeluju u međusobnoj interakciji.

Empirijski pokazatelji ukazuju na porast maloljetničkog kriminaliteta u tranzicijskim zemljama tijekom 1990-ih, nakon čega slijedi postupni pad (Cajner Mraović i sur., 2014; Enzmann i Podana, 2010; Sijerčić-Čolić, 2012). U Hrvatskoj su stope prijavljenih kaznenih djela maloljetnika uglavnom stabilne od 2000-ih, uz povremene oscilacije ovisno o vrsti djela (Cajner Mraović, Asančaić i Derk, 2015). Međutim, javna percepcija o navodnom rastu nasilja mladih često proizlazi iz medijskog senzacionalizma, a ne iz empirijskih pokazatelja (Cajner Mraović i Samatel, 2000). U prilog tome i rezultati ovog istraživanja prikazani u Tablici 1. Unatoč napretku u teorijskim i empirijskim istraživanjima, u Hrvatskoj se i dalje rijetko primjenjuje multidisciplinarni pristup, a sudovi nedovoljno koriste mogućnost dijagnostičke i timske procjene maloljetnih počinitelja (Dragičević Prtenjača, Radić i Rizvić, 2022).

Ovisnost i delinkventno ponašanje maloljetnika

Zloupotreba sredstava ovisnosti među maloljetnicima jedan je od ključnih prediktora razvoja delinkventnog ponašanja (Petry, 2001). Istraživanja potvrđuju da konzumacija alkohola, droga i drugih psihoaktivnih tvari u adolescenciji često prethodi počinjenju kaznenih djela povezanih s imovinom, nasiljem i narušavanjem javnog reda (Farrington, 2003; Hawkins i sur., 1998). Taj je odnos rezultat međudjelovanja bihevioralnih, psiholoških i socijalnih čimbenika koji potiču impulzivnost i sklonost rizičnom ponašanju. Prema izvješću Europskog centra za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA, 2023), oko 60% maloljetnika u sukobu sa zakonom u Europi ima povijest zloupotrebe droga ili alkohola. U posljednjem desetljeću povećana dostupnost droga i tržišno natjecanje kriminalnih skupina pridonose porastu nasilja povezanog s trgovinom drogom. Posebnu zabrinutost izaziva regrutiranje i iskorištavanje maloljetnika u nezakonitim aktivnostima. Kao odgovor, Europska unija kroz EUDA (2024) i Europol razvija nove pokazatelje i alate za praćenje kaznenih djela povezanih s drogama, čime se nastoji unaprijediti učinkovitost strategija suzbijanja nasilja, korupcije i kriminalnog iskorištavanja.

Empirijski podaci u Hrvatskoj potvrđuju povezanost između ovisnosti i delinkventnog ponašanja (Martinjak i Odeljan, 2016). Gracin (2023) ističe da su u 2019. i 2020. godini maloljetnici sudjelovali u približno 20% kaznenih djela povezanih s drogom. Posebno zabrinjava pad dobne granice konzumiranja psihoaktivnih tvari, koji sada obuhvaća i osnovnoškolsko stanovništvo u urbanim i ruralnim sredinama. Takvi trendovi ukazuju na potrebu za ranom prevencijom i međusektorskim pristupom. Zloupotreba tvari povezana je s disfunkcionalnim obiteljskim odnosima i nedostatkom roditeljskog nadzora. Iako većina maloljetnih prijestupnika u Hrvatskoj živi s oba roditelja (oko 65%), česti su emocionalni konflikti i osjećaj nesigurnosti, što pogoduje traženju pripadnosti kroz rizične skupine vršnjaka. Uz to, približno 30% prijavljenih maloljetnika nije završilo osnovno obrazovanje, što potvrđuje povezanost školskog neuspjeha, niskog obrazovanja i devijantnog ponašanja (Gracin, 2023). Odnos između ovisnosti i delinkvencije ima uzajamni karakter – konzumacija tvari povećava vjerojatnost kriminalnog ponašanja, dok uključivanje u delinkventne skupine dodatno potiče konzumaciju. Taj ciklus rizika zahtijeva integrirane intervencije koje uključuju psihosocijalnu podršku, edukaciju o štetnosti droga te jačanje roditeljskih kompetencija.

Podaci Europskog istraživanja o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima (ESPAD, 2024) potvrđuju da su alkohol i kanabis i dalje najrašireniji oblici zloupotrebe među maloljetnicima. ESPAD istraživanje iz 2024. godine, provedeno na 113.882 učenika u dobi od 15 do 16 godina u 37 država, pokazalo je da je Hrvatska i dalje iznad prosjeka po konzumaciji sredstava ovisnosti. Kod većine pokazatelja bilježi se lagani pad u odnosu na prethodno provedena ESPAD istraživanja. Primjerice, cigarete je barem jednom u životu probalo 43% hrvatskih učenika, alkohol 87%, a njih 16% probalo je neku drogu. Na društvenim mrežama 71% učenika provelo je dva i više sati dnevno, a u posljednjih godinu dana 18% njih igralo je neku od igara na sreću. U Hrvatskoj 20% mladih svakodnevno konzumira cigarete, isto kao što je to slučaj u Bugarskoj, dok na Islandu to čini svega 0,8% učenika. Što se tiče e-cigareta, 53% učenika barem jednom u životu konzumiralo je e-cigarete, a u posljednjih 30 dana njih 33%, što Hrvatsku svrstava među vodeće države po njihovoj konzumaciji među mladima. Zabrinjavajući je podatak da je 87% učenika pilo alkohol barem jednom u životu, a u posljednjih 30 dana čak njih 56%, dok se njih 44% barem jednom u životu opilo. Rezultati istraživanja ukazuju da rana konzumacija psihoaktivnih tvari u djetinjstvu i ranoj adolescenciji značajno povećava rizik od delinkventnog ponašanja, uključujući vandalizam, krađe i nasilje.

Prevencija zloupotrebe tvari i s njom povezane delinkvencije zahtijeva sustavne mjere na razini škole, obitelji i lokalne zajednice. Programi bi trebali biti usmjereni na rano prepoznavanje rizičnog ponašanja, poticanje školskog uspjeha i jačanje zaštitnih faktora u obitelji. U hrvatskom kontekstu nužan je interdisciplinarni pristup koji uključuje kaznenopravne, socijalne i zdravstvene intervencije. Ovisnost se pritom ne smije promatrati isključivo kao uzrok kriminaliteta, već i kao njegova posljedica, što nalaže razvoj sveobuhvatnih programa rehabilitacije i resocijalizacije. Spoznaje o uzročnoj povezanosti ovisnosti i delinkventnog ponašanja čine temelj za oblikovanje učinkovitih preventivnih strategija.

Prevenција maloljetničke delinkvencije i ovisnosti

Prevenција maloljetničke delinkvencije i ovisnosti temelji se na integriranom i multidisciplinarnom pristupu koji obuhvaća individualnu, obiteljsku, školsku, zajedničku i pravosudnu razinu intervencije. Primjeri dobre prakse iz Europe potvrđuju učinkovitost takvih strategija. U Njemačkoj se provodi program „Projektschulen“, koji kombinira preventivne radionice, individualno savjetovanje i timsku procjenu učenika, što je rezultiralo smanjenjem maloljetničke delinkvencije za 15–20 % (Dünkel, 2014). Skandinavske zemlje, poput Švedske i Norveške, razvile su lokalne preventivne mreže usmjerene na rano prepoznavanje problema, jačanje socijalne uključenosti mladih, unapređenje mentalnog zdravlja te prepoznavanje digitalnih rizika (Pruin, 2011). U Engleskoj i Walesu „Youth Offending Teams“ izrađuju individualizirane planove resocijalizacije kroz suradnju policije, socijalnih radnika, zdravstvenih stručnjaka i obrazovnih institucija, što se pokazalo učinkovitim u smanjenju recidivizma (Dünkel i Stando-Kawecka, 2011). U Nizozemskoj se program „Vroege Interventie“ temelji na ranoj identifikaciji rizičnih adolescenata te uključuje savjetovanje, terapijske i socijalne aktivnosti usmjerene na prevenciju zlorabe sredstava ovisnosti. Program je rezultirao smanjenjem konzumacije droga i alkohola za 10–15 % među mladima u riziku (ESPAD, 2024). Finski program „KiVa“, usmjeren na prevenciju vršnjačkog nasilja, primjenjuje edukaciju, senzibilizaciju i podršku žrtvama, čime se smanjuje nasilje i povezano rizično ponašanje (ESPAD, 2024). U Hrvatskoj je provedeno istraživanje o zlorabi sredstava ovisnosti u općoj populaciji, u okviru projekta koji su zajednički proveli Hrvatski zavod za javno zdravstvo (HZJZ) i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (HZJZ, Ivo Pilar, 2023)³³.

Na temelju europskih iskustava i nalaza ESPAD-ova izvješća moguće je predložiti okvirnu strategiju prevencije koja uključuje individualnu psihosocijalnu podršku, edukaciju o rizicima, terapijske programe i učenje životnih vještina, s ciljem smanjenja rizičnog ponašanja i ovisnosti te jačanja samokontrole i otpornosti mladih. Edukacija roditelja i obiteljsko savjetovanje doprinose jačanju roditeljskih kompetencija i boljoj komunikaciji, dok školske aktivnosti poput interaktivnih radionica o zlorabi tvari, mentalnom zdravlju i digitalnim rizicima stvaraju sigurnije i poticajnije školsko okruženje.

Multidisciplinarni timovi u zajednici, koji uključuju policiju, socijalne službe i pravosudne institucije, kao i primjena pravosudnih mjera poput diverzije i odgojnih mjera, omogućuju smanjenje recidivizma i uspješnu reintegraciju mladih. Primjena takvog integriranog pristupa, temeljenog na dokazima i prilagođenog specifičnim potrebama lokalne zajednice, ključna je za učinkovitu prevenciju maloljetničke delinkvencije i ovisnosti uključujući ne samo kemijske oblike ovisnosti, nego i digitalne te ponašajne rizike čime se povećava učinkovitost i dugoročni učinak preventivnih programa.

Ipak, usprkos postojećim preventivnim inicijativama, u hrvatskom kontekstu i dalje nedostaje sustavna evaluacija postojećih programa, standardizacija metodologije te dugoročno praćenje učinaka intervencija. Sustavnije praćenje omogućilo bi bolje usklađivanje nacionalnih mjera s europskim preporukama i primjerima dobre prakse.

ZAKLJUČAK

Zloraba sredstava ovisnosti među mladima jedan je od najsloženijih društvenih i kaznenopravnih izazova suvremenoga društva. Provedena analiza potvrđuje višedimenzionalnu i uzajamnu povezanost ovisnosti i maloljetničke delinkvencije, pri čemu ovisnost može biti i uzrok i posljedica devijantnih oblika ponašanja. Riječ je o problemu koji nadilazi individualnu razinu te proizlazi iz složenoga spleta psihosocijalnih, obiteljskih, obrazovnih i društvenih čimbenika. Emocionalna nestabilnost, impulzivnost, vršnjački pritisak te nedostatna podrška u obiteljskom i školskom okruženju stvaraju

³³ Vidjeti više: Stanje u području ovisnosti u općoj populaciji Republike Hrvatske, Rezultati istraživanja 2023. i analiza trendova uporabe 2011. – 2023. što je bilo i podloga za EMCDDA koji je od 2024. postao Agencija Europske Unije za droge (EUDA).

okolnosti u kojima zlorabiti psihoaktivnih tvari postaje način suočavanja s frustracijama i osjećajem nepripadanja, što može dovesti do sukoba s društvenim normama i kaznenopravnom sustavom. Podaci Državnoga zavoda za statistiku, Ministarstva unutarnjih poslova i istraživanja ESPAD-a upućuju na zabrinjavajući trend ranog eksperimentiranja mladih s alkoholom, kanabisom i elektroničkim cigaretama, unatoč dugoročnom padu ukupne stope maloljetničkoga kriminaliteta u Republici Hrvatskoj. Takvi obrasci ponašanja predstavljaju značajan rizični čimbenik koji nepovoljno utječe i na zdravlje maloljetnika te povećava vjerojatnost razvoja kasnijih antisocijalnih i delinkventnih oblika ponašanja, osobito kada su povezani s niskim obrazovnim postignućima i oslabljenom obiteljskom podrškom. Iskustva pojedinih europskih država, osobito Njemačke, Švedske i Nizozemske, potvrđuju da su integrirani preventivni modeli, koji objedinjuju edukaciju, ranu identifikaciju rizičnih čimbenika, psihosocijalnu potporu i učinkovitu institucionalnu suradnju, najučinkovitiji u suzbijanju ovisnosti i maloljetničke delinkvencije. Posebno se ističe važnost ranih intervencija u školskom i obiteljskom okruženju, koje omogućuju pravodobno djelovanje prije razvoja težih oblika devijantnoga ponašanja. U hrvatskom pravnom okviru Zakon o sudovima za mladež postavlja temelj odgojno usmjerenoga i humanoga pristupa maloljetnicima, no njegova se provedba u praksi suočava s brojnim izazovima. Nedostatna međuresorna suradnja, manjak stručnih kadrova te ograničena dostupnost specijaliziranih psihosocijalnih usluga umanjuju učinkovitost postojećih mjera. Stoga je nužno dodatno osnažiti preventivne mehanizme i unaprijediti sustavnu suradnju između pravosudnih tijela, obrazovnih ustanova, socijalnih službi i zdravstvenoga sustava. Posebnu ulogu pritom imaju multidisciplinarni timovi, koji omogućuju cjelovit i kontinuiran pristup mladima u riziku te pridonose smanjenju recidivizma i uspješnijoj resocijalizaciji. Zaključno, rezultati rada potvrđuju da se problem ovisnosti i maloljetničke delinkvencije ne može promatrati isključivo kroz kaznenopravnu prizmu, već kao složen društveno-zdravstveni fenomen koji zahtijeva integrirani, znanstveno utemeljen i dugoročno održiv pristup. Prevencija, rana detekcija i intervencija te resocijalizacija trebaju činiti temelj suvremenih strategija djelovanja, uz sustavno ulaganje u razvoj emocionalne i digitalne pismenosti, jačanje otpornosti na vršnjački pritisak te promicanje mentalnoga zdravlja. Takav pristup dugoročno doprinosi zaštiti mladih, jačanju socijalne kohezije i sigurnosti zajednice.

LITERATURA

- Cajner Mraović, I., Samatel, J.P. (2000). Maloljetnička delinkvencija u Hrvatskoj: trend poraća, "amerikanizacije" ili globalizacije? *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7(2) 505–2540.
- Cajner Mraović, I., Kešetović, Ž., & Butorac, K. (2014). Wartime and postwar trends in juvenile crime: the Croatian and the Serbian perspective. *International Scientific Conference Proceedings "Macedonia and the Balkans, a Hundred Years after the World War I – Security and Euro-Atlantic Integrations", Volume I*, Ohrid, June 3–5, 2014, North Macedonia. 306–318.
- Cajner Mraović, I., Asančić, V., & Derk, D. (2015). Juvenile Crime in the 21st Century: A Really Escalating problem or Just a media sensation? The Case of Croatia. *VARTSVOSLOVJE, Journal of Criminal Justice and Security*, 17(2), 194–212.
- Cajner Mraović, I., Vuić, A., & Kujundžić, J. (2018). Diverzija u kaznenopravnom sustavu za maloljetnike u Hrvatskoj. Nacionalno istraživačko izvješće. Zagreb. HRABRI TELEFON.
- Derk, D. & Stašević, I. (2017). Usporedba nekih trendova maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj tijekom rata i nakon rata. *Policija i sigurnost*, 26(2), 168–181.
- Doležal, D. (2009.). Kriminalna karijera. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 30(2), 1082–1107.
- Dragičević Prtenjača, I. Radić, D. Rizvić (2022) Maloljetničko kazneno pravo – *Quid Accidit? Problemi u primjeni pojedinih prava iz direktive 2016/800/EU u praksi*. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*. 29 (2) 377–408.
- Dünkel, F. (2009). *Diversion: A Meaningful and Successful Alternative to Punishment in European Juvenile Justice Systems*. U: Junger-Tas, J. i Dünkel, F. (Ur.), *Reforming Juvenile Justice*. New York: Springer-Verlag, 147–165.
- Dünkel, F. & Stando-Kawecka, B. (2011). Juvenile imprisonment.; U Dünkel, F. Grzywa, J., Horsfield, P., Pruin, I. (ur.), *Juvenile Justice Systems in Europe*, vol. 4., 2 1792–1795.
- Dünkel, F. (2014). Juvenile Justice Systems in Europe, Reform developments between justice, welfare and "new punitiveness", *Kriminologijos studijos*, No. 1, 43–45.
- Državni zavod za statistiku (2000.-2024.). Godišnja statistička izvješća maloljetnih počinitelja kaznenih djela – izvješća, optužbe i osuđujuće presude od 2000. do 2024. Dostupno na: <https://www.dzs.hr/3.11.2025>.

- EUDA (2024). Razumijevanje situacije u području droga u Europi 2024. – ključna kretanja (Europsko izvješće o drogama 2024.). Dostupno na: https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2024/drug-situation-in-europe-up-to-2024_hr 06.11.2025.
- EMCDDA (2023). *European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* (EMCDDA). Dostupno a: <https://eurofamnet.eu/agencies/drug-substance-use-prevention/european-monitoring-centre-drugs-and-drug-addiction-emcdda>. 3.11.2025.
- Enzmann, D., & Podana, Z. (2010). Official crime statistics and survey data: Comparing trends of youth violence between 2000–2006 in cities of Czech Republic, Germany, Poland, Russia, and Slovenia. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6(3), 191–205. doi.org. 10.1007/s10610-010-9121-z
- ESPAD (2024). *ESPAD Report 2024*. Dostupno na: https://www.euda.europa.eu/publications/data-factsheets/espad-2024-key-findings_hr 03.11.2025.
- Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: key theoretical and empirical issues-the 2002 Sutherland award address. *Criminology* 41(2), 221–255. doi.org.10.1111/J.1745-9125-2003.TB00987.X
- Filipović, G., Vladović, S. (2012). *Djeca u sukobu sa zakonom - pravosuđe po mjeri djece?* Zbornik s priopćenja sa stručnih skupova pravobranitelja za djecu "Zaštita prava i interesa djece u sukobu sa zakonom", Zagreb, rujan 2012.
- Gracin, D. (2023). *Svrha kažnjavanja i maloljetni počinitelji kaznenih djela u Republici Hrvatskoj*. Zbornik radova, VIII međunarodna naučna konferencija- društvene devijacije "Pravo na zdravlje i obrazovanje - Univerzalna ljudska prava. Banja Luka, 2023. 186–198. doi:10.7251/ZCMZ0123186G
- Hawkins, J. D., Herrenkohl, T., Farrington, D. P., Brewer, D., Catalano, R. F., & Harachi, T. W. (1998). A review of predictors of youth violence. In Loeber, R., & Farrington, D.P. (Eds.), *Serious & violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. Washington, D.C.: Sage Publications, Inc. 106–146.
- Huizinga, D., & Jacob-Chien, C. (1998). The contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors. In Loeber, R., & Farrington, D.P. (Eds.), *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions* Thousand Oaks, CA: SAGE. 47–67.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (HZJZ) (2023). *Stanje u području ovisnosti u općoj populaciji Republike Hrvatske, Rezultati istraživanja 2023. i analiza trendova uporabe 2011. – 2023*. Hrvatski zavod za javno zdravstvo i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Dostupno na: <https://www.hzjz.hr/aktualnosti/stanje-u-podrucju-ovisnosti-u-opcoj-populaciji-republike-hrvatske-rezultati-istrasivanja-2023-i-analiza-trendova/04.11.2025>.
- Kajser, N. (2019). *Evaluacija primjene pojedinih međunarodnih standarda postupanja prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela u Hrvatskoj*. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji diplomski rad.
- Kovčo Vukadin, I. (2009.). *Kriminalitet mlađih punoljetnih osoba u Hrvatskoj: Struktura i trendovi*. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16(1), 27–40.
- Martinjak, D., i Odeljan, R. (2016.). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Zagreb. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.(nastavni materijal).
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674–701.
- MUP (2025). Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultat rada u 2024. godini, Zagreb, ožujak 2025. dostupno na: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2025/statistika%20za%202024%20hrv%20i%20eng/Stati%20sticki%20pregled%202024%20web.pdf>. 3.11.2025
- Pardini, D.A., Waller, R., & Hawes, S. W. (2015). Familial influences on the development of serious conduct problems and delinquency. In Morizot, J., & Kazemian, L. (Eds.), *The development of criminal and antisocial behavior: Theory, research and practical applications*. U.S.: Springer International Publishing AG. 201–220.
- Petry, N.M. (2001). Substance abuse, pathological gambling, and impulsiveness. *Drug and Alcohol Dependence* 63, 29–38.
- Pruin, I. (2011). The scope of juvenile justice system in Europe, u Dunkel, F., Grzyawa, J., Horsfield, P., Pruin I. (ur) u *Juvenile. Justice System in Europe*, vol. 4., 2nd revised edition, Forum Verlag Godes berg., 1561–1568.
- Radić, I. (2017). Hrvatski sustav maloljetničkih sankcija: trenutačno stanje i prijedlozi za promjenu. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 24(1), 83–115.
- Ricijaš, N. (2009.). *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Poslijediplomski znanstveni studij iz teorije i metodologije socijalnog rada, Zagreb.
- Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2004). A general age-graded theory of crime: lessons learned and the future of life-course criminology. *Advances in Criminological Theory*, 13, 1–28.

- Sijerčić-Čolić, H. (2012). Juvenile delinquency and juvenile justice in transition. In Šelih, A, Završnik, A. (Eds.), *Crime and transition in Central and Eastern Europe*, New York: Springer. 229–249.
- UNICEF (2010) *Toolkit on Diversion and Alternatives to Detention*, Dostupno na <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/toolkit-diversion-and-alternatives-detention/07.11.2025>.
- WHO (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*. Dostupno na: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>, 03.11.2025.
- WHO (2025). *Mental health of adolescents*. Dostupno na https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health?utm_source=chatgpt.com 03.11.2025.
- Zagorec, M. (2017). Problematika postupanja prema maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. *Policija i sigurnost* 26(4), 283–301.
- Zakon o sudovima za mladež* (Narodne novine, br. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19)

SUBSTANCE ABUSE AS A RISK FACTOR FOR JUVENILE DELINQUENCY

Assoc. Prof. Dr. Dijana Gracin
University of Zagreb, Republic of Croatia

Assoc. Prof. Dr. Danijela Lucić
Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Republic of Croatia

Boris Gracin, M.D., Psychiatrist, Subspecialist
Department of Mental Health and Addiction Prevention
Teaching Institute of Public Health "Dr. Andrija Štampar," Zagreb, Republic of Croatia

Abstract: Substance abuse among youth is one of the most significant predictors of juvenile delinquency, and its connection to mental health and the social environment requires a comprehensive, interdisciplinary response. Addiction to alcohol, psychoactive substances, and emerging behavioral dependencies often arises alongside emotional instability, impulsivity, mental health disorders, and dysfunctional family or school relationships, which substantially increase the risk of deviant and criminal behavior. Juvenile delinquency cannot be interpreted solely through the lens of criminal law; it reflects complex psychosocial and health-related dynamics that demand integrated prevention and resocialization strategies. This research draws upon national and international scientific and professional literature, including empirical studies, statistical data from national institutions, and reports from organizations such as WHO, EMCDDA (EUDA), and ESPAD. The combination of quantitative and qualitative methods enables the measurement and comparison of key risk factors for juvenile criminal behavior, while qualitative insights through literature review, legal frameworks (particularly the Juvenile Courts Act), and comparative European practices illuminate underlying causes, social contexts, and potential interventions. The findings highlight critical risk factors: substance abuse, low educational attainment, dysfunctional family environments, and strong peer influence, underscoring the need for multidisciplinary, individualized, and integrated approaches to juvenile offenders. Evidence indicates a strong link between early substance use and the development of antisocial and deviant behavioral patterns. Effective prevention requires coordinated programs that connect educational, health, social, and judicial institutions, alongside parental and professional training and the active involvement of multidisciplinary community teams. The results demonstrate that a systematic, strategic approach can significantly reduce recidivism, safeguard youth mental health, and enhance social inclusion, thereby creating conditions for successful reintegration into society.

Keywords: addiction, mental health, juvenile delinquency, criminal law, prevention.

FUNKCIONALNA FINANSIJSKA NEPISMENOST KAO FAKTOR RIZIKA ZA RAZVOJ SOCIJALNO NEPRILAGOĐENOG PONAŠANJA KOD ADOLESCENATA*Prof. dr Miloš Grujić³⁴**Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka - Fakultet za poslovne i finansijske studije*

Sažetak: Predmet ovog istraživanja je analiza nivoa finansijske pismenosti srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini u kontekstu prevencije socijalno neprilagođenog ponašanja. Osnovni cilj rada ogleda se u ispitivanju sposobnosti adolescenata da primijene ekonomska znanja na stvarne životne situacije poput inflacije, štednje i upravljanja dugom. Istraživanje je sprovedeno primjenom anketnog upitnika na uzorku od 575 ispitanika uzrasta od 14 do 19 godina u BiH. Rezultati pokazuju da ispitanici posjeduju visok stepen teoretskog znanja o definicijama budžeta i troškovima kredita. Nasuprot tome, uočen je nizak nivo razumijevanja realne vrijednosti novca i rizika koje nosi tržište kapitala. Posebno zabrinjava podatak da adolescenti normalizuju sportsko klađenje i ne prepoznaju ga kao najrizičniji oblik pokušaja zarade. Analiza potvrđuje da porodica predstavlja jedini efikasan kanal finansijske socijalizacije dok društvene mreže preuzimaju ulogu primarnog ali nepouzdanog izvora informacija. Dobijeni nalazi ukazuju na direktnu povezanost između niskog nivoa funkcionalne pismenosti i sklonosti ka rizičnim obrascima ponašanja. Rad nudi konkretne preporuke za reformu obrazovnog sistema kroz uvođenje praktične finansijske edukacije radi zaštite mladih od ekonomskih i socijalnih devijacija.

Ključne riječi: finansijska pismenost, faktori rizika, finansijska socijalizacija, cijena duga, kamatni rizik, upravljanje investicionim rizikom, tržište kapitala

Uvod

Digitalizacija finansija teče brže od školskih programa, ostavljajući adolescente u rascjepu između upotrebe kompleksnih digitalnih alata i nerazumijevanja pratećih rizika. Finansijska pismenost u 21. vijeku nije samo tehnička vještina, već ključna kompetencija za prepoznavanje manipulativnih obrazaca. U specifičnim okolnostima tržišta BiH (Grujić i Šikman, 2020), ekonomska edukacija postaje neodvojiv dio prevencije socijalno neprilagođenog ponašanja, jer neznanje direktno hrani tržište igara na sreću.

Problem istraživanja leži u raskoraku između rane finansijske osamostaljenosti mladih (online kupovina, klađenje) i oskudnog znanja o mehanizmima novca. Predmet istraživanja je nivo finansijske pismenosti srednjoškolaca (14-19 godina), sa fokusom na prepoznavanje rizika.

Problem istraživanja leži u raskoraku između rane finansijske osamostaljenosti mladih (kroz digitalne novčanike, online kupovinu i klađenje) i njihovog oskudnog znanja o mehanizmima novca. Srednjoškolci donose odluke koje imaju elemente ekonomskog rizika, a da pritom ne razumiju osnovne koncepte poput realne vrijednosti novca ili cijene duga. Taj nedostatak znanja stvara pogodno tlo za razvoj socijalno neprilagođenog ponašanja, prvenstveno kroz patološko kockanje i izloženost finansijskim prevarama. Predmet istraživanja je nivo finansijske pismenosti srednjoškolaca uzrasta od 14 do 19 godina, sa posebnim fokusom na njihovu sposobnost prepoznavanja finansijskih rizika u svakodnevnom životu.

³⁴ milos.grujic@univerzitetps.com

Naučni cilj je klasifikovati nivo znanja o ekonomskim pojmovima i utvrditi njegovu povezanost sa socio-demografskim karakteristikama. Društveni cilj je ukazati na potrebu za sistemskom edukacijom radi smanjenja maloljetničkog prestupništva (klađenje, dugovanja). Rad traži odgovore na pitanja:

- **P1:** Koliko su srednjoškolci sposobni da primijene matematičko znanje o kamatama i procentima na realne životne situacije (npr. uzimanje kredita ili štednja)?
- **P2:** Postoji li statistički značajna razlika u nivou finansijske pismenosti između učenika gimnazija i učenika srednjih stručnih škola?
- **P3:** U kojoj mjeri mladi prepoznaju igre na sreću kao finansijski rizik, a u kojoj kao legitiman način ostvarivanja prihoda?
- **P4:** Koliki je uticaj neformalnih izvora informisanja (društvene mreže) na formiranje finansijskih stavova kod adolescenata?

U vezi sa navedenim, postavljene su istraživačke hipoteze:

Glavna hipoteza (H_0): Većina srednjoškolaca posjeduje nizak nivo funkcionalne finansijske pismenosti, naročito u segmentu razumijevanja realne vrijednosti novca (inflacija) i cijene zaduživanja (kamata).

Pomoćna hipoteza (H_1): Postoji direktna korelacija između niskog nivoa finansijskog znanja i sklonosti ka igrima na sreću kao načinu ostvarivanja brze zarade.

Pomoćna hipoteza (H_2): Srednjoškolci koji imaju bolji uspjeh u školi i čiji roditelji otvoreno razgovaraju o kućnom budžetu pokazuju veći stepen razumijevanja rizika pri finansijskom odlučivanju.

Pregled literature

Savremena istraživanja definišu finansijsku pismenost kao ključni faktor opšteg blagostanja, koji omogućava pojedincu ispunjavanje tekućih obaveza i sigurnost u pogledu budućnosti (CFPB, 2017). Edukacija direktno smanjuje ranjivost na kognitivne pristrasnosti i poboljšava planiranje budžeta (Kaiser i sar., 2022). Finansijska pismenost predstavlja kombinaciju svijesti, znanja i stavova neophodnih za donošenje ispravnih odluka (Rodriguez-Correa i sar., 2025).

Istraživanja ukazuju na zabrinjavajuće nizak nivo pismenosti širom svijeta, pri čemu svega jedna trećina stanovništva razumije osnovne koncepte (Lusardi i Mitchell, 2011). Zemlje u tranziciji su posebno ranjive; podaci za Balkan pokazuju da je procenat tačnih odgovora na osnovna pitanja o inflaciji i riziku izrazito nizak: u Srbiji 22,54%, a u Hrvatskoj svega 19,08% (Anghel & Pochea, 2025). Specifičnosti tržišta BiH, obilježenog rizikom od nesolventnosti i kompleksnom strukturom kapitala, zahtijevaju od mladih visok nivo finansijske pronicljivosti (Poljašević i Grujić, 2020; Grujić i Poljašević, 2023). Nizak nivo znanja o dugu (debt literacy) direktno je povezan sa višim troškovima pozajmljivanja, većim naknadama i težim teretom dugovanja (Lusardi i Tufano, 2015). Pismeniji pojedinci ne samo da lakše identifikuju povoljne kamatne stope, već pokazuju i veću sklonost ka štednji. Podaci OECD-a (2020) ukazuju na nisku finansijsku otpornost, gdje trećina odraslih ne bi mogla pokriti troškove života duže od jedne sedmice u slučaju gubitka prihoda. U tom kontekstu, finansijska edukacija nije samo ekonomski program, već osnovni stub društvene stabilnosti koji smanjuje finansijsku anksioznost i rizik od siromaštva.

U literaturi se jasno ističe da nivo znanja direktno oblikuje finansijsko ponašanje (Potrich et al., 2015). Osobe sa višim nivoom znanja češće planiraju penziju, kontrolišu troškove i odgovornije koriste kreditne kartice (Gathergood, 2012; Grohmann, 2018). Za istraživanje devijacija kod mladih, najvažniji je zaključak da finansijska pismenost povećava toleranciju prema riziku na racionalan način (Huston, 2010). Umjesto bježanja od rizika ili ulaska u nepoznato područje, pismen pojedinac modifikuje svoje strategije u skladu sa ekonomskim uslovima (Remund, 2010). Nedostatak ovih

vještina kod adolescenata stvara prostor za socijalno neprilagođena ponašanja, jer neznanje maskira stvarne opasnosti od brzih zarada i netransparentnih dugovanja.

Metodologija istraživanja

Istraživanje je zasnovano na kvantitativnom pristupu i sprovedeno je u dvije faze tokom januara 2026. godine. Prva faza obuhvatila je sistematičnu analizu literature iz relevantnih naučnih baza (Web of Science i Scopus), dok je druga faza podrazumijevala primarno istraživanje putem presječnog (cross-sectional) anketnog ispitivanja. Ovakav pristup omogućio je poređenje teorijskih postavki sa empirijskim podacima prikupljenim neposredno sa terena.

Primarno istraživanje realizovano je na uzorku od 575 srednjoškolaca (14-19 godina) iz Bosne i Hercegovine, čija struktura prati nacionalne trendove u pogledu tipa škole i demografske distribucije. Podaci su prikupljeni putem digitalno distribuiranog upitnika (19 pitanja) koji je obuhvatio socio-demografske karakteristike, samoprocjenu znanja i objektivni test finansijske pismenosti. Pouzdanost mjernog instrumenta potvrđena je visokom vrijednošću Cronbachovog alfa koeficijenta od 0,86.

Statistička obrada podataka izvršena je u softverskom paketu SPSS, uz primjenu deskriptivne i inferencijalne statistike. Za testiranje postavljenih hipoteza korišteni su t-testovi za nezavisne uzorke i ANOVA test (analiza varijanse) radi utvrđivanja razlika u nivou pismenosti s obzirom na pol, tip škole i školski uspjeh. Veza između nivoa znanja i sklonosti ka rizičnim ponašanjima, poput igara na sreću, ispitana je korelacionom analizom.

Rezultati

Demografski profil i obrazovni put Istraživanje je obuhvatilo 575 ispitanika, sa gotovo uravnoteženom polnom strukturom (52% ženskog i 48% muškog pola). Starosna distribucija pokazuje da su najzastupljeniji učenici trećih i četvrtih razreda srednjih škola (uzrast 16 i 17 godina), koji zajedno čine 63% uzorka. Što se tiče obrazovnog usmjerenja, većina ispitanika (63%) pohađa srednje stručne škole, a gimnazijalci i učenici zanatskih škola se zastupljeni u skladu sa opštim demografskim trendovima u Bosni i Hercegovini. Dominantna većina ispitanika (85,04%) dolazi iz gradskih sredina, što implicira lakšu dostupnost finansijskih institucija, ali i mjesta za sportsko kladenje.

Posebno su zabrinjavajući podaci o finansijskoj socijalizaciji unutar porodice. Iako više od polovine ispitanika (50,61%) raspolaže mjesečnim iznosom većim od 100 KM, čak 72,17% njih navodi da sa roditeljima rijetko razgovara o troškovima, cijenama i štednji. Ovaj podatak ukazuje na postojanje vakuma u kojem mladi raspolazu značajnim sredstvima bez adekvatnog mentorskog nadzora.

Kada je riječ o izvorima informisanja o novcu, rezultati pokazuju potpunu marginalizaciju roditelja kao samostalnog faktora (svega 1,39%). Dominantnu ulogu preuzimaju društvene mreže (TikTok, YouTube, Instagram) u kombinaciji sa vršnjacima (43,30%). Ovakva struktura izvora informacija, gdje se finansijski stavovi formiraju putem neregulisanih digitalnih kanala, predstavlja značajan faktor rizika za razvoj socijalno neprilagođenog ponašanja, jer su adolescenti direktno izloženi nerealnim prikazima brze zarade i potrošačkom pritisku. Činjenica da djeca imaju novac (50% preko 100 KM), a ne pričaju o njemu kod kuće (72% rijetko), otvara ogroman prostor za ulazak u zone rizika (kladenje, online prevare).

Razumijevanje nominalne vrijednosti novca i kamate

Rezultati testiranja pokazuju da je tačan odgovor na pitanje o obračunu bazične kamate (2% na ulog od 100 KM) dalo 46% ispitanika (265 učenika). Podatak da 54% srednjoškolaca ne vlada osnovnim obračunom na okrugli iznos ukazuje na deficit funkcionalne pismenosti u segmentu

bankarskih usluga. Analiza prema polnoj strukturi otkriva statistički značajnu razliku; ispitanice su ostvarile 53% tačnih odgovora unutar svoje grupe, dok je kod muškog dijela uzorka taj procenat niži i iznosi 38%. Ovakva distribucija rezultata sugerise viši stepen finansijske pažnje kod adolescentkinja u posmatranom uzrastu.

Vrsta škole koju ispitanici pohađaju ne predstavlja presudan faktor u nivou postignutog znanja, što je netipičan nalaz. Iako se očekivala dominacija gimnazijalaca, oni su ostvarili 44% tačnih odgovora, što je približno rezultatu učenika srednjih stručnih škola (46%) i zanatskih smjerova (47%). Ovakva ujednačenost rezultata, bez obzira na nastavni plan i program, ukazuje na to da formalno obrazovanje ne nudi diferenciranu prednost u sticanju praktičnih finansijskih vještina. U pogledu školskog uspjeha, učenici sa odličnim uspjehom dominiraju u apsolutnim brojevima tačnih odgovora (40%), ali učestalost netačnih opcija poput „100 KM“ ili „120 KM“ u ovoj grupi potvrđuje da visoke ocjene u obrazovnom sistemu nisu ekvivalent funkcionalnoj pismenosti.

Najznačajnija korelacija uočena je u domenu porodične socijalizacije. Od ukupnog broja onih koji su dali tačan odgovor, njih 151 (99,3%) dolazi iz porodica u kojima je dijalog o troškovima i štednji redovna praksa. Nasuprot tome, kod ispitanika koji o novcu razgovaraju „rijetko“, odgovori su neravnomjerno raspoređeni, dok opcija „ne znam“ dominira kod učenika koji se primarno informišu putem društvenih mreža.

Kvantitativna analiza netačnih odgovora otkriva dublje nerazumijevanje ekonomskih procesa. Grupa od 114 učenika (20%) koja smatra da kamata ne mijenja nominalni iznos na računu, pokazuje odsustvo elementarnog poznavanja bankarskog sistema. S druge strane, izbor opcije „120 KM“ kod 18% uzorka sugerise greške u decimalnom računu ili nerealna očekivanja o prinosima, što ovu grupu čini ranjivom na spekulativne ponude koje obećavaju nesrazmjerno visoku zaradu. Konačno, 16% ispitanika koji priznaju potpuno nepoznavanje materije, posebno u stručnim školama, potvrđuje sistemski propust u pripremi mladih za samostalno učešće na tržištu kapitala.

Razumijevanje inflacije i realne vrijednosti novca

Drugo testno pitanje glasillo je: „Zamisli da na štednom računu imaš 100 KM, a kamata je 1% godišnje. Inflacija u toj godini iznosi 3%. Šta ćeš moći kupiti od tog novca nakon godinu dana?“. Tačan odgovor („manje nego danas“) dalo je manje od polovine ispitanika, tačnije 49,4% (284 učenika). Rezultati pokazuju da 35,8% ispitanika ne prepoznaje uticaj inflacije na kupovnu moć, vjerujući da će uz kamatnu stopu od 1% i inflaciju od 3% moći kupiti više nego danas. Ovi podaci ukazuju na prisustvo nominalne iluzije, gdje se fokus stavlja isključivo na porast nominalnog iznosa na računu, zanemarujući realni pad vrijednosti novca. Ovakav nivo nerazumijevanja korelira sa većom izloženošću spekulativnim finansijskim ponudama koje obećavaju profit bez jasne ekonomske osnove.

Analiza prema polu potvrđuje konzistentnost prethodnih nalaza; unutar ženske populacije 55,8% ispitanica je odgovorilo tačno, dok je kod muškaraca taj procenat iznosio 42,4%. U pogledu obrazovnog usmjerenja, gimnazijalci i učenici srednjih stručnih škola pokazuju identičan nivo razumijevanja (oko 50% tačnih odgovora), što ukazuje na to da tip srednje škole nije diferencijator u razumijevanju inflatornih kretanja.

Odgovori ponovo potvrđuju da je porodična socijalizacija presudan faktor finansijske pismenosti. Od 152 ispitanika koji u porodici redovno razgovaraju o ekonomskim temama, njih 151 (99,3%) dalo je tačan odgovor. Nasuprot tome, u grupi koja o novcu razgovara „rijetko“, većina (202 učenika) smatra da će moći kupiti više nego danas. Ovi podaci sugerisu da odsustvo porodičnog dijaloga o ekonomskim temama korelira sa nerazumijevanjem inflatornih pritisaka.

Analiza je pokazala da visina raspoloživih sredstava (džeparac) ne korelira sa znanjem o inflaciji. Učenici koji raspolazu sa iznosima preko 100 KM mjesečno pokazuju sličan nivo nerazumijevanja kao i oni sa nižim primanjima, što potvrđuje tezu da samo posjedovanje novca, bez

adekvatne edukacije, ne vodi ka pismenosti. Takođe, ispitanici koji se informišu primarno putem društvenih mreža (249 učenika) u 37% slučajeva biraju netačne opcije ili odgovor „ne znam“, što ukazuje na to da digitalni kanali ne nude sadržaje o osnovnim ekonomskim zakonitostima. Činjenica da je 40% učenika sa odličnim uspjehom odgovorilo netačno, birajući opciju „više nego danas“, ukazuje na to da obrazovni sistem fokus stavlja na teorijske definicije umjesto na funkcionalnu primjenu znanja. Slični rezultati u gradskim i seoskim sredinama sugerišu da je finansijska nepismenost sistemski izazov na nivou cijele populacije.

Percepcija finansijskog rizika i igara na sreću

Analiza odgovora na pitanje o identifikaciji najrizičnijeg modela ostvarivanja prihoda ukazuje na značajne deficite u procjeni ekonomskih opasnosti. Tačan odgovor, koji sportsko kladenje i kazino kategoriše kao najrizičnije, odabralo je 55,8% ispitanika (321 učenik). Iako je riječ o natpolovičnoj većini, podatak da 44,2% adolescenata ne prepoznaje kockanje kao primarni rizik ukazuje na visoku stopu normalizacije ovih aktivnosti. Posebno je indikativna inverzija u percepciji rizika kod 29,5% uzorka (170 učenika) koji kupovinu državnih obveznica, kao teorijski najsigurniji instrument, smatraju rizičnijom od igara na sreću.

Statistička obrada potvrđuje značajnu razliku u percepciji rizika s obzirom na pol. Dok 62% djevojaka identifikuje kladenje kao primarni rizik, kod muškog dijela uzorka taj procenat opada na 49%. Ovakva distribucija rezultata potvrđuje veću izloženost i desenzibilizaciju muškaraca na rizike koje nose kladionice. Činjenica da 34% ispitanika muškog pola percipira državne obveznice rizičnijim od kazina sugerise da je unutar ove demografske grupe kockanje integrisano kao legitimna ekonomska aktivnost.

Nalazi ponovo potvrđuju korelaciju između nivoa znanja i porodične socijalizacije. Od 152 ispitanika koji u porodici redovno razgovaraju o ekonomskim temama, njih 150 (98,7%) tačno je identifikovalo najveći rizik. Nasuprot tome, kod učenika koji se primarno informišu putem društvenih mreža (249 ispitanika), uočena je značajna distorzija u procjeni; njih 67% smatra državne obveznice najrizičnijim instrumentom. Ovi podaci sugerisu da neformalni digitalni kanali i vršnjačke grupe direktno utiču na formiranje pogrešnih stavova o sigurnosti špekulativnih aktivnosti u odnosu na legalne investicije.

Analiza džeparca otkriva specifičan trend: učenici sa mjesečnim primanjima preko 100 KM rjeđe identifikuju kladenje kao primarni rizik u poređenju sa grupama koje raspolazu manjim iznosima. Disproporcija između raspoloživog kapitala i razumijevanja mehanizama gubitka predstavlja značajan faktor rizika za razvoj finansijske zavisnosti. Konačno, ujednačenost netačnih procjena kod učenika sa različitim školskim uspjehom (odlikaša i onih sa nedovoljnim uspjehom) potvrđuje da formalni obrazovni sistem ne tretira adekvatno specifične oblike finansijskih rizika i devijacija.

Razumijevanje diversifikacije rizika

Na pitanje „Šta znači kada se kaže da je neki finansijski proizvod “diverzifikovan”?“ ponuđeni odgovorima bili „Da je sav novac uložen u jednu, najsigurniju stvar.“, „Da je novac raspoređen na više različitih ulaganja“, „Da je novac podignut u kešu i sakriven“ i „Ne znam“. Svega 39% (225 ispitanika) razumije da diversifikacija podrazumijeva raspoređivanje novca radi smanjenja rizika. Najveći broj ispitanika, njih 263 (45,7%), vjeruje da diversifikacija znači ulaganje „svega u jednu, najsigurniju stvar“. Ovo je logička greška koja ukazuje na to da adolescenti ne razumiju osnovnu poslovicu o „ne držanju svih jaja u jednoj korpi“. Ovakvo razmišljanje ih čini ekstremno ranjivim u

svijetu, gdje ulaganje cjelokupne uštede u jedan projekat (ili jednu opkladu) često vodi do bankrota.

Analiza prema polu potvrđuje ranije uočenu tendenciju: ispitanice su ostvarile viši nivo tačnosti (46,8% unutar pola), dok je kod muškaraca taj procenat iznosio 30,7%. U pogledu tipa obrazovanja, uočena je ujednačenost u pogrešnim odgovorima; značajan broj učenika srednjih stručnih škola, ali i 44% gimnazijalaca, preferira strategiju koncentrisanog uloga u jedan instrument. Ovi podaci sugeriraju da formalno obrazovanje ne nudi adekvatne kompetencije u oblasti diversifikacije portfolija. Specifična grupa od 9,4% ispitanika interpretira diversifikaciju kao povlačenje gotovine iz sistema, što ukazuje na elementarno nerazumijevanje terminologije ili izraženo nepovjerenje u finansijske institucije.

Uticaj porodičnog dijaloga ostaje dominantna varijabla. Čak 92% ispitanika (140 od 152) koji o ekonomskim temama redovno razgovaraju sa roditeljima, dalo je tačan odgovor. Nasuprot tome, u grupi koja se primarno informiše putem digitalnih platformi, većina preferira opciju koncentrisanog uloga. Rezultati sugeriraju da neformalni digitalni kanali često promovišu agresivne investicione strategije usmjerene na pojedinačne proizvode, zanemarujući koncept balansirano portfolija.

Nerazumijevanje principa diversifikacije ima direktne implikacije na sklonost ka igrama na sreću. Ukoliko adolescent investicionu sigurnost poistovjećuje sa ulaganjem cjelokupnih sredstava u jedan ishod, takva logika se direktno projektuje na ponašanje u kladionicama, povećavajući rizik od akumulacije gubitaka. Nalaz da 60 odličnih učenika netačno definiše diversifikaciju potvrđuje diskrepanciju između teorijskog uspjeha u školi i praktične primjene ekonomskih zakona. Odsustvo razumijevanja disperzije rizika u ovoj životnoj dobi može rezultirati dugoročnom nesposobnošću za efikasno upravljanje imovinom i planiranje štednje u odraslom dobu.

Razumijevanje cijene zaduživanja i kamate

Pitanje koje se direktno tiče potrošačkog ponašanja odnosilo se na identifikaciju troška pri kupovini robe na rate (ukupna cijena veća za 150 KM u odnosu na gotovinsko plaćanje). Tačan odgovor (trošak kamate) odabralo je 59,8% ispitanika (344 učenika). Iako je ovo procentualno najuspješniji rezultat u testu, nalaz da 39,6% ispitanika (228 učenika) taj višak percipira kao „bonus za prodavca“ ukazuje na nerazumijevanje cijene kapitala kroz vrijeme. Ovakva percepcija sugerira da značajan dio mladih trošak zaduživanja interpretira kao trgovačku proviziju, a ne kao cijenu iznajmljenog novca.

U pogledu obrazovnog profila, učenici srednjih stručnih škola pokazali su viši stepen prepoznavanja kamate (61%) u odnosu na gimnazijalce (60%) i učenike zanatskih škola (55%). Analiza prema polnoj strukturi potvrđuje prethodne trendove; djevojke su u 64% slučajeva precizno identifikovale bankarski trošak, dok je kod muškaraca taj procenat iznosio 55%. Veća učestalost odgovora „bonus za prodavca“ kod muškog dijela uzorka (44%) može ukazivati na veću izloženost marketinškim strategijama za tehničku robu, gdje se stvarni troškovi finansiranja često sekundarno pozicioniraju u odnosu na prodajne benefite.

Statistički podaci ponovo naglašavaju značaj porodične socijalizacije. Od 152 ispitanika koji o finansijskim temama razgovaraju sa roditeljima, njih 141 (92,7%) ispravno definiše kamatu. Kod grupe koja se informiše isključivo putem digitalnih platformi (249 ispitanika), procenat tačnih odgovora opada na 61%, uz visoku zastupljenost (38%) onih koji trošak zaduživanja doživljavaju subjektivno, a ne kao ekonomsku kategoriju.

Učenici sa mjesečnim primanjima preko 100 KM u 64% slučajeva prepoznaju kamatu, što predstavlja pozitivno odstupanje u odnosu na prosjek. Ipak, nedostatak suštinskog razumijevanja funkcije bankarske naknade kod značajnog dijela ove grupe stvara rizik od buduće prezaduženosti kroz nekritičko prihvatanje potrošačkih kredita.

Rezultati ukazuju na to da adolescenti otežano prave razliku između prodajne marže i kamatne stope, što umanjuje njihovu sposobnost poređenja različitih finansijskih ponuda. Činjenica da 32,6% ispitanika sa odličnim uspjehom (46 učenika) ne prepoznaje kamatu u strukturi cijene, dodatno potvrđuje diskrepanciju između akademskog rezultata i praktične ekonomske pismenosti.

Razumijevanje platnih instrumenata i duga

Analiza poznavanja osnovne razlike između debitnih i kreditnih kartica pokazuje da 54,4% ispitanika (313 učenika) ispravno identifikuje debitnu karticu kao instrument za trošenje sopstvenih sredstava, a kreditnu kao instrument zaduživanja. Nalaz da 30,3% uzorka (174 učenika) smatra da između navedenih instrumenata ne postoji funkcionalna razlika, ukazuje na visok rizik od buduće prezaduženosti. Percepcija kreditne kartice kao neiscrpnog izvora likvidnosti, umjesto kao duga sa pripadajućim troškom, predstavlja bazični deficit u razumijevanju ličnih finansija.

Ponovo je uočena polna diskrepancija u korist ženskog dijela uzorka (61% tačnih odgovora nasuprot 47% kod muškaraca). U pogledu obrazovnih profila, učenici srednjih stručnih škola pokazuju najviši stepen tačnosti (56%), dok je kod učenika zanatskih škola procenat onih koji ne prave razliku između sopstvenog i pozajmljenog novca iznosio 39%. Ovi podaci sugerišu da u zanatskim školama, čiji polaznici nerijetko najranije stupaju na tržište rada, postoji izražen nedostatak edukacije o bankarskim proizvodima.

Uticaj porodične komunikacije na ovaj segment znanja je statistički dominantan. Od 152 ispitanika koji u porodici redovno učestvuju u ekonomskim dijalozima, njih 95,4% tačno definiše razliku između kartica. Nasuprot tome, kod ispitanika koji se informišu isključivo putem digitalnih platformi (249 učenika), 40% njih tvrdi da su u pitanju sinonimi. Ovakav rezultat ukazuje na to da neregulisan digitalni sadržaj generiše površno razumijevanje finansijskih instrumenata, što u realnom ekonomskom kontekstu može rezultirati akumulacijom duga.

Ispitanici koji raspolažu sa mjesečnim iznosom preko 100 KM pokazuju iznadprosječnu tačnost (56%), što se može povezati sa češćom upotrebom debitnih računa prilagođenih mladima. Međutim, podatak da 28% učenika iz ove grupe i dalje ne uočava razliku, potvrđuje da posjedovanje finansijskog instrumenta nije garancija razumijevanja mehanizma njegovog funkcionisanja. Nerazumijevanje porijekla kapitala i pripadajućih kamatnih stopa kod kreditnih kartica predstavlja preduslov za finansijsku nestabilnost i potencijalna socijalno neprilagođena ponašanja uzrokovana gubicima. Nalaz da 25,5% odličnih učenika ne pravi razliku između duga i sopstvenih sredstava potvrđuje neophodnost uvođenja finansijske edukacije kao posebnog modula, bez obzira na opšti akademski uspjeh učenika.

Poznavanje poreskog sistema u kontekstu igara na sreću

Analizu odgovora na pitanje “Da li se dobici na nagradnim igrama ili u kladionicama zakonski oporezuju u našoj zemlji?” pokazuje da adolescenti imaju iskrivljenu sliku o ekonomskom sistemu. Ovo pitanje direktno spaja opšte znanje sa temom igara na sreću, koja je centralna za tezu o socijalno neprilagođenom ponašanju. Svega 34,2% (197 ispitanika) dalo je tačan odgovor (Da), potvrđujući da su dobici na nagradnim igrama i u kladionicama oporezivi. Ostalih 65,8% adolescenata živi u zabludi da je novac dobijen na sreću „čist” od obaveza prema zajednici. Posebno je indikativno da čak 174 učenika (30,3%) vjeruje u potpuno nerealnu opciju da se oporezuju samo dobici veći od milion KM. Ovakva percepcija stvara mit o „lakom i čistom novcu”, što je psihološka podloga za razvoj zavisnosti od kockanja.

Ovdje uočavamo najdrastičniju razliku do sada. Čak 41% muškaraca eksplicitno tvrdi da se dobici ne oporezuju (odgovor „Ne”), a dodatnih 34% vjeruje u mit o milionskom pragu. To znači da

svega 25% mladića u BiH zna da država uzima dio dobitka. Kod djevojaka je svijest o porezima znatno viša (43% tačnih odgovora).

Podaci ponovo dokazuju da škola i mediji ne rade svoj posao. Od 152 ispitanika koji u porodici redovno razgovaraju o novcu, njih 141 (92,7%) zna da postoji porez na dobitak. S druge strane, kod učenika koji se informišu putem društvenih mreža (249 ispitanika), vlada potpuni značajan nedostatak informacija: preko 50% njih tvrdi da poreza nema, dok 34% vjeruje u prag od milion KM. Ovo potvrđuje da TikTok i YouTube sadržaji, koji često promovišu dobitne listiće, svjesno ili nesvjesno prećutkuju poreske obaveze, kreirajući kod mladih lažnu sliku o isplativosti kockanja.

Vrsta škole i akademski uspjeh nisu se pokazali kao značajni faktori informisanosti u ovom domenu. Učenici srednjih stručnih škola, bez obzira na usmjerenje, u svega 35% slučajeva poznaju poreske propise. Podatak da značajan broj učenika sa odličnim uspjehom ne poznaje osnovne fiskalne obaveze sopstvene države ukazuje na to da formalni obrazovni sistem ne nudi elementarna znanja o javnim finansijama. Percepcija dobitka kao prihoda „izvan sistema“, bez obzira na geografsku lokaciju ispitanika, predstavlja faktor rizika koji podstiče ulaganje ličnih sredstava u špekulativne aktivnosti i doprinosi razvoju socijalno neprilagođenog ponašanja.

Razumijevanje rizika bankrota i gubitka uloga kao investicionog rizika

Analiza odgovora na pitanje o posljedicama stečaja kompanije na uloženi kapital ključna je za procjenu svjesnosti o investicionom riziku. Dok prethodna pitanja tretiraju bankarske proizvode, ovo pitanje testira razumijevanje činjenice da tržište kapitala ne nudi apsolutnu sigurnost uloga. Tačan odgovor, koji podrazumijeva vjerovatni gubitak većeg dijela ili cjelokupnog uloga, odabralo je 48,1% ispitanika (277 učenika). Nalaz da 51,9% uzorka vjeruje u postojanje nepostojećih zaštitnih mehanizama ukazuje na značajan deficit u percepciji tržišnih realnosti. Posebno je indikativno da 29,9% ispitanika (172 učenika) očekuje automatski prenos sredstava na drugu kompaniju, dok 19,6% (113 učenika) računa na državnu intervenciju u svrhu povrata cjelokupnog uloga. Ovakva percepcija generiše nerealna očekivanja o sigurnosti, što predstavlja rizik za ulazak u visokorizične špekulativne investicije bez adekvatne analize.

Polna distribucija rezultata pokazuje da ispitanice imaju realniji pristup investicionom riziku, sa 54,5% tačnih odgovora, dok je kod muškaraca taj procenat iznosio 41,3%. Podatak da 23,5% muškog uzorka vjeruje u državne garancije za privatne dionice ukazuje na nerazumijevanje razlike između osigurane štednje u bankama i ulaganja u korporativne hartije od vrijednosti.

Korelacija sa porodičnom socijalizacijom ostaje dominantna varijabla; 90,8% ispitanika (138 od 152) koji redovno učestvuju u ekonomskim dijalozima u porodici tačno identifikuje rizik od potpunog gubitka. Nasuprot tome, kod učenika koji se primarno informišu putem digitalnih platformi (249 ispitanika), više od 60% njih očekuje državnu pomoć ili automatski prenos sredstava. Rezultati sugerišu da neformalni digitalni kanali često prezentuju investiranje kao aktivnost bez inherentnog rizika bankrota.

U pogledu obrazovnog profila, nisu uočene značajne razlike između učenika ekonomskih i tehničkih škola (48,6% tačnosti) u odnosu na gimnazijalce (50,4%). Zanimljiv nalaz predstavlja ujednačenost rezultata ispitanika sa nedovoljnim uspjehom (39%) i onih sa odličnim uspjehom (49%), što potvrđuje da svjesnost o investicionom riziku nije isključivo korelirana sa akademskim postignućima. Vjerovanje u državnu zaštitu privatnih investicija kod 20% uzorka ukazuje na odsustvo percepcije lične odgovornosti za finansijske odluke, što je faktor rizika kod ulaganja u neregulisanu imovinu poput kriptovaluta. Interpretacija stečaja kao „prenosa sredstava“ kod 30% ispitanika potvrđuje duboko nerazumijevanje likvidacije subjekta, što povećava vjerovatnoću agresivnog investicionog ponašanja. Rezultati ukazuju na to da polovina srednjoškolaca nema razvijenu svijest o

tržišnom gubitku, što nalaže hitnu potrebu za praktičnom edukacijom o rizicima radi prevencije buduće socijalne frustracije i ekonomskih gubitaka.

Razumijevanje definicije budžeta

Analiza odgovora na pitanje o definiciji budžeta predstavlja specifičan izuzetak u istraživanju, s obzirom na to da su ispitanici u ovom segmentu pokazali najviši nivo teorijske informisanosti. Tačan odgovor, koji budžet definiše kao „plan prihoda i rashoda za određeni period“, prepoznalo je 93,6% ispitanika (538 učenika). Ovo je jedina kategorija u kojoj nisu uočene statistički značajne razlike s obzirom na pol, tip obrazovne ustanove ili geografsku lokaciju ispitanika. Ovako visok stepen usaglašenosti sugerise da je navedeni termin integrisan u korpus opšte informisanosti ili je adekvatno zastupljen u formalnim nastavnim planovima. Marginalna grupa od 5% ispitanika (29 učenika) budžet percipira isključivo kao spisak planiranih nabavki, što ukazuje na naglašen potrošački pristup uz zanemarivanje prihodovne strane i ograničenosti resursa.

Međutim, visok procenat tačnih definicija ne korelira sa praktičnom primjenom budžetiranja u svakodnevnom životu. Uporedna analiza podataka pokazuje značajan jaz između poznavanja teorijskog koncepta i njegove implementacije; podsjećamo da 72% ispitanika rijetko učestvuje u porodičnim razgovorima o troškovima, što ukazuje na to da je znanje o budžetu primarno deklarativnog karaktera. Čak i kod grupe koja se informiše isključivo putem digitalnih platformi (249 ispitanika), procenat tačnih odgovora iznosi visokih 88%.

Ovi nalazi potvrđuju da je pojam budžeta široko prisutan u javnom diskursu, ali na nivou koji ne podrazumijeva nužno finansijsku disciplinu ili vještinu upravljanja ličnim sredstvima. Diskrepancija između poznavanja definicije budžeta i nerazumijevanja bazičnih ekonomskih procesa (poput inflacije ili diversifikacije rizika) dokazuje da formalno obrazovanje nudi terminološku osnovu, ali ne i funkcionalnu pismenost neophodnu za donošenje racionalnih finansijskih odluka.

Percepcija mikrokreditnih i kratkoročnih pozajmica

Analiza odgovora na pitanje o prirodi „brzih“ ili mikrokredita ukazuje na to da velika većina adolescenata prepoznaje inherentne rizike ovih instrumenata. Tačno 88,8% ispitanika (511 učenika) ispravno identifikuje da ovi krediti nose visoke kamatne stope i značajne troškove obrade. Visok stepen tačnosti u ovom segmentu može se pripisati dominantnom negativnom narativu u javnom prostoru, ali i iskustvima unutar neposrednog socijalnog okruženja ispitanika. Ipak, pažnju analitičara privlači grupa od 10% ispitanika (57 učenika) koja smatra da su navedena sredstva bespovratna.

Iako je posmatrani uzorak od 57 učenika numerički manji, on je statistički značajan u kontekstu procjene socijalnog rizika. Percepcija komercijalnih kreditnih proizvoda kao bespovratnih sredstava ukazuje na duboko nerazumijevanje obligacionih odnosa i funkcionisanja finansijskog sistema. Ova grupa ispitanika predstavlja kategoriju koja je najizloženija rizicima prevara i neformalnog tržišta novca. Karakteristično je da se u ovoj grupi nalaze i učenici sa odličnim uspjehom (18 učenika) i gimnazijalci (12 učenika), što potvrđuje da kognitivna pristrasnost o dostupnosti „lakog novca“ nije isključivo korelirana sa nivoom formalnog obrazovanja.

Rezultati su ujednačeni po demografskim osnovama, uz blagu polnu diskrepanciju; kod muškaraca je procenat onih koji vjeruju u bespovratnu prirodu ovih sredstava nešto viši (11,2%) u odnosu na djevojke (8,7%). Ovakav nalaz može se povezati sa izraženijom sklonošću muškog dijela uzorka ka iracionalnom preuzimanju rizika radi brzog obezbjeđivanja likvidnosti za potrošnju ili igre na sreću. Najniža stopa pogrešnih interpretacija zabilježena je kod ispitanika koji se informišu putem porodičnih i neposrednih društvenih kontakata. Nasuprot tome, kod adolescenata koji se oslanjaju isključivo na digitalne platforme, uočena je najveća učestalost nerealnih očekivanja. To ukazuje na

činjenicu da digitalni marketinški kanali često zamagljuju razliku između kredita i bonusa, što doprinosi formiranju pogrešnih finansijskih stavova kod mladih.

Diskusija

Rezultati istraživanja ukazuju na prisustvo „paradoksa deklarativne pismenosti“. Dok adolescenti u Bosni i Hercegovini pokazuju visoku stopu prepoznavanja osnovnih definicija, poput budžeta (93,6%) ili troškova mikrokredita (88,8%), sposobnost primjene tih koncepata u realnim scenarijima je na niskom nivou. Dobijeni nalazi potvrđuju da obrazovni sistem uspješno prenosi terminološke definicije, ali ne razvija vještine upravljanja rizikom. Podatak da 40% učenika sa odličnim uspjehom ne razumije uticaj inflacije na kupovnu moć novca dokazuje da akademska izvrsnost u trenutnom sistemu nije ekvivalent funkcionalnoj ekonomskoj inteligenciji. Nepostojanje korelacije između naučenog pojma i svakodnevnog ponašanja stvara privid kompetentnosti, što umanjuje oprez adolescenata u situacijama stvarnog finansijskog rizika.

Poseban segment istraživanja odnosi se na inverziju percepcije rizika. Činjenica da značajan broj ispitanika rad putem omladinskih zadruga ili kupovinu državnih obveznica percipira rizičnijim aktivnostima od sportskog klađenja, ukazuje na duboku distorziju vrijednosnog sistema. Percepcija klađenja kao „modela zarade“, umjesto kao igre na sreću sa negativnim matematičkim očekivanjem, direktna je posljedica agresivnog marketinga i normalizacije kockanja unutar vršnjačkih grupa. Ovakva kognitivna pristrasnost predstavlja bazični faktor rizika za razvoj socijalno neprilagođenog ponašanja i potencijalne zavisnosti.

Nalazi o stečaju privrednih društava i oporezivanju dobitaka otkrivaju nerazumijevanje fiskalnog sistema i lične odgovornosti. Značajan dio ispitanika ispoljava paternalistička očekivanja, vjerujući da država garantuje za privatne investicije, dok većina ne poznaje poreski tretman dobitaka u kladionicama. Ovakva netransparentnost poreza i rizika gubitka kreira iluziju o profitabilnosti izvan institucionalnog okvira. Odsustvo svjesnosti o nepovratnosti uloga u slučaju bankrota čini mlade osobe ranjivim na spekulativne šeme, poput neregulisane trgovine krypto-imovinom, gdje se očekuje zaštita sistema koja u realnosti ne postoji. Konačno, podaci o diversifikaciji i kreditnim karticama potvrđuju da adolescenti poistovjećuju sigurnost sa koncentracijom rizika. Preferencija strategije koncentrisanog uloga kod 45% ispitanika direktno korelira sa sklonošću ka igrama na sreću. Bez systemske edukacije usmjerene na demistifikaciju ovih koncepata, mladi ostaju izloženi finansijskoj eksploataciji, što dugoročno ugrožava ličnu ekonomsku sigurnost i širu društvenu stabilnost.

Zaključak

Istraživanje pokazuje sliku generacije koja teorijski prepoznaje opasnost (kao što prepoznaju i definiciju budžeta), ali u praktičnim primjerima (kao što su inflacija ili bankrot) pokazuje ozbiljne nedostatke u logičkom zaključivanju. Dalje, potvrdilo je dubokog jaza između teoretskog prepoznavanja ekonomskih pojmova i njihove funkcionalne primjene. Iako učenici bez poteškoća definišu budžet ili prepoznaju skupoću mikrokredita, većina njih ne razumije mehanizme zaštite od inflacije niti značaj diversifikacije ulaganja. Najkritičniji nalaz istraživanja predstavlja normalizacija sportskog klađenja koje značajan broj adolescenata ne doživljava kao primarni finansijski rizik. Rezultati ukazuju na to da porodična komunikacija predstavlja najsnažniji faktor zaštite dok su društvene mreže glavni izvor dezinformacija koje pothranjuju iluzije o brznoj zaradi bez poreza i rizika.

Glavna ograničenja ovog rada ogledaju se u subjektivnosti samoevaluacije ispitanika jer postoji rizik da su davali društveno poželjne odgovore kako bi se prikazali informisanijim nego što zaista jesu. Korištenje online ankete i prigodnog uzorka može rezultovati većim učešćem digitalno pismenijih učenika iz urbanih sredina dok su ruralni predjeli ostali djelimično zapostavljeni. Osim toga

treba uzeti u obzir da je prikupljanje podataka u januaru moglo uticati na trenutnu percepciju važnosti budžeta zbog prazničnog perioda povećane potrošnje koji mu je prethodio. Na osnovu utvrđenih nedostataka u znanju mladih predlaže se uvođenje praktičnih modula u obrazovni sistem koji bi se fokusirali na simulacije stvarnih situacija umjesto na puko učenje definicija. Neophodno je pooštriti zakonske okvire za oglašavanje kladionica i mikrokreditnih organizacija u digitalnim medijima koje mladi svakodnevno koriste. Poseban fokus treba staviti na edukaciju roditelja kako bi se podstakao otvoren razgovor o troškovima života i opasnostima koje nosi nerazumno zaduživanje ili traženje brze zarade kroz igre na sreću. Buduće studije bi trebale produbiti razumijevanje ove problematike kroz longitudinalna istraživanja koja bi pratila iste grupe učenika nakon stupanja na tržište rada. Potrebno je sprovesti i dubinske intervju sa ispitanicima koji pokazuju ekstremnu sklonost ka riziku radi otkrivanja psiholoških korijena takvih zabluda. Komparativna analiza sa vršnjacima iz zemalja koje već imaju integrisanu finansijsku edukaciju pomogla bi u identifikovanju najboljih modela za hitnu reformu domaćeg obrazovnog sistema.

Literatura:

1. Anghel, M. S., & Pochea, M. M. (2025). Financial literacy and financial well-being: Empirical evidence from Romania. *Borsa Istanbul Review*, 100776. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2025.100776>
2. Bai, Z., Wang, P., & Zhang, H. (2024). When uncertainties matter: the causal effect of cryptocurrency investment on retirement hardship withdrawals. *Finance Research Letters*, 67, 105952. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.105952>
3. CFPB, C. (2017). Financial well-being in America. *Recuperado em*, 30, 201.
4. Gathergood, J. (2012). Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness. *Journal of economic psychology*, 33(3), 590-602. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2011.11.006>
5. Grohmann, A. (2018). Financial literacy and financial behavior: Evidence from the emerging Asian middle class. *Pacific-Basin Finance Journal*, 48, 129-143. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2018.01.007>
6. Grujić, M., & Poljašević, J. (2024). Capital structure determinants of listed private and state companies: Evidence and lessons from Bosnia and Herzegovina. *Review of Innovation and Competitiveness: A Journal of Economic and Social Research*, 9(1), 7-29. doi: <https://doi.org/10.32728/ric.2023.91/1>
7. Grujić, M., & Šikman, M. (2020). Certain manifestation forms and proving money laundering in the emerging market. *Acta Economica*, 18(32), 175-201. DOI: <https://doi.org/10.7251/ACE2032175G>
8. Hasler, A., Lusardi, A., Yagnik, N., & Yakoboski, P. (2023). Resilience and wellbeing in the midst of the COVID-19 pandemic: The role of financial literacy. *Journal of Accounting and Public Policy*, 42(2), 107079. doi: 10.1016/j.jaccpubpol.2023.107079
9. Hsu, Y. L. (2022). Financial advice seeking and behavioral bias. *Finance Research Letters*, 46, 102505. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102505>
10. Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 296-316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
11. Janković, Ž., Grujić, M., Radosavac, A., Momčilović, O. Wendling, I. (2025). Theoretical concepts of financial literacy in the 21st century. *Akademski pregled* 8 (2), 328-335 DOI: 10.7251/AP2502328J
12. Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., & Urban, C. (2022). Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors. *Journal of Financial Economics*, 145(2), 255-272. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.09.022>
13. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2011). Financial literacy around the world: An overview. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4), 497-508. doi:10.1017/S1474747211000448

14. Nationalbank, O. O. (2021). OeNB Euro Survey: A survey on the use of the euro in Central, Eastern and Southeastern Europe. *Vienna: Oesterreichische Nationalbank.*
15. OECD (2018). *The future of education and skills: Education 2030.* Organisation for Economic Co-operation and Development.
16. Poljašević, J., & Grujić, M. (2020). Analysis of public enterprises in the Republic of Srpska and assessment of their financial risk. *Zbornik Radova Ekonomskog Fakulteta u Istočnom Sarajevu*, (21), 37-49. DOI: 10.7251/ZREFIS2021037P
17. Potrich, A. C. G., Vieira, K. M., & Kirch, G. (2015). Determinants of financial literacy: Analysis of the influence of socioeconomic and demographic variables. *Revista Contabilidade & Finanças*, 26, 362-377. DOI: 10.1590/1808-057x201501040
18. Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
19. Rodriguez-Correa, J., et al. (2025). Financial literacy and investment behavior: A contemporary review. *Journal of Financial Education* (In Press). DOI: 10.25215/2455/1002041

FUNCTIONAL FINANCIAL ILLITERATION AS A RISK FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIALLY MALADAPTABLE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Prof. dr Miloš Grujić

University of Business Studies, Banja Luka - Faculty of Business and Financial Studies

Summary

Modern society poses complex financial challenges to adolescents, while formal education often does not follow these processes. The paper analyzes the level of financial literacy among high school students aged 15 to 18 and examines the connection between the lack of basic economic knowledge and risky forms of behavior. The research focuses on „functional illiteracy”, that is, the (in)ability of young people to understand the real value of money, borrowing mechanisms and long-term consequences of financial decisions. In the theoretical part, the paper sheds light on the connection between a low level of knowledge and a tendency towards games of chance, betting and unrealistic promises of quick money, which represents a specific form of social deviation. Empirical research was conducted by testing knowledge on a sample of high school students, covering the areas of inflation, interest rates and budget management. The results indicate that adolescents overestimate their own abilities, while in practice they show a high degree of misunderstanding of risk. The paper argues that financial illiteracy is not only an economic, but also a significant pedagogical and social problem. The research points to the importance of the family and the education system in the process of financial socialization. Finally, the conclusion offers guidelines for preventive action through the introduction of practical financial education, which would reduce the vulnerability of young people and prevent them from entering risk zones associated with financial risky behavior and debt.

Keywords: *financial literacy, risk factors, financial socialization, price of debt, interest rate risk, investment risk management, capital market*

ISPITIVANJE POVEZANOSTI IZMEĐU NEKIH SOCIO-PATOLOŠKIH POJAVA RODITELJA I PSIHOSOCIJALNIH POREMEĆAJA KOD UČENIKA OSNOVNE ŠKOLE

Doc.dr Tatjana Vujović
Filozofski Fakultet Nikšić, Univerzitet Crne Gore³⁵

Apstrakt: Ova studija je imala za cilj da ispita vezu između određenih sociopatoloških ponašanja roditelja i psihosocijalnih poremećaja – posebno depresije i problema u ponašanju među učenicima osnovne škole. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 197 učenika devetog razreda koji su popunili upitnik osmišljen za ovu studiju. Analiza glavnih komponenti otkrila je tri različita faktora: alkoholizam roditelja, depresiju majke i kriminalno ponašanje oca. Pirsonova korelaciona analiza pokazala je značajnu povezanost između alkoholizma roditelja i krađe među učenicima. Razlike među polovima su identifikovane u vezi sa depresijom majki, pri čemu su depresivni simptomi primijećeni isključivo kod djevojčica čije su majke pokazivale depresivne tendencije. Štaviše, boravak oca u zatvoru je značajno povezan sa internalizacijom i eksternalizacijom problema u ponašanju. Rezultati ukazuju na to da pružanje podrške i obuke roditeljima koji pokazuju sociopatološko ponašanje može poboljšati komunikaciju između roditelja i djeteta i smanjiti probleme u ponašanju kod djece. Donosioci politika, edukatori i stručnjaci za mentalno zdravlje trebalo bi da koriste ove uvide za osmišljavanje efikasnih programa intervencije usmjerenih na rješavanje ovih izazova.

Ključne riječi: poremećaji u ponašanju, faktori rizika, alkoholizam roditelja, kriminalno ponašanje oca, depresija majke

UVOD

Širok spektar faktora rizika u savremenom društvu može nepovoljno uticati na psihosocijalni razvoj dece. S obzirom na to da je porodica primarno okruženje za psihosocijalni razvoj djeteta, ovo istraživanje ispituje povezanost socio-patoloških ponašanja roditelja sa psihosocijalnim poremećajima kod dece. Značajan broj empirijskih istraživanja ukazuje na povezanost problematične upotrebe alkohola kod roditelja i različitih negativnih ishoda kod djece, uključujući dugoročne probleme mentalnog zdravlja (Brolin, 2024; Wahlström i sar., 2023; Vujović, 2009). Važno je istaći da su štetni efekti uočeni i kod dece čiji roditelji ispoljavaju blaže oblike alkoholizma. Brojne studije naglašavaju snažnu povezanost između konzumiranja alkohola od strane roditelja i problema u ponašanju kod djece (Bountress & Chassin, 2015). Djeca čiji roditelji često konzumiraju alkohol posebno su ranjiva i imaju veći rizik od razvoja poremećaja ponašanja u poređenju sa svojim vršnjacima.

U retrospektivnoj kohortnoj studiji zasnovanoj na finskim registrima zdravstvene i socijalne zaštite, Raitasalo i saradnici (2019) ispitivali su djecu rođenu 1997. godine i njihove biološke roditelje. Rezultati su pokazali da je zloupotreba alkohola kod roditelja bez obzira na učestalost ili trajanje značajno povezana sa problemima u ponašanju tokom adolescencije. Prethodna istraživanja su takođe pokazala da djevojčice češće nego dečaci prijavljuju konzumiranje alkohola kod roditelja (Syed i sar.,

³⁵ tatjanavuj@ucg.ac.me

2023; Wahlström, 2023). Takođe, depresija i anksioznost su generalno češće kod djevojčica nego kod dečaka (Altemus i sar., 2015).

Kriminalno ponašanje roditelja, posebno očeva, široko je prepoznato kao značajan faktor rizika za razvoj antisocijalnog ponašanja kod mladih, bez obzira na to da li otac živi sa djetetom ili održava kontakt sa njim. U ranim radovima, Loeber i Dishion (1993) su utvrdili da kriminalno ponašanje roditelja pre djetetove desete godine snažno predviđa kasnije delinkventno ponašanje. Iako zatvaranje roditelja u nekim slučajevima može ukloniti štetan uticaj iz djetetovog života, ono je uglavnom povezano sa negativnim razvojnim ishodima. Djeca mogu ispoljavati internalizujuća ponašanja poput depresije, anksioznosti i bijesa. (Davis & Shlafer, 2016; Murray, Farrington & Sekol, 2012), kao i eksternalizujuća ponašanja, uključujući zloupotrebu supstanci, bježanje od kuće i uključivanje u kriminalne aktivnosti (Haskins, Amorim, & Mingo, 2018). Zatvaranje oca je najdoslednije povezano sa delinkvencijom u adolescenciji. Njegova povezanost sa depresijom adolescenata je slabija i varira u zavisnosti od pola i moderirajućih faktora, poput istorije seksualnog zlostavljanja. Na primer, zatvaranje oca povezano je sa većom učestalošću depresije kod adolescentkinja.

Sve veći broj istraživanja povezuje zatvaranje oca sa različitim emocionalnim i bihevioralnim problemima kod djece i adolescenata (Arditti & Johnson, 2022; Poehlmann-Tynan & Turney, 2021). Međutim, i dalje postoji ograničeno razumijevanje specifičnih uslova pod kojima zatvaranje oca postaje štetno, kao i mehanizama koji stoje iza tih efekata. Istraživači ističu da posledice zatvaranja oca na razvoj djece i adolescenata zavise od konteksta porodičnih odnosa u kojem se zatvaranje dešava (Arditti, 2016; Poehlmann-Tynan & Arditti, 2018). Narušeni odnosi između roditelja i djeteta, kao i smanjen kvalitet brige, smatraju se ključnim mehanizmima koji povezuju zatvaranje roditelja sa narušenim blagostanjem djece i adolescenata (Murray & Farrington, 2008).

Depresija majke takođe je dosledno povezana sa delinkventnim ponašanjem adolescenata (Bolsoni-Silva & Loureiro, 2020), jer se depresivne majke često suočavaju sa poteškoćama u ispunjavanju roditeljskih uloga. Postporođajna depresija majki jedan je od najistraženijih postnatalnih faktora rizika za mentalno zdravlje majke i djeteta. Javlja se kod približno 13% majki (Leahy-Warren & McCarthy, 2007) i povezana je sa povećanim rizikom od nepovoljnih razvojnih ishoda kod djece, uključujući probleme u ponašanju, kognitivne teškoće i trajne internalizujuće i eksternalizujuće probleme. Posebno je značajno da je postporođajna depresija majki snažan prediktor depresije kod njihove dece u adolescenciji (Pearson i sar., 2013). Na primjer, djeca majki koje su imale postporođajnu depresiju imaju veći rizik od razvoja depresije do 16. godine (Murray i sar., 2011), a efekti mogu trajati i u ranoj odrasloj dobi (Kwong i sar., 2019).

Uticaj postporođajne depresije prevazilazi same depresivne simptome. Iako su postojeća istraživanja uglavnom fokusirana na rano djetinjstvo, malo se zna o dugoročnim efektima postporođajne anksioznosti majki na mentalno zdravlje potomstva u adolescenciji. Prethodna istraživanja su utvrdila povezanost između postporođajne anksioznosti majki i emocionalnih problema kod djece u uzrastu od 4. i 6. godina (O'Connor i sar., 2002; O'Connor i sar., 2003). Međutim, potrebna su dodatna istraživanja kako bi se ispitao uticaj postporođajne anksioznosti na mentalno zdravlje adolescenata.

Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita odnos između socio-patoloških ponašanja roditelja, konkretno roditeljskog alkoholizma, depresije majke i kriminalnog ponašanja oca i psihosocijalnih poremećaja kod učenika osnovne škole. Preciznije, cilj je bio da se utvrdi stepen povezanost između intenziteta izloženosti ovim problemima i vjerovatnoće razvoja problema u ponašanju i depresije kod učenika. Takođe, istraživanje je imalo za cilj da ispita potencijalne rodne razlike u ovim odnosima.

Metod

Uzorak

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 197 učenika devetog razreda osnovne škole, od čega je bilo 137 dječaka i 60 djevojčica. Primjenjena je metoda slučajnog uzorka, koja je započela izborom škole, a zatim i nasumičnim izborom odjeljenja. Učešće je bilo dobrovoljno, a informisani pristanak je dobijen od svih učenika. Istraživanje je odobreno od strane institucionalnog etičkog komiteta i sprovedeno u skladu sa etičkim principima Deklaracije iz Helsinkija.

Instrumenti

Sociodemografski upitnik

Sociodemografski upitnik posebno konstruisan za ovo istraživanje korišćen je za prikupljanje informacija o polu ispitanika, uzrastu, tipu škole, veličini zajednice u kojoj žive, kao i o bračnom statusu roditelja, zaposlenju, obrazovanju i percepciji finansijskog statusa porodice.

Eksternalizovani problemi u ponašanju

Za procjenu eksternalizovanih problema korišćen je upitnik samoprocjene rizičnog i delinkventnog ponašanja (SRDP-2015; Ajduković, Rajhvajn Bulat, & Sušac, 2015), koji predstavlja skraćenu i modifikovanu verziju SRDP-2007 (Ručević, Ajduković, & Šincek, 2009) i sastoji se od 34 ajtema. Instrument obuhvata osam subskala, međutim u ovom istraživanju fokus je bio na sledeće tri: ponašanje koje krši norme, manja delinkventna ponašanja i zakonski prekršaji. Ispitanici su navodili koliko često su tokom prethodne godine učestvovali u svakom ponašanju, koristeći skalu od 0 (nikada) do 5 (nekoliko puta nedeljno). Rezultati subskala izračunati su kao srednja vrednost odgovora na ajteme i kreću se od 0 do 5, pri čemu viši skor ukazuje na učestalije rizično ponašanje. U ovom uzorku interna konzistentnost bila je visoka: $\alpha = .86$ za ponašanje koje krši norme i $\alpha = .82$ za manja delinkventna ponašanja.

Upitnik zdravlja pacijenata-4 (PHQ-4)

Ovaj instrument korišćen je za procjenu simptoma depresije i anksioznosti kod studenata. Skala se sastoji od 4 ajtema, uključujući tvrdnje poput: „Tokom poslednje dve nedjelje, koliko često ste se osećali potišteno, depresivno ili beznadežno?“ Odgovori su procenjivani na trostepenoj skali. Ukupan skor se dobija sumiranjem odgovora na svim ajtemima i interpretira se na sledeći način:

0–2 = normalno,

3–5 = blagi simptomi,

6–8 = umjereni simptomi,

9–12 = teški simptomi.

Skala percepcije socio-patološkog ponašanja roditelja

Ova skala sadrži 11 ajtema koji procjenjuju prisustvo socio-patoloških ponašanja kod roditelja, posebno alkoholizam roditelja i očevu kriminalnu istoriju. Primjer ajtema je: „Koliko često je vaša majka konzumirala alkohol tokom vašeg djetinjstva?“ Ispitanici su odgovarali na petostepenoj

Likertovoj skali, od 1 (nikada) do 5 (skoro uvijek). Interna konzistentnost skale bila je zadovoljavajuća ($\alpha = .80$).

Statistička analiza Statistička analiza podataka izvršena je putem deskriptivne statistike, eksplorativne faktorske analize Metoda glavnih komponenti. Pirsonovi korelacioni koeficijenti i t-test za nezavisne uzorke. Faktorska analiza sprovedena je radi identifikacije latentnih dimenzija socio-patološkog ponašanja roditelja. Pirsonove korelacije korišćene su za ispitivanje povezanosti između roditeljskih faktora rizika i problema u ponašanju i emocijama kod djece. Rodne razlike u ovim relacijama testirane su t-testom. Interna konzistentnost skala i faktora procenjena je Kronbahovim alfa koeficijentom.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Faktorska struktura socio-patološkog ponašanja roditelja Sprovedena je faktorska analiza metoda glavnih komponenti kako bi se ispitala struktura skale percepcije socio-patološkog ponašanja roditelja. Deset varijabli iz upitnika podvrgnuto je faktorskoj analizi glavnih komponenti. Ekstrahovane su tri komponente sa sopstvenim vrednostima većim od 1, koje zajedno objašnjavaju 48,02% ukupne varijanse (videti Tabelu 1). Komponente su interpretirane kao: roditeljski alkoholizam, majčina depresija i očev kriminalitet.

Tabela 1. *Summary of Principal Component Analysis – Total Variance Explained*

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,099	20,989	20,989	2,099	20,989	20,989
2	1,635	16,346	37,334	1,635	16,346	37,334
3	1,068	10,681	48,015	1,068	10,681	48,015
4	1,061	10,614	58,629	1,061	10,614	58,629
5	,917	9,165	67,794			
6	,767	7,673	75,467			
7	,758	7,576	83,043			
8	,727	7,273	90,316			
9	,608	6,076	96,392			
10	,361	3,608	100,000			
Extraction Method: Principal Component Analysis.						

Matrica komponenti – faktorska opterećenja

Prvi faktor, koji je karakterisan visokim opterećenjima za roditeljsku konzumaciju alkohola i kockanje, nazvan je roditeljski alkoholizam. Ovaj faktor objašnjava 20,99% ukupne varijanse i pokazuje zadovoljavajuću internu konzistentnost (Cronbach $\alpha = .70$). Drugi faktor, pretežno definisan majčinom depresijom (opterećenje = .687), nazvan je majčina depresija. Ovaj faktor objašnjava 16,35% varijanse, sa Cronbach $\alpha = .70$. Treći faktor, koji obuhvata očevu zatvorsku istoriju i kockanje, nazvan je očev kriminalitet. Ovaj faktor objašnjava 10,68% varijanse i pokazuje odličnu internu konzistentnost (Cronbach $\alpha = .96$).

Tabela br.2

Component Matrix – Factor Loadings

Variable	Component		
	I factor	II factor	III factor
Alkoholizam roditelja	,562	,334	,026
Istorija boravka u zatvoru .otac	,473	,526	,528
Fizičko zlostavljanje dece od strane roditelja alkoholičara	,340	,269	-,298
Depresija majke	,334	,687	,452
Očeva zavisnost od kocke	,379	,336	-,363

Povezanost roditeljskog alkoholizma i krađe kod učenika

Kako bi se testirala hipoteza da je veća učestalost roditeljskog konzumiranja alkohola povezana sa većom vjerovatnoćom krađe kod učenika, sprovedena je Pirsonova korelaciona analiza.

Tabela br. 3 Pirsonova korelacija između alkoholizma roditelja i krađe kod učenika

		Učestalost konzumacije alkohola kod roditelja	Krađa kod učenika
Učestalost konzumacije alkohola kod roditelja	Pearson Correlation	1	,334**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	197	197
Krađa kod učenika	Pearson Correlation	,334**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	197	197

Analiza je pokazala statistički značajnu pozitivnu korelaciju ($r = .334$, $p < .01$) između učestalosti roditeljskog konzumiranja alkohola i krađe kod učenika.

Povezanost majčine depresije i emocionalnih problema kod djevojčica

Treća hipoteza je pretpostavila da su devojčice čije majke pokazuju simptome depresije sklonije poremećajima raspoloženja i povlačenju. Sprovedena je Pirsonova korelaciona analiza.

Tabela br.4 Pirsonova korelacija između majčine depresije i depresivnih simptoma kod učenica.

		Depresija kod djevojčica	Depresija majki
Depresija kod djevojčica	Pearson Correlation		,935**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	60	42
Depresija majki	Pearson Correlation	,935**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	60	42

Korelacija između majčine depresije i depresivnih simptoma kod ćerki bila je veoma visoka ($r = .935$), što ukazuje na snažnu statistički značajnu povezanost. Ovi rezultati podržavaju hipotezu da je majčina depresija tijesno povezana sa internalizovanim simptomima kao što su tuga i povlačenje kod djevojčica.

Rodne razlike u pogledu očevog boravka u zatvoru i problema u ponašanju kod djece

Četvrta hipoteza ispitala je da li pol moderira odnos između očeve zatvorske kazne i internalizovanih i eksternalizovanih problema u ponašanju kod dece. Za procjenu ovih razlika primenjen je t-test za nezavisne uzorke.

Tabela br.5 Rodne razlike u uticaju očinske zatvorske kazne na eksternalizovane i internalizovane probleme u ponašanju

Očev boravak u zatvoru		M	SD	t	P	Cohen's d
Eksternalizovani problemi	Dječaci	8.20	2.51	1.82	.005	
	Djevojčice	7.84	1.70			
Internalizovani problem	Dječaci	12.03	4.11	1.65	.000	
	Djevojčice	14.40	4.60			

Rezultati dobijeni t-testom pokazuju da su djevojčice čiji su očevi bili u zatvoru prijavile značajno viši nivo internalizovanih problema (npr. depresija, anksioznost), dok su dječaci ispoljavali više eksternalizovanih ponašanja (npr. agresija, kršenje pravila). Ovi nalazi potvrđuju hipotezu i ukazuju na to da se uticaj očinske zatvorske kazne ispoljava različito u zavisnosti od pola djeteta.

DISKUSIJA

Ova studija ispitala je odnos između nekih socio-patoloških ponašanja roditelja i psihosocijalnih problema kod djece osnovnoškolskog uzrasta. Tokom poslednje dvije decenije, brojna istraživanja istakla su ulogu roditeljskih faktora u razvoju psihosocijalnih poremećaja tokom adolescencije

(Hrnčić, 2003; Ručević, 2011; De Vries, Hoeve, Stams, & ctr, 2016; Garcia, 2018). Prva hipoteza je pretpostavila da dimenzije roditeljske psihopatologije predstavljaju odvojene, stabilne strukture koje mogu služiti kao prediktori psihosocijalnih poremećaja kod adolescenata. Faktorska analiza potvrdila je tri stabilne dimenzije: roditeljski alkoholizam, majčina depresija i očev kriminalitet. Iako ovi faktori mogu doprinijeti razvoju psihosocijalnih problema, treba ih posmatrati kao faktore rizika, a ne kao direktne uzročne mehanizme.

Druga hipoteza je pretpostavila pozitivnu povezanost između roditeljskog alkoholizma i krađe kod učenika, što je potvrđeno rezultatima. Djeca roditelja zavisnih od alkohola bila su sklonija ispoljavanju problematičnog ponašanja u poređenju sa djecom čiji roditelji ređe konzumiraju alkohol. Ranija istraživanja o djeci alkoholičara pokazala su više stope eksternalizovanih ponašanja, kao što su poremećaj pažnje i hiperaktivnost (Earls et al., 1998) i poremećaji ponašanja (Merikangas et al., 1985). Roditeljski alkoholizam ne uzrokuje direktno agresiju ili antisocijalno ponašanje, već djeluje indirektno, uz moderirajuće varijable kao što su pol djeteta i to da li je pogođena majka ili otac. Našij nalazi se razlikuju od nalaza Mahedi i sar. (2017), koji nisu našli značajnu povezanost između roditeljske upotrebe alkohola u djetinjstvu i problematičnog ponašanja adolescenata. Kada su trezni, roditelji alkoholičari mogu pokazivati brižno i pažljivo ponašanje, dok pod dejstvom alkohola često postaju fizički i emocionalno nasilni. Ova nekonzistentnot u ponašanju može stvoriti emocionalnu konfuziju i osećaj samookrivljavanja kod djece, koja teško predviđaju i interpretiraju ponašanje svojih roditelja. Ambivalentan odnos koji djeca razvijaju sa roditeljima alkoholičarima može doprineti komorbiditetu depresije i poremećaja ponašanja (Klostermann et al., 2011; Suneel, Schwaiger, Zehra, & Nazim, 2022). Treća hipoteza je sugerisala da će djevojčice čije majke imaju izraženije simptome depresije pokazivati veću emocionalnu nestabilnost i socijalno povlačenje. Hipoteza je potvrđena podacima, u skladu sa ranijim istraživanjima. Četvrta hipoteza predviđela je rodne razlike u povezanosti između očevog zatvaranja i internalizovanih i eksternalizovanih problema. Rezultati su potvrdili da djeca doživljavaju roditeljsku separaciju usled zatvaranja kao veoma stresan događaj. Odsustvo oca često dovodi do emocionalnog povlačenja i smanjene socijalne angažovanosti. Pored toga, ova djeca se često suočavaju sa stigmom i socijalnim isključivanjem. Bihevioralne reakcije na ovu separaciju manifestuju se i kao internalizovani simptomi (npr. depresija) i kao eksternalizovana ponašanja (npr. delinkvencija). Naši nalazi su u skladu sa prethodnim studijama koje pokazuju da je očev zatvor snažnije povezan sa eksternalizovanim ishodom (Arditti & Johnson, 2022; Poehlmann-Tynan & Turney, 2021), dok je majčino odsustvo češće povezano sa internalizovanim simptomima, kao što su unutrašnja emocionalna patnja i emocije usmjerene ka sebi (Halemani & Venumadhava, 2017).

Ograničenja i praktične implikacije Ograničenje ove studije je korišćenje samoprocena, koje mogu biti podložne pristrasnosti odgovora i efektima socijalno poželjnog odgovaranja. Ipak, dobijeni pokazatelji pružaju vrijedan doprinos razvoju ciljanih preventivnih i interventnih programa usmjerenih na smanjenje delinkventnog ponašanja u adolescenciji. Sveukupno, ograničenja studije ukazuju na potrebu za daljim istraživanjima radi boljeg razumijevanja složenog odnosa između roditeljskih konflikata, vaspitnih praksi i ponašajnih ishoda kod adolescenata. Pružanje roditeljskog vođenja i podrške je od suštinskog značaja, posebno kroz obuku u pozitivnim roditeljskim praksama, kao što je dosledno praćenje ponašanja djece. Stručnjaci za mentalno zdravlje treba da procijene stepen zloupotrebe alkohola kod roditelja i implementiraju ciljne strategije podrške. Programi samopomoći i prevencije mogu igrati ključnu ulogu u ublažavanju uticaja socio-patoloških ponašanja roditelja. Poseban naglasak treba staviti na intervencije usmjerene ka roditeljima alkoholičarima. Jedan obećavajući model je klub Anonimnih alkoholičara razvijen u Sjedinjenim Američkim Državama, koji uključuje strukturisanu podršku bivšim alkoholičarima i obučениh stručnjaka radi promovisanja normi

ponašanja i odgovornosti. Interventni naponi treba posebno da se fokusiraju na praktični angažman sa očevima alkoholičarima i djecom iz alkoholičarskih porodica. Ovi programi treba da imaju za cilj jačanje odnosa roditelj–adolescent kroz podsticanje pozitivnih roditeljskih praksi kao što su toplina, uključenost i doslednost uz smanjenje negativnih roditeljskih praksi, uključujući neefikasnu disciplinu i nedovoljno praćenje ponašanja.

LITERATURA

- Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L. and Sušac, N. (2015). *Socioemocionalni i ponašajni problemi djece i mladih: upitnik samoprocjene*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Altemus M, Sarvaiya N, & Neill EC. Sex differences in anxiety and depression clinical perspectives. *Front Neuroendocrinol*. 2014; 35: 320–330.
- Arditti, J. A., & Johnson, E. I. (2022). A family resilience agenda for understanding and responding to parental incarceration. *American Psychologist*, 77(1), 56–70. <https://doi.org/10.1037/amp00006>
- Bolsoni-Silva, A. T. & Loureiro (2020). Behavioral problems and their relationship to maternal depression, marital relationships, social skills and parenting. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 2020, 33. <https://doi.org/10.1186/s41155-020-00160-x>
- Bask, M. (2015). Externalising and internalising problem behaviour among Swedis adolescent boys and girls. *International Journal of Social Welfare*, 24(2), 182–192. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12106>
- Barnow, S., Schuckit, M. A., Lucht, M., John, U., & Freyberger, H. J. (2002). Th importance of a positive family history of alcoholism, parental rejection and emotional warmth, behavioral problems and peer substance use for alcohol problems in teenagers: a path analysis. *Journal of Studies on Alcohol*, 63(3), 305–315. <https://doi.org/10.15288/jsa.2002.63.305>.
- Blair, R. J. R. (2013). Commentary: Disregard for others: Empathic dysfunction or emotional volatility? The relationship with future antisocial behavior—Reflections on Rhee et al. (2013). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(2), 167–168.
- Bountres, K & Chassin, L. (2015). Risk for behavior problems in children of parents with substance use disorders. *Am J Orthopsychiatry*, 85 (3):275-286.
- Brolin Låftman S, Östberg V, Wahlström J, Ramstedt M, & Raninen J (2024). Exposure to parental problem drinking during adolescence and symptoms of depression and anxiety in young adulthood: A Swedish national cohort study. *Drug and alcohol review*, 43(6):1461-1472. doi: 10.1111/dar.13910.
- Davis, L., & Shlafer, R. J. (2017). *Substance use among youth with currently and formerly incarcerated parents*. *Smith College Studies in Social Work*, 87(1), 43–58. <https://doi.org/10.1080/00377317.2017.124679>
- Earls, F., Brooks-Gunn, J., Raudenbush, S.W. i Sampson, R.J. (1998) *Project on Human Development in Chicago Neighborhoods (PHDCN): Community survey, 1994–1995*. ICPSR (Inter-university Consortium for Political and Social Research), Ann Arbor.
- Elliott, D. S., & Huizinga, D. (1983). Social class and delinquent behavior in a national youth panel: 1976-1980. *Criminology; an Interdisciplinary Journal*, 21(2), 149–177. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1983.tb00256.x>
- Garcia. D.A, Garcia, T., Collazo, A. B., Dobbaro.A. & Antunez, A.(2016). Parenting Style Dimensions Predictors of Adolescent Antisocial Behavior, *Front psychology*, 7:1383. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00138>
- Halemani, K., & Venumadhava, S. (2017). Alcohol use and its impact on family environment. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 8(7), 640–643.
- Harris-McKoy, D., & Cui, M. (2013). Parental Control, Adolescent Delinquency, and Young Adult Criminal Behavior. *Journal of Child and Family Studies*, 22(6), 836–843. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-4111-1>
- Haskins, A. R., Amorim, M., & Mingo, M. (2018). *Parental incarceration and child outcomes: Those at risk, evidence of impacts, methodological insights, and areas of future work*. *Sociology Compass*.
- Hrnčić, J. (2003). *Pregled faktora rizika antisocijalnog ponašanja mladih (uticaj u okviru porodice)*.
- Huang, Y., & McKeown, S. (2022). Examining the Association between Family Environment and Adolescent Delinquent Behaviours in China. *Journal of Child and Family Studies*, 31(10), 2871–2884.

- <https://doi.org/10.1007/s10826-022-02348-4J>
JASP (Version 0.17.1)
- Keijsers, L. (2016). Parental monitoring and adolescent problem behaviors: How much do we really know? *International Journal of Behavioral Development*, 40(3), 271–281. <https://doi.org/10.1177/0165025415592515>
- Klostermann, K. C., Kelley, M. L., Mignone, T., Pusateri, L., & Wills, K. (2011). *Behavioral and emotional outcomes in children of alcoholics*. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 40(1), 1–11. (Note: exact title may vary slightly depending on the version cited, but this is the commonly referenced Klostermann et al., 2011 paper.)
- Kwong, A.S.F., Manley, D., Timpson, N.J., Pearson, R.M., Heron, J., Sallis, H., Stergiakouli, E., Davis, O.S.P. and Leckie, G., 2019. Identifying critical points of trajectories of depressive symptoms from childhood to young adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(4), pp.815–827.
- Leahy-Warren, P. and McCarthy, G., 2007. Postnatal depression: Prevalence, mothers' perspectives, and treatments. *Archives of Psychiatric Nursing*, 21(2), pp.91–100.
- Loeber, R., Burke, J. D., & Pardini, D. A. (2009). Development and etiology of disruptive and delinquent behavior. *Annual Review of Clinical Psychology*, 5, 291–310. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.032408.153631>
- Mahedy, L., Hammerton, C., Teyhan, A., Edwards, C.A., Kendler, S.K., Moore, C.S., Hicman, M., Macleod, J. & Heron, J. (2017). Parental alcohol use and risk of behavioural and emotional problems in offspring. *PLoS One*, 12(6):e0178862. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0178862>
- Merikangas, K. R., Leckman, J. F., Prusoff, B. A., Pauls, D. L. and Weissman, M. M. (1985) 'Familial transmission of depression and alcoholism', *Archives of General Psychiatry*, 42(4), pp. 367–372.
- Murray J., Farrington D.P., & Sekol I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychol. Bull*;138:175–210. doi: 10.1037/a0026407.
- O'Connor, T. G., Heron, J., Golding, J., Beveridge, M., & Glover, V. (2002). Maternal antenatal anxiety and children's behavioural/emotional problems at 4 years of age. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(7), 746–753.
- O'Connor, T. G., Heron, J., Golding, J., & Glover, V. (2003). Maternal antenatal anxiety and behavioural/emotional problems in children at 4 and 6 years of age. *Developmental Psychology*, 39(5), 801–812.
- Patterson, G. R. (n.d.). Antisocial boys In: Reid JB, Dishion TJ, editors. *A Social Interactional Approach*. Poehlmann-Tynan, J., & Turney, K. (2021). A developmental perspective on children with incarcerated parents. *Child Development Perspectives*, 15(1), 3–11. <https://doi.org/10.1111/cdep.12392>
- Raitasalo, K., Holmila, M., Jääskeläinen, M., & Santalahti, P. (2019). The effect of the severity of parental alcohol abuse on mental and behavioural disorders in children. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 28(7), 913–922. <https://doi.org/10.1007/s00787-018-1253-6>
- Rhee, S. H., Friedman, N. P., Boeldt, D. L., Corley, R. P., Hewitt, J. K., Knafo, A., Lahey, B. B., Robinson, J., Van Hulle, C. A., Waldman, I. D., Young, S. E., & Zahn-Waxler, C. (2013). Early concern and disregard for others as predictors of antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 54(2), 157–166. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2012.02574.x>
- Ručević, S., Ajduković, M., & Šincek, D. (2009). *Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007)*. *Kriminologija i socijalna integracija*.
- Ručević, S. (2011). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena Istraživanja, Časopis Za Opća Društvena Pitanja*, 20(111), 167–187. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=293072>
- Ruisch, IH, Dietrich, A, Glennon, JC, Buitelaar, JK. & Hoekstra: Maternal substance use during pregnancy and offspring conduct problems: A meta-analysis. *Neurosci Biobehav Rev*. 2018; 84, 325-336. DOI: 10.1016/j.neubiorev.2017.08.014
- Syed NR, Wahlström J, Låftman SB, & Svensson, J. (2023). Perceived parental alcohol problems and psychosomatic complaints among adolescents in Sweden. *Addictive Behavior Report*, 17:100491.
- Suneel, I., Schwaiger, E., Zehra, S. S., & Nazim, A. (2022). *Differences in perceived parental practices across*

- attachment styles in adult children of alcoholic fathers.* Heliyon, 8(8), e10317. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10317>
- Syed, NR, Wahlström J, Låftman SB, & Svensson, J. (2023). Perceived parental alcohol problems and psychosomatic complaints among adolescents in Sweden. *Addictive Behavior Report*, 17:100491.
- Uprava za statistiku - MONSTAT. (n.d.). Retrieved March 25, 2023, from <https://www.monstat.org/cg/>
- Vujović, T. (2009). *Od žrtve do delinkventa*. Nikšić: Filozofski fakultet, Institut za sociologiju.
- Wahlström, J., Magnusson, C., Låftman, S.B. i Svensson, J. (2023). *Parents' drinking, childhood hangover? Parental alcohol use, subjective health complaints and perceived stress among Swedish adolescents aged 10–18 years.* BMC Public Health, 23, 162

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN CERTAIN SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA IN PARENTS AND PSYCHOSOCIAL DISORDERS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Associate Professor, PhD, Tatjana Vujović

The Faculty of Philosophy Nikšić, The University of Montenegro, Montenegro

Abstract: *This study aimed to examine the relationship between certain parental socio-pathological behaviors and psychosocial disorders specifically depression and conduct problem among elementary school students. The research was conducted on a sample of 197 ninth-grade students who completed a questionnaire designed for this study. Principal component analysis revealed three distinct factors: parental alcoholism, maternal depression, and paternal criminal behavior. Pearson correlation analyses showed a significant association between parental alcoholism and theft among students. Gender differences were identified in relation to maternal depression, with depressive symptoms observed exclusively among girls whose mothers exhibited depressive tendencies. Furthermore, paternal incarceration was significantly associated with both internalizing and externalizing behavioral problems. The findings suggest that providing support and training to parents exhibiting socio-pathological behaviors may improve parent–child communication and reduce behavioral problems in children. Policymakers, educators, and mental health professionals should use these insights to design effective intervention programs aimed at addressing these challenges.*

Keywords: *behavioral disorders, risk factors, parental alcoholism, paternal criminality, maternal depression*

NASILJE NA SPORTSKIM MANIFESTACIJAMA

*mr.sci. Jasna Eminović**Osnovna škola „Turbe“-Turbe, Bosna i Hercegovina³⁶**mr. Ibrahim Kadrić**Osnovna škola „Travnik“-Travnik, Bosna i Hercegovina³⁷*

Sažetak: Razmatrajući povezanost pojma nasilja i sporta neminovno se trebamo vratiti na bazičnu podjelu odgojnih područja gdje značajno mjesto zauzima tjelesni odgoj. Tjelesni odgoj je u funkciji očuvanja zdravlja, a zdravlje je jedna od temeljnih vrijednosti čovjekovog života koja bitno utiče na njegovu kvalitetu. Čovjek je najrazvijeniji organizam sposoban da spoznaje, doživljava, komunicira, sarađuje, stvara, izgrađuje, unapređuje i vrednuje. Tjelesni odgoj kao komponenta odgoja spominje se još u antičko doba. Pedagoški klasici su visoko vrednovali ulogu tjelesnog odgoja u cjelovitom odgojnom procesu. J.A.Komenski je među prvima uvrstio tjelesno vježbanje u odgojni sistem. Kroz vrijeme umjetne i stilizirane gimnastičke forme se sve više zamjenjuju igrama i sportovima. Istovremeno se tjelesni odgoj otvara i prenosi na otvorena igrališta i vježbališta. Šta se dogodilo tokom razvoja i gdje je zakazala odgojna komponenta cjelovite i neotuđive ličnosti, pa je na sceni sve više nasilnih situacija i govora mržnje na terenima gdje bi trebao vladati sportski duh i fer igra, je pitanje na koje sve više zajednica traži odgovor kako bi se vratili temeljnim odrednicama tjelesnog odgoja i sporta u cjelini.

Ključne riječi: nasilje, sport, tjelesni odgoj, zdravlje, odgojno područje, ličnost, sportski duh, fer igra.

UVOD

„Mens sana in corpore sano!“

Mens sana in corpore sano ("zdrav duh u zdravom tijelu", ili — prema jednoj hrvatskoj pop-pjesmi — "u zdravom tijelu zdravi duh") jest latinska poslovica koja potječe iz pjesme rimskoga pjesnika Juvenala (Satira X, stih 356).

Potreba tjelesnog odgoja datira od antičkog perioda. Tjelesni odgoj je prepostavka za ostala odgojna područja. Uzimajući u obzir temeljne ljudske vrijednosti: ljepotu, stvaralaštvo, istinu, zdravlje i dobrotu, čovjek se razvija kao mnogostrano biće od individuuma do osobnosti koja se odlikuje zdravljem. Srž odgojnog idela leži u mnogostranosti. U tom smislu tjelesni odgoj se ne ograničava samo na pravilan tjelesni rast i razvoj, nego podpomaže izgradnju intelektualnih, radnih, moralnih, estetskih svojstava te izgrađivanju voljnih osobina, crta ličnosti i karaktera. Time se postiže jedinstvenost odgojnog procesa koji ima za svrhu izgrađivanje cjelovite ličnosti. Izuzimajući stavku tjelesnog odgoja u odgojnom djelovanju došlo bi do otežavanja i onemogućavanja mnogostranog formiranja čovjeka kao ljudskog bića, sklopa tjelesnih i duhovnih snaga i sposobnosti. U tom kontekstu teorija tjelesnog odgoja proizilazi iz prakse u svrhu unaprjeđivanja iste. Svi odgajatelji i

³⁶ jasnaeminovic@yahoo.com

³⁷ brajko.ka@hotmail.com

instruktori u tom području trebaju dobro poznavati i uvažavati zahtjeve teorije tjelesnog odgoja kako ne bi upali u zamku prakticizma koji ne može dati dobre rezultate, a često sa sobom nosi i štetne posljedice.

ZADACI TJELESNOG ODGOJA

Četiri važna zadatka tjelesnog odgoja su: zdravstveni, obrazovni, odgojni i rekreativni. Svaki od navedenih zadataka u veoma značajnoj mjeri utiče na formiranje ličnosti koja će se baviti odgojno-obrazovnim radom ili biti sudionikom zbivanja koja se temelji na sportskim aktivnostima što u konačnici utiče na njen odnos prema dešavanjima kojima je okružen ili čiji je sudionik istih. Zdravstveni zadatak je primaran i njime se formiraju osnovne zdravstveno-higijenske navike, navike stalnog tjelesnog vježbanja radi očuvanja zdravlja i optimalnog tjelesnog razvoja. Obrazovni zadatak osigurava sticanje osnovnih potrebnih znanja, formiranje umijeća i navika, pomaganje u razvoju psihomotornih sposobnosti i izgrađivanje određenog pogleda na život i svijet.

Znanje je polazna osnova svakog odgajanja. Pored znanja u području tjelesnog odgoja razvijaju se umijeća i navike. Možda najveći značaj u čovjekovom životu ima razvoj psihomotoričkih sposobnosti. Upravo ove sposobnosti su u najužoj sprezi sa intelektualnim odgojem. Preko odgojnog zadatka tjelesni odgoj utječe na izgrađivanje pozitivnih svojstava ličnosti kroz obogaćivanje emocionalnog života, razvijanje moralnih i estetskih osobina, smisla za lijepo, uočavanjem, doživljavanjem i stvaranjem estetskih vrijednosti, njegovanjem prijateljstva, ljubavi, zajedništva, razvijanjem karakternih osobina, kulturnog ponašanja i sl. Aktivnosti tjelesnog odgoja pružaju izvanredno velike i povoljne mogućnosti za razvijanje moralnih kvaliteta, pozitivnih crta ličnosti, formiranju snažne volje i čvrstog karaktera. Posebno treba izdvojiti samodisciplinu i kulturu ponašanja (konkretizacija humanosti) koji se očituje u odnosu pojedinca prema drugim ljudima, u uvažavanju njihovih prava i sloboda, u poštivanju osobnosti i ljudskog dostojanstva svakog drugog čovjeka (Vukasović, 1999).

Odgojnom funkcijom se razvijaju i njeguju svojstva osobnosti i oblici društvenog ponašanja u stvarnom životu i relanim situacijama. U situacijama kada se tjelesni odgoj pojavljuje u funkciji aktivnog odmora i zdrave razonode na sceni je realizacija rekreativnog zadatka sa svrhom obnavljanja i oporavljanja organizma. Svaki od zadataka ima svoju posebnu namjenu, ali u odnosu na glavnu svrhu oni se međusobno povezuju, usklađuju i prepliću.

FAKTORI TJELESNOG ODGOJA

Tjelesni odgoj se ostvaruje u porodici, u predškolskim ustanovama, u raznim vrstama škola, udruženjima, klubovima i slično, što znači da su zastupljeni različiti odgojni pristupi koji bi se trebali temeljiti na navedenim odrednicama. Različita tjelesna vježbanja i sportovi mogu u velikoj mjeri pomoći u nastojanju da se slobodno vrijeme mladih usmjeri korisno i kulturno. Ove aktivnosti doprinose aktivnom odmoru i razonodi nakon školskih obaveza. Istovremeno razvijaju naviku za redovnim tjelesnim aktivnostima što je bit tjelesnog odgoja. Od prvih koraka pa tokom djetetovog rasta i razvoja djeteta je izloženo različitim odgojno-obrazovnim pristupima pri tjelesnim aktivnostima. Stoga, sa djecom treba što više vremena porvoditi na raznim sportskim manifestacijama i takmičenjima kako se ne bi izgubila istinska svrha zadataka tjelesnog odgoja. Kvalitetno ulaganje shodno zadacima tjelesnog odgoja oblikuje osobnost pojedinca koji ima visoko razvijenu društvenu svijest koja mu omogućava integraciju u društvo, te uvažavanje prava i sloboda svih sudionika bez obzira da li imali isti stav ili ne (Vukasović, 1999).

POJAM NASILJA I VRŠNJAČKOG NASILJA

„...nasilje u kojem je učenik trajno i učestalo izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika koji ga namjerno žele povrijediti, poniziti ili izložiti neugodnostima (Olweus, 1998). Analizirajući historiju možemo primijetiti da su se mijenjali samo uzroci i oblici nasilnog ponašanja, ali je nasilje uvijek bilo prisutno. Svijet pokušava riješiti ovaj problem jer od rješavanja ove problematike ovisi sadašnjost, ali i budućnost civilizacije. Sigurno djetinjstvo je jedan od preduslova

za razvoj zdrave osobe koja s povjerenjem i tolerantnošću prihvata ljude oko sebe. Nasilje se definiše kao društveno neprihvatljivo ponašanje s namjerom da se nanese šteta ljudima ili imovini. S obzirom na složenost pojave, te uzročno-posljedično djelovanje potrebno je raditi na prevenciji na tri nivoa:

1. Na mikro nivou se žele postići promjene kod počinitelja i žrtve.
2. Na mezo nivou se žele postići promjene u porodici, neposrednom socijalnom okruženju i djelovanju institucije i stručnjaka.
3. Na makro nivou se žele postići promjene u društvenom okruženju.

Prevencija nasilja na nivou društvenog okruženja podrazumijeva:

- Praćenje realnog provođenja postojećih zakona i propisa.
- Osiguravanje finansijskih i organizacijskih pretpostavki da sektori mogu stabilno i efikasno djelovati protiv nasilja.
- Vođenje politika na temelju preporuke stručnjaka.
- Educiranje i motiviranje medija za konstruktivnu saradnju u svrhu suzbijanja nasilja.
- Osigurati da institucionalni akteri socijalizacije šalju poruke o neprihvatljivosti nasilja pod bilo kojim okolnostima.
- Organiziranje partnerske mreže sa organizacijama civilnog društva koje se bave suzbijanjem pojavnih oblika nasilja u porodici.

Nasilništvo je specifičan oblik agresivnog ponašanja koji svakog učesnika može dovesti do ozbiljnih fizičkih, psihičkih ili emocionalnih posljedica. Ove forme ponašanja mogu eskalirati u ekstremno ozbiljne forme asocijalnog ponašanja. Asocijalno ponašanje se najčešće javlja u adolescenciji kod djece koja ne prihvataju društvene norme i na koje odgojne mjere nemaju efekta u smislu korekcije ponašanja. Uz pojam nasilje često se spominje i pojam zlostavljanje. Zlostavljanje je teži oblik vršnjačkog nasilja jer njegovo duže trajanje i izloženost stresu narušava psihičko i fizičko zdravlje djeteta.

PSIHOLOŠKE OSNOVE DRUŠTVENOG PONAŠANJA

Osnovni model za klasifikaciju oblika društvenog ponašanja je model Karen Hornaj, koja je odlike ponašanja za druge osobe razvrstala u odnose: KA, OD i PROTIV ljudi (Hrnjica, 2003). Čovjekova slika o sebi zavisi, u značajnoj mjeri, od toga kako ga opažaju i vrednuju i koliki mu značaj pridaju. I pored toga čovjekova potreba za uključivanjem u odnose sa drugim ljudima je veoma snažna uz postojanje značajnih razlika u pogledu sposobnosti pojedinaca da uspostavi dobre odnose sa drugim ljudima. Dok se jedni uključuju spontano i s lakoćom, drugi pak imaju znatnu nelagodu praćenu izvorom neprijatnosti. Izvor otežanog uspostavljanja odnosa se može tražiti, s jedne strane, u nekim svojstvima ličnosti kao što su komunikativnosti i kooperativnost.

S druge strane, izvor razlika u sposobnosti uspostavljanja dobrih odnosa sa ljudima, nalazi se u prethodnim iskustvima vezanim za ljudske odnose. Osoba koja je uglavnom prihvatana od strane drugih ljudi (prvenstveno od onih koji predstavljaju značajne osobe u referentnom sistemu) i koja je ostvarila većinu životnih ciljeva (profesionalno obarzovanje, profesionalni uspjeh, zasnivanje porodice, odgoj djece i sl.) vjerovatno će u narednim situacijama uspješno uspostavljati odnose sa drugima. Osoba koja je doživjela niz neuspjeha u životu ne vjeruje drugima, ali i ljudi pokazuju nepovjerenje prema onima za koje znaju da su ranije bili neuspješni. Pod uticajem osobenog društvenog položaja moguće je da se kod neke osobe razvije „biti na usluzi drugima“-„podanički karakter“. Kod takve osobe se ne razvijaju brojne dispozicije u životu, identitet je osiromašen a da osoba toga nije ni svjesna. Kada kažemo da je neko agresivan time želimo da istaknemo da se radi o osobi koja je sklona da druge napada s minimalnim, izmišljenim ili čak bez ikakvog povoda. U istraživanju ponašanja maloljetnih delikvenata (Svećinski i sur.,1967) zabilježeno je da prilikom promjene sredine delikvent pokušava da se uključi u grupu vršnjaka. To se najčešće radi na pogrešan način (npr.pokušajem da dominira). Grupa se odbacuje, on je izvjesno vrijeme izolovan, dolazi do ponovnog pokušaja uključivanja u grupu, i najčešće do ponovnog neuspjeha. Ovakve osobe teško

podnose samoću i problem najčešće rješavaju tako što nađu druge osobe sa sličnom razvojnom predhistorijom i sličnim osobinama ličnosti, pa se udružuju i zadovoljavaju potrebu za prihvatanjem od strane drugih.

OBLICI DRUŠTVENOG PONAŠANJA USMJERENOG KA DRUGIM LJUDIMA

Ponašanja usmjerena ka ljudima nazivaju se prosocijalne tendencije. Za sve oblike prosocijalnog ponašanja moglo bi se reći da predstavljaju vrstu kompromisa između vlastitih potreba i potreba drugih. Težnja ljudi da budu zajedno sa drugima i da ulažu aktivan napor da tu težnju i ostvare u psihološkoj literaturi nazivaju afilijativnost. Brojna istraživanja su pokazala da se odvojenost od ljudi veoma teško podnosi. Istraživanja senzorne deprivacije pokazala su da osjećanje neprijatnosti ne potiče samo od činjenice da drugi nisu pored nas, već i od toga da je stimulacija dražima iz sredine prirodno stanje za mozak, a odsustvo stimulacije je neprirodno, pa i opasno. Gilford (Guilford, 1959) je analizirajući sadržaj tj. način na koji se potreba za društvom ispoljava u ponašanju, utvrdio je da su osnovna mjerila postojanja potrebe:

1. Želja da se obavljaju poslovi koji uključuju saradnju sa drugima.
2. Želja da se bude sa ljudima.
3. Želja da se zasnivaju nova prijateljstva.
4. Davanje prednosti socijalnoj stimulaciji.

Brojni su razlozi koji ljude navode na potrebu druženja sa drugima. Npr. Šachter (Schachter, 1959) je našao da intenzivan strah povećava želju za druženjem. Nesigurnost, nagovještaj dolazeće opasnosti takođe povećava ovu potrebu. Za društvom vršnjaka su posebno zainteresovana djeca koja nemaju braće i sestre, kao i prvorodena djeca. Bliskost sa nekom osobom u pogledu životne filozofije, vrijednosnog sistema, interesovanja i sl. pojačavaju želju za druženjem. Iz toga se jasno vidi da je želja za druženjem selektivna. Smatra se da se niz društveno važnih ciljeva ostvaruje saradnjom sa drugim ljudima. Saradnja nije jedini oblik ljudskih odnosa kojima se ostvaruju društveno važni ciljevi. Drugi, gotovo dominantan oblik je kompetencija ili takmičenje. Dojč (Deutsch, 1962) je poredeći saradnju i takmičenje, utvrdio da saradničku situaciju karakteriše postojanje zajedničkih ciljeva grupe, dok u takmičarskoj situaciji ciljevi nisu isti. Moguće je da se rivalski odnos javi među grupama, a da se unutar grupe ciljevi ostvaruju saradnjom (sportski klubovi).

PONAŠANJE NA SPORTSKIM TERENIMA

Navijanje za tim može da ojača osećaj zajednice i pripadnosti istoj. Učvršćuju se društvene veze sa ljudima koji dijele isti entuzijazam i posvećenost, što ublažava ili anulira osećaj usamljenosti i samoizolacije. Sport je sjajna prilika za emotivno "pražnjenje". Ponašanje u sportskim aktivnostima određeno je djelovanjem velikog broja faktora, od kojih jedan dio potiče iz socijalnog okruženja, a drugi od naše interakcije sa socijalnim okruženjem. Kod nekih osoba gledanje sporta može povećati agresiju, posebno ako već imaju predispoziciju za destruktivno ili nasilničko ponašanje. Situacijski faktori su samo jedan aspekt sportske situacije, jer je primarno u fokusu pojedinac s individualnim obilježjima. Socijalno-psihološka orijentacija je usmjerena na ispitivanje recipročnog odnosa socijalne sredine i ponašanja. Jedan od aspekata situacijskih faktora koji utiče na tok igre sportiste jeste i agresivnost. Potrebna su dva faktora (Cox, 1998) za označavanje nekog ponašanja agresivnim, a to su da ponašanje mora biti usmjereno prema drugoj osobi s ciljem nanošenja tjelesne ozljede, te da mora postojati očekivanje uspješnog pokušaja nanošenja tjelesne ozljede.

Dvije vrste agresivnosti su: hostilna agresivnost gdje je osnovni cilj nanošenje ozljede osobi i instrumentalna agresivnost gdje je glavni cilj ostvarivanje vanjske nagrade kao što je novac, pobjeda ili slava. Postoji još i treća vrsta ponašanja, a to je asertivnost koja uključuje upotrebu opravdane tjelesne ili verbalne sile u postizanju cilja bez namjere u nanošenju ozljeda protivniku (Cox, 1998). Prema Coxu (1998) agresivnom ponašanju u sportu doprinose sljedeći faktori:

1. Temperatura okoline: između visokih temperatura i agresivnosti je utvrđena pozitivna povezanost.
2. Percepcija namjere žrtve: ako sportista smatra da protivnik ima namjeru nanijeti ozljedu, veća je vjerovatnoća agresivnog odgovora.

3. Strah od osvete: do određene mjere, strah od osvete pojedinaca koji je meta agresivnog ponašanja može spriječiti agresivno ponašanje igrača.
4. Struktura igre, koja podrazumjeva:
 - a. razliku u bodovima (povećanje razlike u bodovima predstavlja potencijalni rizik za agresivniji „odgovor“ igrača).
 - b. igra na domaćem terenu ili gostima: nogometne ekipe su agresivnije u gostima.
 - c. rezultat utakmice: poražena ekipa je agresivnija nego pobjednička ekipa.
 - d. mjesto na tablici: što je ekipa niže rangirana, njeni članovi su agresivniji.
 - e. trajanje igre: agresivnost se povećava sa trajanjem igre.

Model uticaja publike na izvođenje je potekao od Roberta Zajonca (1965) koji je skrenuo pažnju naučnika na fenomen socijalne facilitacije. Zajoncov model utemeljen je na teoriji nagona prema kojoj prisutnost publike povećava pobuđenost izvođača. S obzirom da povećana pobuđenost olakšava pojavu dominantnog odgovora, prisutnost publike pojačat će učinak vještog pojedinca, a oslabiti učinak nevještog. Navedeni model se može primjeniti u psihologiji sporta prilikom posmatranja interakcije publike i takmičara, gdje socijalna facilitacija može pomoći ekipi pri postizanju boljih rezultata npr. igranje na domaćem terenu znači veći broj domaćih navijača i veća potpora koji će pridonijeti povećanoj pobuđenosti kod domaćih igrača te će njihova igra biti asertivnija. Međutim nekada prisustvo istovrsnih (prisustvo domaće publike) može stvarati i dodatni pritisak na igrače što može pridonijeti lošijim rezultatima. Uz ovo povećan nivo buke dovodi do pretjerane pobuđenosti što opet dovodi do lošijeg rezultata. Bitno je navesti i uticaj interaktivne publike na postignuće, tj. prednost domaćeg terena. Na agresivnost sportista utiče i trenutno pravilo u nogometu da gol u gostima „vrijedi dvostruko“ kod izjednačenja krajnjeg rezultata. Svrha pogotka u gostima je da ohrabri timove i probudi njihov napadački duh.

Posvećeno navijanje za gubitnički tim može dovesti do osećaja razočaranja, anksioznosti ili depresije. To takođe može biti izazovno za navijače koji moć izabranog tima vide kao refleksiju sopstvenog identiteta ili vrijednosti.

NAVIJAČKE GRUPE

Značajan utjecaj na rezultat utakmice imaju i navijači. Navijači kroz svoje stavove, emocije i ponašanja pokazuju posebnu privrženost prema određenoj ekipi. Navijača možemo opisati kao pojedinca koji pruža moralnu podršku ekipi pjevanjem, skandiranjem i uzvikivanjem u svrhu postizanja što boljeg rezultata za svoj tim. Navijačke grupe su formirane grupe u kojima postoji određen skup vrijednosti i pripadnosti, a svaki član takve grupe ima svoju ulogu. Fenomen nogometnih navijača u svom začetku kao glavni cilj ima pružanje podrške nogometnoj ekipi koju bodri sa idejom kako svojim navijanjem, ponašanjima i ekspresijama stvaraju „prividnu“ prednost na terenu. Taj fenomen vrlo brzo napušta okvire nogometnog igrališta i širi se na više razine gdje sami nogometni navijači postaju svojevrsni „zaštitnici“ lokalne zajednice, snažni društveni kritičari, politički oporbenjaci i bitni društveni akteri (Dušanić, 2013). Navijačke grupe su djelomično strukturisane, ali često mogu imati i karakter nestrukturisane mase. Prema ovom kriteriju navijačke grupe mogu biti i male i velike, formalne i neformalne te dugotrajne i kratkotrajne. Za svoje članove, to izuzetno referentne (važne) grupe, doživljavaju se sa velikim osjećajem pripadnosti, a po stepenu interakcije obično spadaju u sekundarne. Pravi navijači nisu posmatrači već aktivni učesnici. Oni smatraju da mogu uticati na ishod igre te se u skladu s tim aktivno i ponašaju. Navijači se zbog toga često i posmatraju kao dodatni igrač tima te kazano nogometnim žargonom, imaju status dvanaestog igrača (Dušanić, 2013). Često u svakodnevnom životu ljudi navijače svrstavaju u isti koš („Svi su oni isti“). Iz prethodno navedenog, jasno je da su posljedice ovakvog stava predrasude, stereotipi i nerazumijevanje poriva navijanja i samih navijača. Kao i u svakoj drugoj grupi, tako i u okviru navijačkih grupa postoje različite kategorije i vrste navijača. U istraživanju koje je provela. Asocijacija istraživačke inicijative u sportu Kanade (SIRC, 2008) koje je rađeno u šest zapadnoevropskih zemalja na uzorku od oko 2000 navijača, izvršena je faktorska analiza skale stavova navijača na osnovu koje je izdvojeno pet kategorija navijača: Prvi faktor zasićen je česticama koje obuhvaćaju uzbuđenje i strast, te je faktor nazvan Strastveni navijači. Za njih su utakmice najveće uzbuđenje, interesantnije i od

seksa, a idoli su im najčešće fudbalski igrači. Opijenost utakmicama prenose i na sve druge sfere svog života. Drugi faktor zasićen je česticama koje obuhvaćaju zainteresovanost za kontakte sa navijačima iz drugih klubova te je faktor nazvan navijači Internacionalisti. Navijačima Internacionalistima je glavni motiv da steknu nove prijatelje i poznanstva među navijačima iz drugih zemalja. Treći faktor zasićen je česticama koje obuhvaćaju faktore slične onima iz prve grupe, ali idu i korak dalje. Ovaj faktor je nazvan navijači Fanatici. Fudbal je za ovu vrstu navijača nešto poput religioznog iskustva. Planiraju i organizuju cijeli život prema fudbalu koji im je najvažnija stvar u životu. Četvrti faktor zasićen je česticama koje obuhvaćaju druženje i putovanje u druge zemlje, te je faktor nazvan navijači Putnici. Putovanja i druženje sa drugim navijačima tokom utakmica je za njih dragocjeno iskustvo kao i sama utakmica i njen rezultat. Posebno uživaju tokom gostujućih utakmica. Peti faktor zasićen je česticama koje obuhvaćaju provođenje vremena u društvu, sa prijateljima ili porodicom, te je faktor nazvan Druželjubivi navijači. Sociolog Mihajlović je, također, izvršio kategorizaciju navijača (Pajević, 2003) prema užem kriteriju, tj. ispoljavanju agresivnosti tokom utakmica. U njegovom istraživanju dobiveno je pet kategorija navijača: tolerantni, blago agresivni, osrednje agresivni, prilično agresivni i siledžije. Tolerantni su tzv. fini navijači, zainteresovani da na miru pogledaju utakmicu, navijaju za svoje, ali poštuju i suparnike; njih je 14%. Blago agresivni su skloni verbalnim duelima, ima ih, po Mihajlovićevom istraživanju, oko 46%. Osrednje agresivni karakterišu verbalni dueli te povremeno bacanje predmeta u teren, čini ih oko 23% navijača. Prilično agresivni su skloni verbalnoj agresiji, bacanju baklji i petardi i ima ih oko 12%. Siledžije su sklone svim mogućim izgedima i čini ih oko 5% navijača.

PRIMJERI IZ BOSNE I HERCEGOVINE I REGIONA

Nasilje na sportskim manifestacijama nije izolovan problem, već globalna pojava prisutna u mnogim zemljama. Većina klubova koji se takmiče u BiH Premijer ligi imaju svoje navijačke grupe koje su mnogobrojne i postoje već nekoliko decenija. Među najpoznatijim su: Manijaci (FK Željezničar-Sarajevo), Hordezla (FK Sarajevo-Sarajevo), Lešinari (FK Borac-Banjaluka), Škripari (FK Široki Brijeg-Široki Brijeg), Robijaši (FK Čelik-Zenica), RedArmy (FK Velež Mostar), Fukare (FK Sloboda Tuzla), Ultras (FK Zrinjski-Mostar), Sokolovi (Slavija-Istočno Sarajevo). Derbiji predstavljaju utakmice visokog rizika upravo zbog brojnosti navijača i navijačkih grupa. Navijanje u BiH je, više nego u drugim državama, opterećeno političkim i etničkim odnosima i sukobima te predstavlja ogledalo samog društva. Tako se odnos prema državi BiH prenosi i prema nacionalnom BiH timu. Većina navijačkih sukoba ima svoju političku i etničku pozadinu. Sve više je sukoba između navijačkih grupa, prekida utakmica, napada na sudije. Većina incidenata ima etničku konotaciju, ali postoje i primjeri sukoba manjih klubova iz iste nižerazredne regionalne lige. U našoj zemlji je u pravnom smislu uglavnom regulisan problem nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, ali ipak smo svjedoci niza slučajeva ovakvih oblika nedopuštenog ponašanja. U nekoliko navrata su međusobni sukobi navijačkih grupa ili sukobi navijačkih grupa sa policijom i predstavnicima zaštitarskih agencija eskalirali u tolikoj mjeri da je bila neophodna masovna intervencija policije, a neke utakmice su morale biti prekinute (Dušanić, 2013). Jedna od najvećih tragedija u bosanskohercegovačkom nogometu se desila 4. oktobra 2009. godine gdje je navijač fudbalskog kluba Sarajevo, Vedran Puljić ubijen iz vatrenog oružja u neredima prije utakmice Široki Brijeg - Sarajevo. Prvobitno se smatralo da je Puljić ubijen oštrim predmetom, te da je podlegao na putu prema Domu zdravlja Široki Brijeg, ali je ipak dan poslije, obdukcijom tijela utvrđeno da je Puljić upucan od strane široko-briježanske policije. Obdukcijom je ustanovljeno kako je Vedran Puljić smrtno stradao od hica iz vatrenog oružja. Prema kasnijim saznanjima, za ubistvo Vedrana Puljića je osumnjičen Oliver 28 Knezović, iz Širokog Brijega. Knezović je prvenstveno zadržan u pritvoru, a sam se predao i priznao pucanje na navijače, ali je nakon nekoliko dana navodno pobjegao iz pritvora. Ni dan danas krivac za ovo ubistvo nije procesuiran (<http://www.historija.ba/d/104-ubijen-vedran-puljic/>).

Nasilje na sportskim manifestacijama u regionu jugoistočne Evrope ima specifične karakteristike koje su često povezane sa historijskim, političkim i nacionalnim kontekstom. Za razliku od nekih zapadnoevropskih zemalja gdje je huliganizam uglavnom vezan za navijačku subkulturu, u državama bivše Jugoslavije nasilje na stadionima često prelazi okvire sporta i poprima šire društveno značenje. Jedan od najpoznatijih primjera jeste incident na utakmici između Dinamo Zagreb i Crvena zvezda

1990. godine na stadionu Maksimir u Zagrebu što se navodi kao simbol početka raspada Jugoslavije, jer su sukobi između navijača imali snažnu političku i nacionalnu pozadinu. Slični obrasci nasilja prisutni su i u kasnijem periodu. U Srbiji i Hrvatskoj često dolazi do sukoba između organizovanih navijačkih grupa koje podržavaju Partizan i Crvenu zvezdu. Takvi sukobi se često dešavaju i izvan stadiona, što ukazuje na duboko ukorijenjene društvene tenzije.

Na globalnom nivou, jedan od najtragičnijih događaja desio se na Heysel stadionu, kada je zbog sukoba navijača i loše organizacije došlo do urušavanja dijela tribine i smrti 39 osoba. Ovaj događaj je bio prekretnica u pristupu sigurnosti na stadionima, nakon čega su uvedene strožije mjere kontrole i nadzora. Rivalstva između klubova često imaju dublju društvenu i historijsku pozadinu, što dodatno komplikuje situaciju. Incidenti se ne dešavaju samo na stadionima, već i izvan njih, u gradovima i na putovanjima navijača.

MJERE PREVENCIJE NASILJA NA SPORTSKIM TERENIMA

Nasilje na sportskim terenima zahtijeva sistemski pristup preveniranja i saradnju različitih ustanova. Poštivanje i dosljedno provođenje odredbi u dijelu važeće zakonske regulative predstavlja prvi korak u preveniranju ovih štetnih i nedopuštenih oblika ponašanja, a koji reguliše Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim terenima iz 2007. godine. Promotivnim kampanjama i edukacijom učenika osnovnih i srednjih škola na temu štetnosti huliganizma i svih oblika nedoličnog ponašanja, te socijalizacijom učimo da prihvatamo pozitivne vrijednosti. Posebnu ulogu u ovom segmentu zauzimaju porodica, škola i druge odgojno-obrazovne ustanove, koje preventivno mogu djelovati na potencijalne učesnike takvih događaja. Omasovljenje sportskih klubova doprinosi razvoju sportskog duha kod omladine uz promovisanje fer navijanja i igre prenosi se na vršnjake kao izazov. U procesu prevencije neophodno je osigurati kontinuiranu saradnju sportskih klubova, policijskih struktura i navijačkih grupa.

Preporuke za prevenciju nasilničkog ponašanja sportista i navijača:

1. Mladim sportistima su potrebni uzori neagresivnog ponašanja.
2. Agresivan sportista mora biti oštro kažnjen kako bi se istakla neprihvatljivost takvog oblika ponašanja.
3. Treneri koji podržavaju ili samo dopuštaju učešće agresivnih sportista moraju se novčano kazniti, isključiti ili suspendovati.
4. Otkloniti vanjske podražaje koji mogu izazvati agresivnost na igralištu.
5. Provoditi kontinuiranu obuku trenera i sudaca o suočavanju s agresivnošću i nasiljem igrača.
6. Edukacija sportista u svrhu kontrolisanja ponašanja u visokorizičnim situacijama, te suočavanja sa stresom.
7. Provoditi strategije i vještine suočavanja koje smanjuju agresivno ponašanje (Cox, 1998).

Preporuke za preveniranje nasilničkog ponašanja navijača su sljedeće:

1. Zaštitari i policajci koji rade na ulazu, trebaju biti dodatno educirani te u slučaju identificiranja čovjeka pod uticajem alkohola /psihoaktivnih supstanci, te načina komuniciranja sa takvim osobama.
2. Pooštriti mjere pretresa prilikom ulaska na stadione.
3. Postavljanje kamera na stadionu i oko stadiona kako bi se lakše identificirali i dokazali ispadi navijača koji pravi nered na stadionima.
4. Edukacije i radionice sa vođama navijača tako da navijači imaju uvid što slijedi i njih i klub ako ne budu poštovali zakonske mjere.
5. Povećan broj službenih lica-policajaca koji bi nadzirali dešavanja tokom utakmice.
6. Zabraniti unošenje nacionalističkih transparenata i zastava sa nacionalno uvredljivim sadržajima, te pirotehničkih sredstava na stadion.
7. Odlazak gostujućih navijača i njihov transport do ciljne destinacije treba biti organizovan uz povećane mjere sigurnosti od strane policije.
8. Osvještavanje navijačkih skupina u cilju smanjenja nasilja i nacionalizma i poštovanje ljudskih prava kao i prava protivničkih navijača putem natpisa na bilbordima, kartama, posterima, majcima, formiranjem web stranica, facebook grupa i slično (Dušanić, 2013).

ZAKLJUČAK

Analizirajući nasilje na sportskim manifestacijama kroz teorijski okvir tjelesnog odgoja, kao i kroz konkretne oblike, uzroke i primjere iz prakse, može se zaključiti da se radi o složenom društvenom fenomenu koji nadilazi granice samog sporta. Iako sport u svojoj osnovi promoviše zdravlje, zajedništvo, toleranciju i fair-play, u savremenom kontekstu često postaje prostor ispoljavanja agresije, frustracija i društvenih konflikata. U radu je istaknuto da tjelesni odgoj ima ključnu ulogu u formiranju ličnosti i usvajanju pozitivnih vrijednosti. Međutim, kada ta odgojna komponenta izostane ili oslabi, dolazi do pojave nasilnih obrazaca ponašanja koji se posebno manifestuju na sportskim događajima. Nasilništvo je specifičan oblik agresivnog ponašanja koji svakog učesnika može dovesti do ozbiljnih fizičkih, psihičkih ili emocionalnih posljedica. Ove forme ponašanja mogu eskalirati u ekstremno ozbiljne forme asocijalnog ponašanja. Asocijalno ponašanje se najčešće javlja u adolescenciji kod djece koja ne prihvataju društvene norme i na koje odgojne mjere nemaju efekta u smislu korekcije ponašanja. Ciljevi društvene interakcije ostvaruju se na taj način što se unutar sportskih klubova podstiče saradnja, a u odnosu sa drugim klubom dolazi do pojave „rivalstva“. Saradnja kao oblik socijalnog ponašanja javlja se oko treće-četvrtе godine dječijeg razvoja. Od tog uzrasta pa sve do polaska u školu dijete sve više ispoljava potrebu za saradnjom sa drugima. Međutim, način vrednovanja uspjeha u školi i vrednosni sistem koji u njoj vlada (uspjeh pojedinca kao stvarna vrijenost, a kolektivni uspjeh više kao deklarativna vrijednost) podstiče više rivalski nego saradnički odnos tako da se veoma rano u dječijem razvoju prekida pozitivan trenda ka saradnji. Oblici nasilja, bilo da su fizički, verbalni ili simbolički, direktno narušavaju osnovne principe sporta i stvaraju negativnu atmosferu koja utiče na sve učesnike. Uzroci nasilja su višeslojni i uključuju psihološke, socijalne i situacione faktore, pri čemu posebno mjesto zauzimaju uticaj mase, konzumacija alkohola, lučenje hormona i snažan grupni identitet. Uloga navijačkih grupa dodatno komplikuje situaciju, jer one mogu biti i nosioci pozitivne energije, ali i izvor nasilja kada se izgubi kontrola i kada rivalstvo preraste u netrpeljivost. Primjeri iz regiona i svijeta jasno pokazuju da nasilje na sportskim manifestacijama može imati ozbiljne posljedice, ne samo po sigurnost pojedinaca, već i po šire društvene odnose. Upravo zbog toga, neophodno je kontinuirano raditi na prevenciji kroz kombinaciju sigurnosnih mjera, edukacije i odgovornog djelovanja svih aktera, uključujući sportske organizacije, obrazovne institucije i medije. Zbog pozitivnog uticaja navijačkih grupa na rezultat utakmica, naša država bi trebala mnogo više raditi na prevenciji agresivnih ponašanja navijača i razviti plan i program za zaustavljanje nasilnog ponašanja pojedinaca što bi uticalo na bolju atmosferu na utakmicama. Na kraju, može se zaključiti da je ključ rješenja u vraćanju sporta njegovim temeljnim odgojnim vrijednostima. Razvijanjem svijesti o značaju tolerancije, poštovanja i nenasilja, te jačanjem odgojne uloge tjelesnog odgoja, moguće je stvoriti sigurnije i pozitivnije sportsko okruženje koje će služiti svojoj primarnoj svrsi – razvoju zdravih i cjelovitih ličnosti.

Literatura:

1. Cox, R.H.,(1998). Sportska Psihologija: Koncepti i primjene. 4th ed. WCB/McGraw Hill.
2. Deutsch, M. (1962). Theory of Cooperation and Competition. Nebraska, Lincoln NB.
3. Dunning, E. (1999). *Sport Matters: Sociological Studies of Sport, Violence and Civilization*. London, Routledge.
4. Dušanić, S.(2013). Karakteristike fudbalskih navijača. NVO Perpetuum mobile - Centar za razvoj mladih i zajednice Banjaluka.
5. Guilford, J.P. (1959). Personality. N.York, McGraw Hill.
6. Hrnjica, S.(2003). Opšta psihologija, Beograd, Naučna knjiga Nova.
7. Lalić, D. (2010). *Nogomet i politika*. Zagreb, Fakultet političkih znanosti.
8. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi. Zagreb, Školska knjiga.
9. Pajević, D. (2003). Psihologija sporta i rekreacije. Laktaši: Grafomark.
10. Schachter S. (1959). Psychology of affiliation. Stanford, Univ. Press.
11. Svećinski B., Dakić M., Hrnjica S.(1966). Ponašanje prearmijskih delikvenata tokom služenja vojnog roka. Beograd, VSP.
12. Ubijen Vedran Puljić. Na sajtu: <http://www.historija.ba/d/104-ubijen-vedran-puljic/> . Očitano: 10.04.2026.
13. Vukasević, A. (1999). Pedagogija. Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“.

VIOLENCE AT SPORTING EVENTS

Summary

Considering the connection between the concept of violence and sport, we inevitably need to return to the basic division of educational areas, where physical education holds a significant place. Physical education functions to preserve health, and health is one of the fundamental values of human life that significantly influences its quality. Humans are the most developed organisms capable of understanding, experiencing, communicating, cooperating, creating, building, improving and evaluating. Physical education as a component of education was mentioned even in ancient times. Pedagogical classics highly valued the role of physical education in the comprehensive educational process. J.A. Comenius was among the first to include physical exercise in the educational system. Over time, artificial and stylized gymnastics forms are increasingly being replaced by games and sports. At the same time, physical education is opening up and being transferred to open playgrounds and exercise areas. What happened during the development and where did the educational component of a complete and inalienable personality fail, so that increasingly violent situations are appearing on the scene and hate speech in fields where sportsmanship and fair play should prevail is a question to which more and more communities are seeking an answer in order to return to the fundamental principles of physical education and sports as a whole.

Keywords: *violence, sport, physical education, health, educational area, personality, sportsmanship, fair play.*

SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS - CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

*Dr.sc. Mirko Goreta, senior lecturer³⁸
Marko Marulić Polytechnic in Knin*

Abstract: Educational institutions' security involves protecting the physical environment of schools or other places where students learn, ensuring that students have psychological well-being while they attend school, providing digital safety and protecting organizations through efficient management. Institutions must also be able to identify and respond appropriately to various risks and challenges they may face. Modern-day issues to educational security include violence by peers, inadequately established mechanisms within educational institutions to protect students, staff, and property and the emergence of digital risks such as cyber-attacks, all of which make developing a secure framework for education even more complicated. Successful educational security will not come from just having a written policy or procedure but also implementing the best management principles available in how to provide a safe learning environment. Successful educational security depends upon the administration, employees, students, parents and community members establishing a "safety culture" through providing both awareness and responsibility for their actions. While technology provides additional options for improving safety, educational institutions are required to utilize technological to support their policies and procedures while following the legal and ethical requirements of protecting individuals' privacy. Therefore, developing an integrated approach that provides a connection between organizational and technological recommendations, along with education will create an environment that is safe, secure, stable, and conducive to learning. An integrated approach will provide a reduction of risk and potential threats and contribute to the quality of education for all who participate in them.

Keywords: safety in education, school safety, digital safety, risk management, technological solutions

Introduction

In recent years the issue of security has become one of the greatest concerns for educational institutions as places of education and learning as well as social interaction amongst students, faculty, and administrative staff members of a community. The many potential hazards posed by the complexity of these institutions their size, scope, and structure abound; these include violence against persons, bullying behavior or assault, intimidation using social media, and other technology-based threats such as identity theft or cyber abuse. Because today's security landscape is evolving and requires a more systematic approach to security throughout the educational setting, which involves several areas of protection, there are significant differences in how schools have previously defined and approached the issues of protection and safety in their buildings. In many cases, security measures in the past focused primarily on building security and controlling access to buildings. With the advancement of technology and the increase in social complexity within the school through the use of technology, new types of threats to student safety are now surfacing and will continue to increase in number as long as students are sharing information with each other through text messaging, emailing,

³⁸ mirko.goreta@veleknin.hr

using social networks, and other digital forms of communication through their devices. In addition, there is evidence that cyberbullying is a contributing factor in decreased academic achievement, psychological stress, and/or emotional distress experienced by students, based on research conducted by Kowalski, Limber, and Agatston (2012). All these factors point to the need for a much broader, comprehensive definition of security than has previously existed. Schools and universities don't just have to fend off threats to their digital systems but also deal with issues that stem from the way they are run and managed. Schools and universities will have a harder time responding to a crisis if they have poorly defined security protocols and limited cooperation with the proper authorities. Research done by Cornell and Mayer has shown that the relationship between schools' effective security systems, on the one hand, and schools' effective technical measures on the other, is highly dependent on schools' management and their security procedures, which lead to timely detection and resolution of potential threats to the school (Cornell & Mayer, 2010). This research argues for a management approach to security in educational institutions, in which management processes and preventive mechanisms are integrated into the overall security system of an institution. An important dimension of security in educational institutions is the psychological condition of students and their feelings of safety, acceptance, and protection, which directly impacts their academic success and social development. Feelings of insecurity can create a situation in which an individual pulls away from others, becomes less involved in the classroom, and negatively affects their long-term mental well-being. Research has shown that the perceived safety of students and staff in an educational institution is often as important as the actual level of protection, and that both factors influence the behavior of individuals and the overall climate of an educational institution (Astor, Benbenishty, & Estrada, 2009).

Dimensions of security in educational institutions

In schools, safety is a complicated and complex phenomenon. There are many ways to provide safety for the students, teachers, and everyone else who works in or visits a school. Unlike many people believe, safety does not only involve providing physical security to the school but it also includes the psychological, digital, and organizational aspects of safety. Current approaches point out that safety is a dynamic process that must continually change in response to changes that occur in society and through technological advancements. According to the study by Cornell and Mayer (2004), when talking about safety in schools, the absence of violence is generally one of the most common definitions, however, in order for an educational institution to be considered a safe place for learning, there must also be a stable and supportive environment that allows the student to be able to learn productively (Cornell & Mayer, 2004). The first and most obvious dimension of safety in schools is physical safety. Physical safety refers to the protection of school property, the regulation of who can enter the premises of the school, and the prevention of physical violence occurring in an educational institution. Some of the physical safety measures that can be put into place to protect the health and wellbeing of students within a school's environment are: maintaining video surveillance on the campus, having staff present to ensure the safety of the students on the campus, providing access control systems at the entrances and exits to the school and having clearly defined evacuation plans to be implemented in case of an emergency (Addington, 2009). In addition to the use of physical safety measures to provide for the safety of students, research has shown that when physical safety is combined with other components of an overall security system, and proper procedures are followed, the number of incidents of violence and other events that would negatively affect the wellbeing of a student attending the school can be reduced (Addington, 2009). Another dimension of importance here is that of psychological safety, which refers to a perceived sense of safety, belonging, and acceptance in the educational community. From a psychological perspective, those who feel vulnerable, alone, or

are victims of violence, will suffer lower levels of academic performance and will experience higher than average levels of distress. Psychological safety can become especially compromised in situations involving victimization by peers. Research done by Astor et al. demonstrates a direct link between how safe a student perceives himself or herself to be and that student's behavior, classroom engagement level, and overall climate of the school (last quoted by Astor, Benbenishty, & Estrada 2009). Looking at this dimension supports the idea that safety not only has to do with measures of safety in terms of objective nature of safety but also the subjective experience of an individual. The third dimension of security is the growing emphasis put on digital security relative to the increasing use of information technology systems in education. Digital platforms and resources for learning, online forms of instruction, and use of social media have created both new avenues for learning, as well as new potential for exposing students to risk. Cyberbullying, identity fraud, unauthorized access to a student's personal information, and misuse of digital tools all represent major threats to making sure that students are protected. Livingstone et al. (2011) conducted research showing that youth are not always able to appreciate the risks associated with their use of digital devices or digital technologies and thus are especially vulnerable groups of youth. To keep data safe, digital security needs both technology-based solutions and education/awareness for users. Another dimension is organizational security, which describes how a school or department plans for, manages and implements effective security measures in schools. Some examples of organizational security include having clearly defined guidelines to follow, established safety protocols, crisis-response plans, and identifying the roles/responsibilities of employees when a crisis occurs. The way that the organization is set up directly relates to how well the overall security systems operate. According to Trump (2011), schools with well-defined guidelines and continuous training for employees to prepare them to respond to and manage a crisis, will have a much greater chance of successfully preventing and/or managing a crisis, than those without this support. To summarize, security in K-12 educational institutions must be inter-dependent and integrated, where a safety measure is lacking, then the opposite should also apply. Similarly, organizations will not fully utilize the effectiveness of digital security unless there is an adequate organization structure to support the implementation of that security. Newer concepts of modern security models necessitate a holistic approach, whereby multiple aspects are combined into one model/system that provides for thoughtful consideration regarding how a crisis will be addressed as well as establishing a safe and supportive environment to minimize the need for police intervention.

Contemporary security challenges

The security problems that modern educational institutions face are many and varied due to changes in society, advancements in technology, and the complicated nature of school interactions. Because many of these security problems are interconnected and often occur simultaneously, it can be very difficult to pinpoint and address them. To effectively develop strategies to address these threats, it is imperative to identify the specific threats one is trying to identify. One of the most obvious security threats faced in schools is rival violence, which, unlike previous generations, now often involves some form of digital harassment. In other words, bullying and harassment in the physical world, which would have traditionally consisted of physical and/or sexual violence or verbal abuse, now also occur in the online realm, where the spread of that content can occur quickly and permanently. According to research by Olweus, students who have been exposed to long-term rival violence are at a higher risk of developing anxiety, depression, and lower academic performance than students who have not been exposed to such violence (Olweus, 2013). The added dimension of a digital component has the potential to compound these effects since victims of peer violence often do not have a means to separate

themselves from the source of the threat. The second security challenge faced by educational institutions is that of unauthorized entry and the potential for physical incidents. While events like these are less common than other kinds of threats, they can be extremely severe, particularly when there are issues with entrance controls, insufficient personnel to provide security, and inadequate policies and procedures. According to the National Center for Education Statistics (NCES, USA), schools without well-defined security protocols report more incidents of unauthorized entry and disorderly conduct than those with established protocols (National Center for Education Statistics, 2019). Thus, these data support the importance of a systematic approach to physical security. Digital threats are becoming more prevalent in schools because of the rapidly expanding virtual environment that includes digital platforms, electronic portfolios, and distance learning systems. Therefore, the introduction of these technologies presents opportunities for a broad range of cyber threats, such as identity theft, unauthorized access to educational institutions' computer systems and abuse of student and teacher digital identities. ENISA (European Union Agency for Cybersecurity) reports that education is an increasingly popular target for cybercriminals due to underdeveloped cybersecurity programs and limited resources for protection (ENISA, 2021). Consequently, this underscores the critical need for enhancement of cybersecurity within educational institutions. The most significant barrier to strengthening security in educational institutions is a lack of resources and institutional support to facilitate the implementation of security measures. Many educational establishments operate on restricted budgets, which restricts their ability to invest in security infrastructure and safety staff training, as well as developing prevention programs (Fisher & Hennessy, 2016). Schools with limited resources usually find they are behind other schools when adopting modern security solutions and are, therefore, more prone to threats of many kinds (Fisher & Hennessy, 2016). This indicates that there are disparities across different education settings when it comes to the level of security provided. Compounding the problem is limited coordination between education settings and external entities, such as law enforcement, social services, and community resources. Effective security management requires cooperation from multiple systems, particularly during emergencies or when a serious threat or violent act occurs. In practice, however, there is often poor communication, an unclear delineation of roles and slow response times. Research supports the finding that schools that collaborate with law enforcement and other security agencies are better able to identify and prevent violent acts (Borum, Cornell & Modzeleski, 2010). Recent security-related events illustrate that security is not a fixed characteristic but rather a dynamic process of ongoing social and technological change. Peer bullying, digital threats, safety hazards and operational shortcomings combine to make security exceedingly complex in today's educational environment.

The role of management and institutions in ensuring safety

The ability to effectively manage security in educational institutions relies heavily on the collaboration of management and institutional frameworks. Management is accountable for developing, coordinating and carrying out security measures; therefore, security should not be a product of individual initiatives, but rather a collective effort through the use of a systemic approach that involves well-defined policies, procedures and responsibilities for all parties; thus, management provides an essential service by developing a security strategy while creating a culture where individuals are aware of and manage risks. Management must first develop and implement security policies. Security policies are comprised of conduct standards, crisis response procedures and mechanisms for incident reporting. All members of the educational community must have access to security policies that clearly define the rules of behavior. Previous studies by Smith and Smith have shown that institutions with clearly defined security systems are able to record fewer incidents and provide faster responses during

times of crisis (Smith & Smith, 2018). This demonstrates that implementing formalized security protocols directly impacts the overall efficiency of the security system. In addition to developing security policies, an additional role of management is crisis management organization. Different types of emergencies are to be dealt with in educational institutions including violent incidents and technical system failures or digital attacks. Crisis plans must include pre-established steps, accountability for decision-making, and effective or rapid communication channels (Perry & Lindell, 2003). Research by Perry and Lindell shows that when an organization creates a detailed crisis management plan that is followed by the conduct of regular drills or simulations, that organization is likely to demonstrate a greater degree of coordination and reduced impact from subsequent real incidents (Perry & Lindell, 2003). Thus, when considering educational institutions, preparedness has a direct effect on protecting student and employee lives and safety. Additionally, employers have a responsibility to ensure that their employees receive the necessary training regarding potential threats. As teachers and administrative staff are often the first individuals to recognize a potential threat, training must also be provided if those employees are to appropriately respond to that threat. The educational training provided to employees may include recognizing risk behaviors, how to respond to a crisis, and safety technologies. Research conducted by Allen & White supports that ongoing training of employees increases an employee's ability to promptly identify and report a security threat. The above statement further illustrates that security is dependent not only on the number of security systems in place, but also on the employees' competence in using those systems. Another important component of security management is collaborating with outside agencies. Educational institutions do not function independently from their local social network; they are part of a larger social network that includes police, hospitals and healthcare facilities, social services and community. Being able to effectively communicate and coordinate their activities with these stakeholders allows for a quicker response to serious threats to safety and provides additional resources for preventing violence or other crime-related issues. According to Mayer and Leone (1999), schools that establish partnerships with local law enforcement agencies are better equipped to handle crisis situations and to reduce incidents of violence. Another important aspect of establishing an environment that promotes the safety of students is through management's role in developing a safety culture within the organization. The establishment of safety culture involves the establishment of shared values, attitudes, and behaviors, which support a safe environment. When the administration of the school system actively promotes safety as an important priority, it is more likely that staff members and students will accept their individual responsibilities for their behavior. Research has shown that organizations with an established security culture have fewer incidents of reported crime and a higher level of preparedness to respond to crime-related problems (Reason, 2000). Ultimately, the role of management and organizations in providing safe environments is based on their ability to coordinate and integrate multiple aspects of the overall security system into a single cohesive unit. These include policy development, crisis management, training of employees, cooperation with external agencies, and the establishment of a safety culture. A lack of active and responsible involvement in and by management at educational institutions results in an ineffective and poorly managed educational system.

Technological solutions and digital security

The incorporation of modern technology greatly remodeled the landscape of protection procedures used by educational institutions. Digital technologies permit quick identification of potential threats, enhanced management of controlled spaces and increased safety over the protection of school property. As such, digital tools function to improve the security of educational institutions while simultaneously acting as vulnerabilities should they not be appropriately deployed. Video monitoring

systems are one of the most prevalent digital tools utilized in educational institutions where schools can now continuously monitor video images of the exterior of their buildings, as well as the common hallways, corridors and even the areas surrounding the entrances to their buildings. The primary purpose of utilizing these systems is to deter unwanted behaviors and allow for rapid response to an incident. Research conducted by Welsh and Farrington suggests that video surveillance systems may provide a moderate level of protection against reducing the amount of violence and vandalism within an educational environment (Welsh & Farrington, 2009). However, there should be clear procedures in place related to how video surveillance systems are operated and the procedures for responding to video surveillance footage. Another major digital tool for educational institutions is access control systems which provide digital access management via electronic cards, access tags and/or digital records of facility access. The use of these systems allows for restricted access to areas which would otherwise allow unauthorized individuals to enter. Garcia's study shows that access control systems are most successful in large educational institutions. In these places, there are many users, so it can be hard to monitor physical areas without using technology for help (Garcia, 2008). Access control systems improve monitoring capabilities but require ongoing management and maintenance. Digital security is now more critical than ever due to the increase in availability of online educational platforms and electronic teaching management. Educational centers are storing more sensitive data. This includes personal information of both students and staff, as well as academic and administrative records. All this data can be the target of a cyber-attack, which may have devastating consequences for the privacy and integrity of the institution. Von Solms and Van Niekerk indicate that the only way to effectively protect an organization's information is through the application of security policies, implementing technical controls, and providing users with ongoing training about security risks (Von Solms & Van Niekerk, 2013). This support demonstrates that digital security is not just a technical matter; it is also a matter of management on an organizational level. Threat detection systems represent an advanced technological method of protecting against threats. Threat detection systems use algorithms and data analysis to detect unusual behavior patterns in both physical and digital spaces. For instance, examples of unusual behaviors can be e.g. using an anomalous internet connection, attempting to gain unauthorized access or making abusive conduct through a communication medium where one can exhibit abusive behaviors. According to Bishop's research, systems that rely on behavioral indicators may provide an organization with enhanced early warning capabilities (Bishop, 2012). However, the use of these systems increases concerns related to privacy and ethical limitations that have accompanied some other forms of technology. An important consideration in the use of technology for security is balancing security and protecting an individual's right to privacy. The introduction of surveillance systems and data collection technology must abide by the applicable laws and regulations governing such technology and be consistent with ethical principles. The EU General Data Protection Regulation (GDPR) sets out fundamental principles that collectively set out to specifically regulate how individuals' personal data is processed. This regulation outlines clear requirements as to how personal information related to individuals is processed, including the requirements to be transparent, to have a legitimate purpose for processing personal information, and the requirements that only personal information necessary for that purpose is collected. Kuner (Kuner, 2017) found that without cooperation between information security systems, and existing data protection regulations, there will be a risk of significant legal penalties and loss of user trust due to non-compliance with privacy regulations. This demonstrates technological solutions need to be treated more equally with respect to their ability to provide members of an organization with efficient services and to protect an individual's rights. Ultimately, technological solutions are an essential component of modern education security systems. Their ability to provide greater protection is related to the extent that these systems are effectively integrated into an organization's operational processes and the

impact people have on those technologies. Access control, video surveillance, data protection, and threats detection technologies play a critical role in assisting with increasing security, but only if they are used.

Conclusion

Safety is a complex and changing process that requires an integrated approach, as well as continuous improvement in educational institutions. The research shows that security isn't just about protecting space and includes physical (security of the building), psychological (creating a environment that encourages students), digital (operational security), and organizational (operational procedures) aspects. Today's society and rapid technological advances have generated new types of threats, therefore traditional approaches to security management are not adequate anymore. Current challenges include violent peer interactions, cyber threats, and poor organizational processes, which require systems and proactive action. Problems arise due to multiple sources of interaction therefore, it is essential that a comprehensive approach is developed across multiple sectors of society. The role of the management and institution is critical; by creating well-defined policies, crisis response plans, and working with other relevant stakeholders, institutions will improve their security management systems. Technology provides numerous opportunities to improve security, but how well they work will depend on their use and integration with other systems. For instance, using video surveillance, access control, and protecting digital information all help reduce risk but do not replace the need for organizational processes and good management. It is necessary to maintain a balance between security and protecting an individual's right to privacy to maintain user trust and comply with legal standards. Ultimately, security in schools must be viewed as an ongoing effort that requires cooperation among all stakeholders, including administrators, teachers, students, parents, and the surrounding community. Creating a safe and secure educational environment can be achieved through a combination of preventive measures, technology, and the establishment of a positive safety culture. This type of approach reduces the chances of incidents occurring and helps promote better learning and the overall advancement of society.

Literature:

1. Addington, L.A. (2009). "COPS, cameras, and crisis: The potential and the problems with using surveillance technologies in schools". *American Journal of Criminal Justice*, 34(3–4), 479–492.
2. Allen, K. P., & White, S. (2018). "School safety and teacher training: The role of preparedness in crisis situations". *Journal of School Safety*, 12(1), 55–65.
3. Astor, R. A., Benbenishty, R., & Estrada, J. N. (2009). "School violence and theoretically atypical schools: The principal's centrality in orchestrating safe schools". *American Educational Research Journal*, 46(2), 423–461.
4. Bishop, M. (2012). *Computer security: Art and science* (pp. 142–145). Addison-Wesley, Boston.
5. Borum, R., Cornell, D., & Modzeleski, W. (2010). "What can be done about school shootings? A review of the evidence". *Educational Researcher*, 39(1), 27–37.
6. Cornell, D., & Mayer, M. (2010). "Why do school order and safety matter?". *Educational Researcher*, 39(1), 7–15.
7. ENISA. (2021). *Cybersecurity in education: Challenges and opportunities* (pp. 21–25). European Union Agency for Cybersecurity.
8. Fisher, B. S., & Hennessy, M. (2016). "School resource officers and school safety". *Journal of School Violence*, 15(2), 229–245.

9. Garcia, M. L. (2008). The design and evaluation of physical protection systems (pp. 203–207). Butterworth-Heinemann, Oxford.
10. Kowalski, R.M., Limber, S.P., & Agatston, P.W. (2012). Cyberbullying: Bullying in the digital age (2nd ed., pp. 64–68). Wiley-Blackwell, Malden, MA.
11. Kuner, C. (2017). Transborder data flows and data privacy law (pp. 65–69). Oxford University Press, Oxford.
12. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the Internet: The perspective of European children (pp. 102–105). EU Kids Online, London School of Economics.
13. Mayer, M.J., & Leone, P.E. (1999). "A structural analysis of school violence and disruption: Implications for creating safer schools". *Education and Treatment of Children*, 22(3), 333–356.
14. National Center for Education Statistics. (2019). Indicators of school crime and safety (pp. 12–15). LOUSE. Department of Education.
15. Olweus, D. (2013). School bullying: Development and some important challenges (pp. 45–49). *Annual Review of Clinical Psychology*.
16. Perry, R.W., & Lindell, M.K. (2003). "Preparedness for emergency response: Guidelines for the emergency planning process". *Disasters*, 27(4), 336–350.
17. Reason, J. (2000). "Human error: Models and management". *BMJ*, 320(7237), 768–770.
18. Smith, R., & Smith, M. (2018). School security and safety management (pp. 112–115). Routledge, London.
19. Trump, K. S. (2011). Proactive school security and emergency preparedness planning (pp. 27–30). Corwin Press, Thousand Oaks, CA.
20. Von Solms, R., & Van Niekerk, J. (2013). "From information security to cyber security". *Computers & Security*, 38, 97–102.
21. Welsh, B.C., & Farrington, D.P. (2009). "Public area CCTV and crime prevention: An updated systematic review and meta-analysis". *Justice Quarterly*, 26(4), 716–745.

SIGURNOST U OBRAZOVNIM USTANOVAMA - IZAZOVI I PRILIKE

Dr.sc. Mirko Goreta, viši predavač

Veleučilište Marko Marulić u Kninu

Sažetak: Sigurnost obrazovnih ustanova uključuje zaštitu fizičkog okruženja škola ili drugih mjesta gdje učenici uče, osiguravanje psihičke dobrobiti učenika dok pohađaju školu, pružanje digitalne sigurnosti i zaštitu organizacija učinkovitim upravljanjem. Ustanove također moraju biti u stanju prepoznati i odgovarajuće reagirati na različite rizike i izazove s kojima se mogu suočiti. Suvremeni problemi obrazovne sigurnosti uključuju nasilje vršnjaka, nedovoljno uspostavljene mehanizme unutar obrazovnih ustanova za zaštitu učenika, osoblja i imovine te pojavu digitalnih rizika poput kibernetičkih napada, što sve dodatno komplicira razvoj sigurnog okvira za obrazovanje. Uspješna obrazovna sigurnost neće proizaći samo iz pisane politike ili postupka, već i iz primjene najboljih dostupnih načela upravljanja u osiguravanju sigurnog okruženja za učenje. Uspješna obrazovna sigurnost ovisi o upravi, zaposlenicima, učenicima, roditeljima i članovima zajednice koji uspostavljaju "kulturu sigurnosti" pružanjem svijesti i odgovornosti za svoje postupke. Iako tehnologija pruža dodatne mogućnosti za poboljšanje sigurnosti, obrazovne institucije moraju koristiti tehnologiju za podršku svojim politikama i postupcima, uz poštivanje zakonskih i etičkih zahtjeva zaštite privatnosti pojedinaca. Stoga će razvoj integriranog pristupa koji pruža vezu između organizacijskih i tehnoloških preporuka, zajedno s obrazovanjem, stvoriti okruženje koje je sigurno, stabilno i pogodno za učenje. Integrirani pristup osigurat će smanjenje rizika i potencijalnih prijetnji te doprinijeti kvaliteti obrazovanja za sve koji u njemu sudjeluju.

Ključne riječi: sigurnost u obrazovanju, sigurnost u školama, digitalna sigurnost, upravljanje rizicima, tehnološka rješenja

DELINKVENCIJA MALOLJETNICA U R. SRBIJI: OD FENOMENOLOGIJE KA RAZUMIJEVANJU ETIOLOGIJE³⁹

*Milana M. Ljubičić⁴⁰, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet*

*Sladana Dragišić Labaš⁴¹, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet*

Apstrakt: U našoj studiji nastojali smo, prateći kretanje delinkvencije maloljetnica, da opišemo fenomenologiju ove pojave i pokušamo da razumijemo uočene trendove. To su ujedno i dva cilja našeg istraživanja. Prvi, deskriptivni je da uočimo eventualne promjene u fenomenologiji delinkvencije djevojčica u dvodecenijskom vremenskom okviru, dok je drugi cilj eksplorativni. Naime, trendovi bi trebalo da nam dozvole da postavimo hipoteze o etiologiji ove pojave. Naše polazne hipoteze su da je broj djevojčica u sukobu sa zakonom u porastu, kao i da one sve učestalije bivaju osuđene za krivična djela sa elementima nasilja. Da bismo to dokazali, analizirali smo zvanično dostupne statističke podatke o osuđenim maloljetnicama u periodu od 2006-2025. godine. Razmatranje etiologije ostalo je na teorijskom nivou, budući da nemamo empirijskih podataka koji bi mogli da posvjedoče u prilog ili ospore teorijske koncepte.

Ključne riječi: maloljetne delinkventkinje, statistički podaci, fenomenologija, etiologija

Uvod

Maloljetnička delinkvencija fenomen je koji do današnjih dana izaziva zabrinutost javnosti. Opšte je prihvaćen stav da je delinkvencija maloljetnika u stalnom porastu, iako dostupni statistički podaci⁴² ukazuju da razmjere ovog problema, variraju.⁴³ Na primjer, u SAD je tokom 1980-ih došlo do značajnog porasta broja maloljetnika osuđenih zbog teških krivičnih djela⁴⁴, potom je notirano

³⁹ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-33/2026-03/ 200163).

⁴⁰ milanaljubicic@yahoo.com

⁴¹ sladjadl@yahoo.com

⁴² Akuratnu sliku o kretanju maloljetničke delinkvencije, nemamo, zbog nerijetko krajnje oskudnih podataka i metodoloških poteškoća druge vrste (npr. formalno pravnog određenja maloljetničke delinkvencije) (*World Youth Report*, 2003).

⁴³ Ovi različiti trendovi nastoje se objasniti razlikama u formalno-pravnom postupanju prema maloljetnicima, a prije svega tiču se kapaciteta i spremnosti organa formalne socijalne kontrole da reaguju na određene načine, čemu u prilog svjedoče i regionalne razlike u stopama osuđujućih presuda. Na primjer, 2011. stopa hapšenja je u Evropi iznosila 27%, na američkom kontinentu 30%, a u Aziji samo 4% (Young, Greer, & Church, 2017). Nadalje, značajan uticaj na vidljivost kriminaliteta mladih imaju kako mediji tako i promjena tolerancije javnosti (Muncie, 2005: 32).

⁴⁴ Ovaj fenomen se naziva epidemijom nasilja.

opadanje stope maloljetničkog kriminaliteta (od 20%), da bi u periodu od 2000-2006. došlo do ponovnog porasta. S druge strane, u evropskim zemljama, počev od 2000ih primjećen je trend pada maloljetničke delinkvencije (Gogineni, Qari, & Sharma, 2023), što je notirano i u izvještaju UN u kojem nalazimo podatak da je stopa kriminaliteta maloljetnika globalno gledano, u opadanju (Young, Greer, & Church, 2017). No, i pored toga, strahovi vezani za kriminalitet maloljetnika (Muncie, 2005: 21), veoma su rašireni. Na primjer, Ruigrok i saradnici (2017) navode da se, iako je između 2007. i 2011. godine, broj maloljetnika prijavljenih za krivična djela opao za 44%, holandska javnost nije osjećala ništa bezbjednije.

Čini se da se djeca u sukobu sa zakonom vide kao društveno opasna, a u učvršćivanju diskursa o *problematičnim mladima* posebnu ulogu imaju mediji. Kreirajući spektakl od tragičnih vijesti, i ukidajući dihotomiju *činjenice - fikcija*, zajedno sa organima formalne socijalne kontrole, mediji kreiraju realnost zločina (Muncie, 2005: 27). Maloljetnici su predstavljeni kao nasilni predatori (dok su njihove žrtve nevine), što logično, proizvodi moralno zgražanje javnosti, koja konačno zahtjeva da bude odbranjena (Rhineberger-Dunn, 2013). Takvu praksu kreiranja diskursa o nasilnim mladim ljudima lako je ilustrirati. Primjera ima sijaset. List *Sun* je tako 2002. godine pozvao na krstaški pohod protiv kriminaliteta mladih objavivši tekst na čak sedam stranica o tome kako je pravosuđe nemoćno⁴⁵ da suzbije kriminalitet na ulicama prepunim razbojnika i probisvjeta (Muncie, 2005: 27). Posebno zaprepasćenje javnosti izaziva delinkvencija maloljetnica. O njima se piše na krajnje senzacionalistički način, i ukazuje na nasilnost djela koje vrše djevojčice.

Ima li osnova za ovakvu tvrdnju?

Odgovor bi mogao biti potvrđan. Naime, iako muškarci čine daleko veći udio u ukupnom kriminalitetu, zvanične statistike potvrđuju da se procenat žena, a naročito djevojčica koje krše zakon, povećava.⁴⁶ Sve češće, one bivaju hapšene zbog teških krivičnih djela. Navodi se tako da se između 1980. i 2003. u SAD stopa hapšenja djevojčica povećala za 42,7%, dok se u slučaju dječaka smanjila (za 10,2%). Gledano prema strukturi krivičnih djela, nađeno je da se, u posmatranom periodu, procenat djevojčica koje su optužene zbog ubistva, silovanja, razbojništva i nanošenja teških tjelesnih povrijeđa povećao za 75%, a u slučaju manjih ili trivijalnijih prekršaja zakona za čak 318,5%.

Ako bi po strani ostavili pitanje etiologije, povećane stope hapšenja maloljetnica bi se mogle objasniti jednom od tri hipoteze. Prva govori o tome da sudovi postupaju rodno neutralno, što ukazuje da je slika koju opisuje statistika sasvim realna: porast stope kriminaliteta maloljetnica opisuje pravo stanje stvari. Druga je hipoteza o viteštvu po kojoj je stopa delinkvencije maloljetnica vjerovatno viša, ali sudije im, na osnovu polne pripadnosti, gledaju kroz prste. No, mora se podvući da tretman maloljetnica različite rase i klasne pripadnosti nije isti: na bijele djevojčice iz srednje klase, gledaće se sa pozicije paternalizma, ali one drugačije puti neće imati isti tretman (Ignjatović, 2026). Konačno, treća hipoteza o tzv. zlim ženama govori o tome da se djevojčicama strožije sudi, naročito ukoliko njihovo ponašanje odskaje od društveno propisanih rodni normi. Iz tog ugla gledano, zvanične statistike direktno opisuju takve prakse (Belknap, po: Farrington, Bergström, & Jolliffe, 2025). Na ovom mjestu moramo podsjetiti da je kriminalitet žena u naučnoj literaturi dugo vremena bio zanemarivan, zahvaljujući dvama razlozima: 1. činjenici da je zvanična stopa ženskog prestupništva niska, te 2. zbog toga što su teoretičari koji se bave pitanjima uzročnosti, svoje teorije *krojili* prema

⁴⁵ Logično, uslijedio je poziv da se vlada ozbiljnije i odlučnije (čitaj: restriktivnije) pozabavi ovim problemom (Ruigrok et al., 2017). Glavna je poruka ovog i sličnih medijski konstruisanih diskursa je da je takva akcija neophodna zbog toga što delinkvencija mladih odslikava stanje čitave nacije, a nju bi valjalo *spasti*.

⁴⁶ Studije o samooptuživanju upućuju na nedvosmislen zaključak: broj mladih ljudi oba pola koji vrše krivična djela, znatno je viši od zvanično evidentirane brojke (Muncie, 2005). Dodajmo i to da su djevojčice manje sklone u poređenju s dječacima, da u studijama samooptuživanja priznaju da su prekršile zakon (Farrington Bergström, & Jolliffe, 2025).

muškarcima, a i sami su muškog pola (Chesney-Lind, 1989). Dugo se nije sumnjalo u istinu s naučnim oreolom da zločin gotovo isključivo vrše klasno nisko pozicionirani muškarci, dok žene zločinke predstavljaju - izuzetak (Weis, 1976; Chesney-Lind, 1989). To je i jedan od razlog zbog kojih se etiologija kriminaliteta žena decenijama razmatrala gotovo isključivo u fusnotama (Klein, 2013: 197), sve dok feministkinje nisu prepoznale da je naučna produkcija opterećena seksizmom, kao i da se u sistemu krivične pravde sprovodi rodna opresija (Chesney-Lind, 1989). Bilo kako bilo, etiologija i fenomenologija kriminaliteta žena, uključujući i maloljetnice, zaslužuje zainteresovaniji pristup, naročito kada je u pitanju Republika Srbija. Naime, o kriminalitetu žena malo šta možemo saznati: naučna produkcija je skromna, a o etiologiji se razmišlja gotovo isključivo u feminističkom ključu. Istraživačima ipak ne možemo zamjeriti – da bismo dublje ušli u ovu tematiku, nedostaju nam podaci. Dimovski (2023) tako primjećuje da struktura krivičnih djela koje izvršavaju žene u R. Srbiji, na osnovu dostupnih statističkih podataka, kao uostalom ni kazne na koje su osuđene, ne mogu biti rekonstruisane, te je uvid u strukturu i dinamiku kriminaliteta žena, parcijalan.

Slično stvari stoje i kada je riječ o maloljetnicama. Dostupni su nam zvanični statistički izvještaji koji pružaju limitiranu mogućnost praćenja trendova, te rijetki radovi na ovu temu (Ljubičić, 2006; Ljubičić, 2012; Lukić, 2019; Ljubičić, Dragišić Labaš, 2023). Stoga bi se bez imalo pretjerivanja, moglo kazati da o fenomenologiji i etiologiji kriminaliteta djevojčica u našoj zemlji, znamo zanemarljivo malo. Budući da smatramo da ova društveno relevantna tema mora zauzeti svoje mjesto među sociološkim istraživanjima, pristupili smo analizi nama dostupne građe o maloljetničkoj delinkvenciji sa ciljem da opišemo fenomenologiju delinkvencije djevojčica, a potom i da ponudimo moguća objašnjenja uočenih trendova.

Metodološki okvir

Predmet, ciljevi, hipoteze i izvori podataka

Pred sebe smo postavili dva istraživački zadatka. Prvi je deskriptivni: opisati fenomenologiju djela za koje su osuđene maloljetnice u periodu od 2006. do 2025. godine, a drugi je eksplanatorni. Naša je ambicija da ponudimo moguća objašnjenja etiologije delinkvencije djevojčica uzimajući u obzir sve dostupne statističke podatke i društveni kontekst.

Kada je riječ o fenomenologiji, dostupni podaci su nam dozvoljavali djelimičnu analizu statike i dinamike: obima i strukture krivičnih djela i njihovog kretanja u longitudinalno retrospektivnoj perspektivi. Kada je riječ o krivičnim djelima, u analizu smo uključili ona sa elementima nasilja (protiv života i tijela, protiv polne slobode i braka i porodice), imovinska i protiv zdravlja ljudi. Logika kojom smo se rukovali u odabiru ovih krivičnih djela bila je sljedeća: u analizu su uključena ona koja su tradicionalno bila najzastupljenija (imovinska), kao i ona koja su u stalnom porastu, sudeći prema dostupnoj literaturi (protiv zdravlja ljudi) (Jovanović, Pašalić, 2016), a teza da maloljetnici postaju sve brutalniji opravdava uvođenje djela sa elementima nasilja.⁴⁷

Nažalost, zvanične statistike ne dozvoljavaju analizu kaznene politike prema polu učinioca, niti omogućavaju donošenje zaključaka o sociodemografskim karakteristikama (porodičnim prilikama, obrazovanju, radnom statusu), uz izuzetak nacionalne pripadnosti djevojčica prema izvršenom krivičnom djelu, što je našu analizu, posebno u dijelu koji se odnosi na razmatranje etiologije, osiromašilo.

Provjeravali smo dvije hipoteze:

⁴⁷ Ostala krivična djela u analizu nismo uključivali jer bi takva to podrazumijevalo ekstenzivniji pristup koji bi nužno nadišao obim ovog rada.

1. u periodu od 2006-2025. dolazi do porasta broja maloljetnica osuđenih za krivična djela;
2. u posmatranom vremenskom okviru uočljive su promjene u strukturi izvršenih krivičnih djela zbog kojih su djevojčice osuđene. Očekujemo da će se udio djela sa elementima nasilja povećavati u ukupnom kriminalitetu maloljetnica.

Empirijska analiza je u potpunosti zasnovana na zvaničnim statističkim podacima dostupnim na sajtu Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije. Riječ je o izvještajima *Maloletni učionici krivičnih dela u Republici Srbiji. Prijave, optuženja i osude* (2004-2024., <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/maloletni-ucinioci-krivicnih-dela/>). U ovom radu u analizu smo uključili samo podatke o osuđenim maloljetnicama, a razlog je taj što je o njima zvanična statistika nešto bogatija, nego što je to slučaj sa djevojčicama prijavljenim i optuženim za krivično djelo.

Rezultati analize

U periodu od 2004-2024. osuđeno je ukupno 31.194 maloljetnika, a od toga broja 2.572 čine djevojčice. Zanimljivo je da je, kada je riječ o osudama, primjetan trend postepenog pada broja osuđenih maloljetnika počev od 2016. godine. No, ovaj nalaz ne važi i za djevojčice: broj maloljetnica osuđenih za krivična djela u posmatranom periodu, raste. Trend porasta je postepen počev od 2014., a 2024. broj osuđenih djevojčica bio je najveći (Tabela 1.).

Zanimljiv uvid u trendove dobili smo posmatrajući omjer između mlađih (14-15) i starijih (16-17 godina) djevojčica koje su osuđene. Brojke variraju, ali iza njih možemo uočiti da počev od 2004. udio mlađih maloljetnica u ukupnom kriminalitetu djevojčica ima tendenciju rasta. Udio četrnaestogodišnjakinja i petnaestogodišnjakinja u ukupnom kriminalitetu maloljetnica kreće se od 33,9% do čak 56% (2024.) (Tabela 1.).

Tabela 1. Udio osuđenih mlađih i starijih maloljetnica u ukupnom maloljetničkom kriminalitetu u periodu od 2004-2024. godine

Godina	Ukupno osuđenih	Osuđene djevojčice	Udio djevojčica u ukupnom broju osuđenih	Mlađe maloljetnice	Starije maloljetnice
2004.	1.983	92	4.64%	35 (38%)	57 (62%)
2005.	2.234	106	4.53%	36 (33.9%)	70 (66.1%)
2006.	1.566	71	4.75%	26 (36,6%)	45 (63.4%)
2007.	1.996	95	4.76%	49 (51.6%)	46 (48.4%)
2008.	2.120	109	5.14%	59 (54,1%)	50 (45.9%)
2009.	1.902	94	4.94%	48 (47%)	46 (53%)
2010.	1.640	102	6.22%	50 (49%)	52 (51%)
2011.	2.290	145	6.33%	64 (44.1%)	81 (55.9%)
2012.	2.302	122	5.30%	56 (45.9%)	66 (54%)
2013.	2.648	128	4.83%	67 (52.3%)	61 (47.7%)
2014.	2.034	144	7.08%	63 (43.8%)	81 (56.2%)
2015.	1.926	142	7.37%	52 (36.6%)	90 (63.4%)
2016.	2.032	152	7.48%	66 (43.4%)	86 (56.6%)
2017.	1.633	142	8.70%	53 (37.3%)	89 (62.7%)
2018.	1.548	126	8.14%	61 (48.4%)	65 (51.6%)
2019.	1.676	158	9.43%	74 (46.8%)	84 (53.2%)
2020.	1.239	106	8.56%	49 (46.2%)	57 (53,8%)
2021.	1.383	121	8.75%	58 (47.9%)	63 (52.1%)
2022.	1.213	119	9.81%	54 (45,4%)	65 (54.6%)
2023.	1.454	141	9.70%	65 (46%)	76 (54%)
2024.	1.375	157	11.42%	88 (56%)	49 (44%)

Pokazalo se da posmatrano po godinama broj osuđenih maloljetnika varira, uz izuzetak krivičnih djela protiv zdravlja ljudi i nasilja u porodici, kod kojih je primjetan trend porasta. Osim toga, zanimljivo je primjetiti da u slučaju krivičnih djela protiv imovine broj osuđenih maloljetnika ima tendenciju pada počev od 2006., kada je ta brojka bila najviša (1.635) pa sve do posljednje posmatrane godine (2024.) kada je zbog ovog krivičnog djela osuđeno 480 maloljetnika (Tabela 2.).

Tabela 2. Broj osuđenih maloljetnica u periodu od 2004-2024. s obzirom na izvršena krivična djela

Krivično djelo protiv	života i tijela		polne slobode		imovine		zdravlja ljudi		braka i porodice	
Godina	Ukupno	djevojčice	Ukupno	devojčice	Ukupno	djevojčice	Ukupno	djevojčice	Ukupno	djevojčice
2004.	235	3			1.425	67	56	2		
2005.	252	10	19	-	1.635	72	67	6		
2006.	212	5	19	-	1.033	47	94	4		
2007.	198	9	16	1	708	21	78	4	4	-
2008.	202	4	18	-	722	22	88	5	7	-
2009.	170	11	16	1	584	18	78	4	10	-
2010.	133	3	8	-	536	27	71	6	8	4
2011.	184	9	14	2	707	37	106	5	18	5
2012.	176	6	8	-	723	31	108	8	15	1
2013.	184	3	8	-	903	32	113	3	17	1
2014.	120	5	23	-	652	33	116	7	13	1
2015.	197	12	12	-	1.143	85	156	6	33	6
2016.	205	8	29	-	1.172	86	142	4	46	9
2017.	185	10	23	2	887	64	156	14	61	13
2018.	174	12	31	1	743	47	254	15	58	11
2019.	172	11	37	2	763	69	298	20	67	17
2020.	151	11	17	-	543	46	259	23	44	5
2021.	181	6	25	1	635	42	229	33	51	10
2022.	178	13	18	-	506	53	211	19	35	11
2023.	210	17	41	3	583	74	259	12	42	8
2024.	195	19	30	1	480	58	238	18	59	12

Analiza procentualnog udjela maloljetnica u ukupnom broju osuđenih za posmatrana krivična djela po godinama ukazuje na zanimljive trendove (Tabela 3.). Iako među onima koji su osuđeni za krivična djela i dalje dominiraju dječaci, udio djevojčica raste. Na primjer, među osuđenima za krivična djela protiv života i tijela prve posmatrane godine bilo je tek nešto više od 1% djevojčica, da bi taj procenat uz manje oscilacije 2024. došao do 9%.

U slučaju nasilja u porodici koje se u našoj statistici evidentira počev od 2007. godine, jasan trend se ne može prepoznati: procentualni udio je veoma varijabilan, a djevojčica osuđenih za ovo djelo ima između 5% i polovine. Za djela protiv polne slobode relativno mali broj maloljetnica biva osuđen (između 3% i 14%), dok u slučaju imovinskih krivičnih djela pronalazimo nesumnjiv trend porasta udjela djevojčica među osuđenim maloljetnicima. U posmatranom periodu konstantno raste broj maloljetnika osuđenih za krivična djela protiv zdravlja ljudi, ali je varijabilnost u pogledu udjela maloljetnica izrazita, te se ne može uočiti jasan trend.

Tabela 3. Udio maloljetnica osuđenih za pojedina krivična djela u periodu od 2004-2025. godine

Udio djevojčica u kd	Protiv života i tijela	Protiv polne slobode	Protiv imovine	Protiv zdravlja ljudi	Protiv braka i porodice
2004.	1.28%	-	4.70%	3.57%	
2005.	3.97%	-	4.40%	8.96%	
2006.	2.36%	-	4.55%	4.26%	
2007.	4.55%	6.25%	2.97%	5.13%	-
2008.	1.98%	-	3.05%	5.68%	-
2009.	6.47%	6.25%	3.08%	5.13%	-
2010.	2.26%	-	5.04%	8.45%	50.00%
2011.	4.89%	14.29%	5.23%	4.72%	27.78%
2012.	3.41%	-	4.29%	7.41%	6.67%
2013.	1.63%	-	3.54%	2.65%	5.88%
2014.	4.17%	-	5.06%	6.03%	7.69%
2015.	6.09%	-	7.44%	3.85%	18.18%
2016.	3.90%	-	7.34%	2.82%	19.57%
2017.	5.41%	8.70%	7.22%	8.97%	21.31%
2018.	6.90%	3.23%	6.33%	5.91%	18.97%
2019.	6.40%	5.41%	9.04%	6.71%	25.37%
2020.	7.28%	-	8.47%	8.88%	11.36%
2021.	3.31%	4.00%	6.61%	14.41%	19.61%
2022.	7.30%	-	10.47%	9.00%	31.43%
2023.	8.10%	7.32%	12.69%	4.63%	19.05%
2024.	9.74%	3.33%	12.08%	7.56%	20.34%

Analiza krivičnih djela posmatrano po obimu i strukturi potvrđuje obe naše hipoteze. Iako nema sumnje da i nadalje u ukupnom kriminalitetu maloljetnika prevladavaju dječaci, jasno je da se udio djevojčica konstantno povećava tokom posljednje dvije decenije. Evidentne su promjene i u pogledu strukture krivičnih djela. Djevojčice sve učestalije bivaju osuđene za imovinska krivična djela, i ona protiv života i tijela, dok je njihov udio u ukupnom broju osuđenih za nasilje u porodici, varijabilan. Slično stvari stoje i kada je riječ o krivičnim djelima protiv zdravlja ljudi i polne slobode.

O etiologiji: moguća objašnjenja delinkvencije djevojčica

Kako objasniti uočene trendove?

Da li iza neumoljivog jezika statistike krije represivnija kaznena politika⁴⁸ koja oštrije reaguje na delinkvenciju djevojčica, definišući i sitnija krivična djela koja one vrše kao ozbiljna?

Strožija kaznena politika prema maloljetnicima čini vidljivim ona agresivna ponašanja koja se vrše u porodičnom krugu, a čiji su izvršioci uglavnom djevojčice.⁴⁹ Nesporazumi te vrste ranije su razrješavani neformalnim putem, dok se danas takvo ponašanje, sudeći po Chesney-Lind (2002) neopravdano tretira kao nasilje, a djevojčice zbog njega bivaju osuđene. Ukoliko u ovaj okvir pored pola, ubacimo i rasnu i klasnu komponentu, postaje jasno zbog čega se represija sprovodi. Kazneni sistem postaje jedna od najvažnijih poluga kontrole žena sa margine (siromašnih, ne belih ~~bojenih~~), jer su one dvostruko devijantne. One ne samo da krše zakon, već njihovo ponašanje odstupa od normirane ženskosti, te ih je potrebno kazniti / privesti ih poslušnosti patrijarhalnom autoritetu (Chesney-Lind, 1989; de Carvalho, Duarte, & Gomes, 2023). Ipak, u okviru javnih diskursa, intersekciono djelovanje pola, rasne i klasne pripadnosti, biva ignorisano, a slika o djevojčicama koje se suočavaju sa socijalnim problemima (diskriminacijom po raznim osnovama), pojednostavljeno se svodi na predstavu o djevojčici – problemu (Nanda, 2012).

Ali, šta ukoliko je zaista došlo do promjena u ponašanju žena⁵⁰? Kako objasniti takav trend?

Moguća objašnjenja moraju da uvažavaju realne promjene koje su se desile u savremenom društvenom kontekstu. Jedna od njih je jačanje ravnopravnosti muškaraca i žena kako u okviru zakonodavstva tako i u praksi.⁵¹ To bi mogao biti osnovni razlog zbog kojeg djevojčice prihvataju i bijes i nasilje kao legitimne oblike izražavanja, a to ih čini sličnim muškarcima kojima se kroz proces socijalizacije agresivnost učitava kao prihvatljiv obrazac ponašanja. Sada i mladići i djevojke posežu za identičnom „rodnom strategijom“ – metodom ili planom akcije (Hochschild, 1990) uz pomoć koje se rješavaju problemi. Iza njihove strategije krije se zamka patrijarhata: iako se otvoreno ne ispoljavaju, patrijarhalne vrijednosti i prakse u latentnoj formi prenose se socijalizacijom, promovišu preko medija i učvršćuju putem institucija. Imajući to na umu postavili smo sljedeću hipotezu. Naime, ukoliko bismo prihvatili tezu da djevojke internalizuju patrijarhalne norme, kao što uostalom i mladići prihvataju hegemonu muškost kao okvir u kojem funkcionišu, nameće se zaključak da se nasilje može ispoljavati (jedino) prema slabijima. Posredan dokaz koji govori u prilog rečenom daje sljedeći podatak: djevojčice čine značajan procenat osuđenih za zlostavljanje i mučenje (npr. 2024. 15%, a 2018. 12%), a u pojedinim godinama one su isključivi izvršioci jednog od djela protiv polne slobode: prikazivanje, pribavljanje i posjedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloljetnog lica za pornografiju. Osim toga, znamo da je procenat djevojčica osuđene zbog nasilja u porodici, visok. Ukoliko bismo otišli korak dalje i pretpostavili da su žrtve ženskog pola, ta okolnost bi se mogla objasniti mizoginijom usvojenom iz šire kulture i bližeg okruženja. Naime, ove djevojčice usvajaju

⁴⁸ Pearson (1983, prema Muncie, 2005) navodi kako je početkom XX vijeka zahvaljujući nizu zakonskih akata, policija ohrabrivana da zvanično postupa, čak i u slučaju sitnih prestupa koji su inače razrješavani na neformalan način. To je za posljedicu imalo stvaranje iluzije o postojanju talasa kriminaliteta (Muncie, 2005: 32).

⁴⁹ Ovu tezu Chesney-Lind (1989) potkrepljuje sljedećim podacima. Navodi da su na Honoluluu krajem 30ih i tokom 40ih godina XX vijeka 44% djevojčica prijavili roditelji zbog toga što su se sukobljavale s njima.

⁵⁰ Luke (2008) smatra da je ovo pitanje u epistemološkom smislu pogrešno. Svoj stav argumentuje ovako: definicija nasilja pravno je ili društveno konstruisana, ali to nužno nije stvarna mjera violentnih činova. Uz to postoje brojna metodološka ograničenja za mjerenje nasilja (pristrasnost, definicije, odabir uzorka...), te su takvi pokušaji osuđeni na propast.

⁵¹ O čemu npr. može da posvjedoči nalaz da je *nova delinkventkinja* – ona što je usvojila obrasce koje je donio pokret za oslobođenje žena i ravnopravnost polova, agresivnija i aktivnija (de Carvalho, Duarte, & Gomes, 2023).

mizogine stavove o tome da je njihov pol manje vrijedan i da ne zaslužuju poštovanje, prije svega svjedočeći o omalovažavanju žena u bliskom okruženju (porodica, okruženje), s jedne strane, te bivajući izložene društvenom diskursu koji *žensko* svodi na seksualni objekat, s druge. Kako su fizički slabije od muškaraca, one preferiraju da viktimizuju druge, od sebe slabije žene, i to apsurdno čine uz društveni blagoslov (Schaffner, 1999; Dragišić Labaš, 2012). Da li ima empirijske osnove za ovakvu pretpostavku, ne možemo znati jer nema podataka o tome ko su žrtve, te naša teza ostaje u domenu spekulacije.

Po svoj prilici, vidljivost nasilnog ponašanja žena jeste posljedica promjena u njihovom ponašanju koje su rezultat makro, mezo i činilaca koji djeluju na mikronivou. Djevojčice su uhvaćene u mrežu ambivalentnih poruka i praksi: umjesto obećane ravnopravnosti i slobode, u svakodnevnom iskustvu suočavaju se sa manje ili više prikrivenom mizoginijom, i na njoj formiranom identitetu, a uvjerenje da su u svakom smislu nemoćniji pol pokušavaju (nesvjesno?) ispraviti ponašajući se po normativima koji važe za moćnije od njih – muškarce.

Umjesto zaključka

O uzrocima delinkvencije mladih govore brojne sociološke teorije. No, utisak je da one otvaraju više pitanja nego što pružaju objašnjenja. Na primjer, jedan broj istraživača tvrdi da tzv. mejnstrim teorije, uz pomoć kojih se objašnjava etiologija kriminaliteta muškaraca, mogu biti primjenjene i na žene. Drugi autori to spore, i fokusiraju se na razlike između muškaraca i žena, ističući u prvi plan žensku biologiju i način njihove socijalizacije (Klein, 2013), a treća grupa smatra da konstrukcija prethodnih znanja koja dolaze iz muškog pera mora biti odbačena, a kriminalitet žena treba objasniti kao samosvojan fenomen (de Carvalho, Duarte, & Gomes, 2023).

Upravo na takvom pristupu danas se naročito insistira. Tako, kada su u pitanju djevojčice zagovara se rodno senzitivni model koji u fokus između ostalog stavlja iskustvo viktimizacije djevojčica delinkventkinja, posebno u porodičnom krugu (Lanctôt, & Le Blanc, 2002; Molnar, et al., 2005). Ali, pitanje je da li se teza o delinkventkinji - žrtvi može primjeniti na većinu djevojčica? Zbog čega kroz prizmu ove teorije ne posmatramo i mladiće? U našoj sredini nažalost nema empirijskih podataka uz pomoć kojih bismo mogli da odgovorimo na ova pitanja, te smo prinuđeni da razmatranje o mikro kontekstualnim činiocima ostavimo po strani. Prebacivanjem fokusa na makro nivo - ono što nam je vidljivo barem kroz dostupnu statistiku, dolazimo do argumenta koji proturječi propagiranom partikularizmu. Naime, i djevojčice i dječaci izloženi su identičnim društvenim uslovima, među kojima naročito moramo apostrofirati da društvo postaje sve nasilnije⁵² (Luke, 2008), te stoga etiologija njihovog kriminaliteta treba biti objašnjena istim činiocima (u okviru opšte teorije).

Nama su u tom smislu najbliži postulati o uticaju skrivenog patrijarhata i zbunjujućih društvenih i institucionalnih normi i praksi koji naizgled podstiču slobodu pojedinca da se ponaša po sopstvenom nahođenju, u isto vrijeme nudeći nejasne obrise moralno dozvoljenog i postavljajući selektivna pravna ograničenja. Nema jasnih vrijednosti niti granica, ne zna se šta je dozvoljeno a šta ne, niti ko potpada pod koja pravila – ko mora da ih slijedi. Takva anomija, sasvim očekivana u savremenim društvima lišenim bilo kakve izvjesnosti, mlade ljude uvodi u kriminalitet. Iako, čvrsto vjerujemo da se iza takvog ponašanja kriju različiti, lični motivi, cijenimo da postoji i jedan zajednički. Riječ je o tome da delinkventni čin pruža osjećaj moći, a kako u našem sve violentnijem svijetu konstantno dobijamo poruku da je biti moćniji od drugih egzistencijalno važno, ne treba da nas čudi porast kriminaliteta djevojaka.

⁵² O tome nam svjedoče popularni holivudski filmovi u kojima se propagira kako hegemonu muškost, tako i seksualizovana slika o violentnim ženama i djevojčicama (Luke, 2008).

Literatura:

- Belknap, J. (2015). *The invisible woman: Gender, crime, and justice* (4th ed.). Cengage Learning.
- Chesney-Lind, M. (1989). Girls' crime and women's place: Toward a feminist model of female delinquency. *Crime & Delinquency*, 35(1), 5–29.
- Chesney-Lind, M. (2002). Criminalizing delinquent girls: The increasing role of the juvenile justice system in controlling girls' behavior. *Crime & Delinquency*, 48(1), 69–94.
- Commission on Crime Prevention and Criminal Justice. (2013). *World crime trends and emerging issues and responses in the field of crime prevention and criminal justice*. United Nations.
- de Carvalho, M. J. L., Duarte, V., & Gomes, S. (2023). Female crime and delinquency: A kaleidoscope of changes at the intersection of gender and age. *Women & Criminal Justice*, 33(4), 280–301.
- Dimovski, D. (2023). Women's Crime in the Republic of Serbia: Research on Judicial Practice in the City of Niš. In *The Handbook on Female Criminality in the Former Yugoslav Countries* (pp. 33–74). Cham: Springer International Publishing.
- Dragišić-Labaš, S. (2012). Upotreba alkohola u populaciji adolescenata i mladih odraslih. *Sociološki pregled*, 46(1), 35–56.
- Farrington, D. P., Bergström, H., & Jolliffe, D. (2025). Childhood predictors of successful self-reported delinquents. *Psychology, Crime & Law*, 31(3), 249–269.
- Gogineni, R. R., Qari, O., & Sharma, S. (2023). Juvenile delinquency around the world: Public psychiatry. *World Social Psychiatry*, 5(2), 149–152. https://doi.org/10.4103/wsp.wsp_30_23
- Hochschild, A. R. (1990). Ideology and emotion management: A perspective and path for future research. In T. D. Kemper (Ed.), *Research agendas in the sociology of emotions* (pp. 117–142). SUNY Press.
- Ignjatović, Đ. (2026). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Irwin, K., & Chesney-Lind, M. (2008). Girls' violence: Beyond dangerous masculinity. *Sociology Compass*, 2(3), 837–855.
- Jovanović, S., & Pašalić, Z. (2016). Maloletni učinioci prekršaja sa elementima nasilja. *Crimen*, 7(3), 397–410.
- Klein, D. (2013). *The etiology of female crime*. In *Criminological perspectives: A reader* (pp. 195–226).
- Lancôt, N., & Le Blanc, M. (2002). Explaining adolescent females' involvement in general deviance: Towards an integration of theoretical perspectives. *Crime and Justice*, 26, 113–202.
- Luke, K. P. (2008). Are girls really becoming more violent? A critical analysis. *Affilia*, 23(1), 38–50.
- Ljubičić, M. (2006). Kretanje maloljetničkog prestupništva u Srbiji u periodu 1980–2004. *Sociološki pregled*, 40(4), 589–613.
- Ljubičić, M. (2012). Porodica i delinkvencija – analiza udžbeničke građe o uticaju porodice na maloljetničko prestupništvo. *Sociološki pregled*, 46(3), 417–440.
- Ljubičić, M., & Dragišić Labaš, S. (2023). Samopercepcija i percepcija budućnosti iz ugla maloljetnih delinkvenata. In *Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava*.
- Maloletni učionici krivičnih dela u Republici Srbiji. Prijave, optuženja i osude (za godine 2004–2024). Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/oblasti/pravosudje/maloletni-ucinioci-krivicnih-dela/>.
- Muncie, J. (2005). 'Give 'em what they deserve': The young offender and youth justice policy. In *Welfare: Needs, rights and risks* (pp. 186–230). Routledge.
- Nanda, J. (2012). Blind discretion: Girls of color & delinquency in the juvenile justice system. *UCLA Law Review*, 59, 1502–1539.
- Molnar, B. E., Browne, A., Cerda, M., & Buka, S. L. (2005). Violent behavior by girls reporting violent victimization: A prospective study. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(8), 731–739.
- Pasko, L. (2008). The wayward girl revisited: Understanding the gendered nature of juvenile justice and delinquency. *Sociology Compass*, 2(3), 821–836.
- Rhineberger-Dunn, G. M. (2013). Myth versus reality: Comparing the depiction of juvenile delinquency in metropolitan newspapers with arrest data. *Sociological Inquiry*, 83, 473–497. <https://doi.org/10.1111/soin.12006>
- Ruigrok, N., van Atteveldt, W., Gagestein, S., & Jacobi, C. (2017). Media and juvenile delinquency: A study into the relationship between journalists, politics, and public. *Journalism*, 18(7), 907–925.

Schaffner, L. (1999). Violence and female delinquency: Gender transgressions and gender invisibility. *Berkeley Women's Law Journal*, 40–65.

Steffensmeier, D., & Schwartz, J. (2009). Trends in girls' delinquency and the gender gap: Statistical assessment of diverse sources. In *The delinquent girl* (pp. 50–83). Temple University Press.

Weis, J. G. (1976). Liberation and crime: The invention of the new female criminal. *Crime and Social Justice*, 6, 17–27.

World Youth Report (2003). <https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/ch07.pdf>

Young, S., Greer, B., & Church, R. (2017). Juvenile delinquency, welfare, justice and therapeutic interventions: A global perspective. *BJPsych Bulletin*, 41(1), 21–29.

FEMALE JUVENILE DELINQUENCY IN THE REPUBLIC OF SERBIA: FROM PHENOMENOLOGY TO UNDERSTANDING ETIOLOGY

Milana M. Ljubičić, Full Professor
University in Belgrade, Faculty of Philosophy

Sladana Dragišić Labaš, Full Professor
University in Belgrade, Faculty of Philosophy

Abstract: *In our study, following the trend in juvenile delinquency, we sought to describe the phenomenology of this phenomenon and try to understand the observed trends. These are also the two goals of our research. The first objective is descriptive, aiming to observe possible changes in the phenomenology of girls' delinquency over a two-decade period, while the second objective is exploratory. Specifically, the identified trends should allow us to formulate hypotheses about the etiology of this phenomenon. Our initial hypotheses are that the number of girls in conflict with the law is increasing, and that they are increasingly being convicted of crimes involving elements of violence. To examine this, we analyzed officially available statistical data on convicted minors for the period from 2006 to 2025. Consideration of etiology remained at the theoretical level, as we do not have empirical data to support or challenge the theoretical concepts.*

Keywords: *juvenile delinquents, statistical data, phenomenology, etiology*

JEZIK SOCIJALNOG RADA I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA MALOLJETNIČKO PRESTUPNIŠTVO

Doc. dr. sc. Ljubinka Lazić
Sveučilište Hercegovine, FDZMB,
*Doboj, Bosna i Hercegovina*⁵³

Abstrakt: Ovaj rad se bavi analizom jezika u socijalnom radu sa maloljetnim prestupnicima fokusirajući se na implikacije koje jezički izrazi mogu imati na proces rehabilitacije. Analizom pojmova koji se koriste za opis ponašanja maloljetnih prestupnika i za planiranje resocijalizacijskih intervencija istražen je stav stručnih radnika prema maloljetničkom prestupništvu kao i njihove šanse za uspješnu socijalnu reintegraciju. Rad se temelji na neobjavljenoj analizi 100 dijagnostičkih izvještaja o maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj kao dio šireg istraživanja teorijsko-metodoloških obilježja stručnog rada sa maloljetnicima u centrima za socijalni rad. Rezultati analize ovog pojmovno-kategorijalnog aparata socijalnog rada pokazali su da korištenje osnažujućeg jezika ukazuje na proaktivnost socijalnih radnika. Rad ukazuje i na objektivizirajući odnos socijalnog rada, ali i društva prema maloljetnim prestupnicima, što pojačava potrebu za promjenama u jezičkom pristupu socijalnog rada i preventivne socijalne akcije kako bi se pospješila društvena harmonija i preduprijedio recidivizam.

Ključne riječi: maloljetničko prestupništvo, jezik socijalnog rada, resocijalizacija

UVOD

Ono što ljude čini ljudskim bićima jeste upotreba jezika. Jezik nam omogućava da izrazimo misli, opišemo pojmove, komuniciramo, razumijemo društvo, druge i sebe. Sadržaj jezika čine jezički konstrukti, a te riječi, izrazi i termini kojima se izražavamo odraz su ljudske svijesti oblikovane razvojem, kulturološkim nasljeđem i nomrativnim kontekstom, ali i direktno oblikuju ljudske postupke. Nadovezujući se na na Frojdovo objašnjenje čovjekove svijesti, From ukazuje da svijest prima društvene inpute kroz filtere jezika, logike i društveno definisanih zabrana, kao i da je za čovjeka bitna veza sa društvenim grupama i okruženjem u kojem živi (Suzuki, From, 1969; From, 1984). To je iz razloga što je čovjek biće koje živi komunicirajući i suživeći sa drugima. Problem nastaje onda kada se jezik koji se upotrebljava ne razumije ili kada je nasilan, osuđujući, isključujući.

Polazeći od toga postaje jasno da jezik socijalnog rada ima posebnu težinu, kao i sama profesija. Jezik socijalnog rada opisuje društvo, događaje, ljude, ali i aktivno učestvuje u kreiranju društvene stvarnosti, utiče indirektno i direktno na ljude, izaziva promjene. To iz razloga što socijalni radnici opisuju ljude, grupe, socijalne fenomene, ali i ustanovljavaju neke uzročno-posljedične veze između pojava uz pomoć kojih prave socijalnu prognozu, biraju i provode intervencije, planiraju aktivnosti. Termini kao što su „delinkvent“, „socijalni slučaj“, „asocijalno“ ili „nepromišljenost“ impliciraju određene uzroke, odgovornosti i očekivane intervencije. Međutim, ti pojmovi nisu uvijek neutralni i mogu različito da se koriste, tumače i utiču na ljude. To jača prisutnost

⁵³ l.ljub@yahoo.com, ORCID: 0009-0007-3632-6167

stigme, predrasuda i diskriminacije u jeziku, posebno kada je riječ o osjetljivim grupama kao što su maloljetni prestupnici.

Na taj način jezik može djelovati dvojako: kao sredstvo osnaživanja i podrške, ali i kao mehanizam stigmatizacije i dehumanizacije.

Analiza pojmovno-kategorijalnog aparata u socijalnom radu sa maloljetnim prestupnicima stoga postaje ključna za razumijevanje ne samo prakse, ali i teorijskih osnova koje tu praksu oblikuju. Posmatrajući frekvenciju i kontekst upotrebe pojmova u nalazima i izvještajima stručnjaka, moguće je identifikovati dominantne pristupe, intervencije koje karakterišu praksu, kao i njihove implikacije na proces resocijalizacije i socijalne integracije mladih.

TEORIJSKI OKVIR

Socijalni rad, kao proizvod društvenih razvojnih procesa i težnje ka razumijevanju i rješavanju društvenih problema, odlikuje svojstven pojmovno-kategorijalni aparat kojim se koristi za svoju praksu i to za procjenu, dijagnostiku, izvještavanje i različite socijalne, rehabilitacijske i preventivne aktivnosti. Taj jezik uslovljen je sviješću i društvenim kontekstom, kulturnim vrijednostima. Istovremeno, upotreba specifičnog jezika ne znači samo njegovu svrhu opisivanja, konstrukcije, ukazivanja, već i potrebu usmjeravanja, kontrole.

U kontekstu socijalnokonstruktivističke teorije jezički konstrukti se objašnjavaju kao rezultat interakcija, kulturnih obrazaca i institucionalnih zahtjeva. Tako npr. Vygotski razvoj jezika posmatra u odnosu na okolinski kontekst čovjeka. On objašnjava da su jezik i mišljenja uzajamno-uzročno povezani tako što je razvoj mišljenja uslovljen jezikom kojim se konstruišu pojmovi. Vygotski još ukazuje da je konstruisanje pojmova kreativni proces koji se ne dešava ponavljanjem ili pamćenjem već je rezultat društvenih interakcija i kulturnih obrazaca. U tom smislu, citirao je i Tolstoja koji je uočio da se djeca opiru usvajanju novih pojmova koji im se mehanički nameću. (Thomson, 2002). To znači da su riječi osnovne jedinice značenja kroz koje ljudi razumiju svijet, a formiraju se pod uticajem društvenog konteksta.

Sapir-Vorfova hipoteza ili teorija lingvističke relativnosti ističe da je jezik socijalno ogledalo društva i kulturnih obrazaca tako što verbalna struktura jezika utiče na to kako ljudi percipiraju društvo oko sebe i sebe. Pri tome, jezik koji koristimo ne samo da odražava strukture i stavove društva, već određuje i utiče na naše misli i ponašanje. Sapir je tvrdio da je jezik koji koristimo i stvaramo odgovor na kulturne i društvene potrebe, a Vorf je smatrao da vrijedi i suprotno, da jezik utiče na kulturu tako što utiče na način razmišljanje i ponašanja ljudi (Frothingham, 2013). Drugim riječima, način na koji govorimo o određenim pojavama oblikuje kontekst u kojem živimo, a takođe jezik oblikuje način na koji pojmove razumijemo i kako prema njima djelujemo.

U okviru teorije ulične birokratije teoretičari nastavljaju kritičko proučavanje ponašanja implicirajući da državni procesi utiču na ponašanje službenika koji rade sa građanima. Suočeni sa zahtjevima političke vlasti, normativno-pravnim ograničenjima i nedostatkom resursa, službenici na prvoj liniji razvijaju mehanizme suočavanja koji se ogledaju u pojednostavljivanju, rutinizaciji rada i standardizaciji postupaka i odlučivanja, što se reflektuje i u funkcionalnijem i administrativno usmjerenom profesionalnom jeziku (Winter, 2002, prema Lipsky, 1980). Na to ukazuje i Fairclough objašnjavanjem da je jezik kao dio društvene ideologije uzročnik kulturnih i obrazovnih promjena kroz institucionalne diskurse i odnose moći (Fairclough, 1995, Wodak, 2011). To upućuje i na zaključak da jezik ima razvojni karakter te da je zavisen od relacija u društvu, društvene društva, njegovih funkcija i duhovnih i materijalnih tvorevina (Gordić, Termiz, Tančić, 2015).

Ovakva teorijska tumačenja ukazuju na shvatanje da analiza jezika može otkriti karakteristike, kulturne vrijednosti i intencije društva. U pogledu socijalnog rada to znači da je jezik profesije socijalnog rada rezultat društvenih struktura i odnosa, a da se analizom jezika socijalnog rada mogu

otkriti okviri prakse i to odnos prema klijentima i implikacije intervencija. U tom smislu, termini kojim stručni radnici u socijalnom radu imenuju i opisuju maloljetne prestupnike, njihovo ponašanje kao i planirane intervencije direktno utiče na to kako će ih percipirati, ali i ukazuje na postupke i intervencije koje će preduzimati.

Savremena literatura iz oblasti socijalnog rada upravo ukazuje da profesionalna leksika socijalnih radnika odražava dominantne teorijske pristupe, institucionalne okvire, kulturne vrijednosti, te da ukazuje i na pravce intervencija koje slijede. Istovremeno, pojmovno-kategorijalni aparat socijalnog rada odlikuje terminologija uslovljena društvenim definisanjem devijantnosti, profesionalizacijom i normativno-pravnom regulativom.

Polazeći od toga da teorije definišu socijalne pojave, imenuju pojmove i procese nastanka i razvoja pojave kao i korisnika te preciziraju strategije, instrumente i tehnike, nesporno je da su izvor jezika koji se koristi u govoru, izvještavanju, planiranju. Pri tome, izbor terminologije u socijalnom radu reflektuje dominantnu teorijsku orijentaciju i modele prakse (Payne, 2001). Naime, socijalni radnici teoriju primjenjuju u procesu razrješavanja socijalnih problema i teškoća svojih klijenata. Socijalni radnici koriste teorijska znanja u svojoj praksi, direktno ili implicitno, selektivno, eklektički ili komplementarno (Petrović, 2019). Operacionalizacijom teorijske definicije (koncepta) preoblikuju upotrebljivu definiciju i mjerljive i konkretne indikatore koji omogućuju njihovu primjenu u istraživanju i profesionalnom djelovanju. Tako se teorijski koncepti pretvaraju u praktične alate koje koriste za procjenu, intervenciju i evaluaciju rada s korisnicima (Knežević i sar., 2013). U praksi to rezultira time što je profesionalni jezik uslovljen normativno-pravnim okvirom, a što dovodi do svođenja socijalnih fenomena na administrativno mjerljive kategorije i procedure (Jugović, 2005).

U savremenoj literaturi socijalnog rada navodi se nekoliko teorijskih pristupa koji ukazuju na praksu i pojmovno-kategorijalni aparat (rječnik) socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima. Teorijska shvatanja u socijalnom radu mogu se podijeliti na pozitivistička, strukturalno-funkcionalistička, egzistencijalistička, interakcionističko-konstruktivistička i radikalno-kritička pri čemu svaki od ovih pristupa predstavlja različit način razumijevanja pojava i socijalnih problema. (Jugović, 2004). Genezu teorijskih shvatanja „za“ socijalni rad karakteriše pomak od prvobitnih, pozitivističkih i strukturalno-funkcionalističkih shvatanja ka savremenim, interakcionističkim, egzistencijalističkim i radikalno-kritičkim shvatanjima (Lazić, 2026, prema Paune, 2001). U kontekstu pozitivizma socijalni rad se razvijao kao djelatnost usmjerena na očuvanje društvenog poretka, a devijantno ponašanje mladih se posmatralo kao „socijalna bolest“. Mladi su posmatrani kao „neprikladni ili „problematični“, a zadatak socijalnog rada je da mlade disciplinuje. Socijalni rad baziran na strukturalno-funkcionalističkom pristupu problem korisnika vidi kroz društvo kao sistem međusobno sistem međusobno povezanih dijelova koji treba da su u ravnoteži. Devijacije se posmatraju kao narušavanje te ravnoteže i poremećaj u socijalizaciji, disfunkcionalnoj, nepotpunoj ili dezorganizovanoj porodici, školi, a socijalni rad ima ulogu posredovanja između pojedinca i sistema sa ciljem korigovanja. Egzistencijalistički i interakcionističko-konstruktivistički bazirana praksa socijalnog rada polaze od ideje pojedinca koji se razvija i mijenja kroz interakcije sa društvom. Devijantno ponašanje mladih je posljedica nepovoljnih društvenih okolnosti, birokratizacije i etiketiranja. Humanistička praksa socijalnog rada se zasniva na empatiji i osnaživanju čime se suzbija stigma, podstiče saradnja, partnerstvo, proaktivnost mladih. Radikalno-kritičko shvatanje devijantnost objašnjava kao posljedicu siromaštva, marginalizacije i neravnomjerne raspodjele moći i resursa. Socijalni rad treba da djeluje na transformaciju društvenih struktura i jačanje socijalne pravde, kako bi pojedinac mogao imati kvaliteta život.

Dakle, različiti teorijski pristupi daju različite interpretacije socijalnog problema, korisnika i strategija koje se preduzimaju.

Uz teorije, bitno je pomenuti i da se jezik socijalnog rada razvijao, pored uticaja teorijskih društvenih paradigmi, i pod uticajem humanizacije društva i zakonske normative. Naime, i istorijski

posmatramo postoji promjena u imenovanju od „socijalni slučaj“ do uvođenja humanijeg izraza „u stanju socijalne potrebe“. Istovremeno određeni izrazi postaju zakonom obavezujući kao što su „maloljetni prestupnik“, „maloljetnik u krivičnom postupku“, „poremećaj ponašanja“. Ovaj razvoj pokazuje kako se profesionalni jezik socijalnog rada kreće između humanizacije i pravne formalizacije. Inače, tema standardizacije i profesionalizacije jezika socijalnog rada je aktuelna danas, a naglasak se stavlja na refleksivan, humanizujuću, osnažujući jezika koji omogućava razumijevanje i inkluzivnu praksu (Wodak, 2001; Fook, 2016).

Zajedno posmatrano, ovi teorijski prikazi i objašnjenja stručnjaka, ukazuju na zaključak da je pojmovno-kategorijalni aparat (rječnik) socijalnog rada rezultat interakcije teorijskih paradigmi, socokulturnog konteksta, institucionalne birokratizacije i normativno-pravnih okvira, pri čemu on istovremeno oblikuje i odražava način na koji se socijalna stvarnost korisnika konstituiše u profesionalnoj praksi. Istovremeno, jezik socijalnog rada može imati i osnažujući i opresivni karakter, a savremena tendenciju su humanističkom, osnažujeg karaktera.

Praktično, jezik socijalnog rada se očitava u dijagnostičkim dokumentima koje socijalni radnici prave, procjenama, planovima rada, izvještajima, tačnije u svim vidovima verbalne komunikacije. To se može objasniti jednostavno na primjeru socijalne anamneze kao najvažnijeg dijagnostičkog dokumenta koji socijalni radnik sačinjava. Socijalna anamneza obuhvata sve važne podatke o korisniku, njegovoj porodici kao i širem okruženju, objedinjene radi procjene korisnika i problema i planiranja intervencija. Podaci se daju kroz riječi kao pojmove koji se koriste u obliku koji na stručan i razumljiv način mogu razumjeti svi stručnjaci koji se bave korisnikom (npr. soc. radnici iz drugih ustanova, sudije, doktori, psiholozi, slično). Značaj anamneze je što ona objedinjuje podatke koji postaju značajni za donošenje „mišljenja o korisniku i za korisnika“ (Brajković, Šajfar, 2024). Uz to, značajno je i da se socijalne anamneze razlikuju i podaci različito klasifikuju, analiziraju, u zavisnosti od institucionalnog okvira i svrhe izrade, različitih kompetencija i stručnosti socijalnih radnika, kao i njegove etičnosti (Brajković, Šajfar, 2024). Uz to, značajno je imati na umu sljedeće: značenje je u ljudima, a ne u riječima; značenje je vezano uz kontekst, značenje je kulturno uslovljeno; riječi imaju denotativno (stvarno, objektivno), a ne konotativno (subjektivno) značenje; verbalne poruke mogu biti direktne ili indirektne (Vučenović, 2024, prema Ajduković 2012). Praktično, to znači da se riječi, pojmovi i izrazi koji koriste u usmenoj i pismenoj komunikaciji sa korisnikom upotrebljavaju na način razumljiv, prihvatljiv, a uz to da budu u funkciji pomoći korisniku na humanizujuć način. Isto vrijedi za sve vidove izvještaja koje socijalni radnici sačinjavaju kao što su npr. individualni planovi rada koji se prave zajedno sa korisnikom, izvještaji za sud i dr.

U kontekstu rada sa maloljetnim prestupnicima to znači upotrebu jezika koji će ih motivisati na promjene, na rehabilitaciju, na saradnju. Tako, npr. izbjegavanjem upotrebe termina sa negativnom konotacijom i prefikisima „ne“ (neprilagođeno, nepoželjno, nedakvatno), „de“ (destruktivan, dezorganizovana), odnosno korištenjem njihovih opozitnih pojmova i preformulisanjem izraza može se upućivati poruka vjere u maloljetnika, u njegove kapacitete i potencijale.

METODOLOŠKI PRISTUP

Polazna ideja ove analize zasniva se na pretpostavci da jezik socijalnog rada u oblasti maloljetničkog prestupništva odražavajući teorijska shvatanja može imati osnažujući ili stigmatizirajući efekat u stručnoj praksi. Poodaci dati u ovom radu predstavljaju dio neanaliziranih rezultata empirijskog istraživanja sprovedenog 2022. godine, sadržanih u doktorskoj disertaciji „Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj“ (Lazić, 2022). U radu se krenulo od definisanog pitanja:

1) da li jezik koji se koristi u praksi socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima ima osnažujući ili isključujući karakter u radu sa maloljetnim prestupnicima.

U provedenom istraživanju krenulo se od pretpostavke da se osnaživanja kao pristup socijalnih radnika u radu sa maloljetnim prestupnicima nedovoljno primjenjuje u funkciji prevencije i intervencije. Cilj istraživanja jeste analiza pojmovno-kategorijalnog aparata socijalnog rada u radu sa maloljetnim prestupnicima, kako bi se utvrdila njegova teorijska utemeljenost i funkcija u procesu stručnog rada.

Predmet istraživanja predstavlja jezik socijalnog rada u dijagnostičkim izvještajima o maloljetnim prestupnicima, sa fokusom na opis ponašanja, ličnosti, porodičnog konteksta i intervencija. Pri tome je zadatak da se identifikuju oni koji imaju isključujući, stigmatizirajući, osnažujući i inkluzivni karakter.

Populaciju istraživanja čine socijalni radnici zaposleni u centrima za socijalni rad u Republici Srpskoj, a uzorak obuhvata 100 dijagnostičkih izvještaja o maloljetnim prestupnicima sa kojima se radilo prethodnih 10 godina.

U istraživanju je korištena metoda analize sadržaja uz deskriptivnu kvantitativnu i kvalitativnu obradu podataka, a zaključivanje je izvršeno analitičko-deduktivnim metodama radi utvrđivanja frekvencije i konteksta upotrebe pojmova u stručnim dokumentima.

Rezultati i diskusija

Rezultati analize pojmovno-kategorijalnog aparata koji se koristi u praksi socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima prikazani su u narednoj tabeli. U njoj su navedeni identifikovani izrazi koji se odnose na maloljetničko prestupništvo, kao i njihova učestalost i procentualna zastupljenost u uzorku.

✓

✓ Tabela 1. Distribucija ključnih pojmova u jeziku socijalnog rada prema analitičkim kontekstima

✓

Analitički kontekst	Ključni pojmovi (frekvencija %)
Definisanje pojave	asocijalnost (41,40) komunikativnost (13,30) slobodno vrijeme (13,30) nepromišljenost (12,49) problemi sa zakonom (10,17) maloljetnici u postupku (9,39)
Opis ponašanja	asocijalno (51,46) društveno neprihvatljivo (20,39) nepromišljeno (15,53) destruktivno (5,83) neprilagođeno (2,91) agresivno (2,91) nedruštveno (0,97)
Porodični kontekst	struktura porodice (26,68) socioekonomski status (26,53) funkcije porodice (19,72) porodični odnosi (12,91) saradnja (7,28) dezorganizovanost (4,32) mreža (2,57)
Intervencije	kajanje (35,00) posljedice (20,00) psihosocijalna podrška (17,50) izvinjenje (10,00) uviđanje (10,00) resocijalizacija (5,00) tretman (2,50)

Kao što je prikazano u Tabeli 1, dominantna zastupljenost pojmova u kontekstu opisa pojave ukazuje na dominantno korištenje izraza sa negativno konotacijom (asocijalnost, nepromišljenost), a visoka učestalost upotrebe pojmova „podrška“ i „komunikativnost“ upućuje na osnažujući karakter prakse.

U kontekstu opisa ponašanja dominiraju pojmovi sa negativnom konotacijom što znači da je pažnja socijalnih radnika dominantno usmjerena na odstupanja maloljetnikog ponašanja od društvenih i zakonskih očekivanja, odnosno da nedostaje procjena potencijala i kapaciteta, makar manje frekvencije. Prilikom opisa ponašanja izostaju opisi socijalne komunikativnosti i zainteresovanosti maloljetnika i potencijali što bi ukazalo na mogućnost promjene i integracije.

U kontekstu opisa porodičnog konteksta upotreba pojmova kao što su „saradnja“ te drugi koji analiziraju karakteristike porodice ukazuju da se posvećuje pažnja analizi potencijala porodice kao izvora podrške maloljetniku u procesu rehabilitacije.

Upotreba pojma „psihosocijalna podrška“, „resocijalizacija“ uz pojmove koji direktno opisuju stanje maloljetnika (kajanje, posljedice) u kontekstu opisa intervencija upućuje na usmjerenost socijalnog radnika na rad fokusiran na tretmanu koji polazi od osviještavanja maloljetnika o društvenoj nepoželjnosti počinjenog.

U identifikovanim terminima prepoznaje se uticaj administrativno-pravnog okvira, namjera društvene kontrole i ravnoteže usmjeravanjem ponašanja djece. Riječi „asocijalnost“, koja se koristi za opis ponašanja maloljetnog prestupnika, i „potpunost“, kojom se opisuje struktura i organizacija porodice, najčešće su u izvještajima, što ukazuje na tradicionalne birokratske osnove stručnog rada u centrima za socijalni rad. Na to ukazuje i upotreba niza pojmova za opis ponašanja sa negativnim predznakom u riječi što može da ima stigmatizirajući efekat kod maloljetnika. Iako su pojmovi poput „resocijalizacija“ i „psihosocijalna podrška“ prisutni, njihova zastupljenost ukazuje na nedovoljan fokus prakse usmjeren ka prevenciji i strukturalnim uzrocima problema (osim porodice), te da je fokus stručnog rada na posljedicama (na maloljetniku i ponašanju), a ne na uzrocima maloljetničkog prestupništva. U analiziranim izvještajima identifikovana upotreba pojmova „mreža“ i „saradnja“ ukazuju na traženje resursa i potrebu participacije korisnika i članova njihove mreže koji mogu biti polazna osnova za tretman. Upravo tu se prepoznaje osnažujuće namjere u procesu resocijalizacije.

Rezultati istraživanja podudaraju se sa sličnim istraživanjima provedenim na ovim područjima (Jugović, Srbija; Petrović, Republika Srpska; Ćuk i Savanović, Republika Srpska), koja ukazuju na dominaciju pozitivističkih i strukturalno-funkcionalističkih pristupa u socijalnom radu s maloljetnim prestupnicima. Uočeni su pragmatično postupanje, ograničenost prakse i nedostatak standardizacije prakse, uz fokus na korekciju umjesto prevencije i razvoja potencijala. Najčešći pojmovi (asocijalnost, poremećaj ponašanja, disfunkcionalnost, kontrola itd.) potvrđuju ove nalaze. Nalazi takođe ukazuju i na dominantnu zastupljenost socijalnog rada s pojedincem i zanemarenost socijalnog rada u zajednici, te potrebu za promjenama prakse unapređenjem stručnosti i znanja stručnih radnika te sistemskim prevencijskim pristupa društva kao i prakse socijalnog rada (Lazić, 2022). Takođe, neophodno je dodati da se devijantno ponašanje mladih ne može objasniti isključivo individualnim karakteristikama ili „nedostacima“, već je potrebno šire razumijevanje prestupništva u kontekstu socijalnih, ekonomskih i porodičnih okolnosti u kojima mladi odrastaju (Fergusson, R. i Sarre, R. (2016).

Dakle, na osnovu navedene analize rezultata može se zaključiti da je pojmovno-kategorijalni jezik socijalnog rada u kontekstu rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj obojen tradicionalno-pozitivističkim i strukturalističkim idejama ravnoteže ponašanja sa normama društvenog sistema koji je kontrolišući. S druge strane, iako nedostaje proaktivnost i prevencijske intencije, prepoznaju se elementi potrage za resursima podrške neophodnim za pozitivne ishode tretmana.

ZAKLJUČAK

Praksa usmjerena na zadatak nalaže socijalnom radniku da opiše korisnika i problem/pojavu vodeći se administrativno-normativnim zahtjevima. S obzirom da to ima dehumanizujući i kontrolišuće implikacije na korisnike, socijalni rad danas je pred izazovom da biti inkluzivan, prognostički, usmjeren na potencijale i u funkciji predupređenje devijacija odnosno proizvođenja promjena kojime će se provoditi ideje socijalne pravde, jednakosti i postići uslovi za kvalitetan život ljudske zajednice.

Osnažujući socijalni rad zahtjeva sistemski razvoj socijalnog rada počev od jačanja teorijske i metodološke osposobljenosti stručnjaka, njihove profesionalne etičnosti do inkluzivnih i sistemsko-

integracijskih preventivskih praksi. Na taj način će se i jezik socijalni rada bogatiti konstruktivistički i relacijski osnažujućim i motivišućim pojmovima. Cilj je da maloljetni prestupnik ne bude devijant kojeg društvo posmatra u kontekstu sukoba sa zakonom već kao subjekt koji posjeduje potencijale transformacije i resurse da bude aktivni učesnik procesa socijalne integracije.

LITERATURA

- Bjaković i Šajfar (2024). Sadržaj intervjua i pisanje socijalne anamneze, str. 46-72. u ur. Hajncl i Vučenović: *Intervju u socijalnom radu*, Zagreb: Medicinska zaklada.
- Ćuk, M., Savanović, I. (2019). Socijalni rad u svakodnevnoj praksi socijalne zaštite Republike Srpske, *Politeia*, str. 57-80.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
<https://www.routledge.com/Critical-Discourse-Analysis/Fairclough/p/book/9780582219847>
 (pristupljeno 18.04.2026.)
- From, E. (1984). *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed, Avgust Cesarec, Beograd: Nolit
- Fook, J. (2016). *Social work: A critical approach to practice* (3rd ed.). London: SAGE Publications.
- Fergusson, R., & Sarre, R. (2016). Youth justice and social work practice. *Journal of Social Work Practice*. <https://doi.org/10.1080/02650533.2016.1164512> (pristupljeno 20.04.2026.)
- Frothingham, M. B. (2013). Sapir-Whorf hypothesis (Linguistic Relativity Hypothesis), <https://www.simplypsychology.org/sapir-whorf-hypothesis.html> (pristupljeno: 17.04.2026).
- Gordić, M., Termiz, D., Tančić, D. (2015). *Metodološki osnov istraživanja bezbjednost, odbrane i terorizma*. Brčko: Evropski Univerzitet.
- Jugović, A. (2004). Teorije društvene devijantnosti i socijalni rad. *Socijalna misao*, 3–4, str.9–32.
- Jugović, A. (2005). Jezik profesije socijalnih radnika. *Socijalna misao*, 1–2., str. 113-135.
- Knežević, M., Miljenović, A., & Branica, V. (2013). *Teorija socijalnog rada*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socijalnog rada.
- Lazić, Lj. (2022). Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj (Doktorska disertacija). Univerzitet u Banjoj Luci.
- Lazić, Lj. (2026). *Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u Republici Srpskoj*, Banja Luka: CMZ.
- Payne, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*, Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banja Luci.
- Petrović, J. (2019). Pojmovno-kategorijalni aparat socijalnog rada u oblasti maloljetničkog prestupništva kao odraz teorijskih koncepata, *Politeia*, str. 107-122.
- Suzuki, T., D., From, E. (1969). *Zen budizam i psihoanaliza*, Beograd: Nolit.
- Thompson, N. (2009). *Understanding social work*. Palgrave Macmillan.
- Thompson, B. J. (2002). Dijete u razvoju. Ur. Thomson, Kahn, Masheder, Oldfield, Glockler, Neighan: *Zdravo djetinjstvo, praktični vodič za odgoj djece u prvih sedam godina*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Vučenović, D. (2024). Interpersonalna komunikacija u intervjuu, str. 73-96. U ur. Hajncl i Vučenović: *Intervju u socijalnom radu*. Zagreb: Medicinska zaklada.
- Winter, S. C. (2002). Explaining street-level bureaucratic behavior in social and regulatory policies. Paper presented at the *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Boston.
http://www.allacademic.com/meta/p65889_index.html (pristupljeno 18.04.2026.)
- Wodak, R. (2011). *The discourse of politics in action: Politics as usual*. Palgrave Macmillan.

LANGUAGE OF SOCIAL WORK AND ITS IMPLICATIONS ON JUVENILE CRIME

**Asst. Ph.D. sc. Ljubinka Lazić, University of Herzegovina, FDZMB,
Doboj, Bosnia and Herzegovina**

Abstract: *This paper deals with the analysis of language in social work with juvenile delinquents, focusing on the implications that linguistic expressions can have on the rehabilitation process. By analyzing the terms used to describe the behavior of juvenile delinquents and to plan resocialization interventions, the attitude of professional workers towards juvenile delinquency as well as their chances for successful social reintegration were investigated. The work is based on unpublished analyzes of 100 diagnostic reports on juvenile offenders in the Republika Srpska as part of a broader investigation of the theoretical and methodological characteristics of professional work with juveniles in centers for social work. The results of the analysis of this conceptual-categorical apparatus of social work showed that the use of empowering language indicates the proactivity of social workers. The paper emphasizes the need for changes in the language approach of social work and preventive social action in order to promote social harmony and prevent recidivism.*

Key words: *juvenile delinquency, language of social work, resocialization*

MALOLJETNIČKA DELINKVENCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ: PRAVNI OKVIR, STATISTIKA I ODGOJNE MJERE

Dr. sc. Ivica Luketić⁵⁴

*Ministarstvo pravosuđa i uprave, Uprava za zatvorski sustav i probaciju,
Centar za dijagnostiku u Zagrebu*

Apstrakt: U radu se analizira maloljetnička delinkvencija na području Republike Hrvatske, s naglaskom na pravni okvir, statistiku kao i samo izricanje odgojnih mjera. Analizira se učestalost i struktura kaznenih djela koja čine maloljetnici. Isto tako u radu autor analizira i čimbenike koji utječu na sukobljavanje maloljetnika sa zakonskim odredbama uključujući pri tome ulogu obitelji, obrazovanja i sredine u kojoj odrastaju. Rad prikazuje i usporednu analizu odabranih europskih država kako bi se identificirali slični trendovi, te pozitivna pravna praksa. Hrvatski sustav sankcioniranja maloljetnika bazira se na rehabilitaciji, što je u skladu i s modernim europskim pravnim praksama, a preventivni programi i interdisciplinarni sustav ključni su za smanjenje maloljetničke delinkvencije. Cilj rada je pružiti sveobuhvatni pregled učestalosti kao i strukture kaznenih djela koja počinju maloljetnici, identificirati čimbenike koji utječu na njihov sukob sa zakonom te istražiti učinkovitost odgojnih mjera kao i određenih preventivnih programa. Analiza podataka kao i dostupna relevantna literatura, te rezultati istraživanja pokazuju da većina kaznenih djela koja počinju maloljetnici pripadaju imovinskim kaznenim djelima. Nadalje potvrđuju se hipoteze da obiteljski i društveni čimbenici utječu na delinkventno ponašanje te da hrvatski pravosudni sustav primarno koristi odgojne mjere, dok se kazna maloljetničkog zatvora izriče rijetko. U radu su korištene metode analize podataka, pregleda relevantne stručne i znanstvene literature, statistička analiza podataka kao i komparativna metoda koja omogućava uvid u razlike i sličnosti u pristupu maloljetničke delinkvencije. Rad može poslužiti kao temelj za daljnja istraživanja kao i razvoj novih preventivnih programa.

Ključne riječi: maloljetnici, delinkvencija, odgojne mjere

Uvod

Maloljetnička delinkvencija predstavlja iznimno kompleksan i složen pravni fenomen u svim kaznenopravnim sustavima. Sam pojam maloljetničke delinkvencije podrazumijeva sve delikte (protupravna ponašanja) koje su počinile osobe mlađe od 18 godina, odnosno osobe starije od 14 godina. Razni autori definiraju maloljetničku delinkvenciju kao činjenje kaznenih djela od strane počinitelja u vrlo osjetljivoj životnoj dobi od četrnaest do osamnaest godina,⁵⁵ a obuhvaća nedruštveno i protudruštveno ponašanje u razvojnem periodu života^{56, 57} kao rezultat neadekvatne socijalizacije⁵⁸,

⁵⁴ ivica.luketic@gmail.com, ivica.luketic@czd.pravosudje.hr

⁵⁵ Rajan, P. (2020). Maloljetnička delinkvencija (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Criminal Law).

⁵⁶ Žuvela, I., Vučković Matić, M., & Sindik, J. (2016). Devijantno ponašanje maloljetnika i uloga obitelji. Hrvatski časopis za javno zdravstvo, 12(47), 19-23.

ali isto tako pod pojmom delinkvencija podrazumijevaju se i ostala ponašanja koja odstupaju od društvenih normi.⁵⁹ Kada promatramo punoljetne počinitelje, maloljetnici se nalaze u specifičnom razvojnem razdoblju kod kojih se izmjenjuju psihološke, socijalne i emocionalne promjene, te je stoga iznimno kod takvih osoba važan odgoj, rehabilitacija i reintegracija u društvo. U Republici Hrvatskoj sukladno Zakonu o sudovima za mladež⁶⁰ maloljetničko pravosuđe temelji se na načelima zaštite prava djeteta, individualiziranom pristupu i primjena odgojnih mjera odnosno kazni maloljetničkog zatvora. Ovakav pristup usklađen je s međunarodnim pravnim standardima kao i samom praksom europskih država koji kada je u pitanju maloljetnička delinkvencija, odnosno maloljetnici naglašavaju važnost prevencije i socijalne uključenosti mladih.⁶¹ Iako maloljetnici čine relativno mali udio ukupnog kriminaliteta, njihova uključenost u protupravna ponašanja zahtijeva kontinuiranu pažnju zbog mogućih dugoročnih posljedica kako na pojedinca tako i na društvo općenito.

Cilj rada je analizirati pojavnost maloljetničke delinkvencije kroz prikaz pravnog okvira, statističkih pokazatelja i rezultata relevantnih istraživanja. Nadalje rad nastoji prikazati ključne čimbenike koji utječu na pojavu delinkventnog ponašanja kod maloljetnika te ispitati učinkovitost mjera kojima se nastoji se nastoji sprečavati buduće delinkventno ponašanje.

U radu su postavljena niže navedena istraživačka pitanja: (1) Kakva je učestalost i struktura kaznenih djela maloljetnika u Republici Hrvatskoj?, (2) Koji su ključni čimbenici koji utječu na pojavu maloljetničke delinkvencije? te (3) Koje se sankcije najčešće primjenjuju prema maloljetnicima?

Također autor je postavio tri hipoteze: (H1) Najveći udio kaznenih djela koje počine maloljetnici odnosi se na kaznena djela protiv imovine, (H2) Obiteljski i društveni čimbenici značajno utječu na pojavu maloljetničke delinkvencije, te (H3) U Republici Hrvatskoj prema maloljetnicima se najčešće primjenjuju odgojne mjere.

Pojam i obilježja maloljetničke delinkvencije

Maloljetnička delinkvencija označava svako društveno neprihvatljivo i/ili zakonom zabranjeno ponašanje osoba mlađih od 18 godina. Ono može biti promatrano u užem ili u širem smislu. U užem obuhvaća kažnjive radnje koje počine maloljetnici, dok u širem smislu podrazumijevaju se i različiti oblici devijantnog ponašanja, koji ne moraju nužno imati obilježja kaznenih djela, ali spadaju u delikte nasilja.⁶² U kriminološkom pogledu maloljetnička delinkvencija promatra se kao razvojni fenomen, povezan procesom odrastanja i socijalizacije. Upravo zbog toga je kod maloljetničke delinkvencije bitan odgojni i preventivni pristup, a tek kao krajnji rezultat i represija.⁶³

Maloljetnička delinkvencija ima niz specifičnih obilježja koja ju čine različitom od kriminaliteta odraslih osoba. Jedan od ključnih obilježja je njena povezanost sa samim razvojnim putem kod

⁵⁷ Šiško, E. (2020). Devijantno ponašanje-životne priče malodobnih korisnika odgojnog doma (Doctoral dissertation, Sveučilište u Splitu, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju).

⁵⁸ Macanović, N. (2021). Resocijalizacija maloljetnih prestupnika. Centar modernih znanja.

⁵⁹ Čavrag, S. (2017). Utjecaj ovisnosti roditelja na delikventno ponašanje i ovisnost maloljetnika-Analiza slučajeva u Gradu Zagrebu (Doctoral dissertation, Sveučilište u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija).

⁶⁰ Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine 84/11,143/12,148/13,56/15,126/19

⁶¹ WODC (2023) Trend sin juvenile crime in Europe. The Hague: Netherlands Ministry of Justice <https://english.wodc.nl/topics/crime-and-security/juvenile-crime-monitor/trends-in-juvenile-crime> (pristupljeno 9.02.veljače 2026.)

⁶² Singer, M. (2011) Maloljetnička delinkvencija i prevencija, Zagreb, Pravni fakultet

⁶³ Moffitt, T.E.(1993) Adolescence-limited and lifecourse persistent antisocialbehavior, Psychological Review, 100(4) str. 674-701

maloljetnika. Matoffit⁶⁴ u svom radu navodi da velik broj mladih pokazuje adolescencijski ulazak u delinkventno ponašanje, koja s vremenom slabi ili prestaje. Isto tvrdi i Farrington⁶⁵ te ističe da većina mladih prestaje s delinkventnim ponašanjem ulaskom u odraslu dob. Maloljetnička delinkvencija je povezana s obiteljskim odnosima, vršnjačkim skupinama, školskim uspjehom i sl. Slabe društvene veze povećavaju vjerojatnost devijantnog ponašanja.⁶⁶ Za razliku od odraslih osoba, maloljetnici češće čine kaznena djela u skupinama. Vršnjački utjecaj ima značajnu ulogu u oblikovanju njegovog ponašanja.⁶⁷ Stoga su delinkventna ponašanja maloljetnika često impulzivna i slabije (lošije) organizirana. Ali, zbog razvojne faze kod mladih postoji veća mogućnost pozitivne promjene ponašanja kroz razne preventivne programe i intervencije.⁶⁸

Vrste i oblici maloljetničke delinkvencije pokazuju određenu raznolikost i kreću se od lakših prekršaja do ozbiljnih kaznenih djela. Kaznena djela predstavljaju najteži oblik delinkventnog ponašanja i obuhvaćaju radnje koje su propisane maloljetničkim kaznenim zakonodavstvom. Uglavnom se kod maloljetnika izriču blaže kazne nego kod punoljetnih počinitelja kaznenih djela. U Republici Hrvatskoj sankcioniranje maloljetnika regulirano je uglavnom Zakonom o sudovima za mladež.⁶⁹ Prekršaji koje čine maloljetnici su često okidač rizičnih obrazaca ponašanja (narušavanje javnog reda i mira, konzumiranje opojnih sredstava, prometni prekršaji), no oni mogu predstavljati prijelaz u ozbiljnije oblike delinkventnog ponašanja.⁷⁰ Nasilni oblici delinkventnog ponašanja kao npr. fizičko nasilje, vršnjačko nasilje, grupne tučnjave, specifični su među maloljetnicima.⁷¹ Razvoj tehnologije dovodi do pojave novih oblika devijantnog ponašanja koji zahtijevaju posebnu pozornost npr. cyberbullying, online prijetnje, zlouporabe društvenih mreža.⁷²

Prema učestalosti i razvoju ponašanja delinkvencija može biti; eksperimentalna ili ponavljajuća. Kod eksperimentalne radi se o povremenim i prolaznim ponašanjima koja su u uskoj vezi s adolescencijom, a prelaskom u odraslu fazu ona često prestaju.⁷³ Kod ponavljajuće delinkvencije, maloljetnik razvija trajnije oblike delinkventnog ponašanja koja se češće mogu nastaviti i u odrasloj dobi.⁷⁴

Prema načinu izvršenja maloljetnička delinkvencija može biti individualna (kada pojedinac sam čini određena ponašanja uglavnom impulzivno i bez planiranja) te grupna koja je ustvari i vrlo česta među

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues-the 2002 Sutherland Award address. *Criminology*, 41(2), 221-225.

⁶⁶ Hirschi, T.(1969) Causes of delinquency, University of California Press

⁶⁷ Warr, M. (2002) Companions in crime: The social aspects of criminal conduct. Cambridge University Press

⁶⁸ Lipsey, M.W. (2009) The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders, *Victims & Offenders* 4 (2) str.124-147.

⁶⁹ Zakon o sudovima za mladež, Narodne Novine 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19

⁷⁰ Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues-the 2002 Sutherland Award address. *Criminology*, 41(2), 221-225.

⁷¹ European Crime Prevention Network (2025) Youth crime trend sin Europe

⁷² Ibid.

⁷³ Moffitt, T.E.(1993) Adolescence-limited and lifecourse persistent antisocialbehavior, *Psychological Review*, 100(4) str. 674-701

⁷⁴ Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues-the 2002 Sutherland Award address. *Criminology*, 41(2), 221-225.

maloljetnicima npr. kada vršnjački pritisak i želja za dokazivanjem u grupi imaju snažan odraz na ponašanje maloljetnika.⁷⁵

Uzroci maloljetničke delinkvencije

Uzroci maloljetničke delinkvencije predstavljaju sinergiju između maloljetnika i njegove okoline. Uspješno djelovanje kao i sama prevencija zahtijevaju interdisciplinarni pristup koji uključuje obitelj, školu, socijalne službe te širu zajednicu. Suvremena kriminološka istraživanja naglašavaju da se radi o multifaktorskom procesu u kojem se rizični čimbenici međusobno nadopunjuju.⁷⁶

Obitelj predstavlja okvir djetetu i ima ključnu ulogu u oblikovanju njegovog budućeg ponašanja. Disfunkcionalni odnosi unutar obitelji kao npr. zanemarivanje, emocionalna hladnoća, nasilje, nedostatak roditeljske pažnje, u mnogome povećavaju vjerojatnost razvoja delinkventnog ponašanja.⁷⁷ Istraživanje Farringtona⁷⁸ pokazuje da djeca koja odrastaju u obiteljima s lošom roditeljskom kontrolom i lošom disciplinom imaju veću vjerojatnost uključivanja u kriminalne aktivnosti. Vršnjaci imaju dosta velik utjecaj tijekom adolescencije. Sukladno teoriji socijalnog učenja A. Bandure navodi da se ponašanje uči promatranjem i oponašanjem drugih.⁷⁹

Uključivanje u delinkventne vršnjačke skupine povećava vjerojatnost usvajanja devijantnih oblika ponašanja. Sukladno teoriji E. Sutherland ističe da kriminalno ponašanje nastaje kroz interakciju s osobama koje takvo ponašanje odobravaju.⁸⁰ Škola također, kao vrlo važna institucija socijalizacije, može djelovati i kao zaštitni, ali i kao rizični čimbenik. Školski neuspjeh, loši odnosi s nastavnicima, izostanci i rano napuštanje obrazovanja povezani su s većim rizikom od delinkventnog ponašanja.⁸¹ T.Hirchi navodi na primjeru teorija socijalne kontrole da slabija povezanost s društvenim institucijama, u prvom redu školom, utječe na maloljetnikovo delinkventno ponašanje.⁸² Nadalje, siromaštvo, nezaposlenost roditelja, socijalna nejednakost i marginalizacija također mogu utjecati na pojavu maloljetničke delinkvencije. Robert K. Merton kroz teoriju anomije objašnjava kako nesklad između društvenih ciljeva i dostupnih sredstava može potaknuti pojedince na delinkventno ponašanje. Djeca koja odrastaju u socijalno depriviranim sredinama često su izložena većem broju rizičnih situacija, uključujući nasilje i kriminal.⁸³ Individualne karakteristike kao impulzivnost, niske samokontrole i emocionalne nezrelosti također su bitni i mogu biti prediktori delinkventnog ponašanja.⁸⁴

⁷⁵ Warr, M. (2002) *Companions in crime: The social aspects of criminal conduct*. Cambridge University Press <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001037395.pdf> (pristupljeno 17.03.2026.)

⁷⁶ Singer, M. (1994) *Kriminologija*, Fakultet za defektologiju Sveučilišta : Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb str.215

⁷⁷ Bašić, J.(2009) *Rizični čimbenici maloljetničke delinkvencije*, str.28

⁷⁸ Farrington, D.P.(2000) *Childhood Risk Factors and Risk Focused Prevention*, str.12

⁷⁹ Bandura, A. (1977) *Social Learning Theory* https://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf (pristupljeno 17.03.2026.)

⁸⁰ Sutherland E, H.(1947) *Principles of Criminology*

⁸¹ Singer, M. (1994) *Kriminologija*, Fakultet za defektologiju Sveučilišta : Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb str.230

⁸² Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency* https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781351529723_A30635299/preview-9781351529723_A30635299.pdf (pristupljeno 11.02.2026.)

⁸³ Merton, R.K. (1938) *Social Structure and Anomie*.

⁸⁴ Gottfredson, M. (1990) Hirchi, T.A. *General Theory of Crime*

Pravni okvir i sankcioniranje maloljetnika

U Republici Hrvatskoj postupanje s maloljetnicima kao i kazneno pravna zaštita temelje se na Kaznenom zakonu⁸⁵ kao i Zakonom o sudovima za mladež⁸⁶, a sve u skladu s Konvencijom o pravima djeteta.⁸⁷ Za razliku od punoljetnih počinitelja kaznenih djela prema maloljetnicima se primjenjuje sustav koji se temelji na odgoju, zaštiti i resocijalizaciji.

Hrvatsko zakonodavstvo razlikuje nekoliko kategorija; djeca do 14 godine života nisu kazneno odgovorni, maloljetnici (od 14-18 godina) podliježu posebnom kaznenopravnom sankcioniranju te mlađi punoljetnici (od 18 -21 godine), koji se mogu u iznimnim slučajevima sankcionirati kao maloljetnici, odnosno kao punoljetni počinitelji kaznenih djela. Prema djeci do 14 godine života primjenjuju se mjere koje su u djelokrugu sustava socijalne skrbi.⁸⁸ Kada se postupi prema maloljetnicima, postupi se prema načelu; najboljeg interesa djeteta, individualizacije sankcije, hitnosti kao i tajnosti postupka. Cilj načela je zaštita osobnosti maloljetnika te sprječavanje njihove stigmatizacije.⁸⁹ Sustav sankcioniranja maloljetnika obuhvaća; odgojne mjere, koje se primjenjuju kada je potrebno kod maloljetnika utjecati na njegovo ponašanje, bez izricanja strožih kazni. One uključuju; sudski ukor, posebne obveze, pojačani nadzor roditelja ili skrbnika te pojačani nadzor i brigu nadležnog tijela socijalne skrbi. Ove mjere se izriču dakle, kada je potrebno preventivno djelovati, a samim time imaju i odgojnu svrhu.⁹⁰ Zavodske mjere primjenjuju se kao nešto strože mjere u odnosu na odgojne mjere i one mogu biti; upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojnu ustanovu te upućivanje u odgojni zavod. Specifičnost ovih mjera u odnosu na prethodne je da se ovdje radi o izdvajanju maloljetnika iz njegove socijalne sredine, obzirom da je potrebno na njega intenzivnije odgojno djelovati.⁹¹ Maloljetnički zatvor je najstroža sankcija koja se može izreći maloljetnom počinitelju kaznenih djela. Kod maloljetničkog zatvora se radi prvenstveno o oduzimanju slobode maloljetniku, a kada ranije navedene mjere ne bi bile svrhovite.⁹² Kada se radi o kaznenom postupku prema maloljetnicima, on se značajnije razlikuje u odnosu na postupanje s odraslim počiniteljima kaznenih djela. U sudski postupak se uključuju stručne osobe nadležnog Područnog ureda Hrvatskog zavoda za socijalni rad te stručni suradnik suda. Isključuje se javnost, a naglasak je uvijek na zaštiti privatnosti maloljetnog počinitelja kaznenih djela. Ovakav pristup prema maloljetnom počinitelju omogućuje cjelovito sagledavanje osobnosti maloljetnika kao i okolnosti koje su dovele do počinjenja kaznenog djela.

Temeljna svrha sankcioniranja maloljetnika nije represija već odgoj i razvoj odgovornosti, sprječavanje recidivizma te socijalna reintegracija, sve to u interesu da se maloljetniku pruži prilika za promjenom ponašanja.⁹³

⁸⁵ Kazneni zakon Narodne Novine 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24 te 136/25

⁸⁶ Zakon o sudovima za mladež Narodne Novine 84/11,143/12,148/13,56/15,126/19

⁸⁷ Konvencija o pravima djeteta (2001) Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži Zagreb.

⁸⁸ Novoselec, P. (2016) Opći dio kaznenog prava, Zagreb str. 398.

⁸⁹ Krapac, D. (2012) Kazneno procesno pravo, Zagreb, str.512.

⁹⁰ Singer, M.(1994) Kriminologija, [Fakultet za defektologiju Sveučilišta : Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske](#), Zagreb str.245

⁹¹ Ibid. Str.247

⁹² Novoselec, P. (2016) Opći dio kaznenog prava, Zagreb, str.410

⁹³ Bašić, J.(2009)Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih, Školska knjiga, Zagreb, 2009.." *Kriminologija & socijalna integracija*, vol. 17, br. 2, 2009.

Statistički pokazatelji

Tabela 1. Prijavljeni maloljetni počinitelji kaznenih djela po godinama⁹⁴

2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
1079	1000	1055	1096	1286

Tabela 2. Prijavljeni po vrstama kaznenih djela⁹⁵

<i>godina</i>	<i>k. d. protiv spolne slobode</i>	<i>k. d. protiv imovine</i>	<i>k. d. protiv javnog reda</i>
2020	11	602	33
2021	10	554	35
2022	13	581	52
2023	15	496	72
2024	18	583	112

Tabela 3. Optuženi maloljetni počinitelji kaznenih djela po godinama⁹⁶

2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
298	297	327	302	337

Tabela 4. Optuženi po vrstama kaznenih djela⁹⁷

<i>godina</i>	<i>k. d. protiv spolne slobode</i>	<i>k. d. protiv imovine</i>	<i>k. d. protiv javnog reda</i>
2020	5	69	9
2021	1	40	11
2022	4	63	17
2023	5	34	18
2024	7	13	34

Tabela 5. Osuđeni maloljetni počinitelji kaznenih djela po godinama⁹⁸

2020.	2021.	2022.	2023.	2024.
268	264	274	269	309

⁹⁴ Državni zavod za statistiku (2025) Počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2024
<https://podaci.dzs.hr> (pristupljeno 23.01.2026.)

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid.

Tabela 6. Osuđeni po vrstama kaznenih djela⁹⁹

<i>godina</i>	<i>k.d. protiv spolne slobode</i>	<i>k.d. protiv imovine</i>	<i>k.d. protiv javnog reda</i>
2020	4	149	9
2021	1	123	11
2022	3	27	17
2023	2	122	18
2024	7	107	34

Novijih podataka za 2025.godinu još nema, već se isti objavljuju na stranicama DZS u travnju 2026. godine.

Iz grafikona 1 do 6 može se uočiti podatak da je broj prijavljenih maloljetnika relativno velik u odnosu na broj optuženih a potom i broj osuđenih maloljetnika, jer kao što je i uobičajeno svaka prijava u postupku može biti odbačena. Iz statističkih podataka može se vidjeti blagi porast po svim fazama kaznenog postupka u odnosu na prvu promatranu i posljednje promatranu godinu. Godine 2020 bilo je prijavljenih (1079), a 2024. godine (1286) maloljetnika. Ako se promatraju prijavljeni maloljetnici po vrstama kaznenih djela i dalje relativno najveći broj čine kaznena djela protiv imovine 2020. godine (602) dok svake iduće promatrane godine dolazi do smanjenja broja prijavljenih maloljetnika. Bez obzira na ovakve podatke i dalje se radi o relativno najvećem broju kaznenih djela protiv imovine. Zanimljiv je podatak da su kaznena djela protiv javnog reda u 2019. godini činila 33 maloljetnika, dok se relativno velik skok događa 2023.godine, odnosno 2025. godine (112) maloljetnika. S druge pak strane relativno mali broj maloljetnika za isto kazneno djelo biva i osuđeno u 2024. godini svega (34) maloljetnika.

Tabela 7. Broj maloljetnika kojima je izrečena odgojna mjera i maloljetnički zatvor¹⁰⁰

<i>godina</i>	<i>Izrečena odgojna mjera</i>	<i>Izrečen maloljetnički zatvor</i>
2020	220	7
2021	227	3
2022	224	9
2023	211	13
2024	258	7

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.

Iz grafikona 7 vidljivo je da se maloljetnicima češće izriču odgoje mjere nego kazna maloljetničkog zatvora. U 2023. godini bilo je povećano izricanje kazne maloljetničkog zatvora, gotovo dvostruko u odnosu na promatranu početnu godinu, no već 2025. godine taj broj je značajnije opao.

Metodologija istraživanja

U radu je primijenjen pregledni metodološki pristup poradi analize fenomenologije maloljetničke delinkvencije. Istraživanje se temelji na analizi relevantne znanstvene i stručne literature, statističkih podataka.

U istraživačkom dijelu rada korištena je normativna metoda te metoda analize i sinteze koja je primijenjena u analizi i tumačenju odredaba maloljetničkog kaznenog zakonodavstva te obrade stručnih i znanstvenih radova. Također statistička metoda radi analize podataka, odnosno komparativna metoda glede usporedbe s praksom drugih država.

Izvori podataka obuhvaćaju statističke podatke Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, podatke Ministarstva pravosuđa, uprave i digitalne transformacije, Državnog odvjetništva RH te Ministarstva unutarnjih poslova, znanstvene članke i međunarodne publikacije.

Istraživanje ima i određena ograničenja. Prvenstveno rad se temelji na izvorima podataka, koji ovise o dostupnosti i točnosti analiziranih statističkih i drugih podataka. Također postoje mogućnosti u razlikama metodologije prikupljanja podataka, prvenstveno vezano za dosadašnja istraživanja, što može utjecati na usporedivost rezultata.

Komparativni prikaz maloljetničkog kaznenog prava u odabranim državama

Komparativna analiza maloljetničkog kaznenog prava pokazuje manje razlike i odstupanja po pojedinim državama, no uglavnom im je zajednička karakteristika težnja prema zaštiti maloljetnika te njihova resocijalizacija.

Njemački sustav smatra se jednim od najrazvijenijih modela. Dobna granica kaznene odgovornosti je 14 godina, dok se počinitelji kaznenih djela od 18 do 21 godine mogu kažnjavati kao maloljetnici, no zavisno o njihovom stupnju zrelosti.¹⁰¹ Naglasak je u Njemačkoj na odgojnim mjerama, radu s obiteljima kroz individualizirani postupak. Cilj je promjena ponašanja maloljetnog počinitelja i reintegracija u društvo.¹⁰²

U skandinavskim zemljama Švedskoj, Norveškoj i Danskoj dobna granica kaznene odgovornosti iznosi 15 godina. Sankcioniranje se prvenstveno oslanja na socijalnu skrb, minimalna je upotreba za izricanjem zatvorskih kazni i naglasak je na prevenciji i rehabilitaciji.¹⁰³

Prema češkom Kaznenom zakonu¹⁰⁴ djeca mlađa od 15 godina ne mogu snositi kaznenu odgovornost.

U Velikoj Britaniji dobna granica kaznene odgovornosti iznosi 10 godina, a sustav karakterizira ranija kaznena intervencija, kombinacija socijalnih i kaznenih mjera.¹⁰⁵

¹⁰¹ Age of Criminal Responsibility in Europe <https://archive.crin.org/en/home/ages/europe.html> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹⁰² Juvenile Justice in Europe (2018) Columbia Justice Lab <https://justicelab.columbia.edu/youth-justice-in-europe> (pristupljeno 8.02.2026.)

¹⁰³ Storgaard, A.(2004) Juvenile Justice in Scandinavia. https://www.scup.com/doi/full/10.1080/140_438_50_410_0_28703 (pristupljeno 7.02.2026.)

¹⁰⁴ Kazneni zakon Češke br. 40/2009

U Nizozemskoj je dobna granica kaznene odgovornosti 12 godina, no sustav je fleksibilan i omogućuje primjenu maloljetničkih sankcija i za osobe do navršene 23 godine. Sankcije se individualizirano prilagođavaju počinitelju.¹⁰⁶

Primjeri dobre prakse prvenstveno dolaze iz skandinavskih država te Njemačke i potvrđuje da je ulaganje u prevenciju učinkovitije od represivnog kažnjavanja.

Istraživanja o maloljetničkoj delinkvenciji

Istraživanja maloljetničke delinkvencije obuhvaćaju širok raspon tema, uključujući učestalost kaznenih djela, rizične čimbenike, utjecaj okoline te učinkovitost preventivnih i represivnijih mjera. Suvremena znanstvena istraživanja naglašavaju potrebu za interdisciplinarnim pristupom koji povezuje između ostalog; pravo, kriminologiju, socijalni rad i psihologiju. Empirijska istraživanja pokazuju da je maloljetnička delinkvencija najizraženija između 15 i 17 godine života.¹⁰⁷ Prema istraživanju D. Farringtona većina mladih počini bar jedno devijantno ponašanje tijekom odrastanja, no samo manji dio njih razvija trajnije obrasce kriminalnog ponašanja.¹⁰⁸ Jedno od najpoznatijih istraživanja maloljetničke delinkvencije je Cambridge Study in Delinquent Development, pratilo je razvoj dječaka od djetinjstva do odrasle osobe te je identificirao ključne čimbenike koji su bili prediktori delinkventnog ponašanja; niska kontrola roditeljskog nadzora, antisocijalno ponašanje u ranijoj dobi, školski neuspjeh i lošiji socioekonomski status. Ovo istraživanje doprinijelo je razvoju preventivnih programa usmjerenih na ranu intervenciju.¹⁰⁹ Prema istraživanju Warra adolescenti koji su bili članovi pojedinih delinkventnih skupina imaju znatno veću vjerojatnost počinjenja kaznenih djela, a sama interakcija s vršnjacima omogućuje učenje kriminalnih tehnika, opravdavanje devijantnog ponašanja te smanjenje osjećaja krivnje.¹¹⁰ Suvremena istraživanja pokazuju da represivne mjere, osobito maloljetnički zatvor imaju ograničen učinak na smanjenje recidivizma kod maloljetnika, nasuprot tome programi koji uključuju obiteljsku terapiju, obrazovanje, te restorativnu pravdu pokazuju značajnije bolje rezultate u smanjenju ponavljanja kaznenih djela.¹¹¹ Lipsey¹¹² u svojoj metaanalizi zaključuje da programi usmjereni na ponašanje i socijalne vještine imaju najveći učinak na smanjenje maloljetničke delinkvencije. Europska studija i Eurostat analize navode da maloljetnička delinkvencija u zemljama Europske unije pokazuje stabilan ili blago padajući trend u klasičnim deliktima, a istovremeno raste cyberbullying i online kriminalitet među mladima. Zaključak je da prevencija koja uključuje školu i obitelj ima znatno veći učinak od represivnih mjera.¹¹³ Studije

¹⁰⁵Schroder, A. (2025) Criminal responsibility limit sin Europe <https://www.kas.de/en/analysen-und-argumente/detail/-/content/criminal-responsibility-limits-in-europe-insights-into-the-legal-situation-and-juvenile-delinquency> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Farrington, D.P. (2001) Understanding and Preventing Youth Crime, Farrington, David. "Understanding and preventing youth crime." *Youth Justice: Critical Readings*. London: SAGE (2002): 425-430.

¹⁰⁸ Ibid.str.22

¹⁰⁹ Farrington, D.P. (1995) Cambridge Study in Delinquent Development https://www.crim.cam.ac.uk/files/cambridge_study.pdf (pristupljeno 7.02.2026.)

¹¹⁰ Warr, M. (2002) Companions in Crime The social aspects of criminal conduct. Cambridge University Press <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001037395.pdf> (pristupljeno 17.03.2026.)

¹¹¹ Lipsey, M.W (2009) The Primary Factors that Characterize Effective Interventions“ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15564880802612573> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹¹² Ibid.

¹¹³ European Crime Prevention Council (2022) Youth crime trend sin Europe <https://eucrim.eu/events/european-crime-prevention-conference-2022/> (pristupljeno 7.02.2026.)

njemačkog instituta za kriminologiju pokazuju da je 60-70 % maloljetničkih delikata prolaznog karaktera, većina mladih prestaje s delinkventnim ponašanjem do 18 najdalje do 21 godine života.¹¹⁴ Istraživanja u Švedskoj (Swedish Crime Prevention Council) pokazuju da rano uključivanje socijalnih službi smanjuje recidivizam 20-40%, programi obiteljskog savjetovanja imaju veći učinak nego institucionalne mjere, te da se zatvaranje maloljetnika koristi u iznimnim slučajevima.¹¹⁵ Petterson u svom istraživanju dolazi do zaključka da nedosljedno roditeljstvo povećava agresivno ponašanje djece te da djeca iz obitelji u kojima je bilo prisutno nasilje imaju 2-3 puta veći rizik od budućeg delinkventnog ponašanja.¹¹⁶ Henry u svom istraživanju zaključuje da slaba povezanost sa školom kao i loš uspjeh značajno povećava rizik od delinkvencije. Školski neuspjeh je jedan od najjačih prediktora kriminalnog ponašanja.¹¹⁷

Rasprava

U ovom poglavlju su interpretirani dobiveni rezultati u odnosu na postavljena istraživačka pitanja i hipoteze, uz oslanjanje na statističke podatke i relevantnu znanstvenu literaturu.

Analiza statističkih podataka pokazuje da maloljetnici u Republici Hrvatskoj čine relativno mali udio ukupnog kriminaliteta, a pri tome dominantna su kaznena djela protiv imovine.¹¹⁸ Nasilnička djela i kaznena djela povezana s drogama prisutna su u nešto manjem obliku, dok su iznimno teška kaznena djela rijetka. Ovakva struktura kaznenih djela u skladu je s europskim trendovima, gdje također dominantnu ulogu imaju imovinska kaznena djela.¹¹⁹ Ovi rezultati potvrđuju prvu hipotezu (H1) prema kojoj najveći udio kaznenih djela koji počinu maloljetnici pripada kategoriji imovinskih kaznenih djela.

Rezultati analiziranja dostupne korištene literature ukazuju da su uzroci maloljetničke delinkvencije međusobno povezani. Obiteljski čimbenici kao npr. Disfunkcionalna obitelj, nedostatak kontrole od strane roditelja, kao i socioekonomski problemi imaju značajan utjecaj na razvoj devijantnog ponašanja.¹²⁰ Obrazovni sustav i školski neuspjeh mogu povećati rizik od delinkventnog ponašanja, dok pozitivno školsko okruženje djeluje kao zaštitni faktor.¹²¹ Ovim se potvrđuje druga hipoteza (H2) prema kojoj obiteljski i društveni čimbenici značajno utječu na pojavu maloljetničke delinkvencije.

¹¹⁴ Moffitt, T.E.(1993) Adolescence limited and life course persistent antisocial behavior, *Psychological Review* 100 (4) str.674-701

¹¹⁵ BRA – Swedish Crime Prevention Council (2021) Juvenile delinquency in Sweden <https://bra.se/english/publications/archive/2025-09-18-children-under-15-who-commit-serious-offences> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹¹⁶ Petterson, G.R (1982) Coercive family process, Castalia Publishing <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=561858> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹¹⁷ Henry, S. (2000) What is School Violence? An Integrated Definition https://www.researchgate.net/publication/241643857_What_Is_School_ViolenceAn_Integrated_Definition (pristupljeno 7.02.2026.)

¹¹⁸ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2025) Kaznena djela maloljetnika u RH 2019-2024

¹¹⁹ Wodc (2023) Trend sin juvenile crime in Europe. The Hague: Netherlands Ministry of Justice <https://english.wodc.nl/topics/crime-and-security/juvenile-crime-monitor/trends-in-juvenile-crime> (pristupljeno 7.02.2026.)

¹²⁰ Jurić, M. & Petrović, S. (2021) Obiteljski i socijalni čimbenici maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj. *Fakultet za kriminalistiku i sigurnosne studije* 12 (1) 77-91

¹²¹ Springer Link. (2023) Juvenile delinquency and social factors: A. European perspective. Springer Nature <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4613-3300-59> (pristupljeno 7.02.2026.)

Analiza pravnog okvira kao i statističkih podataka pokazuje da se u Republici Hrvatskoj najčešće primjenjuju odgojne mjere, dok se kazna maloljetničkog zatvora koristi rijetko u iznimnim slučajevima.¹²² Ovakav pristup temeljen je na načelu zaštite interesa djeteta i usmjeren je na rehabilitaciju i resocijalizaciju maloljetnika. Odgojne mjere omogućavaju individualiziran pristup svakom maloljetniku.¹²³ Na temelju navedenog potvrđuje se treća hipoteza (H3) prema kojoj se u Republici Hrvatskoj odgojne mjere primjenjuju znatno češće od kazne maloljetničkog zatvora.

Sukladno svemu navedenom sve tri hipoteze su potvrđene.

Zaključak

Maloljetnička delinkvencija predstavlja složen društveni kao i pravni fenomen koji prvenstveno zahtjeva interdisciplinarni pristup. Analiza provedena u ovom radu pokazuje da maloljetnici u Republici Hrvatskoj čine relativno mali udio ukupnog kriminaliteta, pri čemu prevladavaju kaznena djela protiv imovine, dok su ostala kaznena djela manje zastupljena. Takva struktura kaznenih djela u skladu je i s trendovima unutar država Europske unije. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da su uzroci maloljetničke delinkvencije raznoliki ali i međusobno povezani. Posebno se ističu obiteljski čimbenici, prvenstveno u onim obiteljima gdje nedostaje roditeljske kontrole te u disfunkcionalnim obiteljima, zatim lošiji vršnjački odnosi te nepovoljniji socijalnoekonomski uvjeti. Navedeni uvjeti značajnije doprinose razvoju devijantnog ponašanja kod mladih te je iznimno važno preventivne mjere adekvatno usmjeriti na obitelj, obrazovni sustav i širu društvenu zajednicu. Iz istraživanja je vidljivo da Republika Hrvatska primjenjuje pristup koji zagovara zaštitu interesa djeteta, individualizirani pristup kao i relativno najčešću primjenu odgojnih mjera. Nadalje vidljiv je zaključak da se u praksi rjeđe izriču kazne maloljetničkog zatvora, što je također i u skladu s praksom ostalih država europske unije, te se naglašava rehabilitacijski i resocijalizacijski pristup.

U odnosu na postavljena istraživačka pitanja kao i hipoteze može se zaključiti da su sve hipoteze potvrđene. Prva hipoteza, prema kojoj dominiraju kaznena djela protiv imovine, potvrđena je analizom statističkih podataka. Druga hipoteza koja navodi značaj obiteljskih i društvenih čimbenika vpotvrđena je pregledom relevantnih istraživanja kao i korištene stručne i znanstvene literature. Treća hipoteza prema kojoj se u Republici Hrvatskoj primarno izriču odgojne mjere, također je potvrđena statističkom analizom i analizom dostupne znanstvene i stručne literature.

Obzirom na rezultate ovog istraživanja, rezultati rada ukazuju na potrebu daljnjeg razvoja preventivnih programa kao i jačanje međuinstitucionalne suradnje između sustava pravosuđa, socijalne skrbi kao i sustava obrazovanja. Posebno je u radu s djecom i maloljetnicima bitna rana intervencija te rad s rizičnim skupinama mladih, kako bi se što kvalitetnije smanjila vjerojatnost ulaska u delinkventno ponašanje.

¹²² Pavlović, I (2024) Maloljetnička delinkvencija u Republici Hrvatskoj ; Analiza uzroka i posljedica, Zbornik IKSI 1(2) str.45-62

¹²³ Restorative Justice 101 (2022) Reducing youth crime and child incarceration around the world sentencingproject.org/reports/system-reforms-to-reduce-youth-incarceration-why-we-must-explore-every-option-before-removing-any-young-person-from-home/

Popis literature:

- 1.Age of Criminal Responsibility in Europe <https://archive.crin.org/en/home/ages/europe.html> (pristupljeno 7.02.2026.)
- 2.Bandura, A. (1977) Social Learning Theory https://www.asecib.ase.ro/mps/Bandura_SocialLearningTheory.pdf (pristupljeno 17.03.2026.)
- 3.Bašić, J.(2009) Rizični čimbenici maloljetničke delinkvencije, str.28
- 4.Bašić, J.(2009)Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih, Školska knjiga, Zagreb, 2009.." Kriminologija & socijalna integracija, vol. 17, br. 2, 2009.
- 5.BRA – Swedish Crime Prevention Council (2021) Juvenile delinquency in Sweden <https://bra.se/english/publications/archive/2025-09-18-children-under-15-who-commit-serious-offences> (pristupljeno 7.02.2026.)
- 6.Čavrag, S. (2017). Utjecaj ovisnosti roditelja na delikventno ponašanje i ovisnost maloljetnika-Analiza slučaja u Gradu Zagrebu (Doctoral dissertation, Sveučilište u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija).
- 7.Državni zavod za statistiku (2025) Počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2024 <https://podaci.dzs.hr> (pristupljeno 23.01.2026.)
- 8.Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2025) Kaznena djela maloljetnika u RH 2019-2024
- 9.European Crime Prevention Council (2022) Youth crime trend sin Europe <https://eucrim.eu/events/european-crime-prevention-conference-2022/> (pristupljeno 7.02.2026.)
10. European Crime Prevention Network (2025) Youth crime trend sin Europe
- 11.Farrington, D.P. (1995) Cambridge Study in Delinquent Development https://www.crim.cam.ac.uk/files/cambridge_study.pdf (pristupljeno 7.02.2026.)
- 12.Farrington, D. P. (2003). Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues-the 2002 Sutherland Award address. *Criminology*, 41(2), 221-225.
- 13.Farrington, D.P.(2000) Childhood Risk Factors and Risk Focused Prevention, str.12
- 14.Farrington, D.P. (2001) Understanding and Preventing Youth Crime, Farrington, David. "Understanding and preventing youth crime." *Youth Justice: Critical Readings*. London: SAGE (2002): 425-430.
- 15.Gottfredson, M. (1990) Hirchi, T.A. General Theory of Crime
- 16.Hirschi, T. (1969) Causes of Delinquency https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781351529723_A30635299/preview-9781351529723_A30635299.pdf (pristupljeno 11.02.2026.)
- 17.Henry, S. (2000) What is School Violence? An Integrated Definition https://www.researchgate.net/publication/241643857_What_Is_School_ViolenceAn_Integrated_Definition (pristupljeno 7.02.2026.)
- 18.Jurić, M. & Petrović, S. (2021) Obiteljski i socijalni čimbenici maloljetničke delinkvencije u Hrvatskoj. *Fakultet za kriminalistiku i sigurnosne studije* 12 (1) 77-91
- 19.Juvenile Justice in Europe (2018) Columbia Justice Lab <https://justicelab.columbia.edu/youth-justice-in-europe> (pristupljeno 8.02.2026.)
- 20.Kazneni zakon Narodne Novine 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23, 36/24 te 136/25
21. Kazneni zakon Češke br. 40/2009
- 22.Konvencija o pravima djeteta (2001) Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži Zagreb.
- 23.Krapac, D. (2012) Kazneno procesno pravo, Zagreb, str.512.
- 24.Lipsey, M.W (2009) The Primary Factors that Characterize Effective Interventions“ <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15564880802612573> (pristupljeno 7.02.2026.)
- 25.Macanović, N. (2021). Resocijalizacija maloljetnih prestupnika. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- 26.Merton, R.K. (1938) Social Structure and Anomie.
- 27.Moffitt, T.E.(1993) Adolescence-limited and lifecourse persistent antisocialbehavior, *Psychological Review*, 100(4) str. 674-701
- 28.Novoselec, P. (2016) Opći dio kaznenog prava, Zagreb str. 398.
- 29.Pavlović, I (2024) Maloljetnička delinkvencija u Republici Hrvatskoj ; Analiza uzroka i posljedica, *Zbornik IKSI* 1(2) str.45-62
- 30.Petterson, G.R (1982) Coercive family process, Castalia Publishing <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=561858> (pristupljeno 7.02.2026.)

31. Restorative Justice 101 (2022) Reducing youth crime and child incarceration around the world sentencingproject.org/reports/system-reforms-to-reduce-youth-incarceration-why-we-must-explore-every-option-before-removing-any-young-person-from-home/
32. Rajan, P. (2020). Maloljetnička delikvencija (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Criminal Law).
33. Schroder, A. (2025) Criminal responsibility limit sin Europe <https://www.kas.de/en/analysen-und-argumente/detail/-/content/criminal-responsibility-limits-in-europe-insights-into-the-legal-situation-and-juvenile-delinquency> (pristupljeno 7.02.2026.)
34. Singer, M. (2011) Maloljetnička delinkvencija i prevencija, Zagreb, Pravni fakultet
35. Singer, M. (1994) Kriminologija, Fakultet za defektologiju Sveučilišta : Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb str.215
36. Sutherland E, H.(1947) Principles of Criminology
37. Springer Link. (2023) Juvenile delinquency and social factors: A. European perspective. Springer Nature <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4613-3300-59> (pristupljeno 7.02.2026.)
38. Storgaard, A.(2004) Juvenile Justice in Scandinavia. <https://www.scup.com/doi/full/10.1080/14043850410028703> (pristupljeno 7.02.2026.)
39. Šiško, E. (2020). Devijantno ponašanje-životne priče malodobnih korisnika odgojnog doma (Doctoral dissertation, Sveučilište u Splitu, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju).
40. Zakon o sudovima za mladež, Narodne novine 84/11,143/12,148/13,56/15,126/19
41. Žuvela, I., Vučković Matić, M., & Sindik, J. (2016). Devijantno ponašanje maloljetnika i uloga obitelji. Hrvatski časopis za javno zdravstvo, 12(47), 19-23.
42. Warr, M. (2002) Companions in crime: The social aspects of criminal conduct. Cambridge University Press <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001037395.pdf> (pristupljeno 17.03.2026.)
43. WODC (2023) Trend sin juvenile crime in Europe. The Hague: Netherlands Ministry of Justice <https://english.wodc.nl/topics/crime-and-security/juvenile-crime-monitor/trends-in-juvenile-crime> (pristupljeno 9.02.veljače 2026.)

JUVENILE DELINQUENCY IN THE REPUBLIC OF CROATIA: LEGAL FRAMEWORK, STATISTICS AND CORRECTIVE MEASURES

Ph.D. sc. Ivica Luketić

Ministry of Justice and Administration, Directorate for the Prison System and Probation

Abstract: *The research paper analyzes juvenile delinquency in the Republic of Croatia, with an emphasis on the legal framework, statistics and the imposition of corrective measures. The frequency and structure of criminal offenses committed by juveniles are analyzed. The author also analyzes the factors that influence the conflict of juveniles with legal provisions, including the role of the family, education and the environment in which they grow up. The paper also presents a comparative analysis of selected European countries in order to identify similar trends and positive legal practice. The Croatian juvenile justice system is based on rehabilitation, in accordance with modern European legal practices, and preventive programs and an interdisciplinary system are key to reducing juvenile delinquency. The aim of the paper is to provide a comprehensive overview of the frequency and structure of criminal offenses committed by juveniles, to identify factors that influence their conflict with the law and to investigate the effectiveness of educational measures and certain preventive programs. Data analysis, as well as available relevant literature and research results show that the majority of criminal offenses committed by juveniles are property crimes. Furthermore, the hypotheses that family and social factors influence delinquent behavior are confirmed and that the Croatian judicial system primarily uses corrective measures, while juvenile imprisonment is rarely imposed. The paper uses data analysis methods, reviews of relevant professional and scientific literature, statistical analysis of data from the Republic of Croatia, as well as a comparative method that provides insight into differences and similarities in the approach to juvenile delinquency. The paper can serve as a basis for further research and the development of new preventive programs.*

Keywords: *juveniles, delinquency, educational measures*

SADRŽAJI I AKTIVNOSTI U REALIZACIJI INDIVIDUALNOG PLANA TRETMANA U RADU SA MALOLJETNIM PRESTUPNICIMA

*Prof.dr Nebojša Macanović¹²⁴
Fakultet političkih nauka
Katedra za pedagogiju i metodike
Univerzitet u Banjoj Luci*

*Doc.dr Mario Babić¹²⁵
Evropski univerzitet Brčko*

*Ružica Savić¹²⁶
Master socijalnog rada i master logoped
Dnevni centar za djecu sa posebnim potrebama Modriča*

Apstrakt: Radi postizanja ciljeva postavljenih planom i programom postupanja, maloljetnik i osoblje službe tretmana preduzimaju određene aktivnosti. U toku realizacije prevaspitnog tretmana vaspitač ima ključnu ulogu. S jedne strane, on u saradnji s maloljetnikom sačinjava individualni plan tretmana, a s druge strane je nosilac aktivnosti u planu. Takođe, vaspitač predstavlja sponu između maloljetnika i ostalih službenika tretmana (socijalni radnik, psiholog, pedagog i sl.) i koordiniše njihov rad. U ovom radu ukratko ćemo opisati sadržaje i aktivnosti koje se sprovode u okviru prevaspitnog tretmana sa šticećenicima u vaspitno – popravnom domu.

Ključne riječi: sadržaji i aktivnosti vaspitnog rada, vaspitač, prevaspitni tretman, maloljetni prestupnici

Uvod

Iako smo u posljednje dvije decenije usvojili i implementirali niz normativnih i zakonskih akata koje se bave problemom maloljetničkog prestupništva počev od Strategija protiv maloljetničkog prestupništva u BiH do niza pravilnika i priručnika za rad na prevenciji i resocijalizaciji prestupnika namijenjene prvenstveno pomažućim profesijama i dalje se suočavamo sa djecom koja su odabrala put kriminala, nasilja, sa željom da bez znanja, truda, poštovanja sistema vrijednosti društva u kome žive dođu preko noći do cilja, slave, novca, spasa od problema i drugih poteškoća s kojima se svakodnevno susreću (Marić, 2019). Mladi danas žele da izgledaju opasniji kako bi stvarali rejting u naselju u kome žive i među vršnjacima, a onda i daleko širem kontekstu. Oni često žele da kopiraju starije kriminalce, ali i da izvrše neke opasne poslove za njih kako bi se dokazali i stvorili rejting među njima (Šemoski, Derdemez, 2026:329).

¹²⁴ nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

¹²⁵ drmariobabic@gmail.com

¹²⁶ stojanovicruzica7@gmail.com

Često se bavimo analizom brojki koje su često netačne zbog uvijek prisutne „tamne brojke“ počinjenih krivičnih djela od strane maloljetnika koja se često nikad ne rasvijetle. Mnogi smatraju da je poznati dio kriminalnih djela i učinilaca samo vrlo mali postotak onoga što se stvarno dogodilo i ističu da je taj poznati broj samo vrh „ledenog brijega“ koji krije „ispod vode“ onu ogromnu masu koja čini njegov veći dio“ (Zvonarević, 1976:748).

Svrha svake izrečene vaspitne mjere jeste resocijalizacija maloljetnih prestupnika. Sama resocijalizacija u toku izvršenja vaspitne mjere se sprovodi uz pomoć institucionalnog prevaspitnog tretmana. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske (Sl. glasnik 12/10) definiše tretman kao proces koji podrazumijeva planske, sistematske i organizovane aktivnosti koje se sprovode prema osuđenom licu, maloljetniku ili vaspitaniku, a čiji je cilj njihovo osposobljavanje da poštuju društvene norme i pravila kako ne bi više dolazili u sukob sa zakonom. Takođe, ovim zakonom je predviđeno da službu tretmana čini multidisciplinarni tim stručnjaka, pri čemu svako od njih u okviru svojih zanimanja utiče kako na ličnost prestupnika, tako i na njegove interakcije sa sredinom.

Proces resocijalizacije je osnovna svrha svake izrečene zavodske vaspitne mjere. Sam proces resocijalizacije u vaspitno – popravnim ustanovama sprovodi se kroz razne aktivnosti, počev od redovnog pohađanja škole, vaspitno – korektivnog rada sa svakim vaspitanikom, usvajanja pozitivnih društvenih vrijednosti, izgrađivanjem potrebnih radnih, kulturnih i higijenskih navika. Da bi proces resocijalizacije dao određene pozitivne efekte, neophodna je i motivisanost vaspitanika da učestvuje u prevaspitnom tretmanu. Koliko je period resocijalizacije značajan i u postpenalnom periodu, govori činjenica da se čak više od 40% maloljetnih delinkvenata koji prođu kroz vaspitno–popravne domove ponovo vraćaju kriminalu i završavaju u zatvoru. Sve ovo ukazuje na značaj resocijalizacije, ali i neophodnost adekvatne i efikasne prevencije, prije svega primarne, kako bi se na vrijeme spriječilo i suzbilo bilo kakvo neprilagođeno ponašanje mladih (Macanović, 2021:49).

Uspješnost svake resocijalizacije maloljetnog prestupnika zavisi od dobro organizovanog i sprovedenog institucionalnog prevaspitnog tretmana. On mora biti dobro isplaniran i realan u odnosu na kapacitete maloljetnika. Upravo u ovom radu želimo da prikazemo sadržaje i aktivnosti koje obuhvata institucionalni prevaspitni tretman u radu sa maloljetnim prestupnicima.

Aktivnosti usmjerena na vaspitno – korektivni rad sa maloljetnikom

Kriminal i disfunkcionalnost društva reflektuju se i na mlade, njihov identitet, potrebe, navike, njihove poglede na svijet, njihov izbor vrijednosti, stavove, ponašanje kao i na razvoj i formiranje ličnosti. Proces tranzicije kroz koju još uvijek prolazi Bosna i Hercegovina i brojne neuspješne reforme doveli su do niza promjena koji se ogledaju u ekonomskoj i političkoj krizi društva, izmjenama u sistemu vrijednosti, korupciji i nemogućnosti društva da se prila godi novonastalim uslovima. Migracije stanovništva, nezaposlenost, siromaštvo, nemoć i nesnalaženje pojedinca u društvu dovodi do pojave nasilja i agresivnosti pojedinih članova porodice, alkoholizma, pomanjkanja emocionalne topline prema članovima porodice, diskriminacije i marginalizacije pojedinaca i grupa. Ovakve krize porodice, sistema obrazovanja i društva uopšte najviše pogađaju maloljetnike kao najosjetljiviju populaciju u društvu, pri čemu se njihove reakcije na takve krize često ispoljavaju u asocijalnim stavovima i ponašanju. Stoga se postavlja pitanje efikasne reakcije cjelokupnog pravnog sistema kako u pogledu preventivnog reagovanja društva na prestupnička ponašanja mladih tako u pogledu kontrole vođenja postupka prema maloljetnim prestupnicima i sistema krivičnih sankcija i njihovog izvršenja prema maloljetnim počiniocima (Šemoski, 2025:46).

Maloljetni prestupnici imaju poremećen sistem vrijednosti koji se ogleda u njihovim asocijalnim stavovima i kriminalnom ponašanju. Upravo i zadatak vaspitača, kao i službe tretmana, jeste da utiče na takve kriminogene stavove, da ih mijenjaju i koriguju, a sve u cilju izgrađivanja društveno prihvatljivog sistema vrijednosti. Promjena već izraženog kriminogenog

ponašanja je težak i složen proces, jer su maloljetnici često pod velikim uticajem medija i emisija koje popularišu ljude s druge strane zakona, starijih kriminalaca, roditelja koji su i sami kriminalci i drugih osoba sličnog kriminalnog miljea (Macanović, 2021).

Upravo i jedan od najvažnijih zadataka vaspitača jeste da prvo neutrališe ove faktore koje dovode do formiranja njihovih asocijalnih stavova i da metodama uvjeravanja, navikavanja i podsticanja motivišu vaspitanika da kroz razgovore sa vaspitačem sagleda i drugu stranu, onu pozitivniju, koja će mu omogućiti novi početak i novu šansu u životu.

Pored razgovora sa vaspitačem, često se u dom pozivaju razni sportisti, glumci, uspješni mladi ljudi koji u razgovoru sa štićenicima doma govore o brojnim preprekama i poteškoćama u svome životu, ali i načinu kako su se uspjeli izboriti sa njima. Na ovakav način pružamo vaspitanicima mogućnost da sagledaju životne priče drugih ljudi koji su uspjeli u svojim profesijama i stvore sebi modele i uzore kojima će se rukovoditi u svome odrastanju i životu uopšte (Macanović, 2012).

Jedan od pravaca vaspitno korektivnog djelovanja je usmjeren i na korekciju rječnika maloljetnika koji je najčešće prepun vulgarnih izraza, prostih i nekulturnih riječi, “šatrovačkih” izraza i psovki. Sve to ukazuje na složenost poslova koje obavljaju vaspitači, ali i široku lepezu prevaspitnih metoda i postupaka koje moraju primjenjivati u radu sa maloljetnicima kako bi vaspitno - korektivni rad imao uspjeha (Macanović, 2007).

Aktivnosti na planu održavanja i unapređenja porodičnih odnosa

Održavanje i unapređenje porodičnih odnosa jedan je od ključnih faktora koji doprinosi uspješnoj resocijalizaciji maloljetnika i zatvorenika (Macanović, 2018). Program postupanja prema maloljetniku definiše različite segmente rada s maloljetnikom i njegovom porodicom, dok se u planu preciziraju konkretne aktivnosti koje će vaspitač ili drugi službenik tretmana preduzeti. Neke od njih mogu biti telefonski kontakti s članovima porodice, razgovori s članovima porodice maloljetnika tokom posjeta, posjete porodici maloljetnika, ostvarivanje kontakta s nadležnim organom starateljstva i slično. Nosioci tih aktivnosti su socijalni radnik i vaspitač maloljetnika.

U planu su definisane i aktivnosti koje maloljetnik treba da preduzme radi ostvarivanja planiranih ciljeva, poput telefonskog poziva članovima porodice, pisanja pisama porodici, posjeta i slično.

Aktivnosti na planu obrazovanja i stručnog osposobljavanja

Prema Priručniku za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora (2018) potreba za obrazovanjem i stručnim osposobljavanjem je karakteristična za maloljetnike i zadovoljavanje te potrebe je zakonsko pravo maloljetnika. Iako su glavni nosioci obrazovnih aktivnosti maloljetnika spoljni saradnici iz nadležnih obrazovnih ustanova, postoji dio aktivnosti koje preduzimaju službe tretmana, prije svih pedagog i vaspitač. Te aktivnosti su uspostavljanje saradnje s nadležnim obrazovnim institucijama, ostvarivanje kontakta sa školom koju je maloljetnik pohađao, saradnja s roditeljima maloljetnika, organizovanje i planiranje obrazovnog procesa maloljetnika, organizovanje kurseva stranih jezika i informatike, uspostavljanje saradnje s nadležnim institucijama koje će sprovoditi kurseve, praćenje školskog postignuća maloljetnika, i slično.

Za maloljetnika se mogu planirati aktivnosti poput redovnog pohađanja nastave, izrade

domaćih zadataka, pripreme za nastavu, učlanjivanja u biblioteku i pohađanja kurseva.

Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom (2007, čl.78.) ustanova je obavezna da organizuje obrazovanje za maloljetnike koji nemaju završenu osnovnu i srednju školu, u skladu sa zakonom. Članom 81. istog pravilnika predviđeno je da se stručno osposobljavanje maloljetnika vrši teorijskom pripremom i praktičnom obukom u prostorijama i kapacitetima ustanove. Takođe, ustanova može obrazovati različite vidove neformalnog obrazovanja u vidu kurseva stranih jezika, računara, kao i raznih seminara za koje maloljetnici pokazuju interesovanje.

Aktivnosti na planu radnog angažovanja

Maloljetnici uglavnom nemaju razvijene radne navike prilikom dolaska u ustanovu pa je jedan od prioriteta samog prevaspitnog tretmana i razvijanje radnih navika i stvaranje pozitivne slike o radu. Razvoj radnih navika i radno angažovanje maloljetnika sastavni je dio opšteg programa tretmana, te jedna je od univerzalnih potreba maloljetnika. Nosioci aktivnosti na polju radnog angažovanja su vaspitač i radni instruktor.

Aktivnosti vaspitača na tom planu podrazumijevaju upoznavanje radnog instruktora s maloljetnikom, motivacione razgovore s maloljetnikom u cilju uključivanja u proces radnog osposobljavanja i angažovanja, te praćenje razvoja radnih navika i rezultata maloljetnika (Đajić, Šain, 2017).

Prema Priručniku za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora (2018) radni instruktor treba da upozna maloljetnika s radnim mjestom, načinom rada, opisom radnog mjesta i zadacima koji se postavljaju pred maloljetnika, provjerava usvojeno znanje maloljetnika – teorijsko i praktično, ocjenjuje i prati rezultate radnog angažovanja i maloljetnikov odnos prema radu i sredstvima rada, te da redovno komunicira s vaspitačem u vezi s tim pitanjima.

Od maloljetnika se očekuje aktivno učestvovanje u radnom osposobljavanju, praćenje instrukcija koje dobija od radnog instruktora, te usvajanje radnih navika i vještina.

Prema Pravilniku o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom čl. 69. rad maloljetnika odnosno stručno osposobljavanje i usvajanje radnih navika organizuje se u okviru Privredne jedinice Ustanove i na poslovima od zajedničkog interesa za život i rad u skladu sa predviđenim programom postupanja. Vrsta posla, koliko je to moguće, određuje se prema psihičkim i fizičkim sposobnostima, stručnim kvalifikacijama i izraženim željama maloljetnika, vodeći računa o obavezi izvršenja izrečene vaspitne mjere. Takođe, prema čl. 71. istog pravilnika poželjno je da boravak na radu radi usvajanja radnih navika i stručnog osposobljavanja bude kraći od redovnog radnog vremena, a za maloljetnike koji pohađaju nastavu za opšte i stručno obrazovanje radno vrijeme ne može trajati duže od 30 časova sedmično. Maloljetnici koji ne pohađaju školu rade puno radno vrijeme, a za svoj rad primaju novčanu naknadu. Prema čl. 74. maloljetnici imaju pravo na osmočasovni neprekidan odmor u toku 24 časa, odmor dva dana vikendom, kao i odmor u dane državnih praznika. Maloljetnici koji su na radu u Odjeljenju proveli neprekidno šest mjeseci stiču pravo na godišnji odmor u trajanju od 18 do 30 dana u toku jedne godine, koji mogu koristiti (čl. 75) kod roditelja, usvojioca ili staraoca. Za maloljetnike koji nemaju kod koga da koriste godišnji odmor, koji su skloni bjekstvu, kojima je izrečena disciplinska mjera oduzimanja dodijeljenih pogodnosti van kruga Odjeljenja ili za koje postoji opasnost da bi mogli da nastave sa vršenjem krivičnih djela u Odjeljenju se organizuje korišćenje zajedničkog godišnjeg odmora.

Aktivnosti na organizaciji slobodnog vremena

Organizaciji slobodnog vremena maloljetnika posvećuje se posebna pažnja, stoga ona obuhvata širok dijapazon različitih aktivnosti u koje su uključeni različiti profili osoblja službe tretmana. Pored vaspitača za kulturno-prosvjetni rad, nosioci aktivnosti su i vaspitači, pedagozi, specijalni pedagozi, socijalni radnici, psiholozi i sl.

Prema Priručniku za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora (2018), aktivnosti u tom segmentu su kategorisane po oblastima:

- › Rekreativno-sportske aktivnosti: upoznavanje maloljetnika sa sportovima i tehnikama u sportu, uključivanje maloljetnika u rad sportskih sekcija, praćenje razvoja sportskih vještina maloljetnika, i slično;
- › Kreativne aktivnosti: organizovanje različitih sekcija – muzička, likovna, rezbarska, novinarska, literarna, dramska; priprema materijala za sekcije; praćenje rada maloljetnika; uspostavljanje kontakta i saradnje s umjetničkim grupama u zajednici, organizovanje izložbi i priredbi u Ustanovi, i slično;
- › Posjete kulturnim i sportskim manifestacijama: odlasci u bioskop, pozorište, na sportski događaj; posjete izložbama, pjesničkim večerima, priredbama, muzejima, učestvovanje u različitim takmičenjima, turnirima, i slično.

U zavisnosti od maloljetnikovih interesovanja i sklonosti, od maloljetnika se očekuje da aktivno bude uključen u rad sekcija, da posjećuje kulturne manifestacije u Ustanovi i van Ustanove.

Aktivnosti na očuvanju fizičkog i mentalnog zdravlja maloljetnika

Zbog specifičnog razvojnog perioda u kome se maloljetnici nalaze, očuvanje njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja je obaveza svih zaposlenih u Ustanovi. Nosioci tih aktivnosti su zavodski ljekari, medicinsko osoblje, psiholozi, te vaspitači i ostalo osoblje.

Ljekar i ostali medicinski radnici sprovode sljedeće aktivnosti: obavezan ljekarski pregled po prijemu, kao i otpustu maloljetnika; informisanje maloljetnika o njegovom fizičkom i psihičkom stanju; organizovanje predavanja i savjetovanja iz oblasti zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, polnih i krvlju prenosivih bolesti; redovno praćenje fizičkog i psihičkog stanja maloljetnika; provjera suicidalnosti; upućivanje na sistematski pregled u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu najmanje jednom godišnje, stomatološke usluge, kao i druge aktivnosti iz oblasti prevencije, liječenja i rehabilitacije maloljetnika, po istim standardima koji se primjenjuju prema maloljetnicima u široj zajednici.

Aktivnosti koje sprovodi psiholog su: motivacijski razgovori; psihodijagnostičke procjene ličnosti; uključivanje maloljetnika u posebne programe za liječenje zavisnosti, kontrolu agresivnosti, razvoj socijalnih vještina, trening asertivnosti i slično.

Maloljetnik je dužan da se pridržava savjeta medicinskog osoblja, da pristupa ljekarskim pregledima, da redovno uzima propisanu terapiju, da o uočenim promjenama u zdravstvenom stanju upozna zdravstveno osoblje.

Aktivnosti na planiranju pogodnosti

Maloljetnici koji ispoljavaju korektno ponašanje, postižu uspjehe u školi i na radu, što

ukazuje na napredak i uspjeh u procesu resocijalizacije, imaju mogućnost da koriste pogodnosti. Pogodnosti van Ustanove predstavljaju provjeru maloljetnika tj. njegovog funkcionisanja u uslovima šire socijalne sredine, što zahtijeva kvalitetnu pripremu maloljetnika i porodice. Priprema maloljetnika za izlazak van Ustanove počinje dolaskom maloljetnika u prijemno-otpusno odjeljenje, a nastavlja se tokom realizacije plana tretmana (Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora, 2018).

Maloljetnik je dužan da se pridržava savjeta i dogovora s vaspitačem tokom odsustva iz Ustanove, te da se vrati u dogovoreno vrijeme.

Roditelji su dužni da pruže podršku maloljetniku tokom korišćenja pogodnosti boravka van Ustanove, da prate njegovo ponašanje i jave vaspitaču ukoliko se ne pridržava unaprijed dogovorenog.

Aktivnosti na planiranju otpusta

Planiranje otpusta maloljetnika s izvršenja vaspitne mjere/kazne zatvora zavisi od ispunjenja postavljenih ciljeva, te stručni tim razmatra mogućnost završetka tretmana i početak pripreme maloljetnika za otpust. U skladu s principom individualizacije, priprema za otpust dogovara se pojedinačno sa svakim maloljetnikom.

Smjernice za sačinjavanje individualnog plana tretmana

Prilikom sačinjavanja individualnog plana tretmana vaspitač se mora držati određenih smjernica i uzeti u obzir sljedeće elemente (Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora, 2018):

- plan mora biti jasan, konkretan, mjerljiv i razumljiv maloljetniku;
- procjena rizika i potreba maloljetnika je glavna vodilja u sačinjavanju plana;
- ciljevi koji se postavljaju moraju biti realistični i ostvarljivi;
- rok za realizaciju ciljeva se mora navesti;
- plan mora da bude fleksibilan i dinamičan;
- u plan je potrebno uključiti maloljetnika i članove porodice ili druga lica koja brinu o maloljetniku.

Planovi moraju biti napisani jednostavnim jezikom i s jasno postavljenim ciljevima. Iz plana maloljetnik treba da prepozna povezanost između faktora rizika i kriminogenih potreba, s jedne strane, i počinjenog krivičnog djela, s druge. Plan tretmana ne smije da bude spisak aktivnosti i intervencija koje su dostupne u Ustanovi i koje su pogodne uzrastu maloljetnika, već treba da uključuje one aktivnosti koje su direktno povezane s rezultatima i ciljevima koji se trebaju postići tokom tretmana konkretnog maloljetnika, a koji se zasnivaju na utvrđenom riziku i kriminogenim potrebama.

Aktivnosti koje nisu ostvarljive jer maloljetnik nije pogodan za određenu aktivnost (nepismenost, niska inteligencija, invalidnost i dr.) ili dužina maloljetnikovog boravka u vaspitnoj ustanovi onemogućava da se aktivnost sprovede, ne treba unositi u plan. U planu treba da stoje samo one aktivnosti i ciljevi koji su realni i ostvarljivi u određenom vremenskom intervalu. Prilikom postavljanja ciljeva treba ići od lakše do teže ostvarljivih. Na taj način maloljetnik će sticati samopouzdanje, uviđaće promjene na sebi i u svom planu i na taj

način pratiti promjene u intenzitetu rizika i potreba.

Kao što smo već naveli, plan tretmana koji se sačinjava po dolasku maloljetnika u vaspitni kolektiv nije konačan, već prati promjene u ličnosti, ponašanju i potrebama maloljetnika, te ga je potrebno stalno pratiti i po potrebi revidirati. Promjene u planu se unose kada god nastupi neka značajna situacija kod maloljetnika (bitna promjena u zdravstvenom stanju, promjene u porodici i socijalnom okruženju, disciplinski prekršaj, nova kazna i sl.), ali i po okončanju planiranih aktivnosti. Promjene ne treba da budu česte, jer tako se gubi sistematičnost i postupnost u penološkom radu. Zavisno od dužine vaspitne mjere/kazne maloljetničkog zatvora, preporuka je da se plan evaluiira u intervalu 3-6 mjeseci. Kada se vrše izmjene u planu, one se vrše u dogovoru s maloljetnikom i obavezno se evidentiraju.

Obrazac za sačinjavanje individualnog plana tretmana

Poznavajući uobičajenu praksu u sprovođenju tretmana, u kojoj se vrlo često dešava da vaspitač sasvim slobodno i nestandardizovano interpretira, tumači i sprovodi predviđeni program postupanja, kao i činjenicu da dosijei maloljetnika nisu koncipirani tako da obavezno sadrže pisani trag o načinu i sadržajima rada vaspitača s maloljetnikom, o postignutim rezultatima, promjenama ciljeva, napretku maloljetnika (osim periodičnih zapažanja), kao način konkretizovanja i materijalizovanja svih aktivnosti u radu s maloljetnikom predviđenih programom postupanja. S obzirom na sve prethodno navedeno, u ovom dokumentu predstavimo način standardizacije sačinjavanja individualnog plana tretmana, kao obrasca za sačinjavanje individualnog plana tretmana (Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora, 2018).

Obrazac za sačinjavanje individualnog plana tretmana maloljetnika nije zakonski propisan, te ga svaki vaspitač sastavlja na način koji je njemu prihvatljiv. Preporuka je da on bude koncipiran na taj način da se iz njega jasno vidi:

- › konačan cilj koji se želi postići;
- › rok za postizanje cilja;
- › radnje/aktivnosti koje će se preduzeti da bi se cilj ostvario;
- › nosilac aktivnosti;
- › aktivnosti koje se očekuju od maloljetnika (Macanović, 2021).

Vodeći se navedenim principima u sačinjavanju plana, predstavljen je obrazac za sačinjavanje individualnog plana uz objašnjenje načina njegovog popunjavanja.

Prvi dio obrasca sadrži pitanja koja se odnose na identitet maloljetnika i izrečenu mjeru/kaznu. Kako je obrazac sastavni dio dosijea postupanja maloljetnika, nema potrebe da se ponavljaju podaci, no ipak je potrebno da plan sadrži osnovne podatke o maloljetniku i izrečenoj vaspitnoj mjeri/kazni. Datum prvog razgovora maloljetnika s vaspitačem, kao i datumi planiranih razgovora, prije prve evaluacije, unose se u obrazac.

Drugi dio obrasca su rezultati procjene rizika i potreba maloljetnika procijenjeni u prijemnom odjeljenju.

Treći dio obrasca popunjava vaspitač u saradnji s maloljetnikom. U njemu se jasno definišu primarne potrebe maloljetnika, ciljevi prema kojima će tretman biti usmjeren, kao i aktivnosti koje je potrebno preduzeti da bi se ciljevi ostvarili. Aktivnosti koje će se sprovesti trebaju biti taksativno navedene, s tačno određenim koracima koji će se sprovesti, trajanjem, intenzitetom i rokom realizacije aktivnosti, te licem koje je odgovorno za sprovođenje aktivnosti. Posebnu rubriku čine aktivnosti koje maloljetnik mora da preduzme u postizanju cilja. U posljednju kolonu tabele (Rezultati) unose se postignuti rezultati koje je maloljetnik u

predviđenom roku postigao.

Ukoliko postoje neke posebne potrebe kod maloljetnika (sklonost samopovređivanju, jezičke barijere, mentalne ili fizičke smetnje i sl.), potrebno ih je navesti.

Aktivnosti na planiranju pogodnosti se navode u posebnom odjeljku, kao i aktivnosti na planiranju otpusta maloljetnika.

U odjeljak **Evalvacija** upisuje se datum kada će se izvršiti prva evaluacija plana. Ukoliko se evaluacija izvrši ranije, upisuje se novi datum. Zapažanja vaspitača se unose u posebnu rubriku u obrascu. Plan potpisuju vaspitač i maloljetnik.

Redovno pohađanje škole, stručno osposobljavanje, mijenjanje kriminogenih stavova i ponašanja kroz razgovor i podršku od strane vaspitača, izgrađivanje novog društveno prihvatljivog sistema vrijednosti, rad na samopouzdanju i vjera u svoje sposobnosti, izgrađivanje socijalnih vještina, kontrola agresivnosti, dobra komunikacija sa roditeljima, redovno korištenje pogodnosti su pokazatelji uspješnosti institucionalnog prevaspitnog tretmana, ali i same resocijalizacije uopšte. Ovi indikatori su pokazatelji da je resocijalizacija završena u okviru same ustanove, ali ona se i dalje mora sprovesti i kontrolisati kroz vaninstitucionalni tretman prvenstveno uz pomoć centara za socijalni rad i drugih srodnih ustanova kako bi krajnja resocijalizacija bila uspješna. Ako nakon jedne do dvije godine maloljetnik ne napravi novo krivično djelo možemo reći da je resocijalizacija okončana i u potpunosti bila uspješna (Macanović, 2021:51).

Zaključak:

Resocijalizacija i njena uspješnost zavise prije svega o realizaciji institucionalnog prevaspitnog tretmana. Za svakog maloljetnika izrađuje se poseban individualan tretman koji je usklađen sa njegovim potrebama i mogućnostima. Tretman je proces koji zahtijeva aktivno učešće maloljetnika u njegovom prevaspitanju. Zato je važno da ga maloljetnik prihvati, razumije, pridržava se dogovora i plana rada, da želi da promijeni dosadašnji način razmišljanja i života, da izgradi novi društveno prihvatljiv sistem vrijednosti i da shvati da njegov život može biti mnogo drugačiji od onog ranijeg.

Da bi resocijalizacija bila uspješna ona mora da se nastavi i nakon izlaska iz doma ili maloljetničkog zatvora. Neophodna je stalna kontrola i podrška maloljetnicima nakon izlaska, programi u koje će biti uključeni, nastavak školovanja i stručnog osposobljavanja, pomoć u pronalaženju zaposlenja, psihopedagoška pomoć i savjetovanje, ali i nadziranje da se ne vrate starom društvu i navikama. Nažalost nedostatak postpenalnog tretmana i nastavka resocijalizacije nakon izlaska iz ustanove često dovode do recidiva maloljetnika koji su nažalost nakon izlaska prepušteni sami sebi i istim problemima i uzrocima koji su ih i doveli do kriminalnih radnji i prestupničkog ponašanja. Mnogi od njih vraćaju se kriminalu, a neki ga prihvataju kao buduću profesiju što često upućuje i na pitanje: Da li je zapravo resocijalizacija u današnjim uslovima zaista i moguća? Da bi ona zaista bila efikasna i uspješna sadržaji i aktivnosti koje se sprovode u okviru prevaspitnog tretmana sa maloljetnim prestupnicima moraju biti sadržajna i prilagođena potrebama i mogućnostima štićenika pojedinačno. Od prihvatanja tretmana od strane vaspitanika, kao i njegove angažovanosti u velikoj mjeri zavisiće i uspješnost resocijalizacije.

Literatura:

1. Đajić, N., Šain, D. (2017). Psihosocijalni pristup u prevenciji i resocijalizaciji prestupnika: Mogućnosti, izazovi i rizici primjene u penalnim ustanovama u Republici Srpskoj. U Zborniku: *Anomija društva i posljedice*. str. 380 – 387. Banja Luka: Centar modernih znanja.
2. Macanović, N. (2007). Voditeljsko upravljanje u funkciji resocijalizacije štićenika vaspitno popravnog doma. *Naša škola*. br.3-4. str.125 -133. Banja Luka: Društvo pedagoga Republike Srpske.
3. Macanović, N. (2012). Primjena institucionalnog prevaspitnog tretmana i rehabilitacija maloljetnih delinkvenata u VPD-u Banja Luka. U: Zborniku *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas*. str.147-152. Beograd: FASPER.
4. Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: centar modernih znanja.
5. Marić, T. (2019). Izvršenje kazne maloljetničkog zatvora u Republici Srpskoj. U: *Položaj marginalizovanih grupa u društvu* (str.224 – 230). Banja Luka: Centar modernih znanja.
6. Pravilnik o kućnom redu za izvršenje vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom (2007), Službeni glasnik Republike Srpske”, broj 63/07.
7. Priručnik za postupanje prema maloljetnicima na izvršenju vaspitne mjere upućivanja u vaspitno – popravni dom i izvršenju kazne maloljetničkog zatvora – grupa autora. (2018). Banja Luka: Ministarstvo pravde Republike Srpske.
8. Šemoski, M. (2025). Resocijalizacija maloljetnih delinkvenata. *Beogradska defektološka škola – Belgrade School of Special Education and Rehabilitation*. Vol. 31, No. 2, str. 45-57.
9. Šemoski, M., Dedemez, A. (2026). Motivi i karakteristike krivičnih djela koja počinje djeca. U Zborniku: (ur. Omerović, M., Potić, S., Milić, S.) *Nauka u eri digitalizacije*. Str. 323 – 330. Banja Luka: Centar modernih znanja.
10. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/10, 117/11, 98/13 i 44/16.
11. Zakon o zaštiti i postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/10 i 63/13).
12. Zvonarević, M. (1976). *Socijalna pedagogija*. Zagreb: Školska knjiga.

CONTENTS AND ACTIVITIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE INDIVIDUAL TREATMENT PLAN IN WORKING WITH JUVENILE OFFENDERS

Abstract: In order to achieve the goals set by the plan and program of treatment, the juvenile and the staff of the treatment service undertake certain activities. During the implementation of the reeducational treatment, the educator has a key role. On the one hand, he creates an individual treatment plan in cooperation with the juvenile, and on the other hand, he is the bearer of the activities in the plan. Also, the educator represents a link between the juvenile and other treatment officers (social worker, psychologist, pedagogue, etc.) and coordinates their work. In this paper, we will briefly describe the contents and activities that are carried out within the framework of reeducational treatment with residents in a correctional home.

Keywords: contents and activities of reeducational work, educator, reeducational treatment, juvenile offenders

PERCEPCIJE STUDENATA MUZIČKE UMJETNOSTI O ULOZI MUZIČKO-
PEDAGOŠKIH RADIONICA U PREVENCIJI NASILJA

prof. dr Branka Kovačević¹²⁷
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale

Apstrakt: Rad ispituje percepcije studenata muzičke umjetnosti o ulozi muzičko-pedagoških radionica u prevenciji nasilja. Istraživanje je provedeno kvalitativnim pristupom, metodom fokus grupa, na uzorku studenata Muzičke akademije Univerziteta u Istočnom Sarajevu (šest fokus grupa). Podaci su analizirani refleksivnom tematskom analizom. Rezultati ukazuju da studenti izražavaju pretežno opšte i normativno oblikovane percepcije o ulozi muzičko-pedagoških radionica. Odnose između muzičkih aktivnosti i socio-emocionalnih ishoda često posmatraju kao direktne i podrazumijevane, bez jasnog uvažavanja pedagoških i kontekstualnih uslova njihove primjene. Nalazi doprinose razumijevanju načina na koji studenti interpretiraju ulogu muzičko-pedagoških radionica u prevenciji nasilja. Istovremeno, ukazuju na potrebu za snažnijim povezivanjem teorijskih koncepata i praktičnih pedagoških iskustava u inicijalnom obrazovanju studenata muzičke umjetnosti. U praktičnom smislu, naglašava se značaj kontekstualno prilagođenih i pažljivo strukturisanih radionica. Teorijski doprinos ogleda se u razumijevanju interpretativnih obrazaca studenata muzičke umjetnosti u kontekstu njihovog profesionalnog i pedagoškog obrazovanja. Zbog kvalitativnog pristupa i ograničenog uzorka, rezultati imaju interpretativni i kontekstualno uslovljen karakter, ali pružaju relevantne uvide za unapređenje pedagoških programa i razvoj kritičke refleksije kod budućih nastavnika.

Ključne riječi: muzičko-pedagoške radionice, prevencija nasilja, socio-emocionalne kompetencije, fokus grupe, studenti muzičke umjetnosti

UVOD

Nasilje u školama sve se češće posmatra kao rezultat složenih individualnih, relacijskih i kontekstualnih faktora. Klasične definicije naglašavaju namjernost, ponavljanje i neravnotežu moći (Olweus, 1993), dok savremeni pristupi uključuju i digitalne oblike nasilja i složene vršnjačke dinamike, što ukazuje na potrebu za sistemskim preventivnim intervencijama u obrazovanju (UNESCO, 2021; OECD, 2021).

Razvoj socio-emocionalnih kompetencija prepoznat je kao ključni faktor u prevenciji nasilja, u skladu sa teorijom socio-emocionalnog učenja (Durlak et al., 2011) i konceptom emocionalne inteligencije (Goleman, 1995). Sposobnosti poput empatije, regulacije emocija i odgovornog donošenja odluka mogu posredno smanjiti rizična ponašanja i unaprijediti školski ambijent. Muzičko-pedagoške radionice potencijalno omogućavaju okvir za iskustveno razvijanje ovih kompetencija kroz strukturirane grupne aktivnosti i socijalnu interakciju, što je u skladu sa teorijom zajednica prakse (Wenger, 1998) i diskurzivnim modelima učenja (Gee, 2014).

Empirijska istraživanja ukazuju da participativne umjetničke i muzičke aktivnosti mogu unaprijediti socijalnu interakciju i razviti socio-emocionalne kompetencije (Daykin et al., 2021;

¹²⁷ branka.kovacevic@ff.ues.rs.ba

Villanueva et al., 2024; Jeremić et al., 2025). Integracija digitalnih i interaktivnih tehnologija u muzičko obrazovanje dodatno može podstaći aktivno učešće učenika i osnažiti refleksivnu praksu (Liang, 2024; Martinez-Roig et al., 2023). Ipak, dio istraživanja upozorava da se umjetničkim aktivnostima često pripisuju pozitivni efekti bez dovoljno empirijske provjere (Belfiore & Bennett, 2007) što otvara pitanje kako budući nastavnici razumiju ove pretpostavke.

Za potrebe ovog istraživanja, muzičko-pedagoške radionice definišu se kao strukturirane grupne aktivnosti koje omogućavaju emocionalno izražavanje, socijalnu interakciju i razvoj kompetencija, uz aktivnu ulogu nastavnika u facilitaciji i kontekstualnoj prilagodbi. Ova operativna definicija uvedena je radi preciziranja analitičkog okvira, s obzirom na to da pojam radionice može obuhvatati različite pedagoške prakse.

Iako novija literatura (Liang, 2024; Villanueva et al., 2024) ukazuje na potencijal muzičkih aktivnosti za razvoj socio-emocionalnih kompetencija, manje je istraženo kako studenti muzičke umjetnosti razumiju ovaj odnos. Posebno je to izraženo u kontekstu nedostatka praktičnog iskustva. Percepcije studenata često odražavaju dominantne akademske diskurse. One ne moraju nužno biti zasnovane na iskustveno utemeljenom razumijevanju pedagoških procesa. To upućuje na potrebu za dubljim istraživanjem ovih percepcija u kontekstu umjetničkog obrazovanja.

Cilj rada bio je ispitati kako studenti muzičke umjetnosti percipiraju ulogu muzičko-pedagoških radionica u prevenciji nasilja, s fokusom na njihovo razumijevanje pedagoške funkcije i uloge u razvoju socio-emocionalnih kompetencija. Istraživačko pitanje glasi: Kako studenti muzičke umjetnosti interpretiraju ulogu muzičko-pedagoških radionica u prevenciji nasilja i razvoju socio-emocionalnih kompetencija?

METOD

Istraživački pristup

Istraživanje je provedeno u okviru interpretativne paradigme, uz primjenu kvalitativnog pristupa usmjerenog na razumijevanje značenja i interpretacija učesnika (Creswell & Poth, 2018). Fokus nije bio na utvrđivanju tačnih odgovora, već na analizi načina na koji učesnici konstruišu značenja koja pridaju iskustvu.

Uzorak

U istraživanju su učestvovali studenti druge i četvrte godine Muzičke akademije Univerziteta u Istočnom Sarajevu, raspoređeni u šest fokus grupa, ukupno 36 učesnika. Uzorak je odabran ciljnim uzorkovanjem zbog njegove relevantnosti za istraživački problem (Patton, 2015). Obuhvaćeni su studenti različitih studijskih godina i smjerova (teorijski i izvođački), čime su uključene različite perspektive. Većina učesnika nije imala direktno nastavničko iskustvo, pa njihovi odgovori prvenstveno odražavaju stavove, a ne iskustveno utemeljeno znanje. Veličina uzorka bila je određena ciljem istraživanja i dizajnom fokus grupa, te je procijenjena kao dovoljna za identifikaciju i interpretaciju ponavljajućih obrazaca značenja u okviru refleksivne tematske analize. Istraživanje je provedeno u jednoj instituciji, što može ograničiti transferabilnost nalaza.

Prikupljanje podataka

Podaci su prikupljeni putem šest fokus grupa sa po 5 do 7 učesnika. Korišten je polustrukturirani vodič za diskusiju (Krueger & Casey, 2015), koji je obuhvatao pitanja o percepcijama uloge muzičko-pedagoških radionica u razvoju socio-emocionalnih kompetencija, prevenciji konflikata i izazovima njihove implementacije. Fokus grupe trajale su između 60 i 90 minuta, nakon čega su u potpunosti transkribovane. Diskusiju je moderirao istraživač, uz nastojanje da se osigura ravnomjerno učešće i otvorena razmjena mišljenja. Ovakva uloga istraživača mogla je uticati na dinamiku interakcije i oblikovanje odgovora, što je uzeto u obzir kroz refleksivne bilješke tokom analize. Dizajn fokus grupa omogućio je uvid ne samo u individualne stavove, već i u načine na

koje se značenja kolektivno konstruišu kroz međusobnu interakciju učesnika. S obzirom na to da tema istraživanja uključuje društveno poželjne vrijednosti, poput saradnje, empatije i prevencije nasilja, postoji mogućnost da su iskazi učesnika bili djelimično oblikovani normativnim očekivanjima i socijalno poželjnim obrascima izražavanja. Dodatno, grupna dinamika fokus grupa, uključujući međusobni uticaj učesnika, mogla je doprinosti homogenizaciji iskaza. Istraživač je bio uključen u akademski kontekst učesnika, što je moglo uticati na dinamiku diskusije i interpretaciju podataka.

Analiza podataka

Analiza podataka provedena je refleksivnom tematskom analizom (Braun & Clarke, 2006), usmjerenom na identifikaciju obrazaca značenja u iskazima učesnika. Proces je bio iterativan i interpretativan, te je uključivao višestruko čitanje transkripata, induktivno generisanje inicijalnih kodova i njihovo postupno razvijanje u tematske obrasce. Kodiranje je realizovano u više analitičkih ciklusa, pri čemu su početni kodovi kontinuirano revidirani i grupisani prema njihovoj konceptualnoj srodnosti. Analiza je bila fokusirana na semantički nivo, dok su latentna značenja razmatrana u ograničenoj mjeri. To se posebno odnosi na segmente u kojima učesnici implicitno konstruiraju pretpostavljene veze između pojmova. Posebna pažnja posvećena je jezičkim obrascima kao što su generalizacije, normativne formulacije i univerzalizujući izrazi, koji su analizirani kao indikatori diskurzivne konstrukcije značenja. Vjerodostojnost interpretacija proizlazi iz transparentnog dokumentovanja analitičkog procesa i refleksivnog pristupa istraživača, što je u skladu sa preporukama za osiguranje kvaliteta u tematskoj analizi (Nowell et al., 2017). U skladu s refleksivnim pristupom tematskoj analizi, identifikovane teme nisu shvaćene kao objektivno postojeće kategorije u podacima, već kao interpretativni konstrukt istraživača nastao kroz analitički proces (Braun & Clarke, 2006). Kodiranje i razvoj tema proveo je jedan istraživač, u skladu s refleksivnim pristupom tematskoj analizi.

Tabela 1. Primjer analitičkog procesa kodiranja

Izvod iz transkripta	Inicijalni kod	Razvijena tema
„Kada zajedno sviramo, moramo sarađivati.“	implicitna uzročnost između aktivnosti i saradnje	Saradnja i timski rad
„Muzičko-pedagoške radionice doprinose smanjenju konflikata.“	generalizovana pretpostavka o pozitivnom efektu	Regulacija emocija i smanjenje konflikata
„Neki učenici se mogu osjećati nelagodno ako nisu dobri u muzici.“	prepoznata ograničenja aktivnosti	Izazovi u implementaciji

Napomena: Ovaj primjer ilustruje način na koji su semantički kodovi razvijani u šire tematske obrasce kroz iterativni i refleksivni analitički proces.

Etički aspekti i refleksivnost

Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno, uz informisani pristanak učesnika, te uz osiguranje anonimnosti i povjerljivosti podataka. Tokom analize istraživač je vodio refleksivne bilješke, uzimajući u obzir vlastite pretpostavke i njihovu ulogu u interpretaciji podataka. Rezultati su interpretirani kao kontekstualno uslovljeni i oblikovani interakcijom između učesnika i istraživačkog okvira. Refleksivnost se razumije kao kontinuirani proces aktivnog učešća istraživača. Identifikovani obrasci ne predstavljaju objektivne realnosti, već interpretativno generisana značenja nastala u specifičnom istraživačkom kontekstu. Istraživač je tokom cijelog procesa bio svjestan svoje uloge u oblikovanju diskusije i interpretacije podataka, te je kontinuirano reflektovao vlastiti uticaj na tok fokus grupa i analitičke odluke.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Analiza fokus grupa identifikovala je šest tematskih kategorija koje odražavaju percepcije studenata muzičke umjetnosti o ulozi muzičko-pedagoških radionica u prevenciji nasilja i razvoju socio-emocionalnih kompetencija: razvoj empatije, saradnja i timski rad, regulacija emocija i smanjenje konflikata, komunikacijske vještine, inkluzivna grupna dinamika i izazovi u implementaciji. U kontekstu ovog istraživanja, muzičke aktivnosti odnose se na aktivnosti unutar muzičko-pedagoških radionica, uključujući zajedničko sviranje, improvizaciju i aktivno slušanje. Analiza je obuhvatila identifikaciju tematskih kategorija i obrazaca izražavanja u iskazima učesnika. To se odnosi na generalizacije, izraze nesigurnosti i kontradiktorne formulacije.

U Tabeli 2 prikazane su tematske kategorije i reprezentativni iskazi.

Tabela 2. Tematske kategorije i reprezentativni iskazi

Tematska kategorija	Reprezentativni iskazi
Razvoj empatije	„Kroz muzičko-pedagoške radionice učenici bolje razumiju emocije drugih.“ „Mislim da kada u radionicama slušamo druge dok sviraju, bolje razumijemo njihove emocije.“
Saradnja i timski rad	„Zajedničko sviranje u okviru muzičko-pedagoških radionica zahtijeva saradnju.“ „Tokom aktivnosti svi učesnici moraju biti usklađeni.“
Regulacija emocija i smanjenje konflikata	„Muzičko-pedagoške radionice doprinose smanjenju napetosti jer učenici izražavaju emocije.“ „Improvizacija u radionicama doprinosi oslobađanju emocionalne napetosti.“
Razvoj komunikacijskih vještina	„Kroz muzičko-pedagoške radionice može se komunicirati i bez riječi.“ „Sviranje u grupi razvija neverbalnu komunikaciju.“
Inkluzivna grupna dinamika	„Tokom muzičko-pedagoških radionica atmosfera je opuštenija i svi se osjećaju prihvaćeno.“ „Učesnici se osjećaju prihvaćeno bez obzira na muzičke sposobnosti.“
Izazovi u implementaciji	„Često nema dovoljno vremena ni uslova za realizaciju muzičko-pedagoških radionica.“ „Bez institucionalne podrške teško je realizovati planirane aktivnosti.“

Napomena: Tabela 2 prikazuje odabrane reprezentativne iskaze, dok se ilustrativni citati koriste u tekstu radi detaljnije ilustracije i analitičkog produbljivanja identifikovanih tematskih kategorija.

Nakon prikaza tematskih kategorija u tabeli, ilustrativni citati iz fokus grupa koriste se za detaljnije prikazivanje načina na koji učesnici konstruišu značenja. U iskazima učesnika često se pojavljuju generalizujuće formulacije koje sugerišu neposredno povezivanje muzičkih aktivnosti i socio-emocionalnih ishoda. Na primjer, učesnici navode: „Mislim da muzika uvijek nekako povezuje ljude i da kroz nju automatski bolje razumijemo jedni druge“ (FG2, U5), kao i: „Pa nekako je logično da kroz muziku razvijamo empatiju, to ide jedno s drugim“ (FG4, U3). Istovremeno, u pojedinim iskazima prisutna je i određena nesigurnost i uslovljenost ovih efekata: „Mislim da bi radionice mogle

pomoći, ali zavisi kako se rade i kakva je grupa“ (FG1, U4), te: „Možda to funkcioniše kod neke djece, ali ne kod svih“ (FG3, U2).

U okviru teme razvoja empatije, učesnici naglašavaju mogućnost emocionalnog razumijevanja kroz muzičke aktivnosti: „Kad slušamo druge dok sviraju, nekako pokušavamo da osjetimo šta oni izražavaju, pa možda zbog toga bolje razumijemo emocije“ (FG5, U2).

Tema saradnje i timskog rada povezuje se sa zajedničkim izvođenjem muzike: „Kad sviramo zajedno, moramo da se uskladimo, i onda kroz to naučimo da sarađujemo, pa kasnije vjerovatno ima i manje konflikata“ (FG1, U3).

U okviru teme regulacije emocija i smanjenja konflikata, učesnici ističu izražavanje emocija kroz muziku: „Mislim da kad djeca izbace emocije kroz muziku, onda se smire i manje ulaze u konflikte“ (FG6, U1).

Tema komunikacijskih vještina obuhvata percepciju muzike kao sredstva neverbalne komunikacije, pri čemu učesnici naglašavaju međusobno usklađivanje i razumijevanje tokom zajedničkog muziciranja.

U okviru teme inkluzivne grupne dinamike, učesnici opisuju radionice kao prostor prihvatanja i opušteno interakcije, ali se pojavljuju i iskazi koji ukazuju na potencijalne negativne aspekte: „Može biti opušteno, ali ako neko nije dobar u muzici, može se osjećati loše i povući se“ (FG2, U6).

Tema izazova u implementaciji obuhvata organizacione i institucionalne prepreke, ali i ukazuje na značaj načina realizacije aktivnosti: „Nije samo do aktivnosti, nego i do toga kako nastavnik vodi radionicu, jer ako nema strukture, može biti haotično“ (FG3, U5).

DISKUSIJA

Rezultati pokazuju da studenti interpretiraju odnos između muzičko-pedagoških radionica i socio-emocionalnih ishoda kao relativno direktan i linearan. Nalazi ne ukazuju na stvarne efekte, već na način na koji studenti konstruiraju pretpostavke o tim efektima. Ovaj obrazac je vidljiv u učestalim generalizujućim i normativnim formulacijama u iskazima učesnika, poput „muzika nas prirodno povezuje“ i „radionice doprinose smanjenju konflikata“, pri čemu se veza između muzičkih aktivnosti i socio-emocionalnih ishoda predstavlja kao neposredna i samorazumljiva.

Takva interpretativna logika dodatno se uočava u iskazima poput „zajedničko sviranje zahtijeva saradnju“, „radionice doprinose smanjenju napetosti jer učenici izražavaju emocije“ i „učenici bolje razumiju emocije drugih“. U ovim primjerima socio-emocionalni ishodi se konstruišu kao gotovo automatska posljedica učešća u muzičkim aktivnostima, pri čemu se pedagoški i kontekstualni uslovi implementacije rijetko eksplicitno razmatraju.

Nalazi ne procjenjuju efektivnost muzičko-pedagoških radionica, već način na koji studenti diskurzivno konstruišu njihove potencijalne ishode. Takav obrazac ukazuje na pojednostavljeno razumijevanje složenih pedagoških procesa, u kojem su uloga nastavnika i kontekst implementacije uglavnom implicitni.

U iskazima se prepoznaju elementi šireg profesionalnog diskursa, što se može tumačiti kao oblik implicitne pedagogizacije umjetnosti (Gee, 2014; Wenger, 1998). U tom okviru, socio-emocionalni efekti muzike tretiraju se kao unaprijed dati, a ne kao kontekstualno posredovani ishodi. Ovakva interpretativna logika odražava stabilizovane pedagoške pretpostavke u kojima se umjetničke aktivnosti posmatraju kao inherentno pozitivne, što je u skladu s kritikom *automatskih efekata umjetnosti* u obrazovnim diskursima (Belfiore & Bennett, 2007).

Dobijeni nalazi djelimično su u skladu s istraživanjima koja ukazuju na potencijal muzike u razvoju socio-emocionalnih kompetencija (Hallam, 2010; Biasutti & Concina, 2021), ali istovremeno pokazuju da studenti te odnose često interpretiraju na pojednostavljen način. Prisustvo divergentnih iskaza pokazuje da efekti muzičko-pedagoških radionica nisu univerzalni ni jednoznačni. Pojedini

učesnici naglašavaju da grupne aktivnosti mogu dovesti i do frustracije ili isključenosti, što ukazuje na značaj konteksta, načina implementacije i nastavničke podrške (Durlak et al., 2011; Taylor et al., 2017).

Na osnovu rezultata može se identifikovati pojednostavljen interpretativni model (*aktivnost → kompetencija → ponašanje → društveni ishod*), koji studenti koriste u razumijevanju uloge muzičko-pedagoških radionica. Ovaj model ne opisuje empirijski potvrđenu uzročnost, već diskurzivni obrazac (Gee, 2014; Wenger, 1998) koji odražava šire obrazovne i profesionalne diskurse u oblasti visokog muzičkog obrazovanja.

Dobijeni rezultati otkrivaju jaz između deklarativnog znanja i njegove praktične operacionalizacije, što je ranije uočeno u visokom obrazovanju u oblasti muzičke umjetnosti (Day, 2012). Iako muzičko-pedagoške radionice mogu doprinijeti prevenciji nasilja kroz razvoj socio-emocionalnih kompetencija, njihova efikasnost zavisi od pedagoške strukturiranosti i refleksivne prakse nastavnika. Rezultati se mogu povezati sa istraživanjima koja naglašavaju ulogu samoregulisanja i socijalne podrške u muzičkom obrazovanju (Zarza-Alzugaray et al., 2025), pri čemu uspješnost grupnih aktivnosti zavisi od jasnoće zadataka i kvaliteta nastavničke medijacije.

Ovi nalazi otvaraju i pitanje specifičnosti muzičko-pedagoškog diskursa u odnosu na druge nastavničke oblasti, gdje se socio-emocionalni ishodi rjeđe shvataju kao inherentna svojstva aktivnosti, a češće kao rezultat pedagoške intervencije. U tom kontekstu, didaktički pristupi koji uključuju analizu nastavnih situacija, studije slučaja, vođene refleksivne diskusije i simulacije muzičko-pedagoških radionica mogu doprinijeti razvoju kontekstualno osjetljivijih interpretacija pedagoških procesa.

Ograničenja istraživanja

Pri interpretaciji rezultata treba imati u vidu da su oni zasnovani na percepcijama studenata jedne institucije, što ograničava mogućnost transferabilnosti nalaza (Creswell & Poth, 2018). Ipak, rezultati pružaju uvid u načine na koje studenti muzičke umjetnosti interpretiraju ulogu muzičko-pedagoških radionica u razvoju socio-emocionalnih kompetencija i prevenciji nasilja.

ZAKLJUČAK

Nalazi istraživanja pokazuju da studenti percipiraju muzičko-pedagoške radionice kao prostor za razvoj socio-emocionalnih kompetencija. Razumijevanje ovih procesa zadržava se na nivou opštih i normativnih pretpostavki, bez jasnog uvažavanja kontekstualnih uslova njihove primjene.

Analiza ukazuje da studenti ne samo da pojednostavljaju odnos između muzičko-pedagoških radionica i socio-emocionalnih ishoda, već ih često posmatraju kao neposredne i podrazumijevane posljedice muzičkih aktivnosti. U takvom interpretativnom okviru, složeni pedagoški procesi svode se na linearne odnose, pri čemu se uloga nastavnika i konteksta nedovoljno problematizuje.

Percepcije studenata u ovom istraživanju odražavaju proces akademske socijalizacije. Profesionalni diskursi se pritom usvajaju i reprodukuju, često bez kritičke analize (Gee, 2014; Wenger, 1998). Time se inicijalno obrazovanje u oblasti muzičke umjetnosti pokazuje ne samo kao prostor sticanja znanja, već i kao okvir za oblikovanje interpretativnih obrazaca studenata muzičke umjetnosti.

Doprinos ovog rada ogleda se u identifikaciji načina na koji studenti konceptualizuju ulogu muzičko-pedagoških radionica, čime se fokus pomjera sa ispitivanja efekata na analizu njihovih interpretacija. Rezultati ukazuju na potrebu za snažnijim povezivanjem teorijskih sadržaja sa praktičnim i refleksivnim oblicima učenja u inicijalnom obrazovanju studenata muzičke umjetnosti.

U praktičnom smislu, rezultati upućuju na značaj uvođenja didaktičkih pristupa koji podstiču kritičko promišljanje, analizu konkretnih nastavnih situacija i razvoj kontekstualno osjetljivih pedagoških kompetencija. Nalazi sugerisu da izazov u obrazovanju studenata muzičke umjetnosti ne leži samo u usvajanju savremenih pedagoških koncepata, već u razvoju sposobnosti njihove kritičke i kontekstualno osjetljive primjene. U suprotnom, postoji rizik svođenja složenih obrazovnih procesa na

pojednostavljene i normativne opise, uz ograničenu pedagošku primjenu u praksi. Takvo preispitivanje važno je za razvoj reflektivnog i profesionalno odgovornog nastavničkog identiteta.

LITERATURA

- Biasutti, M., & Concina, E. (2021). Online composition: Strategies and processes during collaborative electroacoustic composition. *British Journal of Music Education*, 38(1), 58–73. <https://doi.org/10.1017/S0265051720000157>
- Belfiore, E., & Bennett, O. (2007). *Rethinking the social impact of the arts: A critical review of the literature*. *International Journal of Cultural Policy*, 13(2), 135–151. <https://doi.org/10.1080/10286630701342741>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.
- Day, C. (2012). New lives of teachers. *Teacher Education Quarterly*, 39(1), 7–26.
- Daykin, N., Mansfield, L., Meads, C., Gray, K., Golding, A., Tomlinson, A., & Victor, C. (2021). The role of social capital in participatory arts for wellbeing: Findings from a qualitative systematic review. *Arts & Health*, 13(2), 134–157. <https://doi.org/10.1080/17533015.2020.1802605>
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405–432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
- Gee, J. P. (2014). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (4th ed.). Routledge.
- Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.
- Hallam, S. (2010). The power of music: Its impact on the intellectual, social and personal development of children and young people. *International Journal of Music Education*, 28(3), 269–289. <https://doi.org/10.1177/0255761410370658>
- Jeremić, B., Gordić, S., Trbojević, A., Jović Vujaković, F., Tubić, M., & Vojvodić Savić, M. (2025). *Educators' views on the impact of traditional music on the socio-emotional competencies of preschool-aged children*. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 13(1), 83–95. <https://doi.org/10.23947/2334-8496-2025-13-1-83-95>
- Krueger, R. A., & Casey, M. A. (2015). *Focus groups: A practical guide for applied research* (5th ed.). Sage.
- Liang, J. (2024). Developing emotional intelligence in a static and interactive music learning environment. *Frontiers in Psychology*, 15, 1279530. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1279530>
- Martínez-Roig, R., Serrano, J., & Rodríguez-García, A. M. (2023). The use of digital technologies in music education: A systematic review. *Frontiers in Education*, 8, 1182213. <https://doi.org/10.3389/educ.2023.1182213>
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–13.
- OECD. (2021). *Education at a glance 2021: OECD indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/eag-2021-en>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Sage.
- Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2017). Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions: A meta-analysis of follow-up effects. *Child Development*, 88(4), 1156–1171. <https://doi.org/10.1111/cdev.12864>
- UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379709>
- Villanueva, J., Ilari, B., & Habibi, A. (2024). Long-term music instruction is partially associated with the development of socioemotional skills. *PLOS ONE*, 19(7), e0307373. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0307373>
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press.

Zarza-Alzugaray, F. J., Grau Ramón, S., Casanova, O., & Zarza-Alzugaray, M. B. (2025). Self-regulated learning in music education: A structural model of social support and performance-related challenges. *Harmonia: Journal of Arts Research and Education*, 25(2), 253–264. <https://doi.org/10.15294/harmonia.v25i2.36925>

MUSIC STUDENTS' PERCEPTIONS OF THE ROLE OF MUSIC PEDAGOGICAL WORKSHOPS IN THE PREVENTION OF VIOLENCE

Branka Kovačević, PhD, Full Professor

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy, Pale

Abstract: *This paper examines music students' perceptions of the role of music pedagogical workshops in the prevention of violence. The research was conducted using a qualitative design and focus group methodology, involving students from the Academy of Music at the University of East Sarajevo (six focus groups). The data were analyzed using reflexive thematic analysis. The results indicate that students predominantly express general and normatively constructed perceptions of the role of music pedagogical workshops. They often perceive the relationship between musical activities and socio-emotional outcomes as direct and self-evident, without a clear consideration of the pedagogical and contextual conditions of their implementation. The findings contribute to an understanding of how students interpret the role of music pedagogical workshops in violence prevention. At the same time, they highlight the need for stronger integration of theoretical concepts and practical pedagogical experience in the initial education of music students. In practical terms, the importance of contextually adapted and carefully structured workshops is emphasized. The theoretical contribution lies in the interpretation of the patterns through which music students construct meaning within their professional and pedagogical training. Due to the qualitative design and limited sample size, the findings are interpretative and context-bound; however, they offer valuable insights for improving pedagogical programs and fostering critical reflection among future educators.*

Keywords: *music pedagogical workshops, violence prevention, socio-emotional competencies, focus groups, music students*

SPECIJALNA I GENERALNA PREVENCIJA SEKSUALNOG NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Prof.dr Marina M. Simović¹²⁸

Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banjoj Luci

Prof.dr Azra Adžajlić-Dedović¹²⁹

Fakultet za kriminalistiku, sigurnosne studije i kriminologiju Univerziteta u Sarajevu

Apstrakt: Kada se kaže nasilje nad djecom, pravo Evropske unije razlikuje: zlostavljanje, maltretiranje, nasilje mladih (nasilje bandi), nasilje intimnog partnera, nasilje u porodici, seksualno i emocionalno nasilje. Većinu ovih oblika nasilja nad djecom Bosna i Hercegovina nije definisala kao krivična djela niti je usvojila jedinstvene kazne za ista krivična djela, što učiniocima zločina omogućava da budu blaže kažnjeni ili izbjegnu kaznu. U zemlji u kojoj ne postoji ujednačena zakonska regulativa u vezi sa sprječavanjem i suzbijanjem seksualnog nasilja i posebno seksualnog nasilja nad djecom, zbog različite definicije ne samo krivičnih djela već i kazni za određene zločine u entitetima i Brčko Distriktu, logičan je slijed izostanak generalne prevencije, jer će učinioci zločina koristiti ovu neusklađenost zakonodavstva da bi izbjegli krivičnu odgovornost ili bili blaže kažnjeni. Blaga kaznena politika potiče učinioce zločina na ponovno izvršenje zločina, jer primjena uslovnog kažnjavanja i instituta sporazuma o krivici ne ostvaruju ni specijalnu ni generalnu prevenciju. Zakonodavstvo ne omogućava uspostavljanje jedinstvene politike u vezi sa sprječavanjem i suzbijanjem seksualnog nasilja nad djecom. Pored toga, propisani rok zastare onemogućava ovoj djeci od 14 godina, da se sa 20 ili više godina, kada postanu psihofizički zreli i finansijski sposobni - odluče se za progon i procesuiranje odgovornih za izvršeno seksualno nasilje. Izostanak kazne ili „blaga kaznena politika“ pogoduju recidivu i eskalaciji seksualnog nasilja nad djecom, tako da seksualno nasilje izlazi iz okvira „konvencionalnog zločina“ i sve češće i u većem broju biva „trgovina djecom radi seksualne eksploatacije“ bilo da se radi o seksualnom nasilju putem digitalnih tehnologija ili obljubi djece zloupotrebom službenog položaja ili njihovom navođenju na prostituciju i iskorištavanju radi „dječije pornografije“. Viktimizacija seksualnim nasiljem je javno-zdravstveni i društveni problem sa negativnim posljedicama za mentalno i fizičko zdravlje djeteta i žrtve u većini slučajeva boluju od „sindroma silovanja“, ali i nekih polno prenosivih bolesti, poput HIV-a, i to doživotno.

Ključne riječi: viktimizacija djece, seksualno nasilje, recidiv, sekundarna viktimizacija, djeca žrtve.

UVOD

U Republici Srpskoj¹³⁰ i Federaciji BiH¹³¹ su stupili na snagu zakoni o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualna zloupotreba i iskorištavanje djece, kojim se uređuje prikupljanje i čuvanje podataka o počiniocima ovih krivičnih djela, kao obaveza koju je Bosna i Hercegovina preuzela prihvatanjem Konvencije Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualnog

¹²⁸ Ombudsman za djecu Republike Srpske, redovni profesor, Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banjoj Luci, marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>.

¹²⁹ Redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, sigurnosne studije i kriminologiju Univerziteta u Sarajevu, e-mail: adzajlic@fkn.unsa.ba; <https://orcid.org/0000-0002-4873-9782>.

¹³⁰ "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 28/2023.

¹³¹ "Službene novine Federacije BiH", broj 13/2024.

iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja¹³² (Lanzarot konvencija). Osim toga, za rješavanje štetnog seksualnog ponašanja djece fokus je na sekundarnu ili tercijarnu, a ne na primarnu prevenciju. Preventivni naponi su se takođe obično fokusirali na sprječavanje viktimizacije od strane odraslih. Ipak, veliki udio seksualnog zlostavljanja djece čine druga djeca i mladi (Russell et al., 2025).

Primarne (ili univerzalne) inicijative prevencije imaju za cilj spriječiti seksualno zlostavljanje djece prije nego što se dogodi, dok se sekundarne (ili selektivne) fokusiraju na rano otkrivanje seksualnog zlostavljanja djece i sprječavanje njegovog pogoršanja i/ili ciljanje grupa s posebnim rizikom. Za razliku od njih, tercijarne (ili indicirane) preventivne usluge imaju za cilj smanjiti broj, obim i težinu negativnih posljedica za pojedince i situacije u kojima se ono već događa. Ove strategije trebaju biti usmjerene na sva tri nivoa javnog zdravlja. Na svim nivoima i pristupima prevenciji, sposobnost djece i mladih da budu sami pokretači promjene - temeljno je ljudsko pravo.

Prevencija seksualnog nasilja i nasilja u porodici vrši se i kroz školske programe za izgradnju znanja djece i mladih o strategijama sigurnosti i vještinama samozaštite - kako bi se spriječila viktimizacija. Ponekad poznati kao programi „lične sigurnosti“ ili „sigurnosti tijela“, ovi programi su prvobitno razvijeni u SAD - korištenjem strategija osnaživanja žrtava i samoodbrane - posuđenih iz ranih pokreta za prevenciju silovanja i seksualnog napada na žene.

KAZNENA POLITIKA

Za razliku od specijalne prevencije, kaznenom politikom postiže se generalna prevencija. Međutim, specijalna prevencija je uopšteno potisnuta ostvarivanjem retribucije i pozitivne generalne prevencije, što je posljedica izmjena i dopuna zakona nakon povećanja posebnih minimuma koji ne odgovaraju u potpunosti fenomenologiji počinjenja određenih krivičnih djela, ali i brisanjem kazni zatvora ili primjenom uslovnog kažnjavanja. Mogućnost uspješnog povratka osuđenika u društvo ovdje je minimalna, pa su interesi specijalne potisnuti u korist generalne prevencije (Bojanić, Mrčela, 2006: 448).

Najbolje mjere prevencije uvijek su dobre socijalne politike, reforme zakonodavstva i edukacija građana (Fratl *et. al.*, 2025: 38). Međutim, reforme u Bosni i Hercegovini nisu omogućile ovakvu zaštitu ne samo djece već i ostalih žrtava seksualnog nasilja. Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine još uvijek nije usklađeno sa Istanbulskom konvencijom¹³³, a nije usvojen ni poseban zakon o zaštiti žrtava krivičnih djela koji bi omogućio priznavanje prava ovim žrtvama, ali i njihovo aktivno učešće kao stranke u krivičnom postupku. Iako je Republika Srpska pravo na pristup pravosuđu omogućila i kroz nove mogućnosti za krivično gonjenje, žrtve koje su siromašne i ne mogu platiti pravno zastupanje - onemogućene su u ostvarivanju adekvatne moralne i materijalne satisfakcije.

ANALIZA ZAKONODAVSTVA U VEZI SA SPRJEČAVANJEM I SUZBIJANJEM SEKSUALNOG NASILJA NAD DJECOM U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, nasilje u porodici je definisano i kao prekršaj i kao krivično djelo. U okviru do sada provedenih reformi, krivična djela seksualnog nasilja trebala su biti propisana u okviru više glava kao: (1) Kaznena djela protiv polne slobode: Silovanje, Teška krivična djela protiv polne slobode, Bludne radnje, Polno uznemiravanje i Prostitucija; (2) Krivična djela polnog zlostavljanja i iskorištavanja djece: Polna zloupotreba djeteta mlađeg od petnaest godina, Polna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina, Zadovoljenje strasti pred djetetom mlađim od 15 godina, Mamljenje djece za zadovoljenje polnih potreba, Podvođenje djeteta, Iskorištavanje djece za pornografiju, Iskorištavanje djece za pornografske predstave, Upoznavanje djece s pornografijom i Teška krivična djela polnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta; (3) Krivična djela protiv privatnosti: (5) Krivična djela protiv čovječnosti i ljudskog dostojanstva: Trgovanje ljudima; (6) Krivična djela

¹³² Usvojio je Komitet ministara Savjeta Evrope u julu 2007. godine na 1002. sjednici zamjenika ministara.

¹³³ Radi se o Konvenciji Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici koja je potpisana 11. maja 2011. godine. u [Istanbulu](#).

protiv braka, porodice i djece: Prinuda na sklapanje braka i Omogućavanje vanbračnog života s djetetom.

Prema Bečkoj deklaraciji o femicidu (*Vienna Declaration on Femicide*), femicid¹³⁴ predstavlja ubijanje žena i djevojaka po osnovu roda koje, između ostalog, može da uključuje: (1) ubistvo žena kao rezultat partnerskog nasilja; (2) mučenje i mizogino¹³⁵ ubijanje žena; (3) ubijanje žena i djevojčica u ime časti; (4) ciljano ubijanje žena i djevojčica u kontekstu oružanih sukoba; (5) ubijanje žena povezano sa mirazom; (6) ubijanje žena i djevojčica zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; (7) ubijanje aboridžinskih ili žena i djevojčica iz autohtonih grupa, zbog njihovog roda; (8) ženski infanticid i rodno zasnovani feticid na osnovu pola; (9) smrti povezane sa genitalnim sakaćen¹³⁶

U svih članicama Evropske unije femicid je posebno krivično djelo. Otežavajućom okolnošću se smatra ukoliko je smrt nastupila usljed: a) nasilja od strane romantičnog partnera; b) mizoginog mučenja ili nasilja; c) porodičnog nasilja; d) nasilja zbog odbrane časti; e) nasilja zbog religijskih uvjerenja; f) nasilja zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; g) izvršenja krivičnog djela sakaćenja ženskih genitalija propisanog krivičnim zakonom; h) nasilja u cilju seksualne eksploatacije i/ili trgovine ljudima i/ili trgovine drogom i/ili organizovanog kriminala; i) nasilja u cilju ostvarivanja nedozvoljenog seksualnog odnosa; j) ciljanog nasilja nad ženama u kontekstu oružanih sukoba.¹³⁷

Mogućnost zakonskih i podzakonskih promjena: Posebno je važno zakonskim izmjenama unijeti krivično djelo teško ubistvo ženske osobe za koje bi bila propisana kazna zatvora od najmanje 10 godina ili dugotrajni zatvor. To bi zahtijevalo i izmjene zakona o sudovima jer je potrebna specijalizacija sudija za rad na predmetima nasilja u porodici i nad ženama. Dodatno bi se štitila prava i interesi djece koja su žrtve nasilja u porodici, a to podrazumijeva i djecu koja su izložena svjedočenju o nasilju od strane nasilnog roditelja. To bi podrazumijevalo i brisanje obaveze medijacije kada postoji tvrdnja ili saznanje o postojanju nasilja u porodici. Isto tako, cilj zakonskih izmjena je i odbacivanje koncepta "otuđenje djeteta od roditelja" čime bi se zakonodavstvo uskladilo s odredbama Istanbulske konvencije, preporukama Izvještaja GREVIO-a⁹, kao i preporukama iz Izvještaja posebne izvestiteljice Ujedinjenih nacija o nasilju protiv žena i djevojčica. Izmijenili bi se i pravilnici i drugi podzakonski akti iz područja socijalne zaštite.

Silovanje iz perspektive žrtve i učinioca: Feministička teorija, teorija socijalnog učenja, evolucijska teorija i sintetizovana teorija ispituju silovanje iz perspektive žrtve i učinioca. Ovaj odnos značajno je promijenjen od 1983. godine kada je Randy Thornhill u knjizi "Ljudsko silovanje: Evolucijska analiza" definisao silovanje kao „prinudni polni odnos žene s muškarcem“, da bi je revidirao 2000. godine u „[seksualni odnos] otpor pružen je najbolje što je žrtva mogla, osim ako takav otpor vjerovatno ne bi rezultirao smrću ili ozbiljnom povredom“ (Thornhill, Palmer, 2000: 1). Ova povreda mogla bi biti nanesena samoj žrtvi ili nekome bliskom žrtvi, poput njenog djeteta

¹³⁴ Pojam femicida seže još u 1900. godinu. Zapravo, prema spisateljici i aktivistkinji, stručnjaku za femicid Diani Rasel (Diana Russell), termin femicid je prvi put upotrijebljen u Velikoj Britaniji 1801. godine da označi „ubistvo žene“ (*the killing of a woman*) (Russell, 2008: 3). Međutim, neologizam nije bio u upotrebi sve do sedamdesetih godina prošlog vijeka, kada je stekao značaj zahvaljujući feminističkim pokretima (*feminist movements*), koji su ga ponovo uveli i politizovali u nastojanju da skrenu pažnju na štetne posljedice rodne nejednakosti.

Odgovornost za preporod ovog termina u SAD pripada feminističkoj Diani Rasel. Nakon što ga je prvi put upotrijebila u pisanoj izjavi Tribunalu za zločine protiv žena (*Tribunal on Crimes Against Women*) 1976. godine, definisala ga je, zajedno sa Harnesom 1992. godine, kao „mizoginično ubistvo žena od strane muškaraca“ (*the misogynous killing of women by men*), a 2001. godine kao „ubistvo ženskih osoba od strane muškaraca zato što su žene“ (*the killing of females by males because they are female*), zamjenjujući „žene“ (*female*) sa „ženskim osobama“ (*women*) kako bi obuhvatila sve djevojčice i žensku novorođenčad koje su ubijene (Russell, 2008: 2).

¹³⁵ **Mizogino** razmišljanje u savremenom društvu odnosi se na averziju, prezir ili mržnju prema ženama.

¹³⁶ European Institute for Gender Equality (EIGE), *Providing justice to victims of femicide: country fact*, <https://eige.europa.eu/are-as/providing-justice-victims-femicide-country-factsheets>.

¹³⁷ Vidi Bečku deklaraciju o femicidu, usvojenu tokom Bečkog simpozijuma o femicidu održanog 26. novembra 2012. godine, koja ima za cilj da se pozabavi sve većom globalnom učestalošću femicida. Deklaracija poziva na uspostavljanje platforme na kojoj pravni, akademski i društveni akteri mogu dijeliti stručnost i dobre prakse u borbi protiv femicida. Naglašava potrebu za sveobuhvatnim pravnim odgovorima na femicid, uključujući zaštitu žrtava i uspostavljanje mjera za prevenciju i gonjenje takvih zločina. Deklaracija takođe poziva na zajedničku posvećenost radu u cilju iskorjenjavanja femicida i obezbjeđenja da tradicija i kultura ne opravdavaju kršenje ljudskih prava žena.

(Krystle, 2014:1). Oni primjećuju da se “silovanje tradicionalno definisalo i kažnjavalo ne iz perspektive žrtve, već muške osobe, a posebno iz perspektive partnera žrtve”. Takođe, navode da pravila i zakoni uglavnom služe interesima moćnih - na primjer, muškaraca za razliku od žena (Lloyd, 2001).

Često, razlika između teorija uveliko zavisi od definicije “silovanja” ili “seksualne agresije”. Pravna definicija silovanja razlikuje se od napada po tome što je “nedostatak pristanka” element zločina (Fisher, Lab, 2010). Osim toga, većina demokratskih država za shvatanje silovanja ne zahtijeva dokazivanje otpora koji je žrtva bila dužna preduzeti i koji treba biti ozbiljan i trajan.

Dugo se smatralo da je silovanje uzrokovano neobuzdanom seksualnom željom, ali se sada shvata kao patološko isticanje moći nad žrtvom. Tvrdi se da su konvencionalne definicije silovanja preuske. Prema tradicionalnim definicijama, incident se može označiti kao “silovanje” samo ako uključuje penilno-vaginalni polni odnos koji je počinio stranac s oružjem i ako se žrtva, policija, tužilac i porota slažu da je incident bio silovanje. Ističe se da ove definicije daju muškarcima prednost nad ženama, i to na nekoliko načina (Muehlenhard et al., 1992: 23–44).

Definicije silovanja. Postoje četiri vrste definicija s kojima se treba suočiti: pravne, kliničke, moralne i političke. Međutim, mnogi evolucionistički biolozi i feministkinje su odbile priznati neophodnost konvergencije svojih istraživačkih materijala, kako bi se potencijalno iskorijenilo i spriječilo silovanje. Proširenje FBI (*Federal Bureau of Investigation*) definicije silovanja u Jedinstvenom izvještaju o kriminalu (*Crime/Law Enforcement Stats - Uniform Crime Reporting Program - UCR*), kako bi se uključila penetracija bez pristanka i bez sile - odražava ove trendove (Tracy et al., 2012). Silovanje se definiše kao “nezakoniti polni odnos sa ženom bez njenog pristanka”. Uz to, zločin ima tri osnovna elementa: nedostatak pristanka, penetracija i identifikacija napadača (Tucker 1984: 8).

Sudije tribunala za Jugoslaviju i Ruandu uspjeli su da identifikuju i razviju koherentnu i praktičnu definiciju silovanja kao međunarodnog zločina, što je vidljivo kroz presude *Akayesu*¹³⁸ za silovanje kao genocida u Ruandi, preko uvođenja mehaničkih elemenata penetracije i nedostatka pristanka u slučajevima *Furundžija*¹³⁹ i *Kunarac*¹⁴⁰, do najnovije autoritativne izjave Žalbenog vijeća u predmetu *Gacumbtsi*¹⁴¹ kojom se podržava uključivanje nepristanka kao elementa zločina silovanja (Niamh, 2010). Dokazi o verbalnom otporu žrtve, bez dokaza o fizičkoj borbi (govoriti ne, ali ne uzvraćati udarac) su još jedna situacija koju definicije zasnovane na sili - možda ne pokrivaju na odgovarajući način.

Krivično djelo nasilje u porodici. Krivično djelo nasilja u porodici je djelo *delictum proprium*: učinilac tog djela može biti samo član porodice ili bliska osoba. Međutim, osim intimnog femicida (*femicide in the context of domestic violence*) koji podrazumijeva femicid počinjen od strane sadašnjeg ili bivšeg supružnika ili partnera, postoji i nekoliko drugih vrsta ovog krivičnog djela. Tako, na primjer, ubistva iz časti (*honour-related murder, honour killing*) podrazumijevaju ubistvo žene ili djevojke od strane muškog ili ženskog člana porodice zbog stvarnog ili navodnog seksualnog prestupa ili ponašanja, uključujući preljubu, seksualni odnos ili trudnoću van braka ili čak silovanja. Počinioci najčešće ovaj vid femicida vide kao način da zaštite ugled porodice, da slijede tradiciju ili da se pridržavaju pogrešno protumačenih religijskih zahtjeva.

Još jedan oblik ubistva žene je i femicid u vezi sa mirazom koji se prvenstveno javlja u oblastima Indijskog potkontinenta i uključuje ubistvo tek udate žene od strane člana muževljeve porodice zbog donošenja nedovoljnog miraza porodici. Među različitim vrstama femicida, ubistvo bliske osobe (*Intimate Partner Femicide - IPF*) i ubistvo žene praćeno seksualnim nasiljem (*Non-Intimate Sexual Femicide*) su najčešći u Latinskoj Americi.

Značajna pažnja javnosti i medija često prati ubistva žena i djevojčica van intimnih ili domaćih odnosa – ili femicid/feminicid koji nije povezan sa intimnim partnerom ili porodicom (ne-

¹³⁸ 2 September 1998, *The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T.

¹³⁹ 10 December 1998, *The Prosecutor v. Anto Furundžija*, Case No. IT-95-17/1-T.

¹⁴⁰ *Kunarac et al.*, IT-96-23 & 23/1, 22 February 2001.

¹⁴¹ 17 June 2004, *The prosecutor v. Fren Sylvestre Gacumbtsi*, Case No. ICTR-2001-64-T.

IPF) (*non-intimate partner and family - related (non-IPF) femicide/feminicide*). Međutim, u istraživanjima i politici manja pažnja se posvećuje ne-IPF femicidu/feminicidu, uključujući dogovorenu definiciju.

Ono što se trenutno zna o ovim slučajevima spada u niz preklapajućih strukturnih konteksta, okolnosti i odnosa, što stvara izazove za upoređivanje. Femicide/feminicide van IPF-a može uključivati femicide stranca (*stranger femicides*) ili ubistvo žena i djevojčica od strane poznanika (*acquaintances*), zaposlenih (*employees*), poslodavaca (*employers*) i klijenata (*clients*). Takođe, postoji kontekst mizoginističkog ekstremizma (*misogynist extremism*¹⁴²), trgovine ljudima i organizovanog kriminala i drugi (O'Hanlon *et. al.*, 2024: 1219-1234). Dakle, raznovrstan niz odnosa, konteksta i okolnosti pojavljuje se u femicide/feminicide van IPF-a, što zahtijeva definiciju i sintezu.

PRIJEDLOG MJERA DE LEGE FERENDA

Seksualno zlostavljanje i iskorištavanje djece na internetu uključuju korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije kao sredstva za seksualno zlostavljanje i/ili iskorištavanje djece. Ekonomska i socijalna komisija Ujedinjenih naroda za Aziju i Pacifik (UN ESCAP¹⁴³) (1999) definiše seksualno zlostavljanje djece kao kontakte ili interakcije između djeteta i starijeg ili upućenijeg djeteta ili odrasle osobe (stranac, brat ili sestra ili osoba na položaju autoriteta kao što je roditelj ili staratelj) kada se dijete koristi kao objekt za seksualne potrebe starijeg djeteta ili odrasle osobe. Ovi kontakti ili interakcije se provode protiv djeteta korištenjem sile, obmane, mita, prijetnji ili pritiska. Seksualno iskorištavanje djece uključuje seksualno zlostavljanje djece i/ili druge seksualizirane radnje - korištenjem djece koje uključuje neku vrstu razmjene (npr. naklonosti, hrane, droge i skloništa) (UNODC¹⁴⁴, 2015).

Počinioci ovog zločina čine zloupotrebu ili pokušavaju zloupotrijebiti poziciju ranjivosti, različite moći ili povjerenja u seksualne svrhe radi novčane ili druge koristi (npr. seksualnog zadovoljstva). Zapravo, često je teško razlikovati seksualno zlostavljanje od seksualne eksploatacije djece jer postoji značajno preklapanje između njih.

Međunarodne konvencije, poput Konvencije o pravima djeteta iz 1989. godine i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji iz 2000. godine, nabrajaju prava djece i pojašnjavaju obavezu država da zaštite djecu od seksualne eksploatacije i zlostavljanja. Nadalje, regionalne konvencije, poput Lanzarote konvencije, koja je stupila na snagu 1. jula 2010. godine, imaju za cilj sprječavanje seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece, zaštitu žrtava, krivično gonjenje učinilaca i promociju nacionalne i međunarodne saradnje u identifikaciji, istrazi, krivičnom gonjenju i sprječavanju ovih zločina (Sekretarijat Lanzarote komiteta, 2018).

Prema članu 64. Opšteg komentara UN broj 25 (GC25), djeca imaju pravo razvijati svoj identitet (uključujući i seksualni) u digitalnom prostoru, ali moraju biti zaštićena od seksualnog nasilja. Od vitalnog je značaja da odrasli budu svjesni da oba prava mogu postojati zajedno i da ih treba jačati. To znači ozbiljno shvatiti i zaštitu i samoodređenje. Prava djece na učešće, privatnost i posebnu zaštitu primjenjuju se i u digitalnom prostoru, kako je UN-ov Komitet za prava djeteta naveo u svom Opštem komentaru broj 25 od 2021. godine.

Seksualizirano nasilje na internetu poprima mnogo oblika. Na međunarodnom nivou često se koristi termin OCSAE - *Online Child Sexual Abuse and Exploitation* (online seksualno zlostavljanje i

¹⁴² U posljednjih nekoliko godina koncept „mizoginističkog ekstremizma“ pojavio se kao predmet interesovanja među naučnicima, vladama, policijskim službenicima i medijima. Ipak, dosljedno razumijevanje toga kako se mizoginistički ekstremizam definiše i konceptualizuje još nije uspostavljeno. Različite epistemološke orijentacije mogu doprinijeti trenutnoj konceptualnoj zbrci oko ove teme, odražavajući dugotrajne i stalne izazove u konceptualizaciji njenih pojedinačnih komponenti. Da bi se adresirao potencijalni uticaj mizoginističkog ekstremizma (tj. nasilnih napada - *violent attacks*), potrebnije je preciznije razumijevanje šta ovaj fenomen podrazumeva.

¹⁴³ *United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP or UNESCAP)*.

¹⁴⁴ *United Nations Office on Drugs and Crime*.

iskorištavanje djece).¹⁴⁵ Dok se neke organizacije usko fokusiraju na CSAM - *Child sexual abuse material*, (materijal seksualnog zlostavljanja djece), tj. distribuciju i posjedovanje slika seksualiziranog nasilja - druge definicije zauzimaju širi pogled na termin. Ove konceptualne razlike otežavaju međunarodna poređenja, ali takođe ističu raznolikost i složenost fenomena. ECPAT International¹⁴⁶ je pokušao standardizovati terminologiju koja se odnosi na seksualno nasilje.

Direktna i indirektna viktimizacija djece putem modernih digitalnih tehnologija se može definisati na više načina. Tako, **seksualni čini**vi mogu varirati od polugolog poziranja, masturbacije ili penetracije, do izvođenja seksualnih činova s drugom osobom ili životinjom (Joleby et al., 2021:159-181). Očigledno je da zakonodavstvo treba ažurirati, u suprotnom djeca koja su izložena ovim zločinima - neće dobiti pravdu koju zaslužuju. Zbog toga je neophodno definisati kao zabranjena ponašanja: (1) seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece na internetu, (2) *online* dotjerivanje djece, (3) *cyberbullying*¹⁴⁷ i (4) *online stalking*¹⁴⁸. Uz tu, neophodno je kroz *lex specialis* zakon o zaštiti djece od seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja putem digitalnih tehnologija definisati nova krivična djela prema kojim su zabranjena ponašanja: 1) prenos uživo seksualnog zlostavljanja djece; 2) *cyber* maltretiranje; 3) *online* seksualno nagovaranje i dotjerivanje; 4) proizvodnja ili dijeljenje slika seksualnog zlostavljanja djece; 5) *cybergrooming*¹⁴⁹ koji se odnosi na odrasle koji namjerno kontaktiraju djecu sa seksualnom namjerom; 6) *seksing*¹⁵⁰ (*sexting*) i ucjena intimnim slikama bez pristanka, distribucija fotografija golih ili slika seksualiziranog nasilja i 7) neželjeno izlaganje pornografiji ili seksualnom sadržaju.

U zločinu **seksualne eksploatacije djece na mreži** (OSEC¹⁵¹ - *online sexual exploitation of children*) djeca su seksualno zlostavljana od strane trgovaca ljudima koji zatim šire ili prodaju slike ili

¹⁴⁵ OCSAE sprovodi istraživanja u saradnji sa partnerom, Tech Matters, sa ciljem boljeg razumijevanja karakteristika žrtava i njihovih prepreka u prijavljivanju. Takođe, cilj je da identifikuju potencijalne probleme u kategorizaciji takvih slučajeva, što bi moglo pružiti tačke za intervenciju (*points for intervention*), sa krajnjim ciljem poboljšanja pouzdanosti podataka dječijih linija za pomoć (*child helpline data*). Utvrdili su da, iako mnoge dječije linije za pomoć izvještavaju da su prvi kontakt za žrtve online seksualnog zlostavljanja i eksploatacije djece, ponekad već nedelju dana nakon incidenta - i dalje postoje značajne teškoće u prijavljivanju i kategorizaciji slučajeva.

¹⁴⁶ ECPAT je globalna mreža organizacija civilnog društva koja zajednički radi na eliminaciji svih oblika seksualne eksploatacije djece (*child sexual exploitation*). Želi podstaknuti svjetsku zajednicu da osigura da djeca svugdje uživaju svoja osnovna prava slobodno i da su zaštićena od svih oblika seksualne eksploatacije. ECPAT mrežu trenutno čini 129 organizacija članica u 108 zemalja.

¹⁴⁷ Kiber-nasilje (*cyberbullying*) se definiše kao zlostavljanje (*bullying*) koje se dešava preko digitalnih uređaja (*digital devices*) poput mobilnih telefona, računara i tableta (*table*). Ono uključuje ponovljeno ponašanje (*repeated behavior*) usmjereno na uplašivanje (*scaring*), ljutnju (*angering*) ili osramoćivanje (*shaming*) onih koji su meta, često putem elektronskih sredstava kao što su društvene mreže (*social media*), tekstualne poruke (*text messages*) ili mejlovi. Primjeri uključuju lažno predstavljanje (*impersonating someone*) nekoga na internetu ili slanje zlonamjernih poruka (*mean messages*) u njihovo ime.

¹⁴⁸ Online proganjanje (*online stalking*), često nazvano sajber proganjanje (*cyberstalking*), definiše se kao korišćenje interneta i drugih tehnologija za uznemiravanje (*harass*) ili proganjanje druge osobe putem interneta (*stalk another person online*). Ovo ponašanje može narušiti digitalni život pojedinca (*individual's digital life*) i negativno uticati na njegovo mentalno i emocionalno dobro stanje (*mental and emotional well-being*). Uključuje radnje kao što su praćenje (*monitoring*), uznemiravanje (*harassing*), prijetnje (*threatening*), kontrolisanje (*controlling*) ili lažno predstavljanje druge osobe (*impersonating another person*) korišćenjem interneta ili druge tehnologije.

¹⁴⁹ Vjeruje se da je termin dotjerivanje – njegovanje (*grooming*) prvi put upotrijebljen od strane grupe istražitelja sedamdesetih godina prošlog vijeka - da opiše obrasce zavođenja počinioca prema djetetu. Na kraju se razvio i počeo da se obično koristi od strane agencija za sprovođenje zakona (*law enforcement agencies*) i sada je zamijenjen terminom zavođenje za ovaj obrazac ponašanja. U svojoj srži (*at its core*), dotjerivanje se odnosi na uslovljavanje djeteta od strane odraslog počinioca da unaprijedi svoje pogrešne motive. U svom najpopularnijem smislu, odnosi se na seksualnu viktimizaciju djece (*sexual victimisation of children*) pri čemu se odrasla osoba sprijatelji sa maloljetnikom i gradi emocionalnu vezu sa seksualnim zlostavljanjem, eksploatacijom, pa čak i trgovinom takvom žrtvom

¹⁵⁰ Sama reč *seksing* je kombinacija riječi „seks“ i „tekst“. *Seksting* je ustvari slanje seksualnih poruka. Poruke mogu sadržati riječi ili fotografije. *Seksting* sa slikama je aktuelan od kada su mobilni telefoni dobili mogućnost da snimaju fotografije i šalju i primaju ih. *Seksting* ne podrazumijeva samo razmenu putem mobilnog telefona, već i putem Skajpa i društvenih mreža, kao što su Fejsbuk, Instagram, Snepčet...

¹⁵¹ Kod zločina online seksualne eksploatacije djece (OSEC), djeca su seksualno iskorišćavana od strane trgovaca ljudima (*traffickers*) koji zatim šire ili prodaju slike ili video snimke eksploatacije na internetu. To uključuje kreiranje, posjedovanje ili distribuciju CSAM-a (*creation, possession or distribution of CSAM*). Materijal o seksualnom zlostavljanju djece (CSAM) nije „dječija pornografija“ (*child pornography*). To je dokaz (*evidence*) seksualnog zlostavljanja djece, a krivično djelo je da se takav materijal stvara, distribuiraju ili posjeduju. CSAM uključuje stvaran i sintetički sadržaj (*real and synthetic content*), kao što su slike kreirane pomoću alata vještačke inteligencije (*artificial intelligence tools*).

video zapise eksploatacije na internetu. Ovo uključuje stvaranje, posjedovanje ili distribuciju CSAM-a. Prestupnici dobijaju slike: a) provođenjem i snimanjem zlostavljanja u ličnom kontaktu; b) dotjerivanjem ili manipulacijom djetetom preko web kamere; c) krađom seksualiziranih slika i video zapisa djece koji su javno postavljeni bez ikakve prinude.

Seksting je pojam koji mnogi mladi ljudi ne prepoznaju, pa je stoga važno da se u razgovoru o rizicima ovakvog ponašanja s djecom i mladima ponašanje tačno objasni. Seksting ili dijeljenje golih i polugolih slika se koriste kada osoba mlađa od 18 godina dijeli seksualne, gole ili polugole slike ili video zapise sebe ili drugih ili šalje seksualno eksplicitne poruke.

E-Safety¹⁵² je generički pojam koji se odnosi na podizanje svijesti o tome kako se djeca, mladi i odrasli mogu zaštititi prilikom korištenja digitalne tehnologije i u *online* okruženju i pruža primjere intervencija koje mogu smanjiti nivo rizika za djecu i mlade. To podrazumijeva, između ostalog, uvođenje novih krivičnih djela koja uključuju: slanje poruke sa informacijama za koje pošiljalac zna da su lažne s namjerom da se nanese netrivialna psihička ili fizička povreda vjerovatnoj publici, i to bez razumnog opravdanja; slanje poruke sa prijetnjom smrću, ozbiljnom povredom, silovanjem ili ozbiljnim finansijskim gubitkom gdje pošiljalac namjerava da se primalac plaši da će prijetnja biti izvršena (ili je nesmotren u pogledu toga da li primalac ima takav strah); namjerno slanje ili davanje slika genitalija bilo koje osobe drugoj osobi s namjerom da se kod primaoca izazove uzbuna, uznemirenost ili poniženje ili u svrhu seksualnog zadovoljenja, bez obzira na to da li će primaocu izazvati uzbunu, uznemirenost ili poniženje; krivična djela u vezi s namjernim dijeljenjem ili prijetnjom dijeljenjem intimnih slika bez pristanka, za koje nije nužno potreban dokaz da je pošiljalac namjeravao izazvati uzbunu, uznemirenost ili poniženje.¹⁵³

Seksualno prisilno iznuđivanje ili "sextortion"¹⁵⁴ je vrsta ucjene u kojoj neko pokušava koristiti intimne, gole ili seksualne fotografije ili video zapise djece i mladih kako bi ih natjerao da rade stvari koje ne žele. Ponekad se te fotografije ili video snimci pripremaju bez njihovog znanja, a osoba ih koristi da ucjenjuje dijete i prisiljava ga da plati novac ili učini nešto protiv svoje volje.

ZAKLJUČAK

Seksualno zlostavljanje djece je bilo koja interakcija između djeteta i odrasle osobe (ili drugog djeteta) u kojoj se dijete koristi za seksualno zadovoljenje učinioca ili posmatrača. Ovo zlostavljanje može uključivati i ponašanja koja podrazumijevaju dodirivanje i ona koja to ne podrazumijevaju. Ponašanja koja podrazumijevaju dodirivanje mogu uključivati dodirivanje polnih organa, grudi ili zadnjice, oralno-genitalni kontakt ili seksualni odnos. Ponašanja koja ne podrazumijevaju dodirivanje mogu uključivati voajerizam, egzibicionizam ili izlaganje djeteta pornografiji.

Zlostavljači često ne koriste fizičku silu, ali mogu koristiti igru, obmanu, prijetnje ili druge oblike prinude kako bi uključili djecu i održali njihovu šutnju. Oni često koriste ubjedljive i manipulativne taktike kako bi zadržali interesovanje djeteta. Ove taktike, poznate kao "grooming", mogu uključivati kupovinu poklona ili organizovanje posebnih aktivnosti, što može dodatno zbuniti žrtvu. Ako Bosna i Hercegovina želi postati članicom Evropske unije, ne samo da će morati uskladiti zakonodavstvo sa evropskim normativima i standardima, već će krivična djela koja predstavljaju seksualno nasilje svrstati u krivična djela protiv polnih sloboda i s tim u vezi usvojiti protokol o postupanju sa žrtvama seksualnog nasilja u kojem će biti posebno definisana prava žrtava krivičnih djela.

¹⁵² To se može nazvati e-bezbjednost (*e-safety*), online bezbjednost ili internet bezbjednost (*Online Safety or Internet Safety*), ali sve to znači isto. Radi se o riziku; o tome da se bude svjestan mogućih prijetnji koje onlajn aktivnosti (*online activity*) mogu donijeti i kako se sa njima nositi. Ovi rizici se dijele u četiri kategorije: (1) ponašanje: ponašanje djece može ih dovesti u rizik (*may put them at risk*); (2) sadržaj: pristup neprimjerenom ili u nepouzdanom sadržaju (*inappropriate or unreliable content*) može ugroziti djecu; (3) kontakt: interakcija sa neprimjerenim, neprijatnim ili opasnim osobama (*unsuitable, unpleasant or dangerous people*) može ugroziti djecu; (4) komercijalizam (*commercialism*): korišćenje platformi (*platforms*) sa skrivenim troškovima (*hidden costs*) može ugroziti djecu ove kategorije rizika onlajn bezbednosti.

¹⁵³ Ovo zamjenjuje prethodna krivična djela koja se odnose na tzv. „pornografiju iz osвете” gdje je postojala namjera izazivanja štete.

¹⁵⁴ *Sextorsion* (spoj riječi *sex* i *extortion*) koristi nefizičke oblike prinude da iznudi seksualne usluge od žrtve. *Sextorsion* se odnosi na široku kategoriju seksualne eksploatacije u kojoj je zloupotreba moći sredstvo prinude, kao i na kategoriju seksualne eksploatacije u kojoj je prijetnja objavljivanjem seksualnih slika ili informacija sredstvo prinude.

POPIS LITERATURE

- Baker, K. (1997). "Once a rapist? Motivational evidence and relevancy in rape law", *Harvard Law Review*, January.
- Baldry, A.C., Magalhães, M.J. (2018). *Femicide across Europe: Theory, research and prevention*, Bristol University Press.
- Barstow, A.L. (2021). *War's dirty secret: rape, prostitution, and other crimes against women*, editor The Pilgrim Press.
- Bojanić, I., Mrčela, M. (2006). "Svrha kažnjavanja u kontekstu šeste novele Kaznenog zakona", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 13, broj 2, 431-449.
- Carol, E. at al. (2012). *Rape and sexual assault in the legal system*, Committee on National Statistics.
- Fрати, P., De Simone, S., Pollice, G., Giacani, E., Cipolloni, L., Orsini, F. (2025). "Legal Perspectives on Sexual Violence: A Cross-European Study", *Forensic Sciences*, 5(3), 38. <https://doi.org/10.3390/forensicsci5030038>.
- Groth, A. N., Hobson, W. (1983). *The dynamics of sexual assault*, in Schlesinger, L. and Revitch, E. (eds.), *Sexual Dynamics of Anti-Social Behavior*. Springfield, IL, Charles C. Thomas.
- Grzyb, M., Naudi, M., Marcuello-Servós, C. (2018). *Femicide across Europe: Theory, research and prevention*, Bristol University Press.
- Joleby, M., Landström, S., Lunde, C., Jonsson, L. *Basically you are raping me: Online child sexual abuse victim's experiences, feelings and mental health issues*. Unpublished.
- Joleby, M., Landström, S., Lunde, C. et al. (2021). "Experiences and psychological health among children exposed to online child sexual abuse - a mixed methods study of court verdicts", *Psychology, Crime and Law*, 27(2), 159-181, doi: 10.1080/1068316X.2020.1781120.
- Kouta, C., Boira, S., Nudelman, A., Aisha K., Gill, A.K. (2018). *Femicide across Europe: Theory, research and prevention*, Bristol University Press.
- Krystle, G. (2014). "An Explanation of Human Rape: An Integration of Sociobiology and Social Science", *WUPJ*, Volume 2, September.
- Lloyd, E. A. (2001). "Science Gone Astray: Evolution and Rape", 99 *MICH. L. REV.*, 1536. Available at: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol99/iss6/17>.
- Niamh, H. (2010). "Creating a Definition of Rape in International Law: The Contribution of the International Criminal Tribunals", in Shane Darcy and Joseph Powderly (eds), *Judicial Creativity at the International Criminal Tribunals*, Oxford, online edn, Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199591466.003.0007>.
- O'Hanlon et. al. (2024). "Trauma Violence Abuse", *Sage journals*, 25(2):1219-1234. doi: 10.1177/15248380231176062.
- O'Hanlon et. al. (2023). *Misogynistic Extremism: A Scoping Review*, doi: 10.1177/15248380231176062.
- Russell, D. (2008). *Femicide Politicizing Killing Females*, Washington D.C.
- Russell, D., Trew, S., Smith, R., Higgins, D.J., Walsh, K. (2025). "Primary prevention of harmful sexual behaviors by children and young people: A systematic review and narrative synthesis", *Aggression and Violent Behavior*, Volume 81.
- Shields, R. T., Letourneau, E. J. (2015). "Commercial Sexual Exploitation of Children and the Emergence of Safe Harbor Legislation: Implications for Policy and Practice", *Current Psychiatry Reports*, 17(11), 2.
- Thornhill, R., Palmer, C. T. (2000). *A natural history of rape: Biological bases of sexual coercion*, The MIT Press.
- Tucker, J.T. (1984). "The Use of Scientific Evidence in Rape Prosecutions", 18 *U. Rich. L. Rev.*, 851, <http://scholarship.richmond.edu/lawreview/vol18/iss4/8>.
- Turvey, B. (2002). *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, Academic Press, London.
- Walton, M. A. (2022). "Prevention of sexual violence among college students: Current challenges and future directions", *J Am Coll Health*, 70(2), 575-588. doi: 10.1080/07448481.2020.1757681.

**SPECIAL AND GENERAL PREVENTION OF SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA**

prof. dr Marina M. Simović

Full professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University “Apeiron” in Banja Luka

e-mail: marina.simovic@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>

prof. dr Azra Adžajlić – Dedović

Full professor, Faculty of Criminology, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo,

e-mail: aadzajlic@fkn.unsa.ba

<https://orcid.org/0000-0002-4873-9782>

Abstract: *When we say violence against children, the European union legislation distinguishes between: abuse, bullying, youth violence (gang violence), intimate partner violence, domestic violence, sexual and emotional violence. Bosnia and Herzegovina has not defined most of these forms of violence against children as criminal offences nor has it adopted uniform penalties for the same criminal offences, which allows perpetrators of crimes to be punished more leniently. In a country where there is no uniform legal regulation regarding the prevention and suppression of sexual violence, and especially sexual violence against children, due to the different definitions not only of criminal offences but also of penalties for certain crimes in the entities and the Brčko District, the logical consequence is the lack of general prevention, because perpetrators of crimes will use this inconsistency of legislation to avoid criminal liability or be punished more leniently. Legislation does not allow the establishment of a unified policy regarding the prevention and suppression of sexual violence against children. Furthermore, the prescribed statute of limitations prevents these children, from the age of 14, from choosing to prosecute and take legal action against those responsible for the committed sexual violence when they reach 20 years or older, when they become psychologically and physically mature and financially capable. The absence of punishment or “mild criminal policy” favors the recurrence and escalation of sexual violence against children, so that sexual violence goes beyond the scope of “conventional crime” and increasingly and in greater numbers becomes “trafficking in children for sexual exploitation”, whether it is sexual violence through digital technologies or the rape of children through abuse of official position or their incitement to prostitution and exploitation for the purpose of “child pornography”. Victimization by sexual violence is a public health and social problem with negative consequences for mental health, because the victims in most cases suffer from “rape syndrome”, but also from some sexually transmitted diseases, such as HIV and for life.*

Keywords: *victimization of children by sexual violence, recidivism, secondary victimization, children victims.*

ОСНОВНИ ИЗВОРИ ОДГОВОРНОСТИ ЗА МЕЂУНАРОДНА КРИВИЧНА ДЕЛА

Академик проф. др Мирослав Баљак

Факултет за европске правно-политичке студије Београд¹⁵⁵

Абстракт: Рад се бави анализом примарних извора одговорности за међународна кривична дела у оквиру савременог међународног кривичног права. Посебна пажња посвећена је улози међународних уговора као кључних правних аката у дефинисању кривичних дела и утврђивању одговорности, са освртом на најзначајније инструменте међународног права. У раду се даље разматра значај статута *ad hoc* трибунала, Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију и Међународног кривичног трибунала за Руанду, који су кроз своју праксу допринели развоју стандарда кривичне одговорности на међународном нивоу. Посебан део рада посвећен је општим правним начелима признатим од стране просвећених народа, као и општим начелима међународног кривичног права, која представљају важан извор за попуњавање правних празнина и обезбеђивање правичности у поступању. Анализом наведених извора указује се на њихову међусобну повезаност и комплементарност у изградњи система одговорности за најтежа кривична дела од значаја за међународну заједницу. Циљ рада је да се сагледа значај и домет ових извора у формирању и примени норми међународног кривичног права, као и њихов утицај на развој савремених правних стандарда.

Кључне речи: међународна кривична дела, извори права, међународни уговори, општа правна начела, међународно кривично право, кривична одговорност.

Увод

Бављење кривичном одговорношћу за међународна кривична дела подразумева свеобухватно сагледавање извора права који чине нормативни оквир унутар којег се идентификују и примењују правила релевантна за утврђивање одговорности у конкретним случајевима. Ови извори представљају полазиште за разумевање како самих кривичних дела, тако и услова под којима се одређено лице може сматрати одговорним. У том смислу, у теорији је општеприхваћено становиште да формалне изворе кривичног права чине правни акти који садрже кривичноправне норме – норме којима се одређују међународна кривична дела, прописују санкције за њихове учиниоце, као и утврђују основи и услови кривичне одговорности и кажњивости. Полазећи од оваквог схватања, могло би се закључити да међународно кривично право, бар на први поглед, не сусреће значајне потешкоће у погледу идентификације извора права који се примењују у конкретним ситуацијама.¹⁵⁶

Ипак, сложеност овог питања постаје очигледна уколико се извори права посматрају шире, односно не само у формалном, већ и у материјалном и емпиријском смислу. У том контексту, извори међународног кривичног права обухватају не само писане правне акте, већ и

¹⁵⁵ baljak.miroslav@gmail.com

¹⁵⁶ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 117.

друштвене односе, вредности и потребе које условљавају настанак и развој кривичноправних норми. Такво разумевање указује да право није изолован систем норми, већ динамичан процес који се обликује под утицајем различитих друштвених, политичких и историјских фактора. Управо због тога, утврђивање применљивих извора права у пракси представља сложен и често деликатан задатак, који захтева не само познавање позитивног права, већ и разумевање ширег контекста у коме се оно примењује.

Извори међународног кривичног права имају вишеструку улогу у систему међународне правде. Пре свега, они представљају основу за обезбеђивање правне сигурности, јер омогућавају доследну и предвидиву примену права у поступцима утврђивања кривичне одговорности. Истовремено, они делују као механизам ограничења, спречавајући произвољност у тумачењу и примени норми, што је од посебног значаја имајући у виду тежину и последице међународних кривичних дела. Поред тога, извори права имају и развојну функцију, будући да одражавају достигнути степен развоја међународног кривичног права, али и указују на правце његовог даљег усавршавања.

У разматрању извора међународног кривичног права неопходно је поћи од савременог поимања ове правне гране, које је резултат дуготрајног историјског развоја и еволуције међународне заједнице. Посебан значај у том контексту има разграничење између међународних кривичних дела у ужем смислу, која представљају најтеже повреде међународног права од интереса за целокупну међународну заједницу, и међународних кривичних дела у ширем смислу, која обухватају и дела са елементом иностраности или међународним значајем. Ова подела није само теоријског карактера, већ има непосредан утицај на одређивање релевантних извора права и њихову примену у конкретним случајевима.¹⁵⁷

Коначно, важно је указати и на однос међународног кривичног права са другим гранама права, пре свега међународним јавним правом, али и унутрашњим кривичним правом држава. Тај однос додатно усложњава питање извора права, јер подразумева преплитање различитих правних система, норми и принципа. Управо из тог разлога, анализа извора одговорности за међународна кривична дела не може бити сведена на формално набрајање правних аката, већ мора обухватити и њихову међусобну повезаност, хијерархију и практични значај у поступку примене права. Ово питање стога остаје једно од кључних и истовремено најизазовнијих у савременој теорији и пракси међународног кривичног права.

Међународни уговори

Међународни уговори несумњиво заузимају централно место међу изворима међународног кривичног права. Овакав став заснива се на чињеници да управо путем уговора државе, као носиоци суверенитета, на сагласан и правно обавезујући начин уређују међусобна права и обавезе у области инкриминације најтежих кривичних дела од значаја за међународну заједницу. Уговорни механизам омогућава прецизно дефинисање бића кривичних дела, укључујући њихове објективне и субјективне елементе, као и утврђивање различитих облика кривичне одговорности, што представља кључну претпоставку за њихово ефикасно процесуирање.

Значај уговора као извора права посебно је видљив у делу односа између норми унутрашњег и међународног права, а које се огледају у потреби да се норме унутрашњег права прилагоде одредбама закљученог и ратификованог међународног уговора. О томе сведоче одредбе Женевских конвенција из 1949. године које подразумевају непосредну примену за државе уговорнице (члан 1. Прве Женевске конвенције, Друге Женевске конвенције, Треће

¹⁵⁷ С. Аврамов, М. Крећа: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001, стр. 45.

Женевске конвенције и Четврте Женевске конвенције) и допунски протоколи уз женевске конвенције из 1977. године¹⁵⁸ или у делу у коме се норме међународног права сматрају саставним делом унутрашњих правних поредака како их третирају поједина национална законодавства. Такође и Устав Републике Србије у члану 16. став 2. одређује да су „општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују“. На овом месту не пренебрегавамо чињеницу да су поједина кривична дела кажњива без обзира на постојање или непостојање инкриминација у нормама унутрашњег правног поретка. Имајући у виду да се у конкретном случају бавимо међународним кривичним делима у ужем смислу, потреба усклађивања унутрашњих и међународних норми несумњива је, како са аспекта уговора, тако и са аспекта општих норми међународног права.

Под уговорима који представљају основ међународног кривичног права убрајамо норме „хашког права“ из 1907. године, норме „женевског права“ из 1949. године, Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, статуте *ad hoc* војних и цивилних судова, као и одредбе Статута Међународног кривичног суда. Наведени извори права имали су пресудан утицај на све остале изворе права који су уследили почев од статута међународних војних судова, *ad hoc* трибунала до Статута Међународног кривичног суда имајући у виду утицај на национална законодавства, као и на судску праксу и правну теорију као „помоћних средстава за утврђивање извора права“.¹⁵⁹ Разматрајући уговоре као изворе права указује се на њихову разноврсност. У том смислу указујемо на чињеницу да они могу бити билатерални, регионални, мултилатерални, легислативни или контрактуални уговори.¹⁶⁰ Последњи значајан пример статута као извора права, представља Статут Међународног кривичног суда, који представља „легислативни мултилатерални уговор отвореног карактера“.¹⁶¹

У светлу уговора као извора права, указујемо да је значај билатералних, регионалних и мултилатералних уговора већи код међународних кривичних дела у ширем смислу, полазећи од чињенице да међународна кривична дела у ужем смислу имају своје изворе у међународним конвенцијама које су као такве већ примењиве као главни извор права, али и као извор права који можемо подвести под међународни обичај или општа правна начела.

Статути *ad hoc* трибунала

Једну од карактеристика развоја међународног кривичног права представља оснивање и функционисање *ad hoc* трибунала, међународних судова и других мешовитих и хибридних судова¹⁶², чија пролиферација у последњој деценији двадесетог века представља незаобилазну чињеницу у развоју међународног кривичног права¹⁶³. Из тог разлога статути *ad hoc* трибунала и међународних судова као извори права заслужују посебан осврт. Ово из разлога што сам процес настајања статута *ad hoc* судова одудара од концепта уговорног прихватања

¹⁵⁸ Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 16/78.

¹⁵⁹ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 119.

¹⁶⁰ Ibidem, стр. 120.

¹⁶¹ Т. Шурлан: *Злочин против човечности у међународном кривичном праву*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 241.

¹⁶² Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 97.

¹⁶³ Крајем двадесетог века основани су *ad hoc* трибунали: Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни кривични суд за Руанду, као и мешовити судови у Источном Тимору, Косову и Метохији, Камбоџи, Сијера Леонеу.

међународних обавеза што омогућава да се ови извори права третирају ван категорије уговора или међународних конвенција (уговорног карактера).

Са друге стране, легитимитет одлука ових органа често је био предмет разноврсних критичких разматрања. Приговор начела законитости је тек један од многих приговора са којима се суочава судска пракса и правна теорија. Како би се данас могао третирати Закон број 10. Контролног савета за Њемачку? Да ли би се овај акт могао сматрати као извор права у смислу међународних конвенција или као национални извор права, имајући у виду да је исти донет (према наводима из увода) „у циљу извршења одредби Московске декларације од 30. октобра 1943. године, Лондонског споразума од 8. августа 1945. године и Статута Међународног војног суда у Нирнбергу“¹⁶⁴, као и имајући у виду чињеницу да је донет од стране представника сила победница у рату, а не од стране домицилних власти?

Сама генеалогичка *ad hoc* судова указује на комплексност извора права. Међународни војни суд у Нирнбергу основан је Споразумом влада савезника од 8. августа 1945. године као „суд за суђење ратним злочинцима чија кривична дела немају посебну географску одређеност“¹⁶⁵. Суд је устројен као четворочлано тело именовано од страна потписника Статута, односно од стране савезника. Значајан куриозитет представљају одредбе Статута које утврђују да суд није везан формалним прописима доказног поступка (члан 19.), те одредбе који не омогућавају право на жалбу (члан 26.) и омогућавају Контролном савету за Њемачку, као политичком телу да смањи, повећа или измени осуду (члан 29.). Са друге стране, Међународни војни трибунал за Далеки Исток је установљен појединачним актом, тј. извршном наредбом врховног команданта савезничких снага генерала Дагласа Мекартура од 19. јануара 1946. године којим су именовани и чланови овог Трибунала.¹⁶⁶

Упркос бројним сличностима са Статутом Међународног војног суда у Нирнбергу, овај Трибунал је своју надлежност у смислу *ratione temporis* проширио на временски период од 1928. до 1945. године. Он је још у току свог рада био суочен са значајним оспоравањима процесне природе, који је у великој мери компромитовао и сам Трибунал. У том смислу приговори су се односили на чињеницу да јапански цар Хирохито није био обухваћен оптужбом јер је добио имунитет, до примедби процесног карактера које су указивале на бројне повреде права окривљених на правично суђење. Значајан реликт овог Трибунала представља пресуда у предмету Јамашита којом је установљена командна одговорност, као и приписивање командне одговорности цивилним лицима.

Период након Другог светског рата обележио је пораст броја *ad hoc* трибунала и хибридних судова. У том смислу се указује на „октроисани“ карактер оснивања Хашког трибунала и Међународног кривичног суда за Руанду од стране Савета безбедности, услед чега је Хашки трибунал до данашњих дана трпео значајне критике у погледу легалитета. На другој страни су међународни судови „треће генерације“ чији су репрезенти судови у Источном Тимору, Косову и Метохији, Камбоџи и Сијера Леонеу.¹⁶⁷ По начину оснивања ови судови представљају потпуну новину. Суд у Источном Тимору основан је Резолуцијом Савета безбедности 141/2002 којом је предвиђено оснивање Посебног већа за тешка кривична дела

¹⁶⁴ Љ. Прљета: *Злочини против човечности и међународног права – нирнбершка пресуда и документи о геноциду*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992, стр. 47.

¹⁶⁵ Ibidem, стр. 35.

¹⁶⁶ В. Ђуро Деган, Б. Павишић, В. Беширевић: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 458.

¹⁶⁷ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 197.

којим је уређен унутрашњи кривичноправни систем. Посебан преседан представља устројство судова на Косову и Метохији у којима су Уредбом Специјалног изасланика Генералног секретара ОУН именовани страни држављани као „међународни службеници“ у својству тужиоца и судија. Куриозитет овог суда представља чињеница да „интернационални карактер овог суда проистиче из „именовања“ специјалног изасланика Генералног секретара ОУН, као и да су исти били овлашћени да поступају без ограничења, како *ratione temporis*, тако и *ratione materie*.¹⁶⁸

Посебност судова у Сиера Леонеу и Камбоди огледа се у њиховом уговорном карактеру, али по први пут се међународни суд који суди за најтежа кривична дела формира путем уговора који потписују суверене државе са једном међународном организацијом. На основу свега наведеног, закључујемо да оваква пролиферација међународних судова након Другог светског рата омогућава деобу на војне, цивилне, хибридне, сталне и *ad hoc* судове. Овакав насумичан процес оснивања међународних судова и трибунала није допринео развоју међународног кривичног права, будући да је сам поступак оснивања ових судова био резултат односа снага у једном тренутку, да су исти садржали значајне недостатке у погледу утврђивања норми материјалног и процесног права. У том смислу важно је указати на начин оснивања Међународног кривичног суда, тј. на уговорни карактер приступа суду, као и на чињеницу да након дужег времена по први пут на једном месту су на свеобухватан начин одређене дефиниције кажњивих дела и природа одговорности за ова дела. Наравно, системски проблем Међународног кривичног суда налазимо у превеликом односу зависности према Савету безбедности, као и у чињеници да Статут у основи није садржао дефиницију агресије, коју је уврстио тек 2010. године на ревизионој конференцији у Кампали, са предстојећим дуготрајним поступком ратификације.

На првом месту, указује се на политичку природу органа који се јављају у улози доносиоца појединих аката који се јављају као извор права. Пракса ОУН је показала да су поједини органи ОУН приступали доношењу резолуција којима је вршена квалификација појединих дела у кривичноправном смислу, а која је са аспекта међународног кривичног права могла бити подвргнута значајном критичком осврту. Указујемо на чињеницу да је Генерална скупштина ОУН у Резолуцији број 47/121 од 18.12.1992. године констатовала „...да етничко чишћење представља један вид геноцида!“. Са друге стране, Комисија експерата је поступањем по захтеву Савета безбедности¹⁶⁹ покушала да путем појмовног дефинисања етничког чишћења одреди и правну квалификацију овог дела. Тако се у извештају наводи „да се у пракси етничког чишћења стичу елементи злочина против човечности и ратног злочина“.¹⁷⁰ На овом месту указујемо и на Резолуцију Савета безбедности број 827 од 25. маја 1993. године којом је утврђена обавезујућа снага Резолуције у погледу сарадње са Хашким трибуналом. Истоветне обавезе утврђене су и у Резолуцији Савета безбедности којом је основан Међународни кривични суд за Руанду.

Овакви извори права представљају куриозитет полазећи од чињенице да је орган-доносилац норме без обзира на свој политички карактер приступао вршењу правне квалификације појединих међународних кривичних дела, ван самог акта које третирамо као извор права. Све то је за последицу имало и прихватање ставова органа ОУН у поступку утврђивања облика кривиче. Закључак Хашког трибунала о имплицитном садржају доктрине

¹⁶⁸ Ibidem, стр. 102.

¹⁶⁹ Резолуција Савета безбедности број 780 од 6. октобра 1992. године.

¹⁷⁰ Р. Гатман, Д. Риф: *Лексикон ратних злочина*, Самиздат, Београд 1999, стр.56.

заједничког злочиначког подухвата у оквирима Статута (који је донео Савет безбедности) кроз позивање на изјаве и извештаје Генералног секретара ОУН, те закључке органа доносиоца, један је од примера ограничавајућег карактера овог извора права. Још једна проблематична тачка оваквих извора права представља могућност да се кроз њих изграђује кривичноправни режим на нивоима политичког одлучивања који је, по правилу, заснован на неједнакости чланова међународног друштва. Са друге стране, наведене резолуције наводимо као пример извесног одступања од уговорног карактера других извора међународног кривичног права као што су: Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, Први и Други Допунски протокол уз женевске конвенције, Статут Међународног суда правде, те Статут Међународног кривичног суда, који имају карактер вишестраних уговора, а које можемо сврстати и у општа правна начела међународног права.

Имајући у виду да наведени акти (резолуције Савета безбедности као једностранни акти међународне организације) представљају изворе права, као и чињеницу да нису уговорног карактера, тј. не заснивају се на уговорном приступу, али уз присутну чињеницу обавезности, тј. да имају карактер *erga omnes*, сматрамо да се ови извори права ипак не могу у потпуности поистоветити са примарним тј. главним изворима права у виду међународних конвенција и уговора. Стога сматрамо да статутима трибунала и судова треба дати карактер „помоћног извора права“, раме уз раме са судском праксом или међународним обичајима. Указујемо на чињеницу да се статут *ad hoc* трибунала, иако проистекли из аката међународних организација у оквиру вршења својих овлашћења, у делу у коме се одређује њихова стварна надлежност, позивају управо на међународне уговоре.

У том смислу тешко је прихватљив закључак који овакве изворе права поистовећују са међународним уговорима, као што то чини Хашки трибунал. О схватању Статута хашког трибунала као извора права довољно сликовито сведочи крајње контроверзан закључак овог трибунала: „Но, није потребно да то кривично дело, односно вид одговорности буду изричито поменути да би потпадали под надлежност Међународног суда. За разлику од, на пример Римског Статута сталног Међународног кривичног суда, Статут Хашког трибунала није и нема намеру да буде пажљиво разрађен кодекс који изричито предвиђа сваку могућу ситуацију и њено решење. Он више-мање уопштено дефинише оквир надлежности унутар којег је Међународном суду поверен мандат да делује“. На овај начин статут *ad hoc* трибунала јављају се као извори права, како од стране доносиоца, тако и кроз позивање на већ постојеће несумњиве изворе права.

Општа правна начела призната од стране просвећених народа

Овај извор права се у једној мери поклапа са извором права у виду „општих правних начела међународног кривичног права“. Међутим, без обзира на наведени закључак, сматрамо да постоје и значајне специфичности које проистичу из природе међународног кривичног права, па из тог разлога у прилици смо да раздвојимо ова два извора права. Дамгард наводи да се ови извори права препознају као „независни извори међународног права“.¹⁷¹ Уколико се задржимо на квалификативу „препознају цивилизовани народи“, уз опаску да се овакво одређење данас може третирати као анахронизам који је можда имао оправдања у време усвајања Статута Међународног суда правде у коме је процес деколонизације био тек у обећавајућој најави, указујемо да се данас овај извор права може одређивати као „принципи који су заједнички већини препознатих правних система“, а не о принципима потврђеним од стране свих цивилизованих нација.

¹⁷¹ C. Damgard: *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes*, Springer, 2008, p. 34.

Данас овај извор права омогућава супротна значења. Деган наводи да се „општа правна начела схватају као основ сваког правног односа, без којих ниједан правни поредак, било унутрашњи, било међународни не би могао да функционише...у супротном схвата се као овлашћење или позив судији да прибегне начелима заједничким унутрашњем праву држава које се сматрају развијеним. Дакле, у првом значењу, општа правна начела основ су сваког права, а у другом случају она су његов супсидијарни извор у недостатку неког одређенијег правила“.¹⁷² У том смислу и Јовашевић истиче: „Она нису настала са намером да уреде и регулишу конкретне односе у међународној заједници у одређеном временском периоду, али без њих правни поредак-међународни, транснационални, супранационални или унутрашњи не би био могућ, нити би могао ефикасно деловати“.¹⁷³ Карактеристика овог извора права огледа се у чињеници да он представља својеврсну сублимацију правних норми у виду општих начела кроз креирање апстрактних правила које егзистирају у унутрашњем правном поретку већег броја држава које творе међународно друштво. У суштини, ови принципи ма како били општи, од значаја су јер указују на историјски развој, као и што могу да служе као помоћно средство за интерпретацију међународног уговорног или обичајног права.

Зато се овај извор права одликује највећом апстрактношћу. Из овог карактера проистиче и његова неодређеност, те могућност само начелне применљивости на конкретан случај. Аврамов врши разграничавање овог извора међународног права са начелима међународног права¹⁷⁴, па начела међународног права ставља испред овог извора права. Имајући у виду овакво одређење овог извора права, поставља се питање да ли се у овај извор права могу убрајати начела кривичног права која проистичу из највећих правних система у условима када се она не могу поистоветити са начелима међународног кривичног права. Ови принципи се преклапају са појединим принципима које наводимо и као опште принципе међународног или међународног кривичног права, и то се најсликовитије види у принципу *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, принципу *ne bis in idem* или претпоставци невиности.

На разлику између општих начела међународног кривичног права и општих начела међународног права, са једне стране, и општих начела кривичног права која признаје заједница држава, са друге стране, указује и Касезе¹⁷⁵. Основ за ово разликовање можемо пронаћи у чињеници да би се у овај извор права уврстила и она начела и принципи који још увек нису нашли своје отелотворење у систему међународног кривичног права. Од значаја је и сам процес стварања норми међународног кривичног права који се креће од међународног друштва ка државама, за разлику од овог извора права код кога процес изградње начела иде у супротном правцу од држава ка међународном друштву. Сама чињеница да и Статут Међународног кривичног суда у члану 21. овај извор права сврстава у трећи извор (или трећу категорију) указује да се и он може јавити као помоћни извор права у случају „када се не може применити ниједан од горе поменутих извора“.

Уосталом, уколико би се овом извору права дало дејство примарног извора права, онда би међународни уговори (који не би били у сагласју са овим извором) морали да уступку пред

¹⁷² В. Ђуро Деган, Б. Павишић, В. Беширевић: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 36.

¹⁷³ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 118.

¹⁷⁴ С. Аврамов, М. Крећа: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001, стр. 61.

¹⁷⁵ А. Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 35.

њим. У том светлу и Статут Међународног кривичног суда (будући да начела међународног права сврстава у трећу групу извора, иза одредби самог Статута и правила поступка), садржи потенцијалну контрадикторност у основи.

Општа начела међународног кривичног права

Значај овог извора права огледа се у специфичностима којима обилује међународно кривично право у односу на друге гране права. Потреба да се ова начела раздвоје од других извора права, посебно од општих правних принципа и општих начела међународног права, заснива се на чињеници да у поступцима утврђивања кривичне одговорности општа начела нису увек довољан извор. У таквим условима поставља се питање идентификације и примене ових начела. Касезе закључује: „Општа начела међународног права састоје се од оних начела која су инхерентна међународном правном систему. Њихова идентификација не захтева предузимање сложеног упоредног проучавања свих главних система света, већ се могу сагледати – користећи, при томе, методе уопштавања и индукције-посматрањем главних особина међународног правног поретка¹⁷⁶“.

У том смислу илустративан је закључак Хашког трибунала: „Пошто је суочено са различитим решењима у унутрашњим правним системима, Претресно веће сматра да поштено решење може произаћи, како из циља одредаба Статута, тако и из општих идеја на којима почива Статут, те из општих начела правде које прихватају правници и примењују војни судови... Због тога је на већу да покуша да нађе опште начело које ће бити у складу са основним карактеристикама и захтевима међународне кривичне правде“.

У општа начела кривичног права убрајамо принцип легитимности, принцип солидарности и сарадње међу државама, принцип узајамног поверења међу државама, принцип елиминације политичке обојености, принцип организоване борбе против криминалитета, принцип заштите основних права човека, принцип хуманости, принцип праведности, принцип сразмерности и принцип индивидуализације казне¹⁷⁷. На другој страни су начела уже природе која су карактеристична за кривично право, а које уз потребне измене усваја и међународно кривично право. У та начела убрајају се: начело законитости, начело презумпције невиности окривљеног, начело *lex mitius*, начело кривице, начело правичног суђења и поступања у разумном року, начело *ne bis in idem*, право на жалбу, право на накнаду штете.

Стојановић указује на одређене специфичности начела међународног кривичног права, као и на одређене спорне сегменте код појединих начела. У том смислу начело законитости је шире одређено на начин који у себи садржи четири сегмента (*nulla poena sine lege scripta*, *nulla poena sine lege praevia*, *nulla poena sine lege certa* и *nulla poena sine lege stricta*). Начела легитимности, индивидуалне субјективне одговорности, солидарности и узајамног поверења међу државама, хуманости и начела праведности и сразмерности се према овом аутору суочавају са значајним изазовима услед различитог поступања појединих држава или међународних организација до мере да се иста у потпуности угрожавају¹⁷⁸. Јовашевић сублимира ова начела у историјском развоју и као основна начела међународног кривичног права (пored начела општијег карактера) наводи начело законитости (или легалитета), презумпцију невиности окривљеног, *lex mitius*, принцип кривице, принцип правичног и брзог

¹⁷⁶ Ibidem, стр. 36.

¹⁷⁷ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 107.

¹⁷⁸ З. Стојановић: *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008, стр. 17-31.

суђења (које у себи инкорпорира право на независтан и непристрасан суд, право на решење кривичне ствари правилно, јавно и у разумном року и право на коришћење процесних права од стране окривљеног, посебно да буде обавештен о оптужби и основама оптужбе, те право на одбрану, право на једнакост оружја итд.), принцип *ne bis in idem*, право на жалбу у кривичним предметима, право на накнаду штете због незаконитог лишења слободе или погрешне кривичне осуде, принцип незастарелости најтежих међународних кривичних дела, идентитет двоструке кажњивости, принцип *aut dedere aut judicare*¹⁷⁹.

Начело законитости подразумева скуп других начела која се у међународном кривичном праву јављају и виду забране повратног дејства закона (*nullum crimen sine lege praevia*), забране употребе аналогije (*nullum crimen sine lege stricta*), начело писаног закона (*nullum crimen sine lege scripta*), начело одређености законских описа (*nullum crimen sine lege certa*) и начело да нема казне без законске инкриминације (*nulla poena sine lege*). Важна његова карактеристика огледа се у чињеници да је начело законитости из националних правних система преузето као основно у најважнијим међународним правним актима (Универзална декларација о правима човека, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода). Суштински значај овог начела огледа се у гарантивној функцији и правној сигурности сваког ко се суочава са оптужбама за најтежа кривична дела, да неће бити гоњен за она дела која нису била инкриминисана пре него што су иста учињена. Ово је уједно најкомплексније начело које је било предмет значајних разматрања и полемика у процесу пред Међународним војним судом у Нирнбергу, све до усвајања Статута Међународног кривичног суда.

Начело индивидуалне кривичне одговорности је једно од најзначајних начела које у последњих двадесет година кроз праксу *ad hoc* трибунала бива све више релативизовано до крајњих граница. Нови поглед на ово начело присутан је још од суђења у Нирнбергу које је довело до објективизације субјективне кривичне одговорности. То је дошло до изражаја у делу у коме се утврђивала одговорност организација, из које је проистекла одговорност по основу самог чланства у некој криминалној организацији на основу чл. 9. и 10. Статута Међународног војног суда у Нирнбергу и члана 2. став 1. тачка д) Закона број 10. Контролног савета за Немачку. Након тога међународно кривично право кретало се даље у правцу објективизације индивидуалне одговорности кроз креирање доктрина о командној одговорности, заједничком злочиначком подухвату, као и предлозима за увођење кривичне одговорности државе и међународних корпорација.

У том смислу видимо и значај Статута међународног кривичног суда који остаје на принципу индивидуалне кривичне одговорности са одређеним одступањима које омогућавају широка одређења одредби члана 25. Статута. Једно од значајних начела је и начело забране аналогije које сматрамо специфичним у међународном кривичном праву будући да ограничења овог принципа у међународном јавном праву већ постоје у релевантним одредбама Статута Међународног суда правде. Овај принцип је последњи пут потврђен усвајањем Статута Међународног кривичног суда који у члану 22. изричито забрањује употребу аналогije у утврђивању значења прописа, док у члану 21. Статут Међународног кривичног суда прибегавање начелима кривичног права сврстава у помоћне изворе права у условима када се не може применити Статут, Правила поступка и извођење доказа и потом уговори, принципи и начела међународног права и права оружаног сукоба.

¹⁷⁹ Д. Јовашевић: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010, стр. 107-110.

На овом месту важно је указати на разлике у принципима међународног кривичног права које настају у домену конкретне примене норми. Ове разлике карактеристичне су за *ad hoc* судове. И површан преглед принципа које овде наводимо, у смислу „основних и руководних начела међународног кривичног права,¹⁸⁰“ указује на велике разлике у погледу *ratione materie*, а који су имали своје консеквенце и у погледу идентификације и утврђивања одговорности за међународна кривична дела (о наведеном сведочи надлежност за одређена кривична дела која је у свим судовима основаним након Другог светског рата одређена различито). Из ових принципа проистичу разлике које можемо свести на ниво недоследности, а које пристичу из статута Међународног војног суда у Нирнбергу, Хашког трибунала, Међународног кривичног суда за Руанду, те Међународног кривичног суда. Ту, пре свега, имамо у виду различит приступ одређивању извора права, затим третирање саучесничке одговорности, одговорности по основу чланства у организацијама, као и примени института командне одговорности, приписивост командне одговорности на цивилна лица, те примени института заједнички злочиначки подухват у сва три своја облика. Такође значајна разлика је присутна и у односу према начелима којима се уређује положај окривљеног у кривичном поступку.

Закључујемо да су начела међународног кривичног права као извор права веома драгоцене, те да у поступку утврђивања одговорности за међународна кривична дела имају посебан значај. Овоме у прилог иде и чињеница да су ова начела у највећој мери већ присутна, како у међународноправним актима, тако и у националним законодавствима с тим што их сврставамо у помоћне изворе права, будући да долазе до изражаја у условима када не може да се утврди примена основних извора права

Начела међународног кривичног права можемо сврстати у две групе. Првој групи припадају начела која се у ужем смислу односе директно на процес утврђивања кривичне одговорности као што су: начело законитости, презумција невиности, начело о примени блажег закона, начело индивидуалне кривичне одговорности, начело правичног суђења, начело *ne bis in idem* и сл. који су карактеристични за кривичноправне системе. На другој страни су начела која на општи начин утврђују основне принципе одговорности и правде који требају да помире две наизглед крајности: борбу против међународних кривичних дела и заштиту виталних интереса међународног друштва и кажњавање учиниоца на начин који омогућава правну сигурност и заштиту права окривљених. Колико далеко може ићи примена општих начела указује и примена „Радбрухове формуле“ која се заснива на схватању „да се позитивно право мора сматрати противно правди и непримењивим када је несклад између права које се заснива на закону и правде тако неподношљиви да закон мора уступити пред правдом¹⁸¹“. У перспективи, сматрамо да ће овај извор права добијати на значају услед значајних промена које се одвијају у друштву, а које имају своје консеквенце и у погледу вршења кривичних дела, на које нису примењиве постојеће норме међународног кривичног права. У том смислу илустративна је полемика која се одвијала пред Хашким трибуналом у погледу појмовног одређивања и класификације силовања у предмету Фурунција¹⁸². Наравно, примена овог извора права омогућава уједно и највећи степен дискреционог одлучивања и процесног уопштавања (како закључује Касезе), што није увек у складу са начелом стриктне законитости. Из тих разлога међународно кривично право свој развој мора да настави кроз кодификације смањујући на тај начин могућност употребе овог извора права.

¹⁸⁰ Ibidem, стр. 110.

¹⁸¹ А. Касезе: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 162.

¹⁸² Пресуда Жалбеног већа у предмету Фурунција, параграф 177.

Закључак

Анализа примарних извора одговорности за међународна кривична дела показује да савремено међународно кривично право почива на сложенем и вишеслојном нормативном оквиру, у којем се преплићу различити извори права. Међународни уговори, као најзначајнији формални извори, обезбеђују јасну и обавезујућу правну основу за инкриминацију најтежих кривичних дела и утврђивање услова кривичне одговорности. Истовремено, статuti *ad hoc* трибунала, попут Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију и Међународног кривичног трибунала за Руанду, одиграли су значајну улогу у конкретизацији и даљем развоју ових норми кроз судску праксу. Посебан значај имају и општа правна начела призната од стране просвећених народа, као и општа начела међународног кривичног права, која доприносе попуњавању правних празнина и обезбеђивању правичности у примени права. Ови извори, иако мање формализовани, имају важну улогу у очувању кохерентности правног система и омогућавају флексибилност у тумачењу и примени правних норми.

Међусобна повезаност и комплементарност наведених извора указују на то да се одговорност за међународна кривична дела не може посматрати изоловано кроз један извор права, већ искључиво кроз њихово заједничко деловање. Управо у томе се огледа специфичност међународног кривичног права, које се развија на пресеку различитих правних система и под утицајем динамичних друштвених и политичких околности.

У коначном, може се закључити да примарни извори одговорности представљају темељ за изградњу ефикасног система међународне кривичне правде, али и да њихова примена у пракси захтева континуирано унапређење и усаглашавање. Само кроз даљи развој и прецизирање ових извора могуће је обезбедити доследну примену права и ефикасно санкционисање најтежих повреда међународног права, што остаје један од кључних изазова савременог правног поретка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Аврамов, С, Крећа, М: *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2001.
2. Гатман, Р, Риф, Д: *Лексикон ратних злочина*, Самиздат, Београд 1999.
3. Damgard, С: *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes*, Springer, 2008.
4. Деган, В. Ђуро, Павишић, Б, Беширевић, В: *Међународно и транснационално кривично право*, Службени гласник, Београд, 2011.
5. Јовашевић, Д: *Међународна кривична дела: Одговорност и кажњивост*, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2010.
6. Касезе, А: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
7. Прљета, Љ: *Злочини против човечности и међународног права – нирнбершка пресуда и документи о геноциду*, Службени лист СРЈ, Београд, 1992.
8. Резолуција Савета безбедности број 780 од 6. октобра 1992. године.
9. Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, број 16/78.
10. Стојановић, З: *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008.
11. Шурлан, Т: *Злочин против човечности у међународном кривичном праву*, Службени гласник, Београд, 2011.

BASIC SOURCES OF RESPONSIBILITY FOR INTERNATIONAL CRIMINAL OFFENCES

Abstract: *The paper deals with the analysis of primary sources of responsibility for international crimes within the framework of contemporary international criminal law. Special attention is paid to the role of international treaties as key legal acts in defining crimes and determining responsibility, with a focus on the most significant instruments of international law. The paper further discusses the importance of the statutes of the ad hoc tribunals, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda, which have contributed through their practice to the development of standards of criminal responsibility at the international level. A separate part of the paper is devoted to general legal principles recognized by enlightened peoples, as well as to general principles of international criminal law, which represent an important source for filling legal gaps and ensuring fairness in proceedings. The analysis of the above sources indicates their mutual connection and complementarity in building a system of responsibility for the most serious criminal offenses of importance to the international community. The aim of the paper is to examine the importance and scope of these sources in the formation and application of the norms of international criminal law, as well as their influence on the development of modern legal standards.*

Keywords: *international criminal offenses, sources of law, international treaties, general legal principles, international criminal law, criminal responsibility.*

IZMEĐU EKRANA I DIJALOGA: OBRAZOVANJE I KVALITETA ŽIVOTA GENERACIJE ALFA I GENERACIJE BETA

prof. dr. sc. Siniša Kušić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, Hrvatska¹⁸³

prof. dr. sc. Sofija Vrcelj

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju, Hrvatska¹⁸⁴

Sažetak: Suvremene obrazovne politike i pedagoške prakse suočene su s izazovima odgoja i obrazovanja novih generacija – generacije Alfa i nadolazeće generacije Beta – čije se djetinjstvo i mladost odvijaju u kontekstu intenzivne digitalne uronjenosti, ubrzanih društvenih promjena, redefinicije temeljnih životnih vrijednosti i transformacije tradicionalnih obrazaca socijalizacije. U takvim okolnostima obrazovanje se ne može promatrati isključivo kao prostor prijenosa znanja, već kao ključan društveni i pedagoški mehanizam unapređenja kvalitete života djece i mladih. Rad polazi od analize specifičnosti generacije Alfa i generacije Beta kako bi se kritički sagledala povezanost odgojno-obrazovnih praksi, dobrobiti i formiranja identiteta u uvjetima u kojima su privatnost, identitet i autentičnost izrazito fluidni i promjenjivi koncepti. Središnja teza rada jest da unapređenje kvalitete života pripadnika ovih generacija zahtijeva razvoj fleksibilnih, inkluzivnih i kritički usmjerenih odgojno-obrazovnih pristupa koji potiču aktivnu participaciju učenika, razvoj emocionalnih i socijalnih kompetencija te odgovorno, etički utemeljeno korištenje digitalnih tehnologija i sustava umjetne inteligencije koji sve više sudjeluju u odgojno-obrazovnim procesima. Posebna se pozornost posvećuje ulozi škole kao zajednice učenja i dijaloga, koja može doprinijeti osjećaju sigurnosti, pripadnosti i smisla u fragmentiranoj digitalnoj svakodnevnici, otvarajući prostor za promišljanje inovativnih modela koji odgojno-obrazovni proces ne promatraju kao izvor pritiska, nego kao resurs otpornosti, smisla i društveno odgovorne budućnosti. Zaključno se ističe kako odgoj i obrazovanje usmjereno na kvalitetu života trebaju počivati na načelima participacije, pravednosti i pedagoške brige, uz učitelja kao ključnog pedagoškog aktera i kritičkog medijatora između tradicije, suvremenih izazova i budućih društvenih potreba.

Ključne riječi: generacija Alfa i generacija Beta, digitalna pismenost, kvaliteta života djece i mladih, pedagoško okruženje, škola kao zajednica učenja i dijaloga

Uvod

Suvremeno obrazovanje suočeno je s dubinskom transformacijom koja nadilazi okvire pukih tehnoloških inovacija te zahvaća samu bit i svrhu odgojno-obrazovnoga djelovanja. U uvjetima ubrzane digitalizacije, globalne umreženosti i sve izraženije egzistencijalne nesigurnosti, obrazovanje više nije moguće reducirati na prijenos znanja niti ga svoditi na funkciju pripreme za tržište rada. Ono

¹⁸³ e-adresa: skusic@ffri.uniri.hr

¹⁸⁴ e-adresa: svrcelj@ffri.uniri.hr

se afirmira kao ključno mjesto konstituiranja kvalitete života, odnosno kao prostor u kojem se oblikuju i razvijaju sposobnosti pojedinca za smislen, odgovoran i relacijski ispunjen život. U tom se kontekstu sve jasnije pokazuje da se pitanje što i kako poučavati ne može promišljati odvojeno od pitanja kakav život želimo omogućiti budućim generacijama.

Upravo unutar takvog šireg teorijskog okvira otvara se pitanje načina na koji digitalna medijacija svakodnevno preoblikuje odgojno-obrazovne procese, kao i same obrasce učenja, komunikacije i socijalizacije. Suvremeni pedagoški diskurs stoga sve više naglašava potrebu za razvojem kritičke svijesti o mehanizmima digitalne reprezentacije i algoritamske vidljivosti. U tom smislu, mladi trebaju razumjeti da algoritamska prepoznatljivost nije ekvivalent osobnoj vrijednosti (Huang i Liu, 2025). Takav pristup ne polazi od restrikcije ili moraliziranja, nego od razvoja refleksivnog i kritičkog odnosa prema digitalnim okruženjima u kojima se svakodnevno oblikuje njihovo iskustvo.

Prema Baumanu (2011), suvremeno društvo obilježeno je stanjem „tekuće modernosti“, koje karakteriziraju nestabilnost identiteta, fluidnost društvenih struktura i trajna promjenjivost. U takvim okolnostima dolazi do erozije čvrstih orijentira, pri čemu su pojedinci suočeni s imperativom kontinuirane rekonstrukcije vlastitih biografija. Sigurnost se pritom više ne temelji na stabilnosti institucija, već na sposobnosti prilagodbe promjenjivim uvjetima.

U tom kontekstu obrazovanje se suočava s dvostrukim izazovom: s jedne strane, potrebno je osposobiti mlade za adaptivno djelovanje u uvjetima neizvjesnosti, a s druge strane osigurati razvoj stabilnih vrijednosnih orijentacija. Drugim riječima, obrazovanje treba istodobno razvijati kompetencije nužne za snalaženje u dinamičnim društvenim okolnostima, ali i očuvati temeljne humanističke vrijednosti, bez kojih adaptivnost riskira svesti se na puku strategiju preživljavanja.

Upravo se u toj napetosti između fleksibilnosti i stabilnosti konstituira pitanje kvalitete života kao ključne analitičke kategorije suvremenog društva. Ako je identitet fragmentiran, društveni odnosi površni, a iskustvo obilježeno ubrzanjem, tada se kvaliteta života pojavljuje kao inherentno ranjiva i nestabilna kategorija. U digitalno zasićenom okruženju, u kojem su djeca i mladi kontinuirano izloženi umreženoj povezanosti, algoritamski strukturiranim informacijskim tokovima i vizualnoj kulturi permanentne prezentacije, kvaliteta života više se ne može promatrati isključivo kroz objektivne pokazatelje materijalne sigurnosti ili obrazovnog uspjeha (Vrcelj, Zovko i Vrcelj, 2021). Ona se razumije kao višedimenzionalni konstrukt koji uključuje subjektivni osjećaj dobrobiti, stabilnost i koherentnost identiteta, kvalitetu interpersonalnih odnosa, mogućnosti aktivnog sudjelovanja u zajednici te sposobnost kritičkog i etičkog prosuđivanja.

Između mjerljivosti i cjelovitog razvoja: reartikulacija obrazovanja u uvjetima digitalne medijacije

Suvremeni obrazovni diskurs, često je obilježen snažnom orijentacijom na mjerljive ishode učenja, standardizirane testove i rangiranja (Kušić i sur., 2014; Vrcelj, Mrnjauš i Jalušić, 2021). Takav pristup, iako doprinosi osiguravanju određene razine odgovornosti obrazovnog sustava, istodobno nosi rizik svođenja složenog odgojno-obrazovnog procesa na kvantificirane pokazatelje uspješnosti. U tom se kontekstu opravdano postavlja pitanje mogu li indikatori učinkovitosti uistinu obuhvatiti dimenzije poput empatije, moralnog prosuđivanja, otpornosti ili sposobnosti za dijalog. Ako se kvaliteta odgojno-obrazovnog procesa reducira isključivo na akademska postignuća, tada se zanemaruje njegova temeljna zadaća – doprinos cjelovitom razvoju osobe.

Nove digitalne generacije odrastaju u kontekstu u kojem granice između privatnog i javnog, kao i između stvarnog i virtualnog, postaju sve propusnije. Njihovo iskustvo svijeta oblikovano je simultanošću fizičkog i digitalnog prostora, pri čemu su identitet, socijalni odnosi i procesi učenja sve snažnije digitalno posredovani. U takvim uvjetima obrazovanje se pozicionira kao ključan prostor razvoja refleksivnosti, kritičkog mišljenja i etičke prosudbe, pri čemu nadilazi instrumentalnu logiku učinkovitosti te se usmjerava na osnaživanje djece i mladih za razumijevanje kontekstualnih uvjetovanosti djelovanja, prepoznavanje strukturalnih determinanti izbora te odgovornu participaciju u demokratskim praksama.

Kvaliteta obrazovanja novih generacija ne može se reducirati na razinu tehnološke opremljenosti obrazovnih institucija niti na implementaciju digitalnih alata. Ona zahtijeva pedagoški reflektiran i teorijski utemeljen odnos prema tehnologiji, u kojoj digitalni resursi ne djeluju kao svrha po sebi, već kao sredstva razvoja ljudskih potencijala, a ne njihove redukcije na podatkovne profile i performativne indekse. U tom smislu obrazovanje se konstituira kao prostor koji afirmira usporavanje kao korektiv ubrzanih i fragmentiranih obrazaca percepcije, pažnje i socijalne interakcije karakterističnih za digitalno okruženje, otvarajući prostor za dublju obradu iskustva, refleksiju i autentični odnos s *Drugim* (Kekki, 2020). Umjesto binarne opozicije ekrana i odnosa, potrebno je afirmirati njihovu komplementarnost u razvoju cjelovite osobe.

Diskurs o digitalnim tehnologijama često uključuje očekivanja njihove sposobnosti personalizacije informacija, optimizacije obrazovnih procesa te proširenja epistemološkog pristupa stvarnosti kroz virtualna okruženja koja omogućuju fleksibilnije konstrukcije identiteta u odnosu na stvarni, fizički svijet čime dodaje nove dimenzije značenja našim životima (Dreyfus, 2008). Istodobno, digitalne tehnologije mogu generirati nove modalitete učenja i društvene participacije koji nadilaze ograničenja tradicionalnih obrazovnih formata, pod uvjetom da se njihova implementacija promišlja unutar deliberativnog i demokratskog okvira, a ne kroz antagonističke epistemološke pozicije (Makarevicius i sur., 2025). Međutim, digitalni ekosustavi istodobno su obilježeni asimetrijama moći, praksama isključivanja, stereotipizacijom i različitim oblicima simboličkog i strukturalnog nasilja.

Slijedom navedenoga, temeljna svrha suvremenog obrazovanja nije i ne smije biti u razvoju kompetencijskih skupova i profila, već se ista mora proširiti na osiguravanje kvalitete života u uvjetima epistemološke neizvjesnosti i tehnološke kompleksnosti. To podrazumijeva integraciju kognitivnih, emocionalnih, socijalnih i etičkih dimenzija razvoja učenika te reartikulaciju pojma kvalitete obrazovanja kao kvalitete životnih mogućnosti koje odgojno-obrazovni proces otvara pojedincima. U toj perspektivi ovaj rad polazi od teorijskog promišljanja relacija između digitalno posredovanog okruženja, odgojno-obrazovnih praksi i konstrukcije kvalitete života generacija Alfa i Beta.

Generacije Alfa i Beta u kontekstu digitalne transformacije

Pojam generacije odnosi se na društvene kohorte definirane zajedničkim vremenskim smještajem i iskustvom određenih životnih faza. Generacijske skupine mogu se odnositi na osobe rođene u istom razdoblju koje dijele simultanost životnih tranzicija, ili na osobe koje u različitim povijesnim razdobljima prolaze kroz istovjetne razvojne faze. Generacije su oblikovane specifičnim sociokulturnim i tehnološkim kontekstima u kojima nastaju (McCrindle i Wolfinger, 2010; 2011). Takvi specifični konteksti strukturiraju vrijednosne orijentacije, obrasce ponašanja i kolektivne interpretativne okvire, rezultirajući formiranjem relativno koherentnih generacijskih identiteta.

Generacija Alfa, obuhvaćena rođenjima približno od 2010. do sredine 2020-ih, prepoznaje se kao prva generacija koja u potpunosti odrasta unutar digitalno umreženog okruženja (McCrindle i Wolfinger, 2010; 2011; Ziatdinov i Cilliers, 2021). Termin Alfa je 2005. godine predložio australski društveni istraživač Mark McCrindle u okviru svog rada o generacijskim klasifikacijama (McCrindle, 2011). Njihov odgoj i socijalizaciju karakterizira rana i intenzivna izloženost pametnim tehnologijama, društvenim mrežama i sustavima umjetne inteligencije (Krawczyńska-Zaucha, 2021; Kušić i sur., 2023; Spasova, 2022). Generacija Alfa su djeca milenijalaca i često su mlađa braća i sestre pripadnika Generacije Z.

Nadolazeća generacija Beta, predviđena za razdoblje rođenja od 2025. do 2039. godine, bit će još snažnije uronjena u digitalne ekosustave i sustave umjetne inteligencije. Njezin nastanak interpretira se kao potencijalna civilizacijska prekretnica (George, 2024). Iako se naziv Beta može činiti kao jednostavna referenca na grčku abecedu, on istodobno simbolizira ulazak u novu fazu tehnološke i društvene evolucije. Predviđa se da će ova generacija odrastati u uvjetima ubrzanog tehnološkog razvoja, ekoloških izazova i kontinuirane transformacije društvenih normi. Prema McCrindleu (2011), napredna robotika, virtualna stvarnost i umjetna inteligencija postat će integralni dio svakodnevnog životnog okruženja generacije Beta.

Digitalna socijalizacija i konstrukcija identiteta u algoritamski posredovanom okruženju

Objekti generacije obilježava digitalna socijalizacija, pri čemu se identitet konstruira kroz kontinuirane online interakcije. Turkle (2011) naglašava da digitalna komunikacija istodobno povezuje i izolira pojedince, proizvodeći paradoks „zajedno sami“. Kompetencijski orijentirano obrazovanje i naglasak na visokim postignućima doprinijeli su eroziji socijalne solidarnosti i intersubjektivnih odnosa, pri čemu su i djeca i odrasli sve češće izloženi iskustvima usamljenosti i socijalne ranjivosti.

Tehnologija se konstituira kao „arhitekt naše intimnosti“, a njezina privlačnost proizlazi iz odgovora na ljudske ranjivosti. Usamljenost, strah od intimnosti i potreba za sigurnim socijalnim kontaktom generiraju situacije u kojima digitalne veze i društveni roboti nude iluziju odnosa bez zahtjeva stvarne relacijske prisutnosti. U tom kontekstu Turkle (2011, str. 1) naglašava da „umreženi život omogućuje nam da se sakrijemo jedni od drugih, čak i kad smo vezani jedni za druge, a radije bismo se dopisivali nego razgovarali“. Iako se često prepoznaju pozitivnosti digitalnog svijeta, Turkle (2015) ističe da produljena digitalna interakcija, iako može unaprijediti određene kognitivne sposobnosti, istodobno može oslabiti komunikacijske vještine licem u lice, empatiju i socio-emocionalnu inteligenciju relevantnu za obrazovne i socijalne kontekste.

Kod generacija Alfa i Beta ovi su izazovi dodatno intenzivirani ranom i kontinuiranom izloženošću digitalnim ekosustavima u ključnim razvojnim fazama. Preliminarna istraživanja upućuju na moguće poteškoće u emocionalnoj samoregulaciji, povećanu anksioznost pri odvajanju od digitalnih sustava, izazove u razvoju autonomnih strategija učenja koje se ne oslanjaju na neposredne digitalne povratne informacije (Sarfraž i sur., 2025). Socijalni odnosi sve se češće posreduju putem ekrana, pri čemu digitalna medijacija postaje ključan čimbenik konstrukcije identiteta.

Identitet je složen koncept određen *Drugim* i postoji samo u odnosu i opoziciji prema njemu. Posljednjih desetljeća, svijest da identitet živi dijalektički u kontinuiranom dijalogu s drugošću dovela je do toga da se komunikacija sve više kreće prema istraživanju i prepoznavanju drugosti, kroz potragu za sustavima vizualnog predstavljanja, posebno za javni identitet (Rossi i Visconti, 2023; Soh i sur., 2024). Sve izražavanja je vizualizacija identiteta i njegova medijska reprezentacija, osobito u kontekstu

javne vidljivosti, pa se tako identitet mladih sve više konstruira kroz vizualnu reprezentaciju u digitalnim ekosustavima.

Praksa selfija predstavlja ključni oblik digitalne vizualne konstrukcije identiteta, u kojoj se autentičnost, samoizražavanje i selektivna reprezentacija integriraju u narativnu produkciju sebe (Meriluoto, 2023; Wądołowski, 2025). Selfi je strategija koju pojedinci koriste kako bi privukli pozornost, potaknuli zadržavanje i reprodukciju poželjnih slika kroz usvajanje vrijednih praksi u digitalnim ekosustavima. Kako važnost fizičke privlačnosti raste, angažman na društvenim mrežama postaje ključna taktika i ponašanje u digitalnim kulturama (Stokes i Price, 2017).

Prakse mladih ljudi temeljene na slikama nisu samo rezultat promjenjivih tehnologija, već i njihovih praksi s digitalnim tehnologijama i u digitalnim ekosustavima, pri čemu digitalni resursi i medijska refleksija postaju sastavni dio njihova odrastanja i načina bivanja u svijetu (Couldry i Hepp, 2017; Gorea, 2021). Drugim riječima, digitalne prakse mladih proizlaze iz dubinske medijalizacije svakodnevice. Couldry i Hepp (2017) ističu da medijalizacija podrazumijeva konstitutivnu ulogu medija u proizvodnji stvarnosti. Tako digitalna infrastruktura postaje neizostavan element konstrukcije identiteta, pri čemu se društvena stvarnost ne posreduje, nego aktivno proizvodi kroz digitalne prakse.

U takvom okruženju, identitet postaje projekt stalne reprezentacije. Rastuća važnost vizualne privlačnosti i metrika angažmana čini društvene mreže prostorom kvantificirane socijalne validacije. Na društvenim mrežama vidljivost i društveno priznanje operacionaliziraju se kroz broj lajkova, pregleda, komentara, dijeljenja i pratitelja, što doprinosi normiranju uspješnih reprezentacijskih obrazaca. Ovakva kultura metrika angažmana može potaknuti usporedbe, anksioznost i osjećaj neadekvatnosti. S druge strane, algoritamska vidljivost utječe i na subjektivnu dobrobit kroz osjećaj pripadnosti, samopoštovanje i percepciju vlastite vrijednosti (van Dijck, 2013), pri čemu se u širem kontekstu digitalnih ekosustava mijenjaju obrasci socijalizacije i procesi učenja.

U takvom okruženju djeca ne uče samo iz neposrednih interakcija, nego i kroz algoritamski filtrirane sadržaje koji oblikuju njihovu percepciju svijeta. Algoritmi ne djeluju kao neutralni posrednici, nego kao normativni mehanizmi selekcije i vidljivosti koji strukturiraju informacijske tokove i interpretativne obrasce (Gillespie, 2014). Pritom su ti tokovi oblikovani ekonomskim i tehnološkim interesima koji usmjeravaju pažnju i oblikuju interpretaciju stvarnosti.

Didaktički odgovori na digitalnu medijaciju: prema školi kao zajednici učenja i dijaloga

Poučavanje i učenje pripadnika generacija Alfa i Beta zahtijeva didaktičku paradigmu utemeljenu na konstruktivističkim i sociokonstruktivističkim postavkama, prema kojima se znanje aktivno konstruira kroz iskustvo, suradnju i refleksiju. Digitalno okruženje u kojem ove generacije odrastaju oblikuje njihove kognitivne obrasce, ali istodobno povećava potrebu za razvojem metakognicije, kritičkog mišljenja i etičke prosudbe.

Sve intenzivnija integracija sustava umjetne inteligencije u obrazovne procese otvara pitanje transformacije pedagoškog odnosa i njegove relacijske dimenzije (Mrnjauš i sur., 2023). U tom kontekstu, personalizirano učenje utemeljeno na analitici obrazovnih podataka i adaptivnim algoritmima može unaprijediti učinkovitost i motivaciju učenika, osobito u uvjetima heterogenih stilova i potreba učenja. Adaptivni sustavi učenja temeljeni na umjetnoj inteligenciji omogućuju učiteljima diferenciranje nastavnih sadržaja, stilova učenja, tempa i razine složenosti materijala, čime podupiru individualizaciju i samoregulaciju učenja (Gligorea i sur., 2023; Guettala i sur., 2024). S

druge strane, takav pristup istodobno nosi rizik redukcije obrazovnog iskustva na mjerljive indikatore, pri čemu se marginaliziraju nepredvidivost, kreativnost i interpersonalna dimenzija učenja. Stoga pedagoška vrijednost adaptivnih sustava učenja ovisi o transparentnosti algoritamskih procesa i jasno definiranoj odgojno-obrazovnoj svrsi.

Učenje se više ne može shvaćati kao jednokratani proces usvajanja opsežnih i statičnih informacija, već kao kontinuirani razvoj sposobnosti prilagodbe i otpornosti na promjene. U tom kontekstu, koncept samoreguliranog učenja zauzima središnje mjesto. Samoregulacija podrazumijeva sposobnost planiranja, praćenja i evaluacije vlastitih strategija učenja, a istraživanja potvrđuju njezinu snažnu povezanost s akademskim uspjehom i dugoročnom motivacijom (Hmelo-Silver, 2004; Zimmerman, 2002). U digitalno posredovanom okruženju, u kojem učenici raspolažu visokom razinom autonomije, razvoj tih kompetencija postaje temelj otpornosti na informacijsko preopterećenje i površinsko učenje. Paralelno s time razvija se i potreba za pismenošću u području umjetne inteligencije kao sastavnicom suvremene funkcionalne pismenosti, koja uključuje kritičko razumijevanje mogućnosti i ograničenja generativnih sustava (Abubakari, 2025).

Posebnu didaktičku relevantnost za učenike generacije Alfa i Beta ima učenje temeljeno na realnim životnim problemima, koje učenike suočava s autentičnim društvenim, okolišnim ili tehnološkim izazovima. Takav pristup potiče integraciju znanja iz različitih odgojno-obrazovnih područja odnosno nastavnih predmeta, razvoj argumentacije i donošenje utemeljenih odluka. Empirijski nalazi pokazuju da problemsko učenje pridonosi dubljem razumijevanju i transferu znanja u nove situacije (Hmelo-Silver, 2004). Kada učenici analiziraju, primjerice, lokalne ekološke probleme, procjenjuju vjerodostojnost informacija generiranih umjetnom inteligencijom ili osmišljavaju digitalne kampanje za društveno odgovorno djelovanje, odgojno-obrazovni proces dobiva osobni i društveni smisao te nadilazi reprodukciju činjenica.

Kolaborativne grupe za rješavanje problema predstavljaju jedno od temeljnih obilježja učenja temeljenog na problemima. Polazišna pretpostavka ovog pristupa jest da rad u manjim grupama omogućuje raspodjelu kognitivnog opterećenja među učenicima, pri čemu se iskorištava raznolikost njihovih znanja i kompetencija. Na taj način grupa kao cjelina može pristupiti i rješavati složenije probleme koji bi pojedinačno nadilazili mogućnosti pojedinog učenika (Pea, 1993).

Još jedna didaktička strategija karakteristična za digitalne generacije je igrifikacija. Uvođenje elemenata igre u proces učenja može povećati angažman učenika, njihovu unutarnju motivaciju i osjećaj postignuća. S druge strane, može dovesti do instrumentalizacije učenja ako se reducira na ekstrinzične nagrade poput znački i bodova. Pedagoški izazov stoga se sastoji u usmjeravanju igrifikacije prema razvoju suradnje, refleksije i kreativnog rješavanja problema, a ne isključivo prema kompetitivnosti i performativnim ishodima (Kušić i sur., 2023). Igrifikacija, integrirana u autentične zadatke, dodatno potiče angažman, autonomiju i ustrajnost učenika, osobito kada je usmjerena na unutarnju motivaciju, suradnju i refleksiju (Moldez i sur., 2024).

Kombinacija adaptivnih sustava učenja, igrifikacije, rješavanja autentičnih problemskih zadataka te suradničkih oblika učenja doprinosi oblikovanju škole kao zajednice učenja i dijaloga, u kojoj se obrazovni proces ne doživljava kao izvor pritiska, nego kao resurs otpornosti i smislenog sudjelovanja u društvu. Takvi modeli predstavljaju temelj za razvoj fleksibilnih i inkluzivnih odgojno-obrazovnih praksi usmjerenih na odgovornu i etički utemeljenu budućnost. U tom se kontekstu tehnologija može razumjeti kao potencijalni saveznik obrazovanja, ali isključivo pod uvjetom da je podređena humanističkim ciljevima obrazovanja. Personalizirano učenje i igrifikacija imaju potencijal podržati

autonomiju, kompetentnost i osjećaj pripadnosti, ali jedino ako su integrirani u relacijski i etički utemeljen pedagoški okvir.

Suprotno tome, algoritamsko upravljanje učenjem može dodatno suziti obrazovno iskustvo na ono što je mjerljivo, a što u suvremenom diskursu predstavlja glavni kriterij uspješnosti (Kušić i sur., 2014). Svođenjem obrazovanja na analitiku performansi učenici se reduciraju na podatkovne profile, čime se potiskuju dimenzije nepredvidivosti, kreativnosti i spontanosti, koje su ključne za cjelovit razvoj učenika. U takvom kontekstu, da bi se osiguralo obrazovanje usmjereno na ravnotežu između ekrana i dijaloga te na kvalitetu života, potrebno je imati na umu da umjetna inteligencija ne može zamijeniti živi pedagoški odnos kao temeljnu dimenziju obrazovanja i dobrobiti učenika.

Ovakvo razumijevanje obrazovanja izravno se odražava na redefiniranje profesionalne uloge učitelja. Učitelj više nije primarni izvor informacija, već facilitator učenja koji usmjerava dijalog, potiče kritičko mišljenje i oblikuje sigurno i poticajno okruženje za razmjenu. Pedagoški autoritet sve se manje temelji na hijerarhijskoj poziciji, a sve više na relacijskoj kompetenciji i sposobnosti uspostavljanja smislenih odgojno-obrazovnih odnosa. Upravo u toj transformaciji moguće je prepoznati potencijal obnove škole kao zajednice učenja i dijaloga.

Kvaliteta života generacija Alfa i Beta u digitalnim obrazovnim ekosustavima: emocionalna dobrobit i kritička digitalna pismenost

Kvaliteta života tradicionalno se konceptualizira kao višedimenzionalni konstrukt koji integrira subjektivno zadovoljstvo, socijalne odnose, psihofizičko zdravlje, autonomiju te mogućnosti ostvarivanja osobnih i društvenih potencijala (Cummins, 2000; Diener i sur., 1999). Suvremena pedagoška literatura pritom artikulira odmak od redukcionističkog oslanjanja na objektivne pokazatelje (npr. zdravstvene i ekonomske uvjete) prema integrativnom okviru koji u većoj mjeri zahvaća subjektivno iskustvo, socijalnu uključenost i osjećaj pripadnosti (Bradshaw, 2014; Bradshaw i sur., 2007; Vrcelj, Zovko i Vrcelj, 2021). Unutar takvog konceptualnog okvira, kvaliteta života generacija Alfa i Beta manifestira se kroz specifične obrasce oblikovane procesima digitalne socijalizacije. Kvaliteta života mladih često se povezuje sa subjektivnim doživljavanjem dobrobiti – osjećajem zadovoljstva životom, emocionalnom stabilnošću i percepcijom vlastite vrijednosti (Diener i sur., 1999). Međutim, u digitalnim ekosustavima taj se subjektivni aspekt pojavljuje u novim obrascima.

Empirijski nalazi upućuju na porast emocionalnih poteškoća među mladima, pri čemu digitalna izloženost, društvene usporedbe i stalna dostupnost informacija doprinose povećanom stresu i narušavanju emocionalne stabilnosti. Odrastanje u okruženju obilježenom visokom razinom tehnološke ovisnosti može generirati specifične razvojne izazove za generacije Alfa i Beta, među kojima se osobito ističe smanjena razina komunikacijskih kompetencija. Projekcije upućuju na mogućnost da će pripadnici ovih generacija iskazivati nižu razinu socijalne uključenosti, smanjenu kreativnost te izraženiju sklonost individualizmu, uz preferenciju neposrednih i brzih ishoda te smanjenu orijentaciju na proces učenja. Istodobno, uočava se paradoksalna kombinacija potencijalne društvene otuđenosti, povezane s intenzivnom usmjerenošću na digitalne tehnologije, i zadržane sposobnosti empatije i privrženosti prema osobama iz svog bližeg okruženje (Izzati i sur., 2025). U kontekstu generacije Beta može se očekivati dodatna kompleksnost ovih obrazaca, pri čemu će emocionalna dobrobit biti pod snažnijim utjecajem sve ranije i intenzivnije interakcije s umjetnom inteligencijom, personaliziranim algoritamskim sustavima i virtualiziranim socijalnim prostorima

(George, 2024). Takvi uvjeti dodatno zamagljuju granice između virtualnog i stvarnog iskustva te potencijalno preoblikuju obrasce socijalizacije, identitetske konstrukcije i emocionalne regulacije.

U takvim okolnostima kvaliteta života mladih neodvojiva je od razvoja kritičke digitalne pismenosti, koja omogućuje razumijevanje algoritamskih struktura i njihovog utjecaja na percepciju stvarnosti i emocionalnu dobrobit. Informacijski tokovi kojima su mladi izloženi značajno oblikuju njihove vrijednosti, percepciju stvarnosti i emocionalne reakcije, često bez razine svjesne refleksije (Tafonao i sur., 2020). Stoga pedagoški pristup usmjeren na razvoj kritičkog digitalnog građanstva omogućuje mladima razumijevanje logike algoritamskih sustava i ekonomskih interesa digitalnih platformi, razvoj analitičkih kompetencija u odnosu na medijske sadržaje te osvještavanje utjecaja digitalnih praksi na vlastitu dobrobit (Gillespie, 2014). Razvoj takvog refleksivnog i kritičkog odnosa prema tehnologiji predstavlja ključan preduvjet za smisleno sudjelovanje u digitalnoj kulturi, ali i za jačanje emocionalne otpornosti u suočavanju s izazovima suvremenih digitalnih ekosustava (Höfrová i sur., 2024).

Iako je projekcija budućnosti škole u uvjetima ubrzane digitalne transformacije metodološki zahtjevnja, razvoj obrazovanja nužno je usmjeriti prema afirmaciji emocionalne dobrobiti kao temeljne, a ne marginalne dimenzije odgojno-obrazovnog procesa. Emocionalna dobrobit pritom se ne može promatrati kao dodatak, nego kao temeljni preduvjet kvalitetnog učenja i cjelovitog odgojno-obrazovnog procesa. U tom se smislu obrazovanje afirmira kao ključni prostor uspostavljanja ravnoteže između digitalnih utjecaja i relacijskih dimenzija ljudskog iskustva, čime neposredno sudjeluje u oblikovanju kvalitete života generacija Alfa i Beta.

Zaključak

Generacije Alfa i Beta odrastaju u kontekstu duboke transformacije svakodnevice obilježene digitalnom medijacijom, algoritamski strukturiranim informacijskim tokovima i promjenjivim obrascima socijalizacije. Njihovo iskustvo oblikuje se između ekrana i dijaloga, između stalne digitalne povezanosti i potrebe za autentičnim odnosima, pri čemu njihove temeljne potrebe ostaju duboko ljudske, ukorijenjene u potrebi za smislom, pripadanjem i priznanjem. U tom se međuprostoru konstituira ključno pedagoško pitanje suvremenosti: na koji način obrazovanje može doprinijeti kvaliteti života djece i mladih u uvjetima digitalnih ekosustava.

Polazeći od suvremenih teorijskih pristupa, obrazovanje se ne može svoditi na mjerljive ishode učenja niti na funkcionalnu pripremu za tržište rada, već se afirmira kao pedagoško okruženje usmjereno na cjelovit razvoj osobe. Kvaliteta života djece i mladih pritom se razumije kao višedimenzionalni konstrukt koji uključuje emocionalnu dobrobit, kvalitetu socijalnih odnosa, osjećaj pripadnosti i mogućnost razvoja osobnih potencijala. U digitalno posredovanim okruženjima posebno se ističe važnost razvoja digitalne pismenosti, osobito njezine kritičke dimenzije, koja omogućuje razumijevanje algoritamskih struktura, razvoj refleksivne svijesti te odgovorno i etički utemeljeno djelovanje.

Didaktički odgovori na izazove odgoja i obrazovanja generacija Alfa i Beta upućuju na potrebu oblikovanja škole kao zajednice učenja i dijaloga, u kojoj se integriraju kognitivne, emocionalne i socijalne dimenzije razvoja te potiče aktivna participacija učenika. U takvom pedagoškom okruženju učitelj se potvrđuje kao ključni pedagoški akter i kritički medijator između tehnologije, znanja i vrijednosti, čija se uloga temelji na relacijskoj kompetenciji i sposobnosti uspostavljanja smislenih odgojno-obrazovnih odnosa.

Kvaliteta života generacija Alfa i Beta proizlazi iz dinamične međuigre digitalnih iskustava, socijalnih odnosa i emocionalne dobrobiti te mogućnosti uspostavljanja konstruktivnog odnosa prema tehnologiji, pri čemu obrazovanje ima potencijal djelovati kao prostor stabilizacije, refleksije i osnaživanja. Ona će uvelike ovisiti o sposobnosti obrazovnih sustava da oblikuju uravnotežen odnos prema digitalnom svijetu, odnos koji ne negira tehnološki napredak, nego ga podvrgava etičkoj i pedagoškoj refleksiji. Stoga se budućnost obrazovanja ne određuje primarno razinom njegove tehnološke opremljenosti, već sposobnošću očuvanja njegove humanističke, etičke i relacijske dimenzije.

U tom smislu, ključno pitanje nije hoće li djeca živjeti uz ekrane, nego hoće li uz ekrane imati i dijalog – odnose koji su dovoljno stabilni, smisleni i podržavajući da omoguće njihov cjeloviti razvoj i osiguraju kvalitetu života. Upravo u prostoru između ekrana i dijaloga odlučuje se ne samo o kvaliteti obrazovanja, nego i o kvaliteti života generacija Alfa i Beta.

Literatura:

1. Abubakari, M. S. (2025). Generative AI literacy and lifelong learning: A literature overview. *Forum for Education Studies*, 3(3), 2621. <https://doi.org/10.59400/fes2621>
2. Bauman, Z. (2011). *Tekuća modernost*. Naklada Pelago.
3. Bradshaw, J. (2014). Overview: Social policies and child well-being. In A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes, & J. Korbin (Eds.), *Handbook of child well-being* (pp. 2921–2943). Springer.
4. Bradshaw, J., Smith, A., & Jackson, A. (2007). *Well-being for children and young people*. Economic and Social Research Council.
5. Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
6. Cummins, R. A. (2000). Objective and subjective quality of life: An interactive model. *Social Indicators Research*, 52(1), 55–72. <https://www.jstor.org/stable/27522495>
7. Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
8. Dreyfus, H. L. (2008). *On the internet*. Routledge.
9. George, A. S. (2024). The Beta Generation: How AI, Climate Change, and Technology Will Shape the Next Wave of Humans. *Partners Universal International Innovation Journal*, 2(6), 1–8. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14626033>
10. Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (pp. 167–194). MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262525374.003.0009>
11. Gligorea, I., Cioca, M., Oancea, R., Gorski, A.-T., Gorski, H., & Tudorache, P. (2023). Adaptive learning using artificial intelligence in e-learning: A literature review. *Education Sciences*, 13(12), 1216. <https://doi.org/10.3390/educsci13121216>
12. Gorea, M. (2021). Becoming Your “Authentic” Self: How Social Media Influences Youth’s Visual Transitions. *Social Media + Society*, 7(3), 1–12. <https://doi.org/10.1177/2056305121110478>
13. Guettala, M., Bourekkache, S., Kazar, O., & Harous, S. (2024). Generative artificial intelligence in education: Advancing adaptive and personalized learning. *Acta Informatica Pragensia*, 13(3), 460–489. <http://aip.vse.cz/doi/10.18267/j.aip.235.pdf>
14. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266. <https://docdrop.org/static/drop-pdf/Hmelo-Silver2004-ZZaX8.pdf>
15. Höfrová, A., Balidemaj, V., & Small, M. A. (2024). A systematic literature review of education for Generation Alpha. *Discover Education*, 3, 125. <https://doi.org/10.1007/s44217-024-00218-3>
16. Huang, Y., & Liu, L. (2025). The impact of algorithm awareness on the acceptance of personalized social media content recommendation based on the technology acceptance model. *Acta Psychologica*, 259, 105383. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.105383>
17. Izzati, U. A., Hidayah, N., Hidayat, H., Winingsih, E., Nuryono, W., & Fitriyah, F. K. (2025). Understanding psychological well-being of alpha generation. *Multidisciplinary Science Journal*, 8(1), 2026121. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2026121>

18. Kekki, M. (2020). Authentic encountering of others and learning through media-based public discussion: A phenomenological analysis. *Journal of Philosophy of Education*, 54(3), 507–520. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12405>
19. Krawczyńska-Zaucha, T. (2021). Generational Differences in Key Values and Ethics. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*, 151, 287–298. Silesian University of Technology Publishing House. <https://bibliotekanauki.pl/articles/58969627>
20. Kušić, S., Vrcelj, S., & Klapan, A. (2014). (Ne)obrazovni i (ne)odgojni ishodi obrazovanja. In *Pedagogija, obrazovanje i nastava* (Vol. 1, pp. 419–429). Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru.
21. Kušić, S., Vrcelj, S., & Spasenović, V. (2023). Izazovi obrazovanja – jesmo li spremni za generaciju Alfa? In M. Turk & G. Nikolić (Eds.), *Što nam donosi leadership četvrte industrijske revolucije (IR4.0)? Ekonomske, društvene i obrazovne perspektive* (pp. 97–111). Veleučilište PAR. <https://www.scribd.com/document/911286167/Zbornik-Radova-PILC-2023>
22. Makarevicius, A., Harttrup, F., & Babu Rajan, P. (2025). Generational Cohorts and Educational Trends: A Century of Change from the Lost Generation to Gen Beta. *Academicus International Scientific Journal*, 32, 102–119. <https://doi.org/10.7336/academicus.2025.32.08>
23. McCrindle, M., & Wolfinger, E. (2010). Generations defined. *Ethos*, 18(1), 8–13. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/INFORMIT.203976117977536>
24. McCrindle, M., & Wolfinger, E. (2011). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. UNSW Press.
25. Meriluoto, T. (2023). The self in selfies—Conceptualizing the selfie-coordination of marginalized youth with sociology of engagements. *The British Journal of Sociology*, 74(4), 638–656. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.13015>
26. Moldez, C., Crisanto, M. A., Cerdeña, M. G. R., Maranan, D. S. i Figueroa, R. (2024). Innovation in Education: Developing and Assessing Gamification in the University of the Philippines Open University Massive Open Online Courses. *ASEAN Journal of Open and Distance Learning*, 16(1), 27–42. <https://arxiv.org/pdf/2409.03309>
27. Mrnjaus, K., Vrcelj, S., & Kušić, S. (2023). Umjetna inteligencija i obrazovanje: Suparnici ili saveznici? *Jahr: European Journal of Bioethics*, 14(2), 429–445. <https://doi.org/10.21860/j.14.2.9>
28. Pea, R. D. (1993). Practices of distributed intelligence and designs for education. In G. Salomon (Ed.), *Distributed cognitions: Psychological and educational considerations* (pp. 47–87). Cambridge University Press. https://www.researchgate.net/publication/30873777_Practices_of_Distributed_Intelligence_and_Designs_for_Education
29. Rossi, M., & Visconti, P. (2023). Community voices in visual identity. A reflection on the social significance of dynamism in visual identity design. In D. De Sainz Molestina, L. Galluzzo, F. Rizzo, & D. Spallazzo (Eds.), *IASDR 2023: Life-changing design*, 115. <https://doi.org/10.21606/iasdr.2023.373>
30. Sarfraz, F., Muslim, S. S., Hussain, N., & Ansari, M. (2025). Comparative analysis of Generation Alpha and Generation Z: Educational preferences, challenges, and opportunities. *International Journal of Social Sciences Bulletin*, 3(9), 549–562. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17158758>
31. Soh, S., Talaifar, S., & Harari, G. M. (2024). Identity development in the digital context. *Social and Personality Psychology Compass*, 18(2), e12940. <https://doi.org/10.1111/spc3.12940>
32. Spasova, D. (2022). Generation Alpha and the education. *International Scientific Journal "Science. Business. Society"*, 7(2), 75–78. <https://stumejournals.com/journals/sbs/2022/2/75>
33. Stokes, J., & Price, B. (2017). Social media, visual culture and contemporary identity. *Proceedings of the 11th International Multi-Conference on Society, Cybernetics and Informatics (IMSCI 2017)* (pp. 159–163). <https://www.iiis.org/CDs2017/CD2017Summer/papers/EA876TF.pdf>
34. Tafonao, T., Saputra, S., & Suryaningwidi, R. (2020). Learning media and technology: Generation Z and Alpha. *Indonesian Journal of Instructional Media and Model*, 2(2), 89–100. <https://doi.org/10.32585/ijimm.v2i2.954>
35. Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
36. Turkle, S. (2015). *Reclaiming conversation: The power of talk in a digital age*. Penguin Press.
37. van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press.

38. Vrcelj, S., Mrnjaus, K., & Jalušić, A. (2021). Je li standardizacija obrazovanja opravdana? In V. Kovač, N. Rončević, & Z. Gregorović Belaić (Eds.), *U mreži paradigmi: Pogled prema horizontu istraživanja u odgoju i obrazovanju* (pp. 191–206). Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
39. Vrcelj, S., Zovko, A., & Vrcelj, J. (2021). Kvaliteta života – iz perspektive mladih. In M. Nikolić, & M. Vantić-Tanjić (Eds.), *Unapređenje kvalitete života djece i mladih* (pp. 323–332). Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
40. Wądołowski, W. (2025). Visualising Identity. A Case Study Using Photographic Presentation. *Studia Sieci Uniwersytetów Pogranicza*, 9, 354–367. <https://doi.org/10.15290/sup.2025.09.22>
41. Ziatdinov, R., & Cilliers, J. (2021). Generation Alpha: Understanding the Next Cohort of University Students. *European Journal of Contemporary Education*, 10(3), 783–789. <https://doi.org/10.13187/ejced.2021.3.783>
42. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70. https://www.researchgate.net/publication/237065878_Becoming_a_Self-Regulated_Learner_An_Overview

BETWEEN SCREENS AND DIALOGUE: EDUCATION AND THE QUALITY OF LIFE OF GENERATION ALPHA AND GENERATION BETA

**Prof. Siniša Kušić, PhD, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Pedagogy, Croatia**

**Prof. Siniša Kušić, PhD, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Pedagogy, Croatia**

Abstract: Contemporary educational policies and pedagogical practices face challenges in the upbringing and education of new generations – Generation Alpha and the emerging Generation Beta – whose childhood and adolescence unfold within contexts of intensive digital immersion, accelerated societal change, redefinition of fundamental life values, and transformation of traditional patterns of socialization. Under such circumstances, education cannot be regarded solely as a space for knowledge transmission, but as a crucial social and pedagogical mechanism for enhancing the quality of life of children and youth. The study is based on an analysis of the specific characteristics of Generation Alpha and Generation Beta in order to critically examine the connections between educational practices, well-being, and identity formation in contexts where privacy, identity, and authenticity are highly fluid and mutable concepts. The central thesis of the study posits that improving the quality of life of these generations requires the development of flexible, inclusive, and critically oriented educational approaches that foster active learner participation, the development of emotional and social competencies, and the responsible and ethically informed use of digital technologies and artificial intelligence systems, which are increasingly involved in educational processes. Particular attention is given to the role of the school as a community of learning, relationships, and dialogue. This environment can contribute to learners' sense of security, belonging, and purpose in the fragmented digital everyday life. It also creates space for reflection on innovative models that view educational processes not as a source of pressure, but as a resource for resilience, meaning, and socially responsible futures. In conclusion, education oriented toward the quality of life should be grounded in the principles of participation, justice, and pedagogical care, with the teacher recognized as a key pedagogical actor and critical mediator between tradition, contemporary challenges, and future societal needs.

Keywords: Generation Alpha and Generation Beta, digital literacy, quality of life of children and youth, pedagogical environment, school as a community of learning and dialogue

SAMOUBISTVA DECE I MLADIH

Dr Zorica Mršević¹⁸⁵

naučna savetnica Instituta društvenih nauka u penziji i profesorka Fakulteta za evropske pravno političke studije, Beograd

Sažetak. Predmet izlaganja su samoubistva dece i adolescenata, pojava analizirana u senci činjenice da se svake godine u svetu ubije dvostruko više ljudi nego što strada u ratu, (u Srbiji godišnje izvrši suicid oko 650–700 osoba, od toga manje od 10 posto su deca i adolescenti). Samoubistvo je jedan od vodećih uzroka smrti u adolescentnoj dobi, i u 21. veku sve je veći broj samoubistava ili pokušaja samoubistva kod dece i adolescenata. Mnogi mladi ljudi nestrpljivo, i čini im se predugo, čekaju da njihov život „započne“, a kada to potraje, onda poneki izlaz vide u suicidu. Smatra se da su poremećeni odnosi u porodici u 80% svih slučajeva pokušaja samoubistva dece ispod 15 godina, direktno odgovorni za potpun neuspeh dece da se uključe u život. Kada društvo prekomerno „reguliše“ pojedinca, tj. vrši prekomerni pritisak, to može za rezultat često da ima osećaj životne bespomoćnosti. Mladi su druga po brojnost starosna grupa samoubica, posle grupe starijih od 50 godina. Oni se ubijaju usled narkomanije, alkoholizma ili povezanosti sa sektama. Specifični faktori rizika kod mladih su stresne situacije poput školskog neuspeha, loše komunikacije sa roditeljima i okruženjem, problemi sa prvim ljubavima, uticaj medija (koji mogu da izazovu tzv. „Verter“ efekat, ali i „Papageno“ efekat), dostupnost vatrenog oružja, alkohola i droge. Suicidno ponašanje gotovo nikad nije „impuls bez razloga“ i kod mladih je češća crno-bela percepcija („ovo nikad neće proći“). Okidači su često kumulativni, nije jedan događaj presudan. Nagomilavaju se stres, gubitak, konflikti, odbacivanje, dugotrajna nemoć. Vrsta dominantnih okidača kod maloletnih osoba su vršnjačko nasilje (uključujući i ono izvršeno onlajn), školski pritisak, porodični konflikti, problemi identiteta i pripadanja. Samoubica adolescentnog doba je prevalentno muškog pola, nesiguran je, sklon depresiji i uplašen, koji se od straha oslobađa agresivnošću prema drugima i sebi. I kod maloletnih (kao i kod odraslih) u pozadini samoubistva su osećaji beznađa, bezvrednosti, depresije ili anksioznosti. Usamljenost se ne sagledava kao izdvojen faktor, ali čest je prateći element sa ostalim faktorima. I kod mladih (mnogo češće nego kod odraslih) potencijalnih samoubica, pravovremena podrška dramatično smanjuje rizik. Razgovor koji je došao „na vreme“ često pravi razliku, što je u konkretnom slučaju, razlika između života i smrti.

Ključne reči: samoubistvo, adolescentsko doba, osećaj beznađa, kumulativnost okidača, porodični konflikti, školski neuspeh, emocionalno zanemarivanje, „Verter“ efekat

OPŠTE O SAMOUBISTVU

Pod samoubistvom treba podrazumevati samo i isključivo svesno i namerno uništavanje sopstvenog života, kako smatra jedan od istaknutih suicidologa, Edwin Šnajdman. (Schneidman, 2004). To je jedan od vidova nasilja, u ovom slučaju nasilja prema sebi, koje je za razliku od drugih vidova

¹⁸⁵ zorica.mrsevic@ gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1968-9699>

nasilja, čin bez konačnog odgovora i razrešenja, jer ga počinitelj uvek odnosi sa sobom. Motive za samoubistvom u želji za razumevanjem ovog čina, društvo je pronalazilo u različitim pretpostavkama, dok je za povode uvek tražen racionalan odgovor, nemogućnost samoubice da sagleda alternativne puteve i rešenja gde se suicid sagledava kao jedini mogući izbor u datom trenutku (Bearman, 1991). Kako god da se samoubistvo sagledava ono obično asocira na neuspeh i sramotu

Pod decom smatramo lica mlađa od 18 godina, u koju kategoriju ulaze mlađi adolescenti lica od 12 do 15 godina i srednji adolescenti od 15 do 18. godina. Kako se adolescencija ne završava sa zakonskim punoletstvoma, ovim radom obuhvatamo i lica u tzv. kasnoj adolescenciji, od 18 do 26 godina (Marković, 2020). Samoubistvo je jedan od oblika devijantnog ponašanja kome prethodi zbir više negativnih faktora, i posledica je narušenih socijalnih veza. Da li samoubistvo možemo tretirati kao ljudsku slobodu, hrabrost, kukavičluk? Ova pitanja se provlače ne okrivljujući nikoga za takve odluke, ali što može značiti okrivljavanje čitave okoline samoubica, pa i celog društva. Samoubice možemo posmatrati kao potištene, usamljene, razočarane, očajne, bespomoćne i često obbolele osobe koji ne pronalaze mesto u današnjem svetu i koje budućnost obeshrabruje, pa jedino rešenje pronalaze u prestanku svog postojanja. Kod njih kao da je strah od života, nadjačao volju za životom.

Samoubistvo se u današnje vreme smatra i sramotom, ali i kao herojski čin, u nekim slučajevima i kao čin samokažnjavanja, kod svih se uočava gubitak smisla života, može da se opravda kao duševna ili telesna bolest, ali gotovo uvek ovaj pojam i dalje nosi znake životnog neuspeha i sramote. Postoje mnoge životne situacije u kojima osoba ne vidi rešenje ni kraj svojim problemima, pa zato vide jedino rešenje u prestanku svog života. Osobe koje su spremne na takav zastrašujući čin prema samom sebi su najčešće usamljene, potištene, razočarane u društvo i budućnost koja obespokojava, najčešće obbolele i same. Anomično samoubistvo nastaje usled društvenih kriza, kada društvo nije regulator usmeravanja pojedinca, što vodi u narušavanje socijalnih normi. Koreni fenomena suicida nastaju u odnosima pojedinac-društvo, kroz koncept faktora rizika i zaštite. Najveći broj samoubistava dešava se među penzionerima i ljudima koji su izgubili posao. Rizične profesije su lekari, farmaceuti, poljoprivrednici. A rizične grupe mogu biti policija, vojska, pisci i zatvorenici. Samoubicama društvena zajednica ponekad može da izgleda kao zverinjak u kojoj samoubilačko rešenje izgleda kao neizbežna sudbina (Bearman, 1991). Zbog siromaštva, neki su postali kriminalci i prilikom hapšenja i u pritvoru su u suicide pronašli beg od odgovornosti i gubitka dostojanstva, pa su sramota i strah presudili.

Uočavaju se ljubomora i učestale svađe i porodično nasilje među uzrocima incidenata. Tradicionalne moralne kontrole i standardi, koje je nekada obezbeđivala religija, uglavnom su nestali sa savremenim društvenim razvojem pa su mnogi pojedinci u savremenom društvu obuzeti osećajem da njihov svakodnevni život nema nikakvog smisla. Samoubistva među muškarcima su češća nego među ženama, među protestantima nego među katolicima, među bogatima više nego među siromašnima, i među neudatim – neoženjenim ljudima više nego među udatim, odnosno oženjenim. Tihi faktori ili hronično samoubistvo, su neki oblici zavisnosti i asketizma. Reč je o takvim načinima življenja koji mogu da provociraju suicidalno ponašanje. Prema motivu suicid može biti traženje pomoći, bežanje iz nepodnošljive situacije, oslobođanje od teške psihičke/fizičke patnje, pokušaj uticaja na neku značajnu drugu osobu, kao manifestacija ljubavi, olakšavanje teškoća drugima, kako bi se drugi ražalostili ili potresli, kako bi se drugi uverili koliko im je očajno bilo živeti, kao pokušaj otkrivanja da li su zaista voljeni, činjenje nečega u nepodnošljivoj situaciji, gubitak samokontrole posle čega na kraju dolazi želja za smrću. Posmatrano po godišnjim dobima, najviše smrtnih slučajeva je u proleće i leto, a najmanje zimi (Penev, 2014:85).

Među individualne, endogene faktore ubrajaju se crte ličnosti, duševne bolesti, nasledne osobine, sklonost rizičnom ponašanju a društveni/egzogeni, su socio kulturni, ekonomski, gubitak posla, gubitak bliskih osoba, socijalna izolacija, problemi u školi, poremećaji komunikacije u porodici.

Najčešće nijedan od pomenutih faktora ne ne dovodi samostalno do samoubistva, već tek u kombinaciji sa drugim faktorima.

STATISTIČKI PODACI O SAMOUBISTVU

Centralna karakteristika stope samoubistava je da ima strukturu koja je stabilna i tokom vremena i u različitim kontekstima. Indikacije ove strukture vidimo u stabilnosti stope samoubistava u različitim kategorijama ili grupama osoba. Protestanti imaju veće stope samoubistava od Jevreja, preduzetnici imaju veće stope od radnika, a neoženjeni i razvedeni muškarci su skloniji samoubistvu od onih koji su (Dragišić Labaš, 2019:79). Prosečna starost samoubica je povećana sa 43 godine 1990. na 47 godina 2021. kada je reč o muškarcima i sa 41,9 na 46,9 godina kada je reč o ženama (Tanjug, 2025).

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (RZS, 15.08. 2025), 2023. godine je u Srbiji bilo 668 smrtnih slučajeva usled samoubistva — najmanje u poslednjih više od decenije. Takođe RZS je objavio da se u periodu 2013–2023. zabeležilo ukupno 10.469 samoubistava., a 2024. godine je u Srbiji bilo oko 703 samoubistava, što je blagi porast u odnosu na 2023. — prema najnovijim podacima RZS za 2024. godinu. Znači, u proseku poslednjih godina u Srbiji godišnje izvrši suicid oko 650–700 osoba (2023–2024). Mlađi od 18 godina su relativno mali deo ukupnog broja, sa višegodišnjim podacima koji pokazuju desetak slučajeva u dužem periodu za najmlađe (ispod 15), i nekoliko desetina ako se uzmu šire uzrasne grupe mladih do 24 godine.

Kada su u pitanju mlade osobe (do 18g) tačni zvanični podaci RZS o samoubistvima mladih od 18 godina za najnoviju godinu (2023 i 2024) nisu javno objavljeni na istom mestu kao ukupni brojevi, ali postoje neki indikatori. U periodu 2013–2022. bilo je 16 slučajeva samoubistava kod dece mlađe od 15 godina prema RZS-u (podatak za duži period, ne za jednu godinu). Iz nezavršene analize iz 2025. godine navodi se da je 27 osoba koje su izvršile samoubistvo u toku 2024. bilo mlađe od 24 godine (ovo uključuje starije tinejdžere, ne samo mlađe od 18). Četiri osobe dnevno izvrše samoubistvo u Srbiji, od kojih su čak dve iz Vojvodine. Srbija je po tom obliku socijalne devijacije trinaesta u svetu. U Srbiji više od hiljadu ljudi izvršilo samoubistvo i to je najviše njih bilo smešteno u kolektivnom izbegličkom smeštaju. Zanimljivo je da procenat samoubistava opada za vreme ratova.

U Evropi najveću stopu samoubistva imaju Irska i Grčka, dok u našoj zemlji najveći procenat samoubistva je u Vojvodini. U posebnom riziku od samoubistava su muškarci u Istočnoj Evropi, i adolescenti i žena u zapadnoj Evropi. Muškarci četiri puta češće izvršavaju samoubistvo od žena koje su za razliku od njih učestalije u pokušajima. Osobe mlađeg uzrasta, od 15 do 29 godina, učestvovala sa preko 40% (Tanjug, 2025).

U Americi najčešći način izvršavanja samoubistva je vatreno oružje, a kod žena trovanje (Bond, et al, 2023). Muškarci burnije reaguju na promene socijalnog i ekonomskog statusa. Ženska populacija je sklonija traženju pomoci i poveravanju, dok muškarci to gledaju kao odraz slabosti, što je na neki način rezultat socijalizacije. Porodica i brak su zaštitni faktori samoubistava kao devijantne pojave. No, ukoliko su disfunkcionalni, mogu postati rizičan faktor. Tako da, osobe koje žive same se dva puta više samoubijaju, a kod razvedenih i udovaca je taj rizik čak i 4-5 puta. Niska stopa samoubistva za vreme rata, prema Dirkemu, može se posmatrati kao znak povećane društvene integracije.

Prosečna starost osobe koja izvrši samoubistvo u Srbiji je 52 godine. Oko 70% samoubistava izvrše muškarci, učešće žena je oko 30%, dok je najčešći način izvršenja samoubistva vešanjem ili gušenjem. Oko 6–7 suicida na 100.000 mladih (15–24) u Srbiji. Adolescenti imaju najviši polni disparitet (više kod dečaka). Najčešći metod je vešanje. Srbija ima relativno stabilnu stopu suicida mladih ali slabu kulturu javnog imenovanja slučajeva.

UZROCI SAMOUBISTVA

U tumačenju uzroka samoubistva postoje dva opšta teorijska modela koji se metaforično mogu nazvati model *“trule jabuke”* i model *“trulog bureta”* (O’Conor, Sheehy, 2001). Model *“trule jabuke”* zasnovan je na ideji da je samoubica nefunkcionalan pojedinac, pa zato treba saznati koje ga individualne ili lične karakteristike izdvajaju u odnosu na *“zdrave jabuke”* u društvu. Model *“trulog bureta”* samoubistvo sagledava kao rezultat društvenog uticaja na pojedinca pa zato fokus u prevenciji i tretmanu treba usmeriti ka društvenim faktorima koji dovode do samoubistva. Mozak adolescenata još nije u potpunosti razvijen, posebno delovi odgovorni za kontrolu impulsa, procenu posledica, dugoročno planiranje. Kod mladih od 18 godina često postoji osećaj bezizlaznosti koji je vremenski ograničen, ali u tom trenutku doživljen kao trajni mladi često ne umeju da verbalizuju unutrašnju patnju. Mnogi mladi ljudi čekaju da njihov život „započne“, a to se ne dešava i onda izlaz vide u suicidu.

Porast stope suicida među adolescentima je poseban pokazatelj nemogućnosti da se živi modelom koji trenutno najveći broj populacije živi u područjima sa najvećom stopom suicida. Mladi ljudi koji se bore da uspostave svoj seksualni identitet često smatraju roditelje nepristupačnim, jer se smatra da imaju konzervativan stav o seksu. (Gilchrist, Sullivan, 2006). Njihovi vršnjaci imaju malo saosećanja prema onima koji se ne pridržavaju tradicionalnih rodni uloga. Vršnjaci su često prve osobe kojima se obraćaju mladi ljudi koji se bore sa problemom vezanim za seksualnost ili veze, ali tim mladim osobama od poverenja često nedostaje saosećanje i razumevanje. Kada se ovo dešava u generalno nepodržavajućem, neprijateljskom okruženju, nije teško videti zašto mladi ljudi koji se bore da uspostave svoj seksualni identitet ponekad počinju da razmatraju samoubistvo kao opciju kada se opiru ograničenjima rodnih stereotipa i tradicionalnih seksualnih običaja. Porodični faktori konflikti u porodici, razvod roditelja (posebno ako je praćen intenzivnim konfliktima), nasilje u porodici, emocionalno zanemarivanje, prethodni suicid u porodici (genetski model ponašanja). Nije naravno svaki razvod ili porodični problem faktor suicidalnog rizika, ali u kombinaciji nestabilnosti i nedostatka podrške može povećati ranjivost mladih. Samo istovremeno delovanje suicidogene dispozicije (smanjenog životnog nagona) i pojačane psihičke reaktivnosti na spoljne ili unurašnje nadražaje pojedinca i samoubilačkih motiva (egzogenih i endogenih) dovodi do samoubistva (Shneidman, 2004).

Važno je ponoviti da za samoubistvo nikada ne postoji jedan jedini razlog, već se gotovo uvek radi o kombinaciji faktora, u složenoj interakciji ličnih, porodičnih i društvenih činilaca. Najčešći faktori koji se identifikuju u istraživanjima i kliničkoj praksi pominju se mentalni poremećaji a među njima kao najčešći pojedinačni faktor javljaju se depresija (često nedijagnostikovana), anksiozni poremećaji, poremećaji ponašanja, bipolarni poremećaj, zloupotreba alkohola ili droga (češće kod starijih tinejdžera). Kod adolescenata se depresija često ne ispoljava samo tugom, već i razdražljivošću, povlačenjem, padom uspeha u školi, poremećajem sna. Nemoć i slomljena volja za životom tera na *“jedini”* izbor koji im preostaje, dobrovoljni ali surovi odlazak iz života koji ukazuje da je kod mladog samoubice strah od života nadjačao strah od smrti, kao svojevrsan nesporazum sa životom u kome je došlo do suočavanja sa neshvatanjem okolone, poniženjem, raznovrsnim gubicima, fizičkim i duhovnim patnjama. Ipak ostaje činjenica da samoubistvo i dalje ostaje glavni uzrok smrtnosti koji se može sprečiti (Tanjug, 2025).

OPŠTE O SAMOUBISTVU MLADIH

Nema veće tuge od one kada roditelj ne može ništa da učini da spase svoje dete koje želi da umre.

(Kavaguči, 120)

Prema poslednjem istraživanju u okviru projekta "Prevenција vršnjačkog nasilja u školama" oko 60 odsto učenika osnovnih i srednjih škola doživelo bar jedan oblik vršnjačkog nasilja dok je 28 odsto učenika bar jednom bilo nasilno (Slepčević, 2025). Za godinu i po dana škole su prijavile 2.165 slučajeva vršnjačkog nasilja na nacionalnoj platformi "Čuvam te" (Duka, 2024). Fizičko, verbalno, psihičko nasilje, socijalna isključenost i sve aktuelniji "sajber buling" jesu oblici vršnjačkog nasilja, ne samo u Srbiji. Deca prema drugoj deci vrše ozbiljna krivična dela sa elementima nasilja. Kritičan uzrast je 11-12 godina.

Nasilje koje doživljavaju mladi ljudi ne retko izaziva osećaj bespomoćnosti (Seligman, 2012) i očajanja. A ono može da raste usled nedovoljne emocionalne podrške detetu, kada porodica ne funkcioniše, škole ne reaguju i društvo ne reaguje i time normalizuju agresiju. Pri tom nasilnici neretko ostaju nekažnjeni, što podstiče dalje nasilničko ponašanje, a zbog sporosti sistema mnogi incidenti ostaju nevidljivi jer se ne prijavljuju.

Definisani su različiti oblici nasilja kojima deca i mladi mogu da budu izloženi i van škole npr. tokom školskih ekskurzija i drugih putovanja. Zbog toga su mapirane različite situacije u kojima može doći do nasilja i identifikovali grupe dece i mladih koja su u posebnom riziku (npr. deca iz romske zajednice, LGBTI deca, deca sa invaliditetom, deca sa smetnjama u razvoju, deca u stanju socijalne potrebe (Заштитник грађана, 2024:35).

Savremeni adolescent živi dugi niz godina u liminalnom stanju, u dva sveta koja se mogu, ali i ne moraju dodirivati ili susretati. Današnji tinejdžer je često član dva odvojena društva, porodice porekla i vršnjačke grupe. U oba, adolescent je do određene mere pod uticajem tih sredina i stoga podložan normativnim zahtevima i regulacijama svakog od njih. Činjenica je da su deca na mrežama, da to je postao njihov realan život, a kada izađu u realan život nemaju nešto što se zovu socijalne veštine (RTS, 2025).

Sve više mladih ljudi ne može da se izbori sa iskušenjima i izazovima koje nose društvena previranja, te gube bitku sa problemima i preprekama sa kojima se suočavaju. Neki zbog seksualne orijentacije, neki zbog prevelikih, opterećujućih očekivanja, neki što im se čini da su etiketiran kao društveni otpad. U jednom određenom trenutku pomisle da je samoubistvo jedini mogući logičan izbor rešenja situacije u kojoj se nalaze. Vapaje za pomoć, čak i one jasno vidljive, skoro da niko ne prepozna, izostaje odgovor institucija i adekvatna institucionalna, sistemska podrška. Psihička bol je ona presudna, najvažnija karakteristika (Shneidman, 2004) potencijalno samoubice.

Mlade samoubice nanose sebi bol kako bi na taj način nesvesno kaznili roditelje što ih ne vide, ne primjećuju njihovu psihičku bol, ne uvažavaju, omalovažavaju sve ono što ga čini nesretnim (Lajović, 2024). Istaknuti suicidolog Edwin Šnajdman ukazuje i na postojanje onoga što se zove apel fenomenom - skretanje pažnje na problem u kojem se trenutno mlada osoba nalazi što je alarm okolini da nešto nije u redu. To je parasuicidalni fenomen ili pantomima smrti.

NAJPOZNATIJI SLUČAJEVI SAMOUBISTAVA MLADIH U SRBIJI

Nekoliko je slučajeva privukli su nacionalnu pažnju, ali nisu ostali „simboli“, kao što su samoubistva srednjoškolaca nakon vršnjačkog nasilja (Niš, Subotica, Beograd u različitim godinama). Pojedini slučajevi povezani su sa školskim nasiljem, porodičnim konfliktima, emotivnim problemima. Ovi slučajevi su često ostajali bez trajnog imena u javnosti jer su porodice tražile privatnost ili su mediji naknadno uklanjali identitete.

Slučaj Alekse Jankovića, 14 godina, koji se posle osmomesecnog vršnjačkog nasilja ubio 2011.g. je i dalje najpoznatiji. Roditelji su vodili javnu kampanju i sudske procese, pokrenuta je inicijativa za „Aleksin zakon“ protiv vršnjačkog nasilja, slučaj je dugo bio prisutan u obrazovnim debatama. Za razliku od većine drugih slučajeva, dobio je ime, zakonodavni kontekst, dugoročnu javnu memoriju.

Milica Kostić (1956–1974), 18 godina, Kruševac. Skočila sa zgrade bežeći od pokušaja silovanja. Postala simbol „časne smrti“ u Jugoslaviji.

Kristina Kika Đukić (2000–2021). Beogradska jutjuberka i gejmerka, preminula sa 21 godinom (formalno više mlada odrasla nego adolescent). Njena smrt 2021. izazvala veliku javnu raspravu o vršnjačkom nasilju i sajber-nasilju. U javnosti je često povezivana sa dugotrajnim online maltretiranjem. Iako nije bila maloletna, u Srbiji se često navodi u kontekstu mladih i kontinuiranog maltretiranja, slično Aleksinom slučaju.

Momak iz Laktaša M. D. 22 godine, izvršio je samoubistvo u oktobru 2022 nakon što se na društvenim mrežama pojavio snimak u kome je ismejan tokom razgovora za posao. Pitanja koja je postavljao šef poslovnice momku koji je došao tražiti posao bila su, po ocenni boraca za radnička prava, više nego bezobrazna, pa su još, povrh toga, snimana i deljena na društvenim mrežama. Jedan mladi život se ugasio zbog toga što nije mogao podneti sramotu koja mu je nanesena. Kako prenose mediji iz regiona, policija je uhapsila radnika pumpe koji je napravio snimak (Sanas online, 2022). Reakcije su bile Stop nasilju nad radnicima, a onima koji su poslali u smrt mladog čoveka poručeno je njegova smrt je njima na duši. Osudama se pridružio i vladika Grigorije, smatrajući da za samoubistvo dvadesetdvogodišnjeg Mladena iz Laktaša svi snosimo odgovornost jer se Mladen „nije ubio zbog svoje eventualne krhke prirode, već zbog naše surovosti i nemilosrdnosti“ (Danas online, 2022).

Pažnju javnosti je skrenuo i pokušano, nedavno nerealizovano samoubistvo na Filozofskom fakultetu. Blokader M. K. iz Pančeva je tokom noći između 27. i 28. decembra 2024. godine, usled psihičke nestabilnosti, popio veliku količinu lekova za smirenje, što je umalo dovelo do fatalnog ishoda. Inače, reč je o licu koje je dugogodišnji pacijent Instituta za mentalno zdravlje u Palmotićevoj ulici u Beogradu, a takođe je i privođen zbog posedovanja narkotika (Politika online, 2026).

SLIČNOSTI I RAZLIKE U ODNOSU NA SAMOUBISTVA ODRASLIH

Kod samoubica svih uzrasta javlja se psihička patnja kao zajednički imenitelj. I kod mladih i kod odraslih u pozadini su osećaji beznađa, bezvrednosti, usamljenosti, depresije ili anksioznosti. Suicidno ponašanje svih starosnih kategorija gotovo nikad nije „impuls bez razloga“. I kod jednih i kod drugih tzv. okidači su često kumulativni, tj. nije jedan događaj presudan, već je to nagomilavanje stresa, gubitaka, učestalih konflikta, odbacivanja, sve to praćeno dugotrajnim osećajem nemoći. Takođe u obe starosne grupe postoje tzv. znakovi upozorenja kao što su povlačenje, promene raspoloženja, pad funkcionisanja, razmišljanje o besmislu života ili smrti kao izlazu iz životnih nevolja i ćorsokaka, mada isti znakovi upozorenja mogu da se manifestuju drugačije, kod starijih manje eksplicitno nego kod mladih.

Ključne razlike su da se mlade, potencijalne samoubice nalaze u razvojnoj fazi, relativno udaljeni od psihološke zrelosti. Oni još nemaju stabilno formiran identitet ni punu sposobnost dugoročnog sagledavanja posledica. Emocije su intenzivnije, a tolerancija na frustraciju manja. Za razliku od njih odrasli imaju razvijenije kognitivne kapacitete, ali i nose „teže životne terete“, npr. dugove, komplikovane porodične obaveze, hronično nagomilane probleme. Kod mladih je češća crno-bela percepcija („ovo nikad neće proći“), dok odrasli češće doživljavaju hroničnu iscrpljenost kumulativnim životnim problemima.

Dominantni okidali su kod mladih samoubica vršnjačko nasilje (uključujući onlajn), školski pritisak, porodični konflikti i problemi identiteta i pripadanja (Mršević, 2023:16). Kod odraslih ti su okidači ekonomski stres, nezaposlenost, partnerski raskidi i razvod, hronične bolesti, socijalna izolacija u starijem dobu.

Razlikuje se i odnos prema smrti ovih starosnih kategorija potencijalnih samoubica. Naime deca i adolescenti ponekad imaju fragmentarno razumevanje nepovratnosti smrti ili je idealizuju kao „bekstvo“ ili „poruku drugima“, dok odrasli češće doživljavaju smrt kao kraj patnje, a ne kao sredstvo

komunikacije. Ovo ne znači da su namere mladih „manje ozbiljne“ — naprotiv, rizik je često potcenjen upravo zbog toga. Kod mladih uočava se i uloga impulsivnosti u vidu znatno veće uloge naglih reakcija na akutni stres. Nasuprot mladalačkoj impulsivnosti, odrasli češće dugotrajno razmišljaju i planiraju što povezuju sa osećajem bezizlaznosti.

U pogledu socijalna mreža i vidljivosti, mladi su formalno „okruženi“ (škola, porodica), ali se emocionalno mogu osećati potpuno izolovano i usamljeno. Odrasli mogu imati formalnu autonomiju odlučivanja i životnih izbora, ali i situaciju realne socijalne izolacije, posebno u srednjem i starijem dobu.

KULTURA SAMOUBISTAVA

Pojam „kultura samoubistava“ nije formalni naučni termin sa jedinstvenom definicijom, ali se u sociologiji i antropologiji koristi da opiše društvene obrasce, norme i značenja u kojima je samoubistvo u određenoj meri razumljivo, tolerisano ili čak simbolički vrednovano u datoj zajednici. Taj termin označava da društvo na neki način daje smisao tom činu, a ne samo da ga registruje kao tragediju. U svetu može se javiti kroz tradiciju, umetnost ili deo društvene norme a na Balkanu preovlađuje osuda i tabu, bez systemske kulturne legitimacije. Ali iako ne postoji razvijena „kultura samoubistava“ u klasičnom smislu, ipak postoje određeni elementi, ideja žrtve za čast, zajednicu, domovinu (više kroz rat i heroizam nego kroz samoubistvo).

Ne postoji „čista“ kultura samoubistava, ali postoje društva ili periodi gde su neki elementi izraženiji, npr. zajednica ne osuđuje jasno samoubistvo kao i specifične zatvorene zajednice npr. sekte, vojne jedinice, zatvori, ali to nije kulturna glorifikacija, već pre društveni problem. Postoje narativi (priče, mitovi, istorijski uzori) koji ga legitimišu, zajednica razvija specifičan odnos prema smrti i ličnoj žrtvi. Tako npr. Dirkem ukazuje da stope samoubistava zavise od nivoa društvene integracije i normi, a ne samo od individualnih problema. „Kultura samoubistava“ može imati različite oblike, npr. kroz romantizaciju i estetizaciju kada književnost, film ili mediji prikazuju samoubistvo kao „uzvišeno“ ili „tragično lepo“ i time mogu da izazovu tzv. „Verter efekat“. Tradicionalno normirani oblici postoje tamo gde se samoubistvo tretira kao čin časti ili dužnosti kao npr. japanski Sepuku (ritualno samoubistvo samuraja) ili u savremeno doba postojanje dugotrajno visoke stope samoubistava zbog poslovnih ili školskih neuspeha i sramote zbog njih, kao i fenomena poput šume samoubica Aokigahara.

Aokigahara je „šuma samoubica“ nalazi se u podnožju planine Fudži. Aokigahara je gusta šuma površine oko 30 km², nastala na okamenjenoj lavi posle erupcije planine u 9. veku. Zbog gustine drveća i vulkanskog tla, u šumi vlada neobična tišina – zvuk se slabo prenosi, a teren je težak za snalaženje. Takođe postoji i znatna fizička izolacija šume, jer je iz nje teško naći izlaz, što može pojačati osećaj beznade i utisak da je mesto „ukleto“, što je svakako više deo folklora nego činjenica. Još od druge polovine 20. veka povezuje se sa velikim brojem samoubistava a i u savremeno vreme svake godine se beleže desetine pokušaja. Zbog toga su vlasti kasnije prestale da objavljuju tačne brojke kako ne bi dodatno podsticale taj fenomen. Danas se ulažu naponi da se tragedije spreče, na ulazima stoje poruke poput, „Vaš život je dragocen“, postavljeni su brojevi za pomoć i savete, policija i volonteri patroliraju šumom.

Postoje mesta i na Balkanu (i u Srbiji) koja su lokalno prepoznata kao rizična, ali ne postoji neko takvo „jedno mesto“ poput Aokigahara. Izdvaja se npr. Pančevački most koji je dugo važi za jedno od najrizičnijih mesta u Beogradu, i Brankov most koji takođe beleži pojedinačne slučajeve. Postoji i drugim mestima na Balkanu, kao što su mostovi i visoke građevine u većim gradovima (npr. Zagreb, Sarajevo). Ipak, na Balkanu preovlađavaju drugačiji društveni narativi o samoubistvu nego u Japanu, kao i manja medijska koncentracija na jedno mesto, jedan događaj, čime bi se mogao stvarati tzv. „efekat imitacije“).

UTICAJ MEDIJA NA SAMOUBISTVO MLADIH, VERTEROV I PAPAGENO EFEKTI

Mediji utiču na stavove, vrednosti i ponašanje ljudi, pogotovo mladih. Medijski komunikacioni efekti artikuliraju poruke često bez pravo preuzimanja odgovornosti za posledice. Umesto da prenose i otkrivaju vesti, mediji ih ne retko “prave” doprinoseći širenju raznih mitova, senzacionalizma, i pogrešnih uverenja (Simeunovi-Patić, 2025:346-347), kao i porastu broja tzv. pasivnih potrošača straha, među kojima su mladi vrlo zastupljeni.

Poznati fenomen širom sveta, Verterov efekat, se odnosi na identifikovani porast stope samoubistava mladih nakon objavljenih detaljnih izveštaja o smrti poznatih ličnosti ili drugih ličnosti u medijima. Prvu naučnu upotrebu izraza „*Verterov efekat*“ dao je *David Philipps* 1974. godine, u svojoj pionirskoj studiji koja je istraživala uticaj sugestije na samoubistvo. Utvrđeno je da su, između 1947. i 1968. godine, samoubistva porasla odmah nakon objave o samoubistvu u novinama u Britaniji i SAD, pri čemu se to povećanje ograničeno uglavnom na region u kome su vesti kružile.

Romani su bili najemotivniji medij kasnog 18. veka. Tako su u romanu *Jadi mladog Vertera* (*Die Leiden des jungen Werthers*, 1774) Johana Volfganga fon Getea, ključnom delu pokreta *Sturm und Drang*, tematizovane poteškoće glavnoga junaka Vertera da u adolescentskom periodu pronađe balans između sopstvenih očekivanja i društvenih konvencija, ali i frustracije zbog zaljubljenosti u nedostupnu Lotu. Krajnji ishod je tragičan – mladi, osetljivi Verter je počinio samoubistvo (Književnost, 2019).

Po objavljivanju romana nastale su brojne književne imitacije (tzv. verterijade – *Wertheriaden*), omladina je bila zalučena likom Vertera, te se i oblačila poput njega, a Jade mladog Vertera su zatim i zabranjivali i kritikovali zbog navodnog izazivanja talasa stvarnih samoubistava. Nametnulo se, stoga, pitanje kako književnost i umetnost uopšte, ali i medijska izveštavanja u savremeno doba, na temu samoubistava utiču na suicidalne ljude, pa su proučavana dva fenomena: Verterov efekat i Papagenov efekat.

Verterov efekat odnosi se na pretpostavku da postoji korelacija između samoubistava o kojima se piše, odnosno izveštava, na detaljan, senzacionalistički ili romantiziran način i povećanja broja suicida. Iako su se ishodi sprovedenih istraživanja razlikovali, opšti zaključci su da su za potencijalnu identifikaciju s osobom koja je izvršila samoubistvo i pokušaj imitacije od značaja informacije o tome koliko godina ima, kog je pola, kako izgleda, opisi karaktera, obrazovanja i međuljudskih odnosa, te da bi trebalo izbegavati navođenje tih podataka, kao i podatke o metodi, mestu i pojednostavljeno navedenoj motivaciji. Način na koji se piše igra bitnu ulogu, o čemu treba posedovati svest i odgovorno pratiti smernice nastale na osnovu istraživanja, da ne bi došlo do suicidalnog ponašanja koje se definiše kao generalizovana imitacija (Vreme, 2023).

Papagenov efekat, s druge strane, zasniva se na pretpostavci da pisanje i izveštavanje o ljudima koji su uspešno prebrodili krizne situacije i suicidalne misli može pozitivno uticati na publiku u sličnim životnim okolnostima. Papageno je lik iz opere *Čarobna frula* (*Die Zauberflöte*, 1791) Volfganga Amadeusa Mocarta. Zbog rastanka s voljenom odlučuje da se obesi, ali se pojavljuju tri dečaka koji ga savetuju da je dozove muzikom. Pisanjem o pronalasku konstruktivnih rešenja za naizgled bezizlaznu krizu i realističnim sagledavanjem njenih višestrukih uzroka može se doprineti prevenciji suicida i pružiti pozitivan primer (Đukić, Mirzajanc, 2023).

ZAKLJUČAK: DRUŠTVENE MERE PROTIV SAMOUBISTAVA

Kao odgovor na zabrinutost zbog samoubistava mladih, mnogi programi intervencije su se fokusirali na poboljšanje „svesti o samoubistvu“, ili prepoznavanje korelata suicidalnog ponašanja. Kao delotvorni su se pokazali omogućeni pristupi osnovnim uslugama skrininga ili razvoj programa mentalnog zdravlja (Tanjug, 2025).

Postoji potreba da roditelji, nastavnici i drugi pružaoci usluga tešnje međusobno sarađuju u ulogama edukatora i staratelja, kako bi formirali partnerstvo što bi pomogli mladima da se nose sa stresnim okolnostima kada se sa njima susretnu. Država, škola, roditelji – svi moraju hitno reagovati. Jer ako dozvolimo da nam najmlađi rastu verujući da je nasilje normalno sredstvo, onda više ne govorimo o pojedinačnom slučaju, već o naciji koja gubi svoju budućnost (Politika online, 2025).

Potrebno je da se pruži podrška detetu, porodici, da se u školi, ako postoji, primiri konfliktna situacija, da se napravi realan plan za reagovanje, kao i promovisanje stava da je hrabrost potražiti pomoć a ne kukavičluk, stav NVO Sačuvajmo život (Lajović, 2024). Potrebno je formiranje jakog vrednosnog sistema od koga se neće odstupiti, kao i potreba da se u rešavanje situacije povećanog rizika od suicida uključi takozvana spoljna mreža zaštite, odnosno institucije sistema socijalne i zdravstvene zaštite (Politika online, 2026).

Bolje razumevanje Verterovog efekta moglo bi pomoći zdravstvenim radnicima koji rade na prevenciji samoubistva, posebno onima koji dolaze u kontakt sa potencijalnim samoubicima. Uputstva medijima kako ne treba izveštavati o samoubistvu (Nedeljnik, 2019) pre svega sadrži imperativ izbegavanja svakog senzacionalizma, sa komentarima i izjavama očevidaca i „bombastičnim“ naslovima, a takođe opisivanje metoda, davanje detaljnih informacija o planu, mehanizmu i načinu na koji je osoba sebi oduzela život. Nužno je izbegavanje predstavljanje samoubistva kao rešenja za postizanje cilja, loše su sve formulacije koje zvuče kao da je osoba samoubistvom postigla izlaz iz neke situacije. To posebno važi za glorifikovanje čina ili osobe, kao što su romantični prikazi života i smrti preminulog (posebno kod javnih ličnosti), slike velikih pogrebnih kolona, uplakane porodice i prijatelja na sahranama.

Smatra se da bi promena prirode medijskog izveštavanja o samoubistvima zapravo mogla da posluži za smanjenje stope samoubistava, što je poznato kao već pomenuti „Papageno efekat“. Predstavljanjem onih koji su u opasnosti od smrti usled samoubistva sa uspešnim pričama i strategijama nadvladavanja, kao i pominjanjem usluga mentalnog zdravlja, moglo bi doći do smanjenja stopa.

U Srbiji postoje ključni elementi prevencije, krizne linije, zdravstveni sistem, NGO sektor. Ali nedostaje sistemska, koordinisana i kontinuirana prevencija u školama i zajednici. Na osnovu istraživanja i prakse ključni problemi u Srbiji su nedovoljno rano prepoznavanje problema, stigma (mladi se ustručavaju da traže pomoć), nedostatak psihologa u školama, slaba koordinacija između sistema (škola–zdravstvo–socijala), ograničena dostupnost usluga u manjim sredinama. Sistem zdravstvene zaštite koji čine domovi zdravlja i psihijatrijske službe gde mnogi mladi dolaze u kontakt sa lekarima, ali ne govore o problemu.

Efikasne društvene mere protiv samoubistva mladih uvek su višeslojne. Ne postoji jedna „čarobna“ intervencija, već kombinacija obrazovnih, zdravstvenih, socijalnih i medijskih pristupa. Istraživanja pokazuju da upravo takve kombinovane strategije daju najbolje rezultate. Najefikasnije su strategije koje deluju pre nego što se problem razvije (prevencija), uključuju više sistema odjednom (škola, porodica, zdravstvo), jačaju povezanost i osećaj smisla kod mladih.

Zato se među najefikasnije ubrajaju školski programi, npr. programi socijalno-emocionalnog učenja, učenje kako da se prepoznaju emocije, stres i krize, razvijanje veština rešavanja problema i traženja pomoći, obuka nastavnika, roditelja i vršnjaka („gatekeeper“ programi). Ovi programi smanjuju anksioznost, beznađe i rizična ponašanja i pokazuju i smanjenje suicidalnih misli kod mladih. Kao i mlade žene, neki mladići mogu se osećati zarobljenim pritiscima da se prilagode kulturno dominantnim konstrukcijama muškosti/ženstvenosti, što ponekad dovodi do samopovređivanja. Trenutna obrazovna teorija sugerise da će uvažavanje alternativnih načina života od strane svih članova zajednice, a koje se manifestuje u učionicama, domovima i opštim interakcijama sa drugima, pružiti veću slobodu mladima da se nose sa teškoćama odrastanja (Harli i dr. 2001). Važna motivacija za zajednice da usvoje ovaj pristup mogla bi biti prilika da se smanji rizik

od suicidalnog ponašanja kod mladih ljudi. Potrebni su i programi za bolju komunikaciju u porodici i podrška porodicama u krizi jer su porodični odnosi ključni zaštitni faktor kod mladih. Socijalna povezanost direktno smanjuje rizik od suicida pa je jedna od neophodnih mera smanjenje socijalne izolacije, npr. klubovi mladih, vršnjačke grupe podrške, uključivanje u sport, kulturu, volontiranje. Nevladine organizacije i projekti su važan sektor u Srbiji jer razvijaju programe za mlade (radionice, savetovašta), podrške ranjivim grupama a vode i kampanje i javne inicijative kao što je npr. obeležavanje Svetskog dana prevencije suicida (10. septembar).

Takođe preventivnog karaktera je i kontrola pristupa sredstvima za samoubistvo u vidu ograničavanje pristupa lekovima, oružju, opasnim mestima efikasno sprečava impulsivne pokušaje. To su neke mere redukcije koje sprečavaju pristup mestima sa kojih je lako izvršiti suicid, poput postavljanje ograda na visokim građevinama, koje imaju efekata jer na taj impulsivni trenutni čin i te kako mogu da deluju. Ipak, nije problem u „mestu“, već u ljudima koji prolaze kroz teške krize. Zbog toga se i u Srbiji sve više radi na SOS linijama, kampanjama za mentalno zdravlje, diskretnom nadzoru rizičnih lokacija. Kontinuirane medijske mere su takođe potrebne u vidu odgovornog izveštavanja o samoubistvu (bez senzacionalizma) i promocije priča o oporavku i traženju pomoći.

Za mlade u riziku potrebne su specifične krizne intervencije kao što su individualni planovi bezbednosti i laka dostupnost kontakta za hitnu pomoć i podršku. Ove kratke intervencije mogu direktno smanjiti rizik u akutnim situacijama. Nacionalna SOS linija (br. 011/7777-000) pri Klinika za psihijatrijske bolesti „Dr Laza Lazarević“, kao i Centar Srce (br. 800 330303) koji omogućava besplatnu emocionalnu podršku telefonom i putem četa koji radi svakodnevno i omogućava anonimnu i dostupnu pomoć. Takve linije mogu smanjiti suicid i do ~30%.

LITERATURA

- Bearman, P.S. (1991). The Social Structure of Suicide. *Sociological Forum*, Vol. 6, No. 3, 501-524. <http://www.jstor.org/stable/684516> stranici pristupljeno 6. februara 2026.
- Bond, A. E., Karnick, A. T., Bandel, S. L., Capron, D. W., & Anestis, M. D. (2023). Demographic differences in the type of firearm and location of bodily injury in firearm suicide decedents. *Death Studies*, 47(8), 948–956. <https://doi.org/10.1080/07481187.2022.2144547> stranici pristupljeno 6. februara 2026.
- Dragišić-Labaš S, (2019). *Samoubistvo – različiti diskursi*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja. <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/05/Sladjana-Dragisic-Labas-Samoubistvo-razliciti-diskursi.pdf> stranici pristupljeno 6. februara 2026.
- Duka, S. (2024, 31. oktobar). Vršnjačko nasilje neiskorenjeno, samo menja oblik – čije modele ponašanja slede deca. *Društvo RTS*. <https://www.rts.rs/vesti/drustvo/5570253/vrsnjacko-nasilje.html> stranici pristupljeno 6. februara 2026.
- Gilchrist H., & G. Sullivan. (2006). The role of gender and sexual relations for young people in identity construction and youth suicide. May-June 2006; 8(3): 195-209.
- Književnost, (2019, 28. novembar). Stradanja mladog Vertera. *Književnost*. <https://www.knjizevnost.com/prepricano-stradanja-mladog-vertera/> stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- Danas Online. (2022, 29.oktobar). Momak iz Laktaša se ubio nakon ismevanja na društvenim mrežama, uhapšen radnik benzinske pumpe koji ga je snimao. *Region - Dnevni list Danas*. <https://www.danas.rs/svet/region/momak-iz-laktasa-se-ubio-nakon-ismevanja-na-drustvenim-mrezama-uhapsen-radnik-benzinske-pumpe-koji-ga-je-snimao/> stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- Danas Online. (2022, 29.oktobar). Vladika Grigorije o smrti mladića iz Laktaša: Za Mladenovo samoubistvo snosimo kolektivnu odgovornost. *Društvo Vijesti*. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vladika-grigorije-o-smrti-mladica-iz-laktasa-za-mladenovo-samoubistvo-snosimo-kolektivnu-odgovornost-video/> stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- Букић Мирзајанц, М. (2023, 15.05). Шта је то Вертеров, а шта Папагенов ефекат? *Filoblog Niš*. <https://blog.filfak.ni.ac.rs/itemlist/date/2023/5/15> stranici pristupljeno 6. februara 2026.

- Lajović, V. (2024, 8. januar). Predstavnik NVO “Sačuvajmo život”. *Društvo Vijesti*. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/689086/sve-veci-broj-mladih-u-budvi-podize-ruku-na-sebe-cutanje-i-nebriga-stigli-na-naplatu> stranici pristupljeno. 8. marta 2026.
- Lajović, V. (2024, 8. januar). Sve veći broj mladih u Budvi podiže ruku na sebe: Čutanje i nebriga stigli na naplatu. *Društvo Vijesti*. <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/689086/sve-veci-broj-mladih-u-budvi-podize-ruku-na-sebe-cutanje-i-nebriga-stigli-na-naplatu> stranici pristupljeno. 8. marta 2026.
- Kavaguči, T. (2025). *Za sreću je dovoljna šoljica kafe*. Beograd: Vulkan.
- Marković, M. (2020, 26 novembar). *Stadijumi adolescentnog razvoja*. Centar za dečju psihologiju. <https://www.decijapsihologija.rs/adolescenti/stadijumi-adolescentnog-razvoja/> stranici pristupljeno 6. aprila 2026.
- Mršević, Z. (2023). Govor mržnje i pravo na obrazovanje dece i mladih marginalizovanih grupa, 13.-22. U: *Osmo međunarodna naučna konferencija “Društvene devijacije”* Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava. Ur: Nebojša Macanović. Banjaluka: Centar modernih znanja. https://cpdt.org.rs/wp-content/uploads/2025/09/Zbornik_Pravo_na_zdravlje_i_obrazovanje.pdf <https://zoricamrsevic.in.rs/wp-content/uploads/2026/02/Govor-mrznje-i-pravo-na-obrazovanje-dece-i-mladih-marginalizovanih-grupa.pdf> stranicama pristupljeno 6. aprila 2026.
- Nedeljnik. (2019, 2. novembar). Zna li šta je Verterov efekat. *Nedeljnik*. <https://www.nedeljnik.rs/zna-li-sta-je-verterov-efekat/> stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- O'Connor, R. C., Sheehy, N. P. (2001). State of the art: Suicidal Behavior. *The Psychologist*, 14, 20-24.
- Penev, G. (2014). Senzacionalnost suicida u Srbiji, 1990-2012. *Stanovništvo*, 2, 67-89. <https://stnv.idn.org.rs/article/view/96/87> stranici pristupljeno. 8. marta 2026.
- Politika. (2025, 6 decembar) Vršnjačko nasilje preraslo u zverstvo: napad na bolesnog dečaka otkriva mračnu stranu naše svakodnevice (video). *Politika*. <https://www.politika.rs/articles/details/715532> stranici pristupljeno. 8. marta 2026.
- Politika. (2026, 24. januar). Roditeljska „straža” zbog vršnjačkog nasilja. U smederevskoj osnovnoj školi - roditeljska „straža” zbog vršnjačkog nasilja. *Politika*. <https://www.politika.rs/articles/details/726996> stranici pristupljeno 20 januara 2026.
- Politika onlajn. (2026, 20. mart). Tragedija na Filozofskom fakultetu nije prvi incident, blokader umalo izgubio život. *Politika*. <https://www.politika.rs/sr/articles/amp/742331> stranici pristupljeno 6. aprila 2026.
- RTS. (2025, 21. decembar). Девојчицу мучили вршњаци, гасили цигарете по кожи - систем без одговора, трауме остају. *Друштво РТС*. <https://www.rts.rs/vesti/drustvo/5791094/vrsnjacko-nasilje.html> stranici pristupljeno 19. januara 2026.
- RSZ. (2025, 15. avgust). *Umrli nasilnom smrću, po poreklu nasilne smrti, polu i starosti*. Republika Srbija: Repubički zavod za statistiku. <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/18030304?languageCode=sr-Latn> stranici pristupljeno 20. januara 2026
- Seligman, M. (2012). *Istinska sreća : ostvarivanje vašeg potencijala za duboko zadovoljstvo uz pomoć nove pozitivne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike. COBISS-ID: 194150412
- Simeunović Patić, B. (2025). *Osnovi Kriminologije*. Beograd: Kriminalističko policijski univerzitet..
- Schneidman, E. (2004). *Autopsy of a Suicidal*. Oxford: Oxford University Press.
- Slepčević, Z. (2025, 7. decembar). Nasilje pred kamerom - društvene mreže postale scena ponižavanja vršnjaka. *Društvo | RTS*. <https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/5842656/nasilje-pred-kamerom---drustvene-mreze-postale-scena-ponizavanja-vrsnjaka.html> stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- Tanjug. (2025, 20. februar). Stopa samoubistava najveća u istočnoj Evropi i podsaharskoj Africi. *Svet RTV*. https://rtv.rs/sr_lat/svet/stopa-samoubistava-najveca-u-istocnoj-evropi-i-podsaharskoj-africi_1607926.html stranici pristupljeno 20. januara 2026.
- Vreme. (2023, 10. maj). UNICEF: Pazite šta pišete i emitujete. *Vesti Vreme*. <https://vreme.com/vesti/unicef-pazite-sta-pisete-i-emitujete/> stranici pristupljeno 3. aprila 2026.
- Заштитник грађана. (2024). *Редован годишњи извештај заштитника грађана за 2023. годину*. Београд: Заштитник грађана <https://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/godisnji-izvestaji/7979-2023> stranici pristupljeno 3. aprila 2026.

CHILD AND ADOLESCENT SUICIDE

Dr Zorica Mršević¹⁸⁶, retired principal research fellow at Institute of Social Sciences, and profesor at Faculty of European Legal and Political Studies, Belgrade

Summary: The subject of the presentation are suicides of children and adolescents, a phenomenon analyzed in the shadow of the fact that every year twice as many people are killed in the world than are killed in war (around 650-700 people commit suicide in Serbia annually, less than 10 percent adolescents and children). Suicide is one of the leading causes of death in adolescents, and in the 21st century the number of suicides or suicide attempts among children and adolescents is increasing. Many young people wait impatiently for their life to "begin", and when it seems too long, they see suicide as a way out. It is believed that disturbed family relationships in 80% of all cases of suicide attempts by children under 15 years of age are directly responsible for the complete failure of children to get involved in life. When society excessively "regulates" an individual, i.e. exerts excessive pressure, this often results in a feeling of life's helplessness. Young people are the second most frequent suicide age group, after the over 50 age group. They are killed due to drug addiction, alcoholism or affiliation with sects. Specific risk factors for young people are stressful situations such as school failure, poor communication with parents and the environment, problems with first loves, the influence of the media (which can cause the so-called "Werther" effect, or "Papageno" effect), availability of firearms, alcohol and drugs. Suicidal behavior is almost never an "impulse without reason" and black and white perception ("this will never go away") is more common among young people. Triggers are often cumulative, no single event is decisive. Stress, loss, conflicts, rejection, long-term helplessness accumulate. The type of dominant triggers for minors are peer violence (including online violence), school pressure, family conflicts, identity and belonging problems. Adolescent suicide is predominantly male, insecure, prone to depression and scared, who gets rid of his fear by being aggressive towards others and himself. In the case of minors (as well as adults), the background of suicide is feelings of hopelessness, worthlessness, depression or anxiety. Loneliness is not seen as an isolated factor, but it is a frequent accompanying element with other factors. Even in young (much more often than in adults) potential suicides, timely support dramatically reduces the risk. A conversation that came "on time" often makes the difference, which in this case, is the difference between life and death.

Key words: suicide, adolescence, feeling of hopelessness, cumulative triggers, family conflicts, school failure, emotional neglect, "Werther" effect

¹⁸⁶ <https://orcid.org/0000-0003-1968-9699>

zorica.mrsevic@gmail.com

KAZNENOPRAVNI MEHANIZMI ZAŠTITE OD NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA

*Prof.dr Vanda Božić**

*Izvanredna profesorica i viša znanstvena suradnica
Državni univerzitet u Novom Pazaru, Republika Srbija
Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska*

Sažetak: Cilj rada je analiza kaznenopravnih mehanizama suzbijanja nasilja na sportskim priredbama u pravnom sustavu Republike Srbije. U tom kontekstu posebna pažnja posvećena je odnosu između kaznenopravnih normi sadržanih u Kaznenom zakonu i rješenja propisanih posebnim zakonom, Zakonom o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. Rad posebno razmatra pravna obilježja kaznenog djela nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu te njegovo mjesto u sustavu kaznenopravne zaštite javnog reda i sigurnosti.

Metodologija istraživanja temelji se na primjeni normativne, dogmatsko-pravne i analitičke metode. Uz analizu relevantnih zakonskih odredbi, rad obuhvaća i analizu sudske prakse, kao i sagledavanje stanja i kretanja kaznenopravne reakcije na nasilje na sportskim priredbama kroz pregled prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba u posljednjem petogodišnjem razdoblju.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da kaznenopravna zaštita od nasilja na sportskim priredbama u pravnom sustavu Republike Srbije počiva na kombinaciji represivnih kaznenopravnih mehanizama i preventivnih mjera propisanih posebnim zakonom. Istodobno, analiza prakse ukazuje na određene izazove u primjeni postojećih zakonskih rješenja, osobito u pogledu dosljednosti kaznene politike i učinkovitosti preventivnih mehanizama u sprječavanju nasilja na sportskim događajima.

Znanstveni doprinos rada ogleda se u sustavnoj analizi normativnog okvira i prakse primjene kaznenopravnih mehanizama zaštite od nasilja na sportskim priredbama, kao i u ukazivanju na moguće pravce unapređenja postojećeg zakonodavnog i institucionalnog okvira s ciljem učinkovitijeg sprječavanja i suzbijanja ovog oblika kriminaliteta.

Ključne riječi: nasilje na sportskim priredbama, kaznenopravna zaštita, Zakon o sprječavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, sudska praksa, javni red i mir.

UVODNA RAZMATRANJA

U suvremenim pravnim sustavima nasilje se normativno određuje kao oblik protupravnog ponašanja kojim se zadire u temeljna pravno zaštićena dobra, osobito tjelesni integritet, sigurnost pojedinca i javni red. Kazneno pravo ne poznaje jedinstven normativni pojam nasilja, već ga pravno valorizira kroz zakonski određene pojavne oblike sadržane u bićima pojedinih kaznenih djela, čime se uspostavlja jasan normativni okvir za identifikaciju, pravnu kvalifikaciju i sankcioniranje različitih oblika nasilnog ponašanja. U teoriji se nasilje definira kao oblik agresivnog ponašanja usmjerenog na nanošenje štete drugoj osobi, pri čemu postojanje namjere predstavlja odlučujući subjektivni element takvog ponašanja, budući da u kaznenopravnom smislu upravo umišljaj kao oblik krivnje čini nužan

*e-mail: bozic.vanda@gmail.com ORCID: 0000-0002-5905-1916.

uvjet za postojanje kaznenog djela, dok njegov izostanak upućuje na slučaj i isključuje kaznenopravnu odgovornost (Englander, 2003). Polazeći od temeljnih postavki suvremene kaznenopravne dogmatike, kako su ih sustavno razvili *Claus Roxin* i *Günther Jakobs*, kaznenopravna reakcija na nasilje zasniva se na preciznom normativnom određenju obilježja kaznenog djela (Roxin, 2006; Jakobs, 1991). U tom smislu, kaznenopravna intervencija dopuštena je isključivo u odnosu na ponašanja koja ispunjavaju zakonom propisane elemente bića kaznenog djela, uz dosljedno poštivanje načela zakonitosti, krivnje i razmjernosti kaznenopravne reakcije. Takav pristup osigurava pravnu sigurnost i predvidivost kaznenopravne reakcije, ali i njezinu legitimnost u okviru vladavine prava, potvrđujući kazneno pravo kao sustav *ultima ratio* zaštite temeljnih društvenih vrijednosti.

Posebnu normativnu složenost predstavlja nasilje koje se javlja u kontekstu sportskih priredbi. Iako su sportski događaji utemeljeni na pravilima i institucionalno uređeni, praksa pokazuje da oni mogu postati prostor ozbiljnog narušavanja javnog reda i sigurnosti (Giulianotti, 1999). Upravo zbog specifičnih obilježja takvih situacija, uključujući povećan broj sudionika, intenzitet međusobnih interakcija i potrebu za hitnim djelovanjem nadležnih tijela, zakonodavac uspostavlja posebne mehanizme zaštite koji nadopunjuju opće okvire kaznenog zakonodavstva. U tom smislu, kaznenopravna zaštita od nasilja na sportskim priredbama ostvaruje se kroz međusobni odnos općih kaznenopravnih normi i posebnih zakonodavnih rješenja. U pravnom poretku Republike Srbije ovaj dualni pristup očituje se u paralelnoj primjeni odredbi Krivičnog zakonika i posebnog zakonodavstva kojim se uređuje sprječavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama. Tako riješen normativni okvir ima za cilj osigurati cjelovit pravni odgovor države, koji obuhvaća kako represivne, tako i preventivne mehanizme djelovanja.

Dodatnu dimenziju ovoj problematici daje i utjecaj međunarodnih standarda, osobito onih razvijenih u okviru Vijeće Europe, prije svega Konvencije Vijeća Europe o integriranom pristupu sigurnosti, zaštiti i uslugama na nogometnim utakmicama i drugim sportskim događajima (CETS br. 218), koja uspostavlja obvezu država da normativno urede preventivne i represivne mjere usmjerene na sprječavanje nasilja na sportskim priredbama.¹⁸⁷ U tom kontekstu, posebna se pažnja posvećuje mjerama poput zabrane pristupa sportskim događajima, obveze javljanja nadležnim tijelima, video-nadzora te razmjene podataka između nadležnih organa. Takav normativni pristup pretpostavlja usklađenu primjenu kaznenopravnih i drugih pravnih instrumenata, uz jasno definirane nadležnosti i mehanizme provedbe, čime se nastoji osigurati učinkovita zaštita javnog reda i sigurnosti u vezi sa sportskim priredbama.

Slijedom navedenog, rad analizira normativno uređenje i praksu primjene kaznenopravnih mehanizama zaštite od nasilja na sportskim priredbama u Republici Srbiji te, kroz normativni i empirijski pristup, kritički razmatra njihovu učinkovitost i mogućnosti unapređenja.

POJAM I POJAVNA OBILJEŽJA NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA

Razvoj suvremenog sporta, osobito njegova profesionalizacija i komercijalizacija, doveo je do povećane pravne osjetljivosti pitanja sigurnosti na sportskim priredbama. Sportske priredbe, u pravnom smislu, obuhvaćaju organizirana sportska natjecanja i druge sportske manifestacije koje se odvijaju uz prisutnost sudionika i publike. Upravo takav kontekst, obilježen većim brojem prisutnih osoba i intenzitetom međusobnih interakcija, može predstavljati pogodno okruženje za pojavu različitih oblika protupravnog ponašanja. Nasilje na sportskim priredbama predstavlja specifičan oblik protupravnog postupanja koji se, s obzirom na okolnosti njegova pojavljivanja, razlikuje od nasilja u drugim društvenim situacijama. Ta specifičnost proizlazi prije svega iz mjesta i okolnosti izvršenja, ali i iz činjenice da takva ponašanja često uključuju veći broj osoba te mogu poprimiti obilježja grupnog

¹⁸⁷ Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o integrisanom pristupu bezbednosti, sigurnosti i uslugama na fudbalskim utakmicama i drugim sportskim priredbama ("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 9/2024).

ili masovnog djelovanja. Raspon takvih ponašanja kreće se od verbalnih incidenata i prijetnji do fizičkih napada, narušavanja javnog reda i sigurnosti te drugih oblika ponašanja koja mogu rezultirati ozbiljnim posljedicama po život i zdravlje sudionika i gledatelja.

U kontekstu sportskih priredbi, razlikovanje pojedinih kategorija prisutnih osoba može imati određeni pravni značaj. Sport je oduvijek bio u središtu medijske pozornosti (televizije, radija, tiska i internetskih portala), zbog čega su se razvijale vrlo bliske veze na više razina između sportaša i gledatelja (Jovanovski, Božić, Atanasov, 2019: 505). Tako se kao gledatelji označavaju osobe koje prisustvuju sportskom događaju bez izraženog organiziranog ili identitetskog obilježavanja pripadnosti određenoj skupini, dok se pojam navijača u pravilu odnosi na osobe koje svoju pripadnost određenom sportskom klubu ili reprezentaciji iskazuju intenzivnije i javno, često kroz organizirano djelovanje i isticanje prepoznatljivih obilježja. Iako takva distinkcija nema samostalno kaznenopravno značenje, može biti relevantna u kontekstu procjene okolnosti konkretnog događaja. U normativnom smislu, nasilje na sportskim priredbama obuhvaća različite oblike protupravnog ponašanja koji su izravno ili neizravno povezani s održavanjem sportskih događaja, a kojima se ugrožavaju ili povređuju zaštićena pravna dobra, osobito sigurnost osoba i javni red i mir. Takva ponašanja mogu se manifestirati u različitim fazama održavanja sportske priredbe, prije njezina početka, tijekom trajanja ili nakon završetka.

Specifičnost nasilja na sportskim priredbama očituje se i u prostornom i vremenskom okviru njegova pojavljivanja. Takva ponašanja ne ograničavaju se isključivo na mjesto neposrednog održavanja sportske priredbe (sportski objekti, tribine, tereni ili dvorane), već se mogu pojaviti i izvan tih prostora, ukoliko su u neposrednoj vezi s održavanjem sportskog događaja. U tom smislu, pravno relevantni mogu biti i događaji koji se odvijaju prije početka ili nakon završetka sportske priredbe, osobito ako su uzročno povezani s njome. Krug potencijalnih sudionika takvih protupravnih ponašanja obuhvaća različite kategorije osoba, uključujući sportaše, trenere, službene osobe (suci, delegati), gledatelje i navijače. U pojavnim smislu, nasilje na sportskim priredbama može se manifestirati kroz različite oblike protupravnog postupanja. To prije svega obuhvaća fizičke napade na osobe, sudjelovanje u grupnim sukobima, narušavanje javnog reda i mira, unošenje i uporabu nedopuštenih sredstava (poput pirotehnike), oštećenje imovine te druga ponašanja koja mogu ugroziti sigurnost sudionika i nesmetano odvijanje sportske priredbe. Takva ponašanja nerijetko imaju širi doseg, budući da se mogu protezati i na javne površine, prometnice i druge prostore povezane s kretanjem sudionika sportskog događaja.

U kontekstu pravne analize, nasilje na sportskim priredbama ne može se promatrati kao izoliran incident, već kao kontinuirani izazov za sustav zaštite javnog reda i sigurnosti. Njegova učestalost i raznolikost upućuju na potrebu stalnog normativnog i institucionalnog prilagođavanja, pri čemu kaznenopravna intervencija, iako nužna, ne može biti jedini instrument suzbijanja takvih pojava. Empirijska istraživanja pokazuju da nasilje na sportskim priredbama često ima organizirani karakter i nije nužno neposredno povezano s ishodom sportskog natjecanja (Spaaij, 2006), što dodatno potvrđuje potrebu šireg normativnog okvira koji obuhvaća i ponašanja povezana s organizacijom i praćenjem sportskih priredbi. U tom smislu, sistematski pristup sprječavanju i suzbijanju nasilja na sportskim natjecanjima prije svega čine preventivne mjere, koje se zasnivaju na poduzimanju određenih radnji ili njihovoj zabrani kako ne bi došlo do pojave nasilja ili nedoličnog ponašanja na sportskim terenima (Božić, Đukić, Jovanovski: 2020, 509 –529). Slijedom navedenog, učinkovit kaznenopravni odgovor pretpostavlja integriran pristup koji uključuje kako represivne mjere, tako i posebne preventivne instrumente, pri čemu komparativna iskustva ukazuju na značaj dosljedne primjene zakonskih rješenja i koordiniranog djelovanja nadležnih tijela.

KAZNENOPRAVNI OKVIR SUZBIJANJA NASILJA NA SPORTSKIM PRIREDBAMA

U području sigurnosti na sportskim priredbama, normativni okvir u značajnoj je mjeri oblikovan u skladu s međunarodnim standardima razvijenima u okviru Vijeće Europe i Europske unije. *Europska konvencija o nasilju i nedoličnom ponašanju gledatelja na sportskim priredbama*

osobito na nogometnim utakmicama (European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches, CETS br. 120)¹⁸⁸ je prva konvencija Vijeća Europe u području kaznenog prava koja se odnosi na sport. Nastala je kao odgovor europskih država na tragične događaje na stadionu Heysel u Belgiji, gdje je 29. svibnja 1985. godine, u neredima koji su prethodili početku utakmice između nogometnih klubova Liverpool i Juventus, smrtno stradalo 39 osoba. Ova konvencija uspostavlja temeljne obveze država u sprječavanju nasilja, s posebnim naglaskom na ponašanje gledatelja i organizacijske mjere sigurnosti. Međutim, valja naglasiti da konvencija ne propisuje taksativan popis kaznenih djela i prekršaja koje države moraju normirati, već državama potpisnicama nameće jasnu obvezu njihova propisivanja u nacionalnom zakonodavstvu (Šuput, 2010: 238).

Konvencija Vijeća Europe o integriranom pristupu sigurnosti, zaštiti i uslugama na sportskim priredbama (Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events, CETS br. 218) nadograđuje taj pristup uvođenjem modela „safety–security–service“, koji povezuje preventivne, zaštitne i uslužne mjere u jedinstven sustav upravljanja događajem.¹⁸⁹ Kako se dodatno pojašnjava u Izvješću uz Konvenciju (Explanatory Report, CETS 218), integrirani pristup podrazumijeva koordinirano djelovanje sigurnosnih, organizacijskih i uslužnih komponenti u upravljanju sportskim događajima.

Preporuke Vijeća Europe, osobito Rec(2001)6 *o sprječavanju rasizma, ksenofobije i rasne netolerancije u sportu* (Rec(2001)6 on the prevention of racism, xenophobia and racial intolerance in sport) i CM/Rec(2015)1 *o sigurnosti, zaštiti i uslugama na nogometnim utakmicama i drugim sportskim priredbama* (CM/Rec(2015)1 on safety, security and service at football matches and other sports events) dodatno razrađuju konvencijske standarde kroz smjernice za organizaciju, procjenu rizika i koordinaciju nadležnih tijela.

Na razini Europske unije, *Odluka Vijeća* 2002/348/PUP *o sigurnosti u vezi s nogometnim utakmicama s međunarodnim elementom* (2002/348/JHA: Council Decision of 25 April 2002 concerning security in connection with football matches with an international dimension, SL L 121, 8.5.2002) i *Odluka Vijeća* 2007/412/PUP od 12. lipnja 2007. godine o izmjeni Odluke 2002/348/PUP (Council Decision 2007/412/JHA of 12 June 2007 amending Decision 2002/348/JHA concerning security in connection with football matches with an international dimension, OJ L 155, 15.6.2007), usmjerene su na jačanje policijske suradnje i razmjenu informacija putem nacionalnih kontakt točaka, čime se unapređuje prekogranična koordinacija (Rezolucija Vijeća o ažuriranom priručniku s preporukama za međunarodnu policijsku suradnju te mjerama za sprečavanje i kontrolu nasilja i nemira povezanih s nogometnim utakmicama međunarodnog karaktera koje uključuju najmanje jednu državu članicu „Nogometni priručnik EU-a“, Službeni list EU 2016/C 444/01). Ovi instrumenti zajednički potvrđuju razvoj integriranog pristupa koji nadilazi isključivo kaznenopravnu represiju i uključuje preventivne, organizacijske i koordinacijske mehanizme djelovanja.

U tom normativnom kontekstu, kaznenopravni okvir u pravnom poretku Republike Srbije uspostavljen je prvenstveno kroz odredbe Krivičnog zakonika ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005

¹⁸⁸ Europska konvencija o nasilju i nedoličnom ponašanju gledatelja na sportskim priredbama osobito na nogometnim utakmicama (CETS br. 120) je usvojena 19. kolovoza 1985. godine u Strasbourgu, stupila je na snagu 1. studenoga iste godine te je u pravni poredak Republike Srbije inkorporirana Zakonom o ratifikaciji Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 9/90).

¹⁸⁹ Konvencija Vijeća Europe o integriranom pristupu sigurnosti, zaštiti i uslugama na sportskim priredbama (CETS br. 218) je usvojena 3. srpnja 2016. godine u Saint-Denisu. Zakonom o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o integrisanom pristupu bezbednosti, sigurnosti i uslugama na fudbalskim utakmicama i drugim sportskim priredbama

("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 9/2024) potvrđena je u pravnom poretku Republike Srbije.

- ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019 i 94/2024), (dalje u tekstu KZ). Taj okvir dopunjuje posebno zakonodavno rješenje, Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama ("Sl. glasnik RS", br. 67/2003, 101/2005 - dr. zakon, 90/2007, 72/2009 - dr. zakon, 111/2009, 104/2013 - dr. zakon i 87/2018), koji kao *lex specialis* uređuje preventivne, sigurnosne i represivne mjere u vezi s nasiljem i nedoličnim ponašanjem na sportskim priredbama.

KZ u glavi kaznenih djela protiv javnog reda i mira normira kazneno djelo nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu (članak 344a). Riječ je o posebnoj inkriminaciji koja predstavlja specifičnu normativnu razradu općeg kaznenog djela nasilničkog ponašanja iz članka 344, čime zakonodavac razlikuje ovaj oblik protupravnog postupanja s obzirom na kontekst njegova izvršenja. Normativno izdvajanje ovog kaznenog djela opravdano je okolnostima u kojima se ono pojavljuje, osobito u uvjetima povećane koncentracije ljudi, pojačane dinamike međusobnih interakcija i povećanog rizika od eskalacije nasilja. Upravo takav kontekst utječe na intenzitet ugrožavanja zaštićenih pravnih dobara, što zahtijeva poseban kaznenopravni odgovor u odnosu na opće oblike nasilničkog ponašanja. U tom smislu, ovakvo normativno rješenje odgovara spoznajama prema kojima nasilje na sportskim priredbama predstavlja kompleksan društveni fenomen uvjetovan interakcijom individualnih, grupnih i situacijskih faktora, zbog čega zahtijeva širi i kontekstualno prilagođen pravni odgovor (Bodin, Robène, Héas: 2004). Na taj način ovo kazneno djelo zauzima posebno mjesto u sustavu kaznenopravne zaštite javnog reda i mira, kao specifičan instrument normativnog odgovora na nasilje u kontekstu sportskih priredbi i javnih okupljanja. Primarno zaštićeno pravno dobro u okviru ove inkriminacije jest javni red i mir, dok se sekundarno štite tjelesni integritet i imovina sudionika sportskih priredbi.

Mjesto izvršenja ovog kaznenog djela određeno je kroz pojam sportske priredbe, koji se u normativnom smislu dodatno razrađuje u posebnom zakonodavstvu. Sukladno Zakonu o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, sportskim priredbama smatraju se organizirana sportska natjecanja i sportske manifestacije, čime se osigurava šire obuhvaćanje situacija u kojima može doći do protupravnog ponašanja. Kaznenopravnom zaštitom u okviru ove inkriminacije obuhvaćena su temeljna pravna dobra, prije svega javni red i mir, ali i sigurnost osoba koje sudjeluju ili prisustvuju sportskim priredbama, uključujući gledatelje, sudionike i službene osobe. Vremenski okvir relevantan za ocjenu ovog kaznenog djela također je normativno određen. U pravilu, obuhvaća razdoblje neposredno povezano s održavanjem sportske priredbe, koje uključuje vrijeme prije njezina početka i nakon njezina završetka, dok se u slučaju sportskih priredbi povećanog rizika taj vremenski raspon dodatno proširuje. Takvo rješenje omogućuje obuhvaćanje i onih ponašanja koja, iako se ne odvijaju tijekom samog trajanja događaja, stoje u neposrednoj vezi s njegovim održavanjem.

Učinilac kaznenog djela nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu iz članka 344a KZ može biti svaka osoba, budući da je riječ o općem kaznenom djelu (*delictum commune*), pri čemu se svojstvo počinitelja ne veže uz posebnu kategoriju subjekata, već uz protupravno ponašanje koje se poduzima u kontekstu sportske priredbe ili javnog skupa. U tom smislu, pojam sudionika sportske priredbe tumači se široko. Sukladno članku 2. stavku 5. Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, sudionicima se smatraju sve osobe prisutne na sportskoj priredbi, uključujući gledatelje, navijače, sportaše, suce i druge osobe koje na bilo koji način sudjeluju ili prisustvuju događaju.

Radnja izvršenja ovog kaznenog djela određena je alternativno i obuhvaća širi spektar ponašanja koja po svojoj prirodi imaju nasilnički karakter ili dovode do ugrožavanja sigurnosti. Ona se, prije svega, može očitovati kroz fizički napad ili fizički obračun s učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, vršenje nasilja, kao i oštećenje imovine većeg opsega. Nadalje, zakon obuhvaća i ponašanja koja se odnose na unošenje ili bacanje predmeta, pirotehničkih sredstava ili drugih eksplozivnih, zapaljivih ili štetnih supstanci koje mogu izazvati tjelesne ozljede ili ugroziti zdravlje prisutnih osoba. U radnju izvršenja ubrajaju se i neovlašteni ulazak na sportski teren ili u dio gledališta namijenjen protivničkim navijačima, ukoliko takvo ponašanje dovede do nasilja, kao i oštećenje sportskog objekta, njegove opreme i instalacija. Poseban oblik radnje izvršenja predstavlja i ponašanje

kojim se, putem parola ili na drugi način, potiče nacionalna, rasna, vjerska ili druga mržnja i netrpeljivost zasnovana na diskriminatornim osnovama, pod uvjetom da takvo ponašanje rezultira nasiljem ili fizičkim obračunom. Za postojanje kaznenog djela nije nužno da uslijed radnje počinitelja dođe do narušavanja javnog reda i mira u širem smislu, niti do nastupanja konkretnih štetnih posljedica. Dovoljno je da je poduzeta radnja koja po svojoj prirodi ima obilježje nasilničkog postupanja, kao što je fizički napad na sudionika sportske priredbe ili javnog skupa. U tom kontekstu, fizički napad podrazumijeva svako agresivno djelovanje usmjereno na tijelo druge osobe, pri čemu nije nužno da dođe do neposrednog fizičkog kontakta, već je odlučno postojanje realne opasnosti od povrede tjelesnog integriteta. Ovakvo tumačenje potvrđeno je i u sudskoj praksi (Presuda Vrhovnog kasacionog suda RS, br. Kzz 985/2019, od 02.10.2019.), u kojoj se naglašava da je za ispunjenje obilježja kaznenog djela dovoljno postojanje nasilničkog postupanja koje objektivno može dovesti do ugrožavanja zaštićenih pravnih dobara. Isto tako valja naglasiti da sudionici igre mogu pristati na primjenu fizičke sile koja prelazi minimalne granice dopuštene pravilima igre, ali to ne isključuje kaznenopravnu odgovornost kada takva sila znatno nadilazi ono što se razumno može očekivati u okviru igre, pri čemu je za ocjenu odlučan stupanj nasilja, njegova povezanost s igrom i postojanje umišljaja (Ashworth, Horder, 2013: 349). Iz navedene normativne konstrukcije proizlazi da zakonodavac široko postavlja radnju izvršenja, obuhvaćajući kako neposredne oblike nasilja, tako i ponašanja koja predstavljaju uvod ili poticaj nasilnim sukobima. Takvo rješenje omogućuje kaznenopravnu reakciju već u fazi povećane opasnosti od eskalacije nasilja, čime se potvrđuje preventivna funkcija kaznenog prava u ovom području.

Posljedica ovog kaznenog djela sastoji se u narušavanju javnog reda i mira ili u stvaranju konkretne opasnosti za sigurnost osoba. U tom smislu riječ je o deliktu opasnosti (*delictum periculi*), kod kojeg nije nužno da nastupi teža štetna posljedica, već je dovoljno da ponašanje počinitelja objektivno može dovesti do ugrožavanja zaštićenih pravnih dobara.

Subjektivni element kaznenog djela obuhvaća umišljaj, pri čemu je potrebno da počinitelj bude svjestan obilježja radnje koju poduzima i njezine povezanosti sa sportskom priredbom ili javnim skupom te da pristaje na njezino izvršenje. S obzirom na prirodu radnje, u pravilu je riječ o izravnom umišljaju (*dolus directus*), iako nije isključena ni mogućnost eventualnog umišljaja (*dolus eventualis*). Za osnovni oblik ovog kaznenog djela propisana je kumulativna kazna, zatvor u trajanju od jedne do pet godina i novčana kazna. Ako je kazneno djelo počinjeno na sportskoj priredbi, počinitelju se obvezno izriče sigurnosna mjera zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama (čl. 344a st. 5. KZ).

KZ predviđa i kvalificirane oblike koji odražavaju viši stupanj društvene opasnosti i zahtijevaju strožu kaznenopravnu reakciju. Kriteriji kvalifikacije vezani su uz način izvršenja, svojstvo počinitelja te posljedice koje proizlaze iz protupravnog postupanja. Prvi kvalificirani oblik odnosi se na izvršenje djela od strane grupe. Pojam grupe podrazumijeva najmanje tri osobe koje su povezane radi zajedničkog djelovanja, pri čemu nije nužno postojanje trajne organizacijske strukture, jasno razgraničenih uloga ili kontinuiteta članstva (čl.112. st.22 KZ). Bitno obilježje jest koordinirano djelovanje više osoba koje povećava intenzitet ugrožavanja zaštićenih pravnih dobara i rizik eskalacije nasilja. Za ovaj oblik djela propisana je kazna zatvora u trajanju od dvije do osam godina. Drugi kvalificirani oblik vezan je uz ulogu kolovođe, osobe koja organizira ili usmjerava djelovanje grupe. Normativno izdvajanje kolovođe temelji se na njegovoj pojačanoj odgovornosti, budući da upravo takva osoba ima odlučujući utjecaj na nastanak i razvoj protupravnog ponašanja. Zakonodavac stoga za ovaj oblik propisuje strožu kaznu zatvora u trajanju od tri do dvanaest godina. Ista kazna propisana je i za treći kvalificirani oblik ovog kaznenog djela, koji je vezan uz nastupanje težih posljedica. Riječ je o situaciji u kojoj je uslijed nasilničkog ponašanja došlo do nereda u kojem je nekoj osobi nanesena teška tjelesna ozljeda ili je nastala imovinska šteta većeg opsega. Kod ovog kvalificiranog oblika otvara se pitanje razmjernosti propisane kazne zatvora u rasponu od tri do dvanaest godina (Božić, 2025: 145-154). Naime, iako se za osnovni oblik djela zahtijeva umišljaj u odnosu na radnju izvršenja, odnosno namjera izazivanja nasilja ili nereda, kvalifikacija prema težoj posljedici ne pretpostavlja nužno postojanje izravnog umišljaja (*dolus directus*) u odnosu na nastupanje teške tjelesne ozljede ili

imovinske štete većeg opsega. U tom smislu, teža posljedica može nastupiti i neovisno o voljnom usmjerenju počinitelja, odnosno kao rezultat eskalacije nasilnog ponašanja u konkretnim okolnostima. Takvo normativno rješenje dovodi do situacije u kojoj se počinitelju pripisuje znatno stroža kaznena odgovornost i u slučajevima kada njegova krivnja nije u potpunosti usklađena s intenzitetom nastupjele posljedice. Stoga se postavlja pitanje je li propisani raspon kazne u ovom kvalificiranom obliku u potpunosti usklađen s načelom razmjernosti kaznenopravne reakcije, osobito imajući u vidu odnos između subjektivnog elementa djela i objektivno nastupjele posljedice. Poseban oblik kaznenopravne odgovornosti predviđen je i za službenu ili odgovornu osobu koja, u okviru organizacije sportske priredbe ili javnog skupa, propusti poduzeti nužne mjere osiguranja usmjerene na sprječavanje ili onemogućavanje nereda (*delictum proprium*). Riječ je o deliktu nečinjenja (*delictum omissivum*), u kojem kaznenopravna relevantnost proizlazi iz povrede posebne pravne dužnosti djelovanja. Kaznena odgovornost nastupa ako uslijed takvog propuštanja dođe do ugrožavanja života ili tjelesnog integriteta većeg broja osoba ili do nastanka imovinske štete većeg opsega. Za ovaj oblik djela propisana je kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine uz novčanu kaznu. S dogmatskog stajališta, ovakvo normativno rješenje temelji se na posebnom pravnom položaju osobe koja organizira ili osigurava sportski događaj, a koji podrazumijeva dužnost sprječavanja nastupanja štetnih posljedica (položaj garanta). Međutim, granice ove odgovornosti u praksi nisu uvijek jasno određene, osobito u pogledu opsega dužnih mjera i kriterija njihove svrsishodnosti. Kaznenopravno relevantno nije svako propuštanje, već samo ono kod kojeg odgovorna osoba nije poduzela mjere osiguranja koje je, s obzirom na okolnosti konkretnog događaja (broj sudionika, procijenjeni rizik, vrstu priredbe), bila dužna i objektivno mogla poduzeti, a koje bi mogle spriječiti nastupanje štetne posljedice. Time se odgovornost veže uz konkretno povrijeđenu dužnost postupanja, a ne uz samu činjenicu nastupanja posljedice.

Polazeći od analize osnovnog i kvalificiranih oblika kaznenog djela nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu, uočavaju se određene normativne nedosljednosti i praznine u postojećem zakonodavnom okviru. Jedan od kvalificiranih oblika vezan je uz izvršenje djela od strane grupe, pri čemu se zakonodavac zadržava na relativno široko postavljenom pojmu koji ne pretpostavlja organizacijsku strukturu, kontinuitet djelovanja niti postojanje zajedničkog cilja izvan konkretnog događaja. U tom kontekstu, otvara se pitanje opravdanosti izostanka kvalifikacije u slučajevima kada se nasilničko ponašanje poduzima u okviru organizirane kriminalne grupe (čl. 112. st. 35. KZ), kao normativno znatno kompleksnijeg i društveno opasnijeg oblika udruživanja. S obzirom na to da KZ jasno definira pojam organizirane kriminalne grupe kao udruženja triju ili više osoba koje djeluje kroz određeno vrijeme i u cilju izvršenja kaznenih djela radi stjecanja koristi, čini se opravdanim razmotriti njezino eksplicitno normativno uključivanje u strukturu kvalificiranih oblika ovog kaznenog djela.

Nadalje, analiza pokazuje da postojeći sustav kvalifikacija ne razlikuje dovoljno jasno stupnjeve krivnje u odnosu na nastupanje težih posljedica. U tom smislu, *de lege ferenda* može se razmotriti uvođenje dodatnog kvalificiranog oblika koji bi obuhvatio situacije u kojima je teška tjelesna ozljeda ili imovinska šteta većeg opsega prouzročena s umišljajem, čime bi se normativno razlikovao od postojećeg oblika kvalificiranog težom posljedicom, koji ne zahtijeva takav stupanj krivnje u odnosu na posljedicu. Time bi se osigurala veća usklađenost između subjektivnog elementa djela i intenziteta kaznenopravne reakcije.

Konačno, opravdanim se čini razmotriti i normativno uvođenje posebnog kvalificiranog oblika za slučajeve u kojima nasilničko ponašanje rezultira smrću jedne ili više osoba. Iako se takve situacije u praksi mogu podvesti pod druga kaznena djela, njihovo izričito normiranje u okviru ove inkriminacije doprinijelo bi većoj sustavnosti i jasnoći kaznenopravne zaštite u području nasilja na sportskim priredbama i javnim skupovima.

Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama predstavlja *lex specialis* u području suzbijanja nasilja na sportskim priredbama, kojim se detaljno uređuju preventivne i sigurnosne mjere, uz propisivanje pojedinih prekršajnih i zaštitnih mjera koje imaju represivni karakter, usmjerenih na očuvanje javnog reda i sigurnosti. Za razliku od općih kaznenopravnih normi,

ovaj zakon ne usmjerava se isključivo na sankcioniranje već počinjenih kaznenih djela, već prvenstveno na sprječavanje njihova nastanka kroz normiranje obveza organizatora, nadležnih tijela i drugih sudionika sportskih događaja. U tom smislu, zakon obuhvaća širok spektar mjera, uključujući organizacijske i tehničke mjere osiguranja, kontrolu pristupa sportskim objektima, zabranu unošenja opasnih predmeta, video-nadzor, identifikaciju i evidenciju rizičnih osoba, kao i posebne preventivne mjere poput zabrane prisustvovanja sportskim priredbama i obveze javljanja nadležnim organima. Odnos između ovog posebnog zakona i KZ temelji se na načelu komplementarnosti. Kaznenopravne norme sadržane u KZ imaju primarno represivnu funkciju, usmjerenu na sankcioniranje već počinjenih kaznenih djela i zaštitu temeljnih pravnih dobara, dok poseban zakon djeluje pretežito preventivno, s ciljem smanjenja rizika od protupravnih ponašanja u kontekstu sportskih priredbi. Time se ostvaruje dvostruki mehanizam zaštite: preventivni, kroz normiranje ponašanja i obveza prije i tijekom održavanja sportskih događaja, te represivni, kroz kaznenopravnu reakciju u slučaju povrede tih pravila. Iako se radi o dva različita normativna okvira, njihov odnos nije isključiv, već međusobno povezan i dopunjujući. Pojedine mjere propisane posebnim zakonom, poput zabrane prisustvovanja sportskim priredbama, mogu imati i kaznenopravni značaj kada se izriču kao sigurnosne mjere, čime se ostvaruje preklapanje preventivne i represivne funkcije. S druge strane, povrede obveza propisanih posebnim zakonom mogu predstavljati osnovu za pokretanje kaznenog postupka ukoliko su ispunjena obilježja odgovarajućeg kaznenog djela iz KZ. Takva normativna konfiguracija upućuje na postojanje integriranog pristupa zaštiti od nasilja na sportskim priredbama, u kojem se kaznenopravna represija i posebne preventivne mjere međusobno nadopunjuju. Upravo u toj interakciji općih i posebnih normi ostvaruje se učinkovitiji sustav zaštite javnog reda i sigurnosti, prilagođen specifičnostima sportskih događaja kao rizičnih javnih okupljanja.

EMPIRIJSKA ANALIZA KAZNENOPRAVNE REAKCIJE NA NASILNIČKO PONAŠANJE NA SPORTSKOJ PRIREDBI ILI JAVNOM SKUPU

Empirijska analiza kaznenopravne reakcije na nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu temelji se na kvantitativnoj obradi službenih statističkih podataka o broju prijavljenih, optuženih i osuđenih punoljetnih osoba za kazneno djelo nasilničkog ponašanja na sportskoj priredbi ili javnom skupu u Republici Srbiji, u sedmogodišnjem razdoblju od 2018. do 2024. godine, prikazanih u tablici 1. U analizi je primijenjena metoda deskriptivne statistike i komparativne analize, s ciljem utvrđivanja trendova kaznenopravne reakcije i procjene kaznenog progona kroz različite faze postupka.

Tablica 1. Prijavljene, optužene i osuđene punoljetne osobe za kazneno djelo „Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu“ u Republici Srbiji u razdoblju od 2018. do 2024. godine (Prema službenim podacima Republičkog zavoda za statistiku RS)

Nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu – čl. 344a KZ RS			
GODINA	PRIJAVE	OPTUŽBE	OSUDE
2024	102	60	53
2023	78	49	44
2022	99	67	59
2021	78	47	41
2020	77	30	26
2019	75	62	50
2018	143	103	94

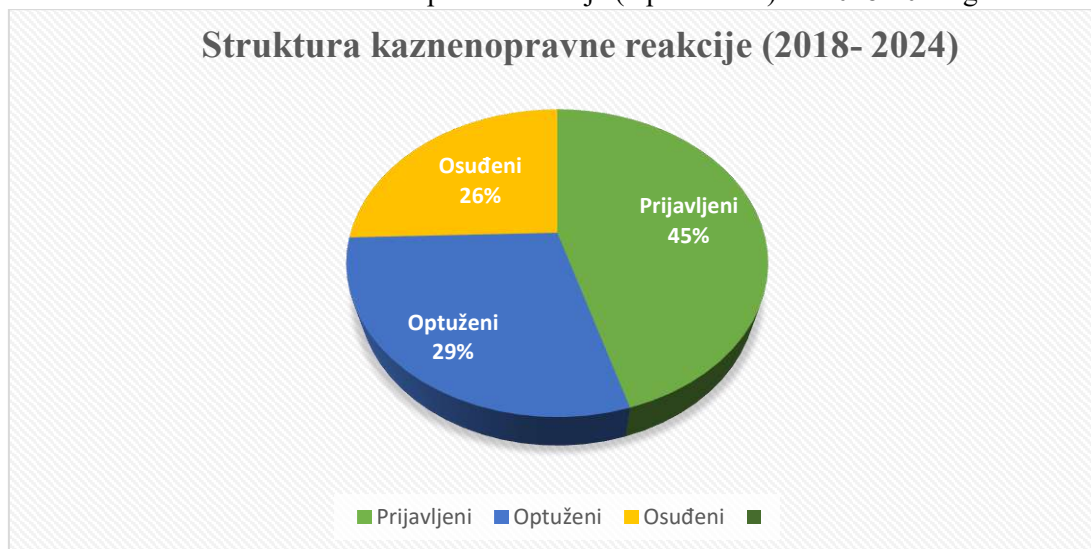
Analizirani podaci ukazuju na izražene oscilacije u broju prijavljenih osoba. Najveći broj prijava zabilježen je 2018. godine (143), nakon čega slijedi nagli pad već 2019. godine (75), te relativna

stabilizacija u narednom razdoblju. Ponovni porast vidljiv je 2022. godine (99 prijava), dok 2024. godina bilježi vrijednost od 102 prijave, što upućuje na određene oscilacije u dinamici prijavljivanja. Sličan obrazac prisutan je i kod optužbi i osuda, uz primjetno smanjenje u 2020. godini (30 optužbi i 26 osuda), što se može dovesti u vezu s vanrednim okolnostima (Covid-19 pandemija i smanjena sportska događanja), nakon čega slijedi postupna stabilizacija.

Analiza odnosa između pojedinih faza kaznenog postupka pokazuje da postoji relativno visok stepen podudarnosti između optužbi i osuda, dok su značajnije razlike prisutne između prijave i optužbi. Ovi podaci ukazuju na to da se najveći „gubitak“ predmeta događa u fazi prelaska iz prijave u optuženje, dok je stopa osuda u odnosu na optužbe relativno visoka i stabilna.

Grafikon 1. prikazuje ukupnu strukturu kaznenopravne reakcije u promatranom sedmogodišnjem razdoblju, iz koje je vidljivo da najveći udio čine prijavljene osobe (45%). Istodobno, između optužbi i osuda uočava se relativno mala postotna razlika.

Grafikon 1. Struktura kaznenopravne reakcije (u postocima) od 2018-2024. godine

Grafički prikaz dodatno potvrđuje relativno stabilan odnos između optužbi i osuda, uz istodobno izraženiji pad u fazi prelaska iz prijave u optuženje. Iz navedenih statističkih podataka nije moguće sagledati strukturu pojedinačnih slučajeva niti razloge odustajanja od kaznenog progona, te stoga dobiveni rezultati pružaju uvid u opće trendove, ali ne i u sve uzročne dimenzije uočenih pojava.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Provedena analiza pokazuje da postojeće normativno rješenje u pogledu kvalificiranih oblika kaznenog djela nasilničkog ponašanja na sportskim priredbama nije u potpunosti usklađeno s temeljnim načelima kaznenog prava. Posebno je problematično rješenje prema kojem se stroža kaznena odgovornost veže uz nastupanje teže posljedice i u situacijama kada takva posljedica nije obuhvaćena izravnim umišljajem počinitelja. Time se dovodi u pitanje dosljedna primjena načela krivnje, a posljedično i razmjernost kaznenopravne reakcije.

Iako zakonodavac u okviru kvalificiranih oblika posebno inkriminira ulogu kolovođe, ostaje nejasno zbog čega nije predviđena i kvalifikacija za izvršenje kaznenog djela u okviru organizirane kriminalne grupe kao znatno kompleksnijeg i društveno opasnijeg oblika udruživanja. Takvo normativno rješenje ukazuje na nedosljednost u vrednovanju različitih oblika sudioništva, budući da se veći značaj pridaje individualnoj ulozi u konkretnom događaju nego organiziranom i trajnijem obliku kriminalnog djelovanja. Istodobno, sustav kvalificiranih oblika nije normativno dosljedno uređen, budući da zakonodavac bez jasnog kriterija objedinjuje kvalifikacije koje se temelje na načinu

izvršenja (grupa, kolovođa) s onima koje proizlaze iz nastupanja teže posljedice. Takvo miješanje različitih osnova kvalifikacije, bez njihovog jasnog razgraničenja i hijerarhije, dovodi do neujednačene primjene i slabi unutarnju koherentnost kaznenopravnog sustava. Normativni okvir dodatno je manjkav jer najteže oblike posljedica, uključujući smrtni ishod, ne integrira izričito u strukturu ove inkriminacije, već ih prepušta podvođenju pod druga kaznena djela. Takav pristup otežava dosljednu primjenu zakona i može dovesti do neujednačene kaznene politike u praksi.

Iako posebni propisi detaljno nabrajaju mjere osiguranja (kontrola ulaza, razdvajanje navijača, tehnički i organizacijski uvjeti), ta razrađenost ostaje pretežno formalna. Većina obveza formulirana je kroz neodređene standarde poput „odgovarajuće“ ili „dostatno“, bez jasnih kriterija za njihovu konkretizaciju u konkretnim okolnostima. U tom kontekstu, krivičnopravna odredba o odgovornosti zbog nepreduzimanja mjera obezbjeđenja ostaje problematična. Iako bi posebni zakon trebao sadržajno ispuniti ovaj pojam, on to čini nedovoljno precizno, pa ključni element djela, propuštanje dužne radnje, ostaje normativno nedorečen. Posljedično, granice kaznenopravne odgovornosti nisu jasno određene, već se njihova konkretizacija prepušta naknadnoj procjeni nadležnih organa, što otvara prostor neujednačenoj praksi. Stoga se može zaključiti da ključni problem ne leži u nedostatku normi, već u njihovoj nedovoljnoj preciznosti i međusobnoj neusklađenosti. Bez jasnijeg normativnog razgraničenja i dosljednije primjene, postojeći sustav ostaje parcijalan i nedovoljno učinkovit u odnosu na kompleksnost ovog oblika kriminaliteta.

Zaključno, provedena analiza pokazuje da ukupan godišnji broj prijavljenih slučajeva ne ukazuje na visok intenzitet ovog oblika kriminaliteta, ali bez šireg konteksta nije moguće donijeti konačan zaključak o njegovoj zastupljenosti. Istodobno, podaci ukazuju da se najveći „gubitak“ predmeta događa u fazi od prijave do optuženja, dok su optužbe i osude u relativno stabilnom odnosu. To upućuje da se najveći broj predmeta okončava već u fazi prije optuženja, dok se postupci koji uđu u kasnije faze u pravilu završavaju osuđujućim presudama. Međutim, bez uvida u razloge odustajanja od kaznenog progona, nije moguće u potpunosti ocijeniti stvarnu učinkovitost kaznenopravne reakcije.

Literatura

- Ashworth A, Horder J. (2013). *Principles of Criminal Law*, (7th edn), Oxford University Press, https://aghalibrary.com/storage/books/1609402608_AghaLibrary.pdf
- Bodin D, Robène L, Héas S. (2004) *Sport and violence in Europe*, Council of Europe, Strasbourg.
- Božić V. (2025). *Criminal law and criminology aspects of violence at sports events*. SCIENCE International Journal, 4(3), 145-154.
- Božić V, Đukić M, Jovanovski Z. (2020). *Kaznenopravni prikaz i analiza zaštite od nasilja na športskim natjecanjima u Hrvatskoj uz osvrt na međunarodnopravna rješenja*, Zbornik radova 33. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava Slobodan Perović „Unifikacija prava i pravna sigurnost“, Beograd, Tom I, 509-529.
- CM/Rec(2015)1 on safety, security and service at football matches and other sports events
- Council Decision 2002/348/JHA of 25 April 2002 concerning security in connection with football matches with an international dimension, SL L 121, 8.5.2002.
- Council Decision 2007/412/JHA of 12 June 2007 amending Decision 2002/348/JHA concerning security in connection with football matches with an international dimension, OJ L 155, 15.6.2007.
- Council of Europe (2016). Explanatory Report to the Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events (CETS No. 218)
- Englander E. (2003). *Understanding Violence*, (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Explanatory Report to the Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events, 2016 (Treaty Series - No. 218).
- Europska konvencija o nasilju i nedoličnom ponašanju gledatelja na sportskim priredbama osobito na nogometnim utakmicama (European Convention on Spectator Violence and Misbehaviour at Sports Events and in particular at Football Matches, CETS br. 120).
- Giulianotti R. (1999). *Football: A Sociology of the Global Game* (Cambridge: Polity Press).
- Jakobs G. (1991). *Strafrecht. Allgemeiner Teil: Die Grundlagen und die Zurechnungslehre* (2. Aufl.). De Gruyter.
- Konvencija Vijeća Europe o integriranom pristupu sigurnosti, zaštiti i uslugama na nogometnim utakmicama i drugim sportskim događajima (Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events, CETS br. 218).
- Krivični zakonik, Sl. glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024.
- Jovanovski Z, Božić V, Atanasov S. (2019). *Nasilje na sportskim priredbama i uloga medija*, Časopis Pravni život, časopis za pravnu teoriju i praksu, br. 9, 503-520.
- Presuda Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije, br. Kzz 985/2019, od 02.10.2019.
- Rec(2001)6 on the prevention of racism, xenophobia and racial intolerance in sport.
- Republički zavoda za statistiku, osumnjičeni, optuženi i osuđeni punoletni učinioci krivičnih dela u periodu od 2018. do 2024. godine.
- Rezolucija Vijeća o ažuriranom priručniku s preporukama za međunarodnu policijsku suradnju te mjerama za sprečavanje i kontrolu nasilja i nemira povezanih s nogometnim utakmicama međunarodnog karaktera koje uključuju najmanje jednu državu članicu „Nogometni priručnik EU-a”, Službeni list EU 2016/C 444/01.
- Roxin C. (2006). *Strafrecht. Allgemeiner Teil. Band I: Grundlagen. Der Aufbau der Verbrechenslehre*, 4. Auflage, München: C.H. Beck.
- Spaaij R. (2006). *Understanding Football Hooliganism: A Comparison of Six Western European Football Clubs* (Amsterdam University Press).
- Šuput D. (2010). *Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama*, Strani pravni život, br. 1, 233-263.
- Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, ("Sl. glasnik RS", br. 67/2003, 101/2005 - dr. zakon, 90/2007, 72/2009 - dr. zakon, 111/2009, 104/2013 - dr. zakon i 87/2018).
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama ("Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 9/90).
- Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o integrisanom pristupu bezbednosti, sigurnosti i uslugama na fudbalskim utakmicama i drugim sportskim priredbama ("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 9/2024).
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 9/90).

CRIMINAL LAW MECHANISMS FOR PROTECTION AGAINST VIOLENCE AT SPORTING EVENTS

*Prof.dr Vanda Božić**

Associate Professor and Senior Research Associate

State University of Novi Pazar, Republic of Serbia

University of Zagreb, Republic of Croatia

Abstract: *The aim of this paper is to examine the criminal law mechanisms for combating violence at sporting events within the legal system of the Republic of Serbia. In this context, particular attention is devoted to the relationship between the criminal law provisions contained in the Criminal Code and the legal solutions prescribed by the special law, the Law on the Prevention of Violence and Misconduct at Sporting Events. The paper further analyses the legal elements of the criminal offence of violent behaviour at a sporting event or public gathering, as well as its position within the broader system of criminal law protection of public order and security. Methodology. The research methodology is based on the application of the normative, dogmatic-legal and analytical methods. In addition to the analysis of relevant legal provisions, the paper also includes an examination of judicial practice, as well as an assessment of the current state and trends of the criminal law response to violence at sporting events through a review of reported, indicted and convicted persons in the last five-year period. Research Results. The research findings indicate that criminal law protection against violence at sporting events within the legal system of the Republic of Serbia is based on a combination of repressive criminal law mechanisms and preventive measures prescribed by the special law. At the same time, the analysis of practice points to certain challenges in the application of the existing legal framework, particularly with regard to the consistency of sentencing policy and the effectiveness of preventive mechanisms aimed at preventing violence at sporting events. Scientific Contribution. The scientific contribution of the paper lies in the systematic analysis of the normative framework and the practice of applying criminal law mechanisms for protection against violence at sporting events, as well as in identifying possible directions for improving the existing legal and institutional framework with the aim of more effective prevention and suppression of this form of crime.*

Keywords: *violence at sporting events, criminal law protection, Law on the Prevention of Violence and Misconduct at Sporting Events, judicial practice, public order.*

*e-mail: bozic.vanda@gmail.com ORCID: 0000-0002-5905-1916.

ULOGA MALOLJETNIKA U KONTEKSTU TERORIZMA I TERORISTIČKIH
AKTIVNOSTI

*Mr Mišel Buvač¹⁹⁰, doktorand
Univerzitet u Banjoj Luci
Šumarski fakultet*

Sažetak: Rad polazi od činjenice da fenomen terorizma, sa osvrtom na ulogu maloljetnika, predstavlja prijetnju savremenom društvu, imajući u vidu njegovu rasprostranjenost i nedefinisan karakter ugrožavanja zajednice, posebno kao oblik nasilno – ekstremističkog karaktera. Uključivanje maloljetnika u terorističke aktivnosti posljedica je disfunkcionalnosti, odnosno poremećaja sistema društvenih vrijednosti, što ima za cilj angažovanje istih kroz direktno ili indirektno učešće u terorističkim aktivnostima. Njihov zadatak kreće se od pomoći u kampovima, prenošenja poruka, izviđanja, pa sve to obučavanja rukovanja oružjem, eksplozivnim sredstvima i direktnog učestvovanja u ozbiljnijim akcijama, kao što su napadi i otmice. Aktivnosti koje dovode do pojave „djece – ratnika“ su dugotrajna politička nestabilnost koja je oličena kroz slabo funkcionisanje institucija, siromaštvo ili finansijski problemi u porodici (ne uvijek), nemogućnosti da napreduju u društvu, lični život, osjećaj nesigurnosti, otuđenosti od društvene zajednice, inferiorniji socijalni i kulturno – društveni status, uloga religije, pridruživanje ekstremističkim grupama, odbijanje društvenih normi i ustaljenih vrijednosti kroz društvenu marginalizaciju koja služi kao pokretač za radikalne akcije. Ovakve aktivnosti ostaju izazov za nacionalnu i za međunarodnu bezbjednost. Ono što je posebno karakteristično jeste činjenica da maloljetnici nisu samostalni politički subjekti, nego su klasični instrument u rukama terorističke organizacije i oni ne donose odluke po svojoj savjesti, već isključivo prihvataju nametnute stavove grupe, odnosno kolektiviteta i autoriteta. Terorističke grupe maloljetnicima nude osjećaj bezbjednosti i identiteta pripadnosti, što olakšava njihovo regrutovanje i brzo djelovanje. Poseban fokus interesovanja zasniva se na činjenici da se terorizam posmatra kao oblik ili forma političkog nasilja koji koristi nasilna sredstva u cilju destabilizacije države i stvaranja osjećaja straha kod stanovništva.

Ključne riječi: maloljetnici, poremećen sistem vrijednosti, osjećaj pripadnosti, autoritet, terorističke aktivnosti.

UVODNE NAPOMENE

Svjetska scena današnjice puna je izazova, rizika i prijetnji po međunarodnu bezbjednost. Biti bezbjedan u jednom društvu podrazumjevalo je niz faktora, a jedan od njih bio je vezan za osjećaj pojedinca da živi u državi koja mu omogućava da, najblaže rečeno, bude siguran u odsustvo opasnosti koje mogu dovesti do ugrožavanja ličnosti. Koliko je država bila u mogućnosti da zaštiti pojedinca, a i sebe samu, vidi se iz primjera terorističkih akcija koje su izvođene po svijetu. Kako je terorizam veoma stara pojava (naravno, ne u onom smislu kao danas) i samim tim utiče na život ljudi, naroda i

¹⁹⁰ Mr Mišel Buvač je doktorand na fakultetu Političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail za korespondenciju: miselbuvac@gmail.com.

cjelokupnog međunarodnog poretka, bilo bi vrijedno spomenuti da je tadašnji a i sadašnji zajednički imenitelj bio, na prvom mjestu, strah. Što je još bilo važnije, pored tog straha, sam čin terorizma vezao se za teror, a na naposljetku i za kolektivno pamćenje naroda koji je bio pogođen terorističkim činom. Kako terorizam mijenja globalnu scenu i prilagođava se izazovima sa kojima se suočava najbolje pokazuje primjer 11. septembra. Po Čarlsu Kegliju (Charles W. Kegley) i Judžinu Vitkofu (Eugene R. Wittkopf), „teroristički napad od 11. septembra smanjio je povjerenje svijeta da uspostavi kontrolu nad nasiljem, uprkos tome što su Sjedinjene Američke Države i njihovi saveznici svečano obavezali da će povesti pobjedonosni rat protiv globalnog terorizma i svoju riješenost da obuzdaju druge oblike agresije. Čitav svijet je promijenio izgled 11. septembra. Mada niko nije znao kako to precizno da definiše, i mada je postojao vrlo nizak stepen saglasnosti o tome kako bi se sve to trebalo nazvati, bilo je potpuno jasno da postoji izražen konsenzus o tome da su tragedija i masovna ubistva od 11. septembra označili početak novog poglavlja ljudske istorije u kome su isčezle pređašnje nade u nacionalnu, međunarodnu i ljudsku bezbjednost“ (Kegley, Wittkopf, 2006:578-579).

Iako proučavan u društvenim naukama, terorizam nikad nije kao danas imao toliki međunarodni značaj, naročito poslije napada na Sjedinjene Američke Države 11. septembra, jer je tog dana terorizam dobio novo ruho. Najbolje to pokazuje dostignut broj pregleda na raznim pretraživačima koji terorizam svrstavaju u najfrekventniji termin pretrage. Pretražuje se u razne svrhe od pisanja naučno – istraživačkih radova, preko dobijanja relevantnijih podataka i naučne obrade samih, do korišćenja primjera definisanja akata koji će zakonodavci staviti na raspolaganje zemlji koja ih donosi. U zavisnosti od zemlje do zemlje, svaka na svoj način daje jedinstven doprinos suprostavljanju terorizmu. Bilo da su slabe ili jake, siromašne ili bogate, svjesne su činjenice da i one mogu biti progodene, ovom, možemo slobodno reći, pošasti vijeka. Naime, prva država koja je sebi uzela pravo da se proglasi za „državu predvodnicu“, a koja je i sama bila pogođena terorističkim činom, bila je SAD koja je pozvala druge države da pristupe koaliciji dobra protiv koalicije zla, a sve u cilju efikasnije borbe protiv terorizma budućnosti. Ta borba naišla je na jedan problem sa kojim su se suočili, a zapravo to je i suština koja će se provlačiti kroz rad, a to je kako se maloljetnici uklapaju u priču oko terorizma i nasilno – ekstremističke aktivnosti. Kada se uzmu akcije od kojih zavisi uspješno izveden napad, može se vidjeti da u tim akcijama svoj doprinos daju i oni koji nisu punoljetni. Po zakonodavstvima većine zemalja maloljetne osobe smatraju se one koje imaju manje od 18. godina. Maloljetnici se nalaze u takvom položaju jer nemaju dovoljno razvijenu svijest i zrelost, pa su prema tome više podložni uticajima terorističkih ćelija. Djeca i mladi mogu se pojavljivati kao direktni ili čak indirektni učesnici sukoba kao i nosioci nasilnih aktivnosti. To poteže pitanje pravne odgovornosti, zaštite prava djeteta i posljedica po društvo. Ali pitanje koje bilo bitnije jeste pitanje radikalizacija djece i mladih. Bilo je za pretpostaviti da će se ideološki narativ odvijati unutar porodice ili neposredne zajednice, što će dovesti do uključivanja maloljetnika u terorističke akte u sredinama gdje je ekstremistička ideologija normalizovana, a alternativni vrijednosni sistem ne postoji.

BEZBJEDNOST I TERORIZAM – KORELACIJA ODNOSA

Savremeno društvo izloženo je konstantnim brojnim i različitim oblicima ugrožavanja (spoljašnje i unutrašnje djelovanje) bezbjednosti. Posebno se tu izdvajaju prirodne nepogode, katastrofe, zarazne bolesti ali i one koje su rezultat čovjekovog djelovanja. Čovjek kao jedinka, prije svega, ali i kao dio kolektiva, teži da preduzme sve korake koji mu stoje na raspolaganju, kako bi umanjio, eliminisao (djelimično ili u potpunosti) sve aktivnosti koje mogu poremetiti njegovu ličnu i društvenu bezbjednost, odnosno da bude u stanju pripravnosti i pripremljenosti.

Multiuzročnost, multiposljedičnost i multidimenzionalnost spektra tumačenja terorizma predstavljalo je plodno tlo da se u teoriji i praksi razviju različiti pristupi tumačenja terorizma sa razarajućim potencijalom. Ovakvo shvatanje dovelo je do teorijskih postavki koje su imale zadatak da izvjesnije i preciznije govore o procesima koji dovode do podriivanja moći društvenog sistema, narušavanja suvereniteta, ulogu države u svjetskim procesima, bez obzira na nosioce moći, vremensko ograničavanje ili mjesto ugrožavanja.

Razvojem događaja (tehničko – tehnološki napredak) koji su doveli do većeg stepena ugrožavanja bezbjednosti, shvatanje bezbjednosti se proširilo. Proširio se i sam koncept nosioca bezbjednosti. Subjekti bezbjednosti zahtijevaju da se posebna pažnja obrati na nove kritične tačke, na nove nivoe bezbjednosti. Sada je trebalo zaštititi ne samo pojedinca nego i državu. Nivo bezbjednosne odbrane dostigao je nove horizonte. Uporedo sa tim, postepeno su rasle i prijetnje sa kojima se suočavalo čovječanstvo. U tom kontekstu Džef Hajsman (Jef Huysmans) zastupa pristup koji pojašnjava da se bezbjednost sa državnocentričnog proširio na individualni i društveni nivo (Huysmans, 2006). Na taj način bezbjednost nije bila isključivo rezervisana za državu nego i za pojedinca i obrnuto. Klasične prijetnje, bez većih prepreka savladale su granice nacionalnog i dobijale prekogranični karakter. Samom logikom, načini djelovanja država su se, takođe, morali prilagoditi. To je zahtijevalo saradnju između država i na bilateralnoj osnovi, a nekada je dobijala i multilateralnu dimenziju. Danas se ta multilateralna saradnja podrazumjeva imajući u vidu prijetnje koje dolaze. Regionalna pitanja, u oblasti saradnje, sve više dobijaju na značaju i to kao provjerena formula koja se koristi kada hoćemo da riješimo neku bezbjednosnu dilemu i uspješno savladamo prepreke. Te prepreke su brojne, a one po mišljenju Duška Vejnovića i Obrena Petrovića obuhvataju: „etničko ratovanje, sporove i konflikte između grupa unutar suvereno ustanovljenih i priznatih granica, teritorijalne i nacionalne sporove nezavisno od suverene međunarodne reprezentacije i subjektiviteta, organizovani kriminal, terorizam, šverc ljudi, opasnih supstanci, oružja i droge, organizovanje pranja novca i finansijske malverzacije velikih razmjena koje su usmjerene na to da destabilizuju tržišta utvrđenih ili novoformiranih demokratija“ (Vejnović, Obrenović, 2017:150-151).

Dotadašnje tumačenje međunarodne bezbjednosti od tog dana posmatralo se jednim drugim očima i iz jedne druge perspektive. Sve do tada, terorizam je bio na marginama problema XXI vijeka, ako uzmemo u obzir i druge prijetnje koje su do tada bile u prvom planu. Događaji od 11. septembra ili kako se to navodi serija koordinisanih napada na centre moći Sjedinjenih Američkih Država nagovijestili su jedan val, uslovno rečeno, nasilja, straha i prijetnji koji neće poznavati granice, već će se uklapati u okvir regionalnog, nacionalnog ili globalnog. Taj strah je bio oličen putem medijskih natpisa i slika koje su obilazile svijet, u kome više niko neće biti siguran. Terorizam je od tog dana postao stvarnost od koje se nije moglo pobjeći. U zemlji poput SAD koja je za sve probleme imala strategije koje iste rješavaju, odjednom je bila osuđena da bude meta i cilj broj jedan od strane terorista. Tek tada je postalo jasno da bitka, a poslije i rat, protiv terorizma mora da se dobije. Opravdano je i pitanje da li se može dobiti rat protiv terorizma? Uopšteno govoreći, nažalost, ne može se dobiti jedan takav, da ga nazovemo, specijalni rat, ali sigurno da se mogu preduhitriti aktivnosti koje dovode do napada. Opet, to zavisi od potencijala pojedine zemlje da prepozna uslove u kojima se „rađaju“ teroristi. U prvom planu to su pitanja koji je stepen vjerovatnoće da će se na njenoj teritoriji desiti teroristički akt, kakva je spremnost borbenih kapaciteta za mogućnost odvratanja napada, sa kakvim informacijama raspolažu bezbjednosne službe, kako društvo nastoji da zaštiti pojedinca od uticaja terorističkog napada, koliko su vlade spremne da ulože u finansiranje obrazovnih programa i marketing da neutrališu uslove koji su pogodni za razvojni period adolescenata?

Od odgovora na ova pitanja, zavisi i spremnost jedne zemlje da se uhvati u koštac sa ovakvim složenim društveno – bezbjednosnim problemom.

Analizirajući situacije u kojima se došlo do zaključka da je terorizam evoluirao od „arhaičnog tipa“ do „super terorizma“, u periodu od nekih pola vijeka, zahvaljujući ovladavanjem modernim tehnologijama, navodi nas na razmišljanje i analizu, koja bi se mogla dati, a to je kako je terorizam uspio da se ubaci u svjetsku modernost za tako kratko vrijeme. Odgovor možda leži u činjenici da su terorističke organizacije spremnije podnosile velike tektonske promjene koje su dolazile i da su uspjele da se prilagode uslovima koji su se tada nametali. S obzirom da je posljednji vijek predstavljao ubrzan razvoj i napredovanje ljudskog društva do nezamislivih razmjera, došlo se do priče o budućnosti. Svi događaji i aktivnosti koje će se dešavati implicirale su na ranjivost društva i pojavu društva rizika. Kakva nas budućnost očekuje, najbolje nam je posvjedočio Urih Bek (Ulrich Beck) po kome je budućnost „neizvjesnija nego ikad“ (Beck, 1992). To se ogleda kroz različite primjere razarajućih efekata prirodnih pojava, produbljivanja ekonomskog jaza između bogatih i siromašnih, migracija, kolapsa državnih ekonomija, ranjivosti i okoštaloosti institucija, tehnoloških havarija, oružja za masovno uništenje, nedostatka hrane i ljudskih resursa, povećanja broja terorističkih akata. Ako se na sve to dodaju i efekti globalizacije postaje nam jasno da ista nosi sa sobom posebne opasnosti i rizike, koje je potrebno umanjiti ali i poželjno eliminisati, ukoliko je to moguće. Svjesni navedenih činjenica da savremeni izazovi, rizici i prijetnje predstavljaju potencijalnu opasnost za bezbjednost, čovjek nastoji da upravlja sa uzrocima i opasnostima u mjeri u kojoj mu to dopuštaju okolnosti, te samo na taj način može efikasno da odgovori na destruktivno djelovanje koje terorizam može imati po bezbjednost.

Imajući u vidu naučno-tehnološka dostignuća i vojno – industrijski kompleks, pravo je pitanje kako i u kojoj mjeri i da li je uopšte moguće da se predvide teroristički napadi. Zahvaljujući procesima globalizacije i teroristi i države imaju široku lepezu aktivnosti koje koriste jedni protiv drugih. Ko će biti uspješniji zavisiće od sistema cjelokupne organizacije i od odgovora ko želi da bude pobjednik.

MOTIVACIJA MALOLJETNIKA DA POSTANE TERORISTA

Potraga za efikasnijim rješenjem za borbu protiv terorizma ne počinje od onoga trenutka kada shvatimo da se desio teroristički napad, nego kada smo u stanju da prepoznamo ponašanja pojedinca u kontekstu bezbjednosne zajednice. Univerzalni profil ličnosti teroriste ne postoji, praktično teško je odrediv, iz razloga što su ličnosti raznolike. Radoslav Gaćinović objašnjava da postoji više tipova terorizma pa samim tim i mozaik ličnosti se teško može odrediti (Gaćinović, 2015). Koji događaj odnosno okidač biva presudan da neko odluči da bude terorista, najbolje govori Mark Sejdžmen (Marc Sageman), koji na osnovu sveobuhvatnih istraživanja dolazi do zaključka i objašnjenja kako se pojedinci opredjeljuju za terorizam navodeći tri glavna pristupa, i to: „teroristi dijele zajednički socijalni milje, dijele zajedničku psihološku nadgradnju i neki ljudi postaju teroristi zbog svoje specifične situacije u vrijeme regrutovanja“ (Sageman, 2004., citirano prema Gaćinović, 2015:58). Ovaj pristup bazira se na čisto psihološkim pretpostavkama što ne umanjuje naučnu verifikaciju i provjerljivost.

Razvojem tehnologija drastično se povećavao metod regrutacije maloljetnika. Terorističke organizacije ovladale su i koriste društvene mreže, internet platforme, videa i forume kako bi širile propagandu i usmjeravale je na mlađu populaciju. Snažne poruke koje se šalju sadržavale su emotivni naboj, snažan kolektivni osjećaj pripadnosti i promovisanje nasilja kao sredstva za promjenu načina razmišljanja posebno su uticale na maloljetnike koji nisu imali razvijenu medijsku pismenost i dolazili su iz siromašnijih sredina. Djeca su bila izložena kontinuiranom nasilju, gubicima porodica, nefunkcionisanju institucija i tu su terorističke grupe našle plodno tlo da popune taj vakum u vidu regrutacije maloljetnika za svoje ciljeve. Zauzvrat su nudili sigurnost, osjećaj identitetske pripadnosti

grupi. Postavlja se logično pitanje šta to motiviše maloljetnike da se aktiviraju u terorističke grupe. Poprilično veliki broj uzroka koji mogu biti, jesu sljedeći: „krutost sistema, zakona i propisa; osjećaj ugroženosti, opasnosti; osjećaj krivice i osjećaj manje vrijednosti; osjećaj beskorisnosti, očaj; strah od brutalnosti, egzistencijalni strahovi, panika; izdvojenost, nemogućnost učešća u donošenju važnih državnih odluka; netolerancija, progon, pritisci, napetost; konflikt sa autoritetom; ekonomska i politička kriza; društvena, ekonomska, politička i kulturna izolacija, samoća; spriječavanje i netolerancija prava, privilegije, ljudska i rasna diskriminacija; getoizacija, spriječavanje izražavanja, štampe, komunikacija; spriječavanje kretanja; nedemokratskost, državni teror (strahovlada), neopravdano razrješenje, oduzimanje statusa u hijerarhiji; povreda vjerskih, nacionalnih i ljudskih osjećanja; iskustvo patnje, logora, genocida, progona, ubijanja; nemoć da se promjeni nepravda i strah; globalizacija i način njenog praktičnog ispoljavanja; uzročno – posljedični odnos svjetske ekonomije i siromaštva; religijske, filozofske i sociološke razlike u tumačenje pojava i vrijednosti; politički, ekonomski, demografski i ekološki problemi; svijest o vlastitom sociopolitičko – psihološko duhovnom stanju i statusu; rasuđivanje i relativizacija svih vrijednosti i vrijednosnih sudova; agresivna spoljna politika, intervencionizam i novi militarizam moćnih država i regionalnih organizacija; nametanje vlastitih vrijednosti i sudova, modela organizovanja i djelovanja kao matrice za sliku svijeta i potpuno odsustvo odgovornosti za posljedice djelovanja“ (Gaćinović, 2015:38-39). Kao što smo nabrojali, dovoljan je samo jedan od uzroka da adolescenti dobiju mogućnost da uđu u spiralu terorizma, u tu mrežu zla. Ostalo će odraditi ideologija i indoktrinacija i time je stvoreno „dijete – ratnik“.

STRAH OD TERORIZMA

Uzimajući u obzir da je termin „terorizam“ postao najfrekventniji politički termin na internetu, odnosno skoro najčešće je pretraživan pojam, možemo zaključiti da se svjetska zajednica i javnost sve više upoznaje sa rezultatima terorističkih akcija. Na tom tragu svakodnevno možemo da vidimo neprijatne slike terorističkih napada u svim dijelovima svijeta. Dok je terorizam druge polovine dvadesetog vijeka ishod siromaštva, terorizam dvadeset i prvog vijeka je rezultat publiciteta i stvaranja atmosfere i spirale straha u svjetskim medijima. Javnost i politički donosioci odluka u tom trenutku zaokupljeni su istraživanjem kako je to toga došlo, da li se moglo spriječiti, koje su posljedice napada i prognoziranjem gdje bi se naredni napad mogao dogoditi. Sve ove aktivnosti morale bi se raditi u kontinuitetu i prije nego se teroristički napad desi. Kada se to dogodi, već je kasno za preispitivanje okolnosti koje su dovele do napada, zato je najbolje preventivno djelovati.

Od svih navedenih prijetnji za nas je od značaja prijetnja koja dolazi od strane terorizma. Iako su se teroristički napadi dešavali i prije Prvog svjetskog rata i nakon Drugog svjetskog rata, fokus interesovanja porastao je nakon završetka Hladnog rata. Čini se da su demokratska društva (nakon pobjede liberalne demokratije nad socijalizmom), i shvatanja da je demokratija postala jedina igra svjetskog tipa, a po nekim autorima i jedina igra u selu, odlučila da faktori na kojima je gradila pobjedu sada treba da budu potisnuti i vraćeni na margine društvenog okvira. Takvim djelovanjem, zaslijepljenošću ideologijom, mase ljudi su klicale demokratiji kao svjetioniku i bastionu nadanja u bolje, sigurnije i pravednije društvo. Ubrzo se pokazao demokratski deficit snova i nadanja. Nove političke elite u novouspostavljenom političkom sistemu su vidjeli šansu da zadrže vlast obećavajući blagostanje, prosperitet i vjeru u bolje sutra, dok je narod sa druge strane tražio vođe koje bi ga vodile kroz istoriju slavnih pobjeda i vjerovanja u evropski neuništivi kišobran bezbjednosnih tekovina. Za to vrijeme terorizam „nije spavao“, uspavani ratnici tražili su prilike gdje mogu da djeluju. Veliko triježenje došlo je u vidu ozbiljnih napada i tu je terorizam našao svoj put. Počinje da se ubraja u ozbiljnije prijetnje i time dobija svoj zamah. Zemlje u čudu gledaju razvoj jedne organizacije militantnog tipa kako na sebi svojstven način dobija besplatni publicitet u medijima nakon izvršenih

napada. Nadaju se da će ih zaobići, okrećući glavu na drugu stranu. Ali i na toj drugoj strani čeka ih isti scenario, iste slike, ista noćna mora. Moralo se priznati da je terorizam svuda oko njih, obruč je bio stegnut. Evropa i drugi kontinenti su trebali pomoć, ali ona je sistemski izostala. Dugi put pred terorizmom bi je savladan i taj neprijatelj od koga svi zaziru, razarao je društva. Nalazio je svoje neprijatelje svuda po svijetu sve dok nije naišao na svjetskog policajca oličenog u Sjedinjenim Američkim Državama. Tu je već naišao na žestok otpor koji je pružen nakon prvog udarnog iznenadnog napada.

Zahvaljujući medijskom prostoru, prvenstveno poput televizije i medija terorizam je uperen prema svjetskom mnjenju. To potvrđuje i stav Bernarda Luisa (Bernard Lewis) koji kaže: „njihov primarni cilj nije da poraze ili čak oslabe neprijatelja vojno, nego da steknu publicitet i izazovu strah – što je psihološka pobjeda“ (Luis, 2004:142). Terorizam je postepeno osvajao medijski prostor kako bi početkom XXI vijeka postao moćno medijsko oružje. Za Radoslava Gaćinovića „napadom i osvajanjem globalnih informacionih mreža terorizam je postao jedna od najatraktivnijih medijskih tema, što mu je bio i strateški cilj“ (Gaćinović, 2015:111).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kroz rad smo vidjeli da uloga maloljetnika u terorističkim aktivnostima predstavlja ozbiljan društveni problem i izazov savremenim društvima i državama. Od države do države, od državnog i društvenog uređenja zavisi na koji će način iste primjenjivati metode i tehnike da obuzdaju aktivnosti koje dovode do maloljetničkog uključivanja u terorističke procese. Imajući u vidu da se teroristi posmatraju kao aktivni subjekti političkog komuniciranja, za maloljetnike precizne društvene analize ukazuju da se oni posmatraju dvostruko i to kao žrtve političkog nasilja prije nego njegovi aktivni subjekti i kao njegovi nosioci. Ono što je važno naglasiti jesu mjere koje države preduzimaju da bi se umanjile posljedice uključivanja maloljetnika u terorističke akcije. Te mjere mogu biti višestruke što pet dovodi do efikasnosti borbe protiv terorizma na globalnom planu. Kreću se od prevencije koja podrazumjeva da se na seminarima, okruglim stolovima, radionicama i stručnim skupovima ukazuje na značaj negativnog djelovanja terorizma i reintegracije maloljetnika u društvo, preko jačanja institucija pa sve do krivičnog procesuiranja osoba koje se učestvuju u terorističkim aktivnostima što podrazumjeva mjere krivičnog odgovaranja za učinjeno djelo, odnosno predviđena je kazna zatvora. Kakav će odgovor države biti po pitanjima prevencije, drugoročne stabilnosti postići će se samo kroz prevenciju, rehabilitaciju i jačanje institucija, krivično procesuiranje, reintegracija maloljetnika pokazaće se da li je bio efikasan ili ne. Sve ove mjere moraju biti podržane kroz uključivanje u obrazovni sistem, na lokalnom i globalnom nivou, kao i uključivanje svih relevantnih faktora. Sposobnost da se predvidi teroristički napad biće ograničen. Ukoliko budemo bili u stanju odrediti ko je inicijator aktivnosti, biće od izuzetne važnosti da odredimo odgovor i da se suprostavimo ovakvim prijetnjama u budućnosti. Za razumijevanje raznolikosti terorističkih prijetnji biće od ključne važnosti da damo odgovor na ovu promjenljivu manifestaciju budućeg bezbjednosnog izazova kako bi bili u mogućnosti da ograničimo i ako je moguće spriječimo njihov uticaj. Kako je terorizam popularno nazvan „nevidljivi prijatelj“, iz razloga što nema svoju državu, niti znamo kada će se desiti, ostaje nam sposobnost predviđanja ovakvih događaja. Teroristi po Draganu Simeunoviću „ne posjeduju svoju teroriju, ne nose oružje javno i ne uživaju javnu podršku respektabilnog dijela stanovništva“ (Simeunović, 2009:30), pa je prema tome i borba protiv njega jako otežana. Ako budemo pratili korake koji su navedeni u radu, možda budemo u prilici da adekvatno odreagujemo na prijetnje koje nam dolaze. Tu možda postoji šansa da država bude jača od terorističkih skupina i da se efekti terorizma eliminišu u manjoj ili većoj mjeri.

KORIŠTENA LITERATURA

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London/New Delhi: Sage Publications/Newbury Park.
- Beck, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Bernard, L. (2004). *Kriza islama*. Beograd: Čarobna knjiga.
- Gaćinović, R. (2015). *Savremeni terorizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gaćinović, R. (2015). *Antiterorizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity – fear, migration and asylum in the EU*. London and New York: Routledge/Taylor and Francis Group.
- Kegli, V. Č., Vitkof, R. J. (2006). *Svetska politika – trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore/Fakultet političkih nauka Beograd.
- Obrenović, P., Vejnović, D. (2017). *Defendološki (zaštitini, bezbjednosni i odbrambeni) izazovi u međunarodnim odnosima sa pogledom na BiH*. Banja Luka: Udruženje nastavnika i saradnika/Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja Banja Luka
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

THE ROLE OF MINORS IN THE CONTEXT OF TERRORISM AND TERRORIST ACTIVITIES

Summary: *The paper starts from the premise that the phenomenon of terrorism, with particular reference to the role of minors, represents a threat to contemporary society, given its widespread nature and the undefined character of the danger it poses to the community, especially as a form of violent extremism. The involvement of minors in terrorist activities is a consequence of the dysfunction or disruption of the system of social values, aimed at engaging them through direct or indirect participation in terrorist operations. Their roles range from providing assistance in camps, delivering messages, and conducting reconnaissance, to being trained in the handling of weapons and explosive devices, and directly participating in more serious actions such as attacks and kidnappings. The factors leading to the emergence of “child soldiers” include prolonged political instability manifested through weak institutional functioning, poverty or financial difficulties within the family (though not always), limited opportunities for social advancement, personal life challenges, feelings of insecurity and alienation from the social community, inferior social and socio-cultural status, the role of religion, joining extremist groups, rejection of social norms and established values through social marginalization, which serves as a catalyst for radical actions. Such activities remain a challenge for both national and international security. What is particularly characteristic is the fact that minors are not independent political actors, but rather instruments in the hands of terrorist organizations. They do not make decisions according to their own conscience, but exclusively accept the imposed views of the group, collective, or authority. Terrorist groups offer minors a sense of security and identity of belonging, which facilitates their recruitment and rapid mobilization. Special attention is given to the understanding of terrorism as a form of political violence that employs violent means with the aim of destabilizing the state and creating a sense of fear among the population.*

Keywords: *minors, a distorted system of values, a sense of belonging, authority, terrorist activities.*

PEDAGOŠKI POTENCIJAL SPORTA U PREVENCIJI RIZIČNIH PONAŠANJA

prof. dr. sc. Antea Čilić¹⁹¹

Sveučilište u Mostaru, Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti

mag. fizičke kulture Leo Klapan¹⁹²

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

prof. dr. sc. Anita Zovko¹⁹³

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Sažetak: U suvremenom društvu djeca i mladi sve su više izloženi različitim oblicima rizičnih ponašanja, uključujući zlouporabu psihoaktivnih tvari, nasilničko ponašanje, delinkvenciju te sve prisutnije digitalne ovisnosti. U tom kontekstu sport se u znanstvenoj i pedagoškoj literaturi prepoznaje kao važan zaštitni i odgojni čimbenik koji može doprinijeti prevenciji takvih ponašanja. Cilj ovoga preglednog rada bio je analizirati i sustavno prikazati relevantna teorijska i empirijska istraživanja o pedagoškom potencijalu sporta u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih, s posebnim naglaskom na mehanizme njegova djelovanja. Rad se temelji na teorijskim okvirima pozitivnog razvoja mladih, teoriji socijalnog učenja te pedagoškim pristupima razvoju osobne i socijalne odgovornosti kroz sport. Rezultati pokazuju da sport može imati značajan zaštitni učinak kroz nekoliko ključnih mehanizama: strukturiranje slobodnog vremena, razvoj socijalne integracije i pripadnosti, modeliranje pozitivnih ponašanja te razvoj životnih vještina poput samoregulacije, odgovornosti i timske suradnje. Međutim, literatura također ukazuje da učinci sporta nisu automatski pozitivni, već ovise o kvaliteti pedagoškog vođenja, vrsti sporta i organizacijskoj klimi, pri čemu određeni konteksti mogu poticati i rizična ponašanja. Zaključno, sport se potvrđuje kao važan, ali uvjetovan pedagoški alat u prevenciji rizičnih ponašanja. Njegov preventivni potencijal može se ostvariti isključivo kroz kvalitetno vođene i odgojno usmjerene sportske programe koji integriraju razvoj osobnih i socijalnih kompetencija mladih.

Ključne riječi: sport, rizična ponašanja, mladi, pedagoški potencijal, prevencija, socijalni razvoj

Uvod

U suvremenom društvu djeca i mladi suočeni su s brojnim razvojnim izazovima i oblicima rizičnih ponašanja, uključujući zlouporabu psihoaktivnih tvari, nasilje, delinkventna ponašanja te sve izraženije digitalne ovisnosti. Ovi fenomeni predstavljaju značajan javnozdravstveni i odgojno-obrazovni izazov, što zahtijeva razvoj učinkovitih preventivnih strategija unutar obrazovnog i društvenog sustava. U tom kontekstu sport se sve češće prepoznaje kao važan pedagoški i razvojni kontekst koji može imati zaštitnu ulogu u životu djece i mladih. Sport nije samo tjelesna aktivnost, već i socijalno i odgojno

¹⁹¹ antea.cilic@fpmoz.sum.ba

¹⁹² leo.klapan@ffri.uniri.hr

¹⁹³ anita.zovko@ffri.uniri.hr

okruženje u kojem se razvijaju vrijednosti, stavovi, socijalne vještine i obrasci ponašanja. Upravo zbog svoje strukturiranosti, interakcije s vršnjacima te prisutnosti autoriteta poput trenera, sport može predstavljati važan mehanizam socijalizacije. Brojna empirijska istraživanja potvrđuju da sudjelovanje u sportskim aktivnostima može biti povezano s pozitivnim razvojnim ishodima, uključujući bolju socijalnu integraciju, razvoj samopouzdanja i smanjenu sklonost rizičnim ponašanjima. Međutim, literatura također ukazuje da sport ne djeluje uvijek isključivo pozitivno, već njegovi učinci ovise o kvaliteti organizacije, vrsti sporta i pedagoškom pristupu. Cilj ovoga rada je sustavno prikazati i analizirati relevantna teorijska i empirijska istraživanja o pedagoškom potencijalu sporta u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih, s posebnim naglaskom na mehanizme njegovog djelovanja te uvjete pod kojima sport može imati zaštitnu ili rizičnu ulogu.

Dosadašnja istraživanja povezanosti sporta i rizičnih ponašanja

Suvremena istraživanja razvoja djece i mladih naglašavaju važnost kontekstualnih i interakcijskih čimbenika koji oblikuju ponašanje, identitet i socijalne obrasce. Jedan od najutjecajnijih pristupa je model pozitivnog razvoja mladih (Positive Youth Development – PYD), koji polazi od pretpostavke da se razvoj optimalno odvija kroz podržavajuća okruženja koja jačaju kompetencije, povezanost i karakter (Lerner, 2005). U tom kontekstu sport se promatra kao strukturirano razvojno okruženje koje može osigurati tzv. “5C” razvoj: *competence, confidence, connection, character i caring*. Ovaj model naglašava da sport može djelovati zaštitno kada je pedagoški vođen i usmjeren na razvoj osobe, a ne samo rezultata. Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1977) dodatno objašnjava kako se ponašanja usvajaju promatranjem modela u socijalnom okruženju. U sportu su treneri, stariji sportaši i vršnjaci ključni modeli koji mogu poticati ili obeshrabrivati rizična ponašanja. Time sport postaje snažan kontekst socijalizacije, ali i potencijalnog rizika ako su modeli neadekvatni. Hellison (2011) u okviru modela osobne i socijalne odgovornosti naglašava da tjelesna i sportska aktivnost može biti sredstvo sustavnog odgoja, posebno u razvoju samodiscipline, poštovanja, empatije i odgovornosti. Dodatno, Coakley (2009) upozorava da sport ne treba promatrati idealizirano, već kao društveni fenomen koji odražava šire kulturne i socijalne vrijednosti, uključujući i one problematične.

Čilić i Zovko (2021) navode kako sport ima značajnu društvenu ulogu, koja je prvenstveno usmjerena na odgojno obrazovne vrijednosti. Kroz odgojno djelovanje u sportu razvija se odgovornost pojedinca i sustav vrijednosti. Iako sport ima značajan potencijal, dosadašnja istraživanja upozoravaju na njegove moguće negativne učinke. Coakley (2009) ističe da pretjerano natjecateljski sport može dovesti do stresa, anksioznosti i normalizacije rizičnih ponašanja, osobito kada je naglasak isključivo na rezultatu. Messner (2002) ukazuje na to da sportska kultura može reproducirati rodne, socijalne i hijerarhijske nejednakosti, što može imati negativne posljedice na razvoj mladih sportaša. Dodatno, Fraser-Thomas i suradnici (2005) upozoravaju da loše vođeni sportski programi mogu dovesti do ranog odustajanja, sagorijevanja i negativnih iskustava.

Pregledom literature identificira se nekoliko ključnih mehanizama putem kojih sport djeluje preventivno; Sport organizira slobodno vrijeme mladih, smanjujući izloženost neorganiziranim situacijama koje mogu dovesti do rizičnih ponašanja. Mahoney (2000) ističe da strukturirane aktivnosti smanjuju vjerojatnost antisocijalnog ponašanja jer povećavaju nadzor i pozitivne socijalne interakcije; Eccles i Barber (1999) naglašavaju da osjećaj pripadnosti timu ili sportskoj zajednici djeluje kao snažan zaštitni faktor jer jača vezu mladih s pozitivnim socijalnim grupama; Bandura (1977) objašnjava da se ponašanja uče promatranjem. U sportu treneri imaju ključnu pedagošku ulogu kao modeli ponašanja, što može biti pozitivno ili negativno ovisno o njihovom pristupu; Gould i Carson (2008) ističu da sport može razvijati tzv. *life skills*, uključujući komunikaciju, timski rad,

upravljanje emocijama i donošenje odluka; Weiss (2011) dodatno naglašava da tjelesni odgoj treba biti usmjeren na holistički razvoj učenika, uključujući psihosocijalne kompetencije.

Nadalje, dosadašnja istraživanja jasno pokazuju da sport sam po sebi nije dovoljan za prevenciju rizičnih ponašanja, već je ključna njegova pedagoška organizacija. Hellison (2011) naglašava da je potrebno sustavno uključivanje odgojnih ciljeva u sportske programe kako bi se postigao pozitivan razvojni učinak. Gould i Carson (2008) ističu važnost namjerne (intentional) pedagoške intervencije trenera koji moraju aktivno razvijati životne vještine kod mladih sportaša. Weiss (2011) zagovara integrirani pristup tjelesnom odgoju koji povezuje motorički, kognitivni i emocionalni razvoj učenika. Zaključno, sport može imati snažan preventivni učinak, ali samo ako postoji jasno strukturirano i pedagoški vođeno okruženje koje potiče pozitivne vrijednosti. Brojna istraživanja potvrđuju da sudjelovanje u sportskim aktivnostima može imati zaštitni učinak u odnosu na različita rizična ponašanja, uključujući zlouporabu sredstava ovisnosti, nasilje i delinkvenciju. Eccles i Barber (1999) pokazali su da sudjelovanje u strukturiranim izvannastavnim aktivnostima, uključujući sport, doprinosi boljoj socijalnoj integraciji i smanjenju rizičnih ponašanja. Posebno je važna kvaliteta angažmana, a ne samo njegovo postojanje. Fredricks i Eccles (2006) dodatno potvrđuju da je dugotrajno i kontinuirano sudjelovanje u sportu povezano s boljim akademskim i psihosocijalnim ishodima, uključujući višu razinu samopouzdanja i nižu sklonost problematičnom ponašanju. Fraser-Thomas i sur. (2005) naglašavaju da kvalitetni sportski programi za mlade mogu značajno doprinijeti pozitivnom razvoju, ali samo ako uključuju odgojne komponente, podržavajuću klimu i kompetentno vođenje. Sustavni pregled Eime i sur. (2013) pokazuje da sport ima značajne psihološke i socijalne koristi, uključujući razvoj socijalne povezanosti, emocionalne stabilnosti i osjećaja pripadnosti. Bailey (2006) u svom preglednom radu ističe da tjelesna aktivnost i sport u školskom kontekstu doprinose ne samo fizičkom zdravlju, već i kognitivnom i socijalnom razvoju učenika.

Pedagoški potencijal sporta u prevenciji rizičnih ponašanja

Sport se u suvremenoj pedagoškoj i razvojnoj literaturi promatra kao značajan kontekst u kojem se može poticati pozitivan razvoj djece i mladih te djelovati preventivno na različite oblike rizičnih ponašanja. Njegov pedagoški potencijal proizlazi iz činjenice da sport nije samo tjelesna aktivnost, nego i socijalno strukturirano okruženje u kojem se oblikuju stavovi, vrijednosti i obrasci ponašanja (Coakley, 2009). Jedan od ključnih teorijskih temelja za razumijevanje ovog učinka je teorija socijalnog učenja, prema kojoj mladi usvajaju ponašanja promatranjem i imitacijom modela u svojoj okolini (Bandura, 1977). U sportskom kontekstu treneri, stariji sportaši i vršnjaci djeluju kao snažni modeli ponašanja, što znači da kvaliteta odnosa i vrijednosti koje se prenose unutar sportskog okruženja imaju izravan utjecaj na razvoj mladih. Ako su ti modeli pozitivni, sport može djelovati zaštitno, ali ako su obilježeni agresivnošću, pretjeranim pritiskom ili devijantnim ponašanjima, može doći do suprotnog učinka. U okviru pozitivnog razvoja mladih, sport se promatra kao kontekst koji može poticati razvoj tzv. životnih vještina, uključujući samoregulaciju, odgovornost, suradnju i upornost (Lerner, 2005; Hellison, 2011). Hellison (2011) posebno naglašava da strukturirani programi tjelesne i sportske aktivnosti mogu sustavno razvijati osobnu i socijalnu odgovornost, što predstavlja ključan zaštitni faktor u prevenciji rizičnih ponašanja poput nasilja i delinkvencije.

Empirijska istraživanja potvrđuju da sudjelovanje u sportskim aktivnostima može biti povezano s pozitivnim razvojnim ishodima. Fraser-Thomas i sur. (2005) ističu da kvalitetno organizirani sportski programi za mlade doprinose razvoju socijalnih vještina, jačanju samopouzdanja i boljoj emocionalnoj regulaciji. Slične nalaze donose i Fredricks i Eccles (2006), koji ukazuju da sudjelovanje u izvannastavnim aktivnostima, uključujući sport, može imati zaštitni učinak u odnosu na rizična

ponašanja, osobito kada je aktivnost dugoročna i strukturirana. Literatura pokazuje da učinci sporta na rizična ponašanja nisu uniformni, već ovise o vrsti sporta, razini natjecanja i intenzitetu uključenosti. Eime i sur. (2013) ističu da su najveće psihosocijalne koristi povezane s rekreativnim i dobro organiziranim sportskim programima, dok visoko kompetitivni sportovi mogu imati mješovite ili čak negativne učinke. Côté i Baker (2007) naglašavaju da razvoj kroz sport ovisi o ravnoteži između strukturirane prakse i slobodne igre, pri čemu prekomjerna specijalizacija u ranoj dobi može povećati stres i smanjiti intrinzičnu motivaciju. Fraser-Thomas, Côté i Deakin (2005) dodatno ukazuju da “uzorci sudjelovanja” imaju dugoročne posljedice na psihosocijalni razvoj mladih sportaša, uključujući i sklonost rizičnim ponašanjima u adolescenciji.

Važno je istaknuti da sport ne djeluje izolirano, već je snažno povezan s obiteljskim i školskim okruženjem. Eccles i Barber (1999) naglašavaju da je roditeljska podrška ključna u oblikovanju pozitivnih iskustava u sportu, dok kontrolirajući i pretjerano zahtjevni roditeljski stilovi mogu neutralizirati zaštitne učinke sporta. Fredricks i Eccles (2006) pokazuju da školska povezanost i uključenost u izvannastavne aktivnosti djeluju kao zajednički zaštitni sustav protiv rizičnih ponašanja, pri čemu sport ima najjači učinak kada je integriran u školski kontekst. Bailey (2006) dodatno ističe da kvaliteta školskog tjelesnog odgoja ima dugoročne učinke na stavove prema zdravom načinu života i ponašanjima u adolescenciji. Kwan i suradnici (2014) u sustavnom pregledu pokazuju da je povezanost sporta i konzumacije alkohola složena: dok rekreativni sport može djelovati zaštitno, natjecateljski sport u nekim kontekstima može biti povezan s većom konzumacijom alkohola zbog kulture tima i društvene norme. Veliz i Patrick (2015) nalaze da sudjelovanje u sportu općenito smanjuje vjerojatnost rane uporabe droga, ali učinak ovisi o spolu, vrsti sporta i razini natjecanja. Mahoney (2000) pokazuje da sudjelovanje u strukturiranim aktivnostima, uključujući sport, smanjuje antisocijalno ponašanje kroz povećan nadzor i socijalnu integraciju. Međutim, Coakley (2009) upozorava da određeni sportski konteksti mogu normalizirati agresiju, osobito kada se ona interpretira kao “poželjna kompetitivna osobina”.

Novija istraživanja ukazuju da sport može imati zaštitnu ulogu i u kontekstu digitalnih ovisnosti, jer smanjuje vrijeme provedeno u neorganiziranim online aktivnostima i potiče strukturirano ponašanje (Lubans i sur., 2016). Lubans i suradnici (2016) naglašavaju da fizička aktivnost ima pozitivan učinak na mentalno zdravlje adolescenata, uključujući smanjenje simptoma anksioznosti i depresivnosti, što su često povezani faktori digitalne prekomjerne uporabe. Jedan od najvažnijih faktora u literaturi je kvaliteta trenerskog vođenja. Gould i Carson (2008) naglašavaju da sport ne razvija životne vještine automatski, nego kroz namjerno pedagoško djelovanje trenera. Hellison (2011) dodatno razvija ideju da treneri moraju djelovati kao odgojitelji, a ne samo kao sportski instruktori, s naglaskom na odgovornost, samoregulaciju i moralni razvoj. Weiss (2011) ističe da pozitivna psihosocijalna klima u sportu ima veći utjecaj na razvoj mladih nego sama razina sportskog postignuća. Jedan od važnih mehanizama djelovanja sporta jest strukturiranje slobodnog vremena, čime se smanjuje izloženost mladih neorganiziranim i potencijalno rizičnim situacijama. Osim toga, sport doprinosi razvoju osjećaja pripadnosti i identifikacije s pozitivnom skupinom, što je u literaturi prepoznato kao važan zaštitni faktor (Eccles i Barber, 1999). Mladi koji se osjećaju dijelom tima ili sportske zajednice manje su skloni antisocijalnim oblicima ponašanja jer razvijaju snažnije veze s institucijama i vršnjacima koji promoviraju prosocijalne norme (Mahoney, 2000). Dodatno, sustavni pregled Eime i sur. (2013) pokazuje da sudjelovanje u sportu doprinosi psihološkim i socijalnim dobrobitima, uključujući poboljšanje samopoštovanja, smanjenje razine stresa te razvoj socijalne kompetentnosti. Ovi faktori zajedno djeluju preventivno jer smanjuju vjerojatnost uključivanja u rizična ponašanja, osobito u adolescenciji. Posebno važan aspekt pedagoškog potencijala sporta odnosi se na razvoj samodiscipline i samoregulacije ponašanja. Kroz treninge, pravila igre i natjecateljske situacije mladi uče odgađanje

trenutnog zadovoljstva, kontrolu impulsa i ustrajnost u ciljevima. Ove vještine prepoznate su kao ključne u prevenciji rizičnih ponašanja, uključujući zlouporabu psihoaktivnih tvari i ranu delinkvenciju. Gould i Carson (2008) naglašavaju da sport može biti učinkovito sredstvo razvoja životnih vještina, ali samo ako je proces pedagoški vođen i ako treneri svjesno integriraju odgojne ciljeve u sportske aktivnosti. U suprotnom, sport može ostati isključivo natjecateljski orijentiran, bez značajnijeg odgojnog učinka. Weiss (2011) dodatno ističe da tjelesni odgoj i sport trebaju biti promatrani holistički, kao prostor razvoja psihosocijalnih kompetencija, a ne samo motoričkih sposobnosti. Takav pristup omogućuje da sport postane integrirani dio preventivnih strategija u obrazovnom sustavu. Zaključno, literatura pokazuje da sport ima višestruke pedagoške mehanizme djelovanja u prevenciji rizičnih ponašanja: strukturira slobodno vrijeme, razvija socijalne veze, potiče razvoj životnih vještina te jača psihološku otpornost mladih. Međutim, njegov učinak nije automatski, već ovisi o kvaliteti pedagoškog vođenja i vrijednosnoj orijentaciji sportskog okruženja (Coakley, 2009; Hellison, 2011).

Zaključak

Pregled relevantne znanstvene literature pokazuje da sport predstavlja značajan pedagoški resurs u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih. Njegov zaštitni potencijal očituje se kroz višestruke mehanizme, uključujući strukturiranje slobodnog vremena, razvoj socijalne integracije, jačanje osjećaja pripadnosti te razvoj životnih vještina poput samoregulacije, odgovornosti i timskog rada. Teorijski pristupi pozitivnog razvoja mladih i socijalnog učenja potvrđuju da sport može djelovati kao kontekst u kojem se oblikuju pozitivni obrasci ponašanja, osobito kada su prisutni kvalitetni modeli ponašanja i podržavajuća socijalna klima. Empirijska istraživanja dodatno potvrđuju da sudjelovanje u sportskim aktivnostima može biti povezano s boljim psihosocijalnim ishodima i smanjenom sklonošću rizičnim ponašanjima. Međutim, rezultati istraživanja također ukazuju da sport nije inherentno zaštitni faktor. Učinci sporta ovise o njegovoj organizaciji, razini natjecateljskog pritiska, vrsti sporta te kvaliteti pedagoškog vođenja. U nekim slučajevima, pretjerana kompetitivnost, loša trenerska praksa i devijantne norme unutar sportskih okruženja mogu dovesti do negativnih razvojnih ishoda. Stoga se može zaključiti da sport ima značajan, ali uvjetovan pedagoški potencijal u prevenciji rizičnih ponašanja. Njegova učinkovitost uvelike ovisi o kvaliteti pedagoškog pristupa, kompetencijama trenera te integraciji odgojnih ciljeva u sportske programe. Upravo u tom segmentu otvara se prostor za daljnja istraživanja i unapređenje prakse, s ciljem jačanja sporta kao sigurnog i poticajnog okruženja za razvoj mladih.

LITERATURA

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Bailey, R. (2006). Physical education and sport in schools: A review of benefits and outcomes. *Journal of School Health*, 76(8), 397–401.
- Coakley, J. (2009). *Sports in society: Issues and controversies* (10th ed.). McGraw-Hill.
- Côté, J., & Baker, J. (2007). Practice and play in the development of sport expertise. U G. Tenenbaum & R. C. Eklund (Ur.), *Handbook of sport psychology* (str. 184–202). Wiley.
- Čilić, A. & Zovko, A. (2021). *Sport pedagogy- starting point, significance and implications // Dual career management sport and education*. Rijeka: Visoka poslovna škola PAR, 2021. str. 107-114
- Eccles, J. S., & Barber, B. L. (1999). Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research*, 14(1), 10–43.
- Eime, R. M., Young, J. A., Harvey, J. T., Charity, M. J., & Payne, W. R. (2013). A systematic review of the psychological and social benefits of participation in sport for children and adolescents. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 10(98). <https://doi.org/10.1186/1479-5868-10-98>

- Fredricks, J. A., & Eccles, J. S. (2006). Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? *Developmental Psychology*, 42(4), 698–713. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.4.698>
- Fraser-Thomas, J., Côté, J., & Deakin, J. (2005). Youth sport programs: An avenue to foster positive youth development. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 10(1), 19–40. <https://doi.org/10.1080/1740898042000334890>
- Gould, D., & Carson, S. (2008). Life skills development through sport: Current status and future directions. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 1(1), 58–78. <https://doi.org/10.1080/17509840701834573>
- Hellison, D. (2011). *Teaching personal and social responsibility through physical activity* (3rd ed.). Human Kinetics.
- Kwan, M., Bobko, S., Faulkner, G., Donnelly, P., & Cairney, J. (2014). Sport participation and alcohol use: A systematic review. *Journal of Behavioral Medicine*, 37(6), 1231–1248. <https://doi.org/10.1007/s10865-013-9556-5>
- Lerner, R. M. (2005). Promoting positive youth development: Theoretical and empirical bases. U L. Steinberg (Ur.), *Handbook of adolescent psychology*. Wiley.
- Lubans, D. R., Richards, J., Hillman, C. H., Faulkner, G., Beauchamp, M. R., Nilsson, M., Kelly, P., Smith, J. J., Raine, L. B., & Biddle, S. J. H. (2016). Physical activity for cognitive and mental health in youth: A systematic review of mechanisms. *Pediatrics*, 138(3), e20161642. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1642>
- Mahoney, J. L. (2000). School extracurricular activity participation as a moderator in the development of antisocial patterns. *Child Development*, 71(2), 502–516. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00160>
- Messner, M. A. (2002). *Taking the field: Women, men, and sports*. University of Minnesota Press.
- Veliz, P., & Patrick, M. E. (2015). Participation in sports and substance use among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 56(2), 169–175. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.09.013>
- Weiss, M. R. (2011). Teach the children well: A holistic approach to developing psychosocial and behavioral competencies through physical education. *Quest*, 63(1), 55–65.

PEDAGOGICAL POTENTIAL OF SPORT IN THE PREVENTION OF RISK BEHAVIOURS

Abstract: In contemporary society, children and young people are increasingly exposed to various forms of risk behaviours, including substance abuse, violent behaviour, delinquency, and the growing prevalence of digital addictions. In this context, sport is widely recognized in scientific and pedagogical literature as an important protective and educational factor that may contribute to the prevention of such behaviours. The aim of this review paper was to systematically analyze and present relevant theoretical and empirical research on the pedagogical potential of sport in preventing risk behaviours among children and youth, with a particular focus on the mechanisms through which sport exerts its influence. The study is grounded in the frameworks of positive youth development, social learning theory and pedagogical approaches to developing personal and social responsibility through sport. The findings indicate that sport can have a significant protective role through several key mechanisms: structuring leisure time, fostering social integration and a sense of belonging, providing positive role models, and promoting the development of life skills such as self-regulation, responsibility, and teamwork. However, the literature also shows that the effects of sport are not inherently positive, as they depend on the quality of pedagogical guidance, type of sport, and organizational climate, with certain contexts potentially encouraging risk behaviours. In conclusion, sport represents an important but conditional pedagogical tool in the prevention of risk behaviours. Its effectiveness depends on well-structured and educationally oriented sport programs that intentionally promote the personal and social development of young people.

Keywords: sport, risk behaviours, youth, pedagogical potential, prevention, social development

INTERNATIONAL DOCUMENTS OF HIGHER EDUCATION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA AS FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENT POPULATION

MA Davor Strika¹⁹⁴

*Doctoral student at the Faculty of Political Sciences
University of Banja Luka*

Abstract: *In the past, higher education in Republika Srpska was relatively independent. Yet today it is being influenced by a variety of international political and economic forces that strive to improve the quality of higher education and provide opportunities for students from other countries to pursue their studies abroad. The Bologna Declaration, the Lisbon Recognition Convention and European Standards in Higher Education are just a few examples of documents that have provided the framework for higher education reform in Republika Srpska. Along with these documents, Republika Srpska has created its own standards for quality assurance. While all these corresponding guidelines have been adopted as part of the formal education system, the actual application is fragmented with respect to student mobility and access, as well as the connection between the education system and the needs of the labour market. Thus, how well the institutional development of higher education can determine the successful implementation of these international documents into practical, student-oriented practices. Improved support services, mentoring systems, opportunities for practical learning and learning through digital technologies are examples of how higher education can enhance the student experience and provide better learning outcomes. In addition to developing new student-focused operational policies, additional institutional reform in terms of funding, governance and collaboration with external stakeholders is needed to ensure that higher education in Republika Srpska is able to sustain itself into the future. By aligning international standards with local needs and implementing those standards, Republika Srpska's higher education system will be able to better meet the needs of students, employers, and society.*

Keywords: *international frameworks, higher education, Bologna Process, student development, quality assurance, education reform*

Introduction

In modern society, higher education is essential for the development of society economically, socially and technologically. The role of universities is very different today than it used to be, universities are not just sources of information but are also important contributors to innovation, preparation of skilled workers and global collaboration. Thus, the way higher education systems develop worldwide is increasingly influenced by international agreements that attempt to create a standardization of quality, facilitate mobility and encourage global collaboration (Altbach, 2013). For smaller or developing higher education systems such as Republika Srpska, international documents represent a very important reference for reforming and modernising. By basing their national policies on internationally established guidelines, institutions can create greater transparency, establish comparability of

¹⁹⁴ davorstrika@yahoo.com

qualifications for students to make use of global academic networks. However, the mere existence of such frameworks does not guarantee any improvement in the quality of higher education because the achievement of improved outcomes will depend on the degree to which they are enacted into practice and the extent to which they are adapted to local institutional and social conditions. Republika Srpska has formally accepted several international higher education principles, particularly those associated with the European Higher Education Area, including structural reform and quality assurance systems, as well as policies that promote student mobility. Nevertheless, there are still many challenges associated with turning these frameworks into tangible improvements in student experiences.

Key international documents in higher education

Several international conventions and frameworks are key players in shaping the current development of modern higher education systems. These include establishing a set of standards for education at an international level, promoting cooperation among different countries' higher education systems and providing guidance on reforming institutions within those systems. Among these conventions, the Bologna Process (established by the Bologna Declaration in 1999) is arguably the most significant because it sets out parameters for an area of European Higher Education Area - EHEA. The primary goal of the Bologna Process is to develop a system of higher education that is comparable and compatible across participating countries using a three-cycle degree system (bachelor's, master's, and doctoral), ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) and mechanisms to facilitate the mobility of students as well as the recognition of their qualifications. The Bologna Process provides for the structural reform of higher education and is a strategic initiative to enhance quality, transparency and employability of graduates (Keeling 2006).

Another convention that is closely related to the Bologna Process is the Lisbon Recognition Convention (1997) which focuses specifically on the recognition of higher education qualifications across international boundaries. The LRC establishes both legal and institutional frameworks that provide for the recognition of diplomas or study periods earned in one country as having been earned in another country unless substantial differences are established to exist. As a result of these legal and institutional frameworks, the LRC facilitates the mobility of students from one country to another to complete their education as well as to provide support for the progression of students from one institution to another by reducing administrative barriers to recognition of qualifications and by providing for increased trust between educational systems (Council of Europe & UNESCO, 1997).

The European Higher Education Area (EHEA) governance structure relies heavily on its quality assurance system, which is guided by the European Standards and Guidelines for Quality Assurance in Higher Education (ESG). They help universities define how to assess, monitor and improve their level of student learning through using internal quality assurance processes, external evaluations and a strong student role in certifying the quality of their institution. The ESG framework developed by ENQA is meant to ensure that there are consistency and accountability in higher education institutions across Europe, while still allowing for some flexibility in how they implement ESG (ENQA, 2015).

In addition to ESG, there are numerous other programs and initiatives that complement and support the internationalization and development of higher education institutions. Arguably one of the most comprehensive and significant is the Erasmus+ programme, which facilitates the international mobility of students and academic staff, fosters academic collaboration between institutions and develops long-term partnerships between institutions within the wider European Union and outside of it. In addition to providing an opportunity for students to gain international experience and develop their intercultural

competencies through exchange, joint degrees and collaborative projects, Erasmus+ also provides various types of support to institutions to promote internationalization (European Commission, 2021). Another important program is the European Qualifications Framework (EQF). The EQF is designed to be a reference point for comparing qualifications between national qualification systems. The EQF defines eight reference levels based on learning outcomes, thereby facilitating consistency and transparency of qualifications and, consequently, making it easier for students and employers to compare and recognize skills from different countries (European Parliament & Council, 2008).

Higher education strategy of Republika Srpska

Republika Srpska's strategy for higher educational development establishes framework for defining institutional reforms, aligning with international standards and setting long-term priorities for higher education development. Thus, the strategic document focuses on updating the current higher education system and enhancing the quality of educational instruction while increasing the overall integration with the European Higher Education Area. Furthermore, the strategy embodies many of the principles outlined in international documents, especially relating to the Bologna Process, including the three-cycle system of academic qualifications, the recognition of ECTS credits, and the promotion of mobility among students (Ministry of Scientific and Technological Development, Higher Education and Information Society of Republika Srpska, 2022). A central component of the developed strategy focuses on increasing the quality and relevance of higher educational offerings. Specifically, this will include improvement of the curriculum, enhancement of academic qualifications and enhancement of competencies so graduates can better meet the workforce's needs. Additionally, the developed strategy identifies the need to develop practical skills, actively engage in cooperative partnerships between industry and universities and utilise more applied forms of learning. Although the intended goals of the strategy are clearly delineated, the degree to which they are being implemented is not consistent across all educational institutions. There are notable discrepancies, particularly regarding the inclusion of practical learning components in degree programs. Internationalization is another key priority of the strategy. To promote international exchange and mobility of students and faculty, it outlines ways to participate in international exchange programs, collaborate with overseas universities and increase the amount of student and staff interaction with international academic institutions. Additionally, by exposing students to international academic settings, the strategy supports both the personal and professional development of students. Unfortunately, there remains a gap between the number of students who are involved in international exchange programs and the intent of the strategy, as the actual number of participants is much lower than anticipated. Quality assurance and institutional accountability are also addressed in the higher education strategy. The strategy calls for the establishment of internal and external evaluation processes based upon established European quality assurance standards to enable the ongoing improvement of education delivery and related factors (teaching performance, student satisfaction, learning outcomes). However, quality assurance is frequently viewed as a box-ticking exercise rather than a mechanism for meaningful improvement to support the quality and effectiveness of education. To summarize, the higher education strategy of Republika Srpska reflects a solid commitment to developing an internationally compliant system of higher education. The underlying principles of the strategy support the modernization of higher education institutions, provide for quality assurance, promote international cooperation and facilitate international academic mobility. However, effective implementation, improved institutional capacity and an increased focus on improving student experiences are required to achieve the desired results of the higher education strategy of Republika Srpska.

Gap analysis: International standards and reality in Republika Srpska

Republika Srpska has adopted key global standards for tertiary education however, there is an apparent discrepancy between the academic framework and their actual application in the nation's higher educational institutions. International guidelines and frameworks, such as the Bologna Declaration and the European Standards and Guidelines (ESG), promote student-centred learning, mobility and continuous improvement of quality, but still many of these principles have not been fully realized. For example: student mobility. There are several ways to create student mobility, including through the Erasmus+ program however, students from Republika Srpska who participate in the Erasmus+ program are at a much lower rate than the number of student mobility opportunities exist. The reasons for this could be that there is a lack of support provided by the institutions to assist students in moving abroad, limited access to accurate and reliable information on study abroad opportunities, the financial burden of participating in study abroad programs and a lack of appropriate institutional recognition for students who have spent time studying abroad. As a result, the number of students who have participated in exchange programs and who can demonstrate intercultural competencies, and academic diversity has not significantly increased. Another major area that has not been fully implemented is the credit system, specifically ECTS and curriculum structure. ECTS has the potential to provide a standard measure for evaluating student workload and achievement however, ECTS is often not used to measure students' actual workloads or outcomes. Most courses are still designed using traditional methods, such as lecture-based coursework, rather than using interactive methods of learning, critical thinking skills or experiences that are applicable to the real world. This lack of implementation of ECTS diminishes the academic integrity of the Bologna principle of student-centred education. There are discrepancies within the quality assurance process. Even though there are official evaluation processes, they are viewed as technical procedures and not as a means of improving quality overall. Student feedback is not always collected to improve teaching and learning quality and when external evaluations are conducted, they often do not lead to appropriate actions. In addition, there is a disconnect between higher education and the job market. There are international strategies that focus on employability and practicality however, many degree programs in Republika Srpska still provide a limited number of practical experiences or partnerships with industry. This creates a divide between academic and actual workforce. These challenges demonstrate that what is lacking are appropriate frameworks however, they have been applied consistently and partially. To close this gap, there must be a shift from formal compliance to an approach that uses a student-centred focus when implementing practices.

Development strategies based on international frameworks

The international frameworks, such as the Bologna Process and ESG, highlight the need for student-centred learning, support services and employability. However, these general principles need to be made specific to the students through measurable criteria that significantly impact them. A significant strategy to achieve this goal is to establish psychological support centres on university campuses as part of student services. Research has shown that student well-being is directly related to their retention and academic success. As noted by Stallman (2010), students who have access to structured mental health support experience less stress and perform better academically. To meet the recommendations of international student support systems for higher education institutions in the Republic of Srpska, universities should have a system of readily available counselling services, workshops on stress management and peer support groups. Another effective measure for assisting students is the establishment of mentorship programs (or "buddy" systems), where senior students or alumni help new students navigate through the academic and social challenges of college life. These

types of mentorship programs are commonly used in many universities in Europe, where they enhance student integration and reduce dropout rates. According to Colvin and Ashman (2010), peer mentorship improves both student academic engagement and sense of belonging. It is essential to ensure more students get involved in international mobility programs than currently do. Erasmus+ is a framework which lays out how international mobility is achieved, but institutions need to take the necessary steps to help students through improved information flow, better financial assistance and simplified administrative processes. Research shows that students participating in mobility programs develop problem-solving skills, adaptability and greater employability (European Commission, 2019). Therefore, providing greater mobility opportunities will directly support both students' personal and professional development. Universities also need to improve career development services such as organizing job fairs, internship programs, both local and international company partnerships. As per Yorke (2006), students have increased employability when academic education is combined with practical experience. Embedding internships into degree programs will enhance the fit between educational requirements and the needs of the labour market. There is also a need for greater digitalisation of student service delivery models. Evidence from international examples shows that institutions can achieve greater efficiency and student satisfaction using a centralised digital approach to course management, communication and administration.

Selwyn (2016) noted that digital technologies are providing the flexibility and accessibility required within contemporary learning contexts. One of the most critical actions is to incorporate project-based learning into the curriculum. Courses should include opportunities to solve real-world problems by collaborating with businesses or government agencies instead of primarily offering theoretical lectures. Researchers have shown that students who learn actively with project-based methods have better understanding and can retain knowledge for longer periods (Prince, 2004).

This also matches with the international emphasis on developing practical skills and being able to think critically. Another specific step is to create university innovation hubs and incubators for students. These facilities allow students to develop all kinds of business ideas, work together with people from other disciplines and learn about entrepreneurship. Universities that foster innovation ecosystems contribute to both student success and regional economic development (Etzkowitz, 2008). Establishing these types of hubs in Republika Srpska would allow higher education to be in sync with global trends toward knowledge-based economies, it would also provide students with options other than traditional jobs. Another area that requires improvement is academic advising systems. Many students have little indication how to choose their classes, what to do with their careers, or how to make progress in school. Developing structured advising systems where every student is assigned to an academic advisor can help students perform better and reduce their chances of dropping out. Kuh (2005) states that having ongoing help through advising is one of the strongest predictors of increased student motivation and academic success. The establishment of interdisciplinary courses is an important, practical initiative that provides students with collaborative learning opportunities. As a result of increasing demand in today's job markets for workers with skills that exceed traditional academic disciplines, there has been significant support for interdisciplinary education.

Klein (2010) states that interdisciplinary education helps students develop critical thinking, problem-solving and creativity skills and prepares them to meet the real-world needs that exist as they leave the university. Implementing the above strategies demonstrates that international frameworks may support improvement of the overall student experience. Success will require the institutions to exhibit a commitment to student-centred development by implementing the above strategies consistently.

Institutional and policy recommendations

The need for more student-centered approaches is recognized, but significant changes at the institutional and policymaking levels are necessary to achieve sustainable development in higher education in the Republic of Srpska. Funding models, governance structures and different actors in the system all play a role in how long-term development occurs as outlined by the international frameworks. One recommendation for change is the improvement of funding allocation methods. The way that funding has been allocated until now has used historical criteria to determine how much money to distribute to universities rather than looking at how successful a university has been or what its outcomes are. If funding sources were implemented using performance-based measures as they are in many European countries, universities would have a greater incentive to improve their teaching, research and job placement services for students. As Salmi and Hauptman (2006) indicate, well-designed funding systems can provide powerful incentives for institutional development, assuming they are transparent and consistent with national priorities. Another area that should receive attention is fostering cooperation between universities and industry. Numerous international reports state that aligning education with labour market needs is important. This can be accomplished by establishing formal partnerships between corporations and universities, developing curricula together and creating mandatory internship programs for students. Research indicates that strong cooperation between universities and businesses positively impacts the employability of graduates and provides smoother transitions from school to work (OECD, 2019). Cooperative efforts are still very limited in Republika Srpska however, they must grow systematically across the board. It is important to continue developing academic staff within the university. Many universities use lecture-based teaching methods with minimal interactive or digital techniques. Regular professional development for professors, including current teaching methods and digital technology, will improve the quality of instruction. According to Gibbs and Coffey (2004), structured professional development for university educators has a positive effect on both student learning outcomes and teacher effectiveness. Quality assurance mechanisms also need to be better enforced. In many cases, frameworks like the ESG are used as formal documents but often their implementation is either superficial or not adhered to by many universities. After the completion of an external evaluation, universities should be required to submit an action plan to improve their institution. This would convert quality assurance from just a formal obligation to a realistic mechanism to facilitate positive change. In addition, universities should focus on the digitalisation of their administrative and academic processes. Universities would benefit from digital systems that are effective in streamlining processes such as student enrolment, course management and communication between students and universities. Digital transformation increases operational efficiency, according to the European University Association (2020), and provides for a more flexible and accessible model of education. The investment in digital infrastructure would promote positive improvements in administrative performance and student experience in Republika Srpska. The above recommendations for institutional and policy improvements indicate that achieving substantial reform will require a coordinated approach. All effective reforms require agencies working together in a systematic manner.

Digitalization and internationalization as drivers of student development

Digitalization and internationalization are two interconnected processes that affect the accessibility and quality of higher education. There are also many international frameworks that highlight how digital technologies contribute to student learning, mobility and collaboration among institutions. One aspect of digitalization is the move toward hybrid and online learning. Universities are adopting learning platforms to allow students access to course materials, participate in discussions and complete

assignments remotely. This gives students more flexibility and better supports those students who learn through different methods of learning than they typically would when attending a physical school. As Bates (2019) states, students who participate in hybrid and online courses are likely to experience greater levels of engagement if they also engage in interactive teaching methods and have a clear framework. The expansion of hybrid learning systems within Republika Srpska would improve access to higher education for students between work and study or to other responsibilities. In addition to creating opportunities for learning through digital means, digital tools also support the internationalization of higher education by providing opportunities for students to experience virtual mobility. Although there continue to be physical exchange programs, such as Erasmus +, the use of virtual mobility to connect universities allows many more students to participate in international experiences. For example, students can participate in online joint courses, attend guest lectures provided by professors from other countries and collaborate on projects with students from other countries while developing their own intercultural competencies. The European Commission (2020) cites research evidence that virtual exchange programmes provide opportunities for students to engage with their peers, while also removing barriers to mobility, such as the cost of travel, accommodation and travel logistics.

Digital systems for academic and administrative activities represent another important area of improvement in higher education today. Centralized systems such as enrolment, grading, communication and feedback allow institutions to improve transparency and efficiency as well as collect data about student success to identify issues and enhance teaching methods. According to Selwyn (2016), Data-Informed Decision Making is a critical characteristic of current higher education systems. Digitalization also supports lifelong learning, which is a primary goal of international educational strategies. The use of online courses, micro-credentials, and flexible learning pathways enables students to continue to develop and advance their skills even after graduating from traditional degree programs. This is especially important as jobs are constantly changing and demand creativity and adaptability to meet those changing needs. Successful digitalization of institutions requires an adequate level of infrastructure, training for faculty, and a clearly defined strategy from the institution. Without these factors, digital tools will be under-utilized and ineffective. Investment in technology is not enough by itself to improve educational outcomes, investment in developing and integrating capacity into teaching practice must also be made. In summary, digitalization and internationalization are two types of practical pathways to improve the quality of higher education in Republika Srpska. By combining technological advances with global collaboration, institutions have the potential to create increased levels of opportunity for their students, provide higher quality learning and better prepare students to fully participate in an increasingly interdependent world.

Conclusion

The Republic of Srpska offers an academic experience shaped by significant international agreements, including the Bologna Accord, the Lisbon Recognition Convention and European principles for quality assurance and student mobility. While international agreements laid a strong basis for modernisation of tertiary education in the Republic of Srpska, they have not yet delivered maximum potential in terms of practical application. The realisation of the full potential of these international standards via formal compliance with international standards remains the biggest barrier. The development of a successful higher education system depends on the ability to implement the best practices of these documents and transform the principles set forth in international standards into tangible student-focused experiences. Examples include improving student experience and outcomes through enhancing psychological support, academic mentoring systems, practical application of

learning and increasing the opportunity for international mobility. As well as supporting the long-term sustainability of the Republic of Srpska through institutional reforms associated with funding, governance and labour market cooperation. Digitalisation and internationalisation will broaden opportunities for students, including improving access, enhancing flexibility and providing global engagement. Still, for these opportunities to be fully realised, adequate and coordinated strategic investment must be made. In summary, developing a higher education system in the Republic of Srpska is accomplished through not only adopting international standards, but also implementing and consistently applying them in real-life settings. By concentrating on implementing these standards, anticipating student needs and aligning with global best practices, the republic's higher education system will increase its competitiveness and inclusivity in responding to the challenges of today.

References:

1. Altbach, P. G. (2013). *The international imperative in higher education*. Sense Publishers, pp. 45–47.
2. Bates, A. W. (2019). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning* (2nd ed.). Tony Bates Associates Ltd., pp. 312–315.
3. Colvin, J. W., & Ashman, M. (2010). "Roles, risks, and benefits of peer mentoring relationships in higher education." *Mentoring & Tutoring: Partnership in Learning*, 18(2), pp. 121–134.
4. Council of Europe & UNESCO. (1997). *Convention on the recognition of qualifications concerning higher education in the European region (Lisbon Recognition Convention)*. Council of Europe Publishing.
5. ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education). (2015). *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)*. Brussels, pp. 8–12.
6. Etzkowitz, H. (2008). *The triple helix: University–industry–government innovation in action*. Routledge, pp. 73–76.
7. European Commission. (2019). *Erasmus+ higher education impact study*. Publications Office of the European Union, pp. 34–38.
8. European Commission. (2020). *Digital Education Action Plan 2021–2027*. Publications Office of the European Union, pp. 18–21.
9. European Parliament & Council. (2008). *Recommendation on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning*. Official Journal of the European Union.
10. European University Association. (2020). *The role of universities in regional innovation ecosystems*. EUA Publications, pp. 27–30.
11. Gibbs, G., & Coffey, M. (2004). "The impact of training of university teachers on their teaching skills, their approach to teaching and the approach to learning of their students." *Active Learning in Higher Education*, 5(1), pp. 87–100.
12. Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge, pp. 173–176.
13. Keeling, R. (2006). "The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda: the European Commission's expanding role in higher education discourse." *European Journal of Education*, 41(2), pp. 203–223.
14. Klein, J. T. (2010). *Creating interdisciplinary campus cultures: A model for strength and sustainability*. Jossey-Bass, pp. 15–18.

15. Kuh, G. D., Kinzie, J., Schuh, J. H., & Whitt, E. J. (2005). *Student success in college: Creating conditions that matter*. Jossey-Bass, pp. 156–159.
16. Ministry of Scientific and Technological Development, Higher Education and Information Society of Republika Srpska. (2022). *Strategy for the development of higher education in Republika Srpska 2022–2030*, pp. 12–15.
17. OECD. (2019). *OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world*. OECD Publishing, pp. 102–105.
18. Prince, M. (2004). "Does active learning work? A review of the research." *Journal of Engineering Education*, 93(3), pp. 223–231.
19. Salmi, J., & Hauptman, A. M. (2006). *Resource allocation mechanisms in tertiary education: A typology and an assessment*. World Bank, pp. 15–18.
20. Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates* (2nd ed.). Bloomsbury Academic, pp. 45–48, 67–70.
21. Stallman, H. M. (2010). "Psychological distress in university students: A comparison with general population data." *Australian Psychologist*, 45(4), pp. 249–257.
22. Yorke, M. (2006). *Employability in higher education: What it is – what it is not*. Higher Education Academy, pp. 8–11.

MEĐUNARODNI DOKUMENTI VISOKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI SRPSKOJ KAO OKVIR ZA RAZVOJ STUDENTSKE POPULACIJE

MA Davor Strika
Doktorand na Fakultetu političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci

Apstrakt: U prošlosti, visoko obrazovanje u Republici Srpskoj bilo je relativno nezavisno. Pa ipak, danas je pod uticajem raznih međunarodnih političkih i ekonomskih sila koje teže poboljšanju kvaliteta visokog obrazovanja i pružanju mogućnosti studentima iz drugih zemalja da nastave studije u inostranstvu. Bolonjska deklaracija, Lisabonska konvencija o priznavanju i Evropski standardi u visokom obrazovanju su samo neki od primjera dokumenata koji su pružili okvir za reformu visokog obrazovanja u Republici Srpskoj. Uz ove dokumente, Republika Srpska je kreirala sopstvene standarde za obezbeđivanje kvaliteta. Iako su sve ove odgovarajuće smernice usvojene kao deo formalnog obrazovnog sistema, stvarna primena je fragmentirana u pogledu mobilnosti i pristupa studenata, kao i veze između obrazovnog sistema i potreba tržišta rada. Stoga, koliko dobro institucionalni razvoj visokog obrazovanja može odrediti uspešnu implementaciju ovih međunarodnih dokumenata u praktičnu, studentski orijentisanu praksu. Poboljšane usluge podrške, sistemi mentorstva, mogućnosti za praktično učenje i učenje putem digitalnih tehnologija su primeri kako visoko obrazovanje može poboljšati iskustvo studenata i pružiti bolje ishode učenja. Pored razvoja novih operativnih politika usmerenih na studente, potrebne su dodatne institucionalne reforme u pogledu finansiranja, upravljanja i saradnje sa spoljnim zainteresovanim stranama kako bi se osiguralo da visoko obrazovanje u Republici Srpskoj može da se održi u budućnosti. Usklađivanjem međunarodnih standarda sa lokalnim potrebama i primjenom tih standarda, sistem visokog obrazovanja u Republici Srpskoj moći će bolje da zadovolji potrebe studenata, poslodavaca i društva.

Ključne reči: međunarodni okviri, visoko obrazovanje, Bolonjski proces, razvoj studenata, osiguranje kvaliteta, reforma obrazovanja

ZAKONSKA REGULATIVA PRIMJENA MJERA PRISILE U BOSNI I HERCEGOVINI

Doc. dr sc. Višnja Banjac Baljak¹⁹⁵

specijalista psihijatrije, supspecijalista sudske psihijatrije

*Klinika za psihijatriju, Univerzitetski klinički centar Republike Srpske, Banjaluka,
Bosna i Hercegovina*

Medicinski fakultet, Univerziteta u Banjoj Luci

Prof. dr Nera Zivlak-Radulović¹⁹⁶

*specijalista psihijatrije, supspecijalista sudske psihijatrije, supspecijalista bolesti zavisnosti,
primarijus*

*Klinika za psihijatriju, Univerzitetski klinički centar Republike Srpske, Banjaluka,
Bosna i Hercegovina*

Panevropski univerzitet "APEIRON" Banjaluka, Bosna i Hercegovina

Sažetak: Mjere prisile podrazumijevaju prisilnu hospitalizaciju i fizičko ograničenje kretanja mentalno oboljelih osoba. Navedene mjere se sprovode u situacijama kada se radi o mentalno oboljelim licima, koja zbog prirode svog poremećaja, nemaju adekvatan uvid u svoje psihičko stanje i koja zbog svojih postupaka, predstavljaju ozbiljnu opasnost po sebe ili po okolinu. Iz tog razloga je zadržavanje u psihijatrijskoj ustanovi jedini način da se obezbijedi neophodna medicinska mjera, a u skladu sa Zakonom o zaštiti mentalnog zdravlja. Navedne mjere sprovodi specijalista psihijatrije ili specijalista dječije i adolescentne psihijatrije. Podaci o mjerama obavezno se upisuju u medicinsku dokumentaciju. Brojne države u zakonodavstvu posebnu pažnju poklanjaju zaštiti osoba sa mentalnim oboljenjima kako ne bi došlo do zloupotrebe ovih mjera. Zakonski okvir i procedura koja definiše mjere prisile razlikuje se od države do države. Etički gledano primjena mjera prisile predstavlja narušavanje autonomije pacijenta i maksimalni napor bi se trebali uložiti u izbjegavanje upotrebe ovih mjera ukoliko je to u datom trenutku moguće. Dio problema se može izbjeći poznavanjem zakonskih odredbi vezanih za mentalno oboljele osobe, a dio problema se može izbjeći i nultom tolerancijom za bilo kakvo kršenje etičkog kodeksa ljekarske ili sestrinske prakse. Cilj ovog rada je objasniti zakonsku regulativu zaštite osoba s mentalnim poremećajima primjenom navedenih mjera. Takođe je važna i edukacija osoblja za rad sa takvim pacijentima i empatičan odnos prema njihovim problemima.

Ključne riječi: mentalno zdravlje, prisilna hospitalizacija, fizičko ograničenje kretanja, zakonska regulativa

¹⁹⁵ visnja.banjac@kc-bl.com;

¹⁹⁶ nera.zivlak@kc-bl.com

Uvod

Neki mentalni poremećaji zahtijevaju primjenu postupaka fizičkog ograničenja kretanja i prisilne hospitalizacije. Prisilna hospitalizacija predstavlja složen društveni fenomen koji podrazumijeva ograničavanje slobode pacijenta (Levar, 2019; Đorđević, 2024). Prisilna hospitalizacija se primjenjuje u situacijama kada se radi o osobama sa mentalnim oboljenjima koja zbog prirode svog poremećaja, nemaju adekvatan uvid u svoje psihičko stanje i koja zbog svojih postupaka, predstavljaju ozbiljnu opasnost po sebe ili po okolinu. Jedan od osnovnih preduslova za realizaciju prisilne hospitalizacije je postojanje mentalnog poremećaja, koji je po svojim kliničkim karakteristikama takav da pacijent nema uvid niti kritičnost u odnosu na prirodu svog oboljenja. Iz tog razloga je zadržavanje u psihijatrijskoj ustanovi jedini način da se obezbijedi neophodna medicinska mjera, a u skladu sa Zakonom o zaštiti mentalnog zdravlja (Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja RS, 2020). Sredinom prošlog vijeka na sceni se pojavio pokret za deinstitucionalizaciju mentalno oboljelih lica, koji je aktuelan i danas i bori se za "oslobađanje" lica hospitalizovanih u dugim vremenskim periodima u psihijatrijskim ustanovama (Accordino, Porter & Morse 2001; Talbott, 2004; Đorđević, 2024). Međutim, potreba za prisilnim hospitalizacijama mentalno oboljelih lica i dalje je značajna, posebno kada se u obzir uzmu posljedice koje proizilaze iz neliječenja ove kategorije pacijenata. Prisilno smještanje i liječenje u psihijatrijskim ustanovama podrazumijeva privremeno oduzimanje ili ograničavanje osnovnih, ustavom zagarantovanih ljudskih prava, te mora biti strogo uređeno zakonom. Brojne države u zakonodavstvu posebnu pažnju poklanjaju zaštiti osoba sa mentalnim oboljenjima kako ne bi došlo do zloupotrebe prisilnih hospitalizacija. Standardi koji su u osnovi zakonskih odredbi vezanih za zaštitu lica sa mentalnim oboljenjima, bazirani su na rezolucijama Svjetske zdravstvene organizacije, Vijeća Evrope, Vijeća Evropske unije i Skupštine Ujedinjenih nacija. Zakonski okvir i procedura koja definiše prisilnu hospitalizaciju razlikuje se od države do države, pri čemu su zemlje Evropske unije dijelom harmonizovale zakonsku regulativu i procedure prisilnih hospitalizacija (Đorđević, 2024). Posljednjih decenija se o praksi prisilnog prijema pacijenata u psihijatrijsku ustanovu raspravlja širom Evrope i svijeta, prije svega zbog etičke kompleksnosti, autonomije lica oboljelih od mentalnih poremećaja i varijacija u zakonima o mentalnom zdravlju (Hustoft, Biringer, Gjesdal, Aßmus & Hetlevik, 2018; Đorđević, 2024). Prisilni prijem na liječenje osoba koje boluju od mentalnih poremećaja ima za cilj da spriječi pogoršanje njihovog mentalnog zdravlja (Stylianidis, Georgaca, Peppou, Arvaniti & Samakouri 2023) i redukuje neposrednu opasnost po sebe i/ili druge (Đorđević, 2024).

Međunarodni pravni okvir sprovođenja prisilne hospitalizacije

Skupština Vijeća Evrope je 1994. godine svojom Preporukom o psihijatriji i ljudskim pravima 1235 propisala standarde psihijatrijskog postupanja prema mentalno oboljelim osobama (prisilni smještaj, liječenje i postupak prema civilnim i forenzičkim psihijatrijskim pacijentima) (Levar, 2019; Vlada Republike Hrvatske Ured za ljudska prava, 2007). Preporukom je utvrđeno da prisilni smještaj može biti određen u izuzetnim situacijama ako postoji ozbiljna opasnost za pacijenta ili druge osobe. Dopunski kriterijum u navedenoj situaciji ističe da bi se nesprovođenjem hospitalizacije pacijenta u zdravstvenu ustanovu moglo dovesti do pogoršanja njegova zdravstvenog stanja ili bi to onemogućilo dobijanje adekvatnog tretmana (Čizmić, 2013; Levar 2019). Usvajanjem Rezolucije 46/119 Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1991. godine utvrdila „Načela zaštite mentalno oboljelih lica i unaprjeđenje zaštite mentalnog zdravlja“. Načela navode da sve osobe imaju pravo na najbolju moguću zaštitu mentalnog zdravlja, te im ta prava moraju biti osigurana i sprovedena bez diskriminacije i uz poštovanje dostojanstva osobe. Načela pružaju zaštitu od najozbiljnijih povreda ljudskih prava do kojih može doći u institucionalnom okruženju, poput zloupotrebe, prisilnog

odvajanja, sterilizacije, te primjene ostalih metoda koje dovode do nepovratnih oštećenja zdravlja (Čatipović, Grubišić & Kerin, 2010; Levar, 2019).

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Međunarodni ugovori danas su najznačajniji pravni okvir zaštite osnovnih ljudskih prava. U kontekstu evropskog zakonodavstva u zaštiti ljudskih prava najznačajniji pravni okvir predstavlja Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, poznatija kao Evropska konvencija o ljudskim pravima, koja je stupila na snagu 3. septembra 1953. godine. Ova konvencija reguliše pravni položaj mentalno oboljelih osoba (Štrkalj-Ivezić, 2011, str. 9-26, 35-49, 53-61, 70-95, 119, 143; Levar, 2019). Odredbom Evropskog suda moraju postojati dvije materijalno - pravne pretpostavke za sprovođenje prisilne hospitalizacije, a to su postojanje mentalnog oboljenja i opasnost. Mentalno oboljenje je medicinski pojam, koji je moguće utvrditi na osnovu stručnog mišljenja ljekara. Kao druga materijalno - pravna pretpostavka za sprovođenje prisilnog smještaja kod mentalno oboljelih osoba jest njihova opasnost, za sebe ili druge osobe. Opasnost moraju izazvati mentalni poremećaji. Ukoliko osoba manifestuje opasno ponašanje, a nije medicinski utvrđeno da se radi o mentalno oboljeloj osobi, opasnost ne može biti osnov za sprovođenje prisilne hospitalizacije. Sudska praksa Konvencije navodi da razlog prisilne hospitalizacije nadležni ljekar mora saopštiti odmah po prijemu u psihijatrijsku ustanovu (Babić-Bosanac, 2009; Levar, 2019).

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom

Još jedan od međunarodnih dokumenta koji se bavi zaštitom integriteta mentalno oboljelih osoba predstavlja Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom. Konvencija je usvojena u decembru 2006. godine s ciljem zaštite i osiguranja prava i dostojanstva osoba s invaliditetom. Konvencija je odredila da su osobe s invaliditetom one osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili čulna oštećenja, koja otežavaju ili onemogućavaju njihovo ravnopravno učestvovanje u društvu (Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, 2006; Levar, 2019).

Epidemiološki podaci

Kada je u pitanju stopa prisilnih hospitalizacija u odnosu na ukupan broj psihijatrijskih hospitalizacija postoje velike razlike među zemljama u svijetu. Jedno od istraživanja kojim su poređene stope prisilnih hospitalizacija u 22 zemlje Evrope, Australiji i Novom Zelandu u periodu od 2008. do 2017. godine, došla je do rezultata da su stope prisilnih hospitalizacija za posmatrani period iznosile 106.4 na 100 000 stanovnika, pri čemu je Austrija imala najvišu (282 na 100 000 osoba), a Italija najnižu stopu prisilnih hospitalizacija od 14.5 na 100 000 stanovnika (Sheridan Rains et al., 2019; Đorđević, 2024). U Portugalu je procenat prisilnih hospitalizacija u odnosu na ukupan broj psihijatrijskih hospitalizacija iznosio 3 % (Sheridan Rains et al., 2019), dok je u istom periodu taj procenat u Švedskoj bio deset puta veći. Razlike u kulturološkim i sociološkim faktorima, zdravstvenom sistemu zemlje, kao i razlike u zakonskim procedurama koje regulišu smještaj i liječenje psihijatrijskih pacijenata bez pristanka, uzrok su razlika u stopi prisilnih hospitalizacija među državama (Aluh et al., 2023; Đorđević, 2024). Pregledni podaci studija rađenih u Evropi, za period od 1971. do 2000. godine, ukazuju na velike varijacije u zavisnosti od zemalja. Tako je stopa prisilnih hospitalizacija u Španiji iznosila 1 %, dok je u Švicarskoj iznosila čak 93 %. U ostalim zemljama Evrope stope prisilnih hospitalizacija nisu prelazile 50 %. U nekim zemljama Azije, poput Koreje, stope prisilnih hospitalizacija iznosile su 91 %, u Kini je iznosila 42 %, pri čemu je najniža stopa prisilnih hospitalizacija bila u Tajvanu i iznosila je 4 % (Ding, 2014; Hwang, Jung, Lee & Kim, 2020;

Đorđević, 2024). Kada su u pitanju zemlje istočne Azije, ovdje se razlozi za nađene stope prisilnih hospitalizacija mogu tražiti u tzv. kolektivističkoj kulturi, u kojoj je član porodice odlučujući autoritet kada se radi o prisilnoj hospitalizaciji. Kao mogući razlozi geografski lokalizovanih varijacija stopa prisilnih hospitalizacija, navode se: dostupnost i način prikupljanja podataka, važeća zakonska regulativa, dostupnost psihijatrijskih resursa, stavovi društva i psihijatrijske službe prema prisilnoj hospitalizaciji mentalno oboljelih osoba (Aluh et al., 2023; Đorđević, 2024).

Rezultati dosadašnjih istraživanja

U istraživanju sprovedenom u Americi, kojim su proučavane razlike u odnosu na pol pri prijemu u psihijatrijsku ustanovu, na uzorku od 487 pacijenata, utvrđeno je da su muškarci bili značajno češće prisilno hospitalizovani u odnosu na žene (Houston & Mariotto, 2001; Đorđević, 2024). U jednom istraživanju potvrđena je korelacija između psihotičnog ili afektivnog poremećaja i nasilnog ponašanja koje je prethodilo prisilnoj hospitalizaciji, pri čemu je nasilno ponašanje opservirano u više od polovine slučajeva tokom četveromjesečnog perioda praćenja koji je prethodio ponovnoj hospitalizaciji (Swanson, Borum, Swartz & Hiday, 1999; Đorđević, 2024). Rezultati jednog drugog istraživanja ukazali su da su prisilne hospitalizacije najčešće kod osoba koje su ranije prisilno hospitalizovane (McFarland, Brunette, Steketee, Faulkner & Bloom, 1993; Đorđević, 2024). Određen broj istraživanja potvrdio je povezanost muškog pola i mlađe životne dobi osoba koje su prisilno hospitalizovane (Engberg, 1991; Leung, Faulkner, McFarland & Riley, 1993), pri čemu neka od istraživanja navedenim faktorima pridodaju i niži materijalni status (Riecher, Rössler, Löffler & Fätkenheuer, 1991; Đorđević, 2024). Kada su u pitanju pacijenti starije životne dobi, potvrđena je korelacija između organskog mentalnog poremećaja i nasilnosti koja je prethodila hospitalizaciji (Blank, Vingiano & Schwartz, 1989). Takođe je utvrđeno da su prisilno hospitalizovani pacijenti imali više epizoda prethodnih nasilnih ponašanja, te da je kritični prediktor ponašanja bio da li su dovedeni u bolnicu uz asistenciju policije (Perlman, Kentera, Thornton & Griffith, 1988; Đorđević, 2024). Kada su u pitanju kliničke karakteristike prisilno hospitalizovanih osoba, najčešće dijagnoze su bile shizofrenija i manična faza bipolarnog poremećaja raspoloženja (Riecher et al., 1991). Prisilno hospitalizovani pacijenti ostajali su u bolnici dvostruko duže od dobrovoljno hospitalizovanih (Malla, Norman & Helmes, 1987). Još jedno istraživanje grupe autora iz Srbije 2013. godine je potvrdilo da su prediktivni faktori prisilne hospitalizacije bili prethodno psihijatrijsko liječenje, prethodne prisilne hospitalizacije, dovođenje u pratnji pripadnika policije i službe hitne pomoći zbog ispoljene fizičke agresivnosti i straha okoline, kao i dijagnostička grupa shizofrenih i drugih psihotičnih poremećaja, zatim ispoljavanje suicidalnosti i izostanak uvida u bolest (Petrović, Jovanović, Savić, Jovanović & Milovanović, 2013; Đorđević, 2024). Drugi rad na ovu temu, publikovan 2022. godine preglednog je tipa i ne daje odgovor na pitanje pretpostavljenih, vjerovatnih i mogućih prediktora prisilnih hospitalizacija u psihijatrijskim ustanovama (Novaković et al., 2022; Đorđević, 2024).

Zakonska regulativa zaštite osoba s mentalnim poremećajima primjenom mjere prisilne hospitalizacije i fizičkog ograničenja kretanja u Bosni i Hercegovini

Reforma zaštite mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini je započela 1996. godine, pri čemu je akcenat stavljen na brigu u zajednici, za razliku od ranijeg tradicionalnog pristupa, koji je uglavnom bio baziran na hospitalnom tretmanu ljudi sa mentalnim poremećajima. Rat na teritoriji Bosne i Hercegovine (od 1992. do 1995. godine) imao je reperkusije na cjelokupni zdravstveni sistem. Ratnim razaranjima bile su pogođene i psihijatrijske službe na način da je sistem zdravstvene zaštite na cijeloj teritoriji bio u značajnoj mjeri oštećen, a u nekim područjima i potpuno devastiran. Dejtonskim mirovnim sporazumom 1995. godine uspostavljene su entitetske administrativne jedinice, Federacija

Bosne i Hercegovine, Brčko Distrikt i Republika Srpska, kojima je data odgovornost za organizovanje zdravstvene zaštite stanovništva, a time i sistema zaštite mentalnog zdravlja. Posebne aktivnosti bile su usmjerene na zaštitu ljudskih prava osoba sa mentalnim poremećajima, što je rezultiralo i donošenjem Zakona o zaštiti osoba sa duševnim smetnjama 2002. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine i Zakona o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima u Republici Srpskoj 2004. godine i Brčko distrikta 2006. godine (Federalno ministarstvo zdravstva, 2012). Cilj zakona je zaštita prava i sloboda mentalno oboljelih kao i zaštita društva od opasnosti koju mogu prouzročiti takvi pacijenti. Zakonom o zaštiti mentalno oboljelih osoba propisuju se osnovna načela, način organizovanja i sprovođenja zaštite, te pretpostavke za primjenu mjera i postupanje prema mentalno oboljelim osobama. Zakon oba entiteta i Brčko distrikta obrazlažu u svojim članovima zakonsku regulativu prisilnog zadržavanja i prisilnog smještaja u zdravstvenu ustanovu i primjenu mjere fizičkog ograničenja kretanja. Lice sa smetnjama u mentalnom zdravlju, za koje je poslije pregleda utvrđeno da ne razumije svrhu, posljedice, koristi i opasnosti medicinske intervencije, može biti podvrgnuto liječenju bez pristanka u vidu zadržavanja, odnosno smještaja, da bi se spriječilo značajno pogoršanje njegovog zdravstvenog stanja, ugrožavanje života i bezbjednosti tog lica ili života i bezbjednosti drugih lica. U izuzetnim slučajevima, dijete sa smetnjama u mentalnom zdravlju, te lice sa smetnjama u mentalnom zdravlju kojem je potpuno ili djelimično oduzeta poslovna sposobnost, a za koje trenutno ne postoje uslovi da se pribavi pismeni pristanak roditelja, odnosno staratelja ili zakonskog zastupnika, može biti podvrgnuto medicinskoj intervenciji bez pristanka u vidu zadržavanja, odnosno smještaja (Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja RS, 2020, čl. 32). Zdravstvena ustanova, koja je zadržala mentalno oboljelu osobu, dužna je o tome bez odgađanja, a najkasnije u roku od 24 sata od donošenja odluke o prisilnom zadržavanju, dostaviti nadležnom sudu na području kojeg se nalazi zdravstvena ustanova, obavijest o prisilnom zadržavanju zajedno sa medicinskom dokumentacijom o pregledu mentalno oboljele osobe, sa obrazloženjem razloga za prisilno zadržavanje. Na sprovođenje medicinske intervencije bez pristanka lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju u vidu zadržavanja, odnosno smještaja u bolnici, kliničkom centru ili u specijalnu bolnicu primjenjuju se propisi kojim se uređuje vanparnični postupak (Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima RS, 2004). Kada nadležni sud primi obavijest o prisilnom zadržavanju donijeeće rješenje o pokretanju postupka po službenoj dužnosti. Ujedno će postaviti osobi punomoćnika iz reda advokata radi zaštite njihovih prava, ako to osoba nije već učinila odnosno ako zaštita njezinih prava u postupku nije osigurana na drugi način. O tome hoće li osoba koja je zadržana biti otpuštena iz psihijatrijske ustanove ili će biti smještena odlučieće sud, a nakon što zatraži pisano mišljenje od nekog psihijatra s liste sudskih vještaka, koji nije zaposlen u psihijatrijskoj ustanovi u kojoj se nalazi prisilno zadržana osoba. Kad se odlučuje o prisilnom smještaju djeteta ili maloljetne osobe, sud je dužan to mišljenje pribaviti od psihijatra specijalizovanog za liječenje djece i maloljetnika. Psihijatar je dužan obaviti pregled te dati sudu pismeno mišljenje. Po završenom postupku sud je dužan odmah, a najkasnije u roku tri dana da donese rješenje kojim će odlučiti da li se lice zadržano u zdravstvenoj ustanovi može i dalje zadržavati ili će se pustiti iz zdravstvene ustanove. O svojoj odluci sud obavještava organ starateljstva. Ako sud odluči da se primljeno lice zadrži u zdravstvenoj ustanovi, odredieće i vrijeme zadržavanja koje ne može biti duže od godinu dana. Ako zdravstvena ustanova ocijeni da zadržano lice treba da ostane na liječenju i po isteku vremena određenog rješenjem suda, dužna je da 30 dana prije isteka tog vremena predloži sudu produženje zadržavanja. Sud može i prije isteka vremena određenog za zadržavanje u zdravstvenoj ustanovi, po službenoj dužnosti ili na prijedlog zadržanog lica ili njegovog staratelja, odlučiti o puštanju lica iz zdravstvene ustanove, ako utvrdi da se njegovo zdravstveno stanje poboljšalo u tolikoj mjeri da su prestali razlozi za dalje zadržavanje. Zdravstvena ustanova je dužna da sudu, po potrebi, dostavlja izvještaje o promjenama u zdravstvenom stanju zadržanog lica (Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima, 2004).

Rješenje o produženom prisilnom smještaju sud donosi po istom postupku po kojem donosi i prvo rješenje o prisilnom smještaju. Sud je dužan rješenje o produženom prisilnom smještaju donijeti najkasnije do isteka prethodno određenog trajanja prisilnog smještaja. Rješenje se dostavlja prisilno smještenom licu, njegovom/njenom zakonskom zastupniku, bliskom srodniku s kojim živi u zajedničkom domaćinstvu, nadležnom organu starateljstva i zdravstvenoj ustanovi u kojoj je lice sa mentalnim poremećajima prisilno smješteno. Protiv rješenja o prisilnom smještaju u zdravstvenoj ustanovi i puštanja iz zdravstvene ustanove žalbu mogu izjaviti: zdravstvena ustanova koja je zadržala lice sa mentalnim poremećajima, zadržano lice, njegov staratelj, odnosno privremeni zastupnik i organ starateljstva, i to u roku osam dana od dana prijema rješenja. Prisilno smješteno lice može biti otpušteno iz zdravstvene ustanove i prije isteka sudom propisanog roka, na zahtjev zadržanog lica, njegovog staratelja ili komisije za zaštitu lica sa mentalnim poremećajima, ako se utvrdi da se njegovo zdravstveno stanje poboljšalo u tolikoj mjeri da su prestali razlozi za daljnji prisilni smještaj. O ovoj odluci se obavještava sud (Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima, 2004). Fizičko ograničenje kretanja lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju koje je smješteno u psihijatrijsku ustanovu primjenjuje se kada je to jedini način da se to lice spriječi da svojim ponašanjem ozbiljno ugrozi svoj život i bezbjednost, odnosno život i bezbjednost drugih lica ili uništi materijalnu imovinu veće vrijednosti. Prije nego što se primijeni fizičko ograničenje kretanja ljekar je dužan da upozori to lice da će se nad njim preduzeti mjere fizičkog ograničenja kretanja. Podaci o mjerama obavezno se upisuju u medicinsku dokumentaciju. Kod upotrebe fizičkog ograničenja kretanja lica sa mentalnim poremećajima, obavezno je osigurati stalno praćenje tjelesnog i mentalnog stanja tog lica od strane stručnog medicinskog osoblja. Trajanje primjene fizičke sile ne može biti duže od četiri časa. U izuzetnim slučajevima psihijatar može donijeti odluku o produžetku primjene fizičke sile, ali ne dužem od četiri časa (Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima, 2004). I mjeru fizičkog ograničenja kretanja mentalno oboljelog lica i mjeru prisilne hospitalizacije sprovodi specijalista psihijatrije ili specijalista dječije i adolescentne psihijatrije (Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja, 2020).

Zaključak

Iako upotreba mjera prisilne hospitalizacije i fizičkog ograničenja kretanja mentalno oboljelih lica ima zakonsko opravdanje radi sprječavanja ugrožavanja sebe i ugrožavanja bezbjednosti drugih osoba, etički gledano predstavlja narušavanje autonomije pacijenta i maksimalni naponi bi se trebali uložiti u izbjegavanje upotrebe ovih mjera ukoliko je to u datom trenutku moguće. Dio problema se može izbjeći poznavanjem zakonskih odredbi vezanih za mentalno oboljele osobe, a dio problema se može izbjeći i nultom tolerancijom za bilo kakvo kršenje etičkog kodeksa ljekarske ili sestrinske prakse. Takođe je važna edukacija i kada su u pitanju primjene modernijih metoda, koje vode u smanjenje upotrebe mjera prisilne hospitalizacije i fizičkog ograničenja kretanja mentalno oboljelih lica. To se prije svega odnosi na stvaranje kvalitetnije terapijske okoline, osposobljavanja osoblja za rad sa takvim pacijentima i empatičnog odnosa prema njihovim problemima. Neophodno je raditi na edukaciji i razumijevanju uzroka agresivnog ponašanja, osposobljavanju osoblja za procjenu rizika za potencijalno agresivno ponašanje, kvalitetnijoj opservaciji pacijenta i upotrebi deeskalacijske tehnike kada su rani znakovi agresivnog ponašanja već nastupili. Sve te metode dokazano vode do smanjenja upotrebe mjera prisilne hospitalizacije i fizičkog ograničenja kretanja.

Literatura:

- Accordino, M. P., Porter, D. F., & Morse, T. (2001). Deinstitutionalization of persons with severe mental illness: Context and consequences. *The Journal of Rehabilitation*, 67(2), 16–24.
<https://link.gale.com/apps/doc/A76398484/HRC?u=anon~7ae08353&sid=googleScholar&xid=8a8f0f84>

- Aluh, D. O., Aigbogun, O., Ukoha-Kalu, B. O., Silva, M., Grigaitė, U., Pedrosa, B., Santos-Dias, M., Cardoso, G., & Caldas-de-Almeida, J. M. (2023). Beyond patient characteristics: A narrative review of contextual factors influencing involuntary admissions in mental health care. *Healthcare*, 11(14), 1986. <https://doi.org/10.3390/healthcare11141986>
- Blank, K., Vingiano, W., & Schwartz, H. I. (1989). Psychiatric commitment of the elderly. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 2(3), 140–144. <https://doi.org/10.1177/089198878900200304>
- Babić-Bosanac, S. (2009). Zaštita prava na slobodu prisilno hospitaliziranih duševno oboljelih osoba pod okriljem članka 5 Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. *Pravni vjesnik*, 25(1), 41–64. <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-casopis/151243>
- Čatipović, I., Grubišić, A., & Kerin, K. (2010). Teorijsko-istraživački osvrt na osobe s duševnim smetnjama u kaznenopravnom aspektu. *Pravnik*, 44(89), 53–66. <https://hrcak.srce.hr/98004>
- Čizmić, J. (2013). Zadržavanje duševno bolesnih osoba u zdravstvenoj ustanovi prema pravnom uređenju u Federaciji Bosne i Hercegovine. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63(3–4), 569–591. <https://hrcak.srce.hr/109720>
- Ding, C. (2014). Involuntary detention and treatment of the mentally ill: China's 2012 Mental Health Law. *International Journal of Law and Psychiatry*, 37(6), 581–588. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2014.02.032>
- Đorđević, S. (2024). Razlike u kliničkim, psihološkim i sociodemografskim karakteristikama prisilno i dobrovoljno hospitalizovanih lica sa mentalnim smetnjama. *Preprint*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20696.71681>
- Engberg, M. (1991). Involuntary commitment in Greenland, the Faroe Islands and Denmark. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 84(4), 353–356. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1991.tb03159.x>
- Federalno ministarstvo zdravstva. (2012). Politika i strategija za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja u Federaciji BiH (2012–2020). <https://fmoh.gov.ba/stranica/21/strategije-i-politike>
- Houston, K. G., & Mariotto, M. (2001). Outcomes for psychiatric patients following first admission: Relationships with voluntary and involuntary treatment and ethnicity. *Psychological Reports*, 88(3), 1012–1014.
- Hustoft, M., Biringer, E., Gjesdal, S., Abmus, J., & Hetlevik, Ø. (2018). Relational coordination in interprofessional teams and its effect on patient-reported benefit and continuity of care: A prospective cohort study from rehabilitation centres in Western Norway. *BMC Health Services Research*, 18, 719. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3536-5>
- Hwang, T. Y., Jung, G., Lee, C. J., & Kim, H. Y. (2020). Analysis of involuntary admissions in Korea through the admission management information system. *International Journal of Law and Psychiatry*, 68, 101542. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101542>
- Konvencija o pravima osoba s invaliditetom. (2006). Ujedinjeni narodi. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
- Leung, P. K., Faulkner, L. R., McFarland, B. H., & Riley, C. (1993). Indochinese patients in the civil commitment process. *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 21(1), 81–89.
- Levar, D. (2019). Prisilna hospitalizacija osoba s duševnim poremećajima. Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:105:214495>
- Malla, A., Norman, R. M., & Helmes, E. (1987). Factors associated with involuntary admission to psychiatric facilities in Newfoundland. *Canadian Medical Association Journal*, 136(11), 1166–1171.
- McFarland, B. H., Brunette, M., Steketee, K., Faulkner, L. R., & Bloom, J. D. (1993). Long-term follow-up of rural involuntary clients. *Journal of Mental Health Administration*, 20(1), 46–57. <https://doi.org/10.1007/BF02521402>
- Novaković, E., Stašević Karličić, I., Stojanović Tasić, M., Novaković, T., Milošević, J., & Đorđević, V. (2022). Factors associated with involuntary hospitalization. *Praxis Medica*, 51(1–2), 27–30. <https://doi.org/10.5937/pramed2202027N>
- Perlman, B. P., Kentera, A., Thornton, J. C., & Griffith, B. (1988). Involuntary and voluntary psychiatric patients: A pilot study of resource consumption. *American Journal of Public Health*, 78(10), 1347–1348. <https://doi.org/10.2105/AJPH.78.10.1347>
- Petrović, V., Jovanović, S., Savić, O., Jovanović, A., & Milovanović, S. (2013). Differences in clinical factors between voluntarily and involuntarily hospitalized patients. *Engrami*, 35(3–4), 5–18.

- Riecher, A., Rössler, W., Löffler, W., & Fätkenheuer, B. (1991). Factors influencing compulsory admission of psychiatric patients. *Psychological Medicine*, 21(1), 197–208.
<https://doi.org/10.1017/S0033291700014781>
- Sheridan Rains, L., Zenina, T., Dias, M. C., Jones, R., Jeffreys, S., Branthonne-Foster, S., Lloyd-Evans, B., & Johnson, S. (2019). Variations in patterns of involuntary hospitalisation and in legal frameworks: An international comparative study. *The Lancet Psychiatry*, 6(5), 403–417. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(19\)30090-2](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(19)30090-2)
- Stylianidis, S., Georgaca, E., Peppou, L. E., Arvaniti, A., Samakouri, M., & MANE Group. (2023). Involuntary psychiatric hospitalizations in Greece: Contemporary research and policy implications. *Psychiatriki*, 34(3), 204–211. <https://doi.org/10.22365/jpsych.2023.006>
- Swanson, J. W., Borum, R., Swartz, M. S., & Hiday, V. A. (1999). Violent behavior preceding hospitalization among persons with severe mental illness. *Law and Human Behavior*, 23(2), 185–204.
<https://doi.org/10.1023/a:1022320918171>
- Štrkalj-Ivezić, S. (ur.). (2011). *Medicinski i pravni okvir za hospitalizaciju osoba s duševnim poremećajima: Smjernice za primjenu prisilne hospitalizacije u praksi*. Hrvatski liječnički zbor; Udruga Svitanje.
- Talbott, J. A. (2004). Deinstitutionalization: Avoiding the disasters of the past. *Psychiatric Services*, 55(10), 1112–1115. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.55.10.1112>
- Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava. (2007). *Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava od 2008. do 2011. godine*. <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/Arhiva/271-03.pdf>
- Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja. (2020). *Službeni glasnik Republike Srpske*, 67/20.
<https://www.narodnaskupstinars.net/la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-zastiti-mentalnog-zdravlja>
- Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima. (2004). *Službeni glasnik Republike Srpske*, 46/04.
<https://vladars.rs/srSPCYrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/Zakon%20o%20zastiti%20lica%20sa%20mentalnim%20poremecajima.pdf>

LEGAL FRAMEWORK FOR THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

*Assistant professor Višnja Banjac Baljak, psychiatrist, subspecialty forensic psychiatry
Clinic for Psychiatry, University Clinical Center of the Republic of Srpska, Banjaluka,
Faculty of Medicine, University of Banja Luka*

*Professor Nera Zivlak-Radulović, psychiatrist, subspecialty forensic psychiatry, subspecialty addiction
psychiatry, primarius
Clinic of Psychiatry, University Clinical Center of Republika Srpska, Banja Luka,
Pan-European University "APEIRON" Banja Luka, Bosnia and Herzegovina*

Abstract: Coercive measures include involuntary hospitalization and the physical restriction of the movement of persons with mental disorders. These measures are implemented in situations where individuals with mental disorders, due to the nature of their condition, lack adequate insight into their mental state and, as a result of their behavior, pose a serious risk to themselves or others. For this reason, in accordance with the Law on Mental Health Protection, involuntary admission to a psychiatric institution is considered the only way to provide necessary medical care. These measures are carried out by a specialist in psychiatry or a specialist in child and adolescent psychiatry. Information on such measures must be recorded in medical documentation. Many countries place special emphasis on the legal protection of persons with mental disorders in order to prevent the misuse of these measures. The legal frameworks and procedures governing coercive measures differ from country to country. Ethically, the application of coercive measures constitutes a limitation of patient autonomy, and every effort should be made to avoid their use whenever possible. Part of the problem can be addressed by familiarity with legal provisions related to persons with mental disorders, while another part can be mitigated through zero tolerance for violations of ethical codes in medical and nursing practice. The aim of this paper is to explain the legal regulations concerning the protection of persons with mental disorders in relation to the application of these measures. It is also important to educate healthcare staff working with such patients and to foster an empathetic attitude toward their problems.

Key words: mental health, involuntary hospitalization, physical restriction of the movement, legal framework

REZULTATI EVALUACIJE UČINKOVITOSTI PROGRAMA PREVENCIJE KOCKANJA
MLADIH „KO ZAPRAVO POBJEĐUJE“?

prof.dr. Meliha Bijedić, Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet¹⁹⁷

Amir Hasanović, MA prevencije ovisnosti i nasilja, Stručni centar za prevenciju ovisnosti¹⁹⁸

mr.sc. Sanela Pekić, Stručni centar za prevenciju ovisnosti¹⁹⁹

Sažetak: Kockanje se sve više prepoznaje kao javnozdravstveni problem zbog negativnih posljedica po mentalno zdravlje, finansijsku stabilnost i odnose, pri čemu su mladi posebno ranjivi zbog impulsivnosti i lake dostupnosti online kockanja. U Bosni i Hercegovini problem je dodatno izražen, s obzirom na to da je značajan procenat srednjoškolaca već imao iskustvo s igrama na sreću, dok veliki broj maloljetnika aktivno učestvuje u kockanju, posebno u rizičnijim oblicima poput sportskog kladenja i online igara. Kao odgovor na ovaj izazov, implementiran je program prevencije „Ko zapravo pobjeđuje?“, čija evaluacija pokazuje značajne pozitivne učinke: povećanje znanja o kockanju i funkcioniranju industrije, smanjenje kognitivnih distorzija poput iluzije kontrole i praznovjerja, te smanjenje učestalosti kockanja i povezanih psihosocijalnih posljedica. Iako nije došlo do značajnih promjena u nekim socio-emocionalnim vještinama, one su ostale stabilne, a učenici su prepoznali koristi programa u donošenju boljih odluka i suočavanju s izazovima. Program nije zabilježio negativne efekte, što potvrđuje njegov snažan preventivni potencijal i opravdava njegovo daljnje širenje u školskom kontekstu.

Ključne riječi: kockanje, mladi, prevencija, naučno utemeljena praksa, evaluacija

Uvod

Kockanje je široko rasprostranjena društvena pojava koja može imati značajne negativne posljedice po pojedinca i društvo u cjelini (Tran i sar., 2024; Price i sar., 2021; Fong, 2005). Iako se tradicionalno kockanje još uvijek posmatra kroz ekonomski ili moralni okvir, sve više ga se prepoznaje kao javnozdravstveni problem, s obzirom na njegove efekte na mentalno zdravlje, finansijsku stabilnost, međuljudske odnose i opštu dobrobit zajednice (Abbott, 2020). Procjenjuje se da je na globalnom nivou 8,7% odrasle populacije bilo uključeno u neki vid rizičnog kockanja u posljednjih 12 mjeseci, te da 1,41% svjetske odrasle populacije zadovoljava kriterije za problematično kockanje (Tran i sar., 2024). Mladi su posebno ranjiva grupa zbog svojih razvojnih karakteristika, nedovoljne zrelosti, izraženije impulsivnosti i izloženosti privlačnim oglasima, te lakoj dostupnosti kockanja putem interneta (Smith i sar., 2021). Na globalnom nivou 17,9% mladih učestvovalo je u nekom obliku kockanja u posljednjih 12 mjeseci, dok je u europskim zemljama taj udio nešto viši i iznosi 18,4% (Tran i sar., 2024). Iako zakonom zabranjeno, dostupni prevalencijski podaci ukazuju na široku rasprostranjenost kockanja i među maloljetnicima u Bosni i Hercegovini (BiH).

¹⁹⁷ meliha.bijedic@untz.ba

¹⁹⁸ amir.hasanovic@prevencija.ba

¹⁹⁹ sanela.pekic@prevencija.ba

Prema rezultatima istraživanja (Bijedić i sar., 2015) gotovo 70% srednjoškolaca izjavilo je da su barem jednom u životu učestvovali u igrama na sreću uživo, a najčešće igraju sportske kladionice, kockaju na internetu za novac i igraju TV bingo, dok manje od desetine učenika odlazi u kasino na sedmičnom nivou. Postotak adolescenata koji su igrali na automatima za igre na sreću (16,4%) i kartaške igre u kasinu (9,5%) zabrinjavajući je, s obzirom na činjenicu da su igre na automatima u klubovima i kasinima povezane s ozbiljnijim oblicima kockanja i rizikom razvoja problematičnih obrazaca kockanja (Kajić-Selak, 2024). Svježiji podaci o prevalenciji kockanja adolescenata u BiH ukazuju da skoro 25% maloljetnika učestvuje u aktivnostima kockanja (Udruženje za prevenciju ovisnosti NARKO-NE, 2024), a 28% mladih navelo je da duži vremenski period učestvuju u online igrama na sreću (Dudić-Sijamija i Silajdžić, 2021). Zaštita djece i mladih u ovom kontekstu dobiva na značaju s obzirom na sve veći broj mladih koji se izlažu riziku ranog kontakta s igrama na sreću, posebno kroz online platforme (Ricijaš, 2020).

Značajan porast dostupnosti i pristupačnosti igara na sreću u Bosni i Hercegovini tokom posljednje dvije decenije predstavlja jedan od ključnih faktora koji može objasniti visoke stope prevalencije kockanja među mladima. Prema podacima portala SarajevoTimes.com (2024) Bosna i Hercegovina je zemlja koja ima najveći broj registriranih sportskih kladionica u odnosu na broj stanovnika u Evropi.

Uzimajući u obzir sve navedeno, te posmatrajući kockanje kao javnozdravstveni izazov, ukazala se jasna potreba za jačanjem preventivnih mjera, boljom međusektorskom saradnjom i primjenom naučno utemeljenih pristupa u regulaciji i zaštiti ranjivih grupa, s posebnim naglaskom na djecu i mlade. Empirijska literatura jasno ukazuje da univerzalni školski preventivni programi predstavljaju jedan od najučinkovitijih pristupa u promociji socioemocionalnih kompetencija i prevenciji bihevioralnih problema kod adolescenata (Durlak i sar., 2011; Taylor i sar., 2017; Greenberg i sar., 2017). Učinkoviti preventivni programi temelje se na jasno definisanim i teorijski utemeljenim ciljevima, usmjereni su na rizične i zaštitne faktore, osiguravaju adekvatan intenzitet i trajanje intervencije te se provode uz visok nivo implementacijske vjernosti (Small, Cooney, i O'Connor, 2009). U BiH, pored vrlo visokih stopa kockanja među mladima i velikom potrebom za preventivnim intervencijama, donedavno nisu postojali programi prevencije specifično usmjereni na kockanje. Međutim, u skladu s dugoročnom vizijom i strateškim opredjeljenjem, Stručni centar za prevenciju ovisnosti (nekadašnje Udruženje NARKO-NE), tokom 2022. godine facilitiralo je provedbu pilot faze hrvatskog programa prevencije kockanja *Tko zapravo pobjeđuje?*, u kojoj je učestvovalo 130 srednjoškolaca iz 7 srednjih škola u Kantonu Sarajevo. Rezultati sprovedene evaluacije kratkoročne učinkovitosti programa pokazali su gotovo identične zadovoljavajuće efekte kao i na hrvatskom nacionalnom uzorku (Dodig Hundric, Mandic i Ricijas, 2021). Shodno ovome program je u cijelosti preuzet, materijali su jezički i sadržajno prilagođeni, te nacionalni treneri pripremljeni i osposobljeni za punu implementaciju intervencije u BiH. Program se nastavio kontinuirano provoditi u Kantonu Sarajevo, a od 2023. godine započela je njegova implementacija i u Tuzlanskom kantonu. Danas se ovaj program provodi u školama u tri kantona Federacije BiH (Kanton Sarajevo, Tuzlanski kanton i Zeničko-dobojski kanton), te se kontinuirano evaluira učinak intervencije na učenike koji učestvuju u realizaciji.

Program Ko zapravo pobjeđuje?

Program se sastoji od 9 radionica s učenicima koje se provode jednom sedmično u trajanju od 45 minuta (jedan školski čas), od dvosatnog interaktivnog predavanja roditeljima mladih uključenih u Program, te od dvosatnog interaktivnog predavanja uposlenicima škola. Program je utemeljen na savremenim empirijskim spoznajama o prediktorima kockanja i razvoja problema povezanih s

kockanjem, kao i na standardima učinkovitih preventivnih intervencija. Namijenjen je mladima od 14 do 16 godina tj. učenicima prvih i drugih razreda srednjih škola.

Glavni cilj Programa je prevencija uključivanja mladih u igre na sreću te unaprjeđenje njihovog lično odgovornog ponašanja u ovom području. U skladu s tim, specifični ciljevi su: smanjiti kognitivne distorzije povezane s kockanjem (iluzije kontrole, praznovjerje, netačno razumijevanje šanse i vjerovatnoće); poboljšati znanje o kockanju i rizicima povezanim s kockanjem; te unaprijediti socio-emocionalne vještine koje su ključne za prevenciju različitih rizičnih ponašanja, pa tako i kockanja (rješavanje problema, odupiranje vršnjačkom pritisku, kritičko mišljenje, asertivnost i sl.).

Kako bi se osigurala kvalitetna implementacija Programa, autori su izdali priručnik za provoditelje programa, radnu svesku za učenike te osmislili trodnevni trening za provoditelje. Prije implementacije Programa u srednje škole na području Sarajeva i Tuzle, svi budući provoditelji završili su trodnevni trening. Uz sveobuhvatna znanja o fenomenu, glavni cilj edukacije je sticanje kompetencija za provedbu programa. Uz navedeno, educirani su i za primjenu evaluacijskih upitnika (evaluacija učinka; evaluacija zadovoljstva/dobiti).

Prije početka realizacije radionica učenici urade pre-test, a na završnoj radionici se popunjava post-test u koji su uključena pitanja koja se odnose na samoprocjenu zadovoljstva i subjektivne dobiti učenika od Programa.

Struktura uzorka ispitanika

U Programu je učestvovalo ukupno 2317 ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika, 929 ispitanika nije prisustvovalo popunjavanju instrumentarija u početnoj ili u finalnoj tački mjerenja, zbog čega su ti podaci isključeni iz procesa obrade. Nakon eliminacije nepopunjenih materijala, uzorak ispitanika koji je ušao u analizu je 1388.

Od ukupnog broja ispitanika, 48,8% su mladići (N=678), 49,4% su djevojke (N=686) dok se 1.7% ispitanika (N=24) nije izjasnilo o spolu. Prosječna hronološka dob ispitanika iznosi 15,48±0,54 godina. Detaljnija struktura uzorka ispitanika u odnosu na razred i školski uspjeh prikazana je u tabeli 1.

Tabela 1. Struktura uzorka ispitanika

			MLADIĆI	DJEVOJKE	UKUPNI UZORAK
Razred	PRVI	N	672	667	1363
		%	99.1	97.2	98.2
	DRUGI	N	4	19	23
		%	0.6	2.8	1.7
	TREĆI	N	1	0	1
		%	0.1	0.0	0.1
Školski uspjeh	NEDOVOLJAN	N	8	4	13
		%	1.2	0.6	0.9
	DOVOLJAN	N	6	1	7
		%	0.9	0.1	0.5
	DOBAR	N	122	23	145

Vrsta programa		%	18.0	3.4	10.4
		N	234	136	375
	VRLO DOBAR	%	34.5	19.8	27.0
		N	299	517	834
	ODLIČAN	%	44.1	75.4	60.1
		N	268	378	657
	ČETVEROGODIŠNJI GIMNAZIJSKI	%	39.5	55.1	47.3
		N	410	308	731
	ČETVEROGODIŠNJI STRUKOVNI	%	60.5	44.9	52.7
		N			

Kada je u pitanju struktura uzorka prema gradu pokazuje da najveći broj ispitanika dolazi iz Sarajeva (N=1290; 92,94%), dok su učenici iz ostalih gradova zastupljeni u znatno manjem procentu. Unutar sarajevskih škola najveća zastupljenost zabilježena je među učenicima Druge gimnazije Sarajevo (9,95%), Gimnazije Obala Sarajevo (8,58%), Pete gimnazije Sarajevo (8,21%) te Srednje medicinske škole Bjelave (8,07%). Ostale škole učestvuju s manjim udjelima u ukupnom uzorku.

Kada je riječ o školama izvan Sarajeva, najveći udio učenika dolazi iz Gradačca (2,52%), dok su Sapna i Teočak zastupljeni sa po 1,66%, a Gračanica (0,79%) i Živinice (0,36%) s još manjim procentima. Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju da uzorak istraživanja dominantno čine učenici srednjih škola iz Sarajeva.

Zbog eliminacije nepotpunih materijala može se djelimično objasniti i uočena neravnomjerna distribucija ispitanika prema gradovima, pri čemu najveći dio uzorka čine učenici iz Sarajeva (92,94%). Naime, veća dostupnost i kontinuitet učešća učenika iz sarajevskih škola u obje tačke mjerenja vjerovatno je rezultirao većim brojem validnih upitnika u završnom uzorku. S druge strane, manji broj ispitanika iz drugih gradova može biti posljedica manjeg početnog obuhvata škola, ali i većeg broja izostanaka ili nepotpuno popunjenih instrumentarija, što je dovelo do njihovog isključivanja iz konačne analize.

Instrumentarij

Evaluacijski upitnik sastavni je dio programskog paketa i sastoji se od sveobuhvatne baterije instrumenata koja uključuje upitnike kojima je mjerena aktivnost kockanja, zatim upitnik znanja o kockanju, upitnik kognitivnih distorzija (Ricijaš i sur., 2011), upitnik rješavanja problema, upitnik odupiranja vršnjačkom pritisku, skala generalne samoeфикаsnosti (instrument autora Schwarzera i Jerusalema (1995)) i Opće mjere problema povezanih s kockanjem (eng. General Problem Severity Subscale - GPSS) koja je dio Kanadskog upitnika kockanja adolescenata (eng. Canadian Adolescent Gambling Inventory (CAGI), Tremblay et al., 2010).

Rezultati

UČESTALOST KOCKANJA I IZRAŽENOST ŠTETNIH PSIHO SOCIJALNIH POSLJEDICA

U Tabeli 2. prikazani su rezultati koji se odnose na učestalost kockanja među učenicima uključenim u istraživanje. Podaci su predstavljeni za ukupni uzorak ispitanika (N = 1388), kao i za subuzorke formirane prema spolu ispitanika, i to u dvije vremenske tačke mjerenja: inicijalnom i finalnom testiranju. Vrijednosti prikazane u tabeli izražene su u procentima (%).

Važno je naglasiti da su prilikom izračunavanja ukupnih procentualnih vrijednosti na pojedinačnim varijablama u obzir uzete i nedostajuće vrijednosti zabilježene na tim varijablama, što je uticalo na raspodjelu procentualnih udjela u tabeli.

Analiza prikazanih frekvencija ukazuje na tendenciju smanjenja učestalosti kockanja među ispitanicima u finalnoj tački mjerenja u odnosu na inicijalno testiranje, posmatrano na nivou cjelokupnog uzorka. Ovakav obrazac rezultata može ukazivati na određene promjene u obrascima ponašanja ispitanika tokom perioda između dva mjerenja.

Tabela 2. Učestalost kockanja u posljednja 2 mjeseca (pre-test & post-test)

Vrsta igre	Vrsta uzorka	Pre-test (T1) %							Post-test (T2) %						
		0	1	2	3	4	5	6	0	1	2	3	4	5	6
Sportsko kladenje	Svi	92.4	2.3	1.9	1.2	0.5	0.8	0.9	94.9	2.1	1.2	0.6	0.3	0.3	0.5
	Mladići	86.1	4.0	3.2	2.4	1.0	1.5	1.8	91.1	3.3	2.1	1.3	0.6	0.6	1.0
	Djevojke	98.3	0.7	0.7	0.1	0.0	0.1	0.0	98.5	1.0	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0
Virtuelne utrke	Svi	96.7	1.3	0.6	0.7	0.1	0.1	0.4	96.6	1.6	0.8	0.4	0.1	0.1	0.4
	Mladići	95.7	1.3	1.0	0.9	0.3	0.1	0.6	95.6	1.6	1.3	0.3	0.1	0.3	0.7
	Djevojke	97.5	1.3	0.3	0.6	0.0	0.0	0.3	97.5	1.6	0.3	0.4	0.1	0.0	0.0
Automati	Svi	93.6	3.1	1.2	0.7	0.4	0.4	0.5	94.8	2.7	1.0	0.5	0.3	0.4	0.3
	Mladići	92.5	3.5	1.0	0.7	0.6	0.7	0.9	93.6	2.7	1.3	0.9	0.3	0.6	0.6
	Djevojke	94.5	2.8	1.5	0.7	0.3	0.1	0.1	95.8	2.8	0.7	0.1	0.3	0.3	0.0
Loto igre	Svi	86.0	9.1	2.5	1.4	0.4	0.1	0.6	89.4	6.9	2.5	0.6	0.1	0.1	0.4
	Mladići	84.1	9.4	3.1	1.5	0.6	0.1	1.2	88.3	6.5	3.3	0.9	0.1	0.1	0.7
	Djevojke	87.5	8.9	2.0	1.3	0.1	0.1	0.0	90.1	7.6	1.7	0.3	0.1	0.0	0.1
Srećke	Svi	79.0	13.1	4.5	1.8	0.6	0.4	0.6	84.2	10.5	3.5	0.5	0.5	0.2	0.5
	Mladići	78.0	12.7	4.7	2.1	0.6	0.7	1.2	83.7	8.7	4.6	0.9	0.9	0.4	0.7
	Djevojke	79.7	13.4	4.4	1.6	0.6	0.1	0.1	84.3	12.5	2.6	0.1	0.1	0.0	0.3
Rulet ili druge igre u casinu	Svi	96.1	1.4	0.7	0.3	0.4	0.4	0.7	96.6	1.1	0.6	0.5	0.2	0.4	0.6
	Mladići	92.8	2.4	1.5	0.6	0.9	0.6	1.3	94.7	1.3	1.0	0.9	0.3	0.7	1.0
	Djevojke	99.3	0.4	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	98.4	0.9	0.3	0.1	0.1	0.0	0.1

Legenda: 0 = Nikada; 1 = Jednom godišnje ili manje od toga; 2 = Nekoliko puta godišnje; 3 = 1-2 puta mjesečno; 4 = Jedanput sedmično; 5 = Nekoliko puta sedmično; 6 = (gotovo) svakodnevno

Ukupno posmatrano, rezultati (tabela 2.) pokazuju da većina učenika nije uključena u različite oblike kockanja, dok oni koji učestvuju to najčešće čine povremeno i u relativno niskom intenzitetu. Između inicijalnog i finalnog testiranja vidan je trend blagog smanjenja učestalosti kockanja, pri čemu su mladići i dalje skloniji ovim aktivnostima u odnosu na djevojke.

Uočene promjene mogu ukazivati na određene promjene u stavovima i ponašanju učenika tokom posmatranog perioda, što je moguće povezati sa činjenicom da su učenici u međuvremenu prošli edukativne aktivnosti u okviru preventivnog programa. Takve aktivnosti mogu doprinijeti većoj informisanosti o rizicima kockanja i razvoju kritičnijih stavova prema igrama na sreću, što se potencijalno odražava i na smanjenje učestalosti učešća u ovim aktivnostima u finalnom mjerenju.

Ključna ideja univerzalnog preventivnog programa jeste djelovati prije nego li se, ponašanje koje se želi prevenirati, manifestira.

U Tabeli 3 prikazani su rezultati na GPSS skali izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja. Rezultati su predstavljeni kroz tri kategorije rizika: zeleno svjetlo, koje označava odsustvo problema povezanih s kockanjem; žuto svjetlo, koje ukazuje na nisku do umjerenu razinu štetnih psihosocijalnih posljedica; te crveno svjetlo, koje označava visok nivo izraženih štetnih posljedica kockanja.

Na nivou ukupnog uzorka, najveći dio ispitanika (90,8%) svrstan je u kategoriju zelenog svjetla, što ukazuje da većina učenika ne pokazuje značajne indikatore problema povezanih s kockanjem. U kategoriju žutog svjetla svrstano je 6,1% ispitanika, što upućuje na prisutnost određenih rizičnih obrazaca ponašanja, dok je 3,1% ispitanika klasificirano u kategoriju crvenog svjetla, što indicira izražene štetne psihosocijalne posljedice povezane s kockanjem.

U finalnom testiranju uočava se blago povećanje udjela ispitanika u kategorijama zelenog i crvenog svjetla, uz istovremeno smanjenje udjela u kategoriji žutog svjetla. Ovakav obrazac može sugerirati određeno preusmjeravanje ispitanika iz srednje rizične skupine prema krajnjim kategorijama skale. Međutim, značajnost ovih razlika dodatno je statistički ispitana i rezultati tih analiza prikazani su u nastavku rada.

Sličan trend kretanja frekvencija uočen je i unutar subuzoračkih skupina formiranih prema spolu ispitanika, što ukazuje na relativno konzistentan obrazac promjena u oba mjerenja među mladićima i djevojkama.

Tabela 3. Izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja

Kategorija GPSS		Inicijalno testiranje			Finalno testiranje		
		Mladići	Djevojke	Svi	Mladići	Djevojke	Svi
Zeleno svjetlo	N	585	653	1260	603	657	1284
	%	86.3%	95.2%	90.8%	89.1%	95.8%	92.6%
Žuto svjetlo	N	53	30	85	34	19	53
	%	7.8%	4.4%	6.1%	5.0%	2.8%	3.8%
Crveno svjetlo	N	40	3	43	40	10	50
	%	5.9%	0.4%	3.1%	5.9%	1.5%	3.6%

Legenda: Zeleno svjetlo: bez problema; Žuto svjetlo: niska do umjerena razina štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja; Crveno svjetlo: Visoka razina štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja

UČINKOVITOST PREVENTIVNOG PROGRAMA

U cilju procjene učinkovitosti provedenog preventivnog programa, analizirane su razlike u znanju o kockanju, kognitivnim distorzijama, socio-emocionalnim vještinama te izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja prije i nakon implementacije programa. Za testiranje razlika između inicijalnog i finalnog mjerenja primijenjene su metode neparametrijske statistike, odnosno Wilcoxonov test ekvivalentnih parova. Prije provođenja analiza testirana je normalnost distribucije podataka primjenom Kolmogorov–Smirnovljevog testa, čiji su rezultati pokazali da distribucija rezultata na svim posmatranim varijablama statistički značajno odstupa od normalne ($p = 0.000$). Zbog toga je primjena neparametrijskih statističkih postupaka ocijenjena kao metodološki opravdana.

Radi procjene promjena koje su nastupile nakon provedbe preventivnog programa, izvršeno je poređenje rezultata ispitanika na ključnim istraživačkim varijablama u dvije vremenske tačke mjerenja, prije i nakon implementacije programa. U tom kontekstu analizirane su razlike u znanju o kockanju, kognitivnim distorzijama, socio-emocionalnim vještinama te izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja. Pregled dobivenih rezultata i statističkih pokazatelja razlika između inicijalnog i finalnog testiranja prikazan je u Tabeli 4.

Tabela 4. Razlike u znanju, kognitivnim distorzijama, socio-emocionalnim vještinama i izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja prije i poslije programa

Varijable (mogući raspon)		Inicijalno testiranje		Finalno testiranje		Prosječni rang		Z	p
		M	SD	M	SD	Neg.	Poz.		
Cijeli uzorak (N=520)	Znanje o kockanju (0-20)	11.00	3.35	12.50	4.23	548.65	651.03	-14.744	.000
	Praznovjerje/ vjerovatnoća (1-5)	1.88	0.73	1.73	0.76	641.63	611.91	-9.423	.000
	Iluzija kontrole (1-5)	2.48	0.91	2.10	0.87	656.05	512.74	-15.115	.000
	Vještine rješavanja problema (1-5)	3.80	0.80	3.74	0.88	635.40	570.03	-1.438	.150
	Vještine odupiranja vršnj. pritisku (1-5)	3.44	0.71	3.44	0.79	606.40	586.45	-0.784	.433
	Generalna samoeфикаsnost (1-5)	3.81	0.72	3.72	0.91	703.55	576.15	-2.191	.028
	GPSS Ukupno (0-27)	0.60	2.24	0.57	2.46	136.36	143.88	-2.034	.042
Mladići (N=306)	Znanje o kockanju (0-20)	10.94	3.57	12.18	4.45	271.51	315.38	-8.707	.000
	Praznovjerje/ vjerovatnost (1-5)	1.81	0.77	1.72	0.78	301.84	311.19	-4.319	.000
	Iluzija kontrole (1-5)	2.44	0.96	2.09	0.88	307.74	270.35	-9.543	.000

	Vještine rješavanja problema (1-5)	3.76	0.90	3.67	0.93	319.53	270.38	-1.795	.073
	Vještine odupiranja vršnj. pritisku (1-5)	3.43	0.72	3.44	0.86	301.35	295.74	-0.157	.875
	Generalna samoeфикаsnost (1-5)	3.85	0.76	3.67	1.02	348.40	267.59	-4.663	.000
	GPSS Ukupno (0-27)	0.99	2.97	0.90	3.23	82.69	92.93	-2.298	.022
Djevojke (N=211)	Znanje o kockanju (0-20)	11.02	3.11	12.79	3.95	267.86	324.81	-11.901	.000
	Praznovjerje/ vjerovatnost (1-5)	1.95	0.69	1.74	0.74	329.20	285.61	-9.372	.000
	Iluzija kontrole (1-5)	2.53	0.85	2.10	0.86	336.74	235.45	-11.817	.000
	Vještine rješavanja problema (1-5)	3.84	0.70	3.80	0.81	303.51	292.58	-0.212	.832
	Vještine odupiranja vršnj. pritisku (1-5)	3.45	0.69	3.44	0.71	294.39	280.41	-0.694	.487
	Generalna samoeфикаsnost (1-5)	3.77	0.68	3.75	0.80	341.08	297.81	-1.505	.132
	GPSS Ukupno (0-27)	0.22	1.06	0.26	1.34	50.97	53.05	-0.092	.927

U Tabeli 4 prikazani su rezultati poređenja vrijednosti navedenih varijabli između inicijalnog i finalnog testiranja. Dobijeni nalazi ukazuju na statistički značajno povećanje znanja o kockanju među ispitanicima ($Z = -14.744$; $p = 0.000$), što upućuje na pozitivan edukativni učinak programa. Istovremeno je zabilježeno statistički značajno smanjenje rezultata na upitniku generalne samoeфикаsnosti ($Z = -2.191$; $p = 0.028$), kao i smanjenje na faktorima kognitivnih distorzija, odnosno praznovjerja ($Z = -9.423$; $p = 0.000$) i iluzije kontrole ($Z = -15.115$; $p = 0.000$). Također je utvrđeno statistički značajno smanjenje izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja, mjerenih GPSS skalom ($Z = -2.034$; $p = 0.042$). Kada se rezultati posmatraju prema spolu ispitanika, kod mladića su zabilježene statistički značajne razlike na svim navedenim varijablama (znanje o kockanju, praznovjerje, iluzija kontrole, generalna samoeфикаsnost i izraženost štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja). S druge strane, kod djevojaka nisu utvrđene statistički značajne promjene na varijablama generalne samoeфикаsnosti i izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica kockanja (GPSS). Na varijablama socio-emocionalnih vještina, odnosno vještina rješavanja problema i odupiranja vršnjačkom pritisku, nisu utvrđene statistički značajne razlike između inicijalnog i finalnog mjerenja, što ukazuje da u posmatranom periodu nije došlo do značajnijih promjena u ovim aspektima socioemocionalnog funkcionisanja ispitanika.

U tabeli 5. prikazane su razlike u učestalosti kockanja prije i poslije provedbe Programa, kao i na ukupno rezultatu na CAGI-GPSS subskali. Ovim područjem procijenjuje se potencijalni iatrogeni, odnosno štetni učinak programa, te je očekivanje da neće postojati razlike, posebno ne one u neželjenom smjeru.

Tabela 5. Razlike u učestalosti kockanja

Varijable (mogući raspon 0-5)		Inicijalno testiranje		Finalno testiranje		Prosječni rang		Z	p
		M	SD	M	SD	Neg.	Poz.		
Svi (N=520)	Sportsko klađenje	0.115	0.621	0.071	0.495	39.55	33.71	-2.791	.005
	Virtuelne utrke	0.051	0.402	0.053	0.436	29.87	26.33	-0.055	.956
	Automati	0.080	0.505	0.078	0.535	34.65	38.68	-0.214	.830
	Loto	0.082	0.469	0.071	0.492	40.89	44.54	-0.630	.529
	Srećke	0.100	0.493	0.103	0.535	65.64	68.61	-0.636	.525
	Rulet/casino	0.060	0.478	0.057	0.469	24.42	26.67	-0.024	.981
Mladići (N=306)	Sportsko klađenje	0.222	0.851	0.139	0.685	36.50	29.52	-2.722	.006
	Virtuelne utrke	0.081	0.519	0.088	0.597	20.21	17.98	-0.122	.903
	Automati	0.101	0.592	0.115	0.674	20.68	21.27	-0.490	.624
	Loto	0.137	0.612	0.112	0.645	28.04	33.07	-0.963	.335
	Srećke	0.165	0.626	0.136	0.652	40.83	45.08	-1.368	.171
	Rulet/casino	0.101	0.612	0.103	0.631	19.74	22.33	-0.210	.834
Djevojke (N=211)	Sportsko klađenje	0.013	0.205	0.007	0.157	3.80	4.50	-0.877	.380
	Virtuelne utrke	0.024	0.243	0.020	0.178	10.00	9.00	-0.205	.837
	Automati	0.062	0.412	0.045	0.357	15.55	16.82	-1.283	.199
	Loto	0.029	0.263	0.033	0.276	13.05	12.96	-0.535	.592
	Srećke	0.058	0.314	0.075	0.397	23.88	25.84	-1.200	.230
	Rulet/casino	0.021	0.297	0.014	0.222	5.20	4.75	-0.418	.676

Rezultati su u skladu s očekivanjima. S obzirom da je već i deskriptivna statistika pokazala da učenici nisu u velikoj mjeri imali iskustvo igranja igara na sreću (kockanja), Wilcoxonov test ranga pokazuje kako ne dolazi do povećanja frekvencije, odnosno učestalijeg kockanja. Na nivou ukupnog uzorka utvrđeno je statistički značajno smanjenje učestalosti sportskog klađenja nakon provedenog preventivnog programa ($Z = -2.791$; $p = 0.005$). Sličan obrazac promjene zabilježen je i u subuzorku mladića ($Z = -2.722$; $p = 0.006$), što ukazuje na to da je upravo u ovoj skupini došlo do izraženijeg smanjenja učestvovanja u ovoj vrsti igre na sreću. Budući da je sportsko klađenje jedan od najčešćih oblika kockanja među adolescentima, ovakav nalaz može upućivati na potencijalni preventivni efekat programa na smanjenje rizičnih oblika kockarskog ponašanja.

Na ostalim vrstama igara na sreću (virtuelne utrke, automati, loto igre, srećke te rulet i druge kazino igre) nisu utvrđene statistički značajne promjene u učestalosti kockanja između inicijalnog i finalnog testiranja. Također, među ispitanicima ženskog spola nisu zabilježene značajne razlike ni na jednoj od posmatranih varijabli, što je vjerovatno povezano s već ranije uočenom vrlo niskom učestalošću kockanja među djevojkama u početnom mjerenju. Ukupno posmatrano, rezultati ukazuju

da je najizraženija promjena nakon provedbe programa evidentirana upravo u domenu sportskog kladjenja, dok su promjene u ostalim oblicima kockanja minimalne i statistički neznčajne.

Time možemo potvrditi da Program nema štetan učinak, odnosno da se implementacijom ove preventivne aktivnosti nije povećala razina interesa prema kockanju i time učestalije igranje.

Zaključak

Rezultati provedene evaluacije ukazuju na pozitivne i višedimenzionalne učinke Programa prevencije kockanja mladih *Ko zapravo pobjeđuje?* na znanje, stavove i određene obrasce ponašanja učenika. Analize su pokazale da je nakon sudjelovanja u programu došlo do značajnog povećanja znanja o kockanju i načinu funkcioniranja industrije igara na sreću, kao i do značajnog smanjenja kognitivnih distorzija, posebno u domeni praznovjerja i iluzije kontrole. Ovi nalazi ukazuju da program uspješno doprinosi razvoju kritičkog razumijevanja mehanizama kockanja i realističnijeg sagledavanja njegovih rizika i posljedica, što predstavlja važan zaštitni faktor u prevenciji rizičnih ponašanja i potencijalnog razvoja problema povezanih s kockanjem.

U pogledu ponašajnih indikatora, rezultati također sugeriraju tendenciju smanjenja učestalosti pojedinih oblika kockanja, pri čemu je statistički značajno smanjenje utvrđeno kod sportskog kladjenja, koje je među adolescentima prepoznato kao jedan od najčešćih oblika sudjelovanja u igrama na sreću. Istovremeno je zabilježeno smanjenje izraženosti štetnih psihosocijalnih posljedica povezanih s kockanjem, što dodatno potvrđuje preventivni potencijal programa. Važno je naglasiti da tokom evaluacije nije zabilježen porast učestalosti kockanja niti pogoršanje psihosocijalnih indikatora, čime se potvrđuje da program nije proizveo neželjene ili iatrogene efekte.

Kada je riječ o socio-emocionalnim kompetencijama, rezultati nisu pokazali statistički značajne promjene u vještinama rješavanja problema i odupiranja vršnjačkom pritisku, ali su ove kompetencije ostale na stabilnom nivou, što ukazuje da program nije imao negativan utjecaj na postojeće razvojne resurse učenika. Istovremeno, subjektivne procjene učenika pokazuju da su mnogi sudionici ipak prepoznali određene koristi u ovom području, posebno u pogledu donošenja boljih životnih odluka, rješavanja problema i odupiranja vršnjačkom pritisku.

U cjelini posmatrano, rezultati evaluacije potvrđuju da je program ostvario svoje temeljne ciljeve: unaprijedio je znanje učenika o kockanju, doprinio smanjenju kognitivnih distorzija i određenih rizičnih obrazaca ponašanja, te stvorio pozitivno i poticajno okruženje za učenje, diskusiju i razvoj kritičkog mišljenja o ovoj temi. Dobijeni nalazi ukazuju na značajan potencijal ovog programa u prevenciji problema povezanih s kockanjem među mladima, te upućuju na opravdanost njegove daljnje primjene, unapređenja i šire implementacije u školskom okruženju.

Literatura:

1. Abbott M. W. (2020). The changing epidemiology of gambling disorder and gambling-related harm: public health implications. *Public health*, 184, 41–45. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.04.003>
2. Bijedić, M., Kuralić-Čišić, L., Kovačević, R. i Vardo, E. (2015). Navike kockanja srednjoškolaca u dvije urbane sredine u Bosni i Hercegovini. *Socijalne teme*, 1(2), 43-65
3. Dodig Hundric, D., Mandic, S., & Ricijas, N. (2021). Short-Term Effectiveness of the Youth Gambling Prevention Program "Who Really Wins?"-Results from the First National Implementation. *International journal of environmental research and public health*, 18(19), 10100. <https://doi.org/10.3390/ijerph181910100>
4. Dudić, A., Silajdžić, L. (2021). Navike i učestalost (online) kockanja među mladima u BiH. *Socijalna politika*, 3(56).

5. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: a meta-analysis of school-based universal interventions. *Child development*, 82(1), 405–432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
6. Fong T. W. (2005). The biopsychosocial consequences of pathological gambling. *Psychiatry (Edmont (Pa. : Township))*, 2(3), 22–30.
7. Greenberg, M. T., Domitrovich, C. E., Weissberg, R. P., & Durlak, J. A. (2017). Social and emotional learning as a public health approach to education. *The future of children*, 13–32.
8. Kajić-Selak, A. (2024). SOCIODEMOGRAFSKE RAZLIKE U PREVALENCIJI, INTENZITETU I PSIHO SOCIJALNIM POSLJEDICAMA KOCKANJA ADOLESCENTA U MOSTARU. *Zdravstveni Glasnik*, 10(1), 24–41.
9. Price, A., Hilbrecht, M. & Billi, R. (2021). Charting a path towards a public health approach for gambling harm prevention. *J Public Health (Berl.)*, 29, 37–53. <https://doi.org/10.1007/s10389-020-01437-2>
10. Ricijaš, N. (2020). Mladi s problemima kockanja–koliko kockaju i kako vide industriju igara na sreću. *Klinička psihologija*, 13(1-2), 47–62.
11. Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2017). Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects. *Child development*, 88(4), 1156–1171. <https://doi.org/10.1111/cdev.12864>
12. Tran, L. T., Wardle, H., Colledge-Frisby, S., Taylor, S., Lynch, M., Rehm, J., Volberg, R., Marionneau, V., Saxena, S., Bunn, C., Farrell, M., & Degenhardt, L. (2024). The prevalence of gambling and problematic gambling: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet. Public health*, 9(8), e594–e613. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(24\)00126-9](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(24)00126-9)
13. Sarajevotimes.com. (2024). More than 60 Percent of Gamblers lost Money on Betting: BiH has the most registered Betting Shops in Europe. Preuzeto 13.4.2026. sa stranice: <https://sarajevotimes.com/more-than-60-percent-of-gamblers-lost-money-on-betting-bih-has-the-most-registered-betting-shops-in-europe/>
14. Small, S. A., Cooney, S. M., & O'Connor, C. (2009). Evidence-informed program improvement: Using principles of effectiveness to enhance the quality and impact of family-based prevention programs. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 58(1), 1–13. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00530.x>
15. Smith, A., Poon, C., Jones, G., Thawer, Z., & McCreary Centre Society (2021). Understanding the odds: Gambling among BC youth aged 12–18. *McCreary Centre Society*

RESULTS OF THE EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF YOUTH GAMBLING PREVENTION PROGRAM "WHO ACTUALLY WINS"?

Abstract: Gambling is increasingly recognized as a public health problem due to its negative consequences on mental health, financial stability, and relationships, with young people being particularly vulnerable due to impulsivity and the easy availability of online gambling. In Bosnia and Herzegovina, the problem is even more present, given that a significant percentage of high school students have already had experience with gambling, while a large number of minors actively participate in gambling, especially in riskier forms such as sports betting and online games. In response to this challenge, a prevention program 'Who Actually Wins?' was implemented, whose evaluation shows significant positive effects: increased knowledge about gambling and the functioning of the industry, reduction of cognitive distortions such as the illusion of control and superstition, as well as a reduction in the frequency of gambling and related psychosocial consequences. Although there were no significant changes in some socio-emotional skills, they remained stable, and students recognized the benefits of the program in making better decisions and coping with challenges. The program did not record any negative effects, which confirms its strong preventive potential and justifies its further expansion in the school context and justifies its further expansion in the school context.

Keywords: gambling, youth, prevention, scientifically based practice, evaluation

Прегледни научни рад
УДК:341.231.14:342.727(4)
DOI:10.7251/ZND2601305V

СЛОБОДА ИЗРАЖАВАЊА У ЕВРОПСКОЈ КОНВЕНЦИЈИ О ЉУДСКИМ ПРАВИМА

*Вања Васиљковић, докторант на Факултету за европске правно-политичке студије у
Београду²⁰⁰*

Абстракт: У раду се анализира слобода изражавања као једно од основних људских права и темељни елемент демократског друштва. Посебан акценат стављен је на право на слободу изражавања у оквиру Европске конвенције о људским правима, са освртом на нормативни садржај члана 10 и његово тумачење у пракси Европског суда за људска права. Рад разматра значај овог права за функционисање демократских институција, јавну дебату и заштиту плурализма мишљења. Посебно је обрађен однос између слободе изражавања и слободе мишљења, као и њихова међусобна условљеност. Указује се и на границе овог права, односно на могућност његовог ограничења у складу са прописаним условима, уз примену принципа неопходности и пропорционалности. Циљ рада је да се сагледа дomet и значај слободе изражавања у савременом правном поретку, као и њена улога у очувању демократских вредности.

Кључне речи: слобода изражавања, слобода мишљења, Европска конвенција о људским правима, људска права, ограничења права.

Увод

Данашњи свет је одређен и суштински функционише кроз идеју о праву и правди. Људска права се убрајају у основне вредности савремене цивилизације и она постају предмет опште бриге и међународне одговорности. Њихова заштита има универзални карактер и не може се заштитити искључиво границама суверених права држава. Кроз демократизацију друштва огледа се и поштовање најважнијих људских права, као и степен заштите сваког појединца коме се гарантују сва уставна и законска права у држави.

У светлу савремених друштвених и политичких развоја, права грађана, а посебно слобода говора, представљају основне стубове демократског друштва. Република Србија, као суверена држава, унапређује свој систем заштите људских права у складу са међународним стандардима и уговорима који су потписани и ратификовани.

Ипак, ослобођена слобода говора у Републици Србији се сусреће са изазовима и контроверзама који се тичу балансирања између слободе говора и заштите других важних права и друштвених интереса.

Слобода говора има кључну улогу у демократским друштвима и представља основу за остваривање других права и слобода грађана.²⁰¹ Она омогућава критичко разматрање власти, обогаћује јавни дијалог, и доприноси иновацијама и разноликости мишљења. Оптимално балансирана слобода говора може допринети напретку и развоју друштва.

²⁰⁰ vanjavasiljkovic@gmail.com

²⁰¹ Ивошевић, З: *Слобода изражавања и права личности у медијском амбијенту*, Зборник радова Правног факултета у Нишу: Тематски број - Медији и људска права, LXI, Ниш, 2012, стр. 72-73.

Европска конвенција о људским правима

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода усвојена је 4. новембра 1950. године, ступила је на снагу 3. септембра 1953. године и од тог тренутка се континуирано примењује, и истовремено унапређује и у материјалном и процесном смислу. Наиме, како су се временом схватања о људским правима развијала и ширила, то су уз Конвенцију усвајани додатни Протоколи. Велики допринос прилагођавању Конвенције савременим токовима дао је и Европски суд за људска права, својим схватањем Конвенције као живог инструмента. Истовремено, трансформисан је и систем надзора над применом Конвенције и од политичког развио се у правни. Улога и значај који се Европској конвенцији придаје у унутрашњим уставним системима могуће је сагледати имајући у виду каталог основних права који она садржи, њену правну природу и место које јој припада у хијерархији унутрашњих правних аката.²⁰²

Након недаћа у Другом светском рату и невиђених страхота у 20. веку, Европа је решила да предузме значајне кораке у погледу заштите људских права и основних слобода, изван онога што је предвиђено на националном нивоу. Након припремног рада, први конгрес Европског покрета, који је настао на основу приватне иницијативе, одржан је у Хагу, у мају 1948. године. Поред оснивања Европске Парламентарне скупштине, која је била основ будуће уније Европских држава, захтевано је доношење Повеље људских права, која би била заштићена пред Европским судом правде. Иницијални резултат тога је било доношење Статута Савета Европе, око кога су се ујединиле слободне, демократске државе Западне Европе.²⁰³ Савет Европе основан је 1949. године са циљем да омогући ближу сарадњу и веће јединство између европских држава које су прихватиле вредности демократије, поштовање људских права и владавине права. Основан на почетку хладног рата, Савет Европе је представљао зачетак западноевропске политичке организације и имао је улогу својеврсног „чуvara“ западноевропских либералних вредности у идеолошком сукобу са комунизмом.²⁰⁴

Исте, 1949. године, настао је и Нацрт Европске конвенције, који је припремио међународни комитет састављен од правних експерата. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода потписана је 4. новембра 1950. године у Лондону од стране „влада европских земаља које су сличних погледа и имају заједничко наслеђе политичких традиција, идеале, слободе и владавине права“ и „потврђујући изнова своју дубоку веру у оне основне слободе, које су темељ правде и мира у свету.“²⁰⁵

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода настала је на рушевинама Европе, постављајући један здрав и снажан темељ заштите људских права на европском нивоу. Тако се на челу са Европском конвенцијом, паралелно са економском изградњом, одвијала и рестаурација демократских институција, и постепено се изграђивао један свеукупан систем заштите људских права. Европска конвенција замишљена је као „систем раног реаговања“ (*early weaking system*) који треба да спречи да државе западну у тоталитаризам, односно да има улогу својеврсног „појаса за спасавање“, којим треба обухватити оне повреде основних права које су измакле ригорозној контроли домаћих судова,

²⁰² Обрадовић, М, Марковић, З: (ур). *Европска Конвенција о људским правима – практична примена*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2007, стр. 87.

²⁰³ Domien, G: *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Counsil of Europe, 2005, стр. 54.

²⁰⁴ Видети више у: Ђерић, В: *Чланство државе у Савету Европе: услови, поступак пријема и надзор над извршењем обавеза*, Београд, 2001, стр. 9-12.

²⁰⁵ Преамбула Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Службени лист СЦГ-Међународни уговори, бр.9/2003)

пре свега, уставних судова, односно, судова који пружају еквивалентну заштиту уставних права.

Настала као одговор на масовно кршење људских права, током Другог светског рата, примарни циљ Конвенције је био да осигура колективно обезбеђење уживања основних људских права, пре свега, оних садржаних у Универзалној декларацији о људским правима (1948). Европски систем заштите права оличен у Европској конвенцији у центру пажње ставља појединца и његова права, за разлику од других сличних уговора који се више баве систематским и масовним кршењима. Конвенцијом је установљено право на појединачну представку, чиме су појединци и организације добили право да оспоравају одлуке својих влада путем поступака у Стразбуру, тако што ће своје предмете изнети Европској комисији за људска права (основаној 1954. године), а потом и Европском суду (основаном 1959. године). Европска конвенција је један од првих докумената заснованих на објективним стандардима и на праву појединца да траже заштиту од злоупотреба државних власти.

Право индивидуалне петиције је један од највећих искорака који Европска конвенција уноси у систем заштите људских права. Заштиту пред Европским судом за људска права може тражити било које лице, држављанин било које државе чланице Савета Европе, али и лица која то нису: странци, избеглице, емигранти, азиланти и апатриди. Довољно је да се лице позива на пропуст државе у погледу пружања одговарајуће заштите, односно на кршење одредби Конвенције.²⁰⁶

Давање права на индивидуалну представку је било револуционарно у многим видовима, али је то, пре свега, значајно посматрати са аспекта представе о „независном суверенитету државе у области људских права“.²⁰⁷ Људска права су веома дуго била у искључивој надлежности држава и сваки покушај интернационализације овог питања је схватан повредом суверених права. Када је прихваћено да се међународним уговорима регулише област људских права, следећи корак који је требало предузети односио се на успостављање ефективног надзора над поштовањем поменутих уговора.

Признавање могућности држави уговорници да поднесе саопштење уколико сматра да друга уговорница не извршава одредбе међународног уговора, државе су прихватиле „тешка срца“, али никако нису могле да прихвате непосредан захтев појединца за међународноправном заштитом. Такав акт државе су виделе као непријатељски акт, акт који омогућава мешање у њихове унутрашње послове и атак на њихову сувереност. Са стварањем повољнијих услова у међународним односима слаби и бојазан од неоправданог покретања поступка заштите од стране појединца. Овакав развој могао је да се оствари најпре „у државама блиским по политичким, идеолошким, историјским и другим погледима, јер је постојало узајамно поверење и разумевање, а самим тим и мање бојазни од злоупотреба петиција појединаца“.

Управо такав систем из поменутих разлога је почео да функционише под окриљем Европске конвенције и Савета Европе. Међутим, у оквиру овог система стиче се утисак да сувереност држава чланица Савета Европе није била на великим искушењима. Наиме, појединци, невладине организације могу се обраћати Европском суду, након што су искористили сва унутрашња правна средства, а што се тиче међудржавних интервенција само 13 пута је био покренут поступак против других држава уговорница због непоштовања одредаба Конвенције. Следећа значајна карактеристика Конвенције јесте у томе, што је каталог

²⁰⁶ Ђајић, С: *Заштита људских права и слобода у пракси Европског суда за људска права индивидуална заштита, тумачење Конвенције и ефикасност европског система*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, бр.7-8, 2001, стр. 344.

²⁰⁷ Лич, Ф: *Обраћање Европском суду за људска права*, Београд, 2007, стр. 7.

грађанских и политичких права садржаних у њој дат у општим терминима. Такав концепт оставља значајан простор за Европски суд за људска права и националне судове да прошире утицај Конвенције на многе области права, за које сматрају да треба да буду обухваћене. Наравно, да ли ће Конвенција имати овај прожимајући ефекат зависи од многобројних фактора, који су јединствени у сваком националном систему у коме се примењује.²⁰⁸

У тренутку настајања, Конвенција је представљала минимум стандарда људских права о којима су европске државе могле да се договоре пре више од 50 година, што је био само почетни „замајац“ у њеном даљем утицају. Успостављањем Европске комисије и Европског суда за људска права, Конвенцији је „удахнуло“ живот и у пракси ових органа она се претвара у „живи“ инструмент, који се и дан данас развија. Истовремено, уз Конвенцију су доношени Протоколи, који су у великој мери проширили њену првобитну основу, чиме је она постала незаобилазни инструмент заштите људских права и у 21. веку. Конвенција је настала у доба у коме је доминирала „политика идеологије“ и када је у Европи постојала оштра подељеност око основаности либерализма и ауторитарних алтернатива левице и деснице, док је пак, Савет Европе наглашавао потребу сарадње и тежњу ка већем јединству. Европска конвенција се од 50- их година до краја 80-их година прошлог века примењивала само у земљама Западне Европе. Одлуком да прихвати источноевропске државе које су раскинуле са комунизмом, Савет Европе је ушао у нову фазу свог постојања, што му је улило нову животну снагу.

Применом у земљама Централне и Источне Европе, Конвенција започиње свој „други“ живот, играјући кључну улогу у повезивању Истока и Запада. Приступање Европској конвенцији и чланству у Савету Европе је било од изузетне важности за земље некадашње социјалистичке орјентације, које заузимају ново место под европским „кровом“ желећи да се приближе Европској унији. Наиме, чланство у Европској унији подразумева озбиљну реформу правног система и усклађивање са успостављеним европским стандардима, а први корак на том путу је усклађеност система заштите људских права са стандардима које поставља Европска конвенција и Европски суд за људска права. Ратификација Европске конвенције и приступање Савету Европе, тако је постала нека врста „предворја“ Европске уније.

Каталог људских права и слобода садржаних у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода треба разумети у смислу његове функције, а то је предузимање првих корака колективног спровођења права садржаних у Универзалној декларацији. Стога, сврха Европске конвенције је била прописати одређена људска права која су 1948. године прокламовали Уједињени народи у Универзалној декларацији, обавезујућим споразумима, и истовремено предвидети надзор над применом тих одредби. „За сада је пожељно ограничити колективне гаранције на права и слободе које се практикују, након дугог коришћења и искуства, у свим демократским земљама.“²⁰⁹

Тако да су језгро Европске конвенције чинила права која су сматрана суштинским за интеграцију европске демократије, а о којима је било могуће постићи договор у погледу њихове формулације и што је још важније о међународном надзору над њиховим спровођењем. Права и слободе која се штите и гарантују Европском конвенцијом налазе се у првом делу и у Протоколима бр.1, 4, 6, 7, 12 и 13. Покретање и ток поступка пред Европским судом за људска права ближе се уређује Протоколима бр. 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11 и 14.

Европском конвенцијом се, већ на самом почетку, у члану 2 штити право на живот, као најелементарније и најочигледније право, и истовремено намеће обавеза државним властима да

²⁰⁸ Buergenthal, T: *Interaction of National Law and Modern International Agreements: Some Introductory observations*, American Journal of Comparative Law, Vol. 18, 1970, p. 236.

²⁰⁹ Савет Европе, Конститутивна скупштина, прва седница, Извештаји 1994 (1949), стр. 1144.

штите „свачије право на живот“ уз забрану хотимичног одузимања живота. Највећи проблем у тумачењу овог права у пракси тиче се питања почетка и краја физичког живота људских бића, а то су пре свега питања везана за абортус и еутаназију. У вези са овим питањима, не постоји консензус ни на унутрашњем, ни на међународном плану, тако да се ни у пракси органа у Стразбуру није могло далеко одмаћи. Стога, имајући у виду осетљивост ових питања, препушта се државама да свака од њих одреди границе почетка и краја људског живота.

У вези са чланом 2 треба поменути и промене које су се односиле на укидање смртне казне. Наиме, Протоколом бр. 2 у члану 6 укинута је смртна казна, сем у уско предвиђеним околностима. Протоколом бр 13 укинута је смртна казна у свим околностима и нико се не може осудити на смртну казну или погубити. Право на живот из члана 2 спада у листу права које по члану 15 став 2 Конвенције није дозвољено ограничити ни у каквим околностима. Члан 3 забрањује мучење, нехуман или понижавајући третман лица и изрицање нехуманих или понижавајућих казни. Овим чланом се штити морални и физички интегритет људских бића, а било који вид злостављања представља „флагрантну негацију човечности“.²¹⁰

У пракси Европске комисије је уведена градација суровости у поступању односно кажњавању, почев од нехуманог поступања преко понижавајућег поступања до тортуре. Јасно је да поступак може бити такав да је на њега могуће применити све ове дефиниције, будући да тортура може бити нехумани и понижавајући поступак, а нехумани поступак такође и понижавајући. Питање да ли је поступак или кажњавање нехумано или понижавајуће мора се ценити према околностима конкретног случаја. Члан 3 је у пракси органа у Стразбуру често био предмет разматрања у вези са поступањем са затвореницима. Члан 3 Европске конвенције укључује једну од темељних вредности демократског друштва и укључен је у листу права која су проглашена неукидивим по члану 15 став 2.

У природи Европске конвенције долазе до изражаја сва посебна својства међународних уговора о људским правима, а посебно у погледу система који је успостављен за заштиту права и слобода гарантованих њоме. Европска конвенција као међународни уговор о људским правима је један од првих докумената заснованих на објективним стандардима и на праву појединца да тражи заштиту од злоупотреба државних власти. Као уговор међународног права, она јесте уговор суверених држава, али и уговор чијим потписивањем држава прихвата дужности које има у односу на појединце, а не у односу на друге државе чланице.

Европска конвенција, обухватајући област људских права и успостављајући ефективан надзорни систем, несумњиво задире у област која је традиционално резервисана за уставно право и тако се појављује као место сусрета националног и међународног права. Иако изграђена на доктрини међународног уговорног права, Конвенција превазилази традиционалне границе које постоје између међународног и уставног права, представљајући својеврсну мешавину уставних и међународних елемената права.²¹¹

Данас, у готово свим државама чланицама национални правосудни органи, посебно уставни судови, све чешће истовремено реферишу на Европску конвенцију и одредбе националних устава када одлучују о неком праву или слободи. Унутрашњи устав тиме престаје да се ограничава на унутрашњи документ, уместо тога се „отвара“ ка међународном (уставном) праву. Држава се не повлачи пред међународним утицајима, већ се пре уклапа у међународну заједницу и прихвата међународно уставно право као део свог сопственог устава. У том смислу последњих година се оправдано указује на постојање „међународног допунског устава“, а тај епитет потпуно заслужено могла би да понесе Европска конвенција.

²¹⁰ Пауновић, М: *Јуриспруденција Европског суда за људска права*, Београд, 1993, стр. 52.

²¹¹ Christoffersen, J: *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the ECHR*, Copenhagen, 2008, p. 29.

Посебна природа Европске конвенције дошла је до изражаја и у пракси Европског суда за људска права. Тумачећи Европску конвенцију, Европски суд за људска права пошао је од тога да су основна правила међународног права за тумачење међународних уговора садржана у Бечкој конвенцији о уговорном праву из 1969. године²¹² и указао да ће се у свом раду руководити члановима 31-33 ове Конвенције.²¹³

Права и слободе које се штите и гарантују Европском конвенцијом налазе се у првом делу и у протоколима 1, 4, 6, 7 и 12. Људска права и слободе које су загарантоване самом Конвенцијом су:

- право на живот,
- забрана мучења, нечовечног и понижавајућег поступања,
- забрана ропства и принудног рада,
- право на слободу и безбедност (сигурност),
- право на правично суђење,
- право на поштовање приватног и породичног живота,
- слобода мисли, савести и вероисповести,
- слобода изражавања,
- слобода окупљања и удруживања,
- право на склапање брака,
- право на делотворни правни лек и
- забрана дискриминације.

Слобода изражавања

Европски суд за људска права најчешће препознаје, признаје и описује три типа слободе изражавања: политичко, комерцијално и уметничко. Чини се да постоји слагање између ЕСЉП и медијских правника да политичко изражавање има централну улогу у функционисању демократских друштава и да је зато тај тип изражавања најзаштићенији. На пример, поједини аутори, Клејтон и Томлисон (*Claiton and Tomlison*) сматрају да „суд конзистентно даје већу важност политичком изражавању, док на уметничко и комерцијално изражавање примењује мање ригорозне принципе“.²¹⁴ Са тим се слажу Никол, Милар и Шарланд (*Nicol, Millar & Sharland*) који кажу да „политички говор задобија највећи степен заштите“ од стране ЕСЉП. И на крају, овај став потврђују и Данис, Кеј и Бредли (*Janis, Kay i Bradley*) наводећи да „говор који укључује политичка питања и политичке фигуре заузима централну улогу у функционисању демократског друштва.“²¹⁵

Право на слободу изражавања у светлу Европске конвенције о људским правима

Слобода изражавања значи „негирање организованог и наметнутог идејног, интелектуалног и моралног инквизиторства, туторства и командовања у односу на мисао и личност човека. Ако се човеку одузме право да мисли, одузима му се право да уопште мисли,

²¹² Vienna Convention on the Law of Treaties, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br. 30/72.

²¹³ Случај Golder, пресуда од 21. фебруара 1975, European Court of Human Rights, Council of Europe, 1975, Series A No.18, par. 29.

²¹⁴ Clayton, R, Tomlinson H. (eds.): *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2000, p. 1067.

²¹⁵ Nicol, A, Millar G, & Sharland, A: *Media law and Human rights*, Blackstone's Human Rights Series, 15; The European System for the Protection of Human Rights, (eds. R. St. J. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold), Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht-Boston-London; 470–481.

јер мисао ствара и носи човек. Слобода изражавања је, поред тога што је основно људско право, претпоставка и услов за низ слобода.²¹⁶

Слобода изражавања има централну улогу у заштити других права по Конвенцији. Без широке гаранције права на слободу изражавања коју штите независни и непристрасни судови, нема ни слободне земље, а нема ни демократије. Ова општа поставка је непорецива. Слобода изражавања је право само по себи, али и компонента других права која су заштићена по Конвенцији може да буде у конфликту са другим правима која су заштићена по Конвенцији, као што је право на правично суђење, на поштовање приватног живота, на слободу савести и вероисповести. Када дође до таквих конфликта, Суд успоставља равнотежу да би успоставио првенство једног права у односу на друго. Дакле, може се рећи да свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примање и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе (чл. 10). Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа. Међутим, овде је неопходно истаћи да слобода изражавања није апсолутно право, већ је релативно право или другим речима, нека задирања у њега могу бити оправдана. Право на слободу изражавања се развило и произашло из права на слободу говора, а „настало је као јамство онима који мисле другачије од власти или другачије од већине својих суграђана.“²¹⁷

Право на слободу изражавања један је од камена темељаца на којима почива развој савремене модерне демократије, остваривања традиција, циљева и идеала слободног друштва, слободних и равноправних појединаца у слободној и демократској друштвеној и државној заједници владавине права и устава. Уз то, истовремено је и „неужна претпоставка уживања бројних других права и слобода проглашених у Конвенцији.“²¹⁸ Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оносе „може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства“ (ЕКЉП, чл. 10., ст. 1).

Право на слободу изражавања није само један од угаоних каменова демократије, већ је и предуслов за уживање многих других права и слобода зајамчених у Европској конвенцији. Због тог значаја, многи случајеви, чије је решење допринело успостављању стандарда тумачења основних начела Конвенције, покренути су поводом члана 10. Иако члан 10. има сличну структуру као и неки други чланови, тако што у првом ставу набраја заштићена права, а у другом наводи разлоге због којих се њихово уживање може ограничити, он има неке особине због којих се разликује од тих других чланова и које утичу на праксу. На пример, у првом ставу члана 10. сматра се да режим дозвола за обављање делатности у области радија, телевизије и приказивања филмова не спада у „мешање јавне власти“. Исто тако, изгледа да се у другом ставу државама оставља шире поље слободне процене него у другим члановима тиме што се додаје да „коришћење ових слобода подразумева дужности и одговорности“ и тако „може да буде подвргнуто“ разноврсном државном надзору.²¹⁹

²¹⁶ Ђорђевић, Ј: *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1978, стр. 244-245.

²¹⁷ Арловић, М: *Право на слободу изражавања мисли*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 53, 2/2016, стр. 381.

²¹⁸ Ibidem

²¹⁹ Domien, G: *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, 2005, стр. 54.

Кроз богату праксу Европског суда за људска права може се уочити да се опсег заштите слободе изражавања проширио током година. У низ водича за тумачење члана 10. Европске конвенције истиче се да је кроз године суд исто тако искристализовао разлику између информација, у суштини - чињенице, односно идеја, у суштини - вредносних судова. Исто тако истиче се да слобода изражавања има активни и пасивни део. Новинари је активно користе, онај део који гарантује право изражавања, али исто је битан и пасивни део тог права. Тај део је код гледалаца и он им гарантује да они имају право да чују те вести и идеје. Због тога је и Европски суд за људска права истакао да ако се забрани или ограничи право изражавања, та одлука не штети само новинарима, већ и конзументима тих информација, јер они исто тако имају право да добију те информације.

Значај права на слободу изражавања

Заштита права на слободу изражавања налази се у основи демократије. Слобода изражавања доприноси расправама о питањима од јавног значаја и подстиче свеукупан развој сваког појединца. Насупрот томе, арбитрарне забране права на слободу изражавања карактеришу тоталитарне режиме где се политичка опозиција не толерише а индивидуално изражавање сматра опасним по друштвено јединство. Право на слободу изражавања је уско повезано са правом на слободу мисли и савести, заштићеним чланом 9, као и правима на слободу окупљања и удруживања, заштићеним чланом 11, Конвенције, која су такође суштинска права успешне демократије.

Права заштићена чланом 1063 не обухватају само право да се неко изрази о неком питању, већ и да прима информације и да има мишљење. Претпоставка за тако нешто је друштво које дозвољава слободну размену информација кроз бројне медије, укључујући штампу, телевизију, радио, књиге, часописе и слично. Суд је кроз своје бројне одлуке у вези члана 10. од почетка истицао значај права на слободу мишљења у демократском друштву. Тако је у предмету *Handyside* против Уједињеног Краљевства (1976), Суд утврдио (у ставу 49) да право на слободу мишљења: „Представља једно од суштинских темеља демократског друштва, основни услов за његов прогрес и развој сваког човека.“ Право на слободу изражавања је „суштинско за функционисање политичких процеса.“²²⁰

Слобода расправљања свих питања од јавног интереса је кључна за обезбеђивање одговорности на свим нивоима јавног живота. Без слободе примања и размењивања гледишта, јавност не може да учествује у демократском процесу, није у могућности да доноси одлуке на основу информација и тиме није у могућности да на делотворан начин има користи од избора и других облика утицаја на доносиоце одлука који поступају у име бирача. Такозвани политички говор представља суштину слободе изражавања, иако, како је напред наведено, то није једини облик говора који се штити. Он свакако повлачи највећу заштиту, обзиром да Суд дозвољава штампи и електронским медијима приличну ширину у критиковању, како политике, тако и политичара.

Упркос свом значају у демократском друштву, права заштићена чланом 10. Нису апсолутна, већ су предмет бројних дозвољених ограничења. Последња реченица члана 10. став 1. предвиђа давање дозволе електронским медијима и биоскопским предузећима. Став 2. дозвољава одређена ограничења све док су она у складу са посебним критеријумима, нарочито, да су та ограничења: прописана законом, „неопходна у демократском друштву“, и да теже

²²⁰ За разлику од чл. 9 који гарантује неометан и слободан унутрашњи, филозофски и психолошки живот појединца, чл.10 гарантује тзв. *forum externum*, односно слободу комуникације. Јакшић, А: Европска конвенција..., стр. 292.

једном од легитимних циљева назначених у ставу 2. Став 2. указује да је оправдање за ограничења да право на слободу изражавања подразумева „права и обавезе”. У одређивању да ли је забрана дозвољена, Суд је дозволио државама „дискреционо право“. Овај појам дозвољава државама одређену слободу у одређивању да ли се ограничење може сматрати неопходним или не, имајући у виду околности у тој држави или у одређеној ситуацији. Дискреционо право не спречава Суд да испитује ограничења слободе изражавања. На Суду је да одлучи да ли су образложења која је држава дала довољна с обзиром на њено дискреционо право. Члан 10. може бити предмет дерогирања у време рата или јавне опасности која прети опстанку нације, у складу са чланом 15.

Слобода мишљења

Слобода мишљења је основ сваког демократског друштвено-политичког система и не значи слободу појединца да мисли оно што хоће и да то мишљење никоме не саопштава по начелу да се нико не може позвати на одговорност за његове потајне мисли (*cogitatitones pœnint nemo patitur*), већ укључује слободу изражавања мисли. Члан 10. утврђује да слобода изражавања „обухвата слободу да се поседује мишљење“.

Поседовање мишљења је очигледно предуслов за њихово изражавање, јер то није „изражавање” само по себи (предмет *Barthold* против Немачке (1985)). Члан 10. такође, штити особе од неповољних последица да им се припише одређено мишљење на основу њиховог претходног јавног изражавања, а негативна слобода их штити од принуде да открију мишљење које поседују.

Закључак

Питање људских права, основних слобода и његовог практичног спровођења одувек је био велики изазов свакој цивилизацијској епохи. Људску слободу у најширем смислу речи треба схватити као човекову могућност да остварује како своје материјалне и духовне потребе, тако и своје људске квалитете. Европска конвенција је представљала први корак у спровођењу права садржаних у Универзалној декларацији о људским правима. Њен циљ односно циљ Савета Европе, под чијим окриљем је донета јесте постизање већег јединства између његових чланица, а очување и развијање основних људских права и слобода је један од начина на који том циљу треба стремити, потврђујући изнова своју дубоку веру у оне основне слободе, које су темељ правде и мира у свету и која се најбоље одржавају стварном политичком демократијом, са једне стране, и заједничким схватањем и поштовањем људских права од којих оне зависе, са друге стране.

Право на слободу изражавања као једно од најпознатијих грађанских и политичких права, један од угаоних камена демократије, заштићено је чланом 10 Европске конвенције. Слобода изражавања укључује слободу мишљења и слободу примања и саопштавања идеја, а предуслов је за уживање многих других права и слобода гарантованих Конвенцијом. Имајући у виду овакав значај слободе изражавања, многи случајеви, који су покренути поводом овог члана допринели су успостављању стандарда тумачења основних начела Конвенције. Неки од најважнијих случајева, у вези са чланом 10 односе се, на права листова на слободу изражавања, односно слободу штампе. Поменути члан Европске конвенције и људским правима гарантује слободу изражавања свакоме, односно и физичким и правним лицима. Штити се усмено и писмено изражавање, изражавање путем штампе, као и изражавање у уметничком облику. Дакле, штите се изговорене или написане речи, али и слике, штампани документи, радио програм, филмови, електронске информације. То значи да се штити свако изражавање, без

обзира на његов садржај и без обзира на чињеницу да ли је оно упућено од стране појединца, групе или од стране медија.

Ово је врло важно нагласити, јер обично не постоји опасност за ограничење слободе изражавања мишљења коју дели већина грађана. Зато је изражавање мишљења најугроженије када долази од стране мале групе, или појединца у погледу ставова који већину могу шокирати и узнемирити, и тада се мора посебно штитити. Међутим, слобода изражавања не може се штитити онда када води ограничењу или уништењу осталих људских права и слобода. Тако се једино ограничење у погледу садржаја поруке односи на „говор мржње” тј. ширење идеја које промовишу расизам и дискриминацију.

ЛИТЕРАТУРА:

12. Арловић, М: *Право на слободу изражавања мисли*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 53, 2/2016.
13. Buergethal, T: *Interaction of National Law and Modern International Agreements: Some Introductory observations*, American Journal of Comparative Law, Vol. 18, 1970.
14. Vienna Convention on the Law of Treaties, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori i drugi sporazumi, br. 30/72.
15. Domien, G: *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, 2005.
16. Ђајић, С: *Заштита људских права и слобода у пракси Европског суда за људска права индивидуална заштита, тумачење Конвенције и ефикасност европског система*, Гласник Адвокатске коморе Војводине, бр.7-8, 2001.
17. Ђерић, В: *Чланство државе у Савету Европе: услови, поступак пријема и надзор над извршењем обавеза*, Београд, 2001.
18. Ђорђевић, Ј: *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1978.
19. Ивошевић, З: *Слобода изражавања и права личности у медијском амбијенту*, Зборник радова Правног факултета у Нишу: Тематски број - Медији и људска права, LXI, Ниш, 2012.
20. Лич, Ф: *Обраћање Европском суду за људска права*, Београд, 2007.
21. Nicol, A, Millar G, & Sharland, A: *Media law and Human rights*, Blackstone's Human Rights Series, 15; The European System for the Protection of Human Rights, (eds. R. St. J. Macdonald, F. Matscher and H. Petzold), Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht-Boston-London.
22. Обрадовић, М, Марковић, З: (ур). *Европска Конвенција о људским правима – практична примена*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2007.
23. Пауновић, М: *Јуриспруденција Европског суда за људска права*, Београд, 1993.
24. Преамбула Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Службени лист СЦГ-Међународни уговори, бр.9/2003)
25. Савет Европе, Конститутивна скупштина, прва седница, Извештаји 1994 (1949).
26. Случај Golder, пресуда од 21. фебруара 1975, European Court of Human Rights, Council of Europe, 1975, Series A No.18, par. 29.
27. Christoffersen, J: *Fair Balance: Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the ECHR*, Copenhagen, 2008.
28. Clayton, R, Tomlinson H. (eds.): *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2000.
29. Јакшић, А: *Европска конвенција о људским правима – коментар*, Београд, 2006.

FREEDOM OF EXPRESSION IN THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Abstract: *The paper examines freedom of expression as one of the fundamental human rights and a cornerstone of a democratic society. Particular emphasis is placed on the right to freedom of expression within the framework of the European Convention on Human Rights, with a focus on the normative content of Article 10 and its interpretation in the case law of the European Court of Human Rights. The paper explores the significance of this right for the functioning of democratic institutions, public debate, and the protection of pluralism of opinions. Special attention is devoted to the relationship between freedom of expression and freedom of thought, as well as their interdependence. The limits of this right are also examined, particularly the possibility of its restriction under prescribed conditions, through the application of the principles of necessity and proportionality. The aim of the paper is to assess the scope and importance of freedom of expression in the contemporary legal order, as well as its role in safeguarding democratic values.*

Key words: *freedom of expression, freedom of thought, European Convention on Human Rights, human rights, limitations on rights.*

EKSPLOATACIJA DJEČJEG RADA U SAVREMENOM DRUŠTVU

*Prof. dr Dragana Vilić**

Doktor socioloških nauka, redovni profesor

Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Republika Srpska/BiH

Apstrakt: U radu se analizira fenomen dječjeg rada kao jedan od najozbiljnijih izazova savremenog društva. Postoji široki spektar prihvatljivih i neprihvatljivih aktivnosti djece koje se mogu tretirati kao dječji rad. Zato je za razumijevanje fenomena dječjeg rada neophodno razlikovati dopušten, poželjni, lagani i dostojanstveni rad koji djeca obavljaju (ne nanosi štetu zdravlju, razvoju i dobrobiti djeteta) i zloupotrebu dječjeg rada koja vodi ka eksploataciji (kršenje ljudskih prava, nasilje nad djecom, najgori oblici dječjeg rada i opasni poslovi). U radu se ukazuje na dugu istoriju dječjeg rada i njegove zloupotrebe, kao i na evoluciju zaštite prava djeteta u oblasti rada (ljudsko pravo). Analizom statističkih podataka međunarodnih organizacija ukazuje se na globalne razmjere eksploatacije dječjeg rada u savremenom društvu. U radu se analiziraju uzroci dječjeg rada (individualni, porodični, socio-ekonomski), kao i dalekosežne posljedice dječjeg rada na razvoj djeteta (psihički, fizički, socijalni i sl.) i na društvo. Umjesto klasičnog zaključka, rad nudi pregled trenutnih globalnih napora i inicijativa usmjerenih ka potpunom iskorjenjivanju dječjeg rada.

Ključne riječi: dječji rad, eksploatacija, savremeno društvo.

Uvodno razmatranje dječjeg rada

U svakom društvu rad djece i omladine privlači pažnju, zbog njihove ranjivosti (nezrelost, neiskustvo i nesposobnost prepoznavanja opasnosti i rizika koji prate rad) (Јовановић, 2020: 6). Dječji rad podrazumijeva uključivanje lica mlađih od 18 godina²²¹ u "ekonomske aktivnosti u proizvodnji dobara i usluga, a koji u zavisnosti od vrste rada i okolnosti može biti dozvoljen ili nedozvoljen u skladu sa međunarodnim i domaćim zakonodavstvom" (Marković, 2024: 10). S obzirom da djeca u skladu sa svojim psihofizičkim potencijalom raspolažu odgovarajućim životnim radnim sposobnostima, postoji širok spektar prihvatljivih i neprihvatljivih aktivnosti djece koje se mogu tretirati kao dječji rad. S pravnog aspekta, dječji rad može biti: „(a) dopušten/dozvoljen dječji rad; i (b) nedopušten/nedozvoljen dječji rad. (...) Nedopušteni dječji rad je svaki onaj rad koji nije u skladu sa relevantnim pravnim pravilima (međunarodnim i nacionalnim), po kojima se jedno mlado lice može zaposliti i raditi, a suprotno od toga je dopušteni rad. Drugim rečima, nedopušteni dječji rad, po svrsi i načinu na koji se vrši, dovodi do zloupotrebljavanja i eksploatacije deteta, šteti njegovim najboljim interesima (šteti njegovom zdravlju, moralu i obrazovanju)“ (Јовановић, 2020: 8). Angažovanje djece u ekonomskim aktivnostima koje ne nanose štetu njihovom zdravlju i dobrobiti podrazumijeva lak rad i dostojanstven rad.²²² Radne aktivnosti djece u slobodnom vremenu na lakim

* dragana.vilic@ef.unibl.org

²²¹ U međunarodnim dokumentima koji za predmet imaju posredno ili neposredno zaštitu djece od ekonomske eksploatacije određen je pojam djeteta kao lica mlađeg od 18 godina (Konvencija o pravima djeteta, član 1, Konvencija MOR-a br. 182, član 2, Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom, član 3, koji dopunjava Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine, Direktiva Evropske unije broj 94/33, član 3, Sistem nacionalnih računovodstava Ujedinjenih nacija).

²²² Iz člana 7 Konvencije MOR-a br. 138 proizilazi koncept dozvoljenog lakog rada - nacionalnim zakonima ili propisima može se dozvoliti zaposlenje ili rad osobama uzrasta od 13 godina (ili 12 u zemljama u kojima je opšta minimalna starost za rad 14 godina) na lakim poslovima koji vjerovatno neće naštetiti zdravlju ili razvoju ovih lica i koji ne bi trebalo da im ograničava pohađanje škole, dakle zaposlenje djece uzrasta od 12 do 14 godina na poslovima koji nisu opasni manje od 14 časova sedmično (International Labour Organization [ILO] & United Nations Children's Fund [UNICEF], 2025: 13). Konvencijom MOR-a br. 182 i Konvencijom UN o pravima djeteta osobama do 18 godina starosti zabranjuje se obavljanje teških i opasnih poslova i obezbjeđuje im se odgovarajuća zaštita.

poslovima mogu se smatrati prihvatljivim, poželjnim. „Poželjne vrste rada su one koje doprinose formiranju prosocijalnih vrednosti kod deteta i pospešuju njegov razvoj, kao na primer rad deteta u obavljanju kućnih poslova, učešće u porodičnom poslu, angažovanje deteta da sebi obezbedi džeparac i sl., i to onda kada je to primereno uzrastu i sposobnostima deteta, kad je osigurana bezbednost deteta tokom radnih aktivnosti, kada se dete ne izlaže fizičkim, hemijskim i drugim štetnostima, i onda kada takvo radno angažovanje ne ometa školovanje i mogućnosti za odmor, igru i razonodu deteta“ (Međunarodna organizacija rada [MOR], 2021: 11).

Kroz rad na različitim poslovima djeca su tokom istorije doprinosila ekonomskom razvoju društva i budžetu porodice. Predindustrijski period karakteriše uglavnom rad djece u domaćinstvima i u poljoprivredi, koji je imao karakteristike eksploatacije (dugo radno vrijeme i neprilagođenost psihofizičkim karakteristikama djece (Bass, 2004 prema Marković, 2024: 6). Iz razloga što su djeca bila uključena u rad i doprinosila opstanku tradicionalne porodice, kako primjećuje Entoni Gidens (Anthony Giddens), ona su ova ovakvoj porodici „donosila ekonomsku korist. Danas, naprotiv, u zapadnim zemljama dete u značajnoj meri roditelje finansijski opterećuje“ (Gidens, 2005: 85). Dječji rad je potpuno legalizovan u periodu industrijalizacije u Evropi i u SAD, kada su pred djecu postavljena očekivanja od strane porodice i društva da u ranom uzrastu (9 i manje godina) započnu rad, a što se uklapala s ubrzanim razvojem tehnologije koji je zahtijevao radnu snagu. Djeca iz radničkih porodica bila su najviše angažovana. U zemljama Evrope (najviše u Belgiji i u Engleskoj), Azije i SAD, naročito na samim počecima procesa industrijalizacije, dječji rad je bio prisutan i podržavan u različitoj mjeri u granama industrije (najviše u izradi tekstila od čipke, u tekstilnoj industriji i u fabrikama za eksploataciju uglja). Od kraja 19. vijeka djeca su usmjeravana na marginalizovano tržište rada. Krajem 19. i početkom 20. vijeka porodične finansije radničke klase i dalje su značajno zavisile od dječjeg rada. Prema rezultatima istraživanja, tek u drugoj polovini 20. vijeka zabilježeno je smanjenje dječjeg rada iz nekoliko razloga: masovnije uključivanje udatih žena na tržište rada, veće plate koje su ostvarivali odrasli muški članovi porodice omogućavalo dovoljno novca za podmirivanje potreba porodice i priliku da se djeca obrazuju za rad na bolje plaćenim poslovima i tako uvećaju blagostanje porodice, unapređenje i razvoj tehnologije, donošenje zakona o zabrani zloupotrebe dječjeg rada i zakona o obaveznom obrazovanju tokom 19. vijeka i početkom 20. vijeka (Cunningham & Viazso, 1996, Cunningham, 2000; Boyden, 2004 prema Marković, 2024: 6 - 8). U afričkim zemljama postoje različite prakse dječjeg rada u zavisnosti kojoj religijskoj grupi zemlja pripada, ali uglavnom to je rad u domaćinstvu, u poljoprivredi, u tekstilnoj industriji, prosjačenje i sl. (Bass, 2004 prema Marković, 2024: 7 - 8). U savremenom dobu u stalnom porastu je upotreba i zloupotreba rada djece i omladine naročito u nerazvijenim zemljama i regionima u svijetu (Afrika, Azija, Južna Amerika). Djeca se pretežno radno angažuju na poslovima koji su teški i slabo plaćeni (poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo), jer ne posjeduju stručna znanja i vještine kao i životno iskustvo. Njihov rad se zloupotrebljava, iskorišćava i eksploatiše na različite načine (trgovina ljudima, prostitucija, prosjačenje, učešće u oružanim sukobima) (Јовановић, 2020: 7).

Nakon umnožavanja posljedica ovakvog rada za djecu (povrede, smrtnost i kratak životni vijek), države su počele da donose zakone za zaštitu djece od zloupotrebe njihovog rada. „Krajem 19. veka, a u nekim delovima sveta početkom 20. veka, društvenim i zakonskim reformama je povećavan prag godina za radno angažovanje dece“ (Marković, 2024: 8). U drugoj polovini 20. vijeka zakonske granice za dječji rad i osnovu za nacionalne i međunarodne akcije za njegovo okončanje postavili su glavni međunarodni standardi ljudskih i radnih prava: Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 138 o minimalnim godinama starosti, za zasnivanje radnog odnosa (1973) (pokriva ekonomsku aktivnost koju obavljaju djeca) i Preporuka o minimalnim godinama za zapošljavanje broj 146²²³, Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989) (postavila okvir za zaštitu osnovnih prava djeteta, pravo na zaštitu djece od ekonomskog iskorišćavanja i od obavljanja poslova koji su opasni ili štetni po zdravlje ili za cjelokupni razvoj djeteta), Deklaracija Međunarodne organizacije rada o

²²³ Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 138 o minimalnim godinama starosti, za zasnivanje radnog odnosa (1973) – poziva na uspostavljanje minimalnog uzrasta za rad koji mora biti viši od uzrasta obaveznog školovanja (do 15 godina, odnosno 14 godina za zemlje u razvoju) i definiše za opasni rad minimalnu granicu uzrasta koja ne treba da bude ispod 18 godina. Od navedenih opštih uslova za zasnivanje radnog odnosa (godine života i završavanje obaveznog školovanja), Konvencijom su predviđene mogućnosti da se nacionalnim propisima regulišu izuzeci u određenim slučajevima, osim kod zapošljavanja djece na opasnim poslovima (član 3).

osnovnim principima i pravima na radu (1998), Konvencija MOR broj 182 o najgorim oblicima dječjeg rada (precizira najgore oblike dječjeg rada) i Preporuka MOR broj 190 o zabrani i hitnoj akciji za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada.²²⁴ Oni otjelotvoruju globalni konsenzus: “Nijedno dijete ne bi trebalo da bude angažovano na poslu koji šteti njegovom zdravlju, razvoju ili budućim izgledima. Ostvarivanje ovog osnovnog prava je i pravni imperativ i temelj za pravednija, inkluzivnija društva, počevši od njihovih najmlađih, najranjivijih članova” (International Labour Organization [ILO] & United Nations Children’s Fund [UNICEF], 2025: 11). Cilj okončanja dječjeg rada u svim njegovim oblicima do 2025. godine bio je postavljen kao jedan od Ciljeva održivog razvoja (cilj 8.7).²²⁵ Rezoluciju o statistici dječjeg rada koji ove zakonske standarde prevodi u statističke termine za potrebe mjerenja ove pojave usvojila je Međunarodna konferencija statističara rada (ICLS) 2018. godine (ILO & UNICEF, 2025: 12). Prema P. Jovanoviću, u smislu navedenih međunarodnih pravnih dokumenata, „pod *dečijim radom* (koji se javlja kao dopušten ili nedopušten) može se podrazumjevati onaj rad koji se vrši (vremenski određeno ili neodređeno) u odnosu na pripadnost ili zavisnost (statusne, pravne, faktičke ili ekonomske) prema nekoj zajednici, organizaciji ili licu pod čijim okriljem ili za čiji račun se vrši, sa odgovarajućom (ciljnom) interesnom svrsishodnošću ili ekonomskom motivacijom“ (Jovanović, 2020: 19).

Prema najnovijem zajedničkom izvještaju Međunarodne organizacije rada (ILO) i Međunarodnog dječjeg fonda Ujedinjenih nacija (UNICEF) za 2024. godine, skoro 138 miliona djece širom svijeta od 5 do 17 godina starosti uključeno je u radne aktivnosti (skoro 8% djece u svijetu), od toga 54 miliona angažovano je na opasnim poslovima (ILO & UNICEF, 2025: 8). Stopa dječjeg rada je više nego dvostruko veća od globalnog prosjeka u sve većem broju zemalja pogođenih krizom i nestabilnošću (ILO & UNICEF, 2025: 11). U pogledu broja i udjela djece u dječjem radu i dalje postoje velike regionalne razlike. Najveći broj djece u dječjem radu zabilježen je u Podsaharskoj Africi - 87 miliona (skoro 2/3 od ukupnog broja na globalnom nivou), na drugom mjestu su centralna i južna Azija sa 17 miliona. Najveća rasprostranjenost opasnog dječjeg rada u Podsaharskoj Africi (22%), a zatim slijede sjeverna Afrika i zapadna Azija (8%) (ILO & UNICEF, 2025: 20). U dječjem radu najveći udio čine mala djeca uzrasta od 5 do 11 godina - ona čine 57% ili 79 miliona od ukupnog broja djece u dječjem radu u svijetu. U starosnom profilu regionalne varijacije su značajne. Više od 2/3 djece u dječjem radu u Podsaharskoj Africi mlađe je od 12 godina. Djeca iznad minimalnog radnog uzrasta čine većinu u dječjem radu u centralnoj i južnoj Aziji, u istočnoj i jugoistočnoj Aziji, u Latinskoj Americi i Karibima. U odnosu na 2008. godinu broj male djece zaposlene u dječjem radu u 2024. godini bio je veći - povećanje sa 42% na 57%, ali u periodu od 2020. godine do 2024. godine u svim uzrastima opala je rasprostranjenost dječjeg rada (ILO & UNICEF, 2025: 27). U svim uzrastima dječaci su više zastupljeni u dječjem radu u odnosu na djevojčice - 9% dječaka i 7% djevojčica. Sa godinama ova razlika se povećava. Od 2000. godine dječji rad je opao za oba pola, stabilniji i dosljedniji silazni trend bio je za djevojčice (ILO & UNICEF, 2025: 29). Posmatrano globalno, najveći udio djece u dječjem radu angažovano je u poljoprivredi (61% djece, 28% odraslih), većinom kao dio porodičnog izdržavanja i na malim farmama, zatim slijede usluge, uključujući kućni rad u domaćinstvima trećih lica, trgovinu malog obima i drugi neformalni uslužni radovi (27% djece, oko 50% odraslih), građevinarstvo, proizvodnja i rudarstvo (13% djece, 25% odraslih) (ILO & UNICEF, 2025: 33).

²²⁴ Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 182 o zabrani najgorih oblika dječjeg rada i neposrednim mjerama za ukidanje takvog rada (1999) određuje posebne vrste poslova koje djeca ne smiju da rade, posebno njegove tipove najgori oblici dječjeg rada i opasan dječji rad. U članu 3 ove Konvencije najgori oblici dječjeg rada obuhvataju sljedeće kategorije: svi oblici ropstva ili prakse slične ropstvu (prodaja i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo) i prisilni i obavezni rad (uključujući prisilno ili obavezno regrutovanje djece), komercijalna i seksualna eksploatacija djece, korišćenje, nabavljanje ili nuđenje djeteta za nezakonite aktivnosti (posebno, za proizvodnju i trgovinu drogom) i rad koji može naštetiti zdravlju, bezbjednosti ili moralu djece po svojoj prirodi ili okolnostima u kojima se obavlja. Opasni poslovi obuhvataju poslove koji mogu, po svojoj prirodi ili okolnostima, da naškode zdravlju, bezbjednosti ili moralu djeteta. Zemlje potpisnice Konvencije same određuju listu opasnih poslova nakon konsultacija sa organizacijama poslodavaca i radnika.

²²⁵ Sveobuhvatna strategija koju su uspostavile Ujedinjene nacije (UN) rezolucijom A/RES/70/1 – Transformacija našeg sveta: Agenda za održivi razvoj do 2030. godine usvojena je na samitu održanom septembra 2015. godine. Obuhvata 17 ciljeva održivog razvoja (kojima je obuhvaćeno 169 potciljeva, odnosno 284 indikatora kojima se mjeri napredak u njihovoj realizaciji), koji su usmjereni na obezbjeđivanje pristojnog života, mira i ekonomskog prosperiteta za sve ljude u svijetu, brigu o životnoj sredini i borbu protiv klimatskih promjena. Države potpisnice su se obavezale na rad na realizaciji ovih ciljeva mobilizirajući sve resurse za njihovo ostvarenje do 2030. godine (United Nations General Assembly, 2015).

Eksploatacija dječjeg rada

Radno angažovanje lica u osjetljivom položaju u manje-više nestandardnim radnim uslovima i često umanjenom novčanom naknadom, s ciljem iskorišćavanja njegovog rada radi sticanja ekonomske koristi predstavlja radnu eksploataciju. Jedan od najtežih oblika kršenja ljudskih prava jeste eksploatacija dječjeg rada, koja se može posmatrati kao sastavni dio nasilja nad djecom (Marković, 2024: 8). Rizik zloupotrebe dječjeg rada može se sagledati na osnovu nekih opštih karakteristika djeteta: pol i uzrast (djevojčice se češće koriste za komercijalnu seksualnu eksploataciju, održavanje higijene domaćinstva, briga za članove porodice, dok dječaci više za rad na polju, sakupljanje otpada i sekundarnih sirovina, uzgoj životinja i sl.), etnicitet (djeca migranti bez pratnje, djeca iz marginalizovanih grupa), fizički pokazatelji (povrede, umor, fizička iscrpljenost, obuća i odjeća) (MOR, 2021: 18). Takođe, red rođenja djeteta i struktura porodičnog domaćinstva utiču na rad djece (u višechlanim porodicama u kombinaciji sa siromaštvom vjerovatnije je da će najstarije dijete biti radno angažovano kako bi dalo doprinos domaćinstvu, veća je vjerovatnoća za dijete muškog pola da radi, a djevojčice da napuste školu i da se angažuju u domaćinstvu) (Marković, 2024: 14).

Kao što smo mogli da vidimo, Konvencijom MOR-a br. 182 i drugim međunarodnim dokumentima, precizirano je da se zloupotreba dječjeg rada odnosi na radno angažovanje djece uzrasta do 18 godina na najgorim oblicima dječjeg rada i radno angažovanje djece mlađe od 15 godina u aktivnostima koje su štetene za njihov ukupan razvoj i/ili ometaju njihovo obrazovanje ili ih stavljaju u otežane okolnosti za obrazovanje. Takođe, ona podrazumijeva i radno angažovanje djeteta starijeg od 15 godina bez adekvatnog pravnog osnova, trgovinu djecom od strane roditelja, srodnika ili drugih lica (angažovanje djeteta za seksualnu i/ili radnu eksploataciju, prosjačenje, vršenje kriminalnih aktivnosti, sklapanje prinudnog braka, prodaja organa, učešće u oružanim sukobima i sl.). Na zloupotrebu dječjeg rada mogu da ukažu tri aspekta koja se zajedno uzimaju prilikom procjene ove pojave: minimalne godine života za zasnivanje rada djece (između 14 i 16 godina, izuzev kod lakog rada koji može biti dozvoljen na nižem uzrastu), dužina radnog vremena (manje od 40 sati sedmično, dnevne smjene ne smiju biti duže od 8 sati), uslovi u kojima djeca rade (okolnosti, dodir s opasnim supstancama, rad na opasnim mašinama, ispunjenost zakonskih uslova za zaposlenje i sl.) (Marković, 2024: 13).

Aktivno podsticanje zloupotrebe dječjeg rada od strane roditelja (ili osoba odgovornih za dijete) javlja se u situaciji kada oni primoravaju, podstiču ili ohrabruju dijete da se uključi u obavljanje razvojno neprimjerenog, pretjeranog i opasnog rada ili onoga koji ometa školovanje djeteta i pri tome koriste djetetovu zaradu za potrebe zadovoljavanja egzistencijalnih potreba porodice (rad u sopstvenom domaćinstvu, u porodičnim manufakturama ili neprikladno radno angažovanje ili nezakonit rad djece kod drugih poslodavaca). U ovim situacijama roditelji podstiču zloupotrebu dječjeg rada često iz neznanja ili uvjerenja da je to dobro za dijete i/ili iz nemara. Postoje i situacije kada roditelji (ili druge osobe odgovorne za dijete) iz zablude doprinose zloupotrebi dječjeg rada tako što upućuju ili ugovaraju djetetu rad kod drugog lica u uvjerenju da će ono u tom okruženju biti dobro zbrinuto (prilika za obrazovanje i odgovarajuća naknada za rad), a u stvarnosti dijete se angažuje na neodgovarajućem radu. Zloupotreba dječjeg rada vrši se i od strane sistema zaštite koji propušta da podrži porodicu usljed čega dijete svojim radom (razvojno neprikladnim, pretjeranim ili opasnim, koji ometa obrazovanje) doprinosi i olakšava elementarnu egzistenciju porodice zajedno sa ostalim članovima (MOR, 2021: 12).

Prema Konvenciji MOR-a br. 182, jedan od najgorih oblika dječjeg rada predstavljaju opasni poslovi, koji su definisani korišćenjem tri kategorije: rad djece na opasnim zanimanjima, rad djece u opasnim industrijama ili rad djece 43 ili više časova sedmično (ILO & UNICEF, 2025: 40). Opasan rad za djecu obuhvata okolnosti i djelatnosti štetne za decu (fizičke i hemijske). U članu 32 Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta utvrđeno je pravo djeteta na zaštitu od ekonomske eksploatacije i svakog oblika opasnog rada za njegovo zdravlje i razvoj (fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni) i koji može ometati njegovo obrazovanje (Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, 1990). Iako su najgori oblici dječjeg rada strogo zabranjeni međunarodnim dokumentima, i dalje značajan udio u dječjem radu čine opasni poslovi, čak i kod djece mlađe od zakonski dozvoljenog uzrasta za radno angažovanje (ILO & UNICEF, 2025: 11). Prema podacima iz 2024. godine, djeca svih uzrasta angažovana su na opasnim poslovima (ILO & UNICEF, 2025: 8). Od ukupnog broja djece koja rade, 54 miliona djece obavlja opasne poslove (skoro polovina njih mlađa je od 15 godina). U svim sektorima postoji opasan dječji rad - industrija 60%, usluge 50%,

poljoprivreda oko jedne trećine. Pored ovoga, druge vrste najgoreg dječjeg rada postoje na mnogim mjestima: trgovina djecom, prisilni rad, komercijalna i seksualna eksploatacija, učešće u ilegalnim aktivnostima i regrutacija djece u oružanim sukobima. Ovi oblici se često ne prijavljuju dovoljno ili se potpuno izostavljaju zbog svoje osjetljive i često skrivene prirode, pogotovo kada djeca žive van tradicionalnog kućnog okruženja. Oni predstavljaju teška kršenja dječjih prava (ILO & UNICEF, 2025: 38).

Radi planiranja preventivnih ili zaštitnih intervencija za dostizanje dobrobiti djeteta, neophodno je praviti razliku između neadekvatnog i nedozvoljenog rada djece u čijoj osnovi je potreba za preživljavanjem djeteta i njegove porodice usljed egzistencijalne ugroženosti i zloupotrebe dječjeg rada od strane roditelja ili trećeg lica. Takođe, zloupotreba dječjeg rada vrši se u procesu obrazovanja – obavljanje praktične nastave na poslovima koji nisu dozvoljeni u odnosu na uzrast djeteta (MOR, 2021: 21 - 22).

Uzroci eksploatacije dječjeg rada

Postoje brojni objektivni i subjektivni činioci koji djeluju u procesu nastanka, formiranja i realizacije dječjeg rada (Радовановић, 2012: 275). Dječji rad ima duboke političke i socio-ekonomske korjene. Situacije koje proizilaze iz sukoba i ljudskih ili prirodnih katastrofa pogoršavaju dječji rad. Ključni pokretači dječjeg rada su: rastuće siromaštvo domaćinstava, ograničene mogućnosti za dostojanstven rad (niske plate, nezaposlenost, otežan prelazak na posao), nedostatak ili neadekvatnost sistema socijalne zaštite (zdravstveno osiguranje i naknade za nezaposlene), neadekvatan zakonski okvir i slaba primjena i zaštita osnovnih prava, loš kvalitet školovanja i otežan pristup besplatnom obrazovanju, tradicija i društveno-kulturne norme, socio-ekonomske nejednakosti, radna eksploatacija radnika u neformalnom sektoru i radnika u domaćinstvu, neregularni rad i migracije (European Union, 2021). Obrascе dječjeg rada oblikuju ekonomski uslovi - dječji rad naglo opada s porastom nacionalnog dohotka. U zemljama s niskim prihodima u 2024. godini u dječjem radu nalazilo se skoro četvrtina sve djece (57.7 miliona), u zemljama sa nižim srednjim i višim srednjim prihodima (78.4 miliona djece zbog veće osnovne populacije), u zemljama s visokim prihodima 1%. Većem nivou dječjeg rada odgovara niži nivo ljudskog razvoja. Faktori s kojima je povezan dječji rad su: sukobi, nestabilnost, siromaštvo i niski ljudski razvoj. Oni se nalaze u međusobnom složenom odnosu i često su oblikovani dodatnim osnovnim uzrocima. Kako zemlje postaju stabilnije, prosperitetnije i pravednije, tako je dječji rad u stalnom opadanju (ILO & UNICEF, 2025: 19). Rizik od dječjeg rada povećava veći broj izdržavane djece u porodicama, jer to povećava ekonomski pritisak na porodice, posebno usljed niskih i nestabilnih prihoda domaćinstva (ILO & UNICEF, 2025: 21). Siromašnim porodicama neophodan je ekonomski doprinos djece za preživljavanje - rade ili doprinose kućnom budžetu ili zauzimaju mjesta odraslih u obavljanju kućnih poslova (briga o mlađim članovima, nabavka namirnica kako bi odrasli mogli da rade van kuće i sl.), stoga djeca iz ovih porodica ne upisuju se u školu ili je napuštaju prije redovnog završetka. Pohađanje škole nosi rizik gubljenja porodičnih prihoda (Радовановић, 2012: 279). Siromaštvo se javlja kao uzrok i posljedica dječjeg rada – zbog rada u ranom uzrastu, djeca su primorana da prekinu obrazovanje, što im uskraćuje prilike za rad na poslovima koji su stručni i više plaćeni u odrasloj životnoj dobi. Odluku da se u popunjavanje porodičnog budžeta uključe i djeca češće se donosi u domaćinstvima koja se hronično suočavaju sa ekonomskom i životnom nesigurnošću i koja nisu u mogućnosti da zadovolje osnovne potrebe (neregularno zaposlenje, niske plate, visoki životni troškovi, dugovi i sl.). Siromašne porodice koriste rad djece kako bi uvećale prihode i u situacijama kada nedostaje adekvatan sistem socijalne zaštite ovih porodica (Marković, 2024: 14). Povećanje siromaštva od 1% može da utiče na povećanje dječjeg rada od najmanje 0.7% (International Labour Organization and United Nations Children's Fund, 2020). Stopa teške deprivacije među djecom pala je za trećinu od 2000. godine – sa 507 miliona djece koja žive u monetarnom siromaštvu palo na 412 djece. Prema najnovijim izvještajima UNICEF-a, u ekstremnom siromaštvu danas živi skoro 412 miliona djece, dok je teško uskraćeno u najmanje dvije životne potrebe 417 miliona: obrazovanje, zdravstvo, stanovanje, ishrana, sanitarni uslovi i čista voda. Ovo može da ostavi posljedice koje mogu trajati cijelog života. Nazadovanju u pogledu smanjenja dječjeg siromaštva najviše su doprinijeli: finansijska kriza 2008. godine, pandemija COVID-19 i oružano nasilje u svijetu. U odnosu na prije 30 godine, danas dvostruko više djece pogođeno je oružanim nasiljem. To podstiče širenje siromaštva i drugih negativnih društvenih i

prirodnih pojava – uništavanje škola, raseljavanje porodica, intenziviranje klimatskih promjena. U zemljama sa izuzetno visokim rizikom od klimatskih promjena (suša i poplava) već živi milijardu djece (UNICEF, 2025: i-ii).

Rasprostranjenost dječjeg rada u zemljama pogođenih ratnim sukobima ili koje se nalaze u nestabilnim situacijama dostiže 21%, u zemljama koje karakteriše slabo upravljanje ili drugi izvori institucionalne ili društvene nestabilnosti bez aktivnih sukoba dječji rad dostiže 16%, a u zemljama koje nisu pogođene sukobima ili se ne nalaze u nestabilnim situacijama dječji rad iznosi 5% (ILO & UNICEF, 2025: 19). Prema članu 3 Konvencije MOR-a br. 182, regrutovanje i korišćenje djece u oružanim sukobima klasifikovano je kao jedan od najgorih oblika dječjeg rada. Prema izvještaju Ujedinjenih nacija za 2023. godinu, broj djece koji je bio regrutovan i korišćen u oružanim snagama u svijetu iznosio je 8.655 (General Assembly and Security Council United Nations, 2024: 2).

Na uključivanje djece u rad veliki uticaj imaju stavovi i norme zajednice u kojoj porodica živi, stavovi roditelja i djece prema radu. U zajednicama u kojima postoji kvalitetno obrazovanje i u kojima se zagovara njegova važnost, djeca su u većoj mjeri uključena u obrazovanje nego što rade. Nasuprot ovome, u zajednicama u kojima se rad djece opravdava u smislu njegovog doprinosa boljim uslovima života djece i njihovih porodica, njihovoj sigurnijoj budućnosti i njegove socijalizujuće uloge, veća je vjerovatnoća da će djeca biti uključena u rad. Na formiranje stavova roditelja o potrebi uključivanja djece u rad utiče stepen njihovog obrazovanja, njihovo uključivanje ili ne uključivanje u rad tokom djetinjstva i sl. Stavovi djece prema svome radu formiraju se u zavisnosti od stavova prema radu njihovih roditelja i od opštih društvenih normi (dio treninga, porodična odgovornost, obaveza i sl.) (Marković, 2024: 18).

Ugovoreni brakovi od strane roditelja budućih supružnika bez njihove saglasnosti, često odmah po rođenju djeteta, javlja se kao strategija preživljavanja porodice od djevojčice/mlade, način oslobađanja roditelja tereta odgajanja djevojčice, otplata porodičnog duga i ostvarenje finansijske koristi za posrednike u sklapanju braka. Da bi zaradile za miraz koji su mladenkine roditelji dužni da daju mladoženjinoj porodici prilikom sklapanja braka, mnoge djevojčice su primorane da rade od malih nogu (Радовановић, 2012: 280 – 281).

Između trgovine djecom i najgorih oblika dječjeg rada linija je veoma tanka. Trgovina djecom radi radne eksploatacije jeste uži pojam od zloupotrebe dječjeg rada – žrtve trgovinom djecom radi radne eksploatacije su samo jedan dio djece angažovane na neodgovarajućim ili najgorim oblicima dječjeg rada. Kada osoba preuzme kontrolu nad aktivnostima djeteta, izmjesti ga iz poznatog okruženja i iskoristi njegov rad radi sticanja sopstvene koristi na račun ukupne dobrobiti djeteta tada dijete postaje žrtva trgovine radi radne eksploatacije. Trgovina djecom radi radne eksploatacije obuhvata: seksualnu zloupotrebu djece radi sticanja ekonomske koristi, uključivanje u prosjačenje, vršenje krivičnih djela i sl. Postoje situacije kada se roditelji pojavljuju kao trgovci svojom djecom – za novac ili za drugu vrstu materijalne koristi ili druge dobiti eksploatišu svoje dijete ili ga prepuštaju u cjelosti drugim licima u svrhu radne ili seksualne eksploatacije, prosjačenja, vršenja krivičnih djela, sklapanja dječjeg braka i sl. (MOR, 2021: 10 - 11).

Rizik da djeca budu izložena zloupotrebi dječjeg rada veliki je u kontekstu iregularnih i prisilnih migracija. Dodatno, rizik od različitih vidova eksploatacije, uključujući dječji rad, povećava veliki broj djece bez pratnje koja nisu podnijela zahtjev za azil ni u jednoj zemlji, jer ona nisu vidljiva sistemima zaštite. Postojeće evropske politike migracija i politike tranzitnih zemalja imaju izrazito negativnu ulogu u pogledu dječjeg rada. Onemogućavanjem ili otežavanjem legalnog zaposlenja ovoj djeci, one ih dodatno guraju u opasan rad, čime se otvara put za poslodavce da mogu da zloupotrebljavaju dječji rad. Rizik da djeca u migracijama budu izložena dječjem radu dodatno pojačava nedostatak dokumentacije, diskriminacija, izolacija i ograničen pristup sistemima zaštite. Ovaj problem se naročito aktualizuje od 2015. godine u zemljama Evrope (Marković, 2024: 1).

Posredne ili neposredne uticaje klimatske promjene imaju na dječji rad. Mnoga domaćinstva one guraju u siromaštvo. Zbog toga vjerovatnije je da će djeca biti primorana da rade, jer će njihove porodice zavisiti od njihovih prihoda. One utiču na smanjenje poljoprivredne produktivnosti (stvarajući ekonomske pritiske koji mogu rad djece preusmjeriti u druge sektore, poput rudarstva ili proizvodnje), izloženost vremenskim šokovima i trajnoj šteti (što rezultira siromaštvu porodica i njihovoj većoj zavisnosti od dječjeg rada), smanjenje osnovnih resursa (voda i plodno zemljište), migracije i nasilne sukobe. Sve ovo može da dovede do povećanja rizika od dječjeg rada, pogoršanja uslova rada i gubitka školovanja (ILO & UNICEF, 2025: 48).

Posljedice radne eksploatacije djece

Među najugroženije članove društva svrstavaju se djeca uključena u dječji rad. Viši nivo bolesti i povreda trpe djeca koja rade u teškim i opasnim uslovima. Zbog svog uzrasta i nivoa razvoja, ona su više izložena riziku od opasnosti na radnom mjestu u odnosu na odrasle. Brojne su, ozbiljne i trajne posljedice opasnog rada. Djeca uključena u opasan rad rade u teškim uslovima (noćni rad, dugo vrijeme rada, izloženost fizičkom, psihičkom ili seksualnom zlostavljanju) i opasnim situacijama (rad pod zemljom, pod vodom, rad s opasnim mašinama, opremom, alatima, podizanje teškog terete, izloženost opasnim materijama, temperaturama i sl.). Siromaštvom i nedostatkom efikasnih zdravstvenih i socijalnih sistema ove posljedice se pogoršavaju (European Commission, 2021).

Brojne su posljedice radne eksploatacije djece: ugrožavanje zdravlja (fizičkog i mentalnog), ometanje razvoja djeteta (moralnog, socijalnog i emocionalnog), ekonomska zavisnost, uskraćivanje prava (obrazovanje, sloboda izbora) (Јовановић, 2020: 19).

Kako bi se dijete oporavilo, efikasan plan treba da ima dvostruki cilj: dejstvo faktora rizika treba smanjiti i djelovanje faktora zaštite treba jačati. Kognitivni, socijalni i emocionalni razvoj djeteta mijenja se sa svakim iskustvom izloženosti najgorim oblicima dječjeg rada, što se očituje, s jedne strane, u sticanju kapaciteta za preživljavanje, i s druge strane, u razvijanju disfunkcionalnih doživljaja sebi, svoga okruženja i svijeta uopšte. Neka djeca angažovana na ovakvim poslovima razvijaju rezilijentnost i napreduju tokom izloženosti akutnim i hroničnim stresovima. Koristeći sve dostupne resurse u fizičkom i socijalnom okruženju u kome je postojala ozbiljna prijetnja po njihovu dobrobit, djeca su preovladavala tenzije koje su za njih predstavljale problem. U fizičkom i u socijalnom okruženju koje je sposobno da pruži neophodne resurse na način koji je smislen za dijete razvija se rezilijentnost djece. U okruženju u kojem su opšte društvene i obrazovne prilike nepovoljne i ne omogućavaju dostizanje boljeg statusa u društvu, bilo kakav rad djeci može biti smisleno sredstvo za opstanak i napredak (samodoprinos i smisao koji daju svom radu) – rad kao izvor psihološkog rasta. Simptome anksioznosti ili anksiozne poremećaje može proizvesti izloženost najgorim oblicima dječjeg rada, usljed čega djeca okruženje doživljavaju prijetćim (MOR, 2021: 20 - 21).

Rizik od ozbiljnih povreda ili od bolesti s potencijalno doživotnim posljedicama do kojih mogu dovesti opasni poslovi, povećava fizička i psihička nezrelost mlađe djece. Zbog izgubljenih ljudskih sposobnosti i povećanog tereta zdravstvene i socijalne zaštite i ljudskih žrtava, mogu nastati značajni ekonomski troškovi za društvo (ILO & UNICEF, 2025: 38).

Kod djece se na različite načine manifestuju simptomi posttraumatskog stresa – povezani su sa uzrastom djeteta – kompleksnije i uočljivije reagovanje na traumu kod starije djece. Znakovi povezani sa fizičkim povredama i fizičkim zlostavljanjem tokom radne eksploatacije djece su: poderotine, posjekotine, žuljevite i izranjavane ruke i slične povrede nastale na radu (MOR, 2021: 16).

Put ka boljoj budućnosti koja počinje školovanjem često blokira dječji rad. Posmatrano na globalnom nivou, u 2024. godini sa nastave je izostala skoro jedna trećina djece uzrasta obaveznog školovanja koja su radno angažovana, skoro polovina koja rade na opasnim poslovima, u odnosu na 8% djece istog uzrasta koja nisu radno angažovana. Opasni poslovi imaju posljedice na vrijeme, na energiju i na zdravlje djece. U Aziji i na Pacifiku najveće su prepreke za pohađanje škole djeci u dječjem radu – nije u školi 42% djece angažovane u dječjem radu i 61% u opasnim poslovima. Nekompatibilnost dječjeg rada i školovanja još više je izražena kod adolescenata i adolescentkinja koji rade – 71%, veća vjerovatnoća za adolescente u dječjem radu da ne pohađaju školu u odnosu na adolescentkinje. Srednješkolno obrazovanje postaje važno za dobijanje pristojnog posla i ekonomske mobilnosti, iako nije zakonski obavezno u mnogim zakonskim sistemima. Adolescenti bez formalnog obrazovanja suočavaju se s potencijalno sumornom budućnošću niskih plata, nesigurnih poslova i ograničenim izgledima za napredak pogotovo u regionima gdje su tržišta rada zasićena i uglavnom neformalna. Iako dvije trećine djece obaveznog školskog uzrasta u dječjem radu uspijeva da pohađa školu, oni značajno zaostaju u osnovnim vještinama učenja (ILO & UNICEF, 2025: 43).

Umjesto zaključka - napori za okončanje dječjeg rada

Međunarodnom godinom za eliminaciju dječjeg rada proglašena je 2021. godina.²²⁶ Borba protiv dječjeg rada na globalnom nivou daleko je od svoga kraja. Na okončanje dječjeg rada do 2025. godine obavezala se međunarodna zajednica usvajanjem ciljeva održivog razvoja. Svijet nije ostvario ovaj ambiciozan cilj, a dječji rad ugrožava ostvarivanje i drugih ciljeva održivog razvoja.²²⁷ Suzbijanje dječjeg rada važno je s pravnog i etičkog aspekta, ali i sa socijalnog i ekonomskog aspekta - postizanje održivog razvoja i postizanja dugoročnog ekonomskog prosperiteta. Bez obzira na sve teškoće, u periodu od 2020. do 2024. godine opao je broj djece u dječjem radu za više od 20 miliona, a za više od 25 miliona u opasnim poslovima, a rasprostranjenost dječjeg rada opala je za skoro 2%. Iako je postojala zabrinutost da će pandemija COVID-19 i posljedična socio-ekonomska kriza dovesti do daljeg pogoršanja dječjeg rada, to se nije ostvarilo (ILO & UNICEF, 2025: 15). Napredak u borbi protiv dječjeg rada ostvaren je u svim regionima - najveći u Aziji i na Pacifiku (od 2020. godine skoro prepolovljena rasprostranjenost dječjeg rada, smanjenje za 43% opasnog dječjeg rada), u Latinskoj Americi i Karibima zabilježen je relativni pad od 8%. U narednim decenijama u većini regiona moglo bi se nazrijeti potpuno eliminisanje dječjeg rada, izuzev u Podsaharskoj Africi gdje bi mogao i da nastavi da raste zbog projektovanog porasta dječje populacije (ILO & UNICEF, 2025: 20). Na trendove dječjeg rada uticale su regionalne razlike u ekonomskim performansama. U ostvarenju velikog napretka u smanjenju siromaštva u Podsaharskoj Africi, u Aziji i na Pacifiku pomogao je ekonomski rast. Najefikasnija odbrane od dječijeg rada jesu školovanje i socijalna zaštita (ILO & UNICEF, 2025: 21). Borba protiv zloupotrebe dječjeg rada u kombinaciji sa zakonima o obaveznom obrazovanju pokazala se kao najefikasnija (Marković, 2024: 16). U Latinskoj Americi i Karibima, u Aziji i na Pacifiku manje od 6% djece nije završilo osnovnu školu do 2024. godine, dok u Podsaharskoj Africi oko 30%. Sa smanjenjem dječjeg rada snažno je povezana pokrivenost djece socijalnom zaštitom. U ovome pogledu ostvareno je poboljšanje, iako je napredak bio neujednačen, daleko je od univerzalne pokrivenosti (ILO & UNICEF, 2025: 21).

Iako su mjere protiv dječjeg rada dale određene rezultate, taj napredak mora da se nastavi s bržim intenzitetom. Ovi rezultati su krhki s obzirom na brojne globalne izazove (klimatske promjene, sukobi, političke i ekonomske nestabilnosti država i sl.). Kako bi se okončao dječji rad, neophodno je značajno povećanje akcije u različitim sferama: školovanje, pravna zaštita, socijalna zaštita, osnovne usluge, poslovne operacije i lanci snabdjevanja (ILO & UNICEF, 2025: 47). Ciljane politike za okončanje dječjeg rada trebalo bi da budu praćene širim strategijama razvoja, jer ovaj napredak zavisi od promjena u ekonomijama i u društvima. U odgovoru na pitanje dječjeg rada moraju se uključiti u ekonomske i socijalne politike. Prave politike, adekvatni resursi i nepokolebljiva posvećenost jesu plan za uspjeh (ILO & UNICEF, 2025: 49 - 51).

Za svaki novi trgovinski sporazum sa najvišim standardima zaštite klime, životne sredine i rada Evropska komisija je utvrdila "Politiku nulte tolerancije prema dječjem radu", s ciljem dovođenja održivog razvoja u središte bilateralnih trgovinskih odnosa. Evropski parlament je u dogovoru sa Savjetom Evrope usvojio 24. maja 2024. godine "Direktivu o dužnoj pažnji za održivo poslovanje" kojom se obavezuju kompanije i njihovi partneri u lancu snabdjevanja, proizvodnje i distribucije da spriječe, eliminišu ili ublaže svoj negativni uticaj na ljudska prava i životnu sredinu (ropstvo, dječji rad, eksploataciju, zagađenje i uništavanje prirode i sl.). Smanjenju dječjeg rada doprinosi spoljna pomoć Evropske unije (EU) kroz različite tematske i geografske programe, bilateralnu i regionalnu saradnju. Ključni pokretači za iskorjenjivanje siromaštva i održivi razvoj ostaju održiva poljoprivreda, zajedno s ribarstvom i akvakulturom.²²⁸

²²⁶ Peta globalna konferencija o eliminaciji dječjeg rada održana od 15. do 20. maja 2022. godine, u Južnoafričkoj Republici. 15-20 May 2022, **5th Global Conference on the Elimination of Child Labour**, Durban International Convention Centre South Africa (Republic of South Africa, ILO, Alliance 8.7, International Year for the Elimination of Child Labour, <https://endchildlabour2021.org>). Šesta globalna konferencija o eliminaciji dječjeg rada treba da se održi 2026. godine (ILO & UNICEF, 2025: 50 - 51).

²²⁷ Sprječava pohađanje škole (Cilj 4), podstiče siromaštvo (Cilj 1) i nejednakosti (Cilj 10), slabi ekonomski rast ograničavajući produktivnost i inovacije radne snage (Cilj 8), šteti zdravlju i blagostanju (Cilj 3) i potkopava napore ka etičkoj i održivoj proizvodnji (Cilj 12).

²²⁸ Projekat Eliminisanje dječjeg rada u lancima vrijednosti pamuka, tekstila i odjeće: integrisani pristup (CLEAR Cotton) sufinansiraju EU i MOR, a sprovodio ga MOR u saradnji sa Organizacijom za hranu i

Literatura

- 1) Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work. (1994). *Official Journal of the European Union*, L 216, 12–20. <https://eur-lex.europa.eu>
- 2) General Assembly and Security Council United Nations. (2024). *Children and armed conflict Report of the Secretary-General*, A/78/842-S/2024/384. Preuzeto 10. 2. 2026. sa <https://docs.un.org/en/S/2024/384>
- 3) Gidens, E. (2005). *Odbegli svet: Kako globalizacija preoblikuje naše živote*. Beograd: Stubovi kulture.
- 4) European Commission. (2021). *Child labour has a profound impact on the health and wellbeing of children*. Preuzeto 14. 2. 2026. godine sa <https://international-partnerships.ec.europa.eu>
- 5) European Union. (2021). *Ending Child Labour by 2025*. Preuzeto 9. 1. 2026. godine sa https://www.eeas.europa.eu/eeas/ending-child-labour-2025_and_en#refuse
- 6) International Labour Organization and United Nations Children's Fund. (2025). *Child Labour: Global estimates 2024, trends and the road forward*, ILO and UNICEF, Geneva and New York, 2025. License: CC BY 4.0. <https://doi.org/10.54394/HGQM8706>
- 7) International Labour Organization, & United Nations Children's Fund. (2020). *COVID-19 and child labour: A time of crisis, a time to act*. <https://www.unicef.org/media/70261/file/COVID-19-and-Child-labour-2020.pdf>
- 8) Јовановић, П. (2020). Рањивост деце/омладине и могућност односно забрана њиховог рада. *РАДНО И СОЦИЈАЛНО ПРАВО Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права*, XXIV(1), 5-44. UDK: 349.24-053.2 342.734-053.2
- 9) Marković, V. S. (2024). *Karakteristike dečjeg rada kod nepraćene i razdvojene dece u Srbiji* [Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu.
- 10) Međunarodna organizacija rada. (2021). *Dečji rad – prevencija, prepoznavanje i intervencija: Stručno-metodološko uputstvo za stručne radnike u socijalnoj zaštiti*. Međunarodna organizacija rada. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_816602.pdf
- 11) Радовановић, Д. (2012). Дечји рад – појам и фактори. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, LX (1), 271–286. UDK: 349.244-053.2
- 12) United Nations General Assembly. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development* (Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1). <https://sdgs.un.org/2030agenda>
- 13) UNICEF Innocenti – Global Office of Research and Foresight. (2025). *State of the World's Children 2025: Ending Child Poverty – Our shared imperative*. UNICEF. Preuzeto 15. 2. 2026. godine sa <https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children/2025>
- 14) Закон о ратификацији Конвенције Међународне организације рада бр. 138 о минималним годинама старости, за заснивање радног односа и Препоруке MOR број 146 о минималним годинама за запошљавање (1973), "Службени лист СФРЈ – Међународни уговори", бр. 14/82.
- 15) Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета (1989), "Службени лист СФРЈ – Међународни уговори", бр. 15/90.
- 16) Закон о ратификацији Конвенције MOR број 182 о најгорим обличима деčјег рада и Препоруке MOR број 190 о забрани и hitној акцији за укидање најгорих облика деčјег рада (1999), "Службени лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 2/2003.

poljoprivredu UN (FAO), u periodu od 2018. do 2023. godine. Ovaj projekat je imao za cilj eliminisanja svih oblika dječjeg rada uključujući i prisilni rad u pomenutim lancima (zaštite djece od štetnih pesticida i podizanje svijesti o njihovim štetnim posljedicama) u zemljama proizvođačima pamuka: Burkina Faso, Mali, Pakistan i Peru. Zbog izloženosti štetnim pesticidima u proizvodnji pamuka, dječji rad u ovoj oblasti svrstan je među najgore oblike dječjeg rada. Evropska unija se u okviru Ciljeva održivog razvoja angažovala u partnerstvu sa Ganom i Obalom Slonovače (čine 70% svjetske proizvodnje kakaoa) i pokrenula EU Inicijativu za održivi kakao, kako bi dala podršku održivoj proizvodnji kakaoa, sveobuhvatnim pristupom ekonomskim, socijalnim i ekološkim dimenzijama održivosti (dječji rad, prihodi poljoprivrednika, krčenje šuma, pravična trgovina i investicije). Normativni okvir EU za suzbijanje dječjeg rada: [Strategija EU o pravima deteta](#), Akcioni plan EU za demokratiju i ljudska prava, [Smjernice EU o promociji i zaštiti prava djeteta](#) [Povelja EU o osnovnim pravima](#), [Direktiva EU o zaštiti mladih na radu \(94/33/EC\)](#), [Smjernice Saveta EU o deci i oružanim sukobima \(2003\)](#), [Evropski konsenzus o razvoju](#), [Evropska komisija – Političke smernice 2019-2024](#). (European Union, 2021).

EXPLOITATION OF CHILD LABOUR IN CONTEMPORARY SOCIETY

Dragana Vilić

**PhD in Sociology, Full Professor Faculty of Economics, University of Banja Luka
Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina**

Abstract: *The paper analyzes the phenomenon of child labour as one of the most serious challenges of contemporary society. There is a wide spectrum of acceptable and unacceptable activities that can be categorized as child labour. Therefore, to understand this phenomenon, it is essential to distinguish between permissible, desirable, light, and decent work (which does not harm the health, development, and well-being of the child) and the abuse of child labour leading to exploitation (violation of human rights, violence against children, the worst forms of child labour, and hazardous work). the paper highlights the long history of child labour and its abuse, as well as the evolution of human rights protection in this field. Through the analysis of statistical data from international organizations, the global scale of child labour exploitation is examined. Furthermore, the paper analyzes the causes of child labour (individual, family, social and economic) and its far-reaching consequences on child development (psychological, physical, social, etc.) and society as a whole. Instead of a classic conclusion, the paper provides an overview of current global efforts and initiatives aimed at the complete eradication of child labour.*

Keywords: *child labour, exploitation, contemporary society.*

JAVNE POLITIKE U OBLASTI ZAŠTITE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ

Prof. dr Nevenko Vranješ

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci²²⁹

Apstrakt: U teoriji i praksi ljudskih prava i socijalne politike djeca spadaju u ranjive grupe. U najranjivije grupe ubrajaju se djeca bez roditeljskog staranja, djeca u siromaštvu, djeca sa smetnjama u razvoju, djeca migranata i izbjeglice, djeca žrtve nasilja i djeca manjinskih zajednica. Takođe, ove kategorije su i predmet mnogobrojnih međunarodnih konvencija, rezolucija i sporazuma. Prava djece, zaštita djece i najbolji interes djeteta su ustavom garantovane vrijednosti. Drugim riječima, dječija zaštita je djelatnost od opšteg odnosno javnog interesa kojoj se posvećuje posebna pažnja. Javne politike predstavljaju odluke i aktivnosti koje javni subjekti donose i sprovode u određenoj društvenoj oblasti s ciljem prevencije i rješavanja određenih problema. Predmet ovog rada su javne politike u oblasti zaštite djece u Republici Srpskoj. Javne politike u oblasti dječije zaštite u Republici Srpskoj zasnivaju se na posebnim zakonima i strategijama kojima se uređuje sistem socijalne i dječije zaštite, nosioci, korisnici i prava korisnika. Shodno predmetu, rad istražuje strateški, zakonodavni, institucionalni i sadržajni okvir javnih politika koje se provode u Republici Srpskoj u ovoj oblasti. Cilj je da se kroz sveobuhvatnu analizu sagleda stanje javnih politika kroz prizmu međunarodnih standarda, te da se ispita njihov kapacitet i efikasnost ali i manjkavosti. Najzad rad nudi i preporuke redefinisiranja postojećih kao i donošenje novih rješenja u ovoj oblasti. U radu se koriste metode analize sadržaja, pravne egzegeze, statistička i komparativna metoda u odnosu na odabrane međunarodne standarde i praksu drugih zemalja.

Ključne riječi: djeca, javne politike, dječija zaštita, Republika Srpska i pronatalitetna politika

UVOD

Javne politike obično se definišu kao skup odluka, mjera i aktivnosti koje nadležni organi vlasti preduzimaju (ili svjesno ne preduzimaju) kako bi odgovorili na određene društvene probleme i potrebe. One obuhvataju ciljeve koje vlast želi da ostvari, instrumente kojima se ti ciljevi dostižu, kao i procese u kojima različiti akteri (državni organi, javna preduzeća, javne ustanove, jedinice lokalne samouprave, organizacije civilnog društva i građani), utiču na oblikovanje i provođenje tih odluka (Petak i Petković, 2014: 94). U literaturi se često govori o „ciklusu javnih politika“ koji obuhvata faze identifikovanja problema, formulacije politika, donošenja odluka, implementacije i evaluacije, pri čemu se naglašava da je riječ o dinamičnom, a ne strogo linearnom procesu (ALDI, 2007: 10). Dizajniranje politika podrazumijeva razvijanje modela uzročnosti, instrumentacije i evaluacije, a zatim pronalaženje načina za povezivanje ova tri modela (Peters, 2005: 349).

Dječija zaštita, posmatrana u kontekstu javnih politika, predstavlja posebno područje socijalne politike usmjereno na obezbjeđivanje uslova za siguran razvoj djeteta, zaštitu od rizika i podršku porodicama sa djecom. Prema Zakonu o dječjoj zaštiti Republike Srpske, dječija zaštita je djelatnost

²²⁹ nevenko.vranjes@fpm.unibl.org

od opšteg interesa za Republiku, koju čine organizovane aktivnosti usmjerene na podršku rađanju djece, usklađivanje rada i roditeljstva, pomoć porodici u ostvarivanju njenih funkcija i poboljšanje materijalnog položaja porodica sa djecom (Zakon o dječijoj zaštiti Republike Srpske, 2017/2023). Time dječija zaštita zadobija dvostruku dimenziju: s jedne strane ona je pravno definisan skup prava i usluga, a s druge strane javna politika kroz koju se ti standardi prevode u konkretne programe, mjere i budžetska izdvajanja.

U radu će se javne politike u oblasti zaštite djece u Republici Srpskoj posmatrati sa dva aspekta, kao normativno-strateški okvir koji definiše ciljeve, principe i instrumente zaštite djece, ali i kao skup praktičnih rješenja čija se djelotvornost može ocjenjivati kroz njihove efekte na položaj djece, posebno onih iz ranjivih grupa. Takvo pojmovno određenje omogućava da se analiza ne ograniči samo na formalne propise, nego da obuhvati i način njihove primjene, institucionalne kapacitete i stepen usklađenosti sa međunarodnim standardima prava djeteta. Najzad, utvrđuje se i stepen realizacije kao i efikasnosti i efektivnosti postojećih javnih politika.

Sistem dječije zaštite u Republici Srpskoj čini socijalna zaštita djece, koja je prije svega uređena Zakonom o socijalnoj zaštiti koji uređuje prava djece na socijalnu zaštitu kada se nađu u stanju socijalne potrebe, Porodičnim zakonom koji uređuje prava djece u porodično-pravnim odnosima, Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici koji uređuje zaštitu djece od nasilja u porodici i garantuje posebnu pomoć i zaštitu djetetu koje je žrtva nasilja u porodici, Zakonom o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku koji utvrđuje posebna pravila postupanja prema djeci koja se nalaze u sukobu sa zakonom i djeci koja su žrtve ili svjedoci krivičnih djela po kojima su dužni da postupaju sudovi, tužilaštva, ovlašćena službena lica, organi starateljstva, porodice, škole i institucije na svim nivoima društvene zajednice i Zakonom o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja djece kojim se uređuje vođenje Posebnog registra lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja djece kao i posebne mjere koje se sprovode prema licima pravosnažno osuđenim za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja djece u cilju obezbjeđivanja zaštite djece od seksualne zloupotrebe kao i prava djece i njihovih roditelja, usvojitelja ili staratelja koja su uređena Zakonom o dječijoj zaštiti (Vlada Republike Srpske)

MEĐUNARODNI OKVIR ZAŠTITE DJECE

Polazna tačka za razumijevanje javnih politika u oblasti zaštite djece jeste međunarodni sistem zaštite ljudskih prava, a posebno Konvencija o pravima djeteta Ujedinjenih nacija. Ovaj dokument afirmiše dijete kao subjekt prava i obavezuje države potpisnice da obezbijede poštovanje, zaštitu i ostvarivanje građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava djece. Konvencija UN-a o pravima djeteta ističe četiri osnovna načela: nediskriminacija po bilo kom osnovu; pravo na život, preživljavanje i razvoj; poštovanje mišljenja djeteta prema dobi zrelosti i najbolji interes djeteta (UN, 1989: Ar. 2-3). Ovim se postavljaju standardi prema kojima se vrednuju nacionalne politike i mjere u oblasti dječije zaštite. UN Konvencija o pravima djeteta obavezuje države članice da preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mjere radi osiguranja ostvarivanja svakog prava iz Konvencije za svako dijete (član 4). Mjere na kojima UN Komitet za prava djeteta insistira odnose se, prije svega, na donošenje dugoročnog strateškog dokumenta za djecu kako bi se obezbijedila efikasnija promocija i ostvarivanje prava djece, kroz provođenje međunarodnih i domaćih standarda koji se odnose na djecu.

Pored Konvencije o pravima djeteta, relevantni su i Fakultativni protokoli, koji se bave specifičnim, teškim povredama prava, kao što su: Protokol o učešću djece u oružanim sukobima; Protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji i Protokol o postupku komunikacije (UN, 2000a, 2000b, 2011). Protokol o učešću djece u oružanim sukobima podiže minimalnu starosnu

granicu za direktno učešće u ratnim dejstvima i prinudno regrutovanje sa 15 na 18 godina. Obavezuje države da demobilizuju "djecu vojnike" i pruže im fizičku i psihološku rehabilitaciju. Protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i pornografiji strogo kriminalizuje ove teške zloupotrebe i obavezuje države da gone počiniocima bez obzira na to gdje se zločin desio (univerzalna jurisdikcija). Poseban akcenat stavlja na zaštitu prava i privatnosti djece žrtava tokom sudskih postupaka. Protokol o postupku komunikacije je revolucionaran mehanizam koji omogućava samoj djeci (ili njihovim zastupnicima) da podnesu direktne žalbe Komitetu UN-a u Ženevi. Ovo je moguće tek kada se iscrpe sva pravna sredstva pred domaćim sudovima, a prava su i dalje prekršena.

O pravima djece postoje i dvije haške konvencije. Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece iz 1980. godine (Hague Conference on Private International Law, 1980) i Konvencija o zaštiti djece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja iz 1993. godine (Hague Conference on Private International Law, 1993). Konvencija o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece za cilj ima hitan i siguran povratak djeteta u državu njegovog uobičajenog boravišta ukoliko ga je jedan roditelj nezakonito odveo preko granice. Konvencija ne rješava ko će dobiti starateljstvo, već samo vraća dijete tamo gdje bi nadležni sud trebao da o tome odlučuje. Konvencija o zaštiti djece i saradnji u oblasti međunarodnog usvojenja uspostavlja stroga pravila i procedure kako bi se osiguralo da međunarodno usvojenje bude isključivo u najboljem interesu djeteta. Njen primarni cilj je sprečavanje otmice, prodaje i trgovine djecom pod krinkom humanitarnog usvajanja.

Iz nadležnosti Savjeta Evrope donesene su: Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950. godine), Lanzarote konvencija (2007. godine) i Evropska konvencija o ostvarivanju dječijih prava (1996. godine). Evropska konvencija o ljudskim pravima (Council of Europe, 1950) pored toga što štiti sve građane, njen Član 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) redovno se koristi pred Evropskim sudom za ljudska prava za zaštitu djece. Preko nje se rješavaju slučajevi neopravdanog oduzimanja starateljstva, nezaštite od nasilja u porodici ili prava djece migranata. Lanzarote konvencija (Council of Europe, 2007) je prvi međunarodni ugovor koji države obavezuje da proglase krivičnim djelom apsolutno sve oblike seksualnog zlostavljanja djece, uključujući zlostavljanje unutar porodice i putem interneta (npr. vrbovanje ili *grooming*). Izuzetno je važna jer se fokusira na prevenciju, zaštitu djece i strogo krivično gonjenje. Evropska konvencija o ostvarivanju dječijih prava osigurava (Council of Europe, 1996) da djeca imaju pravo da budu informisana i da izraze svoje mišljenje u sudskim postupcima koji ih se tiču (poput razvoda roditelja). Daje im pravo na posebnog, nezavisnog zastupnika ukoliko su im interesi u sukobu sa interesima vlastitih roditelja.

Najzad, Međunarodna organizacija rada usvojila je dvije konvencije: Konvencija br. 138 o minimalnim godinama starosti (International Labour Organization, 1973) i Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dječijeg rada (International Labour Organization, 1999). Konvencija br. 138 o minimalnim godinama starosti zahtijeva od država da utvrde minimalnu starosnu granicu za zapošljavanje, koja ne smije biti niža od godina u kojima se završava obavezno osnovno školovanje (najčešće je to 15 godina). Konvencija br. 182 o najgorim oblicima dječijeg rada obavezuje države na hitnu zabranu i potpunu eliminaciju dječijeg ropstva, prisilnog rada, dječije prostitucije, korištenja djece za kriminal (npr. šverc droge) i svakog rada koji ugrožava njihovo zdravlje, sigurnost ili moral.

Tragom navedenog, zaključujemo, da međunarodni pravni okvir za zaštitu djece nije jedan izolovan dokument, već kompleksna i višeslojna mreža pravno obavezujućih instrumenata. Ovaj sistem se razvijao decenijama kroz različite međunarodne organizacije kako bi odgovorio na specifične prijetnje po djecu. Možemo ga podijeliti na četiri glavna stuba: Univerzalni stub (UN): daje osnovu svih dječijih prava (Konvencija o pravima djeteta) i bavi se najtežim kršenjima prava djece (korištenje djece u ratu, prodaja, prostitucija i dr.). Prekogranični stub (Haške konvencije): nudi praktična pravna rješenja za civilne sporove koji prelaze granice država, prevashodno za slučajeve međunarodne otmice i usvojenja. Regionalni stub (Savjet Evrope): pruža snažne mehanizme zaštite na

evropskom tlu, stavljajući fokus na zaštitu od seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija), procesna prava pred sudovima i pravo na porodični život (Evropski sud za ljudska prava). Radno-ekonomski stub (ILO): strogo reguliše minimalnu starosnu granicu za rad i bezuslovno zabranjuje najgore oblike dječijeg rada i ekonomske eksploatacije.

Ovi međunarodni dokumenti, a posebno Konvencija UN-a, transformisali su položaj djeteta. Dijete više nije samo "objekat zaštite" ili vlasništvo roditelja, već samostalni nosilac ljudskih prava (uključujući pravo da se njegovo mišljenje čuje i uvaži u sudskim postupcima). Nadalje, proklamovan je princip "najboljeg interesa djeteta" koji predstavlja krovni standard svih navedenih konvencija. Bilo da se radi o dodjeli starateljstva, međunarodnom usvojenju ili povratku otegot djeteta, sve odluke sudova i državnih organa moraju se donositi prvenstveno u najboljem interesu djeteta. Ratifikacijom ovih ugovora, međunarodni standardi postaju dio unutrašnjeg pravnog poretka. Države su pravno obavezane da usklade svoje porodične, krivične i radne zakone sa ovim međunarodnim normama (npr. zabrana zapošljavanja mladih od 15 godina prema ILO konvenciji). Najzad, stavljen je fokus na prevenciju i strogo kažnjavanje. Noviji dokumenti, poput Lanzarote konvencije i UN protokoli, ne bave se samo posljedicama, već zahtijevaju univerzalnu jurisdikciju (gonjenje počinitelja svuda u svijetu) i kriminalizaciju modernih oblika zlostavljanja (poput zlostavljanja putem interneta).

Ovi akti zahtijevaju od država da razvijaju sveobuhvatne strategije za zaštitu djece, posebno one iz ranjivih grupa, te da obezbijede adekvatna budžetska sredstva, mehanizme praćenja i dostupnost usluga. U tom smislu međunarodni okvir ne samo da definiše minimalne standarde, već djeluje i kao referentni okvir za reforme i unapređenje domaćih javnih politika.

PRAVNI OKVIR ZAŠTITE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ

U Republici Srpskoj, usklađivanje sa međunarodnim standardima dječije zaštite (UN konvencije, Haške i ILO konvencije, te instrumenti Savjeta Evrope) izvršeno je kroz nekoliko ključnih zakona.

Novi Porodični zakon Republike Srpske (usvojen 2023. godine) napravio je ogroman iskorak u zaštiti prava djeteta, direktno inkorporišući međunarodne principe (Porodični zakon, 2023/2025). Uvažavajući imperativni princip najboljeg interesa djeteta, Porodični zakon Republike Srpske izričito propisuje da u svim aktivnostima koje se tiču djeteta, bilo da ih preduzimaju roditelji, javne ustanove ili sudovi, najbolji interes djeteta mora biti od prvenstvenog značaja (Porodični zakon, 2023: Član 60, 84, 90, 98). Nadalje, propisujući fizičko i psihičko nasilje nad djetetom, kao razlog za oduzimanje roditeljskog prava, ovaj zakon implementira međunarodne preporuke. Drugim riječima, Porodični zakon izričito zabranjuje fizičko kažnjavanje i ponižavajuće postupanje prema djeci u svrhu vaspitanja. Nadalje, Porodični zakon propisuje i pravo djeteta na mišljenje, što je usklađeno sa Evropskom konvencijom o ostvarivanju dječijih prava. Naime, dijete koje je starije od deset godina 10 i koje je sposobno da shvati značenje spora, ima pravo da u sudskom postupku slobodno izrazi svoje mišljenje, koje sud mora uzeti u obzir. Dijete takođe ima pravo na posebnog zastupnika ako su njegovi interesi u sukobu sa interesima roditelja. U pogledu ograničenja kod usvojenja, usvojenje djeteta od strane stranog državljanina dopušteno je samo izuzetno, ako se za dijete ne može naći usvojilac u domaćoj državi i ako ministarstvo nadležno za poslove socijalne zaštite ocijeni da je to u najboljem interesu djeteta (što je u skladu sa Haškom konvencijom o međunarodnom usvojenju).

Jedan od važnih zakona za prava djece jeste i Zakon o dječjoj zaštiti Republike Srpske (Zakon o dječjoj zaštiti Republike Srpske, 2017/2023). Ovaj zakon reguliše prava na materinski dodatak, dodatak na djecu, pomoć za opremu novorođenčeta, određene naknade, pomoći, refundacije i druga prava čiji je cilj podrška porodici i smanjenje dječijeg siromaštva.

Zakon o socijalnoj zaštiti važeći u Republici Srpskoj (Zakon o socijalnoj zaštiti, 2012/2022) definiše ulogu centara za socijalni rad kao ključnih organa starateljstva koji intervenišu kada roditelji

zanemaruju ili zloupotrebljavaju svoja prava, preduzimajući mjere od nadzora nad roditeljskim pravom do izdvajanja djeteta iz porodice (kao krajnje mjere, ponovo rukovodeći se najboljim interesom djeteta).

U pogledu radnog angažmana djece, Republika Srpska je direktno implementirala konvencije Međunarodne organizacije rada (ILO 138 i 182). U tom smislu, propisano je da se radni odnos može zasnovati samo sa licem koje je navršilo 15 godina života te da lica mlađa od 18 godina ne mogu raditi na naročito teškim fizičkim poslovima, radovima pod zemljom ili pod vodom, niti na poslovima koji bi mogli štetno uticati na njihovo zdravlje i razvoj. Zabranjen im je noćni rad i prekovremeni rad.

Krivično zakonodavstvo RS je pretrpjelo značajne izmjene, prvenstveno zbog usklađivanja sa Lanzarote konvencijom Vijeća Evrope (zaštita od seksualnog iskorištavanja). Republika Srpska je prva u BiH usvojila Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece (Zakon o posebnom registru,, 2023). Ovaj zakon ima snažnu preventivnu funkciju jer sprječava osuđena lica da rade u školama, vrtićima i drugim institucijama koje rade sa djecom. Nadalje, Krivični zakonik Republike Srpske (Krivični zakonik Republike Srpske, 2017/2025) propisuje stroge kazne za obljubu nad djetetom, upoznavanje djeteta sa pornografijom, iskorištavanje djece za pornografiju, kao i za iskorištavanje djeteta putem informaciono-komunikacionih tehnologija (tzv. dječija pornografija na internetu i *grooming*). U pogledu zaštite djece žrtava/svjedoka, u krivičnom postupku, djeca žrtve ili svjedoci imaju poseban tretman kako bi se izbjegla sekundarna viktimizacija. Tako se koriste ispitivanje uz pomoć stručnih lica, korišćenje audio-video tehnike kako se dijete ne bi sretalo sa optuženim i sl. Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku usvojen je 2010. godine, a počeo se primjenjivati početkom 2011. godine (Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, 2010). Ovim zakonom se uvodi multidisciplinarni i holistički pristup djetetu u kontaktu sa zakonom. Usvajanjem ovog zakona ostvaren je značajan napredak u pogledu zaštite dječijih prava i to djece čiju je nad kojom je počinjeno krivično djelo i djece počinitelaca krivičnih djela.

Pravni okvir Republike Srpske u oblasti dječije zaštite predstavlja sveobuhvatan sistem koji je u potpunosti napustio tradicionalno shvatanje djeteta kao objekta roditeljskog prava i prihvatio modernu paradigmu djeteta kao aktivnog nosioca ljudskih prava. Kroz analizu porodičnog, krivičnog i radnog zakonodavstva jasno se uočava direktna implementacija najviših međunarodnih standarda i njihovo prilagođavanje domaćim društvenim prilikama.

Uspoređujući različite grane prava unutar ovog okvira, primjećuje se snažna međusobna povezanost u ostvarivanju istog cilja, a to je najbolji interes djeteta. Porodično zakonodavstvo djeluje preventivno i korektivno unutar same porodice te uvodi značajne promjene poput apsolutne zabrane fizičkog kažnjavanja i obaveznog uvažavanja mišljenja djeteta u sudskim postupcima. Sa druge strane krivično zakonodavstvo djeluje represivno i zaštitno prema spoljašnjim prijetnjama. Republika Srpska je u tom segmentu napravila pionirski iskorak u regionu uspostavljanjem posebnog registra lica osuđenih za seksualnu zloupotrebu djece čime je pokazala nultu toleranciju prema pedofiliji i ispunila stroge zahtjeve evropskih konvencija.

Radno i socijalno zakonodavstvo nadopunjuju ovu zaštitu stvarajući sigurnosnu mrežu za najranjivije kategorije. Postavljanjem jasne starosne granice od petnaest godina za ulazak na tržište rada te strogim ograničenjima za rad maloljetnika domaći sistem uspostavlja balans između sticanja radnih navika i zaštite psihofizičkog razvoja djeteta. Sistem socijalne zaštite istovremeno interveniše tamo gdje porodica zakaže i obezbjeđuje neophodnu podršku kroz nadzor i materijalna davanja.

Konačni zaključak je da Republika Srpska posjeduje izuzetno moderan i usklađen pravni normativni okvir koji formalno zadovoljava sve svjetske standarde dječije zaštite. Najveći izazov za društvo i institucije više ne leži u pukom donošenju adekvatnih zakona već u njihovoj dosljednoj primjeni u praksi te u obezbjeđivanju dovoljnih ljudskih i materijalnih kapaciteta u centrima za socijalni rad i pravosuđu koji te zakone svakodnevno sprovode.

STRATEŠKI PLANOWI I POLITIKE ZAŠTITE DJECE U REPUBLICI SRPSKOJ

U Republici Srpskoj trenutno su na snazi sljedeći strateški dokumenti koji tretiraju oblast zaštite djece: Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj za period od 2022. do 2028. godine (Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite, 2021); Strategija socijalne zaštite Republike Srpske za period 2023-2029. (Vlada Republike Srpske, 2023); Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske (2021–2027) (Vlada Republike Srpske, 2021); Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske za period 2026-2032. godine (Vlada Republike Srpske, 2026). 2023: 4). Vlada Republike Srpske usvojila je Strategiju socijalne zaštite Republike Srpske za period 2023–2029. godine, koja predstavlja ključni strateško-planski dokument kojim se usmjerava razvoj sistema socijalne zaštite u njegova tri najvažnija aspekta: socijalnoj, dječijoj i porodično-pravnoj zaštiti. Opredjeljenje Vlade Republike Srpske bilo je da se pristupi izradi strateškog dokumenta koji će predstavljati osnovu za proaktivno i odgovorno upravljanje cjelokupnim sistemom socijalne zaštite u narednom sedmogodišnjem periodu. Ovo je prva Strategija socijalne zaštite Republike Srpske, a predstavlja napor institucija i ustanova sistema socijalne zaštite da, realizacijom aktivnosti proizašlih iz strateških ciljeva, koordinisano i sistemski rade na razvoju i unapređenju kvaliteta usluga u oblasti socijalne, dječije i porodično-pravne zaštite, te time doprinesu i razvoju Republike Srpske. Jedan od osnovnih zadataka Strategije, odnosno resornog ministarstva i ustanova socijalne zaštite, kao glavnih nosilaca aktivnosti, jeste podizanje kvaliteta pružanja usluga. Strategijom socijalne uključenosti Republike Srpske za period od 2021 do 2027. godine jasno je naglašeno da su djeca i mladi najznačajniji resurs razvoja Republike Srpske. Suočena sa kontinuiranim padom njihovog udjela u ukupnoj populaciji Republika Srpska poduzima čitav niz mjera na republičkom i lokalnim nivoima koje imaju za cilj zaustavljanje tih procesa i njihovog preusmjerenja u pravcu pozitivnih ishoda.

Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj za period od 2022. do 2028. godine je jedan od najvažnijih aktuelnih strateških dokumenata koji se odnosi na najmlađu populaciju, izrađen uz podršku UNICEF-a. Dokument predstavlja holistički pristup razvoju djece, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, ranoj detekciji smetnji u razvoju i ranoj intervenciji. Ovo je nastavak prethodnog istoimenog programa (2016–2020). Sadrži i Akcioni plan koji je integrisan u okviru samog dokumenta kroz operativne planove Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, koji definišu zaduženja zdravstvenih ustanova, centara za socijalni rad i predškolskih ustanova. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite podnosi Vladi Republike Srpske periodične i godišnje izvještaje o realizaciji, dok nezavisne evaluacije sprovode partnerske organizacije kao što je UNICEF. Opšti cilj ovog dokumenta je podsticanje brige za djecu u ranim uzrastima. Kao posebni ciljevi navode se: zdrava trudnoća, zdravi početak života; stvaranje prilika za rano učenje; dobro zdravlje; sigurna porodica i zajednica i jačanje i unapređivanje usluga u ranom uzrastu (Program, 2022: 48-59). Izvještaji po Akcionom planu nisu javno raspoloživi.

Strategija socijalne zaštite Republike Srpske za period 2023-2029 zamijenila je dugogodišnji ključni dokument u ovoj oblasti - Strategiju unapređenja socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja u Republici Srpskoj (2015–2020). Nakon njenog isteka, mjere za zaštitu ove kategorije djece integrisane su u šire okvire socijalne zaštite. Krajem 2023. godine usvojena je i nova krovna Strategija socijalne zaštite u Republici Srpskoj. Fokus Strategije je na deinstitucionalizaciji (smanjenje broja djece u domovima), razvoju hraniteljstva, jačanju centara za socijalni rad i podršku biološkim porodicama u riziku. Strateški ciljevi navedeni u ovoj strategiji su: 1) omogućiti razvoj novih i unapređenje kvaliteta postojećih usluga uz bolje ciljanje potreba korisnika u sistemu socijalne zaštite; 2) stalno unaprijeđivati sistem dječije i porodično-pravne zaštite sa fokusom na razvoj preventivnih mjera podrške i 3) povećati stepen izgrađenosti u socijalnoj, dječijoj i porodično-pravnoj zaštiti i jačati

mehanizme međusektorske podrške i saradnje. Ova strategija ima pripadajući Akcioni plan. Ne nalazimo izvještaje ministarstva o realizaciji strategije. Za prethodnu strategiju (2015-2020), ministarstvo je izradilo Evaluacioni izvještaj. U izvještaju se navodi da je od ukupno šest određenih prioriteta strateških oblasti napredak postignut u četiri od njih. Riječ je o oblastima preventivne zaštite, hraniteljstva, institucionalnog zbrinjavanja i podrške mladima u procesu osamostaljivanja. Strateški ciljevi i programski prioriteti koji se odnose na usvajanje i starateljstvo i dalje ostaju otvoreni. Njihova realizacija planirana je u narednom periodu, prije svega kroz primjenu novog Porodičnog zakona, koji je počeo da važi 01.09.2023. godine

Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske (2021–2027) predstavlja sveobuhvatan dokument javne politike čiji je primarni cilj unaprijeđenje kvaliteta života najranjivijih kategorija stanovništva i sistemsko smanjenje siromaštva u Republici Srpskoj. Glavna svrha ove strategije ogleda se u prevazilaženju ukorijenjenih sistemskih prepreka i stvaranju adekvatnih uslova za podizanje životnog standarda onih društvenih grupa koje su socijalno isključene ili se nalaze na marginama društva, pri čemu se jasno prepoznaje da socijalna isključenost najčešće nastaje kao direktna posljedica siromaštva, nedostatka obrazovanja, nezaposlenosti ili različitih oblika diskriminacije. U tom kontekstu, dokument je specifično fokusiran na poboljšanje socio-ekonomskog položaja nekoliko ključnih ranjivih grupa, među kojima se posebno ističu djeca i mladi, sa posebnim osvrtom na pojedince koji dolaze iz siromašnih porodica ili su bez roditeljskog staranja, zatim lica sa invaliditetom, nezaposlena lica pri čemu se posebna pažnja posvećuje nekvalifikovanim radnicima i mladima koji aktivno traže zaposlenje, te starijim licima i ostalim marginalizovanim grupama stanovništva. Kako bi se postigao viši stepen socijalne kohezije i uključenosti, strategija kao apsolutne prioritete u oblasti socijalne zaštite definiše kontinuirani razvoj socijalnih usluga u lokalnoj zajednici, što podrazumijeva osnaživanje lokalnih mehanizama i usluga podrške čime bi se omogućilo da ranjive grupe ostanu integrisane u svom prirodnom okruženju, umjesto da budu izolovane i smještene u različite institucije. Usko povezana sa ovim prioritetom je i nužnost procesa deinstitucionalizacije, koja podrazumijeva jasnu orijentaciju ka značajnom smanjenju broja korisnika u velikim, zatvorenim socijalnim ustanovama i postepeni prelazak na zbrinjavanje u hraniteljskim porodicama ili manjim, prilagođenim stambenim jedinicama uz adekvatnu podršku zajednice. Pored toga, kao ključni element za uspješnu implementaciju navedenih socijalnih politika prepoznata je i međusektorska saradnja sa nevladinim sektorom, koja zahtijeva obezbjeđivanje systemske institucionalne podrške razvoju privatnog i civilnog sektora, te intenziviranje njihove sinergije sa javnim sektorom u procesu pružanja inovativnih i dostupnih socijalnih usluga. Važno je naglasiti da je značajan dio ovog strateškog dokumenta posvećen analizi i saniranju posljedica pandemije virusa korona, pri čemu se apostrofira činjenica da su restriktivne mjere i prateća ekonomska kriza ostavile razorne socijalno-ekonomske posljedice po cjelokupno društvo, naročito negativno utičući na mentalno zdravlje stanovništva, materijalni položaj porodica i stabilnost tržišta rada, zbog čega su mjere aktuelne socijalne politike morale biti hitno redefinisane i sistemski prilagođene ovim novim, nepredviđenim izazovima. Konačno, cjelokupna strategija je metodološki i suštinski usklađena sa globalnim Ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih nacija, prvenstveno sa onim ciljevima koji se eksplicitno odnose na iskorjenjivanje siromaštva u svim njegovim oblicima, smanjenje postojećih društvenih nejednakosti, te obezbjeđivanje adekvatne zdravstvene zaštite, opšteg prosperiteta i kvalitetnog, inkluzivnog obrazovanja za sve članove društva. Strategija je definisala sljedeće ciljeve socijalnog uključivanja: Unaprijeđenje socijalnog položaja djece, mladih i porodica sa djecom; Borba protiv siromaštva; Izjednačavanje mogućnosti i ukidanje diskriminacije lica sa invaliditetom; Sigurna starost; Potpuna rodna ravnopravnost i Izgradnja tolerantnog društva za sve (Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske (2021–2027), 2020).

Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske za period 2026-2032. godine je planski dokument kojim Republika Srpska sistematski uređuje prevenciju, zaštitu žrtava i postupanje

prema počiniocima nasilja u porodici. Njome se utvrđuju ciljevi, mjere i nosioci aktivnosti (institucije sistema, centri za socijalni rad, policija, pravosuđe, zdravstvene i obrazovne ustanove) u sedmogodišnjem periodu, kako bi se nasilje smanjilo, žrtve bile bolje zaštićene, a institucionalni odgovor bio usklađen i efikasan. Na osnovu definisanih strateških fokusa i predložene vizije razvoja, utvrđuju se sljedeći sveobuhvatni strateški ciljevi: 1) prevencija nasilja u porodici, kroz podizanje svijesti i edukacije; 2) jačanje sistema zaštite, pomoći i podrške žrtvama nasilja u porodici; 3) efikasno procesuiranje učinilaca krivičnih djela nasilja u porodici i 4) praćenje sprovođenja zakona, politika i mjera protiv nasilja u porodici. Kako se radi o dokumentu koji je tek započeo sa implementacijom ovog momenta je nemoguće sagledati stanje njegove realizacije. Republika Srpska ima kontinuitet strateškog planiranja u ovoj oblasti od 2010. godine. Usvojene su sljedeće strategije: prva Strategija za borbu protiv nasilja u porodici do 2013, zatim Strategija za suzbijanje nasilja u porodici (2014-2019) i Strategija za suzbijanje nasilja u porodici (2020-2024). Na zvaničnom sajtu ministarstva porodice, omladine i sporta, nalazimo Informaciju o implementaciji Strategije za suzbijanje nasilja u porodici (2014-2019. godina). U navedenoj Informaciji se konstatuje, da Ministarstvo porodice, omladine i sporta u skladu sa Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici prati cjelokupno stanje u oblasti nasilja u porodici, a na osnovu evidencija nadležnih organa i ustanova, tj. subjekata zaštite od nasilja u porodici (policije, centara za socijalni rad/službi socijalne zaštite, zdravstvenih ustanova, obrazovnih ustanova i nadležnih sudova). Prema podacima koji su prikupljeni u prethodnom periodu u Republici Srpskoj, žrtve nasilja u porodici su u najvećem broju žene i djeca, te da se situacija u Republici Srpskoj u pogledu nasilja u porodici nije različita u odnosu na razvijene evropske zemlje. U posmatranom izvještajnom periodu kao postignuća su navedeni: usvajanje Izmjena i dopuna Zakona o zaštiti od nasilja u porodici; značajan broj realizovanih obuka policijskih službenika, socijalnih, zdravstvenih i drugih radnika po ovoj tematici i jačanje kapaciteta sigurnih kuća u Republici Srpskoj. Kao problemi u implementaciji Strategije navode se: nedostatak finansijskih sredstava i slaba održivost (zavisnost od donatorskih sredstava); slabost u koordinaciji između nadležnih institucija i visok procenat recidiva počinitelja (Informacija o implementaciji Strategije za suzbijanje nasilja u porodici (2014-2019. godina), 2020).

PRONATALITETNA POLITIKA I PRAVA PO OSNOVU ZAKONA O DJEČIJOJ ZAŠTITI U REPUBLICI SRPSKOJ

Smanjenje nataliteta predstavlja univerzalni demografski izazov koji pogađa sva razvijena društva. Sve veći broj ekonomski naprednih zemalja, suočava se s fertilitetom ispod nivoa potrebnog za održavanje stanovništva. Navedeno važi i za Republiku Srpsku. Ovaj trend ne samo da utiče na demografsku strukturu, već ima i dalekosežne ekonomske i socijalne posljedice, smanjujući broj radno sposobnog stanovništva odgovornog za osiguravanje kvaliteta života svih građana, naročito onih koji zahtijevaju dodatnu društvenu podršku (Marinković, 2014: 7). Opisani proces nastaje usljed smanjenja broja žena u fertilnom periodu, planiranja porodice, produženog školovanja, povećanja stepena obrazovanja stanovništva, kasnog sklapanja braka, postojanja kontrole rađanja, povećanja steriliteta, migracija i sl. Takođe, izmijenjena je i struktura porodice pa tako u porodicama u Republici Srpskoj dominiraju samci, jednoroditeljske porodice, vanbračne zajednice i porodice sa jednim ili dvoje djece. Potrebno je praviti razliku između termina populaciona politika i termina planiranje porodice. Populaciona politika je dio socijalne politike i mjere populacione politike ne moraju nužno izazivati promjene u rađanju. One teže harmonizaciji odnosa u društvu. Planiranje porodice je egzaktniji pojam i podrazumijeva određivanje željenog broja djece (*Ibid*, str. 7).

Prema zvaničnim statističkim podacima Republika Srpska od 2002. godine pa do danas bilježi negativan prirodni priraštaj koji se u 2002. godini kretao u iznosu od – 644 do -6184 koliko iznosi u 2025. godini. Shodno ovakvim kretanjima država je u obavezi da preduzima mjere pronatalitetne

politike. Pronatalitetna politika predstavlja skup mjera koje država provodi kako bi potakla natalitet i povećala broj stanovnika. Zapravo radi se o javnoj politici koja je usmjerena na povećanje broja rođenih odnosno nataliteta (Uporediti: Milinković, 1996: 99-109).

U nastavku rada damo poređenje broja rođenih u Republici Srpskoj za petogodišnji period

Tabela 1. Poređenje broja rođenih i umrlih u Republici Srpskoj za petogodišnji period (2020-2024)

Godina	Broj rođenih	Broj umrlih	Prirodni priraštaj
2020	9.161	16.582	-7.421 (-6,5 ‰)
2021	9.274	19.002	-9.728 (-8,6 ‰)
2022	9.118	16.263	-7.145 (-6,4 ‰)
2023	9.309	13.508	-4.199 (-3,7 ‰)
2024	9.227	14.136	-4.909 (-4,4 ‰)
Prosjek za pet godina	9.217	15.898	-6.804 (-5,92 ‰)

Izvor: Republički zavod za statistiku – Demografska statistika, Statistički bilten za 2024. godinu

Izloženi podaci jasno pokazuju trajni negativan prirodni priraštaj u Republici Srpskoj u cijelom petogodišnjem periodu 2020–2024. U svakoj godini broj umrlih je značajno veći od broja rođenih, pa se stanovništvo prirodno smanjuje za nekoliko hiljada ljudi godišnje. Najgora godina je 2021, sa skoro 10.000 ljudi više umrlih nego rođenih (–8,6 ‰), što vjerovatno ima veze i sa posljedicama pandemije. Nakon toga se negativan priraštaj nešto smanjuje (–3,7 ‰ u 2023), ali i dalje ostaje jasan trend depopulacije. Petogodišnji prosjek prirodnog priraštaja oko –5,9 ‰ znači da je pad broja stanovnika kroz prirodno kretanje konstantan, a ne slučajan izuzetak. Suštinski, nema znaka demografskog oporavka. Istina rađa se stabilno oko 9.200–9.300 djece godišnje, ali je broj umrlih mnogo veći, pa bez ozbiljnih pronatalitetnih i migracionih politika RS dugoročno ulazi u demografsko starenje i smanjenje stanovništva.

U nastavku rada bavićemo se pravima iz dječije zaštite s osvrtom na socijalne i pronatalitetne mjere i ciljeve.

Prava iz dječije zaštite prema članu 10. Zakona o dječijoj zaštiti su: 1) Pomoć za opremu novorođenčeta (član 11-12.); Materinski dodatak (član 13-16.); Dodatak na djecu (član 17-25.); Refundacija naknade plate za vrijeme korišćenja porodijskog odsustva (član 26-29.); Refundacija naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege djeteta do tri godine života (član 30-31.); Refundacija naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege i staranja o djetetu sa smetnjama u razvoju (član 32-33a.); Zadovoljavanje razvojnih potreba djece (član 34-35.); Pronatalitetna naknada za trećerođeno i četvrtorođeno dijete (član 36.) i Naknada roditelju-njegovatelju ili njegovatelju (članovi: 36a-36g.) (Javni fond za dječiju zaštitu Republike Srpske, 2026).

Pravo na pomoć za opremu novorođenčeta ima majka ili drugo lice u skladu sa Zakonom o dječijoj zaštiti koja ima prebivalište u Republici Srpskoj, najmanje godinu dana prije rođenja djeteta. Pravo se ostvaruje za svako novorođeno dijete u porodici nezavisno od materijalnog statusa porodice i mjesta rođenja djeteta. Ovo pravo se ostvaruje jednokratno u novčanom iznosu od 500 KM.

Materinski dodatak u Republici Srpskoj iznosi 406 KM mjesečno (za 2025. godinu) i namijenjen je isključivo nezaposlenim majkama koje imaju prebivalište u RS najmanje godinu dana prije porođaja, mada se ovaj uslov može ispuniti i preko prebivališta oca djeteta, kao i u slučaju stranih državljanke sa regulisanim boravkom. Redovna isplata traje 12 mjeseci za prvo i drugo dijete, odnosno 18 mjeseci za blizance i svako treće i naredno dijete. Sistem pruža i snažnu zaštitu u teškim životnim situacijama, pa se tako u slučaju smrti majke ili napuštanja djeteta pravo isplate prenosi na oca, dok je u slučaju tragičnog gubitka bebe majci zagarantovana isplata od najmanje 60 dana, koja se uz ljekarsku procjenu potrebnu za fizički i psihički oporavak može produžiti i do maksimalnih 12 mjeseci. Dodatak na djecu u Republici Srpskoj isplaćuje se za prvo, drugo, treće i četvrto dijete do

njihove 15. godine (uz redovno školovanje), a odobrenje zavisi od strogog imovinskog cenzusa po kojem mjesečni prihodi po članu porodice ne smiju prelaziti iznose od 180 do 207 KM, dok procijenjena vrijednost pokretne imovine (npr. automobila) mora biti manja od 11.700 KM. Mjesečni iznosi za 2025. godinu iznose 117,18 KM za prvo, drugo i četvrto dijete, te 169,26 KM za treće dijete. S druge strane, djeca iz osjetljivih kategorija, uključujući djecu sa smetnjama u razvoju, djecu pod starateljstvom, te djecu čiji roditelji primaju socijalnu pomoć ili tuđu njegu, ostvaruju ovo pravo potpuno nezavisno od materijalnog statusa i reda rođenja. Za ove ranjive grupe dodatak je uvećan i iznosi 208,32 KM mjesečno, a starosna granica za primanje se pomjera do 18., odnosno do 26. godine života ukoliko se redovno školuju.

Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme porodijskog odsustva omogućava poslodavcima, preduzetnicima i licima koja obavljaju samostalnu profesionalnu djelatnost da povrate sredstva koja isplaćuju radnicima tokom porodijskog bolovanja. Za ostvarivanje ovog prava, neophodno je da su korisnik refundacije i porodijska uredno registrovani u Poreskoj upravi Republike Srpske, te da su doprinosi za dječju zaštitu redovno uplaćivani za sve zaposlene radnike, kako godinu dana prije, tako i tokom samog odsustva. Dodatni ključni uslovi su da porodijska ima prijavljeno prebivalište u Republici Srpskoj najmanje godinu dana prije početka odsustva, da joj je poslodavac zvanično odobrio korišćenje bolovanja, i da joj poslodavac redovno isplaćuje naknadu plate za sve vrijeme trajanja porodijskog odsustva.

Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege djeteta do tri godine života omogućava poslodavcima, preduzetnicima i licima u samostalnoj djelatnosti da povrate sredstva isplaćena roditelju koji koristi ovu mjeru. Da bi se ovo pravo ostvarilo, neophodno je da su korisnik refundacije i zaposleni roditelj uredno registrovani u Poreskoj upravi Republike Srpske, te da se doprinosi za dječju zaštitu redovno uplaćuju ne samo za tog roditelja, već i za sve ostale zaposlene radnike. Pored toga što poslodavac mora zvanično odobriti ovakav režim rada i redovno isplaćivati naknadu radniku, ključni medicinski uslov za odobrenje je prilaganje stručnog nalaza ovlašćenog doktora medicine o potrebi pojačane njege djeteta, pri čemu taj nalaz ne smije biti stariji od šest mjeseci.

Pravo na zadovoljavanje razvojnih potreba djece ostvaruje se kroz tri ključna programa Fonda usmjerena na podršku, socijalizaciju i inkluziju najranjivijih kategorija. Centralni projekat je "Socijalizacija djece Republike Srpske", koji omogućava ljetovanje u Bečićima za djecu uzrasta od 6 do 15 godina (odnosno do 18 godina za djecu sa smetnjama u razvoju) koja dolaze iz socijalno ugroženih porodica ili imaju zdravstvene poteškoće. Pored toga, Fond pruža sistemsku podršku manifestacijama od opšteg interesa za djecu, poput obilježavanja "Dječije nedjelje", festivala i sportskih takmičenja, dok treći važan segment obuhvata program sufinansiranja boravka u predškolskim ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja i djecu sa smetnjama u razvoju, koji se realizuje u saradnji sa nadležnim ministarstvima.

Pronatalitetna naknada za trećerođeno i četvrtorođeno dijete je jednokratna novčana pomoć koja iznosi 600 KM za treće, odnosno 450 KM za četvrto dijete, a isplaćuje se majci potpuno nezavisno od materijalnog statusa porodice ili mjesta rođenja djeteta. Osnovni uslov je da majka ima prijavljeno prebivalište u Republici Srpskoj najmanje godinu dana prije porođaja, mada zakon dozvoljava izuzetak po kojem se pravo može ostvariti i ukoliko taj vremenski uslov ispunjava otac djeteta. Ovu naknadu mogu dobiti i majke koje su strane državljanke, pod uslovom da imaju regulisan stalni ili privremeni boravak u trajanju od najmanje godinu dana, da je dijete rođeno na teritoriji RS, te da majka ne prima sličnu vrstu pomoći u svojoj matičnoj državi.

Naknada roditelju-njegovatelju ili njegovatelju je specifično pravo namijenjeno jednom od roditelja (ili njegovatelju) koji zbog cjelodnevne brige o djetetu sa teškim smetnjama u razvoju ne može biti zaposlen, jer je djetetu neophodna konstantna tuđa njega i pomoć. Ovo pravo se može ostvarivati najduže do navršene 30. godine života djeteta, uz osnovni uslov da ono nije smješteno u

ustanovu za dnevno zbrinjavanje ili hraniteljsku porodicu. Iznos ove naknade je zakonski vezan za 100% iznosa najniže plate u Republici Srpskoj iz prethodne godine, što znači da se redovno usklađuje. Kroz ovu izuzetno važnu mjeru, sistem prepoznaje da njega djeteta sa invaliditetom predstavlja posao na puno radno vrijeme, te roditeljima pruža stabilnu mjesečnu finansijsku sigurnost kao kompenzaciju za nemogućnost učešća na tržištu rada. Sistem dječije zaštite u Republici Srpskoj, posmatran kroz prizmu važećeg zakonskog okvira, primarno funkcioniše kao mehanizam socijalne sigurnosti i zaštite na radu, dok su njegovi stvarni pronatalitetni dometi izrazito ograničeni. Iako zakonodavac nudi visok nivo zaštite radnih prava majki kroz potpunu refundaciju naknade plate poslodavcima, te obezbjeđuje esencijalnu podršku ranjivim kategorijama stanovništva kroz mjere poput statusa roditelja-njegovatelja i materinskog dodatka, ove politike ne generišu demografski rast. Osnovni limitirajući faktor leži u samoj strukturi finansijskih podsticaja: redovni dječiji dodatak podliježe rigoroznom imovinskom cenzusu, čime se iz sistema podrške isključuje reproduktivno najvažnija srednja klasa, dok su direktne pronatalitetne naknade isključivo jednokratnog karaktera i ne prate dugoročne ekonomske zahtjeve roditeljstva. Shodno tome, postojeća socijalna politika uspješno ublažava rizike od dječijeg siromaštva i radne diskriminacije porodilja, ali se u praksi pokazuje kao neadekvatna za preokretanje negativnog prirodnog priraštaja, s obzirom na to da ne rješava makroekonomske i strukturne uzroke pada nataliteta, poput stambene neizvjesnosti i dugoročne finansijske nesigurnosti mladih porodica. Konačno, glavni problem leži u mortalitetu. Čak i kada bi Zakon o dječijoj zaštiti bio savršen i kada bi se natalitet povećao za 10%, Republika Srpska ima izrazito staru populaciju (kao i ostatak Balkana). Sa prosječno skoro 16.000 umrlih godišnje u posmatranom petogodišnjem periodu, sam biološki gubitak je preveliki da bi ga isključivo sistem dječije zaštite mogao kompenzovati. Važan aspekt analize funkcionisanja sistema dječije zaštite u Republici Srpskoj jeste način njegovog finansiranja. Sistem se ne oslanja na jedan izvor, već na kombinaciju doprinosa, budžetskih i drugih sredstava, što utiče na stabilnost ostvarivanja prava djece. Sredstva za finansiranje dječije zaštite obezbjeđuju se iz sljedećih izvora: doprinosa za dječiju zaštitu, utvrđenog zakonom kojim se uređuje oblast doprinosa; budžeta Republike, kada JU Fond za dječiju zaštitu Republike Srpske, na osnovu doprinosa, ne uspije da obezbijedi dovoljno sredstava za realizaciju prava iz zakona; prihoda od izdavanja, odnosno prometa hartija od vrijednosti; poklona, donacija i priloga fizičkih i pravnih lica; korištenja raspoloživih sredstava i prava i kreditnih sredstava.

Tabela 2. Struktura korisnika prava po osnovu Zakona o dječijoj zaštiti u Republici Srpskoj u periodu 2020-2023. godina

Broj korisnika po pravima	2020	2021	2022	2023
Pravo na pomoć za opremu novorođenčeta (broj korisnika djece)	9.539	8.707	9.420	8.550
Pravo na materinski dodatak	5.385	5.329	5.096	4.353
Pravo na dodatak na djecu	15.848	14.572	20.251	19.942
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme korišćenja porodijskog odsustva	4.394	4.111	4.440	5.214
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege djeteta do tri godine života	18	17	23	29
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege i brige o djetetu sa smetnjama u razvoju	290	348	385	452
Pravo na zadovoljavanje razvojnih potreba djece (broj djece)	-	1.310	1.559	2.046
Pravo na pronatalitetnu naknadu za trećerodeno i četvrtorodeno dijete (ukupan broj djece)	1.710	1.621	1.710	1.794
Pravo na naknadu roditelju-njegovatelju ili njegovatelju	432	499	625	610

Izvor podataka: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske (UNICEF, 2024: 18)

Kvantitativna analiza kretanja broja korisnika prava iz oblasti dječije zaštite u periodu od 2020. do 2023. godine empirijski potvrđuje tezu da aktuelni zakonski okvir primarno ostvaruje funkciju socijalne i radno-pravne zaštite, dok izostaju mjerljivi pronatalitetni efekti. Naime, evidentan pad broja korisnika pomoći za opremu novorođenčeta – indikatora koji direktno korelira sa ukupnim brojem rođene djece – sa 9.539 u 2020. na 8.550 u 2023. godini, ukazuje na nastavak negativnih demografskih trendova uprkos postojećim finansijskim mjerama. S druge strane, uočljiva je jasna strukturna promjena u radnom statusu porodilja: dok broj korisnica materinskog dodatka (nezaposlene majke) opada, bilježi se kontinuiran rast odobrenih refundacija naknade plate poslodavcima (sa 4.394 na 5.214). Ovakav trend implicira da sistem veoma efikasno štiti zaposlene majke i da teret rađanja sve više preuzimaju žene integrisane na tržište rada. Pored toga, nagli skok broja korisnika dodatka na djecu u 2022. godini (preko 20.000) rezultat je relaksacije zakonskih cenzusa, dok stabilan rast broja korisnika prava usmjerenih na njegu djece sa smetnjama u razvoju (rad sa polovinom radnog vremena, naknada roditelju-njegovatelju) potvrđuje da Fond uspješno produbljuje svoju socijalnu i humanitarnu misiju, ali ostaje bez kapaciteta da generiše opštu demografsku ekspanziju.

Tabela 3. Struktura ukupnih izdvajanja iz budžeta JU Fond za dječiju zaštitu Republike Srpske u periodu 2020-2023. godina

PRAVO	2020	2021	2022	2023
Pravo na pomoć za opremu novorođenčeta	2.384.750	2.176.750	4.709.500	4.275.000
Pravno na materinski dodatak	26.163.405	25.896.510	24.766.965	21.155.175
Pravo na dodatak na djecu	12.816.387	14.062.647	29.081.584	34.859.032
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme korišćenja porodijskog odsustva	57.133.428	59.791.738	65.773.139	81.137.721
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege djeteta do tri godine života	57.152	97.189	121.582	142.659
Pravo na refundaciju naknade plate za vrijeme rada sa polovinom punog radnog vremena radi pojačane njege i brige o djetetu sa smetnjama u razvoju	2.403.096	2.837.561	3.199.434	4.232.699
Pravo na zadovoljavanje razvojnih potreba djece	0	923.877	1.174.992	1.469.147
Pravo na pronatalitetnu naknadu za trećerodeno i četvrtorodeno dijete	986.250	932.250	979.500	1.019.700
Pravo na naknadu roditelju-njegovatelju ili njegovatelju	362.588	781.168	4.042.798	4.755.590
UKUPNO KM	102.307.056	107.499.690	133.849.498	153.046.723

Izvor podataka: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske (UNICEF, 2024: 20)

Analiza finansijskih izdvajanja Javnog fonda za dječiju zaštitu u periodu od 2020. do 2023. godine ukazuje na kontinuiran rast ukupnog budžetskog opterećenja, koje je sa 102,3 miliona KM u 2020. godini poraslo na preko 153 miliona KM u 2023. godini. Ipak, dublja dekonstrukcija ovih troškova dodatno osnažuje zaključak o socijalnoj, a ne pronatalitetnoj prirodi sistema. Više od polovine ukupnog budžeta (preko 81 milion KM u 2023.) alokira se isključivo na refundaciju naknada plata porodiljama, što, uz kontinuiran pad izdvajanja za nezaposlene majke (materinski dodatak je pao sa 26,1 na 21,1 milion KM), potvrđuje tezu da država primarno subvencionije zaštitu radnih prava i tržište rada. Značajan skok izdvajanja za opremu novorođenčeta u 2022. godini (sa 2,1 na 4,7 miliona

KM), uprkos ranije utvrđenom padu broja rođene djece, direktna je posljedica administrativnog povećanja nominalnog iznosa naknade, a ne demografskog rasta. Sličan eksponencijalni rast primjetan je i u domenima dječijeg dodatka i naknade za roditelje-njegovatelje (koja je višestruko uvećana sa 362 hiljade na 4,7 miliona KM), što reflektuje usklađivanje zakonskih iznosa sa rastom najniže plate i širenje socijalnih prava ranjivih kategorija. Dakle, snažan rast budžeta Fonda ne predstavlja rezultat povećanog nataliteta, već je posljedica inflatornih usklađivanja, rasta plata i ekspanzije socijalnih davanja ka postojećim porodicama i ugroženim grupama.

ZAKLJUČAK

Najprije valja istaći, da Republika Srpska u oblasti zaštite djece ima snažan pozitivnopravni okvir koji je u najvećem dijelu implementirao propisane međunarodne standarde u ovoj oblasti. Uspostavljanjem alimentacionog fonda zaokružice se sistem dječije zaštite u organizacionom i funkcionalnom pogledu. Takođe, primjećujemo priličnu hiperinflaciju kako organskih dokumenata koji tretiraju oblast dječije zaštite tako i dokumenata iz oblasti zdravstvene, socijalne, radne i krivično-pravne i druge materije koji uzimaju u obzir i prilično adekvatno tretiraju zaštitu djece po različitim osnovama. Navedeni dokumenti su uglavnom rađeni u saradnji sa relevantnim međunarodnim partnerima i stručnim organizacijama prema najsavremenijim metodologijama. U svjetlu ovog istraživanja napravljen je kraći osvrt i na pronatalitetnu politiku u Republici Srpskoj imajući u vidu rapidan pad nataliteta.

Dubinska analiza javnih politika u oblasti zaštite prava djece pokazala je manjkavosti u oblasti praćenja i izvještavanja po stratejskim dokumentima i javnim politikama na način da isto nije urađeno ili je ostalo dalje od javnosti. Štaviše, analize su sprovodila međunarodna tijela i Služba za reviziju javnog sektora u Republici Srpskoj pri čemu se njihovi izvještaji odnose samo na finansijske zahvate strateških i zakonskih akata ali ne i na njihovu funkcionalnu dimenziju, ostvarene rezultate i postignute ciljeve. Tragom, dostupnih izvještaja, da se zaključiti, da su izdvajanja za različite oblike dječije zaštite disperzna, uglavnom socijalno usmjerena i nužno projektovana te da uglavnom bivaju nedovoljna i da postojeće mjere pronatalitetne politike nisu dovoljne da bi u nekom optimalnom roku mogle postići željene rezultate. Postavljeni imovinski cenzus ima poražavajući i obeshrabljujući karakter i više liči socijalnoj, a veoma malo afirmativnoj i podsticajnoj naravi.

U narednom vremenu potrebno je izvršiti analizu, monitoring i evaluaciju svih strateških dokumenata u oblasti zaštite djece kako s finansijskog tako i sa aspekta ostvarenih ciljeva, prioriteta, mjera i aktivnosti te iste podvrgnuti reviziji. Takođe, potrebna je analiza postojećih prava u oblasti dječije zaštite njihova dopuna i konsolidacija te liberalizacija u domenu pronatalitetne politike.

Literatura

1. ALDI. (2007). *Priručnik za analizu javnih politika: Uvod u proces kreiranja javnih politika na lokalnom nivou*. Goražde: Agencija za lokalne razvojne inicijative. <https://www.aldi.ba/publications/Prirucnik%20za%20analizu%20javnih%20politika%20.pdf>, pristupljeno: 07.03.20206.
Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet.
2. Council of Europe. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, 12.03. 2026. godine.
3. Council of Europe. (1996). *European Convention on the Exercise of Children's Rights*. <https://rm.coe.int/european-convention-on-the-exercise-of-children-s-rights/1680a40f72>, 12.03. 2026. godine.
4. Council of Europe. (2007). *Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. <https://rm.coe.int/1680084822>, 12.03. 2026. godine.

5. Hague Conference on Private International Law. (1980). *Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction*. <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24>, 12.03. 2026. godine.
6. Hague Conference on Private International Law. (1993). *Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption*. <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=33> [web:262], 12.03. 2026. godine.
7. International Labour Organization. (1973). *Minimum Age Convention, 1973 (No. 138)*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/minimum-age-convention-1973-no-138>, 12.03. 2026. godine.
8. International Labour Organization. (1999). *Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)*. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182, 12.03. 2026. godine.
9. Javni fond za dječiju zaštitu Republike Srpske. (2026). *Ostvarivanje i primjena prava iz Zakona o dječijoj zaštiti*. Preuzeto 13. marta 2026. sa <https://www.jfdz.org/sr/page/39/ostvarivanje-i-primjena-prava-iz-zakona-o-djecijoj-zastiti>.
10. *Krivični zakonik Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, "Sl. glasnik BiH", br. 9/2024 - odluka US BiH, "Sl. glasnik RS" 105/2024 - odluka US, 19/2025, "Sl. glasnik BiH", br. 14/2025 - odluka US BiH, "Sl. glasnik RS", br. 31/2025 i 85/2025 - odluka US).
11. Marinković, D. (2014). Demografske determinante populacione politike Republike Srpske.
12. Milinković, D. (1996). *Populacijska politika*. „Ljetopis socijalnog rada“, 3(1), 99-109. <https://hrcak.srce.hr/file/291886>, 12.03. 2026. godine.
13. Petak, Z., Petek, A., & Petković, K. (2014). Pojmovnik javnih politika. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
14. Peters, B. G. (2005). *The problem of policy problems*. „Journal of Comparative Policy Analysis“, 7 (4), 349–360. <https://web.pdx.edu/~nwallace/PATF/Peters.pdf>, 12.03. 2026. godine.
15. *Porodični zakon*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/2023, 27/2024, 20/2025 - odluka US i 61/2025.
16. Republički zavod za statistiku Republike Srpske. (2024). *Demografska statistika (Statistički bilten)*. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/stanovnistvo/BiltenDemografskaStatistika_2024_WEB.pdf, 12.03. 2026. godine.
17. UNICEF. (2023). Studija izvodljivosti otpornosti sistema socijalne zaštite u krizama sa fokusom na pružanje novčanih naknada u vanrednim situacijama u Republici Srpskoj. <http://skr.rs/zKST>, 13.03. 2026. godine.
18. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>, 12.03. 2026. godine.
19. United Nations. (2000a). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict*, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children>, 12.03. 2026. godine.
20. United Nations. (2000b). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>, 12.03. 2026. godine.
21. United Nations.. (2011). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-communications>, 12.03. 2026. godine.
22. Vlada Republike Srpske, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite. (2022). *Program za rani rast i razvoj djece u Republici Srpskoj za period od 2022. do 2028. godine*. <https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Publikacije/Documents/Program%20za%20rani%20rast%20i%20razvoj%2022-28.pdf> [web:311], 12.03. 2026. godine.
23. Vlada Republike Srpske. (2021). *Strategija socijalne uključenosti Republike Srpske (2021–2027)*. <https://www.unicef.org/bih/media/6496/file/Strategija%20socijalne%20uklju%C4%8Denosti%20Republike%20Srpske%202021-2027.pdf>, 12.03. 2026. godine.
24. Vlada Republike Srpske. (2023). *Strategija socijalne zaštite Republike Srpske za period 2023–2029*. <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/dokumenti/Documents/STRATEGIJA%20pdf.pdf>, 12.03. 2026. godine.
25. Vlada Republike Srpske. (2023). *Strategija socijalne zaštite Republike Srpske za period 2023-2029*. <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/dokumenti/Documents/STRATEGIJA%20pdf.pdf>, 12.03. 2026. godine.
26. Vlada Republike Srpske. (2026). *Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske za period 2026-2032. godine*. <https://tinyurl.com/2ame6vhf>, 12.03. 2026. godine.
27. *Zakon o dječijoj zaštiti Republike Srpske*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 114/2017, 122/2018, 107/2019, 119/2021 i 112/2023.
28. *Zakon o posebnom registru lica pravosnažno osuđenih za krivična djela seksualne zloupotrebe i iskorištavanja djece*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 28/2023.

29. *Zakon o socijalnoj zaštiti*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 37/2012, 90/2016, 94/2019, 42/2020 - dr. uredba i 36/2022.
30. *Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020.

**PUBLIC POLICIES IN THE AREA OF CHILD PROTECTION
IN REPUBLIKA SRPSKA**

**Dr. Nevenko Vranješ, Associate Professor
Faculty of Political Sciences of the University of Banja Luka**

Abstract: *In the theory and practice of human rights and social policy, children are classified as vulnerable groups. The most vulnerable groups include children without parental care, children in poverty, children with developmental disabilities, migrant and refugee children, children victims of violence, and children from minority communities. These categories are also the subject of numerous international conventions, resolutions, and agreements. Children's rights, child protection, and the best interests of the child are constitutionally guaranteed values. In other words, child protection is an activity of general or public interest that receives special attention. Public policies represent decisions and activities that public entities make and implement in a specific social area to prevent and address certain problems. The subject of this paper is public policies in the area of child protection in Republika Srpska. Public policies in child protection in Republika Srpska are based on special laws and strategies that regulate the system of social and child protection, stakeholders, beneficiaries, and their rights. In line with the subject, the paper examines the strategic, legislative, institutional, and substantive framework of public policies implemented in Republika Srpska in this area. The aim is to comprehensively analyse the state of public policies through the lens of international standards, assess their capacity and effectiveness as well as shortcomings. Finally, the paper offers recommendations for redefining existing policies and introducing new solutions in this area. The paper employs content analysis, legal exegesis, statistical methods, and comparative methods with selected international standards and practices from other countries.*

Keywords: *children, public policies, child protection, Republika Srpska, and pro-natalist policy.*

OD OBITELJSKOG PROBLEMA DO DRUŠTVENE DEVIJACIJE: INSTITUCIONALNA I DISKURZIVNA NEVIDLJIVOST NASILJA MALOLJETNIKA NAD RODITELJIMA I STARIJIM ČLANOVIMA OBITELJI²³⁰

Prof. dr. sc. Jasminka Zloković²³¹

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

Sažetak: *Nasilje maloljetnika nad roditeljima i starijim članovima obitelji predstavlja jedan od najmanje konceptualiziranih i empirijski nedovoljno vidljivih oblika obiteljskog nasilja, ali i paradigmatički primjer društveno konstruirane devijacije koja ostaje izvan dominantnih normativnih, pravnih i institucionalnih okvira. Riječ je o fenomenu koji se, unatoč značajnim emocionalnim, relacijskim i sigurnosnim implikacijama, reproducira kroz procese privatizacije, depolitizacije i diskurzivne marginalizacije, čime se sustavno isključuje iz javnog i znanstvenog fokusa. Polazeći od teorijskih okvira sociologije devijantnosti, teorije anomije i kritičke analize diskursa, cilj rada jest konceptualno redefinirati nasilje maloljetnika nad roditeljima i starijim članovima obitelji kao višerazinsku društveno proizvedenu devijaciju, a ne isključivo kao intrafamilijarni poremećaj. Rad je koncipiran kao teorijsko-refleksivna analiza utemeljena na reinterpretaciji relevantnih empirijskih nalaza te suvremenih interdisciplinarnih pristupa. Analitički okvir strukturiran je kroz tri međusobno isprepletene razine: (1) mikrorazinu obiteljskih odnosa, obilježenu roditeljskom šutnjom, internaliziranom krivnjom i normativnim pritiscima održavanja obiteljske kohezije; (2) mezorazinu institucionalnog djelovanja, koju karakterizira fragmentiranost nadležnosti, izostanak pravodobnih intervencija i normativna neodređenost; te (3) makrorazinu dominantnih društvenih diskursa, u kojima prevladava konstrukcija djeteta kao isključivo ranjivog subjekta, što posljedično onemogućuje prepoznavanje njegovih potencijalno devijantnih obrazaca ponašanja i zanemaruje potrebu za univerzalnom zaštitom mentalnog zdravlja. Zaključno se argumentira kako institucionalna i diskurzivna nevidljivost ovog fenomena proizlazi iz strukturnih napetosti između zaštitnih paradigmi djetinjstva i normativnih očekivanja obiteljske privatnosti. U tom se kontekstu ističe nužnost razvoja integriranih pedagoških i preventivnih strategija te odgovornijih, teorijski utemeljenih društveno-institucionalnih odgovora koji će nasilje maloljetnika nad roditeljima i starijim članovima obitelji prepoznati kao legitimno područje društvene intervencije i znanstvene analize.*

Ključne riječi: *maloljetnici, nasilje nad roditeljima i starijim članovima obitelji, društvene devijacije, anomija, institucionalna odgovornost*

²³⁰ Financirano sredstvima Europske unije – NextGenerationEU – GERONTOS - uniri-iz-25-29. Izneseni stavovi i mišljenja isključivo su autori i ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

²³¹ jasminka.zlovakovic@uniri.hr

Uvod

Istraživanja nasilja maloljetne djece nad roditeljima uglavnom su koncentrirana u europskom kontekstu, osobito u Španjolskoj, zatim u Ujedinjenom Kraljevstvu, ali i u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi te u manjoj mjeri u Australiji, Latinskoj Americi i dijelovima Azije, pri čemu se fenomen primarno istražuje u populaciji adolescenata u dobi od približno 12 do 18 godina, s naglaskom na srednju i kasnu adolescenciju kao razvojno najosjetljivije razdoblje pojave ovih oblika ponašanja. Nasilje maloljetnika nad roditeljima (u daljnjem tekstu: NDPR), kao i nad starijim članovima obitelji, ipak predstavlja nedovoljno znanstveno istražen, ali sve prisutniji oblik obiteljskog nasilja koji u velikoj mjeri ostaje izvan dominantnih znanstvenih, društvenih i institucionalnih interesa te javnih politika. Riječ je o fenomenu koji, unatoč ozbiljnim osobnim i socijalnim posljedicama često biva privatiziran, relativiziran ili u potpunosti zanemaren, čime se dodatno reproducira njegova društvena i institucionalna nevidljivost. Takva nevidljivost može se razumjeti i kroz prizmu Goffmanove (1963) teorije stigme, prema kojoj se određeni oblici devijantnosti zadržavaju u sferi „skrivenih identiteta“, dok Foucaultova (1977) analiza moći i diskursa upućuje na to da ono što ostaje izvan diskurzivnog polja ujedno ostaje i izvan društvene regulacije.

Empirijska istraživanja upućuju na visoku razinu složenosti ovog fenomena te njegovu uvjetovanost međudjelovanjem individualnih, obiteljskih i širih društvenih čimbenika. Istraživanja na koja se rad referira ukazuju da izloženost nasilju unutar obitelji te neadekvatni roditeljski stilovi značajno doprinose razvoju agresivnog ponašanja djece prema roditeljima, pri čemu ključnu ulogu imaju kognitivne sheme koje normaliziraju nasilje i strukturiraju percepciju međuljudskih odnosa, što je u skladu s postavkama Bandurine (1977) teorije socijalnog učenja. Dodatno, Agnewova (1992) opća teorija napetosti omogućuje razumijevanje agresivnog ponašanja kao odgovora na akumulirane frustracije i negativne emocionalne podražaje unutar obiteljskog konteksta. Recentne meta-analize dodatno potvrđuju visoku prevalenciju ovog fenomena te njegovu globalnu rasprostranjenost, pri čemu se obiteljski konflikti, roditeljski stres i problemi u ponašanju adolescenata izdvajaju kao ključni čimbenici rizika.

U longitudinalnoj studiji o prediktorima dječje agresije spram roditelja (Calvete i sur., 2015) analiziralo se faktore koji predviđaju agresiju djeteta prema roditeljima, uključujući izloženost nasilju u obitelji te roditeljske stilove odgoja koji mogu doprinijeti toj pojavi. Predviđalo se da izloženost nasilju u obitelji (npr. roditeljska agresija jednih prema drugima) i neučinkoviti oblici roditeljstva (tj. roditeljstvo koje je previše popustljivo ili lišeno topline) utječu na kognitivne sheme kojima djeca percipiraju sebe i svijet oko sebe (npr. smatraju li agresiju normalnom, razvijaju li grandiozne slike o sebi i osjećaju li se otuđeno i odbačeno), što pak predviđa pojavu nasilja djece prema roditeljima. U ovoj studiji obuhvativši 591 adolescenta i njihovih roditelja utvrdilo se da je pojavu potencijalnoj izloženosti nasilju bilo moguće predvidjeti u prvoj istraživačkoj godini što se kasnije i potvrdilo do kraja studije. Roditeljstvo obilježeno nedostatkom topline bilo je povezano s narcističkim i pretencioznim percepcijama o sebi te shemama otuđenosti i odbacivanja što je zatim predvidjelo agresiju djece prema majci i ocu. Usporedbe prema spolu pokazale su da je narcizam prediktor nasilja djece prema roditeljima samo kod dječaka te da je izloženost nasilju jači prediktor nasilja prema ocu od strane dječaka. Ova longitudinalna studija povećava razumijevanje nedovoljno istraženog, ali važnog fenomena NDPR-a te je solidna osnova da potakne buduća istraživanja ovog, prilično u znanosti i pedagoško-socijalnoj praksi, marginaliziranog problema.

Sustavni pregled i meta-analiza studije o tome koliko je ovaj fenomen učestao u obitelji i koji su glavni faktori rizika nalazimo kod Dahouri i sur. (2025), što doprinosi ne samo kao teorijski okvir za

pozivanje na postojeće znanstvene dokaze, već i pokazuje da tema nije izolirana pojava ili isključivo lokalni problem. Meta-analizom procijenila se učestalost NDPR i identificirali povezani čimbenici rizika, kako bi se poboljšalo razumijevanje ovog sve izraženijeg globalnog fenomena. Meta-analiza obuhvatila je čak 25.000 sudionika i pokazala da je ukupna učestalost NDPR-a prema oba roditelja 34,8 %. Analize podskupina pokazale su da je učestalost fizičkog nasilja 10,0 %, dok je psihološko nasilje bilo znatno više, 82,6 %. Deskriptivna analiza identificirala je ključne determinante NDPR-a, uključujući obiteljske konflikte, roditeljski stres i probleme u ponašanju adolescenata, što ističe složenu međuzavisnost čimbenika koji doprinose ovom fenomenu i naglašava potrebu za ciljanim intervencijama. Rezultati naglašavaju hitnu potrebu za ciljanim intervencijama koje adresiraju ove višestruke čimbenike kako bi se učinkovito smanjilo NDPR i njegov utjecaj na obitelji. Analiza ukazuje da NDPR nije isključivo obiteljski problem, već društveno uvjetovan fenomen. Normativna konfuzija i institucionalna neosjetljivost stvaraju uvjete u kojima se devijantno ponašanje ne prepoznaje pravodobno. Posebno je problematična društvena neosjetljivost prema roditeljima kao žrtvama nasilja, što pridonosi njihovoj šutnji i dodatnoj nevidljivosti fenomena.

Buduća istraživanja trebala bi nastaviti istraživati ove dinamike kako bi se informirale učinkovite strategije prevencije. Nasilje djece prema roditeljima predstavlja sve veći globalni problem koji dovodi do ozbiljnih negativnih posljedica za obitelji.

Unatoč naizgled optimističnom rastućem korpusu empirijskih nalaza, teorijsko razumijevanje nasilja maloljetnika nad roditeljima i drugim odraslim članovima obitelji ostaje fragmentirano, a fenomen nedovoljno integriran u šire devijantološke, pedagoške i sociološke okvire. Upravo u tom teorijskom i analitičkom prostoru javlja se potreba za konceptualnim pristupom koji nadilazi redukcionistička i individualizirana objašnjenja te usmjerava pažnju na strukturne, normativne i institucionalne uvjete u kojima se ovakvi obrasci ponašanja oblikuju, održavaju i legitimacijski reproduciraju. U tom smislu, Bourdieova (1986, 1990) teorija socijalnog kapitala i habitusa omogućuje dublje razumijevanje načina na koji obiteljski resursi, obrasci socijalizacije i simboličke strukture utječu na razvoj ponašajnih obrazaca djece.

Rad je koncipiran kao teorijsko-refleksivna analiza utemeljena na dugogodišnjem znanstvenom i pedagoškom radu autorice, kao i na reinterpetaciji suvremenih teorijskih pristupa i ranijih empirijskih nalaza u novom društvenom i institucionalnom kontekstu. Cilj rada nije reprodukcija ranijih empirijskih rezultata (Zloković, 2014), već njihovo konceptualno pozicioniranje i teorijska reinterpetacija u svrhu dubljeg razumijevanja fenomena koji je u znanstvenoj i stručnoj praksi i dalje nedovoljno prepoznat. Jedan od ključnih ciljeva rada jest konceptualno uokviriti NDPR kao društveno proizvedenu devijaciju unutar anomičnog institucionalnog konteksta, oslanjajući se na klasične postavke Durkheimove (1897, 1951) i Mertonove (1938) teorije anomije. Analitički okvir strukturiran je kroz tri međusobno povezane razine: roditeljsku šutnju, institucionalni odgovor i dominantni društveni diskurs.

Obiteljski odnosi i institucionalna podrška u kontekstu nasilja maloljetnika u obitelji

Kvaliteta obiteljskih odnosa, kao i razina povezanosti obitelji s odgojno-obrazovnim, socijalnim i zdravstvenim institucijama, predstavlja ključnu dimenziju u prepoznavanju i prevenciji nasilja. Razvoj i održavanje funkcionalnih obrazaca obiteljskog djelovanja, uključujući koheziju, komunikaciju i fleksibilnost, uvelike ovise o kvaliteti međugeneracijskih odnosa, obrazovnom kapitalu roditelja te dostupnosti i učinkovitosti institucionalne podrške (Zloković, 2012, 2013, 2014). U tom kontekstu, Bourdieova perspektiva (1986, 1990) dodatno naglašava važnost distribucije kulturnog i socijalnog

kapitala unutar obitelji za razumijevanje obrazaca interakcije i odgojnih praksi. Niska razina komunikacije, oslabljena obiteljska kohezija i nedostatak podrške značajno otežavaju pravovremeno prepoznavanje rizičnih obrazaca ponašanja.

Iako dosadašnja istraživanja ukazuju na nisku razinu obiteljske kohezije i komunikacije, kao i na nisku samopercepciju roditelja u pogledu vlastitih odgojnih kompetencija, sustavni napredak u osiguravanju kontinuirane, dostupne i kvalitetne podrške roditeljima i dalje je ograničen. Nepovezanost roditelja i odgojno-obrazovnih institucija, nedostatak jasno definiranih protokola postupanja te ograničena dostupnost stručne pomoći unutar obrazovnih, socijalnih i zdravstvenih sustava otežavaju pravovremeno prepoznavanje rizičnih i asocijalnih obrazaca ponašanja djece. Empirijski nalazi pokazuju da većina roditelja iskazuje potrebu za stručnim savjetovanjem u roditeljstvu, no stvarna dostupnost i korištenje tih usluga ostaju na niskoj razini (Pećnik, 2014; Zloковиć, 2014; UNICEF, 2012).

Dodatno, negativni stavovi roditelja prema traženju pomoći, strah od stigmatizacije te formalizirani i birokratizirani institucionalni pristupi mogu se interpretirati i kroz Foucaultovu (1977) analizu institucionalne moći i discipliniranja, gdje institucije ne djeluju samo kao podrška, već i kao mehanizmi kontrole koji mogu generirati otpor i nepovjerenje korisnika. Takve strukturne praznine u sustavu podrške, u kombinaciji s niskom roditeljskom samopercepcijom kompetencija, moguće je interpretirati kao čimbenike koji otežavaju pravodobno prepoznavanje i intervenciju u slučajevima rizičnih i devijantnih ponašanja, uključujući NDPR.

Ovi sustavni nedostaci mogu se dodatno teorijski utemeljiti unutar devijantološkog koncepta anomije. Normativna konfuzija, neusklađenost društvenih očekivanja i institucionalna neosjetljivost stvaraju kontekst u kojem roditelji, suočeni s nedostatkom resursa i podrške, ne uspijevaju adekvatno prepoznati niti adresirati rane manifestacije nasilnog ponašanja djece. Posljedično, devijantno ponašanje ne biva prevenirano, već se kroz takav institucionalni i normativni okvir implicitno reproducira i učvršćuje, što može rezultirati prijelazom iz statusa „djeteta u riziku“ u status „djeteta u sukobu sa zakonom“ (Durkheim, 1897; Merton, 1938). Time se potvrđuje kako institucionalni vakuum i nedostatak sustavne pedagoške podrške doprinose reprodukciji devijantnih obrazaca ponašanja.

S pedagoškog stajališta, navedeno upućuje na nužnost sustavnog jačanja roditeljskih kompetencija, razvoja proaktivnih modela stručne podrške te uspostavljanja partnerskih odnosa između obitelji i odgojno-obrazovnih institucija. Samo kroz koordinirane, kontinuirane i interdisciplinarno utemeljene intervencije moguće je reducirati institucionalni vakuum i normativnu anomiju te prevenirati razvoj nasilnih i devijantnih obrazaca ponašanja unutar obitelji. U tom smislu, pedagoška intervencija mora obuhvatiti ne samo edukaciju i savjetodavnu podršku roditeljima, nego i transformaciju institucionalnih praksi, pri čemu škole i predškolske ustanove trebaju preuzeti aktivnu ulogu u ranom prepoznavanju i prevenciji rizičnih ponašanja.

Integrirani pristupi problemu pokazuju da NDPR nije izolirani obiteljski problem, već društveno relevantna devijacija, čiji se razvoj može razumjeti kroz kombinaciju odgojno-normativne konfuzije, institucionalne neosjetljivosti i socijalnih praznina. Takva perspektiva omogućuje usmjeravanje znanstvene i pedagoške pažnje na prevenciju, intervenciju i sustavno jačanje roditeljskih i institucionalnih kapaciteta.

Roditelji često iskazuju potrebu za stručnom pomoći, ali je istodobno rijetko koriste zbog straha od stigmatizacije i nepovjerenja prema institucijama. Nedostatak jasno definiranih protokola i ograničena

dostupnost podrške dodatno produbljuju institucionalni vakuum i izostanak potrebne prevencije na svim razinama (primarna, sekundarna, tercijarna).

Anomija, pedagoška orijentacija i društvena konstrukcija devijacije

Nasilje maloljetnika nad roditeljima i starijim članovima obitelji u ovom se radu razmatra unutar devijantološkog okvira anomalije, utemeljenog u klasičnoj sociološkoj teoriji (Durkheim, 1897), ali reinterpretiranog kroz suvremenu pedagošku i kritičko-teorijsku perspektivu. Anomija se pritom ne razumije kao puki normativni vakuum, već kao stanje strukturne i institucionalno proizvedene normativne konfuzije, u kojem dolazi do razgradnje koherentnosti između društvenih očekivanja, odgojnih praksi i institucionalnih mehanizama regulacije ponašanja. U takvom kontekstu granice između odgojne odgovornosti, institucionalne intervencije i zaštite dječjih prava postaju nejasne, fragmentirane i često međusobno proturječne, što rezultira time da se nasilje djece nad roditeljima i starijim članovima obitelji ne prepoznaje kao društveno relevantna devijacija, već se diskurzivno premješta u sferu privatnosti, individualne patologije ili intrafamilijarne dinamike.

Iz pedagoške perspektive, ovako shvaćena anomalija manifestira se kroz institucionalnu dezorijentaciju i normativnu nesigurnost roditelja, ali i odgojno-obrazovnih institucija, u pogledu legitimnih odgojnih autoriteta, granica intervencije i definicije prihvatljivih obrazaca ponašanja. Naglašavanje zaštite djeteta, iako normativno i etički utemeljeno, u praksi često ostaje nedovoljno operacionalizirano kroz jasne pedagoške smjernice, sustave rane intervencije i preventivne mehanizme koji bi omogućili pravodobno prepoznavanje eskalirajućih oblika nasilja unutar obitelji. Time se proizvodi institucionalni vakuum u kojem roditelji ostaju bez adekvatne stručne i sustavne podrške, dok se nasilno ponašanje djece, u nedostatku jasnih interpretativnih i intervencijskih okvira, često implicitno tolerira, minimizira ili interpretira kao razvojno prolazna faza, sve do trenutka kada poprima kaznenopravnu relevantnost.

S pedagoškog stajališta osobito je problematična društvena i institucionalna neosjetljivost prema roditeljima kao žrtvama nasilja, čija se iskustva rijetko legitimiraju unutar javnog, stručnog i institucionalnog diskursa. Ova nevidljivost može se dodatno interpretirati kroz Foucaultovu (1977) analizu diskurzivne moći, prema kojoj se određeni oblici iskustva isključuju iz režima istine, te kroz Bourdieovu (1991) koncepciju simboličkog nasilja, u kojoj se dominantni diskursi naturaliziraju i reproduciraju nejednake odnose moći. Takva strukturalna i diskurzivna asimetrija pridonosi internalizaciji krivnje kod roditelja, njihovoj šutnji te dodatnom učvršćivanju nevidljivosti fenomena. Posljedično, nasilje maloljetnika nad roditeljima ostaje izvan područja sustavne pedagoške i preventivne intervencije, iako upravo rana, kontekstualno osjetljiva i interdisciplinarno utemeljena pedagoška reakcija predstavlja ključni mehanizam prevencije eskalacije devijantnih obrazaca ponašanja.

U tom smislu, NDPR i starijim članovima obitelji može se razumjeti kao društveno proizvedena devijacija, čije su geneza i reprodukcija povezane s anomičnim odnosima između obitelji, odgojno-obrazovnih institucija te sustava socijalne, zdravstvene i pravosudne zaštite. U kritičko-pedagoškoj perspektivi (Freire, 1970), ovaj se fenomen ne može svesti na razinu individualnog ponašanja ili obiteljske disfunkcionalnosti, već ga je potrebno interpretirati kao indikator dubljih strukturnih i ideoloških poremećaja u sustavu odgoja, socijalizacije i institucionalne odgovornosti. Time se otvara prostor za razvoj integriranih preventivnih, edukativnih i intervencijskih strategija utemeljenih na jasno definiranim normativnim okvirima, profesionalnim ulogama i institucionalnim odgovornostima, pri čemu se naglašava potreba za rekonfiguracijom odnosa između zaštite djeteta, zaštite obitelji i zaštite društva.

Zaključak

Stav društva prema nasilju, neovisno o identitetu žrtve ili počinitelja, predstavlja važan indikator odnosa prema čovjeku, razini humanosti i stupnju civilizacijske razvijenosti. Raspon nasilja u obiteljskom kontekstu obuhvaća nasilje nad djecom, nasilje među bračnim ili izvanbračnim partnerima, nasilje adolescenata prema roditeljima ili starijim članovima obitelji, kao i nasilje djece prema roditeljima, pri čemu je potonje oblik nasilja čije se postojanje u javnom diskursu i dalje nedovoljno priznaje, unatoč empirijskim i praktičnim pokazateljima njegove prisutnosti.

Zbog širokog spektra potencijalnih počinitelja i kompleksnosti obiteljskih relacija, teško je jednostavno odrediti tipične profile djece kao počinitelja ili roditelja kao (potencijalnih) žrtava. Nasilje koje pojedini roditelji, kao i djedovi i bake, doživljavaju često ostaje normalizirano ili minimizirano u društvenoj percepciji, iako istraživački nalazi ukazuju na njegovu stvarnu prisutnost. Rezultati istraživanja potvrđuju da je ovaj problem prisutan u različitim društvenim kontekstima te da se, s obzirom na učestalost, može djelomično usporediti s nalazima iz ranijih, iako rijetkih, međunarodnih istraživanja. Istodobno se ne potvrđuju pojednostavljeni rodni stereotipi prema kojima su djevojčice sklonije psihološkom, a dječaci fizičkom nasilju, što dodatno upućuje na složenost i višedimenzionalnost fenomena.

Nasilje nad roditeljima te općenito nad odraslim i starijim članovima obitelji razvija se kroz interakciju različitih oblika nasilja, što dodatno otežava njegovu identifikaciju i naglašava potrebu za pravodobnom i stručnom intervencijom. Kvaliteta obiteljskih odnosa te nedostatak kvalitetno strukturiranog vremena između roditelja i djece prepoznaju se kao relevantni čimbenici u nastanku i održavanju nasilnih obrazaca ponašanja. Empirijski nalazi ukazuju na narušenu ravnotežu unutar obiteljskih odnosa te identificiraju niz rizičnih čimbenika. U tom smislu, naglašava se važnost sustavne podrške i razvoj pozitivnih mjera usmjerenih na jačanje obiteljskog funkcioniranja, pri čemu suvremena pedagogija i andragogija imaju ključnu preventivnu ulogu.

Teorijski okvir rada oslanja se na devijantološku koncepciju anomije, pri čemu se NDPR interpretira kao posljedica normativne konfuzije i institucionalne nedosljednosti, a ne isključivo kao izraz individualne patologije. U društvenom kontekstu u kojem je zaštita djeteta legitimno naglašena, ali nije praćena jasno definiranim granicama odgovornosti i pravodobnim intervencijskim mehanizmima, devijantno ponašanje ostaje neprepoznato sve do faze njegove eskalacije. Anomija se pritom ne odnosi na odsutnost normi, već na njihovu proturječnost, fragmentiranost i selektivnu primjenu.

Rad dodatno polazi od pretpostavke da NDPR proizlazi iz šireg odnosa između obitelji, odgojno-obrazovnih institucija i sustava socijalne i pravosudne zaštite, u kojem normativna konfuzija i institucionalna neosjetljivost doprinose odgođenoj reakciji sustava. U takvim okolnostima institucionalni odgovori najčešće se aktiviraju tek u fazi eskalacije, kada ponašanje prelazi u kaznenopravno vidljivu sferu, čime se devijantni obrasci ne preveniraju, već se kroz institucionalno nečinjenje posredno reproduciraju i učvršćuju. Time se dodatno potvrđuje prijelaz iz statusa „djeteta u riziku“ u status „djeteta u sukobu sa zakonom“, što se može interpretirati i kroz teoriju etiketiranja.

U radu je poseban fokus na tri međusobno povezane razine: roditeljsku šutnju i internaliziranu krivnju, institucionalni vakuum obilježen izostankom jasnih preventivnih i intervencijskih protokola, te dominantni društveni diskurs koji prioritetno štiti dijete, ali istodobno zanemaruje mogućnost njegovog devijantnog ponašanja i iskustvo roditelja kao žrtava nasilja. U tom kontekstu posebno se problematizira način na koji normativna anomija i institucionalno nečinjenje doprinose dugotrajnoj nevidljivosti i marginalizaciji fenomena.

Literatura:

1. Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–87. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01093.x>
2. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
3. Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press.
4. Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Stanford University Press.
5. Calvete, E., Orue, I. i Sampedro, R. (2015). Child-to-parent violence: Emotional and behavioral predictors in adolescents. *Journal of Family Violence*, 30, 161–172. <https://doi.org/10.1007/s10896-014-9663-8>
6. Calvete, E., Orue, I., Gamez-Guadix, M. i Bushman, B. J. (2015). Predictors of child-to-parent aggression: A 3-year longitudinal study. *Developmental psychology*, 51(5), 663.
7. Dahouri, A., Mirghafourvand, M., Zahedi, H., Maghalian, M. i Hosseinzadeh, M. (2025). Prevalence of child to parent violence and its determinants: a systematic review and meta-analysis. *BMC Public Health*, 25(1), 1426. <https://doi.org/10.1186/s12889-025-22600-y>
8. Durkheim, É. (1951). *Suicide: A study in sociology* (J. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Free Press. (Original work published 1897)
9. Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.
10. Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Herder and Herder.
11. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice Hall.
12. Merton, R. K. (1938). Social structure and anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
13. Pećnik, N. (2014). *Roditeljstvo i podrška roditeljima*. Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
14. UNICEF (2012). *Podrška roditeljstvu u Hrvatskoj*. Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
15. Zloković, J. (2012). Obiteljska kohezija i pozitivna komunikacija. *Školski vjesnik*, 61(3), 265–288.
16. Zloković, J. (2013). *Pedagoški aspekti odnosa u obitelji* [Znanstveni projekt, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju]. Neobjavljena studija.
17. Zloković, J. (2014). *Obiteljski diskurs u kontekstu nasilja maloljetne djece nad roditeljima*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

FROM A FAMILY PROBLEM TO A SOCIAL DEVIANCE: INSTITUTIONAL AND DISCURSIVE INVISIBILITY OF VIOLENCE BY MINORS AGAINST PARENTS AND ELDERLY FAMILY MEMBERS²³²

prof. dr. sc. Jasminka Zloković

University of Rijeka

Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of Pedagogy

Abstract: *Violence perpetrated by minors against parents and elderly family members represents one of the least conceptually elaborated and empirically under-recognized forms of domestic violence, while also constituting a paradigmatic example of socially constructed deviance that remains outside dominant normative, legal, and institutional frameworks. Despite its significant emotional, relational, and safety-related implications, this phenomenon is reproduced through processes of privatization, depoliticization, and discursive marginalization, which systematically exclude it from both public and academic attention. Drawing on theoretical frameworks from the sociology of deviance, anomie theory, and critical discourse analysis, the aim of this paper is to conceptually redefine violence by minors against parents and elderly family members as a multi-level, socially produced form of deviance, rather than merely an intrafamilial dysfunction. The paper is conceived as a theoretical-reflexive analysis based on a reinterpretation of relevant empirical findings and contemporary interdisciplinary approaches. The analytical framework is structured across three interrelated levels: (1) the micro-level of family relationships, marked by parental silence, internalized guilt, and normative pressures to maintain family cohesion; (2) the meso-level of institutional action, characterized by fragmented competencies, the absence of timely interventions, and normative ambiguity; and (3) the macro-level of dominant social discourses, in which the child is predominantly constructed as a vulnerable subject, thereby obscuring the recognition of potentially deviant behavioral patterns and neglecting the need for the universal protection of mental health. In conclusion, the paper argues that the institutional and discursive invisibility of this phenomenon stems from structural tensions between child-protection paradigms and normative expectations of family privacy. In this context, it emphasizes the necessity of developing integrated pedagogical and preventive strategies, as well as more responsible and theoretically grounded socio-institutional responses that recognize violence by minors against parents and elderly family members as a legitimate domain of social intervention and scholarly inquiry.*

Keywords: *minors, violence against parents, violence against elderly family members, social deviance, anomie, institutional responsibility*

²³² Funded by European Union – NextGenerationEU – GERONTOS - uniri-iz-25-29. The views and opinions expressed are solely those of the author and do not necessarily reflect the official stance of the European Union or the European Commission. Neither the European Union nor the European Commission can be held accountable for them.

UNUTRAŠNJA POSTPENALNA PODRŠKA KAO FAZA USPJEŠNE REINTEGRACIJE MALOLJETNOG PRIJESTUPNIKA

Prof. Vildana Pleh

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu²³³

Mr. iur Selma Škripić Hadžiselimović

doktorantica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu²³⁴

Apstrakt: Postpenalna podrška, kao skup mjera i aktivnosti koje su u službi pripreme i osposobljavanja resocijalizovanog maloljetnog prijestupnika za povratak u zajednicu, u Bosni i Hercegovini nije normativno uređena kao jedinstven i sistemski definisan institut. U kontekstu maloljetničkog krivičnog pravosuđa, postpenalna podrška ima posebno značajnu ulogu, s obzirom da se odnosi na lica koja predstavljaju razvojno osjetljivu kategoriju, kod koje je proces resocijalizacije neraskidivo povezan s psihosocijalnim razvojem, obrazovanjem, stečenim vještinama, porodičnim prilikama i spremnosti zajednice da ne stigmatizira „bivšeg počinioča krivičnog djela“. U radu ćemo akcentirati unutrašnju (internu ili institucionalnu) postpenalnu podršku koja se odnosi na pripremu maloljetnog prijestupnika za povratak u zajednicu. Adekvatna penološka individualizacija i profesionalni pristup osoba koje rade sa maloljetnicima u ustanovi, ostavljaju veću vjerovatnoću uspjeha u ostvarivanju specijalne prevencije. Obzirom na cilj rada da pokažemo značaj ove vrste postpenalne podrške za konačnu resocijalizaciju i uspješnu reintegraciju maloljetnika, u radu su prikazani modeli unutrašnje postpenalne podrške maloljetniku u skandinavskim zemljama koji mogu poslužiti kao primjer i inspiracija, pogotovo sa aspekta stope recidivizma koje ove zemlje ostvaruju. Ovakav pristup podrazumijeva dugotrajan proces koji uključuje širok spektar aktera sa posebnom osjetljivošću i posvećenošću postizanju resocijalizacije maloljetnih prijestupnika. Za Bosnu i Hercegovinu značio bi inspiraciju ka budućim reformama ovog, veoma značajnog segmenta borbe protiv maloljetničkog prestupništva.

Ključne riječi: resocijalizacija, individualizirani tretman, unutrašnja postpenalna podrška, reintegracija, maloljetnici.

Uvod

Postpenalna podrška maloljetnicima predstavlja jedan od ključnih elemenata savremenog maloljetničkog krivičnog pravosuđa koja omogućava adekvatnu i potpunu primjenu principa zaštite najboljeg interesa djeteta kroz obezbjeđivanje uslova za ostvarivanje resocijalizacije i njihovu reintegraciju u zajednicu. Iako su u domaćem zakonodavstvu prepoznati navedeni principi, izostalo je cjelovito normativno uređenje instituta postpenalne podrške. Takav pristup je rezultirao nedostatkom jasnih obaveza, procedura i standarda u pogledu sadržaja, nosilaca kao i trajanja postpenalne podrške, a posljedica navedenog jeste izostanak sistemskog i koordinisanog odgovora na potrebe maloljetnika koje se javljaju po okončanju izrečene mjere ili sankcije.

²³³ v.pleh@pfsa.unsa.ba

²³⁴ selmaskripic1@gmail.com

U cilju sagledavanja formulisanog problema, analizirat ćemo praksu nadležnih institucija, te se koristiti uporednopravnom metodom kroz razmatranje aktuelnih rješenja u savremenim sistemima maloljetničkog pravosuđa. Intencija rada je da ukaže na važnost postpenalne podrške, sa posebnim akcentom na unutrašnju postpenalnu podršku kao fazu uspješne resocijalizacije i kasnije reintegracije maloljetnog prijestupnika i prikaže kvalitetne prakse čije ideje i neformalni standardi predstavljaju modele uspješne unutrašnje postpenalne podrške.

Pojam i vrste postpenalne podrške

Postpenalna podrška u svom najobuhvatnijem smislu podrazumijeva pripremu za osposobljavanje maloljetnika za povratak u svoju vlastitu sredinu, poboljšanje uslova života kao i sprečavanje recidivizma. Kroz programe postpenalne podrške maloljetnika trebalo bi ga poučavati vještinama koje mogu povećati njegove šanse na tržištu rada, kako bi on, nakon povratka u zajednicu, bio u mogućnosti da sopstvenim snagama izdržava sebe i povinuje se pravilima društva u kojem živi.

Iako su maloljetnici pretežno podložniji promjenama u ponašanju nego odrasli kod kojih je završen psihofizički i uglavnom socijalni razvoj, rehabilitacija maloljetnika se ne završava izricanjem krivične sankcije i njenim izdržavanjem nego se nastavlja dalje i kroz postpenalnu podršku. Nakon izdržane krivične sankcije, neophodno je pružiti maloljetnicima kontinuiranu podršku kako bi se smanjio rizik od recidiva i omogućila njihova uspješna reintegracija u društvo.

Postpenalna podrška jeste gradivna faza procesa resocijalizacije u kojoj se maloljetniku pružaju individualizirani tretmani kroz pomoć, nadzor, zaštitu u fazi izvršenja sankcija nistitucionalnog tretmana i nakon izlaska na slobodu i povratka u zajednicu. Ukoliko ona izostane, sama resocijalizacija ostaje upitna i nedovršena. Od resocijalizacije se očekuje da izmijeni ona lična svojstva osuđenika koja su povezana sa kriminalnim ponašanjem, da trajno ukloni kriminalno ponašanje takvih lica i da ih tako osposobi za integraciju u društveni život (Macanović, 2011, str. 41). Kako bi se to postiglo, potrebno je da sa maloljetnikom radi multidisciplinarni tim stručnjaka iz oblasti maloljetničkog prijestupništva koji će mijenjati pogrešno usvojene obrasce ponašanja prevaspitanjem, te planskim i sistematskim djelovanjem na ličnost prijestupnika.

U nauci govorimo o dvije opće vrste postpenalne podrška može biti *unutrašnja i vanjska* (Sijerčić-Čolić, Vranj, 2011, str. 58-59). Unutrašnja postpenalna podrška podrazumijeva neposrednu pripremu maloljetnika za otpust iz penalne ustanove dok vanjska podrazumijeva onu podršku koja se pruža odmah po otpustu. U unutrašnja postpenalnu podršku ubrajamo: davanje savjeta, podsticaja, ohrabrenja i usmjerenja s jedne strane, a s druge strane poduzimanje čitavog niza konkretnih aktivnosti kada je u pitanju priprema za otpust: obezbjeđenja troškova prijevoza do mjesta prebivališta; obezbjeđenja prikladne odjeće i obuće; obezbjeđenje ljekarskog pregleda ukoliko to potreba nalaže i smještaj u najbližu zdravstvenu ustanovu radi liječenja ako je potrebno. Suštinski, unutrašnja postpenalna podrška se ogleda kroz kompletan tretman maloljetnika u ustanovi i realizaciju individualnog plana i programa tretmana u cilju njegove resocijalizacije. Međutim, najkonkretniji vidovi unutrašnje postpenalne podrške su: ostvarivanje prava na posjete, prava na komunikaciju sa vanjskim svijetom, a posebno prava na vanzavodske pogodnosti (Pleh, V., Suljagić, S., Suljagić, A., 2020). Na taj način, maloljetnik zadržava kontakt sa svojom porodicom i prijateljima koji će mu nastaviti pružati podršku nakon izdržane institucionalne krivične sankcije. Pri pružanju vanjske postpenalne podrške, važno je omogućiti korisniku moralnu podršku u svakodnevnim situacijama, poboljšanju odnosa s roditeljima i članovima porodice, ustrajavanju na socijalno prihvatljivim oblicima ponašanja, razvijanju socijalnih vještina i slično (Džajić, Družić, Sulejmanović, 2021). Resocijalizacija i rehabilitacija maloljetnika u svojoj srži podrazumijeva razvijanje njegovog boljeg odnosa sa socijalnom okolinom, usvajanje vještina koje su mu potrebne kako bi ostvario veće šanse na

tržištu rada kao i njegovo općenito osposobljavanje za povratak u vlastitu sredinu. Postepenalni tretman može se posmatrati i kao dio tercijarne prevencije koja je usmjerena na maloljetnike kod kojih se već ispoljilo delinkventno ponašanje (Džajić, Družić, Sulejmanović, 2021, str. 364).

Postpenalnu podršku je nemoguće zamisliti bez organizovane zaštite i pomoći licima koja su izdržala svoju krivičnu sankciju i bila izdvojena iz sredine na koju su navikla, što je zasigurno ostavilo i negativne posljedice koje je potrebno neutralisati kroz programe pomoći i podrške koji se tim licima pružaju u toku i nakon izvršenja krivične sankcije. Načini pružanja postpenalne podrške se razlikuju u pojedinim državama, te ćemo u nastavku više govoriti o modelima koji su zastupljeni u skandinavskim državama, kao i o rezultatima primjene ovih modela.

Na osnovu izvršene komparativne analize i prikaza statističkih podataka, doći ćemo do zaključka da li su modeli koji se primjenjuju u skandinavskim državama svrsishodni, te da li su kao takvi, primjenjivi u normativnim okvirima, ali i praksi Bosne i Hercegovine.

Postpenalna podrška u Federaciji Bosne i Hercegovine

Mnogi međunarodni dokumenti proklamiraju zaštitu djece u sukobu sa zakonom, te ističu da je individualizirani pristup sa naglaskom na njihova prava, „ključ“ uspješnog tretmana i ostvarivanja najznačajnijeg konvencijskog standarda a to je najbolji interes djeteta.

Međunarodni dokumenti sadrže relevantne odredbe koje predstavljaju polaznu osnovu za definisanje maloljetničkog pravosuđa i standarde u oblasti maloljetničkog prijestupništva čime se određuje politički minimum koje nacionalna zakonodavstva treba da ispune u pogledu uslova pod kojima se maloljetni prestupnici lišavaju slobode, zabrane smrtne kazne, poštovanja osnovnih ljudskih prava prilikom primjene i izvršenja odgojnih mjera radi reintegracije mladih u sukobu sa zakonom u društvenu zajednicu (Konstantinović-Vilić, S., Kostić, M., 2006, str. 329). Djeca u sukobu sa zakonom imaju pravo na poseban tretman koji podstiče njihovu socijalnu reintegraciju.²³⁵

Pojedina rješenja zakonodavca koja pronalazimo u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija u Federacije Bosne i Hercegovine,²³⁶ Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine²³⁷, kao i *lex specialis* propisima poput Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine²³⁸, sadrže određene specifičnosti koje se odnose na period nakon puštanja maloljetnika na slobodu. Tako ZOM FBiH normira da nadležni organ starateljstva, nakon izvršenja krivične sankcije, u kontaktu i saradnji sa nadležnim ministarstvima i drugim vladinim i nevladinim organizacijama, institucijama, preduzećima, pojedincima, maloljetniku pruža pomoć u vezi sa iznalaženjem smještaja i sredine u kojoj će živjeti, dovršetkom započetog obrazovanja i stručnog osposobljavanja, liječenjem radi zaštite njegovog fizičkog i duševnog zdravlja, pri pronalaženju zaposlenja, osiguranjem ishrane, odjeće i finansijskih sredstava za druge nužne potrebe radi

²³⁵ UNCRC – United Nations Convention on the Rights of the Child. (1989). General Assembly Resolution 44/25, čl. 40.

²³⁶ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Federacije Bosne i Hercegovine, ("Službene novine FBiH", br. 44/1998, 42/1999 - ispr., 12/2009, 42/2011 i 39/2024).

²³⁷ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, ("Službene novine FBiH", br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023).

²³⁸ Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, („Službeni glasnik FBiH, 7/14, 74/20“), u nastavku: ZOM FBiH

omogućavanja njegovog ponovnog integrisanja u društvenu zajednicu²³⁹. Iako *lex specialis* propisi sadrže određene odredbe koje se odnose na postpenalnu podršku, često zbog neprilagođenih uvjeta i neadekvatnih ustanova gdje borave maloljetnici, ovakav vid tretmana bude zanemaren, gotovo izostavljen. (Džajić, Družić, Sulejmanović, 2021, str. 364).

Problem u primjeni ovog instituta svakako predstavlja izostanak obavezujućih standarda koji se odnose na plan integracije, praćenje napretka maloljetnika nakon izlaska iz ustanove, evaluacija uspješnosti, a sve to se svodi isključivo na diskrecijsko postupanje centara za socijalni rad koji su kako kadrovski, tako i finansijski potkapacitirani.

Programi podrške u Federaciji Bosne i Hercegovine još uvijek zavise od pojedinačnih i lokalnih inicijativa ili projekata međunarodnih organizacija, a ne od stabilnog, razvijenog i normativno uređenog sistema. Upravo u cilju zaštite najboljeg interesa djeteta, ostvarivanja resocijalizacije i reintegracije, potrebno je konceptualno urediti postpenalnu podršku i prepoznati je kao zaseban institut. Kao primjer uspješne primjene ovog instituta, u radu ćemo prikazati modele koji se koriste u skandinavskim zemljama koji mogu poslužiti kao okvirni modeli po kojima bi se u Federaciji Bosne i Hercegovine mogli organizovati programi unutrašnje postpenalne podrške.

Razvoj sveobuhvatnih unutrašnjih postpenalnih programa predstavlja ključni preduslov za izgradnju funkcionalne platforme vanjske postpenalne podrške, jer omogućava pravovremenu identifikaciju potreba osuđenih osoba, njihovih sklonosti, dostupnosti porodične i prijateljske podrške, nivoa obrazovanja, mogućnosti zapošljavanja i drugih relevantnih faktora, na osnovu kojih je moguće planirati adekvatne intervencije nakon njihovog povratka u zajednicu.

Modeli postpenalne podrške maloljetnim prijestupnicima koji se primjenjuju u Norveškoj

Skandinavska kaznena filozofija oslanja se na koncept „minimalnog kažnjavanja“ i socijalne inkluzije (Pratt, 2008.). Kaznena politika je utemeljena na principima rehabilitacije, a ne represije, principima dječijih prava, individualiziranog pristupa i dugoročne resocijalizacije i reintegracije u društvo. Analize koje su provedene u skandinavskim zemljama potvrdile su da rani tretman, mentorski rad, kao i inkluzija porodice u rad sa maloljetnikom u toku aktivnosti koje provode subjekti maloljetničkog pravosuđa mogu efikasno smanjiti recidivizam i ostvariti željenu resocijalizaciju.

Također, prethodno spomenuti međunarodni konvencijski standardi su ugrađeni u skandinavski modeli postpenalne podrške o kojima ćemo više govoriti u ovom dijelu rada.

Unutrašnja resocijalizacija i sveobuhvatna priprema za život na slobodi kroz model „normalizacije“ i „uvoza“ u primjeru Norveške

Povećana punitivnost²⁴⁰ u zapadnim društvima tokom posljednjih nekoliko decenija privukla je veliku pažnju (Wepsäläinen i Wikström, 2014). To znači da je došlo do povećanja broja zatvorenika, pogoršanja uslova u zatvorima i smanjenja mogućnosti za rehabilitaciju. Rezultati povećane punitivnosti doveli su do razmatranja različitih modela koji će se primjenjivati prilikom institucionalnog tretmana maloljetnika, a koji će dovesti do uspješne resocijalizacije. Fokus se sa striktnog kažnjavanja, koje je samo sebi bilo smisao, prenosi na podršku koja se pruža maloljetniku kako bi isti shvatio negativne posljedice socijalno neprihvatljivih obrazaca ponašanja i promijenio ih u socijalno prihvatljive i poželjne. Upravo tada se velika pažnja posvećuje unutrašnjoj postpenalnoj

²³⁹ Član 183. ZOM FBiH

²⁴⁰ **Punitivnost** znači sklonost kažnjavanju ili naglašenu težnju da se neko kazni, često strožije nego što je nužno.

podrsci koja započinje već na samom prijemu maloljetnika u ustanovu gdje će izdržavati izrečenu krivičnu sankciju.

Sonja Snacken, profesorica kriminologije, penologije i sociologije prava u Belgiji, tvrdi da su ulaganja u socijalnu zaštitu, politička ekonomija, demokratske političke strukture i različit stepen naglaska na ljudska prava i dostojanstvo, faktori koji su povezani s nivoima punitivnosti, koji mogu uveliko varirati od zemlje do zemlje (Snacken, 2010).

Nordijske zemlje se opisuju kao otporne na ovaj globalni trend ka punitivnijem sistemu. One se smatraju državama blagostanja s visokim ulaganjima u socijalnu zaštitu i niskim nivoom razlika u prihodima. Također, karakterišu ih niske stope zatvorske populacije, javni diskurs koji nije usmjeren ka kažnjavanju, humani uslovi u zatvorima i kriminalna politika zasnovana na znanju (Wepsäläinen i Wikström, 2014). Ove zemlje se također opisuju kao one s najnižim nivoima straha i najvišim nivoom solidarnosti i povjerenja u vladu.

Snacken naglašava da postoji veza između socijalne nejednakosti i kažnjavanja, te ističe važnost ulaganja u socijalnu zaštitu. Više ulaganja u sistem socijalne zaštite trebalo bi da smanji socijalnu nejednakost i ranjivost, što bi zauzvrat dovelo do smanjenja zatvaranja i razvoja pravednijeg pravosudnog sistema (Wepsäläinen i Wikström, 2014). Sve navedeno se gleda i sa aspekta ekonomske analize prava jer prekomjerno kažnjavanje i veliki broj zatvorenika znače i velike socijalne resurse i ekonomske troškove.

Norveška služba za izvršenje kazni posvećena je poštovanju „principa normalizacije“ (Raynor, Ugwuđike i Vanstone, 2014). Ovaj princip se opisuje kao „zvijezda vodilja“ za efikasnu kaznenu politiku i praksu, a podrazumijeva da je neophodno obezbijediti normalne životne uslove pri izvršenju sankcija institucionalnog tretmana kako bi se kontinuitet "normalizacije" nastavio na slobodi.

Tako, prema Engbou (2017), postoje dvije verzije tog principa. Prva, defanzivna verzija polazi od toga da zatvorenici zadržavaju sva ljudska prava koja bi imali u normalnom životu izvan zatvora, izuzev naravno ograničenja slobode kretanja i mjera sigurnosti unutar zatvorskog okruženja (Raynor, Ugwuđike i Vanstone, 2014).

Druga, proaktivna verzija ide korak dalje i podrazumijeva da zatvorski sistem aktivno treba pokušati stvoriti „normalne životne uslove“ unutar svojih institucija i motivisati zatvorenike da žele voditi „normalne živote“ (Raynor, Ugwuđike i Vanstone, 2014). Što je manja razlika između života unutar i izvan zatvora, lakši je prijelaz iz zatvora u slobodu. U ovoj verziji, normalizacija se manje vidi kao princip zasnovan na pravima, a više kao sredstvo za postizanje cilja, rehabilitacije i reintegracije kroz „normalne“ životne uslove.

Uz princip normalizacije veže se i model „uvoza“. Prema tom principu, sve aktivnosti koje se odvijaju u zatvorima i drugim ustanovama institucionalnog tretmana, u svrhu obezbjeđivanja "normalnih" tokova života, trebaju biti "uvezene" iz zajednice odnosno obezbijeđene od strane ustanova koje te aktivnosti inače provode na slobodi. Tako, na primjer, odjeljenje za obrazovanje u zatvorima dio je javnog obrazovnog sistema Norveške, biblioteke u zatvorima dio su općinskog bibliotetskog sistema. Također, ostvarivanje zdravstvene zaštite u zatvorskim uslovima isti je kao i sistem za sve ostale građane, zbog čega ljekare i medicinske sestre u zatvorima zapošljava državni zdravstveni sistem, a ne zatvorska uprava.

Norveški model unutrašnje postpenalne podrške kao primjer dobre prakse

U proteklim godinama, skandinavske, a naročito norveške krivično-popravne prakse postale su predmet intenzivne međunarodne pažnje. Norveški zatvori često se prikazuju kao najhumaniji na

svijetu, čemu svjedoče i istupi u svjetskim medijima. Tako je časopis Time prozvao zatvor Halden „najhumanijim zatvorom na svijetu“, dok je *The Atlantic* predstavio skandinavske zatvore kao „model koji bi svijet trebao slijediti“ (Smith & Ugelvik, 2017). Takve predstave prisutne su i u popularnoj kulturi, u dokumentarcu *Michaela Moorea Where to Invade Next*, *Bastøy* zatvor u Norveškoj prikazan je kao primjer prakse vrijedne uvoza u SAD (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023).

Zanimljivo je da ove medijske predstave nisu potpuno neosnovane jer značajan dio akademske literature potvrđuje da skandinavski sistem, a posebno norveški, nudi relativno human pristup, nizak stepen zatvorenosti i fokus na rehabilitaciju. Klasični primjer predstavlja rad Johna Pratta o skandinavskoj izuzetnosti u eri penalnog ekstrema, gdje autor naglašava da su niski stepeni zatvorenosti i humanost uvjetovani jakom socijalnom državom i „kulturom jednakosti“ (Pratt, 2008). Slične tvrdnje iznijeli su Cavadino i Dignan (2006), upoređujući nordijski model sa konzervativnim (npr. Njemačka) i liberalnim (SAD, UK) penalnim režimima. Lappi-Seppälä (2008) dodatno potvrđuje ove nalaze, zaključujući da su najpouzdaniji prediktori penalne umjerenosti: visoko povjerenje u građane i institucije, snažna socijalna država i konsenzualni politički sistemi.

Ovi nalazi naglašavaju da penalne prakse nisu izolovane, već su duboko ukorijenjene u šire društvene strukture što ima važne implikacije za svaku pokušajnu transplantaciju ovih praksi u druge kontekste (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023). Praksa resocijalizacije i postpenalne podrške u Norveškoj ne može se odvojiti od institucionalnog okruženja koje je omogućava.

U nastavku ćemo predstaviti dva studija slučaja koja govore o zatvorskim sistemima u Danskoj i Norveškoj sa ciljem da primjerom iz prakse pokažemo kako akcenat na rehabilitaciju i resocijalizaciju, umjesto na retribuciju, može dovesti do pozitivnih rezultata i smanjenja stope recidivizma. Unutrašnja postpenalna podrška koja će biti opisana kroz ove primjere, govori u prilog činjenici da kada se ljudska prava i princip normalizacije primjenjuju sistemski, organizovano i uz primjenu principa individualizacije, rezultati su više nego vidljivi.

Studij slučaja zatvora *Ringe State Prison*²⁴¹

Studija slučaja zatvora *Ringe State Prison* u Danskoj predstavlja konkretan primjer kako su se penalne prakse u skandinavskim zemljama razvijale u lokaliziranom, historijskom i ideološkom kontekstu koji je nerijetko odudarao od uobičajenog narativa o penalnoj izuzetnosti kao proizvodu nordijske socijalne države (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023). Iako je *Ringe State Prison* prvobitno planiran kao zatvorena ustanova za maloljetnike (Borstal), društveni i politički preokreti sredinom 1960-ih doveli su do njegovog redefinisanja kao reformisanog zatvora za mlade osuđenike.

Četiri inovativne prakse koje su implementirane u *Ringe State Prison*-u predstavljaju konkretizaciju principa normalizacije, prava zatvorenika i pokušaja njihove integracije u širi društveni sistem (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023):

1. Zajednički odsjeci za muškarce i žene – zajednički boravak zatvorenika različitih spolova predstavljao je radikalni otklon od segregacijskih normi tog vremena.

²⁴¹ Državni zatvor *Ringe State Prison* u Danskoj je manji zatvor zatvorenog tipa namijenjen mladim muškarcima, ženama i bračnim parovima koji izdržavaju kazne do 14 godina. Poznat je po obrazovnom programu iz oblasti kognitivnih vještina koji su razvili Elisabeth Fabiano i Frank Porporino. Ovi programi nisu samo prevedeni na danski jezik, već su i prilagođeni danskoj kulturi, uz uključivanje primjera iz svakodnevnog života u Danskoj. Nastava se također prilagođava potrebama i interesima konkretne grupe zatvorenika što predstavlja primjer dobre prakse u primjeni principa individualizacije u svakom segmentu tretmana maloljetnika.

2. Samostalna priprema obroka (*self-catering*) – zatvorenici su pripremali vlastite obroke, što je značilo veću odgovornost, svakodnevne vještine i osjećaj autonomije.
3. Uvođenje modela „uvoza“ javnih usluga – zatvor se oslanjao na lokalne obrazovne i socijalne institucije, čime se smanjivala izolacija sistema izvršenja kazni.
4. „Opći službenici“ umjesto klasičnih zatvorskih čuvara – osoblje je imalo profesionalna znanja iz raznih oblasti (npr. zanati, obrazovanje) i učestvovalo u svakodnevnom radu sa zatvorenicima, ne samo kao čuvari nego i kao mentori i koordinatori aktivnosti.

Ove prakse, iako izuzetno progresivne, nisu bile rezultat centralnog političkog planiranja već refleksija nove penalne ideologije koja je odbacivala dotadašnji tretmanski model i fokusirala se na prava, autonomiju i socijalnu integraciju zatvorenika. Odluka da se razvije ovakav model bila je povezana i s imenovanjem Larsa Nordskova Nielsena za direktora zatvorskog i probacijskog sistema, čime se pokazuje koliko su pojedinci i lokalne odluke utjecali na pravce razvoja penalne prakse (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023).

U teorijskoj i političkoj debati, nordijski modeli krivične pravde često se prikazuju kao prirodni produkti država blagostanja, sa naglaskom na blagu kaznenu politiku, fokus na rehabilitaciju i poštivanje ljudskih prava (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023). Ipak, detaljna analiza nastanka i razvoja *Ringe State Prison* pokazuje da je ova veza mnogo kompleksnija nego što to dominantni narativi sugerišu.

Naime, projekat *Ringe State Prison* zatvora nije bio prirodni nastavak tradicije socijalne države, već rezultat niza izuzetnih okolnosti, poput spremnosti na odstupanje od danskih penalnih tradicija, ad-hoc dizajn reformi pri čemu su ključni elementi, kao što su samostalno kuhanje i zajednički boravak osoba različitog spola postepeno dodani u kasnijim fazama, uz fokus na normalizaciju i prava zatvorenika.

Ova filozofija je dovodila i do kriminogenih rizika, poput upotrebe gotovine unutar zatvora i miješanog spola zatvorenika, no princip normalizacije je ipak ostajao dominantan.

U tom smislu, *Ringe State Prison* se ne može jednostavno posmatrati kao tipičan produkt danskog ili nordijskog socijaldemokratskog modela. Iako se može tvrditi da je socijalna stabilnost i povjerenje u vlast doprinijelo njegovoj mogućnosti realizacije, ideološki korijeni ovog projekta nalaze se više u internacionalnoj “revoluciji ljudskih prava” 1970-ih nego u tradiciji države blagostanja (Christensen, Lohne i Hörnqvist, 2023).

Studij slučaja norveškog modela „Ungdomsenhet“

Ungdomsenhet²⁴² je naziv za specijalizirane zatvorske jedinice za maloljetnike u Norveškoj namijenjene maloljetnim počiniocima krivičnih djela u dobi između 15 i 18 godina. Riječ je o malim rezidencijalnim objektima sa maksimalno osam korisnika, smještenim u prirodnom okruženju, koji kombinuju obrazovne, psihološke i porodične intervencije (Bufdir, 2020).

Ove omladinske jedinice predstavljaju specijalizovane ustanove, male rehabilitacijske centre, koji stavljaju fokus na strukturu, povjerenje, terapiju i obrazovanje. Skandinavske zemlje, s obzirom da

²⁴² Ungdomsenhet je jedna od tri ustanove za pritvaranje/zatvaranje maloljetnika u Norveškoj. Smještena je unutar kruga zatvora Bjørgvin u Bergenu. Jedinica ima četiri mjesta za maloljetnike oba spola i prima kako pritvorene, tako i osuđene osobe. Nalazi se u zasebnoj zgradi, sa ćelijama, zajedničkim prostorijama i stražarskim mjestom u prizemlju, dok su administrativni i prostori za posjete na prvom spratu. Restriktivna zona, koja uključuje sigurnosnu i pojačanu ćeliju, nalazi se na jednom kraju prizemlja.

primjenjuju gore opisan princip normalizacije, pokušavaju stvoriti “normalne” uslove za maloljetnika kojem je potrebna pomoć, a ne kazna.

Dakle, fokus nije na kažnjavanju, nego na ranoj intervenciji i prevenciji. Smještaj nije kazna, već prostor za rast, razvoj i promjenu, a zatvorske mjere nisu pogodne za djecu u razvoju (Bufdir, 2020). Prema tome, izdvajanje maloljetnika iz njegove sredine se koristi kao krajnja mjera i to ne u sistem klasične „zatvorske kontrole“, već u omladinske jedinice koje su smještene izvan velikih gradova, u prirodnom okruženju koje će upravo podstaći rast i razvoj maloljetnika i ostvariti njegovu resocijalizaciju. Svaki maloljetnik unutar navedenih jedinica ima svoju sobu, školu, terapeuta i mentora, a priprema za izlazak počinje od prvog dana ulaska maloljetnika u ovoj sistem. Izrađuje se individualni tranzicijski plan koji tretira svaku oblast života maloljetnika, počevši od obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja kao i psihosocijalne podrške. Svakoj individui se pristupa na njoj prilagođen način, te jedino ovakav pristup može ponuditi rješenje za otklanjanje psihosocijalnih faktora koji su doveli do učinjenja krivičnog djela. Unutar omladinskih jedinica, maloljetnici bivaju uključeni u sistem obrazovanja koji mu pruža ili naučna saznanja ili stručno osposobljavanje što je ključ za kasniju uspješnu reintegraciju u društvo. Akcenat se stavlja i na terapijski rad kroz individualno ili grupne psihoterapije koje maloljetniku, ali i stručnim osobama koje rade sa njim, pomažu u identifikaciji faktora koji su doveli do društveno neprihvatljivog ponašanja. Porodica maloljetnika se obavezno uključuje u navedeni tretman kroz centre za socijalni rad čime se princip normalizacije, odnosno stvaranja uslova za maloljetnika na koje je on i navikao, čini realnim i produktivnim.

Rezultat ovakvog individualiziranog i humanog pristupa jeste niska stopa recidivizma koja je među korisnicima Ungdomsenhet-a ispod 15% u periodu od tri godine nakon otpusta (Kristoffersen, 2017), dok stopa recidivizma u periodu od pet godina nakon otpusta 25%. Uspjeh norveškog zatvorskog sistema nakon reformi iz 1990-ih, se najbolje može prikazati procentima koji općenito govore o značajnom padu recidivizma sa 65% na 20% (Gül Akkoyun, 2024).

Mladi izražavaju visok stepen zadovoljstva programom, naročito zbog osjećaja sigurnosti i individualnog tretmana (Bufdir, 2020), te ističu da se su po prvi put osjećali kao osobe, a ne kao slučajevi. Model „Ungdomsenhet“ pokazuje da kombinacija zaštite prava djeteta, adekvatnog i individualiziranog pristupa, značajno smanjuje recidivizam kod maloljetnika.

Iako norveški zatvorski sistem predstavlja jedno od najprogresivnijih institucionalnih rješenja u svijetu, on se suočava sa određenim izazovima i ograničenjima.²⁴³

Većina zatvorenika potiče iz izrazito marginalizovanih sredina, s akumuliranim problemima koji počinju u djetinjstvu, uključujući loše porodične okolnosti, siromaštvo, obrazovne deficite i zdravstvene poteškoće. Takvi složeni faktori zahtijevaju integrisane i dugoročne mjere, prilagođene svakoj individui posebno. S tim u vezi, postoje određene kritike principa normalizacije. Jedna od njih se odnosi na neadekvatnu integraciju zatvorenika stranog porijekla koja je rezultat, prevashodno, jezičke barijere. Zatvorenici se često suočavaju s poteškoćama u savladavanju norveškog jezika, a usljed kulturnih razlika mogu se osjećati izolirano (Gül Akkoyun, 2024).

²⁴³ Više autora tvrdi da su skandinavske zemlje i njihovi zatvori na neki način posebni slučajevi, da su izuzetni u poređenju sličnim institucijama u drugim državama (npr. Cavadino i Dignan 2006; Pratt 2008; Pratt i Eriksson, 2012). Drugi su kritizirali takve tvrdnje, navodeći da nema razloga da se skandinavski zatvorski sistemi uzdižu na pijedestal (Mathiesen 2012; Smith 2012; Shammass 2017).

Dodatni izazov predstavlja osiguranje materijalnih sredstava za finansiranje i realizaciju programa koji se primjenjuju unutar ovih ustanova, a podrazumijevaju kvalitetne obrazovne i stručne programe. S obzirom da resocijalizacija prijestupnika podrazumijeva uključenost i rad multidisciplinarnog tima stručnjaka, jasno je da bez stabilnog finansiranja i osiguranja stalnog izvora sredstava namijenjenog isključivo za ove potrebe, svrha i cilj njihovog rada neće biti ostvarena.

Iako je u Norveškoj stigma prema bivšim zatvorenicima manja nego u mnogim drugim državama, ona i dalje predstavlja problem. Ova stigma može otežati pronalazak zaposlenja, rješavanje stambenog pitanja i ponovno uključivanje u društvo, a upravo na ovom mjestu se najbolje vidi značaj i uticaj postpenalne podrške.

Sumarno, nesporno je da je norveški zatvorski sistem međunarodno priznat kao progresivan i human, ali uz akcentovanje činjenice da je područje postpenalne podrške i dalje nedovoljno istraženo. Rezultati rehabilitacije i reintegracije teško su mjerljivi, a u fokusu postojećih studija uglavnom su zatvori, dok su iskustva i potrebe bivših zatvorenika nakon izlaska prečesto zanemarena (Vanstone, 2019).

Nedostatak sistematskih istraživanja o radu probacione službe i efektima reintegracijskih programa ostavlja važne dimenzije u "naučnoj sjeni", stvarajući prostor za kritike da institucije radije "ne žele znati" što dodatno otežava izgradnju održivih modela podrške (Vanstone, 2019). Pored institucionalne zanemarenosti, postoji i tendencija da se reintegracija pojednostavi kroz faktore poput zaposlenja, braka i porodice, iako većina bivših zatvorenika u Norveškoj zapravo prestaje s kriminalnim ponašanjem iz još uvijek nedovoljno definiranih razloga (Skardhamar i Savolainen, 2014).

Iz navedenog zaključujemo da postpenalna podrška i reintegracija ostaju kompleksna, višedimenzionalna i u velikoj mjeri neistražena područja, koja zahtijevaju interdisciplinarni pristup, empirijski utemeljene politike i veći interes istraživačke zajednice, a sve u cilju održavanja i unapređenja socijalne pravde koju norveški model teži ostvariti.

Zaključak

Skandinavske zemlje su poznate po svojoj jedinstvenoj i humanističkoj krivičnoj praksi koja je utemeljena na principima ljudskih prava, individualnom pristupu i metodama koje su usmjerene na dugoročnu reintegraciju u društvo. Ovaj pristup karakteriše nizak stepen punitivnosti sa jedne strane, a izuzetno visok stepen socijalne uključenosti svih subjekata pravosuđa u resocijalizaciju i reintegraciju maloljetnih učinilaca krivičnih djela.

U osnovi norveškog modela unutrašnje postpenalne podrške nalazi se socijalna država blagostanja koja u svom fokusu ima individuu koju je potrebno resocijalizovati, a ne isključivo kazniti. Prema maloljetnicima se primjenjuje individualizirani tretman koji je prilagođen specifičnim potrebama i psihosocijalnim faktorima svakog maloljetnika. Ovaj tretman podrazumijeva multidisciplinarni pristup kompletnog tima kojeg čine psiholozi, socijalni radnici, pedagozi, subjekti maloljetničkog pravosuđa u najširem značenju, te svi oni međusobno sarađuju sa ciljem ostvarenja dugoročne resocijalizacije i reintegracije maloljetnika u društvo. Iako veoma bogat i ključan za konačni uspjeh resocijalizacije, unutrašnja "priprema" za bolju reintegraciju, je tek korak kompletne postpenalne podrške koja se u pravom smislu ostvaruje tek na slobodi.

Maloljetničko prijestupništvo se ne posmatra kao moralni ili pravni neuspjeh, nego se ide puno dublje, u raščlanjenje svih faktora koji su doveli maloljetnika do prijestupništva, a isti su posljedica društvenih i razvojnih uticaja kroz koje je maloljetnik prošao.

Norveški model u svojoj krajnjoj liniji koristi institucionalni tretman maloljetnika. Ukoliko multidisciplinarni tim procijeni da je ipak potrebno maloljetnika izdvojiti iz njegove sredine, ključna karakteristika norveškog pristupa pri institucionalnom tretmanu je princip normalizacije koji nalaže da život maloljetnika u novim uslovima treba biti što sličniji životu na slobodi. Naravno da se maloljetnik stavlja pod kontrolu kojom se pokušavaju neutralizirati negativni faktori, ali fokus se stavlja na njegovo zdravlje, obrazovanje, stručno osposobljavanje, rad i društveni život.

Individualizirani tretman koji započinje institucionalnom tretmanom maloljetnika, ne završava se njegovim puštanjem na slobodu. Ovaj tretman se samo transformiše u postpenalnu podršku koja podrazumijeva kontinuiranu brigu kroz pružanje pomoći pri pronalasku smještaja ili smještajem u obezbijeđene zajedničke stambene jedinice uz prisustvo terapeuta ili mentora, pomoć pri zapošljavanju, uključivanje u dalje obrazovanje i općenito praćenje kroz nadzorne službe.

Iz svega navedenog, jasno je da ovo dug proces koji podrazumijeva uključenost velikog broja subjekata sa posebnim senzibilitetom i željom da ostvare resocijalizaciju maloljetnih prijestupnika. Kako bi isto bilo i učinjeno, neizostavna je podrška zajednice koja maloljetnika, nakon njegove reintegracije u društvo, neće stigmatizirati, već prihvatiti i pružiti šansu da on u svom normalnom, životnom okruženju, pokaže i dokaže rezultate provedene resocijalizacije. Rezultat ovakvog kontinuiranog rada i pristupa, ali i društvene osvještenosti, jeste niska stopa recidivizma, a ovaj prikazani skandinavski model postpenalne podrške može da služi kao inspiracija i zakonodavstvu i praksi Federacije Bosne i Hercegovine koja traži ravnotežu između zaštite društva i resocijalizacije maloljetnih prijestupnika.

Literatura:

1. Bufdir. (2020). *Youth units in Norway: Rehabilitation through structure and support*. Norwegian Directorate for Children, Youth and Family Affairs.
2. Christensen, M. J., Lohne, K., & Hörnqvist, M. (Eds.). (2022). *Nordic criminal justice in a global context: Practices and promotion of exceptionalism* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003195504>
3. Ćerimović, E., & Trlin, A. (2021). *Maloljetnici u sukobu sa zakonom u BiH: Izazovi i preporuke*. Analitika.
4. Džajić, A., Džurić, S., & Sulejmanović, D. (2021). *Postpenal support for minors with delinquent behaviors*. <https://www.researchgate.net/publication/351391306>
5. Engbo, H. J. (2017). Normalisation in Nordic prisons—from a prison governor's perspective. In P. S. Smith & T. Ugelvik (Eds.), *Scandinavian penal history, culture and prison practice* (pp. 327–352). Palgrave Macmillan.
6. Fazel, S., & Wolf, A. (2015). A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: Current difficulties and recommendations for best practice. *PLoS ONE*, 10(6), e0130390. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0130390>
7. Fridhov, I. (2013). Rehabilitation and re-entry in Scandinavia. In P. Raynor, P. Ugwu-dike, & M. Vanstone (Eds.), *The Routledge companion to rehabilitative work in criminal justice* (pp. 167–178). Routledge.
8. Gül Akkoyun, A. (2024). Perspective chapter: The Norwegian model of correlation rehabilitation – Bridging the gap between incarceration and society. In *Correctional facilities: Policies, practices, and challenges*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.1004527>
9. Konstantinović-Vilić, S., & Kostić, M. (2006). *Penologija*. Sven.
10. Kristoffersen, R. (2017). *Correctional statistics of Nordic countries 2012–2016*. KRUS.
11. Lappi-Seppälä, T. (2012). Explaining imprisonment in Europe. *European Journal of Criminology*, 9(3), 285–309. <https://doi.org/10.1177/1477370812450105>
12. Laub, J. H., & Sampson, R. J. (2001). Understanding desistance from crime. *Crime and Justice*, 28, 1–69.
13. Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Banja Luka: Besjeda.
14. Pettersson, T. (2010). Recidivism among young males sentenced to prison and youth custody. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 11(2), 151–169. <https://doi.org/10.1080/14043858.2010.497414>

15. Pleh, V., Suljagić, S., & Suljagić, A. (2020). *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine*. Centar modernih znanja.
16. Pratt, J. (2008). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119–137. <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072>
17. Raynor, P., Ugwuđike, P., & Vanstone, M. (2014). The impact of skills in probation work: A reconviction study. *Criminology & Criminal Justice*, 14(2), 235–249.
18. Shamma, V. L. (2014). The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's prison island. *Punishment & Society*, 16(1), 104–123.
19. Sijerčić-Čolić, H., & Vranj, V. (2011). *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
20. Skardhamar, T., & Savolainen, J. (2014). Changes in criminal offending around the time of job entry. *Criminology*, 52(2), 263–291.
21. Smith, P. S., & Ugelvik, T. (Eds.). (2017). *Scandinavian penal history, culture and prison practice*. Palgrave Macmillan.
22. Snacken, S. (2010). Resisting punitiveness in Europe. *Theoretical Criminology*, 14(3), 273–292.
23. Ugwuđike, P., Graham, H., McNeill, F., Raynor, P., Taxman, F. S., & Trotter, C. (Eds.). (2019). *The Routledge companion to rehabilitative work in criminal justice* (1st ed.). Routledge.
24. Wepsäläinen, E., & Wikström, A. (2014). *The Scandinavian exceptionalism thesis and penal policy making*. Lund University.

Izvori:

1. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, ("Službene novine FBiH", br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017 i 31/2023).
2. Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Federacije Bosne i Hercegovine, ("Službene novine FBiH", br. 44/1998, 42/1999 - ispr., 12/2009, 42/2011 i 39/2024).
3. Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku („Službeni glasnik FBiH, 7/14, 74/20“).

INSTITUTIONAL POST-PENAL SUPPORT AS A PHASE IN THE SUCCESSFUL REINTEGRATION OF JUVENILE OFFENDERS

Summary

Post-penal support, understood as a comprehensive set of measures and interventions aimed at preparing and capacitating resocialized juvenile offenders for their reintegration into the community, is not normatively regulated in Bosnia and Herzegovina as a coherent and systematically defined institutional framework. Within the domain of juvenile criminal justice, post-penal support assumes particular importance, as it pertains to a developmentally sensitive population whose resocialization process is inherently intertwined with psychosocial maturation, educational attainment, acquired competencies, family circumstances, and the broader community's readiness to refrain from stigmatizing the "former offender." This paper places special emphasis on internal (institutional) post-penal support, referring to structured preparatory processes conducted within correctional or educational institutions, aimed at facilitating the juvenile offender's transition back into society. Adequate penological individualization, coupled with a professional and multidisciplinary approach by institutional staff working with juveniles, significantly enhances the prospects of achieving the objectives of special prevention. In line with the primary objective of this study—to underscore the relevance of this form of post-penal support for the ultimate resocialization and successful reintegration of juvenile offenders—the paper examines selected models of internal post-penal support in Scandinavian countries. These models may serve as valuable examples and sources of inspiration, particularly in light of the comparatively low recidivism rates observed in these jurisdictions. Such an approach presupposes a long-term, structured process involving a broad spectrum of stakeholders, characterized by heightened sensitivity and sustained commitment to the resocialization of juvenile offenders. For Bosnia and Herzegovina, these insights may provide a meaningful foundation for prospective reforms in this highly significant segment of the response to juvenile delinquency.

Keywords: resocialization, individualized treatment, internal post-penal support, reintegration, juveniles.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE KRIMINALA MALOLETNIKA U VEZI SA DROGAMA I PROBLEMI NJEGOVOG EVIDENTIRANJA*Ivana Radovanović²⁴⁴**vanredni profesor, Kriminalističko-policijski univerzitet – Beograd**Marija Maljković**docent, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijanu edukaciju i rehabilitaciju**Milica Kovačević**vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijanu edukaciju i rehabilitaciju*

Apstrakt: Poznavanje osnovnih fenomenoloških karakteristika kriminala uopšte, pa i kriminalnog ponašanja maloletnika, od ključnog je značaja za izbor preventivnih intervencija. Kako su zvanične statistike jedan od važnih izvora informacija o ovim karakteristikama, njihova analiza može u velikoj meri pomoći pri toj selekciji. Važnosti ove teme doprinosi i činjenica da je u poslednjih nekoliko godina došlo do promena u strukturi maloletničkog kriminala. Iako imoviska krivična dela i dalje drže primat, dela sa elementima nasilja, a naročito krivična dela u vezi sa drogama, polako zauzimaju sve značajnije mesto. Predmet ovog rada je analiza fenomenoloških karakteristika maloletničkog kriminala u vezi sa drogama na teritoriji Republike Srbije, u desetogodišnjem periodu 2015-2024. god. Osnovni cilj istraživanja je utvrđivanje realne slike maloletničkog kriminala sa posebnim osvrtom na krivična dela definisana u KZ RS članovima 246, 246a i 247. U istraživanju su metodom deskriptivne statistike analizirani statistički podaci dobijeni od Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije o broju, vrsti i drugim karakteristikama krivičnih dela iz Glave 23. KZ RS, čiji su izvršioci starosti do 18. godina. Analizirani su i podaci o rasprostranjenosti ovih krivičnih dela po pojedinim policijskim upravama u Republici Srbiji. Cilj rada je da kroz statističke pokazatelje MUP-a, njihovu deskripciju i diskusiju daju osnovne smernice za kreiranje mera prevencije i suzbijanja kriminaliteta maloletnika. Analiza ovih podataka potvrdila je početne pretpostavke - da je broj krivičnih dela maloletnika iz ove Glave KZ RS, u porastu, da je on najveći u poslednje dve godine posmatranog perioda, da među krivičnim delima dominira delo iz čl. 246a Neovlašćeno držanje opojnih droga, ali da maloletnici u sve većem broju učestvuju i u izvršenju krivičnog dela iz čl. 246 - Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, da među izvršiocima ovih dela dominiraju stariji maloletnici, muškog pola, ali da ima i onih ispod granica krivične odgovornost, kao i ne tako mali broj devojaka.

Ključne reči: maloletnici, maloletnički kriminal, narkokriminal, zloupotreba droge, prevencija kriminala

Uvod

Kriminalno ponašanje maloletnika pitanje je koje je od izuzetne važnosti ne samo za stručnjake koji se bave problemom kriminala: policijske službenike, radnike pravosuđa, već i za sve one koji se bave mladima i njihovim ponašanjem - defektologe – specijalne pedagoge, psihologe, socijalne radnike, kao i za celokupno društvo. Razlozi iz kojih proizlazi važnost ove teme su višestruki

²⁴⁴ ivana.radovanovic@kpu.edu.rs

i manje više opšte poznati. Pored činjenice da od načina na koji društvo reaguje na ponašanje mladih, pa i kriminalno ponašanje, u velikoj meri zavisi i to njihovo dalje ponašanje i njihov dalji razvoj, važnost teme proističe iz stavova mnogih istraživača i stručnjaka iz prakse, kao i domaćih pa i međunarodnih dokumenata²⁴⁵ da u okviru prevencije kriminala u jednom društvu, prevencija kriminala maloletnika treba da bude jedan od prioriteta (MUP, 2009).

Kako je za adekvatne preventivne programe i intervencije, neophodna što realnija slika o njegovim razmerama, kao i etiološkim faktorima, nezaobilazan izvor ovih podataka su statističke evidencije koje vode različiti subjekti: od pravosudnih organa - policije, tužilaštva, sudova, preko evidencija službi socijalne zaštite, zdravstvene zaštite posebno kada je u pitanju zavisnost od PAS, vaspitno-obrazovnih ustanova, pa sve do naučno-istraživačkih i visokoškolskih ustanova koje se bave proučavanjem ovog fenomena. Nažalost, ovakva razuđenost i šarenolikost subjekata, kao i kriterijuma i načina evidentiranja ne pogoduje istraživanjima koja imaju za cilj pouzdano identifikovanje rizičnih i protektivnih faktora tog ponašanja. U razvijenim zemljama postoji sistematsko praćenje zloupotreba droge i relativno pouzdana statistika o raspodeli tog fenomena kod nekih specifičnih delova stanovništva. Najdalje u praćenju otišla je Amerika koja još od 1975. godine redovno evidentira učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci u okviru projekta koga realizuje Univerzitet u Mičigenu, Institut za sociološka istraživanja, a pod pokroviteljstvom NIDA²⁴⁶. Prema najnovijim objavljenim podacima koji se odnose na preko 23.000 učenika uzrasta VIII razreda osnovne i II i IV razreda srednje škole, iz nacionalno reprezentativnog uzorka, prijavljena upotreba većine droga u svim razredima ostala je stabilna u 2025. god., u poređenju sa prethodnom godinom. Prema tim podacima 8% učenika osmog razreda, 16% učenika II i 26% učenika IV godine srednje škole, izjavilo je da je tokom poslednjih 12 meseci imalo kontakt sa drogom, pre svega kanabisom. Istovremeno, zabeležen je povećan broj učenika koji prijavljuju upotrebu heroina i kokaina, naročito starijih učenika srednjih škola. Zanimljiv rezultat koji pomalo odskače od očekivanog je da je upotreba marihuane bila je nešto viša kod devojčica nego kod dečaka - u sva tri razreda i to i za životnu prevalenciju i za upotrebu u poslednjih 12 meseci, kao i za upotrebu u poslednjih 30 dana (Miech, 2025). Ovakav odnos između polova je neuobičajen, jer je u ranijim godinama i u nekim prethodnim istraživanjima bio obrnut (Radovanović, 2021; ESPAD 2011) što je još jedan dokaz u prilog potrebe za istraživanjem fenomenoloških karakteristika učenika uključenih u zloupotrebu PAS.

Sistematska istraživanja o upotrebi droga (i drugih supstanci) među učenicima, sprovode se i u Evropi počev od 1995. godine²⁴⁷. Jedno od njih koje obuhvata najveći broj zemalja, a koje se sprovodi na svakih 5 godina je ESPAD²⁴⁸ istraživanje. U poslednjem od njih 2024. god. učestvovalo je 37 zemalja. Podaci pokazuju da je kanabis i dalje najčešće korišćena PAS koju koriste učenici širom Evrope. Zemlje sa najvišim procentima uključenosti učenika u korišćenje kanabisa su Češka (24%), Slovačka (19%), Slovenija (18%), dok se Srbija sa 6,2% nalazi u grupi zemalja znatno ispod proseka za Evropu (ESPAD Group, 2025). Taj prosek prema poslednjem istraživanju iz 2024. god iznosi 12% što je nešto niže u odnosu na prethodna istraživanja iz 2019. i 2015. godine kada je bio 16%. Iako to nije predmet ove analize, nije naodmet pomenuti podatak da se Srbija po upotrebi sedativa i lekova protiv bolova od strane učenika, nalazi oko ili iznad proseka za evropske zemlje, kao i da u toj upotrebi prednjače devojke²⁴⁹. U Srbiji, osim učestvovanja u ESPAD istraživanjima, nema drugih sistematskih prikupljanja podataka i praćenja zloupotrebe droge, te se o fenomenologiji ove pojave zaključuje samo na osnovu sporadičnih istraživanja.

²⁴⁵ Smernice za prevenciju maloletničke delikvencije (Rijadske smernice) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).

²⁴⁶ National Institute on Drug Abuse

²⁴⁷ <https://www.espad.org/>

²⁴⁸ European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)

²⁴⁹ Srbija – sedativi (8,5%učenika) / lekovi protiv bolova (11% učenika), prosek za Evropu (sedativi 8,5% / lekovi protiv bolova 6,9% učenika)

Dodatni problem u izboru i kreiranju preventivnih programa i intervencija predstavlja i činjenica da se većina, pa i prethodno navedena ESPAD istraživanja pre svega odnose na zloupotrebu droge od strane učenika u smislu njenog korišćenja, tj. unošenja u organizam. Istraživanja koja se odnose na zloupotrebu droge u smislu njenog rasturanja (nuđenje, pozajmljivanje, preprodaja...) od strane učenika, iako su u pitanju krivična dela iz glave 23. KZ RS protiv zdravlja ljudi (čl. 246, 246a i 247), još su ređa. Pri donošenju zaključaka o karakteristikama i faktorima ovog ponašanja, najčešće u obzir uzimaju evidencije kojima raspolažu pravosudni organi, u prvom redu MUP, kao i podaci koji se nalaze u evidencijama Republičkog zavoda za statistiku.

Naravno, svaka od ovih evidencija ima svoja ograničenja i svoje prednosti, a kao jedan od načina za prevazilaženje te situacije je naravno korišćenje i kombinovanje više zvaničnih statistika i rezultata istraživanja. Statistički podaci o kriminalu, koje prikuplja i vodi policija, predstavljaju osnov za preduzimanje mera i aktivnosti na suzbijanju kriminala, planiranje unutrašnje organizacije jedinica policije na određenom području, jedan od osnovnih parametara za procenu obima i svojstava kriminalnog fenomena kao i jedan je od ključnih osnova za izradu bezbednosne procene određenog područja (Marković, Bojić, Dragaš, 2017). Ipak, ni statistika kriminala kojom raspolaže policija ne odgovara u potpunosti realnom stanju stvari. To važi i kada su u pitanju maloletni učinioci krivičnih dela. Tamna brojka kriminala maloletnika izražena je kod različitih vrsta krivičnih dela, ali čini se da je posebno izražena kod dela u vezi sa drogom, koja inače pripadaju grupi tzv. krivičnih dela bez žrtve (Škulić, 2004). I pored činjenice da postoji izražena tamna brojka kriminala maloletnika, smatra se da se najveći broj događaja sa obeležjima krivičnih dela ipak prijavljuje policiji i da ova statistika uprkos svojim nedostacima predstavlja prvi korak u sagledavanju i razumevanju obima i prorode kriminala uopšte, pa i kriminala maloletnika, što je osnov procene stanja kriminala i neophodan uslov planiranja mera i aktivnosti na njihovom sprečavanju (Miran i Gorazd, 2007; Dokmanović, 2012; Nikolić-Ristanović, 2012).

Analiza statističkih podataka

Podaci koji su predmet analize u ovom radu, dobijeni su od Ministarstva unutrašnjih poslova, Uprave za analitiku o prijavljenim krivičnim delima maloletnika u vezi sa drogama (glava 23 KZ RS), a odnose se na period od 2015. do 2024. god.

Tabela 1. Ukupan broj izvršenih krivičnih dela i broj dela maloletnika

	Broj dela	Dela sa maloletnim učiniocima	%
2015	98.853	6.229	6,3
2016	93.897	5.939	6,3
2017	91.601	6.187	6,7
2018	86.091	5.998	7,3
2019	82.085	6.181	7,5
2020	72.535	4.584	6,3
2021	75.305	4.287	5,6
2022	75.311	4.395	5,8
2023	70.254	4.427	6,3
2024	67.405	5.010	7,4

Iz podataka koji se nalaze u tabeli br. 1 može se videti da učešće maloletnih izvršilaca krivičnih dela u RS nije u dramatičnom porastu, kako se može steći utisak iz komentara pojedinih autora, ali pre svega iz medijskih natpisa i medijskih izveštaja. To učešće se uglavnom kreće oko 6,5% što je nešto više od onoga što je utvrđeno nekim prethodnim analizama (Simeunović-Patić, 2022). Učešće maloletnih učinilaca krivičnih dela u ukupnom broju izvršenih krivičnih dela tokom ovog desetogodišnjeg perioda varira između 7,5% koliko je bilo u 2019. do 5,6% u 2021. god.

Ono što se takođe može primetiti jeste da je ukupan broj prijavljenih krivičnih dela punoletnih učinilaca u posmatranom periodu u opadanju, dok je broj dela sa maloletnim učiniocima na relativno stabilnom nivou, sa manjim varijacijama u periodima koji se poklapaju sa vremenom pandemije korona virusom.

Kako se ovaj rad odnosi pre svega na kriminal maloletnika u vezi sa drogama, treba posebnu pažnju obratiti na krivična dela iz Glave 23 KZ RS - Krivična dela protiv zdravlja ljudi. Ti podaci prikazani su u tabeli br. 2.

Tabela 2. Ukupan broj dela iz glave 23 i dela iz glave 23 sa maloletnim učiniocima

godina	Krivična dela protiv zdravlja ljudi			
	Ukupno izvršenih		Maloletni učinioci	
	N	%	N	%
2015	5.740	100	349	6,1
2016	7.048	100	343	4,8
2017	8.496	100	543	6,4
2018	10.281	100	740	7,2
2019	11.192	100	756	6,7
2020	12.340	100	630	5,1
2021	9.987	100	475	4,7
2022	10.620	100	544	5,1
2023	10.206	100	628	6,1
2024	11.896	100	811	6,8

Maloletnici su zastupljeni u ukupnom broju prijavljenih krivičnih dela u vezi sa drogama u sličnom procentu, kao i što je njihov udeo u ukupno izvršenim krivičnim delima - nešto malo preko 6%. Taj procenat učešća maloletnika imao je izvesne oscilacije u prvih pet godina posmatranog perioda, da bi sa nešto preko 7% koliko je bio 2018. god. pao da na 5,0% u 2020. god. Najmanje učešće maloletnika u izvršenim krivičnim delima u vezi sa drogama zabeleženo je 2021. god. i iznosilo je 4,7% od ukupnog broja krivičnih dela ove vrste izvršenih u RS. Ovaj pad broja krivičnih dela maloletnika podudara se sa ukupnim trendovima kretanja kriminala u ovom periodu koji je obeležila epidemija korona virusa. Uvidom u ove podatke, može se konstatovati relativno stabilno učešće maloletnika u ovoj vrsti kriminala i tu ne postoji neki veliki razlog za zabrinutost. Ono što bi trebalo da zabrine sve one koji se bave mladima i problemima u ponašanju mladih, jeste porast broja izvršenih krivičnih dela ove vrste – koji je sa 349 tj. 343 koliko je bilo u početnim godinama posmatranog perioda, porastao na 811 u 2024. god. Iako je porastao i broj krivičnih dela izvršenih od strane punoletnih lica, pa je učešće maloletnika ostalo na sličnom nivou, ovakav porast broja dela u vezi sa drogama izvršenih od strane maloletnika, nije za zanemarivanje. Ova konstatacija dobija svoju potvrdu kada se pogledaju podaci u tabeli broj 3. U njoj se bez previše dileme može primetiti promena strukture izvršenih krivičnih dela maloletnika. Naime, očigledno je da nakon prvih nekoliko godina kada je to učešće iskazano jednocifrenim procentima, taj broj raste da bi u poslednjoj godini posmatranog perioda bio više nego dvostruko veći.

Tabela 3. Ukupan broj krivičnih dela maloletnika i broj dela iz glave 23 KZ RS sa maloletnim učiniocima

	Krivična dela maloletnika	Krivična dela iz glave 23.	%
2015	6.229	349	5,6
2016	5.939	343	5,7
2017	6.187	543	8,7
2018	5.998	740	12,3
2019	6.181	756	12,2
2020	4.584	630	13,7
2021	4.287	475	11,0
2022	4.395	544	12,3
2023	4.427	628	14,1
2024	5.010	811	16,1

Ono što je takođe važno sagledati kada su u pitanju krivična dela iz ove Glave 23. je i struktura izvršenih krivičnih dela, po članovima. Prema statističkim podacima u ovoj analizi, krivična

dela maloletnika u skoro 100% pripadaju delima u vezi sa drogama. Osim možda u vreme epidemije korone kada je bilo nekoliko slučajeva izvršenja krivičnih dela iz člana 248 KZ RS - Nepostupanje po zdravstvenim propisima za vreme epidemije, sva ostala krivična dela maloletnika su iz članova 246 - Neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, 246a – Neovlašćeno držanje opojnih droga i 247 – Omogućavanje uživanja opojnih droga. Ti podaci nalaze se u tabeli br. 4.

Tabela 4. Broj maloletnih učinilaca krivičnih dela iz glave 23 - po članovima KZ RS

	246		246a		247		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
2015	43	12,3	295	84,5	11	3,1	349	100,0
2016	53	15,5	284	82,7	6	1,7	343	100,0
2017	79	14,5	456	84,0	8	1,4	543	100,0
2018	97	13,1	622	84,0	21	2,8	740	100,0
2019	94	12,4	649	85,8	13	1,7	756	100,0
2020	90	14,4	530	84,8	5	0,8	625	100,0
2021	63	13,6	393	84,9	7	1,5	463	100,0
2022	82	15,1	452	83,4	8	1,5	542	100,0
2023	66	10,6	554	88,6	5	0,8	625	100,0
2024	90	11,2	705	87,3	12	1,5	807	100,0

Već prvi pogled na ovu tabelu navodi na zaključak da je među krivičnim delima iz glave 23. izvršenih od strane maloletnika, evidentna dominacija maloletnika koji su izvršili krivično delo iz čl. 246a, i koji su u preko 80% zastupljeni u ovoj grupi krivičnih dela. To učešće kreće se od 82% pa sve do skoro 89%. Nažalost, situacija sa brojem izvršenih krivičnih dela iz ovih članova, nije tako jednostavna kao što se to može učiniti na prvi pogled. Evidentna dominacija dela koje se odnosi na neovlašćeno držanje opojnih droga, ipak ne znači da su maloletnici isključivo držali manju ili veću količinu droge za sopstvenu upotrebu. S obzirom na to da u našem zakonodavstvu ne postoji precizno određenje šta je „manja količina za sopstvenu upotrebu“ može se postaviti pitanje da li su sva ova krivična dela bila baš to – neovlašćeno držanje za sopstvenu upotrebu ili je neka količina droge ipak bila namenjena daljoj prodaji. Nažalost, čini se da ovo drugo i nije baš tako retka situacija, kako bi se pomislilo s obzirom na to da su u pitanju maloletnici, posebno ako se imaju u vidu podaci nekih drugih istraživanja (Radovanović, 2021) koji pokazuju da se jedan, ne tako mali procenat učenika bavi rasturanjem droge. Rezultati tog istraživanja izvršenog na uzorku od 1287 učenika srednjih škola u Beogradu, govore da se 14% njih, na neki od načina (prodaja, preprodaja, posredovanje u prodaji droge i sl.) ipak bavi rasturanjem droge. Neki od njih je istovremeno i koriste (oko 11%), ali skoro 3% njih je samo rastura, bez probanja i korišćenja droge. Da prethodna pretpostavka nije bez osnova, govore i iskustva policajaca iz prakse, ali i stavovi većine stručnjaka da punoletni dileri droge neretko koriste i vrbuju maloletnike za svoje poslove rasturanja znajući za blažu politiku kažnjavanja maloletnika u većini zakonodavstava (UNODC, 2021; EMCDDA, 2022; Jandrić Nišević, Borić i Petković, 2022; Jovanović, Sofrenović, Marković, 2020). U skladu sa podacima iz prethodne tabele (porast ukupnog broja dela maloletnika u vezi sa drogama) i ovde se može zapaziti porast broja izvršenih dela u prvoj u odnosu na poslednju godinu posmatranog perioda. Broj krivičnih dela iz čl. 246 i čl. 246a skoro je dupliran, dok je broj dela iz člana 247, ostao skoro nepromenjen (sa očekivanim oscilacijama tokom desetogodišnjeg perioda).

Za adekvatne preventivne intervencije na lokalnom nivou, kao i za organizaciju reakciju subjekata društva, važna je i teritorijalna distribucija ovih krivičnih dela. U pojedinim sredinama njihov broj je prilično mali, te takve podatke nećemo ni prikazivati. U narednoj tabeli nalaze se podaci koji se odnose na distribuciju ovih krivičnih dela po pojedinim policijskim upravama, u kojima su ova krivična dela bila najviše registrovana. U skladu sa očekivanjima Beograd i Novi Sad su gradovi sa nesumnjivo najvećim brojem ovih krivičnih dela. Ostale PU se smenjuju na „trećem mestu“ po distribuciji u zavisnosti od posmatrane godine. Ono što se svakako može zapaziti u ovim podacima je dominacija krivičnih dela iz čl. 246a. u svim gradovima i svim godinama posmatranog perioda, kao i varijacije ovih brojeva u 2020. i 2021. god. kako u odnosu na godine pre, tako i u odnosu na godine nakon epidemije korona virusa. Takođe, važan podatak iz ove tabele odnosi se na broj izvršenih

krivičnih dela iz čl. 264a u poslednjoj godini posmatranog perioda, koji u većini gradova višestruko premašuje broj ovih dela u prvoj godini posmatranog perioda. Ta razlika je naročito izražena u PU u Nišu i Pančevu. Takođe očekivano, krivična dela iz čl. 246 – neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, najzastupljenija su u najvećim gradovima – Beogradu i Novom Sadu. U ostalim gradovima, broj ovih dela izvršenih od strane maloletnika ne prelazi 10 na godišnjem nivou.

Tabela 5. Teritorijalna distribucija krivičnih dela u vezi sa drogama po PU

	čl. KZ RS	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Beograd	246	21	26	33	39	38	39	31	42	28	46
	246a	139	146	226	279	257	216	193	209	237	255
Novi Sad	246	8	5	5	14	9	10	6	4	10	11
	246a	45	41	49	100	78	63	45	52	98	135
Niš	246	5	2	2	4	5	3	6	5	4	6
	246a	6	12	25	31	26	18	16	23	22	52
Kraljevo	246	/	/	5	7	4	1	2	1	/	2
	246a	14	15	16	21	34	23	9	12	12	19
Kruševac	246	/	1	/	/	4	2	/	/	4	1
	246a	12	5	10	14	29	20	18	15	21	29
Užice	246	/	3	/	3	3	2	/	/	1	1
	246a	4	6	14	23	22	10	5	4	21	10
Pančevo	246	1	/	/	2	2	2	2	1	2	4
	246a	3	8	16	24	29	28	6	31	21	47
Sremska Mitrovica	246	2	1	1	4	/	2	1	3	1	2
	246a	5	9	10	15	22	19	19	21	25	26
Zaječar	246	1	/	4	2	2	/	/	3	1	2
	246a	7	4	15	14	20	8	3	8	8	9

Osim ukupnog učešća maloletnika u prijavljenim delima u vezi sa drogama, pretpostavka za uspešno sprečavanje i efikasne programe prevencije je i sagledavanje nekih osnovnih karakteristika ovih krivičnih dela i njihovih učinilaca, kao što je npr. struktura učinilaca prema polu i uzrastu.

Tabela 6. Struktura maloletnih učinilaca dela iz članova 246, 246a i 247, prema uzrastu

	246			246a			247			Ukupno		
	Do 14	14/15	16/17	Do 14	14/15	16/17	Do 14	14/15	16/17	Do 14	14/15	16/17
2015	/	6	37	2	43	250	/	3	8	2	52	295
2016	/	6	47	2	60	222	/	/	6	2	66	275
2017	/	12	67	2	87	367	/	1	7	2	100	441
2018	/	12	85	6	115	501	/	6	15	6	133	601
2019	/	26	68	7	137	505	/	4	9	7	167	582
2020	1	16	73	3	114	413	/	2	3	4	132	489
2021	/	12	51	4	75	314	/	1	6	4	88	371
2022	3	19	60	7	85	360	/	2	6	10	107	426
2023	1	9	56	3	118	433	/	2	3	4	129	492
2024	/	15	75	6	154	545	/	3	9	6	172	629

Podaci iz tabele 6 su u skladu sa očekivanjima. Stariji maloletnici dominiraju u strukturi učinilaca ovih krivičnih dela (iz svih članova). Učešće mlađih maloletnika, kada je u pitanju ukupan broj dela i čl. 246a, je prosečno negde oko 1/5 i kreće se od 14% u 2015. god. kada je to učešće i najniže, nakon čega se kreće i do 22% u 2019. god. Ono što se ne sme zanemariti je svakako učešće dece ispod 14 god. u izvršenju ovih dela. Iako taj procenat nije veliki, ne sme se prevideti. U već pomenutom istraživanju na uzorku od 1287 učenika srednjih škola u Beogradu, pokazalo se da deca

prve kontakte sa drogom i prva probanja droge uglavnom imaju na uzrastima od 15 i 16 godina, ali da takva iskustava imaju već i na uzrastima od 11 i 12 godina. Ovi podaci se svakako moraju uzeti u obzir pri kreiranju i planiranju preventivnih programa, jer očigledno je da oni programi koji targetiraju učenike starijih razreda osnovne škole mogu već uveliko biti zakasnele intervencije.

Kod razmatranja fenomena maloletničkog kriminala pored njegove strukture prema uzrastu, važno je analizirati i strukturu broja prijavljenih učinilaca krivičnih dela iz glave 23 KZ RS, prema polu učinilaca. Podaci o tome dati su u narednoj tabeli.

Tabela 7. Struktura maloletnih učinilaca dela iz članova 246, 246a i 247, prema polu

	246		246a		247		Ukupno	
	m	ž	m	ž	m	ž	m	ž
2015	40	3	276	19	11	-	327	22
2016	49	4	268	16	5	1	322	21
2017	69	10	420	36	6	2	495	48
2018	95	2	582	40	20	1	697	43
2019	87	7	596	53	11	2	694	62
2020	87	3	465	65	4	1	556	69
2021	61	2	354	39	7	-	422	41
2022	78	4	410	43	8	-	496	47
2023	62	4	500	54	5	-	567	58
2024	85	5	644	61	10	2	739	68

Ni u ovim podacima nema previše iznenađenja – u izvršenju analiziranih krivičnih dela dominiraju dečaci sa preko 90%, osim u pojedinim godinama kada učešće devojaka dostiže do 12%, kao što je to na primer u 2020. god. Iako nisu iznenađujući, podaci pokazuju da se u odnosu na početnu godinu posmatranog perioda, broj krivičnih dela devojaka skoro utrostručio, što svakako treba imati u vidu. Ali osim toga, ovi podaci ukazuju i na nešto drugo, a to je da su teze nekih istraživača da se struktura maloletničkog kriminala iz godine u godinu, menja, bile tačne. Ta promena se, sudeći prema ovim podacima ne dešava samo u odnosu na vrstu krivičnih dela (da raste broj krivičnih dela u vezi sa drogama i sa elementima nasilja) ili u odnosu na uzrast učinilaca (da se spušta starosna granica izvršenja krivičnih dela), već i da se njegova struktura menja i u odnosu na pol.

Nažalost, policijske statistike, ili bar one koje su autorima ovog rada ovom prilikom bile dostupne, ne sadrže podatke koji se odnose na neke važne sociodemografske karakteristike maloletnih izvršilaca ovih krivičnih dela. Tu pre svega mislimo na podatke koji se odnose na uspeh i tok školovanja, uključenost u obrazovni proces, podatke o tome gde maloletnik i sa kim živi, tip i veličina naselja, kao i prethodno izvršena istovrsna krivična dela, izrečene sankcije i dr. Naravno za kreiranje preventivnih programa ovi podaci bi bili od velike važnosti, što je još jedan od dokaza u prilog neophodnosti korišćenja i kombinovanja različitih statističkih evidencija i podataka tokom procesa izbora preventivnih intervencija. Drugi deo problema leži u međusobnoj neusklađenosti i neujednačenosti kriterijuma i sistema evidentiranja, što kombinovanje ovih evidencija čini prilično komplikovanim procesom.

Kako bi se koliko-toliko upotpunila slika o obimu i karakteristikama kriminala maloletnika u vezi sa drogama, u narednih nekoliko tabela dat je prikaz podataka kojima raspolaže Republički zavod za statistiku, a koji se odnose na broj i vrstu sankcija koje su izrečene maloletnicima za ova krivična dela.

Već na prvi pogled može se konstatovati veća zastupljenost maloletnika kojima su izrečene sankcije za dela iz glave 23, nego što je njihova zastupljenost u ukupnom broju izvršenih krivičnih dela maloletnika.²⁵⁰ Ta zastupljenost se kreće od 7, pa sve do skoro 21%. Pretpostavka je da se to veće učešće u izrečenim sankcijama može „zahvaliti“ pre svega onim delima iz čl. 246 - neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga. Udeo izrečenih sankcija za ova krivična dela u ukupnom broju izrečenih sankcija kreće se od 16,5 pa sve do 26%, što je znatno više nego što je

²⁵⁰ Poređenjem podataka iz tabela broj 8 i broj 3.

njihovo učešće u ukupnom broju izvršenih dela ove vrste. U tabeli 8, ilustracije radi, u poslednje dve kolone dat je i podatak o izrečenim sankcijama prema polu. Dominacija maloletnika muškog pola, potvrđena je i u ovom slučaju, ali je učešće maloletnica nešto manje nego kada je u pitanju njihovo učešće u prijavljenim delima koja figuriraju u evidencijama policije i jedino u 2021. godini prelazi 10%.

Tabela 8. Broj i vrsta izrečenih sankcija maloletnicima za krivična dela iz glave 23. KZ RS

	Ukupan broj sankcija	Za dela iz gl. 23 ²⁵¹ (%)	Čl.246 ²⁵² (%)	Čl. 246a	Čl.247	m	ž
2015	1926	156 (8,0)	35 (22,4)	85	2	150	6
2016	2032	142 (6,9)	37 (26)	85	3	138	4
2017	1633	156 (9,5)	30 (19,2)	89	6	142	14
2018	1548	254 (16,4)	54 (21)	150	4	239	15
2019	1676	298 (17,7)	57 (19)	177	3	278	20
2020	1239	259 (20,9)	51 (19,6)	148	1	236	23
2021	1383	229 (16,5)	52 (22)	132	1	196	33
2022	1213	211 (17,3)	35 (16,5)	173	3	192	19
2023	1454	259 (17,8)	47 (18)	211	1	247	12
2024	1375	238 (17,3)	39 (16)	195	4	220	18

Po pitanju vrste sankcija izrečenih maloletnicima za ovu vrstu krivičnih dela, evident

na je dominacija alternativnih sankcija, dok se one institucionalnog karaktera izriču veoma retko (zavodske) ili skoro uopšte (kazna maloletničkog zatvora). Nažalost, prave alternativne mere uvedene u naše zakonodavstvo još 2006. god. usvajanjem Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica ni 20 godina kasnije nisu dobile svoju punu primenu i izriču se veoma retko.

Tabela 9 -Vrste sankcija izrečenih za krivična dela iz glave 23 KZ RS

	Vaspitni nalozi	Mere upozorenja i usmeravanja	Pojačani nadzor	Zavodske mere	Kazna maloletničkog zatvora
2015	2	75	76	5	/
2016	3	72	67	2	1
2017	7	69	83	4	/
2018	4	120	131	2	1
2019	3	157	133	8	/
2020	9	177	81	1	/
2021	7	100	123	6	/

²⁵¹ Procenti u ćelijama se odnose na udeo sankcija za ova krivična dela u odnosu na ukupan broj sankcija izrečenih maloletnicima

²⁵² Procenti u ćelijama se odnose na udeo sankcija izrečenih za dela iz čl.246 u odnosu na ukupan broj sankcija izrečenih za dela iz glave 23.

2022	8	119	85	6	1
2023	14	155	100	4	/
2024	12	124	110	4	/

Kao što je već napred rečeno statistike Ministarstva unutrašnjih poslova koje su činile okosnicu ove analize, ne sadrže podatke koji se odnose na dve važne sociodemografske karakteristike i dva važna agensa socijalizacije – porodičnu sredinu i obrazovni status. Kako su u pitanju podaci koji se odnose na varijable koje mogu biti važni faktori delinkventnog ponašanja maloletnika, ali istovremeno i činioci preventivnih programa i intervencija, neophodno je njihovo sagledavanje na osnovu podataka kojima raspolaže Zavod za statistiku.

Tabela 10. Izrečene sankcije prema porodičnim prilikama

	Sa kim maloletnik živi					Nepoznato
	Sa oba roditelja	Sa majkom	Sa ocem	U hraniteljskoj porodici	U ustanovi socijalne zaštite	
2015	87	48	13	3	1	2
2016	87	30	17	2	2	4
2017	79	55	10	1	1	6
2018	136	75	24	12	3	4
2019	168	79	28	8	1	14
2020	126	79	31	8	1	10
2021	105	71	28	7	2	13
2022	99	67	25	8	4	4
2023	130	79	26	9	9	4
2024	108	83	27	6	2	8

Iako se u literaturi često mogu sresti stavovi da je nekompletna porodica snažan rizičan faktor maloletničkog kriminala, ovi podaci ne idu u potpunosti u prilog toj tezi. Naime, podaci u tabeli broj 10 govore da skoro podjednak broj maloletnika kojima su izrečene sankcije zbog izvršenih krivičnih dela u vezi sa drogom živi u kompletnoj, kao i u jednoroditeljskoj porodici. Broj maloletnika kojima su izrečene sankcije, a koji žive u hraniteljskim porodicama i/ili ustanovama socijalne zaštite (zajedno) uglavnom ne prelazi deset na godišnjem nivou. Očigledno je da su za ponašanje maloletnika i njihovo usmerekvanja ka prosocijalnim vrednostima, od kompletnosti porodice važniji neki drugi faktori porodične sredine kao što su npr. vaspitni stilovi roditelja, porodični sistem vrednosti i stavovi roditelja o pojedinim pitanjima i postojanje tj. izostanak sociopatoloških oblika ponašanja kod roditelja.

Poslednja tabela i poslednja vrsta podataka koju ćemo ovom prilikom predstaviti odnosi se na obrazovni status maloletnika kojima su izrečene sankcija za dela u vezi sa drogama.

Tabela 11. Izrečene sankcije – prema obrazovnom statusu

	Uključeni u obrazovni proces		Van obrazovnog procesa	Nepoznato	Ukupno
	Redovno (%)	Vanredno			
2015	112 (71,7)	9	24	11	156
2016	99 (69,7)	12	18	13	142
2017	101 (64,7)	16	25	14	156
2018	185 (72,8)	19	36	14	254
2019	204 (68,4)	29	48	17	298
2020	173 (66,7)	21	44	21	259
2021	143 (62,4)	15	48	23	229
2022	139 (65,8)	10	40	22	211
2023	163 (62,9)	10	57	29	259
2024	154 (64,7)	17	53	14	238

Na prvi pogled prilično zadovoljavajuća situacija. Ipak, to što je preko 60% učenika uključeno u redovan proces školovanja ima dva aspekta. Učešće u redovnom procesu školovanja, čini ih dostupnim preventivnim programima i intervencijama koje se sprovode u školskom okruženju,²⁵³ ali je istovremeno upravo taj podatak dokaz da se na prevenciji ovog ponašanja kod učenika ne radi dovoljno intenzivno ili bar ne dovoljno kvalitetno. Maloletnici koji se nalaze van obrazovnog procesa ili oni koji su u njega uključeni vanredno, teško su dostupni preventivnim programima koji se sprovode u školskom okruženju, te sa za njih moraju kreirati i sprovoditi programi koji bi uključili neke druge subjekte lokalne zajednice, npr. sportske klubove, medije, pa i verske organizacije. Ono što se takođe može videti iz ovih podataka je i dokaz da sistemu praćenja i evidentiranja maloletničkog kriminala uopšte, pa i ove vrste dela, nedostaju sistematska praćenja. Naime, kada je u pitanju obrazovni status maloletnih izvršilaca krivičnih dela, za jedan ne tako veliki, ali važan procenat maloletnika ne postoje podaci o obrazovnom statusu. Nešto bolja situacija sa izostankom podataka je kod porodičnog statusa maloletnika, ali s obzirom na to da se radi o svojstvima važnim za planiranje preventivnih aktivnosti, svaka nepotpunost podataka može imati posledice po validnost, pouzdanost, pa i efikasnost preduzetih mera.

Zaključak:

Postojanje kvalitetno prikupljenih i analiziranih podataka o kriminalu, osnov su uspešne prevencije. Taj stav, naravno, važi i kada je u pitanju prevencija kriminala maloletnika, kao jednog najvažnijih segmenata prevencije kriminala u društvu. Kada su u pitanju rasprostranjenost i osnovne feomenološke karakteristike ovog ponašanja, evidencije policije i Republičkog zavoda za statistiku mogu pružiti osnovne informacije. Iako te statistike imaju svojih manjakavosti, iz njih se može zaključiti da kriminal maloletnika nije u nekom dramatičnom porastu, kako se to ponekad predstavlja u medijima, ali da se njegova struktura donekle menja u pravcu veće zastupljenosti krivičnih dela u vezi sa drogama, kao i većeg učešća devojaka u njihovom izvršenju.

Zaključci nekih prethodnih analiza koje su se odnosile na sistem reagovanja organa pravosuđa nisu se u velikoj meri promenili, pa i tadašnji zaključci mogu važiti i sada – nesumnjiva prednost pri izricanju krivičnih sankcija maloletnicima daje se alternativnim sankcijama (merama upozorenja i usmeravanja i merama pojačanog nadzora). Da li je u pitanju prihvatanje preporuka o davanju prednosti alternativnim načinima reagovanja koje su sadržane u mnogim međunarodnim dokumentima, "bolećivost pravosudnih organa" ili nešto treće, na primer nepostojanje uslova za izricanje i izvršavanje nekih sankcija predviđenih ZOM, ne može se zaključiti iz postojećih statistika, ali su pitanja na koja bi valjalo portaziti odgovore. Za te odgovore potrebno je uspostavljanje sistematskog praćenja rasprostranjenosti zloupotrebe droge na reprezentativnim uzorcima, posebno adolescenata. Odgovore bi valjalo potražiti i na pitanja o postojanju razlika između polova u učestalosti probanja i rasturanja droge, jer te razlike mogu biti simptom i razlika u etiološkim faktorima, što dalje može implicirati i različite preventivne programe u zavisnosti od uzrasta, ali i od pola. Ta istraživanja etiologije su, čini nam se, još slabija tačka našeg sistema nego što je praćenje rasprostranjenosti.

Literatura:

- MUP (2009). *Polazni okvir nacionalne strategije za prevenciju kriminala*. Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
- Smernice za prevenciju maloletničke delikvencije* (Rijadske smernice) usvojene rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 45/112 od 14. decembra 1990. godine (A/Rezol/45/112, 14. decembar 1990).
- Miech, R. A., Johnston, L. D., Patrick, M. E., & O'Malley, P. M. (2025). *Monitoring the Future national survey results on drug use, 1975–2024: Overview and detailed results for secondary school students*. Monitoring the Future Monograph Series. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research, University of Michigan. Available at: <https://monitoringthefuture.org/results/annual-reports/>

²⁵³ Neki od najefektivnijih preventivnih programa su programi Life skills training, Families and Schools Together, Coping power i sl. koji se sprovode u školskoj sredini.

- Radovanović, I. (2021). *Zloupotreba droge – adolescenti u Beogradu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- The 2011 ESPAD Report - Substance Use Among Students in 36 European Countries. The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs, The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), Council of Europe, Co-operation Group to Combat Drug Abuse and Illicit Trafficking in Drugs.
- ESPAD Group (2025), ESPAD Report 2024: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, EUDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Марковић, Б., Драгаш, Д., Бојић, Б. (2017). Евидентирање криминала – различити аспекти. У: Б. Симеуновић-Патић (ур.), *Полиција и правосудни органи као гаранти слободе и безбедности у правној држави*, Тематски зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем, 309-331
- Škulić, M. (2004). Jedan pogled na položaj oštećenog u krivičnom postupku za krivična dela organizovanog kriminaliteta. *Temida*, Vol. 7, Issue 1, pp. 17-29 <https://doi.org/10.2298/TEM0401017S>
- Miran, M., Gorazd, M. (2007). Analysis of crime trends in Slovenia 1990-2005. *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, p. 41-56.
- Николић-Ристановић, В. (2012). Увод. У: Николић-Ристановић, В. (ур.) *Евидентирање криминалитета – искуства из света и Србије*, Београд: Прометеј, стр. 5-7.
- Докмановић, М. (2012). Евидентирање криминалитета од стране статистичких тела међународних и регионалних организација. У: Николић-Ристановић, В. (ур.) *Евидентирање криминалитета – искуства из света и Србије*, Београд: Прометеј, стр. 9-39.
- Simeunović-Patić, B. (2022). *Osnovi kriminologije*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet
- UNODC. (2021). *World Drug Report 2021*. United Nations
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2022). *European Drug Report 2022: Trends and Developments*. Publications Office of the European Union.
- Jandrić Nišević, A., Borić, I. i Petković, Ž. (2022). Maloljetnici na tržištu droga. *Policija i sigurnost*. Zagreb: MUP RH, Policijska akademija, godina 31. broj 1, str. 50 – 66
- Jovanović, S., Sofrenović, V. i Marković, Lj. (2020). Maloletni učinioci krivičnih dela i droga: gde smo danas? In: Tematski zbornik radova međunarodnog značaja, Međunarodni naučni tematski skup Droga i narkomanija: pravni, kriminološki, sociološki i medicinski problemi, Palić, 2-3. septembar 2020. Inte. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja Beograd, pp. 259-276.

BASIC CHARACTERISTICS OF JUVENILE DRUG-RELATED CRIME AND PROBLEMS OF ITS RECORDING

Abstract: Familiarity with the basic phenomenological characteristics of crime in general, including juvenile delinquency, is of crucial importance for selecting preventive interventions. Since official statistics represent one of the key sources of information on these characteristics, their analysis can greatly assist in this selection. The importance of this topic is further underscored by the fact that, in recent years, there have been changes in the structure of juvenile crime. Although property offenses still predominate, offenses involving elements of violence—particularly drug-related crimes—are gradually gaining increasing significance. The subject of this paper is the analysis of the phenomenological characteristics of drug-related juvenile delinquency in the territory of the Republic of Serbia over a ten-year period (2015–2024). The main objective of the research is to determine a realistic picture of juvenile crime, with special emphasis on criminal offenses defined in the Criminal Code of the Republic of Serbia under Articles 246, 246a, and 247. Using the method of descriptive statistics, the study analyzes statistical data obtained from the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia regarding the number, types, and other characteristics of criminal offenses under Chapter 23 of the Criminal Code, committed by individuals under the age of 18. Data on the distribution of these offenses across individual police departments in the Republic of Serbia were also analyzed. The aim of the paper is to provide, through statistical indicators from the Ministry of the Interior, along with their description and discussion, basic guidelines for creating measures for the prevention and suppression of juvenile delinquency. The analysis of these data confirmed the initial assumptions—that the number of criminal offenses committed by juveniles under this chapter of the Criminal Code is increasing, that it has been highest in the last two years of the observed period, and that among these offenses, the most prevalent is the offense under Article 246a (Unauthorized Possession of Narcotic Drugs). However, juveniles are increasingly participating in the commission of the offense under Article 246 (Unauthorized Production and Trafficking of Narcotic Drugs). Among the perpetrators, older male juveniles predominate, although there are also offenders below the age of criminal responsibility, as well as a notable number of female offenders.

Keywords: juveniles, juvenile delinquency, drug-related crime (narcocrime), drug abuse, crime prevention

**DIGITALNO OKRUŽENJE I RIZIČNA PONAŠANJA MLADIH: UTICAJ
DRUŠTVENIH MREŽA, VRŠNJAČKIH PRITISAKA I EMOCIONALNE
NEZRELOSTI***mr Nela Jovanoski²⁵⁴**Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije,
Polijska uprava Subotica*

Apstrakt: U savremenom digitalnom okruženju adolescenti se svakodnevno suočavaju sa brojnim izazovima koji mogu podstaći rizična ponašanja, uključujući eksperimentisanje sa psihoaktivnim supstancama, rizično seksualno ponašanje i digitalno nasilje. Osim tehnologije, značajan uticaj imaju i vršnjački pritisak, kao i emocionalna nezrelost koja oblikuje način na koji mladi donose odluke i upravljaju sopstvenim osećanjima. Ovaj pregledni rad analizira relevantnu domaću i međunarodnu literaturu kako bi identifikovao ključne faktore rizika i njihove međusobne odnose. Na osnovu toga razvijen je konceptualni model koji povezuje društvene, emocionalne i digitalne dimenzije adolescencije i pruža okvir za razumevanje kompleksnog nastanka rizičnih ponašanja. Predloženi model može poslužiti kao osnova za dalja istraživanja i razvoj preventivnih i edukativnih programa usmerenih na unapređenje dobrobiti mladih u digitalnom svetu.

Ključne reči: digitalno okruženje, rizična ponašanja mladih, vršnjački pritisak, društvene mreže emocionalna nezrelost, prevencija

UVOD

Adolescencija predstavlja razvojni period obeležen intenzivnim kognitivnim, emocionalnim i socijalnim promenama, ali i povećanom sklonošću ka ponašanjima koja mogu imati dugoročne negativne posledice po razvoj i dobrobit mladih. Savremeno digitalno okruženje dodatno komplikuje ovaj razvojni period, jer adolescentima omogućava gotovo neograničen pristup informacijama, društvenim mrežama i različitim oblicima online interakcije. Best et al. (2014) ističu da digitalne platforme, iako mogu imati pozitivne efekte na socijalizaciju, informisanje i učenje, istovremeno mogu ugroziti mentalno zdravlje adolescenata i povećati verovatnoću rizičnih ponašanja. Slično tome, Subrahmanyam et al. (2011) ukazuju da digitalno okruženje može značajno uticati na emocionalni i socijalni razvoj mladih. Istraživanja pokazuju da prekomerno korišćenje digitalnih medija i izloženost negativnim online iskustvima, uključujući elektronsko nasilje, mogu doprineti impulsivnom ponašanju i smanjenoj sposobnosti samoregulacije, posebno kod adolescenata koji još nisu razvili adekvatne veštine emocionalne kontrole.

Pored uticaja digitalnog okruženja, vršnjački pritisak predstavlja jedan od ključnih faktora koji oblikuju socijalni, emocionalni i ponašajni razvoj adolescenata. Brown et al. (2009) ističu da adolescenti provode sve više vremena sa vršnjacima i da se u velikoj meri oslanjaju na njih kao primarni izvor socijalne podrške. Pripadnost vršnjačkoj grupi mladima pruža osećaj pripadnosti, statusa i identiteta, ali istovremeno stvara norme i očekivanja kojima se adolescenti često prilagođavaju kako bi bili prihvaćeni od strane grupe. U savremenom digitalnom okruženju vršnjački pritisak može dodatno biti pojačan, jer aktivnosti adolescenata postaju vidljive i podložne proceni šire

²⁵⁴ neladefektolog@gmail.com

društvene mreže vršnjaka. Takva vidljivost može uticati na donošenje odluka i oblikovanje ponašanja, kako u digitalnom prostoru, tako i u svakodnevnom socijalnim interakcijama.

U ovom razvojnem periodu često se javlja i eksperimentisanje sa psihoaktivnim supstancama, koje predstavlja jedan od najčešćih oblika rizičnog ponašanja adolescenata. Istraživanja pokazuju da su mladi posebno osetljivi na uticaje socijalnog okruženja i vršnjačkih grupa, što može povećati verovatnoću uključivanja u konzumaciju alkohola, duvana i drugih supstanci. (Steinberg, 2014). Ovakva ponašanja neretko se javljaju u kombinaciji sa drugim oblicima rizičnih aktivnosti i predstavljaju deo šireg obrasca problematičnog ponašanja adolescenata. (Jessor, 2016)

Treći značajan faktor predstavlja emocionalna nezrelost, koja se ogleda u ograničenoj sposobnosti adolescenata da regulišu impulse, kontrolišu emocije i adekvatno procenjuju dugoročne posledice sopstvenih odluka. Zbog neurobiološkog razvoja mozga, posebno sporijeg sazrevanja prefrontalnog korteksa, adolescenti su skloniji impulsivnom ponašanju i slabijem upravljanju stresom. Ove razvojne karakteristike mogu dodatno povećati verovatnoću rizičnih ponašanja u situacijama kada su mladi izloženi pritisku vršnjaka ili izazovima digitalnog okruženja (Steinberg, 2014).

S obzirom na navedene faktore, razumevanje interakcije između digitalnog okruženja, vršnjačkog pritiska i emocionalne nezrelosti postaje ključno za identifikaciju faktora rizika i razvojnih preventivnih strategija.

Cilj ovog preglednog rada jeste analiza relevantne domaće i međunarodne literature radi identifikacije ključnih faktora rizika i njihovih međusobnih odnosa, kao i razvoj konceptualnog modela koji integriše digitalne, socijalne i emocionalne dimenzije adolescencije. Predloženi model pruža teorijski okvir za razumevanje složenih mehanizama nastanka rizičnih ponašanja i može poslužiti kao osnova za dalja istraživanja, ali i za razvoj preventivnih i edukativnih programa usmerenih na unapređenje dobrobiti adolescenata u digitalnom svetu.

Savremeni razvoj digitalnih tehnologija stvorio je novo okruženje socijalne interakcije adolescenata. Zbog toga se u narednom poglavlju analizira uloga društvenih mreža i njihov uticaj na ponašanje mladih.

DIGITALNO OKRUŽENJE I DRUŠTVENE MREŽE

Digitalno okruženje, koje obuhvata internet, mobilne aplikacije i društvene mreže, predstavlja važan kontekst socijalne interakcije i razvoja identiteta kod adolescenata. Putem društvenih mreža mladi svakodnevno komuniciraju, razmenjuju informacije i održavaju socijalne odnose, što ove platforme čini značajnim delom njihovog svakodnevnog života. Međutim, pored brojnih prednosti, ove platforme mogu predstavljati i nove izvore rizika za psihološko i socijalno funkcionisanje mladih. Iako određene online zajednice mogu pružiti podršku i osećaj pripadnosti, savremena istraživanja ukazuju da intenzivna i problematična upotreba društvenih mreža može biti povezana sa širim spektrom rizičnih ponašanja među mladima (Purba et al. 2023; Vannuci et al. 2020).

Pored globalnih istraživanja, i regionalne studije ukazuju na potencijalne rizike digitalnog okruženja za adolescente. Istraživanje Buljan Flander et al. (2009) u Hrvatskoj, obuhvatilo je 2.880 dece i mladih uzrasta od 10 godina do 16 godina koji koriste internet. Utvrđeno je da je 27% ispitanika bilo izloženo porukama sa seksualnim sadržajem, uglavnom u vidu slika ljudske golotinje i seksualne aktivnosti. Dečaci su češće nego devojčice primali ovakve poruke, najčešće u nepoželjnim imejlovima iz nepoznatih izvora ili od prijatelja, pri čemu se izloženost seksualnom sadržaju povećavala sa uzrastom. Takođe, 78% ispitanika koristilo je internet sobe za ćaskanje, dok 28% korisnika je tokom komunikacije bilo pitano o intimnim detaljima. Devojčice su u većoj meri nego dečaci prijavile izloženost takvim pitanjima. Zabrinjavajući nalaz ovog istraživanja jeste činjenica da značajan broj dece nije podelio ova iskustva sa odraslima, što može ukazivati na potencijalne psihosocijalne rizike.

Rezultate pojedinačnih istraživanja dodatno potvrđuju i sveobuhvatne međunarodne analize. Naime meta-analiza Purba et al. (2023) obuhvatila je više od 1,4 miliona adolescenata, prosečne

starosti od oko 15 godina i identifikovala je značajne statističke povezanosti između učestalog korišćenja društvenih mreža i različitih rizičnih ponašanja. Rezultati su pokazali da je korišćenje društvenih mreža povezano sa većom verovatnoćom: konzumacije alkohola (OR =1,48 95% CI 1,35 do 1,62), upotrebe droga (OR =1,28, CI 1,05 do 1,56), upotrebom cigareta upotrebom duvana (OR= 1,85 CI 1,49 do 2,30); seksualno rizičnim ponašanjem (OR=1,77 CI 1,48 do 2,12) antisocijalnim ponašanjem (OR =1,73 CI 1,44 do 2,06); kockanjem (OR=2,84 CI 2,04 do 3,97). Ovi rezultati ukazuju da učestalo angažovanje na digitalnim platformama može biti povezano sa višestrukim aspektima rizičnog ponašanja.

Pored učestalosti korišćenja, važan faktor predstavlja i broj društvenih platformi koje adolescenti koriste. Empirijska istraživanja ukazuju da intenzivna upotreba više društvenih platformi kod adolescenata može biti povezana sa većim rizikom od rizičnih ponašanja. Relativni rizik od samopovređivanja i/ili deljenja seksualno eksplicitnih poruka povećava se sa korišćenjem 4 ili više aplikacija društvenih medija (RR 1,66; CI 1,11-2,48) (Vente et al. 2020).

Detaljniji uvid u obrasce korišćenja društvenih mreža pruža studija Vente et al. (2020). U uzorku od 179 adolescenata prosečne starosti 16,8 godina identifikovana je mešovita upotreba društvenih medija kod 75,4% ispitanika, pri čemu se društvene mreže najčešće koriste za razmenu poruka i online komunikaciju. Rezultati su pokazali da 39,7% adolescenata koristi 4 ili više platformi društvenih mreža, dok je više od četvrtine ispitanika 27,4% izjavilo da je delilo seksualno eksplicitne poruke sa drugima. Slanje poruka predstavlja najčešći oblik komunikacije 84%. Među adolescentima koji su delili eksplicitne poruke 25% je navelo da su to učinili na zahtev druge druge osobe. Iako rezultati nisu bili statistički značajni, istraživanje je ukazalo na povećane stope deljenja seksualno eksplicitnih poruka kod ispitanika koji su prijavili više od 5 sati dnevnog korišćenja društvenih mreža (RR= 1,57;95% CI 0,99-2,495).

Ovi podaci ukazuju da digitalno okruženje ne utiče samo na količinu vremena provedenog online, već i na kvalitet socijalnih interakcija i izloženost određenim sadržajima. Mehanizmi tog uticaja mogu uključivati negativno socijalno poređenje, problematično korišćenje društvenih mreža i izloženost štetnim sadržajima ili rizičnim sadržajima, što može pojačati impuslivo ponašanje i otežati emocionalnu regulaciju kod adolescenata. (Odgers et al., 2020). Na primer, adolescenti koji su redovno izloženi idealizovanim prikazima života svojih vršnjaka ili sadržajima koji normalizuju rizična ponašanja mogu internalizovati takve norme kao prihvatljive. Na taj način povećava se verovatnoća eksperimentisanja sa psihoaktivnim supstancama, rizičnim seksualnim ponašanjem i drugim oblicima rizičnog ponašanja.

Poseban rizik predstavljaju online interakcije koje mogu dovesti do negativnih iskustava, kao što su elektronsko nasilje i digitalna viktimizacija. Iako se cyberbullying ponekad posmatra kao oblik vršnjačkog nasilja prenet u digitalni prostor, njegove implikacije su posebno štetne jer se odvijaju u okruženju bez jasnih fizičkih granica i često bez adekvatnog nadzora odraslih. Takva izloženost povezana je sa povećanom učestalošću anksioznih simptoma, depresivnih stanja i teškoća u međuljudskim odnosima. Prema istraživanju Kowalski et al., 2014 prevalenca cyberbullyinga među adolescentima varira, ali značajan broj mladih prijavljuje iskustvo elektronskog nasilja (15-18%), dok šire analize ukazuju da čak 35-39% adolescenata doživi cyberbullying u nekom trenutku tokom života. Ovaj raspon prevalencije pokazuje da cyberbullying predstavlja značajan društveni problem koji zahteva pažnju u istraživanjima rizičnih ponašanja mladih.

U kontekstu predloženog konceptualnog modela, digitalno okruženje se posmatra kao ključni faktor koji, u interakciji sa vršnjačkim pritiskom i emocionalnom nezrelošću, može povećati verovatnoću pojave rizičnih ponašanja adolescenata. Savremeni nalazi ukazuju da intenzivno angažovanje na društvenim mrežama može delovati kao katalizator koji potencira uticaje drugih faktora rizika, otežavajući adekvatnu regulaciju emocija i donošenje adaptivnih odluka u digitalnom kontekstu.

VRŠNJAČKI PRITISAK U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Vršnjački pritisak predstavlja značajan socijalni faktor u adolescenciji koji oblikuje stavove, norme i obrasce ponašanja mladih. Adolescencija je razvojni period obeležen intenzivnom potrebom za pripadanjem i prihvatanjem u vršnjačkoj grupi, što mlade čini posebno osetljivim na uticaj vršnjaka. Tradicionalno, vršnjački pritisak se manifestuje kroz neposredne socijalne interakcije, gde adolescenti doživljavaju očekivanja, norme i vrednosti grupe koje utiču na njihovo ponašanje.

Strah od odbacivanja predstavlja jedan od važnih razloga zbog kojih adolescenti često popuštaju vršnjačkom pritisku, pri čemu je sklonost takvom ponašanju veća što je izraženiji strah od neprihvatanja u vršnjačkoj grupi (Bastašić, 1995). Podložnost vršnjačkom pritisku odnosi se na različite oblike ponašanja koje adolescenti preduzimaju kako bi stekli odobravanje vršnjaka ili izbegli negativne reakcije grupe, a sam pritisak ne mora biti nužno direktan, već se često manifestuje kroz suptilne promene u ponašanju grupe prema pojedincu u zavisnosti od toga da li se njegovo ponašanje uklapa u grupna očekivanja (Lebedina- Manzoni et al. 2008). U osnovi takvog ponašanja često se nalaze niže samopouzdanje i osećaj manje vrednosti, zbog čega su nesigurniji adolescenti podložniji različitim oblicima rizičnog ponašanja, poput izostajanja sa nastave, kockanja ili konzumacije alkohola i duvana (Lebedina-Manzoni et al. 2008). Takođe, izbor vršnjačke grupe u velikoj meri zavisi od individualnih karakteristika ličnosti adolescenta, koji samostalno odlučuje da li će se priključiti grupi koja podstiče pozitivne ili rizične obrasce ponašanja (Đuranović, 2014).

Razumevanje vršnjačkog pritiska u adolescenciji dodatno je povezano sa razvojnim promenama koje se javljaju tokom ovog perioda. U tom smislu, Steinberg et al. (2007) empirijski su pokazali da otpornost adolescenata na vršnjački pritisak raste linearnim trendom s godinama. Mlađi adolescenti su manje otporni i podložniji uticaju vršnjaka, dok stariji adolescenti razvijaju veće kapacitete za kritičko procenjivanje socijalnih uticaja i samostalno donošenje odluka.

Međutim, savremeni društveni kontekst značajno menja način na koji se vršnjački uticaj ispoljava. Sa razvojem digitalnih tehnologija i društvenih mreža, interakcije među adolescentima više nisu ograničene isključivo na neposredni socijalni prostor. Digitalno okruženje omogućava stalnu vidljivost i evaluaciju ponašanja od strane velikog broja vršnjaka, čime se potencijalno povećava percepcija socijalnih pritisaka i normativnih očekivanja. U tom kontekstu Nesi et al. (2015) pokazali su da adolescenti koji se često upoređuju sa vršnjacima na mrežama i traže povratne informacije putem komentara i lajkova pokazuju viši nivo emocionalne ranjivosti, naročito kada imaju nižu popularnost unutar vršnjačke grupe. Njihovi kvantitativni nalazi ukazuju da intenzivno socijalno poređenje online može značajno povećati depresivne simptome, a efekti su statistički značajni (<0.05). Ovi rezultati ukazuju da digitalno socijalno poređenje funkcioniše kao specifičan oblik vršnjačkog uticaja. Iako se ne označava uvek kao klasičan oblik vršnjačkog pritiska (peer pressure) ono utiče na emocionalno stanje mladih, percepciju društvenih normi i donošenje odluka u svakodnevnim situacijama.

Pored toga, važno je naglasiti da vršnjački pritisak ne mora imati isključivo negativne posledice. Brown et al. (2009) ističu da on može delovati i kao faktor socijalizacije koji podstiče razvoj prosocijalnih ponašanja i veština saradnje. Ipak, kada se normativni uticaji vršnjaka povežu sa digitalnim mehanizmima poput javne vidljivosti i algoritamskog isticanja popularnih sadržaja, negativni aspekti vršnjačkog pritiska mogu biti dodatno pojačani, posebno kod mlađih adolescenata koji još uvek nisu razvili dovoljno razvijene kapacitete za kritičku evaluaciju sadržaja i društvenih normi koje se putem tih sadržaja promovišu.

U tom smislu, Steinberg et al. (2007) naglašavaju da razvoj otpornosti na vršnjački pritisak zavisi od individualnih karakteristika adolescenata, kao što su sposobnost samoregulacije i nivo emocionalne zrelosti. Kada ove sposobnosti još nisu dovoljno razvijene, adolescenti mogu biti posebno ranjivi na vršnjačke uticaje koji se u digitalnom prostoru prenose kroz online trendove, normativne obrasce i socijalne evaluacije.

Shodno tome, razumevanje vršnjačkog pritiska u digitalnom okruženju zahteva integraciju klasičnih teorijskih pristupa o vršnjačkom uticaju sa specifičnostima online interakcija. Takav pristup omogućava razvoj preventivnih i edukativnih programa koji mogu pomoći mladima razviju otpornost, kritičko mišljenje i sposobnost selektivnog reagovanja na normativne uticaje vršnjaka u digitalnom svetu.

EMOCIONALNA NEZRELOST I DONOŠENJE ODLUKA

Adolescencija predstavlja razvojno kritičan period u kojem sposobnosti emocionalne regulacije još nisu u potpunosti razvijene, što direktno utiče na donošenje odluka i obrasce ponašanje mladih. Emocionalna nezrelost se definiše kao ograničena sposobnost prepoznavanja, razumevanja i kontrolisanja sopstvenih emocionalnih reakcija, a često se manifestuje kroz impulsivnost, nisku otpornost na stres i teškoće u dugoročnom planiranju (Eisenberg et al., 2014).

U skladu sa tim, nedovoljno razvijena emocionalna regulacija povezana je sa smanjenom sposobnošću procene posledica, što povećava verovatnoću uključivanja u različite oblike rizičnog ponašanja. Adolescentski mozak još uvek prolazi kroz razvojne promene u prefrontalnom korteksu, što utiče na kapacitet samokontrole i donošenja promišljenih odluka (Casey et al., 2011). Zbog ove neravnoteže između impulsivnog sistema nagrađivanja i kontrolnog sistema samoregulacije, adolescenti su posebno podložni uticaju socijalnog okruženja, uključujući vršnjačke norme i očekivanja koja se formiraju u digitalnom prostoru (Steinber, 2008).

Posledice ovakvih razvojnih specifičnosti posebno su vidljive u rizičnim obrascima ponašanja adolescenata. Istraživanja pokazuju da impulsivnost i slabija samokontrola kod adolescenata povećavaju sklonost ka eksperimentisanju sa psihoaktivnim supstancama, uključujući alkohol i droge. Longitudinalno istraživanje Quinn et al. (2013), zasnovano na velikom uzorku više hiljada adolescenata iz nacionalne studije Add Health pokazalo je da razvojni porast sklonosti ka traženju senzacija (sensation seeking) značajno predviđa povećanje učestalosti konzumiranja alkohola i drugih supstanci ($p < .001$).

Slični rezultati potvrđeni su i u istraživanju Wils et al. (2011), koja ukazuje da slabija emocionalna i ponašajna samoregulacija povećava verovatnoću eksperimentisanja sa alkoholom i drugim psihoaktivnim supstancama.

Seksualno rizično ponašanje adolescenata, uključujući rani početak seksualne aktivnosti, nezaštićene odnose i povećan riziko od polno prenosivih infekcija, povezano je sa različitim individualnim i socijalnim faktorima koji utiču na donošenje odluka mladih. (Kirby et al. 2006). Adolescenti sa nižim nivoom samokontrole češće podležu vršnjačkom pritisku i imaju poteškoće u proceni dugoročnih posledica svojih odluka, što dodatno povećava njihovu ranjivost u digitalnom okruženju. Izloženost elektronskom nasilju (cyberbullying) i online socijalnim poređenjima dodatno može negativno uticati na psihološko funkcionisanje i socijalne odnose mladih (Patchin et al. 2010).

U svakodnevnoj praksi, emocionalna nezrelost se često manifestuje kroz impulsivne reakcije na spoljašnje stimulanse i sklonost da se odluke donose pod uticajem trenutnih emocija, umesto na osnovu racionalne procene potencijalnih rizika. Ovakav obrazac ponašanja čini adolescente posebno ranjivim na vršnjački pritisak i uticaje digitalnog okruženja.

Razumevanje uloge emocionalne nezrelosti ima značajnu praktičnu vrednost u razvoju preventivnih i edukativnih programa. Programi usmereni na razvoj emocionalne regulacije, samosvesti i veština donošenja odluka mogu doprineti jačanju otpornosti adolescenata na rizične uticaje iz socijalnog i digitalnog okruženja.

U tom kontekstu, razvoj emocionalne zrelosti predstavlja važan zaštitni faktor koji omogućava mladima da kritički procenjuje socijalne norme, selektivno reaguje na vršnjački uticaj i donosi odluke koje doprinose njihovom psihološkom, socijalnom i seksualnom blagostanju.

KONCEPTUALNI MODEL RIZIČNIH PONAŠANJA ADOLESCENATA

Analiza digitalnog okruženja, vršnjačkog pritiska i emocionalne nezrelosti ukazuje na to da rizična ponašanja adolescenata ne proizilaze iz pojedinačnih uzroka već iz dinamične i međusobno povezane interakcije više faktora.

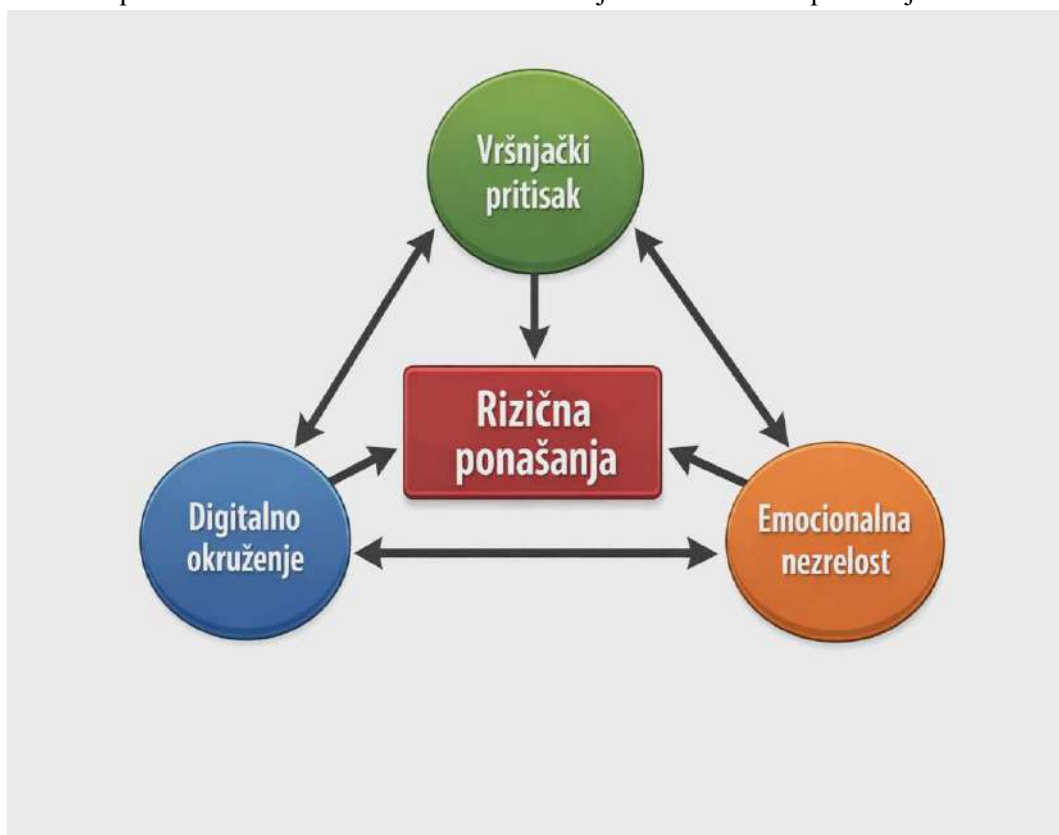
Digitalno okruženje mladima omogućavaju stalnu dostupnost socijalnih informacija i povratnih reakcija vršnjaka, čime se povećava vidljivost ponašanja i intenziteta socijalnog poređenja. U takvom kontekstu, društvene mreže postaju prostor u kojem se formiraju i reprodukuju socijalne norme, kao i obrasci prihvatljivog i poželjnog ponašanja.

Vršnjački pritisak ima značajnu ulogu u oblikovanju tih normi i očekivanja, stvarajući socijalni okvir unutar kojeg adolescenti donose odluke i formiraju obrasce ponašanja. Ovaj pritisak može biti direktan, kroz sugestije i nagovore vršnjaka, ali i indirektan, kroz posmatranje i modelovanje ponašanja drugih članova vršnjačke grupe.

Emocionalna nezrelost dodatno utiče na sposobnost adolescenata da adekvatno procene rizike, regulišu impule i donose promišljene odluke. Nedovoljno razvijeni kapaciteti samoregulacije mogu povećati ranjivost mladih kada su izloženi digitalnim stimulisima i socijalnim pritiscima koji karakterišu savremeno online okruženje.

Na osnovu navedenih teorijskih i empirijskih uvida razvijen je konceptualni model koji vizuelno prikazuje međusobnu povezanost tri ključna faktora - digitalnog okruženja, vršnjačkog pritiska i emocionalne nezrelosti – i njihov zajednički doprinos nastanku rizičnih ponašanja adolescenata.

Slika 1. Konceptualni model međuzavisnosti faktora koji utiču na rizična ponašanja adolescenata

Predloženi konceptualni model (slika 1) prikazuje međuzavisne i recipročne odnose između digitalnog okruženja, vršnjačkog pritiska i emocionalne nezrelosti. Centralne strelice ukazuju na to da svaki od ovih faktora može direktno doprineti pojavi rizičnih ponašanja kod adolescenata. Istovremeno, međusobne veze između faktora naglašavaju da oni ne deluju izolovano, već kroz

kontinuiranu interakciju koja dodatno oblikuje način na koji adolescenti reaguju na socijalne i digitalne stimuluse.

Takođe je naglašen kumulativni efekat faktora rizika, pri čemu kombinacija digitalnih uticaja, vršnjačkog pritiska i nedovoljno razvijene emocionalne regulacije može povećati verovatnoću rizičnih ponašanja. Na ovaj način, model doprinosi boljem razumevanju složenih mehanizama koji utiču na ponašanje adolescenata u savremenom digitalnom okruženju. Istovremeno, može predstavljati osnovu za buduća empirijska istraživanja i razvoj preventivnih programa usmerenih na jačanje emocionalne otpornosti, kritičkog mišljenja i socijalnih veština mladih.

ZAKLJUČAK

Savremeni razvojni kontekst adolescenata karakteriše intenzivna interakcija između digitalnog okruženja, vršnjačkog pritiska i emocionalne nezrelosti, što značajno doprinosi pojavi rizičnih ponašanja. Digitalne platforme omogućavaju stalnu vidljivost i evaluaciju ponašanja, čime se pojačava socijalno poređenje i intenzitet vršnjačkog pritiska. Istovremeno, emocionalna nezrelost može ograničiti sposobnost samoregulacije i procene dugoročnih posledica, povećavajući ranjivost mladih na različite spoljašnje uticaje.

Analiza relevantne literature pokazuje da digitalno okruženje, vršnjački pritisak i emocionalna nezrelost funkcionišu kao međusobno povezani faktori koji doprinose formiranju rizičnih ponašanja adolescenata. U ovom radu ta međuzavisnost je predstavljena kroz predloženi konceptualni model, koji pruža integrisan okvir za razumevanje složene dinamike ovih faktora.

Predloženi model omogućava dublje teorijsko sagledavanje odnosa digitalnih, socijalnih i emocionalnih dimenzija razvoja adolescenata, a takođe može poslužiti kao osnova za razvoj preventivnih i edukativnih programa usmerenih na smanjenje rizičnih ponašanja mladih.

Ovaj pregledni rad naglašava potrebu za daljim empirijskim istraživanjima koja bi kvantitativno i kvalitativno testirala predloženi konceptualni model i omogućila preciznije razumevanje faktora koji utiču na rizična ponašanja adolescenata.

Razumevanje međuzavisnosti između digitalnih, socijalnih i emocionalnih dimenzija adolescencije predstavlja ključni osnov za razvoj efikasnih preventivnih programa i intervencija, sa ciljem jačanja psihosocijalne otpornosti mladih u savremenom digitalnom okruženju.

LITERATURA

- Bastašić, Z. (1995). Pubertet i adolescencija. Zagreb: Školska knjiga
- Best, P., Manktelow, R., Taylor, B. (2014) *Online communication, social media and adolescent wellbeing: A systematic narrative review*. Children and Youth Services Review, 41 27-36
- Brown, B., B., Larson, J. (2009) *Peer relationships in adolescence*. In R. M. Lerner, Steinberg, L. (Eds) Handbook of adolescent psychology: Contextual influences on adolescent development (pp.74-103), Wiley.
- Buljan Flander, G., Ćosić, I., Profaca, B. (2009) *Izloženost dece seksualnom sadržaju na internetu u Hrvatskoj*. Science Direkt. Zlostavljanje i zanemarivanje dece 33 (12) 849-856
- Casey, B.J., Jones, R.M., Somerville, L.H. (2011). *Braking and accelerating of the adolescent brain*. Journal of Research on Adolescence, 21 (1), 21-33
- Duranović, M. (2014). *Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka*. Školski Vjesnik, 63, 119–132
- Eisenberg, N., Spinrad, T.L. (2014) *Emotion-related self-regulation in children and adolescents*. In R.M. Lerner (Ed.), Handbook of child psychology and developmental science (7th ed, Vol 3., pp 516-553) Wiley

- Jessor, R., (2016) *Problem behavior theory and adolescent risk behavior*. Journal of Adolescent Health. 59(4) 368-370
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Ricijaš, N. (2008). *Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, 44 (1), 77-92.
- Nesi, J., Prinstein, M.J. (2015) *Using social media for social comparison and feedback-seeking. Gender and popularity moderate associations with depressive symptoms*. Journal of Abnormal Child Psychology, 43 (8), 1427-1438
- Odgers, C.L, Jensen, M.R. (2020) *Annual Research Review: Adolescent mental health in the digital age: Facts, fears, and future directions*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 61(3), 336-348
- Patchin, J.W., Hinduja, S. (2010). *Cyberbullying and self - esteem*. Journal of School Health, 80 (12) 614-621
- Purba, A., Thomson, R.M., Henery, P.M., Pearce, A., Henderson, M. (2023), *Social media use and health risk behaviours in young people: systematic review and meta-analysis*. BMJ, 383: e073552
- Quinn, P.D., Harden, K.P. (2013), *Differential changes in impulsivity and sensation seeking and the escalation of substance use from adolescence to early adulthood*. Development and Psychopathology, 25(1),223-239
- Steinberg, L., Monahan, K.C. (2007) *Age differences in resistance to peer influence*. Developmental Psychology, 43(6),1531-1543
- Steinberg, L. (2008) *A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking*. Developmental Review, 28(1), 78-106
- Steinberg, L. (2014) *Age of opportunity: Lesson from the new science of adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Subrahmanyam, K., Šmahel, D. (2011) *Digital youth: The role of media in development*. New York, Springer
- Vannucci, A., Ohannessian, C.M. (2020) *Social media use and anxiety in emerging adults*. Journal of Affective Disorders, 267, 655-662
- Vente, T., Daley, M., Killmeyer, E., Grubb, K.L. (2020) *Association of Social Media Use and High-Risk Behaviors in Adolescents: Cross-Sectional Study*. JMIR Pediatr Parent 26;3(1): e18043
- Wills, T.A., Sandy, J.M., Yaeger, A. (2011) *Behavioral and emotional self-regulation and adolescent substance use*. Journal of Personality, 79 (3), 316-542

DIGITAL ENVIRONMENT AND RISKY BEHAVIORS OF YOUTH: INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS, PEER PRESSURE AND EMOTIONAL IMMATURITY

Abstract: *In the modern digital environment, adolescents face numerous challenges every day that can encourage risky behaviors, including experimentation with psychoactive substances, risky sexual behavior and digital violence. In addition to technology, peer pressure and emotional immaturity have a significant impact on the way young people make decisions and manage their own feelings. This review paper analyzes relevant domestic and international literature to identify key risk factors and their interrelationships. Based on this, a conceptual model was developed that connects the social, emotional and digital dimensions of adolescence and provides a framework for understanding the complex emergence of risky behaviors. The proposed model can serve as a basis for further research and the development of preventive and educational programs aimed at improving the well-being of youth in the digital world.*

Key words: *digital environment, risky behavior of youth, peer pressure, social networks, emotional immaturity, prevention*

PREDUZETNIŠTVO MLADIH I RAZVOJ VJEŠTINA KAO PREVENTIVNA MJERA U SPREČAVANJU DEVIJATNOG PONAŠANJA DJECE I MLADIH

Prof.dr Kristina Bobrek Macanović²⁵⁵
Univerzitet za poslovne studije Banja Luka

Prof.dr Vesna Novaković²⁵⁶
Univerzitet APEIRON, Banja Luka

Apstrakt: Djeca i mladi u riziku i u sukobu sa zakonom često dolaze iz okruženja obilježenih siromaštvom, nezaposlenošću roditelja, slabim obrazovnim ishodima, socijalnom isključenošću i nedostatkom pozitivnih uzora. Tradicionalni represivni pristupi pokazali su ograničene rezultate. Savremene politike sve više naglašavaju potrebu razvoja vještina, među kojima se posebno ističe razvoj preduzetništva kod mladih. U ovom radu istražujemo povezanost razvoja vještina, odnosno preduzetništva kao mjere sprečavanja djece u riziku. Postavili smo istraživačku hipotezu da postoji povezanost preduzetništva, kao vještine, i potrebe da se vještine dodatno razviju kao preventivna mjera da djeca ne udju u rizik. Istraživanje smo sprovedli anketiranjem roditelja djece koja pohađaju srednju školu. Aneketa je sprovedena u periodu januar – februar 2026. godine. Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između definisanih varijabli, što otvara prostor za dalja istraživanja.

Ključne riječi: prevencija, mladi, preduzetništvo, omladinsko preduzetništvo

Uvod

Djeca u riziku predstavljaju populaciju mladih osoba koje su izložene povećanoj vjerovatnoći nepovoljnih razvojnih ishoda. U literaturi se ovaj pojam odnosi na djecu i adolescente koji, usljed kombinacije individualnih, porodičnih i društvenih faktora, imaju veći rizik da napuste formalno obrazovanje prije njegovog završetka, postanu nezaposleni, budu izloženi nasilju, kriminalnim aktivnostima ili različitim oblicima zavisnosti, te dođu u sukob sa zakonom (Rutter, 1987; Masten, 2014). Savremena istraživanja ukazuju da rizik nije rezultat jednog izolovanog faktora, već kumulativnog djelovanja više nepovoljnih okolnosti, što potvrđuju i ekološki modeli razvoja koji naglašavaju međusobnu povezanost porodičnih, školskih i društvenih uticaja (Bronfenbrenner, 1979).

Među najčešće identifikovanim uzrocima izdvajaju se nizak socioekonomski status porodice, uključujući siromaštvo i dugotrajnu nezaposlenost roditelja, nedostatak praktičnih, socijalnih i životnih vještina koje omogućavaju adekvatno suočavanje sa izazovima, ograničene mogućnosti zapošljavanja i profesionalnog razvoja, kao i slaba povezanost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada (World Bank, 2018; OECD, 2016). Prema analizama Organisation for Economic Co-operation and Development, mladi koji nemaju razvijene osnovne i transversalne kompetencije značajno su podložniji dugotrajnoj nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti (OECD, 2015, 2016). Slično tome,

²⁵⁵ kbobrek@gmail.com

²⁵⁶ novakovic.vesnabl@gmail.com

UNESCO naglašava da obrazovni sistemi koji ne razvijaju životne i socioemocionalne vještine doprinose reprodukciji nejednakosti i povećanju rizika marginalizacije (UNESCO, 2016, 2021).

Važno je naglasiti da koncept „djece u riziku“ ne podrazumijeva inherentnu problematičnost djece, već ukazuje na strukturne i sistemske nedostatke koji povećavaju vjerovatnoću nepovoljnih ishoda, što je u skladu sa savremenim pristupima otpornosti i jačanja zaštitnih faktora (Masten, 2014). Stoga savremeni pristupi prevenciji naglašavaju jačanje zaštitnih faktora – poput razvoja vještina, podrške porodici, dostupnosti obrazovanja i ekonomskih prilika – kao efikasnijih i održivijih rješenja u odnosu na isključivo represivne mjere (Rutter, 1987; OECD, 2015).

Postavili smo istraživačku hipotezu da postoji povezanost preduzetništva, kao vještine, i potrebe da se vještine dodatno razviju kao preventivna mjera da djeca ne udju u rizik. Nulta hipoteza je da ne postoji statistički značajna povezanost između ova dva obilježja (varijable su nezavisne).

Razvoj vještina kao preventivna mjera

Umjesto fokusiranja isključivo na sankcionisanje rizičnih ponašanja, preventivni pristup polazi od jačanja zaštitnih faktora – individualnih, socijalnih i ekonomskih resursa koji smanjuju vjerovatnoću socijalne isključenosti i delinkvencije (Masten, 2014; Rutter, 1987). Razvoj vještina predstavlja jedan od najefikasnijih savremenih preventivnih mehanizama u radu sa djecom i mladima u riziku. Prema pristupu koji promovise Organisation for Economic Co-operation and Development, razvoj kognitivnih, socioemocionalnih i tehničkih kompetencija direktno utiče na zapošljivost, društvenu integraciju i dugoročnu otpornost mladih (OECD, 2015, 2016). Slično tome, UNESCO naglašava da obrazovni sistemi moraju razvijati „whole-child approach“, odnosno pristup koji obuhvata akademske, socijalne i emocionalne dimenzije razvoja (UNESCO, 2021).

Razvoj vještina ima snažan preventivni efekat jer jača lične kapacitete i samopouzdanje, razvija osjećaj svrhe i dugoročnog planiranja, povećava percepciju lične kontrole nad budućnošću i smanjuje podložnost negativnim vršnjačkim uticajima (Masten, 2014). Mladi koji posjeduju razvijene kompetencije lakše se nose sa stresom, konfliktima i ekonomskim izazovima te su manje skloni rizičnim obrascima ponašanja (Rutter, 1987). Razvoj socioemocionalnih kompetencija posebno je važan u prevenciji agresivnog ponašanja i zloupotrebe supstanci (OECD, 2015). Socijalne vještine uključuju timski rad, odgovornost, empatiju, toleranciju i poštovanje različitosti, a doprinose boljoj integraciji u zajednicu, jačanju osjećaja pripadnosti, razvoju građanske odgovornosti i smanjenju socijalne izolacije. Istraživanja pokazuju da osjećaj pripadnosti zajednici djeluje kao snažan zaštitni faktor protiv devijantnih ponašanja (Masten, 2014).

U savremenoj ekonomiji zasnovanoj na znanju, tehničke i digitalne kompetencije postaju ključni faktor zapošljivosti (World Bank, 2018). Prema analizama Organisation for Economic Co-operation and Development, nedostatak digitalnih i tehničkih vještina značajno povećava rizik dugotrajne nezaposlenosti mladih (OECD, 2016). Razvijene radne kompetencije povećavaju realne mogućnosti zapošljavanja i smanjuju ekonomski pritisak koji često stoji u osnovi rizičnih ponašanja (OECD, 2015). Finansijska nesigurnost i dugotrajna ekonomska marginalizacija često predstavljaju okidač za ulazak u neformalne ili ilegalne izvore prihoda, zbog čega je razvoj finansijske pismenosti važna preventivna komponenta (World Bank, 2018). Razvijene vještine smanjuju vjerovatnoću rizičnog ponašanja, povećavaju zapošljivost i doprinose dugoročnom ličnom i profesionalnom razvoju mladih. Ulaganje u razvoj vještina stoga predstavlja ulaganje u stabilniju, sigurniju i prosperitetniju zajednicu (UNESCO, 2021; OECD, 2015).

Preduzetništvo mladih kao alat za socijalnu inkluziju

Preduzetništvo mladih ne treba posmatrati isključivo kao ekonomski fenomen, već kao multidimenzionalni instrument socijalne inkluzije, aktivnog građanstva i prevencije delinkvencije (OECD, 2019; Macanovic, Novakovic, 2024). U okviru evropskog okvira kompetencija European Commission – EntreComp (European Commission, 2016), preduzetništvo se definiše kao sposobnost prepoznavanja prilika, mobilizacije resursa i stvaranja vrijednosti za druge. Ova definicija naglašava da preduzetništvo nije samo pokretanje biznisa, već način razmišljanja i djelovanja (European Commission, 2016; Lackéus, 2015, Novakovic et al, 2025).

Preduzetništvo mladih podstiče samostalnost i osjećaj lične odgovornosti, razvija inicijativu i proaktivnost, nudi alternativu neformalnim i ilegalnim izvorima prihoda, jača samopoštovanje kroz stvaranje konkretnih rezultata i omogućava legalan i dostojanstven izvor prihoda (OECD, 2019; World Bank, 2018).

Mladi koji vide realnu ekonomsku perspektivu rjeđe pribjegavaju rizičnim oblicima ponašanja, jer ekonomska uključenost doprinosi osjećaju društvene korisnosti i smanjuje frustraciju koja često prati dugotrajnu nezaposlenost (Novaković, 2012; Novaković et al., 2025); OECD, 2017).

Preduzetništvo razvija sposobnost preuzimanja kalkulisanog rizika, istrajnost i toleranciju na neuspjeh, dugoročno planiranje i samodisciplinu – kompetencije koje su direktno povezane sa razvojem otpornosti i smanjenjem impulsivnog ponašanja (Lackéus, 2015; Masten, 2014; Macanovic & Novakovic, 2024). Ove karakteristike predstavljaju suprotnost impulsivnim i rizičnim obrascima ponašanja, zbog čega preduzetnički pristup ima značajan preventivni potencijal (OECD, 2019; Macanovic & Novakovic, 2025).

Rezultati istraživanja

U cilju davanja odgovora na postavljeno istraživačko pitanje, koje je definisano u samom uvodu ovog rada i testiranja postavljene hipoteze kreirana je anketa od trineast pitanja i sprovedeno je onlajn anketiranje roditelja djece koja pohađaju srednju školu. Anketiranje je sprovedeno u periodu od januara 2026. godine do februara 2026. godine i prikupljeno je ukupno 40 odgovora.

Analiza prikupljenih odgovora i testiranje postavljene hipoteze je izvršeno u IBM SPSS (*Statistical Pacage for Social Sciences*) 27 programu. Testiranje postavljene hipoteze izvršeno je primjenom hi – kvadrat testa – analiza tabele kontigencije.

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^c \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}} \quad (1)$$

gdje je:

E_{ij} očekivane frekvencije

O_{ij} opažene frekvencije.

Testiranje postavljene hipoteze izvršeno je primjenom hi-kvadrat testa nezavisnosti na tabeli kontingencije 2×2. Definisane su varijable: „Da li je razvoj vještina preventivna mjera?“ (DA / NE) i „Da li mladima nedostaje preduzetništvo?“ (DA / NE).

U tabeli 1. su navedeni odgovori ispitanika. Vidimo da 21 ispitanik (53,7%) smatra da je razvoj vještina i učenje preventivna mjera, dok 19 ispitanika (46,3%) ne smatra da razvoj vještina i učenje predstavljaju preventivnu mjeru.

Tabela 1. Distribucija odgovora na pitanje
 “Da li smatrate da je razvoj vještina i učenje preventivna mjera”
Da li smatrate da je razvoj vještina i učenje preventivna mjera

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	da	21	53.7	53.7	53.7
	ne	19	46.3	46.3	100.0
	Total	40	100.0	100.0	

Izvor: analiza upitnika u SPSS

Na osnovu prikazanih rezultata možemo vidjeti da blaga većina ispitanika podržava stav da razvoj vještina i učenje imaju preventivnu funkciju. Međutim, razlika između odgovora „da“ i „ne“ nije velika (razlika je 7,4%), što ukazuje na podijeljeno mišljenje među ispitanicima.

U tabeli 2. dajemo sumarne odgovore ispitanika na pitanje prema njihovom mišljenju koja vještina nedostaje mladim ljudima.

Tabela 2. Distribucija odgovora na pitanje “Prema Vašem mišljenju koja vještina nedostaje mladim ljudima.”

Po Vašem mišljenju koja vještina nedostaje mladim ljudima:

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	2.4	2.4	2.4
Odgovornost	1	2.4	2.4	4.9
sistem obrazovanja ne prati standarde poslovanja, potrebno je više razvijati inovativnost, praktican rad.	1	2.4	2.4	7.3
Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	5	12.2	12.2	19.5
Zainteresovanost za posao	6	14.6	14.6	34.1
Zainteresovanost za posao, Problem je ideja i stav da se učenje završava izlaskom sa fakulteta, kada zapravo tek počinje. Mala želja za dokazivanjem, za inoviranjem, slaba samomotivacija.	1	2.4	2.4	36.6
Zainteresovanost za posao, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	3	7.3	7.3	43.9
Preduzimljivost	2	4.9	4.9	48.8
Preduzimljivost, Zainteresovanost za posao	1	2.4	2.4	51.2
Preduzimljivost, Zainteresovanost za posao, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	2	4.9	4.9	56.1
Preduzimljivost, Sposobnost samostalnog rješavanja problema	1	2.4	2.4	58.5

Preduzimljivost, Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Zainteresovanost za posao	1	2.4	2.4	61.0
Preduzimljivost, Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Zainteresovanost za posao, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	3	7.3	7.3	43.9
Preduzimljivost, Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Zainteresovanost za posao, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem,	1	2.4	2.4	73.2
Sposobnost samostalnog rješavanja problema	5	12.2	12.2	85.4
Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	2	4.9	4.9	90.2
Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Zainteresovanost za posao	1	2.4	2.4	92.7
Sposobnost samostalnog rješavanja problema, Zainteresovanost za posao, Želja za usavršavanjem i dodatnim znanjem	3	7.3	7.3	100.0
Total	40	100.0	100.0	

Izvor: analiza upitnika u SPSS

Primjenom formule dobijemo $\chi^2 = 1,35$, za nivo značajnosti $\alpha = 0,05$, dok je $\chi^2_{krit} = 3,84$.

Dobijena vrijednost $\chi^2 = 1,35$ pri $df = 1$ i nivou značajnosti $\alpha = 0,05$ ukazuje da ne postoji statistički značajna povezanost između analiziranih varijabli ($p > 0,05$).

Na osnovu dobijenih rezultata statističke analize može se zaključiti da se nulta hipoteza (H_0) ne odbacuje, odnosno da nije utvrđena statistički značajna povezanost između stava roditelja da je razvoj vještina preventivna mjera i percepcije da mladima nedostaje preduzetništvo.

Drugim riječima, rezultati hi-kvadrat testa ne ukazuju na postojanje zavisnosti između ove dvije posmatrane varijable na nivou statističke značajnosti predviđenom u istraživanju. To znači da, na uzorku od 40 ispitanika, nije potvrđena statistički značajna veza između roditeljskog uvjerenja o preventivnoj ulozi razvoja vještina i njihovog stava o nedostatku preduzetništva kod mladih.

Ovakav nalaz može imati više interpretacija. Prije svega, moguće je da roditelji razvoj vještina posmatraju kao opštu preventivnu kategoriju (npr. razvoj socijalnih, obrazovnih ili životnih kompetencija), dok preduzetništvo doživljavaju kao specifičnu ekonomsku aktivnost, bez nužne direktne veze sa prevencijom rizičnih ponašanja. Takođe, odsustvo statistički značajne povezanosti ne znači da veza u populaciji ne postoji, već da u okviru ovog istraživanja ona nije empirijski potvrđena.

Važno je naglasiti da je veličina uzorka relativno mala što predstavlja jedno od ključnih ograničenja istraživanja. Mali uzorak smanjuje statističku snagu testa i povećava vjerovatnoću greške tipa II, odnosno mogućnost da se stvarno postojeća povezanost ne detektuje. Pored toga, ograničena veličina i eventualna homogenost uzorka mogu uticati na generalizaciju rezultata na širu populaciju roditelja.

Zaključak

Rezultati empirijskog istraživanja sprovedenog među roditeljima srednjoškolaca nisu pokazali statistički značajnu povezanost između percepcije razvoja vještina kao preventivne mjere i stava da mladima nedostaje preduzetništvo. Ipak, teorijski okvir i savremene prakse ukazuju da razvoj životnih, socijalnih i preduzetničkih kompetencija ima važnu ulogu u jačanju otpornosti mladih, povećanju zapošljivosti i smanjenju rizika od socijalne isključenosti i sukoba sa zakonom. Dobijeni rezultati sugerišu potrebu za proširenjem istraživanja na veći i reprezentativniji uzorak, uključivanjem samih mladih kao ispitanika. Ovo ograničenje pruža jasne smjernice za buduća istraživanja. Preporučuje se sprovođenje istraživanja na većem i reprezentativnijem uzorku, uključivanje dodatnih varijabli (npr. nivo obrazovanja roditelja, socioekonomski status, prethodno iskustvo sa preduzetništvom), kao i primjena složenijih statističkih metoda koje bi mogle detaljnije ispitati potencijalne indirektne ili posredovane veze između razvoja vještina i preduzetničkih kompetencija mladih. U tom smislu, iako hipoteza nije statistički potvrđena, rezultati imaju značajnu istraživačku vrijednost jer ukazuju na potrebu dubljeg i metodološki snažnijeg ispitivanja odnosa između razvoja vještina, preduzetništva i preventivnih pristupa u radu sa djecom i mladima u riziku. Ipak naglašavamo potrebu razvoja vještina i preduzetništva mladih kao značajan pravac javnih politika.

Literatura:

- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- European Commission. (2016). *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission. (2013). *Entrepreneurship 2020 Action Plan*. Brussels.
- Macanović, K., B., Novaković, V., (2025) " INCENTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP 10:141-148. Centar modernih znanja, Banja Luka [10.7251/ZCMZ0125141B](https://doi.org/10.7251/ZCMZ0125141B)
- Macanović, K., B., Novaković, V., (2024) "RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA U FUNKCIJI PREVENCIJE NASILJA". DRUŠTVENE DEVIJACIJE 9:704-708., Centar modernih znanja, Banja Luka [10.7251/ZCMZ0124704B](https://doi.org/10.7251/ZCMZ0124704B)
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.
- Novaković, V. (2012). MOGUĆNOST RAZVOJA OMLADINSKOG PREDUZETNIŠTVA U REPUBLICI SRPSKOJ. EMC Review - Časopis Za Ekonomiju - APEIRON, 3(1). <https://doi.org/10.7251/EMC1201071N>
- Novaković, V., Mujkić, E., & Milovanović, D. (2025). Entrepreneurship Talent or Skill? In K. T. Çaliyurt (Ed.), *New Approaches to CSR, Sustainability and Accountability*, Volume VI (pp. 121–135). Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-96-5937-1_7
- Novakovic, V, Milovanovic, M, Kondic, B., (2025) "ENTREPRENEURSHIP AS A SKILL FOR THE FUTURE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA" Conference: International Scientific Conference Media and Economy, Banja Luka, doi: 10.7251/BLCZR0125487N
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2015). *Skills for social progress: The power of social and emotional skills*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264226159-en>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2016). *Skills matter: Further results from the Survey of Adult Skills*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264258051-en>

- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316–331. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x>
- UNESCO. (2016). *Education for people and planet: Creating sustainable futures for all* (Global Education Monitoring Report). UNESCO Publishing. <https://doi.org/10.54676/AXEQ8566>
- UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO Publishing.
- World Bank. (2018). *World development report 2018: Learning to realize education's promise*. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1096-1>

**YOUTH ENTREPRENEURSHIP AND SKILLS DEVELOPMENT AS A PREVENTIVE
MEASURE IN PREVENTING DEVIOUS BEHAVIOR IN CHILDREN AND YOUTH**

Prof.dr Kristina Bobrek Macanović
University for Business Studies Banja Luka

Prof.dr Vesna Novaković
APEIRON University, Banja Luka

Abstract: *Children and youth at risk and in conflict with the law often come from environments marked by poverty, parental unemployment, poor educational outcomes, social exclusion and lack of positive role models. Traditional repressive approaches have shown limited results. Contemporary policies increasingly emphasize the need for skills development, among which the development of entrepreneurship among youth is particularly emphasized. In this paper, we investigate the connection between skills development, or entrepreneurship, as a measure to prevent children from being at risk. We have set a research hypothesis that there is a connection between entrepreneurship, as a skill, and the need to further develop skills as a preventive measure to prevent children from being at risk. We conducted the research by surveying parents of children attending secondary school. The survey was conducted in the period January – February 2026. The results show that there is no significant correlation between the defined variables, which opens up space for further research.*

Keywords: *prevention, youth, entrepreneurship, youth entrepreneurship*

UČESTALOST I VRSTE KAZNENIH DJELA DJECE I MALOLJETNIKA
U REPUBLICI HRVATSKOJ OD 2015. DO 2025. GODINE

izv. prof. dr. sc. Ksenija Romstein, univ. spec. rehab. educ.²⁵⁷
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Odsjek za edukacijsku rehabilitaciju i logopediju
Republika Hrvatska

Apstrakt: Na globalnoj razini bilježe se različiti trendovi počinjenja kaznenih djela djece i maloljetnika. Primjerice, u Sjedinjenim Američkim Državama u padu su kaznena djela protiv imovine dok su u porastu djela koja uključuju nasilje i ubojstva. Na razini Europske Unije u kontinuiranom su porastu kaznena djela protiv imovine i kaznena djela koja uključuju nasilje. Kako bi se više saznalo o trendovima u Republici Hrvatskoj, analizirani su Statistički pregledi Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske i Izvješća pravobraniteljice za djecu u periodu od 2015. do 2025. godine iz kojih je vidljiv porast broja kaznenih djela koja su počinila djeca i maloljetnici a taj je porast veći od 7 %. No, više zabrinjava narav počinjenja kaznenih djela: dok je relativno stabilan i ujednačen broj kaznenih djela koja se odnose na imovinske delikte, od 2019. godine u porastu su kaznena djela seksualnog zlostavljanja djece. S obzirom na to je u Republici Hrvatskoj prisutna neujednačena sudska praksa te nedostaju nacionalni akcijski planovi i strategije kojima bi se utjecalo na smanjenje broja počinjenja kaznenih djela od strane djece i maloljetnika, radom se želi ukazati na potrebu otvaranja socijalnog dijaloga o važnosti intersektorske suradnje u preventivnim aktivnostima u lokalnim zajednicama pri čemu visokoškolske ustanove trebaju preuzeti ulogu centara diseminacije dobre prakse na području prevencije i rehabilitacije problema u ponašanju djece i mladih.

Ključne riječi: djeca i maloljetnici, kaznena djela, intersektorska suradnja, problemi u ponašanju, prevencija i rehabilitacija

„Mi smo za vas ionako već otpisani.“
(N., 17 g., kazneno djelo uništenja i oštećenja tuđe stvari)

1. UVOD

Prosječna kronološka dob počinitelja kaznenih djela u Europskoj Uniji je 37 godina, pri čemu se kritičnim pokazalo počinjenje kaznenih djela u adolescenciji – odrasli počinitelji kaznenih djela najčešće su prve ozbiljne prijestupe načinili u dobi od 16 godina nakon čega nastavljaju s težim kaznenim djelima (Aebi i Coco, 2025). Slično pronalaze Sutherland, Disley, Cattell i Bauchowitz (2017) u Ujedinjenom Kraljevstvu gdje su počinitelji prvih kaznenih djela najčešće maloljetnici u dobi od 15 i 16 godina a vodeća kaznena djela su krađe, zlouporaba droga i nasilničko ponašanje. U Australiji svoja prva kaznena djela maloljetnici počinju u dobi između 14 i 17 godina (AIHW, 2025) a to su najčešće krađe. Ista situacija je i u Švicarskoj (BFS, 2025) te Japanu (Ministry of Justice, 2025). U Sjedinjenim Američkim Državama u padu je broj maloljetnih počinitelja kaznenih djela u dobi od 15 do 17 godina, dok je u porastu broj kaznenih djela koja su počinila djeca u dobi do 14. godina (Lantz i Knapp, 2024). Prateći strukturu maloljetničkih kaznenih djela u Sjedinjenim Američkim Državama, Lantz i Knapp 2024. godine pronalaze porast nasilnih kaznenih djela poput ubojstava i silovanja te pad

²⁵⁷ kromstein@fooz.hr, romstein.osijek@gmail.com

krađa. U Japanu najčešća maloljetnička kaznena djela jesu krađe i iznude, a s kronološkom dobi raste težina kaznenih.

Period adolescencije Koenig, Farhat i Bloch (2025) smatraju ključnim za daljnji smjer života – ona, između ostaloga, određuje kvalitetu socijalnih odnosa, akademski i profesionalni razvoj te utječe na ekonomsku stabilnost u odrasloj dobi, što potencijalno implicira kako je prag punoljetnosti ključna točka prevencije kriminaliteta odraslih. Stoga je potrebno poznavati strukturu kaznenih djela maloljetnika, osobitosti njihovog neposrednog socijalnog okruženja te razvijati prakse koje bi doprinjele prevenciji i boljoj kvaliteti mentalnog zdravlja u odrasloj dobi.

2. METODA

2.1. Svrha i cilj istraživanja

Svrha istraživanja jest dobivanje uvida u statistička kretanja maloljetnih počinitelja kaznenih djela²⁵⁸ (djece do 14 godina i maloljetnika od 14 do 18 godina) s ciljem utvrđivanja najčešćih kaznenih djela i specifičnosti počinjenja unutar pojedinih kategorija.

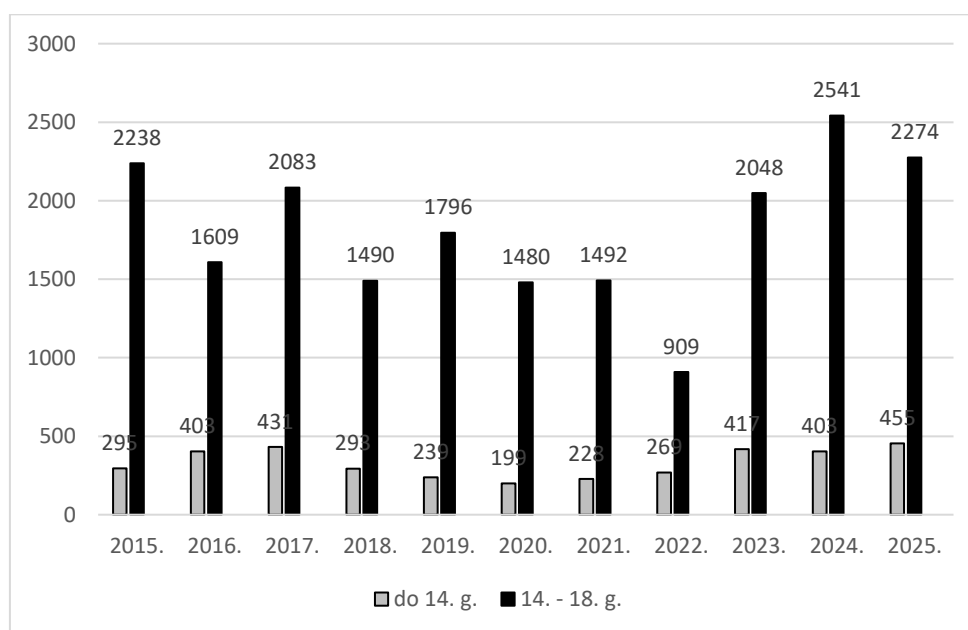
2.2. Uzorak

Uzorak čine javno objavljeni statistički podatci Pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske i Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske koji sadrže podatke o počinjenim kaznenim djelima u Republici Hrvatskoj za godine 2015., 2016., 2017., 2018., 2019., 2020., 2021., 2022., 2023., 2024. i 2025.

2.3. Analiza i obrada podataka

Načinjena je analiza sadržaja javno objavljenih statističkih izvješća a podatci su obrađeni deskriptivnom statistikom čiji se rezultati podastiru u nastavku.

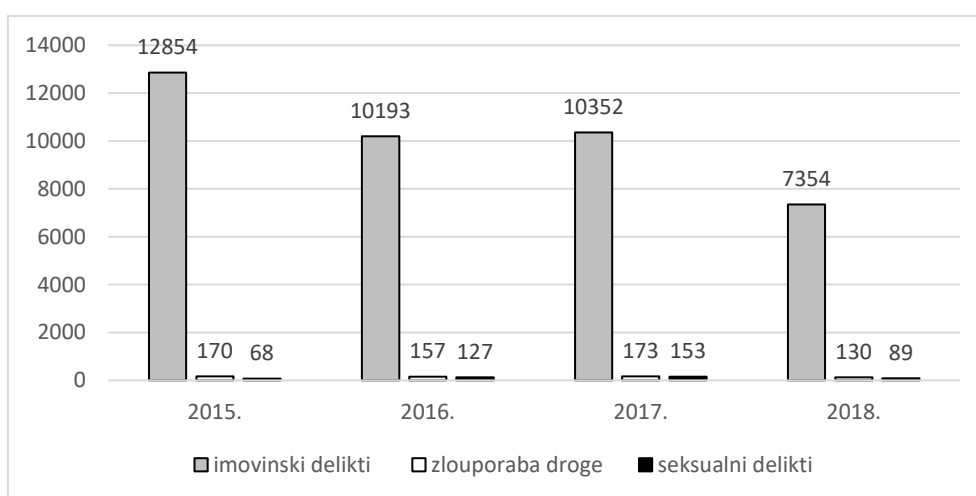
3. REZULTATI I INTERPRETACIJA

Grafički prikaz 1: Kretanje broja maloljetnih počinitelja kaznenih djela od 2015. do 2025. godine

²⁵⁸ Prema propisima Republike Hrvatske, djeca do 14 godina nisu kazneno odgovorna, a od 14 do 18 godina jesu.

Broj djece i maloljetnika – počinitelja kaznenih djela od 2021. godine u stalnom je porastu s blažim padom u 2025. godini ali samo u kategoriji maloljetnika od 14 do 18. godina dok je broj djece počinitelja kaznenih djela u dobi do 14 godina 2025. godine najveći u posljednjih 10 godina. Objavljeni statistički podatci ne omogućavaju zaključak o potencijalnim razlozima relativnog pada broja počinitelja, no realnost življenja u Republici Hrvatskoj implicira postojanje razočarenja građana u pravosuđe i policiju te druge institucija koje bi trebale biti aktivnije na području prevencije i intervencije, posebice u radu s djecom i maloljetnicima. Unatoč proeuropskoj orijentaciji i zadanim okvirima Europske Unije, Republika Hrvatska još uvijek nema nacionalne strateške dokumente i smjernice za rad s djecom i mladima s problemima u ponašanju, većina odgojno-obrazovnih ustanova u Republici Hrvatskoj nema zaposlene stručnjake socijalne pedagoge, a rad s djecom s problemima u ponašanju prepušten je udrugama koje imaju upitne profile stručnjaka. Također, Republika Hrvatska nema dostatan broj psihoterapeuta specijaliziranih za rad s djecom i mladima (Mamić i Romstein, 2025) što potencijalno utječe na obeshrabrenost žrtvi te recidivizam i dodatnu marginalizaciju počinitelja.

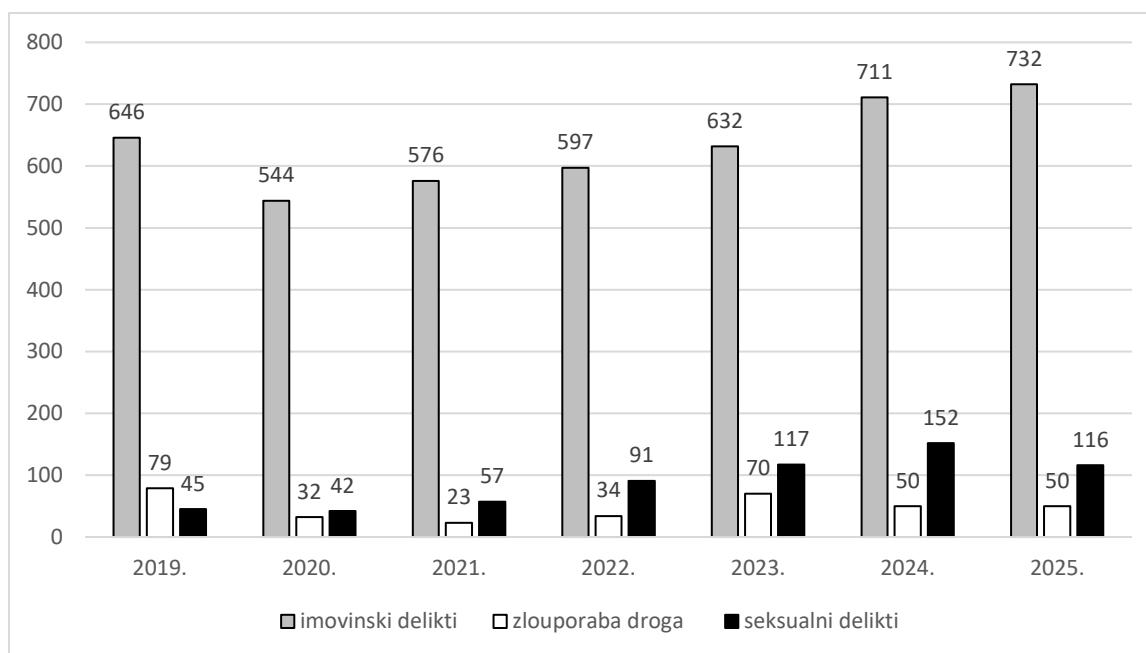

Grafički prikaz 2: Najčešća kaznena djela²⁵⁹ maloljetnih počinitelja od 2015. do 2018. godine – broj kaznenih djela

Najviše kaznenih djela odnosi se na krađe, a zanimljivo je kako su tijekom 2015. godine svaku treću krađu automobila počinila upravo djeca i maloljetnici. Nadalje, 2016. godine djeca i maloljetnici počinili svaku petu provalu i svaku četvrtu krađu, 2017. godine svako četvrto krivotvorenje novca, a 2018. godine svako drugo krivotvorenje novca.

Od 2019. godine mijenja se metodologija te se objavljuju statistička izvješća o broju počinitelja ali ne i o broju počinjenih kaznenih djela. U nastavku se podastiru podatci o broju maloljetnih počinitelja najzastupljenijih kaznenih djela od 2019. do 2025. godine, sukladno promijenjenoj metodologiji.

²⁵⁹ Uvidom u statistička izvješća, najčešće zastupljena kaznena djela su: imovinski delikti (krađe, teške krađe, provale, krađe automobila i ostale vrste krađa), zlorporaba droga (proizvodnja i promet droga i omogućavanje trošenja droge) te seksualni delikti (silovanja, bludne radnje, spolno uznemiravanje, spolno zlostavljanje i iskorištavanje djeteta) te će se podastrijeti podatci o navedenim kaznenim djelima.

Grafički prikaz 3: Najčešća kaznena djela maloljetnih počinitelja od 2019. do 2025. godine – broj počinitelja

Od 2019. do 2025. godine relativno je stabilan broj kaznenih djela koji se odnose na imovinske delikte, dok su u stalnom porastu seksualni delikti. Tako se u periodu od 2019. do 2025. godine svako treće kazneno djelo odnosilo na iskorištavanje djeteta za pornografiju te čine najzastupljenija kaznena djela iz skupine seksualnog zlostavljanja djece. Iako su manje zastupljeni, ovdje je važno iznijeti i statističke pokazatelje kaznenih djela protiv života i tijela (ubojstva) i kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka. Svake godine djeca i maloljetnici su počinili ubojstva i ubojstva u pokušaju – 2015., 2016., 2020. i 2021. godine počinjeno je po jedno ubojstvo, 2023., 2024. i 2025. godine dva ubojstva, 2019. i 2022. godine počinjena su tri ubojstva i ubojstva u pokušaju, 2017. četiri a 2018. godine pet ubojstava i ubojstava u pokušaju pri čemu su počinitelji najčešće mlađi maloljetnici (od 14 do 16 godina) koji su prema zakonima Republike Hrvatske kazneno odgovorni. Za očekivati je da bi porast i rasprostranjenost tehnologija i ICT alata utjecao na značajan porast kaznenih djela na području računalnih sustava, no u realnosti situacija nije takva. Kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka od 2019. godine (od kada se vodi službena statistika za to područje), zastupljeni su na godišnjoj razini oko 10 %, te čine manji broj kaznenih djela.

4. RASPRAVA

Republika Hrvatska prati trendove nekih zapadnih zemalja i Sjedinjenih Američkih Država u kojima se bilježi relativan pad ukupnog broja maloljetnih počinitelja kaznenih djela uz istovremeni porast počinitelja – djece. Uz to što su počinitelji sve mlađi, njihova djela su sve teža – prisutan je značajan porast seksualnog nasilja maloljetnika nad djecom mlađom od 14 godina. Ovi podatci su alarmantni jer seksualni delikti ostavljaju trajne posljedice po psihičko i fizičko zdravlje žrtve, pa je uključenost cijele zajednice u suočavanje s ovim problemom izuzetno važno. Intersektorska suradnja uz koordinaciju akademske zajednice ključne su za razvoj preventivnih aktivnosti u zajednici i jačanje različitih oblika socijalne podrške žrtvama i počiniteljima kaznenih djela. Upravo dostupnost socijalnih resursa i praksa temeljena na znanstvenim spoznajama Pollard, Sharkey, Cross i sur. (2026) smatraju ključnim aspektima u smanjenju počinjenja kaznenih djela. Promišljajući o čimbenicima rizika, Kokkalera, Tallas i Goggin (2021) pronalaze kako je odgojni pristup maloljetnim počiniteljima tijekom izricanja mjere ključno za daljnje (ne)počinjenje kaznenih djela te da su adolescenti koji su imali savjetnike tijekom procesa u manjoj mjeri ponavljali kaznena djela. Jačanje osobnih kapaciteta za suočavanje s nepovoljnim životnim okolnostima kroz rad s primjereno educiranim savjetnicima potencijalno može doprinijeti poboljšanju samoregulacije i konstruktivnom usmjeravanju vlastitih akcija na svim područjima života. U tom kontekstu Vijeće Europe (2022) preporučuje organiziranje

podrške na način da se mladima omoguće različite razine participacije u procesima, ovisno o težini kaznenog djela a s ciljem smanjenja recidivizma i poboljšanja njihovih socijalnih vještina. Pritom treba biti umjeren u provođenju preventivnih mjera i savjetovanju jer hiperfokus na prethodno počinjeno djelo može imati kontra-činak, posebice jer je penološki sustav izgrađen na adultocentričnoj orijentaciji što maloljetne počinitelje dodatno stavlja u submisivnu poziciju.

4.1. Ograničenja istraživanja

Najveće ograničenje istraživanja odnosi se na dostupne podatke čija metodologija se mijenjala tijekom godina. Tako je od 2015. do 2018. praćen broj kaznenih djela, a od 2019. naovamo broj počinitelja zbog čega se podatci ne mogu pouzdao usporediti i popratiti. Nadalje, dostupne podatke nije bilo moguće dodatno provjeriti niti je bilo moguće na temelju dostupnih podataka načiniti detaljnije statističke obrade kojima bi se adresirala kauzalnost. Dostupni podatci nisu omogućili uvid u recidivizam, omjer kaznenih djela i počinitelja ili spol počinitelja, što je bitno za praćenje fenomenologije maloljetničke delinkvencije i stvarna statistička praćenja. Statistički pokazatelji nisu razvrstani prema kriterijima regionalne razvijenosti Republike Hrvatske, što potencijalno može utjecati na pojavnost i oblike kaznenih djela djece i maloljetnika.

4.2. Implikacije za praksu

Dobivene rezultate moguće je u budućnosti koristiti za dizajniranje i razvoj strategija, protokola i praksi usmjerenih na prevenciju daljnjeg počinjenja kaznenih djela, s primjerenim formama participacije. Ovo je važno radi jačanja povjerenja mladih u druge ljude i sustav (Babović, 2025) te smanjenje njihova otpora prema okolini (Razey i Walsh, 2026) jer okolina u pravilu reagira stigmatizacijom i dehumanizacijom prema počiniteljima kaznenih djela čineći rehabilitaciju gotovo nemogućom. U tom kontekstu akademska zajednica treba diseminirati znanstvene spoznaje temeljene na istraživanjima s djecom, mladima i obiteljima uvažavajući kulturološke specifičnosti i dostupne socijalne resurse.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Statistički pokazatelji mogu se uzeti kao polazišna točka u provođenju daljnjih istraživanja fenomenologije društvenih devijacija i kreiranju socijalnih politika jer daju uvid u područja koja je potrebno adresirati. Unatoč ograničenjima, dobiveni rezultati ukazuju kako će u budućnosti biti važno razvijati prevenciju na područjima zaštite djece i mladih od maloljetnih seksualnih predatora. Izlaganje djece mlađe od 14 godina pornografskim sadržajima, podvođenje djece, seksualna zlostavljanja, silovanja te iskorištavanje djece za pornografske predstave posebno su teška kaznena djela koja rezultiraju trajnim posljedicama po zdravlje žrtve a koja su u kontinuiranom porastu i na koja treba hitno odgovoriti socijalnim akcijama na nacionalnoj razini. Potrebno je povezati statističke pokazatelje različitih područja sa svrhom donošenja nacionalnih strategija prevencije, intervencije i rehabilitacije, pokrenuti timove za podršku te osigurati financije kako bi podrška bila dostupna osobama kojima je to potrebno – žrtvama i počiniteljima, ali i njihovim obiteljima, odgojno-obrazovnim djelatnicima, zdravstvenim radnicima itd. Posebno je važno voditi računa o regionalnim specifičnostima, kako bi podrška bila kvalitetna i sveobuhvatna, za što je potrebno osigurati dostatan broj primjereno educiranih stručnjaka. Ako se Republika Hrvatska svojim strategijama i reformama odluči za takav smjer, tada akademska zajednica dobiva ključnu ulogu, ne samo s aspekta diseminacije znanja već i inkluzivnih vrijednosti, što je imperativ razvijenih društava.

LITERATURA:

- Aebi, M. F. & Cocco, E. (2025). *Prisons and Prisoners in Europe 2024: Key Findings of the SPACE I report. Series UNILCRIM 2025/3*. Pribavljeno 1. 10. 2025. s: https://wp.unil.ch/space/files/2025/07/250715_key-findings-space-i_prisons-europe-2024_full.pdf
- AIHW - Australian Institute of Health and Welfare (2025). *Youth detention population in Australia 2025*. Pribavljeno 17. 4. 2026. s: <https://www.aihw.gov.au/getmedia/7b49c5c0-d93d-4b4a-ba18-b8339ad78cb7/youth-detention-population-in-australia-2025.pdf?v=20251210102459&inline=true>

- Babovič, M. (2025). Perceptions of Mental Health, Mental Health Needs and Access to Mental Healthcare Among Justice-Involved Young People: A Systematic Review of Qualitative Evidence. *Crim Behav Ment Health*. 35(4), 206-227. <https://doi.org/10.1002/cbm.70007>
- BFS (2025). *Statistik des Vollzugs von vorsorglichen Anordnungen und Sanktionen an Jugendlichen (JUSAS): Inhalt und Perspektiven*. Pribavljeno 17. 4. 2026. s: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/crime-criminal-justice/criminal-justice/convictions-juveniles.assetdetail.17844380.html>
- Council of Europe (2022). *Strategy for the Rights of the Child 2022 – 2027*. Pribavljeno 12. 4. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/034522GBR_Strategie%20for%20the%20right%20of%20child%2022_27-1.pdf
- Koenig, J., Farhat, L. C., Bloch, M. H. (2025). Editorial: From adolescence into young adulthood - the importance of a longitudinal perspective across development in child and adolescent mental health. *J Child Psychol Psychiatry*, 66(1), 1-3. <https://doi.org/10.1111/jcpp.14094>
- Kokkalera, S.S., Tallas, A. & Goggin, K. (2021). Contextualizing the Impact of Legal Representation on Juvenile Delinquency Outcomes: A Review of Research and Policy. *Juv Fam Court J*, 72: 47-71. <https://doi.org/10.1111/jfcj.12192>
- Lantz, B. & Knapp, K. G. (2024). *Trends in Juvenile Offending: What You Need to Know*. Pribavljeno 16. 4. 2026. s: <https://counciloncj.org/trends-in-juvenile-offending-what-you-need-to-know/>
- Mamić, D. & Romstein, G. (2025). Analiza stanja psihoterapijske podrške djece i mladima u odnosu na razvijenost jedinica lokalne i regionalne samouprave Republike Hrvatske. *Život i škola*, 72(2), 127-140.
- Ministry of Justice (2025). *White Paper on Crime in Japan*. Pribavljeno 17. 4. 2026. s: <https://www.moj.go.jp/content/001457870.pdf>
- MUP RH (2016). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2015. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2015/0_2015-pregled.pdf
- MUP RH (2017). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2016. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: [https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Ozujak/Statisticki%20pregled_2016WEB%20\(3\).pdf](https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Ozujak/Statisticki%20pregled_2016WEB%20(3).pdf)
- MUP RH (2018). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2017. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Travanj/Statisticki%20pregled%202017.pdf>
- MUP RH (2019). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2018. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Statisticki%20pregled%20temeljnih%20sigurnosnih%20pokazatelja%20i%20rezultata%20rada%20u%202018.%20godini.pdf>
- MUP RH (2020). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2019. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/Statisticki_pregled_2019_WEB.pdf
- MUP RH (2021). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2020. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2021/Statisticki_pregled_2020_web.pdf
- MUP RH (2022). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2021. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2022/Statisticki_pregled_2021_Web.pdf
- MUP RH (2023). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2022. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2023/Statisticki_pregled_2022_web%20prelim.pdf
- MUP RH (2024). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2023. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2024/3/Statisticki_pregled_2023_.pdf
- MUP RH (2025). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2024. godini*. Pribavljeno 15. 1. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2025/statistika%20za%202024%20hrv%20i%20eng/Statisticki_pregled_2024_web.pdf
- MUP RH (2026). *Statistički pregled temeljnih sigurnosnih pokazatelja i rezultata rada u 2024. godini*. Pribavljeno 15. 4. 2026. s: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2026/4/statisti%C4%8Dki%20pokazatelji/Statisticki_pregled_2025_WEB.pdf?vel=3446368
- Pollard, A., Sharkey, J. D., Cross, E., Milligan, K., Kerwood, M., Celio, R., Fernandez-Contreras, A. & Medina-Galvan, E. (2026). Implementation of Youth Empowerment Services (YES) juvenile justice diversion program: A first-person account. *American Journal of Community Psychology*, 1–13. <https://doi.org/10.1002/ajcp.70063>

- Pravobraniteljica za djecu (2016). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2015. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce%202015_ZADNJE_1.4.2016.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2017). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2016. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: <file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce%20o%20radu%20pravobraniteljice%20za%20djecu%202016.pdf>
- Pravobraniteljica za djecu (2018). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2017. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce%20o%20radu%20pravobraniteljice%20za%20djecu%20_2017_.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2019). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2018. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/IZVJESCE_o_rad_u_pravobraniteljice_za_djecu_2018_web.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2020). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2019. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/IZVJESCE_2019_O%20RADU%20PRAVOBRANITELJICE%20ZA%20DJECU.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2021). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2020. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/IZVJESCE%20O%20RADU%20PRAVOBRANITELJICE%20ZA%20DJECU%20_2020_.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2022). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2021. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: <file:///C:/Users/Student/Downloads/IZVJESCE%20O%20RADU%20PRAVOBRANITELJICE%20ZA%20DJECU%202021.pdf>
- Pravobraniteljica za djecu (2023). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2022. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: <file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce-o-radu-pravobraniteljice-za-djecu-za-2022.-godinu-1.pdf>
- Pravobraniteljica za djecu (2024). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2023. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce-PZD-za-2023.final_.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2025). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2024. godinu*. Pribavljeno 12. 1. 2026. s: file:///C:/Users/Student/Downloads/Izvesce-pravobraniteljice-2024_FINAL.pdf
- Pravobraniteljica za djecu (2026). *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2025. godinu*. Pribavljeno 6. 4. 2026. s: <file:///C:/Users/Student/Downloads/URED-PRAVOBRANITELJICE-godisnje-izvjesce-1.pdf>
- Razey, K. & Walsh C. (2026). Amplifying Marginalised Voices: A Rapid Evidence Review of Participatory Methods Engaging Justice-Involved Youth. *Children & Society*, 1; 1–15. <https://doi.org/10.1111/chso.70038>
- Sutherland, A., Disley, E., Cattell, J. & Bauchowitz, S. (2017). *An analysis of trend sin first time entrants to the youth justice system*. Pribavljeno 10. 4. 2026. s: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a749428e5274a410efd0ba2/trends-in-fte-to-the-youth-justice-system.pdf>

FREQUENCY AND TYPES OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY CHILDREN AND MINORS IN THE REPUBLIC OF CROATIA IN THE PERIOD FROM 2015 TO 2025

Abstract: Globally different trends are present when it comes to the crimes committed by children and juveniles. For example, in the United States of America property crimes are on the decline, while crimes involving violence and murders are on the rise. In the European Union crimes against property and crimes involving violence are continuously increasing. In order to find out more about trends in the Republic of Croatia, the Statistical Surveys of the Ministry of the Interior Affairs of the Republic of Croatia and the Reports of the Ombudsperson for Children for the period from 2015 to 2025 were analyzed. Data revealed around 7% increase in the number of criminal offenses committed by children and minors. However, the nature of the crimes committed is more concerning: while the number of crimes related to property crimes is relatively stable, crimes of sexual abuse of children have been on the rise since 2019. Given that the fact that Republic of Croatia has uneven judicial practice and lacks national action plans and strategies that would influence the reduction of the number of criminal offenses committed by children and minors, this paper aims to highlight the need to open a social dialogue on the importance of intersectoral cooperation regarding preventive activities in the local communities, whereby higher education institutions should take the role of centers for the dissemination of good practice in the field of prevention and rehabilitation of behavioral problems in children and youth.

Key words: children and minors, criminal offenses, cross-sectoral cooperation, behavioral problems, prevention and rehabilitation

DJECA U ORUŽANOME SUKOBU: OD REGRUTIRANJA DO REINTEGRIRANJA S POSEBNIM OSVRTOM NA DJEVOJČICE VOJNIKE

Ana Šego, mag. iur.²⁶⁰

Pravni fakultet Univerziteta Džemal Bijedić u Mostaru
Tužiteljstvo Hercegovačko-neretvanske županije/kantona

Sažetak: Autorica u radu analizira fenomen djece u oružanim sukobima, od regrutiranja do reintegracije, s posebnim naglaskom na djevojčice vojnike. Rad započinje teoretskom razradom poimanja djetinjstva, dok se srž rada usredotočuje na pravne mehanizme zaštite djece u oružanim sukobima, uključujući norme koje reguliraju njihovo novačenje. Nadalje, razmatraju se načini regrutiranja kao i reintegracije te njezin utjecaj na fizičko i psihičko zdravlje djece. Završni dio rada posvećen je ženama i djevojčicama u sukobima, s posebnim osvrtom na fenomen djevojčica vojnika, ističući ključne čimbenike uspješne reintegracije u zajednicu.

Ključne riječi: djeca, djevojčice, djetinjstvo, regrutiranje, reintegracija

Uvod

Društvena percepcija djetinjstva očituje se u razumijevanju triju temeljnih obilježja djetinjstva – trajanju, prirodi i važnosti djetinjstva. Oni se oblikuju iz triju aspekata promatranja, a to su: granice, dimenzije i faze djetinjstva (Galijašević, 2018: 195). Unatoč međunarodnoj pravnoj normi da je dijete osoba mlađa od osamnaest godina, međunarodna dobna granica za dobrovoljno regrutiranje i uporabu vojnika postavljena je na šesnaest godina, a mnogi su i mnogo mlađi od te dobi (Brocklehurst, 2010).

Različite životne prilike, poput siromaštva i gladi, mogu potaknuti djecu da spas potraže u organizacijama koje im u zamjenu za prividnu sigurnost donose život u borbi. Postoji niz dokumenta, izvora međunarodnoga prava, univerzalnoga karaktera, a pritom i regionalnoga koji se javljaju kao pravno obvezujući dokumenti i izričito se bave djecom u oružanim sukobima, o čemu će biti više riječi u nastavku rada.

Poseban problem djece uključene u ratne strahote jest vraćanje povjerenja društvu koje ih okružuje. Pritom učinkovita socijalna reintegracija najviše ovisi o podršci obitelji i društvene zajednice (Galijašević, 2018). No ne treba zanemariti činjenicu kako je mnogobrojnoj djeci rat oduzeo godine koje su trebali provesti u školi, zbog čega njihovo obrazovanje zaostaje, što se i navodi kao ključan čimbenik njihove reintegracije.

Poseban osvrt dan je na pitanje djevojčica vojnika i njihovo silom priključenje vojskama, iza čega se kriju različite socijalne i ekonomske poteškoće. One, nažalost, vjeruju da će im oružane snage donijeti bolji život i opstanak, no ono što najčešće donosi jest iskorištavanje u seksualne svrhe i za prisilan brak, o čemu će biti riječi u nastavku teksta.

²⁶⁰ asego@icloud.com.

Teorije djetinjstva

U psihologiji je dugo prisutna ideja da su ljudi različito osjetljivi na negativne čimbenike u okolini u kojoj žive (Keresteš i dr., 2021: 352). Ta je ideja svoju najjasniju teorijsku artikulaciju dobila unutar modela dijateza – stres (Monroe i Simons, 1991), prema kojoj je razvoj psihičkih poteškoća zapravo rezultat interakcije pojedinčeve urođene osjetljivosti na negativne čimbenike iz okoline, odnosno dijateze, i izloženosti tim čimbenicima, odnosno stresu.

Djetinjstvo nije univerzalna i trajna kategorija. Riječ je o kategoriji koja je podložena različitim čimbenicima i koja se kao takva mijenja u vremenu i prostoru. Teorije djetinjstva pokušavaju objasniti svrhu djetinjstva, njegovu prirodu i značaj djeteta za društvo, što se može sagledati iz različitih aspekata, a povjesničari, antropolozi i sociolozi slažu se da ne postoji univerzalna definicija djetinjstva i konsenzus o tome kada djetinjstvo počinje ili završava jer to ovisi o kontekstu vremena i mjesta (Ilias i Akter, 2017: 55). Djetinjstvo je proces koji je uvijek uvjetovan prostorom, vremenom i kulturom te se mijenja ovisno o različitim okolnostima i kulturama u kojima se odvija (Jurčević i Lozančić, 2018).

Ariès je jedan od značajnijih autora koji nije pristajao na shvaćanje djetinjstva kao univerzalne kategorije. Karakterizira ga shvaćanje povezano s neposrednim kontaktom s malom djecom unutar obiteljskoga kruga te shvaćanje povezano s utjecajem odgajatelja i moralista iz crkvenih redova i državne uprave. Konceptualizacija djetinjstva kreće se od naglašavanja spontanosti, nekonvencionalnosti, samoizražavanja, maštovitosti i težnje za autonomnim istraživanjem, iskorištavajući vidljivu plastičnost i razvojne mogućnosti djece u ranoj i predškolskoj dobi, do suprotna ekstrema koji ističe disciplinu, ograničenja i redukcionistički pristup (Šagud, 2015: 271).

Djeca su specifična skupina osoba koja je kao takva posebno osjetljiva na ratno okruženje i posljedice koje ono donosi sa sobom, što se odražava na njihov kako fizički tako i psihički razvoj. Zbog toga djeca u takvim sukobima lako postaju djelotvorno sredstvo u postizanju vojnih ciljeva, a pritom i žrtve takva sustava.

Izvor prava

Povezanost humanitarnoga prava i prava zaštite ljudskih prava obilježena je neraskidivom vezom u međunarodnim dokumentima, kojima se na samome početku njihova donošenja nastojalo, prije svega, pozivom na zaštitu obiteljskih vrijednosti stvoriti prividan okvir zaštite prava djeteta. Time se, bez posebna usvajanja odredaba, nastojalo djeci pružiti posebno pravo zaštite u oružanome sukobu.

Relevantne formalne pravne izvore kojima se izravno ili neizravno regulira zaštita djece u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima možemo podijeliti prema području međunarodnoga prava kojemu pripadaju, a to su međunarodno humanitarno pravo, odnosno pravo oružanih sukoba i međunarodno pravo ljudskih prava (Savicki, 2025: 2). Mogućost da se ti izvori prava primjenjuju na istu situaciju može izazvati teškoće zbog različita sadržaja njihovih normi i nepostojanja općih pravila međunarodnoga humanitarnoga prava i međunarodnoga prava ljudskih prava kojim bi određena norma imala prednost primjene u određenome slučaju (Shaheed, 2018: 72).

Iako je *Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu* sadržavala načela poštivanja obiteljskoga života koja su se odnosila na poštivanje obiteljskih prava i časti, života osoba, vjerskih uvjerenja i privatnoga vlasništva (Četvrta haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907., čl. 46.), ipak nije razmatrala pitanja prava djece na posebnu zaštitu.

Poseban iskorak na ovome polju jest *Ženevska deklaracija o pravima djeteta* (Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924) kojom su po prvi put prepoznata i priznata posebna prava djeteta. Također se njezina važnost ogleda u tome što je međunarodno uspostavila pojam prava djeteta i time postavila temelje za buduće međunarodne standarde u području prava djeteta (Van Bueren, 1995: 8).

Zanimljivo je da četiri *Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine*, odnosno *Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu*, *Konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca oružanih snaga na moru*, *Konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima* i *Konvencija o zaštiti građanskih osoba za vrijeme rata*, kao temeljni dokumenti te grane prava sadrže samo nekoliko odredaba o zaštiti djece u okviru općenite zaštite civilnoga stanovništva, no pritom ne sadrže posebna pravila koja bi bila primjenjiva na djecu koja aktivno sudjeluju u vojnim operacijama.

Razliku čine tek njihovi *Dopunski protokoli iz 1977. godine*, odnosno *Dopunski protokol o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba* i *Dopunski protokol o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba*, koji predstavljaju svojevrsan početak međunarodnopravnoga uređenja zaštite djece. Ipak revolucionaran trenutak u razdoblju ljudskih prava čini *Deklaracija o pravima djeteta* (Declaration of the Rights of the Child, 1959) koju je Opća skupština usvojila 1959. godine, a koja sadrži temeljna načela kojima se štite prava i slobode djece bez diskriminacije s obzirom na rasu, spol, boju kože, jezik, vjeru, politička ili druga mišljenja, nacionalno i društveno porijeklo, imovinu, rodni ili drugi status.

Deklaracija je važna jer, za razliku od *Ženevske Deklaracije o pravima djeteta iz 1924.*, izričito koristi jezik prava u odnosu na djecu (Hamilton & Albu El-Haj, 1997: 23). Iako se u *Deklaraciji* navodi važnost razvoja djeteta u slobodi i dostojanstvu, potom njegova prava na obrazovanje, socijalnu sigurnost, zdravstvenu zaštitu, zaštitu od okrutna postupanja i iskorištavanja, ipak ne sadrži nikakve odredbe o zaštiti djece u oružanim sukobima. Taj se nedostatak nastojao opravdati proglašavanjem obveze kako će djeci u svim okolnostima biti pružena pomoć i zaštita.

Konvencija o pravima djeteta (Convention on the Rights of the Child, 1989), usvojena 20. studenog 1989. godine *Rezolucijom 44/25* Opće skupštine Ujedinjenih naroda, propisuje univerzalne standardne u vezi s posebnim pravima djece koje svaka država koja ju je prihvatila i ratificirala mora osigurati svakomu djetetu. Njzinu srž predstavljaju obveza poštovanja i jamčenje poštivanja pravila međunarodnoga humanitarnoga prava koja se primjenjuje u oružanim sukobima, a odnose se na djecu. Pritom obvezuje države stranke na poduzimanje svih potrebnih mjere kako bi se osigurali potrebna zaštita i prikladna skrb djece koja su pogođena oružanim sukobom. Poseban naglasak stavljen je na pitanje dobne granice njezine primjene prema kojoj je dijete osoba koja nije navršila osamnaest godina, s propisanom iznimkom u onim slučajevima kada se punoljetnost stječe ranije u skladu s pozitivnim pravom koje se primjenjuje na konkretno dijete.

Unutar ove regulacije zaštita djece u oružanim sukobima svedena je na jednu jedinu odredbu formuliranu člankom 38., koji se smatra inovacijom jer je prvi put izričito uvrstio međunarodno humanitarno pravo u međunarodno pravo ljudskih prava (Madubuike-Ekwe, 2005: 41). Iz navedenoga proizlazi da je minimalna dob za izravno sudjelovanje u neprijateljstvu, kao i za novačenje u oružane snage, kako za međunarodne tako i za nemeđunarodne sukobe, ona od petnaest godina. Nadalje, ako je dijete navršilo petnaest godina, ali je pritom mlađe od osamnaest godina, prednost će prilikom novačenja biti dana onim najstarijima.

Iako su *Konvencijom o pravima djeteta* podignuti standardi međunarodne humanitarne pravne zaštite djece u međunarodnim i unutarnjim oružanim sukobima, postoje mišljenja prema kojima *Konvencija o pravima djeteta* snižava taj standard te da prava na zaštitu djece nisu inovativna, posebice članak 38. stavak 4. jer ne nameće državama apsolutnu dužnost poduzimanja svih potrebnih mjera kako bi se djeci pružile zaštita i skrb u vrijeme oružanoga sukoba, nego se od država zahtijeva da poduzmu „sve korisne mjere“ (Van Bueren, 1994). Upravo to izravno upućivanje na primjenjivost međunarodnoga humanitarnoga prava svjedoči o fleksibilnosti normi ljudskih prava kada je riječ o djeci i oružanome sukobu (Madubuike-Ekwe, 2005: 45).

Nadalje, Opća skupština Ujedinjenih naroda u svibnju 2000. godine donijela je dva protokola uz *Konvenciju o pravima djeteta*, odnosno *Fakultativan protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji* (Fakultativan protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, 2000) skupštine Ujedinjenih naroda te *Fakultativan protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe* koji se ujedno i izravno odnosi na zaštitu djece u oružanim sukobima. U članku 3. stavak 3., koji se odnosi na uključivanja djece u oružane sukobe, navodi se da država stranka koja dopušta dobrovoljno novačenje djece mlađe od osamnaest godina mora voditi računa o tome da je zaista riječ o dobrovoljnome novačenju, da su roditelji ili skrbnik koji su informirani o tome dali svoj pristanak, da je osoba u potpunosti obaviještena o obvezama vojne službe te da, prije nego što se primi u vojnu službu, mora predložiti ispravu koja je dokaz o dobi. Pritom niti jedan od fakultativnih protokola ne određuje minimalnu dob za neizravno sudjelovanje u neprijateljstvu te je svaka država pristala na obvezu da će nakon ratifikacije ili pristupa protokolu položiti obvezujuću izjavu kojom utvrđuje minimalnu dob za dobrovoljno novačenje u svoje oružane snage i jamstva za zaštitu.

Osim izvora međunarodnoga prava koje možemo smatrati univerzalnim, na regionalnoj razini kao pravno obvezujući dokument koji se izričito bavi djecom u oružanim sukobima pojavljuje se i *Afrička povelja o pravima i dobrobiti djece* (African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 1999) koja je stupila je na snagu 29. studenog 1999. godine. Iako je oblikovala svoj format u skladu s prirodom afričkoga konteksta, ipak se temelji na jednakim načelima kao i *Konvencija o pravima djeteta*. Pritom definira dijete kao „svako ljudsko biće mlađe od 18 godina”, a u članku 22. navode se obveze država stranaka da poštuju i primjenjuju pravila međunarodnoga humanitarnoga prava koja se primjenjuju u oružanim sukobima, pruže zaštitu i brigu djeci i suzdrže od izravna novačenja i sudjelovanja u neprijateljstvu osoba mlađih od osamnaest godina.

Promjena vrednovanja djece i njihovih prava predstavlja dugotrajan proces, no postoji nada da će jednoga dana zaživjeti potreba da djeca, ni onda kada to sama žele, ne budu uključena u neprijateljstva (Hrabar, 2002: 327). Svakako je vrijedno podsjetiti da je u konačnici dobrovoljno novačenje posljedica loših tradicija pojedinih zemalja i kultura u kojima odnos prema ranjivim skupinama ni prema posebno ranjivoj kategoriji djeci nije na zavidnoj razini.

Pitanje dobne granice novačenja djece

Definicija djeteta vojnika danas vuče svoj korijen u *Načelima iz Cape Towna iz 1997. godine* (The Cape Town Principles, 1997) i u *Pariškim načelima* (The Paris Principles, 2007) deset godina kasnije. Stoga iz *Načela iz Cape Towna* proizlazi da pod pojmovima dijete vojnika ili *child soldier* odnosno dijete povezano s oružanim snagama ili oružanom skupinom ili *child associated with an armed force or armed group* podrazumijevamo osobu mlađu od osamnaest godina koja jest ili je bila unovačena ili koju su iskoristavale oružane snage ili oružana skupina u bilo kojemu svojstvu, uključujući, ali ne ograničavajući se na djecu, dječake i djevojčice koji su se koristili kao vojnici, kuhari, portiri, špijuni ili u seksualne svrhe. Pritom se ovakva definicija, kako ni u *Načelima iz Cape Towna* tako ni u *Pariškim načelima*, ne ograničava samo na djecu koja nose ili su nosila oružje odnosno koja neposredno sudjeluju ili su sudjelovala u neprijateljstvima.

U međunarodnim oružanim sukobima obveza je sukobljenih strana da poduzimaju sve moguće mjere kako djeca mlađa od petnaest godina ne bi neposredno sudjelovala u neprijateljstvima, osobito se suzdržavajući od njihova novačenja u vlastite oružane snage (Dopunski protokol I, 1977., čl. 77. st. 2). Iako je ranije spomenuto kako se u međunarodnim oružanim sukobima sukobljene strane obvezuju na davanje prednosti starijim osobama ako dođe do novačenja onih koji su navršili petnaest, ali nisu navršili osamnaest godina života, ipak za nemeđunarodne oružane sukobe takva odredba ipak nije predviđena. Ujedno, prethodno citiranim *Dopunskim protokolima* i usvajanju tih odredaba prethodio je

prijedlog da se granica zabrane novačenja odredi za svoju djecu mlađu od osamnaest godina, no on nije naišao na odobravanje.

Nadalje, iz članka 77. stavka 3. *Dopunskog protokola I* proizlazi da djeca koja sudjeluju u neprijateljstvima i padnu pod vlast protivničke stranke ne gube zbog te činjenice pravo na posebnu zaštitu, neovisno o vrsti sukoba u kojemu sudjeluju. Idućim je stavkom pripisano da ako je dijete uhićeno, zatočeno ili internirano iz razloga vezanih za međunarodni oružani sukob, držat će se u prostorijama odvojenim od onih u kojima se drže odrasli, osim u iznimnim slučajevima. Ključan trenutak ovih regulacija jest i činjenica zabrane smrtno kazne na osobama koje u trenutku počinjenja djela nisu navršile osamnaest godina.

Konvencija o pravima djeteta po ovome pitanju nije unijela značajne promjene. Odnosno odredbe koje se odnose na pravila postupanja s civilima kao i poduzimanje potrebnih mjera da se ne bi doveli u situaciju da osoba mlađa od petnaest godina bude izravno uključena u neprijateljstva predstavljale su već svojevrsne temelje modernoga međunarodnoga humanitarnoga prava, odnosno iz članka 38. stavka 1. i 2. *Konvencije o pravima djeteta* proizlazi da je na državama strankama nužnost poduzimanja svih korisnih mjera kako bi osigurale da osobe mlađe od petnaest godina nisu izravno uključene u neprijateljstva. Pritom postoji obveza od suzdržavanja novačenja osoba koje su mlađe od petnaest godina. No, ako je riječ o osobama koje su pritom starije od petnaest, ali iste nisu navršile osamnaest godina, prednost će se pokloniti onim najstarijima.

Na međunarodnoj razini uslijedila je tendencija pomjeranja dobne granice, za što pozitivne primjere svakako pronalazimo u *Afričkoj povelji o pravima i dobrobiti djeteta iz 1990. godine* i *Konvenciji o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada* (br. 182) Međunarodne organizacije rada iz 1999. godine. *Afrička povelja* ima određena preklapanja u regulaciji s *Konvencijom o pravima djeteta* odnosno iz članka 22. proizlazi obveza sukobljenih strana na poduzimanje svih onih nužnih mjera kako bi osigurale da djeca ne sudjeluju u neprijateljstvima te na suzdržavanje od njihova novačenja. Prilikom toga vrijedi zabrana novačenja mladih od osamnaest godina života.

Međunarodna organizacija rada posvećuje iznimne napore regulaciji ovoga pitanja, stoga i postoji *Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada* (br. 182), koja djetetom, u skladu s odredbama te *Konvencije*, smatra osobu mlađu od osamnaest godina. Ujedno, njezina posebnost leži u čl. 3a koji među najgorim oblicima dječjega rada, među ostalim, navodi i „... prisilni ili obvezni rad, uključujući prisilno ili obvezno novačenje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima”.

Načini regrutiranja

U novije vrijeme društvene mreže postaju ključno mjesto za novačenja mladih vojnika. No ipak je najprepoznatljiviji suvremeni način regrutiranja upravo otmica koja se provodi na način da je članovima grupe koji vrše otmicu, vodeći računa o ciljevima i potrebama grupe, najčešće dan popis djece prilagođen takvim ciljevima i potrebama.

Da bi otmica bila što uspješnija, pobunjeničke skupine, ali i državne vojske, ciljaju mjesta gdje su djeca najranjivija i gdje ih ima u velikome broju. Najčešće su na meti škole, tržnice i izbjeglički kampovi (Singer, 2001). Pritom se tako organizirane grupe znaju koristiti i različitim bazama podataka populacije kako bi odabrale djecu koja zadovoljavaju postavljene kriterije ciljeva i potreba grupe.

Različite životne prilike, poput siromaštva i gladi, mogu potaknuti djecu da spas potraže u organizacijama koje im u zamjenu za prividnu sigurnost donose život u borbi. Također navedene životne prilike mogu biti okidač roditeljima da daju svoju djecu u vojnu službu. Tako u nekim slučajevima vojska zna isplaćivati određenu naknadu izravno djetetovoj obitelji.

Što je država nestabilnija, to više vojska može sličiti sigurnome utočištu (Brocklehurst, 2010). Kao posebno ranjiva skupina ističe se siročad koju, prije svega, mogu privući redovni obroci, a potom

i okruženje koje za njih može predstavljati alternativnu priželjkivana obiteljskog okruženja. U tome slučaju militarističku skupinu dijete može shvatiti kao način preživljavanja (Brocklehurst, 2010).

Poseban okidač pristupa vojnim organizacijama danas su i mediji. Naime, osveta koja se proteže u medijskoj propagandi može vrlo učinkovito djelovati na adolescente s obzirom na osjetljivost razdoblja te razvoja osobnosti mlade osobe u tome ciklusu života. Tako medijski sadržaji koji veličaju nasilje mogu nagnati adolescente da se identificiraju s ciljevima militarističke organizacije (Singer, 2001).

Remonilizacija i integracija djece vojnika

Konvencija o pravima djeteta proklamira poduzimanje svih odgovarajućih mjera usmjerenih na tjelesni i duševni oporavak te povratak u zajednicu djeteta. Pritom je riječ o djeci koja su bila žrtvom bilo kojega oblika zanemarivanja, iskorištavanja ili zlostavljanja, mučenja ili nekoga drugoga oblika okrutnoga, nečovječnoga ili ponižavajućega postupka ili kazne ili oružanoga sukoba te kojima društvo mora osigurati u sredini koja potiče njihovo zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo.

Nakon okončanja sukoba djeca zauvijek nose ožiljke. Mnoga od njih bila su primorana činiti grozote, čak i nad svojim bližnjima, zbog čega, osim fizičkih, iz rata nose i psihološke ožiljke (Singer, 2001). Ustanovljeno je da djeca traumatizirana ratom imaju probleme na kognitivnome planu, u učenju i funkcioniranju u školi, koji se kreću od poremećaja koncentracije, pažnje, hiperaktivnosti, odbijanja odlaska u školu, pa sve do loših rezultata na testovima (Thabet, A., Abed, Y. & Vostanis, P., 2004).

Dodatna je otežavajuća okolnost u reintegraciji da se djeca bivši vojnici teško odvikavaju od shvaćanja nasilja kao legitimnoga sredstva postizanja ciljeva odnosno sam prijelaz na nenasilan način života predstavlja vrlo težak zadatak, posebice u siromašnim i nepravednim društvima.

Učinkovita socijalna reintegracija najviše ovisi o podršci obitelji i društvene zajednice. (Galijašević, 2018). Poseban je problem ove skupine u vraćanju povjerenja društvu koje ih okružuje. Mnogobrojnoj djeci rat je oduzeo godine koje su trebali provesti u školi, pa nakon rata nemaju nikakve vještine ni znanja osim korištenja oružja i ubijanja (Singer, 2001). Jedna je od najopasnija posljedica rata za djecu njihovo je fizičko i psihičko oštećenje kao i zaostatak u napredovanju.

Stoga je ključan mehanizam sprječavanja ponovne regrutacije upravo u obrazovanju i ciljanome razvoju znanja kojima bi se osigurali stabilna budućnost i ekonomska sigurnost jednog takvog djeteta te ojačali temelji uspješne socijalne reintegracije djece vojnika. Obrazovanje za bivše dijete vojnika predstavlja ključ normalizacije života putem kojega se naglasak stavlja na razvoj i promociju kulturološkoga i religijskoga uvažavanja šire društvene zajednice.

Problem zna nastati u trenucima kada zajednica odbija reintegraciju djece vojnika, gdje postoje slučajevi u kojima se prvo roditelji, a potom i učenici protive uključivanju bivših boraca u škole zbog bojazni da će isti imati loš utjecaj na drugu djecu.

Posebne teškoće reintegracije mogu stvoriti političke strukture. Naime putem političke propagande političke strukture mogu povećati brigu javnosti i stvoriti vjerojatnost odmazde prema istima ili njihovoj obitelji.

Djevojčice i oružani sukob

Za vrijeme ratnih sukoba vrlo često dođe do pomanjkanja raspoloživih ljudskih resursa te se tada pozivaju žene da sudjeluju u ratnome sukobu, koji nosi jednake ili veće rizike i poteškoće za žene kao i za muškarce (Grubiša, 2021: 10). Štoviše, sudjelovanje žena i djevojaka u oružanim sukobima, bilo dobrovoljno ili ne, dosta je često. Ujedno, žene se suočavaju s iskorištavanjem tijekom i nakon oružanih sukoba.

Dok današnjica svakodnevno zbraja nove sukobe širom svijeta kao sudionici u ulogama vojnika javljaju se djevojčice. Bilo da je riječ o ispunjavanju vojnih zadataka u vidu borbi na prvim linijama bojišnice, bilo da su žrtve istoga i kao takve prisiljene su na seksualno ropstvo. S obzirom na

osjetljivost dječjega razvoja, djevojčice vojnici, kada se i pridruže vojskama, obično ne znaju niti mogu shvaćati što će se od njih tražiti i na koji će se način prema njima postupati. Odluka o pridruživanju za neke od njih značila je jedini način da pobjegnu iz grozne životne situacije. Riječ je o situacijama u kojim su smrt i strah svakodnevnica kao i svijest o tome da mogu biti mrtve svakoga trenutka. Kada je riječ o oblicima regrutacije, kao jedan od najprepoznatljivijih oblika regrutacije ranije je istaknuta otmica, putem koje je velik broj djevojčica silom priključen vojskama. Druge postaju vojnici iz različitih socijalnih i ekonomskih poteškoća pred kojima se nalaze vjerujući da će im oružane snage donijeti bolji život i opstanak. Ipak najčešći oblik sudjelovanja u oružanome sukobu djevojčica vojnika koje su regrutirane jest u seksualne svrhe i za prisilni brak.

Zaključak

Dijete vojnik je bilo koja osoba mlađa od osamnaest godina koja je dio bilo koje vrste državnih ili nedržavnih oružanih snaga ili naoružane skupine u bilo kojemu svojstvu, uključujući, ali ne isključivo, kuhare, nosače, glasnike i one koji prate takve skupine, a koji nisu samo članovi obitelji. Pritom ista uključuje djevojčice regrutirane u seksualne svrhe i za prisilan brak. Izraz dijete vojnik ne odnosi se samo na dijete koje nosi ili je nosilo oružje (Cape Town Principles and Best Practices, 1997: 12). Danas su za ključan mehanizam sprječavanja ponovne regrutacije djece upravo bitni obrazovanje i ciljani razvoj znanja kojim bi se osigurali stabilna budućnost i ekonomska sigurnost. Odnosno, obrazovanje za bivšu djecu vojnike predstavlja ključ normalizacije život putem kojega se naglasak stavlja na razvoj i promociju kulturološkoga i religijskoga uvažavanja šire društvene zajednice. Ipak u toj široj društvenoj zajednici poseban problem predstavlja sam otpor zajednice za reintegracijom bivše djece vojnika i uključivanje istih u normalan suživot. Djeca zajedno sa ženama mogu biti jak motiv borbama u ratu, ali su jednako tako i lake mete, zbog čega često završavaju kao žrtve sustava. Posebnu težinu oružanoga sukoba na svojim leđima nose djevojčice vojnici čija je svrha regrutacije obično usmjerena prema prisilnim brakovima i u seksualne svrhe, prilikom čega poseban izazov predstavlja socijalna reintegracija djece koja su proživjela ratne strahote i njihovo uključivanje u normalan tijek života.

Literatura

African Charter on the Rights and Welfare of the Child, 29. studenog 1999., Tekst povelje dostupan je na: <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child> (26. studenog 2024.)

Brocklehurst, H. 2010. *Djeca i rat*. U: *Suvremene sigurnosne studije*, ur. Allan Collins. Zagreb: Politička kultura, str. 407-425.

Convention on the Rights of the Child, Tekst Konvencije dostupan je na: <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/convention-rights-child> (20. studenog 2024.).

Četvrta haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907., članak 46. Detaljna pravila sadržana su u prilogu Konvencije, koji je poznat kao Haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu. Tekst Konvencije dostupan je na: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-IHL-19-EN.pdf> (10. studenog 2024.).

Declaration of the Rights of the Child, usvojena je 20. studenog 1959. godine Rezolucijom 1386 (XIV) Opće skupštine Ujedinjenih naroda. Tekst Deklaracije dostupan je na: <https://digitallibrary.un.org/record/195831> (15. studenog 2024.).

Fabijanić Gagro, S. & ; Poropat, L. (2015), „Uloga i aktivnosti tijela Ujedinjenih naroda u zaštiti djece u oružanim sukobima“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 36, br. 2.: 763.

Fakultativan protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, NNMU, broj 5/2002. Usvojen je 25. svibnja. 2000. Rezolucijom A/RES/54/263 Opće skupštine Ujedinjenih naroda

Galijašević, J. (2018) *Djeca i konflikti: Djeca kao instrumenti i objekti međunarodne sigurnosti*, Polemos 21, 1: 193-214.

Geneva Declaration of the Rights of the Child, usvojena je 26. rujna 1924. godine; tekst Deklaracije dostupan je na: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/childrights.html> (12. studenog 2024.).

Grubiša, M. (2022) *Doprinos Ujedinjenih naroda na području ljudskih prava žena*, diplomski rad.

Hamilton, C. & Abu El-Haj, T. (1997) „Armed conflict: The Protection of Children under International Law“, *The International Journal of Children's Rights*, Kluwer Academic Publishers, vol. 5: 23.

Hrabar, D. (2002) „Protokoli uz Konvenciju o pravima djeteta“, *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, vol. 52, br. 2., 327.

Keresteš, G., Mikac, U., Sangster Jokić, C., & Tomas, J. (2021) *Psihometrijske karakteristike Ljestvice dječje osjetljivosti na okolinu u uzorcima hrvatske djece i adolescenata*, *Psihologijske teme*, 30., br.2 :351-370.

Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada (br. 182) Međunarodne organizacije rada iz 1999. godine, usvojena u Ženevi 17. lipnja 1999. Vidi Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 5/2001.

Madubuike-Ekwe, J. N. (2005) „The International Legal Standards Adopted to Stop the Participation of Children in Armed Conflicts“, *Annual Survey of International & Comparative Law*, vol.11 :41.

Monroe, S. M. & Simons, A. D. (1991). Diathesis–stress theories in the context of life stress research: Implications for the depressive disorders. *Psychological Bulletin*, 110(3) :406–425.

Povelja je usvojena 11. srpnja 1990. godine, a stupila je na snagu 29. studenog 1999., <http://www.acerwc.org/acerwc-full-text/> (18. svibnja 2017.).

Savicki, A. (2025) Međunarodno pravna zaštita djece u oružanim sukobima, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2.

Shaheed, F QC. (2018), *Protecting Children in Armed Conflict*, London, 72.

Singer, P W. (2001), *Caution: Children at War*. *Parameters* 31(4): 156–172.

Šagud, M. (2015). Contemporary Childhood and the Institutional Context. *Croatian Journal of Education*, 17(Spec. Ed. 1) :265–274.

Thabet, A., Abed, Y. & Vostanis, P. (2004). Comorbidity of PTSD and depression among refugee children during war conflict. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45: 533-542.

The Cape Town Principles, 1997., dostupno na: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://openasia.org/en/wp-content/uploads/2013/06/Cape-Town-Principles.pdf>.

The Paris Principles, 2007., dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>

Van Bueren, G. (1994) „The international legal protection of children in armed conflicts“, *International & Comparative Law Quarterly*, vol. 43. : 818-821.

CHILDREN IN ARMED CONFLICT: FROM RECRUITMENT TO REINTEGRATION WITH SPECIAL FOCUS ON GIRLS SOLDIERS

Ana Šego, mag. iur.

Faculty of Law, Džemal Bijedić University in Mostar

Prosecutor's Office of the Herzegovina-Neretva County/Canton

Summary: *The author analyzes the phenomenon of children in armed conflicts, from recruitment to reintegration, with special emphasis on girl soldiers. The paper begins with a theoretical elaboration of the concept of childhood, while the core of the paper focuses on the legal mechanisms for the protection of children in armed conflicts, including the norms that regulate their recruitment. Furthermore, the methods of recruitment and reintegration and its impact on the physical and psychological health of children are considered. The final part of the paper is dedicated to women and girls in conflicts, with special reference to the phenomenon of girl soldiers, highlighting the key factors of successful reintegration into the community.*

Keywords: *children, girls, childhood, recruitment, reintegration*

SAJBERBULING U VIDEOIGRAMA

Doc.dr Muhamed Šemoski²⁶¹
Univerzitet Privredna akademija Brčko

Merjem Duraković²⁶²
Doktorand na Univerzitetu Privredna akademija Brčko

Apstrakt: Eksponencijalno brz razvoj digitalnih tehnologija, a posebno društvenih medija, doveo je do rasta online socijalizacije, a smanjivanja broja kontakata u stvarnom životu. Ljudi se povezuju mnogo intenzivnije i velike geografske razdaljine nisu problem za svakodnevnu komunikaciju. Međutim, prevelikom otvorenosti na internetu, ljudi, a posebno djeca, su postali više izloženi različitim oblicima javnog ponižavanja i ismijavanja. Svi oni koji su prisutni na društvenim mrežama, mogu postati u bilo kojem trenutku žrtve digitalnog nasilja. Žrtve mogu postati i djeca koja pretjerano koriste videoigre. Osim pretjeranog korištenja videoigara, problemi najčešće leže u vrstama igara. Naime, nasilne videoigrice su izrazito štetne za djecu zato što predstavljaju negativan model ponašanja. Problemi s nasilnim videoigramama leže u tome što su takva negativna nasilnička ponašanja direktno povezana s nagrađivanjem, a ne kaznom. Ako dijete vidi da lik iz igre nije kažnjen nego nagrađen za loše ponašanje, vrlo brzo će, putem socijalnog učenja, takva ponašanja preslikati na realnost i upasti u problematična i delinkventna djela. Upravo i cilj rada jeste da ukažemo na štetne posljedice nekontrolisanog korištenja videoigrice i njihovog štetnog sadržaja koji se negativno reflektuje na ponašanje djece.

Ključne riječi: videoigre, djeca, sajberbuling, asocijalno ponašanje, agresivnost.

Direktno i indirektno sajber nasilje

Djeca i mladi su u svakom trenutku okružena informaciono-komunikacijskim tehnologijama i veoma rano počinju da ih koriste. Postoji ogroman potencijal i dobrobit modernih tehnologija, ali pod uslovom da se koriste pametno, savjesno i umjereno (Macanović, Bobrek Macanović, 2021).

Međutim, postoje i negativne strane razvoja sredstava komunikacije, a to je pojava sajber nasilja ili sajberbulinga. Sajberbuling predstavlja savremeni oblik vršnjačkog nasilja koji se ispoljava kroz direktne i indirektno napade (Stojanović, 2022). Sajber nasilje može biti direktno ili indirektno ispoljeno na žrtvu od strane nasilnika. Direktno sajber nasilje podrazumijeva neposredno vršenje nasilja nad žrtvom, dok indirektno sajber nasilje podrazumijeva uplitanje drugih osoba, tj. posrednika u vršenje sajber nasilja, sa i bez njihovog znanja, a najčešće je riječ o slučajnim saučesnicima koji i ne znaju i nisu svjesni da su dio negativnih akcija prema žrtvi (Popović-Čitić, 2009).

Indirektno sajber nasilje jeste nasilje putem posrednika. Odvija se tako što napadač napada žrtvu preko treće osobe. Treća osoba obično nije svjesna da je uključena u sam čin nasilja. Na primjer, jedno dijete će doznati lozinku drugog djeteta, tj. njegovog Facebook profila i sa toga profila će slati uvredljive i neprimjerene sadržaje njihovim prijateljima. U ovom slučaju svi će misliti da je stvarna

²⁶¹ dr.semoski@gmail.com

²⁶² merjem_77@yahoo.com

žrtva ustvari taj koji je nasilnik. Ovo može izazvati niz negativnih stvari, od toga da se roditelji i prijatelji naljute na žrtvu, do toga da administratori isključe (deaktiviraju) profil na *Facebook-u*, a roditelji kazne dijete. U ovom slučaju oni su posrednici u nasilju, a da toga nisu ni svjesni. Napadi preko posrednika predstavljaju najopasnije oblike nasilja putem interneta, jer mogu uključivati odrasle osobe, koje nerijetko imaju mnogo lošije namjere nego djeca (Vejnović, 2013).

Autorica Ana Šare (2019) navodi sljedeće oblike elektronskog nasilja:

- **Uznemiravanje** – kontinuirana komunikacija na internet stranicama i društvenim mrežama u vidu slanja neugodnih, nepristojnih i uvredljivih sadržaja (poruka, slika i sl.).
- **Uhođenje putem interneta** – tajno ili javno, kontinuirano, ali neželjeno praćenje i uhođenje neke osobe na internetu, koje može uključivati i stalno pokušavanje uspostavljanja i nastavka neželjenog kontakta.
- **Prijetnje** – natpisi, objave i objavljivanje fotografija i video materijala na internetu koji predstavljaju prijetnje fizičkim nasiljem, kojima se implicira nasilno ponašanje ili kojima se javno pokazuju suicidalne namjere.
- **Vrijeđanje** - svađe u kojima se na internet stranicama, društvenim mrežama, forumima ili blogovima objavljuju grube i uvredljive poruke.
- **Govor mržnje** - natpisi na internet stranicama, forumima i društvenim mrežama koji za cilj imaju javno poticanje mržnje, netrpeljivosti, diskriminacije ili neprijateljstva i nasilja prema određenoj osobi (ili grupi ljudi). Ponekad može biti na osnovi nekog nepromjenjivog faktora ili karakteristike osobe (poput pripadnosti rasi, spolu, seksualnom opredjeljenju) ili kulturoloških vrijednosti (poput nacionalnosti, vjeroispovijesti i sl.).
- **Tračanje** - objavljivanje ili slanje okrutnih tračeva sa ciljem da se uništi nečiji ugled i odnosi sa prijateljima, članovima porodice i poznanicima.
- **Isključivanje** - namjerno odbacivanje, ignoriranje ili isključivanje pojedinaca iz internetskih grupa.
- **Lažno predstavljanje** - kreiranje lažnih profila, ilegalno ulaženje u nečiji računarski sistem ili neovlašteno korištenje nečijeg internetskog računa ili profila (najčešće Facebooka) i slanje poruka, slika, videa i sl. u ime te osobe, što može uništiti njen ugled, uticati na odnose te osobe sa drugim ljudima ili je na neki način povrijediti. U ovu kategoriju spada i *fraping*, odnosno nasilni upad „prijatelja“ na nečije mrežne stranice s kojih šalje neugodne poruke drugima kao da to čine vlasnici profila.
- **Javno razotkrivanje i dolaženje do tuđih tajni prevarom** – odnosi se na situacije u kojima se javno objavljuju ili dijele s drugima nečiji privatni, lični ili „sramotni“ podaci bez odobrenja te osobe. Prezare koje osobe koriste kako bi došli do privatnih, tajnih ili „sramotnih“ podataka o nekome te ih objavili na internetu mogu uključivati ucjenu, podmićivanje, manipulaciju (laganje) i sl.
- **Objavljivanje lažnih izjava kao činjenica** – objavljivanje lažnih izjava na internetu kao da su tačne sa ciljem da se diskredituje ili ponizi određena osoba.
- **Objavljivanje video zapisa fizičkog maltretiranja** – fizički napad (udaranje, šamaranje, šutiranje, ali i nanošenje ozbiljnih fizičkih ozljeda) jedne osobe ili grupe ljudi na drugu osobu snimljen mobilnim telefonom ili kamerom i poslan drugima putem mobilnog telefona, kompjutera ili interneta, ili objavljen na internetskim stranicama.
- **Manipulacija** - stavljanje pritiska na nekoga da otkrije lične podatke, dogovori fizički sastanak sa nekom osobom ili da se ponaša ili govori na neprimjeren način.
- **Seksualno uznemiravanje i sekstiranje** – primanje i prosljeđivanje golih i polugolih fotografija, videomaterijala i eksplicitnih tekstualnih poruka seksualnog sadržaja korištenjem različitih elektronskih uređaja.

U savremenom svijetu elektronske komunikacije se sve intenzivnije koriste u realnom i odloženom vremenu, ne samo u poslovne svrhe, već zaprepašujuće često i za bezobzirno, perfidno i prikriveno vršnjačko nasilništvo. Posredstvom elektronske visokosofisticirane tehnologije, žrtve mogu biti kontinuirano uznemiravane, maltretirane, zastrašivane, ucjenjivane, ogovarane i na druge načine personalno kompromitovane (Smith, i sar., 2008). Virtualni svijet nasilnicima omogućava anonimnost, dominaciju, hrabrost, osjećaj sigurnosti i moći, nasilje se brzo širi, a žrtvu se izlaže širokoj publici u kratkom vremenu. Uključivanjem u virtualni svijet djeca i mladi žrtve nasilja uvijek ponovo doživljavaju nasilje, te se osjećaju bespomoćno i depresivno, jer ne mogu u potpunosti uticati na nasilni sadržaj (Ciboci, 2014).

Uticaj nasilnih video igara na ponašanje djece

U današnje vrijeme gotovo je nemoguće djecu potpuno isključiti iz virtualnog svijeta i to naravno nije rješenje. Djeci je potrebno usmjerenje, roditelji bi trebali djeci ponuditi adekvatnu alternativu, shodno njihovom uzrastu i po mogućnosti igre koje stimuliraju dječji mozak na koncentraciju, razvijanje logičkog mišljenja i razvoja kreativnosti. Prije nego što dijete započne s igranjem pojedine igre, roditelj bi trebao proučiti o čemu se radi i da li navedena igra djeluje poticajno na razvoj djeteta. Po mogućnosti, sam roditelj bi trebao i probati tu igru, da shvati o čemu se radi i onda na taj način pristupiti i objasniti djetetu iz kojeg razloga je ta igra prikladna, odnosno nije prikladna za njega. Uticaj kompjutorskih igara na djecu i mlade već dugi niz godina zaokuplja pažnju među stručnjacima, a posebna pažnja posvećuje se utjecaju nasilnih video igara. U posljednje vrijeme sve je veći broj osnovnoškolaca, uzrasta između 6 i 14 godina, koje većinu slobodnog vremena provode pred kompjuterskim ekranima, igrajući video igre. Jedna od najpopularnijih video igara među mlađim i starijim osnovnoškolcima je *Grand Theft Auto*, skraćeno *GTA 5*. Danas je to jedna od najprodavanijih videoigara na svijetu. Ova video igrice je zabranjena osobama mlađim od 17 godina. Igra otvoreno promovira verbalno i fizičko nasilje, konzumiranje alkohola, droga i kriminal. *GTA* to čini na vrlo specifičan, realan način i djeluje mnogo uvjerljivije, prihvatljivije djeci i povodljivim osobama. Za razliku od filmova, u kojima smo samo pasivni promatrači koji u nasilnim scenama sudjelujemo tek emotivno, u *Grand Theft Auto* možemo svojevrijedno nekoga premlatiti, upucati, izmasakrirati, pregaziti slučajnog prolaznika, policajca, prostitutku, kao inicijator, izvršitelj i kontrolor tog događaja (Stojanović, Macanović, 2022:69).

GTA je pomno osmišljena akcijska igra, napravljena na način da je poprilično realna simulacija života. Igrač može odabrati između trojice kriminalaca, odnosno glavnih likova: pljačkaša banke koji živi sa svojom disfunkcionalnom porodicom; člana bande koji također dolazi iz disfunkcionalne porodice, te najpopularnijeg među njima – lika koji je ovisnik o drogama, živi sam u prikolici u pustinji i boluje od psihotičnog poremećaja. Navedeni likovi mogu raditi sve što možemo i mi u stvarnom životu. Možete popričati s nekim, otići se ošišati, pojesti nešto iz McDonald'sa ili hot dog od uličnog prodavača. Možete se provozati biciklom ili otići do teretane. Osjećate li se usamljenim, možete posjetiti djevojku, ili naći novu, odnosno unajmiti prostitutku. To je samo djelić onoga što možete kao glavni lik, tačnije kriminalac raditi. Ipak, normalno ponašanje nije cilj i svrha ove igre. Cilj je postati vođa najjače bande u gradu, te najveći mafijaš u državi što naravno uključuje korištenje oružja, premlaćivanje neprijatelja, slučajnih prolaznika iz zabave, krađu aviona od vojske, rad za tajnu službu, uzgoj marihuane i još mnogo toga (<https://centar-sirius.hr/utjecaj-nasilnih-videoigara-na-djecu-igra-li-i-vase-dijete-gta-5/>). Upravo ovakve igrice reflektuju se na asocijalno ponašanje djece i mladih koji često pod uticajem istih prenose nasilje iz igrica u stvarni svijet identifikujući se sa svojim likovima. Jedna od takvih igrica je i *Plavi kit* koja je imala tragične posljedice po djecu i mlade zadnjih nekoliko godina i ukazala na opasnost virtuelnog svijeta.

Priča o Izazovu Plavog kita započela je sa Rinom Palenkovom. Rina, tinejdžerka koja je živjela u jugoistočnoj Rusiji, 22. novembra 2015. godine postavila je selfie na internet. Na fotografiji ona stoji napolju. Oko usta i nosa joj je vezan crni šal. Pokazuje srednji prst u kameru. Izgleda kao da je on prekriven sasušenom krvlju. Potpis slike je glasio: „Nya bye”. Narednog dana, ona je oduzela sebi život. O smrti Rine Palenkove pričalo se u određenim chat sobama najveće ruske društvene mreže VKontakte. Ti forumi su mjesta na kojima se tinejdžeri sastaju da bi pričali o svakodnevnim stvarima kao što su škola i odjeljske simpatije, kao i nekim mračnijim temama: o depresiji, usamljenosti i samoubistvu. Razmjenjivale su se strašne priče. Sablasnost tih priča poticala je od toga koliko su stvarno one zvučale, što se često postizavalo putem lažnih slika ili dotjeranih snimaka. To je online ekvivalent tvrdnji klasičnih horor filmova da su „zasnovani na istinitim događajima”. Zato što se u srži svake dobre priče o duhovima krije tračak autentičnosti. U ovim su grupama, gdje je granica između činjenica i fikcije često bila nerazpoznatljiva, korisnici grozničavo pisali o Rini. U nekim slučajevima su je veličali zbog toga što je oduzela sebi život. Na internet su postavljani video snimci za koje se tvrdilo da bilježe posljednje trenutke njenog života. Ali među svim tim glasinama, postojao je jedan problem. „Niko nije znao pravu priču o njenom samoubistvu”, kaže Darija Radčenko, viša istraživačica pri Ruskoj akademiji nacionalne ekonomije i državne administracije, koja se pozabavila takozvanim Izazovom Plavog kita. I ubrzo poslije toga, Rinina priča spojila se sa drugim pričama o samoubistvima tinejdžera. Na Božić 2015. godine, dvanaestogodišnja Angelina Davidova ubila se u ruskom gradu Rajazanu. Nešto malo više od pola mjeseca kasnije, Dijana Kuznjecova, tinejdžerka iz istog grada, uradila je isto. Kad su roditelji proučili onlajn naloge koje su njihove ćerke ostavile za sobom, otkrili su nešto čudno – dvije djevojke bile su članice sličnih online grupa. U tim grupama nalazili su se crteži Rine Palenkove, postovi o samoubistvima i brojna pominjanja plavih kitova. Zašto baš plavi kitovi? Mnogo se spekulisalo o tome kako su kitovi postali povezani sa samoubistvima u ovim grupama. Neki novinari tvrde da je to zato što su kitovi poznati po tome da umiju namjerno da se nasukaju, što je fenomen koji već dugo zbunjuje naučnike. Drugi kažu da je to referenca na tekstove ruskog rok benda po imenu Lumen. Teško je reći, naravno, zašto neke slike ostavljaju na ljude baš toliki utisak. Kitovi su životinje tužnog izgleda koje djeluju usamljeno. Predstavljaju dobar materijal za memove. Jedna od slika koju su svi dijelili bila je slika kita koji noću leti iznad grada. Ona je najbolje dočaravala duh ovih grupa – melanholičan i prilično nadrealan. Ali tek su u maju 2016. godine spekulacije o plavim kitovima i samoubistvu postale dio nacionalnog diskursa u Rusiji. Članak novinarke Galine Mursalijeve u Novaja Gazeti, istraživačkom listu, lansirala je ovu priču u stratosferu. Mursalijeva je sugerisala da unutar određenih online grupa, od kojih neke nose enigmatska imena kao što su „Okeanski kitovi” i „f57”, postoji izvjesna igra. U toj igri, takozvani „moderatori” zadavali bi igračima 50 zadataka za 50 dana. Posljednjeg dana korisnik bi dobio nalog da oduzme sebi život. Reportaža Novaje Gazete procijenila je da je između novembra 2015. i aprila 2016. godine samoubistvo izvršilo oko 130 djece zbog učešća u ovim grupama. Širom svijeta to će postati poznato kao „Izazov Plavog kita”. Nije trebalo mnogo da priča izazove popriličnu zabrinutost javnosti. Guverner Uljanovska u zapadnoj Rusiji u televizijskom obraćanju uporedio je Izazov Plavog kita s Islamskom državom. Uskoro se panika proširila i izvan granica Rusije. U saveznoj državi Georgiji, u Sjedinjenim Američkim Državama, ubila se jedna šesnaestogodišnjakinja. Tek kad je porodica saznala za Izazov Plavog kita, shvatila je značenje slika od metar koje je ona naslikala u školi neposredno prije nego što je umrla. Na slikama je izgledalo da se nalaze plavi kitovi. Potom su uslijedila druga samoubistva: dječak po imenu Isaija Gonzales, takođe u Sjedinjenim Američkim Državama, devetnaestogodišnjak u Heiderabadu, u Indiji, i dvije mlade Ruskinje, Julija Konstantinova i Veronika Volkova. Nekoliko dana prije nego što je umrla, Konstantinova je na svoj Instagram nalog postavila sliku plavog kita. Osumnjičeni U novembru 2016. godine, uhapšen je dvadesetjednogodišnji Filip Budeikin i protiv njega je podignuta optužnica za navođenje tinejdžera na samoubistva. Budeikin je navodno priznao umiješanost. On je za ruski medij Saint-Petersburg.ru izjavio: „Postoje ljudi i

postoji biorazgradivi otpad. Ja sam samo čistio naše društvo od takvih ljudi. Ponekad sam mislio da je to pogrešno, ali na kraju sam ipak imao osjećaj da radim pravu stvar." On je volio kompjutere i bio je talentovani producent „witch housea“, žanra elektronske muzike koji se bavi okultnim temama. Budući da je bivši student psihologije, mediji su ga predstavili kao nekoga ko je koristio dobro razrađene taktike manipulacije tinejdžerima kako bi oni izvršavali samoubistva. On je izjavio da je igru stvorio 2013. godine pod imenom „f57“, kombinujući prvo slovo svog imena i posljednje dvije cifre svog telefonskog broja. Desetog maja 2017. godine izjasnio se krivim i osuđen je na tri godine zatvora. 'Trnci na koži' Izgledalo je da je slučaj uspješno okončan. Dalja istraga, međutim, pokazala je da je malo toga u vezi s Izazovom plavog kita toliko prosto kao što je izgledalo. Evgenie Berg bio je na putu do posla kad je prvi put čitao o chat sobama VKontaktea. „Ostavilo je na mene veoma snažan utisak. Bio je maj, ali je vrijeme bilo veoma sumorno. Pomislio sam: 'O, moj Bože, postoji čovjek koji pokušava da pobije gomilu djece u Rusiji.' I osjetio sam trnce na koži." Berg, istraživački novinar Meduze, ruske nezavisne medijske organizacije, odlučio je da zakopa malo dublje. Istraga ga je odvela do Sergeja Pestova, oca jedne od djevojaka koje su umrle u vrijeme Božićnih praznika 2015. godine. Poslije smrti ćerke, Pestov i njegova žena osnovali su organizaciju po imenu „Spasimo djecu od cyber-kriminala“. Oni su izradili brošuru. U toj brošuri kaže se da bi za smrt njihove ćerke mogla da bude odgovorna jedna strana obavještajna služba i da njeni operativci uništavaju ruski narod tako što navode njihovu djecu na samoubistvo. Pestov je tako postao ključni izvor statističkog podatka (<https://tuzlanski.ba/zanimljivosti/plavi-kit-sta-je-istina-o-online-samoubilackom-izazovu/>).

Mladić koji je osmislio bolesnu 'igru samoubojstva' namijenjenu djeci, zatrpan je ljubavnim pismima koje mu zaludene tinejdžerice šalju - u ruski zatvor gdje se trenutno nalazi. Naime, 21-godišnji Philipp Budeikin pritvoren je zbog optužbi da je naveo najmanje 16 srednjoškolki da se ubiju tako što su sudjelovale u igri Plavi kit koja se proširila društvenim mrežama. Mladić je priznao zločine i kazao kako su njegove žrtve 'biološki otpad' i da su bile sretne što će umrijeti te da on na taj način 'čisti društvo'. Naime, igra Plavi kit uključuje ispiranje mozga psihološki labilnim tinejdžerima i u periodu od 50 dana ih nagovara da izvršavaju raznorazne zadatke, poput gledanja horor filmova, buđenja u sitne sate, samoozljeđivanja, a sve završava samoubojstvom. Nagađa se da si je na nagovor Budeikina ili drugih 'mentora' život oduzelo više desetaka maloljetnika. Iz zloglasnog zatvora Kresti u Sankt Peterburgu gdje mladić od studenog čeka suđenje, izvijestili su kako su dosad primili na desetke ljubavnih pisama koje su mu i predali. Kazali su kako mu prema zakonu ne mogu zabraniti da prima pisma, ali ni da šalje pisma tinejdžerkama koje mu otvoreno daju svoje adrese. Anton Breido iz Istražne komisije Rusije upozorio je kako je Budeikin vrlo dobro znao što treba napraviti kako bi došao do rezultata. Sa svime je počeo 2013. godine i otada je usavršio taktiku i putem ispravljao greške. Philipp i njegovi pomoćnici prvo su privukli djecu u grupe na društvenoj mreži koristeći jezive video snimke. Zadatak im je bio privući što više djece, a onda procijeniti tko je od njih najskloniji psihološkim manipulacijama. Recimo, od 20.000 ljudi, znali su da će njihova publika biti samo njih 20-ak. 'Biološki otpad', tako su administratori grupe nazivali djecu koju su tjerali na samoubojstvo. Okupili bi ih, a onda im zadali zadatke koji su nekoj djeci bili predosadni ili prečudni da bi ih izveli. Njima se očito nije moglo manipulirati. No, onima koji su ostali, zadavali su puno teže zadatke, poput rezanja vena, hodanja po rubu zgrade i ubijanja životinja, a da su izvršili zadatak morali su dokazati snimkama ili fotografijama. Većina djece odustala bi pri tim koracima. Samo mala grupa izvršila bi zadatke, a tada bi već bili potpuno zaslijepljeni onime što im administrator naredi, bez obzira na to koliko zadatak bio jeziv. Osjećali su da je njihovo mjesto vrlo važno u grupi i činili su sve da ostanu u igri. Jedan od problema s kojima se suočavamo je to što je djeci koji su počinili samoubojstvo administrator kazao da prije izbrišu sva dopisivanja na njihovim društvenim mrežama, što je učinilo njih 15 - ispričao je Breido(<https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata->

[*tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-biološki-otpada-sam-odlučio-ocistiti-društvo-od-takvih-6037684*](#)).

Mnogi domaći autori (Buljan-Flander, 2008; Filipović, Vojnić, 2019; Labaš, 2011; Šemoski, 2025) su ukazivali na uzroke i negativne posljedice društvenih mreža, kao i drugih brojnih egzogenih i endogenih faktora na asocijalno ponašanje djece i mladih. Neki od njih su posebno opasne po djecu koja danas virtualni svijet doživljavaju kao njihovo prirodno okruženje. Specifičan i posebno štetan oblik nasilja i kriminala u digitalnom prostoru je internetska pedofilija. Pedofili koriste internet na različite načine, bilo da se povežu s djecom, sklapaju prijateljstva, organiziraju sastanke uživo ili kao sredstvo za pronalaženje, čuvanje i distribuciju dječje pornografije. Internet se također koristi kao sredstvo za međusobno povezivanje u pedofilskim mrežama, gdje dijele iskustva, savjete i vizualne sadržaje. Ipak, internet nije upotrebljiv za pedofile samo zbog lakog pristupa djeci, njihovom identitetu i dječjoj pornografiji. Internet je idealan alat za pedofile jer im nudi potpunu sigurnost i apsolutnu anonimnost (Bjelajac i Filipović, 2020). A u slučaju internetske pedofilije i drugih migriranih oblika nasilja i kriminala, razlika između digitalnog i fizičkog, ako problem posmatramo iz viktimološke perspektive, gotovo je nevidljiva. Važno je naglasiti da elektronsko nasilje, kao i svi drugi oblici nasilništva, ima zajednički cilj – sračunat na svjesno i kontinuirano nanošenje štete, duševnih i drugih bolova, te socijalnu izolaciju žrtve. Uznemiravanja, pa i teška elektronska zlostavljanja, danas su sve intenzivnija i beskrupuloznija, sa gotovo nepredvidivim posljedicama po žrtvu, njenu privatnost i lični integritet. Posljedice sajberbulinga mogu biti veoma opasne za fizičko i mentalno zdravlje žrtve nasilja (Stojanović, Macanović, 2022). Danas djeca odrastaju u disfunkcionalnom društvu u kojem je sistem vrijednosti narušen. U takvom okruženju mladi danas žele da izgledaju opasnije kako bi stvarali rejting u naselju u kome žive i među vršnjacima, a onda i daleko širem kontekstu (Šemoski, Derdemež, 2026:329). Često njihovo nasilničko ponašanje predstavlja zapravo kopiju likova iz videoigrica, jer oni često ne mogu da razlikuju realan svijet od onog nerealnog koji im se servira u igrici.

Zaključak:

U svakodnevnim društvenim turbulencijama mnogi u videoigrama traže određenu razinu društvene podrške, a za to posebno koriste online chat kako bi se povezali s vršnjacima širom svijeta. Najčešće je riječ o mladima s niskim samopoštovanjem, te nedovoljnom emocionalnom i socijalnom podrškom. Ono što je posebno zabrinjavajuće jest činjenica da je danas toliko nesigurnih pojedinaca koji svoje živote stvaraju u virtualnom svijetu izbjegavajući obaveze, odgovornosti, ali i užitke koje nudi stvarnost. Kako puno videoigara ima nasilnih sadržaja, djeca mogu imitirati postupke likova iz igara u kretnjama, karakteru i izražavanju. Nasilni sadržaji također dugoročno mogu oštetiti mentalno zdravlje i učiniti igrače neosjetljivima na nasilje. Nasilne videoigre štetnije su od nasilja koje, na primjer, gledaju na televiziji, jer igrači svojim sudjelovanjem, ponavljanjem i dobivanjem nagrada za počinjena nasilna djela postaju podložniji utjecaju nasilja. Velika količina nasilja može dovesti i do smanjene empatije i brige za druge. Važno je naglasiti da zbog nasilnih igara neće sva djeca postati nasilnija, ali vjerojatno će postaći agresivnost kod onih koji već imaju predispozicije za takvo ponašanje. Ranjivija su ona djeca koja su manje uspješna u stvarnom životu i koja imaju niže samopoštovanje. Djeca igrajući videoigre mogu postati i žrtve nasilja – vrijeđanje, uznemiravanje i primanje neželjenih poruka od strane drugih igrača. Upravo iz tog razloga stalna kontrola roditelja i zdrava komunikacija najbolji je način prevencije kod djece kada su u pitanju igrice i virtualno okruženje.

Literatura:

1. Bjelajac, Ž, & Filipović, A. (2020). Internet i društvene mreže kao neograničeni prostor za koncentraciju i multiplicirano prisustvo pedofila. *Kultura polisa*, 17, pp. 29–40.
2. Buljan-Flander, G. (2008). Internet i djeca – trebamo li brinuti? U: Kolesarić, V. (ured.), *Nasilje nad djecom i među djecom - Zbornik radova II. znanstveno-stručnog skupa* (str. 13 - 22). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
3. Ciboci, L. (2014). Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima. U: Majdak, M. i et al. (ured.), *Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima* (str. 13 - 27). Zagreb: Društvo za socijalnu politiku.
4. Filipović, A., Vojnić, S. (2019). Bezbednosni izazovi na internetu kao novom prostoru za vršenje nasilja. *Kultura polisa*, 16 (39), pp. 263–273.
5. Jutarnji list (2017). Šokantan portret mladog psihopate, tvorca igre Plavi kit „Postoje ljudi i postoji biološki otpad. Ja sam odlučio očistiti društvo od takvih“. Na sajtu: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/sokantan-portret-mladog-psihopata-tvorca-igre-plavi-kit-postoje-ljudi-i-postoji-bioloski-otpad-ja-sam-odlucio-ocistiti-drustvo-od-takvih-6037684>. Očitano: 10.04.2026.
6. Labaš, D. (2011). Djeca u svijetu interneta: Zatočenici virtualnog svijeta. U: Ciboci, L., Kanižaj, I., Labaš, D. (ured.), *Djeca medija – Od marginalizacije do senzacije* (str. 35 - 55). Zagreb: Matica hrvatska.
7. Macanović, N., Bobrek Macanović, K. (2021). Primjena društvenih medija u funkciji savremenog obrazovanja mladih. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih* (str. 254 - 261). Banja Luka: Centar modernih znanja.
8. Plavi kit: Šta je istina o online samoubilačkom izazovu | Preuzeto sa: <https://tuzlanski.ba/zanimljivosti/plavi-kit-sta-je-istina-o-online-samoubilackom-izazovu/itano:16.04.2026>.
9. Popović-Čitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, Vol. 12, br.3, str. 43-62.
10. Šemoski, M. (2025). Resocijalizacija maloljetnih delinkvenata. *Beogradska defektološka škola – Belgrade School of Special Education and Rehabilitation* Vol. 31, No. 2 (2025), str. 45-57.
11. Šemoski, M., Derdemez, A. (2026). Motivi i karakteristike krivičnih djela koja počinje djeca. U *Zborniku: Nauka u eri digitalizacije*. str. 323 – 330. Banja Luka. Centar modernih znanja.
12. Smith P.K, Mahdavi J, Carvalhe M., Fisher S., Russell S, Tippett, N. (2008). „Cayberbullying: its nature and impact in secondary school pupils“. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, vol. 49, no. 4, 376-385.
13. Stojanović, R. (2022). Vrste sajberbulinga. *Micro mreža*. Na sajtu: <https://www.micromreza.com/vijesti/ostale-vijesti/14864-vrste-sajberbulinga>. Očitano: 15.03.2026.
14. Stojanović, R., Macanović, N. (2022). Nasilje putem interneta – cyberbullying. Banja Luka: Centar modernih znanja.
15. Vejnović, D. (2013). Teorija i praksa vrsta vršnjačkog nasilja. U: Šikman, M. (ured.), *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)* (str. 69 - 78). Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.

CYBERBULLYING IN VIDEO GAMES

Abstract: *The exponentially rapid development of digital technologies, especially social media, has led to the growth of online socialization, while reducing the number of contacts in real life. People are connecting much more intensively and large geographical distances are not a problem for everyday communication. However, due to the excessive openness of the Internet, people, especially children, have become more exposed to various forms of public humiliation and ridicule. All those who are present on social networks can become victims of digital violence at any time. Children who use video games excessively can also become victims. In addition to excessive use of video games, the problems most often lie in the types of games. Namely, violent video games are extremely harmful to children because they represent a negative model of behavior. The problems with violent video games lie in the fact that such negative violent behaviors are directly related to rewards, not punishment. If the child sees that the character from the game is not punished but rewarded for bad behavior, very quickly, through social learning, he will copy such behavior to reality and engage in problematic and delinquent acts. The aim of the work is to point out the harmful consequences of the uncontrolled use of video games and their harmful content, which has a negative impact on children's behavior.*

Key words: *video games, children, cyberbullying, antisocial behavior, aggression.*

NEKE OBITELJSKE VARIJABLE I POJAVNOST MALOLJETNIČKE
DELINKVENCije*Slavica Šindija, mag.praesc.educ., Policijska uprava zadarska²⁶³**Prof.dr.sc. Smiljana Zrilić, Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja²⁶⁴**Izv.prof.dr.sc. Violeta Valjan Vukić, Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja²⁶⁵*

Sažetak: Na pojavnost i razvoj maloljetničke delinkvencije mogu djelovati brojni čimbenici kao što su vršnjački kontekst, školsko okruženje, ekonomske okolnosti u zajednici, specifični problemi društva (droga, alkohol, nasilje), negativan utjecaj medija i sl. Ali, najčešće istraživane varijable su one koje vezujemo uz obitelj. Struktura obitelji, povećana stopa razvoda braka, (ne)kvaliteta obiteljske komunikacije i interakcije, roditeljsko ponašanje, te roditeljski stil odgoja neke su od njih. Obitelj je i značajan zaštitni čimbenik, ne samo rizični, posebno u vremenu kad je utjecaj medija snažan, digitalni svijet i virtualni prijatelji sve pristupniji, a sadržaji koje maloljetnici gledaju sve opasniji. U ovom radu prikazani su rezultati istraživanja koje smo dobili pregledom predmeta u Kaznenoj pisarnici Općinskog suda u Zadru i u Policijskoj upravi zadarskoj (N=52) u kojima je u razdoblju od 01. siječnja 2019. do 30. travnja 2024. godine izrečena kaznena sankcija. Rezultati pokazuju kako je disfunkcionalnost obitelji povećala rizik pojavnosti delinkventnog ponašanja maloljetnika i rezultirala počinjenjem ozbiljnih kaznenih djela poput nasilničkog ponašanja, krađa ili čak kriminalnih radnja vezanih za drogu. Odgojni stil roditelja uglavnom je popustljiv ili zanemarujući. Međutim, treba naglasiti kako značajan dio maloljetnih delinkvenata (38,5%) dolazi iz obitelji koje nemaju ozbiljnijih problema u međusobnim odnosima. Činjenica da i iz takvih obitelji dolaze maloljetnici koji su počinili kaznena djela upućuje na to da sami odnosi u obitelji nisu jedini rizični čimbenik pojavnosti delinkventnog ponašanja. Mogući su i brojni drugi utjecaji u suvremenom društvu, te je istraživanje ovog fenomena značajno i opravdano.

Ključne riječi: disfunkcionalna obitelj, roditeljski odgojni stilovi, zaštitni i rizični čimbenici poremećaja u ponašanju, maloljetnička delinkvencija, zakon i postupanje prema maloljetnicima

UVOD

U definiranju pojma delinkvencije u literaturi se susreću dva pristupa: sociološko-kriminološki i pravni pristup. Pravni pristup je už i ograničava se na ponašanja koja predstavljaju kršenje pravnih propisa. Prema širem, sociološko-kriminološkom shvaćanju pojma delinkvencije, čine je svi oblici ponašanja koja socijalna sredina smatra negativnim i neprihvatljivim. Na kraju kontinuuma pojavnih oblika nalazi se kriminalitet malodobnika (kaznena djela), kao najteži oblik delinkventnog ponašanja (Popović-Čitić i Žunić-Pavlović, 2005). Maloljetnička delinkvencija upućuje na postojanje brojnih nepovoljnih socijalnih okolnosti u kojima djeca odrastaju i iziskuje nedvosmisleni i kompleksnu intervenciju usmjerenu saniranju čimbenika koji su takvom ponašanju doprinijeli te korekcijama

²⁶³ slavicasindija@gmail.com²⁶⁴ szrilic@unizd.hr²⁶⁵ vvukic@unizd.hr

samog ponašanja djeteta (Bouillet, 2010). Više je definicija pojma maloljetničke delinkvencije u relevantnoj literaturi koje svoje polazište nalaze isključivo u kaznenopravnoj odgovornosti ili užim i širim definicijama s obzirom na lepezu nedozvoljenih ponašanja, ali u osnovi se pod tim pojmom podrazumijevaju takva ponašanja maloljetnika koja se očituju u kršenju pravnih normi, odnosno u odstupanju od općeprihvaćenog ponašanja (Martinjak i Odeljan, 2016). Pojam delinkvencije odnosi se na širok raspon kršenja pravnih i društvenih normi, od nepristojnog ponašanja do kriminalnih djela (Abercrombie i sur., 2008). U kriminologiji se obično upotrebljava pojam maloljetnička delinkvencija. U Hrvatskoj se termin maloljetnička delinkvencija koristi u kontekstu maloljetničkog ponašanja koje u pozadini ima kršenje pravnih normi nekog društva (počinjenje kaznenog djela). Same kaznene mjere često mogu izazvati i neke druge štetne posljedice. Stoga s tom djecom, zbog svoje nezrelosti i većeg potencijala za rehabilitaciju, treba postupati drugačije nego s odraslima. Kaznene mjere često su neučinkovite za djecu, koja možda ne razumiju u potpunosti posljedice svojih postupaka ili ne kontroliraju svoje impulse (Cano-Lozano i sur., 2022). Zatvaranje ih može izložiti zlostavljanju i kriminalnom utjecaju, uzrokujući dugoročnu štetu. Dokazi upućuju na to da kaznene metode povećavaju recidivizam i štete budućnosti mladih, što naglašava potrebu za nekim drugim pristupima restorativne pravde (Wilson i sur., 2017.; Abella, 2016.) kako bi se spriječila nova kaznena djela. Kako je već prethodno istaknuto naglasili, te brojnim istraživanima potvrđeno, neke obiteljske varijable imaju snažan utjecaj na pojavnost maloljetničke delinkvencije, pa bi preventivne mjere trebale djelovati u smjeru potpore i jačanja obitelji, te kvalitete obiteljskih odnosa, kao preduvjeta uspješnog odgojnog djelovanja. Naglašava se potreba roditeljske anticipacije događaja te prilagodba očekivanja od adolescenata kao i njihovo osnaživanje u aktualnom trenutku razvoja te svrsishodna priprema za budućnost u društvu u koje ono urasta (Ljubetić, 2024).

Preduvjeti uspješnog odgojnog djelovanja u obitelji

Da bi obiteljska zajednica živjela punim životom moraju biti zadovoljena osnovna područja koja ju čine uspješnom. Toplinu doma, osjećaj sigurnosti i zadovoljstva, prepoznavamo u obiteljima gdje su njezini članovi ispunjeni osobnim zadovoljstvom, bračni odnosi kvalitetni, a roditelji angažirani i svjesni svoje odgovornosti. Ekonomska stabilnost, također je jedan od uvjeta za optimalan razvoj.

Preduvjet uzajamne brige o djeci su skladni odnosi roditelja, zadovoljstvo sadržajima emocionalnog života, te općenito, zadovoljstvo u braku. Nažalost, danas nisu rijetke obitelji u kojima su partneri u potpunosti nezadovoljni svojim bračnim životom. Često su izrazito emocionalno udaljeni. Među njima nema neposredne komunikacije, već se to obavlja posredno preko djeteta. Tu, dakle nema obiteljske cjelovitosti i harmonije. Slika takve obitelji otkriva razdijeljenost i sve manje zajedništva. U ovakvim odnosima najviše ispaštaju djeca. Napeti odnosi nepovoljno utječu na dijete, gušeći njegovu individualnost i dajući loš primjer braka. Obitelji u kojima roditelji ne iskazuju agresiju, gdje su i otac i majka emocionalno zrele osobe, svjesni odgovorne uloge roditeljstva, razvijaju se djeca urednog mentalnog zdravlja bez problema u ponašanju i socijalnim kontaktima. Kako naglašavaju Mikšaj-Todorović i suradnici (2006) za pravilan razvoj djeteta potrebni su briga za dijete i kvalitetni odnosi u obitelji, dok poremećeni odnosi u obitelji su u neposrednoj vezi su s poremećajima u razvoju djeteta. Roditeljska uloga ne podrazumijeva samo egzistencijalna pitanja vezana uz dijete, već je ona daleko složenija i zahtjevnija. Djeca u disfunkcionalnim obiteljima mogu razviti nisko samopoštovanje, tjeskobu ili probleme u ponašanju, što može imati dugoročne posljedice na njihovu sposobnost da uspostave zdrave odnose u kasnijem životu (Walsh, 2012).

Ozračje u obitelji, roditeljska ljubav, međusobno razumijevanje i poštivanje stvara povoljno „tlo“ za rast, razvoj i odgoj mladog bića. Pri tomu važnu ulogu ima kvalitetna komunikacija i odnosi između

članova obitelji. Temelji tople i otvorene komunikacije formiraju se od prvih godina djetetova života, a kao uzor služi roditeljsko nesputano i iskreno izražavanje misli i osjećaja, radosti, tuge, tjeskobe i ljubavi. Ako dijete potiskuje vlastite emocije, problem često pronalazimo u hladnom odnosu roditelja prema njemu, nespremnošću za komunikaciju ili neprijateljskim raspoloženjem. Problemi današnje generacije mladih su dosada, svađe u obitelji, nedostatak novca, loša kvaliteta života. Zbog svađa u obitelji i hladnog ozračja bez ljubavi i sloge, mladi bježe iz kuće i više borave na ulici. U razdoblju adolescencije kvalitetna obiteljska komunikacija u funkciji je izgradnje identiteta. Patterson (1997, prema Rosić, Zloković 2002) ističe pet glavnih dimenzija roditeljskog ponašanja; disciplinu, pozitivno potkrepljenje, nadziranje dječje aktivnosti i odnos među vršnjacima, dijeljenje aktivnosti unutar obitelji i zajedničko rješavanje problema u obitelji.

Da bi obiteljska zajednica funkcionirala potrebno je osigurati i socio-ekonomsku stabilnost. Ekonomska stabilnost i uvjeti stanovanja jedan su od preduvjeta zdravog razvoja djeteta. Ekonomski stres ima negativan utjecaj na emocionalni razvoj djeteta, a u razdoblju djetinjstva i adolescencije može potaknuti delinkventno ponašanje (Obradović-Čudina i Obradović, 2006). Socio-ekonomski status utječe na obiteljske odnose i važan je u tom kontekstu, ali materijalna dobra ne mogu biti jedini poticaj djetetovom učenju i ponašanju. Njemu je potrebno aktivno prisustvo roditelja, a to znači da se ne smiju se osjećati napuštena i nevoljena, prepuštena sama sebi jer se to negativno reflektira na njegovo mentalno zdravlje. Jedan manji dio maloljetnih delinkvenata dolazi iz nerazorenih obitelji, ali u većem broju slučajeva maloljetni delinkventi počinitelji kaznenog djela razbojstva dolaze iz strukturalno deficijentnih obitelji. Obiteljske odnose uvelike određuje roditeljski stil odgoja koji izravno utječe na njihovo ponašanje i mentalno zdravlje. U literaturi se navode četiri odgojna stila: autoritativni, autoritarni, popustljivi i zanemarujući. Naglašava se da razlike između odgojnih stilova proizlaze iz dimenzija: roditeljske topline (roditeljska briga, toplina i ohrabrivanje) i roditeljskog nadzora (dimenzija nadzora i kontrole). Istraživanjima je potvrđeno kako je odbacivanje od strane roditelja aspekt roditeljskog ponašanja koji najviše pridonosi razvoju različitih oblika poremećaja u ponašanju (agresivnog, delinkventnog i ovisničkog ponašanja (Vulić-Prtorić, 2002), te prilagodbi u školi i među vršnjacima (Klarin, 2006).

Strogi autoritaran roditeljski odgojni stil je stil u kojem roditelj strogo nadzire dijete i postavlja pred njega velika očekivanja, a u isto vrijeme djetetu pruža nedovoljno potpore i topline. Ne objašnjavajući djetetu svoje zahtjeve i pravila roditelj od djeteta očekuje poslušnost. U Autoritarni roditelji najčešće koriste zabrane i kazne. Autoritaran roditeljski odgojni stil može kod djece izazvati nezadovoljstvo i buntovnost ili drugu krajnost, pokornost koja se prilagođava svemu unatoč drugačijem vlastitom stavu. Lastrić i Torlak (2008) su na uzorku 284 učenika viših razreda osnovne škole, dobi od 11 do 14 godina, utvrđivali povezanost fizičkog kažnjavanja sa dječjim agresivnim ponašanjem i sklonosti delinkventnom i asocijalnom ponašanju. Rezultati ispitivanja pokazali su da je sklonost agresivnom ponašanju bila izraženija kod tjelesno kažnjavane djece koja su istovremeno pokazala i veći stupanj sklonosti poremećajima ponašanja sve do delinkventnog ponašanja. Kod popustljivog roditeljskog odgojnog stila roditelji daju potporu i toplinu međutim pred dijete ne postavljaju izazove i provode slabu kontrolu. Prihvaćajući sva djetetova raspoloženja i zahtjeve kod djeteta stvaraju nesigurnost, impulzivnost i agresivno ponašanje. Popustljivi roditelji nisu ustrajni u provođenju pravila i samim time dijete je nesigurno, nekontrolirano i nezrelo. Žuvela i sur. (2016) smatraju da se nedefinirana pravila ponašanja kod djece manifestiraju impulzivnošću i nezrelošću te takav roditeljski odgojni stil djetetu onemogućuje stjecanje pravila i normi. Zanemarujući roditeljski odgojni stil karakterističan je za roditelje koji niti daju potporu niti toplinu, a pred dijete postavlja premalo izazova i zahtjeva. Roditelji često ostavljaju djecu bez nadzora ne znajući niti s kim se druže niti što rade. Takve odgojne metode roditelja koji se minimalno uključuju u djetetove aktivnosti, ne znaju potrebe i želje svoje

djece, niti imaju kontrolu gdje se nalazi kod djece razvijaju različite oblike neprihvatljivog ponašanja u ranoj dobi, koje kasnije može prerasti u ozbiljnije manifestacije, uključujući i delinkvenciju.

Zanemarujući roditeljski odgojni stil je karakterističan za roditelje koji pružaju malo zanimanja, pažnje i emocionalne podrške ali i postavljaju malo ograničenja (Lamborn i sur., 1991; Steinberg i sur., 1994, prema Raboteg-Šarić i sur., 2002). Gorman-Smith i suradnici (2002, prema Žuvela i sur., 2016) zaključuju da je za zanemarujući roditeljski odgojni stil karakteristična niska razina povezanosti članova obitelji, niska razina nadzora i discipline te je takav odgojni stil značajan prediktor kasnijeg delinkventnog ponašanja mladih.

Autoritativan roditeljski odgojni stil obuhvaća prilike u kojima roditelj potiče samostalnost, kreativnost, znatiželju kod djeteta ali i u toplom i podržavajućem okruženju jasno određuje granice i provodi nadzor. Ljubetić (2007) navodi da vještim kombiniranjem prihvaćanja i razumijevanja djeteta, postavljanjem opravdanih zahtjeva pred njega te kontroliranjem tih zahtjeva roditelj će izgraditi autoritet koji će djetetu pružiti prijeko potreban osjećaj sigurnosti i povjerenja u roditelja.

Poticanje socioemocionalnog razvoja adolescenata prema Klarin (2006) sastoji se od razumijevanja potrebe za autonomijom i privrženosti, korištenjem komunikacijskih vještina u rješavanju konflikata s adolescentom, razumijevanju važnosti vršnjačkih skupina i mladenačkih organizacija, pružanju pomoći adolescentu u boljem razumijevanju različitosti, te poticanju i olakšavanju adolescentu potrage za vlastitim identitetom. Istražujući roditeljske odgojne stilove neki autori (Argyle i Henderson, 1985; Clarke-Stewart i sur., 1988; Lamborn, 1990, prema Singer i sur., 2008) zaključuju kako roditelji koji provode vrijeme s djecom, topli su u kontaktu, podržavajući ali i imaju jasno određene granice te upozoravaju na posljedice ponašanja postižu najbolje odgojne učinke na zdrav razvoj djeteta. S druge strane, prestrog, nedosljedan i preblag odgoj, nedostatak kontrole i tjelesno kažnjavanje povezani su s razvojem delinkventnog ponašanja. Otvorena komunikacija među članovima obitelji može djelovati kao zaštitni čimbenik razvoja delinkventnog ponašanja. S druge strane, slaba komunikacija, povezanost s roditeljima i slaba kontrola od strane roditelja su niz faktora koji utječu na ponašanje članova i odnose unutar obitelji, a koji mogu rezultirati sa pojavom i razvojem delinkvencije. Takvi obiteljski odnosi i obiteljsko okruženje karakteristično je za disfunkcionalne obitelji. Stoga možemo reći da na pojavu i razvoj delinkvencije djeluje čitav niz faktora koji su vezani za različite socijalne kontekste u kojima djeca borave, a najčešće korijene imaju u disfunkcionalnim obiteljima (Zrilić, 2011).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je istražiti neke varijable iz obitelji maloljetnika koji su počinili kazneno djelo.

Zadaci s obzirom na cilj istraživanja:

1. Ispitati obilježja strukture, odnosno cjelovitost i sastav obitelji maloljetnika
2. Ispitati obilježja socioekonomskog statusa obitelji
3. Ispitati socijalne oblike ponašanja članova obitelji maloljetnika
4. Ispitati roditeljske odgojne stilove
5. Ispitati spol maloljetnika, pojavu poremećaja u ponašanju, uspjeh tijekom školovanja, organiziranost slobodnog vremena, dob maloljetnika i vrstu kaznenog djela koju je počinio maloljetnik.

Metoda istraživanja, izvori podataka i uzorak ispitanika

Metoda istraživanja temelji se na radu na dokumentaciji, točnije analizi predmeta u Kaznenoj pisarnici Općinskog suda u Zadru i u Policijskoj upravi zadarskoj. Istraživanje je provedeno analizom 52 sudska predmeta u kojima je u razdoblju između 01. siječnja 2019. i 30. travnja 2024. godine u Zadarskoj županiji izrečena kaznena sankcija.

Obilježja strukture, odnosno cjelovitost i sastav obitelji maloljetnika opisani su u sljedećim varijablama:

1. Jesu li roditelji maloljetnika živi, razvedeni, jesu li nakon razvoda stupili u drugu bračnu zajednicu, broj djece u obitelji,

Obilježja socioekonomskog statusa obitelji:

2. Školska sprema oca i majke, zaposlenost oca i majke, tko se pretežito bavio odgojem maloljetnika, te stambeni i ekonomski status obitelji

Socijalni oblici ponašanja članova obitelji maloljetnika:

3. Poremećenost odnosa u obitelji (svađa i fizički obračuni), alkoholizam roditelja, sklonost roditelja skitnji, promiskuitetu, konzumaciji opojnih droga, osuđivanost roditelja i drugih članova uže obitelji za kaznena djela,
4. Roditeljski odgojni stil: autoritaran, popustljivi, zanemarujući i autoritativan roditeljski odgojni stil

Promatrane varijable za maloljetnika bile su spol, pojava poremećaja u ponašanju (predškola, niži razredi o.š., 7. i 8. razred o.š., srednja škola), uspjeh tijekom školovanja (niži razredi / 7. i 8. razred / srednja škola), sudjelovanje u izvanškolskim aktivnostima, počinjenje kaznenog djela prema dobi (12-13.g., 14-15 g., 16-18. g), postotak udjela maloljetnika prema vrsti kaznenih djela (nasilničko ponašanje i međuvršnjačko nasilje, krađa i teška krađa, oduzimanje motornog vozila i ugrožavanje javnog prometa, oštećenje tuđe stvari, neovlaštena proizvodnja i promet drogama, prijetnja, iznuda, tjelesna ozljeda, povreda privatnosti djeteta - mediji/ instagram/whatsapp, bludne radnje, spolno zlostavljanje i iskorištavanje djece za pornografiju), izrečena odgojna mjera (sudski ukor, pojačana briga i nadzor, posebne obveze, pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi, upućivanje u odgojnu ustanovu i upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu), maloljetnički zatvor, obustava postupka iz razloga oslobađajuće presude.

Rezultati istraživanja

Obilježja strukture obitelji

Tablica 1. Obilježja strukture, odnosno cjelovitost i sastav obitelji maloljetnika

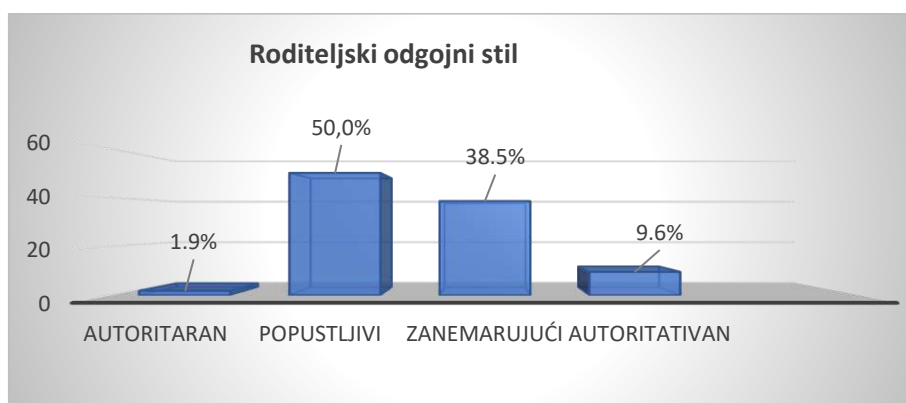
		Ukupno	%
Roditelji maloljetnika živi	oba	49	94,2
	samo majka	1	1,9
	samo otac	2	3,8
Roditelji maloljetnika razvedeni	ne	29	67,4
	da	14	32,6
Roditelji nakon razvoda stupili u drugu bračnu zajednicu	ne	3	20,0
	da - partner sa djecom iz prijašnje veze	12	80,0
Broj djece u obitelji	1	3	5,8
	2	25	48,1
	3 i više	24	46,2

Iz tablice 1. vidljivo je da iako 67,4% maloljetnika dolazi iz cjelovitih obitelji gdje roditelji nisu razvedeni, značajan postotak (32,6%) dolazi iz obitelji rastavljenih roditelja. Mnogi od njih (80%) žive u obiteljima gdje su roditelji nakon razvoda stupili u nove zajednice s partnerima koji imaju djecu iz prethodnih bračnih zajednica. Što se tiče broja članova obitelji s obzirom na broj djece, samo 5,8% maloljetnika su jedinci, 48,1% maloljetnika ima jednog brata ili sestru, a udio od 46,2% su oni koji imaju dvoje ili više braće ili sestara.

Tablica 2. Socioekonomski status u obitelji

		Ukupno maloljetnika		Nasilje		Promet droga		Imovina		Prijetnja/iznuda		Povreda privatnosti/mediji	
Varijabla	Kategorija	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Ukupno		52	100	17	23,0	11	14,9	23	31,1	14	18,9	62	100
Školska sprema oca	VSS/VŠS	6	11,5	4	36,4	2	18,2	5	45,5	0	0,00	0	0,0
	SSS	34	65,4	8	17,0	8	17,0	14	29,8	10	21,3	7	14,9
	O.Š.	12	23,1	5	35,7	1	7,1	3	21,4	3	21,4	2	14,3
	Nezavršena O.Š.	0	0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Školska sprema majka	VSS/VŠS	4	7,7	1	20,0	2	0,0	0	0,0	0	0,0	2	40,0
	SSS	32	61,6	12	26,7	6	13,3	14	31,1	7	15,6	4	8,9
	O.Š.	15	28,8	3	15,0	2	10,0	7	35,0	6	30,0	2	10,0
	Nezavršena O.Š.	1	1,9	0	0,0	0	0,0	0	0,0	1	100,0	0	0,0
Zaposlenost oca	Da	43	86,0	16	26,7	10	16,7	16	26,7	11	18,3	7	11,7
	Ne	7	14,0	1	6,3	2	12,5	6	37,5	5	31,3	2	12,5
Zaposlenost majka	Da	41	78,8	12	24,0	8	16,0	14	28,0	9	18,0	7	14,0
	Ne	11	21,2	4	20,0	3	15,0	8	40,0	3	15,0	2	10,0
Sudjelovanje u odgoju i vrijeme provedeno s djetetom	Oba roditelja	12	23,1	1	10,0	3	30,0	2	20,0	4	40,0	0	0,0
	Jedan roditelj	32	61,5	13	26,0	6	12,0	18	36,0	8	16,0	5	10,0
	Baka, djed/ostale osobe	8	15,4	4	30,8	1	7,7	2	15,4	2	15,4	4	30,8
Obitelj stanuje	U vlastitom domu	33	63,5	7	18,4	7	18,4	12	31,6	8	21,1	4	10,5
	Podstanari	19	36,5	10	29,4	4	11,8	10	29,4	5	14,7	5	14,7
Ekonomski status obitelji	Iznadprosječan	3	5,8	0	0,0	2	0,0	0	0,0	0	0,0	1	33,3
	Prosječan	24	46,2	9	25,7	5	14,3	11	31,4	5	14,3	5	14,3
	Ispodprosječan	14	26,9	4	23,5	2	11,8	5	29,4	4	23,5	2	11,8
	Jako loš	11	21,2	3	20,0	2	13,3	6	40,0	3	20,0	1	6,7

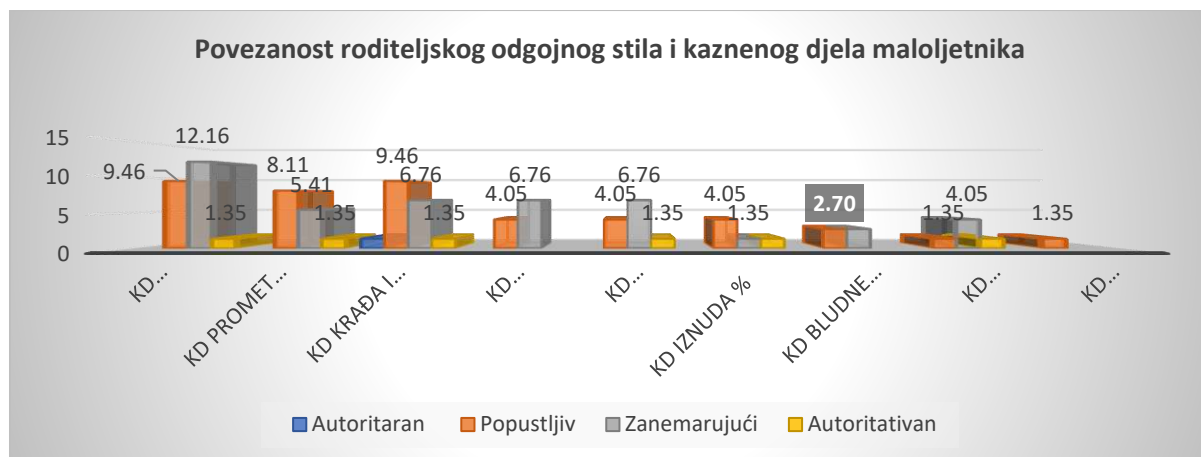
Analiza obrazovnog i radnog statusa roditelja, njihova dominantna participacija u odgoju te ekonomski status obitelji prikazana je u tablici 2. U uzorku s obzirom na razinu obrazovanja roditelja je prevladava srednja stručna sprema (očevi u 65,4% slučajeva i majke u 61,6% slučajeva). No, analizom varijabli i kaznenih djela podaci pokazuju da kod maloljetnika koji su počinili kaznena djela nasilja očevi imaju završenu osnovnu školu u 35,7% slučajeva, a kod kaznenih djela prijetnje i iznude u 30,0% slučajeva majke su nižeg obrazovanja. Maloljetnici koji su počinili imovinska kaznena djela imaju majke nižeg obrazovanja od prosjeka (35%), dok im očevi imaju visoko obrazovanje (45,5%). Zaposlenost jednog ili oba roditelja, kao i situacija kada oba roditelja nisu zaposlena, često je predmet istraživanja u kontekstu pojave poremećaja u ponašanju i delinkventnog ponašanja kod maloljetnika. Pitanje zaposlenosti roditelja možemo razmatrati iz perspektive osiguranja ekonomskog statusa obitelji kako bi se spriječila materijalna oskudica, ali i iz ugla kvalitete odgoja te psiholoških i emocionalnih reakcija roditelja i djece. Zaposlenost jednog, a naročito oba roditelja, doprinosi ekonomskoj stabilnosti obitelji i predstavlja pozitivan uzor djetetu. Međutim, istovremeno nosi i određene rizike, jer smanjuje mogućnost roditelja da posvete dovoljno pažnje djetetu, nadziru njegov život, pomažu u rješavanju problema i aktivno komuniciraju s njim. U provedenom istraživanju rezultati su pokazali da je više od 78% slučajeva oboje roditelja zaposleno. Pojedinačnom analizom varijabli i kaznenih djela, kod maloljetnika koji su počinili imovinska kaznena djela nije zaposleno 37,5% očeva i 40,0% majki te im je ekonomski status obitelji ispodprosječni (29,4%) i jako loš (40,0%). Međutim, niti jedan pojedinačni podatak, uključujući zaposlenost roditelja, obrazovni i profesionalni status roditelja, te ekonomski status obitelji, ne može se promatrati zasebno kada je riječ o maloljetničkoj delinkvenciji. Utjecaj tih čimbenika na povećanje rizika od delinkventnog ponašanja ovisit će o nizu drugih okolnosti u kojima obitelji žive, kao i o osobnim karakteristikama članova obitelji. Na primjer, vrlo je važan podatak tko je više sudjelovao u odgoju i provodio više vremena s djetetom. U cjelokupnom uzorku maloljetnika koji su počinili kaznena djela u 61,5% slučajeva odgojem se pretežito bavio jedan roditelj. Nadalje, u pojedinačnoj analizi podataka, u uzorku od 23,0% maloljetnika koji su počinili kazneno djelo nasilničkog ponašanja, u 30,8% slučajeva roditelji nisu bili uključeni u odgoj maloljetnika nego bake, djedovi ili druge osobe. Što se tiče uvjeta stanovanja, u 63,5% slučajeva obitelji žive u vlastitoj kući ili stanu. Međutim, to ukazuje samo na formalno sreden stambeni status, ali ne i na stvarnu kvalitetu života u tim uvjetima. Kvalitetu stanovanja i druge objektivne životne uvjete najbolje opisuje varijabla koja prikazuje ekonomski status obitelji. Prema podacima 46,2 % maloljetnika dolazi iz obitelji prosječnog ekonomskog statusa dok čak 21,2% iz obitelji sa vrlo lošim ekonomskim uvjetima.

Grafikon 1. Roditeljski odgojni stil

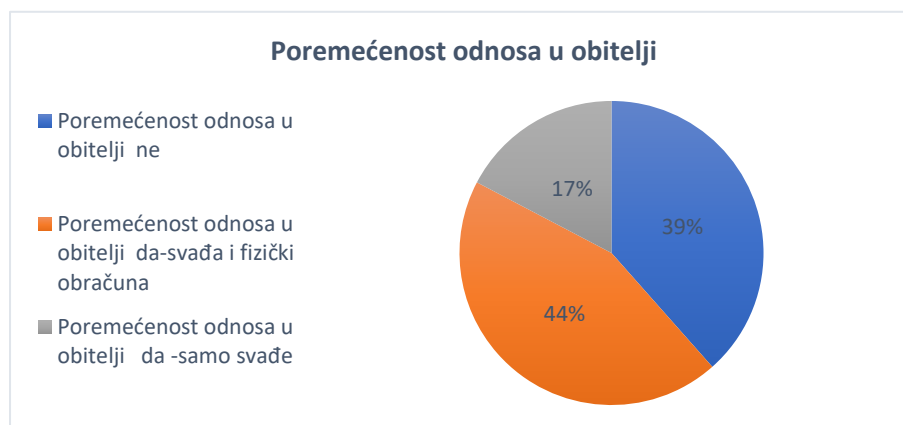
Prema rezultatima ovog istraživanja maloljetnika kojima je izrečena kaznena sankcija od roditeljskih odgojnih stilova (grafikon 1.) najzastupljeniji su popustljivi (50%) i zanemarujući (38,5%), dok su

manje zastupljeni autoritativni (9,6%) i autoritarni (1,9%) roditeljski odgojni stilovi. Popustljivi i zanemarujući roditeljski odgojni stil izravno je povezan sa strukturom obitelji. Naime, obitelji s dvoje ili više djece čine značajan udio maloljetnika u kojima su zabilježena ta dva roditeljska odgojna stila. Autoritativni stil, koji uključuje ravnotežu između roditeljskih zahtjeva i podrške, zabilježen je kod manjeg broja roditelja (9,6%), dok je autoritarni stil, koji karakterizira stroga disciplina i kontrola najmanje zastupljen (1,9%). To sugerira da u većini obitelji maloljetnika koji su počinili kazneno djelo roditelji nisu strogo usmjereni na disciplinu i kontrolu, već koriste prilagodljive ili manje uključene metode odgoja. Varijable roditeljskog odgojnog stila na grafikonu 2. stavljene su u relaciju s varijablom vrste kaznenog djela kojeg je počinio maloljetnik.

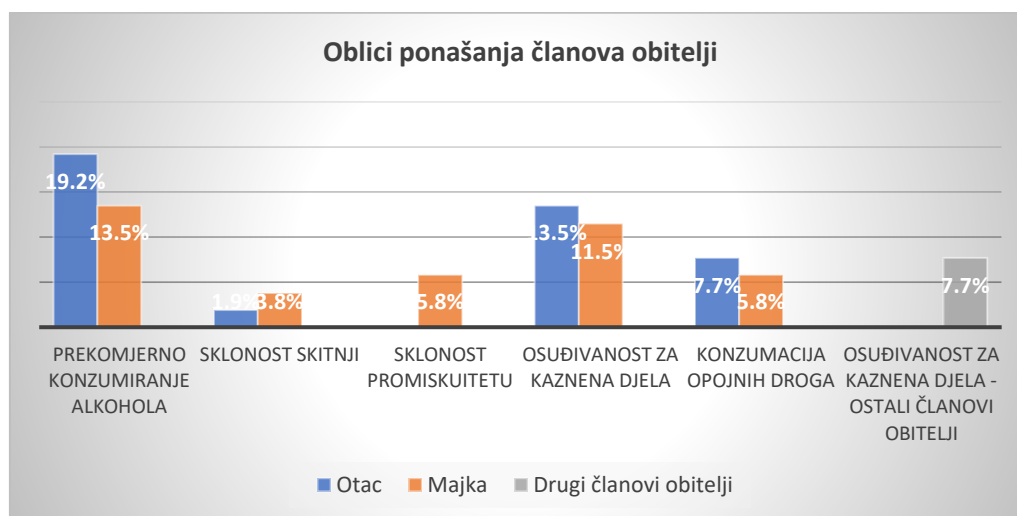
Grafikon 2. Povezanost roditeljskog odgojnog stila i kaznenog djela maloljetnika

Podaci o roditeljskim odgojnim stilovima, povezani s vrstama kaznenih djela koja su počinili maloljetnici, ukazuju na povezanost između pojedinih odgojnih stilova i kriminalnog ponašanja prikazani su u grafikonu 2. Popustljivi stil, koji je najčešći u uzorku istraživanja (50%), povezan je s kaznenim djelima poput nasilničkog ponašanja, krađe i teške krađe (9,46%), te prometa drogama (8,11%). Zanemarujući stil, prisutan kod 38,5% maloljetnika, povezan je s ozbiljnijim kaznenim djelima poput nasilničkog ponašanja (12,6%), prijetnji, krađe i teške krađe, te oštećenja stvari (6,7%). Autoritativni stil, koji uključuje ravnotežu između podrške i discipline, manje je povezan s kriminalnim ponašanjem jer pruža djeci jasne granice i emocionalnu podršku, dok je autoritarni stil gotovo zanemariv u istraživanju (1,9%).

Grafikon 3. Socijalni oblici ponašanja članova obitelji maloljetnika

Analiza podataka o poremećenim obiteljskim odnosima maloljetnika (grafikon 3.) pruža važne uvide u utjecaj obiteljskog okruženja na njihovo ponašanje i eventualno počinjenje kaznenog djela. Naime 44% maloljetnika dolazi iz obitelji u kojima su odnosi ozbiljno narušeni te uključuju verbalne i fizičke sukobe. Takvo ozračje može iznimno negativno utjecati na mentalno zdravlje djeteta. Djeca iz takvih okruženja često usvajaju modele nasilničkog ponašanja koje vide kod roditelja ili članova obitelji. Sukobi i nesigurno obiteljsko okruženje mogu dovesti do osjećaja anksioznosti, nesigurnosti i agresije kod djeteta, što ih može učiniti sklonijima devijantnim i delinkventnim ponašanjima (nasilničko ponašanje ili druga kaznena djela). Ovi podaci mogu se povezati s prethodno spomenutim popustljivim i zanemarujućim stilovima odgoja, gdje se manjak nadzora i podrške pretvara u dublje emocionalne i socijalne probleme. Daljnjih 17,3% maloljetnika dolazi iz obitelji koje karakteriziraju česte svađe, odnosno verbalno nasilje. Iako ovdje nema fizičkog nasilja, konstantna napetost i konflikti u obitelji stvaraju stresno okruženje koje može destabilizirati emocionalni razvoj djeteta. Česte svađe mogu ostaviti dugoročne emocionalne posljedice i utjecati na djetetovo socijalno ponašanje, što u konačnici dovodi do poremećaja u ponašanju, delinkvencije i kriminalnih radnji. Značajan dio maloljetnika (38,5%) dolazi iz obitelji koje nemaju ozbiljnijih problema u međusobnim odnosima. Ove stabilne obitelji, bez ozbiljnijih verbalnih i fizičkih sukoba, trebale bi pružati sigurno i podržavajuće okruženje za dijete. U stabilnim obiteljima djeca su izložena pozitivnim modelima ponašanja, što pomaže u njihovom zdravom socijalnom i emocionalnom razvoju. Međutim, činjenica da i iz takvih obitelji dolaze maloljetnici koji su počinili kaznena djela upućuje na to da sami odnosi u obitelji nisu jedini čimbenici koji utječu na razvoj delinkventnog ponašanja. Mogući su drugi utjecaji, poput društvenih pritisaka vršnjačke grupe ili osobnih karakteristika djeteta.

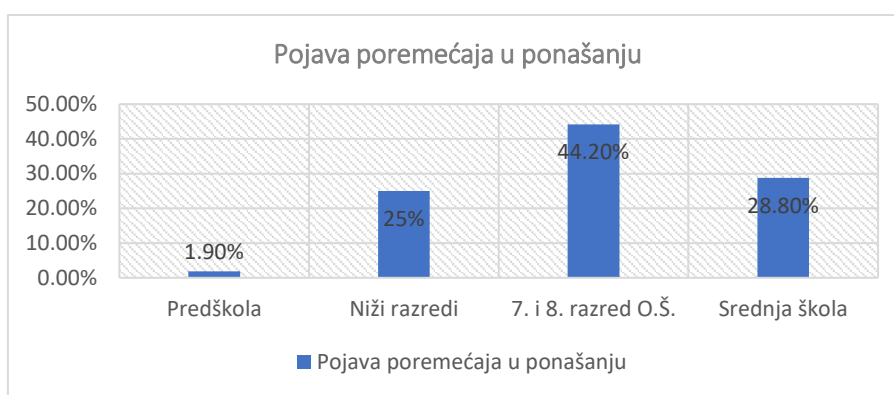
Grafikon 4. Oblici ponašanja članova obitelji

Podaci o roditeljskom ponašanju i ponašanju ostalih članova obitelji zbog alkoholizma, kaznenih djela i ovisnosti, zajedno s poremećenim obiteljskim odnosima (grafikon 4.) jasno ukazuju na značajan utjecaj na djecu i njihovo ponašanje. Podaci pokazuju da negativni oblici ponašanja očeva (46%) i majki (44,7%) stvaraju disfunkcionalno obiteljsko okruženje. U takvim obiteljima djeca su izložena lošim modelima, što povećava rizik da i sami krenu putem kriminala. U istraživanju je vidljivo da unutar obitelji poremećeni odnosi i problemi poput alkohola (otac 19,2%, majka 13,5%), kriminalnog ponašanja (otac 13,5%, majka 11,5%, ostali 7,7%) i ovisnosti (otac 7,7%, majka 5,8%) uz nasilje i sukobe u obitelji (44,2%) dodatno destabiliziraju emocionalni i psihološki razvoj djece. Takvo ozračje u obitelji i oblici ponašanja pojedinih članova u obitelji, čini maloljetnika sklonijim nasilničkom ponašanju, krađama ili čak kriminalnim radnjama vezanim za drogu, kao što je i ranije spomenuto

(npr. nasilničko ponašanje 12,6% i krađa 9,46%). U istraživanju razvoja maloljetničke delinkvencije osim istraživanja varijabli obilježja strukture obitelji, roditeljskog odgojnog stila i socioekonomskog statusa obitelji, vrlo važno je istražiti i varijable: tijekom pojavljivanja poremećaja u ponašanju, maloljetnikov uspjeh tijekom školovanja, utjecaj vršnjaka, medija, neorganizirano slobodno vrijeme, dokolica i dob u kojoj je počinio kazneno djelo.

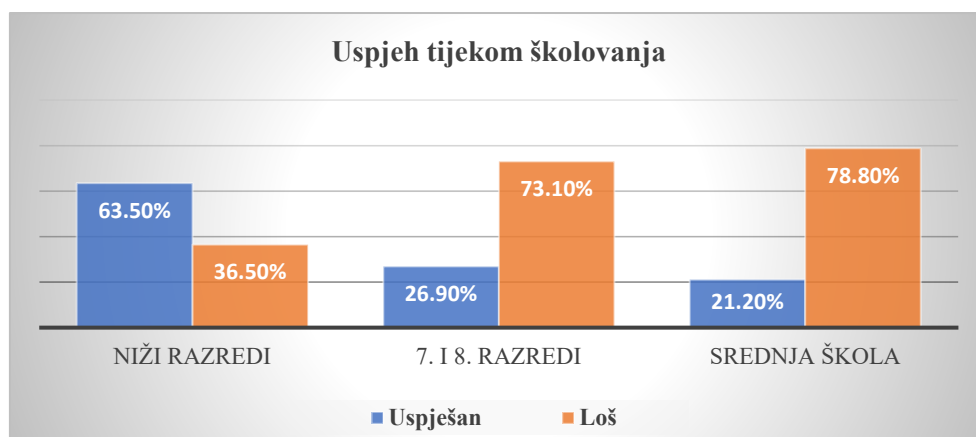
Rezultati vezani uz maloljetnike

U 96,2% slučajeva su maloljetnici, a samo 3,8% su maloljetnice od ukupnog broja maloljetnika koji su počinili kazneno djelo. Osim obiteljskih odnosa i strukture, razvoj maloljetničke delinkvencije u velikoj mjeri ovisi i o uspjehu maloljetnika u školi, načinu kako provode slobodno vrijeme te njihovo uključivanje u izvanškolske aktivnosti. Djeca koja se suočavaju s teškoćama u školi, imaju nedostatak strukture u slobodnom vremenu ili nisu uključena u pozitivne aktivnosti izvan škole, pa su izložena većem riziku razvoja delinkventnog ponašanja.

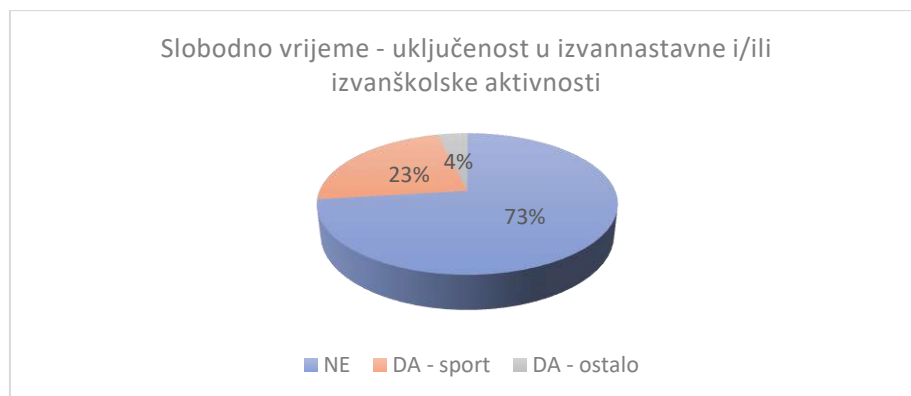

Grafikon 5. Pojava poremećaja u ponašanju

Podaci o pojavi najprije nepoželjnih, neprihvatljivih ponašanja te poremećaja u ponašanju maloljetnika u različitim fazama njihovog obrazovanja (predškola, osnovna škola, srednja škola) otkrivaju ključne trenutke u razvoju kada su djeca najranjivija za razvoj delinkventnog ponašanja. Kako je vidljivo iz grafikon 5. mali postotak maloljetnika (1,9%) pokazuje poremećaje ponašanja u predškolskoj dobi, iako se ni to ne smije zanemariti, jer je rana prevencija značajan čimbenik sprječavanja razvoju nepoželjnih ponašanja u ozbiljnije manifestacije u odraslijoj dobi. U ovoj ranoj dobi navedeni su neposluh, agresivnost i prkos. U nižim razredima osnovne škole (25%), poremećaji u ponašanju postaju izraženiji. U ovom razdoblju djeca se suočavaju s većim društvenim pritiscima i počinju stvarati širi krug socijalnih interakcija. Najveći postotak poremećaja u ponašanju pojavljuje se u fazi 7. i 8. razreda osnovne škole. Razdoblje adolescencije, odnosno puberteta, obilježeno je značajnim emocionalnim i fizičkim promjenama. Djeca u ovoj dobi postaju podložnija utjecajima vršnjaka, a buntovnički stavovi, osjećaji nesigurnosti i potreba za potvrdom često rezultiraju eksperimentiranjem s poremećajima u ponašanju. U srednjoj školi (28,8%) poremećaji ponašanja i dalje su prisutni. Ovdje su navedeni poremećaji u ponašanju prije počinjenja kaznenog djela. Stoga možemo zaključiti da iako je manji postotak, poremećaji u ponašanju su u ovoj fazi pokazali ozbiljna asocijalna ponašanja koja su u konačnici završili sa kaznenim djelom. Najveća ranjivost na pojavu poremećaja ponašanja javlja se u adolescenciji, posebno u 7. i 8. razredu osnovne škole. To je razdoblje kada se djeca suočavaju s najviše izazova vezanih uz pubertet, vršnjačke utjecaje i socijalne pritiske, što ih čini podložnima razvoju ovakvih ponašanja. Rani znakovi problema trebali bi biti ozbiljno shvaćeni jer često nagovještavaju kasniji razvoj ozbiljnijih poremećaja i maloljetničke delinkvencije.

Grafikon 6. Uspjeh tijekom školovanja²⁶⁶

U grafikonu 6. prikazani su rezultati uspjeha tijekom školovanja maloljetnika iz uzorka. U nižim razredima osnovne škole značajan postotak maloljetnika (63,5%) postiže uspjeh u školi. Ova faza obrazovanja često predstavlja stabilnije razdoblje u djetetovom životu jer su pritisci manji, a roditeljska kontrola obično veća. To je u skladu s činjenicom da je manji postotak maloljetnika u ovoj dobi (25%) pokazivao poremećaje u ponašanju, sugerirajući da je uspjeh u školovanju povezan sa stabilnijim ponašanjem i nižom razinom delinkvencije. U fazi pohađanja 7. i 8. razreda osnovne škole, podaci pokazuju porast lošeg školskog uspjeha (73,1%) koji se poklapa s razdobljem kada je najviše maloljetnika (44,2%) imalo poremećaje u ponašanju. Za loš školski uspjeh, maloljetnici navode kao posljedicu više čimbenika kao npr. manjak motivacije, nedostatak podrške u obrazovanju, konfliktne obiteljske odnose i negativne vršnjačke utjecaje. U srednjoj školi raste neuspjeh u školi (78,8%) te su za ovo razdoblje karakteristični veći pritisci vezani za socijalni status, grupu vršnjaka i akademske zahtjeve. Podaci o uspjehu tijekom školovanja jasno pokazuju povezanost između lošeg školskog uspjeha i razvoja poremećaja u ponašanju kod maloljetnika posebno u adolescenciji.

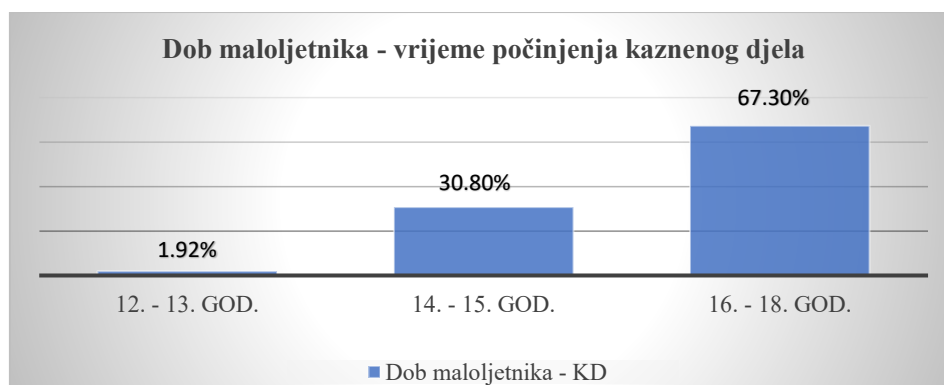

Grafikon 7. Slobodno vrijeme maloljetnika

Neorganizirano slobodno vrijeme ostavlja puno prostora za neorganizirane i nekontrolirane aktivnosti, što često uključuje vrijeme provedeno s vršnjacima koji mogu imati negativan utjecaj. Rezultati u grafikonu 7. pokazuju kako velika većina maloljetnika (73%) nije uključena u nikakve izvannastavne i/ili izvanškolske aktivnosti, što znači da im slobodno vrijeme nije strukturirano i organizirano na

²⁶⁶ Uspjeh je prikazan samo stupnjem uspješan i loš, jer je tako naznačeno u pregledanim dosjeima. Pretpostavlja se da je loš uspjeh odlazak na produžnu ili ponavljanje razreda.

način koji bi ih mogao usmjeriti prema pozitivnim oblicima ponašanja. Ovo slobodno vrijeme bez nadzora povećalo je sklonost rizičnim ponašanjima i kriminalnim radnjama. Manji postotak maloljetnika koji sudjeluju u sportskim aktivnostima (23%) ili drugim organiziranim aktivnostima (4%) trebao je pokazati da pozitivan primjer kako organizirano slobodno vrijeme može djelovati kao zaštitni čimbenik protiv lošeg ponašanja i lošeg uspjeha u školi. Sudjelovanjem u izvannastavnim i/ili izvanškolskim aktivnostima učenici sadržajno koriste slobodno vrijeme, uspostavljaju kvalitetne socijalne odnose s vršnjacima i učiteljima, te učvršćuju vezu sa školom što reducira vjerojatnost pojave poremećaja u ponašanju (Valjan Vukić, 2016). Međutim ta varijabla se ne može izdvojeno promatrati s povezanošću s delinkvencijom.

Grafikon 8. Dob maloljetnika i vrijeme počinjena kaznenog djela

Rezultati iz grafikona 8. pokazuju da je mali postotak maloljetnika (1,92%) počinilo kazneno djelo u dobi od 12 do 13 godina, dok je 30,8% maloljetnika počinilo kazneno djelo u dobi od 14 do 15 godina. Porast kaznenih djela u dobi od 14 do 15 godina od ranije dobi maloljetnika, može se povezati sa sve lošijim školskim uspjehom u tom periodu (73,1 % lošeg uspjeha u 7. i 8. razredu osnovne škole). Najveći postotak, i to 67,3% maloljetnika počinilo je kazneno djelo u dobi od 16 do 18 godina. Sklonost maloljetnika ka kaznenim djelima u toj dobi dodatno se može povezati s uspjehom u školi istog razdoblja (78,8% lošeg uspjeha u srednjoj školi) i stihijski provedenom slobodnom vremenu (73%). Neorganizirano slobodno vrijeme omogućilo je maloljetniku povezivanje s vršnjacima koji imaju negativan utjecaj. Svi dobiveni podaci u istraživanju ukazuju na povezanost dobi maloljetnika za vrijeme počinjenja kaznenog djela sa lošim školskim uspjehom, nedostatkom organiziranog slobodnog vremena i poremećajima u ponašanju.

Tablica 3. Udio maloljetnika prema vrsti kaznenog djela

Vrsta kaznenog djela	KD nasilničko ponašanje	KD promet droga	KD krađa i teška krađa	KD oštećenje tuđe stvari	KD prijetnja	KD iznuda	KD bludne radnje i spolno zlostavljanje	KD povreda privatnosti /mediji	oduzimanje motornog vozila ugrožavanje
Ukupno (N=52)	17	11	14	8	9	5	4	5	1
%	23,0	14,9	18,9	10,8	12,2	6,8	5,4	6,8	1,4

Na temelju dobivenih podataka prema vrsti kaznenog djela (tablica 3.) najveći udio maloljetnika (23%) počinio je kazneno djelo nasilničkog ponašanja. Uključenost u kriminalne aktivnosti povezane s imovinom od kojih je značajan udio maloljetnika sudjelovalo u krađi i teškim krađama (18,9%) i

oštećenju tuđe stvari (10,8%) posljedica su ekonomskih faktora u obitelji. Udio od 14,9% kaznenih djela vezanih za promet drogama ukazuje na ozbiljan problem s konzumacijom i distribucijom droga među maloljetnicima. Ova brojka signalizira kako sve više mladih ulazi u svijet ilegalnih tvari kroz vlastitu konzumaciju ili kao posrednici u distribuciji. Kaznena djela prijetnji (12,2%) i iznude (6,8%) također su značajno zastupljena. To ukazuje na sklonost mladih prema verbalnom nasilju i manipulativnim oblicima nasilja što je povezano s učenjem agresivnih obrazaca ponašanja. Usporedno s ostalim kategorijama, kaznena djela bludnih radni i spolnog zlostavljanja (5,4%), povrede privatnosti/mediji (6,8%) iako manje učestala, mogu imati ozbiljne posljedice na žrtvu i društvo.

Odluke	Sudski ukor	Pojačana briga i nadzor	Pojačana briga i nadzor i posebne obveze	Pojačana briga i nadzor i dnevni boravak u ustanovi	Odgojna ustanova	Posebna odgojna ustanova	Maloljetnički zatvor	Obustavljeni postupak
Ukupno (N=52)	6	9	20	1	6	1	4	5
%	11,5	17,3	38,5	1,9	11,5	1,9	7,7	9,6

Tablica 4. Zakon i postupanje prema maloljetnicima

Od ukupno 52 maloljetnika (tablica 4.) u 82,7% sudskih postupaka izrečena je odgojna mjera, a u 7,7% postupaka izrečen je maloljetnički zatvor (7,7%). U 9,6% postupaka protiv maloljetnika obustavljen je postupak jer nema dovoljno dokaza da su počinili kazneno djelo ili zato što se radi o ponašanju koje, iako je navedeno u kaznenoj prijavi, ne ispunjava obilježja kaznenog djela. Pri izboru odgojnih mjera načelni stav suda je da se maloljetniku ne izriče teža odgojna mjera ako blažom odgojnom mjerom može utjecati na ponašanje maloljetnika. Slijedom toga, da bi se utjecalo na ponašanje maloljetnika u 11,5% slučajeva izrečena je odgojna mjera sudskog ukora. U tim postupcima maloljetnik je pokazao spremnost da ubuduće ne počini kazneno djelo te se sudskim ukorom, kao odgojnom mjerom, utjecalo na maloljetnikovo shvaćanje štetnosti njegovog ponašanja i posljedica koje ono može imati za njega. Odgojna mjera pojačane brige i nadzora, sa kojom se poduzela trajnija mjera na odgoj i razvoj maloljetnika uz odgovarajuću stručnu pomoć, izrečena je u 17,3% presuda. Sud može izreći odgojnu mjeru pojačane brige i nadzora uz posebne obveze, kao na primjer da se maloljetnik uključi u humanitarni rad, pojedinačni ili skupni rad u savjetovalištu za mlade ili uključivanje maloljetnika u psihološki tretman, Zbog intenzivnijeg tretmana i učinkovitosti takva odgojna mjera uz posebne obveze izrečena je u 38,5% postupaka. Poduzimanjem trajnih mjera na razvoj i odgoj maloljetnika, a nije bilo potrebno izdvajanje iz dotadašnje sredine sud je izrekao odgojne mjere i to za:

- a) 15 maloljetnika koji se moraju podvrgnuti odvikavanja od droge ili podvrgne stručnom medicinskom postupku,
- b) 5 maloljetnika da se uključe u rad humanitarnih organizacija ili u poslove komunalnog ili ekološkog značenja

Odgojna mjera pojačane brige i nadzora uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi izrečena je u 1,9% postupaka. Kod poduzimanja trajnih odgojnih mjera i zbog potrebe izdvajanja maloljetnika iz dotadašnje sredine, sud je izrekao u 11,5% postupaka mjeru upućivanja u odgojnu ustanovu te u 1,9% postupaka upućivanje maloljetnika s psihofizičkim oštećenjima u posebnu odgojnu ustanovu kako bi mu se osiguralo liječenje i zaštita. Sukladno rezultatima proizlazi da je utjecaj obitelji na maloljetnike koji su počinili kazneno djelo izraženiji zbog strukture obitelji, popustljivog i zanemarujućeg roditeljskog odgojnog stila i poremećenih ponašanja i navika članova obitelji.

ZAKLJUČAK

Gotovo sva istraživanja pokazuju da je obitelj značajan rizični faktor razvoja poremećaja u ponašanju. U mlađoj dobi ti oblici se manifestiraju kao neposluš, nediscipliniranost, a u vremenu rane adolescencije manifestacije su sve ozbiljnije, teže i opasnije, prerastaju u maloljetničku delinkvenciju i kaznena djela, te zahtijevaju postupanje policije. Vječna tema utjecaja obitelji na ponašanje djeteta i još uvijek nije dostatno istraжена, niti može biti. Razlog tome je što se obitelj mijenja, a na odnose među članovima djeluju neki novi faktori kao što su suvremeni mediji, koji nevjerojatnom brzinom zaokupljaju pažnju svih članova obitelji.

U ovom radu obuhvaćeni su ključni aspekti obitelji kao što su struktura, odnosno cjelovitost i sastav obitelji maloljetnika, roditeljski odgojni stilovi, socioekonomski odnosi u obitelji te utjecaj socijalnih oblika ponašanja članova obitelji na razvoj poremećaja u ponašanju djece i mladih. Podaci dobiveni analizom varijabli maloljetnikove obitelji pokazuju da najzastupljeniji popustljivi i zanemarujući roditeljski odgojni stilovi su izravno povezani sa strukturom obitelji. Naime, značajan udio maloljetnih delinkventa je iz obitelji s dvoje ili više djece u kojima roditelji nisu usmjereni na nadzor i kontrolu, nemaju jasno određene granice i prihvaćaju sva djetetova raspoloženja. Zbog takvog odgojnog stila kod djece stvaraju nesigurnost, impulzivno i agresivno ponašanje. Osim odgojnog stila roditelja vrlo važan podatak je da se u većini slučajeva odgojem maloljetnika bavio jedan roditelj ili čak u nekim slučajevima roditelji nisu bili uključeni u odgoj već članovi šire obitelji ili druge osobe. Međutim, niti jedan pojedinačni podatak, uključujući visoki postotak zaposlenosti roditelja, prosječna obrazovna razina roditelja, te u većini slučajeva prosječan ekonomski status obitelji, ne može se promatrati zasebno od funkcionalnosti obitelji i osobnih karakteristika članova obitelji. U istraživanju je vidljivo da su problemi poput kriminalnog ponašanja, problema sa alkoholom i ovisnošću roditelja i ostalih članova u obitelji, uz nasilje i sukobe u obitelji dodatno destabilizirali emocionalni i psihološki razvoj djece. Disfunkcionalnost takvih obitelji povećala je rizik delinkventnog ponašanja maloljetnika i rezultirala počinjenjem ozbiljnih kaznenih djela poput nasilničkog ponašanja, krađama ili čak kriminalnim radnjama vezanim za drogu. Međutim, treba naglasiti da značajan dio maloljetnika (38,5%) dolazi iz obitelji koje nemaju ozbiljnijih problema u međusobnim odnosima. Činjenica da i iz takvih obitelji dolaze maloljetnici koji su počinili kaznena djela upućuje na to da sami odnosi u obitelji nisu jedini faktori u sprječavanju delinkventnog ponašanja. Mogući su drugi utjecaji, poput društvenih pritisaka vršnjačke grupe ili osobnih karakteristika djeteta. Kao važni čimbenici istraživani su podatci o pojavi poremećaja u ponašanju i školski uspjeh u različitim fazama maloljetnikovog obrazovanja, povezanost tih čimbenika s organiziranošću slobodnog vremena maloljetnika te u kojoj dobi je maloljetnik počinio kazneno djelo. Najveći postotak poremećaja u ponašanju pojavljuje se u fazi 7. i 8. razreda osnovne škole, a za to razdoblje adolescencije podaci pokazuju i porast lošeg školskog uspjeha. Većina maloljetnika nije uključena u nikakve izvanškolske aktivnosti i stihijski provedeno slobodno vrijeme često uključuje vrijeme provedeno s vršnjacima koji imaju negativan utjecaj na njih. U srednjoj školi poremećaji u ponašanju kod maloljetnika su se pokazala kao ozbiljna asocijalna ponašanja koja su u konačnici završila kaznenim djelom.

Uzroci i oblici maloljetničke delinkvencije uvjetuju i odgojne mjere za maloljetnike. Prilikom postupanja prema maloljetniku uzimaju se mišljenja predstavnika centra za socijalnu skrb, mišljenja svih stručnih suradnika, roditelja i mišljenje maloljetnika. Pri izboru odgojnih mjera načelni stav suda je da se maloljetniku ne izriče teža odgojna mjera ako blažom odgojnom mjerom može utjecati na ponašanje maloljetnika. Od ukupno 52 maloljetnika kojima je u razdoblju između 01. siječnja 2019. i 30. travnja 2024. godine u Zadarskoj županiji izrečena kaznena sankcija u 82,7% sudskih postupaka izrečena je odgojna mjera, a u 7,7% postupaka izrečen je maloljetnički zatvor (7,7%) dok je u 9,6%

postupaka protiv maloljetnika obustavljen postupak. Kroz analizu disfunkcionalnih obitelji, utvrđeno je da stabilni i podržavajući obiteljski odnosi djeluju kao zaštitni čimbenici, dok obitelji obilježene poremećajima u obiteljskim odnosima, asocijalna i kriminalna ponašanja roditelja doprinose razvoju problema u ponašanju kod djece. Također, osim funkcionalnosti obitelji, važnost vršnjačkog konteksta prepoznata je kao ključna u procjeni rizika za maloljetničku delinkvenciju. U konačnici, kako bi se smanjila pojava poremećaja u ponašanju i delinkventnog ponašanja, treba naglasiti potrebu za preventivnim mjerama usmjerenim na jačanje obiteljskih odnosa i razvijanje otpornosti kod djece. Istovremeno treba naglasiti da su dobre preliminarnе mjere ključne u sprječavanju ponavljanja delinkventnog ponašanja te iste uključuju odgojne mjere i rad s maloljetnicima u sukobu sa zakonom. Danas su manifestacije delinkventnog ponašanja poprimile i neke nove oblike, kao što su vandalizam, divljanje na utakmicama, kockanje, prevare na Internetu i sl., pa je prevencija svih nepoželjnih ponašanja neophodna u najranijoj dobi, kao i savjetodavni rad s roditeljima, kako bismo im rasvijetlili rizične čimbenike koji dolaze iz njihovih obitelji.

Literatura:

- Abella J. (2016). Extent of the Factors Influencing the Delinquent Acts among Children in Conflict with the Law. *Journal of Child and Adolescent Behaviour*, 04(02). doi: 10.4172/2375-4494.1000288
- Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja*. Školska knjiga. Zagreb.
- Cano-Lozano, M.C., Leon, S., Contreras, L. (2022). Relationship between Punitive Discipline and Child-to-Parent Violence: The Moderating Role of the Context and Implementation of Parenting Practices, *Pub Med Central. Int J Environ Res Public Health*. 2022 Jan; 19(1), 182. doi:10.3390/ijerph19010182
- Čudina Obradović, M.; Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Lastrić, G., Torlak, B. (2008). Povezanost fizičkog kažnjavanja i dječije agresivnosti. *Medicinski Glasnik*, 5(2), 115-120.
- Ljubetić, M. (2007). *Biti kompetentan roditelj*. Mali profesor d.o.o. Zagreb.
- Ljubetić, M. (2023). Roditeljska pedagoška kompetencija – odgovor na izazove suvremenog roditeljstva. U: Zloković, J. (ur.), *Oснаživanje obitelji - izazovi i perspektive*, 46-66.
- Martinjak, D., Odeljan R. (2016). Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije. *Nastavni materijal za praćenje nastave i pripremanje ispita iz predmeta Kriminalitet djece i maloljetnika*.
- Mikšaj-Todorović Lj., Ricijaš N., Singer, M. (2006). Razlike u obiteljskim prilikama maloljetnih delinkvenata. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 1035-1050.
- Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevencija prestupništva dece i omladine*. Beograd. MPIS RH i PDS.
- Rabotek-Šarić i sur. (2002). Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih, rizična ponašanja djece. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 11(2/3), 58-59.
- Rosić, V., Zloković, J. (2002). *Prilozi obiteljskoj pedagogiji*. Rijeka: Grafrade
- Singer, M. (1996). *Kriminologija*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Valjan Vukić, V. (2016). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti učenika - višestruke perspektive. *Školski vijesnik*, 65(1), 33-57.
- Vulić Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 5 (1), 31-51.
- Walsh, F. (2012), *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*. Guilford Press, New York.

- Zrilić, S. (2011). Povezanost bježanja s nastave i maloljetničke delikvencije. *Magistra Iadertina*, vol. 6 (6), 71-81.
- Žuvela, I, Vučković Matić, M., Sindik, J. (2016). Devijantno ponašanje maloljetnika i uloga obitelji. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 12 (47), 19-23.

SOME FAMILY VARIABLES AND THE INCIDENCE OF JUVENILE DELINQUENCY

Slavica Šindija, mag.praesc.educ., Zadar, Police Department

Full prof. Smiljana Zrilić, PhD, University of Zadar, Department of Preschool and Primary Education

Assoc. prof. Violeta Valjan Vukić, PhD, University of Zadar, Department of Preschool and Primary Education

Summary

The incidence and development of juvenile delinquency can be influenced by numerous factors such as peer context, school environment, economic circumstances in the community, specific problems of society (drugs, alcohol, violence), negative influence of the media, etc. However, the most frequently researched variables are those associated with the family. Family structure, increased divorce rate, (poor) quality of family communication and interaction, parental behavior, and parental upbringing style are some of them. The family is also an important protective factor, not only a risky one, especially in a time when the influence of the media is strong, the digital world and virtual friends are increasingly present, and the content that minors watch is increasingly dangerous. This paper presents the results of research that we obtained by reviewing cases in the Criminal Registry of the Municipal Court in Zadar and the Zadar Police Department (N=52) in which a criminal sanction was imposed in the period from January 1, 2019 to April 30, 2024. The results show that family dysfunction increased the risk of juvenile delinquent behavior and resulted in the commission of serious criminal offenses such as violent behavior, theft or even drug-related criminal acts. The parenting style of parents is mostly permissive or neglectful. However, it should be emphasized that a significant portion of juvenile delinquents (38.5%) come from families that do not have serious problems in their relationships. The fact that juveniles who have committed criminal acts also come from such families indicates that family relationships themselves are not the only risk factor for the occurrence of delinquent behavior. Numerous other influences are also possible in modern society, and research into this phenomenon is significant and justified.

Keywords: *dysfunctional family, parental upbringing styles, protective and risk factors for behavioral disorders, juvenile delinquency, law and treatment of juveniles*

ODGOJNI ČIMBENICI SLOBODNOG VREMENA DJECE I MLADIH KAO PREVENCIJA RIZIČNIH PONAŠANJA

Doc. dr.sc. Marijana Škutor²⁶⁷
Sveučilište u Slavonskom Brodu

Sažetak: *U fokusu rada su odgojni čimbenici, obitelj i škola, koji kroz svoj odgojni i savjetodavni rad imaju snažan utjecaj na kvalitetu slobodnog vremena djece i mladih. Način provođenja slobodnog vremena utječe na koncepciju, organizaciju i ostvarivanje suvremenog odgoja i obrazovanja i predstavlja važan faktor mnogostranog razvoja čovjeka. Promatrano sa pedagoškog aspekta, slobodno vrijeme djece i mladih treba biti smisleno oblikovano i organizirano. Ono treba pružati mogućnost rasta i razvoja, interakcije s vršnjacima, razvoja kritičkog promišljanja te biti odgojno-obrazovnog karaktera. Slobodno vrijeme djeca i mladih najčešće karakterizira dokolica, odsutnost tjelesne aktivnosti, boravak u zatvorenim prostorijama i kontakti sa nepoznatim osobama. To nerijetko vodi do poremećaja u ponašanju, delikventnih oblika ponašanja kod djece i mladih. Primarni odgojni čimbenici, obitelj i škola bitni su za organizaciju slobodnog vremena djece i mladih s ciljem umanjivanja negativni utjecaja i izbjegavanja negativnih oblika ponašanja. Rad pridonosi boljem razumijevanje važnosti organizacije kvalitetnog provođenja slobodnog vremena osjetljive skupine, djece i mladih. Također se ukazuje na teškoće i probleme pred kojima se nalaze obitelj i škola pri organizaciji i realizaciji aktivnosti slobodnog vremena djece mladih kao i načinima nadilaženja mogućih problema.*

Ključne riječi: *djeca i mladi; obitelj; odgoj i obrazovanje u slobodnom vremenu; rizična ponašanja, škola.*

Određenje i značaj slobodnog vremena

Slobodno vrijeme je sastavni dio života svakog pojedinca, a njegove aktivnosti obilježava: dobrovoljnost sudjelovanja, rekreativnost i interesantnost zanimanja. Ono predstavlja vrlo modernu i složenu pojavu u suvremenom društvu te nosi velike izazove. Ilišin (2007) naglašava da slobodno vrijeme predstavlja fenomen svakodnevnog života koji se često stavlja u odnos s djecom i mladima. Ujedno je jedan od najvažnijih čimbenika svakodnevnog života, kao i indikator stila života. Vukasović (1998) slobodno vrijeme smatra vremenom u kome je pojedinac oslobođen poslova, obaveza i dužnosti prema obitelji, školi, poduzeću ili široj zajednici; vremenom koje se može oblikovati i ispuniti aktivnostima prema osobnim željama. Dumazedier (1967), slobodno vrijeme izjednačava s dokolicom. Martinić (1977) pokušava odrediti slobodno vrijeme u suvremenom društvu gdje pojedinac traži svoje mjesto u zajednici i njegovoj okolini o gomili osamljenika, otuđenom čovjeku, primateljskoj osobnosti, čovjeku težnji, masovnom potrošaču, jednodimenzionalnom čovjeku. Ilišin, (2002), navodi funkcije slobodnog vremena: odmor, zabava i razvoja i razvoj osobnosti. Dok Božović (1997) slobodno vrijeme smatra vidom egzistencije koja odabrana s ciljem čovjekove samorealizacije.

²⁶⁷ marijana.skutor@gmail.com

Slobodno vrijeme čovjek može koristiti neposredno za sebe vrijeme u kojem može raditi ono što ga zabavlja, što mu donosi radost. Ono doprinosi formiranju identiteta, razvoja osobnosti te usvajanja novih znanja i vještina (Campbell, 2007, Janke i sur. 2010, Thoidis i sur., 2022). Posebnu pažnju potrebno je posvetiti slobodnom vremenu djece i mladih jer ga imaju puno više od odraslih, ali i zbog specifičnog biopsihosocijalnog statusa u okolini i društvu koje oni imaju, stoga ga ne treba prepustiti slučaju. (Previšić, 1987; Badrić i Prskalo, 2011; Mínguez i sur.; 2019; Climent-Galarza, 2022). Pored brojnih faktora, velik utjecaj na slobodno vrijeme djece i mladih ima globalizacija, što podrazumijeva širenje novih tehnologija i rast konzumerizma u postmodernom društvu. Brojni znanstvenici smatraju da neorganizirano slobodno vrijeme postaje prostor izložen opasnostima za razvoj rizičnih oblika ponašanja, a smanjivanju toga pridonose strukturirane aktivnosti. Ilišin, 2007; Melton, 2017). Među važnije faktore značajne za organizaciju i provođenje slobodnog vremena ubrajaju: obitelj, predškolske ustanove, škole različitog stupnja, udruženja i ustanove općekulturnog, prosvjetnog, informativnog ili zabavnog karaktera. Previšić, (2000) navodi da se slobodno vrijeme ogleda u nesvjesnom djelovanju čime ličnost postaje opsjednuta masovnom raznodom. Iz tih razloga svi odgojni faktori su dužni osigurati mogućnosti da slobodno vrijeme djece i mladih bude prostor i mogućnost interakcije u procesima individualizacije, socijalizacije i inkulturacije i razvoja osobnosti.

Odgoj i obrazovanje u slobodnom vremenu i za slobodno vrijeme

Pravi smisao odgoja u slobodnom vremenu jeste osposobiti djecu i mlade da kulturno i pedagoški svrhovito provode svoje slobodno vrijeme i upoznati ih s nekontroliranim utjecajima u slobodnom vremenu, utvrditi njihovo odgojno značenje i regulirati ga, tj. potiskivati negativno, a pojačavati pozitivno djelovanje. Slobodno vrijeme može se koristiti na dva načina: na društveno-pozitivan i kulturni način i društveno negativan, nekulturni način. Ono proširuje proces stjecanja znanja, širi spoznajne horizonte, obogaćuje emocionalni život, podstiče razvoj psiho-fizičkih sposobnosti, vještina i navika, postizanje samostalnosti i društvenosti, odnosno tjelesnog, intelektualnog, estetskog, radnog i moralnog formiranja čovjeka. Previšić (2000) naglašava da se funkcije slobodnog vremena kreću na relaciji pedagoškog djelovanja putem slobodnog vremena i ujedno za slobodno vrijeme. Ambivalentna uloga slobodnog vremena djece i mladih izražava se u korištenju slobodnog vremena kao sredstva razvoja ličnosti i ujedno, u pripremanju što kulturnijeg korisnika aktivnosti slobodnog vremena (Janković, 1969). Pedagoške dimenzije slobodnog vremena, prema Ajanović i Stevanović (2004) su oblik organizacije učenikovih s jasno postavljenim ciljem, podrazumijeva različite forme organiziranja, odnosno aktivnosti. Najvažniji faktori za organizaciju i provođenje slobodnog vremena su: obitelj, predškolske ustanove, škole različitog stupnja, udruženja i ustanove općekulturnog, prosvjetnog, informativnog ili zabavnog karaktera. (Dervišbegović, 1997; Vukasović, 1998; Grandić i Letić, 2008) naglašavaju da slobodno vrijeme ulazi u sva područja ljudskog življenja i rada-područje obiteljskog života, područje područje fizičke kulture, duhovne kulture, područje umjetnosti, područje društvenog života. Stoga je bitno stalno praćenje i usmjeravanje slobodnog vremena djece i mladih s ciljem njihovog kvalitetnog i cjelovitog razvoja.

Obitelj i slobodno vrijeme djece i mladih

Obitelj je jedan od najznačajnijih čimbenika u organiziranju slobodnog vremena. Ona treba djelovati na kontinuirano provođenje slobodnog vremena, da bude organizator, posrednik, savjetnik i pokretač pojedinih aktivnosti. Obitelj je prvi i najvažniji čimbenik odgojnog djelovanja u slobodnom vremenu njihove djece. Važno je da roditelji poznaju interese, sklonosti i hobije svoga djeteta, da u skladu s time budu aktivniji u popunjavanju slobodnog vremena svoga djeteta, posebno ako je ono mlađe dobi. Neophodno je da dio vremena provedu s djetetom u šetnji, igri, razgovoru, zajedničkim aktivnostima

ili u obavljanju nekih kućnih poslova. Škutor, Soldo (2025), prema nalazima istraživanja, roditelji ispitanih učenika oko 40%, nisu pokazali zabrinutost zbog predugog boravka njihove djece na društvenim mrežama u slobodno vrijeme. Isti također nisu smatrali da njihova djeca trebaju nadzor u slobodno vrijeme, iako se radi o učenicima devetih razreda (14-15 godina). Stoga je organiziranje slobodnog vremena djece i mladih veoma značajan faktor u formiranju njihove osobnosti i predstavlja pripremu mladih za društveni život i rad te ujedno je prevencija mogućih rizičnih oblika ponašanja. Ovaj oblik rada mladih ima prvenstveno društveno-pedagošku funkciju.

Tomić i Hasanović (2007), navode da je nepravilna ili nepotpuna organizacija slobodnog vremena često uzrok slabog školskog uspjeha, delinkventnog ponašanja i drugih sociopatoloških manifestacija. Važno je da roditelji pokažu brigu i interes za uspješan odgoj djece putem slobodnog vremena. U odnosu na slobodno vrijeme uloga obitelji je dvostruka: da organizira slobodno vrijeme u samoj obitelji i da surađuje s drugim organizacijama koje organiziraju slobodno vrijeme izvan obitelji. (Brkić i Tomić, 2017). U obitelji se mogu organizirati različite aktivnosti kao što su: društvene igre, interesantni razgovori, čitanje, pričanje, crtanje, slikanje, ručni radovi, slušanje muzike, sakupljanje raznih predmeta, radovi u vrtu. Obitelj može organizirati šetnje, izlete, putovanja, zimovanja, ljetovanja, posjete kulturnim ustanovama, filmovima, pozorišnim predstavama, izložbama, priredbama, predavanjima itd. Neophodno je ostvariti međusobnu suradnju obitelji i škole i društva, koordinirano djelovanje, što će omogućiti ostvarenje općeg cilja odgoja i obrazovanja u društvu. U organizaciji i provođenju slobodnog vremena djece jako je važan primjer roditelja i njihovo slobodno vrijeme. Članovi obitelji provode slobodno vrijeme kroz zajedničke i organizirane aktivnosti koje osnažuju obiteljsku privrženost, povjerenjem jednih u druge (Zabriskie i McCormik, 2003). Obiteljsko slobodno vrijeme najčešće organiziraju roditelji s ciljem provođenja kvalitetnog slobodnog vremena. Kao kartkoročni cilj se ističe poboljšavanje komunikacije a dugoročni cilj je obiteljsko zajedništvo i privrženost. Obiteljski rituali kao što su zajednički obiteljski obroci, odlasci u posjete, kino, izleti i drugo, ističu se kao čimbenici kvalitete obiteljskog funkcioniranja. (Fiese, Foley i Spagnola, 2006, Mirosavljević i Wolf, 2024). Djeca stječu povjerenje roditelja te su otvoreniji u komunikaciji i razgovaraju o svojim aktivnostima u slobodno vrijeme. Na takav način su smanjene mogućnosti negativnih ponašanja kod djece i veća mogućnost preveniranja mogućih devijantnih oblika ponašanja u prostorima. Fiese, Foley i Spagnola (2006), obiteljske aktivnosti dijeli na aktivnosti unutar kućnog prostora i aktivnosti izvan kućnog okruženja. Ovakvi obiteljski odnosi pridonose lakšem nošenju sa stresnim situacijama. Zato ove obitelji imaju bolje adaptacijske vještine i obiteljsku stabilnost (Fishbane, 2012, Berc i Kokorić, 2012). Prema istraživanjima, obitelji koje imaju nižu obiteljsku koheziju sklonije su rizičnim oblicima ponašanja, frustracije, nezadovoljstvo, lošija komunikacija, rzdražljivost, prepirke, sukobi među supružnicima i djecom kod provođenja njihovog slobodnog vremena (Zinnecker, 1995). Svi članovi obitelji svjesno ili nesvjesno djeluju jedni na druge, iskazuju svoje emocije, stvaraju tople poveznice i tu se ujedno i dešava primarna socijalizacija djece. Obitelj ima i socio-emocionalnu funkciju jer u njoj se stvara ozračje koje utječe na optimalan razvoj djece. Emocionalna funkcija obitelji doprinosi očuvanju obitelji, obiteljske povezanosti. Suvremena obitelj je usmjerena prema zadovoljavanju psiholoških potreba pojedinca i svjesna je važnosti emocionalne funkcije obitelji.

Pojedini autori tumače obitelj kao emocionalnu zajednicu pojedinca (Maleš i Kušević, 2008; Jakob i sur., 2008; Liversen i sur., 2012). Jačanjem emocionalnih veza u obitelji, utječe na kvalitetu i vrijeme provođenja zajedničkog slobodnog vremena. Kvaliteta odnosa roditelj-dijete većinom ovisi o roditeljskim stilovima. Prvi model navedenog Baumrindov (1968) Y model što je odgovaralo trima načinima roditeljske kontrole: autoritativnoj kontroli, autoritarnoj kontroli i

nedostatku kontrole (tj. permisivna kontrola) (Baumrind, 1968.). Nadalje se navodi je dvodimenzionalni Maccobyja i Martina (1983), prem ovom modelu roditelji su koristili dvije potpuno suprotne dimenzije za povezivanje i interakciju sa svojom djecom a to su toplina i strogost. Maccoby i Martin, 1988.; Darling i Steinberg, 1993.; Garcia i Gracia, 2009.; Martinez i sur., 2020.; Martínez i sur., 2021.; Queiroz i sur., 2020). Roditeljska toplina odnosila se na stupanj u kojem su roditelji pokazivali ljubav, odobravanje, prihvaćanje i pružanje podrške svojoj djeci (Gimenez-Serrano i sur., 2022), uspostavljanje naklonosti roditelja u ophođenju s njihovom djecom, kvalitetnu komunikaciju (Climent-Galarza i sur., 2022; Martínez i sur., 2019.; Martinez i sur., 2020; Palacios i sur., 2022). Druge karakteristike bile su roditeljska toplina, uključenost, prihvaćanje ili naklonost (Martinez-Escudero i sur., 2020).

Chi i sur., (2019) su istraživali roditeljsko vrijeme provedeno s djecom i dobrobiti istog, te razlike u vremenu provedenom s djecom i akademske uspjehe utjecaju na ponašanje. Akademički uspjeh djece bio je u korelaciji sa provođenjem slobodnog vremena sa obitelji. Poveznica istog je bila sa negativnim oblicima ponašanja kod djece. Obitelji koje su male više vremena za zajednička druženja imale su manje briga oko pojavnosti rizičnih oblika ponašanja kod djece. Za kvalitetan razvoj, djeci je potrebna roditeljska briga i bezuvjetno prihvaćanje i priznanje (Thoiidis, 2022), roditelji trebaju osigurati aktivan i zdrav život te optimističnu budućnost za djecu (Park i sur., 2022). U obiteljima roditelji ulažu financijske i emocionalne resurse kako bi promovirali dobrobit svoje djece (Mínguez, 2019). Zabriskie, 2000; Zabriskie i McCormick, 2003, tvrde da sudjelovanje roditelja u slobodnom vremenu djece ima pozitivan učinak na zdravi razvoj djece. Često provođenje slobodnog vremena obitelji i djece u korelaciji je sa obiteljskim zadovoljstvom i kvalitetnom komunikacijom. (Bartolac, Kamenov i Petrak, 2011). Način provođenja slobodnog vremena obitelji ovisni su o socio-kulturalnom kontekstu obitelji, životnim navikama i vrijednosnim aspiracijama, financijskim prilikama i stupnju obrazovanja roditelja (Zinnecker, 1995), ali i o pojedinim fazama obitelji. Obitelji s mlađom češće provode zajedničko slobodno vrijeme kroz različite aktivnosti, u zajedničkoj igri ili posjetama. Kako djeca odrastaju tako se zajedničko vrijeme smanjuje faza adolescencije mijenja odnos u obiteljima obično postaje izraženije prakticiranje individualnog i nestrukturiranog načina provođenja slobodnog vremena osobito kod mladih (Leversen, 2012; Franc, Šakić i Ivičić, 2002). Orthner, (1975), dijeli slobodno vrijeme obitelji u dvije kategorije i to prema lokaciji na kojoj se odvijaju te aktivnostima. Prva je u kategoriji u kućnom prostoru i uključuje samo članove obitelji, a druga kategorija je u vanjskim prostorima ne uključuje samo članove obitelji. Podkategorije navedenog su po interakciji između članova obitelji: zajedničko vrijeme i paralelno vrijeme. Zabriskie i McCormick (2001) navode Model temeljnog i ravnotežnog funkcioniranja obiteljskog slobodnog vremena. Prvo se navode temeljne dnevne aktivnosti gdje se primarno misli na zajedničke obiteljske obroke koji pridonose intimnosti i stabilnosti u obitelji. Drugi oblik se odnosi na obiteljska putovanja, izlete druženja, kulturne događaje koji također produbljuju obiteljsku koheziju. Pridonosi osvježavanju obiteljskih odnosa jer vodi obitelj izvan svakodnevnih rutina. Melton (2017), predlaže noviji model prema kategorijama: prva je zajednička aktivnost u poznatom okruženju koju odlikuje snažna komunikacija, drugo je ravnotežno-zajedničko, a to su aktivnosti koje se odvijaju u novom okruženju i odlikuje ih visoka interakcija, treće je osnovno-paralelno, definiraju ga aktivnosti u poznatom okruženju i zadnje ravnotežno-paralelno gdje obitelj uživa u novom okruženju ali je karakterizirani nižom interakcijom.

Uloga škole u organizaciji slobodnog vremena djece i mladih

Polaskom djeteta u školu, odgojne vrijednosti se prelijevaju iz obitelji u školu. Primarna uloga škole je odgojna, no često se suvremena škola bazira na obrazovanju, pa se zamenjuje njena odgojna uloga. Pored obitelji, škola ima važnu ulogu u organizaciji pravilnog provođenja slobodnog vremena učenika,

posebno u procesu razvoja kulture provođenja slobodnog vremena. Bez obzira na tehnološki napredak i globalizacijske promjene koje se odražavaju i na odgojno-obrazovni sustav, škole su još uvijek tradicionalne, tj. „preopterećeni nastavni programi, mnoštvo gotovo komercijaliziranih udžbenika i priručnika, golema zahtjevnost za učenjem mnoštva činjenica i podataka, u čemu prevladava didaktički materijalizam bez većih odgojno-funkcionalnih utjecaja” (Previšić, 2000: 407). Odgojno-obrazovnu strukturu škole čine i slobodne aktivnosti, a u njima su veće mogućnosti slobode izbora nego u nastavi. Škola može puno učiniti na informativnoj i emotivnoj strani izgrađivanja kulture provođenja slobodnog vremena učenika. Učenik može slobodno birati vrstu i područje aktivnosti, može utjecati na izbor sadržaja i na način rada. Kada se govori o slobodnom vremenu u školi onda se misli na slobodne aktivnosti učenika. Muradbegović (1986) smatra da škola treba mladima davati usluge od jutra do večeri kako bi u nju navraćali, ne samo po dužnosti, već za realiziranje težnji i interesa. Na taj način bi se kod mladih razvijala potreba i navika bavljenja korisnim aktivnostima u slobodnom vremenu i za racionalno korištenje vremena uopće, što bi doprinijelo njihovom pripremanju za život.

Previšić (2003), Nikčević i sur., (2018) smatraju da slobodno vrijeme, treba pedagoški usmjeriti, razvijajući kod ljudi kulturu njegova provođenja, koja se predstavlja kao čovjekova informiranost i kvaliteta življenja. Osnovna škola mora postati važan faktor u razvijanju kulture korištenja slobodnog vremena i taj zadatak sastavni je dio njena cjelokupnog života. Škola treba popularizirati i tumačiti značenja i važnosti korištenja slobodnog vremena u suvremenom društvu. Kad je u pitanju slobodno vrijeme, pored nastave, uvode se izvannastavni oblici rada. Škole su ovim dobile zadatak, brinuti o slobodnom vremenu i postizanju odgojnih zadataka u njemu učenika škole. Izvannastavne aktivnosti predstavljaju obvezno područje odgojne djelatnosti i važna im je uloga sistemski pripremati i navikavati učenike da kulturno koriste slobodno vrijeme. Kako bi izvannastavne aktivnosti u školama vršile svoju pedagošku funkciju, proširivale područja odgojno - obrazovne djelatnosti u suglasju s individualnim sklonostima i potrebama učenika i pripremale ih za kulturno korištenje slobodnog vremena tijekom života, potrebno je da su što brojnije i raznovrsnije i da se vodi računa o slobodi izbora učenika kao i njegovoj mogućnosti utjecaja na programe i realizaciju takvih aktivnosti. Stvaranjem društveno – političkih, sportsko – zabavnih, materijalno – prostornih, kulturno – prosvjetnih uvjeta da se adekvatno ispoljavaju u slobodnom vremenu, kod mladih će se javiti potreba da sudjeluju u ovim aktivnostima koje će doprinijeti socijalnom dobru i osobnoj sreći. Djeca i mladi trebaju aktivno provoditi slobodno vrijeme jer je aktivno provođenje povezano s većim blagostanjem, dobrim mentalnim zdravljem i povećanjem vjerojatnosti zdravog prilagođavanja u budućnosti (Chadda, 2018; Leversen i sur., 2012). Istraživanja pokazuju da mladi najveći dio svog vremena provode sjedeći tj. u aktivnostima kao što su učenje, gledanje televizije, u računalnim aktivnostima, odnosno u fizički pasivnim aktivnostima (Gordon-Larsen et al., 2004; Zick, 2010). Rezultati istraživanja koje su provele Pešić, Videnović i Plut (2012) pokazali su da mladi pet i pol sati dnevno provedu u aktivnostima slobodnog vremena od čega 73% provode u pasivnim, a samo 12% vremena provedu u mentalno angažiranim aktivnostima. Slični rezultate dobili su i istraživači istraživanjem provedenim među američkim tinejdžerima, iako oni više vremena (60 minuta) provode u mentalno angažiranim aktivnostima (Wight et al., 2009; Pešić, Videnović i Plut, 2012). Učitelj u slobodnim aktivnostima treba razvijati demokratske, humane odnose među učenicima, raditi na osposobljavanju učenika za samostalno postavljanje i izvršavanje radnih zadataka, kao i međusobnih životno - radnih regulative. Uloga učitelja u slobodnim aktivnostima je organizatorska, instruktivna, savjetodavna, uloga vođe u svakom trenutku spremnog da vodstvo prepusti učenicima, ali i da ga vrati u svoje ruke ukoliko se skrene sa predviđenog smjera. Stoga učitelj dobiva ulogu promatrača i usmjerivača, što u vannastavnim aktivnostima ima poseban značaj (Tomić i Hasanović, 2007). Previšić (2003) naglašava da učitelj odgajatelj, medijator i socijalni integrator, a njegovo djelovanje mora biti usmjereno prema

pomaganju učenika, dogovaranju, organizaciji, poticanju, savjetovanju i ohrabrenju. Da bi u školi putem nastave, ali i drugih oblika odgojno-obrazovnog rada razvijao učeničke kreativne potencijale, učitelj ih mora razvijati i kod sebe, kako bi znao učenika uspješno voditi. Škola mora biti po mjeri učenika; polazi se isključivo od njihovih potreba i iskustva, a učitelj je dužan svaki sat učiniti novom kreacijom. Djeca su sklonija kreativnosti od odraslih, ona stalno nešto istražuju, zapitkuju. Bognar i Bognar (2007), ističu da se danas u svim aktivnostima kao imperativ postavlja oslanjanje na ljudsku kreativnost stoga samo suvremeni učitelj koji je i sam kreativan, demokratski orijentiran, može poticati kreativnost kod svojih učenika. Kreativnost treba u školi dolaziti do izražaja u svakom području rada i aktivnosti koje se odvijaju s učenicima. Izvannastavne aktivnosti su pravo mjesto za razvijanje emocionalnih, socijalnih, kognitivnih, radno-akcionih, te moralnih i estetskih, kao i ekoloških kompetencija učenika. Zato izvannastavne aktivnosti pružaju priliku da se učenici razvijaju i na drugim područjima svoje osobnosti, a na njihovu neformalnu inicijativu i učitelji mogu promijeniti svoj stil poučavanja, uočavajući djelotvornost slobodnog odabira aktivnosti, učenja istraživanjem, timskim učenjem i djelovanjem u vannastavnim aktivnostima. Aktivnosti slobodnog vremena i njihove funkcije bira i određuje sam pojedinac (Janković, 1969).

Za učenika se u školi organizira rad u izvannastavnim, slobodnim aktivnostima putem kojih škola proširuje svoje djelovanje izvan učionice (Climent-Galarza i sur., 2022.; Palacios i sur., 2022). Školske udruge i klubovi surađuju sa lokalnim udrugama gdje često organizuju zajednička natjecanja, susrete, itd. Neophodno je da učitelja bude spreman pružati podršku učeniku, mora poznavati ciljeve i motive koji pokreću na stvaralaštvo kod učenika, kao i odrednice izgrađivanja svestrane osobnosti. Izvannastavne aktivnosti trebaju zadovoljiti učenikove potrebe; intelektualne, emocionalne, socijalne, kulturne, informativne, tehničke i sportske. Putem slobodnih aktivnosti povezuju se sadržaji različitih nastavnih predmeta (prirode i društva, maternjeg jezika, matematike, likovne kulture, glazbene kulture, tjelesne i zdravstvene kulture u jednu cjelinu. Učitelji trebaju uočiti važnost smislene organizacije vremena nakon nastave, koje je učenicima opterećenje, a brojni drugi sadržaji koji im se nude, bit će im primamljiviji. Njihovu pažnju privlače izlasci bez nadzora u bilo koji društveni kontekst više od školskih aktivnosti koje su predstavljene kao obaveza. Sve je više nekih novih oblika neprihvatljivih ponašanja, a kao važno moramo spomenuti česte izjave učenika da im je dosadno, da nemaju gdje provesti slobodno vrijeme osim na ulici, a u višim razredima osnovne škole već zalaze i u kafiće. Poznato je da neorganizirano provođenje slobodnog vremena djece i mladih može biti u korelaciji sa rizičnim oblicima ponašanja.

Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih

Brojne su opasnosti kojima pojedinac može biti izložen u slobodnom vremenu, ukoliko ono nije kvalitetno osmišljeno i svrsishodno. Djeca i mladi, kao osjetljiva skupina posebno su izloženi izozvima u slobodnom vremena, stoga su podložniji negativnim utjecajima. Stresovi u obitelji, školi, slabiji akademski uspjeh, izbor lošeg društva i drugo, može dovesti do asocijalnog ponašanja pa i delikventnih oblika ponašanja. Stoga, sa pedagoškog aspekta ključni su načini provođenja slobodnog vremena i aktivnosti koje se djeca i mladi preferiraju u istom (Badura i sur., 2017.; Valjan, Vukić, 2016). Sva ponašanja koja odstupaju od uobičajenog ponašanja te ugrožavaju pojedinca i nanose mu štetu, mogu se definirati kao poremećaji u ponašanju. Veoma često ovakva ponašanja djece ne dobivaju adekvatnu pomoć jer trećina roditelja ne zamjećuju te probleme kod svoje djece. (Bašić, Koller-Trbović i Uzelac, 2004, Climent-Galarza i sur., 2022.; Palacios i sur., 2022). Poremećaji u ponašanju najčešće se dijele na eksternalizirane i internalizirane. Eksternalizirani oblik je kada pojedinac svoj problem iznosi kroz odnos s društvom te postaje agresivan, nametljivost, delinkventno ponašanje, destruktivnost, psovanje, prkos, laganje, bježanje od kuće, promiskuitetno ponašanje i konzumiranje

alkohola i droga. S druge strane, internalizirani poremećaji podrazumijevaju negarivan ponašanja usmjerena prema sebi, najčešći su depresivnost, plašljivost, anksioznost, povučenost, potištenost, bezvoljnost, lijenost, dosada i nezainteresiranost (Mihic i Bašić, 2008; Klarin i Derđa, 2014). Bašić, Koller-Trbović i Uzelac, 2004, Budimir, 2017, probleme u ponašanju djece u obitelji dijeli na: komunikacijske probleme, nedostatak odgovornosti prema obiteljskim obvezama, osamljivanje i suicidalne misli. Treća podjela problem au ponašanju se odnosi na javna mjesta: narušavanje javnog reda i mira, nasilje prema drugima, uništavanje dobara i imovine, vulgarnost, buntovništvo i slično. Stalno držanje djeteta pod kontrolom može izazvati suprotan efekt od očekivanog. Bitno je razgovarati s djetetom, pratiti njegovo ponašanje, poznavati njegove prijatelje. Otvorena komunikacija, pokazivanje interesa za djetetove probleme, razvijanje privrženosti i ulijevanje povjerenja, načini su bolje komunikacije i suradnje, moguća prevencija negativnih oblika ponašanja.

Mnoga istraživanja probleme u ponašanju staljavu u korelaciju različite rizične čimbenike Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Ricijaš, Krajcer i Bouillet, 2010;, problemi u obitelji, loš školski uspjeh, nasilje među vršnjacima. Rizični čimbenici najčešće su povezani sa roditeljskim kao što su omalovažavanje, prijetanja, kritiziranje, i drugi oblici uspostavljanja kontrole nad djetetom. Pretjerana kontrola utječe na djetetova socijalne interakcije, te može rezultirati agresivnim ponašanjem, a ponekad delikvetna ponašanja. (Klarin i Derđa, 2014, Šentija Knežević, Šentija, Kuculo i Ajduković, 2019). Stoga je iznimno važno preventivno djelovanje u slobodnom vremenu djece i mladih s ciljem izbjegavanja negativnih oblika ponašanja. Pojava problem u ponašanju i delikventnih oblika ponašanja upućuje na nepovoljne socijalne okolnosti u kojima dijete odrasata i kojima su svakodnevno izloženi (Bouillet. 2010, Martínez i sur., 2019; Nikčević I Mliković i sur. 2018; Palacios i sur., 2022). Škutor (2022), navodi da su rizični čimbenici također boravak učenika na društvenim mrežama putem kojih su nerijetko izloženi: agrsivnim, uvrijedljivim oblicima ponašanja, i to u nestruktuiranom slobodnom vremenu djece mladih. Nasuprot tome postoji niz zaštitnih čimbenika koji su načini smanjenja negativnih oblika ponašanja djece i mladih. Oni su suprotnost rizičnim čimbenicima jer svojom zastupljenošću smanjuje rizična ponašanja, preveniraju ih, usporavaju na istim su mjestima gdje su nalaze i rizični oblici. Prije svega ti zaštitni čimbenici su odnosi u obitelji, povazanost, suradnja, dogovaranje, podržavanje, pozitivno i motivirajuće ozračje, uspješna interakcija, ugodan obiteljski stil koji njeguje zdravi autoritet, usmjeravanje djeteta na samostalnost, odgovornost, dosljednost, primjerenost i samodisciplinu (Badura i sur. 2017; Nikčević sur., 2018; Šentić i sur., 2019). Organizirano i usmjereno provođenje slobodnog vremena djece sa obitelji odlazak u kino, koncerte, odlaske u prirodu način je upoznavanja djetetovih interesa. Ovo je ipak najteži zadatak za roditelje i dijete, pronaći i odvojiti vrijeme pored pretrpanog rasporeda, poslovnih obveza. Livazović, (2018), ističe da škola ima značajnu ulogu kod osiguravanja zaštitnih čimbenika prvenstveno, upoznavanja učenika, prepoznavanjem njihovih afiniteta i usmjereavanja ga u izvannastavnim aktivnostima. Kvaliteta provođenja slobodnog vremena u ranijim godinama smanjit će dokolicu i besmisao provođenja istog. Odvijanje školskih izvannastavnih aktivnosti u malim skupinama, gdje učenici borave dragovoljno, surađuju, druže se, upoznaju nove prijatelje, razvijaju svoju kreativnost i stvaralaštvo. Posljednjih godina, školske izvannastavne aktivnosti postaju zanemarene je ih učenik bira sam bez nametanja samostalno odlučuje o prihvaćanju i uključivanju u školske izvannastavne aktivnosti. Sve je manja popularnost školskih izvannastavnih aktivnosti. Škola nesvjesno prepušta svoje učenike dokolici otvara put za moguće nepoželjne oblike ponašanja.

Zaključak

Slobodno vrijeme je važan odgojni čimbenik života svakoga pojedinca. Neophodno ga je iskoristiti na pozitivan, kreativan i produktivan način koji bi doprinio razvoju i bogaćenju ličnosti i afirmaciji društva. Češća je zastupljenost pasivnog i nepoželjanog provođenja slobodnog vremena na način štetan za osobnost pojedinca koji se njime bavi samim time po društvenu zajednicu u cjelosti. Da bi znali provoditi kvalitetno i svrhovito slobodno vrijeme, djecu i mlade treba pripremiti i educirati za pravilnu organizaciju i provođenje slobodnog vremena. Važnu ulogu u toj pripremi imaju svi odgojni faktori, a prije svega obitelj i škola. Primarna odgojna uloga obitelji postaje i ključna kod upućivanja djeteta na kvalitetne i promišljene načine provođenja slobodnog vremena. Obiteljsko okruženje, emocionalna povezanost, kohezija, poticanje, usmjeravanje, slušanje, upoznavanje i prihvaćanje interesa djece bitan je čimbenik organizaciji slobodnog vremena djece. Dokolica, sjedilački način života djece i mladih, negativno utječe na psihofizički razvoja djeteta ali i na mentalno zdravlje. U radu smo osvijetlili i ulogu škole u organizaciji slobodnog vremena učenika u slobodnom vremenu i za slobodno vrijeme. Najvažniju ulogu imaju učitelji i njihov pogled na slobodno vrijeme. Važno je osigurati učenicima neophodne resurse i programme podrške i savjetodavnog rada kod izbora izvannastavnih školskih aktivnosti. Samo škola koja vodi brigu o slobodnom vremenu svojih učenika je uspješna i napredna škola čiji su ciljevi i zadaci usklađeni s potrebama suvremenog vremena u kome živimo.

LITERATURA

- 1) Ajanović, Dž., Stevanović, M. (2004). Metodika vannastavnih aktivnosti učenika. Zenica: Pedagoški fakultet.
- 2) Badrić, M., Prskalo, I., Kvesić, M. (2011). Važnost kineziološke aktivnosti u formiranju slobodnog vremena djece. U: Findak, V. (ur.): 20. ljetna škola kineziologa Republike Hrvatske: Dijagnostika u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije, str. 400-406. Poreč. Hrvatski kineziološki savez.
- 3) Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (2004). Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 4) Bartolac, A., Kamenov, Ž., Petrak, O. (2011). Rodne razlike u obiteljskim ulogama, zadovoljstvu i doživljaju pravednosti s obzirom na tradicionalnost stav. Revija za socijalnu politiku 18 (2). 175-194.
- 5) Badura, P., Sigmundova, D., Sigmund, E., Madarasova Geckova, A., van Dijk, J. P. i Reijneveld, S. A. (2017). Participation in organized leisure-time activities and risk behaviours in Czech adolescents. International Journal of Public Health, 62 (3), str. 387-396. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/s00038-016-0930-9>.
- 6) Baumrind, D. (1968). Authoritarian vs. authoritative parental control. Adolescence 3, 255–272.
- 7) Berc, G., Kokorić, S.B. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva. Kriminologija i socijalna integracija. Vol. 20 (2012) Br. 2, 1-89.
- 8) Bognar, L. i Bognar, B. (2007). Kreativnost učitelja kao značajna kompetencija nastavničke profesije. U Babić, N. (ur.) Kompetencije i kompetentnost učitelja: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog kolokvija održanog 18. i 19. travnja 2007. u Osijeku. Osijek: Sveučilište J.J. Strossmayer, Filozofski fakultet; Kherson: Kherson State University.
- 9) Božović, R. (1997). Iskustva slobodnog vremena. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- 10) Bouillet, D. (2008). Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata: prilika za hedonizam ili samoostvarenje. Sociologija i prostor, 46(3-4), 341-367. Dostupno na: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/355/>.
- 11) Brkić, M., Tomić, R. (2017). Metodika odgojnog rada. Međugorje: Sveučilište Hercegovina.
- 12) Budimir, I. (2017). Uloga slobodnog vremena u prevenciji rizičnih ponašanja adolescenata (Diplomski rad). Filozofski fakultet, Zagreb. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9101>.
- 13) Campbell, J. (2007). Adolescent identity development; The relationship with leisure, lifestyle and motivation, (thesis presented to the University of Waterloo).

- 14) Chadda R. K. (2018). Youth & mental health: Challenges ahead. *The Indian journal of medical research*, 148(4), 359–361.
- 15) Climent-Galarza, S., Alcaide, M., Garcia, O. F., Chen, F., and Garcia, F. (2022). Parental socialization, delinquency during adolescence and adjustment in adolescents and adult children. *Behav. Sci.* 12, 448. doi: 10.3390/bs12110448
- 16) Dervišbegović, M. (1997). *Socijalna pedagogija sa andragogijom*. Sarajevo: Studentska štamparija.
- 17) Dumazedier, J. (1967). *Toward a Society of Leisure*. New York: Free Press.
- 18) Fiese, B. H., Foley, K. P., Spagnola, M. (2006): Routine and ritual elements in family mealtimes: Context for child wellbeing and family identity. In: R.W. Larson, A.R. Wiley & K.R. Branscomb (ur.) *Family mealtime as a context of development and socialization* (67-89). Ann Arbor, MI: Wiley Periodicals
- 19) Fishbun, M. (2012). *Normal Family Processes: Growing Diversity and Complexity*. New York: Guilford Press.
- 20) Franc, R., Šakić, V., Ivičić, I. (2002). Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima. *Društvena istraživanja: Journal for General Social Issues*, Vol. 11 No. 2-3 (58-59).
- 21) Gordon-Larsen, P., Nelson, M., Popkin, B. (2004). Longitudinal physical activity and sedentary behavior trends: Adolescence to adulthood. *Journal-of-preventive-medicine*. Volume 27, Issue 4, November 2004, Pages 277-28.
- 22) Garcia, F., and Gracia, E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? Evidence from Spanish families. *Adolescence* 44, 101–131.
- 23) Grandić, R., Letić, M. (2008). *Prilozi pedagogiji slobodnog vremena*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine, Novi Sad, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača "Mihailo Palov" Vršac.
- 24) Ilišin, V. (2007). Slobodno vrijeme i interesi mladih. U: Ilišin, V., Radin, F. (ur.). *Mladi: problem ili resurs*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 179-201.
- 25) Janke, M., Carpenter, G., Payne, L., Stockard, J. (2010). The Role of Life Experiences on Perceptions of Leisure During Adulthood: A Longitudinal Analysis. *Leisure Sciences*, 33 (1), 52-69
- 26) Janković, V. (1969). Značenje i mjesto slobodnog vremena u cjelokupnom odgoju i obrazovanju mladih generacija, *Pedagoški rad* 5-6, 215-224.
- 27) Klarin, M. i Đerđa, V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (2), str. 243-262. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/13073>.
- 28) Livazović, G. (2018). *Uvod u pedagogiju slobodnog vremena*. Filozofski fakultet u Osijeku.
- 29) Leversen, I.; Danielsen, A. G. and Samdal, O. (2012): Basic Psychological need satisfaction in leisure activities and adolescents' life satisfaction, *Journal of Youth and Adolescence*, www.ncbi.nlm.nih.gov/articles.
- 30) Maccoby, E. E., and Martin, J. A. (1983). "Socialization in the context of the family: parent-child interaction," in *Handbook of Child Psychology*, ed P. H. Mussen (Amsterdam: Wiley), 1–101.
- 31) Maleš, D., Kušević, B. (2011), Nova paradigma obiteljskoga odgoja. U: Maleš, D. (ur.), *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 41-66.
- 32) Martinez, I., Garcia, F., Veiga, F., Garcia, O. F., Rodrigues, Y., and Serra, E. (2020). Parenting styles, internalization of values and self-esteem: a cross-cultural study in Spain, Portugal and Brazil. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 17, 2370. doi: 10.3390/ijerph17072370
- 33) Martinić, T. (1977), *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb: Izdavačka kuća Informator. *Pedagoška enciklopedija 1 i 2*. (1989). (u redakciji dr. N. Potkonjaka i dr. Pere Šimleše), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, Školska knjiga, Zagreb, Svjetlost, Sarajevo.
- 34) Melton, K. (2017). Family Activity Model: Crossroads of Activity Environment and Family Interactions in Family Leisure. *Leisure Sciences*, 39(5), 457-473.
- 35) Mihić, J. i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije - eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (3), str. 445-471
- 36) Miroslavljević, A.; Wolf, P. (2024). Stašević i Derk 2016, Slobodno vrijeme kao čimbenik zadovoljstva djece predškolske dobi. *Marsonia: Journal of social and humanites research*. Slavonski Brod. 43-53.

- 37) Mínguez, A. M. (2019). Children's relationships and happiness: the role of family, friends and the school in four European countries. *J. Happiness Stud.* 21, 1859–1878. doi: 10.1007/s10902-019-00160-4.
- 38) Muradbegović, M. (1983). Urbana društvena sredina I problem organizacije slobodnog vremena mladih. *Naša škola*, 5-6, 285-289.
- 39) Nikčević-Milković, A., Božičević, V. i Manestar, K. (2018). Rizični i zaštitni čimbenici poremećaja u ponašanju kod adolescenata. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- 40) Orthner, D. K. (1975). Leisure activity patterns and marital satisfaction over the marital career. *Journal of Marriage and the Family*, 37, 91-102.
- 41) Park, J., Jung, H. J., and Han, Y. (2022). Latent profile analysis of associations among children's risk profiles, rights, and subjective wellbeing across 16 countries. *Curr. Psychol.* 16, 1–14. doi: 10.1007/s12144-022-02916-3.
- 42) Palacios, I., Garcia, O. F., Alcaide, M., and Garcia, F. (2022). Positive parenting style and positive health beyond the authoritative: self, universalism values, and protection against emotional vulnerability from Spanish adolescents and adult children. *Front. Psychol.* 13, 6282. doi: 10.3389/fpsyg.2022.1066282
- 43) Pešić J.; Videnović, M.; Plut, D. (2012). Slobodno vreme i pozitivan razvoj mladih: analiza budžeta vremena, Beograd, Psihološka istraživanja XV (2), 153 – 168.
- 44) Previšić, V. (1987): Izvannastavne aktivnosti i stvaralaštvo, Zagreb, Školske novine.
- 45) Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme izmedju pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 141, (4), 403-410.
- 46) Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*, 11 (2-3 (58-59)), str. 239-263. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/19687>.
- 47) Rosić, V. (2005), *Slobodno vrijeme-slobodne aktivnosti*, Rijeka: Žagar.
- 48) Queiroz, P., Garcia, O. F., Garcia, F., Zacaes, J. J., and Camino, C. (2020). Selfand nature: parental socialization, self-esteem, and environmental values in Spanish adolescents. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 17, 3732. doi: 10.3390/ijerph17103732
- 49) Šentija Knežević, M., Kuculo, I. i Ajduković, M. (2019). Rizična ponašanja djece i mladih: javnozdravstvena perspektiva. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 55 (2), str. 70-81. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/232961>.
- 50) Škutor. M. (2022) . The incidence of violence among high school students and the prevalence of topics of violente behavior in school. *INTED 2022, Valencia, Spain*, Edited by L. Gómez Chova, A. López Martínez, I. IATED Academy, ISBN:978-84-09-37758. <https://scholar.google.com/citations>
- 51) Škutor. M., Soldo, I. (2025). Zastupljenost društvenih mreža kod učenika devetih razreda. 10. Međunarodna konferencija Društvene devijacije - Žene u modernom društvu. Centar modernih znanja, Banja Luka. 365-373.
- 52) Thoidis, N., Chaniotakis, N., Vrantzi, M. (2022). Family and Leisure Parents Views on Their Childre's Leisure Time and Role in. *European Journal of Education Studies*. University of Western Macedonia. Volume. Issue. (2022). DOI: 10.46827/ejes.v9i9.4455
- 53) Tomić, R., Hasanović, I. (2007). Mladi i slobodno vrijeme, Tuzla: OFF-set.
- 54) Valjan Vukić V. Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti učenika - višestruke perspektive. *Školski vjesnik [Internet]* 201665(1): 33-57. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/177319>
- 55) Vukasović, A. (1998). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“.
- 56) Zabriskie, R. B., McCormick B. P. (2003): Parent and child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*. 35 (2). 163-18.
- 57) Zabriskie, R., McCormick, B. (2001). The Influences of Family Leisure Patterns on Perceptions of Family Functioning. *Family Relations*, 58 (3), 281-289.
- 58) Zinnecker, J. (1995): The cultural modernization of childhood. In: L., Chisholm, P., Büchner, H. H. Krüger, M. du BoisReymond (Ed.), *Growing up in Europe: Contemporary horizons in childhood and youth studies*. New York: Aldine de Gruyter. 85-94.
- 59) Wight, V., Price, J., Bianchi, S., Hunt, B.(2009). The time use of teenagers. *Social-science-research*. Volume 38, Issue 4, December 2009, Pages 792-809.

**EDUCATIONAL FACTORS OF CHILDREN'S AND YOUTH'S FREE TIME AS A
PREVENTION OF RISKY BEHAVIOR**

Summary: *The focus of the paper is on educational factors, family and school, which through their educational and advisory work have a strong influence on the quality of children's and young people's free time. The way in which free time is spent influences the concept, organization and implementation of modern education and represents an important factor in the multifaceted development of a person. From a pedagogical perspective, children's and young people's free time should be meaningfully designed and organized. It should provide the opportunity for growth and development, interaction with peers, development of critical thinking and be of an educational and educational nature. Children's and young people's free time is most often characterized by idleness, lack of physical activity, staying in closed rooms and contacts with unknown persons. This often leads to behavioral disorders, delinquent forms of behavior in children and young people. An important role in the organization of free time is played by the family, preschool and school institutions, social associations, religious institutions, peers. Primary educational factors, family and school are essential for the organization of children's and young people's free time with the aim of reducing negative influences and avoiding negative forms of behavior. The paper contributes to a better understanding of the importance of organizing quality leisure activities for vulnerable groups, children and youth. It also points out the difficulties and problems faced by families and schools in organizing and implementing leisure activities for children and youth, as well as ways to overcome possible problems.*

Keywords: *education in leisure time, family, children and youth, school, risky behavior.*

VRŠNJAČKO NASILJE, PREVENCIJA I TRETMAN

*Doc. dr Valentina Smolović²⁶⁸**Viši sud u Podgorici*

Apstrakt: *Vršnjačko nasilje je negativna društvena pojava koja se javljala kroz istoriju. Ono je uvijek bilo a i danas je veoma veliki problem koji u poslednjem periodu stvara glavobolju cjelokupnoj crnogorskoj javosti. Tuča u školi, tuča ispred škole, teško povrijeđeni maloljetnici kojima se ljekari bore za život postaje naša svakodnevnica. Kako spriječiti, kako liječiti? Kako naći najbolje rješenje? Neophodno je stvari nazvati pravim imenom, prepoznati nasilje i u skladu sa tim pravovremeno i na adekvatan način djelovati. Vršnjačko nasilje je svako ponašanje koje ispunjava nekoliko elemenata, to je čin koji ima za cilj da se nekome nanese šteta, ponavlja se tokom nekog perioda, odnos snaga između izvršioca i žrtve je neravnotežan. U ovom radu akcentiramo stavili na karakteristike vršnjačkog nasilja, kao i na prevenciju i sprečavanje ove devijantne pojave i sprovođenje adekvatnog tretmana.*

Ključne riječi: *vršnjačko nasilje, žrtva, izvršilac, tretman*

PRISTUP RAZUMIJEVANJU AGRESIJE

Okosnica ličnosti formira se u ranom djetinjstvu, još u predškolskom uzrastu. Iskustvo o ljudima oko sebe, o svom položaju među njima i općenito o životu u ljudskoj zajednici, što ih dijete stječe u prvim godinama života, osnova su njegova kasnijeg, ponekad i doživotnog stava prema pojedinim životnim zadacima. Kasnija iskustva i mnogobrojni doživljaji mijenjaju ljudsku ličnost u izvjesnoj mjeri, bilo u pozitivnom ili u negativnom smislu, ali često ne mogu bitno izmijeniti ono što je u nju usađeno u najmlađim godinama (Košiček, Košiček, 1967). Znamo da se ličnost formira u najranijem djetinjstvu, ali u tom periodu života djeca pored primjernog pokazuju i nestašno, odnosno neprilagođeno ponašanje, njihov nestašni karakter se ispoljava kroz inat i neprimjerene reakcije. Već u vrtiću spominjemo dječje ponašanje. Razlog tome je što se prvi put u nekoj zajednici, u vrtiću, okupljaju različiti pojedinci s različitim željama i interesima i dolazi do sukoba kako bi se neka situacija riješila. U vrtiću se dijete suočava sa agresijom, ali i sa agresivnošću drugih. Riječ je o svađama, galami, ismijavanju, udarcima, provokacijama, ugrizima, štipanjima, povlačenju za kosu, otimanju i uništavanju igračaka. Agresivno ponašanje već kod male djece znači ili obranu nečega ili borbu za nešto (Poliklinika za zaštitu grada Zagreba, 2010). Kao i odrasli, tako i djeca imaju svoje loše dane. Psihološki posmatrano to je vrsta stečenog mehanizma za opstanak. Međutim, važno je razlikovati ponašanje djece koja povremeno ispoljavaju negodovanje u određenim situacijama putem emocionalnih reakcija koje uopšte nisu prijatne, od onih ponašanja koja nisu karakteristična za njihov uzrast. Mala djeca ne mogu dobro da se izraze i onda često ispoljavaju agresivnost. Ovakvi problemi mogu biti privremenog karaktera ali svakako mogu predstavljati i neke trajnije poremećaje. U uzrastu od četiri do šest godina djeca tek treba da razviju kontrolu svojih nagona. Ponašanje svakog djeteta ponaosob zavisi od njegovog uzrasta, ličnosti, fizičkog i emocionalnog razvoja. Ono je uslovljeno internim i eksternim faktorima, koji ga oblikuju tokom socijalizacije i koji se u konačnom projektuju

²⁶⁸ smolovicvanja 68@gmail.com

kroz njegovo ponašanje. Smatra se da je predškolski period, preciznije period do pete godine značajan za učenje socijalnih vještina. U ovom periodu najbolje se može reagovati, ukoliko dijete ispoljava određene forme problematičnog ponašanja (Macanović, 2017). Kako mlađa, tako i starija djeca znaju da budu agresivna i to nije ništa neobično. Pa, ni odrasli se ne ponašaju uvijek primjereno. Veoma često znaju da galame i svađaju se umjesto da mirnim putem rješavaju određene neprijatne situacije. Međutim, ako dijete vrlo često ispoljava neprimjereno ponašanje to bi trebao da bude alarm kako za roditelje, tako i vaspitne ustanove (ako je dijete predškolskog ili školskog uzrasta) da uzrok može da bude nešto drugo što zahtijeva ozbiljan pristup problemu. Veoma često se ovakve činjenice zanemaruju pa dijete samo sa sobom nosi ili rješava problem. Ako se ovako sagledaju stvari lakše je kasnije razumjeti agresivnost kod starije djece. Agresivnost kod djece nastaje kao posljedica emocionalno neuspjelog vaspitanja. Dijete koje je agresivno vrlo brzo započinje tuču da bi koristeći silu ostvarilo svoje ciljeve. Agresivnost se prenosi sa generacije na generaciju. Ako se dijete vaspitava uz ispoljavanje bezobzirnosti i surovosti od strane roditelja, onda će ono kada postane roditelj na isti način vaspitavati svoju djecu (Goleman, 2002).

DA LI JE AGRESIVNO PONAŠANJE DJECE ISTO ŠTO I VRŠNJAČKO NASILJE?

Tezu da agresija, kao instiktivno urođena sila u slučajevima nedovoljne razvijenosti svijesti o vrijednostima, dobija svoj puni izraz u društveno neprihvatljivom ponašanju formulisao je još prije mnogo godina Frojd. Agresivnost je poslužila istraživačima jejskog univerziteta (Dollard, Miler i dr.) da razviju teoriju frustracije po kojoj se agresija smatra posledicom osujećenja u postizanju neke namjere, težnje, ili potrebe. Dakle, agresija je posljedica frustracije kao bilo kakva u postizanju nekog cilja. Agresivnost je biopsihološki motiv, to je ljudska osobina na koju se može uticati i koja se može kontrolisati, koja je tu da svakoj jedinki omogući odbranu od prijetnje i zadovoljenje potreba. U tom smislu, agresivnost je sastavni dio mehanizama koji obezbjeđuju preživljavanje (Macanović, Petrović, 2015). Ljudske potrebe su prema Fromu, potrebe koje proističu iz ljudske prirode i predstavljaju odgovor na njegove egzistencijalne dihotomije. Svoju teoriju ljudskih potreba From je sistematski izložio u svojoj knjizi "Zdravo društvo". Po Fromu, postoji pet osnovnih ljudskih potreba: potreba za povezanošću, potreba za prevazilaženjem, potreba za ukorijenjenošću, potreba za identitetom i potreba za okvirom orijentacije i vjerovanja. Dva fundamentalno različita načina su moguća u rješavanju problema ljudske egzistencije, a to znači u zadovoljavanju ljudskih potreba: regresivan (bolestan, neautentičan) i progresivan (zdrav, autentičan). Ta dva smjera su: prvi, da se vrati na nivo životinjskog postojanja, koje karakteriše simbiotska veza i narcizam (sigurnost), ili drugi, da traži novi način povezivanja sa svijetom putem ljubavi, stvaralaštva i razuma, što podrazumijeva dostizanje produktivne ljudske egzistencije. Mi stalno živimo sa osjećanjem da nam nešto nedostaje, zato se kaže da je čovjek jedino živo biće kojemu je uvijek svega malo (Ćetković, 2010).

Agresivno ponašanje djece sve češća je pojava u društvu u kojem živimo. Takvo ponašanje primjećujemo već u osnovnoj školi, nekad čak i u predškolskim ustanovama. Najčešći uzroci takvog ponašanja su poremećeni porodični odnosi, strah od neuspjeha u školi, preveliki pritisak roditelja koji zahtijevaju previše od svoje djece, najčešće da dijete bude najbolje u svemu, nekontrolisani uticaj medija, izloženost gledanju neprimjerenog sadržaja za dječiji uzrast na TV-u, to su najčešće emisija sa nasilničkim scenama ili putem igranja raznih igrica u kojima je zastupljeno nasilje. Ponašanje koje ima elemente agresije, a ne spada u vršnjačko nasilje, je situaciono, ne ponavlja se i nema za cilj da drugome nanese štetu. Vršnjački sukob karakterističan je što obje strane imaju podjednaku moć, postoji objektivan povod i postoji rješenje. Djeca mogu ući i izaći iz situacije ali nakon razrješenja situacije nastavljaju da se druže. U ovakvoj situaciji neprijatne emocije su kratke, brzo prolaze i brzo se zaboravljaju.

Za razliku od agresivnog, situacionog ponašanja, vršnjačko nasilje je svako ponašanje koje ispunjava nekoliko elemenata: namjera – namjera da se neko povrijedi, a ne bilo koja namjera, ponavljano i trajno – nasilje se desilo više od jednog puta, i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerovatno opet ponoviti, nesrazmjerna podjela moći – dijete koje vrši nasilje može biti starije, jače, popularnije, bogatije... od onog djeteta koje ga trpi, nemoć i ranjivost djeteta s iskustvom nasilja - kao rezultat nasilja javljaju se prestravljenost i strah, a ono se koristi i da bi se zastrašili drugi i održala dominacija djeteta koje vrši nasilje. Strah koji se javlja kod djece koja su meta nasilja nije samo sredstvo za postizanje cilja, on je i sam po sebi cilj. Nakon što se ostvari zastrašivanje, dijete koje vrši nasilje se može ponašati slobodno, bez straha da će biti okrivljeno, prijavljeno ili sankcionisano, manjak podrške – dijete s iskustvom nasilja postaje toliko bespomoćno da je malo vjerovatno da će uzvratiti ili prijaviti nasilništvo, a vrlo često su mete djeca koja imaju lošu socijalnu mrežu kontakata, posljedice – vršnjačko nasilje može imati brojne negativne psihosocijalne posljedice, kao i posljedice po mentalno zdravlje, kako za one koje trpe, tako i za same počinitelje nasilja (Rakočević, 2019). U nekim zemljama nasilničko ponašanje postalo je dio svakodnevnice, te kao takvo postaje problem porodice, škole ali i društvene zajednice u kojoj živi. Djeca koja vrše nasilje uglavnom imaju veliku potrebu za dominacijom nad vršnjacima. Osjetljivi su na neuspjeh i teško ga podnose, impulsivno reaguju na osujećenja, prepreke, ne poštuju pravila, razdražljive su prirode. Prema roditeljima, nastavnicima i vršnjacima ponašaju se agresivno. Djeca koja vrše nasilje uglavnom imaju pozitivan stav prema nasilju ali i rješavanju konflikata na taj način. Takav stav može biti posljedica učenja po modelu - u okviru porodice ili socijalnog okruženja u kojem dijete odrasta ili posljedica iskustva pretrpljenog nasilja u porodici ili u vršnjačkoj grupi. Često se u praksi može čuti od počinitelja nasilja da su i oni bili žrtve nasilja (porodičnog ili vršnjačkog). Nasilje među učenicima se najčešće ispoljava kroz vrijeđanje, zastrašivanje, ruganje, ismijavanje i zadirkivanje, kao i fizičke obračune između pojedinaca i i grupa u okviru škole ili između škola, a nijesu rijetki slučajevi da učenik srednje škole pretuče i nastavnika (Četković, 2010).

Školsko okruženje često predstavlja plodno tlo za vršenje vršnjačkog nasilja. Osjetljivost i ranjivost adolescentnog perioda, velika želja za prihvatanjem od strane vršnjaka, pritisak vršnjačkog okruženja stvaraju okruženje koje samo po sebi omogućava da dijete postane žrtva vršnjačkog nasilja. Kao takvo vršnjačko nasilje obično utiče na psihičko zdravlje djeteta, dolazi do poremećaja u procesu učenja a samim tim i do lošijeg školskog uspjeha. Dugotrajne posljedice, naročito ako dijete, žrtva vršnjačkog nasilja, ne proradi svoja traumatska iskustva sa stručnjakom mogu biti pogubne i razorne. Svako sprječavanje vršnjačkog nasilja te rana intervencija i pružanje pomoći djetetu žrtvi vršnjačkog nasilja, mogu pomoći da ono postane zdravije i sretnije dijete.

ZAŠTO DJECA VRŠE NASILJE?

Ne postoji jedinstven odgovor na ovo pitanje. Međutim, postoje osobine porodice i djeteta koje utiču na razvoj nasilničkog ponašanja, kao i osobine škola koje mogu uticati na nasilje ili sprječavati pojavu nasilja. Razloga je mnogo zašto djeca vrše nasilje. Porodica kao društvena zajednica ima mnogostruke obaveze i funkcije kada su mladi u pitanju, njihov razvoj i formiranje. Pored obezbeđenja materijalnih i drugih objektivnih uslova života mladih, porodica se javlja i kao jedna od primarnih društvenih grupa u kojoj se odvija proces vaspitanja i socijalizacije mladih. U njoj se ostvaruju prvi socijalni dodiri i udaraju osnove moralnog, intelektualnog, fizičkog, radnog i estetskog vaspitanja što u znatnoj meri određuje intelektualno i društveno moralno ponašanje mladih. Porodica, osim toga, igra izvanredno značajnu transmisionu ulogu u socijalizaciji ličnosti, povezujući primarni porodični svet, svet svoje porodice sa svetom izvan porodice i obrnuto, unoseći u porodične odnose pozitivne vrednosti celokupnog društvenog sistema u kome živi (Mladenović, 1968). Cjelovitost porodice svakako

predstavlja najznačajniji preduslov njene funkcionalnosti. Preko porodice pojedinac se povezuje sa društvom. U porodici se prepliću sve komponente za emocionalni razvoj ličnosti (Ćetković, 2010). Nasuprot cjelovitosti porodice, nepotpuna porodica može imati negativan odraz na cijeli porodični sistem i njegovo funkcionisanje. Za sigurnost djeteta je značajan kvalitet odnosa između roditelja, partnera. U lošim bračnim, odnosno partnerskim vezama djeca su dezorijentisana, zbunjena, izražavaju agresivno ponašanje što dovodi do konfliktnih situacija, bilo u porodici, u školi, u društvu. Ako je dijete srećno, zadovoljno, prihvaćeno, ono uspijeva da potisne agresiju i nastojeće da se identifikuje sa roditeljima.

Strukturalna celovitost porodice predstavlja, van svake sumnje, značajan preduslov njene funkcionalne adekvatnosti. Nasuprot tome, poremećaji u sastavu porodice i druge neponovljivosti u njenoj strukturi imaju negativan odraz na ceo porodični sistem i njegovo funkcionisanje. Takvi elementi direktno ili preko slabljenja porodičnih funkcija, po pravilu, negativno deluju na razvoj i socijalizaciju mlade ličnosti u porodičnoj grupi. Prirodno je stoga što se determinante prestupništva traže u poremećajima i drugim nepovoljnostima porodične strukture (Jašović, 1983).

Najorganizovanija i najvažnija društvena grupa za obrazovanje i vaspitanje mladih svakako je škola. Škola pored porodice ima veliki značaj za pravilno vaspitanje i razvoj mladih. Međutim, pored toga što ima važnu ulogu u vaspitanju i obrazovanju mladih školsko okruženje predstavlja plodno tlo i za pojavu nasilnog ponašanja djeteta prema vršnjacima. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u školi. Nereagiranje nastavnika i stručnih suradnika na agresivna ponašanja učenika i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...) samo olakšavaju nasilnim učenicima da budu agresivni i zastrašuju druge učenike (Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, 2010). Pripadnost grupi podrazumijeva da se i ponašate u skladu sa pravilima grupe. Iz toga slijedi da se djeca u nekim situacijama ne bi ni ponašala neprimjereno da ih drugovi ne nagovaraju, odnosno navode da vrše nasilje. Djeca mlađeg uzrasta, nemaju pravi uvid u vlastito ponašanje. Za njih rečenica koja podrazumijeva ismijavanje drugog djeteta zbog fizičkih ili novčanih nedostataka nema preveliki značaj. Starija braća ili sestre, odrasli ljudi kojima se dive ili jednostavno likovi iz akcionih filmova mogu i te kako biti modeli za imitaciju i kreiranje sopstvenog imidža. Razgovor odnosno komuniciranje sa vršnjacima je vještina koja se uči I zbog toga je moguće da je djeca ne usvoje na pravi način. U tom slučaju, "ko tebe kamenom, ti njega sa dva" može biti jedini naučeni model komunikacije.

Tri najznačajnija faktora rizika u školskoj sredini su - prvi značajan faktor koji svoje uticaje ispoljava unutar školske sredine jeste školski neuspjeh koji počinje u osnovnoj školi. Neuspjeh u školi je uslovljen različitim razlozima, koji se kreću od psiholoških osobenosti same djece, preko negativne i poremećene školske klime, visokih zahtjeva za školskim postignućem bez adekvatnog sistema podrške od strane nastavnika, niskih očekivanja nastavnika i nedostatka jasnih školskih pravila, karakteristikaškolskog okruženja, do karakteristika samog sistema školovanja. Antisocijalno ponašanje u školi, kao drugi rizičan faktor, odnosi se na sve one oblike ponašanja koji su u suprotnosti sa ustanovljenim pravilima ponašanja u školi. Riječ je o takvom ponašanju koje ukazuje na socijalnu neprilagođenost i slabo socijalno vezivanje djeteta za školu i koje, ukoliko se javi na mlađem školskom uzrastu, predstavlja snažan osnov predikcije razvijanja devijantnog i delinkventnog ponašanja u adolescenciji. I kao poslednji - treći rizični faktor iz domena školskog okruženja jeste nedovoljna posvećenost školi i školskim obavezama, koja se nerijetko javlja zajedno sa školskim neuspjehom i ukazuje na postojanje negativnog stava djece prema školi i školovanju uopšte. Najčešće se ispoljava kroz nedovoljno zalaganje djece na časovima i često neopravdano odsustvovanje sa

školskih časova. Riječ je o faktoru koji se, između ostalog, smatra posljedicom slabog vezivanja mladih za školu, nepostojanja jasnih pravila ponašanja i nedosljednog pridržavanja postojećih pravila od strane nastavnika (Popović – Ćitić, Žunić – Pavlović, 2005).

U savremenom društvu slobodno vrijeme predstavlja aktuelan društveni problem. Slobodno vrijeme djece trebalo bi biti organizovano. Svako organizovano društvo ulaže napore u pravcu razvijanja i usmeravanja pozitivnih interesa, sklonosti i sposobnosti mladih i istovremeno stvara povoljne materijalne, prostorne i druge uslove za njihovo ispoljavanje i zadovoljenje u slobodnom vremenu. Tamo gde to nije u dovoljnoj mjeri slučaj, slobodno vreme mladih postaje vreme dosade i lenstvom-pogodan prostor za delovanje negativnih činilaca, za preduzimanje "podviga" i prihvatanje asocijalnih obrazaca ponašanja (Jašović, 1983). Odsustvo interesa, nedostatak postojanosti, površnost u svim obavezama koje obavljaju, dosada, pasivnost, veoma često imaju za rezultat traženja ventila koji mogu da prevaziđu ovakva osjećanja.

Pored već navedenih uticaja na negativno ponašanje djece uticaj sredstava masovne komunikacije zauzima značajno mjesto. Savremeno društvo je nezamislivo bez upotrebe medija i to uglavnom elektronskih. Digitalne tehnologije i internet su postali nezamjenjiva sredstva za zabavu, komunikaciju, učenje, razmjenu ideja, marketing. Djeca su više nego ikad izložena uticaju digitalnih tehnologija i internet. Internet i drugi mediji pružaju velike mogućnosti, značajno utiču na razvoj i ponašanje djece pa mogu biti korisni samo ako se koriste planski, kontrolisano i odmjereno. Djeca treba da rastu i da se razvijaju u skladu sa vremenom u kojem žive. Zabrana korištenja digitalnih tehnologija nije poželjna opcija. Zato roditelji i prosvetni radnici imaju ozbiljan zadatak da omoguće djeci korišćenje digitalnih tehnologija, da ih usmjere kako pametno da ih koriste, da nauče da se kontrolišu i istovremeno ih zaštite od svih štetnih uticaja koje digitalne tehnologije nose sa sobom (Barjaktarović, 2022).

KAKO PREPOZNATI ŽRTVU?

U literaturi se djeca koja trpe nasilje često opisuju kao stidljiva, anksiozna i oprezna, koja se povlače kada su napadnuta. Veći rizik da postanu žrtve imaju djeca koja su već izložena porodičnom nasilju, koja imaju slabije razvijene komunikacijske vještine, ili koja se na neki način razlikuju od drugih (npr. pripadnici druge religije, nadarena djeca, djeca s posebnim potrebama, ona koja se drugačije oblače, niža su ili nova u razredu). Također, djeca koja su tiha, oprezna, anksiozna i imaju niže samopouzdanje, češće postaju žrtve nasilja. Žrtve nasilja često misle da su same krive za ono što im se događa, ili se boje da će nasilje postati još gore ako potraže pomoć. Važno je naglasiti da nitko ne zaslužuje biti zlostavljan i da je za nasilje odgovoran isključivo počinitelj, a ne žrtva. Zbog toga, važno je da odrasli, naročito roditelji i nastavnici, prepoznaju promjene u ponašanju djeteta i pravovremeno reaguju. Neki od znakova koji mogu ukazivati na to da dijete trpi vršnjačko nasilje uključuju slabljenje školskog uspjeha i odbijanje odlaska u školu, česte glavobolje ili bolove u stomaku, modrice, iscijepanu odjeću, plačljivost, depresivnost, anksioznost, povučenost, nisko samopouzdanje, agresivnost, napetost, teškoće sa spavanjem i apetitom, traženje blizine učitelja te provođenje školskih odmora u samoći ili neučestvovanje u grupnim aktivnostima (Macanović, Petrović, 2015).

Izloženost vršnjačkom nasilju može uzrokovati različite kratkoročne i dugoročne posljedice. Djeca koja su žrtve nasilja često imaju problema s koncentracijom, što može dovesti do lošijih školskih rezultata. Također, mogu razviti negativnu sliku o sebi, osjećati se usamljeno i biti socijalno izolirana. Osim toga, mogu se pojaviti psihosomatski simptomi poput bolova u trbuhu, leđima, glavobolje, vrtoglavice i nesanicе. Dugoročne posljedice uključuju pogoršanje općeg zdravlja, a u nekim slučajevima se mogu javiti i ponašanja tipična za ranija razvojna razdoblja, kao što je mokrenje u

krevet. Istraživanja također sugeriraju da djeca koja su bila izložena nasilju imaju veću vjerojatnost za zloupotrebu cigareta, alkohola i droga. Najteže posljedice uključuju anksioznost, depresiju, samoozljeđivanje i suicidalne misli, a ove poteškoće mogu se pojaviti i dugo nakon što nasilje prestane, bez obzira na spol ili učestalost nasilja. Dakle, vršnjačko nasilje nije nešto što bi trebalo biti normalno u odrastanju, jer može trajno narušiti dobrobit djece.

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA

Prema savremenom shvatanju prevencija predstavlja proces stvaranja uslova za pozitivan društveni razvoj djece i mladih. Suština preventivnog djelovanja prema Pavlović-Žunić Pavlović je reedukovanje i otklanjanje negativnih uticaja i stimulisanje pozitivnih uticaja. Polaznu osnovu u planiranju programa preventivnog djelovanja vršnjačkog nasilja jesu procjene prisustva rizičnih i zaštitnih faktora u populaciji potencijalnih korisnika preventivnih programa. Činjenica je da deca i mladi, tokom odrastanja, razvijaju svoje potencijale, individualne karakteristike i sposobnosti. Značajno je da okruženje bude podsticajno za njihov sveukupni razvoj. Međutim, u situacijama kada takvo okruženje izostane, deca se iz sopstvene slabosti mogu početi ponašati neprimereno i takva ponašanja im vremenom prerastaju u naviku. Iz tog razloga je vrlo značajno pravovremeno (što ranije) otkrivanje dece u riziku, kako ne bi došlo do poremećaja u ponašanju (Bašić, Ferić, Kranželić, 2001). Prema Piteru Smitu preventiva vršnjačkog nasilja leži u komunikaciji i saradnji između roditelja i nastavnika. Edukacijom roditelja, školskog osoblja, djece pa i samog društva može se spriječiti vršnjačko nasilje. Postoje različite strategije za sprječavanje vršnjačkog nasilja, ali je prvenstveno važno prepoznati faktore rizika, pa tek onda primijeniti neke od strategija suzbijanja vršnjačkog nasilja. Izgrađen kritički stav prema vršnjačkom nasilju i otvorena komunikacija između učenika, porodice i nastavnika, može doprinijeti njegovom sprječavanju. Kontrola ponašanja dece/učenika podrazumeva dug i kontinuiran proces vaspitnog delovanja odraslih, koji je zasnovan na uzajamnom razumevanju, poverenju i podršci vaspitanika i onih koji ih vaspitavaju. Ovu kontrolu, koja jeste osnova pedagoške prevencije ponašanja dece/ mladih, nikako ne treba tumačiti kao pretpostavku za konsekvantno delovanje ili kao prevlast nad pojedincem (Kopas-Vukašinović, 2021). Zadatak škole u suzbijanju vršnjačkog nasilja se odvija kroz organizovanje timova, kroz obuku nastavnika i učenika kako da prepoznaju i kako da se postave u situacijama nasilničkog ponašnja. Najvažniji zadatak bi bio stvaranje takve klime u školi gdje se nasilničko ponašanje smatra neprihvatljivim. Dakle, koliko su roditelji kao primarna sredina bitni, toliko je i škola važna. Škola treba da održava komunikaciju sa roditeljima, da edukuje djecu o tome šta agresivno ponašanje podrazumijeva, kao i kako da reaguju u situaciji nasilja (Macanović, Petrović, 2015).

Vršnjačko nasilje kako u cijelom svijetu tako i u Crnoj Gori postaje veliki problem. Tuča u školi, tuča ispred škole, teško povrijeđeni maloljetnici kojima se ljekari bore za život postaje naša svakodnevnica. Iz tog razloga Vlada Crne Gore je napravila analizu stanja i predložila mjere za suzbijanje nasilja i vandalizma u školama. Prevencija ovog oblika nasilja počinje njegovim prepoznavanjem, akcenat svih relevantnih institucija bi trebao biti na podizanju svijesti kako kod djece, tako i kod profesionalaca iz svih institucija te slanja jasne poruke nulte tolerancije na sve oblike nasilja. Dakle, vršnjačko nasilje treba sagledavati kao širi društveni problem na čijem sprječavanju i suzbijanju je potrebno sadejstvo cjelokupnog društva i organa koji su uključeni u borbu protiv nasilja, odnosno neophodna je jednaka posvećenost i multidisciplinarni i multisektorski pristup. Ovaj pristup podrazumijeva kontinuiranu aktivnost svih institucija radi postizanja najboljeg interesa i potpune i blagovremene zaštite djece, i hitnog i temeljnog istraživanja i procesuiranja (Vlada Crne Gore, 2024). Međutim, da bi se uopšte moglo pričati o prevenciji vršnjačkog nasilja moraju se postaviti jasne granice šta se smije a šta ne, kako kod kuće tako i u školi. Djeci se mora jasno staviti do znanja da,

ukoliko ne poštuju pravila koja su jasano precizirana, moraće snositi odgovornost za takvo ponašanje. Kako bi doveli do promjene ponašanja kod djece koja vrše nasilje prvo treba da razumijemo njihovu perspektivu i razlog zašto biraju da se na taj način ponašaju. Nije dovoljno samo kazniti dijete već je potrebno raditi sa djetetom na promjeni stavova i uvjerenja o nasilnom rješavanju problema. U tom cilju neophodno je osmisliti adekvatan program prevencije za suzbijanje vršnjačkog nasilja, koji će potaknuti odrasle (prije svega roditelje i nastavnike), ali i same učenike, djecu svih uzrasta ne samo da postanu svjesni ovog narastajućeg problema i rizičnosti istog i njegovih pogubnih posljedica kako za pojedinca, tako i za društvo u cjelini, već će ponuditi mehanizme koji će doprinijeti smanjenju pojavnih oblika nasilja među djecom, ublažavanje i kontrola djece. Dakle, vršnjačko nasilje moguće je suzbiti provođenjem odgovarajućih mjera, a blagovremena identifikacija i evidencija problema je osnovni uslov planiranja mjera intervencije i njihovog usmjeravanja na rizične grupe, kao i na rizičnu djecu (Macanović, Petrović. 2015). Nacionalna strategija održivog razvoja 2030. godine u Crnoj Gori u okviru tematskog područja 1. Unapređenje stanja ljudskih resursa i jačanje socijalne inkluzije za strateški cilj ima obezbjeđenje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja i promovisanje mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve. Mjera je formulisana u odnosu na to da se smanji nasilje kod djece i adolescenata, promovišu program za toleranciju i rješavanje problema kroz dijalog, kao i inkluziju ranjivih grupa (Vlada Crne Gore, 2024).

TRETMAN - KAKO POMOĆI ŽRTVI, A KAKO NASILNIKU

Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisano je da u ustanovi nije dozvoljeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje djece i učenika/ca; fizičko kažnjavanje i vrijeđanje ličnosti, odnosno seksualna zloropotreba djece i učenika/ca ili zaposlenih i svaki drugi oblik diskriminacije u smislu zakona. Članom 97 se definišu prava učenika/ca u kojem je jasno određeno da učenici/e imaju pravo na zaštitu od svih vrsta nasilja u školi, diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja (Opšti Zakon o obrazovanju i vaspitanju, 2013). Na žalost, vršnjačko nasilje je česta pojava. Kada prolaze kroz iskustvo vršnjačkog nasilja mladi ljudi se obično osjećaju izuzetno usamljeno, kriju od najbližih članova porodice nasilje, ne nailaze na podršku svojih vršnjaka, škole koju pohađaju. Roditelji su prva stanica za pružanje podrške svom djetetu. Roditelji treba da prate ponašanje svog djeteta, registruju svaku promjenu u njegovom ponašanju i raspoloženju i provjeravaju da li je sve u redu. Onog trenutka kada dođu u posjed informacije da je njihovo dijete žrtva nasilja roditelji moraju da reaguju odmah, nasilje moraju prijaviti i sarađivati sa školom u procesu zaštite djeteta. Oni su ti koji će obavezno potražiti stručnu pomoć i podršku za svoje dijete. Psiholozi u školi, psihoterapeuti i psihijatri mogu pomoći djetetu da povрати samopouzdanje, da nauči kako da efikasnije podnosi teška osećanja i kako da ispravno odreaguje u situacijama nasilja. Važno je da dijete zna da u svojoj kući ima podršku koja mu je prijeko potrebna. Porodica mora pomoći djetetu da povрати pozitivnu sliku o sebi nakon što je na drugim mjestima uzdrmana, uz pružanje dovoljne količine ljubavi i pažnje, što daljem period života može pomoći djetetu da povрати snagu da se nasilju odupre na adekvatan način. Od velike je važnosti je i činjenica da dijete zna da može otvoreno da dijeli svoje iskustvo sa nasiljem sa svojim ukućanima, bez straha od dodatne osude ili nipodaštavanja osjećanja koja proživljava (Macanović, Petrović, 2015).

Vršnjaci takođe mogu pomoći svom drugu ili drugarici koji trpe nasilje na način što će ih podržati na način što će se jasno postaviti prema nasilju kao prema neprihvatljivom načinu ponašanja. Oni mogu da razgovaraju o ovoj temi, da budu pokretači teme o nasilju na nivou odjeljenja, škole ali i da se uključe i predlože aktivnosti zaštite vršnjaka i podrške. Djeca koja vrše nasilje takođe trebaju pomoć i podršku. Sa njima treba raditi na kontroli impulsivnih reakcija, razvoju empatije. Neophodno je postaviti im jasne i pravedne granice šta se smije a šta ne. Na- učiti ih da je svijet, ako poštujemo

granice, sigurno i prijateljsko mjesto za sve. Vrlo je važno obratiti se stručnjaku za roditeljstvo i vaspitanje, potražiti savjet i konsultovati se sa njim šta je najbolje za dijete da se uradi.

ZAKLJUČAK

Vršnjačko nasilje sve više se posmatra kao nacionalni problem. Predstavlja pojavu na koju se mora obratiti posebna pažnja. Ispoljava se kroz sve sfere života. Nema jasna pravila i ograničenja. Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u školi. Da bi se vršnjačko nasilje svelo na nultu toleranciju neophodno je u školama organizovati edukativne i savjetodavne radionice u kojima bi prvenstveno učestvovali učenici, roditelji a takođe i zaposleni u školi. Vrlo je važno uključiti sve učenike. Takođe bi bilo važno uvesti predmet - vršnjačko nasilje kako bi učenici naučili da pored prava koja imaju moraju imati i odgovornosti i obaveze. U tom slučaju poseban akcenat bio bi stavljen na temu vršnjačkog nasilja.

LITERATURA:

1. Barjaktarović, M. (2022). Uticaj medija na ponašanje djece školskog uzrasta, Poremećaji ponašanja djece i mladih-zbornik radova, Banja Luka: CMZ.
2. Bašić, J. Ferić, M. Kranželić, V. (2001). Od primarne prevencije do ranih intervencija, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
3. Brošura za roditelje -program prevencije vršnjačkog zlostavljanja , za sigurno i podsticajno okruženje u školama, Ministarstvo prosvjete Crne Gore i Unicef.
4. Četković, R. (2010). Agresivnost djece i mladih, Podgorica: JU Službeni list Crne Gore.
5. Dallard, J i saradnici, (1957). "Frustration and Aggression", Yale Universiti Press
6. Goleman, D. (2002). Emocionalna inteligencija, Beograd: Geopolitika,.
7. Jašović, Ž. (1983). Kriminologija maloletničke delinkvencije, Beograd: Naučna knjiga.
8. Kopas-Vukašinović, E. (2021). Kontrola ponašanja dece i mladih: prevencija i/ili mogućnost vaspitnog delovanja, Fakultet pedagoških nauka univerziteta u Kragujevcu..
9. Košiček, M. Košiček, T. (1967). I vaše dijete je ličnost, Zagreb: Panorama.
10. Macanović, N. (2017). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece predškolske dobi. Naša škola br. 1-2
11. Macanović, N. Petrović, J. (2015), Prevencija vršnjačkog nasilja u osnovnim školama „Vratimo drugarstvo u razrede“ Udruženje nastavnika i saradnika univerziteta u Banjoj Luci, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka,
12. Mladenović, M. (1968). Sociologija porodice, I knjiga, Beograd
13. Opšti Zakon o obrazovanju i vaspitanju (2013). Službeni list CG, broj 44.
14. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2010). Nasilje među djecom, Zagreb.
15. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. (2010). Trebamo li brinuti, Zagreb.
16. Popović-Čitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). Prevencija prestupništva dece i omladine. Beograd: Pedagoško društvo Srbije.
17. Savremena gimnazija. (2016). Program zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, Beograd
18. Vlada Crne Gore (2024). Analiza stanja i prijedlog mjera za suzbijanje nasilja i vandalizma u školama, Podgorica.

Korišćene internet stranice:

- 1.. <https://educentar.rs/ko-su-deca-koja-vrse-nasilje/> posjećeno 04.02.2026.
2. <https://www.psihoterapijaipsiholoskosavetovanje.rs/vrsnjacko-nasilje/> posjećeno 11.02.2026.
3. <https://cuvamte.gov.rs/sr/sta-je-nasilje/vrsnjacko-nasilje/> posjećeno 10.02.2026.
4. <https://www.kakosi.hr/2021/04/12/vrsnjacko-nasilje-bullying/> posjećeno 04.02.2026.
5. www.stetoskop.info/ posjećeno 19.02.2026.
6. <https://odrastanje.rs/sta-kad-vase-dete-maltretira-druge/> posjećeno 11.02.2026.

PEER VIOLENCE, PREVENTION AND TREATMENT

Assoc. Prof. Dr. Valentina Smolović
Higher Court in Podgorica

Abstract: *Peer violence is a negative social phenomenon that has occurred throughout history. It has always been and is still a very big problem that has recently created a headache for the entire Montenegrin public. Fights at school, fights in front of the school, seriously injured minors whose lives are being fought for by doctors are becoming our everyday life. How to prevent, how to treat? How to find the best solution? It is necessary to call things by their right names, recognize violence and act accordingly in a timely and adequate manner. Peer violence is any behavior that meets several elements, it is an act that aims to cause harm to someone, it is repeated over a period of time, the balance of power between the perpetrator and the victim is unequal. In this paper, we have emphasized the characteristics of peer violence, as well as the prevention and suppression of this deviant phenomenon and the implementation of adequate treatment.*

Keywords: *peer violence, victim, perpetrator, treatment*

СТАРОСНЕ ГРАНИЦЕ КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ МАЛОЛЕТНИКА –
ПРАВЦИ МОГУЋЕ РЕФОРМЕ

Проф. др Даница Васиљевић Продановић²⁶⁹
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Србија

Др Филип Мирић²⁷⁰
Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

Апстракт: Одређивање старосне границе одговорности малолетника једно је од најважнијих питања малолетничког кривичног права. Управо од законских решења у овој области зависи читав систем малолетничких кривичних санкција. Након трагичних догађаја у Основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду, у делу опште, стручне и научне јавности, појавила се идеја снижавања границе кривичне одговорности. У раду аутори анализирају ово веома важно питање. Циљ рада је да се, применом компаративног метода, понуде одређена решења која би *de lege ferenda*, допринела сузбијању малолетничког криминалитета.

Кључне речи: малолетници, криминалитет, границе кривичне одговорности малолетника.

Увод

Малолетничка делинквенција је појава која је била присутна у прошлости и представља велики друштвени и правни проблем (Димовски, 2025, стр. 481). Кривичноправном положају малолетника посебна пажња са, научног становишта, посвећивана је од средине XVIII века, са појавом првих школа кривичног права (Васиљевић-Продановић, 2022, стр. 155). Одређивање старосних граница малолетства значајно је због разликовања ове категорије извршилаца кривичних дела од пунолетних учинилаца у погледу кривичне одговорности, кривичног поступка и изрицања и извршења кривичних санкција. Још се у римском праву водило рачуна о старости учиниоца кривичних дела (Мирић, 2014, стр. 9). Све су ово важне претпоставке за изградњу система малолетничког кривичног правосуђа. У наставку рада ће компаративноправном методом бити анализирана старосна граница кривичне одговорности малолетника у различитим правним системима (Мирић, Старосне границе кривичне одговорности малолетника-старе дилеме нова решења, 2021, стр. 197).

Управо од законских решења у овој области зависи читав систем малолетничких кривичних санкција. Након трагичних догађаја у Основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду, у делу опште, стручне и научне јавности, појавила се идеја снижавања границе кривичне одговорности. У раду аутори анализирају ово веома важно питање. Циљ рада је да се, применом компаративног метода, понуде одређена решења која би *de lege ferenda*, допринела сузбијању малолетничког криминалитета.

Кривичноправна одговорност малолетника у Србији

Кривичноправни положај малолетних извршиоца кривичних дела у великој мери одсликава њихов специфичан положај у савременом кривичном праву и он је у позитивном

²⁶⁹vp.danica@gmail.com . ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-1308>.

²⁷⁰filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3066-070X>.

малолетничком кривичном праву Србије одређен Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: ЗМ).²⁷¹ Тај специфичан кривичноправни положај малолетних учиниоца кривичних дела је нарочито уочљив у систему кривичних санкција које се могу изрећи малолетним учиниоцима кривичних дела (шира примена диверзионих мера – васпитних налога, као и посебних обавеза), чиме је јасно изражена интенција законодавца да сузи примену заводских васпитних мера само на најнужнију меру. Судска пракса такође потврђује став да заводске мере, као најтежи облик васпитних мера, треба изрицати само у случајевима када је неопходно трајније издвајање малолетника из средине у којој живи и када примена блажих васпитних мера није дала очекиване резултате. То значи да у примени васпитних мера треба ићи степенасто – од најлакших (мера усмеравања и упозорења – укор и посебне обавезе до најтежих (заводске васпитне мера), с тим што казна малолетничког затвора, као једина казна која се може изрећи малолетнику за извршено кривично дело (и то само старијем малолетнику), има карактер изузетка и њена примена је увек факултативна (Мирић, 2014, стр. 38).

Специфичност кривичноправног статуса малолетника се испољава кроз четири битна сегмента: питање кривичне одговорности, надлежности органа који поступају и одлучују, поступка који они примењују и кривичних санкција које се изричу малолетним извршиоцима кривичних дела (Шкулић & Стевановић, 1999, стр. 10). Кривични поступак представља амбијентални оквир остваривања кривичноправне заштите друштвених вредности од њиховог нарушавања кривичним делима малолетника (Кнежевић, 2007, стр. 7). Иако има многе специфичности у односу на поступак према пунолетним лицима, кривични поступак је у суштини ретрибутивног карактера, без обзира на то што је његов циљ преваспитавање, што се не постиже увек санкционисањем малолетника.

Малолетничко кривично право се последњих година све више осамостаљује као засебна грана кривичног права са својим специфичним карактеристикама. Кривичноправне одредбе се не односе на лице које у време извршења кривичног дела није навршило 14 година (члан 2. ЗМ). Таква лица се називају деца и она нису активни субјекти кривичног права. Према њима је у потпуности искључена примена кривичног права, али зато подлежу примени одредаба неких других грана права (породичног права, права социјалног старања, прекршајног права и сл.).

Строго посматрано, језичким и граматичким тумачењем, појам „малолетног учиниоца кривичног дела“ није могућ јер кривичног дела нема без постојања кривице на страни његовог учиниоца (према одређењу појма кривичног дела из члана 14. КЗ), а појам кривице је неспојив (инкопатибилан) с појмом детета па чак и с појмом малолетника. Стога и сам закон употребљава прилично неумшту формулацију „малолетник који је извршио противправно дело које је у закону предвиђено као кривично дело“. И даље, искључено је постојање и утврђивање кривице малолетних учинилаца кривичних дела (Мирић, 2021, стр. 201).

Упоредноправни приказ границе кривичне одговорности малолетника

У овом делу рада биће дат кратак упоредноправни приказ кривичноправне одговорности малолетника, како би се стекао увид у законска решења у другим државама.

²⁷¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Сл.гласник РС“, бр.85/2005).

*Табела бр.1. Приказ старосних граница кривичне одговорности у појединим европским земљама*²⁷²

Држава	Доњи узраст за кривичну одговорност малолетника
Швајцарска	7 г. (за лишење слободе 15 г.)
Шкотска	8 г.
Кипар, Енглеска, Велс	10 г.
Грчка, Холандија, Португал, Турска	12 г.
Пољска	13 г.
Француска	13 г. (за кривичне санкције; ако суд процени и малолетнику старости 8-10 година могу се изрећи васпитне мере)
Аустрија, Немачка, Мађарска, Италија, Румунија, Шпанија, Летонија	14 г.
Чешка, Данска, Естонија, Финска, Исланд, Норвешка, Словачка, Шведска	15 г.
Русија, Литванија, Молдавија, Украјина	16 г. (али за теже деликте од 14 г.)
Белгија	18 г. (али и малолетници старији од 16 г. Ако ниједна заштитна мера није адекватна или се ради о деликтима у саобраћају)

Ако се анализирају подаци садржани у Табели 1, може се закључити да је најнижа старосна граница за кривичну одговорност малолетника предвиђена у Швајцарској (7), а највиша у Белгији (18). Највећи број земаља доњу границу кривичне одговорности малолетника фиксира на 14 година (Аустрија, Србија, Немачка, Мађарска, Италија, Румунија, Шпанија, Летонија) или на 15 година (Чешка, Данска, Естонија, Финска, Исланд, Норвешка, Словачка, Шведска).

Кривични законик Републике Србије у чл. 4 предвиђа да се кривичне санкције не могу изрећи лицу које у време када је дело учињено није навршило четрнаест година. Ова лица у кривичноправном смислу се називају децом, и у кривичноправном смислу не могу бити активни субјекти. Фиксирање доње старосне границе малолетства на 14 година указује на начелну интенцију законодавца да у односу на лица до овог узраста заснује посебан правни статус, искључујући према њима примену кривичних санкција (Кандић, 1980, стр. 74). Посебан закон који потпуније регулише ову материју је Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица.²⁷³ За одређивање кривичноправног статуса малолетника посебно су битни чланови 2. и 3. овог закона. У чл. 2 је предвиђено да лицу које у време извршења противправног дела, у закону предвиђеног као кривично дело, није навршило четрнаест година, не могу се изрећи кривичне санкције, ни применити друге мере које предвиђа овај закон. Чланом 3 су јасно одређене границе малолетства. Малолетник је лице које је у време

²⁷² Приказ дат према: Игњатовић, 2004, стр. 552-553.

²⁷³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица ("Службени гласник Републике Србије", бр. 85/2005). Постоје мишљења да је и сам назив овог закона споран и проблематичан. Наиме, поменути закон се не односи само на малолетне извршиоце кривичних дела како би се то из његовог наслова могло закључити, већ и на жртве кривичних дела. Има предлога да би овај пропис требало назвати Закон о малолетничком правосуђу, при чему би израз правосуђе био коришћен у свом најширем значењу. Видети више: Игњатовић, 2004. Без обзира који се од наведених назива прихвати, важно је истаћи да назив одређеног законског текста никада није чисто термилошко питање јер он треба на језгровит и јасан начин да одражава његов предмет. Стога, питање евентуалне промене назива овог закона остаје отворено и представља својеврстан изазов за српског законодавца.

извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило осамнаест година. Млађи малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило четрнаест, а није навршило шеснаест година. Старији малолетник је лице које је у време извршења кривичног дела навршило шеснаест, а није навршило осамнаест година. Млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест, а у време суђења није навршило двадесет једну годину, с тим што према лицима која нису навршила 14 година се не може изрећи ниједна кривична санкција јер се сматрају децом, која су апсолутно кривично неодговорна. Млађим малолетницима се могу изрећи само васпитне мере и васпитни налози, а старијим малолетницима још и казна малолетничког затвора у случају испуњења таксативно наведених законских услова.

У погледу одређивања старосне границе кривичне одговорности малолетника развила се веома значајна дебата у научној и стручној јавности, нарочито након трагичних догађаја у Основној школи „Владислав Рибникар“ и у селима Дубони и Малом Орашју, маја 2023. године. Наиме, у јутарњим часовима 3. маја, у Основној школи „Владислав Рибникар“ у Београду, тринаестогодишњи дечак је хицима из ватреног оружја усмртио деветоро деце и једну пунолетну особу – радника обезбеђења у овој школи, и том приликом је ранио још петоро деце и једну наставницу. Детаљнију анализу овог догађаја, обрађену у форми студије случаја, описао је проф. др Небојша Мацановић у својој монографији „Убиства у школама – анализа студија случаја из угла социјалне педагогије“ (Мацановић, 2024). Већ наредног дана, 4. маја, у Дубони и Малом Орашју, селима у околини Младеновца и Смедерева, двадесетогодишњи младић је ватреним оружјем усмртио девет особа, од којих је двоје било малолетно, и ранио још 12 људи. Ова два догађаја су потресла и узнемирила јавност Србије. У само два дана живот је изгубило 19 особа, већина њих су деца и млади, а 18 особа је повређено. У првом случају учинилац масовног убиства је дете, које, према позитивним прописима Републике Србије, није достигло старосну границу за сношење кривице, док је у другом случају у питању млађа пунолетна особа те постоје ограничења у погледу могућности изрицања најтеже казне. У оба случаја је коришћено ватрено оружје, што је поново наметнуло питање прилично лаке доступности ватреног оружја у Србији. Посебно узнемирујуће је то што су се у само два дана догодила два масовна убиства (Ћопић, 2023, стр. 235-236).

Након трагичних убиства, у делу опште, али и научне и стручне јавности, изнете су идеје о снижавању границе кривичне одговорности малолетника. У складу са изнетим, важно је истаћи предлог упућен радној групи за имену Кривичног законика, да се граница кривичне одговорности малолетника спусти са 14 на 12 година старости. Питање снижавања старосне границе кривичне одговорности и поопштравања казнене политике се актуелизује готово увек након догађаја који потресу јавност, посебно када су њихови виновници млади. Присетимо се, слични предлози су били изнети и пре неколико година када су три детета старости 12 и 13 година запалила бескућника у Новом Саду, или након што су два дечака од 10 и 11 година напала књижевника Рашу Попова (Ћопић, 2023, стр. 236-237). Заступници оваквих предлога верују да ће снижавање границе кривичне одговорности малолетника и репресивнији кривичноправни одговор према малолетним учиниоцима кривичних дела довести до смањења стопе криминалитета малолетника. Старосна граница кривичне одговорности малолетника од 14 година у потпуности је усклађена са релевантним међународним стандардима у овој области. Сматрамо да овакви предлози за снижавање границе кривичне одговорности малолетника представљају облик казног популизма, који подстиче ширење моралне панике. Проширивање круга лица која би могла да буду обухваћена кривичноправном репресијом је посебно спорно са аспекта остваривања сврхе и циљева кривичних санкција према малолетницима (Мирић, 2025, стр. 51).

Ипак, све изнето не треба читаоце да наведе на закључак да према лицима млађим од 14 година, која су извршила противправна дела у закону одређена као кривична дела, не треба предузимати никакве мере. У оваквим случајевима требало би применити мере социјалне заштите, пре него кривичноправне санкције које у основи имају изражен ретрибутивни карактер.

Закључак

Питање одређивања старосне границе кривичне одговорности малолетника је од суштинског значаја за сузбијање противправних понашања малолетника. Ово правно питање значајно је и због разликовања ове категорије извршилаца кривичних дела од пунолетних учинилаца у погледу кривичне одговорности, кривичног поступка и изрицања и извршења кривичних санкција. Сматрамо да би спуштање границе кривичне одговорности малолетника у овом тренутку представљало облик пеналног популизма и не би довело до адекватне реакције на сузбијање малолетничке делинквенције.

Решавање овог проблема је од суштинског значаја за изрицање кривичних санкција према малолетницима, а самим тим и за остваривање циљева третмана и њихову ресоцијализацију. У кривичноправној литератури постоје идеје да се старосна граница кривичне одговорности са четрнаест година снизи на дванаест година. Заговорници ове идеје сматрају да би снижавање границе кривичне одговорности малолетника (односно снижавање границе за изрицање кривичних санкција према малолетницима) довело до сузбијања малолетничке делинквенције, односно малолетничког криминалитета у формалном смислу. Осим што би, према нашем мишљењу, представљало облик пеналног популизма, спуштање границе кривичне одговорности малолетника на дванаест година би био велики изазов за целокупни кривичноправни систем Републике Србије. Спуштање границе кривичне одговорности малолетника би неминовно довело до потребе додатне едукације свих друштвених и државних актера укључених у процес сузбијања малолетничке делинквенције. Снижавање старосне границе кривичне одговорности малолетника довело би до преоптерећења система постојећих заводских установа и последично до појаве „криминалне заразе“, односно негативног међусобног утицаја између лица према којима се извршавају кривичне санкције. „Криминална зараза“ је засебан криминолошки феномен који може довести до повећавања стопе општег и специјалног поврата, што има посебно негативан утицај на малолетне извршиоце кривичних дела, због недовршеног психосоцијалног развоја малолетника и свих специфичности малолетства као развојног доба. Старосна граница кривичне одговорности малолетника од четрнаест година, као што је већ речено, у потпуности је усклађена са релевантним међународним стандардима у овој области. Сматрамо да овакви предлози за снижавање границе кривичне одговорности малолетника представљају облик казненог популизма, који подстиче ширење моралне панике. Проширивање круга лица која би могла да буду обухваћена кривичноправном реакцијом је посебно спорно са аспекта остваривања сврхе и циљева кривичних санкција према малолетницима. Снижавање границе кривичне одговорности (кажњивости) малолетника, без претходне теоријске и емпиријске провере ефеката које би такав потез законодавца имао на малолетничку делинквенцију, било би у супротности са међународним правним актима које је Република Србија ратификовала. Ипак, посебна анализа ових правних докумената би у многоструко превазишла карактер овог рада.

Као што је већ наведено, у неким државама света граница кривичне одговорности малолетника постављена је и испод четрнаест година (Грчка, Холандија, Португал, Турска). Приликом сваке реформе кривичног законодавства, треба имати у виду да она мора одсликавати и темељна морална начела једног друштва. Преузимање законских решења из законодавстава других држава, без прилагођавања специфичностима одређене друштвене средине, не може довести до сузбијања криминалитета.

На крају, треба истаћи да одређивање кривичноправне одговорности малолетника није само кривичноправно и криминолошко питање, већ много више од тога. Од начина на који приступамо овом проблему зависи и друштвена реакција на малолетничку делинквенцију и малолетнички криминалитет. Сузбијање малолетничке делинквенције захтева улагање додатних напора ка усвајању просоцијалних облика понашања сваког малолетника у сукобу са законом, чиме се у највећој могућој мери утиче на будућност сваког друштва. Обавеза друштва које тежи просперитету је да својим најмлађим члановима осигура оптималне услове за развијање просоцијалних капацитета и потенцијала.

Коришћена литература:

- Васиљевић-Продановић, Д. (2022). *Основи педологије*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Димовски, Д. (2025). *Криминологија*. Ниш: Медивест КТ Ниш.
- Игњатовић, Ђ. (2004). Малолетничко кривично право између болећивости и ретрибутивности. *Правни живот*, 9, 529-553.
- Кандић, З. (1980). *Криминалитет деце на ужом подручју Београда*, докторска дисертација. Правни факултет Универзитета у Београду.
- Кнежевић, С. (2007). *Кривични поступак према малолетницима*. Ниш: Центар за публикације, Правни факултет.
- Масановић, Н. (2024). *Ubistva u školama – analiza studija slučaja iz ugla socijalne pedagogije*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Мирећ, Ф. (2014). *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције*- докторска дисертација. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- Мирећ, Ф. (2021). Старосне границе кривичне одговорности малолетника-старе дилеме нова решења. *Пејчаник*(21-22), 197-207.
- Мирећ, Ф. (2025). *Друштвена реакција на децу у сукобу са законом: Осврт на праксу Завода за васпитање омладине у Нишу*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Ћопић, С. (2023). Снижавање старосне границе малолетника. *Crimen*, 14(3), 235-247.
- Шкулић, М., & Стевановић, И. (1999). *Малолетни делинквенти у Србији*. Београд: Југословенски центар за права детета.

AGE THRESHOLDS OF JUVENILE CRIMINAL RESPONSIBILITY – POSSIBLE DIRECTIONS OF REFORM

Danica Vasiljević Prodanović, PhD,
Faculty of special education and rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Filip Mirić, LL.D.
Faculty of Law, University of Niš, Serbia

Abstract: *The determination of the age threshold of juvenile criminal responsibility is one of the most important issues in juvenile criminal law, as the entire system of juvenile criminal sanctions depends on the legislative solutions adopted in this field. Following the tragic events at the “Vladislav Ribnikar” Primary School in Belgrade, parts of the general, professional, and academic public have put forward the idea of lowering the minimum age of criminal responsibility. In this paper, the authors analyse this highly significant issue. The aim of the paper is to propose, through the application of the comparative method, certain solutions which, de lege ferenda, could contribute to the suppression of juvenile delinquency.*

Keywords: *juveniles, crime, age thresholds of juvenile criminal responsibility.*

**УЛОГА ПОМАЖУЋИХ ПРОФЕСИЈА У ПРЕВЕНЦИЈИ И СПРЕЧАВАЊУ
МАЛОЉЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА**

*Дипл. социјални радник Дражана Томаш²⁷⁴
Министарства унутрашњих послова Републике Српске*

Апстракт: Малољетници су једна од најосјетљивијих, а такође и једна од најрањивијих категорија сваког друштва, па је стога и малољетничко преступништво изразито сложена и друштвено значајна појава. У томе прилог говори и чињеница да малољетници захтијевају посебан третман и приступ у раду, како у проактивном смислу, тако и у правој реакцији на извршена противправна дјела. Управо и циљ овог рада јесте да укажемо на улогу и значај помажућих професија у превенцији девијантног понашања дјеце и младих, као и институционалне сарадње у спречавању малољетничког преступништва.

Кључне ријечи: малољетничко преступништво, педагог, психолог, социјални радник.

Увод

У Републици Српској, као и у многим другим друштвима у транзицији, проблем малољетничког преступништва посебно долази до изражаја због промјена које су се догодиле у економским и социјалним структурама. Нестабилност запослења родитеља, осиромашење одређених слојева становништва, миграције и све израженија урбанизација створили су бројне нове изазове за породицу, школу и локалну заједницу. Млади се често сусрећу са осјећајем несигурности, недостатком подршке и ограниченим могућностима за здрав и функционалан развој. У таквим околностима поједини малољетници показују склоност ка ризичним облицима понашања, који се могу развити у кривична дјела. Малољетничко преступништво под утицајем је различитих фактора, а међу најзначајнијима је вршњачка група, која током адолесценције снажно обликује понашање младих. Уколико малољетник припада окружењу које подстиче ризична понашања, употребу алкохола или дрога, агресију или вандализам, већа је вјероватноћа да ће и сам усвојити такве обрасце, док позитивне вршњачке групе могу имати јаку превентивну улогу. Многа кривична дјела код младих не проистичу из намјере, већ из импулсивности, незрелости и слабог развоја самоконтроле, па зато одговор друштва мора бити усмјерен на подршку, а не стигму. У Републици Српској све више се истиче значај превенције и развијају се програми који омогућавају младима да добију подршку прије него што уђу у круг недозвољених активности, уз важну улогу локалне заједнице.

Улога педагога у раном откривању ризичних понашања

За ефикасну превенцију малољетничке делинквенције од великог је значаја да се на вријеме уче и открију обрасци понашања младих који се могу одредити као ризични и који могу потенцијално предсављати проблем у будућности. Како је претходно речено, да поред

²⁷⁴ drazanatepic@gmail.com

породице, велику улогу у процесу социјализације и васпитања младих има и школа, управо педагог, као стручно лице, има значајну улогу јер остварује континуирано присуство у образовном окружењу и има могућност да уочи промјене у понашању, емоционалном стању и социјалним односима ученика. Наиме, педагог је, као стручно лице, у прилици да благовремено препозна појаву фактора ризика и иницира адекватне превентивне мјере. Педагог, као један од основних носилаца развојно-педагошке дјелатности, те као један од најзаступљенијих стручних сарадника у школама и вртићима остварује своју педагошку улогу кроз различите активности тј. подручја рада педагога:

- Припрема за остварење плана и програма васпитно-образовне установе;
- Непосредно учествовање у васпитно-образовном процесу;
- Праћење и вредновање васпитно-образовног процеса, његових учесника и остварених резултата које се односи се на унутрашње или педагошко вредновање истога или вањско институционално вредновање;
- Оспособљавање и стручно усавршавање васпитно-образовних радника;
- Информационаи документацијска дјелатност, и др. (Јурић и сар., 2001: 33).

У данашње вријеме, сви учесници васпитно-образовног процеса, а понајвише педагози, суочавају се са великим проблема у раду с младима, јер се млади све више изложени разним видовима негативних утицаја који на њих дјелују. Блек и Ларсон (1999) наводе да отежања у систему васпитног дјеловања одраслих на дјецу/младе подразумевају и несинхронизован рад различитих чинилаца дјечјег развоја (породице, школе, вршњака, ширег културног и друштвеног окружења) у заједници у којој она одрастају. Када је ријеч о препрекама и отежањима у односу на васпитанике, они се везују најчешће за развојне проблеме појединца, њихову зрелост или готовост за разумевање и усвајање правила и норми понашања, расуђивање о поступцима и усвајање модела васпитног дјеловања одраслих (Black & Larson, 1999).

Малољетничко преступништво, односно њихова ризична понашања, која могу асоцирати на будуће девијантно понашање, а које педагог може да уочи и на њих дјелује, могу се испољити на различите начине, а то су: учестали изостанци са наставе, нагли пад школског успјеха, агресивност, повлачење у себе, непоштовање школских правила, склоност конфликтима, као и проблеми у односима са вршњацима и наставницима. Педагог, кроз свакодневни контакт са ученицима и сарадњу са наставним особљем, има могућност да ове сигнале препозна у раној фази, прије него што они прерасту у озбиљније облике девијантног или делинквентног понашања. Управо благовременост у реаговању представља један од најважнијих аспеката педагошког рада у превенцији малољетничког преступништва (Bileta, 2015).

Посебан значај има педагошко праћење цјелокупног развоја ученика, а не само њиховог школског успјеха. Педагог, као стручни сарадник, анализира услове у којима дијете одраста, његове породичне прилике, социјалне односе и индивидуалне карактеристике. На тај начин могуће је идентификовати ученике који потичу из социјално угрожених или дисфункционалних породица, као и оне који показују знакове емоционалне нестабилности или социјалне изолованости. Ови фактори често представљају основу за развој ризичних понашања и касније укључивање у противправне активности. У том контексту, поједини аутори истичу тзв. педагошко-преветивно дјеловање, гдје разликују примарну, секундарну и терцијарну педагошку превенцију (Копас-Вукашиновић, 2021:15). Башић примарну педагошку превенцију (проактивно дисциплиновање) посматра као организован систем активности и мјера усмјерених на дјецу и младе, чији је циљ подстицање развоја њихових потенцијала и формирање позитивних и друштвено прихватљивих образаца понашања. Оваквим превентивним

дјеловањем настоји се унапријед јачати пожељно понашање, али и умањити утицај неповољних срединских фактора који могу довести до појаве ризичних и непримјерених облика понашања или поремећаја у понашању (Bašić, 2009).

Секундарна педагошка превенција, која се често означава и као корективно или реактивно дисциплинско дјеловање, односи се на систем мјера и активности усмјерених на дјецу и младе код којих су већ уочени облици непримјереног понашања или одређени поремећаји у понашању. Основни циљ оваквог превентивног приступа јесте усмјеравање понашања у позитивном правцу, као и модификација већ испољених друштвено неприхватљивих образаца (Копас-Вукашиновић, 2021). За разлику од примарне превенције, секундарна превенција је знатно сложенија, јер подразумејева правовремено препознавање дјете која се налазе у ризику и примјену мјера ране интервенције. Овај облик превентивног дјеловања захтијева мултидисциплинарни приступ и тимски рад стручњака различитих профила, као што су педагози, психолози, дефектолози, социјални радници и други релевантни стручњаци. Њихова сарадња усмјерена је на превазилажење постојећих проблема у понашању, идентификовање и отклањање узрока који су довели до њиховог настанка, као и уклањање препрека које отежавају процес промјене. Истовремено, значајан акценат ставља се на подстицање и јачање социјално пожељних облика понашања код дјете и младих код којих су проблеми већ евидентни или су у фази развоја, како би се спријечило њихово даље продубљивање и ширење. Када је ријеч о терцијарној педагошкој превенцији, она, како наводи Башић, укључује примарну и секундарну превенцију и усмјерена је на редуковање броја особа са непримјереним понашањем, односно спречавање поновног јављања оваквог понашања (Bašić, 2009).

Сагледавајући улогу педагога у откривању ризичних понашања младих, посебан значај има педагошко праћење цјелокупног развоја ученика, а не само њиховог школског успјеха. Педагог, као стручни сарадник, анализира услове у којима дијете одраста, његове породичне прилике, социјалне односе и индивидуалне карактеристике. На тај начин могуће је идентификовати ученике који потичу из социјално угрожених или дисфункционалних породица, као и оне који показују знакове емоционалне нестабилности или социјалне изолованости. Ови фактори често представљају основу за развој ризичних понашања и касније укључивање у противправне активности (Масановић, 2020).

Улога педагога не огледа се искључиво у уочавању проблема, већ и у његовом превентивном дјеловању. Кроз индивидуалне разговоре са ученицима, педагошке радионице, групни рад и сарадњу са родитељима, педагог може утицати на развијање социјалних вјештина, јачање самопоуздања и усвајање друштвено прихватљивих образаца понашања. Посебно је важно да педагог са ученицима изгради однос повјерења, како би они били спремни да отворено говоре о својим проблемима, страховима и дилемама. Педагог има и значајну посредничку улогу између школе, породице и других институција. Уколико уочи да проблеми превазилазе могућности школског система, он може иницирати укључивање психолога, социјалног радника или центра за социјални рад. Ова сарадња је од изузетног значаја, јер омогућава свеобухватан приступ рјешавању проблема и смањује ризик од даљег развоја делинквентног понашања. Педагог тако постаје важна карика у систему ране интервенције и превенције (Bileta, 2015).

Сагледавајући све наведено, може се закључити да је улога педагога у раном откривању ризичних понашања од пресудног значаја за спречавање малолетничког преступништва. Његов рад доприноси не само идентификацији проблема, већ и развоју превентивних стратегија које омогућавају младима да добију подршку на вријеме. Кроз систематичан, стручан и хуман приступ, педагог има могућност да значајно утиче на животни пут малолетника и допринесе њиховој успјешној социјализацији.

Улога психолога у процјени, савјетовању и подршци малољетницима

Психолог, као стручно лице, заузима веома значајно мјесто у систему проактивног дјеловања, али и у погледу сузбијања малољетничке делинквенције. Улога психолога базира се на разумијевању психолошких карактеристика малољетника, те узрока који имају утицај на настанак друштвено-негативног, односно девијантног понашања. Као један од основних задатака психолога јесте спровођење психолошке процјене малољетних лица, чији је циљ да се спозна колики је ниво њиховог интелектуалног и емоционалног развоја, да ли и у којој мјери имају развијену самоконтролу, да ли имају способност расуђивања и у којој мјери је иста развијена. Такође, улога психолога је да се установи евентуално постојање психичких сметњи или одређених поремећаја у понашању који доводе до делинквентног понашања. Психолог све горе наведено утврђује помоћу одређених тестова, затим кроз разговоре са малољетницима, посматра њихово понашање, те узима у обзир породични и социјално окружење, породичне прилике, школско функционисање и односе с вршњацима. Резултати добијени оваквим радом психолога представљају битну основу за даље доношење одлука о поступању према малољетницима, те за избор одређених васпитних и превентивних мјера. Такође, психолог своју функцију и улогу остварује и кроз савјетодавни рад са малољетницима који испољавају делинквентна понашања. Поред процјене, савјетодавни рад психолога има значајну улогу у раду са малољетницима који су испољили ризична или делинквентна понашања, а посебно у току основношколског и средњошколског образовања. Савјетовање је усмјерено на то да се малољетнику помогне да схвати узроке свог понашања, да препозна сопствене емоције и да развије адекватније начине реаговања у свакодневним ситуацијама. Кроз овај процес, психолог настоји да подстакне развој одговорности, самопоуздања и социјалних вјештина, што је од посебног значаја код малољетника који имају изражене проблеме у контроли импулса или склоност ка агресивном понашању (<https://www.kakosi.hr/2020/11/20/sto-radi-skolski-psiholog-1-dio/>). Важан сегмент рада психолога односи се и на пружање психолошке подршке малољетницима који су у сукобу са законом. Велики број малољетника долазе из средина у којима владају породични конфликти, насиље и социјална запуштеност, те то има утицај и на њихово понашање. Стога, психолог кроз континуиран рад настоји да код малољетника створи осјећај сигурности, разумјевања и подршке, те да га подстакне да превазиђе тешкоће с којима се сусретао. Ово посебно долази до изражаја код малољетника који су већ били „у сукобу са законом“, а све у циљу превентивног дјеловања да више не чине кривична дјела или прекршаје, односно дјелује се на спречавању појаве рецидивизма, тј. повратништва. Психолог не ради само с малољетницима већ и са њиховим породицама, гдје се проблем малољетничког преступништва често не може одвојити од породице и породичних прилика и окружења. У том контексту психолог помаже родитељима да схвате потребе свог дјетета, да га разумију и кроз разговор и бољу комуникацију покушају превазићи многе проблеме (Масановић, 2020).

У оквиру институционалног система, психолог остварује сарадњу са педагозима, социјалним радницима, наставницима и другим стручњацима. Оваква међусобна сарадња омогућава свеобухватан приступ проблему малољетничког преступништва и доприноси ефикаснијем планирању и спровођењу превентивних мјера. Психолошки налази и препоруке представљају важан сегмент у креирању индивидуалног приступа сваком малољетнику.

Улога социјалног радника у раду са породицом и малољетницима

Социјални радник има једну од кључних улога у систему превенције и сузбијања малољетничког преступништва, јер његов рад обухвата директан контакт са малољетником, али и са породицом као примарним социјалним окружењем у којем се понашање младих формира.

За разлику од приступа који се искључиво усмјерава на појединачно понашање малолетника, социјални рад полази од ширег социјалног контекста, настојећи да идентификује узроке и услове који су довели до појаве девијантних и противправних облика понашања. Како се истиче у раду Комисије за примјену алтернативних мјера и санкција Црне Горе под називом „Права дјеце у сукобу са законом“, у раду с дјецом у сукобу са законом улога центара за социјални рад, показала се веома значајном, посебно имајући у виду професионалну структуру запослених и положај центра у систему дјечије и социјалне заштите који центар чини најодговорнијим органом за разумијевање и третирање појаве малолетничке деликвенције и самог малолетника, као и за индивидуализацију његовог третмана (Комисија за примјену алтернативних мјера и санкција, 2007: 16).

Као битан задатак социјалног радника јесте процјена породичне ситуације малолетника, а иста обухватз сагледавање породичних прилика и односа, социоекономске услове у којој породица живи, постојање конфликата, насиља, занемаривања итд. У пракси се често показује да проблеми у понашању малолетника нису изолована појава, већ одраз нестабилних породичних прилика, недовољне родитељске подршке или нарушене комуникације између чланова породице. Социјални радник, кроз разговоре и теренски рад, настоји да стекне цјеловиту слику о животним околностима малолетника, што представља основу за планирање даљих интервенција (Југовић и Бркић, 2010).

Такође, велику улогу социјални радници остварују и у кривичноправном контексту, односно у раду са малолетницима који су већ дошли у сукоб са законом, гдје су, како наводи Сабо „одговорни за заштиту права и интереса малолетника, како у улози жртава, тако и извршилаца кривичних дјела. У овом контексту, социјални радници имају кључну улогу у пружању подршке, савјетовања и вођења малолетника кроз правне поступке, истовремено осигуравајући да се поштују најбољи интереси дјетета. Њихова улога у овим процесима подразумева процјену психосоцијалног стања дјетета или малолетника, предлагање одговарајућих мјера и израду планова интервенције, све у циљу рехабилитације и реинтеграције малолетника у друштво, а поред тога социјални радници су често укључени у израду препорука суду о евентуалном изрицању васпитних или заштитних мјера, као и праћење спровођења тих мјера“ (Sabo, 2024). Сходно томе се и у самом Закону о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку у члану 12. наводи тзв. социјална анамнеза, која представља налаз и мишљење које социјални радник доставља на захтјев овлаштене службене особе, тужитеља или судије и садржи податке о идентитету и личности малолетника, разлоге због којих је дошло до прикупљања података, анализу прикупљених података, податке о породици, социјалну дијагнозу и прогнозу, као и приједлог мјера које треба предузети (Закон о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку, 2020, члан 12).

Наиме, социјални радник учествује у свим фазама поступка, од ране процјене животних околности и породичних прилика малолетника, па до давања стручних мишљења суду приликом одлучивања о врсти и сврси васпитних мјера. Социјални радник има улогу посредника између малолетника, породице и институција. Он учествује у изради индивидуалних планова рада, прати спровођење васпитних мјера и процјењује напредак малолетника. Посебна пажња посвећује се мотивацији малолетника за промјену понашања и развоју одговорности за сопствене поступке. Кроз континуиран контакт и подршку, социјални радник настоји да помогне младој особи да развије конструктивније начине суочавања са проблемима и да се успјешније укључи у друштво (Macanović, Grbić Pavlović, Kuprešanin, 2016).

Посебан значај имају извјештаји социјалних радника, који пружају увид у социјалну зрелост малолетника, услове одрастања и факторе ризика који су допринијели извршењу

кривичног дјела. На основу ових налаза, суд може донијети одлуке које су усмјерене ка ресоцијализацији, а не искључиво кажњавању. Поред тога, социјални радници прате спровођење васпитних мјера и пружају подршку малољетнику и његовој породици, чиме доприносе смањењу ризика од поновног преступништва и успешнијој социјалној реинтеграцији.

Значај институционалне сарадње у спречавању малољетничког преступништва

Спречавање и сузбијање малољетничког преступништва представља сложен друштвени задатак који не може бити ефикасно ријешен дјеловањем једне институције или појединца. Будући да узроци делинквентног понашања код малољетника најчешће произилазе из испреплетености породичних, школских, социјалних и психолошких фактора, неопходан је координисан и свеобухватан приступ који укључује сарадњу различитих институција и стручних служби.

У поступцима с малољетницима учествују разни органи и стручна лица, почев од полиције, судова, ружилаштава, стручних савјетника и органа старатељства, па све до породице, школе и осталих институција на свим нивоима друштвене заједнице (Симовић, Јовашевић, Митровић, Симовић-Нишевић, 2010).

Посебан значај у овом процесу има сарадња образовних установа, центара за социјални рад, правосудних органа, полиције, па у крајњој линији и казнено-поправних установа. Школе су често прве које уочавају проблеме у понашању дјеце и младих, те благовременим информисањем и укључивањем стручних служби могу допринијети раном откривању ризичних понашања. Центри за социјални рад имају кључну улогу у процјени породичних прилика и пружању подршке породицама, док правосудни органи и полиција обезбјеђују законитост поступања и заштиту друштва.

Један од најзаступљенијих облика сарадње огледа се у размјени информација. Полиција има законску обавезу да о сваком поступању према малољетнику обавијести центар за социјални рад, што омогућава благовремену процјену ризика и ангажман стручних служби. Са друге стране, центри за социјални рад достављају полицији релевантне податке о породичним приликама малољетника, о његовом претходном понашању, васпитним мјерама или надзору који се већ спроводи. Ова двосмјерна комуникација представља основу за координисано дјеловање у раним фазама поступка. Посебну улогу у стратегији и политици и етиолошком и превентивном приступу малољетничкој делинквенцији има полиција, која ће различитим методама, техникама и процедурама уочити различите облике поремећеног понашања дјеце и младих - малољетничке делинквенције, остварити сарадњу са осталим органима у оквиру превенције и сузбијања, те перманентно вршити праћење и истраживање свих облика поремећеног понашања дјеце и младих, од васпитне запуштености до одређених облика криминалитета (Грбић-Павловић, 2008: 457).

Одређени облици међусобне сарадње развијени су и у области превенције малољетничког преступништва, при чему Министарство унутрашњих послова спроводи различите превентивне програме усмјерене на младе, како у школском окружењу, тако и у оквиру локалних заједница. Ове активности обухватају едукативна предавања, радионице и друге облике рада чији је циљ подизање свијести о посљедицама противправног понашања. У њихову реализацију често се укључују и центри за социјални рад, који кроз стручну подршку и психосоцијалне интервенције доприносе свеобухватнијем приступу превенцији.

Као проблем институционалне сарадње у спријечавању малољетничког преступништва могао би се навести недостатак редовне и структуриране комуникације. Посебно се као проблем истиче неблаговремена или непотпуна достава документације од стране центара за социјални

рад, која се односи на претходне интервенције, породичне прилике и индивидуалне потребе малолетника. Овакви пропусти значајно отежавају рад у одјељењима за малолетнике, нарочито у сегменту процјене ризика, планирања индивидуалног третмана и припреме за повратак у заједницу. Кашњење или недоступност релевантних података може негативно утицати на безбједносне процјене, као и на процјену ризика од бјекства, насилног понашања или самоповређивања (Масановић, Грбић Павловић, Купреšanin, 2016).

Институционална сарадња има важну превентивну улогу, јер омогућава развој и спровођење програма усмјерених на јачање породичних капацитета, унапређење социјалних и животних вјештина младих, као и подизање свијести о штетности делинквентног понашања. Кроз заједничко дјеловање институција стварају се услови за благовремене интервенције и пружање адекватне подршке малолетницима у ризику.

Закључак:

Посебан значај у спречавању и сузбијању малолетничког преступништва имају стручне службе, односно педагози, психолози и социјални радници, чији рад представља основу савременог приступа поступању према малолетницима. Педагози, као дио образовног система, имају важну улогу у раном препознавању ризичних понашања и проблема у адаптацији дјете и младих. Кроз свакодневни контакт са ученицима, они су у могућности да благовремено уоче промјене у понашању, пад школског успјеха, изостанке или конфликтне односе, те да иницирају даље стручне интервенције. Рано дјеловање педагога може значајно допринијети спречавању да се мањи облици девијантног понашања развију у тежа делинквентна испољавања.

Психолози имају кључну улогу у разумијевању унутрашњих узрока делинквентног понашања малолетника. Кроз психолошку процјену, савјетодавни рад и континуирану подршку, они доприносе бољем сагледавању личности малолетника, његових емоционалних тешкоћа, нивоа зрелости и способности суочавања са животним изазовима. Психолошки приступ омогућава да се реакција друштва према малолетнику не заснива искључиво на санкционисању, већ на разумевању и помоћи, што је од посебног значаја у спречавању повратништва и даљег криминалног развоја.

Социјални радници, са друге стране, имају централну улогу у раду са породицом и ширим социјалним окружењем малолетника. Њихов задатак је да идентификују факторе ризика у породичном функционисању, пруже подршку родитељима и обезбиједе заштиту најбољег интереса дјетета. У кривичноправном контексту, социјални радници представљају важну спону између суда, породице и других институција, доприносећи доношењу одлука које су усмјерене ка васпитном дјеловању и ресоцијализацији малолетника.

Малолетничко преступништво у Републици Српској представља озбиљан друштвени изазов, али и област у којој постоји значајан простор за превентивно дјеловање. Рјешења за спријечавање наведене појаве могу се наћи и у озбиљној и координисаној институционалној сарадњи, изради стратегијског плана борбе против малолетничке делинквенције, континуираним обукама и професионалним усавршавањем кадрова који се баве малолетницима, затим разним превентивним кампањама у школама и другим васпитно-образовним установама, улагањем у стручне службе и јачање њихових капацитета итд. Усмјеравањем пажње на васпитање, подршку и разумјевање, умјесто искључивог кажњавања, стварају се услови за здравији развој младих и стабилније друштво у цјелини.

Литература:

1. Black, W. D., Larson, L. C. (1999). *Bad Boys, Bad Men: Confronting Antisocial Personality Disorder*. New York – Oxford: Oxford University Press.
2. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bileta, M. (2015). *Uloga pedagoga u prevenciji rizičnih ponašanja kod djece i mladih*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
4. Грбић, Н., Павловић, Г. (2008). Рад полиције са младима неприхватљивог понашања – модел за ефикаснији рад. Зборник радова „Малољетничка деликвенција као облик друштвено неприхватљивог понашања младих“. Бања Лука: Висока школа унутрашњих послова, стр.455-466.
5. Закон о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку („Службени гласник РС“, број: 13/2010, 61/2013 и 68/2020).
6. Југовић, А., Бркић, М. (2010). Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва: улоге, контроверзе и добре праксе. Годишњак Факултета политичких наука, 2010, вол. 4, бр. 4, стр. 435-452.
7. Јурић, В., Мушановић, М., Станичић, С., Вргоћ, Н. (2001.) *Koncepcija razvojno pedagoške djelatnosti stručnih suradnika (prijedlog)*, Ministarstvo prosvjete i školstva. Zagreb: Prosvjetno vijeće.
8. Комисија за примјену алтернативних мјера и санкција. (2007). *Права дјеце у сукобу са законом*. Подгорица: Министарство праве, UNICEF.
9. Копас-Вукашиновић, Е. (2021). *Контрола понашања деце и младих: превенција и/или могућност васпитног деловања*. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.
10. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
11. Macanović, N., Grbić Pavlović, N., Kuprešanin, J. (2016). *Maloljetnička delinkvencija, prevencija i resocijalizacija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
12. Sabo, L. (2024). *Uloga socijalnog radnika u kaznenopravnoj zaštiti djece i maloljetnika*. Osijek: Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmajera u Osijeku.
13. Симовић, М., Јовашевић, Д., Митровић, Ј., Симовић-Нишевић, М. (2010). Коментар Закона о заштити и поступању са дјецом и малољетницима у кривичном поступку. Бања Лука: Међународно удружење научних радника – АИС.
14. Pta radi školski psiholog. Dostupno na: <https://www.kakosi.hr/2020/11/20/sto-radi-skolski-psiholog-1-dio/>. Očitano: 04.04.2026. године.

THE ROLE OF HELPING PROFESSIONS IN THE PREVENTION AND TREATMENT OF JUVENILE DEFENCE

Abstract: *Juveniles are one of the most sensitive, and also one of the most vulnerable categories of any society, and therefore juvenile delinquency is an extremely complex and socially significant phenomenon. This is also evidenced by the fact that juveniles require special treatment and approach in work, both in a proactive sense and in the legal reaction to committed illegal acts. The aim of this paper is to point out the role and importance of helping professions in the prevention of deviant behavior of children and young people, as well as institutional cooperation in the prevention of juvenile delinquency.*

Keywords: *juvenile delinquency, pedagogue, psychologist, social worker.*

STIGMATIZACIJE DJECE I MLADIH S PROBLEMIMA U PONAŠANJU

Eliza Ucović, socijalni radnik
*Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola*²⁷⁵

Damjan Bistričić, prof.
*Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola*²⁷⁶

Sažetak: Stigmatizacija je kompleksan društveni proces (Goffman, 1963; Link & Phelan, 2001) koji djecu s problemima u ponašanju svrstava u kategoriju 'drugih', što vodi do njihovog etiketiranja, socijalne distance i diskriminacije. Ova stigma, često proizašla iz neznanja i straha, manifestira se u školi, obitelji, medijima i internalizira kao samo-stigmatizacija, s ozbiljnim posljedicama na psihosocijalno zdravlje i razvoj djeteta. Suvremeni pristupi naglašavaju potrebu za pomakom s medicinskog (deficitnog) modela prema bio-psihosocijalnom i inkluzivnom modelu. Cilj ovog istraživanja jest ispitati proces i ishode participativne, umjetnički utemeljene intervencije u borbi protiv stigmatizacije djece i mladih s problemima u ponašanju, kroz studiju slučaja Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola. Primijenjena je kvalitativna metodologija studije slučaja. Podaci su prikupljeni kroz participativnu akciju unutar programa UPSHIFT, uključujući art brut radionice, fokus-grupne razgovore s djecom i mladima te analizu njihovih umjetničkih i tekstualnih radova. Istraživanje je identificiralo dvije ključne teme. Prvo, participativni umjetnički pristup (art brut) pokazao se kao moćan alat za dekonstrukciju stigme, omogućavajući djeci da izraze i transformiraju svoja iskustva te postanu autori vlastitog narativa. Drugo, ovaj proces rezultirao je stvaranjem praktičnih, multidisciplinarnih alata (slikovnica "Moje ime je...", priručnici) koji nude konkretne smjernice za različite dionike u prevenciji stigmatizacije. Studija potvrđuje da se učinkovita borba protiv stigme temelji na uključivanju glasa djeteta i kreativnog izraza. Participativni model, zasnovan na umjetnosti, ne samo da jača otpornost pojedinca već stvara autentične resurse koji potiču promjenu percepcije i prakse u široj zajednici, promičući inkluzivnije društvo.

Ključne riječi: stigmatizacija, problemi u ponašanju, participativna akcija, art brut, inkluzija.

UVOD

Stigmatizacija djece s problemima u ponašanju predstavlja jedan od najtežih, a često i najzanemarenijih izazova unutar sustava socijalne skrbi, obrazovanja i zaštite dječjih prava. Kako ističu Krakar Ahmedović, Ucović i Horvatić (2026), stigmatizacija nije samo "ružna riječ", ona je aktivan, štetan proces koji djetetu poručuje: "Ti si manje vrijedan. Ti si opasnost. Ti si problem." Taj proces prodire u školske klupe, obiteljske odnose, medijske naslove i, najbolnije, u djetetovu vlastitu svijest, pretvarajući se u samo-stigmatizaciju.

Djeca s problemima u ponašanju često su u javnosti reducirana na jednodimenzionalne "slučajeve", "prijetnje" ili "probleme". Ovakav pristup ne narušava samo njihovo dostojanstvo, već produbljuje društvenu stigmatizaciju, otežava im pristup obrazovanju, zapošljavanju i podršci te krši temeljna

²⁷⁵ eucovic@socskrb.hr

²⁷⁶ dbistricic@socskrb.hr

prava djeteta na zaštitu privatnosti, jednak tretman i razvoj punog potencijala (Konvencija o pravima djeteta, 1989, čl. 2, 16, 39).

Cilj ovog rada jest prikazati kako participativni umjetnički pristup konkretno art brut tehnika, može poslužiti kao učinkovit alat u dekonstrukciji stigme i osnaživanju djece s problemima u ponašanju, na primjeru Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola. Rad se temelji na pretpostavci da uključivanje autentičnog glasa djece i kreativnog izraza predstavlja ključni čimbenik u transformaciji narativa s patologizirajućeg na osnažujući.

DEFINIRANJE STIGMATIZACIJE

Sociolog Erving Goffman (1963) objašnjava stigmatizaciju kao "oznaku koja čini razliku između onoga što se očekuje i onoga što jest", svrstavajući stigmatiziranu osobu u kategoriju "nenormalnih" i manje poželjnih. Moderna teorija proširuje ovaj koncept. Link i Phelan (2001, str. 363-385) stigmatizaciju konceptualiziraju kao proces koji uključuje nekoliko međusobno povezanih komponenti:

1. Označavanje i prepoznavanje razlika - društvo prepoznaje i označava određene ljudske razlike kao društveno relevantne
2. Povezivanje s negativnim stereotipima - označene osobe povezuju se s nepoželjnim karakteristikama
3. Kategorizacija "nas" i "njih" - uspostavlja se granica koja vodi društvenom distanciranju
4. Gubitak statusa i diskriminacija - dolazi do nejednakog tretmana i isključivanja

Svjetska zdravstvena organizacija naglašava da je stigma "glavna prepreka za dobrobit osoba s mentalnim zdravstvenim problemima, njihove obitelji i cijelih zajednica", dovodeći do kršenja ljudskih prava, siromaštva i smanjenog traženja pomoći (WHO, 2001, str. 1).

Izvori stigmatizacije djece s problemima u ponašanju

Stigmatizacija djece s problemima u ponašanju proizlazi iz kombinacije neznanja, straha i društvenih normi. Krakar Ahmedović, Učović i Horvatić (2026) identificiraju nekoliko ključnih izvora:

Krivo tumačenje uzroka - problemi u ponašanju često se pogrešno percipiraju kao rezultat lošeg odgoja, lijenosti ili namjerne zlobe djeteta, a ne kao posljedica emocionalne patnje, neurobioloških čimbenika ili traume. American Psychiatric Association (2013) ističe da stigma prema mentalnim poremećajima često potječe iz uvjerenja da su simptomi rezultat osobnog nedostatka volje ili karaktera.

Narušavanje društvenih normi - djeca s problemima u ponašanju često krše nepisana pravila o "primjerenom" ponašanju, čime postaju meta.

Nedostatak vidljivosti - za razliku od fizičkih bolesti, emocionalni problemi su nevidljivi, što otežava razumijevanje i sažaljenje okoline.

Strah od ugroze - agresivno ponašanje često se doživljava kao prijetnja sigurnosti, što vodi stigmatizaciji cijele skupine.

Medijski prikazi - mediji često pojačavaju stereotipe, prikazujući mlade s teškoćama u ponašanju kao nasilnike ili nepopravljive probleme (Jurčević Lozančić, 2021).

Oblici i posljedice stigmatizacije

Stigmatizacija se manifestira na nekoliko razina. U školskom okruženju očituje se kroz izopćavanje od vršnjaka, etiketiranje od strane učitelja i primjenu neprimjerenih disciplinskih mjera. U obitelji se javlja kroz osudu, krivicu i usporedbe s drugom djecom. U medijima i na društvenim mrežama prisutni su stereotipni prikazi i stigmatizirajući jezik. Online stigmatizacija ima jedinstvene karakteristike: trajnost digitalnog traga, brzo širenje sadržaja, anonimnost počinitelja i 24/7 dostupnost.

Najteži oblik jest samo-stigmatizacija, odnosno internaliziranje negativnih poruka, pri čemu djeca počinju vjerovati da su oni sami problem. Corrigan i Watson (2002, str. 35) ističu da to vodi niskom samopoštovanju, socijalnoj anksioznosti i izbjegavanju traženja pomoći.

Posljedice stigmatizacije su duboke i višeslojne. Livingston i Boyd (2010, str. 2150) u svojoj meta-analizi pokazuju jasnu povezanost između percipirane stigme i povišenih razina depresije, anksioznosti i smanjenog samopoštovanja. Stigma dovodi do socijalne izolacije, gubitka prijatelja, smanjenih obrazovnih prilika, a u odrasloj dobi do poteškoća u zapošljavanju i povećanog rizika od zlouporabe supstanci i suicidalnih ponašanja (Rüsch i sur., 2014; Link i sur., 2008).

Art brut kao terapijski pristup

"Art brut" ili "sirova umjetnost" pojam je čiji je začetnik Jean Dubuffet, a označava umjetnička djela izvan okvira tradicionalne kulture i akademskog svijeta. Prema likovnim kritičarima, ova se likovna tehnika koristi kod samozvanih umjetnika, ljudi s mentalnim poteškoćama, zatvorenika, djece i amatera naglašavajući iskrenost, spontanost, originalnost i nesputanost u likovnom izričaju (Rhodes, 2000; Trevoz, 1995).

U radu s djecom s problemima u ponašanju, art brut pristup ima nekoliko ključnih prednosti:

1. **Demokratičnost i nerizičnost** - naglasak je na izrazu, ne na tehničkoj vještini, čime se eliminira strah od prosuđivanja
2. **Neposrednost i iskrenost** - dopušta izravan prijenos emocija koje su previše složene ili bolne za verbalizaciju
3. **Dokumentiranje puta** - djeca kroz niz radova mogu vidjeti vlastiti emocionalni i kognitivni napredak

Likovna terapija prepoznata je u praksi kao učinkovit pristup u radu s maloljetnicima koji imaju poremećaje u ponašanju. Okruženje stvoreno tijekom likovne terapije jest sigurno i prihvaćajuće, što je ključno za osjetljive skupine.

Inkluzivni model i neurodiverzitetski pristup

Suvremeni pristupi naglašavaju potrebu odmaka od redukcionističkog medicinskog modela, koji probleme u ponašanju promatra kao poremećaje "unutar djeteta". Inkluzivni model, koji zagovaraju autori poput Bouillet (2018), usmjeren je na interakciju bioloških, psiholoških i socijalnih čimbenika.

Medicinski model, fokusiranjem na simptome i odstupanja od "norme", individualizira i patologizira ponašanje, zanemaruje utjecaj obitelji, škole i zajednice, pridonosi etiketiranju i premješta odgovornost s okruženja na dijete. Nasuprot tome, inkluzivni model naglašava da djeca ne trebaju biti "prilagođena sustavu", već da se sustav treba prilagoditi raznolikosti djece.

Hrvatski autori (Bouillet, 2018; Klasnić i Bouillet, 2019) ističu da škole često funkcioniraju prema implicitnom modelu "prosječnog učenika", čime djeca koja odstupaju postaju nevidljiva ili problematizirana. Klasnić i Bouillet (2019, str. 234) navode da učinkovita borba protiv stigme u školskom okruženju zahtijeva sustavan pristup koji uključuje: (1) kontinuiranu edukaciju nastavnika, (2) promjenu školske kulture kroz razvoj empatije i emocionalne inteligencije te (3) izravno uključivanje djece s teškoćama u donošenje odluka koje se tiču njihovog obrazovanja.

STUDIJA SLUČJA: BORBA PROTIV STIGMATIZACIJE DJECE S PROBLEMIMA U PONAŠANJU CENTRA ZA PRUAŽNJE USLUGA U ZAJEDNICI PULA-POLA

Metodologija

Istraživanje je provedeno kao kvalitativna studija slučaja (Yin, 2018) unutar Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola tijekom 2025. i 2026. godine. Sudionici su bili korisnici Centra – djeca i mladi s problemima u ponašanju – koji su sudjelovali u programu UPSHIFT (UNICEF-ov program socijalnog inoviranja).

Podaci su prikupljeni kroz tri komplementarne metode:

1. **Participativna akcija** kroz art brut radionice, vođene pod stručnim vodstvom mentora i likovnog umjetnika Damjana Bistričića. Radionice su se odvijale tjedno tijekom šest mjeseci, s naglaskom na slobodan, nesputan umjetnički izraz bez estetskih kriterija.
2. **Fokus-grupni razgovori** s djecom i mladima, vođeni prema načelima sigurnog prostora i aktivnog slušanja (Rogers, 1957), s ciljem prikupljanja njihovih iskustava stigmatizacije.
3. **Analiza umjetničkih i tekstualnih radova** sudionika, uključujući crteže, skulpture, dnevničke zapise i grupne refleksije.

Podaci su analizirani tematskom analizom (Braun i Clarke, 2006), s naglaskom na identifikaciju ponavljajućih obrazaca i značenjskih cjelina koje se odnose na doživljaj stigmatizacije, proces osnaživanja kroz umjetnost i stvaranje alternativnih narativa.

Kontekst i sudionici

Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola pruža podršku djeci i mladima s problemima u ponašanju, uključujući one s ADHD-om, anksioznošću, depresijom i drugim izazovima. Sudionici ove studije (N=15) bili su u dobi od 13 do 18 godina. Svi sudionici imali su iskustvo stigmatizacije – bilo kroz školsko okruženje, medije, vršnjačke odnose ili online prostore.

Provedba art brut radionica

Art brut radionice odvijale su se u sigurnom, podržavajućem okruženju, bez vanjskih pritisaka i evaluacije. Voditelj radionica, Damjan Bistričić, naglašavao je da "nema krivo, nema ispravno" te da

"pogreške ne postoje". Ovakav pristup bio je radikalni odmak od svakodnevnih iskustava sudionika, koji su navikli na stalnu evaluaciju i osudu.

Sudionici su koristili različite likovne materijale – flomastere, boje, glinu, papir različitih tekstura – kako bi izrazili svoja unutarnja stanja. Radionice su uključivale nekoliko specifičnih tehnika:

- **Tehnika "dvostrukog portreta"** - sudionici su crtali sebe onako kako ih vide "vanjske etikete" (društvene predrasude), a potom sebe onakve kakve sebe poznaju (sa snovima, strahovima, talentima)
- **Transformacija negativnih poruka** - sudionici su precrtavali negativne naslove ili komentare, pretvarajući ih u karikature ili pored njih pisali vlastitu verziju priče
- **Mapiranje emocija** - korištenje boja i oblika za vizualizaciju složenih emocionalnih stanja

REZULTATI I RASPRAVA

Iskustva stigmatizacije

Fokus-grupni razgovori otkrili su duboku i sveprisutnu stigmatizaciju s kojom se sudionici svakodnevno suočavaju. Jedna sudionica opisuje prelazak u novu školu: "Čuli su odakle dolazim i odmah su mislili da će biti tučnjava, da ću krasti, što ja znam. Nisu mi dali ni šansu. Samo su šutjeli kad bih ušla u razred. Kao da sam zarazna." (L., 15 godina)

Posebno su bolna iskustva vezana uz medijsku stigmatizaciju. Kako navodi jedna sudionica: "Na Facebooku sam vidjela komentar na vijest o nama: 'Takve treba zatvoriti, ne tretirati.' Plakala sam cijelu noć. Kako netko tko me ne poznaje može tako nešto reći? Kao da sam samo etiketa." (L., 16 godina)

Sudionici su prepoznali da mediji često stigmatiziraju njihovu zajednicu: "Danas su opet pisali o nestaloj djeci u gradu. Čitali smo na mobitelu. Svi su znali da se misli na nas, domaše. Kao da smo mi neka opasna vrsta. Ne osjećam se problematično. Osjećam se usamljeno." (M., 17 godina)

Art brut kao jezik dekonstrukcije stigme

Sudionici su art brut radionice opisali kao prostor slobode i prihvaćanja. Jedan sudionik navodi: "Prvi put na radionici kod Damjana. Rekao je: 'Nema krivo, nema ispravno. Neka ruka vodi.' Nisam vjerovao. Uvijek mi govore što da radim, kako da se ponašam. Ali na tom bijelom papiru... počeo sam crtati lica. Ispostavilo se da su sva bila tužna. Izašlo je samo tako. Damjan nije rekao ništa, samo je kimnuo. Kao da je razumio bez riječi. Čudan osjećaj, da te netko vidi, a da te ne prosuđuje." (B., 15 godina)

Kroz art brut izraz, sudionici su uspjeli verbalizirati ono što riječima nisu mogli. Kako navodi jedna sudionica: "Pokazali smo prve skice za slikovnicu. Mislim da su Teti Manueli zasuzile oči, ali nije htjela pokazati. Osjećam da kroz ove slike možemo reći ono što nam riječi oduzimaju." (A., 16 godina)

Sudionici su razvili metaforički jezik za opisivanje svojih emocionalnih stanja: "Moja ljutnja je crvena i oštra. Ali moja tuga je plava i mekana. Ima ih obje." (sudionica, 14 godina) Ovakvo simboličko izražavanje omogućilo je eksternalizaciju problema i odvajanje identiteta od stigmatizirajućih etiketa.

Od ranjivosti do autorstva

Proces umjetničkog izražavanja transformirao se u kolektivno djelovanje i stvaranje resursa za širu zajednicu. Sudionici su zajednički kreirali:

Slikovnicu "Moje ime je..." - vizualni manifest otpora koji kroz ilustracije i kratke tekstove prikazuje svijet kroz oči djece koja su često marginalizirana. Slikovnica predstavlja više od zbirke ilustracija, to je njihov umjetnički glas koji govori ono što riječi ponekad ne mogu izreći. Jedan sudionik opisuje svoje iskustvo: "Bilo mi je super sudjelovati u izradi ove slikovnice, to je moja glava nacrtana na slikama. Iznenadio sam se kako izgledam. Baš je bilo zabavno." (sudionik, 13 godina) Druga sudionica dodaje: "Bilo je super raditi na slikovnici, na trenutak su nestali svi problemi. Voljela bih se popraviti i biti bolja." (sudionica, 14 godina) Posebno je snažan doživljaj prikazivanja slikovnice publici: "Kada smo čitali tekst slikovnice u Prelogu, cijela dvorana je plakala i veliki i mali. To nas je još više povezalo. Znali smo da je to priča svih nas." (sudionik, 17 godina)

Priručnik "Kako pobijediti stigmatizaciju djece s problemima u ponašanju" - praktični vodič koji sadrži teorijski okvir, zakonske mehanizme zaštite, smjernice za medijsko izvještavanje, tehnike za rad s djecom i check-liste za različite dionike (nastavnike, roditelje, novinare).

Osnaživanje i transformacija identiteta

Sudionici su izvijestili o značajnim promjenama u samopercepciji i osjećaju vlastite vrijednosti. Kako jedan sudionik zaključuje: "Znam da stigmatizacija neće nestati preko noći. Ali sada znam i nešto drugo – da ja nisam sama. Da imam glas. I da taj glas može doprijeti do onih koji su spremni slušati." (sudionica, 16 godina)

Posebno je značajno iskustvo javnog predstavljanja projekta: "I kad god me netko ponovo etiketira, sjetit ću se svih nas kako predstavljamo projekt, puni straha, ali i hrabrosti. Kako smo bili ponosni kada je završilo i kada smo odlučili da ne dopuštamo da netko drugi priča o nama, a nije nas ni upoznao." (sudionik, 17 godina)

Sudionici su razvili i vlastite osnažujuće fraze koje koriste u suočavanju sa stigmatizacijom: "Ne želim biti 'bivši'. Želim biti 'budući'." (sudionik, 15 godina) "Art brut = brutalno iskreno. To sam ja." (sudionik, 16 godina)

ZAKLJUČAK

Ova studija slučaja potvrđuje da se učinkovita borba protiv stigmatizacije djece s problemima u ponašanju ne može voditi isključivo kroz top-down pristupe ili isključivo kroz medicinski model koji dijete promatra kao "problem". Umjesto toga, ključ uspjeha leži u nekoliko međusobno povezanih čimbenika.

Prvo, nužno je uključivanje autentičnog glasa djeteta. Djeca i mladi moraju biti aktivni sudionici, a ne samo objekti intervencija. Kada im se pruži siguran prostor i povjerenje, oni postaju najbolji tumači vlastitog iskustva i najsnažniji zagovornici promjene.

Drugo, kreativni izraz kao jezik, posebno kroz art brut tehniku, omogućuje izražavanje onoga što je previše složeno ili bolno za verbalizaciju. Umjetnost postaje most između unutarnjeg svijeta djeteta i vanjske stvarnosti, omogućujući dekonstrukciju stigme na način koji riječi ne mogu.

Treće, participativni model rada rezultira stvaranjem praktičnih, primjenjivih alata. Za razliku od brojnih intervencija koje ostaju na razini individualnog terapijskog rada, ovaj model proizvodi resurse (slikovnice, priručnike, smjernice) koji imaju potencijal za širu društvenu promjenu.

Četvrto, neophodan je multidisciplinarni pristup. Borba protiv stigme zahtijeva koordinirane napore obrazovnog, socijalnog, pravnog i medijskog sustava, pri čemu svaki dionik ima specifičnu ulogu i odgovornost.

Krkar Ahmedović, Učović i Horvatić (2026) naglašavaju da je smanjenje stigmatizacije moguće postići edukacijom koja zamjenjuje strah sa znanjem, medijima koji odabiru odgovornost umjesto senzacionalizma, pristupom koji vidi cijelu osobu, a ne samo njen izazov i, iznad svega, slušanjem i uključivanjem djece i mladih u rješavanje problema koji se njih najviše tiču.

Kako zaključuje tim Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola: "Najveći dio borbe protiv stigme ne vodi se na tribinama, već u tišini, u sigurnoj prostoriji, u razgovoru u kojem dijete konačno čuje: 'Vjerujem ti. I vjerujem u tebe.' To je trenutak kad se unutarnja, a potom i vanjska priča, počinje mijenjati."

Ograničenje ove studije leži u njezinoj specifičnosti, riječ je o studiji jednog slučaja, što ograničava generalizaciju nalaza. Međutim, bogatstvo i dubina prikupljenih podataka, kao i dosljednost nalaza s postojećom literaturom, upućuju na to da ovaj participativni umjetnički model ima potencijal za širu primjenu. Buduća istraživanja trebala bi ispitati primjenjivost ovog modela u različitim kulturnim i institucionalnim kontekstima, kao i njegove dugoročne učinke na smanjenje stigmatizacije i poboljšanje ishoda za djecu s problemima u ponašanju.

Literatura

1. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). APA Publishing.
2. Bouillet, D. (2018). S one strane inkluzije djece rane i predškolske dobi: izvješće o provedenoj analizi pristupačnosti kvalitetnog ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja djeci u ranjivim situacijama u Hrvatskoj. Ured UNICEF-a za Hrvatsku i Pučko otvoreno učilište „Korak po korak”
3. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
4. Corrigan, P. W., & Watson, A. C. (2002). The paradox of self-stigma and mental illness. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9(1), 35-53.
5. Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
6. Ivšac Pavliša, J., & Ljubešić, M. (2020). Stavovi učenika osnovnih škola prema vršnjacima s teškoćama u razvoju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56(2), 150-165.
7. Jurčević Lozančić, A. (2021). Medijski prikaz osoba s invaliditetom u hrvatskim online medijima: analiza diskursa. *Medijska istraživanja*, 27(1), 75-95.
8. Klasnić, I., & Bouillet, D. (2019). Izazovi inkluzije učenika s teškoćama u razvoju u redovite osnovne škole: perspektive nastavnika. *Život i škola*, 65(1), 225-240.
9. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta. (1989).

10. Krakar Ahmedović, M., Ucović, E., & Horvatić, S. (2026). *Kako pobijediti stigmatizaciju djece s problemima u ponašanju*. Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola.
11. Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27, 363-385.
12. Link, B. G., i sur. (2008). The social course of mental illness. *Annual Review of Sociology*, 34, 71-93.
13. Livingston, J. D., & Boyd, J. E. (2010). Correlates and consequences of internalized stigma for people living with mental illness. *Social Science & Medicine*, 71(12), 2150-2161.
14. Rhodes, M. (2000). *Outsider art: Spontaneous alternatives*. Thames & Hudson.
15. Rogers, C. R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting Psychology*, 21(2), 95-103.
16. Rüsch, N., i sur. (2014). Does the stigma of mental illness contribute to suicidality? *The British Journal of Psychiatry*, 204(6), 426-429.
17. Trevoz, M. (1995). *Art Brut*. Skira.
18. World Health Organization. (2001). *The World Health Report 2001: Mental health – New understanding, new hope*. WHO.
19. Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage Publications

STIGMATIZATION OF CHILDREN AND YOUTH WITH BEHAVIORAL PROBLEMS

Summary

Stigmatization is a complex social process (Goffman, 1963; Link & Phelan, 2001) that categorizes children with behavioral problems as 'others', leading to their labeling, social distance, and discrimination. This stigma, often stemming from ignorance and fear, manifests in schools, families, and the media, and becomes internalized as self-stigmatization, with serious consequences for the child's psychosocial health and development. Contemporary approaches emphasize the need for a shift from the medical (deficit) model toward a bio-psychosocial and inclusive model.

The aim of this research is to examine the process and outcomes of a participatory, arts-based intervention in combating the stigmatization of children and youth with behavioral problems, through a case study of the Pula-Pola Community Service Center. A qualitative case study methodology was applied. Data were collected through participatory action within the UPSHIFT program, including art brut workshops, focus group discussions with children and youth, and an analysis of their artistic and textual works.

The research identified two key themes. First, the participatory artistic approach (art brut) proved to be a powerful tool for deconstructing stigma, enabling children to express and transform their experiences and become authors of their own narrative. Second, this process resulted in the creation of practical, multidisciplinary tools (a picture book titled "My Name Is...", manuals) that offer concrete guidelines for various stakeholders in preventing stigmatization. The study confirms that effective anti-stigma efforts are based on incorporating the child's voice and creative expression. The participatory, arts-based model not only strengthens individual resilience but also creates authentic resources that foster changes in perception and practice within the broader community, promoting a more inclusive society.

Keywords: *stigmatization, behavioral problems, participatory action, art brut, inclusion.*

ULOGA VRTIĆA I ŠKOLE U OTKLANJANJU NEPRAVILNOG GOVORA KOD DJECE PREDŠKOLSKOG I MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Vera Barjaktarović Tomanović

Profesorica razredne nastave²⁷⁷

Osnovna škola „21. maj“, Podgorica, Crna Gora

Apstrakt: Mi, učitelji, suočavamo se sa sve većim brojem djece koja imaju poteškoća u izgovaranju pojedinih glasova. Taj problem nije izražen samo kod djece školskog, već i predškolskog uzrasta, pa možda i u većoj mjeri. Polazeći od činjenice da je govor temelj komunikacije, veoma je značajno da se rano prepoznaju govorno-jezičke teškoće i blagovremeno se otklone. Govorne smetnje mogu značajno uticati na njihov uspjeh u školi, samopouzdanje, socijalizaciju i emocionalni razvoj. Ovaj rad ima za cilj da prikaže i analizira ulogu vrtića i škole u identifikaciji i otklanjanju nepravilnog govora kod djece predškolskog i ranog školskog uzrasta. Vaspitači/ce i učitelji/ice mogu imati značajnu ulogu da ukažu na govorno-jezičke probleme i podsticaj vježbi koje će ih ublažiti i otkloniti. Sa polaskom djeteta u prvi razred, nepravilan govor dolazi do izražaja. Saradnja roditelja, učitelja, logopeda i drugih stručnih lica mogu značajno doprinijeti ispravljanju govornih poteškoća kod djece. U ovom radu će se razmotriti ključni elementi razvoja govora, najčešće nepravilnosti u izgovoru, kao i faktori koji utiču na njihov nastanak i otklanjanje. Posebna pažnja posvećena je ulozi vaspitača i učitelja koji kroz svakodnevni rad mogu doprinijeti govorno-jezičkom razvoju djece. Analiziraće se aktivnosti koje doprinose korekciji nepravilnog govora, kao i značaju saradnje sa logopedom i roditeljima u cilju stvaranja podrške djetetu. Obavljeno je istraživanje u kojem su praćeni indikatori artikulacije i fonološki vokabular djece. Zaključuje se da vrtić i škola, kao najvažnije razvojno okruženje, imaju ključnu ulogu u stvaranju uslova za identifikaciju, prevenciju i otklanjanje nepravilnosti u govoru djece.

Ključne riječi: *pravilan govor, nepravilnosti u izgovoru, vrtić, škola, prevencija*

Uvod

Govor je primarna komunikacija među ljudima. Uči se od prvog dana rođenja, od prvog plača i gukanja, ponavljanja riječi majke i oca. Kao osnovno sredstvo komunikacije, govor je najvažniji faktor za kognitivni i socijalni razvoj djeteta. Ukoliko su uredno razvijeni svi organi govora i sluha, utoliko će se pravilno razvijati normalan govor. Pravilan govor omogućava da se djeca uspješno povežu sa okolinom, izraze svoje misli, osjećanja i potrebe.

Međutim, na razvoj govora utiču mnogi faktori. Na prvom mjestu je porodica, kao osnovna ćelija svakog društva. Posebno mjesto zauzimaju vrtić i škola, kao ključne socijalizacijske sredine. U svim ovim sredinama dijete razvija komunikaciju, jezičke sposobnosti i usvaja pravila lijepog izražavanja (Milatović, 2011).

U posljednje vrijeme primijetan je porast broja djece sa nepravilnostima u izgovaranju pojedinih glasova kako u predškolskom, tako i u mlađem školskom uzrastu. Tokom predškolskog

²⁷⁷ vbtomanovic@gmail.com

perioda ove poteškoće često ostaju nedovoljno prepoznate ili roditelji ne žele da prihvate rješavanje “problema” na koji im se ukazuje.

Govorne poteškoće se u punom obliku ispoljavaju kada dijete krene u školu. Učenici, koji nepravilno izgovaraju određene glasove, imaju problema u čitanju, pisanju, razumijevanju nastavnih sadržaja i aktivnom učešću u nastavi. Često su ta djeca nesigurna, povučena i izbjegavaju komunikaciju sa vršnjacima. Sve to može da utiče i na smanjeno samopouzdanje i socijalne odnose učenika.

Vaspitači i učitelji imaju veoma značajnu ulogu u ovom procesu, jer su često prvi koji uočavaju probleme u govoru. Oni imaju mogućnost da rano uoče govorne poteškoće i iniciraju saradnju sa roditeljima i logopedima. Prevencija i korekcija govora je kontinuirani proces koji treba da započne tokom predškolskog perioda i da se nastavi tokom ranog školskog perioda, ukoliko se ne otkloni. Ako roditelji pravovremeno intervenišu može značajno doprinijeti da se problemi ublaže ili potpuno otklone (Brković, 2011).

Prije polaska u školu, u predškolskom periodu, kod djece bi govor trebao da bude potpuno razumljiv, dobro artikulisan i gramatički korektan. Djeca bi trebalo da razumiju govor odraslih, da ispričaju događaje koji su se desili tokom dana, da ispričaju priču, nauče pjesmu...Sa njegovim napredovanjem, dijete postaje sposobno da se izražava na složeniji način, da se snalazi u različitim situacijama, a to svakako utiče i na njihov uspjeh i napredak u školi (Selimović & Karić, 2010).

Ovde ćemo se osvrnuti, iz ugla nastavnika, kao neposrednog učesnika u obrazovanju, na uticaj nepravilnog govora na nastavni proces, kao i analizirati ulogu vrtića i škole u njegovom identifikovanju i otklanjanju. Dat je poseban osvrt na timsko djelovanje svih aktera koji učestvuju u vaspitno-obrazovnom procesu.

Govor kao faktor razvoja

Najvažnija i najsloženija ljudska sposobnost je govor. Zbog toga su ljudi napredniji od ostalih živih bića. On predstavlja ključnu ulogu u razvoju svakog pojedinca. Važan je faktor u razvoju mišljenja, učenja i socijalnih odnosa.

Prema Guillaume-u govor se može definisati kao socijalizirani sistem znakova, a oni prema porijeklu mogu biti prirodni i namjerni.

Govor ima presudnu ulogu u kognitivnom razvoju djeteta. Kroz socijalnu interakciju i komunikaciju, dijete razvija mišljenje, pa spoljašnji govor vremenom postaje unutrašnji, koji utiče na razvoj viših mentalnih funkcija. Govor i mišljenje se uporedo i ravnomjerno ne razvijaju. Tokom njihovog razvitka krivulje se više puta spajaju, razilaze, ali i poravnavaju i teku u izvesnim razdobljima. Može se reći da mišljenje i govor imaju različite razvojne korjene. To je proizašlo iz činjenice da su vršena mnoga istraživanja na čovekolikim majmunima i potkrijepila te činjenice (Vigotski, 1983).

Razvoj govora počinje veoma rano kao interakcija između bioloških predispozicija i socijalne sredine. Mnogi naučnici smatraju da je razvoj govora povezan sa sazrijevanjem mozga. Savremena istraživanja pokazuju da biološka osnova nije dovoljna ako nema stimulacije iz okruženja, najviše kroz komunikaciju sa odraslima. Govor značajno utiče i na socijalni razvoj, jer omogućava da dijete izrazi emocije, ostvari kontakte i razumije društvene norme. Djeca koja imaju razvijene govorne sposobnosti lakše funkcionišu u društvenom okruženju, bez problema se uklapaju u društvo i ostvaruju kvalitetnije odnose sa vršnjacima, razvijaju empatiju (Guillaume, 1958).

U obrazovnom procesu govor je veoma bitan. Sposobnost djeteta da se jezički izrazi utiče na uspjeh u učenju, posebno u nastavnim predmetima koji zahtijevaju razumijevanje i interpretaciju naučenog gradiva, odnosno informacija. Problemi u govoru mogu dovesti do poteškoća u čitanju, pisanju i opštem napredovanju iz svih oblasti.

Zato se i kaže da govor predstavlja ključni faktor razvoja, jer povezuje kognitivni, socijalni i obrazovni aspekt ljudskog funkcionisanja. Njegov razvoj je rezultat složene interakcije između nasljeđa i sredine.

Poznati naučnik Čomski pravi jasnu razliku između govora i jezika. Po njemu je jezik unutrašnji mentalni sistem, tj. urođena sposobnost čovjeka a ne nešto što se uči kroz iskustvo. Govor je spoljašnja realizacija jezika. On smatra da govor može biti nesavršen, ali to ne znači da individua ne poznaje jezik. Ljudi se rađaju sa univerzalnom gramatikom, tj. skupom osnovnih pravila koja su svojstvena svim jezicima. Proučavanje jezika povezuje sa proučavanjem strukture ljudskog uma (Čomski, 1979).

Faze govora

Najintenzivniji razvoj govora i jezika se odvija u prve tri godine života. Mnogi psiholozi su se bavili fazama govora. Kod većine podjela se svodi na pet faza.

1. Predverbalna faza – glasovi nemaju značenje (gugutanje, brbljanje),
 2. Prve riječi – javljaju se prve smislene riječi koje često imaju šire značenje,
 3. Dvočlani iskazi – dvije riječi, bez gramatičkih oblika,
 4. Telegrafski govor – kratke rečenice u kojima nema veznika i pomoćnih riječi,
 5. Razvijeni govor – jasne, pravilne i složene rečenice.
- (Jerković & Zotović, 2010).

U djelu Razvojna psihologija profesor Brković vrši podjelu faza govora na sljedeći način:

1. Prelingvistička faza (plač, gugutanje, brbljanje),
 2. Lingvistička faza – početak govora,
 3. Faza iskaza od dvije riječi – povezivanje riječi,
 4. Telegrafski govor – kratke rečenice bez gramatičkih elemenata,
 5. Razvijeni govor – usvajanje gramatike.
- (Brković, 2011).

U suštini, podjela je ista, ali je razlika u terminima i načinu objašnjenja pomenutih faza. Prvi koriste jednostavnije, opisne nazive faza, daju fokus na konkretne oblike govora ("telegrafski govor"). Drugi naglašava prelaz sa biološkog na jezički razvoj govora.

Svako dijete je individual za sebe. Iako su faze univerzalne, njihov tempo razvoja se razlikuje od djeteta do djeteta.

Nepravilnosti u govoru

Za nepravilan govor smatramo svaki onaj govor koji ima bilo koja odstupanja iz različitih razloga. Često dijete ne može pravilno da izgovori neke glasove, miješa ih, izostavlja, nepravilno izgovara slogove i cijele riječi, a rječnik mu/joj može biti dovoljno bogat, pa čak i gramatički ispravan. Na taj način postaje nejasan i nerazumljiv za slušaoca.

Vršena je podjela nepravilnosti govora od strane više naučnika.

1. Poremećaji izgovora (artikulacije)
 - * Dislalija – nepravilno izgovaranje glasova
2. Poremećaji tečnosti (fluencije)
 - * Mucanje – ponavljanje, zastoje u govoru
 - * Tahilalija (brzopletost) – nerazumljiv govor
3. Poremećaji glasa
 - * Disfonija – kvalitet glasa je poremećen (promuklost)
 - * Afonija – potpuni gubitak glasa

4. Poremećaji jezika

- * Alalija – nerazvijen govor kod djece
- * Afazija – gubitak ili oštećenje govora (najčešće zbog oštećenja mozga)
- * Disfazija – djelimično oštećen razvoj jezika

(Jerković & Zotović, 2010).

Sličnu podjelu je dao i professor Brković (2011). Razlika je u terminologiji, ali su isti nazivi poremećaja.

Nepravilan govor – uzroci

Nepravilan govor ili govorno-jezički poremećaji nastaju najčešće kombinacijom više uzroka, rijetko je u pitanju samo jedan. Obično se radi o kombinaciji bioloških, kognitivnih i socioloških faktora. Ovim problemima se uglavnom bave logopedija, lingvistika i neurologija.

- Neurološki uzroci direktno utiču na govor, jer se odnose na oštećenja govornih centara (cerebralna paraliza, autizam...);
- Slušni problemi koji su vezani za oštećenja sluha ili upale uha u ranom djetinstvu;
- Anatomske i fiziološke uzroci koji se odnose na mehaničke prepreke jer onemogućavaju pravilnu artikulaciju glasova;
- Kognitivni i razvojni faktori koji se odnose na kašnjenje u razvoju jezika, probleme s pamćenjem;
- Psihološki i emocionalni uzroci koji su vezani za stres, anksioznost ili neku traumu;
- Socijalni faktori koji se odnose na slabiju verbalnu komunikaciju, i u novije vrijeme prekomjernu upotrebu ekrana umjesto razgovora;
- Genetski uzroci koji se odnose na nasljedni faktor (Brković, 2011).

Naučno gledano, govor je kombinacija neurologije, anatomije i socijalne stimulacije. Ako se jedna karika prekine ili popusti, dolazi do nepravilnosti. Pošto je dječji mozak “plastičan”, većina ovih uzroka se može uspješno otkloniti uz pomoć logopedskih tretmana.

Identifikacija nepravilnog govora u vrtiću i školi

Identifikovati govor znači uočiti ga, prepoznati i procijeniti govorno-jezička odstupanja kod djece. Vrtić i škola su jako važna okruženja, jer se upravo tu najranije primijete odstupanja. Često vaspitači/ice i učitelji/ice prvi primijete problem, jer dijete mnogo vremena provede u grupi. Mogu ih uočiti kroz svakodnevnu komunikaciju, razne aktivnosti i standardizovane testove. Važno je istaći da oni ne postavljaju dijagnozu, ali pokreću proces. Cilj je da se dijete što ranije uputi kod logopeda koji će u saradnji sa roditeljima doći do najboljeg ishoda.

Logoped/ica ima zadatak da odradi skrining, tj. kratki test za rano otkrivanje, a zatim standardizovane testove gdje će vršiti detaljnu procjenu govora i jezika. Problem se smatra ozbiljnim kada dijete odstupa od svojih vršnjaka, ne napreduje u svakodnevnom radu i aktivnostima, izbjegava komunikaciju i ima problema u savladavanju gradiva.

Uloga vaspitača/ica i učitelja/ica

Vaspitač/ica i učitelj/ica trebaju da prepoznaju govorno-jezička odstupanja, vode bilješke o djetetu, razgovaraju s roditeljima i upute ga/ju kod logopeda. Mnogo je važno da dijete ne bude etiketirano i ismijavano kako od strane svojih vršnjaka, tako i od strane vaspitača/ica i učitelja/ica. Lijepo bi bilo da se komunicira s njim/njom na način da se uključe gestovi, mimika i kontakt očima. Ne treba dijete prekidati u govoru ili dovršavati rečenicu, jer njima treba više vremena za obradu i

produkciju. Važno je i da vaspitači/ce i učitelji/ice sporo, jasno i pravilno govore, jer djeca uče imitacijom.

Tokom boravka u vrtiću vaspitači/ice bi trebali da primjenjuju jezičke igre, vježbe izgovora, čitanje i pričanje priča (bajke, basne...), dramatizaciju tekstova. Da bi se govor pravilno razvijao, u prvi plan se postavljaju govorne igre imitiranja, ponavljanje i reprodukovanje dječijih priča, dijaloške vježbe – učenje kroz igru (Mrkalj, 2016).

Sve ove aktivnosti doprinose da se govor razvija na prirodan i djetetu prihvatljiv način.

Sva dosadašnja istraživanja su pokazala da su bili bolji rezultati kod rane intervencije, da je došlo do boljih rezultata u učenju, a i u socijalizaciji.

Najčešće greške u radu vaspitača/ica i učitelja/ica

Vaspitači/ce i učitelji/ice imaju veliku ulogu u sveopštem razvoju djeteta. Međutim, u njihovom radu ima i dosta grešaka. Pošto je razvoj govora najintenzivniji u predškolskom periodu, najčešće greške se dešavaju kada:

- odrasli ignorišu problem, smatraju da će ga dijete “prerasti”;
- ispravljaju dijete direktno, na pogrešan način;
- insistiraju da dijete govori kada nije spremno;
- upoređuju ga sa drugom djecom, čak i sa bratom (sestrom);
- ne sarađuju sa roditeljima i logopedom/icom;
- miješaju govorne smetnje sa smanjenom inteligencijom ili neposlušnošću;
- nemaju dovoljno strpljenja i vremena za odgovor.

Saradnja sa roditeljima i logopedom/icom

Od presudnog značaja je saradnja vrtića/škole sa roditeljima i logopedom/icom. Često su roditelji ti koji ne prepoznaju problem, zanemaruju ga, a to dovodi do njegovog produbljenja. Veoma je važno da roditelji na vrijeme reaguju, da ne “bježe” od problema, da pravilno govore tokom komunikacije sa djetetom.

Redovna komunikacija sa logopedom/icom i zajedničko praćenje djeteta u smislu njegovog/njenog napredovanja mogu dati najbolje rezultate.

Većina nastavnika uočava veće prisustvo govornih poteškoća kod učenika i da je u porastu broj djece sa tim problemima. Nastavnici su saglasni da ovi učenici imaju manje samopouzdanja i rjeđe učestvuju u usmenim aktivnostima. To značajno utiče na njihovo učešće u nastavi i manju angažovanost tokom raznih školskih aktivnosti.

Uočeno je da saradnja sa roditeljima nije uvijek na zadovoljavajućem nivou, što značajno otežava napredak djeteta. Neadekvatna i nedovoljna saradnja sa roditeljima predstavlja veliki problem, dok su u situacijama dobre saradnje uočeni značajni pomaci.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je da se kod djece ranog školskog uzrasta ispita učestalost, vrste i karakteristike poremećaja u govoru, ali i da se utvrdi povezanost između govorno-jezičkog razvoja sa faktorima iz okruženja (porodica, vrtić, škola, rana intervencija).

Takođe, cilj ovog rada je da se ispita uticaj govornih poteškoća na nastavu, značaj ranog prepoznavanja i adekvatnog pedagoškog pristupa, kao i značaj za unapređivanje odnosa škole i roditelja u njihovom prevazilaženju.

Metode i uzorak

Tokom istraživanja koristila sam deskriptivnu metodu, a uzorak su činili učenici prvog razreda OŠ “21. maj” iz Podgorice. Istraživanje je rađeno na uzorku od 100 učenika.

Na početku školske godine je primijećen veliki broj djece sa govorno-jezičkim poteškoćama. Intenzivno je praćen njihov razvoj. Sva djeca su ispitivana pojedinačno da bi se jasno izdvojili svi glasovi koje učenik/ca pravilno ne izgovara. Kontinuirano se obavljala provjera tokom mjeseca septembra i polovine oktobra. Učitelj/ica je vodio/la bilješke o djetetu, tako da je odmah imao/la informacije o napretku svakog djeteta ponaosob.

Na osnovu metodičkih principa koji se koriste u nastavi jezika može se pouzdano reći da kod djece treba testirati koliko je razvijeno pravilno, tačno i razumljivo izražavanje. (Milatović, V. 2011).

U procjeni govorno-jezičkih smetnji kod djece, prema metodičkim principima nastave jezika, potrebno je da se testira artikulacija glasova, fonematski sluh, leksički razvoj, gramatičku pravilnost, rečenično izražavanje, razumijevanje govora, vještina komunikacije i prozodijske elemente govora.

Svi ovi elementi su praćeni kod djece prvog razreda. Napravljena je lista za procjenu govorno-jezičkih sposobnosti djece. Za svaku stavku koristila sam skalu:

- 1 – nije razvijeno
- 2 – djelimično razvijeno
- 3 – uglavnom razvijeno
- 4 – potpuno razvijeno.

U analizi rezultata korišteni su deskriptivni, statistički i interpretativni postupci.

Rezultati i diskusija

Na osnovu istraživanja dobijeni su sljedeći rezultati.

Tabela 1. Govorno – jezička smetnja

Govorno – jezička smetnja	Broj učenika	Procenat (%)
Ne izgovara glasove S, Š, Ž	11	11%
Ne izgovara glasove Č, Dž, Đ	12	12%
Miješa glasove Lj i J	5	5%
Miješa glasove R i L	12	12%
Ne izgovara pravilno glas R	14	14%
UKUPNO	54	54%

Dobijeni rezultati ukazuju da su kod učenika ranog školskog uzrasta značajno zastupljene govorno-jezičke smetnje i da procenat prelazi 50%. To ukazuje da pojedini učenici imaju više od jedne govorno-jezičke poteškoće. Ova pojava nije rijetkost, već se često javlja u praksi.

Najzastupljenija smetnja je nepravilno izgovaranje vibrantnog glasa R. Ovaj rezultat je očekivan, jer glas R spada u artikulaciono najzahtjevniji glas i obično se kasnije usvaja u odnosu na druge glasove. Značajna zastupljenost je uočena kod glasova koji su artikulaciono i auditivno slični. To ukazuje na poteškoće u diferencijaciji glasova. Ove smetnje mogu uticati na uspješno usvajanje čitanja i pisanja. U skladu sa saznanjima iz logopedije i razvojne psihologije, ovi glasovi spadaju među najzahtjevnije za ustavanje.

Neznatno manji procenat su učenici koji imaju poteškoća u izgovaranju glasova S, Š i Ž. Ovi glasovi zahtijevaju preciznu koordinaciju govornih organa. Ukoliko se smetnje ne otklone ili se nepravilno usvoje, to može uticati na razumljivost govora i pravopis. Iz tabele se vidi da se najrjeđe

javlja smetnja koja se odnosi na miješanje glasova Lj i J. Ni ovu poteškoću ne treba zanemarivati, jer može uticati na pravilno čitanje i pisanje.

Na osnovu dosadašnjeg iskustva, a i u razgovoru sa mnogim kolegama/inicima, za učitelje/ice je mnogo teže kada dijete u govoru vrši supstituciju glasova, nego kada ima problem sa nepravilnim izgovaranjem glasa R. To se najviše odražava u drugom razredu kada počinje opismenjavanje. Pošto u Crnoj Gori djeca kreću u prvi razred sa šest godina, to daje mogućnost da se reaguje na vrijeme.

Zaključuje se da ovi rezultati potvrđuju značaj rane identifikacije i pravovremene intervencije u radu sa djecom koja imaju govorno-jezičke poteškoće. U ovim situacijama vaspitači/ice i učitelji/ice imaju ključnu ulogu, jer mogu uočiti odstupanja u govoru i uputiti dijete na dalju stručnu procjenu. Veoma je važna i kontinuirana saradnja između škole, roditelja i stručnjaka iz oblasti logopedije.

Posmatrano u globalu, rezultati ovog istraživanja ukazuju da su smetnje ovog tipa dosta česte kod djece ranog školskog uzrasta i na taj način zahtijevaju sistematičan i stručno utemeljen pristup radi njihovog prevazilaženja. Sve to doprinosi sprečavanju negativnih posljedica na dalji obrazovni i socijalni razvoj djeteta.

Zaključak

U savremenom obrazovanju govorne poteškoće kod djece predstavljaju značajan izazov. To utiče ne samo na nastavni process, već i na cjelokupni razvoj djeteta. Ovo istraživanje je imalo za cilj da ukaže na mogućnost sistematskog praćenja razvoja govornih teškoća jedne generacije učenika, kao i svakog pojedinca od predškolskog perioda, pa nadalje, a posebno tokom prvog razreda. U otklanjanju nepravilnog govora vrtić i škola imaju ključnu ulogu u ranom prepoznavanju, a zatim i u njihovom otklanjanju. Učitelji/ice, kao važan faktor u obrazovanju i vaspitanju djece, imaju mogućnost da dijete prate od prvog razreda pa nadalje. Oni imaju zadatak da uoče problem, prilagode nastavu i iniciraju saradnju sa logopedom/icom i roditeljima. Na taj način bi se vidjelo koliko su svi učesnici u nastavnom procesu doprinijeli da se problem kod određenog djeteta ukloni. Veoma je važno jačati kulturu usmenog izražavanja, jer predstavlja dominantnu oblast rada u pripremljenoj nastavi. Da bi razvoj govorne kulture išao uzlaznom putanjom, u nastavni proces bi trebalo uvoditi igre koje podstiču njihov psihofizički razvoj (Mrkalj, 2016). Kroz igru dijete usvaja govor i jezik na jednostavan i prihvatljiv način. Roditeljima treba savjetovati da s djetetom što više razgovaraju i kvalitetno provode slobodno vrijeme. Djeci treba čitati razne slikovnice, priče, bajke, basne... Pošto je porodica djetetovo prirodno okruženje, treba im dati priliku da što više razgovaraju i iskazuju svoje misli i osjećanja, ali im dati i povratnu informaciju o njihovim govorno-jezičkim pokušajima. Na taj način dječji rječnik će biti bogatiji, pravilno će formulisati rečenice i smisljeno odgovarati na postavljena pitanja. Pravilan razvoj govora i nesmetano uključivanje djece u nastavni process, moguće je ostvariti samo zajedničkim radom vrtića, škole i roditelja. Treba imati svijest da kultura govornog izražavanja ima veliki značaj kako za pojedinca, tako i za društvo u cjelini. Pojedinač postaje obrazovaniji i sposobniji da gradi zdrave odnose u svojoj zajednici, pa i šire.

Literatura:

1. Guillaume, P. (1958). Psihologija, Pedagoško-književni zbor: Zagreb
 2. Čomski, N. (1979). Gramatika i um, Nolit: Beograd
 3. Vigotski, L. (1983). Mišljenje i govor, Nolit: Beograd
 4. Jerković, I. i Zotović, M. (2010). Razvojna psihologija, Futura publikacije: Novi Sad
 5. Selimović, H. i Karić, E. (2010). Učenje djece predškolske dobi, Edukacijski fakultet: Travnik.
- Dostupno na: www.hrcak.srce.hr

6. Brković, A.b(2011). Razvojna psihologija, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju: Čačak
7. Milatović, V. (2011). Metodika nastave srpskog jezika i književnosti u razrednoj nastavi, Učiteljski fakultet: Beograd
8. Mrkalj, V. Z. (2016). Uloga igre u razvoju kulture usmenog izražavanja dece predškolskog uzrasta, Nacionalni naučni skup sa međunarodnim učešćem: Jagodina. Dostupno na: www.fil.bg.ac.rs

THE ROLE OF KINDERGARTEN AND SCHOOL IN ADDRESSING SPEECH DISORDERS IN PRESCHOOL AND EARLY SCHOOL-AGE CHILDREN

Abstrakt: *We, as teachers, are faced with an increasing number of children who experience difficulties in pronouncing certain sounds. This problem is not present only among school-age children, but also among preschool children, perhaps even to a greater extent. Starting from the fact that speech is the foundation of communication, it is extremely important to recognize speech and language difficulties at an early stage and address them in a timely manner. Speech disorders can significantly affect children's academic achievement, self-confidence, socialization, and emotional development. The aim of this paper is to present and analyze the role of kindergarten and school in identifying and correcting speech irregularities in preschool and early school-age children. Preschool teachers and primary school teachers can play a significant role in pointing out speech and language problems and encouraging exercises that can alleviate and eliminate them. When a child begins the first grade, irregular speech often becomes more noticeable. Cooperation among parents, teachers, speech therapists, and other professionals can significantly contribute to correcting children's speech difficulties. This paper will examine the key elements of speech development, the most common pronunciation irregularities, as well as the factors that influence their occurrence and correction. Particular attention is given to the role of preschool teachers and primary school teachers who, through their everyday work, can contribute to the speech and language development of children. Activities that support the correction of irregular speech will be analyzed, as well as the importance of cooperation with speech therapists and parents in order to create supportive conditions for the child. A study was conducted in which indicators of articulation and children's phonological vocabulary were monitored. It is concluded that kindergarten and school, as the most important developmental environments, play a crucial role in creating conditions for the identification, prevention, and correction of speech irregularities in children.*

Keywords: *correct speech, pronunciation irregularities, kindergarten, school, prevention.*

CHALLENGES OF PROFESSIONALS WORKING WITH CHILDREN IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

*Jelena Kuprešanin*²⁷⁸

Master of Social Work and Criminalistics Specialist

*Marina M. Simović*²⁷⁹

*Full professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University "Apeiron"
in Banja Luka*

Abstract: *The field of working with children involved in criminal proceedings in the Republic of Srpska is highly challenging, complex and influenced by various factors. The increasing occurrence of social deviations further complicates the demanding work that professionals encounter daily in their practice, which includes all stages of intervention - from prevention to addressing consequences, as well as work with individuals, groups and within communities. The role of helping professions is crucial for the development and preservation of a healthy society, as well as for the adequate protection of the rights and interests of children and their families. The focus of this Paper is on the challenges faced by professionals who work with children who are victims and witnesses of criminal offenses in all stages of the proceedings, and for whom specialized knowledge in the field of criminal-law protection of children is essential. Legislative frameworks in the area of juvenile justice clearly define the role of expert advisors and other professionals, placing particular emphasis on procedures involving child victims and witnesses of criminal offenses. To ensure adequate support for children and young people, it is necessary to provide continuous support to professionals as well, enabling them to perform their roles effectively and successfully, while reducing the risks of professional burnout.*

Keywords: *Republic of Srpska, juvenile justice, child victims and witnesses, support, professionals*

Introduction

Work with vulnerable groups in society, particularly children, is highly complex and sensitive at all stages, often unpredictable, and requires a high level of commitment and professionalism from all actors involved. According to the Criminal Code of the Republic of Srpska, the fundamental function of criminal legislation is the protection of fundamental human rights and freedoms, as well as other basic individual and societal values established by the Constitution and international law. With this in mind, professionals face numerous challenges when working with children in criminal

²⁷⁸ Working freelance as Social Welfare and Criminalistics Expert, jelenakupresanin@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0005-2828-0387>.

²⁷⁹ e-mail: marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>.

proceedings. On a daily basis, they encounter diverse needs of children and their families, procedural rules and requirements, expectations of the local community, as well as the need to recognize and evaluate their own professional and personal capacities. The specific nature of helping professions in this field is reflected in prevention, timely and appropriate response, and the protection of the best interests of the child and their family, as well as broader social values.

Practice shows that, in addition to basic knowledge, professionals working in the field of criminal-legal protection of children and juveniles in the Republic of Srpska also need to possess specific competencies. This is evidenced by the fact that a large number of employees in the social protection system, internal affairs, the judiciary and other relevant sectors have participated in educational seminars in recent years (Ministry of Justice of the Republic of Srpska, n.d.). This Paper analyzes relevant legislation, practice and literature with the aim of identifying key challenges faced by professionals working with children in the judicial system, as well as the needs for competency development, enhancement of systemic support and prevention of professional burnout.

Systemic solutions and challenges in professional practice

In the Republic of Srpska, Article 186^a of the Law on the Protection and Treatment of Children and Juveniles in Criminal Procedure defines a professional as a professional worker of the guardianship authority - psychologist, pedagogue, social pedagogue - special education teacher, special education teacher - special education teacher, social worker who possesses a certificate of professional competence for performing tasks in the field of youth delinquency and criminal legal protection of children, experience in child protection and care, and professional skills in communicating with children, with whose assistance the hearing of a child as a witness injured by a criminal offense is carried out. The assistance provided to the witness by a professional advisor or professional is aimed at providing emotional support to the child, reducing the level of anxiety, stress, additional traumatization, fear and other harmful effects resulting from the child's participation in the judicial process, in order to positively influence the child's ability to understand his or her role, gaining a sense of security about the process, and in this way ensuring the quality and value of the witness's testimony.

When questioning a child as a witness injured by a criminal offense, the professional advisor or professional mediates communication between the prosecutor or police officer and the witness, if necessary, influences the formulation of questions asked to the witness in order to adapt them to the witness's ability to understand the questions, suggests changing the way questions are asked so that they do not cause additional traumatization of the witness, and if necessary, intervenes to protect the witness's well-being (Law on the Protection and Treatment of Children and Juveniles in Criminal Procedure, 2010). Given the importance and wide-ranging activities of social work centers in local communities, it is clear that in addition to the numerous roles that professional workers have, working with child victims and witnesses of criminal offenses is one of the most complex.

In accordance with the Social Protection Strategy of the Republic of Srpska for the period 2023 - 2029, it is stated that, regarding the professional development of specialists and other employees, it is necessary to continue the practice of training and enhancing competencies, as well as implementing supervision and measures for preventing professional burnout. By providing support in the professional development of staff in specific areas, higher-quality task performance can be achieved with minimal occurrence of professional burnout, while also improving the quality of life of social protection service users (Government of the Republic of Srpska, 2023:71). From this, it follows that significant systemic advancements are planned to support professional work, and consequently, to provide higher-quality services to final beneficiaries. Although legal provisions exist, their implementation in practice remains necessary.

Countries in the region are making progress in supporting child victims and recognizing the role of professionals throughout the process. According to the new juvenile justice concept in Montenegro, professional services are envisioned as a key component of a multidisciplinary system supporting judicial authorities in proceedings involving children and minors. These professional services comprise specialists from various fields - social workers, psychologists, special educators, and defectologists. Their primary task in working with children and minors is to assess the child's capacity to provide testimony and to ensure that the method of testifying is adapted to the child's needs within the criminal proceedings. In this process, the child's level of maturity and development, abilities, personal and family characteristics, strengths and risks, as well as the severity of the criminal act committed against the child, are taken into account. The same criteria are applied when assessing interventions with juvenile offenders, with the aim of ensuring the best conditions for their socialization, rehabilitation, and social integration (Supreme Court of Montenegro and Supreme Public Prosecutor's Office of Montenegro, 2020).

In addition to participating in criminal proceedings, professional services contribute to system development by sharing their expertise and engaging in various activities aimed at building a child-friendly justice system. They also implement activities to strengthen their own capacities (Supreme Court of Montenegro and Supreme Public Prosecutor's Office of Montenegro, 2020:21). At all stages, professionals in social and child protection are obliged to consider the need for urgent action to ensure the child's safety, to prioritize the child's protection and well-being, to avoid procedures that cause unnecessary stress, and to respect the rights of parents/guardians and children to be informed and to have their views heard (Institute for Social and Child Protection of Montenegro and Ministry of Labor and Social Welfare, 2020:47). Such a support model, which encourages the exchange of experiences, would be highly valuable for strengthening the system in the Republic of Srpska as well.

Children may appear in criminal proceedings in different roles - as suspects or accused of a criminal offense, as victims with the status of a civil party or as witnesses. In all these situations, the state has specific obligations toward children participating in proceedings, particularly those who are suspected or accused of a criminal offense (AIRE Centre, 2015, p. 10). Professionals employed in social work centers play a key role in protecting and supporting the most vulnerable members of society, including children, the elderly, persons with disabilities and others facing various social crises. Their mission encompasses providing assistance, advocating for rights and ensuring social justice. However, their profession carries significant responsibility and requires a multidisciplinary approach that integrates legal, social and psychological aspects (Dudić-Sijamija et al., 2025:45). The role of professional workers is also invaluable in preventing social deviations, which constitutes a distinct area of concern.

As Sviben (2012) emphasizes, one of the significant factors complicating the proper preparation and protection of child witnesses is the working conditions of professionals in social work centers. This refers not only to the physical conditions, which often fail to meet basic quality standards and may undermine the authority of the center as an institution with significant legal powers, but also to the workload, which involves a large number of families under the care of each professional, whether through long-term monitoring or shorter interventions. It is noted that in recent years, Croatia has experienced an increase in the complexity of family-related issues, requiring more intensive engagement from professionals, continuous inter-agency cooperation within local communities, as well as ongoing professional development and exchange of experiences. In this context, the problems addressed by social work centers have become increasingly complex and demanding, further complicating effective and high-quality interventions. Challenging working conditions can lead to cumulative dissatisfaction, feelings of overload, physical and psychological fatigue, decreased motivation, and reduced effectiveness. In the long term, this diminishes the ability to cope adequately with stress and increases the risk of professional burnout (Sviben, 2012: 49). This indicates that

countries in the region face similar challenges, both regarding the protection of children in criminal proceedings and the needs of professionals themselves.

People who work with individuals in distress or those who have experienced trauma are referred to as helpers. Helping professions include psychologists, social workers, healthcare professionals, lawyers, and special education teachers, as well as anyone providing assistance in crisis situations. These professions focus on supporting people in addressing life challenges, and a common feature is direct contact with clients. Such occupations are extremely stressful, as they require empathy for others' emotional states and confrontation with trauma. A frequent gap between expectations and the actual capacity to provide support can lead to secondary traumatization and professional burnout (Brajković, 2006).

Working with children presents a particular challenge, requiring professionals to exercise special attention at all stages of the proceedings. The Council of Europe Guidelines on Child-Friendly Justice state that a child must receive adequate information about the process, available choices, and the potential consequences of those choices. One difficulty professionals face is assessing the child's age and maturity, as well as determining the weight to be given to their views, opinions, concerns, and testimony during judicial proceedings. The guidelines also emphasize the need for close collaboration among professionals to gain a comprehensive understanding of the child and their needs. Children at risk may exhibit behaviors that appear frightening, hostile, or self-destructive, which can elicit strong emotional reactions from professionals. To work effectively, it is important for professionals to feel empowered in their efforts to understand and respond appropriately to such behaviors. A useful approach involves understanding the causes of such behavior and applying appropriate measures, which can contribute to more effective work with children at risk. Professionals working with and for children should receive appropriate interdisciplinary training on the rights and needs of children across different age groups, particularly those in situations of heightened vulnerability (Council of Europe Guidelines on Child-Friendly Justice, 2010). For the successful implementation of child-focused restorative justice, professionals must be trained to understand the rights of the child and the factors influencing their development (Marder & Forde, 2023:215). Accordingly, international standards are being developed.

Professional standards of practice are applied in various areas of life and are generally based on expertise in implementing international and national regulations concerning the protection of fundamental human rights and freedoms of individuals or groups. These standards describe the elements of professional work related to the capacity of authorized institutions, bodies, and professionals to ensure that the services they provide are more effective for the individuals concerned. The application of professional standards in certain sectors of child protection is more complex and demanding (Ministry for Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina, 2018:30).

Development of professional competencies in working with children in the justice system

All professionals involved in proceedings that include minors should receive specialized training in working with children and understand that a child's cognitive abilities are not fully developed. Actors in the process must be aware that children should not be treated as adults (AIRE Centre, 2015:12). Particular emphasis should be placed on strengthening systemic support. This involves introducing supervision as a mandatory component of professional work, which can help identify problems and provide support in making professional decisions. Furthermore, improving intersectoral cooperation between social work centers, healthcare institutions, the education system, and judicial bodies would enable a more effective response to the needs of service users. Such an approach facilitates the handling of complex cases and reduces the risk of professional burnout (Dudić-Sijamija et al., 2025:50). Buljevac and Opačić (2020:45) emphasize that social workers, given

the diverse groups of clients they serve, must approach each case with maximum individualization. This requires possessing various professional competencies that enable meeting clients' life needs, realizing their rights, improving quality of life, and facilitating their social inclusion.

Professionals working with children should undergo interdisciplinary training on the rights and needs of children, as emphasized by the Council of Europe Committee of Ministers' Guidelines on child-friendly justice. The United Nations Committee on the Rights of the Child highlights that continuous and systematic training of professionals, based on children's rights, contributes to safeguarding their rights and best interests, in accordance with the United Nations Convention on the Rights of the Child. According to the European Union Agency for Fundamental Rights (2022), EU Member States should ensure that all professionals who come into contact with children are trained in children's rights, verbal and non-verbal communication, child-appropriate language, child development, and relevant criminal and civil legislation. Training should enable professionals to recognize and adequately respond to the diverse needs of children across different age groups. Promotion of both general and specialized training for judges, prosecutors, police officers, court staff, and other frontline practitioners is recommended, alongside the development of specific modules tailored to different professional roles (European Union Agency for Fundamental Rights, 2022).

Professional training must be adequate, continuous, and carefully planned, with mandatory monitoring and evaluation (Committee on the Rights of the Child, 2019, as cited in Marder & Forde, 2023:217). In this context, training and human resource development represent key elements of the juvenile justice system, as they enable professionals to acquire knowledge about children's rights and development, the needs of vulnerable groups, and available alternative procedures (Committee on the Rights of the Child, 2019; International Juvenile Justice Observatory, 2018, as cited in Marder & Forde, 2023:218). At the same time, in practice, there is a marked power imbalance between professionals and children, which can limit meaningful child participation and thus affect the effectiveness and legitimacy of the proceedings. Professionals often lack sufficiently developed skills or institutional support to adequately involve children and are additionally exposed to systemic pressures (Marder, 2020a, as cited in Marder & Forde, 2023:216). Therefore, policymakers and professionals face the challenge of balancing the need to protect children with the limitations of existing institutional arrangements, bearing in mind that available measures are not always in the best interest of the child (Marder & Forde, 2023:219).

According to the results of a 2015 study involving 570 professionals from 10 European Union member states (judges, prosecutors, lawyers, court staff, psychologists, social workers, and police officers), key challenges and needs in working with children in judicial proceedings were identified (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015: 97):

- Professionals need to be trained to work with children through education on their rights, needs, communication techniques, and procedures adapted to the child's age and individual circumstances;
- Although most countries have a legal obligation for professional development, specialized training is often available on a voluntary basis rather than as a formal requirement for practice;
- Lack of financial resources constitutes a significant barrier to continuous and high-quality training, reflected in the reduced number of programs and participants;
- In addition to formal training, personal competencies and professional predispositions are emphasized as crucial for successful work with children;
- Professional skills are also developed through multidisciplinary collaboration and exchange of experiences;
- A general lack of specialization and adequate training in the child justice system is observed, highlighting the need to further develop supervision and interprofessional collaboration.

The research also showed that, although the legal regulations in some countries stipulate that training is mandatory, it is generally offered and attended on a voluntary basis. Despite the existence

of high-quality programs, their availability remains limited in certain member states. Professionals particularly emphasized the need for additional training in communication with children for justice actors, as well as a better understanding of the legal system for professionals from the social sector. It was also highlighted that the successful implementation of a child-friendly justice approach depends on multiple factors, including personal competencies, professional experience, and intersectoral cooperation.

From these studies, it can be concluded that the needs of professionals, while unique in some aspects, are essentially very similar, regardless of the level of development of the country in which they live or the institution within the child support system in which they work.

States are obliged to ensure that all professionals and paraprofessionals working with children receive adequate initial training, as well as opportunities for continuous professional development. This includes the enhancement of practical skills, as well as regular supervision by experienced professionals. Continuous and quality supervision enables social workers to improve their competencies, plan work on complex cases, manage stress appropriately and prevent professional burnout (United Nations Children's Fund, 2025:22).

In addition, professionals working with children in contact with the justice system require specialized training covering the rights and needs of children, as well as effective communication methods. Such training should contribute to developing sensitivity to children's needs in terms of care, support, and safeguarding their best interests, especially in cases where children are victims or witnesses of criminal acts. States are responsible for organizing national training programs, as well as facilitating professionals' participation in international training initiatives. Programs should be tailored to different professions, including healthcare workers, judges, police officers, lawyers, prosecutors, and social workers (UNODC & UNICEF, 2014:104). In Republic of Srpska, training should, among other key topics, specifically include child psychology, victim protection, communication and strengthening professional competencies.

Burnout syndrome in professional practice

The issue of professional burnout is increasingly present in the literature, practice, and various professional discussions, indicating greater recognition of this problem in society compared to earlier periods. It is also emphasized that burnout can occur in anyone, regardless of profession. Professionals working with children in criminal proceedings are particularly at risk of experiencing burnout. Therefore, alongside adequate training, its prevention represents a key priority, as it directly affects the quality of support provided to children and their families.

Evidence shows that personnel working in the criminal justice system tend to experience higher levels of occupational burnout compared to other professions, with most evidence coming from studies conducted in the United States (Zempi, 2025:1005). Prolonged, excessive, or frequent exposure to human suffering and trauma leads to burnout, which particularly affects professionals in helping and rescue professions. An additional challenge is the need for professionals to manage negative emotional reactions toward offenders in order to perform their duties effectively. The specificity of this work also lies in the obligation to maintain confidentiality, which often limits the sharing of experiences, and discussions of professional challenges may be perceived as a sign of weakness. The consequences of burnout manifest both personally and professionally, through emotional numbness or excessive involvement, both of which require professional psychological intervention (Adžajlić-Dedović et al., 2018:58).

Maslach and Leiter (2016) describe burnout as a three-dimensional syndrome resulting from prolonged exposure to interpersonal stressors at work. It is characterized by emotional exhaustion, cynicism and detachment from work, as well as feelings of inefficacy and lack of accomplishment.

The need for a better understanding of factors related to burnout among social workers has been emphasized (Brend, Herttalaampi & Mänttari-van der Kuip, 2024:31). One significant issue concerns the lack of time and expertise among certain professionals in the fields of social protection and juvenile justice. Research indicates that some professionals lack communication skills for working with children or are prone to making assumptions about their needs. Additionally, professional workload limits the ability to establish trusting relationships, while organizational structures prioritize quantifiable objectives, such as the number of completed cases, over qualitative aspects of work, such as relationship-building and communication with children (Limante et al., 2022:6).

Compared to many other child protection service providers, there is a lack of research on professional burnout (Blunt, 2009:2). Although resilience is often cited in the literature on child well-being as an important variable mitigating burnout, the theory of hope is even less known. While hope shares similarities with other positive psychological traits, such as resilience, optimism, self-efficacy, and perseverance, hope theory highlights hope as a distinct psychological state (Snyder, 1994, as cited in Angele B. Pharris et al., 2022:2). Rand (2018, as cited in Pharris et al., 2022) notes that research on hope in high-risk professions exposed to burnout and stress shows a strong negative correlation between hope and burnout. Individuals with higher levels of hope cope better with adversity because they identify multiple pathways to achieve their goals, whereas those with lower levels of hope are more likely to give up, perceiving their goals as unattainable.

Findings from studies conducted to expand the existing literature on professional burnout among juvenile justice practitioners in England and Wales identified three dimensions of professional burnout: emotional exhaustion, depersonalization (a detached attitude toward work), and low personal accomplishment. Overall, the results confirm the presence of all three dimensions of burnout among participants (Zempi, 2025:1026). Research also found that age is significantly associated with occupational burnout, as older professionals generally report lower levels of burnout. The literature does not clearly indicate whether older professionals may have already experienced burnout and developed coping strategies, or whether they gradually acquire protective mechanisms over time that shield them from burnout (Blunt, 2009:13). Regarding legal professionals, research findings indicate significant differences in occupational stress between lawyers of different specializations, with criminal law practitioners reporting higher stress than civil law practitioners. The study demonstrated a negative indirect effect of the type of specialization (criminal versus civil) on work-related stress, mediated by the problems identified by the lawyers. Results confirm that criminal law lawyers report higher levels of burnout than their civil law counterparts (Azeem, Arouj & Hussain, 2020:549).

Given that a limited number of studies have provided in-depth descriptions of the personal and professional consequences of burnout in work with children, further research is essential to gain a better understanding of these issues (Blunt, 2009:5).

Professional support: need and reality

Key challenges in Bosnia and Herzegovina include the lack of adequate and systemic training or sensitization regarding the rights and needs of children for professionals working with or for children, inadequate working conditions, an insufficient number of professionals, and their uneven regional distribution. The most significant shortcoming of previous methodologically inconsistent training programs in Bosnia and Herzegovina has been the lack of continuity, both in terms of duration and in making training accessible to all professionals. Institutions within the system need to direct strategic plans and actions toward the provision of accessible, adequate, and continuous training for professionals who protect the rights and interests of children, as well as for all other decision-makers who directly or indirectly affect children (Ministry of Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina, 2018:36). Children and minors in conflict with the law have the right to appropriate care,

protection, and the opportunity for social reintegration, which should form the foundation of the juvenile justice system. Mediation within the social protection system is gaining increasing importance, particularly concerning minors involved in criminal proceedings (Mitrović & Kuprešanić, 2018:180). Research indicates a lack of specialization and adequate training for work with children across all professional fields of the justice system that deal with children. Furthermore, studies highlight that legal professionals would benefit from training in interacting with children, while social workers require training in child-related legislation. Such training should be complemented by supervision and multidisciplinary exchange of practices among professionals (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015:13).

Empowering witnesses and victims through appropriate support increases their willingness to participate in judicial processes and strengthens public trust in the justice system. Understanding their needs and providing professional services contributes to better protection of their rights, which is essential for the realization of justice. Witnesses and victims in criminal proceedings should also be provided with support and protection to ensure that testifying does not result in additional harm to their physical or psychological well-being, while safeguarding their fundamental rights (Faladžić, 2025:338,349). Attention should also be given to the availability of professional capacities for working with families, as their role is crucial for the protection and future of the child within judicial proceedings.

Professionals need to be trained to periodically review and evaluate their roles, in collaboration with other agencies involved in the justice process (United Nations Office on Drugs and Crime, 2009:108). The justice process and the support services available to child victims and witnesses, as well as their families, must be sensitive to the child's age, preferences, comprehension, gender, sexual orientation, ethnic, cultural, religious, linguistic, and social background, socio-economic status, and immigration or refugee status, as well as the child's special needs, including health, abilities, and capacities. Professionals should therefore be trained and educated on these differences (United Nations Office on Drugs and Crime, 2009:21). As a recommendation for policymakers, training on communication with children should be mandatory for all professional groups working with children in judicial processes (United Nations Office on Drugs and Crime, 2009:46).

Measures that would contribute to strengthening support for professionals working with children in the Republic of Srpska include the introduction and continuity of supervision as direct support for employees, the provision of quality and diverse training in accordance with previously researched needs and priorities, cooperation and exchange of information and experiences between all protection providers, as well as the adoption of lessons learned from other countries in the field of working with children in criminal proceedings.

Conclusion

It can be concluded that the field of working with children in criminal proceedings in the Republic of Srpska and the wider region is gradually developing and improving across multiple dimensions: children as subjects of protection, professionals as providers of support, and the system as the framework regulating the entire process. It is clear that each of these aspects requires particular attention, while also ensuring adequate human and material resources to enable the system to function effectively. Certain legislative measures have already been enacted, which should serve as a foundation for planning subsequent steps in regulating this area. Collaboration and the exchange of experiences have proven to be prerequisites for development, especially when involving professionals from diverse backgrounds. It is essential to conduct more research on the needs of professionals, because without adequate support, they are unable to provide proper assistance to children in the

justice system who require it the most -whether as witnesses, victims, or offenders. Professional burnout is particularly prevalent in helping professions, yet research on this topic in Bosnia and Herzegovina is limited, both from a theoretical and practical perspective. Although professionals across the country report experiencing stress and the need for support in their daily work with children in criminal proceedings, concrete support programs need to be designed. Research could identify which training programs should be prioritized, enabling the planning of effective implementation strategies. Systematic support for professionals represents a prerequisite for high-quality protection of children within the justice system. Additionally, efforts should be made to improve the public perception of helping professions, as they are often portrayed negatively or sensationally in the media.

References:

1. Adžajlić-Dedović, A., Drpljanin, Š., Ninković, O. L., Topić, B., & Bajramović, M. (2018). *Manual for handling cases of gender-based and sexual violence against women and children for police, prosecutors and judges*. Tuzla: Association Zemlja djece in BiH.
2. AIRE Centre (2015). *Child-friendly justice in the context of criminal law: A handbook on the case law of the European Court of Human Rights*. London: AIRE Centre.
3. Al-Ali, T., Akour, M. M., Al-Masri, E., Mizaghobian, A. A. H., & Ghaith, S. (2021). Psychological burnout among professionals working with children with motor disabilities. *Psychology in Russia: State of the Art*, 14(1), 69-85. <https://doi.org/10.11621/pir.2021.0106>
4. Azeem, M., Arouj, K., & Hussain, M. M. (2020). Lawyers' problems and their relationship with perceived stress and occupational burnout: A study on lawyers practicing civil and criminal law. *Review of Education, Administration & Law*, 3(3), 543-552. <https://doi.org/10.47067/real.v3i3.100>.
5. Blunt, L. J. (2009). *Professional burnout in child protection workers* (Doctoral dissertation). Wollongong: University of Wollongong.
6. Brajković, L. (2006). Stress and its consequences on health among helping professions. *Croatian Journal of Public Health*, 2(8).
7. Buljevac, M., & Opačić, A. (2020). Professional competencies of social workers: The foundation of identity of a helping profession. *Annual of Social Work*, 27(1), 31-56.
8. Dudić-Sijamija, A., Šadić, S., Bašić, S., Gadžo-Šašić, S., & Osmić, A. (2025). *Professional status and integrity of professionals in social welfare centres in the Federation of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Faculty of Political Sciences, University of Sarajevo.
9. European Union Agency for Fundamental Rights (2015). *Child-friendly justice: Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*. Vienna: FRA.
10. European Union Agency for Fundamental Rights (2022). *Children as suspects or accused persons in criminal proceedings: Procedural safeguards*. Vienna: FRA.
11. Faladžić, A. (2025). Support to minor witnesses who are victims of domestic violence in court proceedings in Bosnia and Herzegovina. *Proceedings of the Judicial and Prosecutorial Training Centre of Republika Srpska*, 16(16), 335-351.
12. *Criminal Code of Republika Srpska* (2017). Banja Luka: Official Gazette of Republika Srpska.
13. Limantè, A., Vaičiūnienė, R., & Apolevič, J. (2022). Child-friendly legal aid and individual assessment of children in conflict with the law: Building the basis for effective participation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 17. <https://doi.org/10.3390/ijerph19010017>.
14. Marder, I., & Forde, L. (2023). Challenges in the future of restorative youth justice in Ireland: Minimising intervention, maximising participation. *Youth Justice*, 23(2), 201-225. <https://doi.org/10.1177/14732254221122568>.
15. Ministry of Justice of Republika Srpska (n.d.). *Juvenile justice*. Banja Luka: Ministry of Justice of RS.
16. Ministry for Human Rights and Refugees of Bosnia and Herzegovina (2018). *Guidelines for assessing and determining the best interests of the child*. Sarajevo.
17. Mitrović, Lj., & Kuprešanin, J. (2018). Justice for children in the justice system of Bosnia and Herzegovina: Reflection on European law in the field of human rights. In *EU Law in Context - Adjustment to Membership and Challenges of the Enlargement*. Osijek: Faculty of Law.
18. Penal Reform International (2013). *Protecting children's rights in criminal justice systems: A training manual and reference point for professionals and policymakers*. London: PRI.

19. Pharris, A. B., Munoz, R. T., & Hellman, C. M. (2022). Hope and resilience as protective factors linked to lower burnout among child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 136, 106424. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106424>.
20. *Guidelines for assessing and determining the best interests of the child* (2018). Sarajevo.
21. Sviben, K. (2012). The importance of the role of the social welfare centre in preparation, protection and monitoring of the child. In *The child in judicial proceedings: Application of the European Convention on the Exercise of Children's Rights* (pp. 45-51). Zagreb: Ombudsperson for Children.
22. United Nations Children's Fund (2025). *Technical brief on the role of the social service workforce in justice for children*. New York: UNICEF.
23. United Nations Office on Drugs and Crime (2009). *Handbook for professionals and policymakers on justice in matters involving child victims and witnesses of crime*. Vienna: UNODC.
24. UNODC & UNICEF (2014). *Handbook for professionals and policymakers on justice matters involving child victims and witnesses of crime*.
25. Council of Europe (2010). *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice*. Strasbourg: Council of Europe.
26. Government of Republika Srpska (2023). *Social protection strategy of Republic of Srpska for the period 2023-2029*. Banja Luka: Government of RS.
27. Supreme Court of Montenegro & Supreme State Prosecutor's Office of Montenegro (2020). *Guidelines for the work of professional services with children, juvenile offenders, victims and witnesses in criminal proceedings*. Podgorica.
28. *Law on the protection and treatment of children and juveniles in criminal proceedings* (2010). Banja Luka: Official Gazette of Republic of Srpska.
29. Institute for Social and Child Protection of Montenegro (2020). *Standard operating procedures for intersectoral cooperation in working with child victims of violence and exploitation*. Podgorica.
30. Zempi, I. (2025). Occupational burnout amongst youth justice officers in England. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 40(4), 1004-1030. <https://doi.org/10.1080/15555240.2025.2493193>.

IZAZOVI PROFESIONALACA U RADU SA DJECOM U KRIVIČNOM POSTUPKU U REPUBLICI SRPSKOJ

Jelena Kuprešanin²⁸⁰
Marina M. Simović²⁸¹

Apstrakt: Oblast rada sa djecom u krivičnom postupku u Republici Srpskoj je veoma izazovna, kompleksna i uslovljena različitim faktorima. Sve izraženija pojava društvenih devijacija dodatno otežava zahtjevan posao sa kojim se profesionalci svakodnevno susreću u svojoj praksi, a koji obuhvata sve faze djelovanja, od prevencije do saniranja posljedica, te od rada sa pojedincima do rada sa grupama i u zajednicama. Uloga pomažućih profesija je od ključnog značaja za razvoj i očuvanje zdravog društva, kao i za adekvatnu zaštitu prava i interesa djece i njihovih porodica. Fokus ovog rada je na izazovima sa kojima se susreću profesionalci koji rade sa djecom žrtvama i svjedocima krivičnih djela u svim fazama postupka, i za koje je nužno da posjeduju posebna znanja iz oblasti krivičnopravne zaštite djece. Zakonska rješenja iz oblasti maloljetničkog pravosuđa jasno definišu ulogu stručnih savjetnika i stručnih lica, te posebnu pažnju posvećuju postupanju sa djecom žrtvama i svjedocima krivičnih djela. U cilju pružanja adekvatne podrške djeci i mladima, nužno je kontinuirano pružati podršku i profesionalcima kako bi svoju ulogu mogli obavljati kvalitetno i uspješno, uz smanjivanje rizika od profesionalnog sagorijevanja.

Ključne riječi: Republika Srpska, maloljetničko pravosuđe, djeca žrtve i svjedoci, podrška, profesionalci.

²⁸⁰ Magistar socijalnog rada i specijalista kriminalista, freelance stručnjak za socijalnu zaštitu i kriminalistiku, jelenakupresanin@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0005-2828-0387>.

²⁸¹ Ombudsman za djecu Republike Srpske, redovni profesor, Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banjoj Luci, marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>.

VIDEO IGRE U SOCIJALNOPEDAGOŠKOM RADU S DJECOM I MLADIMA: ISTRAŽIVANJA I IMPLIKACIJE ZA PRAKSU

dr. sc. Sanja Horvatić, socijalni pedagog²⁸²
Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola

Jasmin Kahrmanović, mag. paed.²⁸³
Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola

Apstrakt: Digitalno okruženje u kojem odrastaju djeca i mladi značajno oblikuje njihove obrasce komunikacije, učenja, emocionalne regulacije i socijalnih interakcija. Odrastanje u kontekstu stalne digitalne povezanosti, brzog protoka informacija i obilja interaktivnih sadržaja zahtijeva prilagodbu odgojno-obrazovnih pristupa. Takva prilagodba ne podrazumijeva promjenu temeljnih odgojnih vrijednosti, poput poštovanja, suradnje i samokontrole, već razvoj metoda koje su bliže svakodnevnom iskustvu mladih. U tom kontekstu videoigre, osobito digitalne verzije društvenih igara, predstavljaju potencijalno vrijedan, ali još uvijek nedovoljno sustavno korišten alat u socijalnopedagoškom radu s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju, uključujući ADHD, opozicijski prkosni poremećaj (OPP), socijalnu anksioznost i izraženu impulzivnost. Iako suvremena istraživanja sve češće ispituju psihosocijalne učinke videoigara, njihova strukturirana primjena u socijalnopedagoškim intervencijama i dalje ostaje relativno nedovoljno konceptualizirana i empirijski istraжена. Dosadašnja istraživanja pokazuju da videoigre mogu poticati razvoj kognitivnih, socijalnih i emocionalnih kompetencija, uključujući planiranje, donošenje odluka, samokontrolu, suradnju i emocionalnu regulaciju (Granic, Lobel i Engels, 2014). Posebno su relevantne digitalne adaptacije društvenih igara (npr. Wingspan, Cascadia, Carcassonne, 7 Wonders, Clank!, Ticket to Ride), koje kombiniraju strateško planiranje i socijalnu interakciju te olakšavaju razumijevanje pravila kroz automatiziranu provjeru poteza i jasnu vizualnu strukturu. Istraživanja također pokazuju da intervencije temeljene na društvenim igrama mogu doprinijeti poboljšanju izvršnih funkcija i smanjenju problema u ponašanju kod djece s ADHD-om (Estrada-Plana i sur., 2019). Istodobno, literatura upozorava na potencijalne rizike povezane s prekomjernom upotrebom videoigara. Istraživanja bilježe poboljšanja u inhibicijskoj kontroli i radnom pamćenju, ali i veću pojavnost simptoma ADHD-a i problema s pažnjom kod djece koja intenzivnije igraju videoigre (Chaarani i sur., 2022). Meta-analize također ukazuju na rastuću prevalenciju gaming disordera među adolescentima (Satapathy i sur., 2025). Razlike između pozitivnih i negativnih ishoda uvelike ovise o kontekstu korištenja: strukturirane terapijske igre mogu pozitivno djelovati na pažnju i samokontrolu (Lin i sur., 2025), dok nekontrolirana uporaba komercijalnih igara može povećati rizik problematične uporabe, osobito kod mladih s ADHD-om (Isorna Folgar i sur., 2024). Cilj rada je analizirati razvojne potencijale i rizike videoigara u socijalnopedagoškom radu s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju te ponuditi smjernice za njihovu sigurnu i pedagoški utemeljenu primjenu. Poseban naglasak stavlja se na mogućnosti primjene digitalnih društvenih igara kao strukturiranog alata u socijalnopedagoškim intervencijama. Rad se temelji na kritičkoj analizi suvremene znanstvene literature o psihosocijalnim učincima videoigara i njihovom potencijalu u socijalnopedagoškom radu. Rad doprinosi boljem razumijevanju mogućnosti primjene digitalnih igara u radu s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju.

Ključne riječi: videoigre; socijalna pedagogija; poremećaji u ponašanju; rizici; potencijali.

²⁸² sanja.horvatic@socskrb.hr

²⁸³ jasmin.kahrmanovic@socskrb.hr

Uvod

Mladi danas žive u svijetu u kojem digitalni mediji dominiraju svakodnevicom. Konstantni priljev različitih informacija, stalna dostupnost društvenih mreža i interaktivnih sadržaja oblikuju njihove kognitivne i socijalne obrasce. Za razliku od pasivnog konzumiranja sadržaja, videoigre omogućuju aktivno sudjelovanje, što ih čini potencijalno vrijednim medijem za razvoj različitih vještina. U ustanovama za djecu i mlade s poremećajima u ponašanju, gdje tradicionalni pristupi često nailaze na otpor, videoigre mogu poslužiti kao sredstvo poticanja motivacije i angažmana. One omogućuju sigurnu simulaciju stvarnih situacija u kojima mladi mogu eksperimentirati bez straha od neuspjeha, što je osobito važno kod socijalne anksioznosti ili impulzivnosti.

Metodologija

Rad se temelji na narativnom pregledu literature. Pretraživane su akademske baze podataka (Google Scholar, PubMed, Scopus) korištenjem ključnih pojmova: *video games*, *ADHD*, *behavioral problems*, *executive functions*, *serious games*. U analizu su uključeni pregledni radovi, meta-analize i empirijska istraživanja relevantna za psihosocijalne učinke videoigara kod djece i mladih.

Psihosocijalni potencijali i rizici

S psihosocijalnog aspekta, videoigre mogu poticati razvoj kognitivnih, socijalnih i emocionalnih vještina. Posebno pridonose razvoju planiranja, samokontrole, suradnje, pregovaranja i emocionalne pismenosti. Granic, Lobel i Engels (2014) ističu kako videoigre, osobito one koje uključuju suradnju i strategiju, mogu pozitivno utjecati na motivaciju, emocionalnu regulaciju i socijalno ponašanje mladih. Za mlade sklone socijalnoj anksioznosti digitalno okruženje pruža svojevrsnu „sigurnu distancu“ – izostanak izravnog kontakta očima, mogućnost razmišljanja prije odgovora te lakše povlačenje iz interakcije. Takvi uvjeti olakšavaju uključivanje u grupne aktivnosti i postupno jačanje socijalnih kompetencija.

Istraživanja također ukazuju na pozitivan utjecaj određenih vrsta igara na izvršne funkcije. Strateške i puzzle igre povezane su s poboljšanjem radnog pamćenja i kognitivne fleksibilnosti, što je osobito važno za mlade s ADHD-om, ali i za sve koji imaju poteškoće u tim područjima.

Posebnu vrijednost imaju digitalne verzije klasičnih društvenih igara (npr. Wingspan, Cascadia, Carcassonne, 7 Wonders, Clank!, Ticket to Ride), jer olakšavaju usvajanje kompleksnih pravila, smanjuju frustraciju automatskom provjerom poteza te povećavaju angažman zahvaljujući vizualnoj jasnoći i neposrednoj povratnoj informaciji. Iako iste razvojne koristi pruža i igranje uživo, digitalni format dodatno olakšava pristup i primjenu u radu.

Estrada-Plana i sur. (2019) pokazali su da intervencije temeljene na društvenim igrama značajno poboljšavaju izvršne funkcije (npr. kratkoročno pamćenje i samokontrolu) te smanjuju probleme u ponašanju kod djece s ADHD-om. U socijalnopedagoškom kontekstu, takve igre omogućuju učenje u kontroliranom okruženju uz prisutnost stručnjaka koji usmjerava proces, pri čemu mladi razvijaju suradnju, pregovaračke vještine i strateško mišljenje.

Puzzle i avanturističke igre dodatno potiču razvoj logičkog zaključivanja, prostorne orijentacije i rješavanja složenih problema. Oei i Patterson (2014) utvrdili su da igranje kompleksnih puzzle igara s promjenjivim zahtjevima značajno poboljšava izvršne funkcije. Slično tome, Jiwal, Jain i Jain (2019) navode kako igrači puzzle igara pokazuju bolje održavanje pažnje u usporedbi s igračima akcijskih

igara. Avanturističke igre, poput Broken Sword, potiču razvoj logičkog zaključivanja, pamćenja i koncentracije kroz narativnu strukturu. U radu s mladima s poremećajima u ponašanju, takve igre mogu se koristiti za poticanje strpljenja, sekvencijalnog razmišljanja i emocionalne regulacije.

Strateške igre, poput Civilization, omogućuju razvoj dugoročnog planiranja, upravljanja resursima i donošenja odluka u uvjetima neizvjesnosti. Adachi i Willoughby (2013) utvrdili su povezanost igranja strateških igara s boljim vještinama rješavanja problema i višim akademskim postignućima. U kontekstu ADHD-a, ove igre potiču inhibiciju impulsa, radno pamćenje i prilagodbu strategije.

S druge strane, prekomjerna uporaba videoigara može imati negativne posljedice, uključujući razvoj ovisnosti, poremećaje spavanja, povećanu impulzivnost i poteškoće u mentalnom zdravlju. Problematično korištenje ne proizlazi iz same aktivnosti, već iz gubitka kontrole, preokupiranosti i nastavka ponašanja unatoč negativnim posljedicama. Bihevioralne ovisnosti, uključujući ovisnost o videoigramu, sve se češće prepoznaju kao značajan oblik rizičnog ponašanja mladih. Dodig Hundrić, Ricijaš i Huić (2018) ističu impulzivnost, slabu samokontrolu i poteškoće u emocionalnoj regulaciji kao ključne prediktore. Dodatno, obiteljski i vršnjački čimbenici mogu povećati rizik razvoja problematičnih obrazaca ponašanja. Problematično igranje često je povezano s drugim rizičnim ponašanjima. Ricijaš i sur. (2016) naglašavaju povezanost različitih bihevioralnih ovisnosti, pri čemu zajedničke odrednice uključuju traženje uzbuđenja i sklonost rizičnom odlučivanju. Chaarani i sur. (2022) utvrdili su da djeca koja igraju videoigre pokazuju određena poboljšanja u kognitivnim funkcijama, ali i veću učestalost simptoma ADHD-a, depresije i problema s pažnjom. Ovi rezultati upućuju na važnost konteksta korištenja – nekontrolirana i prekomjerna uporaba bez pedagoške strukture može imati negativne učinke.

Suprotno tome, strukturirane i terapijski usmjerene videoigre („serious games“) pokazuju pozitivne učinke (Lin i sur., 2025), dok nekontrolirana uporaba može pogoršati simptome, osobito kod ADHD-a (Isorna Folgar i sur., 2024). Stoga je ključno razlikovati način i svrhu korištenja videoigara.

U Tablici 1 prikazani su, za ovaj rad, značajni rezultati odabranih istraživanja, s naglaskom na dizajn istraživanja, populaciju i identificirane pozitivne i negativne učinke videoigara.

Tablica 1. Pregled odabranih istraživanja

Autor(i), godina	Uzorak	Dob	Dizajn istraživanja	Metoda	Fokus/populacija	Pozitivni učinci	Negativni učinci	Razina dokaza
Bul et al., 2016	170 djece	8–12	Eksperimentalno	RCT	ADHD	Poboljšanje ponašanja	—	Visoka
Bryant et al., 2024	2911 sudionika	Djeca i mladi	Pregledno	Meta-analiza	ADHD, depresija	Umjereni učinci	Ograničen učinak	Visoka
Davis et al., 2023	Adolescenti	≈12–18	Opservacijsko	Korelacijsko	ASD	Angažman	Agresija, socijalne teškoće	Niska
Eirich et al., 2022	159425 djece	Djeca	Pregledno	Meta-analiza	Razni	—	Ponašajni i emocionalni problemi	Visoka
Hygen et al., 2020	702 djece	Djetinjstvo	Opservacijsko	Longitudinalno	Razni	—	Psihijatrijski simptomi	Srednja
Kollins et al., 2020	348 djece	8–12	Eksperimentalno	RCT	ADHD	Poboljšanje pažnje	Blage nuspojave	Visoka
Masi et al.,	280	Djeca	Opservacijsko	Komparativno	ADHD	—	Adiktivno	Niska

Autor(i), godina	Uzorak	Dob	Dizajn istraživanja	Metoda	Fokus/populacija	Pozitivni učinci	Negativni učinci	Razina dokaza
2021	djece						igranje	
Merry et al., 2012	187 adolescenata	≈12–19	Ekspperimentalno	RCT	Depresija	Smanjenje simptoma	—	Visoka
Razjouyan et al., 2020	Djeca	Djeca	Opservacijsko	Case-control	ADHD	—	Veća ovisnost	Niska
Schoneveld et al., 2016	136 djece	7–13	Ekspperimentalno	RCT	Anksioznost	Smanjenje anksioznosti	—	Visoka
Simonelli et al., 2024	318 sudionika	Djeca i adolescenti	Opservacijsko	Komparativno	ADHD, ASD	—	Visok IGD	Niska
Wols et al., 2024	145 studija	6–24	Pregledno	Sustavni pregled	Razni	Poboljšanja	Varijabilni učinci	Visoka
Bilić et al., 2015	327 učenika	≈14–18	Opservacijsko	Presječno	Ovisnost	—	Nisko samopoštovanje, ovisnički obrasci	Niska
Stanić, 2022	Djeca	Djeca	Opservacijsko	Korelacijsko	ADHD	—	Nepažnja, impulzivnost	Niska
Labaš, 2019	Djeca	Djeca	Pregledno	Teorijski pregled	Razni	Razvoj vještina	—	Srednja
Matijašević, 2025	Djeca i mladi	Djeca i mladi	Pregledno	Analiza literature	Razni	Kognitivni razvoj	Agresivnost	Srednja
Institut Ivo Pilar, 2023	≈5000	Mladi	Opservacijsko	Anketno	Ovisnosti	—	Problematično igranje	Srednja
Stefanović, 2021	Studenti	Mladi	Opservacijsko	Anketno	Razni	Koordinacija	Ovisnički obrasci	Niska

Legenda: RCT = randomizirano kontrolirano istraživanje; ADHD = poremećaj pažnje i hiperaktivnosti; ASD = poremećaj iz spektra autizma; IGD = poremećaj igranja videoigara.

Napomena: Razina dokaza određena je prema metodološkoj hijerarhiji (eksperimentalna > longitudinalna > opservacijska). Najvišu razinu dokaza imaju sustavni pregledi i meta-analize te randomizirana kontrolirana istraživanja, jer omogućuju veću kontrolu varijabli i pouzdanije zaključke o učinkovitosti. Srednju razinu čine longitudinalna i kohortna istraživanja, dok nižu razinu imaju opservacijska i korelacijska istraživanja, koja uglavnom ukazuju na povezanosti, ali ne i na uzročnost.

Analiza istraživanja prikazanih u Tablici 1 upućuje na heterogene, ali relativno konzistentne obrasce učinaka videoigara na djecu i mlade. Uočen je jasan trend da su pozitivni učinci najizraženiji u istraživanjima s eksperimentalnim dizajnom, dok su negativni ishodi češće identificirani u opservacijskim studijama. Primjerice, randomizirana kontrolirana istraživanja (Bul i sur., 2016; Kollins i sur., 2020; Schoneveld i sur., 2016; Merry i sur., 2012) dosljedno ukazuju na poboljšanja u pažnji, samokontroli i emocionalnim simptomima, osobito kada se videoigre koriste kao strukturirani terapijski alat. Ovi nalazi podupiru pretpostavku da ciljano dizajnirane ili facilitirane igre mogu imati značajnu primjenu u socijalnopedagoškom radu. S druge strane, opservacijska i korelacijska istraživanja (npr. Masi i sur., 2021; Razjouyan i sur., 2020) češće bilježe povezanost intenzivnog igranja s problematičnim obrascima ponašanja, uključujući ovisničke tendencije, impulzivnost i niže samopoštovanje. Međutim, zbog prirode tih istraživanja nije moguće utvrditi uzročnost, već isključivo povezanost. Meta-analize i sustavni pregledi (Bryant i sur., 2024; Eirich i sur., 2022; Wols i sur.,

2024) dodatno potvrđuju ovu ambivalentnost nalaza, ukazujući na umjerene pozitivne učinke uz istodobno postojanje varijabilnih ili negativnih ishoda, ovisno o kontekstu korištenja. Posebno se ističe da su negativni učinci češće povezani s nekontroliranom i dugotrajnom uporabom, dok strukturirane intervencije pokazuju stabilnije pozitivne rezultate. Važno je naglasiti da se razlike u nalazima mogu objasniti i metodološkim razlikama među istraživanjima. Eksperimentalni dizajni omogućuju veću kontrolu varijabli i preciznije mjerenje učinaka, dok opservacijska istraživanja često obuhvaćaju širi kontekst svakodnevne uporabe videoigara, uključujući i rizične obrasce ponašanja. U kontekstu socijalnopedagoškog rada, ovi nalazi sugeriraju da videoigre same po sebi nisu ni inherentno korisne ni štetne, već da njihov učinak ovisi o načinu primjene. Strukturirana uporaba, uz stručnu facilitaciju i jasno definirane ciljeve, povezana je s pozitivnim razvojnim ishodima, dok nekontrolirana uporaba može povećati rizik razvoja problema, osobito kod ranjivih skupina poput djece s poremećajima u ponašanju.

Zaključak

Utjecaj videoigara na djecu i mlade složen je i višedimenzionalan te ga nije moguće jednoznačno odrediti kao isključivo pozitivan ili negativan. Problematično korištenje videoigara treba promatrati unutar šireg okvira bihevioralnih ovisnosti, pri čemu ključnu ulogu imaju gubitak kontrole, preokupiranost i nastavak ponašanja unatoč negativnim posljedicama. Videoigre, posebno digitalne društvene, puzzle (kao što su kompleksne zagonetke) i strateške (npr. Civilization) ili avanturističke (npr. Broken Sword) nude značajan razvojni potencijal u socijalnopedagoškom radu s mladima s poremećajima u ponašanju. One razvijaju izvršne funkcije i socijalne vještine te pružaju sigurno okruženje za učenje ukoliko se koriste na siguran, strukturiran i učinkovit način. Međutim, bez strukturirane primjene i svijesti o rizicima, dobrobiti mogu izostati. Preduvjeti su kvalitetni odnosi i jasno postavljena pravila koji mogu značajno smanjiti rizik razvoja ovisničkih obrazaca. Rad treba biti usmjeren na jačanje samoregulacije, kritičkog mišljenja i odgovornog korištenja digitalnih tehnologija. Integracijom ovih alata u odgojno-obrazovne programe, uz stručnu podršku i doziranje, možemo oblikovati otpornije i kompetentnije mlade generacije u digitalnom dobu.

Zaključno, rezultati ovog rada potvrđuju da videoigre predstavljaju značajan čimbenik u životu djece i mladih, u kontroliranim uvjetima s potencijalom za pozitivne ishode.

Da bi videoigre postale djelotvorna socijalnopedagoška intervencija ključno je:

- birati igre prema ciljevima (npr. puzzle za logiku, strateške za planiranje, kooperativne za suradnju i sl.)
- osigurati stručnu facilitaciju odgajatelja/terapeuta
- planirati doziranje (npr. 30–60 min dnevno)
- provoditi strukturiranu analizu s refleksijom i generalizacijom vještina na svakodnevni život
- u ustanovama je potrebno uvesti protokole praćenja (dnevnik igranja, procjena simptoma) i suradnju s odgajateljima i roditeljima.

U tu svrhu potrebno je:

- educirati stručnjake
- integrirati videoigre u strukturirane programe
- razviti „terapijske protokole igranja“
- sustavno pratiti učinke.

Također, pokazuje se nedostatak longitudinalnih studija, ograničena generalizacija i potreba za eksperimentalnim istraživanjima u realnim uvjetima. U odnosu na budućnost bilo bi značajno kada bi se istraživači i dizajneri igara udružili kako bi spojili prakse utemeljene na dokazima koje potiču zdrav emocionalni razvoj s praksama dizajna igara koje su pomogle da igranje postane kulturni dio (Lobel, 2017).

Literatura:

- Adachi, P. J. C., & Willoughby, T. (2013). More than just fun and games: The longitudinal relationships between strategic video games, self-reported problem solving skills, and academic grades. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7), 1041–1052. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9913-9>
- Bul K.C., Kato P. M., Van der Oord S, Danckaerts M, Vreeke LJ, Willems A, van Oers HJ, Van Den Heuvel R, Birnie D, Van Amelsvoort TA, Franken IH, Maras A. (2016). Behavioral outcome effects of serious gaming for attention-deficit/hyperactivity disorder: A randomized controlled trial. *Journal of Medical Internet Research*, 18(2), e26. <https://doi.org/10.2196/jmir.5173>
- Bryant, B. R., Sisk, M. R., & McGuire, J. F. (2024). Efficacy of gamified digital mental health interventions for pediatric mental health conditions: a systematic review and meta-analysis. *JAMA pediatrics*, 178(11), 1136-1146.
- Chaarani, B., Ortigara, J., Yuan, D., Loso, H., Potter, A., & Garavan, H. P. (2022). Association of video gaming with cognitive performance among children. *JAMA network open*, 5(10), e2235721.
- Davis, K., Iosif, AM., Nordahl, C.W. et al.. (2023). Video gaming and autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. <https://doi.org/10.1007/s10803-022-05649-1>
- Dodig Hundrić, D., Ricijaš, N., i Kranželić, V. (2018). Online ponašanja adolescenata i rizični obrasci. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(2), 245–270.
- Dodig Hundrić, D., Ricijaš, N., i Vlček, M. (2018). Mladi i ovisnost o internetu – pregled suvremenih spoznaja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54(1), 123–137. <https://doi.org/10.31299/hrri.54.1.9>
- Eirich, R., McArthur, BA, Anhorn, C., McGuinness, C., Christakis, D. A. & Madigan, S. (2022). Screen time and mental health. *JAMA Psychiatry*, 79(5), 393–405. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2022.0155>
- Estrada-Plana, V., Roselló-Miranda, B., Mercadé-Carranza, C., & Moya-Higueras, J. (2019). A randomized controlled trial of a board game-based intervention to improve executive functions in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Attention Disorders*, 23(10), 1236–1246. <https://doi.org/10.1177/1087054717749936>
- Granic, I., Lobel, A., & Engels, R. C. M. E. (2014). The benefits of playing video games. *American Psychologist*, 69(1), 66–78. <https://doi.org/10.1037/a0034857>
- Hygen, B. W., Belsky, J., Stenseng, F., Skalicka, V., Kvande, M. N., Zahl-Thanem, T., & Wichstrøm, L. (2020). Time spent gaming and social competence in children: Reciprocal effects across childhood. *Child development*, 91(3), 861-875.
- Isorna Folgar, M., Faílde Garrido, J. M., Dapía Conde, M. D., & Braña Rey, F. (2024). Evaluation of problematic video game use in adolescents with ADHD and without ADHD: New evidence and recommendations. *Behavioral Sciences*, 14(7), 524.
- Jiwal, S., Jain, P., & Jain, A. K. (2019). Impact of playing action and puzzle video-games on attention and executive function: A comparative study. *Indian J Physiol Pharmacol*, 63(2), 122-129.
- Kollins, S. H., DeLoss, D. J., Cañadas, E., Lutz, J., Findling, R. L., Keefe, R. S., ... & Faraone, S. V. (2020). A novel digital intervention for actively reducing severity of paediatric ADHD (STARS-ADHD): a randomised controlled trial. *The Lancet Digital Health*, 2(4), e168-e178. [https://doi.org/10.1016/S2589-7500\(20\)30017-0](https://doi.org/10.1016/S2589-7500(20)30017-0)
- Labaš, D., Marinčić, I., & Mujčinović, A. (2019). Percepcija djece o utjecaju videoigara. *Communication Management Review*, 4(1), 8–27. <https://doi.org/10.22522/cmr20190137>
- Lee H, Lee S, Hwang M, Woo K.. (2025). Effectiveness of a game-based digital intervention for attention-deficit/hyperactivity disorder in children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 34, 3853–3869. <https://doi.org/10.1007/s00787-025-02788-5>
- Lobel, A. M. (2017). *Game on: De relatie tussen gamen en de ontwikkeling van emotieregulatie vaardigheden* (Doctoral dissertation). <https://hdl.handle.net/2066/162584>
- Masi, L., Abadie, P., Herba, C., Emond, M., Gingras, M. P., & Amor, L. B. (2021). Video games in ADHD and non-ADHD children: Modalities of use and association with ADHD symptoms. *Frontiers in pediatrics*, 9, 632272.
- Matijašević, B. (2025). Videoigre u slobodnom vremenu djece i mladih. *Diacovensia*, 33(4), 633–652. <https://doi.org/10.31823/d.33.4.8>
- Merry, S. N., Stasiak, K., Shepherd, M., Frampton, C., Fleming, T., & G Lucassen, M. F. (2012). The effectiveness of SPARX, a computerised self help intervention for adolescents seeking help for depression. *BMJ: British Medical Journal*, 344, 1-16.. <https://doi.org/10.1136/bmj.e2598>
- Oei, A. C., & Patterson, M. D. (2014). Are videogame training gains specific or general?. *Frontiers in Systems Neuroscience*, 8, 54.
- Razjouyan, K., Khademi, M., Dorandish, Z. Y., & Davari-Ashtiani, R. (2020). An investigation into the frequency of addiction to video games in children with attention-deficit hyperactivity disorder. *Journal of family medicine and primary care*, 9(2), 669-672.
- Schoneveld, E. A., Malmberg, M., Lichtwarck-Aschoff, A., Verheijen, G. P., Engels, R. C., & Granic, I. (2016). A neurofeedback video game (MindLight) to prevent anxiety in children: A randomized controlled trial. *Computers in Human Behavior*, 63, 321-333.. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.005>
- Simonelli, V., Narzisi, A., Sesso, G., Salvati, A., Milone, A., Viglione, V., ... & Berloff, S. (2024). Internet gaming disorder in children and adolescents with autism spectrum disorder and attention deficit hyperactivity disorder. *Brain Sciences*, 14(2), <https://doi.org/10.3390/jcm13020456>
- Stanić, I. (2022). *Videoigre i ADHD simptomi* (Diplomski rad). <https://repositorij.erf.unizg.hr/object/erf:1190/FILE0/download>

26. Stefanović, A. (2021). *Učinci videoigara na razvoj* (Diplomski rad). <https://www.scribd.com/document/789342485/>
27. Zhan, J., Liu, C., Wang, Z., Cai, Z., & He, J. (2024). Effects of game-based digital interventions for mental disorders: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 362, 731-741. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2024.102345>
28. Wols, A., Pingel, M., Granic, I. (2024). Digital game interventions. *Clinical Psychology Review*. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2024.102396>

VIDEO GAMES IN SOCIAL PEDAGOGICAL WORK WITH CHILDREN AND YOUTH: RESEARCH AND IMPLICATIONS FOR PRACTICE

Abstract: *The digital environment in which children and young people grow up significantly shapes their patterns of communication, learning, emotional regulation, and social interaction. Growing up in a context of constant digital connectivity, rapid information flow, and an abundance of interactive content requires adaptation of educational approaches. Such adaptation does not imply a change in fundamental educational values, such as respect, cooperation, and self-control, but rather the development of methods that are more aligned with the everyday experiences of young people. In this context, video games—particularly digital versions of board games—represent a potentially valuable yet still insufficiently and systematically utilized tool in social pedagogical work with children and young people with behavioral disorders, including ADHD, oppositional defiant disorder (ODD), social anxiety, and pronounced impulsivity. Although contemporary research increasingly examines the psychosocial effects of video games, their structured application in social pedagogical interventions remains relatively under-conceptualized and insufficiently explored empirically. Existing research indicates that video games can foster the development of cognitive, social, and emotional competencies, including planning, decision-making, self-control, cooperation, and emotional regulation (Granic, Lobel, & Engels, 2014). Particularly relevant are digital adaptations of board games (e.g., Wingspan, Cascadia, Carcassonne, 7 Wonders, Clank!, Ticket to Ride), which combine strategic planning and social interaction while facilitating rule comprehension through automated move validation and clear visual structure. Studies also show that interventions based on board games can contribute to improvements in executive functions and a reduction in behavioral problems among children with ADHD (Estrada-Plana et al., 2019). At the same time, the literature highlights potential risks associated with excessive video game use. Research reports improvements in inhibitory control and working memory, but also a higher prevalence of ADHD symptoms and attention problems among children who engage more intensively in video gaming (Chaarani et al., 2022). Meta-analyses further indicate a growing prevalence of gaming disorder among adolescents (Satapathy et al., 2025). Differences between positive and negative outcomes largely depend on the context of use: structured, therapeutic gaming can have beneficial effects on attention and self-control (Lin et al., 2025), whereas uncontrolled use of commercial games may increase the risk of problematic use, particularly among youth with ADHD (Isorna Folgar et al., 2024). The aim of this paper is to analyze the developmental potentials and risks of video games in social pedagogical work with children and young people with behavioral disorders, and to provide guidelines for their safe and pedagogically grounded application. Special emphasis is placed on the potential use of digital board games as a structured tool in social pedagogical interventions. The paper is based on a critical analysis of contemporary scientific literature on the psychosocial effects of video games and their potential in social pedagogical practice. It contributes to a better understanding of the possibilities for applying digital games in work with children and young people with behavioral disorders.*

Keywords: video games; social pedagogy; behavioral disorders; risks; potentials.

ZNAČAJ RANIH MALADAPTIVNIH ŠEMA U PREDVIĐANJU SAMOPOVREĐIVANJA MLADIH

Sladana Milošević²⁸⁴, MA defektolog, Institut za mentalno zdravlje

Apstrakt: Samopovređivanje mladih definiše se kao namerni, repetitivni i direktni činovi pojedinaca usmerenim na nanošenje fizičkih povreda sopstvenom telu. Predstavlja četvrti uzrok smrtnosti kod mladih od 19 do 25 godina, a jedan od faktora rizika su razvojni i kognitivni procesi. Averzivna razvojna iskustva oblikuju rane maladaptivne šeme koje mogu predstavljati faktor ranjivosti pojedinca za samopovređivanje. Rezultat su nezadovoljenih emocionalnih potreba u detinjstvu i disfunkcionalne dinamike u porodici. Odražavaju neprilagođene spoznaje i verovanja koja predstavljaju percepciju pojedinaca o svetu koji ih okružuje. Cilj rada je analiza i prikaz rezultata istraživanja o povezanosti ranih maladaptivnih šema i samopovređivanja mladih korišćenjem Jangovog teorijskog okvira. Budući da je u pitanju narativni pregledni rad, primenjene su analiza i sinteza savremenih teorijskih i empirijskih nalaza kroz proučavanje relevantne literature u različitim naučnim izvorima podataka. Različiti obrasci maladaptivnih šema predviđaju samopovređivanje. Šema poput socijalne izolacije, napuštanja i emocionalne deprivacije povezana je sa strahom od napuštanja ili očekivanjem napuštanja ili nedostatkom emocionalne nege koja obuhvata očekivanje da će ljudi otići ili biti nedostupni, karakteristična za samopovređivanje mladih bez suicidalnih namera. Ovi mladi su skloniji verovanju da su inherentno nevoljeni, izolovani i zanemareni i nesposobni da se nose sa svakodnevnim životom. Šema Emocionalne inhibicije je prisutna kod samopovređivanja mladih sa i bez suicidalnih namera. Štaviše, ovi mladi, izloženi bolnim i traumatičnim iskustvima, doživljavaju manji strah od smrti i fizičkog bola, što zauzvrat povećava njihovu sposobnost za samopovređivanje koje može imati i letalan ishod. Samopovređivanje mladih je složen i značajan problem koji izaziva globalnu zabrinutost. Rane maladaptivne šeme predstavljaju značajnu kognitivnu ranjivost povezanu sa samopovređivanjem mladih, delujući kao prekursor maladaptivnog suočavanja. Značaj poznavanja pozadine šema mladih povređujućih osoba je važan, pre svega, u koncipiranju pravaca preventivnog i tretmanskog delovanja u radu sa ovom populacijom.

Ključne reči: rane maladaptivne šeme, samopovređivanje, mladi

Uvod

Samopovređivanje mladih predstavlja značajan i kompleksan problem koji izaziva globalnu zabrinutost (Witt, Stewart & Hawton, 2024). Termin mladi ljudi se, prema Konvenciji Ujedinjenih nacija, odnosi na osobe starosti između 15 i 24 godina, Ujedinjene nacije definišu „mlade” kao osobe između 15 i 24 godina, uz napomenu da to može biti i fleksibilna kategorija jer se sadržaj koncepta „biti mlad” razlikuje od zemlje do zemlje (Mitković Vončina i Pejović Milovančević, 2025), a u našoj zemlji član 3 Zakona o mladima od 2022. godine propisuje da su to osobe starosti od 15 do 30 godina. Ovu razvojnu dob karakterišu različite psihološke i društvene transformacije povezane sa povišenom autonomijom, odgovornostima, napuštanjem roditeljskog doma i suočavanje sa finansijskom nestabilnošću (Quresh et al., 2025). Neretko i univerzitetski period doprinosi da deo mladih biva izložen akademskim i društvenim stresorima. Ovi pritisci zajedno sa ličnim teškoćama, mogu pogoršati njihovo mentalno zdravlje i pokrenuti samopovređivanje ili čak razmišljanja o suicidu (MacKinnon & Colman, 2016).

²⁸⁴ sladjanamilo@gmail.com. <https://orcid.org/0009-0001-5070-5522>

Samopovređivanje se definiše kao namerni, repetitivni i direktni činovi pojedinaca usmereni na nanošenje fizičkih povreda sopstvenom telu. Tako samopovređivanje uključuje radnje koje mogu imati za cilj da dovedu do smrti (pokušaj samoubistva), kao i ona sa pomešanim motivacijama, kao što su ublažavanje stresa ili upravljanje negativnim emocijama (Hawtin et al., 2013; Hawton et al., 2016). Dakle, može se klasifikovati u dve kategorije: kao samopovređivanje sa suicidalnim namerama i samopovređivanje bez suicidalnih namera. Stoga, nesuicidalno samopovređivanje se definiše kao namerno samostalno povređivanje sopstvenog telesnog tkiva bez suicidalne namere i u svrhe koje nisu kulturološki ili socijalno sankcinisane (Weedage et al., 2025).

Iako po definiciji samopovređivanje bez suicidalnih namera, a koje će biti predmet ovog rada, isključuje suicidalne motive, ipak podaci govore da ono može biti i indikator suicida, a neretko se ova dva ponašanja javljaju zajedno (Kiekenset al., 2018). Primera radi, Benjet i saradnici (2017) na uzorku od 1.071 mladih osoba starosti od 19 do 26 godina zapažaju da je više od dve trećine mladih koje je pokušalo samoubistvo, takođe, prijavilo istoriju samopovređivanja bez suicidalnih namera (Benjet et al., 2017). Još jedno tumačenje ističe da se prethodno samopovređivanje smatra jednim od najvažnijih prediktora samoubistva, povećavajući rizik za najmanje 10 puta (Groschwitz et al., 2015. prema: Abdelraheem, McAloon & Shand 2019). Tako na primer, prema podacima Eurostata, više od jednog od šest smrtnih slučajeva u starosnoj grupi od 15 do 29 godina tokom 2022. godine je bilo posledica samopovređivanja, što bi izraženo u apsolutnom smislu iznosilo 5.017 (Eurostat, 2025).

Pregledom istraživanja rezultati pokazuju da samopovređivanje generalno počinje u ranoj adolescenciji (između 12 i 14 godina) i dostiže vrhunac u kasnijoj adolescenciji i mladom odraslom dobu (između 20 i 29 godine), stoga se adolescenti i mladi smatraju ranjivom grupom za ovakvo ponašanje (Lunde et al., 2021; APA, 2013 prema: Naido, 2019). U prilog tome, tokom poslednjih decenija u literaturi na međunarodnom nivou se beleži stalni porast stope samopovređivanja i izazova mentalnog zdravlja među mladima. Podaci pokazuju da se stopa samopovređivanja aproksimativno kreće od 17% do 41% među mladima odraslima iz opšte populacije (Gratz, 2001, 2006; Whitlock, Eckenrode & Silverman, 2006). Tako, istraživanje na 1235 mladih iz Kanade pokazuje da se njih 17,2% samopovređivalo u starosti od 17 do 25 godina (Marzecki et al., 2025). Rezultati kros-sekcionne studije, sprovedene na 2.875 mladih uzrasta od 18. do 24. godine u SAD, pokazuje da je oko 40,8% mladih praktikovalo samopovređivanje bez suicidalnih namera i da jedna četvrtina uzorka izvestila da se samopovređivala sa i bez suicidalnih namera (Whitlock & Knox, 2007). Nedavno istraživanje u Španiji pokazuje da se 11,7% osoba starosti od 16 do 24 godina redovno samopovređuje, dok je 10% to činilo bar jednom (Toledano, Gutiérrez & Mountian, 2023). Procenjene stope nesuicidalnog samopovređivanja mladih u zemljama sa niskim i srednjim prihodom se kreću od 15,5% do 31,3% (Aggarwal et al., 2017).

Posmatrano za Republiku Srbiju, rezultati istraživanja procene stanja mentalnog zdravlja mladih sprovedeno na 2.342 ispitanika uzrasta od 11 do 19 godina, pokazuju da je više od 14% ispitanika prijavilo samopovređivanje (Pejović Milovančević i sar., 2025). Zatim, iako se pretpostavljalo da je samopovređivanje češće kod žena, podaci pokazuju da su stope ekvivalentne kod muškaraca i žena (Bresin & Schoenleber, 2015).

Kada je reč o prevalenci samopovređivanja kod kliničkog uzorka, beleže se slični trendovi. Naime, istraživanje realizovano u Australiji pokazuje da su se stope hospitalizacije mladih žena zbog samopovređivanja udvostručile. Upoređujući istu kliničku populaciju tokom različitog perioda, stope su se povećavale sa 374 (tokom 2007. i 2008. godine) na 637 (tokom 2020. i 2021. godine) na 100.000 mladih (Australian Institute of Health & Welfare, 2023). Štaviše, visoka globalna učestalost samopovređivanja doprinosi povećanom riziku od prerane smrti (Tan et al., 2025).

Generalno posmatrano, ovakvo ponašanje mladih može dovesti do niza nepovoljnih ishoda, uljučujući ponavljanje samopovređivanja, samoubistvo i smrtnost, morbiditet mentalnog zdravlja, lošije rezultate u obrazovanju i zapošljavanju i sveukupno smanjenje kvaliteta života.

Premda se u literaturi beleže heterogeni faktori rizika, postoji i opšta saglasnost da je samopovređivanje mladih rezultat složene interakcije faktora rizika, uključujući sociodemografske, psihološke, psihijatrijske, genetske, socijalne, kulturne i druge uticaje (Abdelraheem, McAloon & Shand, 2019; Hawton, Saunders & O'Connor, 2012). Između ostalog, studije pokazuju da niz unutrašnjih procesa mogu doprineti samopovređujućem ponašanju, odnosno da nečija uverenja i pretpostavke ili šeme mogu uticati na nečiju percepciju, tumačenja, emocije i obrasce ponašanja, kao što je samopovređivanje. Na primer, pokazalo se da deca sa predispozicijom sa emociolonom labilnošću, izložena nepovoljnim uslovima u svom porodičnom okruženju, mogu razviti maladaptivne šeme koje obuhvataju kognitivne, afektivne, somatske i elemente zasnovane na pamćenju. Kognitivne ranjivosti, koje se formiraju kao odgovor na nedaće u detinjstvu, povezane su sa psihopatologijom u kasnijem dobu i maladaptivnim ponašanjem, kao što je i samopovređivanje (Akbari et al., 2022; Nicol et al., 2020; Lewis et al., 2015). U skladu sa tim, cilj ovog rada je analiza i prikaz rezultata istraživanja o povezanosti kognitivnih ranjivosti, poput ranih maladaptivnih šema i samopovređivanja mladih, korišćenjem Jangovog teorijskog okvira.

Obrasci nesuicidalnog samopovređivanja

Nesuicidalno samopovređujuće ponašanje obuhvata širok spektar potencijalno opasnih radnji koje uključuju sečenje kože oštrim predmetom, kopanje kože, bockanje, udaranje glavom, udaranje sebe, grebanje i sakaćenje lica, čupanje kose (trihitilomanija), ometanje zarastanja rana i izazivanje opekotina (Zetterqvist, 2015). Uzimajući u obzir sve navedeno, najčešći obrasci su: samosečenje kože, samorezbarenje nožem i brijačem. Drugi uobičajeni oblici samopovređivanja mladih su opekotine, udaranje glavom i udaranje po telu, pri čemu većina mladih koji se samopovređuju izveštavaju da su koristili višestruke metode (Cipriano, Cella & Cotrufo, 2017). Sumirajući rezultate različitih studija može se zaključiti da se od 70% do 90% mladih samopovređivalo sečenjem, zatim 21% do 44% mladih je to činilo udaranjem glavom, a između 15% i 35% su to izazivali opekotinama (Nock, 2009a prema: Lurigio, Nesi & Meyers, 2024). Ši i saradnici na uzorku od 1.337 ispitanika u Kini nalaze da se 8,7% od ukupnog uzorka samopovređivalo. Najčešće metode samopovređivanja uključivale su sečenje kože 25,3%, grebanje 29,3%, zatim slede udaranje tela 28,4%, bockanje kože oštrim predmetima 18,1%, čupanje dlaka 17,2%, grickanje ili značajno oštećenje noktiju 12,1% i udaranje glavom 9,5%. Najčešće povređena mesta uključivala su kosu i to 35% slučajeva, donji deo ruku/zglobove 26,7%, lice 20,7% i butine/kolena 13,4% (Shi et al., 2023). U Škotskoj, u okrugu centralnog Klajdsajda, autori (Young, Van Beinum & Sweeting, 2007) su istraživali metode samopovređivanja na populaciji 1.258 mladih, te utvrdili da je prevalencija ovog ponašanja mladih 7,1% tokom života. Najčešće su se samopovređivali sečenjem kože, grebanjem, a ređe udarali pesnicom u vrata i izazivali opekotine cigaretom i upaljačem. Mlade žene su bile sklonije da se samopovređuju sečenjem kože i zloupotrebom tableta. Jedno istraživanje na mešovitom uzorku od 105 pojedinaca prosečne starosti između 16 i 35 godina (82 iz opšte populacije i 23 mladih iz kliničke populacije), pokazuje da se 23,8% ispitanika samopovređivalo. Oko 40% je izvestilo da je koristilo samo jedan metod samopovređivanja, a 60% više metoda. Kao metod su koristili sečenje 36%, urezivanje reči na koži 36%, zabadanje oštih predmeta u kožu 36%, zatim nešto manje urezivanje crteža u kožu 24%, udaranje glavom o predmete 24%, izazivanje opekotina 20%, sprečavanje zarastanja rana 16%, grebanje do tačke krvarenja 12% i samougrizanje 4% (Castille et al., 2007).

Slični obrasci nesuicidalnog ponašanja primećeni su i među kliničkom populacijom mladih. Naime, kao najčešći oblik se izdvaja sečenje kože, a zatim slede izazivanje opekotina i udaranje delova tela (Klonsky & Muehlenkamp, 2007), pri čemu se najčešće nanose na ekstremitetima (rukama, nogama) i stomaku. Singal i saradnici (2021), na uzorku od 1574 mladih od 18 do 25 godina, otkrivaju da se njih 22,40% samopovređivalo. Sečenje kože, udaranje delova tela i grebanje su bili najčešći obrasci (Singhal et al., 2021). Nadalje, noviji istraživački podaci pokazuju da je 54% iz grupe 50 adolescenata i mladih odraslih hospitalizovanih zbog samopovređivanja koristilo grebanje za samopovređivanje, a 36% sečenje. Najčešći obuhvaćeni delovi tela su ruke 44% i nadlaktice 42% (Abdou et al., 2024).

Osim toga, postoji razlika i u pogledu načina samopovređivanja i među polovima. Konkretno, mlade žene su sklonije sečenju kože, a muškarci udaranju ili izazivanju opekotina (Klonsky, Victor & Saffer, 2014). Određeni obrasci samopovređivanja povezani su sa istorijom poremećaja mentalnog zdravlja, češćom hospitalizacijom i suicidalnim mislima i pokušajima (Klonsky & Muehlenkamp, 2007). Neretko, mladi koji se samopovređuju imaju tendenciju da takva ponašanja ponavljaju. U prilog tome govore podaci da su skoro dve trećine mladih koji su se samopovređivali, to činili više od četiri puta (Lawrence et al., 2015). Nikol sa saradnicima (2021) je na uzorku od 403 mlada Australijanca starosti od 16 do 25 godina našao da je 31% ispitanika prijavilo najmanje jednu epizodu samopovređivanja. Njih 30% je izvestilo da se poslednje samopovređivanje dogodilo u poslednjih mesec dana. Zatim, oko 33% mladih se samopovređivalo jednom nedeljno, dok je skoro polovina 47% mladih izvestila da se samopovređivalo najmanje 10 puta (Nikol et al., 2021). Autori (Cerutti et al., 2012) još jednog istraživanja realizovanog u Italiji na 365 mladih, prosečne starosti 23 godine, nalaze da se 39% samopovređivalo, a 19% ovih mladih je izvestilo da je imalo više od 10 epizoda samopovređivanja tokom života.

Funkcije samopovređivanja mladih

Pregledom literature uočava se da samopovređivanje ima nekoliko funkcija: regulacija emocija, društveni uticaj, anti-disocijacija, anti-samoubistvo, samokažnjavanje, traženje senzacija (Asarnow et al., 2021; McEvoy et al., 2023). Pojedini autori navode da je regulacija afekta najčešća funkcija samopovređivanja, zatim slede samokažnjavanje i međuljudski uticaji (Taylor et al., 2018). Mladi su se samopovređivali kako bi olakšali bes, zatim kako bi zaboravili loša sećanja, smanjili anksioznost ili iz želje da se ubiju (Young et al., 2007). Noviji pregled funkcija nesuicidalnog samopovređivanja izdvaja: unutrašnju regulaciju emocija 80,2%, spoljašnju regulaciju emocija 77,6%, međuljudski uticaj 45,7% i traženje senzacija 36,2% (Shi et al., 2023). Meta analiza 10 studija potvrđuje da se intrapersonalne funkcije samopovređivanja kreću između 66% do 81% i to su upravo one koje se tiču regulacije emocija u 63% do 78% slučajeva. Interpersonalne funkcije samopovređivanja su bile manje uobičajene i kretale su se od 33% do 56% (Taylor et al., 2018). Ovi rezultati pozitivno korespondiraju sa zaključkom da je primarna funkcija samopovređivanja regulacija uznemirujućih ili bolnih emocija i međuljudskih uticaja, kao i sa načinima suočavanja sa negativnim okruženjima ili nelagodnošću u stvarnom svetu (Peel-Wainwright et al., 2021). O tome svedoče nalazi kvalitativne studije sprovedene nad mladima N=13, uzrasta od 19 do 25 godina koji su se obratili za pomoć u Engleskoj. Kod ove grupe mladih su identifikovane četiri različite grupe funkcija samopovređivanja: upravljanje emocionalnim stanjima, samokažnjavanje, suočavanje sa mentalnim bolestima i traumama i pozitivne misli i zaštita. U prilog tome izdvajamo izkaz nekoliko ispitanika: „Samopovređivanje klasifikujem na dva načina, pa imam kao maničnu vrstu, previše se osećam.... kao da ću se moći mnogo seći.... pa će to biti mnogo stvari.... mnogo samopovređivanja....ili će to biti osećam se veoma utrnulo i odsutno.” Drugi izveštava: „.... glavni razlog je očigledno bio taj što sam se osećao kao da sam sam, nekako, nisam imao drugi način da izrazim osećanja.” (Mughal et al., 2023:1184).

Jangov teorijski okvir ranih maladaptivnih šema

Proširujući Bekov originalni rad o šemama, Džefri Jang razvija svoj teorijski koncept ranih maladaptivnih šema (Early Maladaptive Schemas-EMS). Polazi od toga da ove šeme predstavljaju referentni okvir, odnosno stabilnu i trajnu strukturu koja služi kao osnova koja utiče na percepciju sveta osobe i drugih (Lotfi & Yarahmadi, 2014). Jang definiše rane maladaptivne šeme kao sveobuhvatnu temu ili obrazac sastavljen od sećanja, emocija, kognicija, telesnih senzacija u vezi sa sobom i odnosima sa drugima, razvijenih tokom detinjstva ili adolescencije, razrađenih tokom celog života i koje su disfunkcionalne u značajnoj meri (Young et al., 2003 prema: Thimm, 2010:220).

Prema ovom okviru, u ranom detinjstvu negativna iskustva sa najbližim članovima porodice su glavni uzrok razvoja ranih maladaptivnih šema, odnosno predstavljaju primarni izvor ovih disfunkcionalnih obrazaca. Mogu se održavati tokom celog života i generisati maladaptivno ponašanje (Zafiropoulou, Avagianou & Vassiliadou, 2014). Dakle, aktivacija primarnih maladaptivnih šema izaziva intenzivne emocije i frustracije koje pokazuju da njihove osnovne emocionalne potrebe nisu zadovoljene (Pozza, Albert & Dèttore, 2020), a maladaptivna ponašanja koja se primećuju su metode koje pojedinci koriste da bi se nosili sa problemom (Bach, Lockwood & Young, 2018). Identifikovao je 18 ranih maladaptivnih šema koje su organizovane u pet domena šema višeg reda koji predstavljaju nezadovoljene emocionalne potrebe u detinjstvu:

1. *Domen isključenosti i odbacivanja*: šeme u ovom domenu uključuju Napuštanje/Nestabilnost (percipiranje da potrebe za stabilnošću, negom, sigurnošću i empatijom neće biti zadovoljene na dosledan i predvidljiv način), Nepoverenje/Zloupotreba (očekivanje da će ih drugi povrediti, poniziti, varati, lagati, manipulirati ili iskoristiti prednost), Socijalna Izolacija/Otuđenje (verovanje da su sami i da ne mogu biti deo bilo koje grupe u društvu), Defektnost/Stida (osećaj bezvrednosti, defekta, inferiornosti i krivice) i Emocionalna deprivacija (pojedinci sa ovom šemom veruju da njihove emocionalne potrebe za naklonošću, razumevanjem i zaštitom ne mogu zadovoljiti drugi).

2. *Domen narušene autonomije i performansi*: odnosi se na očekivanja o sebi i okruženju koja ometaju nečiju percipiranu sposobnost da se odvoji, preživi, funkcioniše samostalno ili uspešno obavlja svoje dužnosti. Šeme koje čine ovaj domen uključuju Zavisnost/Nesposobnost (verovanje da neko nije u stanju da se nosi sa svojim svakodnevnom obavezama na kompetentan način, bez značajne pomoći drugih). Zatim, ranjivost na štetu ili bolest (preuveličan strah da će se neposredna katastrofa desiti u bilo kom trenutku i da neće biti u stanju da je spreči), Upletenost/Narazvijeno Ja (prekomerna emocionalna povezanost i bliskost sa jednom ili više značajnih osoba na račun individuacije ili normalnog društvenog razvoja), Neuspeh (verovanje da je neko propao, da će propasti ili da je fundamentalno neadekvatan u odnosu na svoje vršnjake u oblastima postignuća).

3. *Domen narušenih granica* odnosi se na nedostatak unutrašnjih granica, odgovornosti prema drugima ili orijentacije prema dugoročnim ciljevima. Šeme koje čine ovaj domen uključuju Pravo/Grandioznost (verovanje da je neko superiorniji od drugih ljudi, ima prava na posebna prava i privilegije ili da nije vezan pravilima reciprociteta koja vode normalnu društvenu interakciju) i Nedovoljna samokontrola/Samodisciplina (teškoća da se ispolji dovoljna samokontrola i tolerancija na frustraciju kako bi se postigli lični ciljevi ili obuzdalo prekomerno izražavanje emocija i impulsa).

4. *Domen usmerenosti ka drugima*: odnosi se na prekomerni fokus na želje, osećanja i reakcije drugih na račun sopstvenih potreba, kako bi se stekla ljubav i odobrenje, održao osećaj povezanosti. Šeme unutar ovog modela uključuju Potčinjavanje (prekomerno predavanje kontrole drugima jer se neko oseća prinuđenim, kako bi izbegao bes ili napuštanje), Samopožrtvovanje (prekomerni fokus na zadovoljenje potreba drugih u svakodnevnom situacijama na račun sopstvenog zadovoljstva) i Traženje odobrenja/Priznanja (prekomerni naglasak na dobijanju odobrenja, priznanja ili pažnje od drugih ljudi ili na uklapanju na račun razvijanja sigurnog i istinskog osećaja sebe).

5. *Domen preterane budnosti i inhibicije*: uključuje preterani naglasak na suzbijanju spontanih osećanja i impulsa i izbora ili na ispunjavanju krutih internalizovanih pravila i očekivanja o učinku i etičkom ponašanju, često na račun sreće, samoizražavanja, bliskih odnosa ili zdravlja. Šeme koje čine ovaj domen uključuju Negativnost /Pesimizam (sveprisutan fokus na negativne aspekte života uz minimiziranje ili zanemarivanje optimističkih aspekata), Emocionalna Inhibicija (prekomerna inhibicija spontane akcije, osećanja ili komunikacije, obično da bi se izbeglo neodobravanje drugih, osećaj stida ili kontrole nad sopstvenim impulsima), Neumoljivi Standardi/Hiperkritičnost (osnovno uverenje da se mora težiti ispunjavanju veoma visokih internalizovanih standarda) (Akbari et al., 2022; Bach, Lockwood & Young, 2018; Sójta & Strzelecki, 2023).

Rane maladaptivne šeme i samopovređivanje mladih

Poslednjih godina brojni autori sugerišu da su rane maladaptivne šeme duboko ukorenjena iskustva iz detinjstva koja doprinose, s jedne strane, pokretanju i održavanju nesuicidalnom ponašanju mladih (Castille et al., 2007; Nicol et al., 2021, 2022), ali i samopovređivanju sa suicidalnim namerama, s druge strane (Pilkington, Younan & Bishop, 2021). Na osnovu pregleda literature (Akbari et al., 2022), baziranoj na analizi 10 studija u vezi sa ispitivanjem ranih maladaptivnih šema i nesuicidalnog samopovređivanja, izvodi se zaključak da su neke od šema izraženije, poput: socijalne izolacije, emocionalne inhibicije, emocionalne deprivacije i nedovoljne samokontrole, karakteristične za mlade koji su skloni samopovređivanju, pri čemu je socijalna izolacija karakteristična šema i kod mladih sa suicidalnim idejama i ponašanjem (Pilkington, Younan & Bishop, 2021).

Kvirk i saradnici (2015), istražujući uticaj roditeljskog odbacivanja na formiranje maladaptivnih kognitivnih struktura na uzorku od 228 učesnika prosečne starosti od 19 godina, nalaze da odbacivanje od strane majke i oca ima direktne efekte maladaptivne šeme koje direktno utiču na motivaciju za samopovređivanje. Konkretno, samopovređivanje mladih je povezano sa intrapersonalnim motivima. Intrapsihički put ka samopovređivanju ovih mladih obeležen je povišenim negativnim samopogledima koji pokreću i depersivno razmišljanje i povišene motivacije za samopovređivanje, kako bi se regulisala emocionalna stanja, a samim tim i smanjili simptomi depersonalizacije i odvrtila pažnja od uznemirujućih kognicija kao što su suicidalne misli. Mladi koji su se teže samopovređivali imali su viši stepen šema Emocionalne deprivacije, Defektnosti/Stida, Socijalne izolacije i Nedovoljne samokontrole (Quirk et al., 2015).

Retrospektivna studija sprovedena 2021. godine u Kini na uzorku 1.339 mladih od 16 do 29 godina, sa ciljem utvrđivanja razlika u maladaptivnim šemama između ispitanika koji se samopovređuju bez suicidalnih namera i onih koji se nisu samopovređivali, pokazuje da se 8,7% njih samopovređivalo. Domen isključenja/odbacivanja pozitivno je povezan sa samopovređujućim ponašanjem. Pored toga, mladi koji pokazuju šeme odvajanja/odbacivanja obično odrastaju pateći od odbacivanja. Neretko se osećaju nedostojno, što pokreće bes koji usmeravaju ka sebi. Zatim, emocionalna deprivacija, socijalna izolacija/otuđenje i šeme emocionalne dezinhibicije su značajno korelirale sa učestalošću samopovređivanja (Shi et al, 2023). Kastilj i saradnici (2007), u cilju utvrđivanja da li određene maladaptivne šeme mogu biti u osnovi samopovređujućeg ponašanja na mešovitom uzorku od 105 pojedinaca prosečne starosti između 16 i 35 godina (82 iz opšte populacije i 23 mladih iz kliničke populacije), nalaze da se 25 ispitanika (23,8%) samopovređivalo, a 80 (76,2%) nije pribegavalo takvom ponašanju, pri čemu je prosečna starost ispitanika koji su se samopovređivali oko 21 godina. Oko 16% ispitanika se samopovređivalo samo jednom, dok se 84% samopovređivalo u dva ili više navrata. Autori uočavaju da postoje određene šeme koje predisponiraju pojedince za samopovređivanje. Konkretno, izdvajaju se šeme emocionalne deprivacije, socijalne izolacije/otuđenja,

defektnost/stid i nedovoljna samokontrola/samodisciplina. Nadalje, autori dolaze do saznanja da su pojedinci koji su se više puta samopovređivali imali izraženije šeme, poput Emocionalne deprivacije, Socijalne izolacije/Otuđenja, Defektnosti/stida i Nedovoljne samokontrole/samodiscipline u odnosu na one koji se nisu samopovređivali. Ovakvi nalazi govore u prilog da pojedinci koji se samopovređuju više puta, u osnovi osećaju neispravnost i stid, zbog koga se ponavljaju u napade na sebe. Preplavljeni su osećajem da niko neće da im bude emocionalna podrška ili da ih razume, pruži osećaj naklonosti i topline, pri čemu samopovređivanjem dovode do samoutehe. Štaviše, osećaj društvene izolacije pojačava njihov osećaj usamljenosti i povećava njihovu osetljivost na odbacivanje, a samopovređivanje ponavljaju kako bi se samoutešili, kao rezultat osećanja usamljenosti, izolacije i odbacivanja. Ovi pojedinci imaju osnovna uverenja da im nedostaje samokontrola i nisu u stanju da se nose sa negativnim afektima i kognicijama na adaptivniji i konstruktivniji način, te im samopovređivanje postaje kratkoročna neposredna metoda suočavanja (Castille et al., 2007).

Interesantnim se čini i spomenuti rezultat studije (N=125) mladih Australijanaca starosti između 16 i 25 godina, prema kome postoje različiti obrasci povezanosti između ranih maladaptivnih šema i funkcija samopovređivanja mladih (Nicol et al., 2022). Ovaj nalaz navodi na razmišljanje da je, osim povezanosti ranih maladaptivnih šema i samopovređivanja mladih ljudi, važno razumeti i motivacionu funkciju ovog ponašanja, praveći razliku između intrapersonalne i interpersonalne funkcije. Kao najčešće funkcije samopovređivanja, mladi su naveli samokažnjavanje (90,9%) i regulaciju afekta (89,3%), zatim osvetu (23,1%) i povezivanje sa drugima (24,8%). Nadalje, mladi koji su se samopovređivali iz interpersonalnih motivacija prijavljivali su šeme Napuštanja/Nestabilnosti, Nedovoljne samokontrole i Prava na nešto, dok su oni čije je samopovređivanje imalo suicidalnu nameru prijavljivali šeme Defektnosti/Srama (Nicol et al., 2022). Novija istraživanja su, takođe, kao značajan korelat suicidalnih ideja kod mladih izvojila šemu Defektnosti/Srama (Pilkington, Younan & Bishop, 2021). U poređenju sa prethodnim istraživanjima maladaptivnih šema i samopovređivanja mladih, autori (Nicol i et al., 2022a) su na uzorku od 403 mladih Australije od 16 do 25 godina došli do sličnog zaključka i pronašli su pozitivne veze između šema Napuštanja/Nestabilnosti i Defektnosti/Srama sa samopovređivanjem, ali i da svaka maladaptivna šema ima direktan efekat na samopovređivanje, kao i indirektni efekat preko teškoća u regulaciji emocija. Kao razlog za dobijene rezultate, autori navode mogućnost povezanosti maladaptivnih šema i samopovređujućeg ponašanja, ali i činjenicu da mladi poseduju složene poteškoće u regulaciji emocija. Takve navode ilustruje nalaz da je grupa mladih koja se samopovređivala izvestila o nižem prihvatanju emocionalne patnje, nedostatku emocionalne svesti, lošijem emocionalnom razumevanju i jasnoći. Pored toga, kada bi se uznemirili, imali su poteškoće da održe svoje ponašanje usmereno ka cilju i više poteškoća da kontrolišu svoje ponašanje i primene funkcionalne strategije regulacije emocija.

Polazeći od toga da su mladi populaciona grupa rizična za samopovređujuće ponašanje, realizovano je istraživanje u Kanadi na 392 mladih starosti između 17 i 25 godina, sa ciljem ispitivanja ranih maladaptivnih šema u kontekstu nesuicidalnog samopovređivanja uz sagledavanje i depresivnih simptoma. Rezultati potvrđuju da je ova populaciona grupa rizična za samopovređujuće ponašanje i da se 31,80% mladih samopovređivalo. Pored toga, oko 46,9% je pribegavalo samopovređivanju jednom do četiri puta, a oko polovine 50,8% mladih su to činili pet ili više puta. Slično drugim autorima, i u ovom istraživanju maladaptivne šeme su se razlikovale kod mladih koji se samopovređuju u odnosu na mlade koji to ne čine. Konkretno, mladi koji su pribegavali nesuicidalnom samopovređivanju su imali izraženije šeme Socijalne izolacije, koja je odražavala njihova uverenja da su izolovani od grupi i okruženja. Dakle, samopovređivanje im je služilo kao način podnošenja socijalnog odbacivanja, a šeme Privilegovanosti/Grandioznosti su bile izražene u manjem opsegu u poređenju sa mladima koji to ne čine. Nadalje, pojedinci koji su se češće samopovređivali su imali izraženije šeme Zavisnosti i

Nesposobnost u odnosu na mlade koji su se ređe samopovređivali, što ukazuje na to da su imali lošiju sliku o sebi u odnosu na mlade koji to ne čine (Lewis, Lumley & Grunberg, 2015).

Zaključak

Samopovređivanje mladih je složen i značajan problem koji izaziva globalnu zabrinutost. Faktori rizika za samopovređivanje mogu egzistirati u domenima mlade osobe, interakcijski ili kumulativno, što implicira na složenost samopovređivanja. Stoga je bitno razumevanje mehanizma koji leži u osnovi samopovređivanja ili faktora koji povećavaju ili smanjuju rizik od njihovog ponavljanja. Kako rane maladaptivne šeme predstavljaju značajnu kognitivnu ranjivost povezanu sa samopovređivanjem mladih, delujući kao prekursor maladaptivnog suočavanja, značaj poznavanja pozadine šema mladih povređujućih osoba je važan, pre svega, u koncipiranju pravaca preventivnih aktivnosti i tretmanskim implikacija. Kao prvo, preventivne pravce bi trebalo usmeriti na povećanje znanja o samopovređivanju, kao što su programi edukacije o mentalnom zdravlju i podizanje svesti o samopovređivanju i funkcije koje ima samopovređivanje. Zatim, usvajanje specifičnih veština koje bi delovale kao zaštitni faktori, kao što su: veštine rešavanja problema, veština emocionalne regulacije, stvaranje zdravih mehanizama suočavanja. Kada je reč o mladima sklonim samopovređivanju, tretman bi trebalo usmeriti na jedinstvene elemente koji bi mogli biti od pomoći u razumevanju duboko ukorenjenih maladaptivnih samouverenja koja rezultiraju visoko kritičnim i samokažnjavajućim ponašanjem, poput samopovređivanja. Na kraju, rešavanje ovakvih maladaptivnih uverenja može uticati na saznanje mladih kako doživljavaju sebe u vezama i interreaguju sa drugima, što bi konačno dovelo do preuzimanja kontrole nad svojim mislima, emocijama i ponašanjem.

LITERATURA:

- Abdelraheem ,M.,McAloon ,J.,&Shand,F.(2019)Mediating and moderating variables in the prediction of self-harm in young people: A systematic review of prospective longitudinal studies .*Journal of Affective Disorders*, 246, 14-28. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.12.004>
- Abdou,A.E., Haggag,W.,Anwar,A.K.,Sayed,H., & Ibrahim,O.(2024).Methods and functions of non-suicidal self-injury in an adolescent and young adult clinical sample. *Middle East Current Psychiatry* 31,10. <https://doi.org/10.1186/s43045-024-00398-6>
- Aggarwal, S., Patton, G., Reavley, N., Sreenivasan, S. A., & Berk, M. (2017). Youth self-harm in low- and middle-income countries: Systematic review of the risk and protective factors. *International Journal of Social Psychiatry*, 63(4), 359-375. <https://doi.org/10.1177/0020764017700175>
- Akbari, M., Mohammadkhani, S., Babaeifard, M.,& Shokrani, B.(2022).The Relationship Between Early Maladaptive Schemas and Non-suicidal Self-injury: A Systematic Review. *Journal of Research & Health*. 12(4),227-238. <http://dx.doi.org/10.32598/JRH.12.4.1971.1>
- Asarnow, J.R., Berk, M.S., Bedics, J., Adrian, M., Gallop, R., Cohen, J., Korslund, K., Hughes, J., Avina, C., Linehan, M.M., & McCauley, E. (2021).Dialectical behavior therapyfor suicidal self-harming youth: emotion regulation, mechanisms, andmediators. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 60(9), 1105-1115.e4. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2021.01.016>.
- Australian Institute of Health and Welfare. (2023, 15 Sept). Suicide and self-harm monitoring data. Retrieved from <https://www.aihw.gov.au/suicide-self-harm-monitoring/data/populations-age-groups/intentional-self-harm-hospitalisations-among-young>
- Bach,B.,Lockwood,G.,&Young, J.E.(2018).A new look at the schematherapy model: Organization and role of early maladaptive schemas. *Cognitive Behaviour Therapy*. 47(4)328-349.<https://doi.org/10.1080/16506073.2017.1410566>
- Benjet ,C., González-Herrera ,I.,Castro-Silva,E., Méndez ,E., Borges,G., Casanova,Medina-Mora,E.M.(2017).Show more Non-suicidal self-injury in Mexican young adults: Prevalence, associations with suicidal behavior and psychiatric disorders, and DSM-5 proposed diagnostic criteria. *Journal of Affective Disorders*,215, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.03.025>
- Bresin, K., & Schoenleber, M. (2015). Gender differences in the prevalence of nonsuicidal self-injury: A meta-analysis.*Clinical Psychology Review*, 38, 55-64. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2015.02.009>

- Castille,K., Prout,M., Marczyk,G,...Howlett,B.(2007).The Early Maladaptive Schemas of Self-Mutilators: Implications for Therapy. *Journal of Cognitive Psychotherapy* 21(1),58-71.<https://doi.org/10.1891/088983907780493340>
- Cerutti, R., Presaghi, F., Manca, M., & Gratz, K. L. (2012). Deliberate self-harm behavior among Italian young adults: Correlations with clinical and nonclinical dimensions of personality. *American Journal of Orthopsychiatry*, 82(3), 298-308. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2012.01169.x>
- Cipriano, A., Cella, S., & Cotrufo, P.(2017) Nonsuicidal Self-injury: A Systematic Review. *Front Psychol.* 8(8), 1946 <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01946>
- Eurostat(2025). Young People -health:Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Young_people_-_health
- Gratz, K. L. (2001). Measurement of deliberate self-harm: Preliminary data on the Deliberate Self-Harm Inventory. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 23, 253-263. <https://doi.org/10.1023/A:1012779403943>
- Gratz, K. L. (2006). Risk for repeated deliberate self-harm among female college students: The role and interaction of childhood maltreatment, emotional inexpressivity, and affect intensity /reactivity. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76, 238-250.<https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.2.238>.
- Hawton,K., Saunders Topiwala ,A.,& Haw,C.(2013). Psychiatric disorders in patients presenting to hospital following self-harm: A systematic review *Journal of Affective Disorders*,151(3),821-830. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.08.020>
- Hawton,K.,Bergen,H., Cooper,J., Turnbull,P.,Waters,K., Ness,J.,& Kapur,N.(2015).Suicide following self-harm: Findings from the Multicentre Study of self-harm in England, 2000–2012. *Journal of Affective Disorders* ,175, 147-151. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.12.062>
- Kiekens,G., Hasking,P.,Mark Boyes,M., Boyes,M.....&Bruffaerts,R.(2018). The associations between non-suicidal self-injury and first onset suicidal thoughts and behaviors.*Journal of Affective Disorders*,239,171-179.<https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.06.033>
- Klonsky, E. D., & Muehlenkamp, J. J. (2007). Self-injury: A research review for the practitioner. *Journal of Clinical Psychology*, 63(11), 1045-1056. <https://doi.org/10.1002/jclp.20412>
- Klonsky, E.D., &Muehlenkamp, J.J.(2007). Self-injury: a research review for the practitioner. *J Clin Psychol.* 63(11),1045-1056. <https://doi.org/10.1002/jclp.20412>
- Klonsky, E.D., Victor, S.E., &Saffer, B.Y.(2014). Nonsuicidal self-injury: what we know, and what we need to know. *Can J Psychiatry*. 59(11),565-568.<https://doi.org/10.1177/07067437140590110>
- Lewis, S. P., Lumley, M. N., & Grunberg, P. H. (2015). Early maladaptive schemas and non-suicidal self-injury among young adults: A preliminary investigation. *Counselling Psychology Quarterly*, 28(4), 386-402. <https://doi.org/10.1080/09515070.2015.1074887>
- Lotfi, S., & Yarahmadi, Y. (2014). Study the Relationship between Early Maladaptive Schemasand Parenting Styles. *International Journal of Academic Research in Psychology*, 1(1), 103–112. <http://doi.org/10.6007/IJARP/v1-i1/7393>
- Lunde, K.B., Mehlum, L., Melle, I., &Qin, P.(2021). Deliberate self-harm and associated risk factors in young adults: the importance of education attainment and sick leave. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.*56(1),153-164. <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01893-x>
- Lunde, K.B., Mehlum, L., Melle, I.,& Qin, P.(2021).Deliberate self-harm and associated risk factors in young adults: the importance of education attainment and sick leave. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol.* 56(1),153-164. <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01893-x>
- Lurigio, J.A., Nesi, D., & Meyers,M.S(2023).Nonsuicidal self injury among young adults and adolescents: Historical, cultural and clinical understandings.*Social Work in Mental Health*,22(1), 122-148. <https://doi.org/10.1080/15332985.2023.2264434>
- MacKinnon,N.,& Colman,I.(2012). Factors associated with suicidal thought and help-seeking behaviour in transition-aged youth versus adults. *The Canadian Journal of Psychiatry / La Revue canadienne de psychiatrie*, 61(12), 789-796. <https://doi.org/10.1177/0706743716667417>
- Marzecki,F., Ahmadzadeh,I.J., Oginni, A.O., Pingault,B.J., McAdams, A.T.,& Zavos ,M.H.(2025). Initiation and stability of self-harm in adolescence and early adulthood: investigating social and aetiological factors in twins.*The Journal of Psychology and Psychiatry*,66(6), 857-867.<https://doi.org/10.1111/jcpp.14096>.
- McEvoy,D., Brannigan ,L. Cooke,L., Butler,E., Walsh,C., Arensman,E., & Clarke,M.(2023). Risk and protective factors for self-harm in adolescents and young adults: An umbrella review of systematic reviews. *Journal of Psychiatric Research*,168, 353-380. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2023.10.017>
- Mitković Vončina, M., & Pejović Milovančević, M. (2025). Budi tu za mlade: Kako podržati prevenciju izastitu mentalnog zdravlja adolescenata i mladih u javnim sistemima u Srbiji kroz Minimalni paket usluga za mlade (MPUM). Institut za mentalno

- zdravlje. https://www.unicef.org/serbia/media/29536/file/Budi%20tu%20za%20mlade_web%20final.pdf
- Mughal, F., Chew-Graham, C.A., Babatunde, O.O., Saunders, B., Meki, A., & Dikomititis, L. (2023). The functions of self-harm in young people and their perspectives about future general practitioner-led care: A qualitative study. *Health Expectations*, 26(3), 1180-1188. <https://doi.org/10.1111/hex.13733>
- Naidoo, S. (2019). The prevalence, nature, and functions of non-suicidal self-injury (NSSI) in a South African student sample. *South African Journal of Education* 39(3), <https://doi.org/10.15700/saje.v39n3a1697>
- Nicol, A., Mak, A. S., Murray, K., & Kavanagh, P. S. (2022). The relationship between early maladaptive schemas and the functions of self-injurious behaviour in youth. *Clinical Psychologist*, 26(3), 296-308. <https://doi.org/10.1080/13284207.2022.2046976>
- Nicol, A., Kavanagh, P.S., Murray, K., & Mac, S.A. (2022a). Emotion regulation as a mediator between early maladaptive schemas and non-suicidal self-injury in youth, *Journal of Behavioral and Cognitive Therapy*, 32(3), 161-170. <https://doi.org/10.1016/j.jbct.2022.05.00>
- Nicol, A., Mak, S.A., Murray, K., & Kavanagh, S.P. (2021). Early maladaptive schemas in young people who self-injure. *Journal Clinical Psychology*, 77(7), 1745-1762. <https://doi.org/10.1002/jclp.23172>
- Peel-Wainwright, K.M., Hartley, S., Boland, A., Rocca, E., Langer, S., Taylor, J.P. (2021). The interpersonal processes of non-suicidal self-injury: a systematic review and meta-synthesis. *Psychol Psychother.* 94(4), 1059-1082. <https://doi.org/10.1111/papt.12352>
- Pejović Milovančević, M., Lero, M., Mitković Vončina, M., i Tošković, O. (2025). Stanje mentalnog zdravlja mladih u Srbiji: na šta nas upozoravaju najaktuelniji podaci? 53. Simpozijum "Stremljenja i novine u medicini" Podrška mentalnom zdravlju mladih u Srbiji - Hitno i bitno, 23-23. https://doi.org/10.5937/53_SNM25023P
- Pilkington, P., Younan, R., & Bishop, A. (2021). Early maladaptive schemas, suicidal ideation, and self-harm: A meta-analytic review. *Journal of Affective Disorders Reports*, 3, 100051. <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2020.100051>
- Pilkington, P., Younan, R., & Bishop, A. (2021): a Early maladaptive schemas, suicidal ideation, and self-harm: A meta-analytic review. *Journal of Affective Disorders Reports*, 3, 100051 <https://doi.org/10.1016/j.jadr.2020.100051>
- Pozza, A., Albert, U., & Dettore, D. (2020). Early maladaptive schemas as common and specific predictors of skin picking subtypes. *BMC Psychol.* 8(1), 27. <https://doi.org/10.1186/s40359-020-0392-y>
- Quirk, S. W., Wier, D., Martin, S. M., & Christian, A. (2015). The influence of parental rejection on the development of maladaptive schemas, rumination, and motivations for self-injury. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 37(2), 283-295. <https://doi.org/10.1007/s10862-014-9453>
- Qureshi, N., Sana, F., Latif, A., Raza, M. A. J., & Awaisi, Z. B. (2025). Prosocial Personality and Self-Harm Tendencies in Young Adults: The Mediating Role of Self-Compassion and Resilience. *Dialogue Social Science Review (DSSR)*, 3(4), 110-125. Retrieved from <https://dialoguessr.com/index.php/2/article/view/460>
- Shi, Y., Song, Y., Wang, L., Li, J., & Chen, J. (2023). Early maladaptive schemas and the risk of nonsuicidal self-injury in college students: A retrospective study. *Medicine*, 102(47), e35584. <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000035584>
- Singhal, N., Bhola, P., Reddi, V. S. K., Bhaskarapillai, B., & Joseph, S. (2021). Non-suicidal self-injury (NSSI) among emerging adults: Sub-group profiles and their clinical relevance. *Psychiatry Research*, 300, 113877. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.113877>
- Sójta, K., & Strzelecki, D. (2023). Early Maladaptive Schemas and Their Impact on Parenting: Do Dysfunctional Schemas Pass Generationally?—A Systematic Review. *J. Clin. Med.* 12(4), 1263. <https://doi.org/10.3390/jcm1204126>
- Tan, J., Shu, Y., Li, Q., Zhang, Y., Zhang, J., Wu, G., & Luo, Y. (2025). Global, regional, and national burden of self-harm among adolescents aged 10-24 years from 1990 to 2021, temporal trends, health inequities and projection to 2041. *Front Psychiatry*. 17(16), 1564537. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2025.1564537>
- Taylor, P. J., Jomar, K., Dhingra, K., Forrester, R., Shahmalak, U., & Dickson, J. M. (2018). A meta-analysis of the prevalence of different functions of non-suicidal self-injury. *Journal of Affective Disorders*, 227, 759-769. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2017.11.073>
- Thimm, C.J. (2010). Relationships Between Early Maladaptive Schemas and Psychosocial Developmental Task Resolution. *Clinical Psychology and Psychotherapy* 17(3), 219-230. <https://doi.org/10.1002/cpp.647>
- Toledano, S., Gutiérrez, G., & Mountian, I. (2023). Informe #Rayadas. La salud mental de la población joven en España. Fundación Manantial. https://www.comunidad.madrid/sites/default/files/doc/juventud/sara_toledano_fundacion_manantial_informe_rayadas.pdf

- Wadman, R., Clark, D., Sayal, K., Vostanis, P., Armstrong, M., Harroe, C., Majumder, P., & Townsend, E. (2016). An interpretive phenomenological analysis of the experience of repeated self-harm and recovery in young adults. *Journal Health Psychology*, 22(13), 1631-1641. <https://doi.org/10.1177/1359105316631405>.
- Weedage, D., Kool-Goudzwaard, N., Meijnckens, D., Vermeiren, R.R.J.M., & Boonmann, C. (2025). Resilience revisited: a systematic review and synthesis of Non-Suicidal Self-Injury (NSSI) and its relation with resilience. *BMC Psychiatry*, 25(1), 463. <https://doi.org/10.1186/s12888-025-06868-3>
- Whitlock, J., Eckenrode, J., Silverman, D. (2006). Self-injurious behaviors in a college population. *Pediatrics*, 117(6), 1939-1948. <https://doi.org/10.1542/peds.2005-2543>.
- Whitlock, J., & Knox, L.K. (2007). The Relationship Between Self-injurious Behavior and Suicide in a Young Adult Population. *Arch Pediatr Adolesc Med*, 161(7), 634-640. <https://doi.org/10.1001/archpedi.161.7.634>.
- Witt, K., Stewart, A., & Hawton, K. (2024). Practitioner Review: Treatments for young people who self-harm – challenges and recommendations for research and clinical practice. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 66(1), 122-131. <https://doi.org/10.1111/jcpp.14052>
- Young, R., van Beinum, M., Sweeting, H., & West, P. (2007). Young people who self-harm. *Br J Psychiatry*, 191, 44-49. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.106.034330>
- Zafiropoulou, M., Avagianou, A.P., & Vassiliadou, S. (2014). Parental Bonding and Early Maladaptive Schemas. *Journal of Psychological Abnormalities*, 3(1), 1-4. <https://doi.org/10.4172/2329-9525.1000110>.
- Zakon o mladima. Službeni glasnik Republike Srbije br 116/22. (2022)
- Zetterqvist, M. (2015). The DSM-5 diagnosis of nonsuicidal self-injury disorder: a review of the empirical literature. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 9, 1–13. <https://doi.org/10.1186/s13034-015-0062-7>

THE SIGNIFICANCE OF EARLY MALADAPTIVE SCHEMES IN PREDICTION OF YOUTH SELF-HURTING

Abstract: Youth self-harm is defined as intentional, repetitive and direct acts of individuals aimed at inflicting physical injuries on their own bodies. It represents the fourth cause of death among young people aged 19 to 25, and one of the risk factors is developmental and cognitive processes. Aversive developmental experiences shape early maladaptive schemas that may be a factor in an individual's vulnerability to self-injury. They are the result of unsatisfied emotional needs in childhood and dysfunctional family dynamics. They reflect maladaptive cognitions and beliefs that represent individuals' perception of the world around them. The aim of the paper is to analyze and present the results of research on the connection between early maladaptive schemas and self-injury in young people using Young's theoretical framework. Since it is a narrative review work, analysis and synthesis of modern theoretical and empirical findings were applied through the study of relevant literature in various scientific data sources. Different patterns of maladaptive schemas predict self-injury. Schema such as social isolation, abandonment and emotional deprivation are associated with fear of abandonment or the expectation of abandonment or a lack of emotional care that includes the expectation that people will leave or be unavailable, characteristic of youth self-injury without suicidal intent. These young people are more inclined to believe that they are inherently unloved, isolated and neglected and unable to cope with everyday life. The Emotional Inhibition scheme is present in self-injury of young people with and without suicidal intentions. Moreover, these young people, exposed to painful and traumatic experiences, experience less fear of death and physical pain, which in turn increases their capacity for self-harm that can have a fatal outcome. Youth self-harm is a complex and significant problem of global concern. Early maladaptive schemas represent a significant cognitive vulnerability associated with youth self-injury, acting as a precursor to maladaptive coping. The importance of knowing the background of schemes of young offending persons is important, first of all, in conceiving the directions of preventive and treatment action in working with this population.

Key words: early maladaptive schemas, self-injury, youth

PROBLEMI U PONAŠANJU U OSNOVNIM ŠKOLAMA: UZROCI, VASPITNE MJERE, PODRŠKA

*Dr.sc. Sanda Milošević²⁸⁵
Pomoćnik direktora JU OŠ "Mladen Stojanović" Laktaši*

Apstrakt: Posljednjih godina broj djece s teškoćama u učenju i ponašanju značajno se povećao. Situacije u kojima učenici pokazuju remetilačko ponašanje i time ometaju školski rad i nastavu predstavljaju značajan teret za učitelje. Iako se teškoće u učenju i problemi u ponašanju u praksi različito posmatraju, tretiraju ih dvije različite discipline specijalnog obrazovanja i psiholozi ih različito klasifikuju, oni se uglavnom javljaju zajedno. Učenike s problemima u ponašanju treba pažljivo posmatrati u raznim situacijama (u učionici, maloj grupi, tokom različitih aktivnosti). Fokus treba biti na posmatranju usmjerenom na snage i resurse, učitelji se ne koncentrišu samo na problematično ponašanje, već teže sveobuhvatnoj slici djeteta. Uzimaju se u obzir i vlastiti resursi učitelja i resursi kolega iz razreda. Od učitelja se očekuje da djeci sa problemima u ponašanju i učenju pružaju individualnu podršku, pa se postavlja pitanje efikasnog pružanja takve podrške u različitim aspektima prakse u školama. Cilj rada je prikazati stavove nastavnika o problemima u ponašanju učenika kroz procjenu problema, uzroka, školskog okruženja i vlastite prakse, i kroz primjere pružiti smjernice u cilju osnaživanja vlastitih kompetencija i povezivanja sa institucijama za podršku. Anketni upitnik za roditelje pokazuje mišljenja roditelja o ponašanju djece i saradnji sa školom, a anketiranjem učenika želimo prikupiti njihove stavove i mišljenja o razrednoj klimi, odnosima sa vršnjacima te njihovim osjećajima i potrebama. Pitanje efikasnog rješavanja problema i jačanja emocionalnih i socijalnih vještina radi sprječavanja ili smanjivanja poremećaja u ponašanju zadatak je koji se tiče svih učesnika u obrazovnom procesu i zahtijeva sistemsko uključivanje mjera i podrške.

Ključne riječi : problemi u ponašanju, vaspitne mjere, podrška

UVOD

Specijalno obrazovanje i školska psihologija danas prvenstveno koriste psihoterapijske pristupe za djecu s teškoćama u učenju i ponašanju. Zbog ove "terapije", učitelji u redovnim školama mogu se oslanjati na postupke i metode specijalne edukacije u vrlo ograničenoj mjeri. Ne postoje čarobna rješenja ili "programi podrške" koji mogu riješiti probleme u ponašanju ili teškoće u učenju. Često je potrebno promijeniti vlastiti stil poučavanja, usvojiti nove tehnike specijalnog obrazovanja ili bihevijoralne terapije, poboljšati komunikaciju s roditeljima ili riješiti sukobe učenika s drugim nastavnicima. To se može olakšati profesionalnim razvojem ili nadzorom. Takođe je često korisno provesti pregled slučaja s pojedinačnim kolegama (ili multisektorskim timom) i koordinisati obrazovni pristup prema određenom djetetu. Nadalje, za podršku se mogu konsultovati savjetnici za usmjeravanje, školski psiholozi i školski socijalni radnici.

²⁸⁵ sandokan@teol.net

Na osnovu različitih postojećih definicija koje opisuju učenike sa problemima u ponašanju možemo za potrebe ovog rada izdvojiti dvije koje učiteljima pomažu da prilikom individualne podrške učenicima dobiju uvid u osnovu specijalnog obrazovanja.²⁸⁶

Shvatanje djece i adolescenata s problemima u ponašanju u specijalnom obrazovanju posmatra dijete/adolescenta kao autonomni subjekt čiji problemi u ponašanju nisu fiksna osobina ličnosti određena isključivo uzrocima na individualnom nivou, već se mogu shvatiti funkcionalno i iz razvojne perspektive kao pokušaj suočavanja sa situacijom unutar trenutnog životnog okruženja ovog djeteta ili adolescenta (Liesen & Luder, 2010).

Teškoće u učenju (Lauth 2009, prema Linderkamp & Grünke, 2007, str. 14.) definiše kao „neuspjeh u namjernom usvajanju znanja u formalnom okruženju za učenje“ koji je značajno ispod starosnog prosjeka ili ispod nivoa „koji se može očekivati na osnovu opštih intelektualnih sposobnosti“. Deficiti su toliko ozbiljni da, prema procjeni učitelja, „dalje učenje nije moguće“.

Djeca s problemima u ponašanju nalaze se u stanju psihološke nevolje. Problematično ponašanje izraz je i pokazatelj neravnoteže, postojećih sukoba ili problematičnih situacija u kojima se dijete osjeća preopterećeno. Bez obzira na specifičnu definiciju i perspektivu, toj djeci stoga treba obrazovna i psihološka podrška (Fingerle & Grumm, 2012).

PROBLEMI U PONAŠANJU U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Dok psihologija koristi sofisticirane klasifikacijske sisteme poput DSM-IV i ICD-10, kojima se mogu dodijeliti pojedinačni poremećaji učenja i ponašanja, obrazovanje koristi sveobuhvatnije kategorije, na primjer, na osnovu simptoma:

- problemi u ponašanju mogu se manifestovati u fizičkom području (npr. poremećaji spavanja, grickanje noktiju, mokrenje u krevet),
- u psihološkom području (anksioznost, depresija, poteškoće s koncentracijom itd.) ili
- u društvenom području (agresivnost, delinkvencija, sramežljivost, povlačenje).

Što se tiče određenih problema u ponašanju i teškoća u učenju, u literaturi se za školsku djecu navode sljedeći podaci:

Poremećaji/problemi u učenju: disleksija: 2,7%, diskalkulija: 4,4–6,7%, opšte teškoće u učenju (kombinacija navedenog): 3%, oštećenje u učenju: 2,5%, neuspjeh u učenju: 5–10%.

Poremećaji/problemi u ponašanju: poremećaji u ponašanju: 4–14%, ADHD: 3–6%, anksioznost (separacijska anksioznost, socijalna anksioznost, generalizirani anksiozni poremećaj): 10%, depresija: 6% (Fröhlich-Gildhoff & Lorenz, 2013).

Iako se teškoće u učenju i problemi u ponašanju u praksi različito posmatraju, tretiraju ih dvije različite discipline specijalnog obrazovanja i psiholozi ih različito klasifikuju, oni se uglavnom javljaju zajedno. Dijete s problemima u ponašanju posmatra se kao član nekoliko (pod)sistema, u kojima se suočava s različitim očekivanjima, pravilima, ulogama, definicijama odnosa, obrascima interakcije, stavovima, normama itd., i u kojima se ponaša u skladu s tim. Uzroci problema u ponašanju mogu ležati u svim sistemima i podsistemima ili u njihovoj interakciji. Stoga je potrebna sveobuhvatna analiza. Obrazovne mjere ili druge intervencije mogu biti uspješne samo ako se provode tamo gdje

²⁸⁶ U ovom radu će se bez obzira na termin specijalno obrazovanje koristiti termin obrazovanje učenika sa problemima u ponašanju.

leže uzroci. Međutim, sistemi su obično zatvoreni za vanjske posmatrače, pa učitelji, na primjer, imaju malo uvida u porodične ili vršnjačke grupe učenika s problemima u ponašanju pa su intervencije u vanjskim sistemima teže od onih u vlastitom sistemu (Fabiano et al., 2015).

Učitelji se često ne osjećaju adekvatno obučeni za rad sa djecom sa problemima u učenju i vladanju te kao prepreku u efikasnom postupanju navode: neadekvatnu obuku u metodama posmatranja, dijagnostičkoj procjeni i tehnikama za modifikaciju ponašanja, nedostatak znanja u području specijalnog obrazovanja i dopunskog obrazovanja, visoku koncentraciju učenika s posebnim potrebama u socijalno ugroženim područjima, preopterećeni nastavni plan i program, mala fleksibilnost, vremenski pritisak. Preveliki razredi, premale učionice, vrlo malo ili neprivlačno školsko dvorište, nema školskih aktivnosti poput festivala/školskih timova/izvannastavnih klubova itd. Nedostatak kontakata ili loša komunikacija sa roditeljima, nedostatak savjetovanja za roditelje učenika sa problemima u učenju i ponašanju (Börnert-Ringleb, 2019).

Neke od mjera koje se mogu primijeniti u našem sistemu obrazovanja:

Učenike s problemima u ponašanju posmatrati u raznim situacijama (u učionici/maloj grupi, tokom različitih aktivnosti). Fokus treba da bude na posmatranju usmjerenom na snage i resurse, ovde se učitelji ne koncentrišu samo na problematično ponašanje, već teže sveobuhvatnoj slici djeteta, njegove razvojne faze i društvenih odnosa, njegovih snaga i slabosti, njegovih kompetencija i njegovog potencijala. Uzimaju se u obzir i vlastiti resursi učitelja i resursi kolega iz škole. U tom kontekstu situacije u kojima se javljaju problemi u ponašanju zatim se detaljnije ispituju. To uključuje analizu vlastitog ponašanja učitelja prema učeniku (prije, tokom i nakon problematičnog ponašanja) i konteksta (npr. situacije u kojima se javljaju problemi u ponašanju; interakcije djece prije, tokom i nakon problematičnog ponašanja; reakcije drugova iz razreda). Rezultat je ili konkretan opis događaja (precizan prikaz situacije) (Linderkamp & Grünke, 2007; Liesen & Luder, 2010). Roditelji se obavještavaju o pojavi problema u ponašanju što je ranije moguće. Prije razgovora, učitelji bi trebalo da razmisle o vlastitim osjećajima. Ako se sumnja da uzroci problema u ponašanju leže u porodici, moraju biti svjesni da nije moguće promijeniti roditeljski stil roditelja ili njihov odnos s djetetom, već da sami roditelji moraju poduzeti mjere. Roditelji su najotvoreniji za razmišljanje o roditeljskom stilu svoje porodice ili za primanje savjeta kada se osjećaju prihvaćeno i shvaćeno (Kanton Zug, 2025). U pojedinim slučajevima potrebna je medicinska (dječja psihijatrijska) procjena teškoća u učenju ili problema u ponašanju, posebno ako se sumnja na somatske uzroke. U slučaju sumnje u vezi s prirodom poremećaja ili potrebom za podrškom, može se kontaktirati i centar za mentalno zdravlje. Samo psiholozi, učitelji specijalnog obrazovanja i doktori kvalifikovani su za postavljanje dijagnoza. Mjere podrške izvan osnovne škole obično uključuju kontinuiranu dijagnostičku procjenu. Postavljaju se specifični ciljevi, provode se odgovarajuće terapijske ili mjere specijalnog obrazovanja, a njihov uspjeh se redovno procjenjuje. Učitelja bi o tome trebali obavijestiti i roditelji. Školski multisektorski timovi su preduslov za multisektorski pristup i interdisciplinarnu podršku rastu i razvoju djece u vaspitno-obrazovnom sistemu Republike Srpske. Multisektorski timovi su dio programa "Briga o djeci, zajednička odgovornost", a jedan od zadataka je usmjeren na rad sa učenikom/cima koji ispoljavaju različite oblike neadekvatnog i neprihvatljivog ponašanja u školi i zajednici (učenici koji imaju veliki broj izostanaka sa nastave; učenici koji ispoljavaju agresivnost prema vršnjacima i nastavnicima; učenici skloni konfliktnim situacijama; učenici skloni laganju i prevarama), te učenicima kojima je prema procjeni stručne službe škole potrebna posebna podrška/briga, kako bi im obezbijedili što adekvatnije uslove za rast i razvoj. Uz dobru organizaciju saradnje sa pedagoškom službom škole i vanjskim saradnicima, kao i uspješnu komunikaciju sa roditeljima rad sa djecom sa problemima u ponašanju i učenju može da bude uspješan.

METODOLOGIJA

Cilj rada je prikazati stavove nastavnika o problemima u ponašanju učenika kroz procjenu problema iz školskog okruženja i vlastite prakse. Anketni upitnik za roditelje pokazuje mišljenja roditelja o ponašanju djece i saradnji sa školom, a anketiranjem učenika željeli smo prikupiti njihove stavove i mišljenja o razrednoj klimi, opdnosima sa vršnjacima te njihovim osjećajima i potrebama. Istraživanje je provedeno u JU OŠ „Mladen Stojanović“ Laktaši, uzorak čini 31 nastavnik razredne i predmetne nastave, 340 učenika od prvog do devetog razreda i 300 roditelja. Učenici nižih razreda upitnik su popunjavali uz pomoć roditelja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJ

Tabela 1. Upitnik za nastavnike, uzorak 31

1.Koliko često u svom razredu primjećujete probleme u ponašanju?	Veoma često 13/42% Rijetko 4/ 13% Povremeno 14/45% Nikada 0/0%
2.Najčešće vrste problema koje primjećujete:	Agresivno ponašanje 8/10% Hiperaktivnost/impulsivnost 12/16% Socijalno povlačenje/anksioznost 3/4% Odbijanje rada 16/21% Nedostatak koncentracije 24/31% Kršenje pravila 14/18%
3.Uzroci problema u ponašanju (po Vašem mišljenju) najčešće dolaze iz:	Porodice 23/32% Škole 1/1% Razredne klime/vršnjaka 13/18% Individualnih faktora djeteta 17/24% Uticaja medija 13/18% Ne mogu procijeniti 5/7%
4.Prema Vašoj procjeni problemi u ponašanju najčešće su rezultat kombinacije više faktora.	Slažem se u potpunosti 20/64,5% Slažem se 11/35,5 % Niti se slažem niti se ne slažem 0/0% Ne slažem se 0/0% Uopšte se ne slažem 0/0%
5.Osjećam da sam adekvatno obučen/a za rad sa učenicima koji imaju probleme u ponašanju.	Vrlo često 7/23% Ponekad 15/48% Rijetko 8/ 26% Nikada 1/3%
6. Koje mjere najčešće koristite da riješite probleme u ponašanju svojih učenika?	Razgovor sa učenicom 30/28% Postavljanje jasnih pravila 19/17% Tehnike smirivanja 12/11% Saradnja sa stručnom službom 23/21% Uključivanje roditelja 25/23%
7. Da li škola nudi dovoljno podrške?	Da 13/42% Djelimično 18/58% Ne 0/0%
8. Koji oblik podrške je (po Vašem mišljenju) najpotrebniji?	Manji razredi 16/18% Više stručnih saradnika 15/17% Edukacije za nastavnike 19/22% Programi podrške za roditelje 16/18% Poboljšanje razredne klime 10/11% Saradnja sa vanjskim službama 12/14%

Tabela 2. Upitnik za učenike, uzorak 341

1. Razred u koji ideš	Prvi 2/1% Drugi 13/4% Treći 37/11% Četvrti 49/14% Peti 33/10% Šesti 39/11% Sedmi 65/19% Osmi 66/19% Deveti 37/11%
2. Voliš li dolaziti u školu?	Da 184/54% Ponekad 128/38% Ne 29/9%
3. Kako se najčešće osjećaš u školi?	Srećno 218 /64% Nervozno 31/9% Tužno 5/1% Uplašeno 7/2% Dosadno 78/23% Nemirno 2/1%
4. Da li se u tvom razredu često dešava da neko:	Galami 248/38% Tuče se 69/11% Vrijeđa druge 87/13% Odbija da radi zadatke 87/13% Povlači se od drugih 34/5% Ne poštuje pravila 121 /19%
5. Kada imaš problem, kako reaguješ?	Razgovaram sa nastavnikom 179/45% Razgovaram sa prijateljem 151/38% Obratim se pedagogu 4/1% Ne znam šta da radim 62/16%
6. Šta ti najviše pomaže kada si ljut/a ili tužan/na?	Razgovor 105/25% Pauza 50/12% Igra ili aktivnost 134/32% Muzika 84/20% Nešto drugo 51/12%
7. Kako se slažeš s vršnjacima?	Odlično 195 /57% Dobro 121/35% Osrednje 23/7% Loše 2/1%
8. Da li se neko u razredu osjeća isključeno ili usamljeno?	Da 45/13% Ne 92/27% Nisam siguran 204/60%
9. Da li se neko prema tebi ponaša grubo?	Nikada 185/54% Ponekad 147/43% Često 9/3%
10. Možeš li lako razgovarati s nastavnikom kad imaš problem?	Da, uvijek 214/63% Ponekad 105/31% Nikad 22 /6%
11. Šta bi ti pomoglo da se osjećaš bolje u školi?	Više razgovora sa odjeljenjskim starješinom 139/41% Više radionica sa pedagogom 37/11% Ostalo 165/48%

Tabela 3. Upitnik za roditelje, uzorak 300

1. Koji razred pohađa Vaše dijete?	1. razred 57/19% 2.razred 38/13% 3. razred 35/12% 4. razred 55/18% 5. razred 19/6% 6. razred 27/9% 7. razred 33/11% 8. razred 13/4% 9. razred 23/8%
2. Pol djeteta	Muški 147/49% Ženski 153/51%
3. Kako biste opisali emocionalno stanje svog djeteta?	Smireno 215/72% Često zabrinuto 12/4% Lako se uznemiri 36/12% Povučeno 16/5% Impulsivno 21/7%
4. Da li vaše dijete pokazuje probleme u ponašanju kod kuće?	Da 4/1% Ponekad 58/19% Rijetko 97/32% Nikada 141/47%
5. Ako je Vaš odgovor potvrđan navedite koji oblici problema u ponašanju se javljaju?	Nervozno ponašanje 49/30% Agresija 0/0% Povlačenje 16/10% Strahovi/anksioznost 17/11% Odbijanje obaveza 79/49%
6. Da li po Vašem mišljenju porodična atmosfera utiče na djetetovo ponašanje u školi.	Uopšte se ne slažem 13,7% Slažem se 34% Niti se slažem niti se ne slažem 10,7% U potpunosti se slažem 41,6%
7. Ako uzmete u obzir slobodno vrijeme koje provodite kući, koliko vremena dnevno aktivno posvećujete djetetu?	Manje od jednog sata 7/2% Jedan do dva sata 53/18% Dva do tri sata 66/22% Više od tri sata 174/58%
8. Koliko često pratite školske obaveze djeteta?	Svakodnevno 228/76% Nekoliko puta sedmično 41/14% Povremeno 29/10% Rijetko 2/1%
9. Kako ocjenjujete Vašu komunikaciju s nastavnicima i stručnom službom škole?	Odlična 161/54% Dobra 123/41% Osrednja 12/4% Loša 4/1%
10. Da li ste spremni sarađivati kada škola prijavi problem?	Uvijek 285/95% Uglavno 14/5% Ponekad 1/0% Nikad 0/0%
11. Po Vašem mišljenju da li škola pruža dovoljnu podršku vašem djetetu?	Da 203/68% Djelimično 8/30% Ne 8/3%
12. Koja bi vam podrška bila najkorisnija?	Savjetovanje o roditeljstvu 31/8% Radionice o razvoju djece 114/31% Grupe za podršku 44/12% Informativni materijal 66/18% Saradnja s psihologom/pedagogom 115/31%
13. Po vašem mišljenju, koji faktori najviše utiču na probleme u ponašanju?	Porodični faktori 109/18% Klima u školi/odjeljenju 74/13% Uticaj vršnjaka 172/29% Individualni faktori djeteta 45/8% Uticaj medija/društvenih mreža 158/27% Ne mogu procijeniti 33/6%

DISKUSIJA

Diskusija rezultata dobijenih od nastavnika

Nastavnici u velikom procentu uočavaju probleme u ponašanju u svojim odjeljenjima: 87% nastavnika navodi da se problemi javljaju često ili povremeno. Ovo potvrđuje ocjene iz literature da su ovakve situacije postale svakodnevica u školama i da predstavljaju značajan profesionalni teret za nastavnike. Najčešće prepoznati oblici problema su: nedostatak koncentracije (31%), odbijanje rada (21%), kršenje pravila (18%), hiperaktivnost/impulsivnost (16%). Ovi podaci odgovaraju savremenoj klasifikaciji problema ponašanja koja podvlači razliku između eksternaliziranih (npr. agresija, impulsivnost, nepoštovanje pravila) i internaliziranih teškoća (povlačenje, anksioznost), ali i stavu da su eksternalizirani oblici češći u školskom kontekstu i lakše uočljivi. Nastavnici kao najčešće uzroke problema u ponašanju prepoznaju porodične faktore (32%), zatim individualne karakteristike djeteta (24%), dok školsko okruženje dobija minimalnih 1%. Ovo ukazuje na tendenciju da se uzroci problema percipiraju izvan škole, što može biti odraz osjećaja ograničenosti u uticaju na faktore koji nisu u nadležnosti nastavnika. S druge strane, visoka svijest o interakciji različitih sistema vidljiva je u podatku da 100% nastavnika smatra da su problemi u ponašanju rezultat kombinacije više faktora, što je u skladu sa sistemskim pristupom opisanim u teorijskom dijelu. Iako većina nastavnika koristi različite mjere podrške (razgovor sa učenikom, saradnja sa stručnom službom, uključivanje roditelja), samo 23% nastavnika osjeća da su adekvatno obučeni za rad sa ovom djecom, dok 74% to osjeća samo djelimično ili rijetko. Ovaj nalaz korespondira sa empirijskim uvidima da nastavnici često nemaju dovoljno praktičnih kompetencija u oblastima posmatranja, dijagnostike i modifikacije ponašanja. Nastavnici procjenjuju da je podrška škole „djelimična“ (58%) i da su im najpotrebnije: dodatne edukacije (22%), manji razredi (18%), programi podrške za roditelje (18%), povećanje broja stručnih saradnika (17%). Ovo jasno ukazuje da se rješenje problema mora tražiti na sistemskom nivou kroz poboljšanje uslova rada i jačanje stručne podrške nastavnicima.

Diskusija rezultata dobijenih od učenika

U istraživanju je učestvovao veliki uzorak učenika (n=341), koji daju dragocjen uvid u školsku klimu iz perspektive djece. Većina učenika voli školu (54%), dok 38% u školu rado dolazi samo ponekad, a 9% ne voli da dolazi u školu. Ovaj podatak je ohrabrujući i ukazuje na relativno pozitivan opšti doživljaj škole. Emocionalno stanje učenika u školi je uglavnom pozitivno: 64% učenika se osjeća srećno, 23% navodi dosadu, samo manji procenat osjeća strah, tugu ili nemir. Ipak, u pogledu ponašanja u razredu, dominiraju eksternalizirani oblici problema: galama (38%), nepoštovanje pravila (19%), verbalno vrijeđanje (13%), odbijanje rada (13%). Internalizirani oblici (povlačenje, 5%) prisutni su značajno rjeđe, što je u skladu sa prethodnim nalazima da su ovi oblici manje vidljivi nastavnicima i često neprepoznati. 45% učenika problem rješava razgovorom sa nastavnikom, što pokazuje visok stepen povjerenja u nastavnike. Međutim, samo 1% učenika obraća se pedagogu, što ukazuje na nedovoljno korišćenje potencijala stručne službe. U odnosu na vršnjake, većina učenika (92%) navodi da se slaže „dobro“ ili „odlično“ sa drugovima. Ipak, samo 13% učenika primjećuje da se neko u razredu osjeća usamljeno, dok čak 60% nije sigurno, što ukazuje na potrebu za razvijanjem socijalne svijesti i empatije. Učenici ističu da bi se bolje osjećali u školi kada bi imali: više razgovora sa odjeljenjskim starješinom (41%), više radionica sa pedagogom (11%), kao i niz drugih aktivnosti (48%). Ovo potvrđuje da učenici cijene podršku i da su im potrebne aktivnosti koje pospješuju socijalne i emocionalne vještine.

Diskusija rezultata dobijenih od roditelja

Roditelji pružaju relativno pozitivnu sliku o svojoj deci: 72% smatra da je dijete emocionalno „smireno“, samo 1% navodi da dijete ima česte probleme u ponašanju kod kuće. Ipak, kada se problemi jave, najčešći su: odbijanje obaveza (49%), nervozno ponašanje (30%), strahovi/anksioznost (11%). Roditelji gotovo jednoglasno prepoznaju važnost porodične atmosfere: 76% se djelimično ili u potpunosti slaže da porodica utiče na ponašanje djeteta u školi. Podatak da 76% roditelja svakodnevno prati školske obaveze djeteta ukazuje na visok nivo uključenosti. Ohrabrujuće je i da 95% roditelja uvijek sarađuje sa školom, što predstavlja dobru osnovu za partnerski pristup. Kao najpotrebnije vidove podrške roditelji navode: radionice o razvoju djece (31%), saradnju sa psihologom/pedagogom (31%), informativni materijal (18%). Na pitanje o uzrocima problema u ponašanju, roditelji najčešće ističu: uticaj vršnjaka (29%), medije i društvene mreže (27%), porodične faktore (18%). Ovo ukazuje da roditelji prepoznaju uticaj savremenog digitalnog okruženja, što je značajno za planiranje preventivnih programa.

ZAKLJUČAK

Učenici školu doživljavaju uglavnom pozitivno, ali im nedostaju razgovori, podrška i aktivnosti koje razvijaju socijalne i emocionalne kompetencije. Roditelji pokazuju visok nivo saradnje sa školom, ali i potrebu za podrškom u vidu radionica, savjetovanja i stručne pomoći. Sve tri grupe prepoznaju da su uzroci problema u ponašanju višestruki, što je u skladu sa sistemskim pristupom — problemi se moraju posmatrati u okviru porodice, škole, vršnjačkih odnosa i individualnih karakteristika djeteta. Efikasno rješavanje problema zahtijeva multisektorski pristup, jačanje školskih stručnih službi, kao i kontinuiranu saradnju roditelja, nastavnika i stručnjaka iz drugih institucija. Na osnovu ovih nalaza, moguće je zaključiti da su škole koje sistemski unapređuju klimu, komunikaciju, stručnu podršku i kompetencije nastavnika značajno uspješnije u prevenciji i upravljanju problemima u ponašanju, što direktno doprinosi boljem učenju, razvoju i emocionalnom blagostanju učenika.

LITERATURA

1. Börnert-Ringleb, M. (2019). *Das gleichzeitige Auftreten von Lern- und Verhaltensschwierigkeiten in schulischen Handlungsfeldern stellt Lehrkräfte vor große Herausforderungen*. 6, Artikel 2. ISSN 2944-716X.
2. Fabiano, G. A., Schatz, N. K., Aloe, A. M., Chacko, A., & Chronis-Tuscano, A. (2015). A systematic review of meta-analyses of psychosocial treatment for attention-deficit/hyperactivity disorder. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 18(1), 77–97. <https://doi.org/10.1007/s10567-015-0189-2>
3. Fingerle, M., & Grumm, M. (2012). Children's subjective perceptions of an aggression prevention program. *International Journal of Developmental Science*, 6(1–2), 97–106. <https://doi.org/10.3233/DEV-2012-12104>
4. Fröhlich-Gildhoff, K., & Lorenz, F. (2013). Überblicksstudie zur pädagogischen Arbeit mit Kindern mit Verhaltensauffälligkeiten in Kindertageseinrichtungen. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*. <https://doi.org/10.1026/2191-9186/a000086>
5. Kanton Zug. (2025). *Gefährdung des Kindeswohls – Leitfaden zur Zusammenarbeit zwischen Schule und Kindes- und Erwachsenenschutzbehörde*. <https://www.zg.ch>
6. Lauth, G. W., & Schlottke, P. F. (2009). *Training mit aufmerksamkeitsgestörten Kindern* (6. Aufl.). Beltz.

7. Liesen, C., & Luder, R. (2010). *Forschungsstand zur integrativen und separativen schulischen Förderung von Schülerinnen und Schülern mit Verhaltensauffälligkeiten*. <https://www.fachportal-paedagogik.de/literatur/vollanzeige.html?FId=3143290>
8. Linderkamp, F., & Grünke, M. (2007). Lern- und Verhaltensstörungen: Klassifikation, Prävalenz und Prognostik. In F. Linderkamp & M. Grünke (Hrsg.), *Lern- und Verhaltensstörungen: Genese – Diagnostik – Intervention* (str. 14–28). Beltz.
9. Orsati, F. T., & Causton-Theoharis, J. (2013). Challenging control: Inclusive teachers' and teaching assistants' discourse on students with challenging behaviour. *International Journal of Inclusive Education*, 17(5), 507–525. <https://doi.org/10.1080/13603116.2012.689016>
10. Wilson, S. J., Lipsey, M. W., & Derzon, J. H. (2003). The effects of school-based intervention programs on aggressive behavior: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(1), 136–149. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.71.1.136>
11. Familienservice. (n.d.). *Lernschwäche bei Kindern*. <https://en.familienservice.de/-/lernschwaeche-bei-kindern>
12. Global Education Testing. (n.d.). *Anzeichen von Lernschwierigkeiten in der Grundschule im Alter von 6 bis 11 Jahren*. <https://globaleducationtesting.com/de/Anzeichen-von-Lernschwierigkeiten-in-der-Grundschule-im-Alter-von-6-bis-11/>

BEHAVIORAL PROBLEMS IN ELEMENTARY SCHOOLS: CAUSES, EDUCATIONAL MEASURES, SUPPORT

Dr.sc. Sanda Milošević

Assistant Director of the Primary School "Mladen Stojanović" Laktaši

Abstract: In recent years, the number of children with learning and behavioral difficulties has increased emphatically. Situations in which students manifest troublesome behavior and thereby disrupt school work and teaching represent a significant burden for teachers. Although learning disabilities and behavioral problems are viewed differently in practice, are treated by two different disciplines of special education, and are classified differently by psychologists, they generally occur together. Students with behavioral problems should be carefully observed in various situations (in the classroom, in a small group, during various activities). The bedrock should be on observation focused on strengths and resources, teachers do not concentrate only on problematic behavior, but strive for a comprehensive picture of the child. Both the teacher's own resources and the resources of colleagues from the school are taken into account. Teachers are expected to provide individual support to children with behavioral and learning problems, so the question arises of effectively providing such support in various aspects of practice in schools. The aim of the work is to present teachers' views on problems in student behavior through assessment of problems, causes, school environment and own practice, and through examples to provide guidelines in order to strengthen their own competences and connect with support institutions. The survey questionnaire for parents shows parents' opinions about children's behavior and cooperation with the school, and by surveying students, we want to collect their attitudes and opinions about the classroom climate, relationships with peers, and their feelings and needs. Point at issue of effective problem solving and strengthening of emotional and social skills in order to prevent or reduce behavioral disorders is a task that concerns all participants in the educational process and requires systematic inclusion of measures and support.

Keywords: behavior problems, educational measures, support

UTICAJ OVISNOSTI O PSIHOAKTIVNIM SUPSTANCAMA I DIGITALNIM TEHNOLOGIJAMA NA POJAVU MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA

Prof.dr Milanko Aladžić²⁸⁷

Vanredni profesor, Slobomir P Univerzitet Banja Luka

Diplomirani pravnik Sajra Ramić

Evropski univerzitet Brčko²⁸⁸

Apstrakt: *Savremeno društvo se suočava sa novim izazovima u oblasti maloljetničkog prestupništva, pri čemu posebnu zabrinutost izaziva sve veća povezanost ove pojave sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i digitalnih tehnologija među mladima. Cilj ovog rada jeste da istraži na koji način konzumacija droga, alkohola, i novih psihoaktivnih supstanci, ali i prekomjerna upotreba interneta, video igara i društvenih mreža, doprinose oblikovanju devijantnih obrazaca ponašanja kod djece i adolescenata. Poseban fokus je stavljen na identifikaciju psiholoških i socijalnih faktora rizika koji doprinose razvoju ovisnosti i koji mogu poslužiti kao okidač za ulazak u svijet prestupništva. Analizom relevantnih domaćih i međunarodnih istraživanja, kao i važnih zakonskih i strateških dokumenata iz Bosne i Hercegovine rad naglašava potrebu za integrisanim i interdisciplinarnim pristupom prevenciji maloljetničkog prestupništva. Zaključci ovog rada će ukazati na značaj edukacije, rane intervencije te kontinuirane saradnje porodica, škola, nadležnih insitucija, sve u cilju efikasnog smanjenja rizika od razvoja ovisničkog i prestupničkog ponašanja kod mladih.*

Ključne riječi: *maloljetničko prestupništvo, ovisnost, psihoaktivne supstance, digitalna tehnologija, prevencija.*

Uvod

Maloljetničko prestupništvo u savremenom društvu predstavlja jedan izazov koji drastično raste, posebno u kontekstu sve prisutnije digitalizacije i lako dostupnih psihoaktivnih supstanci. Adolescencija, kao izuzetno osjetljiva faza odrastanja je uslovljena mnogobrojnim psihosocijalnim faktorima, dok su nesigurnosti u razvoju mladih dodatno potstaknute uticajem digitalnih medija, promocijom devijantnih ponašanja i prisutnosti društvenih mreža. U posljednjim decenijama, tradicionalni oblici maloljetničkog prestupništva sve češće se isprepliću sa novim društvenim fenomenima, među kojima se posebno izdvajaju zloupotreba psihoaktivnih supstanci i intenzivna upotreba digitalnih tehnologija. Digitalno okruženje, karakterisano stalnom dostupnošću informacija, društvenih mreža i online sadržaja značajno utiču na formiranje stavova i ponašanja.

Savremeno društvo, u kojem se funkcionalnost informacionih tehnologija i više nego ubrzano razvija, donosi paradoksalne efekte: sa jedne strane povećava komunikaciju i dostupnost korisnih

²⁸⁷Redovni profesor Evropskog Univerziteta Brčko

²⁸⁸Diplomirani pravnik, Evropski Univerzitet Brčko

informacija, dok sa druge strane otvara prostor za promociju nasilja, zloupotrebe supstanci i kriminalnih radnji. Mladi postaju najranjivija kategorija u ovom procesu, jer su izloženi sadržajima koji potenciraju znatiželju, stvaraju imitativne obrasce ponašanja i otežavaju proces socijalizacije (Stojanović, Macanović, 2022). Ovaj rad ima za cilj da istraži povezanost između digitalne ovisnosti, izlaganja promocija psihoaktivnih supstanci na digitalnim platformama kao i procesa koji dovodi do maloljetničkog prestupništva.

1. Teorijski okvir

Digitalna ovisnost postala je jedan od ključnih problema, naročito u okviru socijalnih aspekata 21. vijeka, gdje mladi sve više vremena provode na platformama TikTok, Youtubea, Instagrama i drugih društvenih mreža. Ovisnost o digitalnim medijima ne podrazumijeva samo veliku upotrebu tehnologije, nego i ozbiljne posljedice po emocionalni razvoj pojedinca. Društvene mreže omogućavaju mladima pristup raznovrsnom sadržaju, uključujući onaj koji promovise nasilje, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i kriminala. Prema istraživanjima Centra modernih znanja iz 2022. godine, 30% tinejdžera u regionu Balkana prati sadržaje u koji veličaju psihoaktivne supstance, kriminal i devijantna ponašanja, dok je kod 25% njih zabilježen porast antisocijalnog ponašanja sa istovremenim padom empatije inspirisanog isto pomenutim digitalnim sadržajem. Promocija ovih devijantnih normi na društvenim mrežama dolazi prvenstveno od takozvanih influensera i popularnih ličnosti, što izaziva fenomen imitacije, praćenim emocionalnom nesigurnošću i željom za pripadanjem. Ovi sadržaji, koji se viralno šire kroz algoritme društvenih mreža, mogu desenzibilizirati mlade prema nasilju i kriminalu, pretvarajući ih u potencijalne učesnike maloljetničke delikvencije (Stojanović, Macanović, 2022).

Digitalna platforma nije samo medij za promociju, već i alat za distribuciju psihoaktivnih supstanci. Zabrinjavajući trendovi pokazuju da među adolescentima zloupotreba droga često počinje kroz kontakt sa odgovarajućim sadržajem na društvenim mrežama. Kao što ističe organizacija „Protiv ovisnosti“ (2021), čak 36% mladih u Hrvatskoj je barem jednom probalo marihuanu ili sintetičke droge, motivisani izlaganjem sadržajima na internetu²⁸⁹. Digitalne platforme koriste anonimnost aplikacija kao što su Telegram i Whatsapp, koje omogućavaju komunikaciju s distributerima psihoaktivnih supstanci. Sve su češći primjeri „sakrivenih promocija“ kroz muziku i video sadržaje koji veličaju upotrebu supstanci, čineći ih privlačnijim mlađoj populaciji. Šireći uticaj, digitalna ovisnost povećava emocionalnu ranjivost i znatiželju kod mladih, što vodi prema eksperimentisanju sa supstancama te povećava rizik od delikventnog ponašanja, uključujući krađu, sajber-kriminal i nasilje.

Zakonske mjere u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj prepoznaju rastući uticaj interneta na ponašanje mladih, uključujući promociju opasnih sadržaja. Krivični zakon Federacije BiH prepisuje mjere za suzbijanje sajber-nasilja, distribucije putem droga putem interneta i promocije destruktivnih ponašanja. Istovremeno, stručnjaci ukazuju na slabu primjenu zakona u praksi zbog problema sa nadzorom i nedostatka stručnih kapaciteta. Međunarodne organizacije kao što su UNICEF i UNODC, ukazivali su na važnost edukacije mladih o rizicima digitalnih sadržaja i podstiču razvoj programa za promociju odgovornog digitalnog ponašanja. Strategije suzbijanja zloupotrebe droga na regionalnom nivou, uključujući prolaz kroz međunarodne digitalne mreže, zahtijevaju međunarodnu saradnju i hitne preventivne mjere.

Prema Zakonu o zaštiti i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Republici Srpskoj ("Sl. glasnik RS", br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020) jasno su ukazane zakonske

²⁸⁹Udruženje roditelja i mladih „Protiv ovisnosti“ (2021). Izvještaj o uticaju digitalnih medija na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci.

odredbe koje se odnose na maloljetne počinioce krivičnih djela. Maloljetničko prestupništvo predstavlja svako ponašanje djece i adolescenata koje odstupa od društvenih normi i zakonski predviđenih ponašanja, i obuhvata radnje koje se kreću od lakših prekršaja do onih ozbiljnih krivičnih djela. Ono se najčešće razvija pod uticajem različitih psiholoških, porodičnih i socijalnih faktora, i to je opšte poznato, oni su ti koji oblikuju ličnost mladih tokom najosjetljivijih perioda razvoja (Macanović, 2020). Ovisnost o psihoaktivnim supstancama označava stanje u kojem mlada osoba postepeno, ali sigurno gubi kontrolu nad upotrebom droga, alkohola ili drugih supstanci koje su lako dostupne danas i to ih dovodi do promjena u ponašanju, donošenja racionalnih odluka ili odluka generalno kao i promjena raspoloženja. Takva ovisnost povećava sklonost prema rizičnim i devijantnim ponašanjima, posebno kada je praćena negativnim uticajima okruženja. Što nas dovodi i do bitne stavke a to je nedostatak ustanova koje mogu maloljetne prestupnike da resocijalizuju i omogućuće im da se vrate u normalan tok života (Ignjatović, 2015).

Digitalna ovisnost, je danas sve prisutnija, se odnosi na pretjeranu i nekontrolisanu upotrebu interneta, video-igara, zatim društvenih mreža. Ovo utiče znatno na koncentraciju, socijalno ponašanje i emocionalnu stabilnost mladih, a u mnogim slučajima može postati okidač za druge stvari, a to su problematična ponašanja, koja uključuju i eksperimentisanja sa psihoaktivnim supstancama. Ponašanje mladih može da se objasni kroz nekoliko savremenih teorija, jedna od njih je teorija socijalnog učenja, prema kojoj djeca uče ponašanje posmatranjem i oponašanjem drugih (Bandura, 1977). U današnjem digitalnom dobu, javne ličnosti, influenseri i sadržaji koji veličaju nasilje ili narkomaniju postaju modeli koje mladi lako kopiraju (Macanović, 2020). Mertonova teorija anomalije ukazuje da pritisak društva, osjećaj neuspjeha i neodstatak podrške mogu da dovedu do devijantnih reakcija. Pored toga teorija društvene kontrole naglašava da oslabljena veza sa školom, porodicom i društvenim institucijama povećava rizik od ulaska u problematična ponašanja (Merton, 1938).

Faktori rizika koji imaju uticaj na razvoj ovisnosti i prestupništva obuhvataju probleme porodice, nedostatak roditeljskog nadzora, negativne vršnjačke uticaje, slab školski uspjeh, ranjivost adolescenata i emotivnu nestabilnost (Šemoski, 2025). Mladi koji se nose sa stresom, niskim samopouzdanjem ili osjećajima nepripadanja često traže bijeg kroz virtualne sadržaje i supstance. Digitalni mediji posebno snažno utiču na psihi. Algoritmi društvenih mreža prikazuju sadržaje koji su intenzivni, brzi i emocionalno provokativni, čime mlade pretvaraju u manje osjetljive na nasilje i razlikovanje devijantnog ponašanja od društveno prihvatljivog (Primorac, 2021). Istovremeno stalnu komparaciju sa drugima, strah od propuštanja (FOMO) i željom za prihvatanjem povećava se emocionalna nestabilnost. Ti faktori doprinose tome da mlada populacija lakše posegne za eksperimentisanjem, rizičnim ponašanjima ili ulaskom u krug prestupništva.

2. Psihoaktivne supstance i maloljetnici

Psihoaktivne supstance predstavljaju ozbiljan problem, pogotovo kada se govori o pitanju maloljetnika, odnosno mladih, gdje njihova zloupotreba često dovodi ka prestupništvu. Adolescencija je period intenzivnih psiholoških i socijalnih promjena, a mladi su posebno ranjivi na uticaje iz njihovog okruženja, koji uključuje vršnjački pritisak, postupke uklapanja, porodične probleme i izloženost digitalnim sadržajima koji svakodnevno konzumiraju, koji glorifikuju upotrebu droga. Međutim, iako mladi započnu sa konzumacijom iz bezazlenih razloga, psihoaktivne supstance brzo mogu dovesti do promjena u ponašanju koje mogu da prerastu u ozbiljne oblike prestupništva (Macanović, 2020).

Prema istraživanjima (ESPAD (2019) psihoaktivne supstance sve češće postaju dostupne maloljetnicima putem digitalnih platformi, dok se starosna granica prvog kontakta sa supstancama opasno spušta. Ovaj problem nije ograničen na samo jedan grad ili regiju, već je prisutan širom Bosne i Hercegovine i šireg Balkana, te zahtjeva hitnu pažnju i djelovanje.

Psihoaktivne supstance su hemijski spojevi koji djeluju na centralni nervni sistem, mijenjajući percepciju, raspoloženje, svijest i ponašanja konzumenata. U ovu kategoriju spadaju (WHO, 2023):

- Legalne supstance: alkohol, duhan, lijekovi na recept
- Ilegalne supstance: marihuana, kokain, heroin, sintetičke droge.
- Nove psihoaktivne supstance: sintetički kanabionidi, „spice“, i druge supstance koje nisu ni regulisane ili predviđene zakonima.

Najčešće psihoaktivne supstance među mladima koje konzumiraju su:

- Alkohol - najdostupniji je i najčešće korištena supstanca među maloljetnicima.
- Marihuana - prema istraživanjima marihuana je najčešće korištena ilegalna droga među mladima u regiji.
- Sintetičke droge - ekstazi, amfetamini i sintetički kanabinoidi postaju sve više popularni zbog dostupnosti preko interneta i povoljne cijene.
- Lijekovi na recept - Sedativi i anksiolitici se često zloupotrebljavaju zbog slabog medicinskog nadzora.

Prema podacima koji potiču iz UNICEF-a, 27% srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini priznalo je da je barem jednom probalo marihuanu, dok 19% njih eksperimentiše sa sintetičkim drogama (ESPAD, 2019). Postoji više faktora odnosno uzroka koji doprinose zloupotrebu psihoaktivnih supstanci među omladinom a to su, prije svega psihološki faktori.

Psihološki faktori koji ukazuju da tinejdžeri često koriste droge kao način suočavanja sa stresom, anksioznošću ili depresijom. Zatim, drugo mjesto zauzima vršnjački pritisak, u kojem mladi često osjećaju da su primorani da konzumiraju supstance kako bi se uklopili u društvo. Nakon toga dolazimo do stuba djetetovog karaktera i odgoja a to je porodica, kada su u pitanju disfunkcionalni porodični odnosi, zanemarivanje ili samo prisustvo ovisnosti u porodici, povećava se rizik da maloljetnik postane konzument psihoaktivnih supstanci. Na posljednjem mjestu, ali ne manje važan jeste i digitalni uticaj, jer društvene mreže i platforme kao što je već rečeno glorifikuju upotrebu droga, i samim time ih čine privlačnijim mladima (Filipović, Vojnić, 2019).

Upotreba ili konzumacija psihoaktivnih supstanci kod maloljetnika je često povezana sa povećanjem kriminalnih radnji odnosno aktivnosti, koje su najčešće povezana sa određenim krivičnim djelima. Ta djela su imovinsko krivična djela, krađe provale i vandalizam radi pribavljanja novca za supstance. Nasilje je također skup krivičnih djela koje se povezuje sa psihoaktivnim supstancama, fizički sukobi, vršnjačko nasilje, sve su to posljedice konzumiranja alkohola ili droga. Sajber- kriminal je relativno mlada pojava u krivičnim zakonima, digitalne platforme su platforme koje su jednostavne za savladati i one omogućavaju mladima da učestvuju u ilegalnim aktivnostima uključujući pored lakšeg nabavljanja i jednostavniju distribuciju droga (Macanović, 2021). Prema krivičnom zakonu Federacije BiH, maloljetnici koji počinje krivična djela pod uticajem psihoaktivnih supstanci podliježu posebnim prevaspitnim mjerama, koje uključuju nadzor i rehabilitaciju (Krivični zakon Federacije BiH, čl. 224-227.)

Kada govorimo o prevenciji zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, treba se uzeti za krajnje ozbiljno, i shvatiti da ona ima takozvani multidisciplinarni pristup. Zloupotreba je opšte poznat problem, i pun je solucija koje se zapravo zanemaruju u društvu. Dakle, u prevencijama imamo:

- Edukaciju - organizovanje radionica za roditelje, nastavnike i mlade o rizicima zloupotreba droga.
- Porodična podrška - jačanje porodičnih odnosa i otvorena komunikacija između roditelja i djeteta.
- Zakonska regulativa - strožija primjena zakona i sankcija za distributere psihoaktivnih supstanci.
- Školski programi - uvođenje preventivnih programa u školama, uključujući i obavezno psihološko savjetovanje.

Psihoaktivne supstance predstavljaju ozbiljan rizik za zdravlje i razvoj mladih, kao i za sigurnost zajednice. Prevencija i rješavanje ovog problema zahtijevaju zajednički napor škola, pravosudnih institucija, porodica i društva u cjelini. Edukacija i rana intervencija i stroga zakonska regulativa ključni su koraci ka sanjenu zloupotrebe droga i maloljetničkog kriminala.

3. Digitalne tehnologije i maloljetničko prestupništvo

Opšte je poznato da su nam digitalne tehnologije postale neizostavan dio života, a naročito kada govorimo o mlađim populacijama. Oni su najaktivniji korisnici društvenih mreža, video igara i drugih digitalnih platformi. Razvoj današnjih digitalnih tehnologija je mnogo promijenio načine komunikacija, i ponašanja, može se slobodno reći ne samo mladih. Maloljetnici kao najveći konzumenti digitalnih tehnologija također predstavljaju i najranjiviju grupu. Iako nam digitalne tehnologije pored negativnih sadržaja nude brojne informacije, dostupnije obrazovanje i znanja, mladi nekontrolirano konzumiraju digitalne tehnologije i time dolazi do mnogobrojnih razvoja devijantnih i prestupničkih ponašanja. Digitalno okruženje ima snažan uticaj na proces socijalizacije maloljetnika. Putem društvenih mreža na primjer mladi svakodnevno dolaze u kontakt sa različitim obrascima ponašanja, i normama koje nisu uvijek društveno prihvatljive ili moralne (Stojanović, Macanović, 2022).

Šta je činjenica koja posebno zabrinjava? To je činjenica da se konzumacija psihoaktivnih supstanci, rizično ponašanje, i prekomjerno korištenje digitalnih tehnologija sve više prikazuje promoviše kao poželjno ili prihvaćen oblik ponašanja što ima veoma modelirajući efekat na mlade generacije. Adolescencija je period u kojem mladi razvijaju svoj identitet i socijalne vještine, ali su istovremeno podložni uticajima iz okruženja. Digitalne platforme često postaju izvor imitativnih obrazaca ponašanja, gdje mladi, pod uticajem influensera i popularnih ličnosti, usvajaju destruktivne norme koje mogu voditi ka maloljetničkom prestupništvu.²⁹⁰

Ovom problemu doprinosi i algoritamsko upravljanje sadržajem, zbog toga što digitalne platforme često nude korisnicima sadržaje koji izazivaju snažne emocionalne reakcije, bez obzira što imaju štetan karakter. Te stvari stvaraju kod maloljetnika najviše iskrivljenu percepciju takozvane društvene realnosti, što također utiče na njihove sklonosti devijantnom ponašanju.

3.1. Digitalna ovisnost i njene posljedice

Mnogi autori (Bjelajac, & Filipović, 2020; Hawdon, Oksanen, & Rasanen, 2017; Livingstone & Smith, 2014; Smith, Mahdavi, Carvalhe, Fisher, Russell, Tippet, 2008) ukazivali su na negativne posljedice pretjeranog i nekontrolisanog provođenja vremena na društvenim mrežama, kao i samom sajberbulingu koja je sve češća pojava među mladima kada je riječ o digitalnim platformama. Kod maloljetnika ovakvi obrasci ponašanja također dovode do smanjene koncentracije, poremećaja sna, anksioznosti, depresije i povećane agresivnosti. Mnoga druga istraživanja su ukazala na to da digitalna ovisnost kod mladih može da oslabi sposobnost samokontrole i racionalnog donošenja odluka, što povećava rizik od uključivanja u nepoželjne aktivnosti, koja uključuje između ostalog zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i vršenje krivičnih djela. Pored toga izolacija iz stvarnog socijalnog okruženja i povlačenje u virtualni svijet dodatno narušavaju emocionalnu stabilnost maloljetnika. Digitalna ovisnost ne predstavlja samo fktor rizika, već i sredstvo za izvršenje prestupničkih radnji. Maloljetnici se sve više pojavljuju kao izvršioci, podstrekači i saučesnici krivičnih djela, putem

²⁹⁰Udruženje roditelja i mladih „Protiv ovisnosti“ (2021). Izvještaj o tucisju digitalnih medija na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci.

interneta gdje se govori o cyber nasilju, ili cyber kriminalu, distribucijom psihoaktivnih supstanci i vršnjačkom nasilju (Macanović, Radonjić, 2024). Osvrnucemo se ponovo na prostor Balkana gdje je sve veći broj slučajeva u kojima se društvene mreže i aplikacije koriste za organizovanje ilegalnih aktivnosti, pri čemu maloljetnici nisu svjesni posljedica svojih postupaka. Takve situacije otežavaju rad pravosudnih institucija, koje se teže suočavaju sa postupcima dokazivanja krivičnog djela i pronalaska počinioca istog. Prema izvještaju Udruženja roditelja i mladih „Protiv ovisnosti“ iz 2021.godine, u Bosni i Hercegovini je zabilježen porast zloupotrebe digitalnih platformi, poput Telegrama i WhatsAppa za distribuciju psihoaktivnih supstanci. Mladi upotrebljavaju anonimnost ovih aplikacija kako bi stupili u kontakt sa distributerima droga, što dodatno otežava praćenje i suzbijanje ovih aktivnosti.

Društvene mreže u Bosni i Hercegovini, kao što su Facebook, Instagram i TikTok, korištene su kao platforma za vršnjačko nasilje, uključivanje verbalnog zlostavljanja, prijetnje i širenje lažnih informacija. Sajber-nasilje ima ozbiljne posljedice po mentalno zdravlje mladih, a u nekim slučajevima vodi i do fizičkog sukoba ili drugih oblika maloljetničkog prestupništva.

U praksi brojni slučajevi iz regiona i svijeta ukazuju na rastući problem zloupotrebe digitalnih tehnologija među mladima. Mediji sve češće izvještavaju o slučajevima vršnjačkog nasilja koje je započelo ili eskaliralo preko društvenih mreža (Stojanović, Macanović, 2022). Također se promovisu maloljetničke trgovine psihoaktivnim supstancama koje su organizovane putem digitalnih platformi.

Zakonske mjere u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj prepoznaju uticaj digitalnih tehnologija na ponašanje mladih i predviđaju sankcije za zloupotrebu digitalnih platformi. Na primjer, Krivični zakon Federacije BiH propisuje kazne za sajber-nasilje, distribuciju droga putem interneta i promociju destruktivnih ponašanja. Međutim, implementacija ovih zakona često nailazi na izazove, koji uključuju:

- Nedostatak stručnih kapaciteta za praćenje digitalnih aktivnosti
- Slabu koordinaciju među nadležnim institucijama
- Nedovoljnu edukaciju mladih o rizicima digitalnog sadržaja.

Prevenција negativnih uticaja digitalnih tehnologija na maloljetnike zahtjeva integrisani pristup koji uključuje porodicu, škole, pravosudne institucije i društvo u cjelini. Potrebno je prije svega povećati edukaciju mladih kroz neke radionice i kampanje o odgovornom korištenju društvenih mreža. Porodice trebaju da uspostavljaju jako povjerenje i što zdraviji odnos sa djecom, te edukovati se o rizicima digitalnih platformi. Zakon bi se po pitanju digitalizacije trebao poboljšati u korak sa vremenom kako bi odgovorna lica snosili posljedice, te bi se zakon trebao strožije primjenjivati. Kada govorimo o nadležnim institucijama nije na odmet razmjenjena iskustava o suzbijanju sajber-kriminala i distribucije droga.

4. Krivičnopravni i institucionalni okvir

Krivičnopravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini, kao i šire u regionalnom kontekstu, prepoznaje sve veći uticaj zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i digitalnih tehnologija na maloljetno prestupništvo. Ovaj okvir obuhvata zakonske mjere, strategije, i institucionalne mehanizme koji za cilj imaju prevenciju, sankcije i suzbijanje devijantnih ponašanja kod mladih. Poseban fokus je postavljen kao što je već rečeno ali nije loše naglasiti zaštitu maloljetnika kao ranjive kategorije kada se radi o društvu, uz osiguranje resocijalizacije i rehabilitacije mladih prestupnika. Zakonski okvir u Bosni i Hercegovini je složen zbog specifične ustavne strukture države, koja uključuje različite nivoe vlasti (državni, entitetski, kantonalni i Brčko distrikt) (Aladžić, 2019). Pored lokalnih zakona značajnu ulogu igraju međunarodni pravni standardi i instrumenti, kao što su Konvencija o pravima djeteta Ujedinjenih nacija, koji obavezuju Bosnu i Hercegovinu na zaštitu prava mladih i djece.

Kada govorimo o krivičnopravnim okvirima u Bosni i Hercegovini, Krivični zakon Federacije BiH (KZ FBiH) sadrži odredbe koje se odnose na maloljetničko prestupništvo, zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i sajber-kriminal. Ključne odredbe uključuju:

- Član 224.- Neovlaštena proizvodnja i promet droga. Predviđa kazne za proizvodnju, distribuciju i prodaju droga, uključujući distribuciju putem digitalnih platformi. Maloljetnici koji učestvuju u ovim radnjama podliježu posebnim prevaspitnim mjerama.
- Član 227.- Omogućavanje uživanja droga: krivično djelo koje obuhvata omogućavanje ili podsticanje drugih, uključujući maloljetnika na konzumaciju droga
- Član 363.- Sajber kriminal: obuhvata zloupotrebu digitalnih tehnologija za izvršenje krivičnih djela, uključujući hakovanje, krađu identiteta, i distribuciju ilegalnih sadržaja.

Krivični zakon Republike Srpske (KZ RS) također prepoznaje zloupotrebu psihoaktivnih supstanci i digitalnih tehnologija kao faktore rizika za maloljetničko prestupništvo. Posebno se ističu odredbe o:

- Sajber nasilju: Zakon predviđa kazne za širenje prijetnji, uvreda i lažnih informacija putem interneta.
- Distribuciji droga: Stroge kazne za osobe koje koriste digitalne platforme za distribuciju psihoaktivnih supstanci.

Također imamo zakon o Zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku. Ovaj zakon, koji se primjenjuje na nivou entiteta i Brčko distrikta, predviđa posebne mjere za maloljetnike koji su počinili krivična djela. Ključne odredbe uključuju:

- Prevaspitne mjere: Umjesto klasičnih kazni, maloljetnicima se jako često izriču mjere kao što su nadzor, obavezno školovanje ili uključivanja u programe rehabilitacije.
- Zaštita prava maloljetnika: Postupci protiv maloljetnika moraju se voditi uz poštovanje njihovih prava i uzimajući u obzir ono što je u njihovom najboljem interesu (Zakon o zaštiti i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, "Sl. glasnik RS", br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020).

Zakon o komunikacijama BiH, isto tako je jedan koji pripada ovim skupinama. Zakon o komunikacijama Bosne i Hercegovine reguliše upotrebu digitalnih tehnologija i predviđa sankcije za zloupotrebu interneta, uključujući širenje ilegalnih sadržaja i sajber-nasilje (<https://www.rak.ba/articles/80>).

Bosna i Hercegovina je potpisnica i brojnih međunarodnih sporazuma i konvencija koji se odnose na zaštitu djece i mladih. Prva konvencija je Konvencija o pravima djeteta (UN). Ona obavezuje države članice da štite djecu od zloupotrebe droga i eksploatacije putem digitalnih tehnologija.

Konvencija o sajber-kriminalu (Budimpeštanska konvencija), ona predviđa mjere za suzbijanje sajber-kriminala, uključujući zloupotrebu digitalnih platformi za distribuciju droga i vršenje nasilja. Poznata je i Strategija Evropske unije za borbu protiv droga (2021 - 2025), koja se fokusira na prevenciju zloupotrebe droga, uključuje edukacije mladih o rizicima digitalnih sadržaja (https://www.consilium.europa.eu/media/54079/qc0521073hrn_002.pdf).

4.1. Institucionalni okvir

Pravosudne institucije u Bosni i Hercegovini, koje uključuju tužilaštva i sudove, imaju ključnu ulogu u procesuiranju slučaja maloljetničkog prestupništva. Posebni odjeli za maloljetnike osiguravaju da se postupci vode u skladu sa principima zaštite prava djece.

Policijske agencije na svim nivoima vlasti odgovorne su za identifikaciju i suzbijanje zloupotrebe droga i sajber-kriminala. Posebne jedinice za sajber kriminal prate aktivnosti na digitalnim platformama i sarađuju sa međunarodnim organizacijama.

Škole, govoreći o maloljetnicima razumljivo je da igraju ključnu ulogu u prevenciji maloljetničkog prestupništva kroz edukaciju mladih o rizicima zloupotrebe droga i naročito digitalnih tehnologija. Programi prevencije se uglavnom organizuju preko radionica, predavanja i kampanje podizanja svijesti. Pored škola kao institucija koje su ključne za prevenciju ovih fenomena kod djece važno je pomenuti centre za socijalni rad i nevladine organizacije. Centri za socijalni rad pružaju podršku maloljetnicima koji su počinili krivična djela, uključujući psihološko savjetovanje i konsultacije, resocijalizaciju i rehabilitaciju. Nevladine organizacije, kao što su UNICEF i „Protiv ovisnosti“ aktivno rade kako bi doprinijele prevenciji zloupotrebe droga i sajber-nasilja putem kampanja i edukativnih programa.

Iako zakonski i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini pruža solidnu osnovu za borbu protiv maloljetničkog prestupništva, postoje i brojni izazovi u njenoj implementaciji. Prvi je nedostatak kapaciteta. Policijske i pravosudne institucije nemaju dovoljno resursa za procesuiranje slučajeva sajber-kriminala, i praćenja digitalnih aktivnosti. Slaba koordinacija je također problem, nedovoljna saradnja između različitih nivoa vlasti i institucija otežava efikasnu primjenu zakona. Problem je i u nedostatku edukacije mladi roditelji i nastavnici kao i starija populacija nisu dovoljno informisani i upoznati o rizicima digitalnih tehnologija i psihoaktivnih supstanci (Aladžić, 2019).

Preporuke za unapređenje zakonskog i institucionalnog okvira, na međunarodnom nivou su:

- Jačanje kapaciteta institucija, odnosno povećanje broja stručnjaka za sajber-kriminal i zloupotrebu droga.
- Unapređenje zakonskog okvira, to znači uvođenje strožijih kazni za zloupotrebu digitalnih tehnologija i distribuciju droga.
- Edukacija mladih: organizovanje kampanja i radionica o odgovornom korištenju digitalnih tehnologija, posebno društvenih mreža.
- Međunarodna saradnja, podrazumijeva razmjene iskustava i zajednički rad na suzbijanju sajber-kriminala i zloupotrebe droga.

Krivičnopravni i institucionalni okvir u BiH pruža osnovu za borbu protiv maloljetničkog prestupništva povezanog sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i digitalnih tehnologija. Međutim, za efikasnu primjenu ovog okvira nepohodno je da se unaprijede kapaciteti institucija, povećati svijest javnosti o rizicima, i poboljšati koordinaciju. Samo kroz integrisan pristup moguće je smanjiti uticaj ovih faktora na malde i osigurati njihovu zaštitu i rehabilitaciju.

Zaključak

Savremeni oblici maloljetničkog prestupništva sve češće se ne mogu posmatrati izolovano, već kao rezultat međusobnog djelovanja različitih društvenih, psiholoških i pravnih faktora. Ovaj rad ukazuje na značajnu povezanost između zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, intenzivne upotrebe digitalnih tehnologija i pojave prestupničkog ponašanja kod maloljetnika, pri čemu se digitalno okruženje sve više nameće kao faktor koji dodatno pojačava postojeće rizike. Analiza je pokazala da digitalne tehnologije, iako same po sebi nisu uzrok prestupništva mogu djelovati kao snažan katalizator devijantnih ponašanja, a naročito kada su prisutni i drugi rizični faktori, poput porodične disfunkcionalnosti, vršnjačkog pritiska i dostupnosti psihoaktivnih supstanci. Normalizacija nasilja, kriminala i zloupotrebe droga u digitalnom prostoru, zajedno sa nedostatkom adekvatne kontrole i digitalne pismenosti, dodatno ugrožava razvoj maloljetnika i otežava njihovu socijalnu integraciju. Sa krivičnopravnog aspekta, iako normativni okvir u Bosni i Hercegovini formalno obezbjeđuje poseban tretman maloljetnika, praksa ukazuje na niz strukturnih i institucionalnih slabosti. Nedovoljna koordinacija između obrazovnih, pravosudnih i socijalnih institucija, kao i ograničeni programi za prevenciju, umanjuju efikasnost postojećih mjera. Poseban izazov predstavlja i porast krivičnih djela

izvršenih uz korištenje digitalnih tehnologija, što zahtijeva kontinuirano prilagođavanje zakonodavstva savremenim oblicima kriminaliteta. Uporedni primjeri iz regiona i svijeta, uključujući regulatorne mjere poput ograničavanja pristupa društvenim mrežama maloljetnicima, ukazuju a sve veću svijest o potrebi sistemskog pristupa zaštiti djece i mladih u digitalnom okruženju. Međutim, represivne mjere same po sebi nisu dovoljne, te je neophodno razvijati integrisane strategije koje uključuju prevenciju, edukaciju i ranu intervenciju. Zaključno, borba protiv maloljetničkog prestupništva uslovljenog zloupotrebom psihoaktivnih supstanci i digitalnih tehnologija zahtijeva interdisciplinarni i dugoročan pristup u kojem krivično pravo ima važnu, ali ne i isključivu ulogu. Jačanje preventivnih mehanizama, unapređenje institucionalne saradnje i prilagođavanje pravnog okvira savremenim društvenim izazovima predstavljaju ključne korake prema efikasnijoj zaštiti maloljetnika i izgradnji sigurnijeg društva.

LITERATURA

1. Aladžić, M. (2019). Maloljetničko prestupništvo- krivičnopravni i socijalni aspekti. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Bandura A. (1977). "Social Learning Theory", Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
3. Bjelajac, Ž, & Filipović, A. (2020). Internet i društvene mreže kao neograničeni prostor za koncentraciju i multiplicirano prisustvo pedofila. *Kultura polisa*, 17, pp. 29–40.
4. ESPAD (2019). Europsko istraživanje o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droga među učenicima. Na linku: https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2020/11/ME%C4%90UNARODNA-OBJAVA-REZULTATA_ESPAD-2019_HRV.pdf. Očitano: 10.04.2026.
5. European Monitoring Centre for Drugs and DrugAddiction- EMCDDA (2022.)
6. Filipović, A., Vojnić, S. (2019). Bezbednosni izazovi na internetu kao novom prostoru za vršenje nasilja. *Kultura polisa*, 16 (39), pp. 263–273.
7. Hawdon, J., Oksanen, A., & Rasanen, P. (2017) Exposure to online hat and cybercrime among adolescents. *Journal of youth studies*.
8. Ignjatović, Đ. (2015) *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
9. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. ("Sl. novine FBiH", br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017, 31/2023 i 58/2025)
10. Krivični zakon Republike Srpske ("Sl. glasnik RS", br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, "Sl. glasnik BiH", br. 9/2024 - odluka US BiH, "Sl. glasnik RS" 105/2024 - odluka US, 19/2025, "Sl. glasnik BiH", br. 14/2025 - odluka US BiH i "Sl. glasnik RS", br. 31/2025, 85/2025 - odluka US i 25/2026)
11. Livingstone, S., & Smith, P. K. (2014). Annual Research Review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*.
12. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
13. Macanović, N. (2021). *Resocijalizacija maloljetnih prestupnika*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
14. Macanović, N., Radonjić, M. (2024). *Inicijacije mladih u svijet kriminala*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
15. Primorac, D. (2021). *Digitalne navike adolescenata i psihološki rizici*. Psihologija danas, Zagreb.

16. Robert K. Merton (1938). Social Structure and Anomie, American Sociological Review, Vol. 3, No. 5., pp. 672-682.
17. Smith P.K, Mahdavi J, Carvalhe M., Fisher S., Russell S, Tippett, N. (2008). Cayberbullying: its nature and impact in secondary school pupils“. Journal of Child Psychology and Psychiatry, vol. 49, no. 4, 376-385.
18. Stojanović, R., Macanović, N. (2022). Nasilje putem interneta – syberbullying. Banja Luka: Centar modernih znanja.
19. Strategija EU-a u području droga za razdoblje 2021.–2025. Vijeće Evropske Unije. Na linku: https://www.consilium.europa.eu/media/54079/qc0521073hrn_002.pdf. Očitano: 07.04.2026.
20. Šemoski, M. (2025). Resocijalizacija maloljetnih delinkvenata. Beogradska defektološka škola – Belgrade School of Special Education and Rehabilitation Vol. 31, No. 2 (2025), str. 45-57.
21. Udruženje roditelja i mladih „Protiv ovisnosti“ (2021). Izvještaj o uticaju digitalnih medija na zloupotrebu psihoaktivnih supstanci.
22. UNICEF (2021) Adolescent Drog Use and Mental Health in Bosnia and Herzegovina.
23. World Health Organization- WHO (2023) Adolescent mental health and substance use disorders.
24. Zakon o komunikacijama BiH. Na sajtu: <https://www.rak.ba/articles/80>. Očitano: 12.04.2026.
25. Zakon o zaštiti i postupanja sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku ("Sl. glasnik RS", br. 13/2010, 61/2013 i 68/2020)

THE INFLUENCE OF ADDICTION TO PSYCHOACTIVE SUBSTANCES AND DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE EMERGENCE OF JUVENILE CRIME

Milanko Aladzic

Associate Professor, Slobomir P University Banja Luka

Sajra Ramić

Graduated in Law, European University Brčko

Abstract: Contemporary society is facing new challenges in the field of juvenile delinquency, where particular concern is caused by the increasing connection of this phenomenon with the abuse of psychoactive substances and digital technologies among young people. The goal of this work is to investigate how the consumption of drugs, alcohol, and new psychoactive substances, as well as excessive use of the Internet, video games, and social networks, contribute to shaping deviant behavior patterns in children and adolescents. A special focus is placed on the identification of psychological and social risk factors that contribute to the development of addiction and that can serve as a trigger for entering the world of crime. By analyzing relevant domestic and international research, as well as important legal and strategic documents from Bosnia and Herzegovina, the paper emphasizes the need for an integrated and interdisciplinary approach to the prevention of juvenile delinquency. The conclusions of this paper will indicate the importance of education, early intervention and continuous cooperation of families, schools, and competent institutions, all with the aim of effectively reducing the risk of developing addictive and criminal behavior among young people.

Keywords: juvenile delinquency, addiction, psychoactive substances, digital technology, prevention.

SPECIFIČNOSTI PRISTUPA U RADU S MALOLJETNIM POČINITELJIMA
KRIVIČNIH DJELA I ETIČKE DILEME*Prof.dr.sc.Edin MUFTIĆ, Prof.dr.sc.Lejla KURALIĆ-ĆIŠIĆ, Prof.dr.sc.Ranko KOVAČEVIĆ,
Doc.dr.sc.Adela ČOKIĆ**Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet*

Sažetak: Rad se bavi analizom specifičnosti pristupa u radu s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, s posebnim naglaskom na ulogu socijalnog pedagoga i prisutne etičke dileme u profesionalnoj praksi. Polazeći od savremenih teorijskih okvira koji naglašavaju rehabilitaciju i resocijalizaciju, istraživanje ispituje stavove studenata i stručnjaka socijalne pedagogije o ključnim aspektima rada s ovom populacijom. Empirijski dio rada zasnovan je na uzorku od 50 studenata i 10 stručnjaka socijalnih pedagoga, a podaci su prikupljeni anketnim upitnikom na Likertovoj skali. Analiza uključuje deskriptivne i komparativne statističke postupke s ciljem utvrđivanja razlika u percepciji rizičnih ponašanja, odgojnih mjera i etičkih dilema. Rezultati istraživanja ukazuju da obje grupe ispitanika imaju pozitivan stav prema rehabilitacijskom pristupu, dok stručnjaci pokazuju razvijeniju svijest o složenosti etičkih dilema i praktičnih izazova u radu. Također su utvrđene razlike između teorijskog i praktičnog razumijevanja odgojnih mjera, kao i u percepciji rizičnih ponašanja. Zaključno, rad naglašava potrebu za jačanjem integracije teorijskog znanja i praktičnih kompetencija, posebno u oblasti etike, kako bi se unaprijedila efikasnost rada s maloljetnim počiniteljima i smanjio rizik od recidivizma.

Ključne riječi: maloljetnička delinkvencija, socijalna pedagogija, resocijalizacija, odgojne mjere, etičke dileme

UVOD

Maloljetnička delinkvencija predstavlja kompleksan društveni fenomen koji zahtijeva interdisciplinarni pristup i integraciju znanja iz oblasti kriminologije, socijalne pedagogije, psihologije i prava. Savremeni pristupi naglašavaju rehabilitaciju i resocijalizaciju kao osnovne ciljeve rada s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, pri čemu se naglasak stavlja na razvoj socijalnih kompetencija i prevenciju recidivizma (Cullen & Jonson, 2017; Kazdin, 2000). U tom kontekstu, odgojne mjere predstavljaju ključni instrument društvene reakcije, dok socijalni pedagozi imaju centralnu ulogu u njihovoj implementaciji. Istovremeno, rad s ovom populacijom karakterišu brojni profesionalni izazovi i etičke dileme koje proizlaze iz potrebe balansiranja između kontrole i pomoći, te zaštite interesa maloljetnika i sigurnosti društva. Poseban značaj ovog rada ogleda se u analizi stavova budućih i sadašnjih stručnjaka, čime se omogućava uvid u razlike između teorijskog i praktičnog pristupa radu s maloljetnim delinkventima. Iako savremena literatura naglašava značaj rehabilitacijskog pristupa i etičkih principa u radu s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, uočava se nedostatak empirijskih istraživanja koja direktno upoređuju percepcije budućih stručnjaka i praktičara u ovom području, posebno u kontekstu zemalja jugoistočne Evrope. Većina postojećih studija fokusirana je ili na teorijske modele ili na profesionalnu praksu, dok je manje pažnje posvećeno identifikaciji jaza između ovih perspektiva. U tom smislu, ovaj rad nastoji popuniti navedeni istraživački jaz kroz komparativnu analizu stavova studenata i stručnjaka socijalne pedagogije, s

ciljem boljeg razumijevanja odnosa između teorijskog znanja i praktične primjene u radu s maloljetnim počiniteljima.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Poremećaji u ponašanju, maloljetnička delinkvencija i rizična ponašanja

Poremećaji u ponašanju predstavljaju rane indikatore devijantnog razvoja i često se manifestuju kroz obrasce agresivnosti, neposlušnosti i kršenja društvenih normi (Achenbach, 1991; Kazdin, 2000). U razvojnim fazama adolescencije, ovi obrasci ponašanja mogu prerasti u rizična ponašanja, uključujući delinkvenciju i zloupotrebu psihoaktivnih supstanci (Jessor, 1991). Brojna istraživanja potvrđuju postojanje kontinuiteta između ranih poremećaja u ponašanju i kasnijeg kriminalnog ponašanja, što dodatno naglašava značaj pravovremene intervencije (Loeber & Farrington, 2000).

U tom kontekstu, društveni odgovor na maloljetničku delinkvenciju sve više se zasniva na rehabilitacijskim i resocijalizacijskim pristupima, pri čemu odgojne mjere predstavljaju ključni instrument intervencije. Njihova efikasnost zavisi od individualizacije tretmana i usklađenosti s potrebama počinitelja, što je u skladu sa principima RNR modela (Andrews & Bonta, 2010). Centralnu ulogu u implementaciji ovih pristupa ima socijalni pedagog, čiji rad obuhvata procjenu potreba, planiranje i realizaciju intervencija, kao i saradnju sa porodicom i širim društvenim sistemom (Mollenhauer, 2001). Međutim, profesionalna praksa u ovom području suočena je s brojnim izazovima, posebno u kontekstu balansiranja između kontrole i podrške, kao i između zaštite društva i prava maloljetnika.

2.2. Rehabilitacijski pristupi i savremeni modeli intervencije

Savremeni pristupi razumijevanju maloljetničke delinkvencije polaze od integrativnih modela koji naglašavaju međudjelovanje individualnih, porodičnih i društvenih faktora. U tom kontekstu, razvojni modeli delinkvencije ukazuju da rizična ponašanja ne nastaju izolovano, već kao rezultat kumulativnog djelovanja rizičnih faktora tokom vremena, uključujući nepovoljne porodične odnose, školski neuspjeh i uticaj vršnjačkih grupa (Loeber & Farrington, 2000; Hawkins et al., 1992). Posebno značajan teorijski okvir predstavlja RNR model (Risk-Need-Responsivity), koji naglašava da efikasnost intervencija zavisi od usklađenosti tretmana sa nivoom rizika, specifičnim potrebama pojedinca i njegovim kapacitetima za promjenu (Andrews & Bonta, 2010). Ovaj model ima široku empirijsku podršku i smatra se jednim od najrelevantnijih pristupa u savremenoj kriminološkoj praksi. Međutim, njegovi kritičari ističu da prevelik fokus na rizik može zanemariti potencijale pojedinca, što je dovelo do razvoja alternativnih pristupa poput Good Lives Modela, koji naglašava izgradnju pozitivnih životnih ciljeva i jačanje ličnih resursa (Ward & Maruna, 2007).

U tom kontekstu, rehabilitacijski pristup ne podrazumijeva samo redukciju rizičnih ponašanja, već i aktivno osnaživanje pojedinca kroz razvoj socijalnih i emocionalnih kompetencija. Ovakav pristup posebno je važan u radu s maloljetnicima, gdje je razvojna komponenta ključna, a intervencije moraju biti prilagođene specifičnostima adolescentnog perioda (Kazdin, 2000). Pored toga, savremena literatura sve više naglašava značaj desistance pristupa, koji fokus stavlja na proces odustajanja od kriminalnog ponašanja. Ovaj proces nije linearan, već podrazumijeva kompleksnu interakciju ličnih odluka, socijalne podrške i strukturnih uslova (Maruna, 2001; McNeill, 2006). Uloga stručnjaka u ovom procesu nije samo kontrolna, već i podržavajuća, što dodatno komplikuje profesionalnu praksu i otvara prostor za etičke dileme.

2.3. Uloga socijalnog pedagoga i etičke dileme u radu

Uloga socijalnog pedagoga u radu s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela predstavlja centralni element savremenog rehabilitacijskog pristupa, jer obuhvata širok spektar profesionalnih funkcija koje nadilaze tradicionalne okvire kontrole i nadzora. Socijalni pedagog djeluje kao procjenitelj, planer intervencija, terapeut, edukator i posrednik između pojedinca i društvenog sistema (Mollenhauer, 2001). Njegova uloga podrazumijeva kontinuirano balansiranje između zahtjeva sistema i potreba korisnika, što dodatno komplikuje profesionalnu praksu. Jedna od ključnih funkcija socijalnog pedagoga jeste procjena rizika i potreba maloljetnika, koja se zasniva na savremenim modelima poput RNR pristupa. Ova procjena omogućava individualizaciju tretmana, pri čemu se intervencije usmjeravaju na specifične rizične faktore i razvojne potrebe pojedinca (Andrews & Bonta, 2010). Pored toga, socijalni pedagog ima važnu ulogu u planiranju i implementaciji odgojnih mjera, koje ne smiju biti isključivo represivne, već moraju imati jasnu razvojnu i rehabilitacijsku komponentu. U savremenoj praksi, sve veći značaj pridaje se i savjetodavnom i terapijskom radu, gdje socijalni pedagog pomaže maloljetniku u razvoju socijalnih vještina, emocionalne regulacije i odgovornog ponašanja. Ovaj aspekt rada posebno je važan u kontekstu prevencije recidivizma, jer doprinosi izgradnji unutrašnjih kapaciteta za promjenu (Kazdin, 2000). Također, socijalni pedagog ima značajnu ulogu u koordinaciji između različitih institucija, uključujući porodicu, školu, centre za socijalni rad i pravosudne organe. Ova međusektorska saradnja ključna je za uspješnu resocijalizaciju, jer omogućava sveobuhvatan pristup problemu i smanjuje fragmentaciju intervencija. U tom smislu, socijalni pedagog djeluje kao “most” između sistema i korisnika, osiguravajući kontinuitet podrške (Maruna, 2001). Poseban izazov u radu socijalnog pedagoga predstavljaju etičke dileme koje proizlaze iz potrebe usklađivanja profesionalnih standarda, zakonskih obaveza i individualnih potreba maloljetnika. U praksi, socijalni pedagog često se nalazi u situacijama gdje mora donositi odluke koje uključuju konflikt između principa povjerljivosti i zaštite društva, što zahtijeva visok nivo profesionalne refleksije i etičke kompetencije (Beauchamp & Childress, 2001). Savremeni pristupi sve više naglašavaju transformaciju uloge socijalnog pedagoga iz kontrolno-orijentisane u podržavajuću i razvojno usmjerenu, što je u skladu sa desistance pristupom koji naglašava važnost odnosa povjerenja, motivacije i socijalne integracije u procesu odustajanja od kriminalnog ponašanja (McNeill, 2006).

U tom kontekstu, kvalitet odnosa između stručnjaka i korisnika postaje jedan od ključnih faktora uspješnosti intervencija. Etika u radu s maloljetnim delinkventima posebno dolazi do izražaja u situacijama gdje je potrebno balansirati između zaštite društva i najboljeg interesa mladih. Principi biomedicinske etike – autonomija, dobročinstvo, neškodljivost i pravednost – često se nalaze u međusobnom konfliktu u praksi, što zahtijeva visoku razinu profesionalne refleksije i donošenja odluka u uslovima neizvjesnosti (Beauchamp & Childress, 2001). Na kraju, savremeni socioekološki pristupi naglašavaju da rizična ponašanja treba posmatrati u širem kontekstu društvenih odnosa i strukturalnih uslova. Ovakav pristup omogućava bolje razumijevanje kompleksnosti maloljetničke delinkvencije i ukazuje na potrebu za multidisciplinarnim i međusektorskim intervencijama (Farrington, 2018). Upravo u ovom prostoru nastaju etičke dileme koje predstavljaju sastavni dio profesionalnog djelovanja. One uključuju pitanja povjerljivosti, odgovornosti, proporcionalnosti intervencija i donošenja odluka u situacijama konflikta interesa (Beauchamp & Childress, 2001). Razumijevanje i rješavanje ovih dilema zahtijeva ne samo teorijsko znanje, već i praktično iskustvo i profesionalnu refleksiju. Polazeći od navedenog teorijskog okvira, ovo istraživanje zasniva se na pretpostavci da postoje razlike između studenata i stručnjaka u percepciji ključnih aspekata rada s maloljetnim delinkventima, posebno u domenu etike i primjene rehabilitacijskih principa.

3. CILJ ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj istraživanja je ispitati stavove studenata i stručnjaka socijalnih pedagoga o radu s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, s posebnim naglaskom na pristup radu i etičke dileme.

3.2. Specifični ciljevi istraživanja

- Ispitati stavove studenata i stručnjaka o rehabilitacijskom pristupu
- Analizirati percepciju rizičnih ponašanja
- Utvrditi stavove o ulozi i efikasnosti odgojnih mjera
- Ispitati percepciju uloge socijalnog pedagoga
- Identificirati etičke dileme i razlike između grupa

4. HIPOTEZE

Hipoteze su operacionalizirane u skladu sa specifičnim ciljevima istraživanja, pri čemu svaka hipoteza direktno odgovara jednoj istraživačkoj varijabli, što omogućava njihovu empirijsku provjeru primjenom komparativnih statističkih metoda

H1 Postoji razlika u stavu prema rehabilitacijskom pristupu između studenata i stručnjaka.

H2 Stručnjaci imaju razvijeniju percepciju etičkih dilema u odnosu na studente.

H3 Postoji razlika u percepciji efikasnosti odgojnih mjera između studenata i stručnjaka.

H4 Postoji razlika u percepciji rizičnih ponašanja između studenata i stručnjaka..

5. METODE RADA

5.1. Uzorak ispitanika

U istraživanju je učestvovalo ukupno 60 ispitanika, podijeljenih u dvije grupe: 50 studenata socijalne pedagogije i 10 stručnjaka iz oblasti socijalne pedagogije. Studenti su obuhvaćeni kao budući stručnjaci, čime je omogućeno sagledavanje teorijskih stavova i profesionalnih očekivanja, dok su stručnjaci uključeni kao nosioci praktičnog iskustva u radu s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela. Uzorak je prigodan, što je u skladu s ciljem istraživanja usmjerenim na komparativnu analizu stavova između dvije relevantne grupe. Stručnjaci obuhvaćeni istraživanjem imaju iskustvo rada u institucijama sistema socijalne zaštite, obrazovanja i pravosuđa, te direktno učestvuju u implementaciji odgojnih mjera i tretmanskim intervencijama. Iako uzorak nije reprezentativan za cjelokupnu populaciju, njegova struktura omogućava uvid u razlike između teorijskog i praktičnog pristupa, što je u skladu s istraživačkim ciljevima rada.

5.2. Mjerni instrument

Za potrebe istraživanja korišten je anketni upitnik konstruisan za ovo istraživanje, koji se sastoji od zatvorenih pitanja organizovanih u formi Likertove skale sa pet stepeni (1 – u potpunosti se ne slažem, 5 – u potpunosti se slažem). Upitnik se sastoji od ukupno 24 tvrdnje raspoređene u pet tematskih cjelina. Pouzdanost instrumenta provjerena je primjenom Cronbach α koeficijenta, pri čemu je utvrđena visoka unutrašnja konzistentnost ($\alpha = 0.84$), što ukazuje na dobru pouzdanost mjerenja.

Upitnik je strukturiran u nekoliko tematskih cjelina koje odgovaraju postavljenim ciljevima istraživanja:

- stavovi o rehabilitacijskom pristupu u radu s maloljetnim počiniteljima
- percepcija rizičnih ponašanja i njihovih uzroka
- stavovi o ulozi i efikasnosti odgojnih mjera
- procjena uloge socijalnog pedagoga u tretmanskome procesu
- identifikacija i procjena etičkih dilema u radu

Instrument je osmišljen na osnovu relevantnih teorijskih modela i prethodnih istraživanja iz oblasti socijalne pedagogije, kriminologije i etike (npr. RNR model, principa biomedicinske etike), uz prilagođavanje kontekstu rada s maloljetnim počiniteljima. Prikupljeni podaci analizirani su primjenom deskriptivne i komparativne statistike, s ciljem utvrđivanja razlika između grupa ispitanika. Pouzdanost mjernog instrumenta procijenjena je primjenom Cronbach α koeficijenta, pri čemu je utvrđena visoka unutrašnja konzistentnost skale ($\alpha = 0.84$).

5.3. Način provođenja istraživanja

Istraživanje je provedeno tokom 2026. godine, u skladu s etičkim principima dobrovoljnog učešća, anonimnosti i povjerljivosti podataka. Prije početka istraživanja, ispitanici su informisani o cilju istraživanja, načinu korištenja podataka, kao i o njihovom pravu da u svakom trenutku odustanu od učešća bez ikakvih posljedica. Podaci su prikupljeni putem anketnog upitnika koji je distribuiran u štampanoj i elektronskoj formi. Studenti su anketirani u okviru nastavnog procesa, uz prethodnu saglasnost predmetnih nastavnika, dok su stručnjaci kontaktirani direktno putem profesionalnih mreža i institucija u kojima su. Cjelokupan istraživački proces proveden je u skladu sa principima naučne objektivnosti i metodološke dosljednosti, uz nastojanje da se minimiziraju potencijalni izvori pristrasnosti.

5.4. Metode obrade podataka

Prikupljeni podaci obrađeni su primjenom kvantitativnih statističkih metoda, korištenjem odgovarajućeg statističkog softvera (npr. SPSS). Prije same analize izvršena je priprema podataka koja je uključivala kodiranje odgovora, provjeru tačnosti unosa i identifikaciju eventualnih nedostajućih vrijednosti. U cilju deskriptivne analize podataka korišteni su osnovni statistički pokazatelji, uključujući frekvencije i procenete za kategorijske varijable, te aritmetičku sredinu (M) i standardnu devijaciju (SD) za varijable mjerene Likertovom skalom. Ovi pokazatelji omogućili su uvid u opće trendove i distribuciju stavova ispitanika. Za potrebe komparativne analize između dvije grupe ispitanika (studenti i stručnjaci) primijenjen je t-test za nezavisne uzorke, kojim su ispitivane razlike u aritmetičkim sredinama između grupa. Nivo statističke značajnosti postavljen je na $p < 0,05$. Također je izvršena analiza unutrašnje konzistentnosti mjernog instrumenta primjenom Cronbach α koeficijenta, kako bi se procijenila pouzdanost skale. Dobijene vrijednosti ukazuju na zadovoljavajući nivo pouzdanosti instrumenta. Rezultati analize prikazani su tabelarno i interpretirani u skladu s postavljenim hipotezama istraživanja, uz naglasak na identifikaciju statistički značajnih razlika i njihovog teorijskog i praktičnog značaja. Pored osnovnih inferencijalnih analiza, izračunata je i veličina efekta (Cohenov d) kako bi se procijenio praktični značaj utvrđenih razlika između grupa ispitanika. Dobijene vrijednosti interpretirane su u skladu sa standardnim kriterijima (0.2 – mali efekt, 0.5 – srednji, 0.8 – veliki efekt). Za varijablu etičke osviještenosti utvrđen je veliki efekt ($d \approx 1.9$), što

ukazuje na snažnu razliku između studenata i stručnjaka, dok je kod stava o rehabilitaciji utvrđen mali do srednji efekt ($d \approx 0.65$).

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

U ovom poglavlju prikazani su rezultati empirijskog istraživanja s ciljem utvrđivanja razlika između studenata i stručnjaka socijalne pedagogije u percepciji ključnih aspekata rada s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela. Analiza obuhvata stavove o rehabilitacijskom pristupu, etičkoj osviještenosti, odgojnim mjerama i rizičnim ponašanjima, u skladu sa postavljenim ciljevima i hipotezama istraživanja. Rezultati su prikazani kroz deskriptivne i inferencijalne statističke pokazatelje, pri čemu su aritmetičke sredine i standardne devijacije korištene za uvid u opće trendove, dok su t-test i veličina efekta (Cohenov d) primijenjeni radi utvrđivanja razlika između grupa ispitanika. U cilju potpunijeg razumijevanja dobijenih nalaza, rezultati se ne interpretiraju izolovano, već se paralelno povezuju sa teorijskim okvirom i relevantnim istraživanjima. Ovakav pristup omogućava dublju analizu odnosa između teorijskog znanja i praktične kompetencije u radu s maloljetnim počiniteljima. U nastavku su prikazani rezultati deskriptivne statistike, nakon čega slijedi komparativna analiza i njihova interpretacija. Poseban fokus stavljen je na identifikaciju statistički i praktično značajnih razlika, kao i njihovo tumačenje u kontekstu savremenih kriminoloških i socijalnopedagoških pristupa.

Tabela 1. Deskriptivni pokazatelji stavova studenata i stručnjaka

Varijabla	Grupa	N	M	SD
Stav o rehabilitaciji	Studenti	50	4.18	0.72
	stručnjaci	10	4.60	0.52
Etička osviještenost	Studenti	50	3.12	0.76
	stručnjaci	10	4.50	0.53

Rezultati prikazani u Tabeli 1 ukazuju na postojanje razlika između studenata i stručnjaka u posmatranim varijablama. Kada je riječ o stavu prema rehabilitacijskom pristupu, obje grupe ispitanika iskazuju visok nivo slaganja, pri čemu stručnjaci ostvaruju nešto višu prosječnu vrijednost. Ovakav nalaz sugerira široku prihvaćenost rehabilitacijskog modela među ispitanicima. S druge strane, znatno izraženije razlike uočene su u varijabli etičke osviještenosti, gdje stručnjaci postižu značajno više vrijednosti u odnosu na studente. Ova razlika može ukazivati na uticaj profesionalnog iskustva na razvoj etičke osjetljivosti u radu s maloljetnim počiniteljima.

Tabela 2. Rezultati t-testa za razlike između studenata i stručnjaka

Varijabla	t	df	p
Stav o rehabilitaciji	-1.96	58	0.055
Etička osviještenost	-5.32	58	0.000

Napomena: * $p < 0,05$

Kako bi se utvrdilo da li su uočene razlike statistički značajne, primijenjen je t-test za nezavisne uzorke, čiji su rezultati prikazani u Tabeli 2. Dobijeni nalazi ukazuju da razlika u stavu prema rehabilitacijskom pristupu nije dostigla nivo statističke značajnosti, iako postoji trend viših vrijednosti kod stručnjaka. Nasuprot tome, kod varijable etičke osviještenosti utvrđena je statistički značajna razlika između grupa, što potvrđuje da stručnjaci imaju razvijenije razumijevanje etičkih dilema u odnosu na studente.

Tabela 3. Veličina efekta (Cohen *d*) za ispitivane varijable

Varijabla	Cohen <i>d</i>	Tumačenje
Stav o rehabilitaciji	-1.96	Srednji efekat
Etička osviještenost	-5.32	Veliki efekat

Pored statističke značajnosti, analizirana je i veličina efekta kako bi se procijenio praktični značaj uočenih razlika. Rezultati prikazani u Tabeli 3 ukazuju da je kod varijable stav o rehabilitaciji utvrđen srednji efekat, što sugerira postojanje umjerene razlike između grupa uprkos izostanku statističke značajnosti. Kod varijable etička osviještenost utvrđen je vrlo veliki efekat, što potvrđuje da razlika između studenata i stručnjaka nije samo statistički značajna, već i praktično vrlo izražena. Ovakav nalaz dodatno naglašava značaj profesionalnog iskustva u razvoju etičkih kompetencija. Dobijeni rezultati istraživanja ukazuju na postojanje određenih razlika između studenata i stručnjaka socijalne pedagogije u percepciji ključnih aspekata rada s maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, koje se mogu interpretirati u svjetlu savremenih teorijskih pristupa. Kada je riječ o stavu prema rehabilitacijskom pristupu, obje grupe ispitanika iskazuju visok nivo slaganja, što potvrđuju visoke aritmetičke sredine (studenti: $M = 4.18$; stručnjaci: $M = 4.60$). Iako stručnjaci pokazuju nešto pozitivniji stav, utvrđena razlika nije statistički značajna ($t = -1.96$; $p = 0.055$). Ovakav nalaz ukazuje na relativno visok stepen usklađenosti između teorijskog obrazovanja i profesionalne prakse u pogledu prihvatanja rehabilitacijskog modela, što je u skladu sa savremenim kriminološkim teorijama koje naglašavaju značaj resocijalizacije (Cullen & Jonson, 2017). Međutim, iako razlika nije dostigla statističku značajnost, utvrđena veličina efekta ($d \approx 0.65$) ukazuje na postojanje praktično relevantne razlike između grupa, što sugerira da stručnjaci u većoj mjeri internaliziraju rehabilitacijske principe kroz praktično iskustvo. Znatno izraženije razlike uočene su u varijabli etičke osviještenosti, gdje stručnjaci postižu značajno više vrijednosti ($M = 4.50$) u odnosu na studente ($M = 3.12$), uz statistički visoko značajnu razliku ($t = -5.32$; $p < 0.001$). Također, utvrđena je vrlo velika veličina efekta ($d \approx 1.95$), što ukazuje na snažnu i praktično značajnu razliku između grupa. Ovaj nalaz potvrđuje pretpostavku da profesionalno iskustvo doprinosi razvijenijem razumijevanju etičkih dilema, što je u skladu sa stavovima autora poput McNeill (2006), koji ističe kompleksnost profesionalnog odlučivanja u penalnom kontekstu. Rezultati također ukazuju na postojanje jaza između teorijskog i praktičnog pristupa u razumijevanju odgojnih mjera. Dok studenti u većoj mjeri percipiraju njihovu efikasnost u idealnim uslovima, stručnjaci naglašavaju ograničenja njihove implementacije u realnim institucionalnim okvirima, uključujući nedostatak resursa, organizacijske prepreke i složenost rada s korisnicima. Ovakav nalaz je u skladu sa RNR modelom (Andrews & Bonta, 2010), koji naglašava da efikasnost intervencija zavisi od njihove adekvatne implementacije, a ne samo od teorijske utemeljenosti. Sličan obrazac uočen je i u percepciji rizičnih ponašanja, gdje stručnjaci pokazuju kompleksnije razumijevanje ovih fenomena, uzimajući u obzir širi socioekološki kontekst. Za razliku od studenata, koji češće naglašavaju individualne faktore, stručnjaci prepoznaju interakciju između porodičnih, socijalnih i institucionalnih uticaja, što je u skladu sa razvojnim modelima delinkvencije (Loeber & Farrington, 2000).

Dobijeni rezultati ukazuju da se razlike između grupa ne mogu posmatrati isključivo kroz prizmu statističke značajnosti, već zahtijevaju integrisano tumačenje koje uključuje i veličinu efekta i teorijski kontekst. Ovakav pristup omogućava dublje razumijevanje odnosa između teorijskog znanja i praktične kompetencije. Posebno značajan doprinos ovog istraživanja ogleda se u identifikaciji razlika između teorijskog i praktičnog znanja, što ukazuje na potrebu unapređenja obrazovnih programa kroz jaču integraciju praktične nastave, supervizije i razvoja etičkih kompetencija.

6.1. Verifikacija hipoteza

Na osnovu rezultata deskriptivne i inferencijalne statistike izvršena je provjera postavljenih hipoteza istraživanja.

H1: Postoji razlika u stavu prema rehabilitacijskom pristupu između studenata i stručnjaka. Hipoteza H1 nije potvrđena u smislu statistički značajne razlike, budući da utvrđena razlika nije dostigla nivo statističke značajnosti ($p > 0,05$). Međutim, uočene su razlike u aritmetičkim sredinama, uz srednji nivo veličine efekta ($d \approx 0.65$), što ukazuje na postojanje praktično relevantne razlike između grupa.

H2: Stručnjaci imaju razvijeniju percepciju etičkih dilema u odnosu na studente. Hipoteza H2 je potvrđena, jer je utvrđena statistički značajna razlika između grupa ($p < 0,001$), pri čemu stručnjaci postižu znatno više vrijednosti. Dodatno, utvrđena vrlo velika veličina efekta ($d \approx 1.95$) potvrđuje snažan praktični značaj ove razlike.

H3: Postoji razlika u percepciji efikasnosti odgojnih mjera između studenata i stručnjaka. Hipoteza H3 potvrđena je na osnovu komparativne interpretacije rezultata, koja ukazuje na razlike između teorijskog i praktičnog pristupa, gdje studenti naglašavaju teorijsku efikasnost, a stručnjaci praktična ograničenja njihove implementacije

H4: Postoji razlika u percepciji rizičnih ponašanja između studenata i stručnjaka. Hipoteza H4 potvrđena je na osnovu uočenih razlika u percepciji rizičnih ponašanja između grupa ispitanika, pri čemu stručnjaci pokazuju kompleksnije i šire razumijevanje ovih fenomena.

Hipoteze istraživanja nisu potvrđene isključivo na osnovu deskriptivnih pokazatelja, već kroz kombinaciju statističkih analiza i interpretacije razlika između ispitivanih grupa, čime je osigurana veća validnost zaključaka.

7. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja naglašavaju potrebu za kontinuiranim profesionalnim razvojem, posebno u oblasti etike i praktičnih kompetencija, te ukazuju na važnost povezivanja akademskog obrazovanja sa stvarnim izazovima prakse. Time se doprinosi efikasnijem radu s maloljetnim počiniteljima i smanjenju rizika od recidivizma. Rezultati istraživanja imaju značajne praktične implikacije. Prije svega, ukazuju na potrebu unapređenja studijskih programa kroz jaču integraciju praktične nastave, supervizije i rada na razvoju etičkih kompetencija studenata. Također, nalazi sugeriraju potrebu za kontinuiranim profesionalnim usavršavanjem stručnjaka, posebno u oblasti donošenja odluka u kompleksnim situacijama. Na institucionalnom nivou, rezultati ukazuju na važnost jačanja međusektorske saradnje između obrazovnih, socijalnih i pravosudnih institucija, kako bi se omogućila efikasnija implementacija rehabilitacijskih modela. Konačno, rad naglašava da ključni izazov u radu s maloljetnim počiniteljima nije nedostatak teorijskih modela, već njihova primjena u realnim uslovima. Iako rezultati potvrđuju dominantnu orijentaciju prema rehabilitacijskom pristupu, potrebno je naglasiti da pozitivni stavovi ne garantuju nužno i njihovu uspješnu implementaciju u praksi. Brojna istraživanja ukazuju da institucionalni faktori, poput nedostatka resursa i organizacijskih ograničenja, mogu značajno umanjiti efikasnost i teorijski utemeljenih intervencija. U tom kontekstu, buduća istraživanja trebala bi se fokusirati na analizu stvarne primjene rehabilitacijskih modela u institucionalnim okvirima. Rezultati istraživanja ukazuju da ključni izazov u radu s maloljetnim

počiniteljima nije nedostatak teorijskih modela, već njihova implementacija u realnim institucionalnim uslovima. U tom smislu, unapređenje profesionalne prakse zahtijeva sistemske promjene, uključujući jačanje institucionalnih kapaciteta, razvoj međusektorske saradnje i kontinuiranu edukaciju stručnjaka. Rad potvrđuje značaj integracije teorije i prakse u radu s maloljetnim počiniteljima. Posebno se ističe potreba jačanja edukacije u oblasti etike i praktičnih kompetencija. Razumijevanje razlika između studenata i stručnjaka predstavlja ključ za unapređenje profesionalne prakse.

8. LITERATURA

1. Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Child Behavior Checklist/4–18 and 1991 profile*. University of Vermont, Department of Psychiatry.
2. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2010). *The psychology of criminal conduct* (5th ed.). Routledge.
3. Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. S. (2011). The risk-need-responsivity (RNR) model: Does adding the good lives model contribute to effective crime prevention? *Criminal Justice and Behavior*, 38(7), 735–755.
4. Beauchamp, T. L., & Childress, J. F. (2001). *Principles of biomedical ethics* (5th ed.). Oxford University Press.
5. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
6. Case, S., & Haines, K. (2015). *Positive youth justice: Children first, offenders second*. Policy Press.
7. Cullen, F. T., & Jonson, C. L. (2017). *Correctional theory: Context and consequences* (2nd ed.). SAGE Publications.
8. Farrall, S., Bottoms, A., & Shapland, J. (2010). *Social structures and desistance from crime*. Willan Publishing.
9. Farrington, D. P. (2018). The developmental and life-course perspective in criminology: Key theoretical and empirical issues. *Criminology*, 56(1), 1–33. Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. University of Chicago Press.
10. Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64–105.
11. Henggeler, S. W., Schoenwald, S. K., Borduin, C. M., Rowland, M. D., & Cunningham, P. B. (2009). *Multisystemic therapy for antisocial behavior in children and adolescents* (2nd ed.). Guilford Press.
12. Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12(8), 597–605. Kazdin, A. E. (2000). *Conduct disorders in childhood and adolescence* (2nd ed.). SAGE Publications.
13. Koller-Trbović, N., & Mirosavljević, A. (2005). Postpenalna zaštita i resocijalizacija maloljetnika. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13(2), 45–59.
14. Kornbeck, J., & Rosendal Jensen, N. (Eds.). (2011). *Social pedagogy for the entire human lifespan*. Europäischer Hochschulverlag.
15. Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). *Child delinquents: Development, intervention, and service needs*. SAGE Publications.
16. Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association.
17. McNeill, F. (2006). A desistance paradigm for offender management. *Criminology & Criminal Justice*, 6(1), 39–62.
18. McNeill, F. (2016). *Probation: What is it for?* Howard League for Penal Reform.
19. Moffitt, T. E. (2018). Male antisocial behaviour in adolescence and beyond. *Nature Human Behaviour*, 2(3), 177–186. Mollenhauer, K. (2001). *Forgotten connections: On culture and upbringing*. Routledge.
20. Pager, D. (2007). *Marked: Race, crime, and finding work in an era of mass incarceration*. University of Chicago Press.
21. Petersilia, J. (2003). *When prisoners come home: Parole and prisoner reentry*. Oxford University Press.

22. Sampson, R. J., & Laub, J. H. (2003). *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Harvard University Press.
23. Stein, M. (2006). Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review*, 28(4), 422–434. Travis, J. (2005). *But they all come back: Facing the challenges of prisoner reentry*. Urban Institute Press.
24. Ward, T., & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm*. Routledge.
25. Ward, T., & Gannon, T. A. (2006). Rehabilitation, etiology, and self-regulation: The comprehensive good lives model of treatment for sexual offenders. *Aggression and Violent Behavior*, 11(1), 77–94. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2005.06.001>
26. Ward, T., Mann, R., & Gannon, T. (2007). The good lives model of offender rehabilitation. *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 87–107
27. Weaver, B., & McNeill, F. (2015). Lifelines: Desistance, social relations, and reciprocity. *Criminal Justice and Behavior*, 42(1), 95–107
28. Žižak, A. (2003). *Socijalna pedagogija*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Zagrebu.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF APPROACHES IN WORKING WITH JUVENILE OFFENDERS AND ETHICAL DILEMMAS

Abstract: *This paper examines the specific characteristics of approaches used in working with juvenile offenders, with a particular focus on the role of the social pedagogue and the ethical dilemmas present in professional practice. Drawing on contemporary theoretical frameworks that emphasize rehabilitation and resocialization, the study explores the attitudes of social pedagogy students and professionals toward key aspects of working with this population. The empirical part of the study is based on a sample of 50 students and 10 social pedagogy professionals, with data collected through a Likert-scale questionnaire. The analysis includes descriptive and comparative statistical methods aimed at identifying differences in the perception of risk behaviors, educational measures, and ethical dilemmas. The results indicate that both groups express a positive attitude toward the rehabilitative approach, while professionals demonstrate a higher level of awareness regarding the complexity of ethical dilemmas and practical challenges in their work. Differences were also identified between theoretical and practical understandings of educational measures, as well as in the perception of risk behaviors. In conclusion, the study highlights the need to strengthen the integration of theoretical knowledge and practical competencies, particularly in the field of ethics, in order to improve the effectiveness of work with juvenile offenders and reduce the risk of recidivism.*

Keywords: *juvenile delinquency, social pedagogy, resocialization, educational measures, ethical dilemmas*

POSTUPOVNA JAMSTVA ZA DJECU U KRIVIČNIM POSTUPCIMA: PROCJENA USKLAĐENOSTI ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE SA DIREKTIVOM (EU) 2016/800

*Prof. dr. sc. Adnan Duraković²⁹¹
Pravni fakultet Univerziteta u Zenici*

*Mr. iur. Filip Novaković²⁹²
Pravni fakultet Univerziteta u Zenici*

Dopisni član Bosankohercegovačko-američke akademije umjetnosti i nauka

Sažetak: Rad analizira stepen usklađenosti Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine sa Direktivom (EU) 2016/800 o postupovnim jamstvima za djecu osumnjičenu ili optuženu u krivičnim postupcima. Polazeći od metodološkog okvira funkcionalne i normativne komparacije, rad ispituje da li domaći procesni sistem uspostavlja koherentan model pravosuđa prilagođenog djetetu ili se zaštita djece ostvaruje fragmentarno kroz opšte procesne garancije. Analiza pokazuje da ZKP BiH sadrži niz temeljnih garancija pravičnog suđenja, uključujući pravo na odbranu, zabranu nezakonitih dokaza, procesnu pravičnost i ograničenje trajanja pritvora, koje su kompatibilne s osnovnom zaštitnom logikom Direktive. Međutim, Direktiva uvodi kvalitativno razvijeniji, djetetu-specifičan normativni okvir zasnovan na principu najboljeg interesa djeteta, individualnoj procjeni potreba, pravima na informacije prilagođene dobi, obaveznom uključivanju roditelja, posebnim garancijama tokom ispitivanja i restriktivnom režimu lišenja slobode djece kao krajnje mjere. U poređenju s tim standardom, domaći procesni okvir pokazuje parcijalnu usklađenost: pojedini zahtjevi Direktive ostvaruju se funkcionalno, ali nisu sistematski normirani. Rad zaključuje da potpuna harmonizacija zahtijeva ciljne zakonodavne intervencije usmjerene na integraciju koncepta pravosuđa prilagođenog djetetu u strukturu krivičnog postupka, posebno kroz normiranje individualne procjene, jačanje procesnih garancija tokom ispitivanja i preciznije uređenje režima lišenja slobode djece.

Ključne riječi: djeca u krivičnom postupku, postupovna jamstva, Direktiva (EU) 2016/800, pravo na pravično suđenje, krivični postupak Bosne i Hercegovine.

Uvod

Zaštita djece u krivičnim postupcima predstavlja jedno od normativno najosjetljivijih područja savremenog krivičnog pravosuđa. Zbog svoje dobi, razvojne faze i strukturne ranjivosti, djeca zahtijevaju postupovna jamstva koja nadilaze opšte garancije pravičnog suđenja predviđene za punoljetne osumnjičenike i optužene (Bejatović, 2008; Simović & Simović, 2018; Jovašević & Ikanović, 2016; Hirjan & Singer, 1987). Savremeni krivičnoprocesni sistemi sve više prepoznaju da pravičnost postupka koji uključuje maloljetnike ne zavisi samo od formalne jednakosti oružja, već i od postojanja procesnih mehanizama prilagođenih djetetu, koji omogućavaju razumijevanje postupka, efektivno učešće i zaštitu najboljeg interesa djeteta (Gurda, 2023). Koncept pravosuđa prilagođenog djetetu razvijen je u evropskom normativnom i doktrinarnom okviru, posebno kroz Smjernice Vijeća Evrope o pravosuđu prilagođenom djetetu i praksu EU institucija (Council of Europe, 2010; FRA, 2015).

U pravu Evropske unije, ovaj pristup je institucionaliziran kroz razvoj posebnog okvira minimalnih procesnih prava, čiji je ključni element Direktiva (EU) 2016/800 o postupovnim

²⁹¹ adnan.durakovic@unze.ba.

²⁹² filipnovakovic.iur@gmail.com; ORDIC iD: <https://orcid.org/0000-0001-9979-5824>

jamstvima za djecu koja su osumnjičenici ili optuženici u krivičnim postupcima (Radić, 2025; Radić 2020; Horvat, 2018). Direktiva uspostavlja skup posebnih garancija s ciljem da djeca mogu razumjeti i pratiti postupak, ostvariti pravo na pravično suđenje i očuvati mogućnost reintegracije u društvo (uvodne izjave / recitali 1 i 9). Poseban naglasak stavljen je na princip najboljeg interesa djeteta (uvodna izjava 8), obavezu pomoć branioca (član 6), pravo na informacije prilagođene djetetu (član 4), individualnu procjenu djeteta (član 7), audio-vizuelno snimanje ispitivanja (član 9) i ograničavanje lišenja slobode na krajnju mjeru (član 10).

Iako Bosna i Hercegovina nije država članica Evropske unije, usklađivanje njenog krivičnoprocesnog zakonodavstva sa evropskim standardima predstavlja važan segment procesa evropskih integracija i jačanja vladavine prava. U tom kontekstu, tretman djece u krivičnom postupku ima posebno značenje, jer odražava nivo zaštite procesnih prava i sposobnost pravnog sistema da odgovori na potrebe ranjivih učesnika u postupku.

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službenik glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2003, 32/2003 – ispravka, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 – dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018) uspostavlja opšti okvir garancija pravičnog suđenja, uključujući pretpostavku nevinosti (član 3), pravo na odbranu (član 7), prava lica lišenog slobode (član 5) i zabranu korištenja nezakonitih dokaza (član 10). Međutim, za razliku od modela uspostavljenog Direktivom (EU) 2016/800, ovaj okvir nije strukturiran oko koherentnog sistema posebnih postupovnih jamstava prilagođenih djeci, što otvara pitanje da li postojeći normativni režim u dovoljnoj mjeri odražava standarde pravosuđa prilagođenog djetetu razvijene u evropskom pravnom prostoru.

Polazeći od toga, ovaj rad ispituje stepen normativne usklađenosti Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine sa Direktivom (EU) 2016/800. Posebna pažnja posvećena je ključnim procesnim garancijama, uključujući pravo na branioca, pravo na informacije prilagođene djetetu, učešće nosilaca roditeljske odgovornosti, individualnu procjenu djeteta, procesne garancije tokom ispitivanja i ograničenja lišenja slobode. Cilj rada nije samo identifikacija oblasti podudarnosti i normativnih praznina, već i procjena šireg značaja ove usklađenosti za razvoj pravosuđa prilagođenog djetetu i jačanje vladavine prava u Bosni i Hercegovini.

Normativni okvir Direktive (EU) 2016/800

Direktiva (EU) 2016/800 uspostavlja specijalizirani normativni okvir minimalnih postupovnih jamstava za djecu koja su osumnjičenici ili optuženici u krivičnim postupcima, polazeći od pretpostavke njihove posebne ranjivosti, ograničene procesne sposobnosti i potrebe za pojačanom zaštitom. Cilj Direktive nije samo formalno osiguranje prava na pravično suđenje, već i stvaranje uslova u kojima dijete može razumjeti prirodu i tok postupka, efektivno učestvovati u njemu i očuvati mogućnost reintegracije u društvo (uvodne izjave / recitali 1 i 9). Normativna struktura Direktive zasniva se na konceptu pravosuđa prilagođenog djetetu, u kojem se procesna prava tumače i primjenjuju u svjetlu najboljeg interesa djeteta kao primarnog kriterija (uvodna izjava / recital 8).

Jedan od temeljnih elemenata ovog normativnog modela jeste pravo djeteta na informacije prilagođene njegovoj dobi, razumijevanju i procesnom položaju. Član 4 Direktive propisuje da djeca moraju biti obaviještena o svojim pravima i o osnovnim aspektima krivičnog postupka na način koji im omogućava razumijevanje i efektivno učešće. Ovo pravo ne svodi se na formalno informisanje, već zahtijeva kvalitativno prilagođavanje sadržaja i načina komunikacije specifičnim potrebama djeteta. U funkcionalnoj vezi s tim, Direktiva zahtijeva i obavješćavanje nosilaca roditeljske odgovornosti o pravima djeteta i relevantnim procesnim informacijama (član 5), čime se osigurava dodatna zaštita i procesna podrška djetetu, osim u izuzetnim okolnostima kada bi takvo obavješćavanje moglo ugroziti postupak ili interes djeteta.

Poseban značaj Direktiva pridaje pravu na pravnu pomoć. Prema članu 6, djeca moraju imati pomoć branioca bez nepotrebnog odlaganja, naročito tokom ispitivanja, lišenja slobode i svih faza postupka koje mogu uticati na njihova procesna prava. Za razliku od opštih standarda pristupa braniocu, Direktiva polazi od pretpostavke da djeca, zbog svoje ranjivosti i ograničene sposobnosti razumijevanja pravnih posljedica procesnih radnji, ne mogu uvijek samostalno i efektivno ostvarivati pravo na odbranu. Stoga se pravna pomoć mora osigurati i u situacijama kada dijete ili nosilac

roditeljske odgovornosti sami ne angažuju branioca, čime se naglašava obaveza države da garantira stvarnu, a ne samo formalnu dostupnost pravne zaštite.

Jedan od ključnih instituta uspostavljenih Direktivom jeste individualna procjena djeteta, propisana članom 7. Ova procjena ima za cilj utvrditi specifične potrebe djeteta u pogledu zaštite, obrazovanja, socijalne reintegracije i procesnog tretmana, uzimajući u obzir njegovu dob, zrelost, lične okolnosti i ranjivost. Individualna procjena predstavlja normativnu osnovu za primjenu djetetu prilagođenih procesnih mjera, uključujući način ispitivanja, potrebu za posebnim zaštitnim mjerama i odluke o lišenju slobode. Time se procesni tretman djeteta individualizira i udaljava od uniformnog, formalističkog modela krivičnog postupka.

Direktiva dodatno uspostavlja posebne zaštitne standarde tokom ispitivanja djece. Član 9 predviđa da se ispitivanje djece mora audio-vizuelno snimati kada je to proporcionalno okolnostima slučaja, naročito ako je dijete lišeno slobode. Ova mjera ima dvostruku funkciju: zaštitu procesnih prava djeteta i osiguranje pouzdanosti dokaznog postupka, uz smanjenje rizika od prinude, manipulacije ili pogrešnog razumijevanja procesnih posljedica davanja iskaza. U kombinaciji s obaveznom pomoći branioca tokom ispitivanja (član 6), ovaj standard jača zaštitu djeteta kao posebno ranjivog učesnika u postupku.

Poseban normativni naglasak Direktiva stavlja na ograničavanje lišenja slobode djece. Prema članu 10, lišenje slobode smije se primijeniti samo kao krajnja mjera i u najkraćem mogućem trajanju, u skladu s principom proporcionalnosti i međunarodnim standardima zaštite prava djeteta. Ovaj princip reflektira rehabilitacijski pristup maloljetničkom pravosuđu i nastoji minimizirati negativne posljedice institucionalizacije. Direktiva dodatno propisuje posebne garancije za djecu lišenu slobode, uključujući pravo na kontakt s nosiocima roditeljske odgovornosti, pravo na obrazovanje, zaštitu dostojanstva i posebne uslove postupanja (čl. 12 i 13).

Cjelokupan normativni okvir Direktive prožet je principom najboljeg interesa djeteta kao temeljnim interpretativnim i operativnim standardom. Ovaj princip ne djeluje samo deklarativno, već funkcionalno usmjerava tumačenje i primjenu svih procesnih garancija, uključujući odluke o lišenju slobode, procesnim radnjama i zaštitnim mjerama. Time Direktiva uspostavlja koherentan model pravosuđa prilagođenog djetetu, u kojem se procesna prava djece ne posmatraju kao izuzetak od opštih pravila, već kao sastavni dio savremenog koncepta pravičnog suđenja.

Usklađenost ZKP-a BiH sa Direktivom (EU) 2016/800: ključne tačke podudarnosti i normativne praznine

Uporedna analiza ZKP-a BiH i Direktive (EU) 2016/800 pokazuje da u domaćem pravu postoje važni elementi zaštite maloljetnika koji su kompatibilni sa osnovnom logikom Direktive, ali da je ta kompatibilnost u velikoj mjeri funkcionalna i fragmentarna, a ne rezultat koherentnog, djetetu-prilagođenog modela procesnih prava. Direktiva je normativno strukturirana kao skup specifičnih, djetetu usmjerenih minimalnih garancija koje su osmišljene da osiguraju stvarno razumijevanje postupka, efektivno učešće djeteta i postupanje u skladu s njegovim najboljim interesom (uvodne odredbe i član 1 Direktive (EU) 2016/800). U ZKP-u BiH, temeljne garancije pravičnog postupka postoje kao opšti standardi primjenjivi na sve osumnjičene i optužene (*exempli gratia* čl. 3, 5, 7, 10, 12 i 13 ZKP BiH), dok su elementi zaštite maloljetnika normirani parcijalno i bez potpunog prevođenja opštih procesnih prava u djetetu-prilagođeni kontekst.

Dometa primjene i obazrivo postupanje

Direktiva (EU) 2016/800 polazi od jasne pretpostavke da je dijete (osoba mlađa od 18 godina) posebno ranjiv procesni subjekt i da se minimalni standardi procesne zaštite moraju primjenjivati od trenutka kada se dijete obavijesti da je osumnjičenik ili optuženik (član 2 stav 1 i uvodne izjave / recitali 1, 8 i 9 Direktive (EU) 2016/800). U normativnoj arhitekturi Direktive, najbolji interes djeteta postavljen je kao vodeći kriterij tumačenja i primjene svih procesnih prava, što znači da se svaki procesni institut – od informiranja do lišenja slobode – mora tumačiti u svjetlu zaštite razvoja, dostojanstva i procesne sposobnosti djeteta.

U domaćem pravu, zaštitni režim se najsnažnije manifestira kroz posebni normativni okvir postupanja prema maloljetnicima, u kojem se već na nivou opštih pravila postavlja standard

obazrivosti. Posebno je značajno što se zahtijeva da organi postupka, naročito pri ispitivanju, vode računa o duševnoj razvijenosti, osjetljivosti i ličnim svojstvima maloljetnika kako postupak ne bi štetno utjecao na njegov razvoj (posebne odredbe o postupanju prema maloljetnicima u procesnom zakonodavstvu, u vezi sa opštim procesnim principima iz člana 3 i člana 7 ZKP-a BiH). Time domaći zakon implicitno priznaje da proces prema maloljetniku mora biti kvalitativno drugačiji od postupka prema odraslom učiniocu.

Ova norma predstavlja važnu tačku normativne podudarnosti jer, iako ne replicira strukturu Direktive, prepoznaje temeljni racionalitet pravosuđa prilagođenog djetetu: procesne radnje nisu neutralne, već mogu imati dugoročne posljedice po psihički i socijalni razvoj djeteta, pa se postupak mora voditi uz pojačanu procesnu obazrivost. Međutim, Direktiva ide dalje jer princip obazrivosti i najboljeg interesa djeteta operacionalizira kroz čitav sistem konkretnih, međusobno povezanih prava – uključujući pravo na informacije prilagođene djetetu (član 4), obavještanje nosilaca roditeljske odgovornosti (član 5), pravo na pravnu pomoć (član 6), individualnu procjenu (član 7), zaštitu tokom ispitivanja (član 9) i poseban režim lišenja slobode (čl. 10-13). Nasuprot tome, ZKP BiH standard obazrivosti zadržava na nivou opšte procesne formulacije i ne povezuje ga eksplicitno sa sistematski razrađenim skupom djetetu-specifičnih procesnih garancija, poput obaveznog prilagođavanja jezika informacija, strukturirane procjene potreba ili normativnog tretiranja pritvora djece kao krajnje mjere.

Pravo na branioca: formalna konvergencija i razlika u normativnoj filozofiji

Jedna od najznačajnijih tačaka normativne podudarnosti između ZKP-a BiH i Direktive (EU) 2016/800 odnosi se na pravo djeteta na pomoć branioca. Direktiva u članu 6 izričito propisuje da djeca imaju pravo na pomoć odvjetnika bez nepotrebnog odlaganja, uključujući prije ispitivanja od strane policije ili drugih nadležnih tijela, tokom lišenja slobode, kao i u svim fazama postupka koje mogu uticati na ostvarivanje njihovih procesnih prava (član 6 st. 1-3). U uvodnim izjavama / recitalima (npr. tačka 25 i 27 Direktive) naglašava se da je pomoć branioca ključna kako bi dijete moglo razumjeti postupak i efektivno učestvovati u njemu, što pravo na odbranu u dječijem kontekstu čini kvalitativno intenzivnijim nego u odnosu na odrasle optuženike.

ZKP BiH u opštem dijelu propisuje pravo osumnjičenog i optuženog na odbranu i na branioca (član 7 ZKP BiH), te detaljno uređuje institut obavezne odbrane (član 45 ZKP BiH). Obavezna odbrana se, između ostalog, uspostavlja u situacijama kada je osumnjičeni lišen slobode, kada je riječ o težim krivičnim djelima ili kada je to potrebno u interesu pravičnosti, uključujući i slučajeve mentalne ili druge procesne nesposobnosti (član 45 st. 1-5 ZKP BiH). U posebnom režimu za maloljetnike, normativni standard je dodatno pojačan time što maloljetnik mora imati branioca od početka postupka, a ako ga sam ili njegov zakonski zastupnik ne angažuju, branioca postavlja sud po službenoj dužnosti (posebne odredbe o maloljetnicima).

Na formalnom nivou, ova rješenja omogućavaju visok stepen konvergencije sa zahtjevima čl. 6 Direktive, jer osiguravaju ranu i obaveznu pravnu pomoć u predmetima maloljetnika. Međutim, normativna razlika leži u strukturi i svrsi prava: dok Direktiva pravo na branioca normira kao centralni element child-centred procesnog modela, usmjerenog na razumijevanje postupka i zaštitu ranjivosti, ZKP BiH pravo na branioca prvenstveno veže za procesne situacije i formalne kriterije obavezne odbrane. Drugim riječima, iako je ishod (prisustvo branioca) često identičan, Direktiva uvodi jasnu procesnu filozofiju prema kojoj je branilac dio sistema podrške djetetu u ostvarivanju njegovih prava, dok domaći zakon to pravo sistemski ne uokviruje kao dio šireg koncepta pravosuđa prilagođenog djetetu. Ovaj standard nadovezuje se na jurisprudenciju Evropskog suda za ljudska prava, naročito presudu *Salduz v. Turkey* (App. No. 36391/02, ECtHR 2008), u kojoj je Sud utvrdio da pristup braniocu od prvog ispitivanja predstavlja temelj pravičnog postupka, te kasnije potvrđen u predmetu *Blokhin v. Russia* (App. No. 47152/06, ECtHR 2016), koji se odnosio na maloljetnika.

Pravo na informacije prilagođene djetetu i uloga nosilaca roditeljske odgovornosti

Direktiva (EU) 2016/800 postavlja pravo na informacije kao temeljnu procesnu garanciju. Član 4 zahtijeva da se djetetu bez odlaganja pruže informacije o njegovim pravima i opštim aspektima vođenja postupka, na način prilagođen njegovoj dobi i razumijevanju (član 4 st. 1 i 2 Direktive).

Nadalje, član 5 propisuje obavezu da se nosilac roditeljske odgovornosti informira o pravima djeteta i toku postupka, osim u izuzetnim okolnostima kada bi to bilo protivno najboljem interesu djeteta ili bi ugrozilo postupak (član 5 st. 1-3 Direktive).

ZKP BiH sadrži opštu obavezu pouke o pravima (član 12 ZKP BiH), prema kojoj su sud, tužilac i druga tijela dužni poučiti osumnjičenog ili optuženog o njegovim pravima i upozoriti ga na posljedice propuštanja određenih radnji. Također, član 5 ZKP BiH garantuje pravo lica lišenog slobode da bude obaviješteno o razlozima lišenja slobode i svojim pravima, uključujući pravo na branioca. Ove norme formalno osiguravaju minimalni standard informisanja, ali ne zahtijevaju eksplicitno prilagođavanje jezika i načina komunikacije dobi i kognitivnom nivou maloljetnika.

Ključna razlika, dakle, nije u postojanju prava na informisanje, već u njegovoj normativnoj artikulaciji. Direktiva zahtijeva „child-friendly“ informiranje kao obavezni procesni standard, dok ZKP BiH pouku o pravima tretira kao opštu procesnu obavezu, bez sistemskog insistiranja na prilagođavanju djetetu i bez normativne integracije roditelja kao redovne procesne garancije. Time se otvara normativna praznina u pogledu koncepta pravosuđa prilagođenog djetetu, kakav Direktiva razvija.

Individualna procjena djeteta

Jedna od najznačajnijih inovacija Direktive nalazi se u članu 7, koji predviđa da se dob i individualne potrebe djeteta uzimaju u obzir, te da se provodi individualna procjena s ciljem utvrđivanja posebnih potreba zaštite, podrške i tretmana (član 7 st. 1 i 2 Direktive). Ova procjena treba obuhvatiti, između ostalog, zrelost djeteta, porodično okruženje, eventualne posebne potrebe i ranjivosti, te predstavlja osnov za donošenje odluka o procesnim mjerama, uključujući lišenje slobode. Evropska komisija u izvještaju o implementaciji Direktive naglašava da je individualna procjena ključni mehanizam za operacionalizaciju *child-centred* pristupa i jedan od najčešćih izazova u državama članicama (European Commission, 2022). ZKP BiH ne sadrži eksplicitno normiranu obavezu strukturirane individualne procjene u smislu Direktive. Iako opšti principi (čl. 3 i 7 ZKP BiH) i institut obavezne odbrane (član 45 st. 5 ZKP BiH) omogućavaju uzimanje u obzir ličnih okolnosti, ne postoji metodološki okvir koji bi obavezivao organe postupka da sistematski procjenjuju potrebe djeteta kao procesnog subjekta. Ovdje je razlika suštinska: Direktiva individualizaciju pretvara u normativnu obavezu, dok ZKP BiH individualizaciju ostavlja na nivou diskrecije i opštih procesnih načela.

Garancije tokom ispitivanja i audiovizuelno snimanje

Direktiva u članu 9 propisuje da se ispitivanje djece od strane policije ili drugih nadležnih tijela audiovizuelno snima kada je to razmjerno, uzimajući u obzir, između ostalog, prisustvo branioca i složenost predmeta (član 9 st. 1 i 2 Direktive). Ako se ispitivanje ne snima, mora se osigurati drugi odgovarajući način bilježenja. Ova norma ima zaštitnu funkciju: smanjenje rizika od pritiska, pogrešnog razumijevanja i procesnih nepravilnosti, te omogućavanje sudske kontrole. ZKP BiH predviđa mogućnost snimanja procesnih radnji, uključujući ispitivanje (odredbe o snimanju radnji u opštem dijelu ZKP-a), ali snimanje nije normirano kao obavezna ili djetetu-specifična procesna garancija (Simović & Simović, 2022). Time je usklađenost funkcionalna, ali ne i normativno strukturirana. Direktiva snimanje tretira kao dio zaštitne arhitekture postupka prema djeci, dok ZKP BiH snimanje tretira kao tehnički instrument koji se može koristiti u svim predmetima.

Lišenje slobode i alternativne mjere

Direktiva u članu 10 propisuje da se lišenje slobode djece može primijeniti samo kao krajnja mjera i u najkraćem mogućem trajanju (član 10 st. 1 Direktive), uz obavezu da se odluka o pritvoru obrazloži i periodično preispituje (član 10 st. 2-3 Direktive). Također se podstiče razmatranje alternativnih mjera. Ovakav restriktivni pristup pritvoru djece korespondira i sa standardima UN Komiteta za prava djeteta, koji naglašava da lišenje slobode mora biti krajnja mjera i primijenjeno u najkraćem mogućem trajanju (UN Committee on the Rights of the Child, 2019). ZKP BiH u članu 13 propisuje da se postupak mora voditi bez odlaganja i da trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće

nužno vrijeme. Dalje, ZKP detaljno uređuje rokove i uslove produženja pritvora. Međutim, domaći zakon ne formulira eksplicitno da je pritvor djece krajnja mjera (iako u članu 358 stav 1 predviđa da se pritvor prema maloljetniku može odrediti izuzetno), niti razvija sistem alternativnih mjera specifično za maloljetnike unutar samog procesnog zakona. Razlika je konceptualna: Direktiva normativno privilegira slobodu djeteta kao pravilo, dok ZKP BiH pritvor tretira kroz opšti model procesnih ograničenja slobode.

Prava djece lišene slobode

Direktiva u čl. 12 i 13 propisuje posebne standarde postupanja prema djeci lišenoj slobode, uključujući pravo na odvajanje od odraslih (član 12 Direktive), pravo na kontakt s nosiocem roditeljske odgovornosti, pravo na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu (član 13 Direktive). ZKP BiH ne normira ova prava sistematski kao procesna prava u okviru krivičnog postupka. Ova pitanja su eventualno regulirana drugim zakonima (npr. izvršenje sankcija), što ukazuje na normativnu fragmentiranost u odnosu na koherentni model Direktive.

De lege ferenda rješenja

Nalazi prethodne analize ukazuju da normativni okvir Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, iako sadrži temeljne garancije pravičnog suđenja, ne uspostavlja koherentan sistem postupovnih jamstava specifično prilagođenih djeci kao posebno ranjivim procesnim subjektima. U tom smislu, daljnje normativno približavanje standardima Direktive (EU) 2016/800 zahtijeva ciljane zakonodavne intervencije usmjerene na transformaciju postojećeg opšteg procesnog modela u strukturirani koncept pravosuđa prilagođenog djetetu (*child-friendly justice*), u kojem se prava djeteta ne tretiraju kao izuzetak, već kao integralni dio savremenog modela pravičnog postupka.

Prije svega, potrebno je normativno eksplicitno uspostaviti princip najboljeg interesa djeteta kao vodeće procesno načelo u svim fazama krivičnog postupka. Direktiva (EU) 2016/800 ovaj princip postavlja kao temeljni interpretativni i operativni kriterij (čl. 3 Direktive), koji prožima primjenu svih procesnih prava, uključujući pravo na informisanje, pravnu pomoć, zaštitu tokom ispitivanja i odlučivanje o lišenju slobode. Iako se princip najboljeg interesa djeteta u domaćem pravu može izvesti iz opštih međunarodnih standarda i implicitno reflektira kroz zahtjev obazrivog postupanja prema maloljetnicima, njegovo izričito normiranje u procesnom zakonodavstvu doprinijelo bi koherentnijem tumačenju i sistemskoj integraciji djetetu-specifičnih procesnih prava, te osiguralo usklađivanje sa normativnom arhitekturom Direktive.

Drugo, zakonodavni okvir trebao bi predvidjeti obavezu strukturirane i multidisciplinarne individualne procjene djeteta, u skladu sa članom 7 Direktive (EU) 2016/800. Direktiva zahtijeva da se dob, zrelost, lične i porodične okolnosti, posebne potrebe i potencijalne ranjivosti djeteta procjenjuju kao osnova za donošenje procesnih odluka, naročito u vezi s izborom mjera zaštite, načinom ispitivanja i primjenom mjera lišenja slobode. Uvođenje normativno definiranog modela individualne procjene u domaće procesno pravo omogućilo bi transformaciju opšteg principa obazrivosti u konkretan proceduralni instrument, čime bi se osigurala personalizacija postupka i veća procesna pravičnost u odnosu na djecu.

Treće, potrebno je sistematski normirati pravo djeteta na informacije prilagođene njegovoj dobi i razumijevanju, kao i obavezu pravovremenog obavješćavanja nosilaca roditeljske odgovornosti, u skladu sa članovima 4 i 5 Direktive (EU) 2016/800. Direktiva zahtijeva da dijete bude informirano na način koji mu omogućava stvarno razumijevanje postupka, te da se nosioci roditeljske odgovornosti uključe kao dodatni zaštitni faktor, osim kada bi to bilo protivno najboljem interesu djeteta. Normativno uvođenje ovih standarda u domaći procesni okvir doprinijelo bi prevazilaženju postojećeg modela opšte pouke o pravima i uspostavljanju funkcionalnog standarda pravosuđa prilagođenog djetetu.

Četvrto, zakonodavac bi trebao normativno ojačati procesne garancije tokom ispitivanja djece, uključujući obavezno audiovizuelno snimanje ispitivanja u relevantnim situacijama, u skladu sa članom 9 Direktive (EU) 2016/800. Direktiva tretira snimanje ne samo kao tehničku mogućnost, već kao zaštitni mehanizam kojim se smanjuje rizik od pritiska, pogrešnog razumijevanja i procesnih nepravilnosti, te osigurava sudska kontrola zakonitosti postupanja. Normativno povezivanje snimanja

sa zaštitom ranjivosti djeteta doprinijelo bi povećanju procesne sigurnosti, transparentnosti i pouzdanosti dokaznog postupka.

Peto, potrebno je preciznije normirati režim lišenja slobode djece u skladu sa članom 10 Direktive (EU) 2016/800, kroz izričito propisivanje da se pritvor može primijeniti samo kao krajnja mjera i u najkraćem mogućem trajanju, uz obavezu razmatranja alternativnih mjera i periodične sudske kontrole. Direktiva lišenje slobode djece posmatra kroz prizmu najboljeg interesa djeteta i rehabilitacijskog pristupa, što podrazumijeva da se sloboda tretira kao pravilo, a pritvor kao izuzetak. Uz to, zakonodavni okvir trebao bi sistematski urediti posebna prava djece lišene slobode, u skladu sa čl. 12 i 13 Direktive, uključujući pravo na kontakt s roditeljima, pravo na obrazovanje, pravo na dostojanstvene uslove postupanja i pravo na medicinsku procjenu, čime bi se osigurala koherentna zaštita unutar procesnog okvira.

Konačno, *de lege ferenda* razvoj domaćeg procesnog prava trebao bi biti usmjeren ka uspostavljanju koherentnog koncepta pravosuđa prilagođenog djetetu, u kojem se procesna prava djece ne tretiraju kao izuzetak od opštih pravila, već kao integralni dio savremenog modela pravičnog suđenja. Takav pristup podrazumijeva ne samo parcijalne zakonodavne izmjene, već i funkcionalnu integraciju standarda zaštite djece u strukturu krivičnog postupka, uključujući obuku pravosudnih aktera, razvoj institucionalnih smjernica i usklađivanje prakse sa evropskim standardima zaštite djece u krivičnom postupku.

Implikacije za vladavinu prava i EU harmonizaciju

Stepen zaštite procesnih prava djece u krivičnim postupcima predstavlja važan indikator kvaliteta vladavine prava, jer odražava sposobnost pravnog sistema da osigura pravičnost postupka ne samo formalno, već i u odnosu na posebno ranjive učesnike. Savremeni koncept vladavine prava ne iscrpljuje se u zakonitosti postupanja i institucionalnoj podjeli vlasti, već uključuje i efektivnu zaštitu osnovnih prava, naročito u situacijama u kojima postoji strukturna neravnoteža između pojedinca i države. U tom smislu, procesni položaj djece u krivičnom postupku predstavlja test materijalne, a ne samo formalne vladavine prava.

Direktiva (EU) 2016/800 reflektira upravo takvo razumijevanje vladavine prava, jer uspostavlja standarde koji osiguravaju ne samo formalno poštivanje procesnih prava, već i njihovu stvarnu efektivnost kroz koncept pravosuđa prilagođenog djetetu. Normativni naglasak na individualizaciji procesnog tretmana, ograničavanju lišenja slobode i zaštiti najboljeg interesa djeteta ukazuje na pomak od formalnog ka supstancijalnom modelu pravičnog suđenja, u kojem se procesna prava tumače u svjetlu stvarne sposobnosti učesnika da ih koriste. Time zaštita djece postaje integralni dio šireg koncepta ustavne demokratije i zaštite ljudskih prava.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, normativno približavanje standardima Direktive ima širi značaj u procesu evropskih integracija i jačanja institucionalne stabilnosti. Harmonizacija krivičnoprocesnog zakonodavstva sa standardima Evropske unije ne predstavlja samo tehničko usklađivanje pravnih normi, već i transformaciju procesne kulture u pravcu veće zaštite osnovnih prava, pravne sigurnosti i procesne pravičnosti. U tom smislu, razvoj pravosuđa prilagođenog djetetu može se posmatrati kao dio šireg procesa konsolidacije vladavine prava, u kojem se standardi zaštite ranjivih učesnika integriraju u strukturu krivičnog postupka.

Dalje, usklađivanje sa Direktivom doprinosi jačanju međusobnog povjerenja između pravnih sistema, što predstavlja jedan od temeljnih ciljeva razvoja minimalnih procesnih prava u pravu Evropske unije. Iako Bosna i Hercegovina nije država članica, postupno usvajanje evropskih standarda jača kompatibilnost njenog pravnog sistema sa evropskim pravnim prostorom, naročito u oblasti zaštite procesnih prava i pravičnosti postupka. U tom smislu, unapređenje zaštite djece u krivičnom postupku ima dvostruku funkciju: unutrašnju, kroz jačanje kvaliteta pravosuđa i zaštite ljudskih prava, i vanjsku, kroz približavanje evropskim normativnim standardima.

Na kraju, razvoj normativnog okvira usklađenog sa Direktivom (EU) 2016/800 ima i širi ustavnopravni značaj, jer doprinosi jačanju legitimiteta krivičnog pravosuđa. Sistem koji osigurava efektivnu zaštitu najranjivijih učesnika u postupku pokazuje sposobnost da balansira između represivne funkcije države i zaštite osnovnih prava, čime se potvrđuje supstancijalni karakter vladavine prava. U tom smislu, usklađivanje sa standardima zaštite djece ne predstavlja samo segment

reformu krivičnog postupka, već dio šire transformacije pravnog sistema u pravcu savremenog modela pravičnog i inkluzivnog pravosuđa.

Zaključak

Analiza usklađenosti Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine sa Direktivom (EU) 2016/800 o postupovnim jamstvima za djecu osumnjičenu ili optuženu u krivičnim postupcima pokazuje da domaći procesni okvir sadrži niz temeljnih garancija pravičnog suđenja koje su kompatibilne sa osnovnom zaštitnom logikom Direktive, ali da ne uspostavlja koherentan, sistemski oblikovan model procesnih prava specifično prilagođen djeci kao posebno ranjivim procesnim subjektima. U tom smislu, usklađenost se može ocijeniti kao parcijalna i funkcionalna, ali ne i normativno potpuna.

Na jednoj strani, ZKP BiH osigurava niz procesnih garancija koje predstavljaju važnu osnovu zaštite prava djeteta u krivičnom postupku. Među njima se posebno izdvajaju opšti principi pravičnog suđenja, uključujući pretpostavku nevinosti (čl. 3 ZKP BiH), pravo na odbranu i na branioca (čl. 7 i 45 ZKP BiH), zabranu iznuđivanja iskaza i nezakonitih dokaza (član 10 ZKP BiH), pravo na informisanje o razlozima lišenja slobode i procesnim pravima (čl. 5 i 12 ZKP BiH), te obavezu vođenja postupka bez odlaganja i ograničavanje trajanja pritvora na najkraće nužno vrijeme (član 13 ZKP BiH). Ove odredbe, iako normirane kao opšti procesni standardi, funkcionalno doprinose ostvarivanju cilja pravičnog postupka i zaštiti procesnih prava maloljetnika.

Međutim, Direktiva (EU) 2016/800 uvodi kvalitativno drugačiji normativni pristup, zasnovan na konceptu pravosuđa prilagođenog djetetu (*child-friendly justice*), u kojem se prava djeteta razvijaju kao međusobno povezan sistem procesnih garancija usmjerenih na zaštitu razvoja, dostojanstva i sposobnosti razumijevanja postupka. Ključni elementi ovog pristupa uključuju normativno postavljanje najboljeg interesa djeteta kao vodećeg kriterija postupanja (član 3 Direktive), pravo na informacije prilagođene dobi i razumijevanju djeteta (član 4), obavezu obavještanja nosilaca roditeljske odgovornosti (član 5), pravo na pravnu pomoć bez odlaganja (član 6), obaveznu individualnu procjenu potreba djeteta (član 7), posebne garancije tokom ispitivanja, uključujući audiovizuelno snimanje (član 9), te normativno restriktivan režim lišenja slobode djece kao krajnje mjere (čl. 10-13 Direktive).

U poređenju sa ovim modelom, ZKP BiH ne uspostavlja eksplicitno strukturiran djetetu-specifičan procesni režim. Iako pojedine norme domaćeg prava funkcionalno omogućavaju ostvarivanje određenih standarda Direktive – posebno u pogledu prava na branioca i opštih procesnih garancija – ključni elementi poput individualne procjene, sistemskog prilagođavanja informacija djetetu, normativnog tretiranja pritvora kao krajnje mjere i integriranog koncepta zaštite djece lišene slobode ostaju nedovoljno razvijeni ili normativno fragmentirani. Razlika između dva pravna okvira, stoga, ne ogleda se u odsustvu zaštite u domaćem pravu, već u razlici između opšteg modela pravičnog postupka i normativno strukturiranog, djetetu-prilagođenog sistema procesnih jamstava.

Nalazi rada ukazuju da daljnje normativno približavanje domaćeg procesnog prava standardima Direktive (EU) 2016/800 zahtijeva ciljane zakonodavne intervencije, posebno u pogledu eksplicitnog normiranja najboljeg interesa djeteta, uvođenja obavezne individualne procjene, jačanja procesnih garancija tokom ispitivanja, normativnog restrukturiranja režima lišenja slobode djece i sistemske integracije prava djece lišene slobode u procesni okvir. Takve reforme ne bi značile radikalno odstupanje od postojećeg modela, već njegovu evoluciju prema savremenom evropskom konceptu pravosuđa prilagođenog djetetu.

U konačnici, analiza potvrđuje da ZKP BiH pruža solidnu osnovu zaštite procesnih prava, ali da potpuna harmonizacija sa Direktivom zahtijeva prelazak sa fragmentarne funkcionalne kompatibilnosti na koherentan, normativno integriran i djetetu-specifičan procesni model. Upravo u tom prelazu nalazi se ključni pravni i reformni izazov savremenog razvoja krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini.

Reference

- Bejatović, S. (2008). *Krivično procesno pravo*. Beograd: Javno preduzeće „Službeni glasnik“.
- Gurda, V. (2023). *Alternativne mjere i sankcije u maloljetničkom krivičnom pravu i praksi u Bosni i Hercegovini*. Srebrenik: Printas d.o.o.
- Hirjan, F. & Singer, M. (1987). *Maloljetnici u krivičnom pravu, Materijalnopravni i procesnopravni položaj maloljetnih počinilaca krivičnih djela, Krivičnopravna zaštita maloljetnika, Kriminalna politika, Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje*. Zagreb: Globus.
- Horvat, L. (2018). Postupovna jamstva za djecu koja su osumnjičena ili optužena u kaznenim postupcima sukladno Direktivi EU/2016/800, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 25(2)2018: 575-603.
- Jovašević, D. & Ikanović, V. (2016). *Krivično procesno pravo Republike Srpske*. Banja Luka: Panevropski univerzitet „Apeiron“ Banja Luka.
- Radić, I. (2020). Implementacija Direktive o postupovnim jamstvima za djecu koja su osumnjičeni ili optuženi u kaznenim postupcima u noveli Zakona o sudovima za mladež, *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 27(2)2020: 571-601.
- Radić, I. (2025). Application of EU Legal Standards in Misdemeanour Proceedings Towards Juveniles in Croatia, *Policija i sigurnost*, 34(1)2025: 1-14.
- Simović, M. N. & Simović, V. M. (2018). *Krivično procesno pravo II (Krivično procesno pravo – Posebni dio), Četvrto izdanje (izmijenjeno i dopunjeno)*. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Simović, V. M. & Simović, M. M. (2022). *Tehnička sredstva kao način preduzimanja krivičnoprocesnih radnji*. Banja Luka: Grafomark.
- European Parliament and Council of the European Union. (2016). *Directive (EU) 2016/800 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings*. Official Journal of the European Union, L 132, 21-27.
- Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. (2003). *Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine*. „Službenik glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2003, 32/2003 – ispravka, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 29/2007, 53/2007, 58/2008, 12/2009, 16/2009, 53/2009 – dr. zakon, 93/2009, 72/2013 i 65/2018.
- Council of Europe. (2010). *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice*. Council of Europe Publishing.
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2015). *Child-friendly justice: Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*. Publications Office of the European Union.
- European Court of Human Rights. (2008). *Salduz v. Turkey* (Application No. 36391/02).
- European Court of Human Rights. (2016). *Blokhin v. Russia* (Application No. 47152/06).
- European Commission. (2022). *Report on the implementation of Directive (EU) 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings*. European Commission.
- United Nations Committee on the Rights of the Child. (2019). *General Comment No. 24 (2019) on children's rights in the child justice system*. CRC/C/GC/24.

PROCEDURAL SAFEGUARDS FOR CHILDREN IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ASSESSING THE COMPLIANCE OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH DIRECTIVE (EU) 2016/800

Prof. Adnan Duraković, Ph.D.²⁹³
Faculty of Law of the University of Zenica

Filip Novaković, LL.M.²⁹⁴
Faculty of Law of the University of Zenica
Corresponding Member of the Bosnian-Herzegovinian-American Academy of Arts and Sciences

Summary: This paper examines the degree of alignment between the Criminal Procedure Code of Bosnia and Herzegovina and Directive (EU) 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings. Using a framework of functional and normative comparison, the study assesses whether the domestic procedural system establishes a coherent child-friendly justice model or whether the protection of children is ensured only indirectly through general fair-trial guarantees. The analysis demonstrates that the CPC of Bosnia and Herzegovina contains core procedural safeguards, including the right to defence, exclusion of unlawful evidence, procedural fairness, and limitations on the duration of detention, which are compatible with the underlying protective logic of the Directive. However, Directive (EU) 2016/800 introduces a qualitatively more developed child-specific framework based on the best interests of the child, individual assessment of needs, child-appropriate information, mandatory involvement of holders of parental responsibility, specific safeguards during questioning, and a restrictive approach to deprivation of liberty as a measure of last resort. Compared to this model, the domestic framework reflects partial alignment: certain Directive requirements are functionally present but not systematically codified. The paper concludes that full harmonisation requires targeted legislative reforms aimed at integrating the concept of child-friendly justice into the structure of criminal procedure, particularly through the introduction of mandatory individual assessment, strengthened safeguards during questioning, and a more precise regulation of deprivation of liberty for children.

Keywords: Children in Criminal Proceedings, Procedural Safeguards, Directive (EU) 2016/800, Fair Trial Rights, Criminal Procedure of Bosnia and Herzegovina.

²⁹³ adnan.durakovic@unze.ba.

²⁹⁴ filip.novakovic.acc@gmail.com; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9979-5824>.

DA LI JE POTREBNO SNIZITI GRANICU KRIVIČNE ODGOVORNOSTI MALOLETNIKA I NA DECU?

Dr Gordana Nikolić²⁹⁵

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Apstrakt: Republika Srbija, kao i zemlje regiona i Evrope, je strana ugovornica Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih nacija i kao takva se obavezela da odredbe te Konvencije poštuje, uključujući stavove Komiteta za prava deteta, ugovornog tela koje vrši nadzor nad odredbama tog međunarodnog ugovora. Ipak, mnogi događaji i eskalacija nasilja među decom uticali su na preispitavanje odluke koja se odnosi na smanjivanje krivične odgovornosti maloletnika i na decu odnosno spuštanja granice krivične odgovornosti sa 14 na 12 godina. Od te ideje se, za sada, odustalo smatrajući da se radi samo o kaznenonom populizmu, te da je treba preispitati. Sa druge strane, Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija je ocenio da nijedna država ugovornica Konvencije ne treba da propiše uzrast krivične odgovornosti niži od 14 godina i čak preporučuje da se postepeno podiže uzrasna granica krivične odgovornosti. Autor se u radu bavi upravo ovom temom, analizirajući položaj maloletnika u krivičnom zakonodavstvu Srbije i njihov statistički prikaz kao izvršioca krivičnih dela, smatrajući da je ova kategorija maloletnika bila u poziciji dece u riziku, čija je eskalacija ponašanja dobila ulogu krivične odgovornosti, upravo zbog starosne granice. Na osnovu ove analize, autor u radu donosi zaključak o tome da li je potrebno i dozvoljeno spustiti granicu krivične odgovornosti sa 14 na 12 godina navodeći razloge koji ovu odluku opravdavaju ili ne, uzevši u obzir međunarodne akte i stavove krivičnopravne teorije i prakse.

Ključne reči: deca, malolenici, krivična odgovornost, Konvencija o pravima deteta, krivično zakonodavstvo.

Uvodna razmatranja

Krivično zakonodavstvo Srbije ("Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 i 94/24) i zemalja regiona propisuje odgovornost za lica od 18 godina, punoletne učinioce krivičnog dela i od 14 godina, maloletne učinioce uz ograničenje izricanja kazne maloletničkog zatvora samo izuzetno na starije maloletnike, smatrajući mlađe maloletnike kao lica koja su zbog svog nedovršenog psihološkog statusa još uvek nesposobna da podležu potpunoj krivičnoj odgovornosti. Imajući ovo u vidu, ova kategorija maloletnika smatra se uzrastom između dece i „pravih“ maloletnika, te se zbog toga zakonodavac i odlučio da maloletnike klasifikuje u mlađe i starije maloletnike.

Lica u uzrastu do 14 godina nazivaju se decom i prema njima se ne mogu primeniti krivične sankcije, niti druge krivično-pravne mere ako učine krivično delo. Ovo rešenje primenjuje gotovo sve evropske zemlje i smatra se pravnim standardom državama članicama Saveta Evrope i Evrope unije.

Ukoliko posmatramo lepezu krivične odgovornosti starosnih učinilaca krivičnih dela možemo podeliti u tri kategorije: decu (starosnog uzrasta do 14 godina), maloletnike (starosnog uzrasta od 14

²⁹⁵ chupka84@gmail.com

do 18 godina) i punoletna učinioce krivičnih dela (starosti do 18 godina). Imajući u vidu da deca ne podležu krivičnoj odgovornosti i da se prema njima ne primenjuju krivične sankcije, maloletna i punoletna lica podležu krivičnoj odgovornosti i smatraju se odgovorni licima za izvršena krivična dela. Osetljivu kategoriju lica čine mlađi maloletnici koju čine lica uzrasta od 14 do 16 godina i prema njima se ne primenjuju sve krivične sankcije kao i prema starijim maloletnicima.

Mnoga dešavanja u kriminalističkoj i pravosudnoj praksi (Bošković, 2002) nameću pitanje da li potrebno spustiti granicu krivične odgovornosti na 12 godina umesto dosadašnje 14, imajući u vidu da su lica uzrasta 12 i 13 godina po uzratu bliži mlađim maloletnicima (od 14 do 16 godina) i dovoljno odrasla da shvate značaj svog ponašanja.

Ipak, rešenje nije toliko jednostavno i više je argumenata da se granica krivične odgovornosti zadrži na 14 godina, kako iz međunarodnopravnih razloga, poštujući Konvenciju o pravima deteta (Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990), tako i standarda koje svaka zemlja postuje kao članica Evropske unije ili kao kandidat za njeno članstvo.

U radu će biti prikazan položaj dece i maloletnika u pravu Republike Srbije, a potom će biti analiziran položaj maloletnika u krivičnom sistemu Srbije i njihova zastupljenost u izvršenju krivičnih dela kroz pravosudno statističku praksu, ali i mišljenja o spuštanju granice krivične odgovornosti. Ovi podaci će pomoći u analizi trenda izvršenja krivičnih dela od strane maloletnika, dovodeći u vezu broj dece koja su bila u riziku da postanu potencijalni učinioци krivičnih dela.

Krivičnopravni sistem Republike Srbije (Stojanović, 2019) i zemalja regiona (Simović, 2013) nema adekvatan odgovor na krivična dela koja učine lica mlađa od 14 godina. Ovo rešenje je i opravdano, imajući u vidu da u skladu sa međunarodnim standardima deca ne podležu krivičnoj odgovornosti. Na iznenadjenje naučne i stručne javnosti, sposobnost dece da izvrše teška krivična dela je dovela u pitanje granicu spustanja krivične odgovornosti. Autor će u radu nastojati da analizira ovu dilemu i pokušati da odgovori na ovo pitanje.

Položaj dece i maloletnika u domaćem pravu

U Srbiji se do donošenja Zakona o maloletnim učinioциma krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) prema maloletnicima primenjivalo maloletničko krivično pravo koje je bilo deo krivičnog prava i kojim se određivao krivičnopravni položaj maloletnih lica kao učinilaca, odnosno žrtava krivičnih dela. Odredbe o kažnjavanju maloletnika izdvojene su još Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 1959. godine.

Stvaranjem maloletničkog krivičnog prava (Škulić, 2011) odredile se i brojne karakteristike maloletničkog prava (Jovašević, 2011), a kao prva se izdvojila da se krivično pravo ne odnosi na lica koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo 14 godina jer se takva lica nazivaju decom i prema njima je potpuno isključena primena krivičnog prava. Pored ove karakteristike, kao važnu možemo izdvojiti i to da pojam maloletnog učinioца krivičnog dela nije moguć jer krivičnog dela nema bez postojanja krivice na strani njegovog učinioца, a pojam krivice nije spojiv sa maloletnikom. Zbog toga je Krivični zakonik upotrebljavao formulaciju maloletnik koji je izvršio protivpravno delo koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo (Jovašević, 2006).

Donošen Zakonom o maloletnim učinioциma krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) preciznije je uređen pojam maloletnika u krivičnopravnom sistemu (Radulović, 2010), ali je položaj dece ostao nepromenjen i oni se smatraju licima do 14 godina života prema kojima se ne mogu primeniti nikakve krivične sankcije.

Republika Srbija je strana ugovornica Konvencije o pravima deteta (Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990) i obavezala se da odredbe te Konvencije poštuje, uključujući i stavove Komiteta za prava deteta, ugovornog tela koje spovodi nadzor na odredbama tog

međunarodnog ugovora. Komitet za prava deteta je dodetalja obrazložilo svoj stav da nijedna država ugovornica Konvencije ne treba da ima uzrast krivične niži od godina.

U skladu sa Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) maloletno lice smatra lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo 14 godina, a nije navršilo 18 godina. Prema pomenutom Zakonu maloletnici se kao učinioci krivičnih dela prema uzrastu dele na mlađe i starije maloletnike. Mlađi maloletnici su lica uzrasta od navršenih 14 do nenavršenih 16 godine, dok u stariji maloletnici lica koja su navršila 16, ali nisu navršila 18 godina. U određenim slučajevima maloletničko krivično pravo se primenjuje i na mlađa punoletna lica, odnosno na lica koja su u vreme izvršenja krivičnog dela navršila 18 godina, a u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu.

Za izvršena krivična dela ovaj Zakon (Jovašević, 2005) je propisao da se prema maloletnicima mogu primeniti vaspitni nalozi ili krivične sankcije. Prema maloletnom učiniocu krivičnog dela se mogu primeniti jedan ili više vaspitnih naloga za krivično delo za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (član 5. stav 1. ZMUKD). Uslovi za primenu vaspitnog naloga su: priznanje krivičnog dela od strane maloletnika i njegovo odnos prema krivičnom delu i oštećenom (čla 5. stav 3. ZMUKD)

Kažnjavanje maloletnika (Jovašević, 2012) za učinjena krivična dela se u skladu sa navedenim Zakonom može ostvariti izricanjem krivičnih sankcija, te se tako njima mogu izreći sledeće krivične sankcije: *vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti*.

Mlađim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 14 do 16 godina) se mogu izreći samo vaspitne mere, dok se starijim maloletnicima (učiniocima u uzrastu od 16 do 18 godina) mogu izreći vaspitne mere, a izuzetno i kazna maloletničkog zatvora.

Svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je da se nadzorom, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja utiče na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, na vaspitavanje i pravilan razvoj njegove ličnosti, kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu, dok je svrha maloletničkog zatvora, pored navedene svrhe, i vršenje pojačanog uticaja na maloletnog učinioca da ubuduće ne vrši krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela (član 10 ZMUKD).

Najčešće krivične sankcije koje se izriču maloletnicima su vaspitne mere (nezavodskog i zavodskog tipa) i mogu se izreći i mlađim i starijim maloletnicima. Vaspitne mere se mogu sistematizovati u tri grupe: 1) mere upozorenja i usmeravanja: sudski ukor i posebne obaveze; 2) mere pojačanog nadzora: pojačan nadzor od strane roditelja, usvojioaca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika; 3) zavodske mere: upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje (član 11 ZMUKD).

U izuzetnim slučajevima kada su ispunjeni zakonom predviđeni uslovi i ako je sud došao do uverenja da se svrha maloletničkih krivičnih sankcija ne može ostvariti primenom vaspitnih mera, sud može starijem maloletniku da izrekne posebnu vrstu kazne – kaznu maloletničkog zatvora ukoliko su ispunjena četiri kumulativna uslova. *Prvi uslov* je objektivian i odnosi se na starost maloletnika. Može se kazniti samo stariji maloletnik (starosti od šesnaest do osamnaest godina). *Drugi uslov* je težina izvršenog krivičnog dela. Potrebno je da je maloletnik izvršio krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora teža od pet godina. *Treći uslov* je subjektivne prirode i odnosi se na postojanje visokog stepena krivice na strani maloletnika, dok je za postojanje *četvrtog uslova* potrebna ocena suda da zbog težine izvršenog krivičnog dela i visokog stepena krivice maloletniku nije opravdano izreći neku od vaspitnih mera.

Kazna maloletničkog zatvora (Radulović, 2010) izriče se uvek u određenom trajanju i može trajati od šest meseci do pet godina, a izuzetno i do deset godina, ukoliko je izvršeno krivično delo za

koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od dvadeset godina ili teža kazna ili u slučaju sticaja najmanje dva krivična dela. Izricanje kazne maloletničkog zatvora je uvek fakultativno čak i kada su ispunjeni svi prethodno navedeni uslovi za njeno izricanje, što ovu krivičnu sankciju izdvaja od kazne zatvora koja se izriče punoletnim izvršiocima krivičnih dela. S obzirom na svoj karakter kazna maloletničkog zatvora je jedina krivična sankcija koja se može izreći maloletnim učiniocima krivičnih dela i koja za posledicu ima osuđivanost maloletnika.

Mere bezbednosti se mogu izreći maloletnicima ako im je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora, osim mere bezbednosti obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi koja se može izreći samostalno (član 39 ZMUKD).

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (*Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 85/2005) je donet kao potpuno novi Zakon 2005. godine i uprkos mnogobrojnim naporima naučne i stručne javnosti, još uvek nije doživeo izmene. Ovaj Zakon je svakako učinio veliki napredak u određanju položaja maloletnika budući da se do njegovog donošenja njihov položaj regulisao samo opštim normama krivičnog prava. Preciznije određenje položaja maloletnika, posebno kao učinioca krivičnih dela i njihovo kažnjavanje propisanim kaznama svakako utiče na represiju i prevenciju njihovog ponašanja uokvirenu posebnim pravnim normama koje su označile ovaj uzrast kao pravnu kategoriju odgovornu za učinjeno delo, kojim su dobili poseban statut u pravnom sistemu ali i posebnu zaštitu istim tim normama kao potencijalne žrtve krivičnih dela.

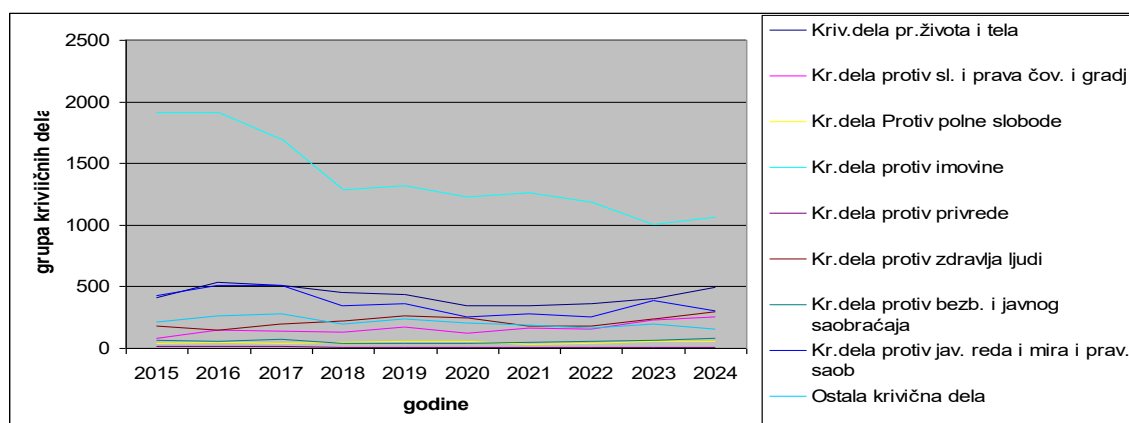
Statistički prikaz prijavljenih maloletnika za izvršena krivična dela

Maloletnici koji vrše krivična dela su svoju sklonost prema ovim društveno negativnim ispoljavanjima najčešće pokazala još kao deca, te se može smatrati da svaki statistički podatak koji ukazuje na broj prijavljenih maloletnika za učinjena dela je potencijalno bio i podatak koji se odnosio i na decu. Ipak, iako su ove dve starosne kategorije vrlo bliske, razlika u razvojnem statusu ipak postoji, te se zbog krivične odgovornosti maloletnika, evidencije o kažnjavanju vode samo o maloletnim licima. U narednom tekstu rada biće prikazani podaci koji se odnose na broj prijavljenih maloletnika u prvosudnostatističkoj praksi prema grupi krivičnih dela za period od 2014. godine do 2023. godine. Ovi podaci će pomoći prilikom analize vrste dela koja maloletnici najčešće vrše, a sve u cilju ukazivanja rizika koji se javljaju u njihovoj dobi, najpre kao deca, a potom i kao maloletnici i koji su eskalirani vršenjem dela (Maloletni učinioci krivičnih dela – prijave, optuženja i osude, Bilteni Republičkog zavoda za statistiku: broj 618 za 2015. godinu (2016); broj 630 za 2016. godinu (2017); broj 641 za 2017. godinu (2018); broj 654 za 2018. godinu (2019); broj 666 za 2019. godinu (2019); broj 678 za 2020. godinu (2021), broj 690 za 2021. godinu (2022), broj 703 za 2022. godinu (2023), broj 715 za 2023. godinu (2024) i broj 726 za 2024. godinu (2025).

Tabela 1. Prijavljeni maloletnici prema grupi krivičnih dela u Republici Srbiji u periodu 2015-2024. godine

godine	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Kriv.dela pr.života i tela	414	535	510	452	440	349	349	360	403	491
Kr.dela protiv sl. i prava čov. i gradj	86	150	138	128	171	123	161	155	234	258
Kr.dela Protiv polne	39	47	40	49	54	61	36	41	61	54

slobode										
Kr.dela protiv imovine	1912	1914	1696	1289	1321	1230	1263	1188	1010	1067
Kr.dela protiv privrede	13	14	17	9	10	9	5	7	5	10
Kr.dela protiv zdravlja ljudi	181	145	198	224	260	248	182	178	243	301
Kr.dela protiv bezb. i javnog saobraćaja	67	58	76	44	43	43	50	57	64	86
Kr.dela protiv jav. reda i mira i prav. saob	428	513	512	350	364	253	281	258	384	304
Ostala krivična dela	215	267	278	199	240	208	186	166	194	153
Ukupno	3355	3643	3465	2744	2903	2524	2513	2410	2598	2724

Grafikon 1. Ilustracioni prikaz prijavljenih maloletnika prema grupi krivičnih dela u Republici Srbiji u periodu 2015-2024. godine

Analizirajući prethodne podatke, maloletnici najčešće vrše krivična protiv imovine (Nikolić, 2022) i to u značajno većem obimu u odnosu na ostala krivična dela, kao i krivična dela protiv života i tela i protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja, koja donimiraju u odnosu na ostala krivična dela.

U smislu izvršenja krivičnih dela protiv imovine, najveći broj prijavljenih maloletnika je bio 2015. i 2016. godine i to čak 1912, odnosno 1914, kao i 2017. godine kada je taj broj bio 1696, dok su u ostalim analiziranim godina smanjivao i najmanji je bio 2023. godine i to 1010 prijavljenih maloletnika. Kada se radi o krivičnim delima protiv života i tela najveći broj prijavljenih maloletnika je bio 2016. godine i to 535, a potom 2017. godine 510 maloletnika. U ostalim godina nije bilo većeg odstupanja u vršenju krivičnih dela, te je najmanji broj bio 2020. i 2021. godine i to 349 prijavljenih maloletnika. U smislu izvršenja krivičnih dela protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja najveći

broj prijavljenih maloletnika je bio 2016. godine i to 513, kao i 2017. godine kada je iznosio 512. Najmanji broj prijavljenih je bio 2020. godine i to 253 maloletnika.

Uvidom u prethodno navedene podatke, neminovno je da maloletnici najčešće vrše krivična dela sa elementima nasilja imajući u vidu da krivična dela protiv života i tela, kao i dela protiv javnog reda i mira u svojim strukturama sadrže bunt i nasilje koje čine radnju izvršenja dela. Kada je reč o krivičnim delima protiv imovine, maloletnici ih najčešće vrše po uzoru na ponoletna lica, usled izvršenja dela u vezi sa opojnim drogama ili takođe sa elementima nasilja budući da su i u grupi imovinskih dela propisana dela koja su usmerena protiv imovine, ali se radnja izvršenja preduzima nasijem, kao što je slučaj sa razbojništvom, razbojničkom krađom, teškom krađom itd.

Krivična odgovornost maloletnika i njena granica

Kao što je u prethodnom tekstu rada rečeno, odgovornost lica u krivičnompravnom sistemu Srbije (Stojanović, 2014) počinje sa 14 godina, te se maloletni učinioi smatraja lica od 14 do 18 godina, a od 18. godine punoletni učinioi krivičnih dela i prema njima se, za raliu od maloletnika prema kojima se primenjuje maloletničko krivično pravo, primenjuje klasično krivično pravo. Lica u uzrastu do 14 godina smatraju se decom i oni su isključeni krivične odgovornosti, te se prema njima ne mogu primeniti krivične sankcije, dakle ni maloletničko, ni klasično krivično pravo.

Ipak, postavlja se pitanje sta ce se desiti sa licima koja su do 14. godine izvršila krivična dela. Odgovor je da deca ne podležu krivičnoj odgovornosti. Međutim razvoj civilazice i društva promenio je i tok razvoja dece, te danas, u čitavom svetu deca su naprednija nego deca ranije kada su donete ove krivičnopravne norme.

U prilogu ovih činjenica, neke zemlje su se odlučile da spuste granicu krivične odgovornosti maloletnika (Škulić, 2010) kao npr. Engleska i Škotska koje su postavile granicu krivične odgovornosti od 10 godina, Belgija od 12. godina, a Francuska od 13. godina. Ipak, postoje i zemlje koje su podigle granicu krivične odgovornosti, kao što je Belorusija koja propisuje kažnjavanje tek sa 16. godina, što pokazuje da su granice široko postavljene.

Zemlje koje su se odlučile za nižu granicu krivične odgovornosti dece, kao što su Engleska i Škotska koje su odredile da je 10 godina su zemlje kod kojih je ovo rešenje tradicija duga niz godina, ali kod njih nije moguće izricanje tipične krivične sankcije i ne vodi se tipičan krivični postupak prema deci koja imaju toliko malo godina. Sa druge strane imamo i zemlje kod kojih je granica krivične odgovornosti od 15 ili 16 godina.

U zemljama koje su se odlučile na nisku granicu krivične odgovornosti, odgovornost te dece sa samo formalno tretira kao krivična odgovornost i vodi se navodni krivični postupak koji za tako malu decu više liči na ono što je kod nas postupak socijalne zaštite, a navodne krivične sankcije u osnovi su tpične socijalne sankcije i decu niko ne tera u zatvor (Škulić, 2010) .

U Evropi i svim državama nekadašnje SFRJ standardna granica krivične odgovornosti je sa 14 godina i mišljenja smo da ne bi trebalo mnogo odstupati od ovog rešenja koje predstavlja standard u kažnjavanju maloletnika, odnosno granicu odgovornosti maloletnika ne bi trebalo snižavati najpre zbog ugovornice strane Konvencije o pravima deteta koja implicitno zahteva da se granica krivične odgovornosti na snižava, a potom i zbog toga jer bi to značilo isključivo jačanje represije što je prof. Škulić naglasio da bi bili zakonodavstvo koje „stalno insistira na represiji“ (<https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/080120/080120-vest6.html>, pristupljeno 23.02.2026. godine).

Profesor Škulić (Škulić, 2010) je mišljenja da bi Srbija snizavanjem granice krivične odgovornosti bila i jedina država na prostoru bivše Jugoslavije koja bi išla na tako nisku granicu odgovornosti i da bi to dodatno opteretilo i organe gonjenja iz krivičnog postupka. Istovremeno se

zalaže i za stav da trebamo da budemo malo oprezniji u promenama krivičnog zakonodavstva i da shvatimo da nije sve u represiji i da njom ne treba po svaku cenu menjati mehanizme.

Spuštanjem granice krivične odgovornosti, osim što nije utemeljeno na međunarodnom stanardima, stvorilo bi krivičnoproccenu sliku da decu od 12 godina uvodimo u krivični sistem i time se ne bi ništa postiglo, a sankcije bi bile praktično, kakve se i sada mogu postići merama socijalne zaštite (Škulić, 2010). Sa druge strane postojaće i deca koja će i mlađa od uzrasta propisanog za krivičnu odgovornost, vršiti krivična dela, a deca koja su u krivičnompravnom sistemu i dalje neće, kao što je sada slučaj sa onima starijim od 14 godina.

Ovim rešenjem bi od dece stvarali u pravnom smislu „kriminalce“ koja nisu još uvek svesna svoje odgovornosti, te ih „obeležiti“ za ceo život i dok su u psihološkom, sociološkom i fizičkom razvoju. Krivično pravo treba da bude krajnji mehanizam delovanaj prema deci, a ne primarni. Osnovni i primarni mehanizmi koji treba delovati prema deci su porodica, skola, drutvo, kultura i ostale socijalne vrednosti. Takodje, snizavanje granice krivične odgovornosti neće imati preventivnog uticaja ni u vidu specijalne prevencije prema detetu koje je učinilo krivično delo, a ni u smisu generalne prevencije koja bi se ogledala u prevenciji ostale dece da ne vrše krivična dela, već bi ovo rešenje imalo isključivo represivnu ulogu i kazneni populizam.

Komitet Ujedinjenih nacija za prava deteta je ukazao i na to da se zrelost dece uzrasta od 12 do 13 godina još razvija i da je malo verovatno da će razumeti uticaj svojih postupaka ili razumeti krivični postupak, te da je i to razlog zbog čega su države potpisnice Konvencije o pravima deteta pozvane da ni pod kojih okolnostima ne smanjuju starosnu granicu od 14 godina za odgovornost maloletnika.

Razloga uvek ima i za opravdano spuštanje granice odgovornosti maloletnika, kao što su mnoga društvena dešavanja (Stevanović, 2013) i teški slučajevi ubistva od strane deteta koji su se dogodili, kao i razvoj dece i njihov stadijum u odnosu na decu ranijih generacija. Sa druge strane, pored međunarodnih akata, opravdani su i razlozi ne spuštanja granice odgovornosti iz svih prethodno navedenih razloga, a kao najznačajniji je nedostatak sposobnosti dece uzrasta 12 i 13 godina da shvate značaj svoga dela i vođenja postupka, kao i dobijanje statusa „kriminalca“ i kriminalnog dosijea sa kojim će se nositi celog zivota.

Zaključna razmatranja

Svakom društvu je neophodno da stvori uslove društvene zaštite u kojima će biti svi društveni subjekti uključeni, od porodice, škole, kulture i koji će graditi sistem vrednosti na kojem će počivati ispravne norme koje će oblikovati dete i njegov razvoj. Deca koja pokazuju sklonosti prema vršenju krivičnih dela trebala bi biti na nekom „posmatranju“ i tretmanu koji će pomoći i preventivno delovati da se od njih ne stvaraju potencijalni maloletni učinioci krivičnih dela, a kasnije i punoletni učinioci. Dela koja oni najčešće čine i kasnije kao maloletni učinioci su najčešće nasilnička krivična dela, te je potrebno da bunt nasilništva iskorenimo i zaustavimo upravo u periodu dok se deca, kako ne bi primenjivali krivičnopravne norme koje neće isključivo uticati u njihovom vaspitavanju i prevaspitavanju. Za devijantno ponašanje ove dece, budući da ne podležu krivičnoj odgovornosti možemo upotrebiti adekvatan termin, a to je deca u sukobu sa zakonom i rizikom.

Spuštanjem granice krivične odgovornosti maloletnika ne bi se postigli preventivni efekti, imajući u vidu da će uvek postojati deca koja su mlađa i od tog uzrasta, te deca koja bi bila krivično odgovorna ne bi shvatila značaj svog dela jer nisu sposobna da budu aktivni subjekti u postupku koji bi se vodio prema njima. Sa druge strane, svakako treba uzeti u obzir da je sposobnost deteta danas izražajnija u odnosu na ranije periode, posebno u kritičnom uzrastu od 12 do 14 godina koji je predmet diskusije za spuštanje granice krivične odgovornosti.

Maloletnici najčešće vrše dela protiv imovine, a potom i dela sa elementima nasilja, što je u pretodnoj analizi rada prikazano. U prvom slučaju se radi najčešće o vrbovanju od strane punoletnih lica, znajući da se prema maloletnicima ne mogu izreći teže sankcije, te bi u ovom slučaju trebalo takodje uključiti društvene subjekte u prepoznavanju, identifikovanju i zaštiti dece i maloletnika kao žrtava punoletnih učinioaca. U drugom slučaju bunt nasilja bi trebalo sankcionisati još kod dece koja potencijalno postaju maloletni učinioци ovih dela i to raznim metoda socijalne represije, kao i preventivnim delovanjem svim vrednosnih subjekata.

Sušтина rada ogleda se u generalizovanju problema da li treba spustiti granicu krivične odgovornosti maloletnika ili ne, te su u radu izneti mnogi opravdani razlozi koji ukazuju da to nije potrebno činiti, imajući u vidu da se svrha suzbijanja kriminaliteta ne ostvaruje jačanjem represije, već jačanjem preventivne funkcije koja se sastoji u poboljšanju društvenih odnosa, vrednosti, kao i uticaja porodice, škole i ostalih faktora na dete i maloletnike. Ipak, imajući u vidu činjenicu da deca nisu istog razvojnog statusa kao nekada, već naprednija, ostaje pitanje da li je zbog tih razloga potrebno spustiti granicu krivične odgovornosti, a ne isključivo iz razloga jačanja represije. Odgovor bi trebalo pronaći u sveobuhvatnoj analizi faktora razvoja deteta i stručnom i naučnom timu koji bi do ovog rešenja došli i kao takvo implementirati u zakonodavne okvire.

Republika Srbija svakako poštuje međunarodne standarde i u skladu sa tim propisuje pozitivnim rešenjima granicu krivične odgovornosti sa 14 godina, kao i mnoge zemlje Evrope i regiona. Zbog društvenih desavanja, opravdano se nameće pitanje spuštanja ove granice, kao i zbog rešenja za koje su se neke zemlje odlučile, što je u radu bilo objašnjeno. Iako, za sada, ostaje propisana granica krivične odgovornosti sa 14 godina, decu koja nisu krivično odgovorna, ne treba izopštiti iz krivičnogpravnog i kriminološkog posmatranja te pažnju usmeriti samo na maloletna i punoletna lica. Decu koja su u riziku i u sukobu sa zakonom trebalo bi posmatrati kao potencijalne učinioce krivičnih dela kao budući maloletnici ili punoletna lica, kako bi ih vratili pravim vrednostima dok su jos u ovom razvojnem statusu. U tome nam ne može pomoci samo aktuelizovanje pitanja spuštanja granice krivične odgovornosti, već u najvećoj meri vrednosni društveni subjekti kao što su porodica, društvo, kultura koji će preventivnim mehanizmima uticati na decu da ne postaju potencijalni izvršioци dela, ali i raznim represivnom metodama socijalnog delovanja suzbijati njihova devijantna ponasanja.

Literatura

1. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 618. (2016). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2015*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
2. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 630. (2017). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2016*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
3. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 641. (2018). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2017*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
4. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 654. (2019). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2018*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
5. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 666. (2019). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
6. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 678. (2021). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
7. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 690. (2022). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2021*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
8. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 703. (2023). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2022*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
9. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 715. (2024). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2023*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
10. Bilten Republičkog zavoda za statistiku, br. 726. (2025). *Maloletni učinioци krivičnih dela – prijave, optuženja i osude – 2024*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

11. Bošković, M. (2002). *Socijalna patologija*. Novi Sad.
12. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije broj 85/2005.
13. Jovašević, D. (2005). *Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica*. Beograd: Službeni list SCG.
14. Jovašević, D. (2006). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
15. Jovašević, D. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Niš: Pravni fakultet.
16. Jovašević, D. (2012). *Kažnjavanje maloletnika u krivičnom pravu, Maloletničko pravosuđe u Republici Srbiji, Zbornik radova*. Beograd: Centar za prava deteta.
17. Konvencija o pravima deteta, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15, 1990.
18. Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 i 94/24.
19. Konstantinović Vilić, S. & Nikolić Ristanović, V. (2003). *Kriminologija*. Niš: Pravni fakultet.
20. Nikolić, G. (2022). Maloletnici kao učinioci imivinskih krivičnih dela, Zbornik radova, *Poremećaji u ponašanju djece i mladih*, Banja Luka: Centar modernih znanja.
21. Radulović, LJ. (2010). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
22. Simović, M, et al. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Istočno Sarajevo.
23. Stevanović, Z. (2013). *Socijalna patologija*. Beograd.
24. Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
25. Stojanović, Z. (2019). *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 21. maja 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
26. Škulić, M. (2010). Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu. *Crimen*. Beograd: Pravni fakultet.
27. Škulić, M. (2011). *Maloletničko krivično pravo*. Beograd: Pravni fakultet.
28. <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/080120/080120-vest6.html>, pristupljeno 23.02.2026. godine.

IS IT NECESSARY TO LOWER THE AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR JUVENILES TO INCLUDE CHILDREN?

Dr Gordana Nikolić

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Abstract: *The Republic of Serbia, like the countries of the region and Europe, is a signatory to the United Nations Convention on the Rights of the Child and, as such, has undertaken to respect its provisions, including the views of the Committee on the Rights of the Child, the treaty body that supervises the implementation of this international agreement. However, numerous events and the escalation of violence among children have led to reconsideration of the decision to lower the age of criminal responsibility for juveniles to include children, i.e., reducing the minimum age of criminal responsibility from 14 to 12 years. For now, this idea has been abandoned, as it is considered to represent merely penal populism and therefore requires further reconsideration. On the other hand, the United Nations Committee on the Rights of the Child has assessed that no State Party to the Convention should prescribe a minimum age of criminal responsibility below 14, and even recommends that this age limit be gradually increased. In this paper, the author addresses this issue by analyzing the position of juveniles within the criminal legislation of Serbia and providing a statistical overview of juveniles as perpetrators of criminal offenses. The author argues that this category of juveniles has been in the position of children at risk, whose behavioral escalation has resulted in criminal responsibility precisely due to the age threshold. Based on this analysis, the author draws a conclusion on whether it is necessary and permissible to lower the age of criminal responsibility from 14 to 12, presenting arguments that justify or oppose such a decision, while taking into account international legal instruments and the positions of criminal law theory and practice.*

Keywords: *children, juveniles, criminal responsibility, Convention on the Rights of the Child, Criminal legislation.*

DEPRIVATION OF LIBERTY OF CHILDREN IN CONFLICT WITH THE LAW: BRIDGING THE GAP BETWEEN EU STANDARDS AND CRIMINAL JUSTICE PRACTICE

Ajna JODANOVIĆ, PhD, Associate Professor²⁹⁶

*Faculty of Law, University of Bihać and Faculty of International Relations & Diplomacy, Sarajevo
School of Science and Technology (SSST)*

*Vladimir M. SIMOVIĆ, PhD, Full Professor and Judge of the Supreme Court
of Republika Srpska²⁹⁷*

Faculty of Security and Protection, Slobomir P. University of Banja Luka

Abstract: *This paper examines the legal framework governing the deprivation of liberty of children in conflict with the law, with particular emphasis on the gap between established European Union standards and their implementation in criminal justice practice. The analysis is grounded in key international and regional instruments, notably the Convention on the Rights of the Child and the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which enshrine the principles of the best interests of the child and deprivation of liberty as a measure of last resort. Using a doctrinal and comparative legal methodology, the paper explores the extent to which these principles are effectively integrated into national criminal justice systems, with reference to relevant case law of the European Court of Human Rights. Particular attention is paid to the legal conditions for ordering detention, its duration, and the availability and application of alternative measures. The findings reveal persistent inconsistencies between normative standards and practical implementation, especially regarding proportionality, individualisation of sanctions, and the prioritisation of non-custodial measures. The paper argues that bridging this gap requires not only formal legal alignment with international and EU standards, but also a substantive shift in judicial and institutional practice. Strengthening safeguards for children and promoting alternatives to detention are identified as essential steps towards ensuring a child-centred approach within contemporary criminal justice systems. **Keywords:** European Union law, deprivation of liberty, children in conflict with the law, criminal justice practice, alternatives to detention.*

Keywords: *European Union law, deprivation of liberty, children in conflict with the law, criminal justice practice, alternatives to detention.*

Introduction

Children who come into contact with the criminal justice system are exposed to a range of complex and often interrelated challenges, making the effective protection of their human rights essential for preventing abuses of authority and ensuring fair justice outcomes (Maskiah & Abustan, 2021, pp. 128–129).

²⁹⁶ajna.jodanovic@ssst.edu.ba

²⁹⁷vlado_s@blic.net; <https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>

The deprivation of liberty of children in conflict with the law remains one of the most sensitive and contested issues within contemporary criminal justice systems. Despite the existence of a comprehensive international and European legal framework, the use of detention measures against minors continues to raise serious concerns regarding their necessity, proportionality, and long-term impact on the development and reintegration of the child. At the normative level, a clear consensus has been established: deprivation of liberty must be used only as a measure of last resort and for the shortest appropriate period of time. This principle is firmly embedded in Article 37 of the Convention on the Rights of the Child (United Nations, 1989), which represents the cornerstone of the international system of juvenile justice.

Within the European context, these standards are further reinforced through the Charter of Fundamental Rights of the European Union (European Union, 2012), particularly in relation to the protection of children's rights and the right to liberty and security. In addition, the evolving case law of the European Court of Human Rights has played a crucial role in interpreting and operationalising these principles, particularly in cases concerning the lawfulness, duration, and conditions of detention of minors, where the Court has consistently emphasised the need for strict limitations on detention and robust procedural safeguards (*Blokhin v. Russia*, 2016; *Bouamar v. Belgium*, 1988). Particular concern has also been raised in relation to the duration of detention, which in practice often exceeds what would be considered strictly necessary and proportionate in light of international standards.

Numerous international reports and monitoring mechanisms have highlighted persistent discrepancies between formal legal standards and their implementation in practice, particularly regarding the continued reliance on detention measures and the insufficient use of alternatives (United Nations Office on Drugs and Crime, 2006; Council of Europe, 2008).

Such discrepancies are especially visible in the overuse of pre-trial detention, the limited availability of diversion measures, and the inadequate consideration of the specific needs and vulnerabilities of children within criminal proceedings. Recent global data further confirm the scale of the problem, indicating that deprivation of liberty of children remains widely used in practice, often in situations involving minor offences and first-time offenders, thereby raising serious concerns regarding its necessity and proportionality (United Nations, 2019; United Nations, 2025).

This trend is further confirmed by international analyses indicating that, despite clear legal standards, deprivation of liberty is still frequently used as a routine response rather than as a measure of last resort, particularly within rigid criminal justice systems (Penal Reform International, 2019).

Against this background, the central problem addressed in this paper is the existence of a structural gap between established legal standards and their practical enforcement in the context of deprivation of liberty of children. The aim of the paper is to critically examine the extent of this gap by analysing the relevant international and European legal framework alongside selected aspects of criminal justice practice. In doing so, the paper seeks to answer the following research question: to what extent do contemporary criminal justice systems comply with the requirement that deprivation of liberty of children be used only as a measure of last resort?

To address this question, the paper applies a doctrinal and comparative legal methodology, based on the analysis of relevant international and European legal instruments, as well as selected case law and institutional reports. This approach enables an assessment of both the normative framework and its practical implementation within criminal justice systems.

By addressing this question, the paper contributes to the broader debate on the protection of children's rights within criminal justice systems, while advancing a critical understanding of the structural limitations that hinder the effective implementation of established standards.

International Legal Framework on Deprivation of Liberty of Children

The international legal framework governing the deprivation of liberty of children in conflict with the law is primarily shaped by the Convention on the Rights of the Child, which establishes fundamental standards for the treatment of minors within justice systems. Article 37 of the Convention explicitly provides that deprivation of liberty shall be used only as a measure of last resort and for the shortest appropriate period of time (United Nations, 1989). As consistently emphasised in the literature, the use of detention for children must be strictly limited and carefully justified in light of international standards (Kilkelly, 2008, pp. 188–189). This provision reflects a broader child-centred approach, requiring that all measures affecting children be guided by the principle of the best interests of the child and respect for their dignity and developmental needs (Kilkelly, 2008, pp. 188–189; Kilkelly, 2016, pp. 53–56; Liefwaard, 2015, pp. 239–242). However, the extent to which these principles are effectively translated into practice remains contested, suggesting that the challenge lies not only in the existence of clear legal standards, but in their consistent operationalisation within diverse justice systems.

Recent scholarship further suggests that, despite the widespread recognition of detention as a measure of last resort, the concept itself remains insufficiently defined in practice, particularly with regard to the specific conditions under which deprivation of liberty is permissible (Meeler & Todres, 2024, pp. 2–4). This lack of conceptual clarity further complicates implementation, as it leaves considerable discretion to national authorities in determining when detention is justified.

In addition to the Convention, further guidance is provided by soft law instruments, particularly the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules), which elaborate on key principles such as proportionality, individualisation of measures, and the prioritisation of non-custodial responses to juvenile offending (United Nations, 1985). These rules emphasise that institutionalisation should be avoided wherever possible and that diversion measures should be actively promoted as alternatives to formal judicial proceedings (Liefwaard, 2015, pp. 239–242). While these instruments significantly enrich the normative framework, their non-binding nature inevitably affects the degree to which they influence national legal practice.

A central feature of the international framework is the clear preference for alternatives to detention, including supervision, counselling, community-based programmes, and restorative justice approaches. Available research further indicates that the deprivation of liberty of children remains a widespread global phenomenon, with a significant proportion of minors being placed in detention within the criminal justice system, thereby reinforcing the need for the development of effective, rights-based alternatives to detention (Global Study on Children Deprived of Liberty, 2018). Such measures are considered essential components of a rights-based juvenile justice system, reflecting the understanding that detention may have harmful consequences for children, including stigmatisation, disruption of education, and increased risk of reoffending (United Nations Office on Drugs and Crime, 2006; Kilkelly, 2008, pp. 188–189). The persistence of high detention rates despite these standards indicates a structural disconnect between policy commitments and institutional practice.

Furthermore, international standards require that, where deprivation of liberty is unavoidable, it must be accompanied by strict procedural and substantive safeguards. These include the right to legal assistance, the right to challenge the legality of detention, and the obligation to ensure that children are treated in a manner consistent with their age and needs (Kilkelly, 2008, pp. 188–189; Liefwaard, 2015, pp. 239–242). In this regard, international standards further emphasise that juvenile justice systems must ensure the protection of the rights and well-being of children, while strictly limiting the use of detention as a measure of last resort (United Nations, 1990). These safeguards therefore function not merely as formal guarantees, but as essential mechanisms for constraining the use of detention in practice.

These safeguards are intended not only to regulate detention, but also to mitigate its adverse effects and reinforce the child-centred orientation of juvenile justice systems. In this context, academic literature highlights the importance of a child rights-based approach that prioritises the best interests and development of the child within juvenile justice systems (Liefwaard, 2015, pp. 239–242; Kilkelly, 2016, pp. 53–56). Such an approach requires a shift from procedural compliance towards a more substantive understanding of children's rights in practice.

Taken together, these instruments establish a coherent normative framework that strongly limits the use of deprivation of liberty and promotes a rehabilitative and child-oriented approach to juvenile justice. However, the persistence of structural and institutional constraints across jurisdictions indicates that compliance with these standards often remains formal rather than substantive, thereby reinforcing the gap between legal norms and criminal justice practice. This suggests that the effectiveness of the framework ultimately depends less on the proliferation of standards and more on their consistent and context-sensitive implementation.

At the same time, this gap reflects not only practical shortcomings but also deeper tensions inherent in juvenile justice systems, where competing objectives—such as welfare, protection, and accountability—are not always easily reconciled. In this sense, the challenge is not merely to ensure compliance with existing norms, but to embed these principles more effectively within everyday decision-making processes and institutional cultures. Without such a shift, even the most comprehensive legal frameworks risk remaining aspirational rather than transformative.

European Standards on Protection of Children

The protection and promotion of children's rights constitute a central priority within the European Union, firmly anchored in its foundational legal framework. This commitment is reflected in Article 3 of the Treaty on European Union, as well as in the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which recognises the protection of children's rights as a fundamental objective of the Union (European Union, 2012; European Union, 2016). Within this framework, children's rights are not treated as a peripheral concern but as an integral component of the EU's broader human rights architecture. However, the practical effectiveness of these commitments remains subject to significant variation across Member States.

The Charter, which became legally binding with the entry into force of the Treaty of Lisbon in 2009, codifies a comprehensive set of rights specific to children. These include, *inter alia*, the right to education and the right to protection and care, particularly in situations involving exploitation, violence, and discrimination. Crucially, the Charter affirms the principle that the best interests of the child must be a primary consideration in all actions concerning children, thereby establishing a normative benchmark for both legislative and policy measures within the Union. In practice, however, the extent to which this principle effectively constrains decision-making in criminal justice systems remains contested.

At the same time, the scope of EU intervention in this field is defined by the principle of subsidiarity, which limits Union action where Member States are able to effectively address issues at national, regional, or local levels. As a result, primary responsibility for social policy and the protection of children's rights largely remains within national competence. Nevertheless, there is a growing recognition at the EU level of the need for more coordinated and integrated approaches, particularly in light of persistent disparities in the protection of children across Member States. This shift is reflected in recent strategic policy instruments, such as the EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee, which aim to strengthen coherence and enhance the practical implementation of children's rights throughout the Union (European Union Agency for Fundamental Rights, 2024).

Within this framework, the protection of children in conflict with the law is shaped by a combination of binding European Union law and complementary standards developed within the Council of Europe system. A central legal instrument at the EU level is the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which guarantees both the right to liberty and security and specific protections for children, including the obligation that the best interests of the child be a primary consideration in all actions relating to children (European Union, 2012). These provisions not only reinforce the broader human rights commitments of the Union but also establish a normative basis for limiting the use of deprivation of liberty in relation to minors.

At the policy level, the European Union has introduced the European Child Guarantee as a key instrument aimed at addressing child poverty and social exclusion. The initiative, initially articulated in the political guidelines of the European Commission, emphasised the need to ensure that all children, particularly those at risk of poverty or social exclusion, have effective access to essential services such as healthcare and education (European Commission, 2020; European Commission, 2021b). Following consultations with relevant stakeholders, the European Commission presented a proposal for a Council Recommendation in 2021, accompanied by a Staff Working Document (European Commission, 2021a, 2021d), which was subsequently adopted by the Council. However, the reliance on national implementation mechanisms raises concerns regarding the consistency and effectiveness of these measures across different legal systems.

The European Child Guarantee seeks to ensure effective access to key services for children in vulnerable situations, including early childhood education and care, general education supported by adequate nutrition, healthcare, and appropriate living conditions. While this framework represents a significant policy advancement, its effectiveness ultimately depends on the extent to which these commitments are implemented at the national level (European Commission, 2021a).

Beyond policy initiatives, the EU has also developed binding legal instruments aimed at strengthening procedural safeguards for children in criminal proceedings. Directive (EU) 2016/800 establishes minimum standards, including the right to legal assistance, individual assessment, and limitations on deprivation of liberty (European Parliament and Council, 2016). These provisions reinforce the principle that detention should be used only as a measure of last resort and for the shortest appropriate period of time. Nevertheless, empirical findings suggest that the practical application of these safeguards varies considerably across jurisdictions.

Recent EU policy developments further emphasise the need to ensure child-friendly justice systems. The EU Strategy on the Rights of the Child highlights the importance of adapting justice systems to children's needs, promoting non-custodial measures, and strengthening safeguards in cases involving deprivation of liberty (European Commission, 2021c). At the same time, academic literature underlines that the implementation of these standards remains uneven across jurisdictions (Kilkelly, 2008, pp. 188-189; Kilkelly, 2016, pp. 53-55). Despite these policy commitments, persistent structural challenges continue to limit their effective implementation in practice.

Within the Council of Europe system, standards are more detailed and operational. The European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures emphasise rehabilitation, proportionality, and strict limitations on detention (Council of Europe, 2008). These rules require that deprivation of liberty be used only in exceptional circumstances and that conditions of detention respect the dignity and developmental needs of minors.

The jurisprudence of the European Court of Human Rights has further strengthened these standards by imposing strict requirements on the use of detention of minors. The Court has consistently held that states must demonstrate that no less restrictive measures were available and that detention must be proportionate and justified in each individual case (*Blokhin v. Russia*, 2016; *Bouamar v. Belgium*, 1988). These principles are further systematised in European legal scholarship and institutional

guidance, which emphasise the need for a child-centred approach and strict limitations on deprivation of liberty (European Union Agency for Fundamental Rights & Council of Europe, 2015).

Academic literature has additionally criticised the continued reliance on detention, highlighting its potentially harmful and counterproductive effects on children (Goldson, 2005, pp. 78-80).

Despite the existence of this comprehensive normative framework, significant challenges remain in ensuring its effective implementation. Differences in national legal systems, institutional capacities, and policy priorities contribute to uneven application of European standards. As a result, while European legal instruments formally align with international principles, their practical realisation often remains limited, reinforcing the gap between legal norms and criminal justice practice (Liefwaard, 2015, pp. 239-241).

Taken together, the European legal and policy framework provides a robust and multilayered system of standards designed to safeguard the rights of children within criminal justice systems and to restrict the use of deprivation of liberty. The interplay between binding legal instruments, strategic policy initiatives, and judicial oversight reflects a clear normative orientation towards a child-centred approach grounded in proportionality, subsidiarity, and the best interests of the child.

Yet, the analysis also reveals that the strength of this framework lies primarily at the normative level. Its effectiveness in practice remains uneven, largely dependent on national implementation, where institutional capacity, legal traditions, and policy priorities continue to shape outcomes in divergent ways. In this regard, the gap between formal legal commitments and their practical realisation is not incidental, but structurally embedded within the multi-level governance system of the European Union. As a consequence, despite a high degree of alignment with international human rights standards, the actual protection afforded to children in conflict with the law remains inconsistent, thereby reinforcing the persistent disconnect between normative expectations and criminal justice practice.

Criminal Justice Practice: Persistent Challenges in the Application of Detention of Minors

Despite the existence of a comprehensive international and European legal framework that clearly limits the use of deprivation of liberty of children, criminal justice practice across many jurisdictions continues to reveal significant inconsistencies in its application. One of the most persistent challenges relates to the continued overreliance on detention, particularly in the pre-trial phase. Although international standards unequivocally require that detention be used only as a measure of last resort, empirical and institutional analyses indicate that pre-trial detention of minors is still frequently applied in situations where less restrictive alternatives would be both available and appropriate (European Union Agency for Fundamental Rights, 2024). This tendency has been widely criticised in the literature, which highlights the limited effectiveness and potentially harmful consequences of child detention (Goldson, 2005, pp. 78–80; Goldson, 2015, pp. 170–172). Taken together, these findings suggest that the persistence of detention is not merely incidental, but reflects entrenched practices within criminal justice systems that continue to prioritise control over rehabilitation.

A closely related issue concerns the insufficient development and use of alternative measures to detention. While international and European instruments strongly promote diversion, restorative justice, and community-based responses, such measures remain underutilised in many legal systems. The lack of adequate institutional frameworks, limited resources, and insufficient coordination between judicial and social services often hinder their effective implementation. As a result, detention continues to function as the default rather than an exceptional response, thereby undermining the rehabilitative orientation of juvenile justice systems (Kilkelly, 2008, pp. 188–189; Liefwaard, 2015, pp. 239–242). This indicates that the challenge lies not only in the availability of alternatives, but in the structural conditions necessary for their consistent and credible application in practice.

Furthermore, structural deficiencies within criminal justice systems contribute to the persistence of this gap between legal standards and practice. These include the limited individualisation of decisions concerning minors, inadequate consideration of the child's specific circumstances and vulnerabilities, and insufficient reliance on expert assessments. Judicial reasoning in cases involving detention of minors frequently fails to provide a sufficiently rigorous examination of alternative measures, despite the clear requirements established in the case law of the European Court of Human Rights (*Blokhin v. Russia*, 2016; *Bouamar v. Belgium*, 1988). Such shortcomings suggest that, in practice, the principle of the best interests of the child is not consistently operationalised in decision-making processes. In this respect, the issue extends beyond formal compliance and points to deeper deficiencies in judicial reasoning and decision-making cultures.

In addition, disparities in institutional capacities across jurisdictions further complicate the effective implementation of established standards. Differences in legal traditions, availability of specialised juvenile courts, and the level of training of judicial and law enforcement actors all influence the manner in which detention is applied. Comparative research further demonstrates significant variation in juvenile justice models across jurisdictions, reflecting differing balances between welfare-oriented and punitive approaches (Dünkel, 2006, pp. 230–234). These variations highlight the extent to which national contexts continue to shape the practical meaning and application of shared international standards.

Taken together, these challenges illustrate that the gap between normative standards and criminal justice practice cannot be reduced to formal non-compliance, but reflects deeper structural and institutional constraints. Similar concerns have been identified in the literature, which emphasises both the potential and the limitations of international human rights standards in effectively constraining the use of child detention (Kilkelly & Goldson, 2013, pp. 350–353; Junger-Tas, 2006, pp. 510–513). Bridging this gap therefore requires more than legislative alignment; it necessitates a substantive transformation of judicial practice, strengthened institutional capacity, and a systematic shift towards child-centred approaches that prioritise alternatives to detention and the long-term well-being of the child. In this regard, the move away from custodial responses is increasingly recognised as a central requirement of modern juvenile justice systems (Goldson, 2015, pp. 170–174).

At the same time, this transformation cannot be achieved through legal reform alone, but requires a broader reorientation of institutional priorities and professional practices within criminal justice systems. Without such a shift, the reliance on detention risks remaining embedded as a routine response, despite clear normative commitments to its exceptional use.

More fundamentally, the persistence of these challenges points to an underlying tension within contemporary juvenile justice systems, where the formal commitment to child-centred principles coexists with institutional practices that continue to prioritise risk management, efficiency, and control. This tension is particularly visible in the continued reliance on detention as a precautionary measure, even in cases where less restrictive alternatives are available. As a result, the principle of deprivation of liberty as a measure of last resort risks being reinterpreted in practice as a flexible rather than a strictly limiting standard.

Addressing this disconnect therefore requires not only stronger safeguards and procedural guarantees, but also a shift in the underlying logic of decision-making, from reactive and security-oriented approaches towards more preventive, welfare-based, and development-oriented responses. In this context, the effective reduction of detention cannot be understood solely as a legal obligation, but as a broader indicator of the extent to which criminal justice systems are capable of integrating children's rights into their core functioning.

Conclusion

This paper has examined the extent to which contemporary criminal justice systems comply with the requirement that deprivation of liberty of children be used only as a measure of last resort. The analysis has shown that, at the normative level, both international and European legal frameworks establish a clear and coherent set of standards that strictly limit the use of detention and place the best interests of the child at the centre of decision-making. These standards are firmly grounded in key legal instruments and further reinforced through the jurisprudence of the European Court of Human Rights, which has consistently emphasised the exceptional nature of detention and the necessity of rigorous justification in each individual case.

At the same time, the findings of this paper indicate that the practical application of these principles remains uneven and, in many instances, only partial. Despite formal alignment with international and European requirements, criminal justice practice continues to reflect a persistent reliance on deprivation of liberty, particularly in the context of pre-trial detention. The limited use of alternative measures, together with insufficient individualisation of judicial decisions and a lack of consistent engagement with the specific circumstances and vulnerabilities of children, suggests that detention is still frequently applied beyond its intended role as a measure of last resort.

This discrepancy cannot be understood solely as a matter of non-compliance, but rather as a reflection of deeper structural and institutional constraints. Variations in national legal systems, disparities in institutional capacity, and the multi-level nature of European governance all contribute to an uneven translation of normative standards into practice. In this context, the principle of deprivation of liberty as a measure of last resort risks being interpreted flexibly, rather than functioning as a genuinely restrictive legal standard.

Bridging this gap therefore requires more than formal legal harmonisation. It calls for a substantive reorientation of criminal justice practice, including stronger reliance on non-custodial measures, more robust and individualised judicial reasoning, and improved coordination between judicial and social services. Equally important is the need to ensure that the best interests of the child are not treated as an abstract principle, but are meaningfully operationalised in everyday decision-making processes.

Ultimately, the effective realisation of the principle that deprivation of liberty should be used only as a last resort depends on the capacity of criminal justice systems to move beyond control-oriented approaches and to adopt genuinely child-centred models that prioritise rehabilitation, development, and the long-term well-being of the child. In this respect, the reduction of detention is not only a legal requirement, but also a key indicator of the extent to which children's rights are effectively embedded within contemporary systems of criminal justice.

References:

1. Dünkler, F. (2006). Juvenile justice in Germany: Between welfare and justice. In J. Junger-Tas & S. H. Decker (Eds.), *International handbook of juvenile justice* (pp. 225–262). Springer.
2. Goldson, B. (2005). Child imprisonment: A case for abolition. *Youth Justice*, 5(2), 77–90. <https://doi.org/10.1177/147322540500500202>.
3. Goldson, B. (2015). The circular motions of penal politics and the pervasive irrationalities of child imprisonment. In B. Goldson & J. Muncie (Eds.), *Youth crime and justice* (2nd ed., pp. 170–190). SAGE.
4. Junger-Tas, J. (2006). Trends in international juvenile justice: What conclusions can be drawn? In J. Junger-Tas & S. H. Decker (Eds.), *International handbook of juvenile justice* (pp. 503–528). Springer.
5. Kilkelly, U. (2008). Youth justice and children's rights: Measuring compliance with international standards. *Youth Justice*, 8(3), 187–192. <https://doi.org/10.1177/1473225408096458>

6. Kilkelly, U. (2016). The best interests of the child: A gateway to children's rights? In E. Brems, E. Desmet, & W. Vandenhoele (Eds.), *Children's rights law in the global human rights landscape* (pp. 51–66). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316662977.004>
7. Kilkelly, U., & Goldson, B. (2013). International human rights standards and child imprisonment: Potentialities and limitations. *The International Journal of Children's Rights*, 21(2), 345–371.
8. Liefwaard, T. (2015). Juvenile justice from an international children's rights perspective. In W. Vandenhoele, E. Desmet, D. Reynaert, & S. Lembrechts (Eds.), *Routledge international handbook of children's rights studies* (pp. 234–256). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315769530>
9. Maskiah, S., & Abustan, A. (2021). Human rights in enforcing restorative justice in Indonesia as a constitutional law state. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Law Reform (INCLAR 2021)* (Vol. 590, pp. 128–132).
10. Meeler, L., & Todres, J. (2024). Deprivation of liberty as a last resort: Understanding the children's rights law mandate for youth justice. *Stanford Journal of International Law*, 60(1), 1–27.

Case law

1. *Blokhin v. Russia*, no. 47152/06, European Court of Human Rights, 23 March 2016.
2. *Bouamar v. Belgium*, no. 9106/80, European Court of Human Rights, 29 February 1988.

Legal sources and policy documents

1. Council of Europe. (2008). *European rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*. Council of Europe Publishing.
2. European Commission. (2020). *Political guidelines for the next European Commission 2019–2024*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2775/101756>
3. European Commission. (2021a). *Commission staff working document accompanying the proposal for a Council Recommendation establishing a European Child Guarantee* (SWD/2021/62 final).
4. European Commission. (2021b). *Council Recommendation (EU) 2021/1004 establishing a European Child Guarantee*. *Official Journal of the European Union*, L 223, 14–23.
5. European Commission. (2021c). *EU strategy on the rights of the child* (COM/2021/142 final).
6. European Commission. (2021d). *Proposal for a Council Recommendation establishing a European Child Guarantee* (COM/2021/137 final).
7. European Parliament and Council. (2016). *Directive (EU) 2016/800 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings*. *Official Journal of the European Union*, L 132, 1–20.
8. European Union. (2012). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. *Official Journal of the European Union*, C 326, 391–407.
9. European Union. (2016). *Consolidated version of the Treaty on European Union*. *Official Journal of the European Union*, C 202.
10. United Nations. (1985). *United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules)*.
11. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*.
12. United Nations. (1990). *United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty* (General Assembly Resolution 45/113).

Reports and institutional publications:

1. European Union Agency for Fundamental Rights. (2024). *Mapping child protection systems in the EU: Update 2023*. Publications Office of the European Union.
2. European Union Agency for Fundamental Rights, & Council of Europe. (2015). *Handbook on European law relating to the rights of the child*. Publications Office of the European Union.
3. Global Study on Children Deprived of Liberty. (2018). *Deprivation of liberty of children in the justice system*. https://childrendeprivedofliberty.info/wp-content/uploads/2018/08/jr-booklet-international-symposium-deprivation-of-liberty-of-children_leiden_13-april-2018.pdf
4. Penal Reform International. (2019). *A look at the UN global study on children deprived of liberty*. <https://www.penalreform.org/blog/global-study-on-children-deprived-of-liberty/>
5. United Nations. (2006). *Handbook on restorative justice programmes*. United Nations.
6. United Nations. (2025). *Deprivation of liberty of children in the administration of justice: Advocacy brief*. <https://violenceagainstchildren.un.org/sites/default/files/2025-07/Deprivation%20of%20liberty%20of%20children%20in%20the%20administration%20of%20justice.pdf>

**LIŠENJE SLOBODE DJECE U SUKOBU SA ZAKONOM: PREVAZILAŽENJE JAZA IZMEĐU
STANDARDA EVROPSKE UNIJE I PRAKSE KRIVIČNOG PRAVOSUĐA**

Ajna JODANOVIĆ, vanredni profesor

**Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću i Fakultet za Međunarodne odnose i diplomatiju, Sarajevska
škola za nauku i tehnologiju (Sarajevo School of Science and Technology -SSST)**

**Vladimir M. SIMOVIĆ, PhD, redovni profesor i sudija Vrhovnog suda Republike Srpske
Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Slobomir P. Univerzitet u Banjoj Luci**

Sažetak: Ovaj rad analizira pravni okvir koji uređuje lišenje slobode djece u sukobu sa zakonom, s posebnim fokusom na jaz između uspostavljenih standarda Evropske unije i njihove primjene u praksi krivičnog pravosuđa. Analiza se zasniva na ključnim međunarodnim i regionalnim instrumentima, prije svega Konvenciji o pravima djeteta i Povelji o osnovnim pravima Evropske unije, koji afirmiraju principe najboljeg interesa djeteta i lišenja slobode kao krajnje mjere. Primjenom doktrinarne i komparativnopravne metodologije, rad ispituje u kojoj mjeri su ovi principi djelotvorno integrirani u nacionalne sisteme krivičnog pravosuđa, uz oslonac na relevantnu praksu Evropskog suda za ljudska prava. Posebna pažnja posvećena je pravnim uslovima za određivanje pritvora, njegovom trajanju, kao i dostupnosti i primjeni alternativnih mjera. Rezultati ukazuju na postojane nedosljednosti između normativnih standarda i njihove praktične implementacije, naročito u pogledu proporcionalnosti, individualizacije sankcija i davanja prednosti mjerama koje ne uključuju lišenje slobode. Rad zastupa stav da prevazilaženje ovog jaza zahtijeva ne samo formalno usklađivanje sa međunarodnim i evropskim standardima, već i suštinsku transformaciju sudske i institucionalne prakse. Jačanje procesnih i materijalnih garancija za djecu, kao i unapređenje primjene alternativnih mjera, identificirani su kao ključni koraci ka osiguravanju pristupa usmjerenog na dijete u savremenim sistemima krivičnog pravosuđa.

Ključne riječi: pravo Evropske unije, lišenje slobode, djeca u sukobu s zakonom, praksa krivičnog pravosuđa, alternative pritvoru.

BEZBJEDNOST I CYBERBULLYING

*Dr.sc. Mirko Goreta, viši predavač
Veleučilište Marko Marulić u Kninu²⁹⁸*

Abstrakt: Kibernetičko nasilje postalo je raširen problem u modernim digitalnim komunikacijskim okruženjima. Platforme društvenih medija, aplikacije za razmjenu poruka i online zajednice omogućuju pojedincima interakciju putem velikih mreža, ali iste te tehnologije mogu omogućiti i uznemiravanje, zastrašivanje i uporno online zlostavljanje. Za razliku od tradicionalnog nasilja, kibernetičko nasilje često je pojačano karakteristikama digitalnih platformi, uključujući anonimnost, brzo dijeljenje informacija i trajnu vidljivost sadržaja. Ovaj rad ispituje kibernetičko nasilje iz perspektive digitalne sigurnosti i dizajna online platformi. Analizira mehanizme putem kojih se kibernetičko nasilje razvija u digitalnim okruženjima, psihološke i sociološke faktore koji utječu na agresivno online ponašanje te tehnološke sustave koji se koriste za otkrivanje štetnih interakcija. Posebna se pozornost posvećuje mehanizmima kibernetičke sigurnosti kao što su automatizirani sustavi moderiranja, alati za praćenje ponašanja i strukture upravljanja platformama koje imaju za cilj smanjenje uznemiravanja u online prostorima. Analiza pokazuje da kibernetičko nasilje proizlazi iz interakcije između ponašanja korisnika i tehnološke arhitekture digitalnih platformi. Rješavanje ovog problema stoga zahtijeva integrirani pristup koji kombinira tehnologije sigurnosti, odgovorno upravljanje platformama i veću svijest o praksama digitalne komunikacije. Jačanje ovih elemenata može doprinijeti sigurnijim online okruženjima gdje se štetno ponašanje učinkovitije otkriva, ograničava i sprječava.

Ključne riječi: kibernetičko nasilje, kibernetička sigurnost, digitalne platforme, moderiranje sadržaja, upravljanje platformama.

Uvod

Brzo širenje digitalnih komunikacijskih tehnologija transformiralo je način na koji pojedinci međusobno komuniciraju, dijele informacije i sudjeluju u društvenom životu. Platforme društvenih mreža, aplikacije za razmjenu poruka, online forumi i okruženja za igrice stvorili su prostore u kojima se komunikacija odvija konstantno i preko geografskih granica. Iako ove tehnologije pružaju mogućnosti za suradnju i povezivanje, uvele su i nove oblike štetnog ponašanja. Jedan od najznačajnijih je cyberbullying, oblik uznemiravanja koji se događa putem digitalnih komunikacijskih kanala i može uključivati ponovljeno neprijateljstvo, zastrašivanje, ponižavanje ili prijetnje upućene pojedincima putem online platformi (Kowalski, Limber i Agatston, 2012). Kibernetičko nasilje je sve značajnija tema zbog svojih psiholoških, socijalnih i tehnoloških dimenzija. Istraživanja u obrazovnoj psihologiji pokazuju da žrtve kibernetičkog nasilja često doživljavaju tjeskobu, depresiju, smanjen akademski uspjeh i socijalno povlačenje. U svom opsežnom pregledu istraživanja elektroničkog nasilja, Kowalski, Giumetti, Schroeder i Lattanner (2014.) analizirali su podatke iz više empirijskih studija koje su uključivale adolescente i mlade odrasle osobe te pronašli dosljedne veze između viktimizacije kibernetičkim nasiljem i negativnih ishoda mentalnog zdravlja, uključujući povećani

²⁹⁸ mirko.goreta@veleknin.hr

stres i smanjeno zadovoljstvo životom. Istovremeno, elektroničko nasilje usko je povezano s tehnološkim strukturama digitalnih platformi. Online okruženja omogućuju korisnicima brzu i anonimnu komunikaciju. Ove osobine mogu olakšati štetno ponašanje jer smanjuju društvenu odgovornost. Psiholog John Suler uveo je koncept efekta online dezinhibicije kako bi objasnio zašto se pojedinci često ponašaju agresivnije ili neodgovornije online nego što bi se ponašali u interakciji licem u lice. Prema Suleru, anonimnost, nevidljivost i odsutnost neposrednih društvenih posljedica mogu smanjiti samokontrolu i potaknuti neprijateljsku komunikaciju (Suler, 2004). Ovaj fenomen ilustrira kako tehnološki dizajn djeluje u interakciji s ljudskim ponašanjem stvarajući okruženja u kojima nasilje može cvjetati. Budući da se kibernetičko nasilje događa unutar digitalnih sustava, pristupi kibernetičkoj sigurnosti sve se više smatraju dijelom rješenja. Mehanizmi online sigurnosti poput algoritama za moderiranje sadržaja, sustava za prijavljivanje, alata za provjeru identiteta i politika upravljanja platformama osmišljeni su za otkrivanje štetnog ponašanja i smanjenje njegovog širenja. Studije sustava moderiranja platformi pokazuju da automatizirana jezična analiza i praćenje ponašanja mogu identificirati obrasce zlostavljačkog sadržaja i označiti ih za pregled prije nego što eskaliraju u velike kampanje uznemiravanja (Chandrasekharan i sur., 2017). Ovi tehnološki pristupi pokazuju da prevencija kibernetičkog nasilja nije ograničena samo na društvenu intervenciju, već uključuje i dizajn sigurnih i odgovornih digitalnih okruženja. Međutim, sama tehnološka rješenja ne mogu eliminirati kibernetičko nasilje. Štetno online ponašanje također je oblikovano društvenim normama, grupnom dinamikom i kulturnim očekivanjima unutar digitalnih zajednica. Sociološka istraživanja pokazuju da se nasilničko ponašanje često događa unutar vršnjačkih skupina gdje agresija postaje normalizirana ili nagrađena društvenom pažnjom (Patchin & Hinduja, 2015). To znači da učinkovita prevencija zahtijeva kombinaciju mehanizama kibernetičke sigurnosti, upravljanja platformama i obrazovnih strategija koje potiču odgovorno digitalno ponašanje. Ovaj rad stoga ispituje kibernetičko nasilje iz perspektive digitalne sigurnosti i društvenog ponašanja. Istražuje kako se kibernetičko nasilje pojavljuje u online okruženjima, kako strukture platformi i anonimnost utječu na agresivnu komunikaciju te kako alati kibernetičke sigurnosti i mehanizmi upravljanja mogu pomoći u otkrivanju i sprječavanju štetnog ponašanja. Rad ima za cilj pokazati da rješavanje kibernetičkog nasilja zahtijeva integrirani pristup koji uzima u obzir i dizajn digitalnih sigurnosnih sustava i ponašanje pojedinaca koji ih koriste.

Priroda nasilja u digitalnim okruženjima

Kibernetičko nasilje odnosi se na neprijateljsko ili agresivno ponašanje koje se provodi putem digitalnih komunikacijskih tehnologija s namjerom nanošenja štete drugoj osobi. Za razliku od tradicionalnog nasilja, koje se obično događa u fizičkim okruženjima poput škola ili radnih mjesta, kibernetičko nasilje djeluje putem online platformi gdje komunikacija može dosegnuti široku publiku i ostati dostupna dulje vrijeme. Istraživači općenito definiraju kibernetičko nasilje kao ponovljenu i namjernu štetu nanесenu elektroničkim sredstvima, uključujući društvene mreže, usluge razmjene poruka, platforme za igre ili online forume (Kowalski, Limber i Agatston, 2012). Digitalna priroda ovih interakcija znači da se štetne poruke, slike ili videozapisi mogu brzo distribuirati i teško ih je ukloniti, što često pojačava psihološki utjecaj na žrtve. Kibernetičko nasilje poprima nekoliko prepoznatljivih oblika, od kojih svaki zloupotrebljava osobine digitalnih komunikacijskih sustava. Jedan uobičajeni oblik je online uznemiravanje, koje uključuje ponovljene uvredljive poruke, prijetnje ili uvrede usmjerene prema određenoj osobi. Drugi oblik je doxxing, gdje se privatni ili osjetljivi podaci o osobi javno objavljuju na internetu kako bi se ta osoba osramotila ili zastrašila. Lažno predstavljanje predstavlja još jedan mehanizam u kojem agresor dobiva pristup ili stvara profil koji izgleda kao da pripada žrtvi i koristi ga za objavljivanje štetnog ili obmanjujućeg sadržaja. Istraživači koji proučavaju digitalno uznemiravanje pokazali su da se ove prakse često događaju zajedno, a ne

izolirano, stvarajući kontinuirane kampanje zlostavljanja koje se protežu na više platformi (Hinduja & Patchin, 2014). Ključna karakteristika cyberbullyinga je uloga mrežnog pojačanja. Digitalne platforme omogućuju brzo širenje štetnog sadržaja putem mehanizama dijeljenja kao što su ponovno objavljivanje, komentiranje i algoritamski sustavi preporuka. U mnogim slučajevima, izvorni agresor samo je jedan sudionik u većem procesu u kojem drugi korisnici doprinose ponižavanju ili uznemiravanju žrtve. Studije interakcija na društvenim mrežama pokazuju da zlostavljачke poruke često privlače dodatne sudionike koji se pridružuju uznemiravanju nakon što postane vidljivo unutar online zajednica (Chandrasekharan i sur., 2017). Ovaj učinak pojačanja povećava opseg nasilja izvan onoga što se obično događa u izvanmrežnim okruženjima. Drugi mehanizam koji razlikuje virtualno nasilje od tradicionalnog nasilja je trajnost. U fizičkim okruženjima, štetno ponašanje često se događa unutar ograničenih društvenih konteksta i vremenskih okvira. Međutim, online interakcije stvaraju digitalne zapise koji ostaju dostupni dugo nakon izvornog događaja. Fotografije, komentari ili objave mogu se više puta pregledavati i dijeliti, produžujući izloženost žrtava ponižavanju ili uznemiravanju. Istraživanje digitalne viktimizacije pokazuje da ova upornost značajno povećava psihološki stres jer pojedinci ne mogu lako izbjeći ili kontrolirati širenje štetnog sadržaja (Slonje, Smith i Frisén, 2013). Struktura digitalnih platformi također utječe na razvoj virtualnog nasilja. Osobine poput anonimnih profila, privatnih kanala za razmjenu poruka i mreža velike publike smanjuju izravnu društvenu odgovornost i olakšavaju nasilnicima ciljanje žrtava bez neposrednih posljedica. Te iste osobine mogu zakomplicirati otkrivanje i intervenciju moderatora ili administratora platforme. Kao rezultat toga, virtualno nasilje ne proizlazi samo iz individualnog neprijateljstva već i iz interakcije između ponašanja korisnika i samog dizajna platforme.

Anonimnost, digitalni identitet i psihologija online agresije

Jedan od najčešće raspravljanih faktora koji doprinose kibernetičkom nasilju je struktura digitalnog identiteta u online okruženjima. Mnoge online platforme omogućuju korisnicima interakciju putem pseudonima, anonimnih profila ili profila koji otkrivaju malo osobnih podataka. Iako anonimnost može zaštititi privatnost i potaknuti otvorenu komunikaciju, ona također može smanjiti osobnu odgovornost i učiniti agresivno ponašanje vjerojatnijim. Psiholog John Suler ispitaio je ovaj fenomen u svojoj studiji o učinku online dezinhibicije, koji opisuje kako se pojedinci ponašaju slobodnije, a ponekad i agresivnije u online okruženjima nego u interakciji licem u lice. Suler objašnjava da anonimnost, nevidljivost i odsutnost neposredne društvene povratne informacije mogu oslabiti samokontrolu i učiniti korisnike manje svjesnima posljedica svojih postupaka (Suler, 2004). U digitalnoj komunikaciji pojedinci često ne vide emocionalne reakcije onih na koje ciljaju, što smanjuje empatiju i može potaknuti neprijateljsko ponašanje. Struktura online identiteta također utječe na to kako pojedinci doživljavaju odgovornost za svoje postupke. Sociološka istraživanja deindividuacije sugeriraju da kada se ljudi osjećaju manje osobno prepoznatljivima unutar grupe, veća je vjerojatnost da će se upustiti u ponašanje koje krši društvene norme. Ovaj koncept primijenjen je na digitalna okruženja u kojima korisnici komuniciraju putem velikih mreža i mogu se osjećati psihološki udaljenima od onih kojima nanose štetu. Drugi važan faktor je fragmentacija digitalnog identiteta na više platformi. Pojedinci često održavaju različite profile na društvenim mrežama, forumima i platformama za razmjenu poruka. Svako okruženje može poticati različite oblike interakcije i razine anonimnosti. Znanstvenici koji proučavaju digitalnu komunikaciju otkrili su da ti fragmentirani identiteti omogućuju korisnicima eksperimentiranje s ponašanjem koje bi mogli izbjegavati u offline okruženjima, uključujući neprijateljstvo ili uznemiravanje. Turkleova analiza online zajednica ilustrira kako digitalne platforme omogućuju pojedincima da usvoje alternativne identitete i uloge, što ponekad dovodi do komunikacijskih stilova koji se značajno razlikuju od njihovog ponašanja u stvarnom svijetu (Turkle, 2011). U određenim slučajevima, ovo eksperimentiranje može se razviti u održive

obrasce agresivne komunikacije. Grupna dinamika unutar online zajednica može dodatno pojačati agresivno ponašanje. Platforme društvenih medija često nagrađuju provokativan sadržaj povećanom vidljivošću putem lajkova, dijeljenja ili algoritamske promocije. Ova vidljivost može potaknuti pojedince da sudjeluju u uznemiravanju jer takvo ponašanje privlači pažnju i društveno pojačanje od drugih unutar mreže. Istraživanja koja ispituju online odjeljke za komentare i forume za raspravu pokazala su da agresivne objave često izazivaju dodatne neprijateljske reakcije drugih korisnika, stvarajući kaskadu negativnih interakcija (Chandrasekharan i sur., 2017). Ovi obrasci ilustriraju kako okruženja platformi mogu pojačati pojedinačne činove neprijateljstva u kolektivno uznemiravanje. Psihološka distanca koju stvara digitalna komunikacija također igra ulogu u smanjenju empatije. U komunikaciji licem u lice, pojedinci mogu promatrati ton glasa, izraze lica i govor tijela, koji daju znakove o tome kako se drugi osjećaju. Online komunikacija često uklanja te znakove, što pojedincima olakšava previdjeti emocionalne posljedice svojih poruka. Studije komunikacijske psihologije pokazuju da odsutnost ovih društvenih signala može navesti korisnike da apstraktnije tumače interakcije, fokusirajući se na poruku, a ne na osobu koja je prima (Walther, 2011). Ova smanjena emocionalna svijest doprinosi postojanosti neprijateljske komunikacije u digitalnim okruženjima.

Sigurnosni mehanizmi za otkrivanje i sprječavanje kibernetičkog nasilja

Budući da se kibernetičko nasilje događa unutar digitalnih platformi, tehnološki sigurnosni sustavi igraju sve važniju ulogu u identificiranju i ograničavanju štetnog online ponašanja. Mehanizmi sigurnosti osmišljeni za digitalin prostor djeluju praćenjem digitalne komunikacije, otkrivanjem obrazaca povezanih s uznemiravanjem i omogućavanjem brzih odgovora administratora platforme. Ovi sustavi kombiniraju automatizirane tehnologije, strukture moderiranja i alate za izvještavanje kako bi se smanjilo širenje zlostavljačkog sadržaja. Istraživanja u upravljanju online platformama pokazuju da tehnološki sustavi praćenja mogu značajno smanjiti vidljivost štetne komunikacije kada su integrirani s dosljednim politikama provedbe (Gillespie, 2018). Jedan od najčešće korištenih mehanizama za otkrivanje kibernetičkog nasilja je automatizirano moderiranje sadržaja temeljeno na strojnom učenju i obradi prirodnog jezika. Ovi sustavi analiziraju velike količine online teksta kako bi identificirali jezične obrasce povezane s uznemiravanjem, prijetnjama ili govorom mržnje. Algoritmi se obučavaju na skupovima podataka koji sadrže primjere zlostavljačke i nezlostavljačke komunikacije kako bi mogli prepoznati uvredljive izraze, ponovljeno ciljanje pojedinaca ili koordinirane kampanje uznemiravanja. Studija Davidsona, Warmesleyja, Macyja i Webera ispitala je kako modeli strojnog učenja mogu identificirati govor mržnje i uvredljiv jezik na platformama društvenih medija. Analizirajući tisuće Twitter poruka, istraživači su pokazali da automatizirani klasifikatori mogu razlikovati uvredljiv jezik od istinskog govora mržnje s visokom točnošću kada se obučavaju s pažljivo označenim podacima (Davidson, 2017). Ovi sustavi omogućuju platformama da označe štetan sadržaj za pregled prije nego što se široko proširi digitalnim mrežama. Još jedan važan mehanizam kibernetičke sigurnosti uključuje sustave za prijavljivanje korisnika i moderiranje. Većina glavnih digitalnih platformi pruža alate koji korisnicima omogućuju prijavljivanje uvredljivih poruka, prijetećeg ponašanja ili uznemiravanja. Ove prijave pregledavaju ili ljudski moderatori ili automatizirani sustavi koji daju prioritet najtežim slučajevima. Prisutnost alata za prijavljivanje može obeshrabriti štetno ponašanje jer korisnici znaju da uvredljive radnje mogu rezultirati suspenzijom ili uklanjanjem profila. Istraživanje koje ispituje prakse moderiranja na platformama društvenih medija pokazuje da se učinkoviti sustavi za prijavljivanje oslanjaju na kombinaciju automatiziranog filtriranja i ljudske procjene kako bi se osigurala pravednost i kontekstualna prosudba (Gillespie, 2018). Ljudski moderatori ostaju važni jer automatizirani sustavi ne mogu uvijek interpretirati sarkazam, kulturne reference ili složeni konverzijski kontekst.

Strategije kibernetičke sigurnosti također uključuju sustave sigurnosti računa i upravljanja identitetom osmišljene za smanjenje zlostavljanja temeljenog na anonimnosti. Iako potpuno otkrivanje identiteta nije uvijek prikladno iz razloga privatnosti, platforme sve više primjenjuju mjere koje ograničavaju stvaranje velikog broja anonimnih računa. Ove mjere uključuju provjeru telefonskog broja, praćenje ponašanja sumnjivih računa i sustave ograničavanja brzine slanja poruka koji sprječavaju korisnike da šalju velike količine poruka u kratkim razdobljima. Studije koordiniranog online uznemiravanja pokazuju da ograničavanje automatiziranog stvaranja računa i sumnjivih aktivnosti može značajno smanjiti sposobnost grupa da organiziraju ciljne kampanje zlostavljanja (Jhaver, Ghoshal, Bruckman i Gilbert, 2019). Praćenje na razini mreže predstavlja još jedan tehnološki pristup sprječavanju kibernetičkog nasilja. Sigurnosni sustavi mogu analizirati obrasce komunikacije na mrežama kako bi otkrili neobične poraste neprijateljskih poruka usmjerenih prema određenoj osobi ili grupi. Na primjer, ako korisnik iznenada primi stotine uvredljivih komentara u kratkom razdoblju, automatizirani sustavi praćenja mogu privremeno ograničiti aktivnost objavljivanja ili upozoriti moderatore da istraže situaciju. Istraživanja o otkrivanju online uznemiravanja pokazala su da su takve tehnike analize mreže posebno korisne za identificiranje koordiniranih događaja uznemiravanja koji uključuju više računa usmjerenih na jednu žrtvu (Chandrasekharan, 2017). Osim tehnologija otkrivanja, mjere kibernetičke sigurnosti uključuju i zaštitne alate za korisnike. Mnoge platforme pružaju opcije poput blokiranja ili filtriranja poruka koje pojedincima omogućuju ograničavanje interakcija s nasilnim korisnicima. Iako ovi alati ne uklanjaju u potpunosti kibernetičko nasilje, pomažu žrtvama da ponovno preuzmu kontrolu nad svojim online okruženjem. Studije koje ispituju alate za digitalnu sigurnost pokazuju da korisnici koji aktivno koriste značajke blokiranja i prijavljivanja imaju manju izloženost ponovljenom uznemiravanju u usporedbi s onima koji ne koriste te mehanizme (Hinduja i Patchin, 2014).

Upravljanje platformama, regulacija i politike digitalne sigurnosti

Iako tehnologije kibernetičke sigurnosti pomažu u otkrivanju nasilnog ponašanja, šire strukture upravljanja digitalnim platformama također igraju ključnu ulogu u sprječavanju kibernetičkog nasilja. Upravljanje platformama odnosi se na pravila, politike i mehanizme provedbe putem kojih online platforme reguliraju ponašanje korisnika i održavaju sigurna digitalna okruženja. Ovi sustavi upravljanja uključuju smjernice zajednice, politike moderiranja, postupke prijavljivanja i disciplinske mjere poput uklanjanja sadržaja ili suspenzije računa. Znanstvenici koji proučavaju regulaciju digitalnih platformi naglašavaju da štetno online ponašanje često traje ne samo zbog tehnoloških ograničenja već i zbog nejasnih ili nedosljedno provedenih politika (Gillespie, 2018). Učinkovito upravljanje stoga zahtijeva i dobro definirana pravila i transparentne mehanizme provedbe. Standardi zajednice predstavljaju primarni regulatorni okvir putem kojeg platforme pokušavaju kontrolirati nasilnu komunikaciju. Velike tvrtke društvenih medija objavljuju detaljne smjernice u kojima se navodi koji su oblici ponašanja zabranjeni, uključujući uznemiravanje, prijetnje, lažno predstavljanje i otkrivanje privatnih informacija. Ove politike funkcioniraju kao digitalni ekvivalenti normi ponašanja u fizičkim zajednicama. Istraživanja koja ispituju provedbu smjernica zajednice pokazala su da jasno definirana pravila mogu obeshrabriti uznemiravanje kada korisnici razumiju posljedice njihovog kršenja (Matias, 2019). Međutim, provedba ostaje izazovna jer digitalne platforme svakodnevno ugošćuju milijune interakcija, što otežava praćenje svakog slučaja zlostavljanja.

Sustavi za moderiranje sadržaja stoga su središnja komponenta upravljanja platformom. Moderiranje uključuje pregled i uklanjanje štetnog sadržaja, istraživanje korisničkih prijava i primjenu sankcija kada je to potrebno. Moderiranje mogu provoditi automatizirani sustavi, profesionalni moderatorski timovi ili volonteri zajednice, ovisno o strukturi platforme. Studije praksi moderiranja pokazuju da je hibridni pristup koji kombinira automatizirano filtriranje i ljudsku prosudbu najučinkovitiji.

Automatizirani sustavi mogu brzo otkriti sumnjive obrasce sadržaja, dok ljudski moderatori mogu procijeniti kontekst i namjeru (Roberts, 2019). Na primjer, moderatori često moraju utvrditi predstavlja li poruka uznemiravanje, satiru ili legitimnu kritiku, što zahtijeva kulturno i jezično razumijevanje koje automatiziranim sustavima možda nedostaje. Posljednjih godina nacionalne vlade i međunarodne organizacije također su počele aktivnije regulirati online platforme. Regulatorni okviri pokušavaju definirati odgovornosti pružatelja digitalnih usluga u rješavanju štetnog online sadržaja. Jedan značajan primjer je Zakon o digitalnim uslugama Europske unije (DSA), koji utvrđuje obveze za velike online platforme da identificiraju rizike povezane s ilegalnim ili štetnim sadržajem i da provedu transparentne postupke moderiranja. Uredba zahtijeva od tvrtki da osiguraju pristupačne mehanizme izvještavanja, objasne odluke o moderiranju i smanje sistemske rizike poput uznemiravanja ili koordiniranih kampanja zlostavljanja (Europska komisija, 2022). Nametanjem zahtjeva za odgovornost, takve politike imaju za cilj osigurati da digitalne platforme aktivno rješavaju štetno online ponašanje, umjesto da regulaciju u potpunosti prepuste dobrovoljnim internim politikama. Još jedan važan mehanizam upravljanja uključuje mjere transparentnosti i odgovornosti. Platforme sve više objavljuju izvješća o transparentnosti koja opisuju koliko je štetnog sadržaja uklonjeno, koliko je računa suspendirano i koje su vrste kršenja bile najčešće. Ova izvješća omogućuju istraživačima i regulatorima da procijene provode li se politike moderiranja učinkovito. Studije o praksama transparentnosti platformi pokazuju da javno izvještavanje potiče platforme na poboljšanje provedbe jer tvrtke postaju odgovornije prema korisnicima, istraživačima i kreatorima politika (Suzor, 2019). Transparentnost također pomaže u prepoznavanju obrazaca zlostavljanja, omogućujući istraživačima da bolje razumiju kako se kibernetičko nasilje širi digitalnim zajednicama. Strategije upravljanja također uključuju modele moderiranja temeljene na zajednici, gdje sami korisnici sudjeluju u održavanju sigurnosti platforme. Neki online forumi omogućuju iskusnim korisnicima da prijave štetan sadržaj ili privremeno ograniče zlostavljачke račune dok moderatori ne pregledaju situaciju. Istraživanje upravljanja online zajednicom pokazuje da sudjelovanje korisnika može ojačati provedbu jer članovi zajednice često prepoznaju štetno ponašanje brže od centraliziranih timova za moderiranje (Lampe & Resnick, 2004). Međutim, moderiranje zajednice mora biti pažljivo strukturirano kako bi se izbjegla pristranost, zlouporaba ovlasti ili nepravedno ciljanje određenih korisnika.

Zaključak

Kibernetičko nasilje pojavilo se kao jedan od najznačajnijih oblika štetnog ponašanja, odražavajući složenu interakciju između tehnoloških sustava i ljudske društvene dinamike. Za razliku od tradicionalnog nasilja, kibernetičko nasilje događa se unutar online mreža gdje komunikacija može biti anonimna, brzo distribuirana i trajno snimljena. Ove karakteristike pojačavaju utjecaj uznemiravanja i otežavaju žrtvama bijeg od štetnih interakcija. Kako se platforme digitalne komunikacije nastavljaju širiti, razumijevanje mehanizama koji omogućuju kibernetičko nasilje postaje sve važnije za razvoj učinkovitih strategija prevencije. Kibernetičko nasilje se ne može shvatiti isključivo kao bihevioralni ili psihološki problem, već je ono je usko povezano sa strukturnim osobinama digitalnih platformi. Mehanizmi poput algoritamskog pojačavanja i upornog digitalnog sadržaja stvaraju uvjete koji omogućuju brzo širenje uznemiravanja i dosezanje velike publike. Psihološka istraživanja o online ponašanju pokazuju da ove tehnološke karakteristike mogu smanjiti društvenu odgovornost i povećati agresivnu komunikaciju. Kao rezultat toga, rješavanje kibernetičkog nasilja zahtijeva ispitivanje i ponašanja korisnika i tehnoloških okruženja u kojima se te interakcije događaju. Mehanizmi kibernetičke sigurnosti predstavljaju važnu komponentu ovog odgovora. Automatizirani sustavi moderiranja, alati za praćenje ponašanja, infrastruktura za izvještavanje i sustavi za upravljanje identitetom omogućuju platformama da učinkovitije otkriju i ograniče štetnu komunikaciju. Ove tehnološke mjere omogućuju platformama da ranije interveniraju u incidentima uznemiravanja i

smanje vidljivost zlostavljačkog sadržaja. Istovremeno, politike upravljanja i propisi platforme igraju ključnu ulogu u određivanju koliko se dosljedno primjenjuju ovi alati i koliko se ozbiljno rješava štetno ponašanje. Međutim, sama tehnologija ne može u potpunosti eliminirati kibernetičko nasilje. Upornost online uznemiravanja također odražava društvene norme, grupnu dinamiku i načine na koje pojedinci komuniciraju unutar digitalnih zajednica. Iz tog razloga, učinkovita rješenja moraju integrirati alate za kibernetičku sigurnost sa širim društvenim strategijama koje potiču odgovorno online ponašanje i jačaju digitalnu odgovornost. Kada tehnološke zaštitne mjere, upravljanje platformom i svijest korisnika djeluju zajedno, digitalna okruženja postaju otpornija na štetne interakcije. Kibernetičko nasilje treba shvatiti i kao tehnološki i kao društveni izazov unutar modernih digitalnih sustava. Njegovo sprječavanje zahtijeva koordinirane napore programera platformi, kreatora politika, edukatora i samih korisnika. Kombiniranjem inovacija u kibernetičkoj sigurnosti s odgovornim upravljanjem i sviješću zajednice moguće je stvoriti sigurnija digitalna okruženja koja podržavaju komunikaciju i suradnju bez uznemiravanja i zlostavljanja.

Literatura:

1. Chandrasekharan, E., Pavalanathan, U., Srinivasan, A., Glynn, A., Eisenstein, J., & Gilbert, E. (2017). You can't stay here: The efficacy of Reddit's 2015 ban examined through hate speech communities. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 1(CSCW), 1–22.
2. Davidson, T., Warmsley, D., Macy, M., & Weber, I. (2017). Automated hate speech detection and the problem of offensive language. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 11(1), 512–515.
3. European Commission. (2022). *The Digital Services Act: Ensuring a safe and accountable online environment*. Publications Office of the European Union, Brussels.
4. Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media* (pp. 68–97). Yale University Press, New Haven.
5. Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media* (pp. 107–114). Yale University Press, New Haven.
6. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying* (2nd ed., pp. 118–121). Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
7. Jhaver, S., Ghoshal, S., Bruckman, A., & Gilbert, E. (2019). Online harassment and content moderation: The case of blocking on social media. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 3(CSCW), 1–27.
8. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A., & Lattanner, M. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
9. Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd ed., pp. 44–47). Wiley-Blackwell, Malden, MA.
10. Lampe, C., & Resnick, P. (2004). Slash(dot) and burn: Distributed moderation in a large online conversation space. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, Vienna, Austria, 543–550.
11. Matias, J. N. (2019). Preventing harassment and increasing group participation through social norms in online communities. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(20), 9785–9789.
12. Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying* (2nd ed., pp. 23–28). Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

13. Roberts, S. T. (2019). Behind the screen: Content moderation in the shadows of social media (pp. 58–63). Yale University Press, New Haven.
14. Slonje, R., Smith, P. K., & Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26–32.
15. Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7(3), 321–326.
16. Suzor, N. (2019). *Lawless: The secret rules that govern our digital lives* (pp. 120–125; 175–179). Cambridge University Press, Cambridge.
17. Turkle, S. (2011). Alone together: Why we expect more from technology and less from each other (pp. 180–186). Basic Books, New York.
18. Walther, J. B. (2011). Theories of computer-mediated communication and interpersonal relations. In M. L. Knapp & J. A. Daly (Eds.), *The SAGE handbook of interpersonal communication* (4th ed., pp. 443–479). Sage Publications, Thousand Oaks, CA.

SECURITY AND CYBERBULLYING

Dr. Mirko Goreta, Senior Lecturer

Marko Marulić University of Applied Sciences in Knin

Abstract: *Cyberbullying has become a widespread problem in modern digital communication environments. Social media platforms, messaging applications and online communities enable individuals to interact via large networks, but these same technologies can also enable harassment, intimidation and persistent online bullying. Unlike traditional bullying, cyberbullying is often amplified by the characteristics of digital platforms, including anonymity, rapid information sharing and permanent visibility of content. This paper examines cyberbullying from the perspective of digital security and online platform design. It analyses the mechanisms through which cyberbullying develops in digital environments, the psychological and sociological factors that influence aggressive online behaviour and the technological systems used to detect harmful interactions. Special attention is paid to cybersecurity mechanisms such as automated moderation systems, behaviour monitoring tools and platform governance structures that aim to reduce harassment in online spaces. The analysis shows that cyberbullying arises from the interaction between user behavior and the technological architecture of digital platforms. Addressing this problem therefore requires an integrated approach that combines security technologies, responsible platform governance, and greater awareness of digital communication practices. Strengthening these elements can contribute to safer online environments where harmful behavior is more effectively detected, limited, and prevented.*

Keywords: *cyberbullying, cybersecurity, digital platforms, content moderation, platform governance.*

UTICAJ VRŠNJAČKE EDUKACIJE NA POZITIVNU ŠKOLSKU KLIMU I PREVENCIJU AGRESIVNOG PONAŠANJA U ŠKOLI

Doc.dr.sci. Šejla Džanan²⁹⁹
Treća osnovna škola Bugojno
Internacionalni univerzitet Travnik

Sažetak: Rad istražuje ulogu vršnjačke edukacije (peer education) u prevenciji agresivnog ponašanja u školama. Agresivno ponašanje, koje uključuje vršnjačko nasilje, diskriminaciju, isključivanje i druge oblike socijalno neprihvatljivih ponašanja, predstavlja ozbiljan problem u odgojno -obrazovnim ustanovama širom svijeta, s negativnim posljedicama po mentalno zdravlje, akademski uspjeh i socijalni razvoj učenika. Vršnjačka edukacija može da predstavlja jednu od strategija prevencije agresivnog ponašanja učenika u školskom okruženju kroz osmišljene edukativne aktivnosti koje će afirmisati i modelirati pozitivne vrijednosti u školi te time smanjiti prostor podrške agresivnim, odstupajućim i asocijalnim oblicima ponašanja među učenicima. Rad sistematizuje dosadašnje spoznaje o efikasnosti različitih modela, identifikuje ključne faktore te prezentuje mehanizme putem kojih vršnjačka edukacija doprinosi jačanju pozitivne školske klime kao značajnog zaštitnog faktora za smanjenje agresivnosti, viktimizacije i isključivanja učenika. Metodološki pristup zasnovan je na pregledu relevantne literature, empirijskih istraživanja te prikaza praktične primjene vršnjačke edukacije u školi kao primjer dobre pedagoške prakse. Rezultati ukazuju da dobro osmišljeni programi vršnjačke edukacije dovode do značajnog poboljšanja socijalne kohezije, smanjenja agresivnih i diskriminativnih ponašanja te jačanja osjećaja sigurnosti i pripadnosti u školi. Međutim, dugoročna efektivnost zavisi od pažljivog odabira i obuke vršnjačkih edukatora, podrške odraslih, institucionalne podrške i kontinuiranog praćenja. Zaključuje se da je integracija vršnjačke edukacije u sistemsku prevenciju asocijalnog ponašanja odlična strategija za kreiranje škole kao podržavajuće i inkluzivne zajednice.

Ključne riječi: vršnjačka edukacija, školska klima, prevencija, agresivno ponašanje, socijalno-emocionalno učenje.

Uvod

Savremene obrazovne paradigme ističu važnost oblikovanja školske klime koja afirmiše izgradnju pozitivnih vrijednosti kod učenika sa ciljem prevencije svih oblika agresivnog ponašanja u školskom okruženju kao i za posticanje kvalitetnog psihosocijalnog razvoja učenika. Školska klima se može definisati kao grupa mjerljivih karakteristika okruženja koje se tiču psihološke, socijalne i fizičke sigurnosti, održavanja pozitivnih odnosa i percepcije pravičnosti (Cohen, McCabe, & Pickeral, 2009).

Prevenitivna uloga škole temelji se na konceptu školske klime kreirane oko zajednički percipiranog iskustva školskog života koji obuhvata dimenzije kao što su sigurnost, odnosi, poštovanje, pravednost i uključenost (Thapa et al., 2013). Pozitivna klima djeluje kao zaštitni faktor

²⁹⁹ sejladzanan@hotmail.com

jer: jača vezanost za školu, što je jedan od najsnažnijih prediktora pozitivnih ishoda i smanjenja rizičnog ponašanja (McNeely et al., 2002) i uspostavlja jasne i dosljedne norme ponašanja koje ne tolerišu nasilje te gradi odnose povjerenja između učenika međusobno ali i odraslih, omogućavajući ranu identifikaciju i podršku.

Asocijalno ponašanje, koje uključuje agresiju, nasilje, diskriminaciju, vandalizam i isključivanje, predstavlja ozbiljnu prepreku za ostvarivanje takvog okruženja.

Istraživanja pokazuju da škole sa pozitivnom klimom zabilježe manje incidenata nasilja i učestalijih oblika asocijalnog ponašanja (Wang & Degol, 2016).

Tradicionalni, represivni i sankcioni pristupi često su nedovoljno efektivni u dugoročnoj prevenciji. Stoga se savremena pedagogija sve više okreće preventivnim, participativnim i cjelovitim strategijama među kojima vršnjačka edukacija zauzima značajno mjesto.

Vršnjačka edukacija podrazumijeva osmišljen angažman učenika u procesima modeliranja prihvatljivog ponašanja, edukacije, podrške, medijacije, mentorstva usmjerenog prema drugim vršnjacima.

Cilj ovog rada je da se analizira uticaj vršnjačke edukacije na oblikovanje pozitivne školske klime, te da se istraži njen preventivni potencijal u smanjenju agresivnog i drugi oblika asocijalnog ponašanja. Rad će razmotriti teorijske premise, modele implementacije i pozitivne pedagoške prakse.

Problem agresivnog ponašanja u školama

Agresivnost i agresivno ponašanje, kao društveno neprihvatljiv oblik ponašanja predstavlja širok spektar namjernih i ponavljajućih ponašanja kojima se namjerno nanosi šteta drugima ili krše osnovna pravila školske zajednice. Ovo ponašanje bilježi stalni rast, posebno kod djece i adolescenata, postajući tako sve veći problem kojim različite društvene djelatnosti i institucije pridaju sve više pažnje. Određeni broj autora definiše agresivnost kao ponašanje u čijoj pozadini je namjera da se drugoj osobi nanese šteta ili unisti neki objekt (Bartol, 1995., prema: Šuman, 2019). Iz ovakve definicije agresivnosti slijede implikacije. Jedna je da agresivnost u sebi sadrži neprijateljsku namjeru (neagresivni postupci također mogu izazvati štetu, ali oni nisu posljedica namjere). Druga implikacija je da cilj agresivnih postupaka može imati ne samo fizičke već psihičke posljedice (Moeller, 2001., prema: Šuman, ibid).

Pehar (2000) prihvata određenje agresivnog ponašanja kao napada na drugu osobu sa namjerom da se drugoj osobi nanese šteta. Agresivni impulse postoje i kada se agresivno ponašanje ne ispoljava u manifestnom obliku. Treba razlikovati agresivnost kao način reagiranja od agresivnog motiva i težnje da se agresivno postupi. Nije pravedno čim se pojave agresivni impulsi govoriti o postojanju agresivnosti (Tomić, 2005).

U novijoj literaturi također se navodi da je namjera ključna stvar, te se agresivno ponašanje određuje kao "namjerno ponašanje kojem je cilj nanošenje fizičke ili psihičke boli" (Aronson i sar., 2005).

Uzroci agresivnosti mogu imati različit izvor: loš i nedovoljan odgoj, neadekvatna podrška djeci da prevazilaze frustracije i rješavaju unutrašnje konfliktne situacije (Tomić, 2005), unutrašnja napetost i razdražljivost, "metoda" postizanja nekog cilja, roditeljsko odbacivanje djeteta, želja za dobijanjem pažnje, odgojni stil roditelja koji postaje model ponašanja, poistovjećivanje sa agresivnom okolinom, želja za uzvraćanjem agresivnosti (prema drugima) kao posljedica fizičkog kažnjavanja za loše vladanje, popustljiv stav roditelja ili drugih odraslih prema agresivnom ponašanju, emocionalna napetost koja nastaje zbog porodičnog stresa u kojem dijete nije učestovalo, prevelika ponuda agresivnih prizora na televiziji i kompjuterskim igricama (Šuman, 2019).

Posljedice agresivnosti su duboke i dugotrajne kako za žrtve, tako i za počinitelje i cijelu školsku zajednicu, te uključuju smanjenje akademskog postignuća, psihološke probleme (anksioznost,

depresija) i osnaživanje ciklusa vršnjačkog nasilja. Tradicionalne represivne metode (kažnjavanje) često su nedovoljno efikasne u dugoročnoj prevenciji, što zahtijeva traženje preventivnih pristupa usredotočenih na razvijanje socijalnih vještina i međusobnih pozitivnih odnosa.

Školska klima kao osnov prevencije

Škola kao odgojno - obrazovna institucija ima posebnu ulogu i značaj u prevenciji asocijalnog, agresivnog ponašanja među učenicima, jer odgojno – obrazovni rad treba da predstavlja i preventivni rad s obzirom na to da škola kao socijalna organizacija ima veliku ulogu ne samo u pogledu odgoja i obrazovanja već u formiranju cjelokupne strukture ličnosti.

Kao mjesto najveće formalne i neformalne vršnjačke interakcije, ima neograničene mogućnosti da preventivno djeluje na pojavu bilo kojeg oblika asocijalnog ponašanja. Kakvi će odnosi biti među učenicima u školi i razredu u velikoj mjeri ovisi od školske klime. Ona, poput nevidljivog tkiva, prožima sve aspekte života škole, određujući ne samo emocionalni ton i kvalitetu odnosa, već i duboku funkcionalnost organizacijskih procesa unutar škole kao organizacije.

Upravo na toj granici između osjećaja pripadnosti, sigurnosti i zajedništva s jedne strane, te organizacijskih i strukturalnih mehanizama rada s druge, školska klima može da djeluje kao katalizator ili prepreka za ostvarivanje kvalitetne odgojno obrazovne organizacije rada i pozitivnog preventivnog djelovanja. Analiza rezultata prethodnih istraživanja (Holtappels i Meier, 2000; Lindstrom Johnson, 2009; Leff i sur. 2003; Swearer i Espelage, 2004; Elliot i sur. 2010; Cornell, 2011; Cohen i Freiberg, 2013; Velki i Vrdoljak, 2013), vodi nas do naučno -istraživačkog pitanja o relacijama između školske klime i određenih obrazaca agresivnog ponašanja i vršnjačkog nasilja (Vlah, Perger, 2014).

Važnost međuljudskih odnosa u školskoj klimi ističu i Khoury-Kassabri, Benbenishty i Astor (2005., prema: Vlah, Perger 2014) i navode da podržavajući i pozitivni odnosi između nastavnika i učenika smanjuju otuđenje učenika te povećavaju važnost uloge škole u očima učenika i jačanje njihove privrženosti školi.

Školska klima kao fenomen i koncepcija, svoje porijeklo ima u organizacijskoj klimi, uostalom kao i brojni drugi fenomeni školskog organizacijskog menadžmenta. Gilmer definiše klimu organizacije kroz karakteristike koje razlikuju jednu organizaciju od drugih i koje utiču na ponašanje pojedinaca u organizaciji (Glimer, 1971., prema: Bojanović, 2004.). Klima organizacije, prema ovom autoru, nastaje u interakciji karakteristika ličnosti članova organizacije i zahtjeva posla aludirajući na to da je klima svake organizacije jedinstvena.

Školsku klimu slično definira i Domović koji navodi da „školska klima predstavlja relativno trajnu kvalitetu školske sredine koja utječe na ponašanje njezinih članova i koja se temelji na zajedničkoj percepciji ponašanja u školi, a pod utjecajem je formalne i neformalne organizacije, osobnosti sudionika i upravljanja školom”(Domović, 2003).

Jurić (prema: Domović, 2003) ističe da se pod školskom klimom podrazumijeva specifičan pečat školskog života koji oblikuju i doživljavaju osobe koje u njemu sudjeluju. Prema istom autoru, temeljna karakteristika školske klime je opis interakcijskih oblika u školi a sama školska klima ostvaruje se na različite načine, ovisno o tome kako sudionici tumače i ostvaruju svoje uloge na osnovu njihovog samostalnog razumijevanja u svezi sa zakonitostima i pravilima ustanova.' Upravo je interakcija važan faktor školske klime pa je stoga Perkinsonova definicija jedna od najčešće korištenih a definiše školsku klimu kao okruženje za učenje stvoreno kroz interakcije i povezanost ljudi, fizičke okoline i psihološke atmosphere (Perkison, 2006.,prema: Velki, Kuterovac, Jagodić i Antunović 2014).

Učenici koji doživljavaju nastavnike kao prijateljski raspoložene i brižne osobe koje se odnose prema njima s uvažanjem češće razvijaju osjećaj pripadanja školi te jačaju pozitivne odnose s ostalim učenicima (Eccles i Roeser, 2006, prema: Smontara, 2008., prema: Vlah, Perger 2014). Kvalitetan odnos učenika prema drugim učenicima obilježava također međusobno poštovanje, pomaganje, prijateljski odnos jednih prema drugima, međusobno slušanje tijekom razgovora kao i uvažavanje mišljenja drugih učenika. Može se reći da se pretpostavke za kvalitetan međuljudski odnos u školi odnose podjednako, kako na odnos učenik – nastavnik tako i na odnos učenik – učenik (Vlah, Perger 2014).

Svaka škola kao organizacija bi trebala uraditi mjere prevencije afirmišući time razvoj pozitivne školske klime koja će podsticati pozitivne vrijednosti u školskom okruženju kroz razvijanje pozitivne psihosocijalne klime u školi; primjere ponašanja i načine rješavanja sukoba koje odrasle osobe daju učenicima; jasno izražen negativan stav prema nasilju; jasno postavljena i predstavljena pravila ponašanja učenika na času, odmoru, prema vršnjacima, mlađim učenicima; učitelj kao model korektnog ponašanja; usmjerenost škole u pridobijanju znanja; da u školi postoje jasna i učenicima poznata pravila u vezi s međusobnim odnosima i ponašanjem; dobra radna disciplina i atmosfera u školi; zainteresiranost škole i nastavnika za međusobne odnose učenika i spremnost da se učenicima pomogne u izgrađivanju dobrih odnosa, navedeno je u UNICEF-ovim materijalima (2004; prema Tomić i sar., 2005; prema: Šuman, 2019).

Dakle, pozitivna, podržavajuća školska klima predstavlja temelj prevencije asocijalnog i agresivnog ponašanja u školskoj zajednici, jer učenici koji doživljavaju školsku klimu kao takvu znatno rjeđe ispoljavaju negativno odstupajuće oblike ponašanja što pokazuju istraživanja i studije ne samo u okruženju nego i šire.

Vršnjačka edukacija u kontekstu prevencije asocijalnog ponašanja

Vršnjačka edukacija je strategija učenja, podučavanja i djelovanja u kojem učenici usvajaju određena znanja o određenoj aktualnoj temi kroz predavanje, radionice, prezentacije od drugih učenika-svojih vršnjaka koji su posebno obučeni te imaju vještine daljeg prenošenja znanja svojim vršnjacima. Osnovna pretpostavka je da će učenici sa većom motivacijom radije prihvatiti informacije i savjete od svojih vršnjaka nego od nastavnika

Efikasnosti vršnjačke edukacije se ogleda u sljedećem:

- vršnjački pristup je efikasniji od drugih metoda,
- vršnjaci su pouzdan izvor informacija mladima,
- vršnjački pristup osnažuje sve uključene (ne samo mlade na koje je ciljano dejstvo već i same vršnjačke edukatore, njihove prijatelje,...),
- vršnjački pristup koristi već utvrđene puteve komunikacije i podrške (druženje, odmori, različite vannastavne aktivnosti, ostavlja prostor za potrebe školskog kurikuluma);
- vršnjaci su uspješniji u širenju informacija nego stručnjaci, jer mladi mogu lako da se identifikuju sa svojim vršnjacima;
- vršnjački edukatori su ujedno i pozitivni modeli ponašanja (role models);
- vršnjački pristup je veoma koristan i za same vršnjačke edukatore (u smislu razvoja njihovih vještina, kompetencija, stavova i navika ponašanja);
- obrazovanje nuđeno putem vršnjaka može biti prihvatljivo kada drugi vidovi obrazovanja nisu;
- vršnjački pristup može biti uspješniji u uključivanju «osetljivih grupa» (hard-to-reach) od drugih, konvencionalnih metoda;

- vršnjaci mogu podsticati učenje stalnim kontaktom i druženjem. (Turner & Shepherd, 1999., <http://www.mrezainkluzija.org/resursi/category/34-prezentacije-sa-petog-regionalnog-sastanka-mreze-podrs.>)

Metodološki pristup vršnjačke edukacije i uticaja se temelji na pretpostavci da su vršnjaci često kredibilniji izvori informacija i utjecaja za adolescente od odraslih, te da mogu doprinijeti promjeni socijalnih normi unutar grupe. U kontekstu prevencije asocijalnog ponašanja, vršnjačka edukacija ne podrazumijeva samo prenošenje informacija, već i modeliranje prosocijalnog ponašanja, pružanje podrške, vršenje pozitivnog pritiska te mirno rješavanje konfliktnih situacija.

Teorijski mehanizmi vršnjačke edukacije

Vršnjačka edukacija deluje kao preventivna strategija putem nekoliko teorijskih mehanizama:

Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1977., prema: Pennington, 1996.) objašnjava kako učenici modelovanjem od vršnjaka mogu usvajati prosocijalne norme ponašanja.

Teorija socijalne podrške (Cohen & Wills, 1985., prema: Lohmeier & Lee, 2011) ističe da podrška vršnjaka pruža zaštitu od stresora i umanjuje verovatnoću pojave problematičnih ponašanja.

Teorija pripadanja školi (McNeely, Nonnemaker, & Blum, 2002., prema: Lohmeier & Lee, 2011) pokazuje da učesnici u programima vršnjačke edukacije razvijaju jači osećaj pripadnosti, što je jedan od najsnažnijih prediktora smanjenja rizičnog ponašanja.

Restorativni pristup (Humphreys, 2019) naglašava da se proces promjene i iscjeljenja odvija iznutra, osnaživanjem samih pojedinaca, umjesto nametanjem rješenja izvana s temeljnim restorativnim načelom da su zajednica i odnosi ključni za rješavanje sukoba i podršku pojedincima. Ovaj pristup povezuje dva ključna koncepta: restorativnu praksu (koja se temelji na obnavljanju odnosa, dijalogu i preuzimanju odgovornosti) i vršnjačko mentorstvo (gdje educirani vršnjaci pružaju podršku drugima)³⁰⁰.

Kroz ove mehanizme, vršnjačka edukacija doprinosi razvoju pozitivne školske klime na sljedeće načine:

Izgradnja pozitivnih socijalnih odnosa: Građenje odnosa poverenja, uvažavanja, podrške i saradnje među učenicima kao i oblikovanje “poželjnog modela” vršnjačke identifikacije u ponašanju i djelovanju.

Oblikovanje grupnih normi, vrijednosti: Uvođenje i promocija prosocijalnih normi i pozitivnih vrijednosti kao prihvatljivih oblika ponašanja i djelovanja među vršnjacima te time sprečavanje nepoželjnog asocijalnog ponašanja među vršnjacima.

Jačanje podrške: Pružanje vidljive podrške za ugrožene grupe ili učenike u riziku.

Unapređenje participacije: Aktivno uključivanje učenika u rešavanje problema zajednice (Cowie & Wallace, 2000).

Efektivnost vršnjačke edukacije

Istraživanja generalno potvrđuju pozitivan uticaj dobro osmišljenih programa vršnjačke edukacije. Meta-analiza (Gaffrey, H., Ttofi, M., Farrington, D., 2011) ukazuje da osmišljeni školski programi protiv nasilja imaju svoju efikasnost u smanjenju počinjenja nasilja te da programi koji su vođeni od strane vršnjaka mogu dovesti do statistički značajnog smanjenja vršnjačke viktimizacije i agresivnog ponašanja.

³⁰⁰ [Sage Video - Healing from the Inside-out: A Restorative Peer Mentoring Model](#)

Pozitivni efekti korištenja vršnjačke edukacije kao modela prevencije vršnjačkog nasilja i asocijalnog ponašanja učenika kroz oblikovanje školske i razredne klime opredjeljene ka pozitivnim podržavajućim vrijednostima uočavaju se kroz smanjenje manifestnih oblika nasilnog ponašanja, unapređenje školske klime oblikovanu kvalitetnijim odnosima u školi, većoj sigurnosti te naučenosti da se traži pomoć podrška sa fokusom na razvoju socio-emocionalnih kompetencija (empatija, komunikacija, načini rješavanja problema, izgradnja samopouzdanja i sl.) ne samo kod vršnjačkih edukatora nego i kod ostalih učenika u školskoj zajednici.

Efektivnost uključivanja vršnjačke edukacije u cjelokupan program zavisi od ključnih faktora: kvalitetne obuke i supervizije, podrške od strane odraslih, integracije programa u širu školsku strategiju i kontinuiteta sprovođenja (SalmiValli, 2014).

Primjena modela vršnjačke edukacije u školskom okruženju

Danas smo svjesni činjenice da odgojno-obrazovni uticaj na djecu predstavlja široku lepezu mogućnosti te da ga ne možemo svesti samo na formalno znanje u učionici dobiveno od strane nastavnika. Odgornost je time veća jer trebamo težiti modelima učenja koji su interesantniji i prihvatljiviji djeci, nešto što čini ugodu učenicima dok uče i djeluju u svom odgojno-obrazovnom okruženju, što njih opisuje, što oni doživljavaju kao svoj lični ishod. Učenici osjećaju uključenim, produktivnim i vrijednim a onda proces učenja kreće sam od sebe dalje.

Da bi smo realizovali našu pedagošku praksu primjenili smo vršnjačku edukaciju kao model učenja i podučavanja u kojem se daje prilika učenicima da usvajaju znanja o određenoj i aktualnoj temi kroz svoja istraživanja materijala, osmišljavanja predavanja i radionice, prezentacije drugim učenicima i od drugih učenika – svojih vršnjaka koji su posebno pripremljeni i imaju razvijene vještine daljeg prenošenja znanja svojim prijateljima .

Senzibilizirati učenike da osjete poteškoću drugih u stanju određene potrebe, da djeluju u skladu sa svojim mogućnostima i na taj način da podrže svoje prijatelje, da razvijaju napredne vještine i kompetencije kao i da daju svoj lični odgovor na određena pitanja i probleme je nešto što se razvija kroz vršnjačku edukaciju tokom cijele školske godine .

Na ovakav način djelujemo i na prevenciju vršnjačkog nasilja te drugih oblika asocijalnog ponašanja kod učenika i cilj nam je da se učenici osjećaju prihvaćeno i sigurno u porodici, u školi, u društvu. Tim vršnjačkih edukatora primjenjuje pozitivne oblike ponašanja i učenja u školi i daje primjer suradnje, podrške i promjene prvenstveno u svom međusobnom ponašanju ali i u svojoj razrednoj zajednici.

Primjer pedagoške prakse uz korištenje modela vršnjačke edukacije

Prvi korak je planiranje programa „**Budimo bolji ljudi- učimo znati, činiti, zajedno živjeti i biti**“ kroz Godišnji plan i program rada škole (poglavlje manifestacije, saradnja sa drugim institucijama iz lokalne zajednice, kroz preventivne programe i Akcioni plan prevencije vršnjačkog nasilja) te kroz rad program odjeljske zajednice (jedan sat u toku mjeseca posvećen međusobnoj vršnjačkoj poduci iz predmeta koji su tom odjeljenju delegiraju učenici).

Planiranje se mora usredsrediti na ono ko smo mi, šta zastupamo, koje su naše vrijednosti, koja je naša vizija (Adižes, 2001).

Drugi korak formiranje Tima vršnjačkih edukatora na nivou škole, učenici zainteresirani za rad na sebi, za rad sa drugim učenicima kao i dodatni rad u slobodno vrijeme. Tim vršnjačkih edukatora je mješovita skupina učenika koji imaju interesovanje za dodatni rad, koji imaju ideje ali i *učenici koji su imali odstupanja u svom ponašanju kao i učenici koji su bili u nekoj vrsti*

međusobnog sukoba i konflikta. Tim je mjesto gdje ćemo zajedno učiti o svojim razlikama, slabostima, snagama i prihvatiti ih.

Treći korak planiranje rada po mjesecima sa fokusom na temi koja obilježava mjesec i načinom realizacije. Članovi Tima vršnjačkih edukatora odabiru aktivnosti po mjesecima za koje smatraju da su važne za prezentaciju učenicima te da će biti prihvaćene od strane učenika. Oni daju inicijativu i prave svoj program.

Svaka planirana aktivnost zahtjeva kvalitetnu pripremu i realizaciju, istraživanje i prikupljanje informacije o temi, osmišljavanje i pravljenje materijala, međusobna saradnja-zajednički rad, kreativni rad, prezentacije, vježbanje javnog nastupa, osmišljavanje radio emisija te usmjereno korištenja slobodnog vremena i ostajanja u školi i nakon redovnog nastavnog procesa.

Vršnjačka edukacija je dala svoj odgovor te oblikovala je pozitivnu i produktivnu školsku klimu. Uočeno je da učenici sami detektuju probleme i potrebe u svojoj školskoj zajednici. Razvijaju svoje mišljenje i stav prema određenoj pojavi te osmišljavaju koji su najbolji načini da se određena problematika približi drugim učenicima, vršnjacima kako bi ih zainteresirali za učešće. Rado učestvuju u aktivnostima, svoje slobodno vrijeme provode na osmišljavanju i realizaciji tema (ostaju u školi i poslije nastave te mnoge dijelove aktivnosti realizuju u kućama dogovarajući radeći u parovima).

Postaju odgovorniji prema sebi, ali i svojim prijateljima, kao i prema delegiranim zadacima, samouvjereniji su.

Smanjuje se prostor za nasilne i incidentne situacije (odmah se reaguje i ne dozvoljavaju da se problem sakrije nego žele kroz komunikaciju da dođu do rješenja problema). Upravljaaju konfliktim situacijama a ne dozvoljavaju da iste upravljaju njima.

Nastoje prevazići određena međusobna neslaganja (a dešavaju se u svakom dijelu procesa) i spremni su oko toga razgovarati.

Šire krug prijateljstva kroz upoznavanja sa svim učenicima u školskoj zgradi. Kroz konkretnu međusobnu komunikaciju ruše određene predrasude i grade mostove povjerenja, suradnje i uvažavanja drugog i drugačijeg (sposobnosti, interesovanja, ličnost, vjera, nacionalnost).

Prepoznaju i imenuju promjenu kod sebe (posebno učenici koji su imali sklonost ka asocijalnom ponašanju) te tako šire pozitivnu promjenu i u svom odjeljenju.

Vizija koju pratimo je „*Uključi mene da mijenjam sebe, svoju školsku zajednicu a time i svijet,*„.

Zaključak

Živimo u vremenu stalnih i brzih promjena. Škola kao odgojno – obrazovna zajednica ne može djelovati izolovano već inkluzivno, a to između ostalog znači da se i od školske zajednice očekuje promišljanje te adekvatan odgovor na izazove okoline, nove problemske situacije i nastale promjene u društvu kao i uticaj svega toga na učenike i njihov psiho-fizički razvoj, interesovanja te motiviranost za usvajanjem novih znanja, vještina, navika i sposobnosti. Takođe, suočeni smo i sa složenim društvenim nasljeđem, tradicionalnim i kulturološkim okvirima koji imaju uticaj na moguću reprodukciju nasilnih obrazaca ponašanja što nas obavezuje da tragamo za modelima koji prostor, odnosno školsku zajednicu pretvara u snažan i siguran preventivni faktor. Ovo zahtijeva prelazak sa sporadičnih, projekatno orijentisanih aktivnosti na dugoročnu, sistemsku i cjelovitu strategiju. Osnov takve strategije leži u namjernom građenju pozitivne, inkluzivne i dijalogom vođene školske klime koja jasno komunicira da nasilje i asocijalno ponašanje nije prihvatljivo. Vršnjačka edukacija može da predstavlja moćnu i autentičnu strategiju za izgradnju pozitivne školske klime sa ciljem prevencije nasilja i asocijalnog ponašanja te da podstiče razvoj građanskih i socijalnih kompetencija kod učenika, pripremajući ih za odgovorno delovanje u društvu. Njen uticaj proizilazi iz jedinstvene sposobnosti da

deluje na nivou vršnjačkih odnosa i grupnih normi, gde tradicionalne intervencije odraslih često imaju ograničen domet. Da bi vršnjačka edukacija kao model prevencije vršnjačkog i asocijalnog ponašanja imala svoj potpuni potencijal potrebno ju je integrisati u širu školsku politiku prevencije, kao dio cjelovite strategije a ne kao izolovanu aktivnost uz osiguranu kvalitetnu, kontinuiranu edukaciju i superviziju za učenike, vršnjačke edukatore te podršku cijele školske zajednice. Vršnjačka edukacija, kada je sistematično primenjena, ne samo da doprinosi bezbjednijem i podržavajućem školskom okruženju, već i podstiče razvoj građanskih i socijalnih kompetencija kod učenika, pripremajući ih za odgovorno djelovanje u društvu.

Literatura

1. Adižes, L. (2001). Težnja ka top formi. Novi Sad: Adižes.
2. Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2005). Socijalna psihologija. Zagreb: Mate d.o.o
3. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice Hall.
4. Bojanović, R. (2004). Psihologija međuljudskih odnosa. Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju.
5. Cohen, J., McCabe, L., & Pickeral, T. (2009). School climate: Research, policy, practice, and teacher education. *Teachers College Record*, 111(1), 180-213.
<https://www.researchgate.net/publication/364855663> Peer Support in Action From Bystanding to Standing by (04.02.2026)
6. Cohen, Sh., Wills, T. A. (1985). Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis.
<https://www.researchgate.net/publication/239787465>
_A_school_connectedness_scale_for_use_with_adolescents (13.02.2026.)
7. Chung-Hall, J., Craig, W., & Pepler, D. (2021). A meta-analysis of peer-led interventions for reducing school bullying. *Aggression and Violent Behavior*.
https://www.researchgate.net/publication/265492729_Bullying_Interventions_and_The_Role_of_Adults (17.02.2026)
8. Cowie, H. (2019). Peer support as an intervention to counteract school bullying: Listen to the children. *Children & Society*, 33(2), 138-150.
https://www.researchgate.net/publication/227679169_Peer_Support_as_an_Intervention_to_Counteract_School_Bullying_Listen_to_the_ChildrenPDF (17.02.2026)
9. Cowie, H., & Wallace, P. (2000). *Peer support in action: From bystanding to standing by*. SAGE.
https://www.researchgate.net/publication/364855663_Peer_Support_in_Action_From_Bystanding_to_Standing_by (17.02.2026)
10. Domović, V. (2003). Školsko ozračje i učinkovitost škole. Jastrebarsko: Naklada Slap
11. Gaffney, H., Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2021). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying perpetration and victimization: An updated systematic review and meta-analysis.
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8356322/> (17.02.2026)
12. Glasser, W. (1999). Nastavnik u kvalitetnoj školi. Zagreb: Educa.
13. Humphreys, M. (2019). Healing from the inside-out: a restorative peer mentoring model. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781529705133> (16.02.2026)
14. Lohmeier, H. J. & Lee, S. (2011). A school connectedness scale for use with adolescents.
https://www.researchgate.net/publication/239787465_A_school_connectedness_scale_for_use_with_adolescents (13.02.2026.)
15. McNeely, C. A., Nonemaker, J. M., & Blum, R. W. (2002). Promoting school connectedness: Evidence from the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Journal of School Health*, 72(4).
https://www.researchgate.net/publication/11342242_promoting_school_connectedness_evidence_from_national_longitudinal_study_of_adolescent_health/ (04.02.2026)
16. Pennington, D. C. (1997). Osnove socijalne psihologije. Zagreb: Naklada Slap
17. Pužić, S., Baranović, B., Doolan, K. (2011). Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 49(3 (191), 335-358.
<https://hrcak.srce.hr/file/118713> (10.02.2026)

18. SalmiValli, C. (2014). Participant roles in bullying: How can peer bystanders be utilized in interventions? *Theory Into Practice*, 53(4), 286-292.
https://www.researchgate.net/publication/271623426_Participant_Roles_in_Bullying_How_Can_Peer_Bystanders_Be_Utilized_in_Interventions (18.02.2026)
19. Šuman, M. (2019). Agresivnost i vršnjačko nasilje kod učenika u osnovnim školama. Sarajevo: Infohaus
20. Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., & Higgins-D'Alessandro, A. (2013). A review of school climate research. *Review of Educational Research*, 83(3), 357-385.
<https://www.scribd.com/document/690969393/thapa-cohen-guffey-and-higgins-dallesandro-2013> (03.02.2026)
21. Tomić, R. (2005). Poremećaji u ponašanju kod djece i mladih. Tuzla: OFF-SET
22. Velki, T., Antunović, A. (2014). „Razvoj i validacija hrvatskog upitnika školske klime za učenike. *Suvremena psihologija*, 17(2), 151-165. <https://hrcak.srce.hr/file/214500> (10.02.2026.)
23. Vlah, N., Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 22(1), 1-25 <https://hrcak.srce.hr/file/195886> (09.02.2026)
24. Wang, M. T., & Degol, J. L. (2016). School climate: A review of the construct, measurement, and impact on student outcomes. *Educational Psychology Review*, 28(2), 315-352.
https://www.researchgate.net/publication/286944806_school_climate_a_review_of_the_construct_measurement_and_impact_on_student_outcomes (04.02.2026)

THE IMPACT OF PEER EDUCATION ON A POSITIVE SCHOOL CLIMATE AND PREVENTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN SCHOOL

Assoc.Prof.Dr.sci. Šejla Džanan
Third Primary School Bugojno
International University Travnik

Summary

The paper explores the role of peer education in preventing aggressive behavior in schools. Aggressive behavior, which includes peer violence, discrimination, exclusion, and other forms of socially unacceptable conduct, represents a serious problem in educational institutions worldwide, with negative consequences for students' mental health, academic success, and social development. Peer education can represent one of the strategies for preventing aggressive behavior among students in the school environment through designed educational activities that will affirm and model positive values in the school, thereby reducing the space for supporting aggressive, deviant, and antisocial forms of behavior among students. The paper systematizes current knowledge on the effectiveness of various models, identifies key factors, and presents the mechanisms through which peer education contributes to strengthening a positive school climate as a significant protective factor for reducing aggression, victimization, and exclusion of students. The methodological approach is based on a review of relevant literature, empirical research, and presentations of the practical application of peer education in schools as an example of good pedagogical practice. The results indicate that well-designed peer education programs lead to a significant improvement in social cohesion, a reduction in aggressive and discriminatory behaviors, and a strengthening of the sense of safety and belonging in school. However, long-term effectiveness depends on the careful selection and training of peer educators, adult support, institutional support, and continuous monitoring. It is concluded that the integration of peer education into the systemic prevention of antisocial behavior is an excellent strategy for creating a school as a supportive and inclusive community.

Keywords: *peer education, school climate, prevention, aggressive behavior, social-emotional learning*

INSTITUCIONALNI DOPRINOS EVROPSKE UNIJE BORBI PROTIV DJEČIJE ZAVISNOSTI OD UPOTREBE PAMETNIH TELEFONA U DRŽAVAMA ČLANICAMA

prof. dr Manja Đurić Džakić
vanredni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka³⁰¹

Apstrakt: Rad istražuje odgovor institucija Evropske unije na proces digitalne transformacije savremenog društva koji, uporedo s radikalnim inovacijama i nebrojenim mogućnostima, generiše niz sistemskih izazova s dalekosežnim posljedicama po najranjivije, djecu. Kroz tehnologiju, djeca dobijaju pristup obrazovnim alatima, informacijama i platformama koje unapređuju njihova znanja i vještine. Prepoznajući ovu ozbiljnost, Evropska unija je intenzivirala regulatorne i strateške napore u cilju suzbijanja negativnih posljedica digitalizacije, identifikujući kritične tačke ugroženosti kao što su kontinuirana izloženost neprimjerenim sadržajima i sistematično narušavanje privatnosti korisnika. Posebno zabrinjavajuću dimenziju predstavljaju fenomeni onlajn uznemiravanja i socijalne izolacije, koji su u kombinaciji s patološkom zavisnošću od ekrana poznatom kao screen addiction direktno povezani s pogoršanjem mentalnog zdravlja mlađe populacije. Pametni telefoni su danas sastavni dio života djece. Oni nude širok spektar mogućnosti za učenje, istraživanje, informisanje i interakciju sa drugima. Međutim, povećano prisustvo u digitalnom svijetu izlaže djecu brojnim rizicima, pri čemu se sve veći broj djece ne odvajava od svojih telefona što dovodi do zavisnosti od određenih digitalnih usluga, štetnih efekata prekomjernog vremena provedenog pred ekranom i korištenja društvenih mreža koje iskorištavaju ranjivost djece s jedinim ciljem da što duže privuku njihovu pažnju. Države članice Evropske unije, poput Francuske i Švedske, uvele su zabranu korištenja mobilnih telefona tokom školskih časova kako bi smanjile zavisnost. Zavisnost od pametnih telefona uključuje nemogućnost kontrole trajanja onlajn aktivnosti, zanemarivanje drugih obaveza ili aktivnosti u korist interakcije sa ekranom. Uočavajući promjene i opasnosti do kojih je dovela upotreba pametnih telefona kod djece evropske institucije su donijele nove propise kako bi pronašle rješenja koja štite mentalno zdravlje djece prisiljavajući platforme da razvijaju etičke i poštene digitalne proizvode i usluge. Mjere institucija Evropske unije uključuju niz regulativa poput Zakona o digitalnim uslugama (DSA) kao i različite propise koji su usmjereni na tzv. zavisni dizajn u aplikacijama.

Ključne riječi: Zavisnost od ekrana, maloljetnici, institucije EU, digitalne usluge;

UVOD

Evropska unija se poslednjih deceniju transformisala iz pasivnog posmatrača tržišnih kretanja u proaktivnog kreatora normativnih standarda. Ova regulatorna evolucija direktan je odgovor na kompleksne socio-tehničke izazove koje nameće dominacija sistemski važnih onlajn platformi, eksponencijalni porast povreda privatnosti podataka, te pojava hibridnih prijetnji poput dezinformacija i govora mržnje.

³⁰¹ manja.djuric@fpn.unibl.org

Dosadašnji pristup, zasnovan na ograničenoj odgovornosti posrednika, ustupio je mjesto rigoroznom pravnom okviru. Unija je prepoznala da asimetrija moći između multinacionalnih tehnoloških korporacija i država članica zahtijeva centralizovanu i uniformnu primjenu pravila kako bi se očuvao digitalni suverenitet i zaštitila osnovna prava građana. Novi regulatorni okvir počiva na tri fundamentalna akta koji adresiraju različite aspekte digitalne ekonomije:

- Zakon o digitalnim uslugama (DSA) se odnosi na redefinisane odgovornosti onlajn posrednika, uvodeći stroge protokole za moderaciju sadržaja i transparentnost algoritamskih sistema.
- Zakon o digitalnim tržištima (DMA) za cilj ima suzbijanje monopolističkog ponašanja tzv. "čuvara kapija" (gatekeepers), promovirajući interoperabilnost i fer tržišnu utakmicu.
- Zakon o vještačkoj inteligenciji (AIA) predstavlja prvi sveobuhvatan pravni instrument koji klasifikuje sisteme vještačke inteligencije prema nivou rizika, uspostavljajući etičke i bezbjednosne standarde za razvoj i primjenu ovih tehnologija (Krivokapić i Muftić, 2025, str.40).

AKT O DIGITALNIM USLUGAMA EVROPSKE UNIJE

Akt o digitalnim uslugama tj. Uredba Evropske unije eng. (Digital Services Act – DSA) je osnovni regulatorni okvir Evropske unije koji se počeo primjenjivati od 2024. godine a usmjeren je na modernizaciju pravila o pružanju digitalnih usluga. Primarni cilj ovog pravnog akta je uspostavljanje sigurnijeg onlajn okruženja, s posebnim naglaskom na zaštitu fundamentalnih prava korisnika, prvenstveno maloljetnika, te suzbijanje širenja ilegalnog sadržaja i sistemskih rizika.

Ova uredba uvodi asimetrične obaveze za pružaoce usluga posredovanja, razlikujući ih prema veličini i uticaju. Poseban fokus je stavljen na velike onlajn platforme poput Instagrama, Snapchata, TikToka, YouTuba i velike onlajn pretraživače npr. Google zbog njihovog značajnog društvenog i ekonomskog uticaja. Akt o digitalnim uslugama je zasnovan na zaštiti prava proklamovanih Poveljom o osnovnim pravima EU, uključujući: princip najboljeg interesa djeteta (član 24. Povelje), pravo na slobodu izražavanja i informisanja te zaštitu ličnih podataka i pravo na nediskriminaciju.

Centralna odredba za zaštitu maloljetnika je član 28. Uredbe prema kojem platforme dostupne maloljetnicima moraju implementirati visok nivo privatnosti, sigurnosti i zaštite. Ključni elementi obuhvataju: procjenu i smanjenje rizika (čl. 34 i 35). Svake godine, velike onlajn platforme i pretraživači moraju identifikovati i procijeniti potencijalne onlajn rizike za djecu i mlade koji koriste njihove usluge koji proizlaze iz dizajna ili funkcionisanja njihovih usluga. To uključuje analizu negativnih efekata na fizičko i mentalno zdravlje, kao i uticaj algoritamskih sistema na razvoj zavisnosti. Član 28. Uredbe eksplicitno zabranjuje prikazivanje oglasa zasnovanih na profilisanju maloljetnika kada pružalac usluga sa razumnom sigurnošću zna da je korisnik maloljetan. Uredba zabranjuje dizajn koji obmanjuju korisnike ili narušava njihovu autonomiju prilikom donošenja odluka. U članu 28. piše da onlajn platforme koje mogu koristiti maloljetnici moraju obezbijediti da njihove usluge nude visok nivo privatnosti, sigurnosti i zaštite mladim korisnicima.

Uredba zahtijeva da opšti uslovi korištenja budu transparentni i prilagođeni ciljnoj grupi. Prema članu 14., informacije moraju biti pružene na razumljiv način, omogućavajući maloljetnicima da spoznaju pravne posljedice pristanka na uslugu. Dodatno, član 45. podstiče izradu Kodeksa ponašanja za dizajn prilagođen uzrastu, koji služi kao instrument samoregulacije pod kontrolom Evropske komisije.

Sprovođenje pravila obezbijeđeno je putem stroge institucionalne kontrole. Evropska komisija posjeduje direktna istražna ovlašćenja nad najvećim platformama, dok su države članice Evropske unije imenovale koordinate digitalnih usluga. Kazne su rigorozne: subjekti koji krše odredbe Akta o digitalnim uslugama podliježu novčanim kaznama do 6% njihovog ukupnog godišnjeg svjetskog prometa.

Akt o digitalnim uslugama transformiše digitalnu paradigmu iz reaktivne u proaktivnu. Obavezujući platforme na zaštitu privatnosti i zabranom ciljanog oglašavanja maloljetnicima, EU uspostavlja globalni standard u regulaciji digitalnog prostora, balansirajući između tehnološke inovacije i imperativa zaštite najosjetljivije grupe korisnika, djece. (Regulation (EU) 2022/2065)

DJECA U DIGITALNOM OKRUŽENJU

Savremena tehnološka dostignuća proizvode uređaje koji doprinose konzumiranju dosade (Branković i Mikanović, 2017. str.120). Pojedinci asocijalno ponašanje i počinju ispoljavati kada ih obuzme dosada. Dosadu je posebno teško prebroditi u situaciji kada je pojedinac obuzet apatijom. Otuda se mladi često i prepuštaju aktivnostima koje ne zahtijevaju posebnu koncentraciju i adekvatnu reakciju. Zato mladima prema Brankoviću i Mikanoviću i treba ponuditi različite aktivnosti u slobodnom vremenu, jer su one preduslov ne samo za sadržajnije slobodno vrijeme već i za aktivnije uključivanje mladih u kreiranje vlastitog slobodnog vremena. Somer prema Beleslin (Pribiše v Beleslin, 2011.) je uočio da je djetinjstvo danasnje djece suštinski drugačije od djetinjstva koje su imali njihovi roditelji kad su bili djeca. Prelazak iz industrijskog u visokotehnologizovano i informatičko društvo u kratkom vremenskom periodu (u odnosu na ljudski vijek) ima vidljive i ubrzane promjene u načinima na koji ljudi žive, u uslovima svakodnevnog života, razonode i poslovanja, stilova života, načina zajedničkog življenja. Djeca se nigdje ne mogu tako savršeno osloboditi svog pravog identiteta i uvući u tuđu ulogu kao u sajberprostoru. Ako govorimo o pojavama kao što su sajber kriminal (kriminal na internetu), digitalne huškačke kampanje, flejmovanje tj. agresivni polemički komentari, vrijeđanje, digitalno šikaniranje, digitalno proganjanje čini se da oni na internetu poprimaju razmjere poplave, koja daleko prevazilazi našu moć uobrazilje u svakodnevnom životu (Kacer, 2019. str.142). U okvirima paradigme medijatzizovanog društva, medijska pismenost se ne interpretira isključivo kao tehnička vještina, već kao epistemološki alat za kritičku evaluaciju stvarnosti. Razvijanje kompetencija za evaluaciju medijskih narativa neraskidivo je povezano sa razumijevanjem medijske logike, odnosno načina na koji tehnološki okviri i organizacione prakse oblikuju finalni informacioni proizvod tj. razumijevanje načina na koji mediji funkcionišu.

„Pod medijskom pismenošću podrazumevamo okvir za pristupanje, analizu, procenu i kreiranje medijskih poruka u različitim formama, počevši od štampe, preko videa, do interneta. Medijska pismenost gradi razumevanje o ulozi medija u društvu, kao i suštinske veštine istraživanja i samoizražavanja građana u demokratiji.“(Kecman, 2023. str.32). Uočljiva je samouvjerenost s kojom djeca koriste svoje aparate: barataju novim aplikacijama i novim uređajima s lakoćom, kao da koriste tehnologiju već godinama. Nama, koji smo odrastali u vrijeme dok je tehnologija dolazila u paketu sa uputstvom za korišćenje to izgleda zastrašujuće. Pa ipak, to što im dobro ide korišćenje aparata, ne znači da sve znaju. Kada je riječ o samoj tehnologiji, djeca mogu znati svašta: na primjer, znaju da je veoma lako na internetu lagati o svojim godinama, da je lako kreirati više naloga, razumiju da aktivnosti malog broja djece u njihovom razredu prate baš svi, a da neku drugu djecu ne prati niko, (Hajtner, 2019. str.41). Djeca ne znaju kako da izađu na kraj s vršnjačkim konfliktima, ne znaju kako da se ponašaju u grupama na aplikacijama, ne poznaju dovoljno postavke privatnosti, ne znaju kako funkcioniše tehnologija, nesvjesni su kakav trag podataka ostavljaju za sobom i ne znaju kako da pravilno koriste aplikacije.

POSLEDICE PREKOMJERNE UPOTREBE TELEFONA KOD DJECE

U savremenom radnom okruženju, fenomen stalnog prekidanja pažnje direktno se reflektuje na pad opšte produktivnosti. Prema istraživanjima agencije Basex, procenjuje se da se u SAD-u prosečno 28% radnog vremena troši na aktivnosti koje nisu povezane sa primarnim zadacima, poput

privatne komunikacije i neselektivnog korišćenja interneta. Dodatnih 15% vremena konzumira često neefikasna potraga za informacijama. Ovakva fragmentacija pažnje ne rezultira samo ekonomskim gubicima, već dovodi do kognitivnog zasićenja koje onemogućava duboki rad (deep work). Paradoksalno, težnja ka simultanom obavljanju više zadataka (multitasking) u digitalnom okruženju često vodi ka kontraproduktivnosti i degradaciji kvaliteta izvršenih zadataka (Kacer, 2019. str.142). Tehnološke promjene mijenjaju i način recepcije teksta, dajući prednost brzini i fragmentarnosti u odnosu na analitičku dubinu. Ketrin Hejlis (N. Katherine Hayles), profesorka sa Univerziteta Djuk, ukazuje na narastajući otpor mlađih generacija prema linearnom čitanju cjelovitih tekstova. U svijetu gdje dominira hipertekstualnost, čitanje knjige u cjelini često se doživljava kao anahron i neefikasan proces. Umesto toga, razvija se model „strateškog skeniranja”, gdje se traže isključivo relevantni pasusi. Ovakav pristup, iako funkcionalan za brzo prikupljanje informacija, ugrožava razvoj sposobnosti za kompleksnu tekstualnu analizu i dugotrajnu koncentraciju, pretvarajući čitaoca u pasivnog konzumenta fragmenata.

Digitalno nasilje je svaki oblik nasilja koje nastaje upotrebom digitalnih tehnologija. Može se odvijati na društvenim mrežama, aplikacijama za razmjenu poruka, gejming platformama i mobilnim telefonima (Klipa, 2023. str.43). To je ponašanje koje se ponavlja i koje ima cilj da uplaši, naljuti ili osramoti osobe koje su napadnute. Cilj digitalnog nasilja je da se druga osoba uznemiri, povrijedi, ponizi i da joj se nanese šteta. Primjeri digitalnog nasilja obuhvataju: širenje glasina i laži o nekoj osobi, objavljivanje lažnih optužbi o drugoj osobi na profilima društvenih mreža, blogovima itd., objavljivanje nećijih kompromitujućih fotografija na društvenim mrežama, snimanje i distribucija slika, poruka i materijala seksualnog sadržaja-pornografija, nedozvoljeno saopštavanje tuđih privatnih informacija, slanje prijetnji preko platforme za razmjenu poruka, slanje neželjenih, zlobnih, drskih poruka, podsticanje mržnje po različitim osnovama, lažno predstavljanje, uzimanje tuđeg identiteta, slanje neprikladnih poruka u tuđe ime, ruganje ili zadirkivanje, formiranje hejterskih grupa, uznemiravanje telefonskim pozivima, promjena ili krađa lozinki, slanje virusa, neprimjereno komentarisanje tuđih slika, poruka na profilima i blogovima.

Savremeni trendovi ukazuju na značajnu prevalenciju prekomjernog vremena provedenog pred ekranima (engl. screen time), pri čemu statistički podaci pokazuju da dječija populacija školske dobi učestalo premašuje klinički preporučenu granicu od dva sata dnevno (Nett, 2025, str. 7). Ovakva digitalna prezasićenost korelira sa širokim spektrom loših ishoda, koji obuhvataju narušavanje fizičkog zdravlja i degradaciju socioemocionalnog funkcionisanja.

U oblasti psihopatologije, poremećaj igranja internet igara (Internet Gaming Disorder) zvanično je obuhvaćen najnovijom verzijom Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-11). Iako problematično, korištenje pametnih telefona i društvenih mreža, još uvijek nema formalni status kliničkog poremećaja. Empirijska istraživanja ukazuju na zabrinjavajuće stope prevalencije. One variraju između 5% i 25% u zavisnosti od primijenjenih dijagnostičkih kriterijuma, uz primjetnu kulturološku varijabilnost: od 14% u individualističkim do 31% u kolektivističkim društvima.

Paralelno sa digitalnom ekspanzijom, u evropskom obrazovnom prostoru evidentan je trend regresije rezultata na PISA testovima, primarno u osnovnim vještinama kao što su matematika, čitanje i prirodne nauke. Nakon porasta korištenja digitalnih uređaja sa značajnim povećanjem vremena provedenog pred ekranima tokom pandemije COVID-19, neke zemlje poput Francuske i Danske su sada preduzele aktivne mjere, poput zabrane pametnih telefona tokom nastave u školi, vjerujući da će to poboljšati učenje i akademski uspjeh učenika (Nett, 2025. p.20). Ovakve intervencije su zasnovane na hipotezi da redukcija digitalnih distraktora direktno doprinosi optimizaciji kognitivnih procesa i poboljšanju akademskog uspjeha.

Jedan od ključnih psiholoških korelata prekomjerne upotrebe telefona kod djece je emocionalna disregulacija. Istraživanja sugerišu da se digitalni uređaji često koriste kao eksterni regulatori afekta, posebno u ranoj razvojnoj dobi. Roditeljska praksa korištenja tehnologije kao alata

za umirenje djeteta (engl. digital pacifier) može inhibirati razvoj intrinzičnih strategija za upravljanje emocijama. Dijete koristi digitalni medij kao mehanizam suočavanja (coping mechanism) sa neprijatnim afektom. Korištenje ekrana onemogućava usvajanje zdravijih kognitivno-bihevioralnih strategija. Nedostatak alternativnih vještina produbljuje emocionalnu nestabilnost, što rezultira još intenzivnijim oslanjanjem na digitalne sadržaje. Ovakav obrazac ponašanja klasifikuje se kao disfunkcionalan pristup adaptaciji, gdje ekran služi kao loš supstitut za autentičnu emocionalnu regulaciju, čime se dugoročno narušava psihološki integritet mlade osobe.

Pametni telefoni su se brzo transformisali iz pukih komunikacijskih uređaja u nezamjenjive alate ugrađene u svakodnevni život, posebno među mlađim generacijama. Nedavne studije pokazuju da se prosječna dnevna upotreba pametnih telefona značajno povećala u posljednjoj deceniji. Na primjer, u mnogim zemljama mladi u prosjeku provode između 3 i 5 sati dnevno aktivno koristeći svoje pametne telefone, a neki izvještaji ukazuju na čak i veću upotrebu među tinejdžerima (Giansanti, 2025. p.2).

Pored fizičkih posljedica, problematično korištenje pametnih telefona povezano je s psihološkim i bihevioralnim problemima, uključujući povećanje osjećaja usamljenosti, anksioznosti i depresije, kao i obrasce pretjeranog i kompulsivnog korištenja pametnih telefona koji podsjećaju na bihevioralnu zavisnost.

Screen Time se odnosi na ukupno vrijeme koje djeca provode pred malim ekranima. Prema preporukama stručnjaka djeca mlađa od dvije godine ne bi uopšte trebala koristiti male ekrane, a do polaska u školu to vrijeme bi trebalo biti maksimalno sat vremena, uz aktivnu uključenost roditelja (Đapić i Bagarić, 2020. str.48). Prema preporukama Američke akademije pedijatara djeca do dvije godine uopšte ne bi trebala biti izložena malim ekranima, u dobi od 18 do 24 mjeseca uz odabrani i visokokvalitetni program, ograničeno konzumiran s odraslom osobom. Iako se ranije preporučivalo da do polaska u školu djeca provode maksimalno dva sata dnevno uz male ekrane, po smjernicama iz 2016. godine taj se broj smanjio na maksimalno jedan sat dnevno uz stalnu uključenost roditelja. Također se naglašava važnost uvođenja pravila oko ukupnog vremena koje dijete provodi pred malim ekranima, vrijeme (u danu) kada se koriste mali ekrani, koji mali ekrani i koji sadržaji se koriste.

Đapić i Bagarić su u istraživanju sprovedenom u Hrvatskoj došli do rezultata koji upućuju na značajnu prisutnost elektronskih uređaja u okruženju u kojem odrastaju djeca predškolske dobi. Rezultati pokazuju da su djeca od najmlađe dobi vrlo aktivna u korištenju savremenih tehnologija, a ne samo pasivni primaoci (Đapić i Bagarić, 2020).

Školske politike o mobilnim telefonima privukle su mnogo pažnje istraživača i edukatora zbog svojih potencijalnih uticaja na učenje i dobrobit učenika. U sveobuhvatnom pregledu dokazi iz 26 recenziranih empirijskih studija o ograničenjima mobilnih telefona u školama, jasno dokumentuju kriterijume uključivanja i isključivanja i pružaju potpunu listu procijenjenih studija. Autori izvještavaju o dvosmislenim nalazima u vezi s akademskim rezultatima: neke studije dokumentiraju dobitke posebno za učenike s niskim rezultatima i niskim socioekonomskim statusom u skladu sa smanjenim ometanjima u učionici, dok druge ne nalaze značajne efekte. To sugerise da je efikasnost zabrane korištenja telefona u velikoj mjeri zavisna od konteksta, potencijalno pod uticajem strogoće sprovođenja i osnovnih nivoa korištenja uređaja u školi (Rau, 2025. p.10).

Krajem 2025. godine, većina država članica EU implementirala je ili planira implementirati neki oblik ograničenja korištenja mobilnih telefona u školama. Takve mjere kreću se od potpunih zabrana tokom školskog dana (Austrija, Belgija, Kipar, Francuska, Mađarska, Portugal, Slovenija), što često uključuje obavezno prikupljanje uređaja, do ograničenja samo u učionici (Holandija, Rumunija, Slovačka). Neke zemlje (Bugarska, Švedska) prelaze sa savjetodavnih okvira na pravno obavezujuća pravila. Dominantni model u Evropi je „uslovno ograničenje“, gdje su uređaji zabranjeni, ali su odobreni za medicinske potrebe ili za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama (European Commission, 2026. p.7). Zabrane pametnih telefona ne utiču na sve učenike podjednako. Studije

slučaja pokazuju da zabrane mobilnih telefona mogu djelovati na većinu učenika koji su već angažovani, ali često ne uspijevaju riješiti osnovne uzroke ometanja kod manjine s već postojećim izazovima u ponašanju, emocionalnim ili socio-ekonomskim izazovima. Za ove učenike, uklanjanje uređaja ne rješava odmah ometajuće ponašanje (European Commission, 2026. p.8).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Analiza fenomena prekomjerne upotrebe interneta i dinamike posjedovanja digitalnih uređaja od strane djece ukazuje na to da se fokus naučnog i društvenog diskursa pomjerio s pitanja fizičkog pristupa tehnologiji na pitanje sposobnosti regulacije njene upotrebe. Umjesto pukog kvantifikovanja vremena provedenog pred ekranom, istraživanje potvrđuje važnost Grifitsovog modela od šest osnovnih komponenti zavisničkog ponašanja na internetu (istaknutost- koliko misli o internetu dominiraju životom osobe, promjena raspoloženja- subjektivna iskustva pod uticajem aktivnosti, tolerancija – ljudi trebaju provoditi više vremena na internetu da bi postigli isti efekat, simptomi odvikavanja - negativni osjećaji i emocije, koji slijede nakon prestanka aktivnosti, interpersonalni sukob - uglavnom s onima u bliskim društvenim odnosima ili intrapersonalni sukob koji se javlja isključivo u vlastitom umu pojedinca i recidiv - gdje pokušavaju smanjiti količinu korištenja interneta i ne uspijevaju. Zanimljivo je istraživanje koje pokazuje da djeca iz niskih socioekonomskih grupa imaju najmanje dvostruko veću vjerovatnoću da posjeduju pametni telefon nego djeca iz visokih socioekonomskih grupa u Belgiji, Francuskoj, Irskoj i Španiji. Ovaj fenomen, često opisan kao novi digitalni jaz, ukazuje na značajnu promjenu u dinamici digitalne nejednakosti. Dok se nekadašnji jaz odnosio na fizički pristup tehnologiji, savremena istraživanja fokusiraju se na modalitete upotrebe i pedagoško upravljanje ekranima. Ovaj rezultat se poklapa s nekoliko studija koje sugerišu da djeca manje obrazovanih roditelja imaju veću vjerovatnoću da dobiju pametni telefon u ranijoj dobi i da ga intenzivno koriste (OECD, 2025. p.48). Ove studije ističu da je socijalna nerazvijenost sada manje povezana s nedostatkom pristupa pametnim telefonima, a više s nedostatkom sposobnosti upravljanja a ponekad i ograničavanja njihove upotrebe. Rano nabavljanje pametnog telefona povezano je s rastućom samostalnošću, poput samostalnog povratka kući iz škole, i željom roditelja da njihova djeca ne budu društveno isključena od strane njihovih vršnjaka. Za Evropsku uniju zaštita djece na internetu predstavlja prioritetnu oblast, kombinujući zakonsku regulativu, strateške programe i direktnu podršku roditeljima i djeci. Borba protiv digitalne zavisnosti nije usmjerena samo na restrikciju, već na izgradnju digitalne otpornosti.

LITERATURA

1. Branković, D., Mikanović, B. (2017). Vaspitanje i slobodno vrijeme, Banja Luka: Filozofski fakultet.
2. European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, Crêteur, S., Dunajeva, J., Frydman, B., Berg Mulvik, I. et al., Mobile phone bans in schools across the EU – ENESET analytical report, Publications Office of the European Union, 2026, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/2403181>
3. Giansanti, D. (2025). Smartphone Addiction in Youth: A Narrative Review of Systematic Evidence and Emerging Strategies. *Psychiatry Int.* 6, 118. <https://doi.org/10.3390/psychiatryint6040118>
4. Hajtner, D. (2019). Deca digitalnog doba – kako pomoći deci da žive (i prežive) u digitalnom dobu, Beograd: Finesa.
5. Kacer, K. (2019). *Sajber Psihologija*, Beograd: Laguna.
6. Kecman, V. (2023). *Medijska pismenost i kritičko mišljenje*, Beograd: CLIO.
7. Klipa, Đ. (2023). *Digitalna bezbednost dece i mladih na internetu – zaštita privatnosti i sprečavanje digitalnog nasilja*, Beograd: Visoka škola socijalnog rada.

8. Krivokapić, Đ., Muftić, N. (2025). *Zakon o digitalnim uslugama EU: izazovi i perspektive za Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Zapadni Balkan*, Beograd: Strani pravni zivot 70(1):39.
9. Nett, K. (2025). *Screen Time and Educational Outcomes of Children and Adolescents: A complex, multifaceted relationship*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
10. OECD (2025), *How's Life for Children in the Digital Age?*, Paris:OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/0854b900-en>.
11. Pribišeč Beleslin, T. (2011). *Kompjuterska iskustva dece*, Banja Luka: Filozofski fakultet.
12. Rau, T. (2025). *Mobile devices and children's development: The case for school restrictions*, Pontificia Universidad Católica de Chile and IZA, Inter-American Development Bank Department of Research.
13. Roje Đapić, M., Selak Bagarić, E. (2020). *Mala djeca pred malim ekranima: Hrvatska u odnosu na Europu i svijet*, Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju, Vol. 161. No. 1-2.
14. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065>
15. Smahel, D., Helsper, E., Green, L., Kalmus, V., Blinka, L., Ólafsson, K. (2012) *Excessive internet use among European children*, London: London School of Economics and Political Science.

INSTITUTIONAL CONTRIBUTION OF THE EUROPEAN UNION TO THE FIGHT AGAINST CHILD ADDICTION FROM THE USE OF SMARTPHONES IN MEMBER STATES

Abstract: *The paper investigates the response of the institutions of the European Union to the process of digital transformation of modern society, which, along with radical innovations and countless opportunities, generates a series of systemic challenges with far-reaching consequences for the most vulnerable, children. Through technology, children gain access to educational tools, information and platforms that improve their knowledge and skills. Recognizing this seriousness, the European Union has intensified regulatory and strategic efforts in order to combat the negative consequences of digitalization, identifying critical points of vulnerability such as continuous exposure to inappropriate content and systematic violation of user privacy. A particularly worrisome dimension is represented by the phenomena of online harassment and social isolation, which, in combination with the pathological dependence on the screen known as screen addiction, are directly related to the deterioration of the mental health of the younger population. Smartphones are an integral part of children's lives today. They offer a wide range of opportunities for learning, research, information and interaction with others. However, the increased presence in the digital world exposes children to numerous risks, with an increasing number of children not separating from their phones, which leads to addiction to certain digital services, the harmful effects of excessive time spent in front of the screen and the use of social networks that take advantage of children's vulnerability with the sole aim of attracting their attention as long as possible. European Union member states, such as France and Sweden, have banned the use of mobile phones during school hours to reduce addiction. Addiction to smartphones includes the inability to control the duration of online activities, neglecting other obligations or activities in favor of interacting with the screen. Noticing the changes and dangers brought about by the use of smartphones among children, European institutions have enacted new regulations to find solutions that protect children's mental health by forcing platforms to develop ethical and honest digital products and services. The measures of the institutions of the European Union include a number of regulations such as the Digital Services Act (DSA) as well as various regulations aimed at the so-called dependent design in applications.*

Keywords: *Screen addiction, minors, EU institutions, digital services*

RAZVIJANJE KOMPETENCIJA NENASILNOG RJEŠAVANJA SUKOB KOD UČENIKA NIŽIH RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE

dr.sc. Ivana Jovanović, doc
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru³⁰²

dr. sc. Anita Imre, izv.prof.
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru³⁰³

dr. sc. Nikolina Knezović, doc.
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru³⁰⁴

Sažetak: Vođenje razreda može biti izazovno ukoliko su učenici skloni sukobima. Svrha istraživanja bila je ostvariti ozračje u kojem učenici na prihvatljiv način rješavaju međusobne sukobe. Cilj rada bio je kroz akcijsko istraživanje kod učenika nižih razreda osnovne škole razvijati kompetencije nenasilnog rješavanja s ukoba. Sustavno i organizirano uvođenje promjena kod učenika razvile su svijest o važnosti nenasilne komunikacije i nenasilnog rješavanja sukoba. Rezultat provedenih akcija ogleda se u učestalijom korištenju vještina nenasilnog rješavanja sukoba.

Ključne riječi: suradnja, akcijsko istraživanje u školi, kompetencije nenasilnog rješavanja sukoba

UVOD

Sukob možemo definirati kao neslaganje između dvaju ili više sudionika u odnosu, o određenom problemu i načinu njegova rješenja. Sukob ili konflikt sastavni je dio života i normalna je pojava. U međusobnoj interakciji, osobe dolaze u sukobe zbog različitog percipiranja stvarnosti, odnosno zbog razlika u mišljenju, očekivanjima, shvaćanju dužnosti i obveza, motivima, ulogama koje pojedinci obavljaju, vrijednostima i stavovima (Brajša, 1993). Sukobi su sastavni dio obiteljskih, prijateljskih, partnerskih i poslovnih odnosa. U nastojanju da škole preuzmu aktivnu ulogu u uvođenju promjena kroz primjenu akcijskih istraživanja (Bognar, 2006;180) u ovom radu predstavljeno je istraživanje provedeno u drugom razredu osnovne škole. Kod učenika se nastojalo osvijestiti koliko su tolerancija, prihvaćanje, suradnja, kreativno razmišljanje, kontrola emocija i jasno izražavanje želja i potreba, važni za stjecanje kompetencije koju nazivamo *nenasilno rješavanje sukoba*.

VRSTE SUKOB

Sukobe možemo podijeliti prema različitim kriterijima. U nastavku je prikazana tablica s pojedinim vrstama sukoba.

³⁰² ivana.jovanovic@fpmoz.sum.ba

³⁰³ anita.imre@fpmoz.sum.ba

³⁰⁴ nikolina.knezovic@fpmoz.sum.ba

Tablica 1. Vrste sukoba prema odabranim kriterijima

Kriteriji	Vrste sukoba
Posljedice koje izazivaju određeni sukobi	• <i>funkcionalni</i> (konstruktivni) • <i>disfunkcionalni</i> (destruktivni)
Razlozi/predmeti sukoba	• <i>kognitivni</i> (sadržajni, strukturni) • <i>afektivni</i> (osobni, socijalni, emocionalni)
Razine sukoba	• <i>intrapersonalni</i> (sukob uloga kojeg pojedinac osjeća sam u sebi) • <i>interpersonalni</i> (najčešći oblik sukoba) • <i>intragrupni</i> (može biti sukob uloga, sukob rezultata ili sukob interakcija) • <i>intergrupni</i> (između različitih grupa, organizacijskih jedinica ili dijelova poduzeća) • <i>intraorganizacijski</i> (sukobi unutar organizacije koji utječu na njezino sveukupno funkcioniranje) • <i>interorganizacijski</i> (sukobi između organizacija uslijed međusobne konkurencije ili neispunjavanja dogovorenih obveza)

Interpersonalni sukobi najčešći su oblici sukoba. Prema Glasseru (2000), interpersonalni sukobi nastaju zbog motiva koji uzrokuju neprihvatljivo ponašanje. Ti motivi su toliko jaki da ih često ne možemo promijeniti ili utjecati na njih. Konfliktna situacija je zapravo sukob potreba jedne i druge strane. Ne postoji sukob ljudi, nego njihovih potreba. Problem imaju i jedna i druga strana jer jedno od njih svojim ponašanjem onemogućuje drugome zadovoljenje njegove potrebe. U vezi s takvim situacijama, najozbiljniji sukobi proizlaze iz naših pokušaja da kontroliramo druge koji ne žele prihvatiti našu kontrolu, jer ono što mi želimo njih ne zadovoljava.

Uzroci sukoba

Prema Cujzek i sur. (2008), uzroci sukoba mogu biti različiti:

- razlika u percepciji problema,
- nezadovoljavanje potreba (vanjske i unutarnje prepreke),
- razlika u sustavima vrijednosti,
- razlika u ciljevima i interesima,
- rivalstvo,
- nesigurnost,
- otpor prema promjenama,
- konfuzija uloga,
- težnja za identitetom,
- siromašna komunikacija ili pomanjkanje komunikacije.

Načini rješavanja sukoba

Sukob je sastavni dio čovjekova života, nešto što nije moguće izbjeći. Težište nije u sprječavanju sukoba, već u učenju konstruktivnih načina njihova rješavanja. Ipak, nisu svi načini rješavanja sukoba poželjni niti konstruktivni. Neki od njih će, naprotiv, samo produbiti sukob. Prema Weeks. D. (2000) postoje pogrešni i konstruktivni načini rješavanja sukoba.

Nekonstruktivni načini rješavanja sukoba

Pokoravanje

Cilj pokoravatelja je ostvariti pobjedu, poraziti protivnika i dokazati da je u pravu. Ovakav oblik sukoba je „borba za pobjedu“ (npr. brakorazvodna parnica, sukob na radnom mjestu i sl.). Nedostatak ove metode je to što se na ovakav način stvara obrazac u kojem je moć uočljiva i koristi se na destruktivan način. Dominantna strana koristi moć i prednost, te stvara nezdrave odnose. Jedna strana kontrolira drugu. „Gubitnik“ je nužan, pa se stvara želja za osvetom.

Izbjegavanje

Jedna ili obje strane prave se da sukoba nema, nadajući se da će sukob nestati sam od sebe. Često je to strategija ljudi kojima nedostaje samopouzdanja ili je prisutan strah da će njihova borba za prava biti percipirana kao neprijateljsko ponašanje. Nedostatak ove metode je izbjegavanje sukoba. Uskraćujemo si mogućnost osobnog rasta i razvoja. Izbjegavanje samo odlaže sukob, koji kasnije može biti i gori. Izbjegavanjem sukoba frustracije postaju sve veće, često se grade i stavovi na pogrešnim i neprovjerenim pretpostavkama, što pojačava sukob.

Cjenkanje

Nikako nije dobar način rješavanja sukoba, jer se ne postiže trajno ni djelotvorno rješenje. Ovim načinom, na duge staze se uglavnom uništavaju odnosi.

Krpanje ili pristup brzih rješenja

Ovakvim pristupom sukob ne prestaje, nego se traže nove prilike za njegovo izbijanje (npr. sukob dvojice kolega na poslu rješava se različitim radnim vremenom, razmještanjem stolova i sl.). Nedostatak ove metode jest taj što se stvara dojam da su osnovni problemi odstranjeni dok su u stvari prava pitanja ostala nerazjašnjena. Obje strane u sukobu ostaju pri svojem i čvrsto se drže svojih stajališta. Oslabljuje sve strane jer ne razvija proces u komunikaciji koji bi mogao biti djelotvoran ubuduće.

Igranje uloga

Svaka osoba ima različite uloge u svom životu (kao zaposlenici, članovi obitelji...). Kad su u sukobu, ljudi se često skrivaju iza svojih uloga. Društvo svakoj ulozi daje određeni status, moć i prava, te očekivanja, no ta podjela često nije pravedna. Umjesto da se u rješavanju sukoba ponašamo kao čovjek prema čovjeku, mi se ponašamo kao učitelj prema učeniku, šef prema zaposleniku itd. Nedostatak ove metode je to što se mogu ustaliti nepravedni odnosi i sustavi. Osobama nižeg socijalnog statusa se onemogućuje da sudjeluju u rješavanju sukoba. Broj mogućih rješenja je ograničen, pa se često stvaraju neprijateljski odnosi.

Svrha sukoba je pružanje mogućnosti da se naši problemi i nezadovoljene potrebe iznesu na svjetlo dana. Time prihvaćamo sukob, te nakon što preispitamo ozbiljnost sukoba, njegovo trajanje, cilj, utjecaj na okolinu, u konačnici doprinosimo međusobnom razumijevanju. Izbjegavanje sukoba ne rješava sukob, već povećava napetost u međuljudskim odnosima. Ipak, pogrešno je shvaćati da je svrha sukoba promjena druge osobe ili prisiljavanje druge osobe na jednak pogled na problem.

Konstruktivni načini rješavanja sukoba

Borba ZA odnos

Borba za odnos temeljni je stav pozitivnog sukoba. Cilj je sukoba unaprijediti odnos, a ne boriti se protiv osobe s kojom smo u sukobu. Potrebno je usmjeriti se na zajednički problem koji imamo s tom osobom. Time smo već donijeli odluku o zajedničkoj borbi za dobar odnos.

Usmjeravanje na glavni predmet razmirice

Važno je u sukob ne unositi stare sukobe i uvrede. Tako se udaljavamo od glavne teme i mogućnosti pozitivnog rješenja.

Imenovanje osjećaja, neoptuživanje

Vrijedanje i omalovažavanje partnera, otežat će tijek razmirice. Umjesto optuživanja potrebno je govoriti o osjećajima i biti što konkretniji (izbjegavati uopćavanja kao nikad, uvijek, svi, neki). Govorimo o tome kako se osjećamo prije, za vrijeme i nakon razmirice. Ako se osoba osjeća bolje nakon razmirice i kaže to na glas, atmosfera će sigurno biti opuštenija.

Slušanje suprotstavljene strane

Važno je dati osobi priliku da ispravi ili objasni svoje postupke i riječi kojima nas je povrijedila. U svojem obrazloženju treba biti jasan i kratak, a partneru dati dovoljno vremena da govori bez upadica i prekidanja. Važno je *slušati* partnera, a ne smišljati odgovor i propustiti čuti nešto bitno.

Isticanje pozitivnih osjećaja

Ne smijemo zaboraviti istaknuti pozitivne osjećaje.

Smiren govor

Treba govoriti prirodno i polako, a ne visokim tonom. Visok ton djeluje napadački. Također, osobu s kojom smo u sukobu treba gledati u oči.

Odgoda razgovora

Ako se osjetimo preumornima, ili je situacija prenapeta, dobro je odgoditi razgovor uz određivanje vremena kada će se on nastaviti. U tom slučaju motiv ne bi smio biti izbjegavanje sukoba.

Donošenje zajedničkih zaključaka

Kod završetka rasprave, dobro je donijeti neke zajedničke odluke u vezi budućeg ponašanja i djelovanja. Smatramo li da je problem rješiv ili ne? Može li nam netko pomoći? Ako je problem nerješiv, kako izbjeći nove, možda veće probleme?

Sukob bez pobjednika i gubitnika

Ako se borimo za odnos, onda nema pobjednika ili gubitnika jer tako odnos gubi.

Konstruktivan način rješavanja sukoba sastoji se od: otvorenog razmatranja problema, aktivnog traženja rješenja, izbjegavanja provokacija (npr. vrijeđanje), da osobe zaista slušaju jedne druge, da postoji prilika za uzajamni doprinos, da nema povlačenja, da su problemi riješeni i donesene odluke.

Ključ za rješavanje sukoba je razviti pozitivnu strategiju kojom se u situaciji sukoba neće razviti eskalacija sukoba. Komunikacija je osnova svakog pozitivnog rješavanja sukoba. Važno je prepoznati da imamo dar govora zbog razgovora i dogovora.

Prema Cujzek i sur. (2008) postoje **4 aspekta poruke** koju šaljemo drugima u procesu komunikacije, a na koje treba obratiti pažnju:

Sadržaj (o čemu želimo nekoga informirati),

Samootkrivanje (što tom porukom otkrivamo o sebi),

Odnos (za koga tu osobu smatramo, stav prema toj osobi),

Utjecaj (na što želimo osobu tom porukom potaknuti).

Ako se, nakon što smo pokušali riješiti sukob, utvrdi da postojeći problem nema rješenja, potrebno je naći način kako živjeti sa problemom. Takvu odluku donosimo svjesno. Odlučujemo se ne žaliti na postojeći problem, te da nećemo preuzeti ulogu mučenika.

Kada sukob ne možemo riješiti sami, potrebno je uključiti posrednika. Posrednik ili medijator je treća osoba koja u sukobu ne zauzima strane i ne nudi svoja rješenja, već omogućuje uvjete da sukobljene strane pronađu rješenje.

Cujzek i sur. (2008) ističu kako je medijacija potrebna ukoliko jedna ili više strana:

- nijeće svaku odgovornost za nastali sukob ili krivnju prebacuje na drugoga,
- ne može priznati ili imenovati svoje osjećaje,
- ne može slušati bez prekidanja,
- iskrivljuje ili manipulira onim što sugovornik kaže,
- ima vidne znakove ozbiljne depresivnosti, straha, prisilnih misli, ponaša se neuračunljivo,
- pod utjecajem je psihoaktivnih sredstava, u pijanom stanju ili pod utjecajem droga ili drugih sredstava ovisnosti.

ŠTO SU SOCIJALNE VJEŠTINE?

Socijalne vještine su naučeni oblici ponašanja nužni za uspješno društveno funkcioniranje. To su verbalna i neverbalna ponašanja koja su društveno prihvaćena i izazivaju pozitivne reakcije drugih ljudi. Uče se od najranijeg djetinjstva u obitelji promatranjem, imitacijom, metodom pokušaja i

pogrešaka. S vremenom se utvrđuju ili mijenjaju pod utjecajem vršnjaka, vrtića, škole, radnog okruženja i sl.

Smatra se da je osoba socijalno vješta kada je sposobna ostvariti svoje potrebe, prava i želje bez ograničavanja potreba, prava i želja drugih osoba tj. kada je sposobna komunicirati i rješavati nesuglasice uz poštivanje osobnosti i različitosti drugoga. „Na osobnom planu socijalne vještine pridonose uspostavljanju uspješnijih odnosa s okruženjem i većem osobnom zadovoljstvu.“ (Ajduković i Pečnik 1993 str. 13.)

Značenje sukoba u razvoju djeteta

Pojam *sukob* i *nasilje* nisu istovjetni pojmovi. Do sukoba dolazi zbog razilaženja u mišljenjima, stavovima, očekivanjima, željama, no sukobi nisu nužno negativna pojava. Oni ne narušavaju dostojanstvo osoba koje su u sukobu. Dostojanstvo narušava isključivo nasilje u sukobu.

Također je potrebno razlikovati *borbenost* od *nasilja*. Borbenost je prema potpuno normalna ljudska osobina pomoću koje se borimo za svoja prava, ideje i poštovanje. Za razliku od nasilja, borbenost nije destruktivna, ne ponižava „protivnika“ i ne narušava fizički i moralni integritet osobe. Bez borbenosti nismo se sposobni nositi ni sa sukobima koji su sastavni dio života u zajednici. „Lakše je izabrati bijeg iz nepoželjne situacije, podređivanje, kompromis ili nasilje.“ (Bagić i sur. 1994 str. 14.)

Sukobi među vršnjacima redovna su pojava, naročito u razdoblju između treće i šeste godine kada dijete razvija svoje ja. Dijete u tom razdoblju ima naglašenu potrebu da bude priznato, primijećeno i poštovano. Upravo zbog toga se često suprostavlja i govori ne, što je uzrok čestih sukoba sa okolinom, a naročito vršnjacima. Srećom, sukobi među vršnjacima najčešće se kanaliziraju kroz dječju igru. Tako Piaget smatra da kroz igru djeca nadomještaju „fizički materijal socijalnim materijalom“. Umjesto fizičkog sukobljavanja, potrebu za priznanjem i poštovanjem traže na prihvatljiviji način, kroz sportove, igre i natjecanja.

„Sukob među djecom je zbiljski i nužan, te ga ne treba podcjenjivati i interpretirati isključivo negativno. Konfliktni odnosi s vršnjacima stimuliraju razvoj dječje ličnosti. Svoju **individualnost** dijete stječe eksperimentirajući s odnosima u socijalnoj sredini. Kad dijete postane članom društva, sukobi su sve rjeđi. No, bitno je naglasiti kako djeca mogu naučiti kako živjeti sa sukobom i riješiti ga na pozitivan način.“ (Bagić i sur. 1994 str. 15.)

Poticanje suradnje

Kod usvajanja nenasilnih obrazaca rješavanja sukoba jako je važno da su djeca upućena na suradničke odnose. Zajedništvo i suradnja temelj su funkcioniranja svakog društva i jako je važno da se djeca uče suradnji i zajedništvu, ponajprije kroz igru i učenje. U školskom sustavu često smo svjedoci postojanja konkurentnosti i natjecateljskog duha među vršnjacima, umjesto zajedništva, suradnje i timskog rada. Učitelji bi svakako trebali raditi na promjeni spomenute paradigme, potičući razvoj vještina suradnje. Kada djeca koja kroz igru i učenje surađuju sa svojim vršnjacima imaju veći osjećaj prihvaćenosti od strane svojih vršnjaka, pokazuju višu razinu samopoštovanja i imaju razvijenije socijalne vještine, a sve to od presudne je važnosti za usvajanje nenasilnih modela rješavanja sukoba.

Tijek učenja nenasilnog rješavanja sukoba kroz strukturirano učenje i grupnu interakciju

Učenje socijalnih vještina bazirano na grupnom radu, s članovima različite dobi i s različitim problemima vezanim za odnose s okolinom, naziva se strukturirano učenje socijalnih vještina. Ovim pristupom, članovi grupe, kroz određeni vremenski period usvajaju unaprijed definirani sadržaj koji unaprjeđuje njihovo socijalno ponašanje. Kroz takvo učenje socijalnih vještina, pojedinci zamjenjuju postojeće, nepoželjne oblike ponašanja novim, poželjnim oblicima, što u konačnici rezultira kvalitetnijim odnosima i većem osjećaju zadovoljstva.

Jedna od vještina kojoj se pridaje poseban značaj je i vještina konstruktivnog i nenasilnog rješavanja sukoba. Ova vještina temelji se na usvajanju i integriranju većeg broja specifičnih socijalnih

vještina. Neke od njih su: aktivno slušanje, slobodno izražavanje vlastitih osjećaja, želja i potreba, razmatranje različitih načina rješavanja sukoba, pregovaranje i sl.

METODOLOGIJA

Prema Reason-u (Bognar, 2006, str. 182), akcijsko istraživanje podrazumijeva aktivno sudjelovanje svih sudionika, a istraživanje se ne provodi na ljudima već s ljudima. Upravo je model akcijskog istraživanja primijenjen u ovom radu. Akcijsko istraživanje pruža mogućnost proučavanja i poboljšavanja vlastite prakse.

U svrhu prikupljanja podataka vođen je istraživački dnevnik sa bilješkama o iskustvima istraživača, prijedlozima, razmišljanjima, ciljevima i njihovim ostvarenostima. Dnevnik je dostupan na zahtjev, dok su dijelovi predstavljeni u samom radu.

Kontekst akcijskog istraživanja

Akcijsko istraživanje na temu „Nenasilno rješavanje sukoba“ provedeno je u jednoj splitskoj osnovnoj školi u drugom razredu.

Razred je pohađao 21 učenik, od toga 6 djevojčica i 15 dječaka. U razredu je bila jedna djevojčica s posebnim potrebama, koja je imala asistenta u nastavi (praktičar koji je provodio akcijsko istraživanje). Razred je bio nešto zahtjevniji za rad jer je u razredu bilo dosta razigrane i živahnije djece. Izazovno je bilo na duži period održavati disciplinu i pažnju svih učenika. Učiteljica je svojom kompetentnošću, velikom nadarenošću i neprocjenjivim iskustvom vješto balansirala između toplog pristupa punog podrške i razumijevanja i strožeg pristupa kojim se nastojalo jasno odrediti granice. Učiteljica razreda bila je i kritički prijatelj samog istraživanja.

Problem i plan akcijskog istraživanja

Nakon dvogodišnjeg promatranja učenika razreda, zaključili smo kako učenici uglavnom nisu skloni nasilnim ispadima. Kroz razdoblje promatranja bilo je svega nekoliko delikatnih situacija, koje su se uglavnom događale u žaru igre. Zahvaljujući pedagoškoj umješnosti učiteljice, problemi bi se jako brzo i uspješno rješavali. Ozbiljnijih problema i nasilnog ponašanja u tom razredu do tada u pravilu nije bilo, ali pokazivanja nasilja, poput vrijeđanja i ruganja ipak bili nerijetka pojava. Djecu trebamo učiti da su i vrijeđanje i ruganje također vidovi nasilja i da je ponašanje kojim činimo nešto protiv volje druge osobe, također, nasilje. Kroz provedeno akcijsko istraživanje nastojalo se učenike educirati o tome što su sukobi, kako do njih dolazi i kako ih rješavati na konstruktivan i prihvatljiv način.

Cilj akcijskog istraživanja:

- Postići kod učenika usvajanje kompetencije nenasilnog rješavanja sukoba i razvijanje nenasilne komunikacije.

Kriteriji za procjenu uspješnosti istraživanja su:

- Učenici razumiju što je sukob,
- Učenici primjenjuju nenasilno rješavanje sukoba,
- Učenici međusobno surađuju,
- Učenici primjenjuju tehnike komuniciranja za nenasilno rješavanje sukoba kako za vrijeme nastave, tako i izvan nastave.

Pregled provedenih radionica nalazi se u Tablici 2. gdje su navedeni nazivi radionica, nazivi aktivnosti provedenih u sklopu istraživanja, datumi održavanja i cilj pojedine radionice.

Tablica 2. Plan provedbe aktivnosti u sklopu radionica

Radionica	Aktivnosti	Trajanje	Cilj radionice
1. radionica „Svi smo različiti i pripadamo različitim skupinama“ (4.5.2021.)	• Anonimna anketa • Upoznavanje s pravilima ponašanja • Grupiranje u prostoru • Kojem jatu pripadam • Evaluacija	jedan školski sat	Osvijestiti kod učenika činjenicu da smo svi različiti i da pripadamo različitim skupinama, ali da svi jednako vrijedimo.
2. radionica „Sukob“ (11.5.2021.)	• Uvod u pojam sukob • Sukob i nasilje • Video o nenasilnom rješavanju sukoba • Evaluacija	jedan školski sat	Upoznati učenike s pojmovima “sukob” i “nasilje”
3. radionica „Nenasilno rješavanje sukoba“ (18.5.2021.)	• Priča „Gladno pile“ • Jezik žirafe i zmije • „Dva tvrdoglava magarca“ • Zajedničko crtanje • Evaluacija	dva školska sata	Ukazati na važnost kreativnog razmišljanja kod rješavanja sukoba. Upoznati učenike s pristupima u rješavanju sukoba. Ukazati na važnost suradnje.
4. radionica „Nenasilno rješavanje sukoba u pet koraka“ (28.5.2021.)	• Priča „Bumbar“ • Igrokaz „Naranča“ • Evaluacija	jedan školski sat	Ukazati na važnost kontrole emocija i smirivanje uz jasno izražavanje želja i potreba.
5. radionica „Učenje kroz igru uloga“ (1.6.2021.)	• Igrokaz (Agresija) • Igrokaz (Isključivanje) • Igrokaz (Vlasništvo) • Evaluacija	jedan školski sat	Kroz igru uloga učenike poučiti o prihvatljivom i neprihvatljivom ponašanju u situacijama u kojima se javlja agresija, isključivanje, otuđivanje stvari i sl.
6. radionica (Učenje kroz igru uloga) (8.6.2021.)	• Igrokaz (Ruganje) • Igrokaz (Zadirkivanje) • Igrokaz (Socijalni pritisak) • Evaluacija	jedan školski sat	Kroz igru uloga učenike poučiti o prihvatljivom i neprihvatljivom ponašanju u situacijama u kojima se javlja ruganje, zadirkivanje i socijalni pritisak.

Prije početka akcijskoga istraživanja, roditelji učenika upoznati su s ciljevima istraživanja te su zamoljeni za pisani pristanak za fotografiranje i snimanje učeničkih aktivnosti u odgojnim aktivnostima. Svi roditelji su potpisali zahtjev i na taj način omogućili neometano provođenje istraživanja. Radionice u sklopu akcijskog istraživanja provedene su u razdoblju od 4. svibnja do 8. lipnja 2021.g. u ukupnom trajanju od 6 školskih sati. Radionice su održane na satu razrednika i satu likovne kulture. Tijekom istraživanja korišteni su sljedeći postupci prikupljanja podataka: *anketni upitnik* (proveden na početku i na kraju istraživanja kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri rašireno nasilje u drugom razredu i koliko su radionice bile učinkovite, *neformalni konverzijski intervju* (tijekom svih radionica), *sudjelujuće promatranje* (redovito vođenje istraživačkog dnevnika), *kratka evaluacija* (dobivanje povratnih informacija o svakoj održanoj radionici), *fotografije i učeničke radove* (radni listići, materijali), a kao nastavno sredstvo korištena je *multimedija* (ppt prezentacije o nasilju).

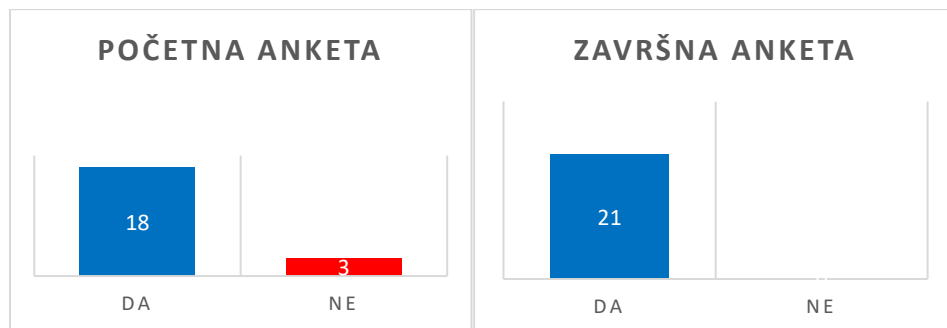
REZULTATI I RASPRAVA

Osim anketnih rezultata, napredak u načinu razmišljanja i ponašanju učenika bio je vidljiv i tijekom provođenja samih radionica, u učionici i izvan nje. Primijećeno je kako su učenici više vodili računa jedni o drugima, više surađivali i kao da su htjeli ostaviti dobar dojam i dokazati da sve što su čuli na radionicama razumiju i mogu provesti u djelo. Ponosno bi se pohvalili učiteljici kada bi neke svoje sukobe uspjeli mirno i bez svađe riješiti. Kada bi se učenici našli u konfliktnim situacijama, učiteljica bi ih samo podsjetila na radionice u kojima su sudjelovali. Jako brzo bi shvatili kako u određenoj situaciji treba postupiti.

U nastavku je prikazana usporedba odgovora početne i završne ankete.

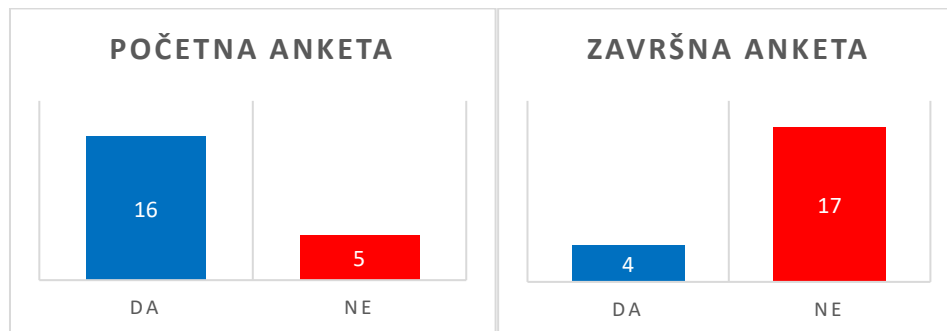
Mogu li djeca sama rješavati sukobe?

Slika 1. Usporedba rezultata početne i završne ankete

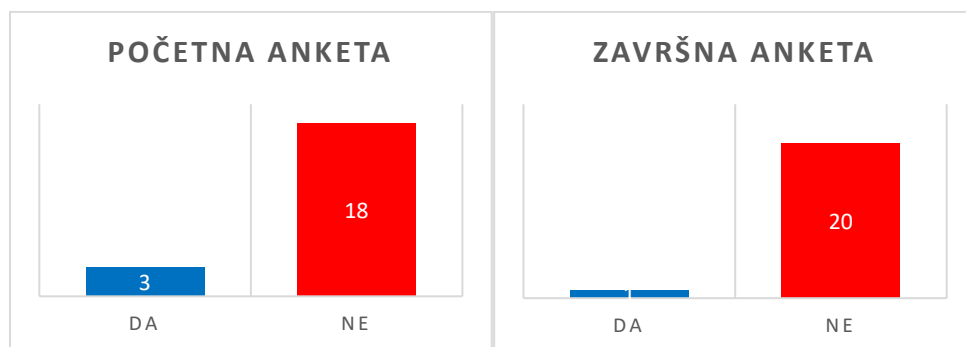
Loše je imati sukobe.

Slika 2. Usporedba rezultata početne i završne ankete

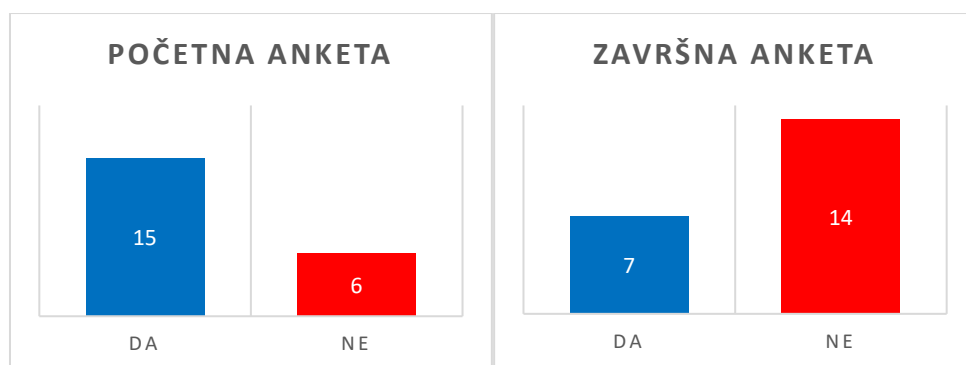
Tko je jači, određuje rješenje sukoba.

Slika 3. Usporedba rezultata početne i završne ankete

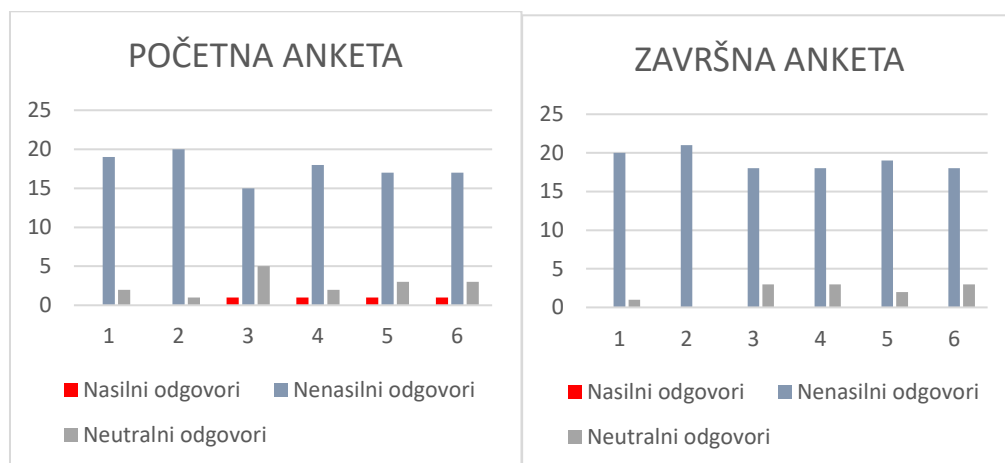
Sukob se ne može riješiti, ako želimo suprotne stvari.

Slika 4. Usporedba rezultata početne i završne ankete

Odabir nasilnog, nenasilnog ili neutralnog ponašanja u konkretnim situacijama

Slika 5. Usporedba rezultata ankete s prve i šeste radionice

Uspoređujući rezultate ponovljenih anketa dobili smo sljedeće rezultate:

Putem prvog anketnog pitanja nastojali smo ustanoviti smatraju li učenici da im u rješavanju sukoba treba pomoć odraslih ili su sposobni sami rješavati svoje sukobe. Rezultati pokazuju da učenici većinom smatraju kako su sposobni sami rješavati svoje sukobe. Nakon provedenih radionica, svi učenici 2. razreda smatrali su kako mogu sami rješavati sukobe, bez intervencije odraslih. Potom smo drugim pitanjem pokušali saznati kako percipiraju pojam "sukob", tj. vide li sukob isključivo u

negativnom kontekstu. Prije provedenih radionica, većina učenika je smatrala kako je sukob nešto negativno, dok je se stav učenika nakon provedenih radionica drastično promijenio. Većina je odgovorila kako sukob nije nužno loš. Rezultat pripisujemo provođenju radionica. Na treće je pitanje većina učenika, na početku i na kraju odgovorilo kako rješenje sukoba ne određuje onaj koji je "jači". Nakon odrađenih radionica, samo je jedan učenik smatrao kako onaj "jači" određuje rješenje sukoba, dok ih je na početku s takvim odgovorom bilo više. Prije radionica, većina ih je smatrala kako se sukob ne može razriješiti ako sukobljene strane žele suprotne stvari, dok je većinski stav nakon radionica promijenjen u stav kojim se smatra da se sukobi mogu razriješiti iako sukobljene strane ponekad žele sasvim suprotne stvari. Smatramo da su i u navedenom aspektu radionice bile od velike koristi i doprinijele su izmijenjenim stavovima. Kroz pitanja ankete nastojalo se utvrditi kako bi djeca reagirala u navedenim "delikatnim situacijama". Kompariranje rezultata početne i završne ankete pokazuje napredak, iako je većina djece i u početnoj anketi odabrala nenasilno ponašanje. U drugoj anketi vidljiv je nešto veći broj nenasilnih i neutralnih odgovora dok nasilnih odgovora uopće nije bilo.

Zaključak

Akcijska istraživanja su područje u ekspanziji koje privlači značajnu pažnju u području odgoja i obrazovanja (Cohen i sur. 2007). Smatrajući kako istraživanja trebaju unaprijediti praksu, provedeno istraživanje za cilj je imalo upravo poboljšanje na lokalnoj razini. Kako je istraživanje provedeno zajedno s učenicim nižih razreda osnovne škole, u samom provođenju učinjene su neke prilagodbe, poput pojednostavljivanja popunjavanja upitnika, predočavanja pojmova „nasilja“ i sl. Rezultat provedenog istraživanja bio je usvajanje stavova i vrijednosti vezanih za vještine nenasilnog rješavanja sukoba od najranije osnovnoškolske dobi, te posupno uvođenje tehnika modifikacije ponašanja učenika u konfliktnim situacijama koja su nakon provedenog istraživanja primjenjivane od strane učenika. Završna anketa upućuje na zaključak kako učenici razumiju što je sukob, primjenjuju tehnike nenasilnog rješavanja sukoba i tehnike nenasilne komunikacije za vrijeme i nakon nastave te međusobno surađuju.

Literatura

- Ajduković, Pećnik (1993). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea
- Arvaj, Kersten, Taslidžić-Herman. *Nenasilje počinje sa mnom. Radionice za rad s djecom i mladima*. Osijek: Studio HS internet d.o.o.
- Bagić, Bognar, Uzelac (1994). *Budimo prijatelji. Priručnik odgoja za nenasilje i suradnju: Pedagoške radionice za djecu od 6 do 14 godina*. Zagreb: Slon
- Bognar, B. (2006). *Akcijska istraživanja u školi*. Osijek: Filozofski fakultet
- Brajša (1993). *Pedagoška komunikologija: Razgovor, problemi i konflikti u školi*. Zagreb: Školske novine
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K., (2007). *Metode istraživanja u obazovanju. Jastrebarsko*, Naklada Slap (Prijevod petog izdanja)
- Cujzek-Semov, Kos (2008). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Izvor: http://obiteljskicentar-kzz.hr teme/02/nenasilno_rjesavanje_sukoba.html , Datum preuzimanja: 20.10.2015.
- Glasser W. (2000). *Teorija izbora*. Zagreb: Alinea
- Weeks, D. (2000). *Osam najvažnijih koraka u rješavanju sukoba*. Osijek: Sunce

DEVELOPING NON-VIOLENT CONFLICT RESOLUTION COMPETENCES IN LOWER GRADES OF ELEMENTARY SCHOOL

Summary: Classroom management can be challenging if students are prone to conflict. The purpose of the research was to create an atmosphere in which students resolve conflicts in an acceptable manner. The aim of the work was to develop nonviolent conflict resolution competencies in lower primary school students through action research. Nonviolent conflict resolution involves patience and imagination to find solutions that can be acceptable to both parties to the conflict" (Bagić et al. 1994 p. 156). The workshops developed awareness among students about the importance of nonviolent communication and nonviolent conflict resolution, but also made a change in children's behavior. Children tried to cooperate more and respect each other.

Keywords: cooperation, action research in school, nonviolent conflict resolution competencies

**WHEN CHILDREN SPEAK THROUGH BHAIVOUR: STRESS AND AFFECT
REGULATION IN FAMILY THERAPY***

*Assistant professor dr. Sara Jerebic³⁰⁵, Marriage and family therapy specialist
Faculty of Theology, University of Ljubljana, Family Institute Bližina*

*Assistant professor dr. Drago Jerebic³⁰⁶, Marriage and family therapy specialist
Faculty of Theology, University of Ljubljana, Family Institute Bližina*

Abstract: Behavioral and emotional problems in children, including aggression, often point to a dysregulated family system. Stress and affect in the family are transmitted relationally, so the child often becomes the bearer of symptoms of broader family dynamics. Family therapy enables an understanding of these difficulties within a systemic context and focuses on stress regulation in parents and affect regulation across the entire family. Measuring heart coherence can be a useful indicator of physiological self-regulation, and in children, projective techniques help with recognizing, expressing, and regulating emotions. The goal of this approach is to reduce symptoms in the child and establish more regulated and connected relationships within the family system, which can contribute to the prevention of more serious social behavior disorders in adolescents, including patterns associated with juvenile delinquency³⁰⁷.

Keywords: family therapy, violence, stress, affect regulation, heart coherence

Introduction

Children's behavioural and emotional difficulties often reflect more than just the child's internal distress. They also reveal much about relationships, the family atmosphere, and the stress experienced by parents who are unable to manage their stress effectively. Aggression, impulsivity, outbursts, and defiance may seem to be expressions of individual distress, but in family therapy, they are understood within a relational context. In family therapy, a child's symptoms are not treated as isolated disorders but as possible reflections of broader family dynamics (Carr, 2025; Lin et al., 2024). Research has shown that family factors significantly influence the development of a child's emotional regulation, and emotional regulation mediates the link between the family environment and the psychological symptoms of children and adolescents (Lin et al., 2024). In family therapy, the family is viewed as a system in which members are interconnected and influence one another. Therefore, the child is not seen as the "source of problems," but as a member of a system in which stress, emotions, and coping

³⁰⁵ sara.jerebic@teof.uni-lj.si

³⁰⁶ drago.jerebic@teof.uni-lj.si

³⁰⁷ *The contribution was created as part of the project at the Faculty of Theology "Psychophysiological coherence and addiction to emotional states in parents"

mechanisms are reflected in relation to other family members (Jerebic, 2015). This involves a systemic understanding of early externalised problems, where affect regulation, parental responsiveness, and the quality of family relationships are important factors in the development of behavioural outcomes (Gostečnik, 2013). The child's inappropriate behaviour is understood as a response to systemic needs; therefore, involving parents in therapy alongside the child is crucial for systemic change. With younger children, conversation is often insufficient; instead, various projective techniques are used so the child can recognise what they are experiencing, express their emotions, and regulate them appropriately (Jerebic and Jerebic, 2020). In therapy, affect regulation becomes a central theme. It refers to an individual's ability to recognise, contain, organise, and express their inner state in a way that does not necessarily lead to impulsive behaviour or the breakdown of a relationship. In children, this ability does not develop independently. It emerges within a relationship. A child first needs co-regulation with an adult, and only then gradually builds self-regulation. When this developmental process is disrupted, affect may manifest in behaviourally, somatically, or relationally destructive ways (Morris et al., 2007; Lin et al., 2024). This is important not only for the child's current well-being but also for their future development. Longitudinal studies have shown that early family patterns, coercive family processes, and poor self-regulation predict later behavioural problems and an increased risk of delinquency in children (Smith et al., 2014). Systematic reviews of risk factors for juvenile delinquency have shown that family conflict, neglect, abuse, and family dysfunction are among the most significant risk factors (Aazami et al., 2023), which is also linked to affect regulation.

Family Stress and Affect Regulation

Stress within the family is not simply an individual issue for one member; it is a relational phenomenon. When parents are chronically overwhelmed, conflicted, helpless, or emotionally unavailable, the child not only experiences the effects of their stress but often adapts to the family's overall emotional climate. The child may become a symptom-bearer, a "barometer" of the family system, or someone who, through their behaviour, expresses what the system itself cannot think or regulate (Jerebic and Jerebic, 2020). Research has shown that a child's emotional regulation significantly mediates the impact of family factors on internalised and externalised symptoms. More conflictual, less responsive, and more chaotic family relationships are linked to poorer emotional regulation, which in turn predicts increased behavioural problems (Lin et al., 2024). Similarly, broader reviews of parenting and externalising symptoms in children indicate that intrusive, inconsistent, or emotionally unresponsive parenting styles are associated with more externalising behaviour (Ryan et al., 2026). For family therapy, this means that a child's inappropriate behaviour, such as aggression or defiance, cannot be resolved solely through behavioural correction; instead, the underlying cause must be addressed – by exploring how stress is organised within the family, how parents regulate it in themselves and in the child, and how the child adapts to such a system. If there is a systemic inability to regulate, the child will often express unregulated affect through their body and behaviour (Jerebic, 2015).

Affect Regulation as a Protective Factor Against Later Delinquency

The connection between early affect regulation and later social behaviour is of significant developmental importance. The maturation and activity of the stress axis in children are associated with experiences in early childhood, particularly during the first years of life. It is essential for parents or caregivers to be able to calm a child's heightened emotional and physical arousal (Gunnar and Donzella, 2002). Children who have greater difficulty regulating their impulses, anger, frustration, and internal tension are at higher risk for aggressive and antisocial behaviour. This risk increases further when they live in families characterised by coercion, humiliation, chaos, neglect, or violence. Smith

and colleagues (2014) found in a longitudinal study that early coercive family processes predict early behavioural disorders. Aazami and colleagues (2023) demonstrated in a systematic review that family conflict, abuse, neglect, and dysfunction are strong risk factors for juvenile delinquency. Research also highlights a protective aspect. Emotional regulation is one of the key mechanisms through which a child can better tolerate frustration, delay impulses, symbolise their inner state, and respond less impulsively. When a child grows up in a sufficiently regulated relational environment, the likelihood increases that they will express distress through words, play, or relationships, rather than through violence, rebellion, or delinquent behaviour. Lin and colleagues (2024) demonstrated that emotional regulation is an important mediator between family factors and subsequent psychological outcomes. Strengthening affect regulation in childhood can therefore be understood as preventive work in the area of deviant behaviour. From this perspective, family therapy is not only important as a curative approach; it is also a preventive space where the child's developmental trajectory can be influenced at early stages. If coercion in family interactions is reduced and co-regulation is strengthened, the likelihood that the child will regulate their affect through aggression or socially problematic behaviour decreases.

(Dis)regulation of psycho-organic processes and affects in family therapy

Problematic behaviour in children arising from complex relationships – which, for example, parents are no longer able to control or are unwilling to confront – can always result from affect regulation. This involves an entire system that includes organic components such as the hormonal system, the system regulating organic tension and relaxation, and cortical and subcortical connections between the limbic system and cortical cognitive functions. Affect regulation also enables switching between bodily and cognitive processes, and between the parasympathetic and sympathetic nervous systems, where there is a fundamental interdependence between affect regulation and problematic behaviour, which mutually reinforce and sustain each other (Gostečnik, 2017). In family therapy, this can be achieved through the therapeutic relationship at systemic, interpersonal, and internal psychological levels (Gostečnik, 2004). The family therapist, through their relationship, co-regulates both parents and children, making the regulation of psycho-organic states – or the regulation of psycho-organic content and affects – essential for both family members and the therapist. The core affect manifests in the systemic or interpersonal field as a disproportionate response in the present, and the therapist's primary task is to uncover the source of the affect and regulate it, especially when it is found to be generational transmissions of affects such as sadness and shame, which can, at their core, organise a person's specific behaviour in the present (Gostečnik 2013, 2017). When working with children, various projection techniques are used in therapy.

Creative Projective Techniques in Relational Family Therapy

In therapeutic work with children, the verbal channel is often insufficient, particularly for younger children, traumatized children, or those who have learned to block their emotions. For this reason, relational family therapy incorporates creative, experiential, and child-friendly techniques such as drawing, clay, sandtrays, puppets, photographs, stories, and genograms (Jerebic and Jerebic, 2020). Projective techniques reveal various aspects of an individual's personality, thoughts, and emotions; they often bypass conscious defences and provide insight into internal, unconscious processes. In children, these techniques are useful for understanding their perspectives, fears, needs, desires, level of maturity, stressors, and self-perception in relation to their family and significant others, as well as for assessing personality and psychological disorders. These techniques offer a convenient way to explore the inner world of children, serving as a clinical diagnostic tool (Santillo et al., 2025), while also allowing the child to express and regulate emotions within the therapeutic relationship. A systematic

review of the use of projective techniques with children and adolescents has shown that these techniques are still frequently used to explore family relationships, self-image, and the affective world, but their psychometric properties are highly inconsistent. The authors therefore recommend that these techniques be understood primarily as supportive clinical tools for opening up meaning and dialogue, rather than as standalone diagnostic evidence (Santillo et al., 2025). Below, we present drawing, clay, puppets, and the sandtray.

Drawing

Drawing is one of the most commonly used expressive techniques in child therapy; it also provides children with a natural way to communicate and express their thoughts and feelings (Malchiodi, 2001). Family drawings and kinetic family drawings are particularly widespread. Research has shown that family drawings can illuminate a child's representations of closeness, belonging, vulnerability, exclusion, and attachment; however, they must be interpreted with caution and always alongside other clinical data (Pace et al., 2022). Other studies indicate links between the characteristics of family drawings, the quality of attachment, and behavioural difficulties, but not as unambiguous diagnostic conclusions (Rehder et al., 2020); rather, they serve as a means of recognising what is happening in the child's inner world and its external expression. In clinical practice, drawing is important because it allows the child to translate their inner state into a symbolic space. The child projects their experiences, needs, desires, and feelings, and the therapist helps them become more in touch with their body and emotions. Thus, drawing is not significant because it "reveals the truth," but because it opens a safe space for affect that would otherwise remain expressed only through behaviour.

Clay

Clay is a particularly valuable medium because it engages the body, touch, shaping, and reshaping. For children who experience emotions primarily through their bodies, it can be much more accessible than words. It provides a way for the child to release aggressive tendencies, offers a sense of control and competence, and can also serve as a means of relaxation and calming. The child expresses thoughts and emotions and symbolically represents inner processes (Hartley et al., 2002). Recent studies in art therapy report that working with clay can support emotional expression, reduce tension, and promote greater internal organisation (Zhou et al., 2025).

Puppets

Puppets allow children and families to participate in play that connects concrete experience with abstract thought. Puppet stories create metaphors through which the therapeutic healing process begins. Puppets are useful for a range of issues in family therapy. With puppets, what emerges in therapy can be projected onto something the child and family can control. The story comes to life when each person gives their puppet a personality, purpose, and role in the story (Gil and Smelser, 2017). It is important for the therapist to have a wide variety of puppets to choose from, including puppets representing family members, wild and domestic animals, people in various professions, and supernatural beings or fairy-tale characters (Drewes and Schaefer, 2017).

Sandplay

Interaction with the sandbox is initially nonverbal, allowing the child to create their own world using miniature figures. The opportunity to choose and express themselves freely helps the child confront their emotions and promotes relaxation. Once the child has constructed their world, the therapist asks questions about it (Hull, 2015). The sandbox automatically initiates a process in which heart and mind

connect, and the left and right hemispheres integrate. Through play with miniature figures in the sandbox, it becomes easier to access deeper layers of life stories that are sometimes impossible to express in words. For some, the sandbox is the only way they can express their inner fears, questions, unresolved experiences, and conflicts – in an environment where they can explore without words in a playful manner. When they share these stories with an empathetic therapist, they can develop a deeper understanding of the situations that trouble them (Kestly, 2015). Sandplay helps children develop a sense of self, build relationships, cope with unpleasant emotions, and enhance communication skills and self-esteem (Hull, 2015).

Hearth coherence, HRV, and physiological self-regulation

Heart rate variability (HRV) is now an established psychophysiological indicator of self-regulation. Research has shown that higher vagal-related HRV is often associated with better emotional regulation, greater psychophysiological flexibility, and improved stress resilience. A meta-analysis by Goessl et al. (2017) demonstrated that HRV biofeedback significantly reduces stress and anxiety. HeartMath aims to promote self-regulation through heart coherence training. Studies from their research report improved subjective regulation, greater calmness, and more organised heart rhythms (McCraty & Zayas, 2014; McCraty, 2022). Measuring coherence or HRV can be clinically useful as a complementary tool. In family therapy, it can help parents become aware of how strongly their bodies engage in stress responses. This shifts the focus from moralising to understanding regulation – not in terms of who is at fault, but rather who is sufficiently regulated at that moment to regulate themselves within relationships. A systematic review in children and adolescents has shown that HRV biofeedback is a promising approach (Dormal et al., 2021).

Conclusion

When a child communicates through behaviour, they are often expressing emotions that have not yet found words, stress that the system cannot handle, and relationships that are not sufficiently regulated. Family therapy is particularly well-suited to understanding children's behavioural and emotional difficulties, as it does not separate them from their relational context. Affect regulation plays a dual role in this context: it is both a goal and a pathway. It is a goal because, without regulation, a child finds it harder to develop self-control and social adjustment; and a pathway, because it is through working on the regulation of the parents, the child, and the family atmosphere that symptoms can be reduced. Experiential and projective techniques within a safe therapeutic relationship help the child express blocked feelings, while helping parents better understand the child's inner experience and establish a different kind of connection with them. Above all, parents must first regulate themselves, including in their relationship with the therapist. Measuring heart coherence or heart rate variability (HRV) can assist as a complementary indicator of physiological self-regulation. By learning to understand the messages they receive from their hearts, parents can develop the ability to perceive clearly, which is necessary for effectively managing emotions so they do not succumb to reactive emotions or dysregulation. The more parents are able to listen to themselves and tune into their own feelings, the more available they will be to their children for co-regulation of their state. This means that affect regulation in childhood is not merely a supportive psychological skill, but an important protective factor. If a child develops the ability to recognise, express, and regulate emotions within a sufficiently secure relational environment, the likelihood that aggression, violence, or delinquent behaviour will later become their primary means of managing internal states is reduced. We can therefore conclude that working on affect regulation in childhood not only reduces current symptoms but can also significantly contribute to preventing future delinquent trajectories. This is precisely where one of the strongest preventive potentials of family therapy lies.

References:

- Aazami, A., Valek, R., Ponce, A. N., & Zare, H. (2023). *Risk and Protective Factors and Interventions for Reducing Juvenile Delinquency: A Systematic Review*. Social Sciences, 12(9), 474. <https://doi.org/10.3390/socsci12090474>
- Carr, A. (2025). Family therapy and systemic interventions for child-focused problems: The current evidence base. Journal of Family Therapy. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-6427.12476>
- Dormal, V., Schmitz, M., Mairesse, O., & Luminet, O. (2021). *Is heart rate variability biofeedback useful in children and adolescents? A systematic review*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 62(8), 971–992. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34155631/>
- Drewes, A.A., & Schaefer, C.E. (Eds.). (2017). *Puppet Play Therapy: A Practical Guidebook* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315181349>
- Gil, E., & Smelser, Q. K. (2017). *Puppets in family therapy with a case of trauma and sexual abuse*. In *Puppet Play Therapy* (pp. 165-173). Routledge.
- Hull, Kevin B. 2015. *Play Therapy with Children on the Autism Spectrum*. V: Crenshaw, David A. in Stewart, Anne L. *Play Therapy: A Comprehensive Guide to Theory and Practice*. New York: The Guilford Press.
- Kestly, T. (2015). *Play Therapy with Children with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder*. V: Crenshaw, David A. in Stewart, Anne L. *Play Therapy: A Comprehensive Guide to Theory and Practice*. New York: The Guilford Press.
- Goessl, V. C., Curtiss, J. E., & Hofmann, S. G. (2017). *The effect of heart rate variability biofeedback training on stress and anxiety: A meta-analysis*. Psychological Medicine, 47(15), 2578–2586. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28478782/>
- Gostečnik, C. (2004). *Relacijska družinska terapija*. Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut. Ljubljana.
- Gostečnik, C. (2013). *Relacijska paradigma in klinična praksa*. Brat frančišek, Frančiškanski družinski inštitut. Ljubljana
- Gostečnik, C. (2017). *Družinska terapija in klinična praksa*. Brat Frančišek, Teološka Fakulteta in Frančiškanski družinski inštitut. Ljubljana
1. Gunnar, M. R. in Donzella, B. 2002. *Social regulation of the cortisol levels in early human development*. Psychoneuroendocrinology 27, 1-2: 199-220.
- Hartley, R. E., Frank, L. K. in Goldenson, R. M. (2002). *Water play*. V C. E. Schaefer in D. Cangelosi (ur.), *Play therapy techniques*, second edition. Jason Aronson.
- Jerebic, S., & Jerebic, D. (2020). *Psychotherapeutic treatment of children and adolescents in creative relational family therapy*. Psychotherapy in Achieving Health and Well-being for Children and Young People, 3, 5–13.
- Jerebic, S. (2015). *Terapevtska obravnava otrok v relacijski družinski terapiji* (Therapeutic treatment of children in relational family therapy). V B. Simonič (ur.), *Relacijska družinska terapija v teoriji in praksi* (pp. 177-193). Ljubljana: Teološka fakulteta in Frančiškanski družinski inštitut.
- Lin, S. C., et al. (2024). Research review: *Child emotion regulation mediates the association between family factors and child psychological symptoms*. Journal of Child Psychology and Psychiatry
- McCraty, R. (2022). *Following the rhythm of the heart: HeartMath Institute's path to HRV coherence and biofeedback*. Biofeedback, 50(2), 52–58.
- McCraty, R., & Zayas, M. A. (2014). *Cardiac coherence, self-regulation, autonomic stability, and psychosocial well-being*. Frontiers in psychology, 5, 104218.

- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). *The role of the family context in the development of emotion regulation*. *Social Development*, 16(2), 361–388. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00389.x>
- Pace, C. S., Di Folco, S., Guerriero, V., Muzi, S., & Steele, H. (2022). *Family drawing for assessing attachment in children: Weaknesses and strengths*. *Frontiers in Psychology*, 13, 980129.
- Santillo, G., Morra, R. C., Esposito, D., & Romani, M. (2025). *Projective in Time: A Systematic Review on the Use of Construction Projective Techniques in the Digital Era-Beyond Inkblots*. *Children*, 12(4), 406. <https://www.mdpi.com/2227-9067/12/4/406>
- Smith, J. D., Dishion, T. J., Shaw, D. S., Wilson, M. N., Winter, C. C., & Patterson, G. R. (2014). *Coercive family process and early-onset conduct problems from age 2 to school entry*. *Development and Psychopathology*, 26(4 Pt 1), 917–932. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4183745/>
- Zhou, S., et al. (2025). *Effects of art therapy on psychological outcomes among pediatric populations*. *BMC Complementary Medicine and Therapies*. <https://link.springer.com/article/10.1186/s12906-025-04866-2>

KAD DIJETE GOVORI PONAŠANJEM: STRES I REGULACIJA AFEKATA U OBITELJSKOJ TERAPIJI

Sažetak: Ponašajne i emocionalne poteškoće djece, uključujući nasilje, često govore o nereguliranom obiteljskom sustavu. Stres i afekti u obitelji prenose se relacijski, zbog čega dijete često postaje nositelj simptoma šire obiteljske dinamike. Obiteljska terapija omogućuje razumijevanje tih poteškoća u sistemskom kontekstu te se usmjerava na regulaciju stresa kod roditelja i regulaciju afekata u cijeloj obitelji. Mjerenje srčane koherencije može pritom biti koristan pokazatelj fiziološke samoregulacije, a kod djece projekcijske tehnike pomažu u prepoznavanju, izražavanju i regulaciji emocija. Cilj takvog pristupa jest smanjivanje simptoma kod djeteta te uspostavljanje reguliranih i povezanih odnosa u obiteljskom sustavu, čime se može pridonijeti prevenciji ozbiljnijih poremećaja u socijalnom ponašanju adolescenata, uključujući obrasce povezane s maloljetničkom delinkvencijom.

Ključne riječi: obiteljska terapija, nasilje, stres, regulacija afekata, srčana koherencija

PREVENCIJA DIGITALNOG NASILJA KAO SEGMENT BEZBEDNOSTI
DECE I MLADIH

*mr Svetlana Janković³⁰⁸, potpukovnica u penziji,
Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije Čačak*

Sažetak: U savremenom društvu digitalno okruženje predstavlja nezaobilazan prostor socijalizacije dece i mladih, ali istovremeno i složen bezbednosni ambijent u kojem se ispoljavaju novi oblici ugrožavanja njihove sigurnosti. Digitalno nasilje, kao sve izraženiji oblik rizičnog ponašanja, obuhvata verbalne napade, širenje dezinformacija, manipulaciju digitalnim sadržajima, povredu privatnosti, govor mržnje i različite oblike zloupotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija. Posledice ovakvih pojava ogledaju se u narušavanju mentalnog zdravlja, emocionalne stabilnosti i socijalnog funkcionisanja dece i mladih, ali i u povećanju rizika od razvoja ponašanja koja mogu dovesti do društvene devijacije i sukoba sa zakonom. Cilj ovog rada jeste da ukaže na značaj prevencije digitalnog nasilja kao integralnog segmenta sistema bezbednosti dece i mladih, sa posebnim naglaskom na preventivne mehanizme koji doprinose ranom prepoznavanju i suzbijanju rizičnih ponašanja u digitalnom prostoru. Digitalno nasilje se razmatra iz bezbednosne perspektive, pri čemu se deca i mladi sagledavaju i kao potencijalne žrtve i kao izvršioci, što nameće potrebu za diferenciranim i pravovremenim preventivnim intervencijama. Rad je koncipiran kao teorijsko-analitička studija zasnovana na analizi relevantne naučne literature, važećeg normativnog okvira i institucionalne prakse u Republici Srbiji. Posebna pažnja posvećena je ulozi porodice, obrazovnih ustanova, sistema socijalne zaštite i bezbednosnih institucija u izgradnji funkcionalnog i održivog sistema prevencije, koji obuhvata razvoj digitalne pismenosti, bezbednosne kulture i efikasnih mehanizama prijavljivanja i reagovanja. Zaključuje se da prevencija digitalnog nasilja predstavlja važan bezbednosni zadatak i ključni element ranog sprečavanja eskalacije rizičnih ponašanja, čime se doprinosi zaštiti dece i mladih i smanjenju verovatnoće njihove kasnije formalne uključenosti u sistem krivičnopravne zaštite.

Ključne riječi: digitalno nasilje, bezbednost dece i mladih, prevencija, rizična ponašanja, sukob sa zakonom

UVOD

Savremeni procesi digitalizacije značajno su izmenili obrasce komunikacije i socijalizacije dece i mladih, čineći digitalni prostor sastavnim delom njihovog svakodnevnog života. Internet i društvene mreže, pored brojnih obrazovnih i razvojnih mogućnosti, predstavljaju i specifičan bezbednosni ambijent u kojem se pojavljuju novi oblici ugrožavanja lične sigurnosti, dostojanstva i psihosocijalne stabilnosti maloletnih lica (Livingstone i Smith, 2014; Hinduja i Patchin, 2015). U tom kontekstu, digitalno nasilje se izdvojilo kao jedan od najizraženijih i najkompleksnijih savremenih bezbednosnih izazova u oblasti zaštite dece i mladih (Kowalski, Limber, i Agatston, 2012).

³⁰⁸ svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

Digitalno nasilje obuhvata širok spektar ponašanja koja se realizuju posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija, uključujući verbalne napade, pretnje, govor mržnje, širenje neistinitih ili kompromitujućih sadržaja, zloupotrebu ličnih podataka i povredu privatnosti (Tokunaga, 2010; Wolak, Mitchell, i Finkelhor, 2007). Specifičnost ovog oblika nasilja ogleda se u njegovoj dostupnosti, kontinuiranosti i potencijalno neograničenom dometu, što dodatno otežava njegovo prepoznavanje i suzbijanje (Livingstone i Smith, 2014). Posledice digitalnog nasilja ne manifestuju se isključivo na individualnom planu, kroz narušavanje mentalnog zdravlja i emocionalne stabilnosti žrtava, već mogu imati i šire društvene i bezbednosne implikacije (Branković, 2014; Farrington, 2005).

Sa bezbednosnog aspekta, digitalno nasilje predstavlja značajan faktor rizika za razvoj različitih oblika rizičnog i devijantnog ponašanja kod dece i mladih (Patchin i Hinduja, 2011; Jaredić, Minić, i Radojević, 2021). Posebno je zabrinjavajuća činjenica da maloletnici u digitalnom prostoru mogu biti i žrtve i izvršioci nasilja, čime se briše jasna granica između viktimizacije i delinkventnog ponašanja (Siegel, 2018; Junger-Tas, Ribeaud, i Cruyff, 2004). Ukoliko se ovakvi oblici ponašanja ne prepoznaju i ne adresiraju blagovremeno, postoji realna mogućnost njihove eskalacije i prelaska u zonu formalne reakcije sistema, uključujući i sukob sa zakonom (Farrington, 2005; Clinard i Meier, 2016).

Imajući u vidu navedeno, prevencija digitalnog nasilja nameće se kao važan segment sistema bezbednosti dece i mladih (UNICEF, 2018; Council of Europe, 2018). Efikasna prevencija podrazumeva koordinisano delovanje porodice, obrazovnih ustanova, sistema socijalne zaštite i bezbednosnih institucija, uz oslanjanje na adekvatan normativni okvir i razvoj bezbednosne i digitalne pismenosti (Hinduja i Patchin, 2015; Kowalski, Limber, i Agatston, 2012).

Uprkos rastućem interesovanju stručne i naučne javnosti za ovu problematiku, i dalje su prisutni izazovi u pogledu dosledne primene preventivnih mehanizama i međusektorske saradnje. Polazeći od toga, cilj ovog rada jeste da se sagleda značaj prevencije digitalnog nasilja iz bezbednosne perspektive, kao i da se ukaže na njenu ulogu u smanjenju rizičnih ponašanja i sprečavanju potencijalnog sukoba dece i mladih sa zakonom (UNODC, 2019; Branković, 2014). Rad nastoji da doprinese boljem razumevanju digitalnog nasilja kao savremenog bezbednosnog problema i da ponudi osnov za unapređenje preventivne prakse u ovoj oblasti (Livingstone i Smith, 2014; Patchin i Hinduja, 2011).

Polazeći od navedenog problema i teorijskih postavki, istraživanje u ovom radu usmereno je ka sagledavanju prevencije digitalnog nasilja iz bezbednosne perspektive, sa posebnim osvrtnom na decu i mlade kao rizičnu društvenu kategoriju. U tom smislu, rad nastoji da odgovori na sledeća istraživačka pitanja:

- *Koji su dominantni oblici digitalnog nasilja kojima su deca i mladi izloženi u savremenom digitalnom okruženju i na koji način oni ugrožavaju njihovu bezbednost?*
- *U kojoj meri digitalno nasilje predstavlja faktor rizika za razvoj rizičnih i devijantnih ponašanja koja mogu dovesti do sukoba dece i mladih sa zakonom?*
- *Kakva je uloga porodice, obrazovnih ustanova i bezbednosnih institucija u prevenciji digitalnog nasilja?*
- *Da li postojeći normativni i institucionalni mehanizmi obezbeđuju adekvatnu zaštitu dece i mladih u digitalnom prostoru?*
- *Na koji način unapređenje preventivnih mera može doprineti jačanju bezbednosti dece i mladih i smanjenju potrebe za formalnom reakcijom sistema krivičnopravne zaštite?*

Odgovori na ova pitanja treba da doprinesu preciznijem teorijskom i praktičnom razumevanju digitalnog nasilja kao savremenog bezbednosnog problema, kao i afirmaciji prevencije kao ključnog instrumenta zaštite dece i mladih u digitalnom društvu.

TEORIJSKO-KONCEPTUALNI OKVIR

Pojam i oblici digitalnog nasilja

Digitalno nasilje predstavlja oblik nasilnog ponašanja koji se ostvaruje upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija, a usmeren je na ugrožavanje psihološkog, emocionalnog i socijalnog integriteta pojedinca ili grupe (Kowalski, Limber, i Agatston, 2012; Tokunaga, 2010). U savremenoj literaturi ovaj pojam se često dovodi u vezu sa terminima kao što su sajber-nasilje, elektronsko nasilje ili onlajn viktimizacija (Hinduja i Patchin, 2015; Wolak, Mitchell, i Finkelhor, 2007), pri čemu zajednički imenitelj svih ovih pojava jeste korišćenje digitalnog prostora kao sredstva izvršenja nasilja. Za razliku od tradicionalnih oblika nasilja, digitalno nasilje karakterišu stalna dostupnost, anonimnost izvršilaca i mogućnost brzog širenja sadržaja, što dodatno pojačava njegov negativan efekat (Livingstone i Smith, 2014).

Najčešći oblici digitalnog nasilja uključuju verbalno uznemiravanje i vređanje putem društvenih mreža i aplikacija za razmenu poruka, pretnje, širenje lažnih ili kompromitujućih informacija, neovlašćeno deljenje fotografija i video-zapisa, krađu identiteta, govor mržnje, kao i različite oblike digitalne manipulacije i ucene (Tokunaga, 2010; Wolak, Mitchell, i Finkelhor, 2007). Posebno rizičan aspekt predstavlja činjenica da digitalni trag nasilja često ostaje trajno dostupan, čime se produžava viktimizacija i otežava oporavak žrtava (Livingstone i Smith, 2014).

Digitalno nasilje kao bezbednosni rizik za decu i mlade

Iz bezbednosne perspektive, digitalno nasilje ne može se posmatrati isključivo kao individualni ili pedagoški problem, već kao pojava koja ima šire društvene i bezbednosne implikacije (Branković, 2014; Farrington, 2005). Deca i mladi, kao razvojno osetljiva populacija, posebno su izloženi rizicima digitalnog prostora zbog nedovoljno razvijenih mehanizama samokontrole, kritičkog mišljenja i procene posledica sopstvenog ponašanja (Junger-Tas, Ribeaud, i Cruyff, 2004). Digitalno nasilje može narušiti osećaj lične sigurnosti, dovesti do socijalne izolacije, smanjenja školskog uspeha i razvoja anksioznih i depresivnih stanja (Livingstone i Smith, 2014; Mihić i Bašić, 2011).

Sa aspekta bezbednosti, važno je istaći da digitalno nasilje može predstavljati rani indikator dubljih problema u ponašanju maloletnika (Patchin i Hinduja, 2011). Ono se često povezuje sa drugim oblicima rizičnog ponašanja, kao što su agresivnost, kršenje društvenih normi, zloupotreba tehnologije i nepoštovanje pravila u digitalnom i realnom okruženju (Siegel, 2018). Nepravovremeno reagovanje na ove pojave povećava verovatnoću njihove eskalacije i prelaska u oblike ponašanja koji zahtevaju formalnu intervenciju institucija sistema bezbednosti i pravosuđa (Clinard i Meier, 2016).

I žrtve i izvršioci digitalnog nasilja

Jedna od specifičnosti digitalnog nasilja jeste istovremena mogućnost da deca i mladi budu i žrtve i izvršioci nasilja (Patchin i Hinduja, 2011). Ova dvostruka uloga dodatno komplikuje proces prevencije i reagovanja, jer zahteva diferenciran pristup koji istovremeno obuhvata zaštitu žrtava i korektivno-preventivni rad sa izvršiocima. U praksi se često susreće situacija u kojoj maloletnici, nakon iskustva viktimizacije, usvajaju obrasce nasilnog ponašanja i reprodukuju ih u digitalnom okruženju (Hinduja i Patchin, 2015).

Ovakva dinamika ponašanja ukazuje na značaj ranog prepoznavanja i preventivnog delovanja, kako bi se sprečio razvoj trajnih devijantnih obrazaca i smanjio rizik od ulaska dece i mladih u sukob sa zakonom (Farrington, 2005; Jaredić, Minić, i Radojević, 2021).

Prevenција digitalnog nasilja

Prevenција digitalnog nasilja predstavlja ključni segment sistema bezbednosti dece i mladih i može se sagledati kroz klasičnu podelu na primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju (Catalano, Fagan, Gavin, i Greenberg, 2012). Primarna prevencija obuhvata aktivnosti usmerene na razvoj digitalne pismenosti, bezbednosne kulture i odgovornog ponašanja u digitalnom prostoru (Kowalski, Limber, i Agatston, 2012). Sekundarna prevencija podrazumeva rano prepoznavanje rizičnih delovanja i ciljani rad sa ugroženim grupama (UNICEF, 2018), dok tercijarna prevencija ima za cilj sprečavanje ponavljanja nasilnih manifestacija i reintegraciju maloletnika koji su već bili uključeni u nasilne ili devijantne obrasce (Siegel, 2018).

U tom kontekstu, uloga porodice, škole, sistema socijalne zaštite i bezbednosnih institucija od presudnog je značaja (Hinduja i Patchin, 2015; MUP RS, 2020). Efikasna prevencija zahteva interdisciplinarnu i međusektorsku saradnju, jasne protokole postupanja i doslednu primenu normativnog okvira (Council of Europe, 2018; Strategija za prevenciju i zaštitu dece, 2020).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet i cilj istraživanja

Predmet ovog istraživanja je prevencija digitalnog nasilja kao segment bezbednosti dece i mladih, sa fokusom na institucionalne, pedagoške i normativne mehanizme koji omogućavaju zaštitu i ranog prevenciju rizičnih ponašanja u digitalnom prostoru.

Cilj istraživanja jeste da se sagleda efikasnost preventivnih mera i institucionalne uloge u zaštiti dece i mladih, da se identifikuju najčešći oblici digitalnog nasilja, kao i povezanost digitalnog nasilja sa rizičnim ponašanjem i mogućim sukobom sa zakonom (Patchin i Hinduja, 2011; Branković, 2014).

Ovo istraživanje strukturirano je oko ključnih pitanja koja nastoje da identifikuju dominantne oblike digitalnog nasilja i procene nivo ugroženosti bezbednosti dece i mladih. Poseban fokus stavljen je na ispitivanje mere u kojoj digitalno nasilje deluje kao faktor rizika za razvoj devijantnih ponašanja koja mogu dovesti mlade u sukob sa zakonom. Pored toga, rad analizira ulogu porodice, obrazovnih ustanova i bezbednosnih institucija u preventivnom delovanju, preispitujući da li postojeći normativni i institucionalni mehanizmi pružaju adekvatnu zaštitu. Konačni cilj istraživanja je da utvrdi na koji način unapređenje preventivnih mera može ojačati bezbednost mladih i smanjiti potrebu za formalnom reakcijom sistema krivičnopravne zaštite.

U radu su primenjene teorijsko-analitičke i deskriptivne metode koje omogućavaju sistematsko sagledavanje fenomena. To podrazumeva detaljnu analizu stručne literature i naučnih radova iz oblasti bezbednosnih studija i devijantnog ponašanja, kao i analizu normativnog okvira kroz pregled zakonskih propisa, strateških dokumenata i međunarodnih standarda. Istovremeno, istraživanje obuhvata analizu institucionalnih mehanizama, proučavajući prakse sistema socijalne zaštite i policije, dok se deskriptivnom metodom vrši sistematizacija nalaza i identifikuju ključne prepreke u prevenciji.

Izvori podataka su isključivo sekundarne prirode. Istraživanje se oslanja na referentnu naučnu literaturu autora poput Hinduja, Patchina i Livingstona, kao i na relevantne zakonske akte, uključujući Konvenciju UN o pravima deteta i nacionalnu strategiju za prevenciju nasilja. Dodatnu osnovu čine izveštaji Ministarstva unutrašnjih poslova, centara za socijalni rad i prosvetnih institucija, uz uvažavanje preporuka međunarodnih organizacija kao što su UNICEF i Savet Evrope.

Prilikom tumačenja rezultata treba imati u vidu određena ograničenja. Budući da je istraživanje teorijsko-analitičko, ono ne obuhvata primarne empirijske podatke niti direktno anketiranje populacije, već je usmereno na analizu dostupnih izvora. Takođe, kvantitativna preciznost može biti uslovljena nedostatkom najnovijih statističkih podataka za lokalni kontekst, dok fokus na dokumentovane slučajeve i postojeće publikacije može ostaviti prostor za nedovoljno sagledavanje sasvim novih, nadolazećih oblika digitalnog nasilja.

ANALIZA DIGITALNIH RIZIKA I STRATEGIJE UNAPREĐENJA SISTEMA ZAŠTITE

Dominantni oblici digitalnog nasilja i bezbednosni rizici

Analiza relevantne literature i institucionalnih izveštaja ukazuje na to da deca i mladi u digitalnom prostoru najčešće participiraju u kompleksnim oblicima nasilja koji direktno ugrožavaju njihovu bezbednost. Primarno se izdvaja verbalno uznemiravanje i pretnje putem društvenih mreža i aplikacija za razmenu poruka, što često prati širenje neistinitih ili kompromitujućih sadržaja, poput modifikovanih fotografija i lažnih informacija (Hinduja i Patchin, 2015; Livingstone i Smith, 2014). U tom kontekstu, tradicionalno širenje neistinitih sadržaja evoluiralo u kreiranje deepfake materijala – visokouverljivih, AI-generisanih video zapisa i fotografija³⁰⁹ kojima se žrtve stavljaju u kompromitujući ili eksplicitni kontekst bez njihovog pristanka. Ovakav vid algoritamskog nasilja ne samo da produbljuje viktimizaciju, već zbog svoje realističnosti nanosi nepopravljivu štetu ugledu deteta, čineći tradicionalne metode provere informacija gotovo beskorisnim. Posebno zabrinjava porast govora mržnje i diskriminacije usmerene ka ranjivim grupama, kao i neovlašćeno deljenje privatnih podataka, što žrtve izlaže riziku od sekundarne viktimizacije (Tokunaga, 2010; Wolak et al., 2007). Specifičan vid ugrožavanja predstavlja sajber-ucena, čija manipulativna priroda ostavlja trajne posledice na psihološko zdravlje. Korišćenjem tehnologija za kloniranje glasa ili generisanje lažnih dokaza, napadači manipulišu žrtvama na psihološkom nivou koji je ranije bio nezamisliv. Ono što ove oblike nasilja čini opasnijim od tradicionalnih jeste njihova algoritamska amplifikacija – sposobnost da se nasilni sadržaj, zahvaljujući algoritmima društvenih mreža, munjevito proširi do neograničenog broja ljudi, čime se osećaj bezbednosti mladih trajno i nepovratno urušava.

Povezanost digitalnog nasilja sa rizičnim i devijantnim ponašanjem

Rezultati ukazuju na jasnu korelaciju između izloženosti digitalnom nasilju i razvoja dubljih psihosocijalnih problema. Žrtve nasilja često manifestuju anksioznost i depresiju, što direktno vodi ka socijalnoj izolaciji i akademskom neuspehu (Livingstone i Smith, 2014). Međutim, istraživanje identifikuje i fenomen gde granica između žrtve i izvršioca postaje nejasna; mladi koji učestvuju u digitalnom nasilju u oba svojstva pokazuju povišen rizik od agresivnog i devijantnog ponašanja (Siegel, 2018). Istovremeno, fenomen dvostruke uloge – da deca mogu biti i žrtve i izvršioc – potvrđuje potrebu za diferenciranim pristupom prevenciji. Prema nalazima autora poput Farringtona (2005) i Clinarda (2016), kontinuirano nasilno ponašanje u digitalnom prostoru može služiti kao rani indikator budućeg sukoba sa zakonom, naročito kada se obrasci agresije prelivaju iz virtuelnog u fizički prostor.

Ovi nalazi potvrđuju teorijsku pretpostavku da digitalno nasilje nije izolovan pedagoški problem, već složen bezbednosni fenomen, čije posledice se protežu na emotivni, socijalni i pravni domen.

³⁰⁹ Image-based sexual abuse.

Evaluacija preventivne uloge porodice, škole i institucija

Sistem zaštite dece od digitalnog nasilja počiva na tri stuba, pri čemu *porodica* predstavlja prvu liniju odbrane kroz edukaciju, emocionalnu podršku i nadzor digitalnih aktivnosti (Hinduja i Patchin, 2015). *Obrazovne ustanove* se pozicioniraju kao ključni centri primarne prevencije, zaduženi za razvoj digitalne pismenosti i socijalnih veština (Kowalski et al., 2012). Na kraju, *bezbednosne i socijalne institucije* sprovode sekundarnu i tercijarnu prevenciju kroz intervencije i monitoring (MUP, 2020). Ipak, analiza pokazuje da efikasnost čitavog sistema ne zavisi od pojedinačnog rada ovih aktera, već od njihove interdisciplinarnе saradnje i postojanja jasnih protokola koji bi povezali porodicu, školu i policiju u jedinstven preventivni lanac. Prevencija digitalnog nasilja predstavlja strateški element očuvanja bezbednosti dece i mladih i doprinosi: smanjenju psiholoških i socijalnih posledica za žrtve, smanjenju reprodukcije nasilnih obrazaca od strane izvršilaca, jačanju svesti i odgovornog ponašanja u digitalnom prostoru i smanjenju potrebe za formalnom intervencijom sistema krivičnopravne zaštite.

Ovi zaključci potvrđuju teorijski okvir rada: prevencija digitalnog nasilja nije samo pedagoško pitanje, već integralna komponenta sistema bezbednosti.

Normativni okvir i institucionalni nedostaci

Iako Republika Srbija poseduje solidnu pravnu osnovu, primarna analiza normativnog okvira otkriva značajne jazove u njegovoj praktičnoj primeni. Osnovu zaštite čine Krivični zakonik, Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, kao i Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala. Međutim, u praksi se pojavljuje problem precizne inkriminacije specifičnih oblika digitalnog nasilja. Postojeći zakoni teško prate evoluciju pretnji poput algoritamskog targetiranja i deepfake viktimizacije, koji često ostaju u 'sivoj zoni' prekršaja. Dok tehnologija napreduje eksponencijalno, pravna norma se menja linearno, stvarajući bezbednosni vakuum u kojem najmoderniji oblici nasilja prolaze nekažnjeno zbog nedostatka preciznih pravnih definicija za zloupotrebu veštačke inteligencije. Glavni institucionalni problem identifikovan je u nedostatku horizontalne koordinacije između prosvetnog, socijalnog i bezbednosnog sektora. Na primer, iako su škole u obavezi da postupaju prema *Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje*, saradnja sa Centrima za socijalni rad i Odeljenjem za borbu protiv visokotehnološkog kriminala MUP-a često je ad hoc prirode, zasnovana na ličnom entuzijazmu pojedinaca, a ne na automatizovanom sistemu razmene informacija.

Postojeće strategije, poput *Strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (2020–2023)* i njoj pratećih dokumenata, afirmišu digitalnu pismenost, ali se suočavaju sa sledećim preprekama:

- *Nedostatak specijalizacije:* Doktrina rada centara za socijalni rad u Srbiji često je preopterećena tradicionalnim oblicima nasilja, dok nedostaju stručnjaci profilisani isključivo za digitalnu forenziku, ali i za prepoznavanje AI generisanog nasilja i psihološku podršku žrtvama sajber-bulinga. Bez kapaciteta da se brzo identifikuje modifikovan sadržaj, institucije rizikuju da žrtvu tretiraju kao saučesnika ili da olako odbace prijave zbog kompleksnosti dokazivanja digitalne autentičnosti.
- *Problem lokalne samouprave:* Postoji velika diskrepanca u resursima; dok veći gradovi (Beograd, Novi Sad, Niš) imaju razvijenije timove, u manjim sredinama institucionalni odgovor ostaje na nivou opštih protokola bez specifičnih znanja o digitalnim rizicima.
- *Izostanak evaluacije:* Nacionalni programi edukacije retko prolaze kroz strogu eksternu proveru efikasnosti. Bez precizne povratne informacije o tome da li su preventivne radionice u školama zaista smanjile stopu nasilja, odgovor sistema ostaje reaktivan – institucije se

aktiviraju tek kada nastupi posledica, umesto da deluju proaktivno na uzroke. (Savet Evrope, 2018).³¹⁰

Ovaj sistemski vakuum rezultira time da žrtve i njihovi roditelji često ostaju prepušteni sami sebi u pokušajima da uklone štetan sadržaj sa globalnih platformi, jer domaći organi imaju ograničene mehanizme prinude nad inostranim tehnološkim kompanijama.

Smernice za unapređenje sistema zaštite

Na osnovu sumiranih rezultata, definisani su prioritetni pravci delovanja koji čine okosnicu buduće strategije zaštite. Ključ uspeha ne leži samo u standardizaciji procedura intervencije, već i u radikalnom zaokretu ka digitalnom opismenjavanju koje prevazilazi puko tehničko poznavanje rizika. Fokus mora biti na izgradnji digitalne empatije i lične odgovornosti, čime se preventivno deluje na same uzroke nasilnog ponašanja.

Ipak, implementacija ovih ciljeva direktno je uslovljena rešavanjem najkritičnije barijere: hroničnog nedostatka stručnih ljudskih kapaciteta u prosvetnom, socijalnom i bezbednosnom sektoru. Bez jačanja kadrovske baze, svaka sistemaska promena ostaje na nivou teorijskog modela. Tek uz adekvatnu međusektorsku saradnju i redovnu evaluaciju programa na lokalnom nivou, moguće je stvoriti ambijent koji minimizira potrebu za represivnim delovanjem krivičnog pravnog sistema.

U skladu sa navedenim, predlaže se strukturirani set mera podeljen u tri nivoa delovanja (Popadić, Kuzmanović i Pavlović, 2019):

Preventivne mere

- sprovođenje kampanja za podizanje svesti o rizicima i osiguranju bezbednosti na internetu. Kampanje moraju fokusirati se na određene ciljane grupe, u skladu sa nalazima međunarodnih i nacionalnih istraživanja, a sredstva kojima će osigurati da je poruka doprla do krajnjih korisnika moraju da budu inovativna, raznovrsna, proaktivna i da se usmere na one sa kratkoročnim, vidljivim ishodima, kao i one sa dugoročnijim, koji deluju sporije, ali obuhvataju i cele uzrasne generacije (poruke treba kontinuirano da prate dete tokom odrastanja i da se transformišu u odnosu na jezik i stil obraćanja);
- sprovođenje istraživanja usmerenih na nedovoljno istražene oblasti fenomen online i drugih oblika nasilja nad decom na internetu;
- razvijanje i sprovođenje održivih nacionalnih i inkluzivnih obrazovnih strategija za osnaživanje dece, u školama i zajednicama, pružajući deci, roditeljima i nastavnicima informacije koje će povećati njihov kapacitet da identifikuju i reaguju na afirmativni način kada se suoče sa potencijalnom ili stvarnom situacijom online i offline seksualnog zlostavljanja dece;
- peer-to-peer edukacija i mentorstvo mogu biti najefektivniji način za pristup mladim korisnicima interneta;
- razvoj afirmativnih akcija usmerenih na osnaživanje određenih grupa dece koja su u većem riziku da postanu žrtve online i drugih oblika nasilja na internetu i van njega, zbog svog uzrasta, pola, invaliditeta;
- seksualne orijentacije, porodične dinamike i socioekonomskog statusa.

Zaštitne mere

³¹⁰ Sistemski problem leži u vremenskom neskladu između viralnosti nasilja i sporosti pravne reakcije. U svetu gde algoritamska amplifikacija omogućava da štetan sadržaj postane viralan u roku od nekoliko minuta, tradicionalni procesi podnošenja prijave i prikupljanja dokaza deluju arhaično. Državni organi se suočavaju sa fenomenom gde je šteta već postala nepopravljiva pre nego što se uopšte utvrdi nadležnost, čime pravo gubi svoju preventivnu funkciju.

- uspostavljanje bezbednih i pristupačnih mehanizama izveštavanja za decu koji olakšavaju deci u riziku ili žrtvama seksualnog zlostavljanja na internet ili van njega, da prijave svoju situaciju i dobiju neposrednu administrativnu i pravnu zaštitu. Takve mehanizme treba razvijati u konsultaciji sa decom. Informacije koje se odnose na decu o postojanju, svrsi i oblicima upotrebe takvih mehanizama u velikoj meri treba da se distribuiraju kroz škole, lokalne zajednice i medije;
- jačanje kompetencija (znanja i veština) profesionalaca iz različitih sistema kroz obuke, internu/eksternu;
- superviziju edukacije, međusobnu peer-to-peer podršku, licenciranje profesionalaca i timski rad;
- pružanje stručnih usluga mentalnog zdravlja deci žrtvama online nasilja nad decom i seksualnog zlostavljanja na internetu i van njega, u skladu sa najvišim standardima u toj oblasti;
- omogućavanje svih neophodnih administrativnih i pravnih mera za garantovanje prava na privatnost, sigurnost i adekvatne informacije za svu decu uključenu u slučajeve tokom krivične istrage i/ili sudskih postupaka.

Mere kažnjavanja

- pravna definicija i kriminalizacija svih oblika seksualnog zlostavljanja dece na internetu ili putem informaciono-komunikacionih tehnologija, u skladu sa međunarodnim zakonodavstvom, normama i standardima;
- pooštavanje kaznenih okvira vezanih uz krivična dela seksualnog zlostavljanja i eksploatacije dece na internetu;
- stvaranje dobro osposobljenih, specijalizovanih pravosudnih i policijskih jedinica zaduženih za istrage i gonjenje počilaca online zlostavljanja dece na internetu i van njega, u međusektorskoj saradnji kad god je to potrebno i odgovarajuće.

Zaključak

Sprovedena analiza nedvosmisleno potvrđuje da digitalno nasilje više nije izolovani incident u virtuelnom prostoru, već jedan od najozbiljnijih faktora rizika po bezbednost dece i mladih u savremenom društvu. Dominantni oblici nasilja — od verbalnih ataka i govora mržnje do sofisticiranih manipulacija sadržajem i neovlašćenog deljenja privatnosti — generišu duboke psihološke i socijalne traume, čije posledice često prevazilaze kapacitete individualnog odgovora žrtve. Istraživanje jasno ukazuje na direktnu korelaciju između digitalne viktimizacije i razvoja devijantnih obrazaca ponašanja. Kada digitalno nasilje postane katalizator agresivnosti ili uvod u sukob sa zakonom, ono prestaje da bude isključivo pedagoški izazov i postaje prioritetno bezbednosno pitanje. Time se zaštita dece u digitalnom prostoru postavlja kao integralni stub očuvanja javnog reda i mentalnog zdravlja nacije. Efikasnost sistema zaštite direktno je uslovljena interdisciplinarnom kohezijom. Porodica, škola i bezbednosne službe ne smeju delovati kao izolovani entiteti, već kao koordinisani mehanizam. Iako normativni okvir postoji, istraživanje je identifikovalo kritične tačke u praksi — prvenstveno u nedostatku systemske evaluacije i nedovoljnoj međusektorskoj saradnji. Stoga, strateški cilj ne sme biti samo puko postojanje zakona, već njihova standardizovana primena uz kontinuirano osnaživanje digitalne pismenosti svih aktera.

Poseban izazov u ovom kontekstu predstavlja nagli razvoj veštačke inteligencije, koja dodatno usložava prirodu digitalnog nasilja. Pojava algoritamski generisanih dezinformacija, *deepfake* tehnologije i automatizovanih oblika uznemiravanja postavlja nove granice ugrožavanja privatnosti i integriteta mladih. Ipak, veštačka inteligencija ne sme se posmatrati isključivo kao pretnja; ona mora postati ključni saveznik u bezbednosnom sistemu. Integracija AI alata za ranu detekciju nasilnog sadržaja, automatizovano prepoznavanje govora mržnje i inteligentni sistemi za monitoring mogu značajno ubrzati reakciju nadležnih institucija i sprečiti eskalaciju nasilja pre nego što ono ostavi trajne posledice.

Digitalno nasilje u eri veštačke inteligencije postaje dinamičan bezbednosni izazov koji zahteva stalno ažuriranje znanja i tehničkih kapaciteta. Prevencija ovog fenomena više nije samo čin zaštite pojedinca, već ulaganje u sistemsku otpornost društva. Kreiranjem bezbednog digitalnog okruženja, koje odgovorno koristi tehnološki napredak, mi ne samo da preveniramo kriminalitet, već aktivno oblikujemo generacije koje će posedovati etičku odgovornost i svest o bezbednosti kao osnovnim vrednostima digitalnog doba. Kao odgovor na sve alarmantnije posledice digitalnog nasilja, savremena društva sve češće pribegavaju radikalnim preventivnim merama, poput potpune ili delimične zabrane upotrebe pametnih telefona i društvenih mreža u školskom okruženju. Ovakve inicijative imaju za cilj ne samo smanjenje prostora za digitalno nasilje tokom nastave, već i povratak fokusa na direktnu socijalnu interakciju i kognitivni razvoj.

Primeri iz međunarodne prakse ukazuju na različite pristupe ovom problemu:

- Francuska je još 2018. godine uvela zakonsku zabranu mobilnih telefona u osnovnim i srednjim školama, što je rezultiralo smanjenjem incidenata sajber-bulinga unutar školskih krugova.
- Ujedinjeno Kraljevstvo je nedavno izdalo smernice školama za ograničavanje upotrebe uređaja, dok su države poput Australije (Novi Južni Vels) uvele slične mere u državnim srednjim školama kako bi zaštitile mentalno zdravlje učenika.
- Srbija i region takođe beleže porast broja škola koje internim pravilnicima suspenduju upotrebu telefona, oslanjajući se na podršku saveta roditelja kao ključnog faktora u sprovođenju ovih mera.

Ipak, naučna diskusija sugerise da same zabrane nisu dovoljno rešenje ukoliko nisu praćene intenzivnom edukacijom. Restriktivne mere mogu pružiti privremenu zaštitu i "digitalni predah", ali dugoročna bezbednost zavisi od transformacije mladih iz pasivnih konzumenata u kritički svesne digitalne građane. Kombinacija savremenih normativnih zabrana, primene veštačke inteligencije u detekciji nasilja i snažne pedagoške podrške predstavlja jedini održiv put ka bezbednom detinjstvu u digitalnoj eri. Tek kada se institucionalna kontrola spoji sa individualnom odgovornošću, možemo govoriti o efikasnom sistemu zaštite koji decu ne samo izoluje od rizika, već ih uči kako da njima upravljaju.

LITERATURA

- Branković, S. (2014). *Bezbednosna kultura*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Catalano, R. F., Fagan, A. A., Gavin, L. E., i Greenberg, M. T. (2012). Worldwide application of prevention science. *Prevention Science*, 13(2), 103–115. <https://www.prb.org/wp-content/uploads/2014/07/lancet-youth-factsheet-3.pdf>
- Clinard, M. B., i Meier, R. F. (2016). *Sociology of deviant behaviour*. Cengage.
- Council of Europe. (2018). *Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment*. Strasbourg: Council of Europe.
- Farrington, D. P. (2005). Childhood origins of antisocial behaviour. *Clinical Psychology i Psychotherapy*, 12(3), 177–190.
- Hinduja, S., i Patchin, J. W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Sage.
- Jaređić, B., Minić, J., i Radojević, T. (2021). Structured and unstructured time and risky behaviour of adolescents in conditions of social crisis. *Teme*, 45(1). <https://teme2.junis.ni.ac.rs/index.php/TEME/article/view/1235>
- Junger-Tas, J., Ribeaud, D., i Cruyff, M. (2004). Delinquency and deviance in adolescence. *European Journal of Criminology*, 1(1), 33–61.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., i Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Wiley-Blackwell.
- Livingstone, S., i Smith, P. K. (2014). Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), 635–654.

- Mihić, V., i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije – eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih [Preventive strategies–external behavioural disorders and risky behaviour among children and youngsters]. *Ljetopis socijalnog rada*, 15, 445–471.
- Mihić, V., i Bašić, J. (2011). *Rizična ponašanja adolescenata*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Patchin, J. W., i Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth. *Youth i Society*, 43(2), 727–751.
- Popadić, D., Kuzmanović, D., i Pavlović, J. (2019). *Deca u digitalnom dobu: Rezultati istraživanja Global Kids Online u Srbiji*. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Sherman, L. W., Gottfredson, D. C., MacKenzie, D. L., Eck, J., Reuter, P., i Bushway, S. (1997). *Preventing crime: What works, what doesn't, what's promising*. U.S. Department of Justice.
- Siegel, L. J. (2018). *Criminology: Theories, patterns, and typologies*. Cengage Learning.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review of cyberbullying research. *Computers in Human Behaviour*, 26(3), 277–287.
- UNESCO. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* UNESCO Publishing.
- UNICEF. (2018). *Child online protection reports*. UNICEF.
- UNICEF i UNESCO. (2018–2023). *Izveštaji o digitalnoj sigurnosti i cyber-nasilju među decom i mladima*.
- UNODC. (2019). *Handbook on children recruited and exploited by terrorist and violent extremist groups*. United Nations Office on Drugs and Crime.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 85/2005.
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, "Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori", br. 15/90; "Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori", br. 4/96 i 2/97.
- Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, "Службени гласник РС", br. 80, 3. jun 2020.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., i Finkelhor, D. (2007). Online victimisation of youth. *Youth i Society*, 38(3), 357–382.

PPREVENTION OF DIGITAL VIOLENCE AS A SEGMENT OF CHILD AND YOUTH SAFETY

**Svetlana Janković, MA, retired lieutenant colonel
Centre for Enhancing Dialogue and Tolerance Čačak**

Summary: In contemporary society, the digital environment represents an indispensable space for the socialisation of children and youth, but at the same time, a complex security setting in which new forms of threats to their safety emerge. Digital violence, as an increasingly prominent form of risky behaviour, includes verbal attacks, the spread of disinformation, manipulation of digital content, violations of privacy, hate speech, and various forms of misuse of information and communication technologies. The consequences of such phenomena are reflected in the deterioration of mental health, emotional stability, and social functioning of children and youth, as well as in an increased risk of developing behaviours that may lead to social deviance and conflict with the law. This paper aims to highlight the importance of preventing digital violence as an integral part of the security system for children and youth, with particular emphasis on preventive mechanisms that enhance early identification and suppression of risky behaviours in digital spaces. Digital violence is examined from a security perspective, whereby children and youth are viewed both as potential victims and as perpetrators, which necessitates differentiated and timely preventive interventions. This article represents a theoretical-analytical investigation based on the analysis of relevant scientific literature, the applicable normative framework, and institutional practice in the Republic of Serbia. Special attention is devoted to the role of the family, educational institutions, the social protection system, and security institutions in building a functional and sustainable prevention system, encompassing the development of digital literacy, security culture, and effective reporting and response mechanisms. It is concluded that the prevention of digital violence represents an important security task and a key element in the early prevention of the escalation of risky behaviours, thereby contributing to the protection of children and youth and reducing the likelihood of their subsequent formal involvement in the criminal justice system.

Keywords: digital violence, safety of children and youth, prevention, risky behaviours, conflict with the law

MALOLJETNIČKE TRUDNOĆE U REPUBLICI HRVATSKOJ

*Snježana Bošnjak, dipl. soc. radnica- mentor³¹¹**Hrvatski zavod za socijalni rad**Područni ured Požega*

Sažetak: Mlade djevojke u razdoblju puberteta izložene su brojnim izazovima, a jedna od njih je maloljetna i neželjena trudnoća, na koju djevojke u toj razvojnoj dobi najčešće nisu spremne. Trudnoća je fiziološki proces razvoja fetusa u tijelu majke, kao i potpuno novo fiziološko stanje ženinog organizma koje prate brojne anatomske i funkcionalne promjene te može predstavljati veliki preokret u životu žene, osobito ukoliko se ona događa djevojci mlađoj od 18 godina. Preuranjeni spolni odnosi u adolescenciji najvažniji su čimbenik visoke stope maloljetničkih trudnoća što potvrđuju i rezultati brojnih istraživanja, pa je tako prosječna dob mladih osoba u Hrvatskoj koje stupaju u spolne odnose između 16 i 17 godina. Maloljetničke trudnoće nerijetko su neplanirane i nekontrolirane te shodno tome zahtijevaju posebnu brigu i skrb. Osim preuranjenih spolnih odnosa često je prisutan pritisak obitelji i društva za sklapanje braka, kao i razni oblici nasilničkog ponašanja što u konačnici rezultira napuštanjem škole i nedostatkom obrazovanja. Shodno navedenom problemu i rizicima svakako je neizostavna podrška obitelji, zajednice i partnera te razvoj novih strateških i edukacijskih programa, kao i uključivanje brojnih organizacija i institucija za podršku, razvoj i savjetovanje mladih. Neželjena trudnoća, posebno među maloljetnicima, predstavlja kompleksan društveni, socijalni, zdravstveni i psihološki problem koji ima dugoročne posljedice na pojedince, obitelji i širu zajednicu.

Ključne riječi: maloljetnička trudnoća, adolescencija, obitelj, skrb, briga

UVOD

Maloljetnička trudnoća prisutna je u društvu od davnina. Ona se uglavnom veže uz neželjenu i neplaniranu trudnoću, a može se povezati sa činjenicom da u današnje vrijeme djevojke puno ranije poprimaju značajke odraslih osoba, ranije stječu sekundarne spolne osobine i samim time ranije seksualno sazrijevaju (Dražančić i sur., 1994). Prema istom autoru, maloljetne trudnice se mogu podijeliti u tri skupine, ovisno o životnoj dobi, infantilne, mlađe maloljetne trudnice i starije maloljetne trudnice. Infantilne trudnice su djevojčice u dobi do 14 godina života i one su obično prvorotkinje. Mlađe maloljetne trudnice su djevojke u dobi od 15-te do 16-te godine života, dok u starije maloljetne trudnice se ubrajaju djevojke u dobi od 17-te do 18-te godine života. Gledajući u postocima porođaja, čak 91,5% maloljetnih djevojaka koje su rodile pripadaju skupini starijih maloljetnih trudnica, dok njih 8% pripada skupini mladih maloljetničkih trudnica (Dražančić i sur., 1994). Maloljetničke trudnoće predstavljaju složen društveni i pedagoški problem koji obuhvaća biološke, psihološke, socijalne i kulturne aspekte života mladih, te koje imaju dugoročne posljedice na pojedince, obitelj i širu zajednicu. Iako su trudnoće u adolescentskoj dobi prisutne u svim društvima, njihova učestalost, uzroci i posljedice razlikuju se ovisno o socioekonomskim prilikama, obrazovnom sustavu, obiteljskim odnosima te dostupnosti zdravstvene i edukativne podrške. Adolescencija je

razdoblje intenzivnih promjena u kojem mladi razvijaju vlastiti identitet, vrijednosti i životne ciljeve, a istovremeno su izloženi snažnom utjecaju obitelji, vršnjaka, medija i šire društvene okoline. U kontekstu maloljetničkih trudnoća, posebno je važno razumjeti međudjelovanje rizičnih i zaštitnih čimbenika koji oblikuju odluke i ponašanja adolescenata. Nedostatak informiranosti o kontracepciji, neadekvatna komunikacija unutar obitelji, vršnjački pritisak, ekonomske poteškoće te društvene norme i vrijednosti mogu povećati vjerojatnost neželjenih trudnoća u ovoj dobnoj skupini. S druge strane, kvalitetni obiteljski odnosi, podržavajuće školsko okruženje, dostupnost zdravstvene skrbi i obrazovanja o spolnosti djeluju kao zaštitni faktori. S druge strane, neželjena trudnoća u maloljetničkoj dobi često ukazuje na nedostatak seksualne edukacije, slabu upotrebu kontracepcije i ograničen pristup zdravstvenoj zaštiti. Ova tema zahtijeva multidisciplinarni pristup kako bi se razumjeli uzroci i posljedice, ali i identificirali koraci koji mogu doprinijeti prevenciji i podršci mladim majkama.

MALOLJETNIČKA I NEŽELJENA TRUDNOĆA

Maloljetnička trudnoća definirana je kao trudnoća kod djevojčica u dobi od 13 do 19 godina. Prema podacima UNFPA (United Nations Population Fund), svaki dan u zemljama u razvoju rodi 20.000 djevojčica mlađih od 18 godina, što je broj od 7,3 milijuna poroda godišnje. Neželjena trudnoća podrazumijeva trudnoću koju pojedinac ili par ne žele (UNFPA, <https://www.unfpa.org/adolescent-pregnancy>). Neželjena i maloljetnička trudnoća predstavljaju ozbiljan društveni problem koji ima dugoročne posljedice za mlade žene, njihovu djecu, ali i za društvo u cjelini. Ove trudnoće ne samo da ugrožavaju fizičko i psihološko zdravlje maloljetnica, već često dovode do socijalnih i ekonomskih problema koji mogu trajati cijeli život. Ovaj problem javlja se diljem svijeta, a pristupi prevenciji i intervenciji variraju, te uspješnost ovisi o nekoliko čimbenika, uključujući obrazovanje, društvenu podršku i pristup zdravstvenim uslugama (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>). Jedan od ključnih uzroka neželjene i maloljetničke trudnoće je nedostatak odgovarajuće seksualne edukacije i pristupa kontracepciji. Mladi ljudi, posebno u adolescenciji, često nemaju dovoljno informacija o tome kako spriječiti trudnoću ili kako prepoznati rizične situacije. U mnogim slučajevima, seksualni odgoj nije dovoljno temeljit, a roditelji izbjegavaju razgovarati o tim temama sa svojom djecom zbog kulturnih ili vjerskih normi. Ova praznina u obrazovanju može rezultirati neželjenim trudnoćama, koje često dolaze iz nesigurnih i neplaniranih seksualnih odnosa. Pored toga, maloljetnice mogu biti podložne fizičkom i emocionalnom nasilju, što dodatno povećava rizik od trudnoće. Povećava se rizik od pokušaja ilegalnih prekida trudnoće što može rezultirati nizom komplikacija, ali ponekad i smrtnim ishodom, a u kasnijoj dobi i sterilitetom. Po nekim studijama oko 2/3 maloljetnica se odluče na prekid trudnoće (<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>). Posljedice maloljetničkih trudnoća su mnogostruke, a zdravstveni rizici za majku i dijete su značajni, jer mlade žene koje su još uvijek u fazi fizičkog i emocionalnog razvoja mogu imati komplikacije tijekom trudnoće, poroda i post porođajnog perioda. Jedan od vodećih uzroka smrti adolescentica u svijetu upravo je posljedica komplikacija pri porodu i stanja vezanih za trudnoću. Psihološki, maloljetne majke često se suočavaju s osjećajem srama, stigmom i emocionalnim stresom, što može otežati njihovu integraciju u društvo i postizanje osobnog i profesionalnog uspjeha. Uz to, mnoge maloljetnice suočavaju se s prijetnjom nasilja i napuštanja škole, što dodatno pogoršava njihovu socijalnu i ekonomsku situaciju. Fleksibilnost u polaganju ispita i oslobođenja od nastave tjelesne i zdravstvene kulture uveliko mogu pomoći maloljetnoj trudnici u obrazovnom programu. Ako učenica zbog zdravstvenog stanja ne može sudjelovati u određenoj školskoj aktivnosti ili bi to sudjelovanje štetilo njenom ili djetetovu zdravlju može se privremeno ili trajno osloboditi od pohađanja nastavnog predmeta ili sudjelovanja u određenim nastavnim sadržajima. Pružanje emocionalne podrške maloljetnim majkama, uključujući pomoć u suočavanju s

post porođajnim depresijama, može smanjiti negativne psihološke učinke i povećati šanse za uspješan život majke i djeteta.

MALOLJETNIČKE TRUDNOĆE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Hrvatska je po maloljetničkim trudnoćama u sredini EU ljestvice, a posljednjih godina bilježi njihov pad, uključujući i silazni trend maloljetničkih pobačaja u odnosu na 2008. godinu. Što se tiče maloljetničkih poroda, u Hrvatskoj je 2023. zabilježeno njih 185 za dob od 14 do 17 godina, što je pad u odnosu na 2022., dok ukupna stopa rađanja adolescentica iznosi 6,6 na 1.000 i svrstava Hrvatsku na deveto mjesto u EU po broju maloljetničkih poroda. U EU prosjek za 2023. bio je 6,66 na 1.000, što je 2,3 % manje nego godinu ranije. Hrvatska, naime već dugo po broju maloljetničkih trudnoća u EU, zauzima sredinu na ljestvici 27 članica. Međutim, u posljednjih nekoliko godina pokazuje silaznu putanju, odnosno pad maloljetničkih trudnoća. Po broju maloljetničkih pobačaja (induciranih) nema nekih značajnijih pogoršanja. Podaci HZJZ-a za posljednjih 16 godina pokazuju čak silaznu putanju u odnosu na 2008. godinu.

Tabela 1. Broj induciranih pobačaja u dobi od 15 do 19 godina

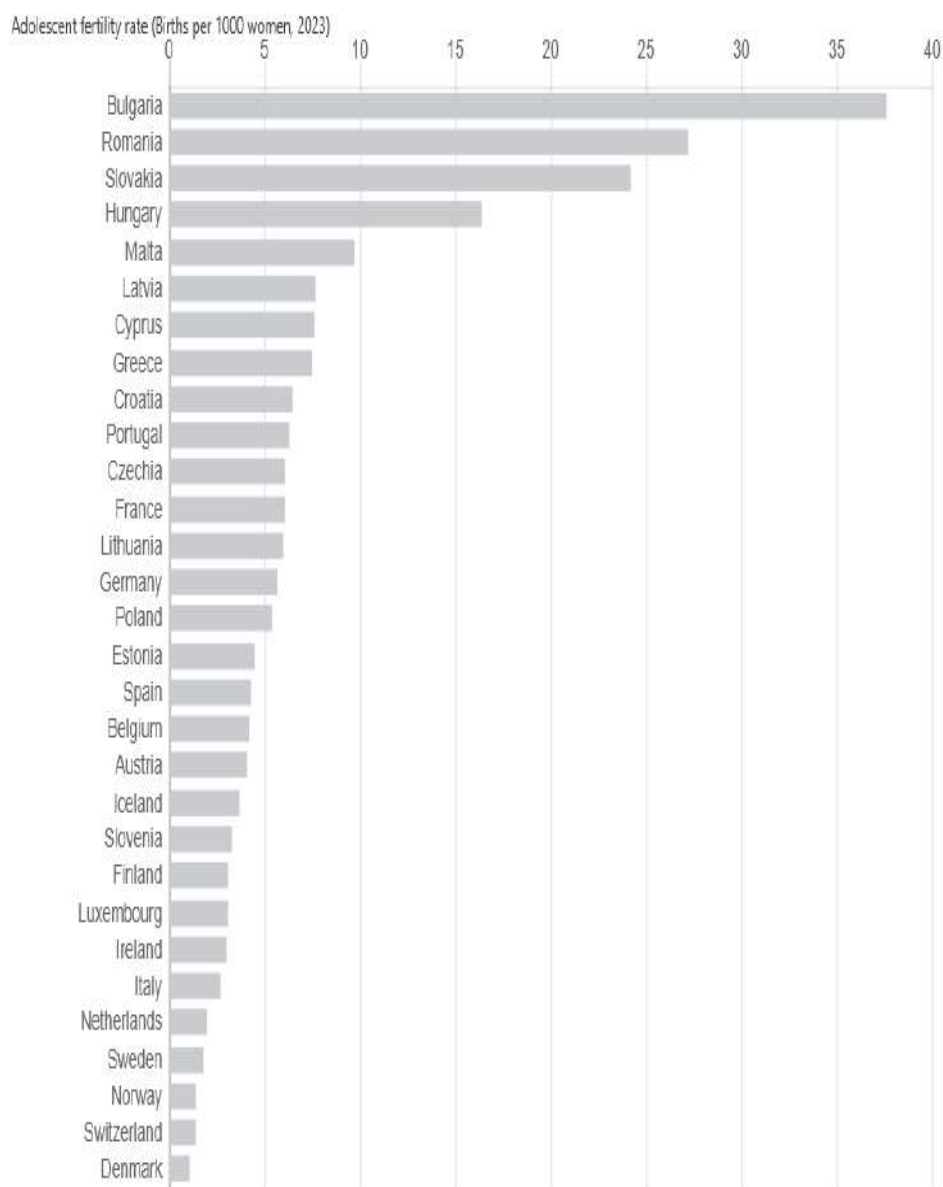
Godina	Adolescentice			
	< 15	15 - 16	17 - 19	ukupno
2008.	5 0,1%	55 1,2%	298 6,6%	358 8,0%
2009.	6 0,1%	46 1,0%	326 7,3%	378 8,5%
2010.	4 0,1%	58 1,4%	287 7,1%	349 8,6%
2011.	4 0,1%	64 1,5%	278 6,4%	346 8,0%
2012.	6 0,2%	49 1,4%	242 6,8%	297 8,3%
2013.	1 < 0,1%	33 1,0%	187 5,9%	221 7,0%
2014.	1 < 0,1%	33 1,1%	184 6,1%	218 7,2%
2015.	2 0,1%	34 1,1%	190 6,3%	226 7,5%
2016.	0 0,0%	17 0,7%	163 6,5%	180 7,1%
2017.	2 0,1%	16 0,7%	139 5,8%	157 6,5%
2018.*	4 0,2%	13 0,5%	147 5,7%	164 6,4%
2019.*	5 0,2%	18 0,7%	145 5,4%	168 6,2%
2020.*	0 0,0%	20 0,8%	129 5,0%	149 5,7%
2021.*	1 < 0,1%	19 0,7%	118 4,4%	138 5,2%
2022.*	2 0,1%	28 0,9%	156 5,1%	186 6,1%
2023.*	2 0,1%	29 1,0%	174 5,8%	205 6,8%

Izvor: HZJZ, https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2024/10/HZZ_-_pobacaji_2023._g..pdf

MALOLJETNIČKI PORODI U EU

Stopa ukupne stope rađanja adolescentica, izražena kao broj živorođene djece na 1.000 žena u dobi od 15 do 19 godina, iznosila je 6,66 u Europskoj uniji 2023. godine. To je 2,33 % manje nego prethodne godine. Hrvatska po broju maloljetničkih poroda među zemljama EU zauzima deveto mjesto. Od nje više maloljetničkih poroda ima Grčka, Cipar, Latvija, Malta, Mađarska, Slovačka, Rumunjska i Bugarska.

Grafikon 1. Maloljetnički porodi u EU

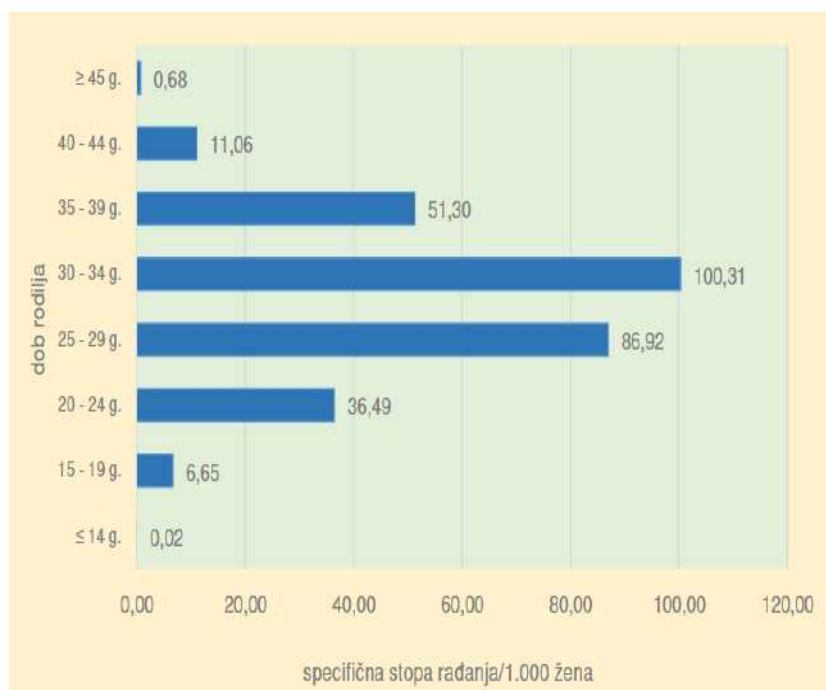
Izvor: UN Economic Commission for Europe
<https://w3.unece.org/PXWeb/en/CountryRanking?IndicatorCode=15>

Povijesno gledano, stopa ukupne stope rađanja adolescentica u Europskoj uniji, izražena kao broj živorođene djece na 1.000 žena u dobi od 15 do 19 godina, dosegla je najveću vrijednost od 37,4 u 1969. godini. Dok je najniža zabilježena vrijednost od 6,66 upravo u 2023. godini.

MALJOLJETNIČKI PORODI U HRVATSKOJ

Prema podacima HZJZ-a stopa poroda u djevojaka dobi 15 – 19 godina je u 2022. g. u Hrvatskoj blago je porasla te je iznosila 7,2/1.000, a 2023. godine se vratio trend pada sa stopom od 6,6/1.000. Od 621 poroda u dobi 13 – 19 godina, 185 rođilja su bile maloljetnice (dob 14 – 17 g.), što predstavlja pad u odnosu na 2022. g. (191 porod maloljetnih majki). Mlađih punoljetnica (u dobi 18 – 19 navršenih godina) je u 2023. g. bilo 436 (u 2022. g. 468 rođilja).

Grafikon 2. Stopa rađanja prema dobi žena u 2023. godini

Izvor: HZZJZ, https://www.hzzjz.hr/wp-content/uploads/2024/10/HZZ_-_pobacaji_2023._g..pdf

UZROCI MALOLJETNE I NEŽELJENE TRUDNOĆE

Maloljetničke i neželjene trudnoće općenito predstavljaju značajan izazov za društvo, jer se s njima povezuju brojni socijalni, ekonomski i psihološki problemi. Iako su uzroci ovih trudnoća mnogobrojni posebno značajnu ulogu u njihovoj pojavi imaju socijalni i ekonomski čimbenici koji mogu značajno utjecati na odluke mladih osoba u vezi sa seksualnim životom, kontracepcijom i reproduktivnim zdravljem. Jedan od ključnih čimbenika koji povećavaju rizik od maloljetničkih trudnoća je nizak socioekonomski status. Mlade djevojke koje odrastaju u obiteljima s nižim prihodima često nemaju pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti ili informacijama o kontracepciji. Osim toga, siromaštvo može ograničiti pristup obrazovanju, što znači da se ove djevojke možda neće informirati o rizicima trudnoće i dostupnim metodama prevencije. Zbog toga, u mnogim slučajevima, maloljetničke trudnoće su posljedica nedostatka resursa i podrške koji su neophodni za informiranu i odgovornu odluku. Nizak ekonomski status također može dovesti do smanjenih mogućnosti za daljnje obrazovanje, čime se zatvara krug siromaštva i nezadovoljavajućih životnih uvjeta koji mogu pogoršati posljedice maloljetničke trudnoće (Darroch JE i drugi, 2016, 1-16; <https://www.impactnations.com/articles/articles-the-challenges-off-teen-pregnancy-and-how-to-help-teen-mothers>). Obrazovanje o reproduktivnom zdravlju ima ključnu ulogu u prevenciji neželjenih trudnoća, no u mnogim zajednicama, posebno u područjima s ograničenim resursima, mladi ljudi često nemaju adekvatan pristup informacijama o kontracepciji, seksualnom zdravlju i odgovornosti. Osim toga, u društvima u kojima su teme seksualnosti tabu, mladi ljudi se teško usmjeravaju na odgovorno ponašanje u vezi sa svojim zdravljem. Osim osobnih i obiteljskih faktora, važno je razmotriti i šire društvene utjecaje. Mlade djevojke koje odrastaju u zajednicama s visokim stopama siromaštva ili nasilja, ili u društvima koja imaju visoke stope maloljetničkih trudnoća, mogu smatrati trudnoću normalnim dijelom života i ne prepoznaju njene dugoročne posljedice. Okolina u kojoj mladi ljudi odrastaju, uključujući škole, vršnjake i medije, može oblikovati njihove stavove prema seksualnosti i

roditeljstvu. Na primjer, u nekim zajednicama trudnoća može biti percipirana kao način izlaska iz siromaštva ili načina stjecanja društvenog statusa, čime se stvara još jedan krug socijalnih i kulturnih pritisaka koji mogu povećati rizik od maloljetničkih trudnoća. Stereotipi, stigmatiziranje i nedostatak podrške također mogu utjecati na mlade majke, stvarajući psihološki stres koji pogoršava postojeće izazove. Prema istraživanjima, maloljetne trudnice često nemaju dovoljno socijalnih ili emocionalnih resursa, što može dovesti do razvoja post porođajne depresije, a bez adekvatne podrške, mogu biti suočene s ozbiljnim problemima u odgoju djeteta (Kumarjit i drugi, 2022). Obrazovni i informacijski čimbenici igraju ključnu ulogu u razumijevanju uzroka maloljetničkih trudnoća. Nedostatak adekvatnog seksualnog odgoja i ograničen pristup kontracepciji često se ističu kao značajni doprinosni čimbenici. Neadekvatan seksualni odgoj predstavlja jedan od ključnih problema u sprječavanju maloljetničkih trudnoća. Mladi često nemaju dovoljno informacija o reproduktivnom zdravlju i seksualnosti, zbog čega ulaze u rizično ponašanje. Prema istraživanjima, neodgovarajući seksualni odgoj može rezultirati nedostatkom svijesti o metodama zaštite i posljedicama neodgovornog ponašanja. U mnogim obrazovnim sustavima seksualni odgoj često se svodi na osnovne informacije o biologiji ljudskog tijela, dok se teme vezane uz emocionalne, psihološke i socijalne aspekte seksualnosti zanemaruju. Time se mladima uskraćuje mogućnost da razviju odgovorne stavove prema spolnim odnosima i sposobnost donošenja odluka. S druge strane, nedostatak pristupa kontracepciji dodatno pogoršava situaciju. Iako mladi imaju osnovna znanja o metodama kontracepcije, često se suočavaju s preprekama u njihovoj dostupnosti. Razlozi uključuju financijske poteškoće, stigmatizaciju te manjak privatnosti i podrške u zdravstvenim sustavima. Ove prepreke mogu dovesti do izbjegavanja korištenja kontraceptivnih sredstava, povećavajući rizik od neplaniranih trudnoća (Demirci i drugi, 2016). Nedostatak obrazovanja i informacija koje su dostupne mladima povezan je s društvenim normama i stigmatizacijom. Stigmatizacija može odvratiti mlade od traženja podrške i informacija, čime se povećava njihova rizik za neplaniranu trudnoću. Nadalje, mlade majke često se suočavaju s dodatnim izazovima poput izolacije i osude, što dodatno otežava njihovu situaciju (Kumarjit i drugi, 2022). Kako bi se smanjila učestalost maloljetničkih i neželjenih trudnoća, nužno je unaprijediti obrazovne i edukativne programe. Seksualni odgoj trebao bi biti sveobuhvatan, uključujući teme poput emocionalnih odnosa, odgovornog donošenja odluka i prava na reproduktivno zdravlje. Osim toga, potrebna je sustavna podrška u pružanju pristupa kontracepciji kroz zdravstvene sustave koji mladima omogućuju anonimnost, povjerenje i financijsku dostupnost. Rješavanje problema neželjenih i maloljetničkih trudnoća zahtijeva multidisciplinarni pristup koji uključuje obrazovanje, zdravstvenu skrb i promjenu društvenih normi. Samo kroz koordinirane napore različitih struktura društva ili zajednice može se osigurati mladima znanje, resursi i podrška potrebna za donošenje odgovornih odluka. Sa psihološkog aspekta, adolescencija je razdoblje intenzivnog emocionalnog razvoja, tijekom kojeg mladi razvijaju identitet, autonomiju i odnose s drugima. U toj fazi, povećana potreba za prihvaćanjem i pripadanjem može dovesti do rizičnog ponašanja, uključujući nezaštićene spolne odnose. Djevojke koje pate od niskog samopouzdanja često traže emocionalnu potvrdu kroz intimne odnose, što može povećati rizik od neželjene trudnoće. Uz to, adolescentice koje se suočavaju s mentalnim problemima, poput depresije ili anksioznosti, često zanemaruju zaštitu tijekom spolnih odnosa, što dodatno povećava rizik (Kumarjit i drugi, 2022). Obiteljski čimbenici također imaju presudnu ulogu u oblikovanju ponašanja adolescentica. Disfunkcionalne obiteljske okolnosti, poput konflikata, emocionalne hladnoće, zanemarivanja ili zlostavljanja, mogu potaknuti rizično ponašanje kod djece. Maloljetnice koje dolaze iz obitelji s niskim socioekonomskim statusom često nemaju adekvatan pristup informacijama o spolnom zdravlju i kontracepciji, što ih čini izloženijima neželjenoj trudnoći. Nedostatak roditeljskog nadzora i otvorene komunikacije o spolnosti također doprinosi ranom stupanju u spolne odnose bez odgovarajuće zaštite. Roditeljski stilovi odgoja imaju značajan utjecaj na odluke adolescentica. Autoritarni roditelji mogu izazvati buntovno ponašanje kod djevojaka, dok permisivni stilovi odgoja ne pružaju jasne smjernice i

granice, što može povećati rizik od rizičnih odluka. S druge strane, roditelji koji prakticiraju otvorenu komunikaciju i pružaju podršku često pomažu adolescentima da donesu odgovorne odluke (Boath EH, i drugi, 2013). Utjecaj vršnjaka također je povezan s obiteljskom dinamikom i psihološkim razvojem. Djevojke koje dolaze iz disfunkcionalnih obitelji često traže podršku i pripadnost među vršnjacima, što može dovesti do negativnog utjecaja u slučaju neprikladnih društvenih krugova. Posebno su osjetljive adolescentice koje su izložene vršnjačkom pritisku da budu seksualno aktivne, bez informacija o posljedicama ili zaštiti. (<https://www.impactnations.com/blogs/article-the-challenges-of-teen-pregnancy-and-how-to-help-teen-mothers>). Osim ovih faktora, društvena stigma i nedostatak podrške za mlade majke dodatno pogoršavaju problem. Adolescentice koje zatrudne često se suočavaju s osudom okoline i osjećajem izolacije, što može dovesti do pogoršanja njihovog mentalnog zdravlja i otežati traženje potrebne pomoći. Ovaj ciklus stigmatizacije može se ublažiti kroz organiziranu i ciljanu edukaciju i pružanje podrške, što je ključno za smanjenje broja maloljetničkih trudnoća. Psihološki i obiteljski čimbenici ključni su za razumijevanje uzroka maloljetničke trudnoće. Prevencija bi trebala uključivati sustavnu edukaciju, otvorenu komunikaciju u obitelji te povećanje dostupnosti resursa i podrške za adolescentice, čime se može smanjiti rizik od neželjene trudnoće i osigurati bolja budućnost za maloljetne majke i njihovu djecu.

PREVENCIJA MALOLJETNE I NEŽELJENE TRUDNOĆE

Kako bi se smanjio broj maloljetničkih trudnoća potrebno je uvesti zdravstveni odgoj u osnovne i srednje škole, uključuje i obrazovanje o sposobnosti te spolno odgovornom ponašanju kroz znanstveno utemeljene i razvojno primjerene informacije. Zdravstveni odgoj se može provoditi usporedno s komplementarnim dodatnim preventivnim programima kroz vršnjačku podršku te usmjerenim na razvoj socijalnih vještina i odgovorno ponašanje mladih prema sebi i drugima. Kroz kontinuirane kampanje i dodatnu edukaciju o prevenciji i problemi maloljetničkih trudnoća i roditeljstva usmjerenih na senzibilizaciju društva i stručnjaka te podizanja razine njihove informiranosti. Među najvažnijim mjerama prevenciji ove pojave ističe se uvođenje seksualnog odgoja u obrazovni sustav. Ovaj pristup omogućuje mladima stjecanje znanja i vještina koje su ključne za donošenje odgovornih odluka o seksualnom ponašanju, što u konačnici doprinosi smanjenju stope maloljetničkih trudnoća (<https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/odjel-za-promicanje-odgovornog-spolnog-ponasanja/>). Sveobuhvatni seksualni odgoj u školama treba biti usmjeren na edukaciju mladih o tijelu, reproduktivnom zdravlju, kontracepciji te emocionalnim i socijalnim aspektima seksualnih odnosa. Edukacija mora biti prilagođena uzrastu i kulturološkom kontekstu te obuhvaćati praktične informacije o metodama kontracepcije i prevenciji spolno prenosivih bolesti. Osim osnovnih informacija o biologiji reprodukcije, seksualni odgoj trebao bi uključivati i aspekte emocionalne povezanosti i odgovornog ponašanja unutar seksualnih odnosa. Seksualni odgoj ne smije biti sveden samo na tehnička znanja o kontracepciji, već mora poticati mlade na promišljanje o posljedicama svojih odluka, čime se doprinosi formiranju zrelijih i odgovornijih pojedinaca. U tom kontekstu, odgoj mladih za odgovorno roditeljstvo i promicanje vrijednosti ravnopravnosti spolova imaju ključnu ulogu. Dobar primjer navedenog oblika edukacije adolescenata o seksualnom odgoju i maloljetničkim trudnoćama u školama provodi se u Sjedinjenim Američkim Državama (Mark DEN i drugi, 2022). U Nizozemskoj, u amsterdamskom znanstvenom muzeju Nemo cijeli kat postave posvećen je pubertetu i seksu. Ministrica obrazovanja uvela od 2012. godine da svi učenici, počevši od osnovne škole, slušaju i uče o spolnom odgoju koji uključuje lekcije o zdravlju, toleranciji i asertivnosti. Najpopularniji kurikulum spolnog odgoja nalazi se pod nazivom „Leptirići u trbuhu“ (<https://www.mreza-mira.net/vijesti/obrazovanje/spolni-odgoj-sto-mozemo-nauci-od-nizozemske>). Uspjeh ovih napora zahtijeva suradnju obrazovnog sustava, zdravstvenih i socijalnih institucija i obitelji, čime se osigurava sveobuhvatni pristup rješavanju ovog važnog društvenog problema. Pristup zdravstvenim uslugama ima značajnu ulogu u ovom procesu, omogućujući mladima dostupnost

informacija i alata potrebnih za donošenje informiranih odluka. U tom kontekstu posebno se ističu dvije komponente: dostupnost kontracepcijskih sredstava i savjetovanje za adolescente i roditelje. Osiguravanje dostupnosti kontraceptiva, uključujući pilule, kondome, intrauterine uloške i druge metode, mora biti prioritet javnozdravstvenih sustava. Mladi često dolaze u situacije u kojima zbog neznanja, pritiska vršnjaka ili nedostatka podrške donose neodgovorne odluke. Kroz strukturirane savjetodavne programe, adolescenti mogu dobiti informacije o rizicima maloljetne trudnoće, emocionalnim i socijalnim posljedicama, kao i o važnosti planiranja obitelji. Uloga roditelja u ovom procesu također je nezamjenjiva. Savjetovanje koje uključuje roditelje omogućuje bolje razumijevanje izazova s kojima se mladi suočavaju te pomaže u izgradnji povjerenja i otvorene komunikacije unutar obitelji. Podrška roditelja može značajno utjecati na stavove adolescenata prema odgovornom spolnom ponašanju, smanjujući tako rizik od maloljetne trudnoće. Savjetovanje bi trebalo uključivati stručnjake poput ginekologa, psihologa i socijalne radnike, koji mogu pružiti sveobuhvatne informacije prilagođene specifičnim potrebama mladih. Edukacija, otvorena komunikacija i podrška stručnjaka mogu značajno doprinijeti smanjenju broja maloljetnih trudnoća te osigurati zdrav i odgovoran pristup spolnom životu. Obitelj je osnovna institucija koja oblikuje životne vrijednosti i stavove mladih, uključujući i stavove prema seksualnosti i reproduktivnom zdravlju. Aktivna komunikacija unutar obitelji, otvorenost prema pitanjima seksualnog zdravlja i odgovornosti, te pružanje adekvatnih informacija mogu pomoći mladima da donesu odgovorne odluke. Iako su obitelji u mnogim slučajevima prvi izvor informacija, važno je da ne zadrže tradicionalni pristup koji može dovesti do stigmatizacije ili nedostatka informacija. Naime, mnoge mlade djevojke ne mogu razgovarati sa svojim roditeljima o pitanjima vezanim uz seksualnost, zbog straha od osude ili neznanja roditelja o temama poput kontracepcije. U tom kontekstu, obrazovanje obitelji o važnosti seksualnog zdravlja može biti preduvjet za smanjenje maloljetničkih trudnoća. Zajednica također ima značajnu odgovornost u prevenciji maloljetničkih trudnoća. Podrška kroz škole, zdravstvene ustanove i nevladine organizacije može pružiti mladima resurse i informacije potrebne za donošenje informiranih odluka. Prevencija maloljetničke trudnoće obuhvaća različite pristupe koji imaju prednosti i nedostatke, te je njihov učinak bitan za društvo u cjelini. Prevencija maloljetničkih trudnoća mora biti višestruka i integrirana, uključujući angažman obitelji, zajednice i institucija. Važno je pružiti mladima informacije, emocionalnu podršku i pristup zdravstvenim uslugama kako bi se smanjio broj neželjenih trudnoća i osigurala bolja budućnost za njih i njihove obitelji. Bez zajedničkog napora društva, smanjenje broja maloljetničkih trudnoća postaje vrlo izazovan zadatak. Praktična iskustva hrvatske udruge „Korak po Korak“, tijekom 5 godina prepoznala su bitna područja na kojima se treba raditi u hrvatskom društvu kako bi se riješio problem maloljetničkih trudnoća. Neki od prepoznatih izazova su svakako neujednačeni pristup i nedovoljno razvijeni mehanizmi suradnje i razmjene informacija. Poseban naglasak udruga stavlja na potrebu sustavne edukacije djece i mladih uvođenjem obrazovanja o spolnosti i odgovornom spolnom ponašanju, budući da se pokazalo kako su mladi često nedovoljno informirani o spolno rizičnim ponašanjima i posljedicama, koje takva ponašanja mogu ostaviti na njihovo zdravlje i dobrobit (Bojić i sur., 2010.). Povedena tim istraživanjima, Udruga je 2005. godine osnovala program pod nazivom „Mama je mama“ s ciljem prevencije rizičnih ponašanja mladih te pružanja psihosocijalne pomoći i podrške maloljetnim trudnicama i njihovim obiteljima. Programom se nastoji postići smanjenje ranjivosti maloljetnih trudnica i roditelja, te njihovo osnaživanje za aktivno i odgovorno preuzimanje roditeljske uloge. U sklopu programa provode se dva projekta. „Savjetovalište MAMA je MAMA“. Namijenjen je maloljetnim trudnicama i njihovim roditeljima, ali i svima drugima iz njihove okoline, koji im žele dati podršku. Drugi projekt čini web portal MALOLJETNI- RODITELJI.NET namijenjen maloljetnim trudnicama, njihovim roditeljima i svima koji imaju neka pitanja i sumnje vezane uz trudnoću i rizične spolne aktivnosti. Na pitanja odgovara tim stručnjaka, koje čine psiholozi, socijalni radnici, pravnici i ginekolozi (Udruga roditelja Korak po Korak, 2020.). Osim savjetovanja i informiranja,

Udruga u suradnji s partnerima već kroz duže vremensko razdoblje provodi razne programe podrške koje uključuju i pomoć u nastavku školovanja, zapošljavanja te usluge smještaja.

SOCIJALNA PODRŠKA MALOLJETNIM TRUDNICAMA I DJECI

Dio maloljetnih djevojaka kada zatrudni gubi podršku okoline i obitelji te je nužno uključivanje države, odnosno Hrvatskog zavoda za socijalni rad kako bi se djevojkama osigurala potpora i smještaj. Zakon o socijalnoj skrbi (NN 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/24, 61/25) prepoznaje kao korisnika trudnicu ili roditelja s djetetom do godine dana života, iznimno tri godine života bez obiteljske podrške i odgovarajućih uvjeta za život. Jednako tako uslugu organiziranog stanovanja ili smještaja u kriznoj situaciji priznaje trudnici ili roditelju s djetetom do godinu dana života koje nema osigurano stanovanje ili zbog narušenih odnosa u obitelji ne može s djetetom ostati u obitelji. Usluge se pružaju u domovima socijalne skrbi i drugim ustanovama čiji je osnivač država, jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave u okviru svoj samoupravnog djelokruga ili druga pravna ili fizička osoba., odnosno u državnim domovima, ne državnim domovima, u ustanovi druge pravne osobe koja obavlja djelatnost socijalne skrbi, kao i u udomiteljskoj obitelji. Prema Zakonu o socijalnoj skrbi udomiteljstvo je oblik pružanja socijalnih usluga kojima se djetetu ili odrasloj osobi osigurava smještaj u udomiteljskoj obitelji, tako da korisnici smještaja u udomiteljskoj obitelji mogu biti i trudnicu ili roditelja s djetetom do godine dana života, iznimno tri godine života bez obiteljske podrške i odgovarajućih uvjeta za život (NN 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/24, 61/25). Hrvatski zavodi za socijalni rad, navode da su maloljetne trudnice i majke jedna od prve tri skupine kojima pomažu, dok domovi socijalne skrbi navode da maloljetne trudnice i majke čine 2,8% njihovih korisnika, dok 2,9% korisnika čine kod ostalih pružatelja usluga socijalne skrbi. U mnogim istraživanju došlo se do rezultata da se smještajem maloljetnih trudnica u ustanove, odnosno rođenje djece maloljetnih majki u ustanovama tri puta povećava vjerojatnost da će i sama djeca biti smještena u ustanovi, kao i da će maloljetnoj majci, odnosno roditeljima roditeljska skrb biti smanjena ili oduzeta i to za 16%, u odnosu na 10% u ostaloj populaciji. Iz dostupnih godišnjih izvješća Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike za 2020. godinu vidljivo je da je na smještaju ukupno kroz godinu bilo 42 trudnice i/ili roditelja s djetetom do godinu dana života, od toga 13 ih je bilo smješteno u državni dom, 6 u ne državni dom, 4 kod druge pravne osobe koja obavlja djelatnost socijalne skrbi, 10 u centrima za pružanje usluga u zajednici, a 9 u udomiteljskoj obitelji (Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike, 2020.). Godinu poslije se iz istog izvješća dobivaju podatci da se na smještaju kroz 2021. godinu nalazilo 41 trudnica i/ili roditelj s djetetom do godinu dana života i to njih 17 u državnom domu, 3 u nedržavnom domu, 10 kod druge pravne osobe koja obavlja djelatnost socijalne skrbi, 4 u centrima za pružanje usluga u zajednici i 7 u udomiteljskim obiteljima (<https://mrosp.gov.hr/pristup-informacijama-16/strategije-planovi-programi-izvjesca-statistika/statisticka-izvjesca/12012>). U Hrvatskom zavodu za socijalni rad, osim institucionalnih socijalnih usluga, maloljetnim trudnicama se pružaju i izvan institucijske socijalne usluge. Usluge savjetovanja, psihosocijalno savjetovanje i psihosocijalna podrška obitelji. Savjetovanje je usluga kojom stručna osoba u neposrednom kontaktu potiče korisnika na razvoj novih mogućnosti sagledavanja životne situacije sa svrhom prevladavanja teškoća, stvaranja uvjeta za očuvanje i razvoj osobnih mogućnosti te odgovornog odnosa pojedinca prema samom sebi, obitelji i društvu. Usluga se provodi sa korisnikom i/ ili članovima njegove obitelji do tri susreta a iznimno prema procjeni stručnjaka do pet susreta. Psihosocijalno savjetovanje je usluga kojom stručna osoba u neposrednom kontaktu, posebnim stručnim postupcima i aktivnostima pomaže korisniku otkloniti teškoće u funkcioniranju u različitim područjima života s naglaskom na ponašajne, emocionalne, interpersonalne, socijalne, obrazovne, razvojne i organizacijske aspekte života. Psihosocijalno savjetovanje temelji se na terapijskom odnosu i procesu tijekom kojega se radi na smanjivanju

aktualnih teškoća i pronalaženju najboljeg rješenja ili prevladavanju kriznih situacija u skladu s potrebama korisnika. Usluga može trajati do šest mjeseci, a ako je zbog postignutih pozitivnih promjena, prema procjeni Zavoda, potrebno daljnje pružanje usluge, usluga psihosocijalnog savjetovanja može se odobriti još dva mjeseca. Uslugu pruža stručni radnik Obiteljskog centra, doma socijalne skrbi i drugih pružatelja usluga a koji ima dodatnu izobrazbu iz područja savjetovanišnog i/ili terapijskog rada i odobrenje nadležne komore za samostalan rad prema posebnim propisima kojima se regulira djelatnost savjetodavnog terapeuta i psihoterapeuta. Psihosocijalna podrška obitelji odobrava se radi prevladavanja obiteljskih teškoća, stjecanja roditeljskih vještina i osnaživanja obitelji za funkcioniranje u svakodnevnom životu. Usluga se odobrava obitelji kada se problemi i teškoće mogu riješiti samo promjenama u obitelji, kada je obitelji potrebna stručna pomoć i podrška pri odgoju i skrbi za djecu, radi usvajanja znanja i vještina za uspješnije roditeljstvo ili svakodnevnu brigu i skrb odnosno kada je rad s članovima obitelji usmjeren na poboljšanje odnosa. Usluga psihosocijalne podrške odobrava se obitelji na temelju procjene rizika, snaga i potreba u skladu s individualnim planom promjene. Psihosocijalna podrška pruža se u obitelji do pet sati tjedno, iznimno kod pružatelja

ZAKLJUČAK

Neželjene i maloljetničke trudnoće predstavljaju ozbiljan društveni izazov koji zahtijeva koordinirani odgovor na svim razinama - od obitelji, preko obrazovnog sustava, zdravstva, socijalne skrbi i šire zajednice. Iako su uzroci ovih trudnoća višestruki, najvažniji čimbenici uključuju nizak socioekonomski status, nedostatak edukacije i informacija o reproduktivnom zdravlju, kao i utjecaj okoline i društvenih normi. Mlade djevojke koje odrastaju u siromašnim, marginaliziranim zajednicama ili u obiteljima koje ne pružaju adekvatnu podršku često nemaju pristup potrebnim resursima i informacijama koji bi im omogućili odgovorno upravljanje svojom seksualnošću i zdravljem. Neželjene trudnoće, osobito među maloljetnicima, mogu imati dugoročne negativne posljedice, ne samo na fizičko i mentalno zdravlje majki, već i na njihov socio-ekonomski status, obrazovne mogućnosti i kvalitetu života. Mnoge mlade majke suočavaju se s izazovima u odgoju djece, često podložne stigmama i društvenim preprekama koje otežavaju njihovu integraciju u društvo. U tom kontekstu, nužno je usmjeriti se na prevenciju i podršku mladim osobama, pružajući im kvalitetnu edukaciju o reproduktivnom zdravlju, pristup kontracepciji i usluge socijalne podrške. Za smanjenje broja neželjenih i maloljetničkih trudnoća potrebno je razviti sveobuhvatan pristup koji uključuje edukaciju, zdravstvenu zaštitu, pristup socijalnim uslugama i sustavnu podršku mladim obiteljima. Također, ključno je djelovati na razini društvenih normi i kulturnih uvjerenja, kako bi se mladima omogućilo donošenje informiranih odluka. Neke od preporuka kako to postići bile bi organiziranje javnih informativnih kampanji o posljedicama maloljetničke trudnoće, dostupnim resursima, kontracepciji i seksualnom zdravlju. S obzirom na to da živimo u doba velike i brze digitalizacije te se život adolescenata uvelike odvija preko društvenih mreža i medija kampanje treba provoditi putem istih. Drugi pristup u prevenciji bio bi otvaranje savjetovaništa za adolescente o seksualnom i reproduktivnom zdravlju na nivou primarne zdravstvene zaštite i/ili u sklopu odgojno obrazovnih ustanova, dijeljenje raznih brošura, organiziranje besplatnih telefonskih savjetovanja. Potrebno je otvarati usluge koje bi maloljetnim majkama osiguravale čuvanje i brigu o djeci dok one pohađaju nastavu, gdje bi ih se educiralo i učilo kako brinuti o kućanstvu i djetetu i gdje bi imale kontinuirani psihosocijalnu podršku dok same ne ojačaju, a sve kako bi se spriječilo razdavanje maloljetne majke i djeteta i smanjila mogućnost nastavka takvog uzorka ponašanja i kod djeteta maloljetnice u budućnosti. Znači, trebalo bi ojačati međuresornu suradnju zdravstvene skrbi, obrazovanja i socijalne skrbi kako bi se maloljetnim majkama mogla pružiti cjelovita pomoć i podrška. Jednako tako trebaju se razviti i usluge koje će isto to činiti i za maloljetne očeve, jer dok

majke donekle i dobivaju pomoć i prepoznaju se u društvu, maloljetni očevi su još jako nevidljivi društvu, kao i njihove potrebe i odgovornosti.

LITERATURA:

1. Bojić, I., Orešković Vrbanec, S., Stanić, S. (2010), Analiza stanja i preporuke za postupanje u slučajevima maloljetničkih trudnoća i roditeljstva. Kada djeca imaju djecu: New York, Unicef.
2. Boath, EH, Henshaw, C., Bradley, E., (2013). Meeting the challenges of teenage mothers with postpartum depression: overcoming stigma through support. J Reprod Infant Psychol; 31:352-69.doi:10.1080/02646838.2013.800635
3. Darroch, JE., Woog, V., Bankole, A., (2016). Adding it up: Cost and Benefits of Meeting the Contraceptive Needs of Adolescents, New York Guttmacher Inst., 1-16
4. Demirci O, Yilmaz E, Tosun O. (2016). Effect of young maternal age on obstetric and perinatal outcomes: Results from the tertiary center in Turkey. Balkan Med J. (2016); 33:344-9.doi:10.5152/balkanmedj.2015.150364
5. Dražanić, A. i sur. (1994), Porodništvo: trudnoća u mlade i stare žene, Zagreb, Školska knjiga
6. Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Odjel za promicanje spolnog i reproduktivnog zdravlja, <https://www.hzjz.hr/sluzba-promicanje-zdravlja/odjel-za-promicanje-odgovornog-spolnog-ponasanja/>
7. HZZ, https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2024/10/HZZ_-_pobacaji_2023_g..pdf
8. Impactnations rescuing lives. The challenges of teen pregnancy and how to help teen mothers (2020), <https://www.impactnations.com/blogs/article-the-challenges-of-teen-pregnancy-and-how-to-help-teen-mothers>
9. Kumarjit, D., Somnath, N., Dilip, KD., Niladri, B.. (2022). Exploring challenges of teenage pregnancy and motherhood from beneficiaries and providers' perspectives: A qualitative study in a rural area of Purba Bardhaman District, West Bengal J Family Med Prim Care. 11(11): 7272-7279. doi: 10.4103/jfmc.jfmc_689_22.
10. Mark, DEN., Wu, LL. (2022). More comprehensive sex education reduced teen births. Quasi-experimental evidence.PNAS.Proc Natl Acad Sci USA; 119:e2113144119.doi:10.1073/pnas.2113144119
11. <https://www.mreza-mira.net/vijesti/obrazovanje/spolni-odgoj-sto-mozemo-nauci-od-nizozemske>
12. Udruga roditelja Korak po korak (2020) Izvještaj o provedbi programa Mama je mama u 2019. godini
13. <https://mrosp.gov.hr/pristup-informacijama-16/strategije-planovi-programi-izvjesca-statistika/statisticka-izvjesca/12012>.
14. UNFPA, Adolescent pregnancy, UNFPA-United Nations Population Fund, <https://www.unfpa.org/adolescent-pregnancy>
15. UN Economic Commission for Europe <https://w3.unece.org/PXWeb/en/CountryRanking?IndicatorCode=15>
16. World Health Organization, Adolescent pregnancy (2024), <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-pregnancy>
17. Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine (broj: 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/24, 61/25)

TEENAGE PREGNANCIES IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Snježana Bošnjak, graduate social worker- mentor

Abstract: Young girls during puberty are exposed to numerous challenges, one of which is underage and unwanted pregnancy, for which girls at that developmental age are most often not ready. Pregnancy is a physiological process of fetal development in the mother's body, as well as a completely new physiological state of the woman's body that is accompanied by numerous anatomical and functional changes and can represent a major turning point in a woman's life, especially if it occurs in a girl under 18 years of age. Premature sexual intercourse in adolescence is the most important factor in the high rate of underage pregnancies, which is confirmed by the results of numerous studies, so the average age of young people in Croatia who engage in sexual intercourse is between 16 and 17 years. Underage pregnancies are often unplanned and uncontrolled and therefore require special care and attention. In addition to premature sexual intercourse, there is often pressure from family and society to marry, as well as various forms of violent behavior, which ultimately results in dropping out of school and lack of education. In accordance with the above problem and risks, the support of family, community and partners is certainly indispensable, as well as the development of new strategic and educational programs, as well as the involvement of numerous organizations and institutions for the support, development and counseling of young people. Unwanted pregnancy, especially among minors, represents a complex social, health and psychological problem that has long-term consequences for individuals, families and the wider community.

Keywords: teenage pregnancy, adolescence, family, care, concern

ZLOUPOTREBA DJECE U TERORISTIČKIM ORGANIZACIJAMA IZMEĐU PROPAGANDE I PRISILE

Jadranka Stojanović³¹²

Doktorand na doktorskim studijima sigurnosti FKKSS Sarajevo

Univerzitet u Sarajevu – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Sarajevo

Apstrakt: Zloupotreba djece u terorističkim organizacijama predstavlja ozbiljan bezbjednosni, pravni i humanitarni problem savremenog društva. Rad analizira zloupotrebu djece u terorističkim organizacijama kao kompleksan bezbjednosni i društveni fenomen, sa posebnim fokusom na međusobno djelovanje propagande i prisile kao ključnih mehanizama njihove instrumentalizacije. Savremeni oblici terorizma karakterišu se visokom adaptivnošću i sposobnošću korištenja ranjivih društvenih kategorija, među kojima djeca zauzimaju posebno mjesto zbog svoje podložnosti utjecajima i ograničenih kapaciteta za autonomno odlučivanje. U radu se razmatraju faktori koji doprinose radikalizaciji djece, uključujući individualne, porodične, društvene i političke okolnosti, kao i uloga digitalnog prostora u širenju ekstremističkih narativa. Poseban segment rada posvećen je analizi konteksta Bosne i Hercegovine, gdje postkonfliktno naslijeđe, društvene podjele i institucionalni izazovi oblikuju specifične sigurnosne dinamike. Takođe se razmatraju savremeni pristupi prevenciji, deradikalizaciji i rehabilitaciji djece, uz naglasak na potrebu integrisanih i multidisciplinarnih strategija. Rad ukazuje na značaj razvoja efikasnih politika koje istovremeno štite djecu i doprinose dugoročnoj stabilnosti i sigurnosti društva.

Ključne riječi: zloupotreba djece, savremeni terorizam, prisila, propaganda, radikalizacija,

Uvod

Zloupotreba djece u terorističkim organizacijama predstavlja jedan od najsloženijih izazova savremenih studija bezbjednosti, budući da se nalazi na raskršću između tradicionalnih sigurnosnih prijetnji i koncepta ljudske bezbjednosti. Iako su djeca kroz istoriju bila prisutna u različitim oblicima oružanih sukoba, savremeni terorizam uvodi nove obrasce njihove instrumentalizacije, koji uključuju sofisticirane propagandne tehnike i različite oblike prisile. Ova pojava ne može se posmatrati isključivo kao humanitarni problem, već i kao ozbiljan sigurnosni izazov koji utiče na stabilnost društava i dugoročnu dinamiku konflikata. Savremene terorističke organizacije karakteriše visok stepen organizacione i operativne adaptivnosti, što im omogućava da kontinuirano prilagođavaju svoje strategije promjenama u globalnom okruženju. U tom kontekstu, djeca se sve češće pojavljuju kao ciljna grupa za regrutovanje, ali i kao sredstvo za ostvarivanje strateških ciljeva. Njihova uloga prevazilazi pasivnu viktimizaciju, jer se koriste u propagandne svrhe, za logističku podršku, pa čak i

³¹² s.jadranka70@gmail.com; jadrankastojanovic@fkn.unsa.ba

za izvršenje nasilnih aktivnosti. Time zloupotreba djece postaje integralni dio savremenih sigurnosnih prijetnji i zahtijeva sistematično naučno istraživanje.

Ključni analitički okvir ovog rada zasniva se na razmatranju propagande i prisile kao međusobno povezanih mehanizama zloupotrebe djece. Propaganda djeluje kroz oblikovanje percepcija, vrijednosti i identiteta, često koristeći emocionalno snažne narative koji djecu predstavljaju kao heroje ili branioce određene ideologije. Razvoj digitalnih tehnologija dodatno je unaprijedio ove procese, omogućavajući terorističkim organizacijama da putem društvenih mreža i online platformi dopru do široke publike. S druge strane, prisila se manifestuje kroz različite oblike pritiska, uključujući prijetnje, manipulaciju i iskorištavanje socio-ekonomskih slabosti, čime se osigurava kontinuiran priliv novih članova. Radikalizacija djece predstavlja proces koji se odvija kroz složenu interakciju individualnih i društvenih faktora. Razvojne karakteristike djece, uključujući potrebu za pripadanjem i identitetom, čine ih posebno podložnim utjecajima ekstremističkih narativa. Faktori poput siromaštva, marginalizacije, nedostatka obrazovanja i izloženosti nasilju dodatno povećavaju rizik od radikalizacije. Digitalni prostor u savremenim uslovima igra značajnu ulogu, jer omogućava brzo širenje ideologija i stvaranje virtualnih zajednica koje mogu imati snažan utjecaj na mlade. U kontekstu Bosne i Hercegovine, ova problematika dobija dodatnu složenost. Kao postkonfliktno društvo, BiH se suočava sa specifičnim izazovima koji uključuju institucionalnu fragmentaciju, socio-ekonomske poteškoće i prisutnost različitih oblika društvenih podjela. Iako ne postoje masovni obrasci zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama, određeni indikatori, poput prisustva radikalizacijskih narativa i iskustva odlaska stranih boraca, ukazuju na potrebu kontinuiranog praćenja i preventivnog djelovanja. Ovi faktori čine Bosnu i Hercegovinu relevantnim primjerom za analizu u širem regionalnom i međunarodnom kontekstu. Cilj ovog rada jeste da se analizira zloupotreba djece u terorističkim organizacijama kroz prizmu propagande i prisile, uz identifikaciju ključnih faktora koji doprinose radikalizaciji, kao i razmatranje mogućnosti prevencije, deradikalizacije i rehabilitacije. Poseban akcenat stavljen je na razumijevanje specifičnosti Bosne i Hercegovine, kako bi se ukazalo na izazove i mogućnosti razvoja efikasnih sigurnosnih politika u ovom kontekstu.

Teorijski okvir - savremene studije bezbjednosti i fenomen terorizma

Razumijevanje zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama zahtijeva teorijski pristup koji prevazilazi uske okvire tradicionalnih sigurnosnih analiza i uključuje multidisciplinarne perspektive. Savremene studije bezbjednosti sve više naglašavaju potrebu za integracijom različitih teorijskih pravaca kako bi se obuhvatila kompleksnost fenomena koji uključuje istovremeno političke, društvene, psihološke i razvojne dimenzije. U tom smislu, teorijski okvir ovog rada zasniva se na kombinaciji klasičnih teorija terorizma, savremenih pristupa radikalizaciji, koncepta ljudske bezbjednosti, kao i konstruktivističkih i socioloških perspektiva. Polazna tačka analize nalazi se u klasičnim teorijama terorizma koje terorizam definišu kao oblik političkog nasilja sa jasno artikulisanim ciljevima. Terorizam u 21. vijeku predstavlja jednu od najvećih sigurnosnih prijetnji na globalnom nivou, reflektujući promjene koje donosi globalizacija, digitalizacija i geopolitičke dinamike. Ovaj period obilježen je transformacijom terorističkih taktika, metoda, ciljeva i ideologija, s posebnim naglaskom na korištenje interneta i društvenih mreža za regrutovanje i širenje ideologije. Terorizam danas nije ograničen na pojedinačne regije već je postao globalni fenomen s dubokim međunarodnim posljedicama. Savremeni terorizam obilježavaju različite manifestacije i definicije koje su se prilagodile globalnim promjenama u politici, tehnologiji i medijskoj komunikaciji. Razumijevanje savremenog terorizma zahtijeva dublji uvid u njegove mnogobrojne dimenzije, uključujući: razvoj tehnoloških alata, promjene u globalnom sigurnosnom okruženju i sve složenije motive terorističkih akcija (Schmid, 2011:40). Crenshaw (2011:142) ističe da terorističke organizacije djeluju racionalno,

nastojeći da maksimiziraju politički efekat svojih aktivnosti uz ograničene resurse. Uključivanje djece može se posmatrati kao strateška adaptacija koja omogućava dugoročnu održivost organizacije, djeca predstavljaju resurs koji je relativno lako mobilizovati, posebno u uslovima društvene nestabilnosti i institucionalne slabosti. Hoffman (2006:56) dodatno naglašava da savremeni terorizam karakteriše fleksibilnost i inovativnost, što uključuje i promjene u strukturi članstva, metodama djelovanja i ciljnim grupama regrutovanja. Međutim, racionalistički pristupi sami po sebi nisu dovoljni za objašnjenje fenomena zloupotrebe djece, psihološke teorije radikalizacije nude dodatnu dimenziju analize, fokusirajući se na procese koji se odvijaju na individualnom nivou. Horgan (2005:145) ukazuje da radikalizacija nije trenutni čin, već proces koji uključuje postepene promjene u identitetu i percepciji stvarnosti. Kod djece, ovaj proces je dodatno intenziviran zbog njihove razvojne faze, koja podrazumijeva potragu za identitetom, pripadanjem i smislom. Borum (2011:10) razvija model koji uključuje faze percepcije nepravde, atribucije krivice i legitimacije nasilja, što je posebno relevantno u kontekstu mladih koji su izloženi jednostavnim i emocionalno snažnim narativima. Savremeni pristupi radikalizaciji sve više odbacuju ideju jedinstvenog modela i naglašavaju pluralitet puteva koji vode ka ekstremizmu. Neumann (2013:874) upozorava da radikalizacija nije uniforman proces, već zavisi od specifičnih društvenih i političkih okolnosti. Ova perspektiva je ključna za razumijevanje zloupotrebe djece, jer ukazuje da različiti konteksti proizvode različite oblike radikalizacije. U nekim slučajevima dominira propaganda i ideološka indoktrinacija, dok u drugim presudnu ulogu imaju prisila i nasilje.

Konstruktivistički pristupi dodatno produbljuju analizu kroz fokus na ulogu ideologije, diskursa i identiteta. Ekstremističke organizacije ne djeluju samo kroz nasilje, već i kroz proizvodnju značenja, odnosno kroz kreiranje narativa koji legitimišu njihovo djelovanje. Speckhard (2016:62) ukazuje da takvi narativi često nude pojednostavljene interpretacije svijeta, u kojima se složeni društveni problemi svode na moralne dihotomije. Djeca, zbog svoje razvojne faze, posebno su podložna ovakvim narativima, ti narativi zadovoljavaju njihovu potrebu za jasnoćom i pripadanjem. Propaganda se može posmatrati kao centralni mehanizam socijalizacije unutar terorističkih organizacija. Ona ne služi samo za regrutovanje novih članova, već i za održavanje kohezije i legitimiteta unutar organizacije. Razvoj digitalnih tehnologija dodatno je unaprijedio ovaj proces, omogućavajući širenje ideoloških sadržaja na globalnom nivou. Zelin (2017:16) ukazuje da digitalne platforme omogućavaju stvaranje virtualnih zajednica koje mogu imati snažan uticaj na identitet mladih, čime se tradicionalni oblici socijalizacije djelimično zamjenjuju on-line interakcijama. Teorija socijalnog učenja pruža dodatno objašnjenje načina na koji djeca usvajaju obrasce ponašanja. Prema ovom pristupu, ponašanje se uči kroz posmatranje i imitaciju, što znači da djeca koja su izložena nasilju i ekstremističkim ideologijama imaju veću vjerovatnoću da usvoje takve obrasce. Ovaj proces je posebno izražen u okruženjima gdje su nasilje i ekstremizam normalizovani, kao što su zone konflikta ili zajednice sa visokim stepenom radikalizacije. U takvim uslovima, granica između devijantnog i prihvatljivog ponašanja postaje zamagljena.

Koncept ljudske bezbjednosti predstavlja ključni teorijski okvir za razumijevanje položaja djece u ovom kontekstu. Za razliku od tradicionalnih pristupa koji sigurnost posmatraju kroz prizmu države, ljudska bezbjednost fokus stavlja na pojedinca i njegove osnovne potrebe. UNDP (2017:45) naglašava da faktori poput siromaštva, nejednakosti i nedostatka obrazovanja značajno povećavaju ranjivost pojedinaca. Djeca, kao posebno osjetljiva kategorija, nalaze se u središtu ovog pristupa, jer njihova sigurnost direktno zavisi od šireg društvenog okruženja. Ovaj pristup omogućava da se zloupotreba djece u terorizmu posmatra ne samo kao sigurnosni problem, već i kao pitanje razvoja i socijalne pravde. Nedostatak obrazovnih i ekonomskih prilika, marginalizacija i društvena isključenost stvaraju uslove u kojima ekstremističke ideologije mogu postati privlačne. U tom smislu, prevencija radikalizacije zahtijeva ne samo sigurnosne mjere, već i šire društvene reforme. Sociološki pristupi

dodatno naglašavaju ulogu strukturalnih faktora u procesu radikalizacije. Društvene nejednakosti, politička nestabilnost i nedostatak institucionalnog povjerenja mogu stvoriti osjećaj frustracije i nepravde, koji predstavlja plodno tlo za ekstremističke ideologije (Mijalković, 2009). Schmid (2011:301) ukazuje da slabe institucije i nedostatak vladavine prava povećavaju prostor za djelovanje ekstremističkih grupa, posebno u postkonfliktnim društvima. U pogledu Bosne i Hercegovine, teorijski okvir mora uzeti u obzir specifičnosti postkonfliktnog društva, koje karakterišu složeni politički odnosi, etničke podjele i institucionalna fragmentacija. Azinović (2018:67) naglašava da naslijeđe rata i prisustvo različitih ideoloških narativa utiču na sigurnosnu dinamiku i mogu doprinijeti pojavi radikalizacije, posebno među mladima. Turčalo (2019:52) dodatno ukazuje na značaj društvenih i političkih faktora u oblikovanju ekstremističkih narativa, što zahtijeva kontekstualizovan pristup analizi.

Teorijski okvir ovog rada, ne posmatra djecu kao racionalne aktere u klasičnom smislu, već kao subjekte koji djeluju unutar ograničenih i često nepovoljnih okolnosti. Njihove odluke i ponašanja oblikovani su kombinacijom individualnih karakteristika i strukturalnih faktora, što zahtijeva pažljivo i nijansirano tumačenje. Zloupotreba djece u terorizmu predstavlja rezultat interakcije propagande, prisile i šireg društvenog konteksta, integracijom navedenih teorijskih pristupa moguće je razviti sveobuhvatan okvir koji omogućava dublje razumijevanje fenomena zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama. Ovaj okvir ukazuje na to da se problem ne može svesti na pojedinačne uzroke ili jednostavne modele objašnjenja, već zahtijeva analizu međusobno povezanih faktora koji djeluju na različitim nivoima. Takav pristup predstavlja osnovu za dalju analizu u radu, ali i za razvoj efikasnih strategija prevencije i odgovora u okviru savremenih bezbjednosnih politika.

Transformacija savremenog terorizma i uloga djece

Savremeni terorizam prolazi kroz kontinuiranu transformaciju koja se ogleda u promjeni organizacionih struktura, metoda djelovanja i načina mobilizacije članstva. Ove promjene rezultat su interakcije globalnih političkih procesa, tehnološkog razvoja i evolucije samih terorističkih organizacija, koje nastoje očuvati svoju relevantnost i operativnu sposobnost u sve kompleksnijem sigurnosnom okruženju. Jedna od najznačajnijih karakteristika ove transformacije jeste povećano uključivanje djece u različite aspekte djelovanja terorističkih i srodnih oružanih organizacija. Prema Hoffmanu (2006:58), savremeni terorizam karakteriše prelazak sa rigidnih hijerarhijskih struktura na fleksibilne mrežne modele organizovanja. Ovakav pristup omogućava bržu adaptaciju, ali i otvara prostor za uključivanje šireg spektra aktera, uključujući i djecu. Djeca u ovom kontekstu ne predstavljaju samo dodatni ljudski resurs, već i strateški element koji doprinosi dugoročnoj održivosti organizacija. Njihovo uključivanje omogućava stvaranje generacijskog kontinuiteta, ali i jačanje ideološke baze. Uloga djece u savremenim terorističkim organizacijama značajno je evoluirala, dok su u ranijim fazama konflikata djeca uglavnom korištena za pomoćne i logističke zadatke, danas se njihova uloga proširuje na različite operativne i simboličke funkcije (Kovačević, 2011:76). Bloom (2019:78) ukazuje da djeca mogu biti uključena u propagandne aktivnosti, prikupljanje informacija, logističku podršku, ali i u direktne borbene zadatke. Njihovo prisustvo često ima snažan psihološki i propagandni efekat, jer izaziva pažnju javnosti i pojačava percepciju posvećenosti organizacije. Primjeri iz različitih konflikata potvrđuju ovu tendenciju. Organizacije poput ISIS-a razvile su sofisticirane programe za uključivanje djece, poznate kao „mladi kalifata“, gdje su djeca sistematski izložena ideološkoj indoktrinaciji i obuci (Winter, 2015:57). Slični obrasci mogu se uočiti i kod Boko Harama i Al-Shabaaba, gdje se djeca koriste kao dio šire strategije nasilja i zastrašivanja. Ovi primjeri ukazuju na to da zloupotreba djece predstavlja globalni fenomen koji nije vezan za jednu organizaciju ili ideološki okvir. Dodatnu dimenziju ovom fenomenu daje djelovanje Kurdistanske radničke partije

(PKK) i s njom povezanih struktura, uključujući YPG, posebno u kontekstu sukoba u Siriji i Turskoj. Iako se status ovih organizacija razlikuje u međunarodnom političkom diskursu, relevantni izvještaji ukazuju na problem uključivanja maloljetnika u njihove redove. Human Rights Watch (2018) u izvještaju *“Syria: Armed Group Recruiting Children”* dokumentuje slučajeve regrutovanja djece od strane kurdskih oružanih formacija, uključujući YPG. U izvještaju se navodi da su neka djeca regrutovana uz obećanja o boljem životu, dok su u drugim slučajevima porodice prijavljivale nestanak djece i sumnju na prisilno uključivanje. Ovi nalazi ukazuju na postojanje i propagandnih i prisilnih elemenata u procesu regrutovanja. Slično tome, izvještaji Ujedinjenih nacija, posebno *Report of the Secretary-General on Children and Armed Conflict* (United Nations, 2020), identifikuju YPG kao jednu od grupa koja je u određenim periodima bila povezana s regrutovanjem djece. Iako su zabilježeni napor za potpisivanje akcijskih planova i smanjenje takvih praksi, izvještaji ukazuju na izazove u njihovoj dosljednoj implementaciji. Ova situacija ilustrira širi problem u kojem formalne obaveze ne moraju uvijek rezultirati potpunim prestankom prakse na terenu. U slučaju PKK, izvještaji različitih organizacija i institucija ukazuju na dugogodišnje prisustvo maloljetnika u njenim strukturama. Prema izvještajima organizacija za zaštitu ljudskih prava, regrutovanje se odvija kroz kombinaciju ideološke mobilizacije, društvenog pritiska, u nekim slučajevima, prisilnih metoda. Ova kombinacija potvrđuje teorijsku pretpostavku da propaganda i prisila djeluju kao međusobno povezani mehanizmi. Specifičnost propagande u kontekstu PKK/YPG ogleda se u njenom snažnom oslanjanju na identitetske i političke narative. Djeca i mladi se često prikazuju kao simbol borbe za kolektivna prava, pravdu i slobodu, što može imati snažan mobilizacijski efekat, posebno u kontekstima gdje postoji percepcija marginalizacije. Speckhard (2016:63) ukazuje da ovakvi narativi imaju poseban utjecaj na mlade, jer nude osjećaj svrhe i pripadnosti.

Socio-ekonomski faktori dodatno doprinose ovom procesu, u područjima zahvaćenim konfliktom, gdje su obrazovne i ekonomske mogućnosti ograničene, djeca su posebno ranjiva. UNDP (2017:46) naglašava da nedostatak perspektive i osjećaj nepravde mogu povećati sklonost mladih ka radikalnim ideologijama. Ova dinamika posebno je izražena u nestabilnim regionima, gdje su institucionalni kapaciteti oslabljeni. Uloga djece u ovim strukturama obuhvata širok spektar aktivnosti, pored logističkih zadataka, djeca se koriste u propagandnim materijalima, gdje njihovo prisustvo ima simbolički značaj. Takođe, njihovo uključivanje može imati psihološki efekat na protivnika, jer dodatno komplikuje operativne odluke. Bloom (2019:82) ističe da korištenje djece može smanjiti vjerovatnoću direktnog napada, što predstavlja taktičku prednost za organizacije. Digitalna dimenzija savremenog terorizma dodatno pojačava ove procese. Online platforme omogućavaju širenje propagande i stvaranje virtualnih zajednica koje mogu uticati na mlade širom svijeta. Zelin (2017:18) naglašava da digitalni prostor omogućava kontinuiranu izloženost ideološkim sadržajima, čime se ubrzava proces radikalizacije. Ovaj aspekt je posebno važan jer omogućava transnacionalno djelovanje i prelazak granica tradicionalnih konflikata. Zloupotreba djece nije ograničena na određene organizacije ili ideologije, već predstavlja širi fenomen koji se javlja u različitim kontekstima. Bez obzira na razlike u ideološkim osnovama, osnovni mehanizmi uključivanja djece ostaju slični i zasnivaju se na kombinaciji propagande, prisile i strukturalnih faktora. Ovi fenomeni u Bosni i Hercegovini nemaju direktnu manifestaciju u obliku organizovanog regrutovanja djece, ali predstavljaju važan indikator globalnih trendova. Razumijevanje ovih procesa omogućava pravovremeno prepoznavanje potencijalnih rizika i razvoj preventivnih strategija. Iskustvo odlaska stranih boraca i prisustvo radikalizacijskih narativa ukazuju na potrebu kontinuiranog praćenja i analize. Transformacija savremenog terorizma jasno pokazuje da zloupotreba djece predstavlja sistemski izazov koji zahtijeva integrisan pristup. Primjeri iz različitih dijelova svijeta, uključujući PKK/YPG, potvrđuju da je riječ o fenomenu koji prevazilazi ideološke i geografske granice. Ova

činjenica dodatno naglašava potrebu za razvojem sveobuhvatnih strategija koje će uključivati preventivne, sigurnosne i rehabilitacione mjere.

Faktori radikalizacije djece

Radikalizacija djece predstavlja složen i višeslojan proces koji se ne može objasniti jednim uzrokom ili linearnim modelom razvoja. U savremenim studijama bezbjednosti, ovaj fenomen se posmatra kao rezultat interakcije različitih faktora koji djeluju na individualnom, porodičnom, društvenom i političkom nivou. Djeca, zbog svojih razvojnih karakteristika, predstavljaju posebno ranjivu kategoriju, jer nemaju u potpunosti razvijene kapacitete za kritičko prosuđivanje, što ih čini podložnijim utjecajima ekstremističkih narativa i manipulativnih praksi (Horgan, 2005:145). Razumijevanje faktora radikalizacije djece zahtijeva integrisan pristup koji obuhvata različite dimenzije njihovog okruženja i razvoja. Individualni faktori predstavljaju početnu tačku analize radikalizacije, djeca se nalaze u fazi razvoja identiteta u kojoj traže smisao, pripadnost i jasno definisane vrijednosti. Ova potreba može biti iskorištena od strane ekstremističkih grupa koje nude jednostavne i binarne interpretacije svijeta, gdje se kompleksne društvene i političke realnosti svode na sukob dobra i zla (Speckhard, 2006:60), odnosno djeca mogu razviti osjećaj misije i svrhe, što dodatno povećava njihovu sklonost prihvatanju ekstremističkih ideologija. Borum (2011:12) ukazuje da proces radikalizacije često uključuje faze identifikacije s određenom grupom, internalizacije ideologije i konačne mobilizacije, što je posebno izraženo kod mladih. Psihološki aspekti radikalizacije uključuju i faktore poput traume, frustracije i osjećaja nepravde, djeca koja su izložena nasilju, konfliktima ili porodičnim problemima mogu biti sklonija traženju alternativnih oblika identifikacije koji im pružaju osjećaj sigurnosti i kontrole. U takvim okolnostima, ekstremističke grupe mogu ponuditi strukturiran okvir koji djeluje privlačno u odnosu na haotično okruženje u kojem djeca odrastaju. Ova dinamika posebno je izražena u područjima zahvaćenim oružanim sukobima, gdje djeca često nemaju pristup stabilnim institucijama i podršci.

Porodično okruženje predstavlja jedan od ključnih faktora u procesu radikalizacije djece. Porodica ima centralnu ulogu u socijalizaciji i formiranju vrijednosti, ali u određenim slučajevima može postati i kanal za prenošenje ekstremističkih ideologija. Djeca koja odrastaju u porodicama u kojima su prisutni radikalni stavovi imaju veću vjerovatnoću da usvoje slične obrasce ponašanja i razmišljanja. U kontekstu stranih boraca, zabilježeni su slučajevi gdje su djeca zajedno s roditeljima odlazila u konfliktne zone, gdje su bila izložena intenzivnoj ideološkoj indoktrinaciji (Azinović, 2018:70). Ovakva iskustva imaju dugoročne posljedice na razvoj djece i njihovu sposobnost reintegracije u društvo. Pored toga, disfunkcionalne porodice, obilježene nasiljem, siromaštvom ili nedostatkom roditeljske brige, mogu dodatno povećati ranjivost djece, te u takvim slučajevima, djeca mogu tražiti alternativne izvore podrške i pripadnosti, što ih čini podložnim uticajima ekstremističkih grupa. Bloom (2019:82) naglašava da socio-ekonomski uslovi i porodična nestabilnost često djeluju kao katalizatori radikalizacije, posebno kada su povezani sa osjećajem marginalizacije i isključenosti, dok društveni faktori predstavljaju širi kontekst unutar kojeg se odvija radikalizacija. Siromaštvo, nezaposlenost i nedostatak obrazovnih prilika često se navode kao ključni uzroci povećane ranjivosti mladih. UNDP (2017:45) ukazuje da percepcija nepravde i nejednakosti može imati snažan uticaj na radikalizaciju, jer stvara osjećaj frustracije i besperspektivnosti. U takvim okolnostima, ekstremističke ideologije mogu djelovati kao alternativni okvir koji nudi objašnjenje i rješenje za postojeće probleme. Takođe, obrazovni sistem igra značajnu ulogu u prevenciji, ali i potencijalno u radikalizaciji, kvalitetno obrazovanje može doprinijeti razvoju kritičkog mišljenja i otpornosti na ekstremističke narative, dok nedostatak obrazovnih resursa ili prisustvo ideološki obojenih sadržaja može imati suprotan efekat. U nekim slučajevima, obrazovne institucije su korištene kao platforme za širenje ekstremističkih

ideologija, što dodatno komplikuje njihovu ulogu u društvu. Digitalni prostor predstavlja savremeni faktor koji ima sve veći utjecaj na radikalizaciju djece. Internet i društvene mreže omogućavaju pristup velikom broju informacija, ali istovremeno olakšavaju širenje ekstremističkih sadržaja. Zelin (2017:16) ukazuje da digitalne platforme omogućavaju stvaranje virtualnih zajednica koje mogu imati snažan utjecaj na identitet mladih. Kroz takve zajednice, djeca mogu biti izložena kontinuiranoj propagandi koja normalizuje nasilje i promoviše ekstremističke vrijednosti. Politički i sigurnosni kontekst takođe ima ulogu u oblikovanju radikalizacijskih procesa, konflikti, politička nestabilnost i slabe institucije stvaraju okruženje u kojem ekstremističke organizacije mogu lakše djelovati. Schmid (2011:301) naglašava da nedostatak efikasnih institucija i vladavine prava može doprinijeti širenju ekstremizma, jer smanjuje povjerenje građana u državu i njene mehanizme zaštite. Radikalizacija djece u Bosni i Hercegovini treba da se posmatra kroz specifične društvene i političke okolnosti, postkonfliktno naslijeđe, etničke podjele i složen institucionalni sistem stvaraju jedinstven okvir koji utiče na sigurnosnu dinamiku. Iako BiH nije suočena s masovnom radikalizacijom djece, određeni faktori rizika su prisutni, uključujući socio-ekonomske izazove, nezaposlenost mladih i fragmentaciju obrazovnog sistema (Turčalo, 2019:53). Poseban izazov predstavlja povratak porodica sa stranih ratišta, uključujući djecu koja su bila izložena ekstremističkim ideologijama i traumatskim iskustvima. Ova djeca zahtijevaju specifične programe rehabilitacije i reintegracije, koji uključuju psihološku podršku, obrazovanje i socijalnu inkluziju. Nedostatak sistemskih rješenja u ovoj oblasti može predstavljati dugoročni sigurnosni rizik. Takođe, u BiH je prisutan uticaj različitih on-line narativa koji mogu doprinijeti radikalizaciji mladih. Iako ne postoje dokazi o široko rasprostranjenoj zloupotrebi djece u terorističkim organizacijama, prisustvo ekstremističkih sadržaja na internetu zahtijeva kontinuiranu pažnju i razvoj preventivnih strategija. Faktori radikalizacije djece ukazuju na složenost ovog fenomena i potrebu za multidisciplinarnim pristupom. Individualni, porodični, društveni i politički faktori djeluju zajedno, stvarajući različite puteve radikalizacije. Razumijevanje ovih faktora predstavlja osnovu za razvoj efikasnih politika prevencije, deradikalizacije i rehabilitacije, koje će biti prilagođene specifičnostima lokalnog i globalnog konteksta.

Propaganda i prisila kao mehanizmi zloupotrebe djece

Zloupotreba djece u terorističkim i srodnim oružanim organizacijama ne može se adekvatno razumjeti bez detaljne analize ključnih mehanizama putem kojih se ta zloupotreba ostvaruje. U savremenim studijama bezbjednosti posebno se izdvajaju propaganda i prisila kao dva osnovna, međusobno povezana instrumenta koji omogućavaju regrutovanje, kontrolu i dugoročnu eksploataciju djece. Iako se analitički mogu razdvojiti, u praksi se ovi mehanizmi često prepliću, stvarajući kompleksan okvir djelovanja u kojem je teško, jasno odrediti granice između dobrovoljnog i prisilnog učešća. Propaganda, kao oblik strateške komunikacije, predstavlja jedan od najvažnijih alata savremenih terorističkih organizacija, njena funkcija nije ograničena na širenje ideologije, već obuhvata i oblikovanje identiteta, vrijednosti i percepcija ciljne populacije. Takođe, propaganda dobija dodatnu dimenziju, jer se oslanja na specifične razvojne karakteristike mladih, uključujući emocionalnu osjetljivost, potrebu za pripadanjem i sklonost ka pojednostavljenim interpretacijama stvarnosti. Winter (2015:57) ukazuje da su propagandni materijali savremenih terorističkih organizacija, posebno ISIS-a, pažljivo dizajnirani kako bi bili vizuelno atraktivni i emocionalno snažni. Djeca se u tim sadržajima često prikazuju kao simboli nevinosti i budućnosti, ali istovremeno i kao aktivni učesnici u borbi, čime se stvara snažan narativ o generacijskoj misiji. Ovakva reprezentacija ima dvostruki efekat s jedne strane normalizuje njihovo učešće dok s druge strane motiviše drugu djecu da se identifikuju sa tim ulogama. Slične nalaze potvrđuje i Speckhard (2016:64), koja naglašava da propagandni narativi često nude osjećaj svrhe, heroizma i pripadnosti, što je posebno privlačno mladima koji se suočavaju sa identitetskim krizama. U tom smislu, propaganda djeluje kao proces socijalizacije, kroz koji djeca

internalizuju vrijednosti i norme ekstremističkih organizacija. Važno je naglasiti da ovaj proces nije uvijek eksplicitan, već se često odvija kroz suptilne i dugotrajne oblike uticaja. Konkretniji primjeri propagande mogu se uočiti u djelovanju ISIS-a, gdje su djeca uključivana u video sadržaje koji su imali za cilj demonstraciju lojalnosti i ideološke posvećenosti. Iako su ti sadržaji primarno usmjereni na širu publiku, njihov uticaj na djecu kao ciljnu grupu ne može se zanemariti. Ovakvi primjeri ukazuju na to da propaganda ne djeluje samo kao sredstvo regrutovanja, već i kao mehanizam legitimizacije. U kontekstu PKK/YPG, propaganda ima nešto drugačiji karakter, ali zadržava iste osnovne funkcije. Umjesto religijskih narativa, naglasak je često na političkim i identitetskim temama, uključujući borbu za prava, slobodu i kolektivni identitet. Djeca i mladi se u tim narativima prikazuju kao aktivni učesnici u društvenoj borbi, što može imati snažan mobilizacijski efekat, te ovakav pristup potvrđuje tezu da propaganda može biti prilagođena različitim ideološkim okvirima, ali da njena osnovna funkcija ostaje ista.

Za razliku od propagande, prisila predstavlja direktniji i vidljiviji mehanizam zloupotrebe djece. Ona se manifestuje kroz različite oblike pritiska, uključujući fizičku prijetnju, psihološku manipulaciju i socio-ekonomske ucjene. Bloom (2019:74) ukazuje da prisila često uključuje otmice, prijetnje porodicama ili iskorištavanje ranjivih društvenih grupa, čime se osigurava kontinuiran priliv novih članova. Primjeri prisile posebno su izraženi u djelovanju Boko Harama, gdje su djeca često nasilno regrutovana i korištena u različitim aktivnostima. Iako se kontekst razlikuje, slični obrasci mogu se uočiti i u drugim organizacijama. Human Rights Watch (2018) dokumentuje slučajeve u kojima su porodice prijavljivale nestanak djece i sumnju na njihovo prisilno uključivanje u oružane strukture, uključujući i kurdske formacije u Siriji. Ovi nalazi ukazuju na to da prisila ostaje važan element u procesu regrutovanja, bez obzira na ideološki okvir, prisila ne mora uvijek biti direktna, u mnogim slučajevima ona se manifestuje kroz strukturalne uslove koji ograničavaju izbor djece. Siromaštvo, nedostatak obrazovanja i društvena marginalizacija mogu stvoriti situacije u kojima djeca nemaju realne alternative, što dovodi do tzv. „prinudnog izbora“. UNDP (2017:45) naglašava da ovakvi uslovi povećavaju ranjivost pojedinaca i olakšavaju njihovu eksploataciju. Analitički posmatrano, ključni problem u razlikovanju propagande i prisile leži u njihovoj međusobnoj isprepletenosti. U mnogim slučajevima, propaganda se koristi kao uvod u proces koji kasnije uključuje elemente prisile. Djeca koja su prethodno izložena ideološkim narativima sklonija su prihvatanju uloge u organizaciji, čak i kada se suoče sa pritiskom. S druge strane, prisila može biti legitimizovana kroz propagandu, čime se smanjuje otpor i povećava kontrola. Neumann (2013:874) ukazuje da radikalizacija nije binaran proces, već kontinuum u kojem različiti faktori djeluju istovremeno. Ova perspektiva posebno je važna za razumijevanje zloupotrebe djece, jer ukazuje da njihovo uključivanje nije rezultat jedne odluke, već kompleksnog procesa koji uključuje više nivoa utjecaja. Propaganda i prisila nemaju direktnu manifestaciju u obliku organizovanog regrutovanja djece u terorističke strukture u Bosni i Hercegovini, ali su prisutni određeni elementi koji zahtijevaju pažnju. Digitalni prostor omogućava širenje različitih ideoloških narativa, koji mogu uticati na mlade, posebno u kontekstu socio-ekonomskih izazova i identitetskih pitanja. U tom smislu, propaganda predstavlja potencijalni rizik, dok prisila ima indirektniji karakter. Razumijevanje ovih mehanizama predstavlja osnovu za razvoj efikasnih strategija prevencije i zaštite djece, ali i za šire razumijevanje savremenih sigurnosnih prijetnji.

Prevencija i deradikalizacija djece u kontekstu savremenih bezbjednosnih izazova

Prevencija zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama i procesi njihove deradikalizacije predstavljaju ključne segmente savremenih bezbjednosnih politika. Za razliku od tradicionalnih pristupa koji su se dominantno oslanjali na represivne mjere, savremeni koncepti sve više naglašavaju

značaj preventivnog i rehabilitacijskog djelovanja, posebno kada je riječ o djeci kao specifično ranjivoj kategoriji. Ovakav pristup proizlazi iz razumijevanja da se radikalizacija ne može efikasno suzbiti isključivo sigurnosnim instrumentima, već zahtijeva integraciju društvenih, obrazovnih i psiholoških strategija. U teorijskom smislu, prevencija se može posmatrati kroz tri nivoa: primarni, sekundarni i tercijarni, primarni nivo usmjeren je na širu populaciju i ima za cilj smanjenje faktora rizika kroz unapređenje društvenih uslova. Sekundarni nivo fokusira se na rizične grupe i rane znakove radikalizacije, dok tercijarna nivo obuhvata deradikalizaciju i reintegraciju pojedinaca koji su već bili izloženi ekstremističkim uticajima (Borum, 2011:12). Ova podjela omogućava sistematski pristup koji je posebno važan u radu sa djecom. Jedan od ključnih elemenata primarne prevencije jeste obrazovanje, obrazovni sistemi imaju potencijal da razvijaju kritičko mišljenje, medijsku pismenost i vrijednosti tolerancije, čime se smanjuje utjecaj propagande. UNICEF (2017:24) naglašava da obrazovanje može igrati centralnu ulogu u prevenciji nasilnog ekstremizma, posebno kada uključuje sadržaje koji promovišu dijalog, razumijevanje i nenasilno rješavanje konflikata. U tom kontekstu, škole ne predstavljaju samo mjesta prenosa znanja, već i ključne aktere u izgradnji društvene otpornosti.

Porodica, kao primarna socijalna jedinica, ima jednako važnu ulogu, stabilno porodično okruženje može djelovati kao zaštitni faktor, dok disfunkcionalni odnosi mogu povećati ranjivost djece. Programi podrške porodicama, posebno u socio-ekonomski ugroženim sredinama, mogu doprinijeti smanjenju rizika od radikalizacije. Ova dimenzija posebno dolazi do izražaja u kontekstima gdje su roditelji suočeni sa vlastitim izazovima, uključujući siromaštvo i društvenu marginalizaciju (Lesko-Tadić, 2024:7). Sekundarna prevencija zahtijeva razvijene mehanizme za rano prepoznavanje rizičnih obrazaca ponašanja, u tom smislu, ključnu ulogu imaju obrazovne institucije, centri za socijalni rad i lokalne zajednice. Identifikacija promjena u ponašanju, izolacije ili izražavanja ekstremnih stavova treba da omogući pravovremenu intervenciju. Međutim, ovakvi pristupi moraju biti pažljivo balansirani kako bi se izbjegla stigmatizacija djece i mladih. Digitalni prostor predstavlja poseban izazov u pogledu prevencije, savremene terorističke organizacije koriste internet kao glavni kanal za širenje propagande i regrutovanje. Zelin (2017:18) ukazuje da on-line platforme omogućavaju kontinuiranu izloženost ideološkim sadržajima, što može ubrzati proces radikalizacije. Prevencija u ovom domenu zahtijeva kombinaciju tehničkih mjera, poput uklanjanja ekstremističkog sadržaja, i edukativnih pristupa koji razvijaju sposobnost kritičkog analiziranja informacija. Tercijarna prevencija, odnosno deradikalizacija, predstavlja najkompleksniji segment, posebno kada je riječ o djeci, djeca koja su bila izložena ekstremističkim ideologijama ili učestvovala u aktivnostima takvih organizacija često nose duboke psihološke posljedice. Horgan (2005:150) naglašava da proces napuštanja ekstremističkih grupa zahtijeva dugotrajan rad na promjeni identiteta i uvjerenja, što je kod djece dodatno osjetljivo zbog njihove razvojne faze. Programi deradikalizacije obično uključuju kombinaciju psihološke podrške, obrazovanja i socijalne reintegracije. Speckhard (2016:64) ističe da je ključ uspjeha ovih programa individualizovan pristup koji uzima u obzir specifične okolnosti svakog djeteta, u tom smislu ne postoji univerzalni model, već se programi moraju prilagođavati kontekstu i potrebama korisnika.

Iskustva iz različitih zemalja pokazuju da uspješni programi reintegracije uključuju i širu zajednicu. Stigmatizacija i društvena izolacija mogu otežati proces povratka u normalan život, što povećava rizik od ponovne radikalizacije. Zbog toga je važno razvijati programe koji uključuju lokalne zajednice, škole i nevladine organizacije. Prevencija i deradikalizacija u Bosni i Hercegovini imaju specifične izazove, postkonfliktno naslijeđe, institucionalna složenost i socio-ekonomski problemi zahtijevaju prilagođene pristupe. Iako ne postoje masovni slučajevi zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama, iskustvo odlaska stranih boraca i povratka njihovih porodica ukazuje na potrebu

razvoja sistemskih rješenja. Azinović (2018:70) naglašava da BiH mora razvijati preventivne strategije koje će biti zasnovane na lokalnim specifičnostima, uključujući rad sa mladima i jačanje institucionalnih kapaciteta. Turčalo (2019:54) dodatno ističe značaj multisektorske saradnje, koja uključuje sigurnosne institucije, obrazovni sistem i civilno društvo. Poseban izazov predstavlja reintegracija djece povratnika sa stranih ratišta. Ova djeca često su izložena traumama i ideološkim uticajima, što zahtijeva specijalizovane programe podrške, ključnu ulogu imaju psihološke službe, ali i obrazovne institucije koje mogu doprinijeti njihovoj socijalizaciji. Na međunarodnom nivou, saradnja između država i organizacija predstavlja važan element prevencije, razmjena informacija, zajednički programi i implementacija međunarodnih standarda mogu doprinijeti efikasnijem odgovoru na ovaj problem. Međutim, praksa pokazuje da postoji jaz između normativnog okvira i njegove primjene, što ukazuje na potrebu dodatnih napora. Kombinacija obrazovnih, socijalnih i sigurnosnih mjera predstavlja osnovu za smanjenje rizika i zaštitu djece, u tom procesu, ključnu ulogu imaju institucije, porodica i šira društvena zajednica, dok međunarodna saradnja dodatno doprinosi efikasnosti odgovora. Samo kroz ovakav sveobuhvatan pristup moguće je odgovoriti na izazove koje donosi savremeni terorizam i osigurati adekvatnu zaštitu djece kao jedne od najranjivijih kategorija društva.

Pravni okviri (međunarodni i domaći) za zaštitu djece od zloupotrebe u terorizmu

Zaštita djece u ovom kontekstu temelji se na principu da je dijete, čak i kada je vrbovano od strane terorističkih grupa, primarno žrtva kršenja ljudskih prava. Zloupotreba djece u terorističkim organizacijama predstavlja fenomen koji je u savremenom pravnom poretku prepoznat kroz više međusobno povezanih normativnih sistema, uključujući međunarodno pravo ljudskih prava, međunarodno humanitarno pravo i nacionalno krivično zakonodavstvo. Iako propaganda i prisila kao mehanizmi regrutovanja i eksploatacije djece nisu uvijek eksplicitno normirani kao posebne pravne kategorije, njihova suština je obuhvaćena kroz zabranu regrutovanja, iskorištavanja i podsticanja na nasilje. U tom smislu, pravni okvir se razvija kao kombinacija direktnih zabrana i indirektnih normi koje zajedno čine osnovu zaštite djece. Na međunarodnom nivou, temeljni dokument predstavlja *Konvencija o pravima djeteta (Convention on the Rights of the Child, 1989)*, koja uspostavlja univerzalni standard zaštite djece. Član 38. Konvencije obavezuje države da preduzmu sve moguće mjere kako bi spriječile učešće djece mlađe od 15 godina u neprijateljstvima. Iako ovaj prag ne odgovara savremenim standardima u potpunosti, značaj Konvencije ogleda se u njenom sveobuhvatnom pristupu zaštiti djece, uključujući pravo na život, razvoj i zaštitu od nasilja i eksploatacije. Upravo ove odredbe čine osnov za razumijevanje zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama kao ozbiljnog kršenja međunarodnog prava. Dalji razvoj normativnog okvira ostvaren je kroz *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima (2000)*, koji podiže minimalnu dob za obavezno regrutovanje na 18 godina i izričito zabranjuje regrutovanje djece od strane nedežavnih oružanih grupa. Ova zabrana ima direktnu primjenu na terorističke organizacije, čime se jasno definiše pravni standard u odnosu na praksu koja je predmet ovog rada. Time se dodatno potvrđuje da svako uključivanje djece u aktivnosti takvih organizacija predstavlja kršenje međunarodnih obaveza. U okviru međunarodnog humanitarnog prava, značajnu ulogu imaju *Ženevske konvencije (1949)* i njihovi *Dopunski protokoli (1977)*, posebno *Dopunski protokol II*, koji se odnosi na nemunardne oružane sukobe. Ove norme zabranjuju regrutovanje djece i naglašavaju njihovu posebnu zaštitu kao civilnog stanovništva. Iako su primarno usmjerene na oružane sukobe, njihova primjena obuhvata i situacije u kojima djeluju terorističke organizacije, posebno kada se radi o organizovanim nasilnim strukturama. Krivičnopravni aspekt međunarodne zaštite dodatno je ojačan kroz *Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998)*, koji u članu 8. kvalifikuje regrutovanje djece mlađe od 15 godina ili njihovo korištenje u neprijateljstvima kao ratni zločin. Ova odredba ima poseban značaj jer omogućava individualnu krivičnu odgovornost, čime se

jasno šalje poruka o nedopustivosti ovakvih praksi. U kontekstu borbe protiv terorizma, važnu ulogu imaju *Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija*, posebno *Rezolucija 1373 (2001)*, koja obavezuje države da spriječe finansiranje i podršku terorizmu, te *Rezolucija 2178 (2014)*, koja se odnosi na strane terorističke borbe. Iako ove rezolucije ne adresiraju direktno djecu, one stvaraju okvir koji omogućava suzbijanje regrutovanja i propagande, uključujući i one usmjerene prema mladima. Posebno značajan segment međunarodnog okvira čini *agenda „Djeca i oružani sukobi“*, uključujući *Rezoluciju 1612 (2005)*, kojom se uspostavlja mehanizam praćenja i izvještavanja o kršenjima prava djece. Ovaj mehanizam obuhvata i regrutovanje, prisilu i iskorištavanje djece, čime se indirektno adresiraju ključni elementi zloupotrebe u terorističkim organizacijama. Kada je riječ o propagandi, njen pravni tretman razvija se kroz instrumente koji zabranjuju podsticanje na nasilje. U tom kontekstu, značajna je *Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju terorizma (2005)*, koja kriminalizuje javno podsticanje na terorizam, regrutovanje i obuku. Ova konvencija predstavlja jedan od rijetkih dokumenata koji eksplicitno prepoznaje propagandu kao pravni problem, što je posebno važno u savremenim uslovima digitalne radikalizacije.

Na domaćem nivou, Bosna i Hercegovina je uspostavila normativni okvir koji u velikoj mjeri prati međunarodne standarde. Ključni zakon u ovoj oblasti je *Krivični zakon Bosne i Hercegovine* koji sadrži odredbe relevantne za suzbijanje terorizma. Član 201. (Terorizam) definiše osnovno krivično djelo, dok član 202a (Organizovanje terorističke grupe) i povezane odredbe kriminalizuju djelovanje organizovanih struktura. Za pitanje propagande posebno je značajna odredba koja se odnosi na javno podsticanje na terorističke aktivnosti, čime se obuhvata širenje ideoloških sadržaja koji mogu dovesti do radikalizacije. Ova norma ima direktnu primjenu u kontekstu digitalnih platformi, gdje se propaganda često usmjerava prema mladima i djeci. U kontekstu prisile, značajne su odredbe koje se odnose na trgovinu ljudima (član 186), gdje je iskorištavanje maloljetnika posebno sankcionisano. Ova norma omogućava procesuiranje slučajeva u kojima su djeca prisilno uključena u različite oblike eksploatacije, uključujući i aktivnosti povezane sa terorizmom. Na entitetskom nivou, *Krivični zakonik Republike Srpske i Krivični zakon Federacije BiH* sadrže dodatne odredbe koje se odnose na zaštitu djece, uključujući krivična djela protiv porodice i maloljetnika. Ovi zakoni dopunjuju državni okvir i omogućavaju širu zaštitu, posebno u slučajevima psihološke manipulacije i zanemarivanja. Važan segment domaćeg pravnog okvira čine i porodični zakoni, uključujući *Porodični zakon Republike Srpske i Porodični zakon Federacije BiH*, koji definišu najbolji interes djeteta kao osnovni princip. Ovi zakoni omogućavaju intervenciju institucija u situacijama kada je dijete izloženo riziku, uključujući radikalizaciju i utjecaj ekstremističkih ideologija. Pored zakonskih normi, značajnu ulogu imaju i strateški dokumenti, posebno *Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma i Strategija za borbu protiv nasilnog ekstremizma*. Ovi dokumenti prepoznaju propagandu kao ključni faktor radikalizacije i naglašavaju potrebu preventivnog djelovanja, posebno među mladima. Pravni okvir Bosne i Hercegovine obuhvata ključne aspekte zloupotrebe djece, ali ne uvijek na direktan i sistematičan način, ropaganda, kao suptilan i kompleksan fenomen, regulisana je uglavnom kroz opšte norme o podsticanju na nasilje, dok je prisila jasnije obuhvaćena kroz krivična djela poput trgovine ljudima i prinude. Ovakav pristup ukazuje na potrebu daljeg razvoja zakonodavstva, posebno u dijelu koji se odnosi na digitalnu radikalizaciju i specifične oblike manipulacije djecom.

Zaključak:

Zloupotreba djece u terorističkim organizacijama, analizirana kroz međusobno djelovanje propagande i prisile, ukazuje na duboku transformaciju prirode savremenih sigurnosnih prijetnji. Ovaj fenomen ne može se razumjeti kao izolovana devijacija unutar terorizma, već kao njegov sastavni i sistemski

element koji odražava sposobnost savremenih nasilnih aktera da se prilagođavaju promjenama u globalnom političkom, društvenom i tehnološkom okruženju. U tom smislu, djeca ne predstavljaju samo ranjivu kategoriju koja je izložena zloupotrebi, već i ključni resurs kroz koji se osigurava kontinuitet i reprodukcija ekstremističkih ideologija i organizacionih struktura. Polazeći od klasičnih teorijskih postavki, Crenshaw (2011:144) naglašava da terorizam treba razumjeti kao racionalan oblik političkog djelovanja, u kojem organizacije donose strateške odluke u cilju maksimizacije efekata svojih aktivnosti. Uključivanje djece, posmatrano iz ove perspektive, ne predstavlja anomaliju, već logičnu adaptaciju uslovljenu potrebom za dugoročnim opstankom i širenjem utjecaja. Djeca, kao fleksibilan i podložan segment populacije, omogućavaju organizacijama da prevaziđu ograničenja u regrutovanju odraslih, ali i da osiguraju generacijsku reprodukciju ideologije. Međutim, ovakav racionalistički okvir, iako analitički koristan, ostaje nedovoljan za potpuno razumijevanje fenomena, jer zanemaruje kompleksnost procesa kroz koje djeca postaju dio takvih struktura. U tom smislu, značajan doprinos pruža Sageman (2004:68), koji radikalizaciju posmatra kao društveni proces ukorijenjen u mrežama i odnosima, a ne isključivo kao rezultat individualnih odluka. Ova perspektiva omogućava dublje razumijevanje načina na koji djeca, kroz interakciju sa okruženjem, internalizuju norme i vrijednosti ekstremističkih grupa. Radikalizacija djece ne može se posmatrati kao izolovan čin, već kao proces socijalizacije koji se odvija u specifičnim društvenim i političkim okolnostima. U tom procesu, propaganda i prisila djeluju kao ključni mehanizmi koji oblikuju percepciju stvarnosti i ograničavaju mogućnost izbora. Analiza provedena u ovom radu potvrđuje da propaganda predstavlja centralni instrument kroz koji terorističke organizacije oblikuju identitet i vrijednosni sistem djece. Za razliku od tradicionalnih oblika propagande, savremeni pristupi karakterišu sofisticiranost, prilagodljivost i intenzivna upotreba digitalnih tehnologija. Winter (2015:60) ukazuje da propaganda ISIS-a koristi vizuelno atraktivne i emocionalno snažne sadržaje kako bi stvorila osjećaj pripadnosti i smisla, dok Speckhard (2016:65) naglašava da takvi narativi nude jednostavne odgovore na kompleksne društvene probleme. Djeca, zbog svoje razvojne faze, posebno su podložna ovakvim utjecajima, jer traže jasno definisane identitete i strukture koje pružaju sigurnost.

Međutim, propaganda sama po sebi nije dovoljna za objašnjenje obima i intenziteta zloupotrebe djece. Upravo tu dolazi do izražaja uloga prisile, koja osigurava kontinuitet i kontrolu nad regrutovanim pojedincima. Prisila može imati različite oblike, od direktnog nasilja i otmica, do suptilnijih oblika pritiska koji proizlaze iz socio-ekonomskih okolnosti. U mnogim slučajevima, djeca se nalaze u situacijama u kojima ne postoji realna alternativa, što dovodi do fenomena „prinudnog izbora“. Ovakva situacija dodatno zamagľuje granicu između dobrovoljnog i prisilnog učešća, čineći analizu kompleksnijom. Takođe, propaganda i prisila ne djeluju kao odvojeni mehanizmi, već kao integrisan sistem koji omogućava efikasnu eksploataciju djece. Propaganda stvara ideološki okvir koji legitimizuje nasilje i daje mu smisao, dok prisila osigurava disciplinu i sprječava odstupanje. Ova međusobna povezanost proizvodi specifičan oblik socijalizacije, u kojem djeca internalizuju norme koje su u suprotnosti sa univerzalnim vrijednostima ljudskih prava i društvene kohezije. Takav proces ima dugoročne posljedice, jer oblikuje generacije koje su odrastale u kontekstu nasilja i ideološke isključivosti. Empirijski primjeri dodatno potvrđuju ove nalaze, organizacije poput ISIS-a, Boko Harama i Al-Shabaaba razvile su sistematske programe za uključivanje djece, koji kombinuju propagandu i prisilu u cilju stvaranja lojalnih i operativno sposobnih članova. Istovremeno, slučajevi povezani sa PKK/YPG, dokumentovani u izvještajima Human Rights Watcha (2018) i Ujedinjenih nacija (2020), ukazuju da ovaj fenomen nije ograničen na jednu ideološku matricu. Bez obzira na političke ili ideološke razlike, osnovni mehanizmi ostaju slični, što potvrđuje univerzalnost fenomena, ova univerzalnost ima značajne implikacije za studije bezbjednosti. Prije svega, ona ukazuje na potrebu napuštanja pojednostavljenih narativa koji određene oblike terorizma posmatraju kao

izolovane ili specifične. Umjesto toga, potrebno je razvijati teorijske okvire koji prepoznaju zajedničke obrasce i mehanizme.

Dodatno, UNDP (2017:47) ukazuje na povezanost između socio-ekonomskih faktora i radikalizacije, naglašavajući da siromaštvo, nejednakost i nedostatak perspektive povećavaju ranjivost pojedinaca. U slučaju djece, ovi faktori imaju još izraženiji utjecaj, jer ograničavaju mogućnost izbora i povećavaju osjetljivost na manipulaciju. Ova perspektiva omogućava razumijevanje zloupotrebe djece kao posljedice šireg društvenog konteksta, a ne samo kao rezultata djelovanja pojedinačnih organizacija. U Bosni i Hercegovini, analiza ukazuje na specifičan spoj faktora koji zahtijevaju pažljivo razmatranje, iako ne postoje masovni oblici zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama, prisutni su određeni elementi koji mogu predstavljati rizik. Azinović (2018:67) naglašava da postkonfliktno naslijeđe, zajedno sa socio-ekonomskim izazovima, može stvoriti prostor za razvoj radikalnih narativa, dok Turčalo (2019:53) ukazuje na značaj političkog i društvenog konteksta u oblikovanju sigurnosnih prijetnji. Posebno je značajan uticaj digitalnog prostora, koji omogućava širenje propagande i stvaranje transnacionalnih mreža. Djeca i mladi, kao najaktivniji korisnici digitalnih tehnologija, predstavljaju posebno ranjivu grupu. U tom smislu, savremeni terorizam prevazilazi fizičke granice i ulazi u sferu virtualnog prostora, što dodatno komplikuje odgovor institucija.

Sa stanovišta bezbjednosnih politika, ključni izazov leži u činjenici da tradicionalni pristupi, zasnovani na represiji i kontroli nisu dovoljni za suočavanje sa ovim fenomenom. Radikalizacija djece odvija se kroz procese koji su duboko ukorijenjeni u društvenim i psihološkim strukturama, što zahtijeva integrisan pristup. Koncept ljudske bezbjednosti, koji stavlja fokus na pojedinca i njegove potrebe, pruža adekvatan teorijski okvir za razvoj takvih strategija. Prevencija, kao centralni element odgovora, mora biti usmjerena na smanjenje faktora rizika i jačanje otpornosti društva. Obrazovanje, porodica i lokalna zajednica imaju ključnu ulogu u tom procesu. Razvoj kritičkog mišljenja, jačanje socijalne kohezije i unapređenje socio-ekonomskih uslova mogu značajno doprinijeti smanjenju ranjivosti djece. Istovremeno, deradikalizacija i reintegracija zahtijevaju individualizovan pristup koji uzima u obzir specifične potrebe i iskustva djece. Kompleksnost zloupotrebe djece u terorističkim organizacijama proizlazi iz međusobne povezanosti propagande, prisile i šireg društvenog konteksta, što onemogućava jednostavna i univerzalna rješenja, analiza pokazuje da je riječ o fenomenu koji zahtijeva kontinuirano teorijsko preispitivanje i praktičnu adaptaciju odgovora.

LITERATURA:

- Azinović, V. (2018). *Razgovori o terorizmu i nama (2014-2018)*, Sarajevo. (ISBN 978-9926-8097-7-5).
- Bilandžić, M. (2010). *Terorizmu u teoriji i teorijskim perspektivama*. Zagreb. Društvo istraživača. <https://hrcak.srce.hr/file/107832>
- Bloom, M. (2019). *Small arms: Children and terrorism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Borum, R. (2011). *Radicalization into violent extremism*. Journal of Strategic Security, 4(4),
- Crenshaw, M. (2011). *Explaining terrorism*. London: Routledge.
- Hoffman, B. (2006). *Inside terrorism* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.
- Horgan, J. (2004). *The psychology of terrorism*. London: Routledge.
- Kovačević, S. (2011). *Globalna opasnost od terorizma i najpoznatije terorističke organizacije Evrope*, Banja Luka. Zbornik radova – Suprostavljanje terorizmu – Međunarodni standardi i pravna regulativa. Visoka škola unutrašnjih poslova,
- Lesko-Tadić K. (2024). *Prevencija radikalizacije i nasilnoga ekstremizma: Znanstveno utemeljen pristup*. Mostar. DOI članka: 10.47960/2831-0322.2024.1.28.127. <https://hrcak.srce.hr/file/464803>
- Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*. Beograd. KPA.
- Neumann, P. (2013). *The trouble with radicalization*. International Affairs, 89(4).

- Schmid, A. (2011). *The Routledge handbook of terrorism research*. London: Routledge.
- Simić, D. (2002). *Nauka o bezbjednosti - Savremeni pristupi bezbjednosti*. Beograd Fakultet političkih nauka.
- Speckhard, A. (2016). *Talking to terrorists*. Advances Press.
- Turčalo, S. (2019). *Radikalizacija i nasilni ekstremizam u BiH*. Sarajevo: FPN.
- Winter, C. (2015). *The virtual caliphate*. Quilliam Foundation.
- Zelin, A. Y. (2017). *ISIS and foreign fighter recruitment*. Washington Institute.
- Međunarodni i domaći pravni propisi**
- Konvencija o pravima djeteta (Convention on the Rights of the Child), 1989.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o učešću djece u oružanim sukobima 2000. god.
- Ženevske konvencije (1949) i njihovi Dopunski protokoli (1977), Dopunski protokol II.
- Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (1998).
- Rezolucije Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, Rezolucija 1373 (2001), Rezolucija 2178 (2014).
- Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju terorizma (2005).
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 3/03).
- Krivični zakon Republike Srpske („Sl. glasnik RS“, br. 64/2017, 104/2018 - odluka US, 15/2021, 89/2021, 73/2023, „Sl. glasnik BiH“, br. 9/2024 - odluka US BiH, „Sl. glasnik RS“ 105/2024 - odluka US, 19/2025, „Sl. glasnik BiH“, br. 14/2025 - odluka US BiH i „Sl. glasnik RS“, br. 31/2025, 85/2025 - odluka US i 25/2026).
- Krivični zakon FBiH („Sl. novine FBiH“, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016, 75/2017, 31/2023 i 58/2025).
- Porodični zakon RS („Službeni glasnik RS“ br. 54/2002).
- Porodični zakon Federacije BiH („Službene novine FBiH“, br. 35/2005, 41/2005 - ispravka., 31/2014 i 32/2019).
- Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2021 – 2026.
- Strategija “Protect EU“ 2026. godine.
- OSCE (2018)
Countering Violent Extremism
<https://www.osce.org/secretariat/107012>
- UNDP (2017)
Journey to Extremism in Africa New York: UNDP.
<https://www.undp.org/publications/journey-extremism-africa>
- UNICEF (2017)
Preventing Violent Extremism Through Education. New York: UNICEF.
<https://www.unicef.org/reports/preventing-violent-extremism-through-education>
- United Nations (1989)
Convention on the Rights of the Child
<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
- United Nations (2000)
Optional Protocol on Children in Armed Conflict
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opacrc.aspx>
- Dodatno korištena literatura**
- Moghadam, A. (2015). *Radicalization and terrorism*. London: Routledge.
<https://www.routledge.com/Radicalization-and-Terrorism/Moghadam/p/book/9780415780098>
- Ness, C. D. (ed. 2008). *Female Terrorism and Militancy – Agency, Utility and Organization*. London: Routledge.
- Oldfield, R. W. (1988). *The Application of Criminal Intelligence Analysis Techniques to Major Crime Investigation: An Evaluation Study*. London, UK: Home Office.
- Petrović, N. (2013). *Radikalizacija i ekstremizam*. Beograd: Institut za političke studije.
- Silke, A. (2014). *Prisons, terrorism and extremism*. London: Routledge. <https://www.routledge.com/Prisons-Terrorism-and-Extremism/Silke/p/book/9780415814628>
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd. Pravni fakultet Beograd,
- Stojanović, S. (2016). *Globalizacija između kraja i povratka istorije*. Beograd. Vojno delo br. 3/16.
<https://www.vojnodelo.mod.gov.rs/arhiva.php?>
- Vilić, D.; Todorović, B. (1999). *Terorizmom u novi svetski poredak*. Beograd. Grafomark

**ABUSE OF CHILDREN IN TERRORIST ORGANIZATIONS BETWEEN PROPAGANDA AND
COERCION**

Jadranka Stojanović

Doctoral student at the security doctoral studies of FKKSS Sarajevo

Abstract: *The abuse of children in terrorist organizations represents a serious security, legal and humanitarian problem of modern society. The paper analyzes the abuse of children in terrorist organizations as a complex security and social phenomenon, with a special focus on the interaction of propaganda and coercion as key mechanisms of their instrumentalization. Contemporary forms of terrorism are characterized by high adaptability and the ability to use vulnerable social categories, among which children occupy a special place due to their susceptibility to influences and limited capacities for autonomous decision-making. The paper discusses the factors that contribute to the radicalization of children, including individual, family, social and political circumstances, as well as the role of digital space in the spread of extremist narratives. A special segment of the work is devoted to the analysis of the context of Bosnia and Herzegovina, where the post-conflict legacy, social divisions and institutional challenges shape specific security dynamics. Contemporary approaches to prevention, deradicalization and rehabilitation of children are also considered, with an emphasis on the need for integrated and multidisciplinary strategies. The work points to the importance of developing effective policies that simultaneously protect children and contribute to the long-term stability and security of society.*

Key words: *abuse of children, modern terrorism, coercion, propaganda, radicalizatio.*

РИЗИЧНА ПОНАШАЊА ДЕЦЕ И АДОЛЕСЦЕНАТА

*Мери З. Стојковић, мастер психолог³¹³**Центар за дефектологију "Артемида", Ниш, Србија**Председник удружења „Тим психолога Светлост,” Власотинце, Србија*

Апстракт: Ризична понашања деце и адолесцената представљају сложен биопсихосоцијални феномен који може имати значајне последице по њихов развој, ментално здравље и социјалну интеграцију. Период адолесценције карактеришу интензивне развојне промене, потреба за идентитетом и повећана склоност експериментисању, што може довести до појаве различитих облика ризичних понашања као што су вршњачко насиље, злоупотреба психоактивних супстанци, ризична понашања на интернету, делинквентно понашање и аутоагресивне тенденције. Посебан значај имају фактори ризика који потичу из породичног окружења, школског контекста, вршњачких група и ширег друштвеног система, али и заштитни фактори попут подржавајућих породичних односа, развијених социјалних вештина и правовремене стручне подршке. Циљ овог прегледног рада је да кроз анализу релевантне научне и стручне литературе прикаже најчешће облике ризичних понашања код деце и адолесцената, идентификује најважније факторе ризика и заштитне факторе, као и да укаже на значај превентивног деловања и мултисекторске сарадње у њиховом сузбијању. Посебан акценат стављен је на улогу система социјалне заштите, образовања и здравства у раној идентификацији ризичних образаца понашања и пружању адекватне подршке деци и породицама у ризику. Закључује се да ефикасна превенција захтева системски приступ који подразумева развој превентивних програма, јачање компетенција стручних радника, као и континуирану сарадњу институција које раде са децом и младима. Правовремена интервенција и јачање заштитних фактора могу значајно допринети смањењу појаве ризичних понашања и унапређењу квалитета живота деце и адолесцената.

Кључне речи: ризична понашања, деца, адолесценти, фактори ризика, превенција.

УВОД

Ризична понашања деце и адолесцената представљају значајан друштвени и стручни изазов, имајући у виду њихову учесталост, сложену етиологију и могуће дугорочне последице по развој младих особа. Ова понашања најчешће настају као резултат интеракције индивидуалних карактеристика детета, породичних односа, школског окружења, утицаја вршњачке групе и ширег социјалног контекста (Bronfenbrenner, 1979). Уколико се не препознају на време и не третирају адекватно, ризична понашања могу довести до озбиљних проблема као што су социјална изолација, проблеми менталног здравља, школски неуспех, сукоб са законом и отежана социјална интеграција (Jessor, 1991).

Адолесценција представља посебно осетљив развојни период који карактеришу бројне биолошке, психолошке и социјалне промене. У овом периоду млади пролазе кроз процес формирања идентитета, развоја аутономије и преузимања нових друштвених улога (Erikson,

³¹³ merinesic@live.com

1968). Истовремено, присутна је повећана потреба за прихватањем од стране вршњака, склоност ка испробавању нових искустава и често недовољно развијена способност процене ризика, што може повећати вероватноћу укључивања у различите облике ризичних понашања (Steinberg, 2014). Управо због тога, адолесценција се сматра критичним периодом за појаву и развој различитих проблема у понашању.

Савремени приступи у проучавању ризичних понашања указују на значај сагледавања како фактора ризика, тако и заштитних фактора који могу утицати на појаву или спречавање ових понашања. Фактори ризика могу бити индивидуални (особине личности, емоционалне тешкоће), породични (поремећени породични односи, неадекватан родитељски надзор), школски (неуспех у школи, проблеми у понашању) и друштвени (негативан утицај вршњака, социјална искљученост) (Jessor, 1998). Са друге стране, заштитни фактори као што су подржавајући породични односи, развијене социјалне вештине, позитивни узор и доступност стручне подршке могу значајно умањити вероватноћу појаве ризичних понашања (Masten, 2014).

Циљ овог рада је да кроз анализу релевантне научне и стручне литературе прикаже најчешће облике ризичних понашања код деце и адолесцената, идентификује кључне факторе ризика и заштитне факторе, као и да укаже на значај правовремене превенције и мултисекторске сарадње у њиховом сузбијању. Метод рада заснива се на прегледу домаће и стране литературе из области социјалне заштите, психологије, педагогије и социјалне патологије.

Посебан значај у превенцији ризичних понашања имају институције система социјалне заштите, образовања и здравства, чија је улога да кроз рану идентификацију проблема, благовремену интервенцију и континуирану подршку допринесу очувању добробити детета и јачању породичних капацитета (Ajduković, 2001). Ефикасан одговор на ризична понашања подразумева интегрисан приступ, интердисциплинарни сарадњу и континуирано унапређење професионалних компетенција стручних радника који раде са децом и младима.

Теоријско одређење ризичних понашања

Адолесценција као развојни период

Адолесценција представља развојни период који обухвата прелазак из детињства у одрасло доба и карактерише се интензивним биолошким, когнитивним, емоционалним и социјалним променама. Овај период је обележен процесом формирања идентитета, развојем самосталности и потребом за успостављањем блиских односа са вршњацима, што може утицати на појаву различитих облика понашања, укључујући и она која носе одређени ризик (Erikson, 1968).

Према развојним теоријама, адолесценти се суочавају са бројним развојним задацима као што су изградња личног идентитета, развој моралних вредности, емоционална стабилизација и професионална оријентација. Неуспешно савладавање ових развојних задатака може довести до кризе идентитета, несигурности и појаве проблема у понашању (Steinberg, 2014).

Посебан значај у овом периоду има утицај вршњачке групе, која може имати и позитивну и негативну улогу. Потреба за припадањем и прихватањем од стране вршњака може довести до конформизма и прихватања ризичних образаца понашања уколико су они доминантни у вршњачкој групи (Jessor, 1991). Истовремено, подржавајући вршњачки односи могу деловати као значајан заштитни фактор.

Појам ризичних понашања

Ризична понашања се најчешће дефинишу као облици понашања који могу угрозити здравље, безбедност или социјално функционисање појединца, али и довести до негативних

последица по његово окружење (Jessor, 1998). Она обухватају различите облике проблематичног и девијантног понашања који одступају од друштвено прихваћених норми и могу указивати на тешкоће у процесу адаптације.

У стручној литератури често се користи и термин проблеми у понашању, који обухвата широк спектар понашања од мање ризичних облика као што су школски неуспех и непоштовање ауторитета, до тежих облика као што су агресивно понашање, делинквенција и злоупотреба психоактивних супстанци (Kuzmanović, 2003).

Савремени приступи наглашавају да ризична понашања не треба посматрати изоловано, већ као резултат сложене интеракције индивидуалних и срединских фактора, што је у складу са еколошким моделом развоја који наглашава значај утицаја различитих система у којима дете одраста (Bronfenbrenner, 1979).

Најчешћи облици ризичних понашања

Ризична понашања код деце и адолесцената могу се испољити у различитим облицима, а најчешће се односе на агресивно понашање, злоупотребу психоактивних супстанци, делинквентно понашање, ризична понашања на интернету, као и различите облике аутоагресивности.

Вршњачко насиље представља један од најзаступљенијих облика ризичног понашања у школском узрасту. Оно може бити физичко, психолошко или социјално, а у новије време све је присутније и електронско насиље (cyberbullying), које се одвија путем друштвених мрежа и других дигиталних платформи (Olweus, 1993).

Злоупотреба психоактивних супстанци представља значајан ризик по здравље младих и често је повезана са другим облицима ризичних понашања. Истраживања показују да рано експериментисање са алкохолом, дуваном и другим супстанцама повећава ризик од каснијих зависности и других социјалних проблема (UNODC, 2018).

Делинквентно понашање обухвата кршење друштвених и законских норми и може укључивати крађе, вандализам, насилничко понашање и друга противправна дела. Ова понашања често су повезана са неповољним породичним условима, школским неуспехом и негативним утицајем вршњачких група (Ajduković, 2001).

Поред наведеног, у последње време све више пажње посвећује се ризичним понашањима на интернету, која укључују прекомерну употребу друштвених мрежа, изложеност непримереним садржајима, као и ризик од дигиталног насиља. Такође, аутоагресивна понашања, укључујући самоповређивање и суицидалне мисли, представљају озбиљан индикатор психолошке патње и захтевају правовремену стручну интервенцију (Masten, 2014).

Фактори ризика и заштитни фактори

Разумевање ризичних понашања код деце и адолесцената захтева свеобухватно сагледавање фактора који могу допринети њиховом настанку, али и оних који могу имати заштитну улогу. Савремена истраживања указују да ризична понашања најчешће настају као резултат кумулативног деловања више фактора ризика, док присуство заштитних фактора може значајно умањити вероватноћу њихове појаве (Jessor, 1998). У том смислу, важно је посматрати дете у контексту његовог укупног животног окружења.

Индивидуални фактори

Индивидуални фактори ризика односе се на личне карактеристике детета или адолесцента које могу повећати вероватноћу испољавања ризичних понашања. Међу најзначајнијим индивидуалним факторима издвајају се импулсивност, ниско самопоштовање, недовољно развијене социјалне вештине, тешкоће у емоционалној регулацији, као и проблеми у школском постигнућу (Masten, 2014).

Истраживања показују да адолесценти који имају потешкоће у контроли емоција и понашања чешће испољавају агресивно и делинквентно понашање. Такође, низак ниво самопоуздања и осећај неуспешности могу довести до повлачења или укључивања у ризичне активности као начина компензације или тражења прихватања (Steinberg, 2014).

Породични фактори

Породица представља примарно окружење у којем дете стиче прва искуства и обрасце понашања. Неповољни породични услови као што су конфликти између родитеља, недовољан родитељски надзор, занемаривање, насиље у породици и неадекватни васпитни стилови могу значајно повећати ризик од појаве проблема у понашању (Ajduković, 2001).

Недостатак емоционалне подршке и нестабилни породични односи могу довести до осећаја несигурности код деце, што може резултирати појавом агресивности, повлачења или других облика ризичних понашања. Са друге стране, истраживања показују да топли и подржавајући породични односи, јасна правила и доследна родитељска контрола представљају значајан заштитни фактор (Bronfenbrenner, 1979).

Школски фактори

Школско окружење такође има значајну улогу у развоју понашања деце и младих. Школски неуспех, негативан однос према школи, проблеми у понашању, као и лоши односи са наставницима и вршњацима могу допринети развоју ризичних понашања (Kuzmanović, 2003).

Деца која не остварују успех у школи често развијају негативну слику о себи, што може довести до губитка мотивације и укључивања у неприхватљиве облике понашања. Насупрот томе, позитивна школска клима, подршка наставника и осећај припадности школи могу деловати као снажан заштитни фактор.

Вршњачки и друштвени фактори

Утицај вршњачке групе посебно је изражен у адолесценцији. Припадност вршњачкој групи која испољава ризична понашања може повећати вероватноћу да и појединац усвоји такве обрасце понашања, посебно уколико постоји јака потреба за прихватањем (Jessor, 1991).

Поред тога, шири друштвени фактори као што су сиромаштво, социјална искљученост, недоступност образовних и социјалних ресурса, као и изложеност насиљу у заједници могу утицати на појаву ризичних понашања (Masten, 2014).

Заштитни фактори

Заштитни фактори представљају ресурсе и услове који доприносе позитивном развоју детета и умањују утицај фактора ризика. Међу најзначајнијим заштитним факторима издвајају се подржавајући породични односи, развијене комуникацијске и социјалне вештине, позитивни

односи са вршњацима, укљученост у школске и ваннаставне активности, као и доступност стручне подршке (Masten, 2014).

Развијање резилијентности, односно способности детета да се успешно адаптира упркос присуству ризика, представља важан циљ превентивних програма. Истраживања показују да присуство бар једне стабилне и подржавајуће одрасле особе у животу детета може имати значајан заштитни ефекат (Werner & Smith, 2001).

Сагледавање фактора ризика и заштитних фактора омогућава стручним радницима да правовремено препознају децу у ризику и планирају адекватне превентивне и интервентне мере, што је од посебног значаја у раду система социјалне заштите, образовања и здравства.

Превенција ризичних понашања

Превенција ризичних понашања код деце и адолесцената представља кључни аспект очувања њиховог здравља, социјалне интеграције и квалитета живота. Савремени превентивни приступи заснивају се на концепту мултифакторског деловања, који укључује индивидуалне, породичне, школске и друштвене факторе (Jessor, 1998). Превентивни програми се могу поделити на примарну, секундарну и терцијарну превенцију.

Примарна превенција

Примарна превенција усмерена је на целокупну популацију деце и адолесцената и има за циљ спречавање појаве ризичних понашања пре него што се они испоје. Она обухвата образовне и едукативне програме који промовишу здраве стилове живота, развој социјалних и емоционалних вештина, као и едукацију о негативним последицама злоупотребе супстанци и агресивног понашања (WHO, 2014).

Примарна превенција се најчешће реализује кроз школу, ваннаставне активности, омладинске клубове и кампове. Посебан значај има укључивање родитеља у превентивне активности, јер подршка породице и јасна правила утичу на смањење ризика (Ajduković, 2001).

Секундарна превенција

Секундарна превенција усмерена је на децу и адолесценте који су уочени као група у повећаном ризику за испољавање ризичних понашања. У ову групу спадају млади са проблемима у породици, школским неуспехом, социјалном изолацијом или са почетним облицима делинквентног понашања.

Секундарна превенција обухвата рано препознавање ризика, саветовање, психоедукацију и програме менторства. Посебан значај има интервенција стручњака система социјалне заштите, психолога и педагога, као и мултисекторска сарадња са школама и здравственим установама (Masten, 2014).

Терцијарна превенција

Терцијарна превенција односи се на децу и адолесценте који су већ испојили ризична или делинквентна понашања. Циљ је смањење последица ових понашања, ресоцијализација и смањење ризика од рецидива. Терцијарна превенција обухвата интензивне програме саветовања, психотерапије, социјалну подршку породицама и укључивање у рехабилитационе и ресоцијализационе активности (Olweus, 1993).

Улога институција

Успешна превенција ризичних понашања захтева континуирану сарадњу више институција:

- Социјална заштита: Препознаје децу и породице у ризику, пружа саветовање и интервенције, координира са другим секторима. Социјални радници имају кључну улогу у раном препознавању и подршци (Ajduković, 2001).
- Школа: Осигурава позитивну школску климу, едукује ученике о ризичним понашањима, развија социјалне и емоционалне вештине. Наставници и педагози активно учествују у превенцији и идентификацији проблема (Olweus, 1993).
- Здравство: Пружа психолошку, психијатријску и медицинску подршку, прати здравствено стање, идентификује ране знакове злоупотребе супстанци или психолошке кризе (UNODC, 2018).
- Мултисекторска сарадња: Успоставља се кроз локалне савете за децу и омладину, координационе тимове и пројекте који укључују социјалну заштиту, здравство, школу и локалну заједницу. Интердисциплинарни приступ омогућава свеобухватну превенцију и адекватну подршку (Masten, 2014; Steinberg, 2014).

Превентивни рад захтева системско планирање, континуирано едуковање стручних радника и јачање капацитета локалних заједница. Примена доказано ефикасних програма, као што су програми развоја социјалних вештина, програми менторства и интервенције у породици, показала је значајно смањење учесталости ризичних понашања код адолесцената (Olweus, 1993; Jessor, 1998).

Закључак

Ризична понашања деце и адолесцената представљају сложен биопсихосоцијални феномен чије разумевање и превенција захтевају интегрисан и мултисекторски приступ. На основу анализе литературе, уочава се да појава ових понашања није резултат једног фактора, већ интеракције индивидуалних, породичних, школских и друштвених утицаја. Присуство фактора ризика као што су импулсивност, ниско самопоштовање, конфликтни породични односи, школски неуспех или негативан утицај вршњака повећава вероватноћу испољавања ризичних образаца понашања, док заштитни фактори као што су подржавајућа породица, развијене социјалне вештине и позитивни односи са вршњацима могу значајно смањити овај ризик (Jessor, 1998; Masten, 2014).

Превенција ризичних понашања мора бити системска, континуирана и прилагођена потребама детета и локалне заједнице. Примарни програми превенције усмерени на целокупну популацију, секундарни програми намењени деци у ризику и терцијарне интервенције за оне који су већ испољили проблематично понашање показали су ефикасност у смањењу негативних исхода (Olweus, 1993; WHO, 2014). Посебну улогу имају институције система социјалне заштите, школе и здравства, као и њихова мултисекторска сарадња која омогућава свеобухватну идентификацију ризика, правовремене интервенције и адекватну подршку детету и породици (Ajduković, 2001; Steinberg, 2014).

Налази сопственог истраживања, спроведеног на узорку од 100 адолесцената мушког пола, старости од 14 до 20 година у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, такође су у складу са теоријским и емпиријским сазнањима која указују да су ризична понашања младих резултат интеракције индивидуалних карактеристика и фактора породичног окружења. Резултати показују да одређене димензије личности, као и присуство психопатских карактеристика, могу имати значајну предиктивну вредност у објашњењу делинквентног понашања. Поред индивидуалних фактора, значајан допринос имају и породични фактори ризика, посебно квалитет односа са родитељима, степен родитељског надзора и присуство девијантних образаца понашања у породичном окружењу. Ови резултати потврђују значај биопсихосоцијалног приступа у разумевању ризичних понашања адолесцената и указују на потребу за

превентивним интервенцијама усмереним како на индивидуалне тако и на контекстуалне факторе. Истовремено, налази наглашавају важност раног препознавања фактора ризика и јачања заштитних фактора кроз мултисекторску сарадњу система социјалне заштите, образовања и здравства (Стојковић, 2023).

Закључно, ефикасна превенција ризичних понашања код деце и адолесцената захтева интердисциплинарни и системски приступ који укључује развој превентивних програма, јачање компетенција стручних радника и континуирану сарадњу институција. Правовремена интервенција и јачање заштитних фактора могу значајно допринети смањењу учесталости ризичних понашања и унапређењу квалитета живота младих особа, што је основни циљ система социјалне заштите, образовања и здравства.

Посебан значај има рано препознавање ризичних фактора и континуирано праћење развоја детета, како би се благовремено обезбедила адекватна стручна подршка. У том процесу важну улогу имају стручни радници који својим знањем, компетенцијама и професионалним ангажовањем доприносе оснаживању деце и породица, као и развоју њихових капацитета за превазилажење развојних криза и изазова.

Такође, неопходно је континуирано унапређивати превентивне програме кроз едукацију родитеља, јачање животних вештина код деце и младих, као и промоцију здравих стилова живота. Улагање у превенцију представља дугорочно најефикаснији начин смањења социјалних проблема и трошкова друштва, јер доприноси стварању безбеднијег и подстицајнијег окружења за правилан развој деце и адолесцената.

На крају, може се закључити да је рад на превенцији ризичних понашања истовремено и улагање у будућност друштва, јер здрава, оснажена и социјално интегрисана деца и млади представљају основу стабилне и функционалне заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ajduković, M. (2001). *Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju problema u ponašanju djece i mladih*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
2. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
4. Jessor, R. (1991). *Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework*. New York: Cambridge University Press.
5. Jessor, R. (1998). *New perspectives on adolescent risk behavior*. New York: Cambridge University Press.
6. Kuzmanović, B. (2003). *Problemi u ponašanju mladih*. Beograd: Institut za psihologiju.
7. Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. New York: Guilford Press.
8. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishing.
9. Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
10. Стојковић, М. З. (2023). *Личност, породични ризик-фактори и психопатија као предиктори криминалног понашања код адолесцената*. Београд: Институт за политичке студије.
11. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2018). *World Drug Report 2018*. Vienna: United Nations.
12. Werner, E. E., & Smith, R. S. (2001). *Journeys from childhood to midlife: Risk, resilience and recovery*. Ithaca: Cornell University Press.
13. World Health Organization (WHO). (2014). *Health for the world's adolescents: A second chance in the second decade*. Geneva: WHO.

RISKY BEHAVIORS IN CHILDREN AND ADOLESCENTS

Meri Z. Stojković, Master Psychologist

Center for Defectology "Artemida," Niš, Serbia

President of the Association "Team of Psychologists Svetlost," Vlasotince, Serbia

Abstract: *Risky behaviors in children and adolescents represent a complex biopsychosocial phenomenon with significant implications for their development, mental health, and social integration. Adolescence is characterized by intensive developmental changes, a strong need for identity formation, and increased tendencies toward experimentation, which may lead to various forms of risky behaviors, including peer violence, substance abuse, online risk-taking, delinquent behaviors, and self-harm tendencies. Particular importance is attributed to risk factors originating from the family environment, school context, peer groups, and the broader social system, as well as protective factors such as supportive family relationships, well-developed social skills, and timely professional support. The aim of this review paper is to present the most common forms of risky behaviors in children and adolescents through an analysis of relevant scientific and professional literature, identify the key risk and protective factors, and emphasize the importance of preventive actions and multisectoral collaboration in their mitigation. Special attention is given to the role of social protection, education, and healthcare systems in the early identification of risky behavior patterns and the provision of adequate support to children and families at risk. It is concluded that effective prevention requires a systemic approach, including the development of preventive programs, strengthening the competencies of professionals, and continuous collaboration among institutions working with children and youth. Timely intervention and the enhancement of protective factors can significantly contribute to reducing the prevalence of risky behaviors and improving the quality of life for children and adolescents.*

Keywords: *risky behaviors, children, adolescents, risk factors, prevention*

RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI KOD PROBLEMA OVISNOSTI O SINTETSKIM DROGAMA KOD MALOLJETNIKA S PODRUČJA ISTARSKE ŽUPANIJE

Manuela Krakar Ahmedović, prof.
*Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola*³¹⁴

Matea Filipović, prof.
*Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola*³¹⁵

Eliza Učović, socijalni radnik
*Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola*³¹⁶

Sažetak: Brojna istraživanja o ovisnosti kod mladih bave se identifikacijom rizičnih i zaštitnih čimbenika, nastojeći ukazati na one koji mlade pojedince čine otpornijima ili sklonijima konzumaciji psihoaktivnih sredstava. Za objašnjenje ove složene interakcije posljednjih se godina najviše koristi Model višestrukih rizičnih i zaštitnih čimbenika. Cilj ovog rada je istaknuti i definirati specifične rizične i zaštitne čimbenike koji utječu na problem ovisnosti o sintetskim drogama kod maloljetnika, s posebnim naglaskom na okruženje noćnog života kao značajan kontekstualni čimbenik rizika, te s fokusom na populaciju s područja Istarske županije. Metodologija istraživanja temelji se na studiji tri slučaja korisnika Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola. Rezultati ukazuju na činjenicu da su, uz prethodno analizirane duboke socijalne čimbenike poput ratne traume i transgeneracijskog naslijeđa ovisnosti, ključni zaštitni čimbenici uključivali: jaku emocionalnu povezanost i podršku unutar obitelji (kada je dostupna), postojanje pozitivnog odraslog uzora izvan neposredne obitelji, uključenost u strukturirane slobodne aktivnosti te dostupnost stručne pomoći i preventivnih programa u lokalnoj zajednici. S druge strane, među najznačajnijim rizičnim čimbenicima istaknuli su se: transgeneracijski prijenos traume i ovisničkih obrazaca, trajna društvena i ekonomska depriviranost obitelji, nasilje u obitelji, gubitak primarnih skrbnika (smrt, suicid, zapostavljanje), vršnjački pritisak unutar specifičnih subkultura, lakoća dostupnosti sintetskih droga unutar okruženja noćnog života te nedostatak svijesti o dugoročnim posljedicama među mladima i roditeljima. Zaključno, istraživanje potvrđuje da je za učinkovitu prevenciju i intervenciju kod maloljetničke ovisnosti o sintetskim drogama nužan holistički pristup koji uzima u obzir kako historijske traume i obiteljske obrasce, tako i specifična rizična okruženja poput noćnog života, uz istodobno jačanje zaštitnih mehanizama unutar pojedinca, obitelji i šire zajednice.

Ključne riječi: ovisnost o sintetskim drogama, rizični čimbenici, zaštitni čimbenici, okruženje noćnog života, transgeneracijska trauma

³¹⁴ manuela.krakarahmedovic@socskrb.hr

³¹⁵ matea.filipovic@socskrb.hr

³¹⁶ eliza.ucovic@socskrb.hr

UVOD

Ovisnost se suvremenom medicinskom i psihologijskom literaturom definira kao recidivirajući poremećaj mozga na koji utječe niz bioloških, psiholoških i socioekonomskih čimbenika (Volkow et al., 2016). Problem ovisnosti kod mladih, posebice ovisnosti o sintetskim drogama, posljednjih desetljeća poprima sve veće razmjere, zahtijevajući sustavan i interdisciplinarni pristup kako u razumijevanju etiologije, tako i u osmišljavanju učinkovitih preventivskih i intervencijskih strategija.

Istarska županija, kao regija s izraženim turističkim kretanjima, tranzitnim prometom i specifičnim socioekonomskim obilježjima, suočava se s izazovima dostupnosti sintetskih droga među maloljetničkom populacijom. Posebno mjesto u tom kontekstu zauzima bogata scena noćnog života koja uključuje poznate festivale elektronske glazbe te povijesne lokacije koje služe kao prostor za elektronsku glazbu, te brojne legalne i ilegalne techno partyje koji privlače mlade iz cijele Europe. Istraživanja provedena na nacionalnoj razini upućuju na porast upotrebe sintetskih kanabinoida, amfetamina i MDMA-e među adolescentima, pri čemu su posebno ranjivi oni mladi koji dolaze iz obitelji s višestrukim psihosocijalnim rizicima (Lacković-Grgin, Penezić & Smojver-Ažić, 2022).

Klasični modeli rizičnih i zaštitnih čimbenika, iako vrijedni, često zanemaruju utjecaj povijesnog i međugeneracijskog konteksta pojedinca, ali i specifičnih okruženja u kojima se mladi kreću. Stoga suvremena istraživanja sve veći naglasak stavljaju na biopsihosocijalni pristup koji ovisnost ne tretira kao jednostavan izbor ili moralni neuspjeh, već kao poremećaj s jasnim neurobiološkim supstratom, čije su korijenje često u ranom traumatskom iskustvu i/ili kroničnom stresu (Felitti et al., 1998). Upravo je transgeneracijska trauma, kako je detaljno razrađeno u recentnim radovima (Kletečki, Krizmanić & Žižak, 2020), jedan od ključnih "super-čimbenika" koji može neutralizirati zaštitne i pojačati rizične čimbenike za razvoj ovisničkog ponašanja, pri čemu okruženja noćnog života često djeluju kao katalizator tih rizika.

Cilj je ovog rada, stoga, trojak: prvo, identificirati specifične rizične i zaštitne čimbenike za razvoj ovisnosti o sintetskim drogama kod maloljetnika s područja Istarske županije; drugo, analizirati ulogu okruženja noćnog života kao značajnog kontekstualnog čimbenika rizika; treće, kroz tri studije slučaja prikazati kako transgeneracijska trauma djeluje kao moderator i medijator tih čimbenika, te koje implikacije to ima za prevenciju i tretman.

RIZIČNI I ZAŠTITNI ČIMBENICI KOD PROBLEMA OVISNOSTI O SINTETSKIM DROGAMA KOD MALOLJETNIKA

Model višestrukih rizičnih i zaštitnih čimbenika

Model višestrukih rizičnih i zaštitnih čimbenika (Hawkins, Catalano & Miller, 1992) predstavlja jedan od najutjecajnijih okvira za razumijevanje etiologije ovisničkog ponašanja. Ovaj model polazi od pretpostavke da ne postoji jedinstveni uzrok ovisnosti, već da se radi o složenoj interakciji čimbenika na više razina: individualnoj (genetska predispozicija, crte ličnosti, komorbidni psihijatrijski poremećaji), obiteljskoj (povijest ovisnosti u obitelji, roditeljski nadzor, emocionalna podrška, obiteljski sukobi, gubitak primarnih skrbnika) i društvenoj (vršnjački utjecaji, dostupnost supstanci, socioekonomski status, školska povezanost, okruženje noćnog života).

Zaštitni čimbenici, s druge strane, uključuju one elemente koji smanjuju vjerojatnost razvoja ovisnosti, poput tople i podržavajuće roditeljske figure, uspjeha u školi, uključenosti u strukturirane slobodne

aktivnosti te pozitivnih vršnjačkih odnosa. Međutim, kako kritički primjećuju Ajduković i Sladović Franz (2017), ovaj model često ostaje deskriptivan, ne nudeći u potpunosti objašnjenje *zašto* određeni pojedinci iz visokorizičnih sredina ipak ne razvijaju ovisnost, dok drugi, iz naizgled povoljnih uvjeta, razvijaju teške oblike ovisnosti.

Transgeneracijska trauma kao super-čimbenik

Transgeneracijska ili međugeneracijska trauma odnosi se na prijenos posljedica traumatskog iskustva s jedne generacije na sljedeću, putem psiholoških, bioloških i socijalnih kanala (Danieli, 1998). Kako ističu Kletečki i suradnici (2020), "transgeneracijski prijenos traume uključuje ne samo prenošenje priče o traumi, već i prenošenje načina na koji se s traumom nosimo, te njenog nesvjesnog i nesimboliziranog utjecaja na obiteljske odnose" (str. 142).

Mehanizmi prijenosa su višestruki. *Psihosocijalni mehanizmi* uključuju upravljanje narativima o traumi (šutnja ili opsesivno prepričavanje), poremećene obrasce privrženosti te disfunkcionalna roditeljska ponašanja koja proizlaze iz neliječenog PTSP-a (Kellermann, 2001; Schore, 2001). *Biološki mehanizmi*, posebice epigenetski, pokazuju kako izloženost traumi može ostaviti kemijske oznake na genima povezanim s regulacijom stresa, koje se zatim prenose na potomstvo, čineći ih biološki vulnerabilnijima na stres i ovisnost (Yehuda et al., 2016; Yehuda & Lehmer, 2018). *Društveni mehanizmi* odnose se na institucionalizirane nejednakosti i kronični toksični stres koji pogađa cijele zajednice pogođene povijesnom traumom (Mohatt et al., 2014).

U kontekstu ovisnosti o sintetskim drogama kod maloljetnika, transgeneracijska trauma djeluje kao "super-čimbenik" koji preinačuje individualne čimbenike (remeti neurobiološku regulaciju stresa, potiče impulzivnost i emocionalnu disregulaciju), preoblikuje obiteljske čimbenike (narušava sigurnu privrženost, prenosi disfunkcionalne obrasce suočavanja) te intenzivira društvene čimbenike (povećava osjetljivost na socijalnu isključenost i privlači pojedinca prema rizičnim subkulturama, uključujući one povezane s noćnim životom).

Okruženje noćnog života kao čimbenik rizika

Iako je riječ o fenomenu koji je postao sastavni dio suvremenog urbanog života, u stručnoj literaturi relativno je malo sustavnih pokušaja njegova preciznog definiranja. Sama riječ "noćni život" definira se kao zabava i društvene aktivnosti koje se odvijaju tijekom večernjih sati u barovima i klubovima (Nightlife, n.d.), dok se "okruženje noćnog života" najjednostavnije može definirati kao socijalno okruženje koje omogućava ljudima da se socijaliziraju i zabavljaju (Quigg i sur., 2020). Druge definicije noćnog života ne slažu se s reduciranjem tog fenomena isključivo na zabavu, već ističu njegovu širu kulturnu i kreativnu dimenziju. Noćni život se promatra kao prostor koji omogućava izražavanje kroz umjetnost, glazbu, performanse, modu i dizajn, a noćni klubovi smatraju se samo mjestima koja omogućavaju takav način stvaralaštva i zabave. Pojedinci koji sudjeluju u takvim okruženjima imaju priliku sudjelovati u oblikovanju novih kulturnih trendova i izražaja te eksperimentirati s vlastitim identitetom i razvijati tzv. "noćno ja" (Moore, 2016).

Pojam noćnog kluba Bourdeau i suradnici (2017) definiraju kao okruženje u kojem se, najčešće mladi odrasli, namjerno izlažu potencijalnoj fizičkoj šteti u potrazi za određenim iskustvima, poput alkoholne intoksikacije ili konzumacije ilegalnih droga. Pritom, važno je spomenuti kako se za sudjelovanje u aktivnostima unutar noćnih klubova u literaturi koristi nekoliko sinonimnih izraza poput partijanja (eng. *partying*) i clubbinga. Glavna razlika između spomenutih pojmova jest u tome što "partijanje" obuhvaća oblike zabave koji se odvijaju i u privatnim i u javnim prostorima

(Kovačević, 2017), dok se pojam "clubbing" više odnosi na oblike zabave u javnim prostorima, točnije u noćnim klubovima (Malbone, 1998, prema Kovačević, 2017).

Privlačnost okruženja noćnog života zapravo leži u njihovoj sposobnosti da ponude prostor za bijeg od svakodnevnosti, socijalizaciju bez formalnih ograničenja te mogućnost istraživanja vlastitog identiteta. Za mlade koji dolaze iz obitelji obilježenih transgeneracijskom traumom, emocionalnom nedostupnošću, gubitkom roditelja ili nasiljem, ova okruženja mogu djelovati posebno privlačno jer nude:

- (a) trenutni bijeg od emocionalne boli kroz intoksikaciju;
- (b) osjećaj pripadanja unutar subkulture koja ne postavlja pitanja o prošlosti;
- (c) stimulaciju koja privremeno nadomješta nedostatak pozitivnih uzbuđenja u svakodnevnom životu;
- (d) za neke, poput R. u prikazanom slučaju, priliku za identifikaciju s ocem i njegovom subkulturom koja nudi osjećaj moći i važnosti.

Iako se okruženja noćnog života često percipiraju kao prostor zabave i društvenog okupljanja, brojna istraživanja ukazuju na prisutnost različitih rizičnih čimbenika koji mogu negativno utjecati na zdravlje i sigurnost pojedinaca. U rizična ponašanja koja se nerijetko povezuju s okruženjima noćnog života spadaju pretjerana konzumacija alkohola, uporaba ilegalnih droga, pojava seksualnog nasilja te razni drugi oblici rizičnog seksualnog, ali i antisocijalnog ponašanja (Glavak Tkalić i sur., 2018; Quigg i sur., 2020). Važno je napomenuti kako rizici povezani s noćnim životom najčešće ne pogađaju isključivo pojedince koji u njemu sudjeluju, već obuhvaćaju i širu društvenu okolinu, poput članova njihovih socijalnih skupina, osoblja ugostiteljskih objekata te ostatka građana. Uz to, neophodno je istaknuti i podatak koji navodi kako pojedinci koji su izloženi jednom obliku rizika često istovremeno doživljavaju i druge oblike rizičnih ponašanja. Primjeri takvih povezanih rizika uključuju istodobnu konzumaciju alkohola i droga, poliuporabu droga, agresivna ponašanja povezana s unosom psihoaktivnih tvari te vožnju pod utjecajem alkohola ili drugih sredstava ovisnosti (Bourdeau i sur., 2017). Spomenuti obrasci ponašanja jasno ukazuju na to da noćni život, iako za mnoge predstavlja prostor slobode i zabave, ujedno nosi brojne rizike te se nerijetko povezuje s različitim društvenim i zdravstvenim problemima. Posljedice tih ponašanja mogu ozbiljno ugroziti sigurnost, fizičko i mentalno zdravlje, kao i opću dobrobit pojedinaca, osobito mladih koji su najčešći sudionici noćnog života (Glavak Tkalić i sur., 2018).

Specifičnosti okruženja noćnog života u Istarskoj županiji

Istarska županija, a posebice grad Pula, predstavlja jedinstven kontekst za analizu odnosa noćnog života i rizika od ovisnosti. Tvrdave, odnosno povijesne austro-ugarske utvrde, tijekom ljetnih mjeseci postaju epicentar elektronske glazbene scene, ugošćujući međunarodno priznate festivale koji privlače tisuće posjetitelja iz cijelog svijeta, a karakterizira ih produkcija koja često uključuje otvorenu ili prikrivenu upotrebu sintetskih droga, posebice MDMA-e, amfetamina i sintetskih kanabinoida.

Uz legalne festivalske sadržaje, Pula i okolica poznati su po bogatoj sceni ilegalnih techno partyja koji se često održavaju na napuštenim vojnim objektima, u šumama ili na skrivenim plažama. Ovi događaji, iako dio alternativne kulture i prostor umjetničkog izražavanja, često izostaju iz sustava nadzora, što povećava rizike od dostupnosti droga, izostanka hitne medicinske pomoći te izloženosti kriminalnim aktivnostima. Za maloljetnike s područja Istre, posebice one koji su već ranjivi zbog obiteljske povijesti traume, gubitka roditelja ili ovisnosti, ova okruženja predstavljaju značajan kontekstualni čimbenik rizika koji može ubrzati prijelaz s eksperimentiranja na redovitu konzumaciju i razvoj ovisnosti.

Sintetske droge i maloljetnička populacija u Istarskoj županiji

Sintetske droge, uključujući sintetske kanabinoide (tzv. "spice", "galaxy"), amfetamine, MDMA (ecstasy), kokain, heroin, opijate te nove psihoaktivne tvari (NPS), predstavljaju poseban izazov zbog svoje lakoće dostupnosti, nepredvidivog sastava i djelovanja te percepcije "sigurnosti" među mladima. Istraživanja pokazuju da maloljetnici često započinju konzumaciju upravo sintetskih droga zbog niže percipirane opasnosti u odnosu na "tradicionalne" droge poput heroina ili kokaina (Volkow et al., 2016), no kako se ovisnost razvija, često dolazi do prijelaza na teže supstance, što je vidljivo u slučaju R.

Problem uporabe ilegalnih droga prisutan je kroz veći dio čovjekove povijesti, iako se kao društveni problem u suvremenom smislu počinje sagledavati tek u novije vrijeme (Markus Klarić i Klarić, 2020). Još od najranijih razdoblja ljudske civilizacije čovjeka prati težnja za promjenom stanja svijesti i postizanjem ugone, što je nerijetko uključivalo uporabu različitih psihoaktivnih tvari.

Istarska županija, kao turistički najrazvijenija regija Hrvatske, suočava se sa specifičnim rizicima: povećana dostupnost droga tijekom ljetne sezone, tranzitni putevi, ali i relativno visoka razina ekonomskog blagostanja koja može stvoriti "lažni osjećaj sigurnosti" kod obitelji. S druge strane, postoje i izražene socioekonomske razlike unutar županije, posebice u manjim sredinama i ruralnim područjima, gdje je dostupnost preventivnih programa i stručne pomoći ograničena. Upravo u tim područjima ilegalni partyji i okupljanja često služe kao glavni oblik socijalizacije mladih, što dodatno povećava izloženost rizicima.

STUDIJE SLUČAJA

Metodologija

Istraživanje je provedeno kao kvalitativna studija tri slučaja korisnika Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola. Prikupljeni su podaci iz medicinske i socijalne dokumentacije, provedeni su polustrukturirani intervjui s korisnicima te njihovim roditeljima (gdje je bilo moguće). Analizirani su i izvještaji o tijeku tretmana. Imena i svi identifikacijski podaci korisnika anonimizirani su u skladu s etičkim standardima.

Prikaz slučaja 1: M., 17 godina

M., 17-godišnja djevojka s područja Istarske županije, smještena je u Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola zbog agresivnog ponašanja i samoozljeđivanja povezanih s ovisnošću o drogama. Konzumaciju je započela s 14 godina, a u trenutku smještaja konzumirala je gotovo svakodnevno THC i amfetamin.

Obiteljska povijest: M. je do 12. godine živjela s ocem, bakom i djedom. Otac (40 godina) bio je zaposlen s niskim primanjima te ovisan o alkoholu. Nakon smrti bake, otac se nije mogao adekvatno brinuti te je M. smještena u dječji dom. Majka je počinila suicid dok je M. bila predškolske dobi. Danas s ocem održava povremene, nestabilne kontakte. Djed po ocu bio je ovisan o alkoholu te je cijeli život patio od napadaja bijesa i agresije. Djed je preminuo od posljedica alkoholizma kada je M. imala 14 godina. Otac je odrastao u kući obilježenoj strahom, šutnjom i očevom emocionalnom nedostupnošću; nikada nije dobio psihosocijalnu podršku za vlastita traumatska iskustva.

Izloženost okruženju noćnog života: M. je s 12 godina, pod utjecajem starijih vršnjaka, prvi put konzumirala travu. Opisala je to kao "napokon sam bila sretna". Tijekom sljedeće dvije godine povremeno je konzumirala, a od 14. godine učestalo konzumira ilegalna opojna sredstva, ulazi u odnose sa starijim muškarcima te na taj način nastoji pronaći ljubav, sreću i sigurnost koje nije imala u obitelji.

Transgeneracijska dinamika: Kroz terapijski rad otkriveno je da M.-in otac, nesvjesno ponavljajući obrazac emocionalne nedostupnosti vlastitog oca, nije mogao pružiti M. sigurnu bazu. M. je odrasla s osjećajem da je "teret" i da su njezine emocionalne potrebe nevažne. Otac je, unatoč vlastitoj povijesti, dugo odbijao priznati M.-inu ovisnost kao problem, minimizirajući je ("to svi danas probaju").

Zaštitni čimbenici koji su djelovali: Unatoč teškoj obiteljskoj situaciji, identificirani su sljedeći zaštitni čimbenici:

- (a) M. je imala podržavajuću učiteljicu u osnovnoj školi koja je prepoznala njezin talent za likovnu umjetnost;
- (b) nakon smještaja u centar, psihoterapijski tretman usmjeren na obradu gubitka majke (suicid) i transgeneracijske traume pokazao je pozitivne učinke;
- (c) strukturirani program u centru pružio joj je osjećaj sigurnosti i rutine koje prije nije imala.

Rizični čimbenici:

- (a) gubitak majke suicidom u ranom djetinjstvu;
- (b) smrt bake i nemogućnost oca da pruži adekvatnu skrb;
- (c) transgeneracijski prijenos ovisnosti (djed alkoholičar, otac alkoholičar);
- (d) rana izloženost drogama putem starijih vršnjaka;
- (e) traženje ljubavi i sigurnosti kroz rizične odnose sa starijim muškarcima;
- (f) nedostatak ženske roditeljske figure nakon majčine smrti.

Prikaz slučaja 2: D., 16 godina

D., 16-godišnji mladić s područja Istarske županije, smješten je u Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola zbog teške ovisnosti o sintetskim kanabinoidima (tzv. "spice") i pratećeg kriminalnog ponašanja (krađe radi financiranja nabave droga, posjedovanje droge). Konzumaciju je započeo s 14 godina, a u trenutku smještaja konzumirao je gotovo svakodnevno, uz povremenu upotrebu amfetamina.

Obiteljska povijest: D. živi s majkom (36 godina) koja je zaposlena u zdravstvenom sektoru s prosječnim primanjima. Otac (40 godina) odselio je iz zajedničkog domaćinstva kada je D. imao 13 godina zbog teške ovisnosti o alkoholu i amfetaminu; s ocem D. održava povremene, nestabilne kontakte. Djed po majci bio je ratni veteran (Domovinski rat) s dijagnosticiranim PTSP-om, koji je cijeli život patio od napadaja bijesa, noćnih mora i emocionalne otupjelosti. Majka je odrasla u kući obilježenoj strahom, šutnjom i očevom emocionalnom nedostupnošću; nikada nije dobila psihosocijalnu podršku za vlastita traumatska iskustva.

Izloženost okruženju noćnog života: D. je s 14 godina, pod utjecajem starijih vršnjaka, prvi put konzumirao "galaxy". Opisao je to iskustvo kao: "PRONAŠAO SAM BOČICU SA SNAGOM" — osjećaj snage, nedodirljivosti. Tada se prvi put suprotstavio ocu prilikom svađe između oca i majke; osjećao je da može zaštititi majku. Sintetski kanabinoid stvorio je osjećaj snage i hrabrosti kakav

nikada prije nije iskusio. Tijekom sljedeće dvije godine redovito je posjećivao ilegalne partyje, a povremeno i festivalske sadržaje gdje je dostupnost MDMA-e i amfetamina bila izrazito visoka. Okruženje noćnog života za D.-a nije bilo samo mjesto konzumacije, ono je postalo zamjenska obitelj, prostor u kojem je siguran, gdje izbacuje bijes i ljutnju.

Transgeneracijska dinamika: Kroz terapijski rad otkriveno je da D.-ova majka, nesvjesno ponavljajući obrazac emocionalne nedostupnosti vlastitog oca, nije mogla pružiti D.-u sigurnu bazu. Opisivala ga je kao "teškog" već od malih nogu, no istovremeno nije prepoznavala vlastite disocirane reakcije i izbjegavajuće ponašanje. D. je odrastao gledajući nasilje između roditelja. Kada je s 14 godina prvi put probao sintetski kanabinoid, opisao je osjećaj kao "prvi put sam se osjećao dovoljno snažno" što ukazuje na samoliječenje kronične disregulacije i emocionalne boli, te na pokušaj kompenzacije osjećaja nemoći naučenog gledanjem nasilja. Majka je dugo odbijala priznati D.-ovu ovisnost kao problem, minimizirajući ga. Tek nakon D.-ovog uhićenja i uključivanja centra pristala je na obiteljsku terapiju.

Zaštitni čimbenici koji su djelovali: Unatoč teškoj obiteljskoj situaciji, identificirani su sljedeći zaštitni čimbenici:

- (a) D. je imao pozitivan odnos s učiteljem tjelesne i zdravstvene kulture u osnovnoj školi, koji je prepoznao njegov talent za borilačke sportove i pružao mu strukturu i pohvalu;
- (b) D. je do 14. godine bio aktivan član lokalnog borilačkog kluba, što mu je pružalo osjećaj pripadanja i svrhe;
- (c) baka po majčinoj strani (koja nije bila izravno traumatizirana) pružala mu je emocionalnu toplinu i stabilnost, iako je fizički udaljena;
- (d) nakon smještaja u centar, psihoterapijski tretman usmjeren na obradu transgeneracijske traume i razvoj vještina emocionalne regulacije pokazao je pozitivne učinke.

Rizični čimbenici:

- (a) lakoća dostupnosti sintetskih kanabinoida u D.-ovom mjestu stanovanja, posebice kroz ilegalne partyje i vršnjačke mreže;
- (b) vršnjačka subkultura unutar scene noćnog života koja je normalizirala svakodnevnu konzumaciju;
- (c) izostanak ekonomskih sredstava za strukturirane aktivnosti nakon što je D. izbačen iz borilačkog kluba zbog ponašanja;
- (d) nedostatak svijesti majke i D.-a o dugoročnim posljedicama sintetskih droga (doživljavali su ih kao "manje opasne" od heroina);
- (e) nepostojanje dostupnog preventivnog programa u lokalnoj zajednici koji bi ciljano radio s djecom iz obitelji s PTSP-om i ovisnošću;
- (f) izostanak bilo kakve regulacije ili nadzora na ilegalnim partyjima koje je D. pohađao;
- (g) izloženost nasilju među roditeljima.

Prikaz slučaja 3: R., 17 godina

R., 17-godišnji mladić s područja Istarske županije, smješten je u Centar za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola zbog izdvajanja u kriznim situacijama. Naime, živio je s ocem ovisnikom o heroinu koji ga je zapostavljao, nije ga slao u osnovnu školu i slično. U trenutku dolaska u Centar, R. nije konzumirao nikakva opojna sredstva.

Obiteljska povijest: R. živi s ocem (40 godina) koji je nezaposlen, liječeni ovisnik. Majka je umrla od predoziranja kada je R. imao 11 godina. Od tada je za njega skrbila baka s očeve strane. Kada je imao 14 godina, baka je također umrla te je dijete izdvojeno iz obitelji. S obitelji s majčine strane nije u kontaktu. Tijekom prvih godina smještaja odbijao je priznati kako otac ima problema s ovisnošću. Navodio je kako nikad ne bi taknuo ni alkohol, ni drogu, ni cigarete, te je maštao o sportskoj karijeri. Otac ima pravo viđanja jednom tjedno po dva sata, međutim nikada ne dolazi na razgovor sa stručnim radnicima Centra.

Izloženost okruženju noćnog života i kriminalnom miljeu: Nakon što je započeo vezu s djevojkom istog rizičnog ponašanja i sklonošću konzumaciji opijata, R. rapidno propada. Kreće s konzumacijom THC-a, a ubrzo nakon toga i kokaina, heroina i drugih opijata. U ocu vidi idola, uspješnog "poslovnog" čovjeka te se hvali ilegalnim aktivnostima oca. Iako je sudskim rješenjem određeno viđanje u krugu Centra, R. svakodnevno odlazi kod oca gdje se vikendom druže na ilegalnim okupljanjima oca i njegovih prijatelja iz kriminalnog miljea, pri čemu je maloljetnik u doticaju s više vrsta droga, oružjem i slično, te mu je život direktno ugrožen. Međutim, on se sada osjeća bitnim, otac ga smatra sebi sličnim, a maloljetni R. smatra kako su sada on i otac povezani, "pravi prijatelji".

Transgeneracijska dinamika: R.-ov slučaj predstavlja možda najizrazitiji primjer transgeneracijskog prijenosa ne samo traume, već i cjelokupnog ovisničkog i kriminalnog obrasca života. Otac, koji nikada nije dobio adekvatnu podršku za vlastitu ovisnost, sada nesvjesno uvlači sina u isti svijet. Za R.-a, koji je izgubio majku i baku, otac postaje jedina preostala roditeljska figura, a identifikacija s ocem, čak i kroz kriminalne aktivnosti postaje način uspostavljanja (iskrivljene) sigurne veze. Njegovo ranije odbijanje priznavanja očeve ovisnosti bilo je obrambeni mehanizam kojim je pokušavao sačuvati idealiziranu sliku oca. Kada je ta slika zamijenjena idealizacijom oca kao "uspješnog poslovnog čovjeka" (unatoč kriminalnom kontekstu), R. je pronašao način da se osjeća vrijednim i povezanim.

Zaštitni čimbenici koji su djelovali: (a) R. je u početku imao jasne prosocijalne ciljeve (sportska karijera, potpuno odbacivanje droga); (b) Centar mu je pružio strukturu i sigurnost nakon smještaja; (c) stručni tim je prepoznao potrebu za intenzivnim radom na pitanjima identiteta i privrženosti.

Rizični čimbenici: (a) gubitak oba roditelja (majka umrla, otac funkcionalno nedostupan zbog ovisnosti i kriminalnog života); (b) gubitak bake kao primarne skrbnice; (c) transgeneracijski prijenos ovisnosti i kriminalnog obrasca ponašanja; (d) identifikacija s ocem kroz idealizaciju njegovog (kriminalnog) načina života; (e) utjecaj partnerice koja konzumira opijate; (f) laka dostupnost teških droga (kokain, heroin, opijati) kroz očeve kriminalne mreže; (g) izostanak suradnje oca sa stručnim timom Centra; (h) kršenje sudskih mjera od strane maloljetnika (svakodnevni odlasci ocu unatoč zabrani).

REZULTATI I RASPRAVA

Tri prikazana slučaja M., D. i R. ilustriraju različite obrasce djelovanja transgeneracijske traume i okruženja noćnog života na razvoj ovisnosti kod maloljetnika, ali i zajedničke mehanizme.

Zajednički transgeneracijski obrasci: U sva tri slučaja prisutan je prijenos traume i ovisničkih obrazaca s djedova na roditelje, a zatim na djecu. Kod M. i D. radi se o prijenosu s djedova (alkoholičar/PTSP) na oca/majku (emocionalna nedostupnost, disfunkcionalno roditeljstvo), a zatim na mladića/djevojku. Kod R. prijenos je još izravniji, otac aktivni ovisnik i kriminalac direktno uvlači sina u svijet droga i ilegalnih aktivnosti.

Funkcija konzumacije: U sva tri slučaja, konzumacija droga ima jasnu funkciju samoliječenja. M. traži ljubav i sigurnost koje nije imala; D. traži snagu i hrabrost da se suprotstavi ocu i zaštiti majku; R. traži identitet i pripadanje kroz identifikaciju s ocem. Sintetske droge (THC, amfetamin, "spice", "galaxy", kokain, heroin) djeluju kao vanjski regulatori emocionalnih stanja koja mladi nisu naučili sami regulirati zbog nedostatka sigurne baze u djetinjstvu.

Uloga okruženja noćnog života: Kod D. i R. okruženje noćnog života (ilegalni partyji, festivalska scena, očeva kriminalna okupljanja) djeluje kao katalizator koji ubrzava prijelaz s eksperimentiranja na redovitu konzumaciju i razvoj ovisnosti. Za D., partyji postaju "zamjenska obitelj"; za R., očeva družina postaje prostor u kojem se osjeća "bitnim" i "povezanim". Kod M., iako nije izravno sudjelovala u party sceni, njezino traženje ljubavi kroz odnose sa starijim muškarcima može se promatrati kao svojevrsni "emocionalni noćni život" - rizično okruženje koje nudi privremeni bijeg, ali dugoročno produžuje traumu.

Zaštitni čimbenici koji su se pokazali ključnima: U sva tri slučaja, zaštitni čimbenici uključivali su: (a) postojanje barem jedne stabilne, podržavajuće odrasle figure (učitelj, baka, stručni tim centra);

(b) uključenost u strukturirane aktivnosti prije razvoja ovisnosti (nogomet, likovna umjetnost, borilačke vještine);

(c) strukturirani tretman nakon smještaja koji uključuje obradu traume i razvoj vještina emocionalne regulacije.

Ovi nalazi potvrđuju da intervencije koje nude *korektivno iskustvo privrženosti* mogu biti učinkovite čak i u kontekstu teške transgeneracijske traume.

ZAKLJUČAK

Ova studija potvrđuje da je za učinkovitu prevenciju i intervenciju kod maloljetničke ovisnosti o sintetskim drogama nužan holistički pristup koji uzima u obzir kako povijesne traume i obiteljske obrasce, tako i specifična rizična okruženja poput noćnog života, uz istodobno jačanje zaštitnih mehanizama unutar pojedinca, obitelji i šire zajednice. Na temelju triju studija slučaja korisnika Centra za pružanje usluga u zajednici Pula-Pola (M., D. i R.), identificirani su sljedeći ključni nalazi:

Rizični čimbenici specifični za populaciju Istarske županije uključuju:

(a) lakoću dostupnosti sintetskih droga povezanu s turističkim kretanjima, tranzitnim putevima i bogatom scenom noćnog života (uključujući festivale elektronske glazbe, te ilegalne partyje);

(b) socioekonomske razlike unutar županije koje rezultiraju nejednakim pristupom preventivnim programima;

(c) nedostatak ciljanih programa za djecu iz obitelji pogođenih PTSP-om (posebice ratnih veterana) i gubitkom roditelja;

(d) percepciju sintetskih droga kao "manje opasnih" među mladima i roditeljima;

(e) izostanak regulacije i mehanizama smanjenja štete na ilegalnim partyjima;

- (f) transgeneracijski prijenos ovisnosti i traume kroz više generacija;
- (g) gubitak primarnih skrbnika (smrt, suicid, zapostavljanje) bez adekvatne psihosocijalne podrške.

Zaštitni čimbenici koji su se pokazali ključnima uključuju:

- (a) postojanje barem jedne stabilne, podržavajuće odrasle figure izvan neposredne obitelji (učitelj, trener, baka, stručni tim centra);
- (b) uključenost u strukturirane slobodne aktivnosti prije razvoja ovisnosti (sport, umjetnost);
- (c) dostupnost stručne pomoći koja prepoznaje i tretira transgeneracijsku traumu i gubitak;
- (d) traumsko-informirane preventivne programe u školama i lokalnoj zajednici koji uključuju i edukaciju o rizicima povezanim s noćnim životom;
- (e) strukturirani tretman koji nudi korektivno iskustvo privrženosti.

Implikacije za praksu su višestruke:

Prvo, potrebno je razviti traumsko-informirane preventivne programe koji ne samo da informiraju o štetnosti droga, već grade vještine emocionalne regulacije i otpornosti, te uključuju specifične module o rizicima unutar okruženja noćnog života.

Drugo, obiteljska terapija i psihoedukacija o transgeneracijskom prijenosu traume trebaju postati standardni dio tretmana, posebice u slučajevima gubitka roditelja i izloženosti nasilju.

Treće, potrebno je osnažiti kapacitete Centara poput onog u Puli za provođenje narativnih i relacijskih terapijskih pristupa koji adresiraju pitanja identiteta i privrženosti.

Četvrto, na razini županijske politike potrebno je osigurati ravnomjernu dostupnost preventivnih programa, posebice u ruralnim područjima i među najranjivijim obiteljima (uključujući djecu koja su izgubila roditelje).

Peto, potrebno je razviti suradnju između organizatora festivalskih sadržaja, lokalne policije, centara za socijalnu skrb i udruga za smanjenje štete kako bi se legalna okruženja noćnog života učinila sigurnijima, uz istovremeno ciljano djelovanje na ilegalnu scenu kroz preventivne i edukativne intervencije.

Šesto, potrebno je razviti specifične programe podrške za djecu koja su izgubila roditelje (suicid, predoziranje) te za djecu čiji su roditelji aktivni ovisnici ili u kriminalnom miljeu.

Istraživanje ima određena ograničenja: radi se o tri studije slučaja, što ograničava generalizaciju nalaza. Potrebna su daljnja longitudinalna istraživanja na većem uzorku koja bi pratila razvoj ovisnosti o sintetskim drogama kod maloljetnika u Istarskoj županiji, s posebnim fokusom na interakciju između transgeneracijske traume, gubitka roditelja i okruženja noćnog života. Također, potrebno je razviti i evaluirati pilot programe traumsko-informirane prevencije prilagođene specifičnostima lokalne zajednice, uključujući one koji se provode na mjestima okupljanja mladih.

Unatoč ograničenjima, ova studija pruža važne smjernice za stručnjake koji rade s maloljetnim ovisnicima u Istarskoj županiji i šire. Razumijevanje ovisnosti kao pokušaja samoregulacije

naslijeđene boli i kompenzacije za rane gubitke, a ne samo kao moralnog neuspjeha ili puke posljedice loših odluka, te prepoznavanje uloge okruženja noćnog života i kriminalnog miljea kao katalizatora rizika, otvara prostor za empatičnije, učinkovitije i dubinski ljudske pristupe prevenciji i liječenju.

Literatura:

- Ajduković, M., & Sladović Franz, B. (2017). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju djeteta*. Školska knjiga.
- Bourdeau, B., Miller, B. A., Voas, R. B., Johnson, M. B., & Byrnes, H. F. (2017). Social drinking groups and risk experience in nightclubs: latent class analysis. *Health, Risk & Society*, 19(5-6), 316--335.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
- Danieli, Y. (Ed.). (1998). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. Plenum Press.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.
- Glavak Tkalić, R., Wertag, A., & Sučić, I. (2018). *Noćni život grada: obrasci ponašanja posjetitelja noćnih klubova*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64-105.
- Kellermann, N. P. F. (2001). Transmission of Holocaust trauma: An integrative view. *Psychiatry*, 64(3), 256--267.
- Kletečki, N., Krizmanić, M., & Žižak, A. (2020). *Transgeneracijska trauma: teorija i terapija*. Naklada Slap.
- Kovačević, I. (2017). Montevideo, Bog te video - ideološki švedski sto kao osnov blokastera. *Etnoantropološki Problemi*, 12(4), 965-983.
- Lacković-Grgin, K., Penezić, Z., & Smojver-Ažić, S. (2022). Psihosocijalni profil i potrebe djece i mladih u sustavu socijalne skrbi: Implikacije za praksu. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(1), 7-32.
- Markus Klarić, M., & Klarić, D. (2020). Ovisnost o drogama kao kriminogeni čimbenik. *Policija i sigurnost*, 29(1-2), 134-151.
- Mohatt, N. V., Thompson, A. B., Thai, N. D., & Tebes, J. K. (2014). Historical trauma as public narrative: A conceptual review of how history impacts present-day health. *Social Science & Medicine*, 106, 128--136.
- Moore, M. (2016). Nightlife as Form. *Theater*, 46(1), 49--63.
- Nightlife. (n.d.). In *Cambridge Dictionary*. Preuzeto sa: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nightlife>
- Quigg, Z., Bigland, C., Hughes, K., Duch, M., & Juan, M. (2020). Sexual violence and nightlife: A systematic literature review. *Aggression and Violent Behavior*, 51, 101363.
- Schore, A. N. (2001). Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22(1-2), 7--66.
- Volkow, N. D., Koob, G. F., & McLellan, A. T. (2016). Neurobiologic advances from the brain disease model of addiction. *New England Journal of Medicine*, 374(4), 363--371.
- Yehuda, R., Daskalakis, N. P., Bierer, L. M., Bader, H. N., Klengel, T., Holsboer, F., & Binder, E. B. (2016). Holocaust exposure induced intergenerational effects on FKBP5 methylation. *Biological Psychiatry*, 80(5), 372--380.
- Yehuda, R., & Lehmer, A. (2018). Intergenerational transmission of trauma effects: Putative role of epigenetic mechanisms. *World Psychiatry*, 17(3), 243--257.

**RISK AND PROTECTIVE FACTORS IN THE PROBLEM OF SYNTHETIC DRUG ADDICTION
AMONG MINORS IN THE ISTRIA COUNTY****Summary**

Numerous studies on addiction in young people focus on identifying risk and protective factors, aiming to highlight those that make young individuals more resilient or more prone to psychoactive substance use. To explain this complex interaction, the Multiple Risk and Protective Factor Model has been most widely used in recent years. This paper aims to highlight and define specific risk and protective factors influencing the problem of synthetic drug addiction among minors, with special emphasis on the nightlife environment as a significant contextual risk factor, and with a focus on the population of the Istria County. The research methodology is based on a case study of three users of the Pula-Pola Community Service Center. The results indicate that, in addition to previously analyzed deep social factors such as war trauma and the transgenerational legacy of addiction, key protective factors included: strong emotional connection and support within the family (when available), the presence of a positive adult role model outside the immediate family, involvement in structured leisure activities, and access to professional help and preventive programs in the local community. On the other hand, the most significant risk factors included: transgenerational transmission of trauma and addictive patterns, persistent social and economic deprivation of the family, domestic violence, loss of primary caregivers (death, suicide, neglect), peer pressure within specific subcultures, easy availability of synthetic drugs within the nightlife environment, and a lack of awareness of long-term consequences among both young people and parents. In conclusion, the research confirms that effective prevention and intervention regarding juvenile synthetic drug addiction require a holistic approach that takes into account both historical trauma and family patterns, as well as specific risk environments such as nightlife, while simultaneously strengthening protective mechanisms within the individual, the family, and the wider community.

Keywords: *synthetic drug addiction, risk factors, protective factors, nightlife environment, transgenerational trauma*

HUMAN RESOURCES AND CORPORATE SECURITY

Danilo Mrković³¹⁷

Associate Professor, Victoria International University, Mostar

Dragan Mišetić

Associate Professor, University of Vitez³¹⁸

Abstract: *Corporate security increasingly depends on how organizations manage their workforce, making the relationship between human resources and security a central concern of modern risk management. Employees influence security outcomes through their behavior, decision-making, access privileges, and adherence to procedures. Organizational culture further determines whether individuals treat security responsibilities as an integral part of their job or as secondary obligations. Legal requirements, including data protection and employment regulations, add another layer of complexity by requiring that monitoring, investigation, and access control measures protect both organizational assets and employee rights. At the same time, digital transformation has expanded the scope of HR responsibilities, as cloud-based platforms, remote work systems, biometric identification, and automated decision-making tools increase both efficiency and vulnerability. These developments position HR departments as key players in the enterprise security architecture, rather than as administrative support functions. Effective corporate security therefore depends on the integration of personnel management, governance structures, technological safeguards, and behavioral monitoring into a coordinated framework. Organizations that align HR strategy with security objectives are better able to anticipate risks, reduce internal vulnerabilities, and maintain operational resilience in an increasingly complex threat environment.*

Keywords: *corporate security, human resources management, security culture, organizational risk, digital HR systems.*

Introduction

Corporate security has traditionally been associated with physical protection, information security, and risk management systems. However, modern environments show that security risks increasingly stem from human behavior, organizational dynamics, and workforce practices. Employees can be a source of resilience, but also vulnerability, making human resources (HR) a central player in corporate security (Greitzer & Frincke, 2010). This shift reflects a broader understanding that technological defenses alone are not enough when organizational security depends largely on how people act, make decisions, and follow procedures. The relationship between HR and corporate security is based on the concept of human risk. Human risk refers to security threats that arise from employee actions, whether intentional or unintentional. These include insider attacks, negligence, policy violations, and data handling errors (Willison & Warkentin, 2013). While technical controls can limit exposure to risk, many incidents arise from behavioral factors such as lack of awareness, stress, dissatisfaction, or poor

³¹⁷ danilomrkovic@gmail.com

³¹⁸ misetic18@gmail.com

organizational structure. Research shows that insiders, employees, contractors, or partners with authorized access, can cause significant harm to organizations through data theft, sabotage, or fraud (Greitzer & Frincke, 2010). Such risks most often arise from individual dissatisfaction, sudden financial stress, workplace conflict, or disengagement. Human resources departments are often the first to notice changes in employee behavior, making them key in early risk identification. At the same time, HR departments must balance security concerns with legal, ethical, and privacy obligations, which complicates their role in monitoring and intervention. Human resources also shape corporate security through organizational culture. Organizational culture refers to shared values, beliefs, and norms regarding responsible workplace behavior. A strong culture encourages employees to follow policies and rules, report suspicious activity, and understand their role in the organization (Von Solms & Van Niekerk, 2013). The HR sector influences this culture through onboarding, training programs, communication strategies, and leadership development. Legal and regulatory pressures further link HR and security. Data protection laws, labor regulations, and industry standards impose requirements on how employee information is handled and how monitoring practices are implemented. For example, workplace surveillance used for security purposes must comply with privacy regulations and labor law restrictions (Voigt & Von dem Bussche, 2017). HR departments are responsible for implementing procedures that ensure employee compliance and trust. The legal dimension demonstrates that corporate security is not just a technical issue, but also a people management issue.

The rise of digital work environments further reinforces this relationship. Remote working, cloud-based HR systems, and digital identity management are expanding the exposure of sensitive employee and corporate data. HR platforms store personal data, making them valuable targets for attackers. At the same time, HR must often manage a remote workforce where direct supervision is limited, increasing reliance on trust, communication, and digital behavior guidelines.

In short, corporate security and human resources are increasingly interdependent. Employees represent both a key layer of defense and a significant risk factor. Human resources policies and practices shape the way individuals are selected, managed, trained, and monitored, which directly impacts the organization's security posture. Understanding these dynamics is critical to developing corporate security strategies that address not only technological threats, but also the human and organizational factors that determine resilience.

Security-Oriented Workforce Planning

Security-oriented talent management refers to the integration of security considerations into the recruitment, selection, placement, and workforce planning processes. In modern organizations, hiring decisions are no longer based solely on technical competence or experience. They also include assessments of reliability, integrity, and risk exposure, especially for positions that provide access to sensitive systems or confidential information. Research shows that personnel selection is one of the earliest and most effective stages in preventing internal security incidents because it determines who is granted access to the organization in the first place (Schultz, 2002).

Pre-employment screening is a fundamental element of corporate security. Screening procedures may include identity verification, credential validation, criminal background checks, and reference checks. These methods aim to reduce the likelihood of hiring individuals who pose a risk of fraud, espionage, or misconduct. Studies in organizational risk management show that background checks significantly reduce the likelihood of incidents in high-trust environments such as finance, government, and information technology sectors (Baer & Parkinson, 2007). Security-sensitive positions require more rigorous evaluation processes. Roles that involve privileged system access, financial authority, or intellectual property management often undergo enhanced screening procedures. These may include

behavioral interviews, psychological assessments, or integrity testing designed to identify traits associated with counterproductive work behaviors (Berry, Ones, & Sackett, 2007).

Workforce planning determines how many employees are needed, what skills they must possess, and how responsibilities are distributed. Poor workforce planning can create security gaps, such as overburdened staff with excessive system privileges or inadequate segregation of duties. Segregation of duties is a widely recognized control principle that prevents any one employee from having sufficient authority to commit and conceal misconduct (National Institute of Standards and Technology [NIST], 2020). Another important aspect is employee lifecycle management. Security risks often increase during transition phases such as onboarding, promotion, transfer, or termination. For example, newly hired employees may be unaware of security risks, while departing employees may still retain access credentials after leaving the organization. Studies of data breach incidents show that delayed deactivation of user accounts is a common cause of unauthorized system access (Verizon, 2023). Succession planning is also intertwined with corporate security. When key personnel leave unexpectedly, organizations may rush to appoint replacements without proper vetting or training. This creates temporary vulnerabilities that can be exploited by malicious actors or lead to operational errors. Structured succession planning reduces this risk by identifying and preparing qualified individuals in advance. Such preparation includes training, mentoring, and controlled escalation of privileges, which allows employees to take on responsibilities without compromising security controls (Rothwell, 2010). Training and continuous development represent another dimension of security-oriented human resource management. Security knowledge is not static; employees must adapt to new technologies, threats, and procedures. Human resources departments design these training initiatives, ensuring that competencies are maintained across the workforce and not concentrated in technical teams (Parsons et al., 2017).

Insider Threats, Human Risk, and Human Resource Countermeasures

Insider threats represent one of the most complex categories of organizational risk, as they originate from individuals who already have legitimate access to corporate systems and information. Unlike external attackers, insiders operate within the organization's trust boundaries, allowing them to bypass many technical safeguards. Research shows that insider incidents often cause greater financial and reputational damage than external attacks because insiders understand internal processes, security controls, and vulnerabilities (Cappelli, Moore, & Trzeciak, 2012). For this reason, corporate security strategies increasingly treat human behavior as the primary source of risk, rather than a secondary concern. Insider threats are classified into three categories: malicious, negligent, and compromised insiders. Malicious insiders intentionally cause harm for personal gain. Negligent insiders create risk unintentionally, often through carelessness or lack of awareness, such as mishandling data. Compromised insiders are legitimate users whose credentials or devices have been hijacked by external attackers. Studies show that careless behavior is responsible for a large proportion of security incidents, demonstrating that most insider risks stem not from malicious intent, but from human error (CERT Division, 2020).

Human resources departments play a key role in detecting early indicators of behavior associated with insider risk. Research shows that workplace stress, financial burden, interpersonal conflict, and job dissatisfaction can be associated with a higher likelihood of policy violations or malicious actions (Greitzer et al., 2014). HR professionals are often the first to notice such warning signs through complaints or attendance records. When properly trained, HR staff can identify patterns that may indicate elevated risk and coordinate with security teams to intervene before incidents occur. This preventive function is especially important because technical monitoring tools alone cannot reliably distinguish between legitimate and suspicious user activities without contextual human insight.

Effectively mitigating insider threats requires collaboration between HR, security, and management. Organizational studies show that cross-functional communication significantly improves threat detection and response because it combines behavioral information with technical evidence (Colwill, 2009). For example, a sudden change in system usage may appear suspicious from a technical perspective, but only HR can know that an employee is working extended hours on a legitimate project. Integrating these perspectives reduces false alarms and allows for more accurate risk assessments. HR policies also serve as formal countermeasures against insider threats. Clear codes of conduct and disciplinary procedures establish behavioral expectations and define consequences for violations. Such policies create a framework of accountability that discourages misconduct and strengthens trust in the organization. Research in deterrence theory shows that employees are less likely to engage in rule violations when policies are transparent, consistently enforced, and perceived as fair (Herath & Rao, 2009). Training programs are another important HR-led countermeasure. Empirical studies show that regular training significantly reduces employees' vulnerability to cyberattacks and increases compliance with organizational policies (Parsons et al., 2017). It is important to note that training must be continuous, not a one-time event. Human memory and attention decline over time, and threat tactics evolve. Continuous education ensures that employees remain capable of recognizing new risks.

Building and maintaining a safety culture through human resources

Corporate security does not depend solely on technologies or monitoring systems. It also depends on shared organizational attitudes and everyday behaviors. This collective dimension is commonly described as security culture, which refers to the set of values, norms, and practices that shape how employees perceive their responsibilities. Security culture determines whether rules are consistently followed, risks are reported in a timely manner, and whether employees view security as part of their role or as an external burden. Studies show that a weak security culture is strongly associated with policy violations, accidental data exposure, and vulnerability to attacks (Von Solms & Van Niekerk, 2013). Human resources departments play a central role in shaping and maintaining this culture because they manage the systems that influence employee behavior from entry to exit. Research on organizational culture shows that employee beliefs and habits are formed through processes such as job induction, performance evaluation, leadership, and internal communication (Schein, 2010). When security expectations are integrated into these processes, employees view them as standard workplace norms rather than exceptional requirements. Human resources therefore functions as an institutional mechanism through which security values are translated into everyday organizational practices. Onboarding is one of the most influential stages in establishing a security culture. During initial employment, individuals learn what behaviors are expected and what rules are taken seriously. If security training is included in orientation programs, employees develop an early awareness of risks such as password misuse or data handling errors. Empirical research shows that early training significantly improves long-term compliance because first impressions shape how employees interpret organizational priorities. Conversely, if security is introduced only later, employees may treat it as secondary to productivity or convenience (Parsons et al., 2017). Employees tend to prioritize tasks that affect evaluations, promotions, and compensation. When performance criteria include safety compliance, reporting responsibilities, or adherence to procedures, employees perceive safety as part of their professional responsibility. Behavioral studies show that aligning incentives with desired behavior increases compliance and reduces misconduct (Pahnila, Siponen, & Mahmood, 2007). Leader behavior further shapes cultural outcomes. Employees observe how managers treat safety procedures and imitate their behavior. If leaders bypass controls or ignore procedures, employees may interpret this as permission to do the same. Conversely, when leaders consistently follow policies and communicate the importance of safety, employees are more likely to adopt similar attitudes.

Organizational psychology research confirms that leadership is one of the strongest predictors of workplace norm formation (Schein, 2010). Ongoing communication is another essential factor. A safety culture cannot be maintained with one-time training alone. Threat environments change, technologies evolve, and employees forget information over time. Awareness campaigns, reminders, and scenario-based exercises help maintain attention and reinforce learning. Research shows that repeated exposure to security education reduces risky behavior compared to single training sessions (Jansson & von Solms, 2013). Resistance to security policies is a common organizational challenge. Employees may perceive policies as unnecessary, especially if they slow down daily tasks. Change management theory suggests that resistance is reduced when employees understand the purpose of policies and feel involved in the implementation processes (Kotter, 1996). Human resources departments can reduce resistance by explaining the reasons for security measures, gathering feedback from employees, and adjusting procedures to minimize unnecessary friction. Such involvement increases acceptance and improves compliance.

Legal compliance, HR policy and security management

The intersection between human resources and corporate security is strongly shaped by legal and regulatory obligations. Organizations must protect their assets and information while respecting the rights of their employees. This dual responsibility creates a complex governance environment in which HR departments play a central coordinating role. Security measures that affect employees, such as tracking or access control systems, must comply with labor law, data protection regulations, and industry standards. Failure to balance these requirements can expose organizations to legal penalties and damage their reputation. One of the most influential regulatory frameworks in this area is the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR). The GDPR establishes strict rules for the processing of personal data, including employee information. It requires transparency, proportionality, and a legitimate purpose when collecting or monitoring personal data (Voigt & Von dem Bussche, 2017). For example, workplace surveillance used to detect insider threats must be justified and limited to what is necessary. Excessive monitoring can violate privacy rights and undermine employee trust. Labor law further restricts the way organizations can respond to suspected misconduct. Investigations involving employees must respect the principles of due process, confidentiality, and non-discrimination. Workplace compliance research highlights that properly structured internal policies reduce legal risk by ensuring consistent documented procedures (Kaptein, 2011). Therefore, HR ensures that security investigations follow clear protocols and are aligned with contractual obligations. Another important dimension relates to access control and role-based authorization. Legal compliance frameworks, such as ISO/IEC 27001, require organizations to define and document responsibilities for information assets. Annex A.6 and A.7 of ISO/IEC 27001 specifically address human resource security, including vetting, contractual clauses, and termination procedures (ISO, 2022). HR departments implement these controls by including confidentiality agreements in employment contracts and ensuring that access rights are updated when roles change. International operations introduce additional complexity. Multinational organizations must navigate different labor laws and data protection standards in different jurisdictions. What is legally acceptable in one country may be prohibited in another. Human resources departments coordinate local and global security policies to ensure compliance without fragmentation. This balancing act requires legal expertise and close collaboration with security leadership.

Digital HR technologies and new security risks

The digital transformation of human resource management has significantly improved efficiency, data availability, and strategic decision-making. At the same time, it has introduced new security risks that directly impact corporate security frameworks. Modern HR departments rely heavily on digital

systems such as Human Resource Information Systems (HRIS), cloud-based recruitment platforms, and employee analytics tools. These systems store large amounts of sensitive data, including personal identification data, payroll records, evaluations, and access data. Due to the concentration of confidential information, HR platforms have become attractive targets for cybercriminals. Studies on data breach patterns show that databases containing employee information are among the most valuable resources for attackers because they can be exploited for identity theft and financial fraud (Verizon, 2023). Cloud-based HR infrastructures are particularly important in this context. Many organizations have migrated HR systems to cloud environments to support remote work and centralized management. Cloud platforms enable HR teams to effectively manage a global workforce, but they also change the distribution of security responsibilities. Under the shared responsibility model, cloud service providers provide the infrastructure, while organizations remain responsible for user access control, identity management, and data governance (Mell & Grance, 2011). Security breaches often occur when organizations misunderstand this division of responsibility. For example, misconfigured access permissions can expose employee records to unauthorized users even when the cloud service provider's infrastructure remains secure. Therefore, HR departments must work closely with IT and security teams to ensure that cloud-based systems are properly configured and monitored.

Artificial intelligence has also become integrated into HR processes. AI tools are increasingly used for hiring screening, performance appraisals, and employee tracking. These technologies analyze large data sets to identify patterns in behavior or productivity. While such systems can improve decision-making efficiency, they introduce new categories of security and governance risks. Algorithmic systems rely on data integrity and system transparency. If compromised or manipulated, they can produce inaccurate assessments or reveal sensitive information. Research in information systems management shows that automated systems using AI can amplify risks when organizations fail to control access to data (Martin, 2019). Therefore, HR departments must ensure that AI tools meet standards for accuracy, accountability, and security.

Remote work technologies further complicate the relationship between human resources and corporate security. The expansion of distributed workforces has increased reliance on digital communication platforms and mobile devices. Each of these tools creates potential entry points for unauthorized access. Security guidelines emphasize that remote work environments require stronger authentication measures, encrypted connections, and strict device management policies (National Institute of Standards and Technology, 2020). Biometric identification systems are another emerging technology used in the integration of human resources and corporate security. Organizations are increasingly adopting fingerprint scanners, facial recognition systems, and voice authentication to control digital access. Biometric methods can improve security because they rely on unique physical characteristics rather than passwords, which can be guessed or stolen (Jain, Ross, & Nandakumar, 2011).

Conclusion

Security is no longer limited to technical safeguards or physical protection. It is shaped by human behavior, organizational structures, and institutional processes. Employees represent both a potential vulnerability and a critical line of defense. Because HR functions determine how individuals are selected, trained, evaluated, and managed, they directly impact the reliability of the organizational environment and the effectiveness of security systems. Analysis has shown that HR practices such as hiring vetting, role design, and lifecycle management influence who gains access to sensitive assets and how responsibly that access is used. Behavioral risks, including insider threats and negligent actions, show that many incidents stem from workplace dynamics rather than technological failure. HR therefore serves as an early detection point and warning signals that cannot be captured by automated monitoring alone. At the same time, organizational culture plays a decisive role. When

expectations, incentives, and leadership behaviors support responsible behavior, employees tend to internalize security norms and act accordingly. Legal obligations and governance structures further reinforce this interdependence. Compliance with data protection regulations, labor laws, and industry standards requires coordination between HR, security teams, and management. Policies governing monitoring, disciplinary action, and access rights must protect organizational assets while respecting individual rights. This balance cannot be achieved through technical controls alone. It requires procedural clarity, transparent communication, and institutional accountability. The increasing digitalization of HR systems adds another layer of complexity. Cloud platforms, automated decision-making tools, biometric systems, and remote work technologies increase efficiency, but also expand exposure to cyber risk and data misuse. As custodians of large amounts of sensitive information, HR departments now occupy a strategic position within the enterprise security architecture. Their decisions impact data protection, identity management, and access management across the organization. These factors demonstrate that corporate security is fundamentally interdisciplinary. Its effectiveness depends not only on technological capabilities, but also on people, organizational culture, and regulatory compliance. Strong collaboration between HR and security functions enables organizations to anticipate risks, respond systematically, and maintain trust among employees. In today's risk environments, sustainable security is achieved when HR and corporate security act as integrated components of a unified management framework.

Literature:

1. Baer, M. D., & Parkinson, D. (2007). Employee screening: Theory and practice. *Journal of Business and Psychology*, 22(2), 123–136.
2. Berry, C. M., Ones, D. S., & Sackett, P. R. (2007). Interpersonal deviance, organizational deviance, and their common correlates: A review and meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 92(2), 410–424.
3. CERT Division. (2020). *Common sense guide to mitigating insider threats* (6th ed.). Software Engineering Institute, Carnegie Mellon University, Pittsburgh, PA.
4. Colwill, C. (2009). Human factors in information security: The insider threat – Who can you trust these days? *Information Security Technical Report*, 14(4), 186–196.
5. Greitzer, F. L., & Frincke, D. A. (2010). Combining traditional cyber security audit data with psychosocial data: Towards predictive modelling for insider threat mitigation. In R. Probst, J. Hunker, D. Gollmann, & M. Bishop (Eds.), *Insider Threats in Cyber Security* (pp. 85–113). Springer, Boston, MA.
6. Greitzer, F. L., Kangas, L. J., Noonan, C. F., Dalton, A. C., & Hohimer, R. E. (2014). Identifying at-risk employees: Modeling psychosocial precursors of potential insider threats. *Proceedings of the IEEE Security and Privacy Workshops*, San Jose, CA, 151–160.
7. Herath, T., & Rao, H. R. (2009). Encouraging information security behaviors in organizations: Role of penalties, pressures, and perceived effectiveness. *Decision Support Systems*, 47(2), 154–165.
8. International Organization for Standardization. (2022). *ISO/IEC 27001:2022 Information security, cybersecurity and privacy protection — Information security management systems — Requirements*. ISO Publishing, Geneva.
9. Jain, A. K., Ross, A., & Nandakumar, K. (2011). *Introduction to biometrics*. Springer, New York.
10. Jansson, K., & von Solms, R. (2013). Phishing for phishing awareness. *Behaviour & Information Technology*, 32(6), 584–593.
11. Kaptein, M. (2011). Toward effective codes: Testing the relationship with unethical behavior. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 233–251.
12. Kotter, J. P. (1996). *Leading change*. Harvard Business School Press, Boston, MA.
13. Martin, K. (2019). Ethical implications and accountability of algorithms. *Journal of Business Ethics*, 160(4), 835–850.

14. Mell, P., & Grance, T. (2011). *The NIST definition of cloud computing* (NIST Special Publication 800-145). National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD.
15. National Institute of Standards and Technology. (2020). *Security and privacy controls for information systems and organizations* (NIST Special Publication 800-53, Revision 5). U.S. Department of Commerce, Washington, DC.
16. Pahnla, S., Siponen, M., & Mahmood, M. A. (2007). Employees' behavior towards IS security policy compliance. In *Proceedings of the 40th Hawaii International Conference on System Sciences*, Waikoloa, Hawaii, 156–165.
17. Parsons, K., McCormac, A., Butavicius, M., Pattinson, M., & Jerram, C. (2017). The design of phishing studies: Challenges for researchers. *Computers & Security*, 68, 9–26.
18. Reason, J. (1997). *Managing the risks of organizational accidents*. Ashgate Publishing, Aldershot, UK.
19. Rothwell, W. J. (2010). *Effective succession planning* (4th ed.). AMACOM, New York.
20. Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass, San Francisco, CA.
21. Schultz, E. E. (2002). A framework for understanding and predicting insider attacks. *Computers & Security*, 21(6), 526–531.
22. Verizon. (2023). *Data breach investigations report*. Verizon Enterprise Security, New York.
23. Voigt, P., & Von dem Bussche, A. (2017). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A practical guide*. Springer International Publishing, Cham.
24. Von Solms, R., & Van Niekerk, J. (2013). From information security to cyber security. *Computers & Security*, 38, 97–102.
25. Willison, R., & Warkentin, M. (2013). Beyond deterrence: An expanded view of employee computer abuse. *MIS Quarterly*, 37(1), 1–20.

LJUDSKI RESURSI I KORPORATIVNA SIGURNOST

Doc.dr Danilo Mrković

Victoria International University, Mostar

Prof.dr Dragan Mišetić

Sveučilište Vitez

Sažetak: Korporativna sigurnost sve više ovisi o načinu na koji organizacije upravljaju svojom radnom snagom, što odnos između ljudskih resursa i sigurnosti čini središnjom brigom modernog upravljanja rizicima. Zaposlenici utječu na sigurnosne ishode svojim ponašanjem, donošenjem odluka, privilegijama pristupa i pridržavanjem postupaka. Organizacijska kultura dodatno određuje tretiraju li pojedinci sigurnosne odgovornosti kao sastavni dio svog posla ili kao sekundarne obveze. Pravni zahtjevi, uključujući propise o zaštiti podataka i zapošljavanju, dodaju još jedan sloj složenosti zahtijevajući da mjere praćenja, istrage i kontrole pristupa štite i organizacijsku imovinu i prava zaposlenika. Istodobno, digitalna transformacija proširila je opseg HR odgovornosti, jer platforme temeljene na oblaku, sustavi za rad na daljinu, biometrijska identifikacija i automatizirani alati za donošenje odluka povećavaju i učinkovitost i ranjivost. Ovi razvoji pozicioniraju HR odjele kao ključne igrače u sigurnosnoj arhitekturi poduzeća, a ne kao administrativne funkcije podrške. Učinkovita korporativna sigurnost stoga ovisi o integraciji upravljanja osobljem, struktura upravljanja, tehnoloških zaštitnih mjera i praćenja ponašanja u koordinirani okvir. Organizacije koje usklađuju HR strategiju sa sigurnosnim ciljevima bolje su sposobne predvidjeti rizike, smanjiti unutarnje ranjivosti i održati operativnu otpornost u sve složenijem okruženju prijetnji.

Ključne riječi: korporativna sigurnost, upravljanje ljudskim resursima, sigurnosna kultura, organizacijski rizik, digitalni HR sistemi.

ULOGA ISKUSTVA SEKSUALNE VIKTIMIZACIJE U OBJAŠNJENJU SEKSUALNE
DELINKVENCije MALOLJETNIKA

*Irma Kovčo Vukadin³¹⁹, redovita profesorica u trajnom zvanju
Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet*

Sažetak: *Seksualna delinkvencija maloljetnika predstavlja složen i heterogen fenomen čije se objašnjenje u literaturi povezuje i s iskustvima ranije seksualne viktimizacije. Premda se većina žrtava seksualne viktimizacije ne pojavljuje u svojstvu počinitelja kaznenih djela, empirijska istraživanja upućuju na povećanu zastupljenost takvih iskustava među maloljetnim počiniteljima kaznenih djela. Cilj ovog rada bio je evaluirati i sintetizirati postojeće empirijske dokaze o povezanosti iskustva seksualne viktimizacije sa seksualnom delinkvencijom maloljetnika, s posebnim naglaskom na metodološke pristupe istraživanja, značajke viktimizacije i rodne razlike. U tu svrhu proveden je sustavni pregled literature u bazi Web of Science, u koji je uključeno 20 recenziranih empirijskih radova objavljenih u razdoblju od 2000. do 2026. godine. Rezultati upućuju na visoku prevalenciju seksualne viktimizacije među maloljetnim počiniteljima seksualnih kaznenih djela, često višu nego među maloljetnicima koji čine neseksualna kaznena djela. Nadalje, nalazi sugeriraju da su teži, kronični i intrafamilijalni oblici viktimizacije, uključujući penetrativne oblike i višu razinu nasilja, češći u pojedinim podskupinama maloljetnika sa seksualno intruzivnim ponašanjima. Međutim, pregled također jasno pokazuje da seksualnu viktimizaciju nije moguće tumačiti kao izolirani ili univerzalni uzrok seksualne delinkvencije, već prije kao dio šireg sklopa kumulativnih negativnih razvojnih čimbenika. Donošenje čvrstih zaključaka dodatno je ograničeno izraženom metodološkom heterogenošću istraživanja, vidljivom u uzorcima, kontekstu provedbe, operacionalizaciji ključnih konstrukata te dominantnoj uporabi presječnih i retrospektivnih dizajna.*

Ključne riječi: seksualna delinkvencija maloljetnika; seksualna viktimizacija; razvojni rizični čimbenici; metodološka heterogenost; sustavni pregled literature

UVOD

Značajniji znanstveni interes za seksualnu delinkvenciju maloljetnika uočava se nakon 1970. godine jer je interes znanstvenika do tada bio primarno fokusiran na odrasle počinitelje kaznenih djela (Afleck, 2021; Moore, 2005). Na razini korištenja osnovnog pojma ne postoji koncenzus iz razloga što se nastoji iznaći ne-stigmatizirajući termin kojim se odvaja osobnost od ponašanja maloljetnika pa se tako uz korištenje pojma koji se uobičajeno koristi za opisivanje osobe s obzirom na kazneno djelo koje je počinila – maloljetni seksualni prijestupnik (eng. *juvenile sex offender*), u literaturi pisanoj na engleskom jeziku nailazi i na termin adolescenta sa seksualno nasilnim ponašanjem (eng. *adolescent with sexually abusive behaviors*) (Moore, 2005). U smislu definicije seksualne delinkvencije se nerijetko koristi definicija koju je ponudio Ryan (2010, 3) prema kojoj su seksualni delikti ponašanja koja uključuju „svaku seksualnu interakciju s osobom ili osobama bilo koje dobi koja je počinjena: a) protiv volje žrtve, b) bez njezina pristanka i c) na agresivan, iskorištavajući, manipulativan ili prijeteći

³¹⁹ E-mail: irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr

način“. Osim na razini definicije, izazovi postoje i u osnovnom elementu ove teme – utvrđivanju prevalencije problema, kako zbog generalno visoke tamne brojke u odnosu na seksualni kriminalitet i viktimizaciju, tako i zbog različitih zakonskih definicija seksualnih delikata te različite dobi kaznenopravne odgovornosti maloljetnika. Tako primjerice neki autori navode da se udio maloljetnika u seksualnom kriminalitetu kreće od 11 – 19% (Lightfoot i Evans, 2000; Pullman i sur., 2014; Pullman & Seto, 2012), dok drugi autori navode drugačije udjele – Margari i sur. (2015) navode da se taj udio u europskom prostoru kreće od 5 – 24%, Vizard i sur. (2007) navode je taj udio veći – od 30-50%³²⁰.

Jedno od obilježja koje se sve više analizira u okviru utvrđivanja korelata i prediktora seksualne delinkvencije maloljetnika je i vlastito iskustvo seksualne viktimizacije. Premda se sve žrtve seksualne viktimizacije ne pojavljuju kao počinitelji kaznenih djela, istraživači nalaze kako je ovo obilježje značajno, posebno u objašnjenju seksualne delinkvencije mladih. Lateef i Jenny (2021) u svom narativnom pregledu navode kako je iskustvo seksualne viktimizacije muških maloljetnih počinitelja seksualnih delikata zastupljeno do 75%. Neki autori navode kako maloljetnici s iskustvom seksualne zlostave čine značajno ozbiljnije seksualne delikte i imaju veći broj žrtava (Burton i sur., 2002; Cooper i sur., 1996; Hummel i sur., 2000; Morais i sur., 2016) što ovu temu čini posebno značajnom za detaljniju elaboraciju. S obzirom na to da ne postoji jasan zaključak o ulozi iskustva seksualne zlostave u objašnjenju seksualne delinkvencije maloljetnika, cilj ovog rada je evaluacija i sintetiziranje postojećih empirijskih dokaza o povezanosti iskustva seksualne viktimizacije s pojavom seksualne delinkvencije maloljetnika. U svrhu ostvarenja cilja, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja: 1. postoji li određeni metodološki „standard“ u ispitivanju odnosa iskustva seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije maloljetnika (u smislu uzorka, uzorkovanja, operacionalizacije ključnih pojmova i istraživačkog pristupa, 2. koji je značaj iskustva seksualne viktimizacije u objašnjenju seksualne delinkvencije maloljetnika, 3. postoje li razlike u povezanosti seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije s obzirom na značajke viktimizacije i rod maloljetnika.

METODA

U svrhu postizanja cilja rada napravljeno je pretraživanje znanstvene baze podataka Web of Science. Postupak pretraživanja osmišljen je i proveden sukladno načelima sustavnog pregleda literature. U pretraživanju su korištene sljedeće ključne riječi: *"juvenile sexual offending"* OR *"adolescent sexual offending"* OR *"juvenile sex offender"* OR *"adolescent sex offender"* OR *"sexual delinquent"* (Topic) AND *"sexual victimization"* OR *"sexual victimiz"* OR *"child sexual abuse"* OR *"sexual trauma"* OR *"CSA"* OR *"sexual exploitation"* (Topic) AND *"juvenile"* OR *"youth"* OR *"adolescent"* OR *"minor"* OR *"child"*. Pretraživanje je napravljeno 11. ožujka 2026. godine, a vremenski obuhvat radova je bio od 2000. godine do datuma pretraživanja. Takvo pretraživanje rezultiralo je s ukupno 52 rezultata. Dodatno su isključeni radovi koji nisu pisani na engleskom jeziku (N=4) te radovi iz čijih je sažetaka bilo razvidno da se ne radi o temi pretraživanja (radovi koji se primarno bave politikama i promjenama zakonodavstva, intervencijama i tretmanom) te su isključene doktorske disertacije (iz razloga što se doktorske disertacije nerijetko objavljuju u formatu radova) (N=20) i pregledni radovi ili uvodnici (8) pa je ukupni broj radova koji je uključen u analizu 20. A analizu su uključeni isključivo recenzirani empirijski radovi.

³²⁰ Analiza statističkih podataka Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske za razdoblje od 2020. do 2024. godine kako maloljetnici čine otprilike 11% svih počinitelja seksualnih kaznenih djela.

REZULTATI I DISKUSIJA

Metodološki okviri i pristupi u istraživanjima odnosa iskustva seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije maloljetnika

Analizirani radovi (Tablica 1 u Prilogu) objavljeni su u razdoblju od 2001. do 2026. godine, a istraživanja su u najvećem broju slučajeva provedena u SAD-u (12 radova), nakon čega po učestalosti slijede Kanada (3 rada) (Carpentier i Proulx, 2011; Leroux i sur., 2020; McCuish i sur., 2017), Španjolska (2 rada) (Siria i sur., 2020; Siria i sur., 2022) te Izrael (Hershkowitz, 2014), Švicarska (Aebi i sur., 2015) i Novi Zeland (Brennan i sur., 2026). Istraživanja su u najvećem broju slučajeva bila provedena u kontekstu kaznenog pravosuđa, a uključivala su provedbu istraživanja u institucijama, tretmanskim ustanovama ili tretmanskim programima za maloljetne počinitelje kaznenih djela. Osim ovog dominantnog konteksta, nekoliko istraživanja provedeno je u psihijatrijskim/forenzičkim klinikama (Carpentier i Proulx, 2011, Leroux i sur., 2020) ili nespecificiranoj zdravstvenoj ustanovi (Jones i sur., 2018), a jedna studija provedena je u okviru nacionalnog populacijskog istraživanja (Aebi i sur., 2015).

U 11 studija je istraživanje provedeno isključivo s maloljetnicima, u 3 studije su neposredni podaci od maloljetnika kombinirani (ili provjeravani) sa službenim podacima iz njihovih dosjea, jedno istraživanje provedeno je s kliničarima koji su provodili tretman s maloljetnicima, a ostala istraživanja koristila su sekundarne podatke, primarno dosjee maloljetnika. U nekim radovima (npr. Morais i sur., 2016; Morais i sur., 2018) nije potpuno jasno jesu li podaci prikupljeni direktno od maloljetnika ili su korišteni podaci iz prethodno obavljene procjene.

Uzorci su se kretali u rasponu od 38 (Jones i sur., 2018) do 6628 (Aebi i sur., 2015) maloljetnika, a obuhvaćali su različite skupine: maloljetne počinitelje seksualnih kaznenih djela, maloljetne počinitelje ne-seksualnih kaznenih djela, maloljetnike koji nisu čini kaznena djela i učenike. Skupina maloljetnih počinitelja kaznenih djela u nekim je istraživanja dodatno podijeljena na one s i bez iskustva vlastite seksualne viktimizacije.

Dobni raspon uzorka kretao se od 11 (Carpentier i Proulx, 2011; Brennan i sur., 2026) do 21 godine (Burton i sur., 2002). Izuzetak čini istraživanje koje je proveo Hershkowitz (2014) u kojem su analizirani podaci o djeci do 14 godina (nije definiran raspon dobi). U odnosu na rod se dominantno radilo o istraživanja provedenim s muškim sudionicima – u svega dva istraživanja su u istraživanje bile uključene i djevojke³²¹ (Aebi i sur., 2015; Bosetti, 2024).

Prije analize rezultata provedenih studija je, u svrhu boljeg razumijevanja rezultata, analizirana metodologija provedenih istraživanja. U tom kontekstu analizirani su podaci o istraživačkim instrumentima korištenim u utvrđivanju iskustva seksualne viktimizacije (Tablica 1), vrstama analizirane zlostave (postoje li podaci o vrsti viktimizacije s obzirom na javni oblik – kontaktnu/ne-kontaktnu zlostavu, vrstu odnosa s počiniteljem – obiteljska /izvanobiteljska) te definiciji seksualne delinkvencije, kao i vrstu istraživanja³²².

³²¹ U istraživanju koje su proveli Aebi i sur. (2015) je u istraživanju sudjelovalo 3434 učenika i 3194 učenica, a u istraživanju koje je proveo Bosetti (2024) 117 osuđenih maloljetnika i 19 osuđenih maloljetnica.

³²² Zbog prostornog ograničenja, podaci nisu prezentirani u radu, već su dostupni od autorice.

Iz prezentiranih podataka je razvidno kako se iskustvo seksualne viktimizacije ispitivalo u rasponu od jedne čestice do kompletnih instrumenata (već postojećih ili kreiranih u svrhu konkretnog istraživanja). U 12 radova korištena je jedna varijabla koja je u najvećem broju slučajeva bila dihotomnog karaktera. U određenom broju studija je bila navedena i konkretna formulacija pitanja, tj. varijable. Primjetne su razlike u formulaciji pitanja o iskustvu seksualne viktimizacije pa je tako u određenom broju studija korištena opće formulacija – „Jesi li bio/la seksualno zlostavljan u djetinjstvu“ (Burton i sur., 2011; Leibowitz i sur., 2012; Yoder i sur., 2018) dok je u nekim studijama korištena nešto specifičnija formulacija pitanja, npr. „Je li te itko ikad prisilio na neku seksualnu radnju na koju nisi pristao“ (McCuish i sur., 2017). U studijama koje su koristile podatke iz polustrukturiranih kliničkih intervjua se kao prisustvo iskustva seksualne viktimizacije uzimalo postojanje najmanje jednog (bilo kojeg) neželjenog seksualnog iskustva u dobi do 12 godina (Morais i sur., 2016; Morais i sur., 2018). Leroux i sur. (2020) su prisustvo iskustva seksualne viktimizacije definirali (iz standardiziranog kliničkog intervjua) kao bilo kakav kontakt između adolescenta i osobe u dobi ispod 12 godina ili odrasle osobe i starijeg adolescenta (vršnjaka ili rođaka). U određenom broju studija nema detaljnijeg pojašnjenja varijable iskustva seksualne viktimizacije (Baker i sur., 2001; Brennan i sur., 2026; Carpentier i Proulx, 2011; DeLisi i sur., 2014; Hershkowitz, 2014; Hunter i sur., 2003; Siria i sur., 2020; Siria i sur., 2022). Od prethodno postojećih instrumenata za ispitivanje iskustva seksualne viktimizacije korišten je Upitnik traume u djetinjstvu (CTQ: Childhood Trauma Questionnaire) (Burton i sur., 2011; Leibowitz i sur., 2011; Leibowitz i sur., 2012; Yoder i sur., 2018) koji sadrži 34 čestice za ispitivanje pet traumatskih varijabli (seksualna, fizička i emocionalna zlostava i emocionalno zanemarivanje), The National Survey for Adolescents (Jones i sur., 2018) koji se koristi za utvrđivanje različitih oblika viktimizacije (interpersonalna viktimizacija: seksualna i fizička i svjedočenje nasilju u zajednici ili između roditelja te drugi traumatski događaji poput prometnih nesreća, prirodnih katastrofa, npr. tornado i naglog gubitka bliskih osoba zbog ubojstva) i ishoda u području mentalnog zdravlja (PTSP, depresija i zlouporaba sredstava ovisnosti) te Skala kronologije izloženosti zlostavi (MACE-XA; The Maltreatment and Abuse Chronology of Exposure Scale; Teicher i Parigger, 2015) koja sa 34 čestice mjeri vrstu zlostave (fizička, seksualna i emocionalna zlostava i zanemarivanje) i trajanje iskustva u djetinjstvu (Bosetti, 2024).

Aebi i sur. (2015) su u općem populacijskom istraživanju koristili Upitnik seksualne zlostave djece (CSAQ: Child Sexual Abuse Questionnaire, Mohler-Kuo i sur., 2014) koji je konstruiran za potrebe istraživanja, a sastoji se od 15 čestica od kojih 7 ispituje kontaktnu, a 8 ne-kkontaktnu viktimizaciju. Burton i sur. (2002) su također kreirali instrument za potrebe istraživanja (po uzoru na Sexual Abuse Exposure Questionnaire) koji se sastoji od 18 dihotomnih pitanja o različitim oblicima seksualne viktimizacije i dodatnim pitanjima o vrsti odnosa s počiniteljem, spolu počinitelja, dobi početka i završetka viktimizacije i stupnja primjene sile. U nekoliko studija je kombinirano jedno pitanje s nekim instrumentom (Burton i sur., 2011; Leibowitz i sur., 2012; Yoder i sur., 2018).

Sljedeće analizirano obilježje odnosilo se na vrstu seksualne viktimizacije, specifično, postoje li podaci o razlikovanju iskustva seksualne viktimizacije s obzirom na javni oblik (kontaktna/ne-kkontaktna zlostava) i vrstu odnosa s počiniteljem (obiteljska/izvanobiteljska zlostava). U devet radova nema podatka o dodatnoj specifikaciji iskustva seksualne viktimizacije, u devet radova postoje informacije o dodatnoj specifikaciji iskustva seksualne viktimizacije, a u jednom radu se navodi primarno obiteljska viktimizacija.

Seksualna delinkvencija definirana je u najvećem broju slučajeva kao pravomoćna ili nepravomoćna osuda za seksualni delikt. U nekoliko radova seksualna delinkvencija je obuhvaćala samo kontaktna kaznena djela (Brennan i sur., 2026; Carpentier i Proulx, 2011; Hunter i sur., 2003; McCuish i sur.,

2017). Osim terminologije vezane uz osude, korištene su i drugačije definicije. Tako Hershkowitz (2014) koristi pojam seksualno intruzivnih ponašanja (eng. *sexually intrusive behaviors*) u koji ubraja ponašanja koja bi u slučaju dobi kaznene odgovornosti u Izrael (12 godina) bila kaznena djela (od neželjenog dodirivanja intimnih dijelova tijela žrtve, preko odjeće ili u izravnom tjelesnom kontaktu, do pokušaja ili ostvarenih oblika penetrativnog seksualnog ponašanja). Aebi i sur. (2015) su ispitivali seksualnu prisilu putem 3 dihotomna pitanja: 1. Jeste li ikada prisilili neku drugu osobu da se skine ili pokaže gola bez svoje volje, 2. Jeste li ikada dodirivali intimne dijelove tijela druge osobe protiv njene volje i 3. Jeste li ikada nagovarali neku drugu osobu na spolni čin, iako to osoba nije željela. Potvrdni odgovor na bilo koje od ova 3 pitanja je kodirano kao prisustvo seksualne prisile. Brennan i sur. (2026) su za maloljetne počinitelje seksualnih delikata (kontaktna vrsta delikata) koristili termin adolescenata sa štetnim seksualnim ponašanjem (eng. *adolescents with harmful sexual behaviour*).

Posljednje obilježje za koje su prikupljeni podaci u kontekstu metodološkog okvira istraživanja odnosilo se na vrstu provedenog istraživanja. Sva provedena istraživanja bila su kvantitativnog karaktera i presječnog dizajna, dominantno retrospektivnog karaktera. Odstupanje od uobičajenog pristupa predstavljaju istraživanja koje su proveli Carpentier i Proulx (2011) i Hershkowitz (2014). Carpentier i Proulx (2011) su u svom istraživanju koristili longitudinalno praćenje. Podatke su prikupljali u dvije faze. U prvoj fazi prikupili su retrospektivne podatke iz arhiva Centra za forenzičku psihijatriju u Montrealu, psihijatrijske nalaze izrađene tijekom početne procjene maloljetnika, kao i svu postojeću dokumentaciju u spisu iz kojih su prikupili informacije o približno 100 varijabli. U drugoj fazi su prikupljali podatke o recidivizmu iz službenih kanadskih izvora – arhiva sudova za mladež koji upućuju počinitelje u Centar za forenzičku psihijatriju. Hershkowitz (2014) je u svom istraživanju koristila nacionalne baze podataka koje obuhvaćaju djecu mlađu od 14 godina koja su u ulozi navodnih žrtava i/ili osumnjičenika ispitivana za doživljavanje / počinjenje seksualno intruzivnih ponašanja prema drugoj djeci te je objedinila podatke za 157 djece koja su najprije bila ispitivana kao navodne žrtve, a kasnije kao osumnjičenici za seksualno intruzivna ponašanja.

Prikazani podaci o uzorkovanju, uzorcima i operacionalizaciji iskustva seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije jasno svjedoče o heterogenosti uzoraka, konteksta provođenja istraživanja, operacionalizacije temeljnih konstrukata iskustva seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije što automatski nalaže veliki oprez kod generalizacije rezultata.

Značaj seksualne viktimizacije u objašnjenju seksualne delinkvencije maloljetnika

Iz rezultata analize ciljeva i rezultata provedenih studija je razvidno je da je iskustvo seksualne viktimizacije snažno i ponavljano povezano sa seksualnom delinkvencijom maloljetnika. U više radova je utvrđena izrazito visoka prevalencija seksualne viktimizacije među maloljetnim počiniteljima seksualnih delikata, koja se u većini istraživanja kreće između polovice i $\frac{3}{4}$ sudionika (Baker i sur., 2001; Hunter i sur., 2003) a dosljedno je više nego kod maloljetnih počinitelja neseksualnih kaznenih djela (Burton i sur., 2002; DeLisi i sur., 2014). Treba ipak biti oprezan u zaključivanju o linearnom kauzalnom odnosu, tj. objašnjenju seksualne delinkvencije isključivo iskustvom seksualne viktimizacije jer nalazi nekih prospektivnih studija (npr. Widom i Massey, 2015) pokazuju kako, nakon kontrole fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja, seksualna viktimizacija sama po sebi ne ostaje značajan prediktor kasnijeg seksualnog kriminaliteta.

Nadalje, usporedne analize potvrđuju da seksualna viktimizacija nije samo opći rizični čimbenik za delinkventno ponašanje, već predstavlja specifičan prediktor seksualne delinkvencije što je sukladno navodima Jennings i sur. (2012) i Miley i sur. (2020). Tako, primjerice, DeLisi i sur. (2014) nalaze da

je prevalencija seksualne viktimizacije bila gotovo sedam puta viša među maloljetnicima upućenima u tretman zbog seksualnih kaznenih djela u odnosu na one upućene zbog drugih kaznenih djela, poput ubojstva ili razbojništva. Osim toga, seksualna viktimizacija pokazala je negativnu povezanost s ubojstvima i teškim neseksualnim nasilnim kaznenim djelima, čime se dodatno potvrđuje njena specifičnost u objašnjenju upravo seksualne delinkvencije.

Određeni broj istraživanja podupire postojeće spoznaje i ukazuje na to da je seksualna viktimizacija povezana s težim i kompleksnijim razvojnim profilima unutar populacije maloljetnih počinitelja kaznenih djela. Seksualno viktimizirani počinitelji češće imaju kumulativna traumatska iskustva, višu izloženost obiteljskom i izvanobiteljskom nasilju, ranu izloženost pornografiji te izraženije aktualne ponašajne teškoće u odnosu na ne viktimizirane počinitelje (Burton i sur., 2011; Leibowitz i sur., 2012; Yoder i sur, 2018). Značaj seksualne viktimizacije dodatno je potvrđen u analizama recidivizma. U više istraživanja utvrđeno je da je seksualna viktimizacija najsnažniji ili čak jedini rizični čimbenik povezan s povećanim rizikom za seksualni, nasilni i ukupni recidiv među maloljetnim počiniteljima seksualnih delikata (Carpentier i Proulx, 2011; Siria i sur., 2020; Siria i sur, 2022). Prevalencija seksualne viktimizacije bila je znatno viša među seksualnim recidivistima nego među nerekidivistima, pri čemu su u pojedinim uzorcima izgledi za prethodno iskustvo seksualne viktimizacije bili višestruko veći kod recidivista. Ovi rezultati sukladni su onima koje navode Seto i Lalumiere (2010) u svojoj meta analizi objašnjenja seksualne delinkvencije kod muških maloljetnika. Važno je ipak istaknuti kako određeni autori upućuju na oprez u generalizaciji ovih rezultata s obzirom na snagu te povezanosti (Mallie i sur., 2011).

Razlike u povezanosti seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije s obzirom na značajke viktimizacije i rod maloljetnika

Rezultati analize rezultata provedenih studija pokazuju da u odnosu seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije maloljetnika nije važna samo njena prisutnost, već i njene značajke. Teži oblici viktimizacije (oni koji uključuju obiteljsku viktimizaciju, ponavljanje i dulje trajanje viktimizacije, višu razinu nasilja i penetrativne oblike) znatno su češći među maloljetnim počiniteljima seksualnih kaznenih djela nego drugim skupinama (Burton i sur., 2002; Hershkowitz, 2014). Ove značajke viktimizacije ostaju značajni prediktori seksualno intruzivnih ponašanja i nakon kontrole obiteljske disfunkcionalnosti i drugih rizičnih čimbenika (Hershkowitz, 2014).

Iz rezultata pojedinih istraživanja je jasna važnost dodatnog razlikovanja obrazaca seksualne delinkvencije u odnosu na vrstu viktimizacije. Tako primjerice Hunter i sur. (2003) nalaze da je nekontaktna seksualna viktimizacija od strane muške osobe s kojom nije u srodstvu povezana s počinjenjem seksualnih kaznenih djela nad muškim djetetom, dok je kod drugih skupina češće zabilježena viktimizacija u obiteljskom kontekstu. Ovi rezultati svjedoče o značaju poznavanja određenih obilježja seksualne viktimizacije (koje ne možemo utvrditi jednom česticom u upitniku) i njihovoj povezanosti s kasnijom seksualnom delinkvencijom. Razlike su utvrđene i s obzirom na rod maloljetnika (premda su djevojke bile uključene u svega dva istraživanja). U općoj populacijskoj studiji Aebi i sur. (2015) nalaze snažnu povezanost između seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije kod oba roda, no i razliku u obrascima rizika. Tako je kod mladića ne-kontaktna viktimizacija bila povezana s većim izgledima za uključivanje u nasilno ponašanje i seksualnu prisilu (posebno kada je počinitelj bio nepoznata osoba), dok je kod djevojaka viši rizik za seksualnu delinkvenciju bio povezan s kontaktnom viktimizacijom, višestrukom viktimizacijom i ozbiljnim oblicima zlostave, uključujući penetraciju. Utvrđene rodne razlike sukladne su onima koje Ogilvie i sur. (2025) nalaze u australskom uzorku.

ZAKLJUČAK

Rezultati provedene analize provedenih studija upućuju na to da je iskustvo seksualne viktimizacije često prisutno među maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, no njegova se uloga ne može tumačiti u linearnom i isključivom obliku u objašnjenju seksualne delinkvencije mladih. Nalazi analiziranih studija ukazuju na značaj heterogenosti viktimizacijskih iskustava pri čemu su teži, ponavljani i unutarobiteljski oblici viktimizacije češći u pojedinim skupinama maloljetnih počinitelja seksualnih delikata. Treba ipak imati na umu i druge postojeće spoznaje iz ovog područja i seksualnu viktimizaciju promatrati kao dio kumulativnih razvojnih rizičnih čimbenika, a ne kao izolirani ili univerzalni uzrok seksualne delinkvencije. Mogućnosti donošenja čvrstih zaključaka ograničene su izraženom metodološkom heterogenošću analiziranih istraživanja koja je vidljiva u razlikama u uzorcima, kontekstu provedbe, istraživačkoj operacionalizaciji seksualne viktimizacije i seksualne delinkvencije te dominantnoj uporabi presječnih retrospektivnih dizajna. Također, dodatno ograničenje u donošenju zaključaka predstavlja činjenica analize radova objavljenih u jednoj bazi podataka pa rezultate ove analize treba interpretirati s oprezom.

POPIS LITERATURE

- Aebi, M., Landolt, M. A., Mueller-Pfeiffer, C., Schnyder, U., Maier, T., & Mohler-Kuo, M. (2015). Testing the "Sexually abused-abuser hypothesis" in adolescents: A population-based study. *Archives of Sexual Behavior*, 44(8), 2189–2199. DOI: 10.1007/s10508-014-0440-x
- Affleck, K. (2021). Understanding and assessing juvenile sexual offenders. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 37(2), 1-6. DOI: 10.1002/cbl.30520
- Baker, A. J., Tabacoff, R., Tornusciolo, G., & Eisenstadt, M. (2001). Calculating number of offenses and victims of juvenile sexual offending: the role of posttreatment disclosures. *Sexual Abuse: A Journal Of Research and Treatment*, 13(2), 79–90. DOI: 10.1177/107906320101300202
- Bosetti R. L. (2024). Investigating trauma symptomology as a mediator of the relationships between childhood maltreatment and sexual and non-sexual delinquency. *Sexual Abuse: A Journal Of Research and Treatment*, 36(3), 349–380. DOI: 10.1177/10790632231172156
- Brennan, J., Tasker, K., & Lambie, I. (2025). Harmful sexual behaviours against siblings in New Zealand: could assessment of the family environment guide therapeutic intervention?. *Psychiatry, Psychology, And Law : An Interdisciplinary Journal Of The Australian And New Zealand Association Of Psychiatry, Psychology And Law*, 33(2), 352–368. DOI: 10.1080/13218719.2024.2444281
- Burton, D. L., Duty, K. J., & Leibowitz, G. S. (2011). Differences between sexually victimized and nonsexually victimized male adolescent sexual abusers: developmental antecedents and behavioral comparisons. *Journal of Child Sexual Abuse*, 20(1), 77–93. DOI: 10.1080/10538712.2011.541010
- Burton, D.L., Miller, D.L., Shill, C.T. (2002). A social learning theory comparison of the sexual victimization of adolescent sexual offenders and nonsexual offending male delinquents. *Child Abuse & Neglect*, 26(9), 893-907. DOI: 10.1016/S0145-2134(02)00360-5
- Carpentier, J., & Proulx, J. (2011). Correlates of recidivism among adolescents who have sexually offended. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 23(4), 434–455. DOI: 10.1177/1079063211409950
- Cooper, C. L., Murphy, W. D., & Haynes, M. R. (1996). Characteristics of abused and nonabused adolescent sexual offenders. *Sexual Abuse: Journal of Research and Treatment*, 8, 105-119. DOI:10.1007/BF02258004
- DeLisi, M., Kosloski, A. E., Vaughn, M. G., Caudill, J. W., & Trulson, C. R. (2014). Does childhood sexual abuse victimization translate into juvenile sexual offending? New evidence. *Violence and Victims*, 29(4), 620–635. DOI: 10.1891/0886-6708.vv-d-13-00003
- Hershkowitz I. (2014). Sexually intrusive behavior among alleged CSA male victims: a prospective study. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 26(3), 291–305. DOI: 10.1177/1079063213486937

- Hummel, P., Thomke, V., Oldenburger, H. A., & Specht, F. (2000). Male adolescent sex offenders against children: Similarities and differences between those offenders with and those without a history of sexual abuse. *Journal of Adolescence*, 23, 305-317. DOI:10.1006/jado.2000.0316
- Hunter, J.A., Figueredo, A.J., Malamuth, N.M., Becker, J. (2003). Juvenile sex offenders: toward the development of a typology. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 15(1), 27-48. DOI: 10.1023/A:1020663723593
- Jennings, W. G., Piquero, A. R., & Reingle, J. M. (2012). On the overlap between victimization and offending: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 16–26. DOI: 10.1016/j.avb.2011.09.003
- Jones, S., Cisler, J., Morais, H., & Bai, S. (2018). Exploring neural correlates of empathy in juveniles who have sexuallyo. *Sexual Abuse: a Journal of Research and Treatment*, 30(1), 82–103. DOI: 10.1177/1079063216630980
- Lateef, R., & Jenney, A. (2021). Understanding sexually victimized male adolescents with sexually abusive behaviors: A narrative review and clinical implications. *Trauma, Violence & Abuse*, 22(5), 1169–1180. DOI: 10.1177/1524838020906558
- Leibowitz, G. S., Burton, D. L., & Howard, A. (2012). Part II: differences between sexually victimized and nonsexually victimized male adolescent sexual abusers and delinquent youth: further group comparisons of developmental antecedents and behavioral challenges. *Journal of Child Sexual Abuse*, 21(3), 315–326. DOI: 10.1080/10538712.2012.675421
- Leibowitz, G. S., Laser, J. A., & Burton, D. L. (2011). Exploring the relationships between dissociation, victimization, and juvenile sexual offending. *Journal of Trauma & Dissociation: The official Journal of the International Society for the Study of Dissociation (ISSD)*, 12(1), 38–52. DOI: 10.1080/15299732.2010.496143
- Lightfoot, S., & Evans, I. M. (2000). Risk factors for a New Zealand sample of sexually abusive children and adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 24(9), 1185-1198. DOI:10.1016/S0145-2134(00)00173-3
- Mallie, A.L., Viljoen, J.L., Mordell, S., Spice, A., Roesch, R. (2011). Childhood abuse and adolescent sexual re-offending: a meta analysis. *Child Youth Care Forum*, 40, 401-417. DOI: 10.1007/s10566-010-9136-0
- Margari, F., Lecce, P. A., Craig, F., Lafortezza, E., Lisi, A., Pinto, F., Stallone, V., Pierri, G., Pisani, R., Zagaria, G., Margari, L., & Grattagliano, I. (2015). Juvenile sex offenders: Personality profile, coping styles and parental care. *Psychiatry Research*, 229(1-2), 82–88. DOI: 10.1016/j.psychres.2015.07.066
- McCuish, E. C., Cale, J., & Corrado, R. R. (2017). Abuse Experiences of Family Members, Child Maltreatment, and the Development of Sex Offending Among Incarcerated Adolescent Males. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(2), 127–149. DOI: 10.1177/0306624X15597492
- Miley, L.N., Fox, B., Muniz, C.N., Perkins, R., DeLisi, M. (2020). Does childhood victimization predict specific adolescent offending? An analysis of geneerality vesrsus specificity in the victim-offender overlap. *Child Abuse and Neglect*, 101, 104328. DOI: 10.1016/j.chiabu.2019.104328
- Morais, H. B., Alexander, A. A., Fix, R. L., & Burkhart, B. R. (2018). Childhood Sexual Abuse in Adolescents Adjudicated for Sexual Offenses: Mental Health Consequences and Sexual Offending Behaviors. *Sexual abuse: a Journal of Research and Treatment*, 30(1), 23–42. DOI: 10.1177/1079063215625224
- Morais, H. B., Joyal, C. C., Alexander, A. A., Fix, R. L., & Burkhart, B. R. (2016). The neuropsychology of adolescent sexual offending: testing an executive dysfunction hypothesis. *Sexual Abuse: a Journal of Research and Treatment*, 28(8), 741–754. DOI: 10.1177/1079063215569545
- Ogilvie, J., Thomsen, L., Bodker, A., et al. (2025). *Examining the impact of childhood sexual abuse victimisation on adolescent offending outcomes*. Australian Institute of Criminology
- Pullman, L. E., Leroux, E. J., Motayne, G., & Seto, M. C. (2014). Examining the developmental trajectories of adolescent sexual offenders. *Child Abuse & Neglect*, 38(7), 1249–1258. DOI: 10.1016/j.chiabu.2014.03.003
- Pullman, L., & Seto, M. C. (2012). Assessment and treatment of adolescent sexual offenders: Implications of recent research on generalist versus specialist explanations. *Child Abuse & Neglect*, 36(3), 203–209. DOI: 10.1016/j.chiabu.2011.11.003
- Ryan, G. (2010). Sexually abusive youth: Defining the problem and the population. In G. Ryan, T. Leversee, & S. Lane (Eds.), *Juvenile sexual offending* (pp. 3–8). John Wiley & Sons, Inc.

- Siria, S., Echeburúa, E., & Amor, P. J. (2022). Adolescents adjudicated for sexual offending: differences between sexual reoffenders and sexual non-reoffenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(17-18), NP15384–NP15404. DOI: 10.1177/08862605211015209
- Siria, S., Echeburúa, E., & Amor, P. J. (2020). Characteristics and risk factors in juvenile sexual offenders. *Psicothema*, 32(3), 314–321. DOI: 10.7334/psicothema2019.349
- Seto, M. C., & Lalumière, M. L. (2010). What is so special about male adolescent sexual offending? A review and test of explanations through meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 136(4), 526–575. DOI: 10.1037/a0019700
- Vizard, E. (2007). Adolescent sexual offenders. *Psychiatry*, 6(10), 433-437. DOI: 10.1016/j.mppsy.2007.08.001
- Widom, C.S., Massey, C. (2015). A prospective examination of whether childhood sexual abuse predicts subsequent sexual offending. *JAMA Pediatrics*, 169(1), e143357. DOI:10.1001/jamapediatrics.2014.3357
- Yoder, J., Dillard, R., & Leibowitz, G. S. (2018). Family experiences and sexual victimization histories: a comparative analysis between youth sexual and nonsexual offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(10), 2917–2936. DOI: 10.1177/0306624X17738063

THE ROLE OF SEXUAL VICTIMIZATION EXPERIENCES IN EXPLAINING JUVENILE SEXUAL DELINQUENCY

SUMMARY

Juvenile sexual delinquency represents a complex and heterogeneous phenomenon, the explanation of which has increasingly been linked in the literature to experiences of prior sexual victimization. Although the majority of victims of sexual victimization do not engage in criminal behavior, empirical research indicates a higher prevalence of such experiences among juveniles who commit sexual offenses. The aim of this study was to evaluate and synthesize existing empirical evidence on the association between sexual victimization and juvenile sexual delinquency, with particular emphasis on methodological approaches, characteristics of victimization, and gender differences. To this end, a systematic literature review was conducted using the Web of Science database, including 20 peer-reviewed empirical studies published between 2000 and 2026. The findings indicate a high prevalence of sexual victimization among juvenile sexual offenders, often higher than among juveniles who commit non-sexual offenses. Furthermore, the results suggest that more severe, chronic, and intrafamilial forms of victimization—including penetrative abuse and higher levels of violence—are more common in specific subgroups of juveniles exhibiting sexually intrusive behaviors. However, the review also clearly demonstrates that sexual victimization cannot be interpreted as an isolated or universal cause of juvenile sexual delinquency, but rather as part of a broader constellation of cumulative negative developmental risk factors. The ability to draw firm conclusions is further limited by pronounced methodological heterogeneity across studies, evident in sample characteristics, research contexts, operationalization of key constructs, and the predominant reliance on cross-sectional and retrospective designs.

Keywords: juvenile sexual delinquency; sexual victimization; developmental risk factors; methodological heterogeneity; systematic literature review

PRILOG

Tablica 1. Uzorak i dob sudionika

Autor/i	Godina	Uzorak (vrsta podataka*)	SV instrument
Baker i sur.	2001	kliničari koji su provodili tretman sa 47 (43 pravomoćno osuđena, 4 nepravomoćno osuđena) koji su bili u tretmanu od min 6 mj do 3 godine (S)	2 seta podataka: podaci iz dosjea maloljetnika i podaci za intervju s kliničarem. 1 pitanje: seksualna zlostava
Burton i sur.	2002	471 maloljetnih počinitelja kaznenih djela (309 seksualno viktimiziranih počinitelja (216 počinitelja seksualnih delikata i 93 počinitelja ne-seksualnih delikata)(P)	kreiran instrument po uzoru na Sexual Abuse Exposure Questionnaire (Ryan, Rodriguez, Anderson i Foy, 1992). 18 dihotomnih pitanja o svakom mogućem obliku seksualno viktimizirajućih radnji. Potvrdni odgovori uključivali su dodatna pitanja o vrsti odnosa s počiniteljem (i spolu počinitelja), dobi početka i završetka viktimizacije i stupnja primjene sile.
Hunter i sur.	2003	182 maloljetnih počinitelja seksualnih delikata (P+SL)	upitnik socijalne povijesti i arhivski podaci
Leibowitz i sur.	2011	352 maloljetnih počinitelja kaznenih djela (243 seksualnih i 109 ne-seksualnih) (P)	CTQ (Bernstein i sur., 1994) 34 čestice za ispitivanje 5 traumatskih varijabli: seksualna, fizička i emocionalna zlostava i emocionalno zanemarivanje
Burton i sur.	2011	325 maloljetnih počinitelja seksualnih delikata, 179 (55%) s iskustvom seksualne viktimizacije (P)	1 dihotomna varijabla (Jesi li bio seksualno zlostavljan u djetinjstvu), Childhood trauma Questionnaire
Carpentier i Proulx	2011	351 maloljetnih počinitelja seksualnih delikata koji su bili na procjeni u razdoblju od 1992. do 2002. 208 djelo počinilo na štetu djeteta (mlađeg od 12 godina), a 85 na štetu ili odrasle osobe (S: dosjei + sudski podaci o recidivizmu)	retrospektivni podaci iz psihijatrijskih, psiholoških i socijalnih izvješća
Leibowitz i sur.	2012	478 (143 seksualno viktimiziranih počinitelja seksualnih delikata, 177 ne-seksualno viktimiziranih počinitelja seksualnih delikata, 152 ne-seksualno viktimiziranih počinitelja ne-seksualnih delikata (P) povezano s Burton i sur. 2011	1 dihotomna varijabla (jeste li bili seksualno zlostavljani u djetinjstvu), Childhood Trauma Questionnaire za mjerenje ozbiljnosti
Hershkowitz	2014	314 (157 djece koja su bila obrađena kao žrtve i 157 djece koja su bila obrađena kao žrtve i kao počinitelji seksualno intruzivnih ponašanja) (S)	nema podataka, dio strukturiranog forenzičkog protokola
DeLisi i sur.	2014	2520 počinitelja kaznenih djela (S: kompilacija podataka iz dosjea)	Dihotomna varijabla, kategorija: "umjerena do ozbiljna seksualna zlostava od roditelja/skrbnika"
Aebi i sur.	2015	6628 učenika (P)	Child Sexual Abuse Questionnaire (Mohler-
Morais i sur.	2016	183 (127 osuđeni za seksualne delikte i 56 za neseksualne delikte) (P+ provjera iz službenih podataka)	Kuo et al., 2014), 15 čestica, kreiran za ovo istraživanje
McCuish i sur.	2017	482 maloljetnika koji su u razdoblju od 1998. do 2011. zatvoreni (P)	pitanje u okviru polustrukturiranog kliničkog intervjua. Najmanje jedno neželjeno seksualno iskustvo u dobi do 12 godina.
Morais i sur.	2018	498 maloljetnih počinitelja seksualnih delikata kojima je izrečena tretmanska institucionalna sankcija (P+ provjera iz službenih podataka)	1 čestica u okviru polu-strukturiranog kliničkog intervjua: bilo koje neželjeno seksualno iskustvo u dobi do 12 godina.

i sur.	2018	38 (27 počinitelja seksualnih delikata i 11 nedelinkvenata) (P)	polustrukturirani intervju - dihotomno pitanje Je li te itko ikad prisilio na neku seksualnu radnju na koju nisi pristao. Podatak je provjeren u službenom dosjeu.
Yoder i sur.	2018	N=505, 355 počinitelja seksualnih delikata, 150 počinitelja drugih delikata (P)	The National Survey for Adolescents (NSA) Trauma Assessment (Amstadter i sur., 2011; Kilpatrick i sur., 2000; ...) - Pitanja o fizičkoj, seksualnoj i svjedočenoj (witnessed) zlostavi
Siria i sur.	2020	73 adolescentna počinitelja seksualnih delikata kojima je izrečena institucionalna (72,6%) ili izvaninstitucionalna sankcija (27,4%) (P)	1 dihotomna varijabla (Jesi li bio seksualno zlostavljan kao dijete) i Childhood Trauma Questionnaire za širu traumu
Leroux i sur.	2020	162 maloljetnika koji su poslani na procjenu u kliniku između 1988. i 2010. godine (S: klinički dosjei)	nema podataka, u prikazu rezultata - 1 varijabla: žrtva seksualnog nasilja
Siria i sur.	2022	73 (34 seksualnih recidivista, 34 seksualni ne recidivisti) maloljetnika kojima je izrečena sankcija (zatvora ili u zajednici) zbog seksualnog delikta (P)	podaci iz standardiziranog kliničkog intervjua i drugih podataka (psihološki nalazi, nalazi službe za zaštitu djece), povijest seksualne zlostave u djetinjstvu definirana kao bilo kakav kontakt između adolescenta i osobe u dobi ispod 12 godina ili odrasle osobe, starijeg adolescenta (vršnjaka ili rođaka)
Bosetti	2024	136 osuđenim maloljetnika u institucijama i tretmanskim ustanovama u zajednici (P)	varijabla seksualna viktimizacija, nema detaljnog opisa
Brennan i sur.	2026	64 maloljetnika (podaci iz dosjea) koji su upućeni u program (počinitelji na štetu braće/sestara i oni na štetu drugih osoba) (S: dosjei)	The Maltreatment and Abuse Chronology of Exposure Scale (MACE-XA, Teicher i Parigger, 2015): mjeri vrstu (fizička, seksualna i emocionalna zlostava i zapuštanje) i trajanje iskustava u djetinjstvu.

*vrsta podataka: P=primarni (od maloljetnika), S=sekundarni – od drugih osoba ili iz dosjea i službenih podataka

Pregledni naučni rad
UDK:364.65:316.774-053.3/.6
DOI:10.7251/ZND26016761

PRAVNI, VIKTIMOLOŠKI I MEDIJSKI IZAZOVI U VEZI AI-SINTETIZOVANIH PRIKAZA ZLOSTAVLJANJA DJECE KAO NOVI OBLIK RIZIKA

*Vesna Iliktarević, MA³²³
doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci*

*Mr. iur. Filip Novaković³²⁴
doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici*

Apstrakt: Tehnološki razvoj vještačke inteligencije transformiše ne samo digitalnu industriju i komunikacione obrasce, već i prirodu savremenog kriminaliteta. Među posebno zabrinjavajućim pojavama izdvaja se sintetički materijal seksualnog zlostavljanja djece (synthetic CSAM), koji obuhvata kompjuterski generisane slike i deepfake video-zapise što realistički simuliraju seksualnu eksploataciju maloljetnika. Iako takav sadržaj ne mora uvijek uključivati identifikabilnu stvarnu žrtvu, njegov vizuelni realizam, društveni učinak i potencijal za normalizaciju seksualnog nasilja nad djecom proizvode ozbiljne pravne i viktimološke posljedice. Rad analizira sintetički CSAM kao novi oblik digitalnog rizika, sa posebnim osvrtom na njegovu krivičnopravnu relevantnost, difuzne oblike viktimizacije i izazove medijskog izvještavanja. Posebna pažnja posvećena je djeci i mladima, kako u ulozi potencijalnih žrtava sekundarne viktimizacije, tako i u ulozi subjekata krivičnopravnog rizika. Ukazuje se na potrebu interdisciplinarnog i normativno preciznog odgovora društva i institucija.

Ključne riječi: sintetički CSAM, vještačka inteligencija; djeca i mladi u riziku, viktimologija, medijska etika.

Uvod

Razvoj generativne vještačke inteligencije (AI) otvorio je novo poglavlje u razumijevanju digitalnog kriminaliteta, posebno u oblastima u kojima tehnologija omogućava proizvodnju sadržaja koji oponaša ili simulira najteže oblike povrede ljudskog dostojanstva. Među takvim pojavama posebno zabrinjava sintetički materijal seksualnog zlostavljanja djece (synthetic CSAM), koji, iako ne mora nužno uključivati neposredno zlostavljanje identifikabilnog djeteta, proizvodi ozbiljne pravne, viktimološke i društvene posljedice. Ovaj fenomen ne dovodi u pitanje samo adekvatnost postojećih krivičnopravnih normi, već i tradicionalna shvatanja žrtve, štete i granica kažnjivosti u savremenom pravu.

Predmet ovog rada jeste analiza sintetičkog CSAM-a kao novog oblika digitalnog rizika, sa posebnim osvrtom na njegovu krivičnopravnu relevantnost, viktimološke implikacije i izazove

³²³ Master komunikolog, doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci. Slobodna novinarka i članica Udruženja BH novinari. E-mail: vesna.iliktarevic@gmail.com.

³²⁴ Magistar prava, doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici (uža naučna oblast: Krivično pravo). Dopisni član Bosanskohercegovačko-američke akademije umjetnosti i nauka. Član Međunarodnog udruženja za kazneno pravo (AIDP / IAPL), Udruženja pravnika Republike Srpske, Viktimološkog društva Srbije i Hrvatske udruge za europsko kazneno pravo. E-mail: filip.novakovic.acc@gmail.com; ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9979-5824>.

medijskog izvještavanja. Polazi se od stava da problem ne leži u vještačkoj inteligenciji kao tehnologiji samoj po sebi, već u njenoj zloupotrebi od strane pojedinaca i kriminalnih mreža koje takve alate koriste za proizvodnju, distribuciju i konzumaciju seksualizovanih prikaza djece. U tom okviru, cilj rada jeste da pokaže zbog čega sintetički CSAM zahtijeva odlučan, ali pažljivo balansiran normativni i društveni odgovor, utemeljen na zaštiti djece i mladih kao posebno ranjive kategorije u digitalnom okruženju.

Pojmovno određenje i krivičnopravna relevantnost sintetičkog CSAM-a

Pojam sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece (*synthetic child sexual abuse material* – synthetic CSAM) odnosi se na vizuelne i audiovizuelne prikaze koji su u potpunosti ili pretežno generisani upotrebom sistema vještačke inteligencije, a koji realistički simuliraju seksualnu eksploataciju djece i maloljetnika. Za razliku od „klasičnog“ CSAM-a, čije postojanje nužno pretpostavlja prethodno izvršeno krivično djelo nad konkretnim djetetom, sintetički CSAM ne mora uključivati neposrednu fizičku povredu identifikabilne žrtve. Upravo ta razlika predstavlja osnovni izvor savremenih krivičnopravnih dilema, jer dovodi u pitanje tradicionalnu vezu između krivične odgovornosti i postojanja konkretne individualne štete (Ashworth, 2013; Husak, 2008).

U tradicionalnom krivičnopravnom shvatanju, inkriminacija djela vezanih za dječju pornografiju opravdava se prvenstveno zaštitom djece od seksualne eksploatacije, kao i sprečavanjem sekundarne viktimizacije putem ponovljene distribucije snimljenog zlostavljanja (Gillespie, 2018). Međutim, pojava AI-generisanih prikaza dovodi u pitanje pretpostavku da je fizička povreda djeteta *conditio sine qua non* krivičnopravne reakcije. Umjesto toga, fokus se pomjera ka zaštiti apstraktnih pravnih dobara, kao što su dostojanstvo djeteta, normalan psihoseksualni razvoj maloljetnika i javni moral, čime se sintetički CSAM uklapa u širi koncept krivičnih djela apstraktne opasnosti (Simester & von Hirsch, 2011). Krivičnopravna relevantnost sintetičkog CSAM-a ne proizlazi isključivo iz pitanja da li je određeno dijete „zaista“ zlostavljano, već iz potencijala ovakvog sadržaja da normalizuje seksualno nasilje nad djecom, podstiče devijantne seksualne obrasce ponašanja i stvara potražnju za stvarnim materijalom seksualne eksploatacije (Ost, 2009; Quayle & Taylor, 2003). U tom smislu, sintetički CSAM funkcioniše kao kriminalni supstitut, ali i kao katalizator za realne oblike seksualnog nasilja, čime prelazi granicu puke fikcije i ulazi u sferu društveno relevantne štete (Feinberg, 1984).

Dodatni problem predstavlja činjenica da se modeli vještačke inteligencije često treniraju na velikim bazama javno dostupnih slika i video-zapisa, uključujući i prikaze djece, što otvara pitanje sekundarne i difuzne viktimizacije. Time se briše jasna granica između potpuno izmišljenog sadržaja i sadržaja koji, iako sintetički generisan, nosi prepoznatljive karakteristike stvarnih maloljetnika, dodatno komplikujući primjenu postojećih krivičnopravnih normi zasnovanih na distinkciji između stvarnog i fiktivnog (Citron & Chesney, 2019). Iz perspektive savremenog krivičnog prava, sintetički CSAM se stoga može posmatrati kao normativni izazov koji zahtijeva preispitivanje tradicionalnih elemenata krivičnog djela, naročito pojma žrtve, prirode štete i granica kažnjivosti. Ova pitanja postaju posebno osjetljiva kada su u fokus stavljeni djeca i mladi, ne samo kao objekti zaštite, već i kao subjekti potencijalnog krivičnopravnog rizika, što opravdava potrebu za balansiranom, ali odlučnom normativnom reakcijom (Duff, 2018).

Klasični elementi krivičnog djela i problem odsustva „stvarne“ žrtve

Jedno od centralnih pitanja koje pojava sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece postavlja pred krivično pravo odnosi se na primjenjivost klasičnih elemenata krivičnog djela u situacijama u kojima izostaje neposredna fizička povreda konkretnog djeteta. Tradicionalna konstrukcija krivičnih djela seksualne eksploatacije djece polazi od pretpostavke postojanja jasno

identifikabilne žrtve čiji su tjelesni i psihički integritet povrijeđeni izvršenjem djela. Kod AI-sintetizovanih prikaza ta pretpostavka biva dovedena u pitanje, što izaziva doktrinarne i praktične dileme u pogledu samog pojma štete i granica krivičnopravne intervencije (Ashworth, 2013; Duff, 2018). U klasičnom krivičnopravnom modelu, *actus reus* se manifestuje kroz konkretno ponašanje koje proizvodi zabranjenu posljedicu, dok *mens rea* obuhvata svijest i volju počinioca u odnosu na tu posljedicu. U kontekstu sintetičkog CSAM-a, materijalni element djela ne sastoji se u neposrednom seksualnom zlostavljanju djeteta, već u proizvodnji, distribuciji, pribavljanju ili posjedovanju vizuelnog sadržaja koji realistički simulira takvo zlostavljanje. Time se krivičnopravni fokus pomjera sa posljedice u užem smislu ka samom ponašanju kao izvoru apstraktne društvene opasnosti, što je karakteristično za krivična djela apstraktne opasnosti (Simester & von Hirsch, 2011).

Problem odsustva „stvarne“ žrtve naročito dolazi do izražaja u raspravama o legitimnosti kažnjavanja. Jedan dio doktrine upozorava da krivičnopravna sankcija bez dokazive individualne štete može dovesti do širenja krivičnog prava u sferu moralne osude i simboličke represije (Husak, 2008). Međutim, ovakvo shvaćanje zanemaruje činjenicu da savremeni krivičnopravni sistemi već dugo poznaju čitav niz krivičnih djela sa apstraktnom opasnošću, kod kojih se šteta ne vezuje za konkretnu povredu, već za normativnu procjenu da određeno ponašanje po svojoj prirodi povećava rizik po zaštićeno pravno dobro (Feinberg, 1984). U tom smislu, sintetički CSAM se može uporediti sa krivičnim djelima koja inkriminišu posjedovanje određenih opasnih predmeta ili materijala, bez potrebe dokazivanja njihove neposredne upotrebe ili nastupanja konkretne štete. Zaštićeno pravno dobro u ovim slučajevima nije pojedinačno dijete kao identifikovana žrtva, već kolektivni interes zaštite djece kao posebno ranjive društvene grupe, kao i očuvanje temeljnih društvenih normi koje seksualnu eksploataciju maloljetnika smatraju apsolutno neprihvatljivom (Gillespie, 2018). Dodatni sloj kompleksnosti proizlazi iz činjenice da, iako sintetički CSAM može biti „bezžrtven“ u klasičnom smislu, on proizvodi sekundarne i difuzne oblike štete. Ovi oblici štete obuhvataju normalizaciju seksualnog nasilja nad djecom, jačanje devijantnih seksualnih obrazaca ponašanja, podsticanje potražnje za stvarnim materijalom seksualne eksploatacije, kao i potencijalnu retraumatizaciju stvarnih žrtava čije su slike, identitet ili vizuelne karakteristike posredno iskorištene u procesu treniranja modela vještačke inteligencije. Time se pojam štete pomjera sa individualnog na strukturni i simbolički nivo, što savremena viktimologija prepoznaje kao oblik difuzne viktimizacije (Walklate, 2015).

Sa stanovišta *mens rea*, je važno naglasiti da kod sintetičkog CSAM-a ne postoji deficit kriminalne namjere. Naprotiv, proizvodnja, distribucija ili pribavljanje ovakvog sadržaja gotovo po pravilu podrazumijevaju svjesno i ciljano ponašanje usmjereno na seksualnu stimulaciju kroz prikaze djece ili mladih. Činjenica da je sadržaj generisan vještačkom inteligencijom ne umanjuje svijest počinioca o njegovoj prirodi, niti o društvenoj opasnosti koju takav sadržaj objektivno nosi (Ost, 2009). Krivičnopravna kvalifikacija sintetičkog CSAM-a kao krivičnog djela sa apstraktnom opasnošću stoga predstavlja teorijski konzistentan i normativno opravdan odgovor na problem odsustva neposredne fizičke povrede konkretnog djeteta. Proizvodnja, distribucija ili posjedovanje ovakvih prikaza ne sankcionišu se zbog pojedinačnog ishoda, već zbog povećanja rizika po ključna zaštićena dobra, prije svega dostojanstvo djece, njihov psihoseksualni razvoj i opšti društveni interes suzbijanja seksualne eksploatacije maloljetnika. Time se krivičnopravna reakcija zasniva prvenstveno na preventivnoj funkciji prava, a ne isključivo na represiji već realizovane povrede (Duff, 2018). Naravno, ovakav normativni pristup zahtijeva strogo poštovanje načela zakonitosti i proporcionalnosti, kako bi se izbjegla prekomjerna kriminalizacija i osigurala jasna granica između kažnjivog ponašanja i zaštićene sfere slobode izražavanja. Upravo zbog toga, precizno i restriktivno normativno definisanje pojma sintetičkog CSAM-a predstavlja ključni uslov njegove legitimne inkriminacije u savremenom krivičnom pravu (Ashworth, 2013).

Načelo *ultima ratio* i granice krivičnopravne intervencije u kontekstu sintetičkog CSAM-a

Načelo *ultima ratio* predstavlja jedno od temeljnih ograničenja krivičnopravne intervencije u savremenim pravnim sistemima. Ono polazi od pretpostavke da krivično pravo, kao najrepresivniji instrument društvene kontrole, treba biti primijenjeno tek onda kada drugi pravni mehanizmi ne pružaju djelotvornu zaštitu zaštićenih pravnih dobara (Ashworth, 2013). U kontekstu sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece, primjena ovog načela zahtijeva pažljivo balansiranje između potrebe za efikasnom zaštitom djece i rizika od prekomjerne kriminalizacije u digitalnoj sferi (Husak, 2008).

Argument protiv krivičnopravne intervencije često se zasniva na tvrdnji da se sintetički CSAM može adekvatno regulisati sredstvima administrativnog prava, samoregulacijom digitalnih platformi ili opštim pravilima o slobodi izražavanja. Međutim, ovakvi mehanizmi pokazuju ozbiljna ograničenja u situacijama kada je riječ o sadržajima koji po svojoj prirodi direktno ugrožavaju temeljne vrijednosti društva, poput dostojanstva djece i zabrane njihove seksualne eksploatacije. U takvim slučajevima, nepostojanje jasne krivičnopravne zabrane može dovesti do normativne poruke tolerancije prema ponašanjima koja proizvode visoku društvenu opasnost (Duff, 2018). Primjena načela *ultima ratio* u ovom kontekstu ne znači apsolutno povlačenje krivičnog prava pred novim tehnologijama, već njegovo selektivno i precizno angažovanje. Krivičnopravna reakcija opravdana je onda kada se utvrdi da sintetički CSAM ne predstavlja samo pitanje individualnog izražavanja ili tehnološke inovacije, već obrazac ponašanja koji sistemski doprinosi normalizaciji seksualnog nasilja nad djecom, jačanju kriminalnih tržišta i eroziji zaštitnih mehanizama namijenjenih maloljetnicima (Gillespie, 2018; Ost, 2009).

Posebno je važno naglasiti da se primjena krivičnog prava u ovom području ne iscrpljuje u sankcionisanju, već ima i snažnu preventivnu i simboličku funkciju. Inkriminacija sintetičkog CSAM-a šalje jasnu normativnu poruku o neprihvatljivosti bilo kakvih oblika seksualizacije djece, bez obzira na to da li su prikazi „stvarni“ ili vještački generisani. Time krivično pravo djeluje kao instrument očuvanja temeljnih društvenih vrijednosti, a ne isključivo kao mehanizam reakcije na već nastalu štetu, što savremena doktrina prepoznaje kao legitimnu simboličku funkciju krivičnog prava (Feinberg, 1984; Duff, 2018). Ipak, poštovanje načela *ultima ratio* zahtijeva da krivičnopravne norme budu formulirane restriktivno i precizno, kako bi se izbjeglo zadiranje u zaštićenu sferu slobode izražavanja, umjetničkog stvaralaštva ili legitimnog istraživanja tehnologije vještačke inteligencije. Granica između kažnjivog ponašanja i dozvoljenog izraza mora biti jasno normativno određena, posebno imajući u vidu rizik arbitrarnog tumačenja i selektivne primjene prava. U tom smislu, međunarodni i evropski standardi, posebno Lanzarote konvencija i Direktiva 2011/93/EU, naglašavaju potrebu za preciznom i proporcionalnom kriminalizacijom uz očuvanje temeljnih prava (Council of Europe, 2007; European Parliament & Council, 2011).

U konačnici, primjena načela *ultima ratio* u odnosu na sintetički CSAM ne vodi ka zaključku o nelegitimnosti krivičnopravne intervencije, već ka zahtjevu za njenom pažljivo kalibriranom upotrebom. Krivično pravo se u ovom području ne pojavljuje kao prvi, već kao nužni odgovor na fenomen čija društvena opasnost prevazilazi kapacitete drugih regulatornih mehanizama, naročito kada je u pitanju zaštita djece i mladih kao posebno ranjive kategorije (Ashworth, 2013).

Krivična odgovornost za proizvodnju, distribuciju i posjedovanje AI-generisanog CSAM-a

Krivičnopravna analiza sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece zahtijeva jasno razgraničenje oblika ponašanja koji mogu predstavljati osnov krivične odgovornosti. Iako se u praksi i zakonodavstvu ovi oblici često tretiraju kumulativno, njihovo normativno razdvajanje od posebne je važnosti zbog različitog stepena društvene opasnosti, subjektivne odgovornosti i preventivne funkcije

krivičnog prava (Ashworth, 2013). U kontekstu AI-generisanog CSAM-a naročito se izdvajaju tri osnovna oblika: proizvodnja, distribucija i posjedovanje.

Proizvodnja sintetičkog CSAM-a predstavlja najteži oblik krivičnopravno relevantnog ponašanja. Ona podrazumijeva aktivno korištenje sistema vještačke inteligencije radi generisanja vizuelnih ili audiovizuelnih prikaza koji simuliraju seksualno zlostavljanje djece ili mladih. Iako u ovom procesu ne mora učestvovati konkretno dijete kao neposredna žrtva, društvena opasnost proizlazi iz činjenice da se svjesno stvara sadržaj namijenjen seksualnoj stimulaciji kroz prikaze maloljetnika. Kriminalna odgovornost u ovom slučaju zasniva se na jasnoj kriminalnoj namjeri, kao i na ulozi proizvodnje u održavanju i razvoju šireg tržišta seksualne eksploatacije djece, što savremena literatura prepoznaje kao ključni izvor štete u oblasti CSAM-a (Gillespie, 2018; Ost, 2009).

Distribucija obuhvata svako stavljanje sintetičkog CSAM-a u promet, uključujući dijeljenje putem digitalnih platformi, razmjenu u zatvorenim mrežama, kao i omogućavanje pristupa trećim licima. U krivičnopravnom smislu, distribucija predstavlja ključnu kariku u lancu društvene opasnosti, jer omogućava širenje sadržaja, normalizaciju seksualizacije djece i stvaranje potražnje za sličnim ili „autentičnijim“ materijalima. Upravo kroz distribuciju sintetički CSAM prelazi iz sfere individualnog ponašanja u domen systemske ugroženosti, čime se dodatno opravdava krivičnopravna intervencija (Quayle & Taylor, 2003).

Posjedovanje sintetičkog CSAM-a predstavlja najkontroverzniji oblik krivične odgovornosti, naročito u kontekstu apstraktne opasnosti. Kriminalizacija samog posjedovanja ne zasniva se na neposrednoj šteti, već na normativnoj procjeni da takvo ponašanje doprinosi održavanju i legitimisanju tržišta seksualne eksploatacije djece. Savremena krivičnopravna teorija sve češće naglašava tzv. *demand-side criminalization*, prema kojoj i pasivni oblici konzumiranja ilegalnog sadržaja predstavljaju aktivan doprinos potražnji, te time i reprodukciji društveno štetnih obrazaca (Feinberg, 1984; Husak, 2008).

Posebnu pažnju u ovom kontekstu zahtijeva položaj djece i mladih kao potencijalnih subjekata krivičnopravnog rizika, naročito u segmentu posjedovanja i distribucije. Digitalna socijalizacija, radoznalost i nedovoljno razvijena svijest o pravnim posljedicama mogu dovesti do situacija u kojima maloljetnici dolaze u posjed ili čak dijele AI-generisani CSAM, bez jasne percepcije njegove kriminalne prirode. Ovakve situacije postavljaju dodatne izazove u pogledu primjene krivičnog prava, jer zahtijevaju balans između potrebe za zaštitom djece i opasnosti njihove sekundarne kriminalizacije, što savremena viktimologija i maloljetničko krivično pravo prepoznaju kao posebno osjetljivo područje (Walklate, 2015).

Iz perspektive *mens rea*, svi navedeni oblici ponašanja pretpostavljaju svijest o prirodi sadržaja i njegovoj usmjerenosti na seksualizaciju djece ili mladih. Činjenica da je materijal vještački generisan ne isključuje niti umanjuje krivičnu odgovornost ukoliko postoji svijest o njegovom sadržaju i namjeni. Upravo suprotno, upotreba vještačke inteligencije može predstavljati dodatni indikator promišljenosti i tehničke sofisticiranosti kriminalnog ponašanja (Duff, 2018).

U normativnom smislu, razlikovanje proizvodnje, distribucije i posjedovanja omogućava proporcionalniji krivičnopravni odgovor, usklađen sa stepenom društvene opasnosti pojedinog oblika ponašanja. Takav pristup ne samo da doprinosi pravnoj sigurnosti, već i stvara osnov za diferenciranu preventivnu politiku, koja je od posebne važnosti u zaštiti djece i mladih u digitalnom okruženju. Ovakva struktura kriminalizacije ujedno je u skladu sa međunarodnim i evropskim standardima koji zahtijevaju sankcionisanje svih ključnih karika u lancu seksualne eksploatacije djece, uključujući proizvodnju, distribuciju i posjedovanje (Council of Europe, 2007; European Parliament & Council, 2011).

Djeca i mladi kao subjekti krivičnog pravnog rizika u digitalnom okruženju

Posebnu složenost u krivičnom pravnoj analizi sintetičkog CSAM-a predstavlja položaj djece i mladih koji se, u digitalnom okruženju, mogu pojaviti ne samo kao objekti zaštite, već i kao subjekti ponašanja koja potpadaju pod obilježja krivičnog djela. Ova dvostruka pozicija dovodi u pitanje tradicionalnu dihotomiju žrtva–počinitelj i zahtijeva nijansiran pristup koji uvažava razvojne, socijalne i tehnološke specifičnosti maloljetnika (Duff, 2018; Walklate, 2015).

Digitalna socijalizacija djece i mladih odvija se u okruženju obilježenom visokom dostupnošću vizuelnog sadržaja, anonimnošću i brzim širenjem informacija. U takvom kontekstu, mladi mogu relativno lako doći u kontakt sa AI-generisanim prikazima seksualizovanog nasilja nad djecom, bilo pasivnim konzumiranjem, bilo kroz razmjenu sadržaja unutar zatvorenih digitalnih zajednica. Granica između radoznalosti, socijalnog pritiska i krivičnom pravno relevantnog ponašanja u tim situacijama često je nejasna, naročito za maloljetnike koji nemaju razvijenu svijest o pravnim posljedicama svojih digitalnih aktivnosti, što razvojna kriminologija prepoznaje kao tipičan obrazac rizičnog ponašanja u adolescenciji (Yar, 2012).

Krivičnom pravni rizik posebno dolazi do izražaja u pogledu posjedovanja i distribucije sintetičkog CSAM-a. Dok je kod odraslih lica kriminalna odgovornost u ovim slučajevima relativno jasno utemeljena, primjena istih normi na djecu i mlade otvara pitanje proporcionalnosti i svrhe kažnjavanja. Postoji realna opasnost da stroga i formalistička primjena krivičnog prava dovede do sekundarne viktimizacije, kriminalizacije razvojno uvjetovanih ponašanja i dugoročnih negativnih posljedica po psihosocijalni razvoj mladih osoba (Walklate, 2015). Istovremeno, potpuno izuzimanje djece i mladih iz sfere krivičnom pravne relevantnosti nosi sopstvene rizike. Tolerisanje distribucije ili razmjene seksualizovanih prikaza djece, čak i kada su oni vještački generisani, može doprinijeti normalizaciji nasilja, jačanju devijantnih obrazaca ponašanja i postupnom uključivanju mladih u šire kriminalne mreže (Quayle & Taylor, 2003). Zbog toga se krivičnom pravni odgovor ne može svesti na jednostavnu dihotomiju kažnjavanja ili nekažnjavanja, već mora biti usmjeren ka razlikovanju stepena odgovornosti i svrhe intervencije.

U tom smislu, krivično pravo mora djelovati u sinergiji sa sistemima maloljetničkog pravosuđa, obrazovanja i socijalne zaštite. Umjesto represivnog pristupa, prioritet treba dati mjerama koje imaju preventivni, vaspitni i rehabilitacioni karakter, naročito u slučajevima u kojima je učešće djeteta ili mladog lica ograničeno na posjedovanje ili nenamjernu distribuciju sadržaja. Takav pristup u skladu je sa načelom najboljeg interesa djeteta i savremenim standardima maloljetničkog pravosuđa, kako ih prepoznaje Konvencija o pravima djeteta i Opšti komentar br. 25 o pravima djece u digitalnom okruženju (United Nations, 1989; UN Committee on the Rights of the Child, 2021).

Poseban problem predstavlja činjenica da sintetički CSAM, zbog svoje „bezžrtvene“ prirode, može biti percipiran kao manje štetan ili čak dozvoljen oblik digitalnog sadržaja. Ova percepcija dodatno povećava rizik da djeca i mladi postanu aktivni učesnici u njegovoj distribuciji, bez svijesti da se radi o ponašanju koje ozbiljno ugrožava temeljne društvene vrijednosti. U tom kontekstu, jasna normativna zabrana, praćena edukativnim i preventivnim mjerama, ima važnu ulogu u formiranju pravne i moralne svijesti mladih u digitalnom prostoru (Gillespie, 2018).

Prema tome, položaj djece i mladih u kontekstu sintetičkog CSAM-a zahtijeva diferenciran i osjetljiv krivičnom pravni pristup, koji istovremeno prepoznaje njihovu ranjivost i potencijalnu odgovornost. Krivično pravo u ovom području ne smije djelovati isključivo kao instrument represije, već kao dio šireg zaštitnog sistema usmjerenog na sprečavanje viktimizacije, smanjenje kriminalnog rizika i očuvanje najboljeg interesa djeteta. Upravo na toj osnovi moguće je uspostaviti ravnotežu između potrebe za zaštitom društva i obaveze da se djeci i mladima pruži adekvatna podrška u savladavanju izazova digitalnog okruženja (Duff, 2018).

Normativni okvir i komparativne lekcije

Razmatranje krivičnopravne relevantnosti sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece ne može se zadržati isključivo u granicama nacionalnog prava, budući da se radi o fenomenu koji je istovremeno transnacionalan, tehnološki posredovan i normativno oblikovan međunarodnim obavezama država u oblasti zaštite djece. Upravo zbog toga, analiza domaćih krivičnih zakonodavstava mora biti postavljena u širi kontekst međunarodnih i evropskih standarda, kao i komparativnih rješenja koja nude korisne lekcije za razumijevanje granica i mogućnosti krivičnopravne intervencije (Ashworth, 2013).

Na međunarodnom nivou, osnovni normativni okvir uspostavljen je Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima djeteta, koja državama nameće obavezu da preduzmu sve odgovarajuće mjere radi zaštite djece od seksualne eksploatacije i zloupotrebe. Ova opšta obaveza dodatno je precizirana Fakultativnim protokolom o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, koji zahtijeva kriminalizaciju proizvodnje, distribucije i posjedovanja dječje pornografije, bez uslovljavanja postojanjem konkretne, identifikabilne žrtve. Time se već na međunarodnom nivou uspostavlja normativna osnova za tretiranje ovih djela kao delikata apstraktne opasnosti, kod kojih je fokus na zaštiti djece kao kolektivnog pravnog dobra (United Nations, 1989; United Nations, 2000). Posebno važnu ulogu u evropskom kontekstu ima Lanzarote konvencija Vijeća Evrope, koja pojam dječje pornografije definiše široko, obuhvatajući vizuelne prikaze djeteta u seksualno eksplicitnom kontekstu, ali i situacije u kojima je riječ o realističnim prikazima nepostojećeg djeteta ili lica koje izgleda kao dijete. Ovakav normativni pristup svjesno napušta strogo ontološko pitanje da li je prikazano dijete „stvarno“, te fokus preusmjerava na samu seksualizaciju djece kao društveno neprihvatljiv obrazac ponašanja (Council of Europe, 2007).

Na nivou Evropske unije, Direktiva 2011/93/EU o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualne eksploatacije djece i dječje pornografije dodatno operacionalizuje ove standarde, obavezujući države članice da kriminalizuju ne samo proizvodnju i distribuciju, već i posjedovanje, kao i svjesno pristupanje dječjoj pornografiji putem informaciono-komunikacionih tehnologija. Iako Direktiva nije donesena u kontekstu savremenog razvoja generativne vještačke inteligencije, njena normativna logika je izrazito kompatibilna sa konceptom sintetičkog CSAM-a, jer polazi od pretpostavke da je sama dostupnost i cirkulacija seksualizovanih prikaza djece društveno opasna, nezavisno od postojanja konkretne individualne štete (European Parliament & Council, 2011).

U tom širem normativnom okviru, važeća krivična zakonodavstva u Bosni i Hercegovini pokazuju da domaći zakonodavac već raspolaže pravnim instrumentima koji su, makar implicitno, sposobni da obuhvate sintetički CSAM. Krivični zakoni Federacije Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine definišu dječju pornografiju kao materijal koji prikazuje dijete, realno prikazano nepostojeće dijete ili lice koje izgleda kao dijete u stvarnom ili simuliranom spolno eksplicitnom ponašanju (KZ FBiH; KZ BD BiH). Ovakva formulacija ima značajnu normativnu implikaciju, jer raskida vezu između krivične odgovornosti i postojanja stvarne, identifikabilne žrtve, omogućavajući krivičnopravnu reakciju i u slučajevima u kojima je sadržaj u potpunosti vještački generisan.

Dalje, inkriminacija proizvodnje, distribucije, posjedovanja i svjesnog pristupanja dječjoj pornografiji putem informaciono-komunikacionih tehnologija u ovim zakonima potvrđuje da se radi o krivičnim djelima čija se društvena opasnost ne iscrpljuje u neposrednoj šteti, već u održavanju i širenju seksualizacije djece kao društveno neprihvatljivog fenomena (Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine).

Krivični zakon Bosne i Hercegovine, iako na državnom nivou ne razrađuje detaljno pitanja dječje pornografije u istom obimu kao entitetski propisi, ipak sadrži norme koje osiguravaju

implementaciju međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine u ovoj oblasti, čime se uspostavlja vertikalna povezanost između međunarodnih standarda i domaćeg krivičnog prava.

Komparativna iskustva dodatno potvrđuju trend udaljavanja od modela koji inkriminaciju veže isključivo za snimke stvarnog zlostavljanja. U Ujedinjenom Kraljevstvu, koncept tzv. pseudo-fotografija omogućava obuhvatanje računalno generisanih i digitalno manipulisanih slika koje izgledaju kao fotografije djece (Gillespie, 2018). Njemačko krivično pravo kroz §184b Krivičnog zakonika obuhvata i realistične prikaze seksualnih aktivnosti djece, preusmjeravajući normativni fokus sa ontološkog statusa slike na njenu društvenu opasnost. Slično tome, kanadski i australijski modeli usvajaju šire definicije materijala seksualnog zlostavljanja djece, prepoznajući difuznu i društvenu prirodu štete (Ost, 2009). Istovremeno, komparativna praksa upozorava i na granice kriminalizacije. Iskustvo Sjedinjenih Američkih Država pokazuje da preširoko definisanje virtualne dječje pornografije može dovesti do ustavnopravnih dilema u pogledu slobode izražavanja, posebno kada normativna veza sa zaštitom djece nije dovoljno jasno uspostavljena (*Ashcroft v. Free Speech Coalition*, 2002). Ova iskustva potvrđuju značaj načela zakonitosti i proporcionalnosti, te potrebu za preciznim normativnim definisanjem pojma sintetičkog CSAM-a (Ashworth, 2013). U cjelini posmatrano, međunarodni, evropski i komparativni normativni okvir ukazuje da krivičnopravna inkriminacija sintetičkog CSAM-a ne predstavlja kvalitativni iskorak izvan postojećih principa, već njihovu logičnu evoluciju u svjetlu tehnološkog razvoja. Postojeća rješenja u Bosni i Hercegovini već sadrže ključne elemente koji omogućavaju takvo tumačenje, posebno kroz široke definicije dječje pornografije i prihvatanje modela krivičnih djela sa apstraktnom opasnošću. Time se uspostavlja čvrsta normativna osnova za dalju teorijsku i praktičnu razradu pitanja sintetičkog CSAM-a, kao i za njegovo povezivanje sa viktimološkim konceptima difuzne štete i sekundarne viktimizacije.

Viktimološki aspekti sintetičkog CSAM-a

Fenomen sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece predstavlja poseban izazov za savremenu viktimologiju, jer dovodi u pitanje tradicionalne koncepcije žrtve, viktimizacije i štete. Za razliku od klasičnih oblika seksualnog nasilja nad djecom, u kojima je žrtva jasno identifikovana i neposredno pogođena krivičnim djelom, sintetički CSAM često funkcioniše u normativnoj i empirijskoj „sivoj zoni“, u kojoj izostaje direktna fizička povreda konkretnog djeteta, ali se istovremeno proizvode ozbiljne i višeslojne viktimološke posljedice (Walklate, 2015). U tom smislu, sintetički CSAM se ne može adekvatno analizirati kroz tradicionalni, individualizovani model viktimizacije, već zahtijeva primjenu koncepta difuzne i kolektivne viktimizacije. Šteta se ne manifestuje primarno kroz povredu jednog djeteta, već kroz narušavanje simboličkog, psihološkog i društvenog položaja djece kao posebno ranjive grupe. Seksualizacija djece, čak i u potpuno vještački generisanim prikazima, proizvodi normalizaciju nasilnih obrazaca, legitimizuje devijantne seksualne interese i doprinosi stvaranju društvenog okruženja u kojem se granice prihvatljivog postupno pomjeraju (Fattah, 1991; Garland, 2001).

Jedan od ključnih viktimoloških problema sintetičkog CSAM-a jeste brisanje granice između stvarne i konstruisane štete. Iako se u pojedinim slučajevima može tvrditi da „nijedno stvarno dijete nije povrijeđeno“, takva tvrdnja zanemaruje činjenicu da se modeli vještačke inteligencije često treniraju na stvarnim vizuelnim podacima, uključujući i slike maloljetnika, te da sintetički prikazi mogu inkorporirati prepoznatljive fizičke karakteristike, identitete ili obrasce ponašanja stvarnih osoba. Time se stvarne žrtve seksualnog nasilja ili djeca čije su slike zloupotrijebljene mogu suočiti sa sekundarnom i trajnom viktimizacijom, koja nije vezana za jedan događaj, već za stalnu reprodukciju i cirkulaciju nasilnog sadržaja (Citron & Chesney, 2019). Posebno je važno istaći da viktimološka šteta u ovom kontekstu nije ograničena na prošle ili postojeće žrtve. Sintetički CSAM proizvodi i preventivno relevantnu viktimizaciju, usmjerenu prema potencijalnim budućim žrtvama.

Normalizacija seksualnih prikaza djece povećava toleranciju prema nasilju, jača potražnju za sličnim sadržajem i može djelovati kao „ulazna tačka“ ka realnim oblicima seksualne eksploatacije. U tom smislu, viktimološka analiza potvrđuje opravdanost krivičnog pristupa zasnovanog na apstraktnoj opasnosti, jer šteta prethodi, ali i nadilazi, pojedinačni čin zlostavljanja (Quayle & Taylor, 2003).

Transformacija pojma žrtve naročito dolazi do izražaja u situacijama u kojima se djeca i mladi pojavljuju u ambivalentnoj ulozi – istovremeno kao potencijalne žrtve i kao akteri rizičnih ponašanja. Mladi koji dolaze u kontakt sa sintetičkim CSAM-om, bilo kroz pasivno konzumiranje ili aktivnu razmjenu sadržaja, mogu biti izloženi ozbiljnim psihološkim i razvojno-štetnim posljedicama, uključujući desenzitizaciju prema nasilju, iskrivljeno shvatanje seksualnosti i normalizaciju eksploatatorskih obrazaca. Viktimološki gledano, takva lica ne mogu se posmatrati isključivo kroz prizmu odgovornosti, već i kao sekundarne ili rizične žrtve digitalnog okruženja (Yar, 2012). Dodatni sloj viktimološke problematike odnosi se na simboličku viktimizaciju djece kao društvene kategorije. Seksualizovani prikazi djece, bez obzira na njihovu „stvarnost“, narušavaju temeljni društveni konsenzus o djetinjstvu kao periodu posebne zaštite, razvoja i autonomije od seksualnih pritisaka. U tom smislu, šteta koju proizvodi sintetički CSAM nije samo individualna ili psihološka, već duboko normativna: ona podriva društvene vrijednosti na kojima počiva zaštita djece i legitimizuje njihovu instrumentalizaciju u svrhu seksualne gratifikacije (Christie, 1986).

Posebnu ulogu u viktimološkoj analizi ima i pitanje sekundarne viktimizacije putem institucija i medija. Neadekvatno izvještavanje, senzacionalistički diskurs i neprecizna terminologija mogu dodatno pojačati stigmatizaciju djece i mladih, kao i banalizovati ozbiljnost štete koju proizvode sintetički prikazi seksualnog nasilja. U tom kontekstu, viktimologija se nužno prepliće sa etikom medija i odgovornošću javnih aktera da prepoznaju i artikulišu štetu koja nije uvijek vidljiva, ali je duboko stvarna (Powell & Henry, 2017). Viktimološki aspekti sintetičkog CSAM-a potvrđuju da odsustvo neposredne fizičke povrede ne znači odsustvo žrtve, već zahtijeva šire i sofisticiranije razumijevanje viktimiteta. Žrtva u ovom kontekstu nije nužno pojedinac sa jasnim identitetom, već dijete kao nosilac dostojanstva, razvoja i prava na zaštitu od seksualizacije. Upravo ta viktimološka perspektiva omogućava koherentno povezivanje krivičnih, preventivnih i društvenih odgovora na izazove koje donosi upotreba vještačke inteligencije u oblasti seksualne eksploatacije djece (Walklate, 2015).

Izazovi medijskog izvještavanja o sintetičkom CSAM-u

Fenomen sintetičkog materijala seksualnog zlostavljanja djece ne otvara samo složena pravna i viktimološka pitanja, već i nove izazove za medijsku etiku i digitalnu pismenost. Prema izvještaju Fondacije za nadzor Interneta (Internet Watch Foundation -IWF) za 2026. godinu, vještačka inteligencija sve se češće koristi za stvaranje materijala seksualnog zlostavljanja djece. Ukupno je IWF procijenio 8.029 AI generiranih slika i video-zapisa kao realistične prikaze seksualnog zlostavljanja djece. Tokom 2025. godine identifikovana su 3.443 AI generirana video-zapisa, što ukazuje na porast ovog problema (Csi.hr, 2025). Za razliku od drugih oblika digitalnog kriminaliteta, medijsko izvještavanje o sintetičkom CSAM-u suočava se sa posebno osjetljivim problemom: potreba da se javnost upozori na novu prijetnju mora biti pažljivo uravnotežena sa obavezom da se ne proizvede dodatna šteta.

Prvi važan izazov za medije odnosi se na rizik od nenamjerne promocije AI alata. Kada mediji, u namjeri da upozore javnost, detaljno opisuju aplikacije, platforme ili digitalne servise koji omogućavaju generisanje seksualizovanih prikaza djece ili manipulaciju fotografijama maloljetnika, postoji realna opasnost da takvo izvještavanje posluži i kao “informativni vodič” potencijalnim počinocima. Zbog toga odgovorno izvještavanje mora biti usmjereno na objašnjenje fenomena, njegovih posljedica i načina suzbijanja, a ne na popularizaciju konkretnih tehničkih rješenja, naziva

aplikacija ili dostupnih digitalnih foruma, platformi i sajtova. Drugi izazov tiče se same vizualizacije problema. Savremeno novinarstvo u velikoj mjeri počiva na vizuelnim dokazima, fotografijama i video-zapisima koji pojačavaju uvjerljivost izvještavanja. Međutim, kod sintetičkog CSAM-a upravo svako prikazivanje, čak i kada je riječ o zamagljenim ili djelimično prikriivenim sadržajima, može predstavljati ozbiljno etičko i pravno pitanje. Umjesto oslanjanja na vizuelnu senzaciju, mediji bi u ovim slučajevima morali pribjegavati apstraktnim ilustracijama, informativnim grafikama i analitičkom tekstu. Treći izazov odnosi se na pitanje dokazivosti i verifikacije. Sa razvojem generativne vještačke inteligencije, mediji će se sve češće susretati sa snimcima i prikazima za koje sami neće moći pouzdano utvrditi da li su autentični ili vještački generisani. U takvim slučajevima, novinari i redakcije ne smiju preuzimati ulogu digitalnih forenzičara niti samostalno donositi zaključke o stvarnosti ili lažnosti određenih sadržaja. Umjesto toga, neophodno je oslanjanje na potvrđene informacije nadležnih institucija, policijskih agencija, tužilaštava i specijalizovanih stručnih tijela.

Analiza medijskog diskursa, ali i rezultati odgovora fokus grupe koju smo realizovali onlajn putem sa 20 novinara/ki iz Bosne i Hercegovine, pokazuje da izvještavanje o sintetičkom CSAM-u trenutno oscilira između tri vodeća modela. Prvi je tehnološki alarmizam (tehnološka panika), odnosno senzacionalističko predstavljanje vještačke inteligencije kao sile koja „izmiče kontroli“, pri čemu se odgovornost često premješta sa konkretnih počinitelja na samu tehnologiju (Banjaluka24.com, 2023). Drugi je etičko-pravni diskurs, koji fokus stavlja na regulatorne praznine, potrebu za novim normativnim rješenjima i odgovornost tehnoloških kompanija. Treći model jeste kriminalistički fokus, u kojem se izvještava prvenstveno kroz sprovedene policijske akcije, istrage i suzbijanje mreža koje distribuiraju materijal seksualnog zlostavljanja djece, naročito na dark webu (tamnom vebu) i zatvorenim digitalnim kanalima. Upravo kriminalistički fokus pokazuje da sintetički CSAM nije teorijski ili futuristički problem, već raširena bezbjednosna prijetnja. Postoje i primjeri međunarodnih akcija, uključujući veliku policijsku operaciju usmjerenu na mreže povezane sa seksualnim zlostavljanjem djece, kao i slučaj iz Bosne i Hercegovine, gdje su domaće policijske strukture učestvovala u međunarodnim aktivnostima protiv distribucije AI-generisanog materijala (Dnevni.ba, 2025). Takvi primjeri potvrđuju da Bosna i Hercegovina nije izuzeta od globalnih fenomena, niti nove vrste kriminaliteta.

Potreba za edukacijom o vještačkoj inteligenciji i digitalnoj sigurnosti

Medijska etika trebala bi biti zasnovana na nekoliko osnovnih principa: izbjegavanju senzacionalističkog jezika, nekorištenju spornih ili sugestivnih vizuelnih prikaza, nenavođenju konkretnih alata i platformi koje mogu poslužiti za zloupotrebu, te oslanjanju na provjerene institucionalne izvore i činjenice. Uradili smo mini istraživanje, koje je provedeno s ciljem ispitivanja u kojoj mjeri predstavnici medija u Bosni i Hercegovini prate savremene trendove u oblasti vještačke inteligencije, kao i procjene potrebe za dodatnom edukacijom u ovoj oblasti. Poseban fokus stavljen je na razumijevanje nivoa poznavanja AI alata i sposobnosti prepoznavanja AI generisanog sadržaja. U istraživanju je primijenjena kvalitativna metoda fokus grupe, koja je obuhvatila ukupno 20 novinara i novinarki iz različitih medija. Istraživanje je realizovano online tokom marta 2026. godine, čime je omogućeno uključivanje ispitanika iz različitih profesionalnih i geografskih sfera. Kao istraživački instrument korišten je polustruktuisan upitnik sa ključnim pitanjima koja su se odnosila na: nivo upoznatosti s AI alatima, potrebu za dodatnom edukacijom i sposobnost prepoznavanja sadržaja generisanog pomoću AI tehnologija. Analiza prikupljenih odgovora provedena je metodom tematske analize, kojom su identifikovani dominantni obrasci i stavovi. Rezultati ukazuju da većina ispitanika smatra da predstavnici medija prate razvoj AI alata, ali na površnom nivou, bez dubljeg razumijevanja njihovih mogućnosti i ograničenja. Upotreba AI tehnologija u novinarstvu najčešće se svodi na osnovne funkcionalnosti, pri čemu se novinari „snalaze u hodu“ i dominantno koriste besplatne verzije

alata poput ChatGPT. Ključni nalaz istraživanja odnosi se na izraženu saglasnost ispitanika o potrebi dodatne edukacije. Čak 90% učesnika (n = 18 od ukupno 20) ističe da je edukacija u oblasti vještačke inteligencije neophodna. Ispitanici naglašavaju da edukacija treba biti višedimenzionalna i obuhvatiti ne samo tehničku upotrebu alata, već i razumijevanje, kao i etičke i bezbjednosne aspekte. Jedan od ispitanika je naveo da “nije problem naučiti koristiti alate, ali jeste shvatiti posljedice zloupotrebe korištenja i etiku”. Dodatno, istaknuta je potreba za jačanjem digitalne pismenosti publike, s obzirom na to da razvoj AI tehnologija značajno utiče i na način na koji građani konzumiraju i interpretiraju medijski sadržaj. Kada je riječ o prepoznavanju AI generisanog sadržaja, rezultati ukazuju na određeni nivo nesigurnosti među ispitanicima. Ispitanici naglašavaju da napredak tehnologije otežava pouzdano razlikovanje autentičnog i generisanog sadržaja, posebno kada su u pitanju fotografije. Jedan ispitanik je rekao da kada je u pitanju prepoznavanje sintetički generisanog sadržaja “lako se može upasti u zamku da se ne prepozna šta je stvarno, a šta nije”.

Uprkos ograničenjima istraživanja, koja se odnose na relativno mali uzorak i kvalitativni karakter prikupljenih podataka, nalazi jasno ukazuju na potrebu uspostavljanja sistemskog i kontinuiranog pristupa edukaciji novinara u oblasti vještačke inteligencije, naročito u kontekstu profesionalnog, odgovornog i etički utemeljenog izvještavanja o novim i kompleksnim fenomenima. Istovremeno, edukacija ne može biti ograničena isključivo na medijske profesionalce, već mora obuhvatiti širi društveni okvir. Razvoj digitalnih tehnologija i sve prisutnija upotreba AI alata nameću potrebu za jačanjem digitalne pismenosti, unapređenjem obrazovnih programa, kao i kontinuiranom edukacijom roditelja i šire javnosti o pitanjima digitalne bezbjednosti. Mnogi autori, među kojima je i Mark Gudmen, posebno ukazuju na važnost edukacije djece o sajber i digitalnoj sigurnosti, te da je krajnje vrijeme djecu i odrasle naučiti “kako da povade elektronske zube kriminalu” (Gudmen, 2017). Kako se navodi i u smjernicama o zaštiti djece na internetu, više nije održivo praviti oštru razliku između „stvarnog“ i „digitalnog“ svijeta, jer su iskustva djece i mladih danas duboko oblikovana njihovom međusobnom povezanošću (International Telecommunication Union, 2020). Upravo zato i mediji, zajedno sa zakonodavcem, obrazovnim sistemom i institucijama zaštite, moraju razvijati nove standarde odgovora na pojave poput sintetičkog CSAM-a.

Zaključak

Sintetički CSAM predstavlja jedan od najsloženijih izazova savremenog digitalnog doba, jer briše granice između stvarnog i generisanog, između neposredne povrede i difuzne društvene štete, kao i između klasičnih uloga žrtve i počinioca. Iako u pojedinim slučajevima izostaje neposredno zlostavljanje konkretnog djeteta, pravna i viktimološka analiza pokazuje da takav sadržaj ne može biti posmatran kao fikcija. Njegova društvena opasnost ogleda se u normalizaciji seksualizacije djece, jačanju potražnje za eksploatatorskim sadržajima, mogućnosti sekundarne viktimizacije i narušavanju temeljnih vrijednosti na kojima počiva zaštita djece i djetinjstva. Dodatnu složenost ovog opasnog fenomena uslovljava činjenica da se tehnologija razvija izuzetno brzo, čime se kontinuirano mijenjaju i oblici kriminaliteta. Vještačka inteligencija dozvoljava nove modalitete zloupotrebe, kako od strane pojedinaca, tako i organizovanih kriminalnih mreža, koje koriste tehnološke inovacije za prikrivanje identiteta, širenje spornog sadržaja i izbjegavanje odgovornosti. Upravo zbog te dinamičnosti, tradicionalni mehanizmi reagovanja često zaostaju za praksom, što zahtijeva fleksibilnije i proaktivne pristupe u suzbijanju ovih pojava. Zbog toga sintetički CSAM zahtijeva interdisciplinarnan odgovor koji povezuje krivično pravo, viktimologiju, medijsku etiku i preventivne politike. Postojeći međunarodni i evropski standardi, kao i pojedina domaća zakonodavna rješenja, ukazuju da normativna osnova za reagovanje već postoji, ali da je neophodna njena dalja razrada i kontinuirano

prilagođavanje ubrzanim tehnološkim promjenama. U tom procesu, od ključne je važnosti unaprijediti saradnju između institucija, tehnoloških kompanija, medija, organizacija civilnog društva i drugih važnih aktera, kako bi se osigurao efikasniji odgovor na nove oblike digitalnog nasilja i eksploatacije. Istovremeno, odgovorno medijsko izvještavanje ima značajnu preventivnu i edukativnu funkciju. U kontekstu brzog razvoja tehnologije, znanja i vještine u vezi sa prepoznavanjem, razumijevanjem i odgovornim korištenjem digitalnih alata moraju se stalno nadograđivati. Edukacija o vještačkoj inteligenciji i njenim potencijalnim zloupotrebama, kao i razvoj digitalne pismenosti građana, predstavljaju ključne mehanizme prevencije i jačanja otpornosti društva. Konstruktivan odgovor na ove izazove podrazumijeva razvoj sveobuhvatnih strategija koje uključuju: kontinuirano usavršavanje zakonodavnog okvira, ulaganje u specijalizovane kapacitete za digitalne istrage, jačanje međunarodne saradnje, kao i integraciju edukativnih programa o digitalnoj sigurnosti i vještačkoj inteligenciji u formalno i neformalno obrazovanje. Posebno je važno razvijati preventivne modele koji će djelovati prije nego što dođe do zloupotrebe, kroz podizanje svijesti i osnaživanje korisnika digitalnih tehnologija. Adekvatan odgovor na sintetički CSAM ne podrazumijeva samo kriminalizaciju određenih oblika ponašanja, već i šire društveno opredjeljenje da se dostojanstvo, sigurnost i najbolji interes djeteta i mladih zaštite i u digitalnom prostoru. Osiguravanje sigurnog digitalnog okruženja za djecu i mlade zahtijeva neprestanu budnost, pravovremeno prepoznavanje i prijavljivanje sumnjivih aktivnosti, kao i proaktivan, koordinisan i dugoročan angažman svih društvenih aktera. Samo kroz takav integrisan i kontinuiran pristup moguće je odgovoriti na izazove koje donosi ubrzana digitalna transformacija i potencijalne “zločine budućnosti” te očuvati temeljne društvene vrijednosti u galopirajućem digitalnom okruženju.

Reference:

- Ashworth, A. (2013). *Principles of criminal law* (7th ed.). Oxford University Press.
- Christie, N. (1986). The ideal victim. In E. Fattah (Ed.), *From crime policy to victim policy* (pp. 17-30). Macmillan.
- Citron, D. K., & Chesney, R. (2019). Deepfakes and the new disinformation war. *Foreign Affairs*, 98(1), 147–155.
- Duff, R. A. (2018). *The realm of criminal law*. Oxford University Press.
- Fattah, E. (1991). *Understanding criminal victimization*. Prentice Hall.
- Feinberg, J. (1984). *Harm to others*. Oxford University Press.
- Garland, D. (2001). *The culture of control*. Oxford University Press.
- Gillespie, A. (2018). *Child pornography: Law and policy*. Routledge.
- Gudmen, M. (2017). *Zločini budućnosti*. Beograd: Laguna.
- Husak, D. (2008). *Overcriminalization: The limits of the criminal law*. Oxford University Press.
- Ost, S. (2009). *Child pornography and sexual grooming: Legal and societal responses*. Cambridge University Press.
- Powell, A., & Henry, N. (2017). *Sexual violence in a digital age*. Palgrave Macmillan.
- Quayle, E., & Taylor, M. (2003). Child pornography and the internet: Perpetuating a cycle of abuse. *Deviant Behavior*, 24(4), 331–361.
- Simester, A., & von Hirsch, A. (2011). *Crimes, harms, and wrongs: On the principles of criminalisation*. Hart Publishing.
- Walklate, S. (2015). *Handbook of victimology*. Routledge.
- Yar, M. (2012). *Cybercrime and society* (2nd ed.). Sage.
- Council of Europe. (2007). *Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention)*.
- United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*.
- United Nations. (2000). *Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography*.

- European Parliament & Council. (2011). *Directive 2011/93/EU on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography*.
- UN Committee on the Rights of the Child. (2021). *General Comment No. 25 on children's rights in relation to the digital environment*.
- U.S. Supreme Court. (2002). *Ashcroft v. Free Speech Coalition*, 535 U.S. 234.
- Csi.hr. (2026). *Europol: Ugašeno više od 373.000 stranica na dark webu vezanih za zlostavljanje djece*. <https://csi.hr/2026/03/20/europol-ugaseno-vise-od-373-000-stranica-na-dark-webu-vezanih-za-zlostavljanje-djece/>
- Csi.hr. (2026). *AI generirani sadržaji seksualnog zlostavljanja djece eksplodirali: Broj videozapisa porastao za 26.385 posto*. <https://csi.hr/2026/03/31/ai-generirani-sadrzaji-seksualnog-zlostavljanja-djece-eksplodirali-broj-videozapisa-porastao-za-26-385-posto/>
- Dnevni.ba. (2025). *Pedofili koriste AI da manipuliraju dječjim fotografijama*. <https://www.dnevni.ba/clanak/pedofili-koriste-ai-da-manipuliraju-djecjim-fotografijama>
- International Telecommunication Union. (2020). *Smjernice za kreatore politika o zaštiti djece na internetu*. <https://docs.rak.ba/articles/10f44539-76c7-4d3f-8f51-66e3db6d8b5b.pdf>
- Banjaluka24.com. (2023). *Vještačka inteligencija izmakla kontroli: Napravila slike nagih djevojčica iz Španije, dječaci ih dijelili na mrežama*. <https://banjaluka-24.com/vjestacka-inteligencije-izmakla-kontroli-napravila-slike-nagih-djevojčica-iz-spanije-djecaci-ih-dijelili-na-mrezama/>

LEGAL, VICTIMOLOGICAL, AND MEDIA CHALLENGES OF AI-SYNTHESIZED CHILD ABUSE DEPICTIONS AS A NEW FORM OF DIGITAL RISK

Vesna Iliktarević, MA

Filip Novaković, LL.M.

Abstract: *The development of artificial intelligence is transforming not only the digital industry and communication patterns, but also the nature of contemporary criminality. Among the most alarming phenomena is synthetic child sexual abuse material (synthetic CSAM), which includes computer-generated images and deepfake videos that realistically simulate the sexual exploitation of minors. Although such content does not always involve an identifiable real victim, its visual realism, social impact, and potential to normalize sexual violence against children produce serious legal and victimological consequences. This paper examines synthetic CSAM as a new form of digital risk, with particular attention to its criminal-law relevance, diffuse forms of victimization, and the challenges of media reporting. Special attention is devoted to children and young people, both as potential victims of secondary victimization and as subjects of criminal-law risk. The paper emphasizes the need for an interdisciplinary and normatively precise response by society and public institutions.*

Keywords: *synthetic CSAM, artificial intelligence, children and youth at risk, victimology, media ethics.*

VASPITANJE U VRLINI KAO PREVENCIJA NASILJA U FILOZOFIJAMA PLATONA I ARISTOTELA

*Prof. dr Nataša Vilić**

Doktor filozofskih nauka, redovni profesor

Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Republika Srpska/BiH

Apstrakt: Ovaj rad propituje filozofsko-pedagoške koncepte Platona i Aristotela, fokusirajući se na vaspitanje u vrlini kao primarnom mehanizmu za prevenciju nasilja kod djece i mladih. Ova dva filozofa polaze od pretpostavke da nasilje u društvu se javlja kao direktna posljedica neadekvatnog moralnog razvoja pojedinca. U prvom dijelu rada, se analizira Platonovo učenje o važnosti ranog djetinjstva, gdje se kroz sistematsku primjenu rigoroznog sistema vaspitanja u vrlini ispravno oblikuje dječija duša, sprečavajući razvoj agresivnih impulsa. Platonovo učenje se temelji na postizanju harmonije razuma i nagona, kao jedini put ka mirnoj zajednici. U drugom dijelu rada, fokus se pomjera na Aristotelovu praktičnu etiku, gdje se vaspitanje shvata kao proces reprezentacije vrlina kroz svakodnevno djelovanje. Za Aristotela, vrlina nije urođena, već se postiže navikom; stoga je rano vaspitanje ključno za formiranje karaktera. Platon i Aristotel smatraju da je vaspitanje i obrazovanje u duhu vrline najsnažnije moralno-političko oruđe. Antička filozofija nam je pružila dobre temelje za savremeni obrazovni sistem, sugerišući da se borba protiv nasilja mora premjestiti iz sfere kaznene politike u sferu obrazovanja i vaspitanja.

Ključne riječi: vrlina, vaspitanje, paideia, nasilje

Uvod

Starogrčki mislioci polazili su od uvjerenja da cilj čovjekovog života jeste postizanje vrline (arete) kao najvišeg dobra. Vaspitanje (paideia) predstavlja ključni proces oblikovanja karaktera, razuma i moralnih navika kod djece i mladih. Paideia ne znači samo sticanje znanja, već predstavlja svekoliko formiranje karaktera, tijela i duha u cilju stvaranja vrlog građanina. Cilj takvog vaspitanja i obrazovanja kod starih Grka bilo je postizanje harmonije dobrote (moralnosti) i ljepote (fizičke spremnosti). „A duša promišlja najbolje tek ako je ništa ne zbunjuje: ni vid ni sluh, niti pak bol ili užitak, nego koliko god može ostaje sama za sebe, distancira se od tijela, te bez zajedništva i dodira s njime i teži za onim što zaista jest“ (Platon, 2010: 55). Najbitnija dva modela obrazovanja i vaspitanja kod njih su bili Atinski model, koji se temeljio na principu svestranosti³²⁵ i Spartanski model, koji je bio u potpunosti pod nadzorom države i bio je usmjeren isključivo na vojnu disciplinu³²⁶. U Atinskom društvu obrazovanje djece, posebno se to odnosilo na dječake, obuhvatalo je gramatiku, muziku, poeziju i gimnastiku.³²⁷ U tinejdžerskom dobu mladići iz bogatijih porodica su nastavljali obrazovanje

* natasa.vilic@ff.unibl.org

³²⁵ Atinski model obrazovanja i vaspitanja utemeljen je bio na slobodi i individualnom razvoju pojedinaca. Cilj je bio stvoriti mudrog govornika i sposobnog vojnika.

³²⁶ Spartanski model je reprezentovan u Agogama, tu su dječaci bili podvrgavani rigoroznim pravilima i surovim (fizičkim) treninzima i obuci.

³²⁷ Gramatika se odnosila na učenje čitanja, pisanja i učenja napamet stihova iz Homerovih djela. Smatrali su da sviranje lire, kao i samo pjevanje oplemenjuje dušu, ali je i podučava ritmu i harmoniji. Palestre su bila gimnastička vježbališta koja su uveliko bila praktikovana jer su stari Grci smatrali da fizička slabost vodi u nemoralnost, zato se trebalo paralelo sa dušom njegovati i tijelo.

kod sofista koji su ih podučavali retorici³²⁸, što je bilo ključno za političku karijeru u demokratskoj Atini. Poslije navršene osamnaeste godine života mladići su postajali efebi, prolazili bi dvogodišnju građansku i vojnu obuku i time sticali puna građanska prava. Prema tome, cilj obrazovanja i vaspitanja bio je da se formira moralan i dobar građanin³²⁹, te da se u društvu iskorijeni svaki vid nasilja i nepravde. Kasnije su se pojavile Platonova Akademija³³⁰ i Aristotelov Likej³³¹.

Platon je smatrao da se pravilnim vaspitanjem razvijaju vrline poput umjerenost (*sophrosyne*), hrabrost (*andreia*) i pravednost (*dikaioisynē*). Ove i druge vrline su neophodne da bi država functionisala na temeljima prava a društvo bilo lišeno svakog oblika nasilja. „Od Sokrata je Platon naučio da se problemi ljudskog života trebaju riješiti moralom težnje i težnjom za nepromjenjivim idealom savršenstva“ (Conford, 1966: 63). Vaspitanje i obrazovanje mora započeti od najranijeg djetinjstva. „Znaš dakle, da je u svakom poslu glavno početak, osobito za sve mlado i nježno? Jer tada se najviše stvara i utiskuje lik, koji im se hoće dati“ (Platon, 2000: 377b). Kod Platona, vaspitanje (*paideia*) ima zadatak da usmjerava dušu ka Dobru (*agathon*) i Istini. Pri tome stalno naglašava da cilj vaspitanja i obrazovanja nije slijepo pamtiti ono čemu se djeca podučavaju, nego da djeca trebaju (a kasnije i odrasli) „imati jasnu predstavu o nečemu“ (Jäger, 1967: 31). Platon je smatrao da se velika pažnja mora usmjeriti na rano oblikovanje karaktera kod djece i za to treba koristiti muziku i gimnastiku, koje doprinose uspostavljanju harmonije duše i tijela.

Aristotel, iako učenik Platona, razvija nešto drugačiji pristup odnosu vaspitanja i vrline. On polazi od empirijskog i teleološkog shvatanja čovjeka, te smatra da se vaspitanje mora posmatrati kao proces sticanja navika (*ethos*). Tako ispravno stečene navike vode ka moralnoj vrlini. Aristotel je smatrao da se vrline ne stiču rođenjem. Vrline se razvijaju postepenim uvježbavanjima i razumnim usmjeravanjem u skladu sa praktičnim umom (*phronesis*). Prema tome, znanje je uslov za vrlinu. „Aristotel sam priznaje da je Sokrat bio djelomično u pravu: u pravu kad je govorio da je razum *sina qua* non vrline, ali u krivu kad je to dvoje poistovjetio“ (Guthrie, 2006: 435). Aristotel je smatrao da djeca ne postaju kreposna tek pukim učenjem pravila, već kroz naviku (*ethos*) i stalnim uvježbavanjem ispravnih postupaka. Moralna vrlina nije urođena, već se stiče dugotrajnim ponavljanjem dobrih djela od najranijeg djetinjstva. On smatra da vaspitanje mora da se provodi kroz užitek i bol, jer ključ vaspitanja je naučiti dijete da osjeća užitek u dobrim stvarima i bol, tj. nelagodu u lošim. Ako dijete od najranijeg doba stekne ispravne emocionalne reakcije, kasnije će lakše moralno postupati po vlastitom nahođenju. Djeca se uče, smatra Aristotel, da je vrlina sredina između dvije krajnosti.³³² Roditelji i učitelji treba da predstavljaju „razumni autoritet“ koji djetetu pomaže da spozna tu mjeru dok ono samo ne razvije vlastiti razum. U takvom procesu učenja, prva faza je navikavanje, kada dijete bezpogovorno slijedi dobre primjere i autoritete. Druga faza je kada odraslo dijete, kroz razum (*logos*) shvata svrhu tih navika i time vrlina postaje dio njegovog karaktera. „Distinkcija između *dunamis* i *energeia* (ili između potencije i akta...) u osnovi je obična distinkcija između biti u stanju da se nešto učini ili da se nešto bude i aktualnog činjenja toga ili bivanja takvim“ (Barnes, 2003: 58).

U oba filozofska sistema, Platona i Aristotela, sistem vaspitanja djece predstavlja ključni put ka postizanju vrline, ali i osnov stabilne, na pravu uređene i time harmonične društvene i državne zajednice lišene svakog oblika nasilja. Ovim učenjima se potvrđuje duboka povezanost filozofije, pedagogije i političke filozofije u antičkoj Grčkoj. Kao i Platon, i Aristotel je smatrao da vaspitanje ne treba da bude samo teorijsko, već prije svega praktično i usmjereno na život u zajednici. Slično Platonu i Aristotel povezuje vaspitanje i obrazovanje sa političkim poretom. On smatra da država mora imati ingerencije i odgovornost da obezbijedi takvo vaspitanje koje će oblikovati vrle građane,

³²⁸ Sofisti su u staroj Grčkoj bili putujući učitelji koji su uz visoke naknade podučavali svoje učenike vještini ubjeđivanja, tj. retorici.

³²⁹ Termin pedagog potiče od starogrčke riječi *paidagogos*. U suštini to je bio rob koji je imao zadatak da dijete vodi od kuće do škole, da mu nosi pribor za školu i da pazi na njegovo ponašanje u javnoj sferi. *Paidagogos* nije bio učitelj.

³³⁰ U Platonovoj Akademiji focus učenja bio je na filozofiji i matematici.

³³¹ U Aristotelovom Likeju focus je bio na izučavanju prirodnih nauka i logike.

³³² U svome djelu *Nikomahova etika*, Aristotel navodi primjer: hrabrost je sredina između kukavičluka i bezglave smjelosti.

koji će jasno znati razlikovati dobro od zla. Prema tome, Platon i Aristotel se slažu u stavu da vaspitanje i obrazovanje predstavlja temelj etičkog života i političkog poretka. Platon i Aristotel dijele zajedničko uvjerenje da se vrlina ne može realizovati u zajednici bez ispravnog obrazovanja. Kod oba filozofa vaspitanje predstavlja sponu između individualne etike i društvenog života, jer se kroz njega oblikuje karakter koji je sposoban da djeluje u skladu sa dobrim. Antička Grčka pruža model u kojem se pedagogija, filozofija (sa naglaskom na etički dio) i politika ne razdvajaju, već čine jedinstvenu cjelinu usmjerenu ka realizaciji vrline kao najvišeg cilja svakoga čovjeka. „Budući da je čovjek biće s logosom (ζῶον λόγον ἔχον), u njega je svagda već unaprijed prisutno neko razumijevanje (predrazumijevanje), i budući da je noetsko biće, ima svagda već unaprijed određen sluh” (Zore, 2006: 90). Platon je smatrao da nasilje nastaje iz neznanja i haotičnosti duše. Kada razum ne vlada strastima, pojedinac postaje sklon agresiji. Zato je vaspitanje od presudnog značaja kao sredstvo u borbi protiv svake vrste nasilja i agresije, posebno kod djece i mladih. Vaspitanje formira karakter od najranijeg djetinjstva, podstiče harmoniju duše kroz muziku, filozofiju, gimnastiku. “Ko hoće pravim putem da ide na taj posao, taj treba da već mlad počne ići za lepim telima ... a posle toga lepotu u dušama ima smatrati dragocenijom od lepote na telu” (Platon, 2002: 62). Krajnji cilj vaspitanja je da svakoga pojedinca osposobi da prepozna Dobro i teži ka istom. Prema tome, ispravno vaspitanje i obrazovanje sprečava sve oblike nasilja jer uspostavlja unutrašnji red. Aristotel je nasilje tumačio kao posledicu loših navika. Smatrao je da nasilno ponašanje nastaje kada emocije nisu usklađene sa razumom. Iz tog razloga vaspitanje treba da od rane životne dobi djeteta razvija samokontrolu, razboritost i vrlinu. Aristotel je bio protivnik represija i sankcija u obrazovnom procesu. Čovjek odgojen u vrlini nikada ne poseže za nasiljem. Platon i Aristotel vaspitanje i obrazovanje posmatraju kao jednu od najbitnijih prevencija nasilja i agresije, posebno kod djece i mladih. Nasilje nije prirodno, nego je posledica nevaspitanja. Kada se kod djece ne razvijaju u skladu sa razumom samokontrola i osjećaj za ono što je dobro, strasti i impulsi lako prelaze u agresivno ponašanje. Po mnogo čemu savremene škole kao sistemi vaspitanja i obrazovanja bi se trebali ugledati na Platonovu teoriju jer škola je primarno mjesto gdje se moralno i etički oblikuje ličnost djeteta. Takođe, primarna porodica nema ništa manju odgovornost u podsticanju razvoja harmonične ličnosti. Prema tome, suština nije samo u prenošenju teorijskih znanja, nego sve treba biti podređeno “zakonu i logosu” (Platon, 2005: 252).

Kada je riječ o Aristotelu on bi današnje nasilje po školama razumijevao kao posledicu loših navika i nedostatka emocionalne pismenosti i samokontrole kod djece. Aristotel je smatrao da se djeca ne rađaju ni dobra ni loša, nego to postaju kroz praksu. Ako škola ne radi na tome da podstiče i razvija navike poput umjerenosti, poštovanja, razboritih reakcija na konflikte, samokontrolu, sprečavanja sukoba i slično, onda u takvim slučajevima nasilje postaje modus ponašanja. Kao i Platon, Aristotel je smatrao da vaspitanje ne smije biti prepušteno slučaju. Ključnu ulogu u tome procesu mora da ima država. Djeca se do sedme godine moraju vaspitavati u porodici, posle toga obrazovanje se nastavlja u školskim ustanovama. Aristotel se zalagao za javni sistem obrazovanja jer je smatrao da su dobri građani temelj stabilne države. „Samo življenje je, čini se, zajedničko i biljkama, dok mi tražimo ono svojstveno samo čovjeku; stoga moramo odstraniti životnu hranidbu i rasteenje. Slijedio bi zatim osjetilni život, ali i on se čini zajedničkim i konju i volu i svakoj životinji. Preostaje djelatni život razumskog dijela“ (Aristotel, 1988a: 1097b, 1098a). Platon se zalagao za obavezno školovanje, selekciju i meritokratiju, jednakost polova i odbacivanje svake vrste nasilja i kažnjavanja. Aristotel je u mnogome slijedio Platona, ali je i zahtijevao da u procesu obrazovanja bude dominantna socijalno-emocionalna komponenta.

Platonova teorija vaspitanja i obrazovanja

Osnovni cilj Platonovog učenja o vaspitanju jeste postizanje onoga što on imenuje kao arête, a to je vrlina. Vrlina je postizanje unutrašnje harmonije duše i sposobnost da se u krajnjem spozna ideja Dobra. „Ako li, dakle, bolja strana duše odnese pobjedu time što oba prijatelja privede urednu životu i filozofiji, tada oni svoj život na zemlji provode u blaženstvu i slozi, vladajući samim sobom i čedni, jer su onaj deo duše u kome je nevaljalstvo pokorili, a oslobodili onaj u kome je vrlina” (Platon, 2002: 107).

Platon se zalagao za strogi državni sistem obrazovanja djece i mladih. Cilj takvog sistema jeste stvaranje pravedne zajednice preko selekcije koja je podrazumijevala obrazovanje svakoga pojedinca prema njegovim prirodnim sposobnostima. Za Platona je obrazovanje i vaspitanje

“okretanje duše prema Dobru”.³³³ Vaspitanje ne podrazumijeva unošenje znanja u “praznu” dušu, nego kako to kaže i sam Platon “okretanje duše” od svijeta privida ka svijetu istine, što je metaforički i prikazano u Alegoriji pećine u njegovom dijalogu *Država*. Platonova teorija vaspitanja temelji se na shvatanju da se duša sastoji iz razumskog, voljnog ili srčanog i požudnog dijela duše. Vaspitanje, tako ima zadatak, da prije svega, uspostavi harmoniju među ovim dijelovima duše. Pri tome, Platon naglašava, da svaki od navedenih dijelova duše mora da dobije odgovarajuću vrstu obrazovanja. On insistira na tome da obrazovanje i vaspitanje ne smije biti privatna stvar roditelja, već obaveza države. Samo na taj način se može postići da svaki građanin služi opštem dobru. Ono što je interesantno napomenuti, kada je riječ o Platonovoj teoriji vaspitanja, jeste da je on bio veoma emancipovan za svoje vrijeme, jer je smatrao da i žene treba na isti način da budu uključene u državni sistem obrazovanja. Iako Platon insistira na rigoroznom državnom sistemu obrazovanja, on ističe da djecu ni na koji način ne treba prisiljavati na učenje. “A tek posvećeni, koji se mnogih stvari nagledao pre, taj, kad opazi bogu slično lice koje lepotu savršeno prikazuje, ili kad vidi koju drugu priliku tela, najpre protгне, pa ga obuzme nekakav strah kao onda; pa gleda to lice i odaje mu poštu kao bogu” (Platon, 2002: 107).

Oblici vaspitanja po Platonu

Platon je predlagao da proces državnog obrazovanja i vaspitanja traje cijeli život, a ne samo određeni period. Smatrao je da prva faza treba početi u ranom djetinjstvu, kada učitelj fokus učenja stavlja na igru i pričanje priča. U drugoj fazi u prvom planu treba biti muzičko obrazovanje, koje obuhvata književnost, muziku i nauku o “vaspitanju duše”. Muzika mora u sebi da obuhvata poeziju, mitove i ritam. Zadatak muzičkog vaspitanja bi bio da oblikuje karakter, kao i osjećanja za Lijepo i Dobro. “Moramo tražiti takve stvaraoce koji će u svojim srećnim sklonostima biti sposobni da izraze lepotu i prirodu onog što ujedno ima i lep oblik i moralnu vrednost” (Platon, 2005: 71) Zatim, tu je i gimnastika koja treba da jača tijelo i razvija hrabrost. Značaj gimastike, smatra Platon, sastoji se još i u tome što se njome uči kako da se disciplinuje duh. Naime, Platon smatra da previše muzike u vaspitanju vodi ka mekoći i nestabilnosti karaktera, a previše gimnastike vodi ka grubosti. Ovdje je obavezna i vojna obuka, gdje se insistira na rigoroznoj fizičkoj pripremi. Treću fazu sistematskog obrazovanja i vaspitanja Platon određuje kao više obrazovanje koje obuhvata mlade ljude. Tada se radi sa odabranim pojedincima koji se pripremaju za buduće vladare. Oni izučavaju matematiku, geometriju, astronomiju i harmoniju. Cilj ove faze jeste da se kod pojedinca razvije apstraktno mišljenje. Četvrta faza obrazovanja i vaspitanja predstavlja, po Platonu, najviši nivo učenja, a to je čista filozofija i traganje za istinom o “ideji Dobra”. Završna faza obrazovanja jeste praktična služba državi, ona je simbolički povratak u “pećinu” (što je metafora za svakodnevni život) radi sticanja praktičnog iskustva u državnim poslovima. Ovakav proces vaspitanja vodi ka tome da kod pojedinca vrlina postane unutrašnja dispozicija, a ne vanjska navika. Ovo je praktična realizacija ideje da je vrlina u svojoj suštini znanje, jer onaj ko poznaje Dobro i djeluje samo u skladu s njim. Za Platona krajnji cilj obrazovanja i vaspitanja jeste postizanje harmonije u duši, tj. naučiti svakog pojedinca da razumom vlada nad strastima, čime se postiže i harmonija u državi. Platon je smatrao da je neznanje uzrok svakoga zla, nasilja i nepravde. Samo pravilno obrazovanje i vaspitanje može čovjeka oblikovati u kreposno biće.

Obrazovanje i društvena dimenzija vrline

Platon obrazovanje (paideia) posmatra kao temelj pravde, jer obrazovanje nije stvar samo ličnog razvoja pojedinca, već primarni instrument države. Za Platona su obrazovanje (paideia) i politika neraskidivo povezani. On smatra da pravedna država nastaje samo ako je obrazovan u vrlini

³³³ „Sokrat je, dakle, bio u pravu kada je mislio da nijedna vrlina ne može da bude bez razboritosti, mada je grešio kada je pretpostavljao da su sve vrline oblici razboritosti“ (Koplston, 1999: 429).

njen vladar. Vaspitanje u vrlini postaje temelj društvene pravednosti i ideje humanosti. Pravedno državno uređenje može opstati samo ako su njegovi građani pravedni.

Najviši stepen obrazovanja u Platonovom sistemu obuhvata matematiku i geometriju, astronomiju i dijalektiku. Platonov sistem obrazovanja posjeduje i političku funkciju. Pravedna država može postojati samo ako njome vladaju oni koji su prošli najviše stepene obrazovanja i dostigli mudrost. Zato Platon smatra da će država biti pravedna samo ukoliko filozofi postanu vladari ili vladari filozofi. Politika kod Platona nije samo vještina uvjeravanja masa (retorika), već nauka o Dobru.³³⁴ Samo oni koji prođu strogi državni obrazovni sistem mogu da učestvuju u upravljanju državom i donošenju zakona, jer njima je obrazovanje otkrilo istinu. Kod Platona je politika zapravo primijenjena pedagogija. On vjeruje da dobri zakoni bi bili nepotrebni ako bi obrazovanje bilo savršeno, jer bi građani sami znali šta je ispravno.

Značaj učenja o vrlini kao temelj ispravnog vaspitanja djece i mladih

U Platonovoj filozofiji sam pojam vrile (arête) zauzima centralno mjesto. Za Platona, vrlina nije puko moralno ponašanje, ona nije ni skup društvenih ustaljenih i dogovorenih navika i obrazaca, već stanje dobro uređene duše što omogućava istinski dobar i pravedan život. Vrline se razvijaju kroz znanje, disciplinu i oblikovanje karaktera. Zato bismo za Platonovu teoriju vaspitanja mogli reći da je bila praktična primjena etičkog ideala. U svojim ranim dijalozima³³⁵ Platon je razmatrao pitanje da li su vrline jedinstvene ili mnogostruke. Iako govori o različitim vrlinama Platon sugerise da sve one imaju zajedničko utemeljenje u spoznaji Dobra. U dijalogu *Država* Platon je razvio cijelu teoriju o vrlinama. On je vrline doveo u vezu sa trodijelnom strukturom duše, te ukazao na bitnost vrlina mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost. Platon naglašava da je pravednost najviša vrlina, jer u sebi objedinjuje sve ostale i kao takva omogućava unutrašnji besprijekorni poredak. Bez spoznaje Dobra nema istinske vrline, jer samo Dobro omogućava ispravno rasuđivanje i mišljenje. Vrlina je ontološki i epistemološki utemeljena, jer vrlina proizilazi iz spoznaje samih struktura stvarnosti. Za Platona vrlina predstavlja uslov za eudaimoniju³³⁶. Samo pravedna i vrlo duša može biti istinski srećna, nezavisno od vanjskih okolnosti. Ovo isto bi, po mišljenju Platona, važilo i za državu. Platonovo shvatanje vrline prevazilazi puko shvatanje moralnosti. Ono kao takvo nas vodi ka spoznaji duboke i trajne povezanosti znanja, duše i ideje Dobra. Vrlina jeste duboka harmonija i razumska orijentacija ka Dobru. Platon je ovim učenjem postavio jedan od temelja etike koja moralnost shvata kao odraz istine i duhovnog poretka svijeta.

Platonovo shvatanje obrazovanja i vaspitanja predstavlja cjelovit sistem u kome se znanje, moral i politika međusobno prožimaju. Vaspitanje je, za Platona, jedan od najvažnijih zadataka države, jer od njega zavisi ne samo sudbina pojedinca, nego pravednost i budućnost cijelog društva. Time Platon postavlja temelje filozofskog promišljanja obrazovanja i vaspitanja koje i danas ostaje predmet ozbiljnih filozofskih, pedagoških, socioloških, političkih, pravnih i drugih teorijskih rasprava.

Nasilje kao posljedica neznanja i nereda u duši

U skladu sa sokratovskom tradicijom i Platon je bio uvjeren da niko ne čini zlo sa svjesnom namjerom. Nasilno ponašanje dolazi od nepoznavanja Dobra, prevlasti požudnog ili srčanog dijela duše nad razumom, odsustva vrline i samokontrole. Platon kaže da kada razumski dio duše ne vlada, u duši nastaje unutrašnji haos koji se s vana ispoljava kao agresija i nasilje. Da bi se ove negativne pojave spriječile potrebna je primjena ispravnih metoda vaspitanje i obrazovanje od najranijeg uzrasta djeteta. Platon smatra da država strogo mora kontrolisati sadržaje obrazovanja (mitove, muziku, poeziju) jer nepravilno vaspitanje kvari karakter građana. Ako se vaspitanje promijeni, mijenjaju se i zakoni što vodi, smatra Platon, u političku nestabilnost ili tiraniju. Zato je pedagogija zapravo

³³⁴ "Mišljenje se, za Platona, ne svodi na bezličnu povezanost istinitih odnosa, nego ono pretpostavlja ličnosti i međulične odnose"(Levinas, 2006: 56).

³³⁵ Ovo se odnosi na Platonove dijaloge *Protagora* i *Menon*.

³³⁶ Eudaimonija znači istinska sreća.

preventivna politika. Cilj državnog obrazovanja i vaspitanja jeste da vrlina postane djetetova “druga priroda” prije nego što postane svjesno razuma. Platon smatra da je dijete suviše mlado da bi moglo razumjeti zašto je nešto dobro ili obratno. Zato Platon želi da dijete to osjeti, jer cilj i jeste da dijete zavoli ono što je Lijepo i Dobro, a da omrzne ono što je ružno i sramotno. Kada u mladosti dospije do razuma, ono će samo lako prepoznavati vrlinu. Pravilno vaspitanje je osnovno sredstvo kojim se država bori protiv svakog vida nasilja, agresije, kao i nepravde. U svome dijalogu *Država* Platon zahtijeva da se pažljivo odaberu mitovi i priče kojima se djeca izlažu, da se izbjegava prikazivanje bogova i junaka kao nasilnih i nemoralnih, kao i da se vodi strogo računa o uravnoteženom razvoju kroz muziku i gimnastiku. Prema tome, cilj vaspitanja jeste formiranje snažne, ali blage duše, to jeste pojedinca koji je hrabar i dostojanstven, a ne surov, nerazuman i slab. Platon je nedvojben u svome stavu da država mora posjedovati silu zakona. Ta sila nikada ne smije biti nasilje u moralnom smislu, nego ona mora biti razumski uređena, usmjerena ka opštem dobru i limitirana zakonima i pravdom. Samovolja i nasilje su simboli tiranije i nepravde. U svome sistemu obrazovanja i vaspitanja Platon je bio izričito protiv fizičkog nasilja i prisile u obrazovanju djece. Smatrao je da svako znanje koje je stečeno pod bilo kojom vrstom prisile ne može trajno da ostane u duši. Samo učenje treba da sliči na igru, jer samo tako učitelj može da otkrije prirodne sklonosti djeteta. Platon je smatrao da nasilje nad djetetom kvari njegovu dušu. Time se zapravo stvara ropski mentalitet, a ne vrlina. Za Platona je svaka vrsta nasilja dokaz odsustva razuma. Zajednički cilj obrazovanja i vaspitanja, sa jedne strane, i politike, s druge strane, jeste da se primjena sile svede na minimum, zamjenjujući je unutrašnjom disciplinom i mudrošću. Platon je duboko vjerovao da svaka ljudska duša po prirodi stvari teži onome što je za nju dobro. Prema tome, niko ne bi želio da sebi nanosi bol i štetu, niti da bude nesrećan. Ali, problem nastaje onda kada pojedinac pogrešno procijeni šta je za njega uistinu dobro. Onaj koji čini bilo koju vrstu nasilja i nepravde čini to jer smatra da će mu to donijeti određene benefite. Platon smatra da je takav čovjek u teškoj zabludi jer ne može da nasluti dugoročnu štetu najviše vlastitoj duši. Onaj koji ima nepravednu i bolesnu dušu je najveća nesreća, koja je gora, smatra Platon, od bilo koje fizičke kazne. Platon smatra da zlo nastaje kada razum izgubi kontrolu, to jeste kada nagoni ili srčanost nadvadaju razumski dio duše. Takav čovjek je rob vlastitih strasti, tj. nije gospodar samoga sebe. On smatra da je zlo bolest duše i da, zapravo, niko ne bira da ima pokvarenu dušu. Takav čovjek ne zaslužuje osude, nego on zaslužuje vaspitanje i liječenje, kako bi se njegova duša vratila na ispravan put, a to je put ka vrlina. Prema tome, da bi čovjek prestao da čini zlo, on mora biti podvrgnut sistematskom državnom procesu vaspitanja i obrazovanja, jer to je jedini lijek protiv nasilja i nepravde. Onaj koji istinski zna šta je Dobro, ne može a da ne postupa u skladu sa tim.

Platon ne bježi ni od ustanove kažnjavanja, jer smatra da kazna nije osveta društva nad pojedincem, nego svojevrzni medicinski tretman za izlječenje bolesne (zle) duše. U dijalogu *Gorgija* Platon kaže da najveća nesreća nije ne učiniti nepravdu, nego učiniti nepravdu i ostati nekažnjen. Platon smatra da onaj ko izbjegne kaznu, zadržava zlo u vlastitoj duši, te kazna služi da počinioca urazumi, a prije svega ima za cilj da mu povрати unutrašnju harmoniju duše koju je narušio čineći nedjela. U dijalogu *Zakoni* Platon govori o tri načina kažnjavanja, a to je popravna kazna – za sve koji su griješili iz neznya ili trenutne slabosti, zastrašivanje – kazna za nepopravljive koja služi kao javna opomena svima drugim da ne bi i oni krenuli istim (pogrešnim) putem i kazna čišćenje države – najteži oblik sankcije koji uključuje progon ili smrtnu kaznu. Platonovo shvatanje kazne je duboko vaspitno jer niko ko je razuman ne bi bježao od kazne, već bi i sam zahtijevao kažnjavanje, jer je to jedini ispravan put koji vodi do istinske sreće.

Platonovo shvatanje nasilja danas bi se moglo povezati sa teorijama koje nasilje tumače kao posljedicu socijalnih i moralnih devijacija, naglaskom na prevenciju preko obrazovanja, idejom da represija bez vaspitanja rađa još veće nasilje, i sl. Prema tome, za samoga Platona nasilje nije prirodno stanje čovjeka, nego signal duhovne i moralne stagnacije i devijacije. Nasilje se javlja uvijek kada razum izgubi vlast nad strastima, a društvo i država zanemare vaspitanje i obrazovanje kao temelj pravednog poretka.

Aristotelovo učenje o vrlini kao putu ka ispravnom vaspitanju

Aristotel u svojoj filozofsko-pedagoškoj teoriji iznosi mišljenje da čovjek posjeduje određenu svrhu (telos). Ta svrha je realizacija dobrog i ispunjenog života (eudaimonia). Moralna vrlina, prema Aristotelu, ne pripada čovjeku a priori, nego se stiče navikom (ethos). Iz ovoga razloga vaspitanje ima

presudnu ulogu u formiranju karaktera čovjeka. Za njega, vaspitanje nije samo intelektualno usmjeravanje duše ka ideji Dobra, nego je ono razvoj karaktera i ispravnih navika kroz praksu i iskustvo. Ovakav proces vodi ka dostizanju života u vrlini (arête) i sreći (eudaimonia). U svojim vaspitno-moralnim učenjima Aristotel naglašava da se vrlina razvija kroz ponavljanje ispravnih postupaka, čime se postepeno oblikuju stabilne moralne dispozicije. U ovome kontekstu, obrazovanje i vaspitanje djece mora biti usmjereno na to kako da se djeluje u skladu sa razumom. Cilj vaspitanja jeste oblikovanje karaktera, to jeste oblikovanje vrlog pojedinca. Takav pojedinac, po mišljenju Aristotela, jeste onaj koja zna kako da djeluje u skladu sa razumom i moralnim principima. „Budući je blaženstvo djelatnost duše prema savršenoj kreposti, valja razvidjeti što je krepost; tako ćemo možda bolje uvidjeti i što je blaženstvo“ (Aristotel, 1988a: 1102a). Ključnu ulogu u pravilnom moralnom rasuđivanju igra praktična mudrost (phronesis), koja omogućava da se u konkretnim situacijama prepozna ispravno djelovanje. Zbog toga Aristotel smatra da vaspitanje ne treba da bude samo teorijsko, već prije svega praktično i usmjereno na život u zajednici.

Moralne i intelektualne vrline

Aristotel je smatrao da cilj vaspitanja i obrazovanja jeste razvijanje moralnih i intelektualnih vrlina. Moralne vrline su navike koje čovjeka usmjeravaju ka osjećajima i strastima. Intelektualne vrline su one koje uče pojedinca sposobnosti rasuđivanja i znanja. U suštini, Aristotel, pod vrlinom misli na sredinu između krajnosti. S tim u vezi, vaspitanje i obrazovanje jeste složen proces kroz koji pojedinac uči da prepoznaje i praktikuje život u vrlini. Da bi se to postiglo Aristotel smatra da mora postojati kombinacija intelektualnog i praktičnog učenja. Tako bi teorijsko obrazovanje obuhvatalo učenje nauka i filozofije, koje vode ka razvoju razuma. Praktično obrazovanje je učenje navika iz iskustva. One oblikuju moral i karakter kroz svakodnevni život. Djeca i mladi stiču navike, dok odrasli kroz praksu i refleksiju nastoje da žive život u vrlini. „Bjelodano je kako nju ne tražimo ni zbog kakve druge potrebe, nego kao što kažemo da je slobodan onaj čovjek koji opstoji poradi sebe, a ne radi koga drugog, tako i za njom težimo kao za jedinom slobodnom među znanostima; jer jedina je ona radi same sebe“ (Aristotel, 1988b: 24-28).

Odgovornost države prema sistemu vaspitanja i obrazovanja

U djelu *Politika* Aristotel je rekao da je država najodgovornija za ispravan sistem vaspitanja i obrazovanja. On smatra da dobro i istinoljubivo društvo vaspitava i obrazuje vrle i odgovorne građane. Za dobro vaspitanje i obrazovanje osim države odgovornost ima i porodica. Nije nimalo lak zadatak učiti dijete da „svaka djelatnost i svako čuvstvo ne dopušta tu srednost; neke od tih stvari već po imenu sadržavaju nevaljalost, kao zloradost, bestidnost, zavist, a među djelatnostima: preljub, tadbina, umorstvo. Sve su te i takve stvari već po imenu u sebi nevaljale, a ne njihovi suvišci ili manjci. Stoga se u odnosu prema njima ne može nikada biti prav, nego se uvijek griješi. Jer tu dobro ili loše ne ovisi od toga počinja li se, npr. preljub s onom osobom s kojom treba, kad treba i kako treba, nego naprosto: počiniti bilo što od toga znači griješiti“ (Aristotel, 1988a: 1107a). Prema tome, porodično vaspitanje mora da podučiti dijete temeljnim moralnim i društvenim pravilima kojih treba da se pridržava. Državno vaspitanje i obrazovanje obuhvata institucije u kojima država putem odabranih učitelja prenosi znanje djeci i mladima, ali ih i uči praktičnom primjenjivanju znanja i vrlina u svakodnevnom životu. Prema tome, kod Aristotela su vaspitanje i etika u tijesnoj vezi. Dobar čovjek se ne rađa, nego to sistematski i postupno postaje kroz dobro vaspitanje. Dobro vaspitanje, smatra Aristotel, jeste temelj stabilne i pravedne države. Za razliku od Platona, Aristotel naglašava važnost tzv. srednjeg puta, iskustva i svakodnevnih prakse. Ovim se postiže da vaspitanje i obrazovanje postaju realističan i primjenjiv proces formiranja karaktera i svjesnog preuzimanja lične i društvene odgovornosti.

Aristotel – nasilje kao nedostatak vrline i mjere

Aristotel je smatrao da se pitanje nasilja ne može do kraja razumjeti ukoliko je odvojeno od vaspitanja, vrlina i razuma. Poput Platona, i Aristotel je bio mišljenja da nasilje nije prirodno stanje čovjeka, nego da je nasilje posljedica loše oblikovanog karaktera, usvojenih pogrešnih navika i odsustva razboritosti. U svome djelu *Nikomahova etika* Aristotel nasilje povezuje sa krajnostima u

ponašanju. On je smatrao da u momentima kada strasti nisu pravilno kontrolisane i usmjerene dolazi do neobuzdanoga gnjeva, impulsivnosti i nepravde prema drugima. Ovakva stanja karaktera lako prelaze u agresivno i nasilničko ponašanje. Prema tome, nasilje i agresija su simbol neumjerenosti i nedostatka razuma u praktičnom djelovanju. Da bi se ovakva i slična stanja predupredila Aristotel smatra da je potrebno pažnju posvetiti vaspitanju jer vrlina se stiče navikom (ethos), a ne pukim usvajanjem teorijskih znanja. Djecu od najranijeg uzrasta treba učiti samokontroli, razvijati im sposobnost razumnog reagovanja na emocije i težiti formiranju stabilnih moralnih navika. Zadatak vaspitanja jeste da se strasti ne potiskuju, već da se usklade sa razumom. Ovako se sprečava da afektivna stanja prerastu u čin nasilja. „Teško je, naime, pronaći sredinu u svemu, kao što sredinu kruga ne može naći svatko, nego samo znalac; tako se i srditi može svatko i lako, a isto i davati i trošiti novac, ali učiniti to pravoj osobi, u pravoj mjeri, u pravo vrijeme, s pravim razlogom i načinom, niti može svako niti je lako; zbog toga je dobro i rijetko i hvaljeno i lijepo“ (Aristotel, 1988a: 1109a).

U djelu *Nikomahova etika* Aristotel ističe da je vaspitanje javna stvar države. Država ima pravo da koristi zakon i prinudu. Kao takvi oni ne predstavljaju nasilje u moralnom smislu ako su u skladu sa pravdom, opštim dobrom i ako su ograničeni zakonom. Aristotel smatra da je svaka, pa i državna, samovoljna upotreba sile simbol lošeg državnog poretka i kao takva samo stvara još veće nasilje. „Stoga mudrost mora biti i umnost i znanost, kao znanost 'koja ima glavu', a tiče se najuzvišenijih stvari“ (Aristotel, 1988a: 1141a). Dobro i pravedno uređena država uvijek nastoji da djeluje preventivno, kroz vaspitanje i obrazovanje građana, a ne represivno. Cilj obrazovanja jeste postići to da „čovjek sredine, koji je iskren, drži se istine i u životu i u riječi te priznaje ono što ima, pa niti uvećava niti umanjuje“ (Aristotel, 1988a: 1127a). Kada je riječ o nasilju Aristotel je razlikovao nanošenja nepravde iz neznanja i nanošenja nepravde iz lošeg karaktera. Po njemu, nasilje najčešće pripada ovoj drugoj kategoriji, to jeste nasilje nastaje kada pojedinac ima pogrešno formirane navike i ne posjeduje razboritost da (pr)ocijeni posljedice vlastitih postupaka. „Zakoni propisuju o svim stvarima, težeći zajedničkom probitku, ili za sve ili za one najbolje ili za moćnike (prema kreposti) ili što god slično; tako da na jedan način pravednim nazivamo sve stvari koje tvore i čuvaju blaženstvo i njegove sastavnine u državnom zajedništvu“ (Aristotel, 1988a: 1129b). Ovo Aristotelovo učenje i danas je aktuelno jer naglašava značaj prevencije nasilja kroz vaspitanje i obrazovanje. Ono u prvi plan stavlja ulogu emocionalne pismenosti i samokontrole, te ukazuje na to da bilo kakve represivne mjere i sankcije bez vaspitanja nisu dugoročno djelotvorne. Suština vaspitanja jeste „ljudsko dobro djelatnost duše prema kreposti, a ako je više kreposti, u skladu s najboljom i najsavršenijom od njih“ (Aristotel, 1988a: 1098a). Za Aristotela nasilje nije čovjekova sudbina, niti prirodna nužnost, već posljedica lošeg vaspitanja i gubitka kontrole i mjere. Ispravan sistem vaspitanja i obrazovanja, koje je utemeljeno na navikama, razumu i vrlini, jeste najbitniji metod koji vodi ka mirnom, pravednom i stabilnom društvu. Na ovaj način Aristotel nam je ostavio u naslijeđe misao da nasilje se najefiksnije suzbija obrazovanjem i vaspitanjem karaktera, a ne bilo kakvom represijom i/ili sankcijom.

Uticaji Platona i Aristotela na savremeno vaspitanje

Platon je u svojoj filozofiji ciljao na obrazovanje djece i mladih koje je usmjereno ka vrlini i etici. Pri tome je zahtijevao da cijeli sistem bude utemeljen na razumu. U savremenom kontekstu to bi se moglo sagledavati kao moguće akcentiranje vaspitanja na moralnoj i etičkoj komponenti. Savremeni školski sistemi sve više počinju da prepoznaju potrebu današnje djece za holističkim pristupom samom procesu učenja, što je u mnogome blisko Platonovom rezonovanju sticanja znanja i odgoja u vrlini. Savremena pedagogija u svoje sisteme uključuje umjetnički, fizički i intelektualni razvoj djeteta i njegove ličnosti. Naglasićemo i značaj individualnog pristupa i prepoznavanja talenata. Platonov ideal je bio vaspitanje i obrazovanje za vladare/filozofe. Ovo se donekle može povezati sa savremenim programima za darovitu djecu i mentorstvom. Aristotel je naglašavao u svojoj pedagoškoj koncepciji razvijanje navika i praktičnog znanja, primjenu iskustva, srednjeg puta i ravnoteže. Savremene pedagoške teorije i prakse to prepoznaju u vidovima praktične nastave i iskustvenog učenja. Primjer za ovo su projekti, ekskurzije, učenje u prirodi, laboratorije, itd. Za razliku od Platona, kod Aristotela je prisutna i potreba za socijalno-emocionalnim učenjem. Na ovaj način se stiče razvijanje samokontrole, hrabrosti i umjerenosti kroz svakodnevne aktivnosti i interakciju sa vršnjacima. Bliskost savremenih pedagoških teorija i praksi sa Aristotelovom ogleda se i u razvijanju svijesti kod djece i mladih o značaju građanske odgovornosti. Oba pomenuta antička filozofa

naglašavaju važnost života u vrlini, što ukazuje na savremenu relevantnost ovih ideja naglašavajući da je sistemsko ulaganje u moralni razvoj djece i mladih najefikasniji način za izgradnju društva bez nasilja. Obojica su saglasni da je obrazovanje više od pukog sticanja znanja, te da je cilj vaspitanja i obrazovanja ispravno formiranje ličnosti i karaktera djeteta, jer rani razvoj moralnih navika kod djece doprinosi dugoročnoj stabilnosti zajednice – vrlina direktno negira impulse koji vode ka nasilju.

Zaključak

Filozofsko razmatranje Platonovog i Aristotelovog shvatanja vaspitanja i obrazovanja djece i mladih pokazuje da je u antičkoj Grčkoj vaspitanje bilo neraskidivo povezano sa etičkim idealom i vrlinom. Platon naglašava teorijsku dimenziju vaspitanja, shvatajući ga kao usmjeravanje duše ka Dobru, dok Aristotel ističe praktični karakter moralnog razvoja ličnosti kroz naviku, razum i umjerenost.

Uprkos razlikama, oba filozofa smatraju da se vrlina ne stiče rođenjem, niti spontano, već se postepeno razvija kroz pravilno vođen proces vaspitanje počevši od najranijeg djetinjstva. Time vaspitanje postaje temelj ne samo lične moralnosti, već i pravednog političkog poretka. Platon i Aristotel su saglasni da je vaspitanje temeljno za postizanje vrline i dobrog života. Platon je postavio temelje u pogledu strukture i svrhe obrazovanja i vaspitanja, a Aristotel nam je ostavio sadržaj i metodu. Platon je smatrao da samo dobro obrazovanje i vaspitanje može iskorijentirati svaku vrstu nasilja, kako onoga među djecom, tako i onoga u društvu. Aristotel nam je pokazao kako se pravilno radi klasifikacija i razvoj karaktera kroz naviku, a sve u svrhu života u skladu sa vrlinom, tj. postizanjem pravednog i srećnog društva bez nasilja.

Naslijeđe antičkogrčke misli o vaspitanju i danas ostaje relevantno, jer ukazuje na trajnu potrebu za obrazovanjem koje ne oblikuje samo znanje, već i karakter, usmjeravajući pojedinca ka odgovornom i vrlom životu. Takođe, bez poznavanja i razumijevanja antičkih modela vaspitanja i obrazovanja, teško da se i u savremenim uslovima može preventivno djelovati na svepristune fenomene nasilja i agresije kod djece i mladih. Platon i Aristotel su bili saglasni u tome da se niko ne rađa ni dobar ni zao, nego da takav kasnije postaje. Takođe, obojica su u svojim filozofijama vaspitanja pokazali da nikakva represija i/ili sankcija ne mogu spriječiti nasilje kao što to može dobar sistem vaspitanja i obrazovanja. Sa aspekta našeg vremena, a razumijevajući ovu dvojicu filozofa u njihovim vaspitnim teorijama, mogli bismo reći da bi se oni složili u tome da se nikada, pa ni danas, nasilje u školama ne može suzbiti samo represivnim metodama, nego da prevencija nasilja i agresije se temelji u dobrom vaspitanju koje u sebi obuhvata razvoj etičkih vrijednosti, učenju empatiji i samokontroli, učenju o emocionalnoj pismenosti, prepoznavanju potreba vlastitih i tuđih, kao i prepoznavanju različitosti i poštovanju istih, te u stvaranju školskog okruženja koje pravilno formira karaktere djece i mladi. Prema tome, posmatrano iz perspektive ove dvojice antičkih filozofa, školsko nasilje, kao i uopšte nasilje kod djece i mladih, ne može i ne smije biti samo pedagoški, nego i filozofski, sociološki, psihološki i politički fenomen.

Literatura:

1. Aristotel (1988a), *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus.
2. Aristotel (1988b), *Metafizika*. Zagreb: Globus.
3. Aristotel (1997), *Ustav atinski*. Beograd: ΠΛΑΤΩ.
4. Aristotel, *Politika*, Zagreb: Globus/Sveučilišna naklada Liber.
5. Barker. E. (1959), *Plato and Aristotle*. New York: Dover Publications, INC.
6. Barnes J. (2003), *Uvod u Aristotelovu metafiziku*, U: Grgić, F., Gregorić P. (2003), *Aristotelova Metafizika: Zbirka rasprava*. Zagreb: KruZak.
7. Bordman. Dž., Griffin. Dž., Mari. O (ured.) (1999), *Oksfordska istorija Grčke i helenističkog sveta*. Beograd: Clio.
8. Cornford F. M. (1966), *Befor and After Socrates*. London: Cambridge University Press.
9. Charless. C.W. Taylor (2005), *From Beginning to Plato I*. London&New York: Routledge.
10. Germino. D. (ed.) (2000), *The Collected Works of Eric Voegelin, Order and History: Plato and Aristotle III*. Columbia and London University of Missouri Press.

11. Guthrie, W. K. C. (2006), *Povijest grčke filozofije*, knjiga III: Sofisti – Sokrat. Zagreb: Naklada Jurčić.
12. Hegel, G.W.F. (1970), *Istorija filozofije I*. Beograd: Kultura, Beograd.
13. Koplston, F. (1999), *Istorija filozofije: Grčka i Rim*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
14. Levinas. E. (2006), *Totalitet i beskonačnost*. Beograd/Zagreb: Jasen/Demetra.
15. Majer. K. (2010), *Nastanak političkog kod Grka*. Beograd: IP Albatros Beograd.
16. Platon (1982), *Dijalozi*. Beograd: Grafos.
17. Platon (2000), *Staat*. Düsseldorf: Artemis & Winkler.
18. Platon (2001), *Pisma*. Beograd: Rad.
19. Platon (2002), *Dela*. Beograd: Dereta.
20. Platon (2004), *Zakoni*. Beograd: Dereta.
21. Platon (2005), *Država*. Beograd: Dereta.
22. Platon (2008), *Gozba*. Beograd: Dereta.
23. Platon (2010), *Fedon*. Zagreb: Naklada Juričić.
24. Vernan. Ž. P. (1990), *Poreklo grčke misli*. Sremski Karlovci& Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića & Dobra vest.
25. Zore, F. (2006), *Početak i smisao metafizičkih pitanja*. Zagreb: Demetra.
26. Zovko, J. (1992), *Platon i filozofijska hermeneutika*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

EDUCATION IN VIRTUE AS PREVENTION OF VIOLENCE IN THE PHILOSOPHIES OF PLATO AND ARISTOTLE

Prof. Dr. Nataša Vilić
Doctor of Philosophy, Full Professor
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka, Republika Srpska/BiH

Abstract: *This paper examines the philosophical and pedagogical concepts of Plato and Aristotle, focusing on education in virtue as the primary mechanism for preventing violence in children and young people. These two philosophers assume that violence in society occurs as a direct consequence of inadequate moral development of the individual. In the first part of the paper, Plato's teaching on the importance of early childhood is analyzed, where through the systematic application of a rigorous system of education in virtue, the child's soul is properly shaped, preventing the development of aggressive impulses. Plato's teaching is based on achieving harmony between reason and instinct, as the only path to a peaceful community. In the second part of the paper, the focus shifts to Aristotle's practical ethics, where education is understood as the process of representing virtues through everyday actions. For Aristotle, virtue is not innate, but is achieved by habit; therefore, early education is crucial for character formation. Plato and Aristotle believe that education and training in the spirit of virtue is the most powerful moral and political tool. Ancient philosophy has provided us with a good foundation for the modern education system, suggesting that the fight against violence must be moved from the sphere of punitive policy to the sphere of education and upbringing.*

Keywords: *virtue, education, paideia, violence*

MLADOLETNIŠKA NOSEČNOST V SLOVENIJI: DEJAVNIKI TVEGANJA, POSLEDICE IN MOŽNOSTI PREVENTIVE

Maja Žibert³³⁷

prof. zgodovine, uni. dipl. soc. kulture
ŠC Kranj, Strokovna gimnazija

Povzetek: Mladoletniška nosečnost predstavlja kompleksen javnozdravstveni, socialni in psihološki izziv, ki kljub upadanju pojavnosti ostaja pomembna tema tako v mednarodnem kot slovenskem prostoru. Svetovna literatura poudarja, da je nosečnost med dekleti, starimi od 10 do 19 let, povezana s povečanim tveganjem za neugodne zdravstvene izide, psihosocialne stiske in dolgoročne posledice za mater in otroka, pri čemer gre za globalno prisoten pojav. Tudi v slovenskem prostoru je mladoletniška nosečnost predmet raziskovanja, pri čemer analize kažejo, da se njen obseg sicer zmanjšuje, vendar je med mladostnicami še vedno prisotna visoka stopnja odločanja za prekinitev nosečnosti ter številni zdravstveni in socialni izzivi, ki zahtevajo celostno obravnavo. Raziskave v Sloveniji in tujini opozarjajo, da k mladoletniški nosečnosti pomembno prispevajo dejavniki, kot so nizka izobraženost, socialno-ekonomske težave, disfunkcionalne družinske razmere, pomanjkljiva spolna vzgoja ter omejen dostop do kontracepcije. Empirične študije poročajo o pogostejši anemiji, prezgodnjih porodih, nizki porodni teži ter večji ranljivosti mladostnic v primerjavi z odraslimi nosečnicami. Kakovostne raziskave, izvedene v Sloveniji, dodatno razkrivajo osebne izkušnje mladostnic, ki nosečnost pogosto doživljajo kot nenadno spremembo življenjske situacije, povezano z negotovostjo, stigmo in omejenimi možnostmi nadaljnega izobraževanja in socialne integracije. Preventivni programi, ki vključujejo izboljšano spolno vzgojo, dostopnost kontracepcije, svetovanje ter podporne mreže, so ključni za zmanjševanje pojavnosti mladoletniških nosečnosti in za krepitev varnih razvojnih poti mladih. Kljub napredku raziskave poudarjajo potrebo po nadaljnjem razvoju interdisciplinarnih pristopov in učinkovitih modelov podpore, ki bi mladostnicam zagotovili ustrezno zdravstveno, psihosocialno in izobraževalno podporo. Mladoletniška nosečnost ostaja pojav, ki od družbe ter strokovne javnosti zahteva premišljene, dolgoročno usmerjene ukrepe.

Ključne besede: mladoletna nosečnost, mladoletne matere, dejavniki tveganja, zdravstvene posledice

UVOD

Mladoletniška nosečnost sodi med pomembna rizična stanja mladostnikov in ima številne dolgoročne posledice tako na individualni kot na družbeni ravni. Obdobje adolescence predstavlja razvojno fazo, v kateri se posamezniki soočajo z intenzivnimi telesnimi, čustvenimi in socialnimi spremembami. Nosečnost v tem obdobju pogosto sovпада z nezaključenim psihosocialnim razvojem, izobraževanjem ter omejenimi ekonomskimi in socialnimi viri, kar pomembno vpliva na življenjske možnosti mladih mater in njihovih otrok (Bevk, 2018; WHO, 2014).

Raziskave kažejo, da so mladoletniške nosečnosti pogostejše prisotne v okoljih z nižjim socialno-ekonomskim statusom, slabšim dostopom do zdravstvenih storitev ter pomanjkljivo spolno vzgojo, kar kaže na socialne in zdravstvene neenakosti (UNICEF, 2019; Eurostat, 2021). Dekleta, ki

³³⁷ maja.zibert@sckr.si

zanosijo v adolescenci, so izpostavljena večjemu tveganju za prekinitev šolanja, socialni izključenosti ter revščini, hkrati pa tudi večjim tveganjem za zaplete v nosečnosti in pri porodu (WHO, 2014; Sedgh idr., 2015).

Poleg zdravstvenih in izobraževalnih posledic ima mladoletniška nosečnost tudi psihosocialen vpliv. Mlade matere se srečujejo s stigmatizacijo, zmanjšano socialno podporo ter povečano stopnjo psihičnih stisk, vključno z anksioznostjo in depresijo (SmithBattle, 2013). Otroci, rojeni mladoletnim materam, imajo večje tveganje za slabše učne dosežke, slabše zdravstveno stanje ter ponavljanje medgeneracijske socialne prikrajšanosti (Maynard & Hoffman, 2008).

Mladoletniška nosečnost tako ostaja pomemben javnozdravstveni in družbeni izziv, ki zahteva kakovostno spolno vzgojo, krepitev socialne podpore ter zmanjševanje družbenih neenakosti (WHO, 2014; Bevk, 2018).

METODOLOGIJA

Metodološki pristop članka temelji na kvalitativni pregledni raziskavi, ki se osredotoča na analizo in primerjavo sekundarnih virov. Za potrebe pisanja članka je bilo uporabljeno sistematično iskanje obstoječih znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, statističnih podatkov ter drugih publikacij, dostopnih prek spletnih podatkovnih baz, uradnih institucij in drugih zanesljivih internetnih virov. Poseben poudarek je bil namenjen primerjavi ugotovitev različnih avtorjev. Takšen pristop je omogočil celovit vpogled v obstoječe raziskave in prispeval k analizi spoznanj brez izvedbe primarne empirične raziskave. Takšna metodologija je bila izbrana z namenom pregleda že objavljenih znanstvenih raziskav in zaradi širše perspektive obravnavanega problema.

RAZPRAVA IN PREDSTAVITEV REZULTATOV

Epidemiološki pregled

V Sloveniji se je v zadnjih desetletjih stopnja mladoletniških nosečnosti znižala, kar je skladno s trendi v večini držav Evropske unije. Upad je povezan z več dejavniki, med katerimi so glavni uvedba in krepitev spolne vzgoje v izobraževalnem sistemu, boljša dostopnost sodobnih kontracepcijskih sredstev ter spremembe v spolnem vedenju mladostnikov, kot sta kasnejši začetek spolne aktivnosti in večja ozaveščenost o tveganjih nezaščitenih spolnih odnosov (Korenčan idr., 2017; WHO, 2014; NIJZ, 2020).

Kljub splošnemu upadu števila rojstev pri mladoletnicah epidemiološki podatki kažejo, da ostaja delež prekinitev nosečnosti med mladostnicami še vedno visok v primerjavi s številom nosečnosti, kar kaže na nezadostno ali neenakomerno dostopnost preventivnih programov ter razlike v socialnih in kulturnih dejavnikih (Korenčan idr., 2017; Sedgh idr., 2015). Prekinitve nosečnosti so pogostejše pri zelo mladih dekletih in pri tistih iz socialno ranljivejših okolij, kar potrjuje povezavo med mladoletniško nosečnostjo in družbenimi neenakostmi (WHO, 2014; UNICEF, 2019).

V primerjavi z evropskim povprečjem Slovenija beleži nizko stopnjo rojstev pri mladoletnicah, vendar so razlike med posameznimi regijami in socialnimi skupinami še vedno prisotne (Eurostat, 2021). Raziskave kažejo, da so pri dekletih z nižjo izobrazbo staršev, slabšimi socialno-ekonomskimi pogoji in omejenim dostopom do zdravstvenih in svetovalnih storitev tveganja za neželjeno nosečnost večja (NIJZ, 2020; SmithBattle, 2013).

Epidemiološki podatki kažejo tudi, da kljub pozitivnim trendom mladoletniška nosečnost ostaja pomembno javnozdravstveno vprašanje. To zahteva stalno spremljanje, nadgrajevanje preventivnih programov ter druge ukrepe, usmerjene v zmanjševanje socialnih neenakosti in krepitev podpore mladim, zlasti v ranljivejših okoljih (WHO, 2014; Eurostat, 2021).

Primerjava mladoletniških nosečnosti (15 do 19 let) v Sloveniji in Evropi

Slovenija se po stopnji mladoletniških rojstev uvršča med države z najnižjo pogostostjo v Evropi, ki je primerljiva s skandinavskimi državami. V primerjavi s povprečjem Evropske unije je stopnja v Sloveniji približno za polovico nižja, kar odraža učinkovitost preventivnih ukrepov, dober dostop do kontracepcije in vključevanje mladostnikov v izobraževalni sistem. Kljub temu podatki kažejo na razmeroma visok delež odločanja za prekinitev nosečnosti, kar pomeni, da mladoletniška nosečnost tudi v Sloveniji ostaja pomembno zdravstveno-socialno vprašanje, zlasti pri ranljivih skupinah mladih (Eurostat, 2025; World Bank, 2024; WHO, 2014; NIJZ, 2020).

Tabela 1: Stopnja rojstev pri mladostnicah (število rojstev na 1.000 deklet, starih 15–19 let)

Država / regija	Stopnja mladoletniških rojstev (na 1.000)	Značilnosti in kontekst
Slovenija	3 do 4	Ena najnižjih stopenj v Evropi. Močan vpliv dostopne kontracepcije, obveznega šolanja in preventivnih programov. Kljub temu relativno visok delež prekinitev nosečnosti.
Povprečje EU	6 do 7	Povprečje zakriva velike razlike med državami. Splošni trend upadanja od leta 2000 dalje.
Severna Evropa	2 do 5	Zelo nizke stopnje, visoka raven spolne vzgoje, mladim prijazne zdravstvene storitve.
Zahodna Evropa	4 do 7	Stabilno nizke stopnje, razvita preventiva in socialna država.
Južna Evropa	5 do 8	Nižje kot vzhod, a višje kot sever. Vpliv kulturnih vzorcev in poznejše spolne vzgoje v preteklosti.
Srednja Evropa	6 do 15	Večje razlike znotraj regije. Pomembni so socialno-ekonomski dejavniki.
Vzhodna Evropa	20 do 40	Najvišje stopnje v Evropi, povezava z revščino, zgodnjimi partnerskimi zvezami in slabšo dostopnostjo preventive.

Vir: Eurostat (2024, 2025); World Bank (2024); World Health Organization (2014, 2023); UNICEF (2019); Statistical Office of the Republic of Slovenia (2024).

Socialni in družinski dejavniki

Socialno-ekonomski status družine predstavlja enega ključnih dejavnikov tveganja za pojav mladoletniške nosečnosti. Mladostnice, ki odrasčajo v socialno deprivilegiranih okoljih, se pogosteje soočajo z omejenim dostopom do ustreznih informacij o spolnem in reproduktivnem zdravju, manjšo možnostjo uporabe kontracepcije ter nižjo ravno podporo s strani staršev in širše skupnosti (Kirby, 2007). Revščina, brezposelnost staršev in nižja izobrazba v družini so dejavniki, ki pomembno prispevajo k povečanju tveganega vedenja mladostnikov (Maynard & Hoffman, 2008).

Pomembno vlogo imajo tudi družinski odnosi in sama struktura družine. Raziskave kažejo, da je tveganje za zgodnjo nosečnost večje pri mladostnicah iz enostarševskih družin, družin z nestabilnimi partnerskimi odnosi ali v okoljih, kjer so prisotni konflikti, nasilje in pomanjkanje

čustvene bližine (SmithBattle, 2013; WHO, 2014). Slabša komunikacija med starši in mladostniki, zlasti na področju spolnosti, pogosto vodi v neustrezno razumevanje tveganj in manj odgovorne odločitve v zvezi s spolnostjo (Kirby, 2007).

Družbeni kapital in razpoložljivost podpornih socialnih mrež imata prav tako pomemben zaščitni učinek. Mladostnice, ki imajo možnost do stabilnih in pozitivno naravnanih odnosov, vzornikov in kakovostne izobrazbe, imajo manjše tveganje za nenačrtovano nosečnost (UNICEF, 2019). Nasprotno pa socialna izključenost in omejene možnosti za osebni ali izobraževalni razvoj povečujejo verjetnost zgodnjega prevzemanja odraslih vlog, vključno z materinstvom (Hoffman & Maynard, 2008).

Socialni in družinski dejavniki vidno oblikujejo življenje mladostnic ter vplivajo na njihove odločitve, vedenje in priložnosti v prihodnosti. Učinkovito preprečevanje mladoletniške nosečnosti zahteva celostne pristope, ki poleg posameznice vključujejo tudi družino, šolo in širše socialno okolje (WHO, 2014; Kirby, 2007).

Vloga šole in izobraževalnega sistema

Šola ima ključno vlogo pri preprečevanju tveganih vedenj mladostnikov, saj predstavlja eno osrednjih okolij njihove socializacije, učenja in osebnostnega razvoja. Preko formalnega in neformalnega izobraževanja ima šola možnost mladim posredovati zanesljive informacije, razvijati kritično mišljenje ter spodbujati odgovorno odločanje na področju spolnega in reproduktivnega zdravja. Kakovostno zasnovana in starosti prilagojena spolna vzgoja, ki presega zgolj biološke vidike spolnosti, pomembno prispeva k zmanjševanju tveganja za neželene nosečnosti (Bevk, 2018; Kirby, 2007).

Pomemben element preventivnega delovanja v šoli je tudi odprta in varna komunikacija. Okolje, v katerem se mladostniki počutijo sprejete, slišane in spoštovane, spodbuja pogovor o občutljivih temah, kot so partnerski odnosi, spolnost, kontracepcija in odgovornost odraslih. Šole, ki spodbujajo dialog ter vključujejo sodelovanje z zdravstvenimi in socialnimi institucijami, ustvarjajo pomemben zaščitni dejavnik pred tveganimi vedenji (WHO, 2014; Bevk, 2018).

Dostop do svetovalnih služb, kot so šolski svetovalni delavci, psihologi in socialni pedagogi, ima ključno vlogo pri mladostnikih, ki se soočajo z osebnimi, družinskimi ali socialnimi stiskami. Svetovalne službe lahko nudijo strokovno pomoč, pripomorejo k zgodnjemu prepoznavanju tveganj ter usmerjanju k ustreznim oblikam pomoči. Mladostniki, ki so deležni podpore šolskega okolja, imajo večje možnosti za nadaljevanje izobraževanja in manjše tveganje za zgodnje starševstvo (SmithBattle, 2013; Maynard & Hoffman, 2008).

Izobraževalni sistem ne sme delovati zgolj kot prenosnik znanja, temveč kot pomemben zaščitni dejavnik, ki lahko z ustreznimi programi, podporo in sodelovanjem z družino ter lokalno skupnostjo pomembno prispeva k zmanjševanju pojavnosti mladoletniških nosečnosti. Celostni preventivni pristopi v šolah predstavljajo temelj dolgoročnih pozitivnih učinkov tako za posameznike kot za družbo v celoti (Bevk, 2018; WHO, 2014).

Zdravstvene posledice

Nosečnost v adolescenci je povezana s povečanim tveganjem za številne zdravstvene zaplete tako pri nosečnici kot pri novorojenčku. Mladostnice so zaradi telesne nezrelosti in še ne zaključenega fizičnega razvoja bolj izpostavljene zapletom, kot so slabokrvnost, hipertenzija, večja možnost okužb ter povečano tveganje za prezgodnji porod (Palancsai-Šiftar, 2003; WHO, 2014). Pogostejša je tudi nizka porodna teža novorojenčka, kar pomembno vpliva na kasnejši telesni in kognitivni razvoj otroka (Korenčan idr., 2017; Sedgh idr., 2015).

Pomemben dejavnik tveganja predstavlja tudi kasnejše vključevanje mladostnic v program zdravstvene oskrbe v času nosečnosti. Noseče mladostnice pogosto pozno obiščejo ginekologa, kar je lahko povezano s strahom, stigmatizacijo, pomanjkanju informacij ali omejenim dostopom do zdravstvenih storitev (Palancsai-Šiftar, 2003; WHO, 2014). Poznejši začetek zdravstvene obravnave zmanjšuje možnosti za pravočasno prepoznavanje in obvladovanje zapletov ter negativno vpliva na izid nosečnosti.

Poleg telesnih zdravstvenih tveganj nosečnost v adolescenci pogosto spremljajo tudi psihične obremenitve. Mladostnice se soočajo s povečanim tveganjem za anksioznost, depresijo in stres, zlasti kadar nosečnost ni načrtovana ali ko naletijo na neodobravanje družine in okolice (SmithBattle, 2013). Psihološka stiska lahko dodatno vpliva na slabše sodelovanje z zdravstveno oskrbo ter zmanjšano skrb za lastno zdravje in zdravje ploda.

Zdravstvene posledice nosečnosti v adolescenci so tako tesno povezane s socialnimi in ekonomskimi okoliščinami mladostnic. Celostna zdravstvena obravnava, ki vključuje zgodnjo nosečniško oskrbo, psihosocialno podporo in sodelovanje različnih strokovnjakov, je ključna za zmanjševanje tveganj in izboljšanje zdravstvenih izidov tako za mlade matere kot za njihove otroke (Korenčan idr., 2017; WHO, 2014).

Psihosocialne posledice

Psihosocialni vidiki mladoletniške nosečnosti so kompleksni in pogosto dolgoročni, saj posegajo na več področij življenja. Nosečnost v adolescenci spremljata stigmatizacija in socialno izključevanje, ki izvirata iz negativnih družbenih stereotipov ter moralnih sodb okolice. Mladostnice so lahko izpostavljene neodobravanju vrstnikov, nerazumevanju v šolskem okolju ter zmanjšani podpori širše skupnosti, kar pomembno vpliva na njihovo samopodobo in občutek pripadnosti (UNICEF, 2017).

Ena najpogostejših posledic mladoletniške nosečnosti je tudi prekinitev ali oteženo nadaljevanje šolanja. Zaradi usklajevanja nosečnosti, materinstva in šolskih obveznosti se mnoge mladostnice soočajo z izpadom iz izobraževalnega sistema, kar dolgoročno omejuje njihove možnosti za zaposlitev in ekonomsko neodvisnost (Maynard & Hoffman, 2008; SmithBattle, 2013). Izobraževalni primanjkljaj lahko vodi v začaran krog socialne prikrajšanosti in odvisnosti od socialne pomoči.

Nosečnost pogosto predstavlja prelomnico v življenjskem poteku mladostnice, saj prezgodaj zahteva prevzemanje odraslih vlog in odgovornosti. To lahko povzroči povečano tveganje za duševne stiske, kot so stres, anksioznost in depresija, zlasti kadar nosečnost ni bila načrtovana ali kadar mladostnica nima ustrezne podpore družine in partnerja (SmithBattle, 2013). Psihične obremenitve lahko dodatno vplivajo na kakovost odnosa z otrokom ter na sposobnost mladostnice, da se učinkovito sooča z izzivi materinstva.

Pomembno vlogo pri blaženju negativnih psihosocialnih posledic imajo podporni sistemi, kot so družina, šola, svetovalne službe in socialne institucije. Raziskave poudarjajo, da lahko zgodnja in celostna psihosocialna podpora bistveno izboljša življenjske izide mladih mater ter zmanjša tveganje za dolgoročno socialno izključenost (UNICEF, 2017; WHO, 2014). Zato je pri obravnavi mladoletniške nosečnosti ključen celosten pristop, ki poleg zdravstvenih vidikov upošteva tudi psihosocialne potrebe mladostnic.

Preventiva in institucionalni odziv

Učinkovito preprečevanje mladoletniške nosečnosti zahteva širši in usklajen pristop različnih družbenih institucij, med katerimi imajo ključno vlogo izobraževalni sistem, zdravstvene ustanove in

socialno varstvo. Posamezni ukrepi imajo omejen učinek, če niso povezani v širšo mrežo preventivnih in podpornih dejavnosti, ki mladim omogočajo dostop do informacij, svetovanja in konkretne pomoči (WHO, 2014; Kirby, 2007).

Izobraževalni sistem ima pomembno vlogo pri zgodnji in sistematični preventivi. Šole predstavljajo prostor, kjer lahko mladostniki pridobijo znanje o spolnem in reproduktivnem zdravju, razvijajo odgovorne vedenjske vzorce ter krepijo veščine odločanja. Preventivni programi so najučinkovitejši, kadar so vsebinsko celostni, starostno prilagojeni ter vključujejo razpravo o odnosih, vrednotah, komunikaciji in odgovornosti, ne zgolj o bioloških vidikih spolnosti (Kirby, 2007; Bevk, 2018).

Zdravstveni sistem ima ključno vlogo pri zagotavljanju dostopne, mladim prijazne zdravstvene obravnave. Svetovalni centri, ginekološke ambulate in preventivni programi, usmerjeni v mladostnike, omogočajo zgodnje informiranje, uporabo kontracepcije ter pravočasno obravnavo tveganj. Pomembna je predvsem odprava administrativnih, finančnih in psiholoških ovir, ki mladim otežujejo dostop do zdravstvenih storitev (WHO, 2014; Sedgh idr., 2015).

Socialno varstvo dopolnjuje preventivne dejavnosti z nudenjem podpore mladostnikom iz socialno nespodbudnih okolij. Centri za socialno delo, mladinski centri in nevladne organizacije lahko s svetovalnim in terenskim delom prispevajo k zmanjševanju socialnih neenakosti, ki pomembno vplivajo na pojav mladostniške nosečnosti. Posebno pozornost je treba nameniti ranljivim skupinam mladih, pri katerih so tveganja večja zaradi revščine, družinskih težav ali socialne izključenosti (UNICEF, 2019; WHO, 2014).

Učinkoviti preventivni programi morajo biti prilagojeni raznolikim potrebam mladih ter temeljiti na medinstitucionalnem sodelovanju in dolgoročnem spremljanju. Le s celostnim institucionalnim odzivom je mogoče doseči trajnejše zmanjševanje mladostniške nosečnosti ter izboljšati zdravstvene, izobraževalne in socialne izzive mladostnikov (Kirby, 2007; WHO, 2014).

Zaključek

Mladostniška nosečnost kljub upadanju ostaja pomemben javnozdravstveni in družbeni izziv, ki zahteva stalno pozornost strokovne in širše javnosti. Čeprav statistični podatki v Sloveniji in v Evropi kažejo pozitiven trend zmanjševanja števila mladostniških nosečnosti, to ne pomeni, da je problem rešen. Pojav mladostniške nosečnosti še vedno razkriva globlje strukturne in socialne neenakosti, ki vplivajo na življenjske možnosti mladostnikov in njihovih družin (Bevk, 2018; UNICEF, 2017). Analiza različnih vidikov mladostniške nosečnosti kaže, da gre za kompleksen pojav, ki presega individualno raven in je tesno povezan s socialno-ekonomskim položajem, družinskimi odnosi, dostopnostjo izobraževanja, zdravstvenimi storitvami ter širšimi kulturnimi in družbenimi normami ter vrednotami. Mladostniška nosečnost pogosto ni zgolj posledica neustreznega informiranja ali tveganega posameznikovega vedenja, temveč rezultat prepleta osebnih, družinskih in družbenih dejavnikov, ki mladostnikom omejujejo možnosti za varno in premišljeno odločanje (UNICEF, 2017; WHO, 2014). Posebno pomembno je poudariti, da ima mladostniška nosečnost dolgoročne posledice tako za mlade matere kot za njihove otroke. Te se odražajo na zdravstvenem, psihosocialnem in izobraževalnem področju ter pogosto vplivajo na nadaljnji življenjski potek posameznice. Prekinitev ali otežen dostop do izobraževanja, povečano tveganje za revščino, socialno izključenost in duševne stiske lahko vodijo v medgeneracijski prenos neenakosti, če niso pravočasno vzpostavljeni ustrezni podporni mehanizmi (Bevk, 2018; Maynard & Hoffman, 2008).

Dolgoročno zmanjševanje tveganj, povezanih z mladostniško nosečnostjo, zato zahteva interdisciplinarne in trajnostne pristope. Ključno vlogo imajo preventivni programi, ki temeljijo na sodelovanju izobraževalnega sistema, zdravstvenih ustanov, socialnega varstva ter lokalne skupnosti. Posebno učinkoviti so programi, ki poleg posredovanja informacij krepijo psihosocialne veščine

mladih, spodbujajo k odgovornim odločitvam ter ustvarjajo okolje, v katerem se mladostniki počutijo varne in sprejete (WHO, 2014; Kirby, 2007).

Pomembno je tudi zmanjšati socialne neenakosti, krepiti stabilne družinske odnose, kakovostno izobraževanje, dostopnost zdravstvenih storitev in močne socialne mreže. Le z vključevanjem ranljivih skupin mladih in z dolgoročnim vlaganjem v preventivo je mogoče doseči trajne pozitivne učinke tako na ravni posameznika kot na ravni celotne družbe (UNICEF, 2017; Bevk, 2018). Obravnava mladoletniške nosečnosti ne sme temeljiti na obsojanju in stigmatizaciji, temveč na razumevanju, podpori in sistemskih rešitvah. Celosten pristop, ki združuje preventivo, zgodnje ukrepanje in podporo mladim materam, predstavlja ključen korak k bolj pravični, vključujoči in zdravi družbi.

Viri in literatura:

- Bevk, L. (2018). Mladostništvo in reproduktivno zdravje. In *Zdravje v Sloveniji 2018*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. <https://nijz.si/publikacije/zdravje-v-sloveniji-2018/>
- Eurostat. (2021). Teenage fertility rate – statistical overview. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics
- Eurostat. (2024). *Fertility rates by age (15–19 years) and country*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/demo_frate/default/table
- Eurostat. (2025). *Fertility statistics – teenage fertility rates in the European Union*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Fertility_statistics
- Kirby, D. (2007). *Emerging answers 2007: Research findings on programs to reduce teen pregnancy and sexually transmitted diseases*. National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy. <https://www.powertodecide.org/sites/default/files/resources/primary-download/emerging-answers.pdf>
- Korenčan, S., Artnik, B., & Lovše, T. (2017). Spolno in reproduktivno zdravje mladostnikov v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo*, 56(3), 184–193. <https://doi.org/10.1515/sjph-2017-0024>
- Maynard, R. A., & Hoffman, S. D. (2008). The costs of adolescent childbearing. In S. D. Hoffman & R. A. Maynard (Eds.), *Kids having kids: Economic costs and social consequences of teen pregnancy* (2nd ed.). Urban Institute Press. https://www.researchgate.net/publication/234721421_Kids_Having_Kids_A_Special_Report_on_the_Costs_of_Adolescent_Childbearing
- Nacionalni inštitut za javno zdravje. (2020). *Zdravje otrok in mladostnikov v Sloveniji*. <https://www.nijz.si>
- Palancsai-Šiftar, D. (2003). Nosečnost in porod pri mladostnicah. *Zdravniški vestnik*, 72(6), 337–342.
- Sedgh, G., Finer, L. B., Bankole, A., Eilers, M. A., & Singh, S. (2015). Adolescent pregnancy, birth, and abortion rates across countries: Levels and recent trends. *Journal of Adolescent Health*, 56(2), 223–230. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.09.007>
- SmithBattle, L. (2013). Reducing the stigmatization of teen mothers. *MCN: The American Journal of Maternal/Child Nursing*, 38(4), 235–241. <https://doi.org/10.1097/NMC.0b013e3182917c5b>
- Statistical Office of the Republic of Slovenia. (2024). *Births by age of mother – international comparisons*. <https://www.stat.si/StatWeb/en/Field/Index/17>
- UNICEF. (2017). *Early motherhood: A global challenge*. <https://www.unicef.org>
- UNICEF. (2019). *Adolescent pregnancy: A review of the evidence*. <https://www.unicef.org>

- World Health Organization. (2014). *Adolescent pregnancy: Issues in adolescent health and development*. Geneva: WHO. <https://www.who.int>
- World Bank. (2024). *Adolescent fertility rate (births per 1,000 women ages 15–19)*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.ADO.TFRT>
- World Health Organization. (2014). *Adolescent pregnancy: Issues in adolescent health and development*. Genova: WHO. <https://www.who.int>
- World Health Organization. (2023). *Adolescent birth rate – European Region*. Global Health Observatory (GHO) Data Repository. <https://apps.who.int/gho/data/node.main.EUROADOFR>

TEENAGE PREGNANCY IN SLOVENIA: RISK FACTORS, CONSEQUENCES AND PREVENTION POSSIBILITIES

Maja Žibert

prof. of history, uni. dipl. soc. culture
ŠC Kranj, Vocational High School

Abstract: *Adolescent pregnancy represents a complex public health, social, and psychological challenge which, despite declining prevalence rates, remains a significant issue both internationally and in the Slovenian context. Global literature emphasizes that pregnancy among girls aged 10 to 19 is associated with increased risks of adverse health outcomes, psychosocial distress, and long term consequences for both the mother and the child, making it a phenomenon present worldwide. In Slovenia, adolescent pregnancy has also been the subject of extensive research. Although its overall incidence has decreased, a relatively high rate of pregnancy termination among adolescents persists, alongside numerous health and social challenges that require comprehensive and coordinated responses. Research conducted in Slovenia and abroad indicates that adolescent pregnancy is strongly influenced by factors such as low educational attainment, socio-economic disadvantage, dysfunctional family environments, inadequate sexual education, and limited access to contraception. Empirical studies report higher rates of anemia, preterm birth, low birth weight, and increased vulnerability among adolescent mothers compared to adult pregnant women. Qualitative studies carried out in Slovenia further highlight the personal experiences of adolescents, who often perceive pregnancy as a sudden and profound life change accompanied by uncertainty, stigma, and restricted opportunities for continued education and social integration. Preventive programs that include improved sexual education, accessible contraception, counseling services, and strong support networks are essential for reducing the incidence of adolescent pregnancy and for promoting safe developmental pathways for young people. Despite existing progress, research underscores the continued need for the development of interdisciplinary approaches and effective support models to ensure adequate health, psychosocial, and educational support for adolescent mothers. Adolescent pregnancy remains a phenomenon that requires thoughtful, long term strategies from both society and the professional community.*

Keywords: *adolescent pregnancy, adolescent mothers, risk factors, health consequences*

НУКЛЕАРНОТО СЕМЕЈСТВО И ДЕЦА ВО РИЗИК

Др Драган Стефановски³³⁸
 СУГС „Орце Николов“ Скопје

Апстракт: Карактерот на современото општество подразбира постојан процес на своевидна транзиција и адаптација, како на поединецот, така и на групите гледано во целина. Со менување на поединецот се менуваат и традиционалните вредности, она што некогаш било незамисливо, сега е реалност. Современото семејство, видно ја менува својата улога, пред се од постојана трка со времето и желбите, работните ангажмани, и креирање на слободното време, при тоа свесно или не, запоставувајќи ја обврската кон своите деца. Така младата личност е во процес на „постојано учење“ како да се однесува во непосредната околина, што е прифатливо, а што не. Тој, учи од семејството, училиштето, медиумите, но учи и од своите врстници. Иаку глобализацијата доведе до брз технолошки развој, истата не го реши проблемот со малолетничката делинквенција. Фокусот на нашето внимание во оваа теоретско-емпириска студија е насочен кон промената на вредносниот систем кај адолесцентот/ средношколецот. Притоа го согледуваме и судирот на вредносните системи на формалното образование и неговиот „антипод“ мрежата на интернет и социјалните мрежи. Компетенцијата во општеството во секоја негова еволутивна форма станува се посилна, а општествено пожелните вредности и таргети се повисоки и понедостижни за дел, од младата популација. Моралниот дефицит кај адолесцентите го анализирам од перспектива на генерал стеин теоријата и теоријата аномија која ја поткрепувам и со емпиријска студија. Воедно се задржувам и на формалното образование во контекст на креирање на моралниот систем кај младиот човек, како и на детектирање на улогата што ја имаат масовни медиуми и групата на врстници, на планот на отфрлање на традиционалните вредности.

Клучни зборови: современо семејство, малолетничка делинквенција, образование, социјални мрежи, медиум

Вовед

Глобалните промени во општеството, битно влијаеа и на самото функционирање на семејството, како од аспект на неговото формирање, така и од улогата на секој негов член. Видливо е дека современото општество придонесува за сè подоцнежено стапување во брак, преферирање на нуклеарно семејство, зголемен број на разводи, и бракови со едно, или без деца. Можеме да кажеме дека се зголемува бројот на лица кои живеат во вонбрачни заедници, особено во урбаните средини. Немањето на економски можности за самостојно живеење особено на просторот на поранешната држава, како и во Р. Македонија е главниот фактор на многучлени семејства особено во руралните и помалку развиени средини. Истото само по себе

³³⁸ draganstefanovski@hotmail.com

доведува до различно гледање на појавите во современото општество, односот кон глобалните промени сврзани со економско-технолошкиот развој, односот кон медиумите како и глобалната политика. Сето наведено придонесе и за градење на нови гледишта за улогата на слободното време и негово правилно користење, имајќи во вид дека истото често се користи за асоцијално и девијантно однесување. Ваквото однесување се детектира како кај секоја економска група така и кај млади со различно ниво на образование. Во овој контекст младите се импулсивни, а во својата акција наоѓаат вид на економска и емоционална сатисфакција. Сите овие размисли се опфатени и со емпириско истражување реализирано во градот Скопје во периодот февруар-март 2026 година на примерок од 200 испитаници, со кое сакаме да ги потврдиме нашите размисли.

Улогата на нуклеарното семејство во постмодерното општество

Кога говориме за семејството, веднаш ќе ја спомнам дефиницијата што ја дава Гиденес. Имено „семејство е група на лица директно поврзани преку роднински врски, возрасните членови ја преземаат одговорноста за грижа на децата“ (Giddens, 2006:206). Видливо е дека феминистичките движења во светот доведоа до релативно порамнување помеѓу половите. Иако изедначувањето на мажите и жените во јавната сфера доведува до помала асиметрија во приходите, со што жената/мајка значително придонесува во семејниот буџет, улогата на мажот како хранител и глава во семејството сеуште останува иста. Одредени промени се видливи во „новата улога“ на мажот во преземањето на дел од обврските кои во минатото биле својствени за жената-мајка. Низа ендегени и егзогени фактори често доведуваат до извесна дисфункционалност во семејствата која разбирливо се одразува и на најмладите членови во семејството. Брзите глобални промени, урбанизацијата и миграциите, прифаќањето на вредности од западно развиени општества, се клучните фактори кои доведуваат до промени во традиционалните семејства. Сегалан, говорејќи за Диркем и неговите размисли за семејството вели: „Денешното семејство не изгледа ни повеќе ни помалку совршено во однос на некогашното: тоа е поинакво затоа што и околностите се поинакви. Модерното „нуклеарно семејство“ не е во состојба да ги разреши проблемите на општествена интеграција, која била негова опсесија. Модерните семејни врски не се засноваат на наследство. Она што поврзува генерации се афективното чувство и право на избор кои се многу помалку цврсти“ (Segalan, 2009 :29).

Процесот на глобализација, што доведе до брз економски развој, и промени во секоја општествена сфера, се рефлектира и во основната алка во семејството. Тоа е особено видливо во односот маж/жена; родител/ дете, губењето на улогата авторитет на најстариот член во семејството, како и намалување на интензитетот на меѓусебна комуникација. Истото често се заменува со комуникација со лица од виртуелниот свет кој имаат предмет на ист интерес.

Семејството како основна алка во општеството дава сигурност и доверба, гради способност и вештина во комуникација на секој нејзин член, а со тоа дава и свој придонес на општеството во кое живее. „Семејството претставува систем во кој се одигруваат процеси кои треба да овозможат остварување на потребите за раст и развој на секој член а особено децата во склад со неговите природни потенцијали. Нај елементарните обележја на функционалноста на семејство се: јасните граници, јасната комуникација, како и јасно поставените родителски цели“ (Saveski, 2015: 61).

За процесот на воспитување во образованието

Процесот на воспитување претставува планска и системска дејност, која има за цел оформување на личноста и успешно вградување во алката на општественото живеење. Низ процесот на образование и воспитување се воспоставува постојана поврзаност помеѓу поединецот со општеството, минатото со сегашноста, и сегашноста со иднината. Промените предизвикани од глобализацијата доведуваат и до промени не само во образовниот туку и во воспитниот процес. Човекот со своето размислување, креирање и однесување ја слика картата на иднината. Заедничко за сите временски периоди е континуируваниот опстанок на феноменот воспитување, но различни се само методите на нивното манифестирање.

Кризата во општеството, доведува и до криза во семејството, која се одразува и на најмладите членови. „Токму расцепот создава кај децата и младите ерозија на морал, дезориентација на ставови и несоодветно однесување кои поприма својство на вирус“ и се шири, лесно создавајќи криминогена инфицирана личност“ (Macanović, 2015:48).

Поагајќи од наведеното разбирливо е што младите најлесно ги прифаќаат за свои вредности, и стил на комуникација, токму своите врсници, но и социјалните мрежи и електронски медиуми, со кои се преплавени. Но зошто истото го прават? Најчесто поради „стравот“ да не бидат отфрлени и маргинализирани, момент од кој најмногу се погодени. Младите сè помалку се осврнуваат на авторитетот во семејството, што води кон отстапување, девијантност и деструктивност во семејството манифестирано во најразлични форми на семејно насилство, но и вон него во девијантно и криминогено однесување во училиштата и јавниот простор.. Секогаш треба да се има во вид дека стекнатото воспитување во семејството и образовниот процес се клучни алки кои младата личност ја прават компетентна за интеракција не само со своите врсници туку и со возрасните, притоа воспитувајќи чувство на емпатија, но и градење на свест за последиците од евентуалното свое непромислено однесување.. Училиштето е општествена институција, подложна на општествени влијанија, но и на општествена контрола. За својата работа школата е одговорна, покрај општеството и родителите. Училиштето во реализација на своите функции остварува соработка со поголем број на општествени институции. Сепак најзначајна е соработката со семејството“(Mikanović & Jevtić, 2015,130).

Низ ваквата комуникација младата личност најчесто правилно ја согледува другоста-различноста, без да создаде чувство на маргиналаност и градење на стереотипи. Низ интеракцијата со врсниците се манифестира однесување како и зашто треба да соработуваат, да разменуваат искуства и да си помагаат едни на други. Од друга страна во образовниот и воспитен процес треба да се има соодветна програма и организација кон условно „отфрлените“ ученици, знаејќи дека истите не треба да се препуштат на „судбината на улицата“, дека им треба соодветна помош и вклучување во програми осмислени за градење на позитивните социјални интеркултурални односи, и успешно вклучување во процес на правилно користење на слободното време. Мачановиќ со право вели дека „школото не смее да биде единствена установа или фактор кој треба да влијае на социјализација на детето но секако тоа мора да ја менува својата функција и се повеќе да се подготвуваат децата за живот (Macanović, 2015:60).

Битно е да се избегне „судбината на социјална изолираност“ на секој млад човек. Истите цели ги остварува преку училишната програма, начинот на изведување на наставата како и самата организација на живот во училиштето. Улогата на наставниот и воспитен кадар е да го трасира патот на ученикот кој води кон самостојно решавање на било каков проблем, избегнување на

механичкото учење, прифаќање на учениците и кога доживуваат неуспех, и се соочуваат со емоционална нестабилност агресивност или повлекување. Во училиштето детето за прв пат се соочува со групна дисциплина и општествен авторитет.

За слободното време и улогата на образованието

За улогата на слободно време, се осврнуваме повеќе од социолошки отколку од криминолошкиот аспект, иаку и двете науки поаѓаат од слични моменти. Слободното време е појава која за индивидуата може да буди моменти на задоволство, но и момент на критика видена низ девијантноста и деликвентноста. „Глобализацијата ги принудува луѓето да прифаќаат начини, модели на однесување што доаѓаат од други средини и култури“ (Ацески, 2013:350). Тоа се однесува во сферата на работа, семејството, образованието, дури и во начинот на организирање и планирање на слободното време.

Во суштина поединецот е тој, клучниот што одлучува како и каде ќе го организира и користи слободното време. Поединецот искусно се оспособува за самостојно организирање на истото. Различни активности во користењето на слободното време доведуваат до создавање средина во која децата и младите креираат односи што придонесуваат за социјален развој на личноста. Оттука посебно е важно творечкото користење на слободното време, бидејќи позитивно се одразува на градење на идентитет на секоја индивидуа. Несоодветното користење на слободно време разбирливо доведува до девијантно однесување кое се одразува во нарушување на ЈРМ, дрско однесување при комуникација како со врстници, така и со возрасни и слично. Педагозите со полно право укажуваат на поврзаноста на количината на слободно време и форма на асоцијално однесување. Во овој контекст ќе го цитирам Хорват кој вели: „колку е адолесцентот постар, деликвентното однесување постанува стил на живот и создава чувство на општествена важност, а во деликвентското дело гледа „херојско дело и авантура“ (Horvat, 2008:77 во Macanovic, 2015:49).

Квалитетот на слободното време одреден е од животниот стил на поединецот. Со оглед на тоа дека слободното време е поврзано со слобода на изборот и мотивацијата, тоа секогаш произведува делување кое може да биде прифатливо или неприфатливо.

Анализа на емпириски податоци

За креирањето на реална перцепција во контекст на современо семејство и вредносниот систем на адолесцентите/средношколците во постмодерното општество, во периодот февруари-март 2026 година на територијата на град Скопје реализирано е емпириско истражување со примерок од 200 испитаници. Анализата е своевиден структурално функционален систем составен од три сегменти: анализа на сет од добиени податоци за формалното образование и неговата улога за вредносниот систем, улогата на интернет и улогата на семејството при формирањето на вредносниот систем на децата. Формалното образование претставува круцијален сегмент од општеството па со него ќе ја започнам и анализата на добиените податоци.

Табела 1. Вредносниот систем на формалното образование остварува се помал импакт врз вредносниот систем на адолесцентот/средношколецот.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	75	37.5	37.5	37.5
	Се согласувам	61	30.5	30.5	68.0
	Немам миселење	15	7.5	7.5	75.5
	Не сесогласувам	27	13.5	13.5	89.0
	Воопшто не се согласувам	22	11.0	11.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Генезата на кризата на вредносниот систем меѓу адолесцентите/средношколците ја согледуваме преку два сегменти, едниот е формалното образование а вториот семејството. Формалното образование за жал остварува се помало влијание при градењето на вредносниот систем. Од анкетираниите, 37.5% целосно се согласуваат со ставот, 30.5% се согласуваат, 13.5% не се согласуваат со ставот и 11% воопшто не се согласуваат додека 7.5% немаат мислење.

Табела 2 Современите масовни медиуми се главниот агенс кој влијае при формирањето на вредносниот систем кај младиот човек.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	69	34.5	34.5	34.5
	Се согласувам	97	48.5	48.5	83.0
	Немам миселење	23	11.5	11.5	94.5
	Не сесогласувам	11	5.5	5.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Општествената трансформација иницирана од вредносниот систем на процесот на глобализација остварува влијание во секој сегмент на општеството. Мнозинството од анкетираниите 48.5% се согласуваат со ставот, 34.5 % целосно се согласуваат 11.5 % немаат мислење, додека 5.5% не се согласуваат со наведениот став. Вториот сегмент од сетот на прашња поврзан е со современите интернет медиуми и нивното влијание врз младата популација.

Табела 3 Социјалните мрежи и ју-туб канали битно влијаат на отфрлање на традиционалните, а прифаќање на нови неидентитетски вредности.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	89	44.5	44.5	44.5
	Се согласувам	70	35.0	35.0	79.5
	Немам миселење	18	9.0	9.0	88.5
	Не сесогласувам	23	11.5	11.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор:емпириско истражување

Користењето на современите интернет медиуми претставува соочување со често непроверени содржини од различен карактер. Интернет просторот прерасна во локација каде секој стана свој медиумски уредник. Во интернет просторот се споделуваат содржини кои често отстапуваат

од традиционалните семејни вредности, простор во кој на адолесцентите им е понуден нов сет на вредности блиски до напуштање на концептот на идентитет. Резултатите покажуваат дека 44.5% целосно се согласуваат со ставот, 35.0% се согласуваат, 11.5% не се согласуваат а 9.0% немаат мислење по ставот.

Табела 4 Губењето на пожелните семејни вредности помеѓу адолесцентите е се почест случај во постмодерната.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	80	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	57	28.5	28.5	68.5
	Немам мислење	7	3.5	3.5	72.0
	Не сесогласувам	44	22.0	22.0	94.0
	Воопшто не се согласувам	12	6.0	6.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор:емпириско истражување

Чест проблем помеѓу адолесцентите е исчезнување на семејните вредности. Односно позитивниот вредносен систем кој децата преку нивната социјализација го превземаат од своите родители. Младиот човек адолесцент се соочува со криза на вредности. Од анализата се гледа дека целосно се согласуваат со ставот 40%, 28.5% се согласуваат, 22% не се согласуваат, 6% воопшто не се согласуваат додека 3.5% немаат мислење по ставот.

Кризата на системот на моралните вредности кај младиот човек ја забележуваме во секоја општествена сфера. Од начинот на нивното однесување во рамки на семејството, преку нивното однесување во училиштето како и начинот на комуницирање на социјалните мрежи видливо е одсуство на морални вредности кај младите.

Табела 5 Напуштањето на традиционалните семејни вредности носат појава на зголемено девијантно однесување кај маладите луѓе.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	99	49.5	49.5	49.5
	Се согласувам	36	18.0	18.0	67.5
	Немам мислење	18	9.0	9.0	76.5
	Не сесогласувам	15	7.5	7.5	84.0
	Воопшто не се согласувам	32	16.0	16.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Родителите на своите деца во функционалните семејства им пренесуваат позитивни општествени вредности и им го посочуваат конформистичкиот начин на постигнување на општествените цели. Отсатувањето од овој вредносен систем кај дел од младата популација придонесува за појава на девијантно однесување. По наведениот став, 49.5% целосно се согласуваат,18% се согласуваат ,16% воопшто не се согласуваат 7.5% не се согласуваат односно не размислуваат во овој контекст а 9% немаат мислење по ставот.

Табела 6 Генерацискиот јаз во вредносниот систем во рамките на семејството се се поизразени.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	53	26.5	26.5	26.5
	Се согласувам	84	42.0	42.0	68.5
	Немам мислење	20	10.0	10.0	78.5
	Не сесогласувам	31	15.5	15.5	94.0
	Воопшто не се согласувам	12	6.0	6.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Судирот на системот на вредности кој го поседуваат родителите со тој на децата ја иницира појавата на генерациски јаз во постмодерното општество. Особено тоа се однесува за повеќечлени и повеќегенерациски семејства. Современиот начин на живот е несфатлив и неприфатлив за постарите генерации, и лица со патријалхални сфаќања, поради што и доведува до јаз и недоразбирање меѓу членовите во семејството. Резултатите покажуваат дека 42 % се согласуваат, со ставот, 26.5% целосно се согласуваат, 15.5% не се согласуваат, 6 % воопшто не се согласуваат додека 10% од анкетирните немаат мислење.

Процесот на губење на традиционалните семејни вредности или нивно не усвојување од страна на децата во текот на процесот на социјализација го иницира процесот на аномалија кај овие млади индивидуи односно нивно неконформистичко однесување при постигнување на општествено прифатливи цели. Напуштањето на традиционалните семејни вредности често доведува до девијантно однесување кај младите во рамките на семејството, но и надвор од него.

Табела 7 Менувањето на улогата на членови во семејство доведува до различни форми на семејно насилство и фемицид.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	68	34.0	34.0	34.0
	Се согласувам	77	38.5	38.5	72.5
	Немам мислење	12	6.0	6.0	78.5
	Не сесогласувам	12	6.0	6.0	84.5
	Воопшто не се согласувам	31	15.5	15.5	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Дополнително асцелерираните економски вредности „наметнати“ како пожелни и неможност секој поединец да ги постигне на легитимен начин креира незадоволство кај дел од населението чија кулминација се манифестира во судар на интереси и ега како во семејството така и во општеството во целост. Мнозинството од анкетираниите, поточно 38.5% се сложуваат а 34 % целосно се сложуваат со ставот, воопшто не се сложуваат 15.5% додека 6% не се согласуваат односно немаат изградено став 6% од анкетираниите.

Табела 8 Несоодветно користење на слободното време кај група на вршници влијае на ширење на супкултури (контракултури) кои се во спротивност на општествените вредности.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	82	41.0	41.0	41.0
	Се согласувам	55	27.5	27.5	68.5
	Не сесогласувам	51	25.5	25.5	94.0
	Воопшто не се согласувам	12	6.0	6.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Адолесцентите се соочуваат мошне често и во текот на учебната година со значен временски период кој не е исполнет со активности од страна на формалното образование односно слободното време. 41% целосно се согласува со ставот, 27.5% се согласува со ставот односно размислува во контекст дека несоодветното користење на слободното време влијае на ширење на супкултура односно контракултури кои се во спротивност на општествените вредности. Вака не размислуваат 25.5% од анкетирните кои не се согласуваат со овој став и 6% кои воопшто не се согласуваат со истите.

Табела 9 Недоволното внимание на родителите кон децата во семејството, е фактор кој придонесува за појава на деструктивност, во системот на индивидуална и групна комуникација.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно сесогласувам	63	31.5	31.5	31.5
	Се согласувам	69	34.5	34.5	66.0
	Не сесогласувам	36	18.0	18.0	84.0
	Воопшто не се согласувам	32	16.0	16.0	100.0
	Total	200	100.0	100.0	

Извор :Емпириско истражување.

Недоволното родителско внимание кон децата во рамки на семејството е фактор кој влијае на појавата на исчезнување на општествените норми и вредности а со тоа и појава на деструктивност при комуникацијата како на социјалните мрежи така и во реалната комуникација. Во овој контекст, најголем дел од анкетирните поточно 34.5% се согласуваат со ставот, 31.5% целосно се согласуваат со истиот, немаат став 18% додека 16% воопшто не се согласуваат .

Занемарувањето на вредносниот систем на семејството во постмодерното македонско општество од страна на адолесцентите не познава етничка, конфесионална или слоева припадност. Од спроведеното истражување евидентно е губењето на примарната улога на современото/нуклеарното семејство како и на формалното образование при креирањето на вредносниот систем на адолесцентите.

Заклучок

Теоретско-емпириската студија креира реална перцепција за современото/нуклеарното семејство и неговата улога при градењето на вредносниот систем на адолесцентите/средношколците во македонското општество. Процесот на губење на традиционалните семејни вредности или нивно не усвојување од страна на децата во текот на процесот на социјализација го иницира процесот на аномија кај овие млади индивидуи односно нивно неконформистичко однесување при постигнување на општествено прифатливите цели. Намаленото влијание на

формалното образование при креирањето на вредносниот систем кај истите влијае на појавата девијантното однесување манифестирана низ лепеза од активности со кој се нарушува јавниот ред и мир, однесувања кои се неприфатливи за пошироката јавност од аспект на обичајните, морални и со закон пропишани норми. Недоволното родителско внимание кон децата во рамките на семејството е клучен фактор кој влијае на појавата на исчезнување на општествените норми и вредности а со тоа и појава на деструктивност при воспоставување на комуникација како на социјалните мрежи така и во нормалната комуникација во секојдневието.

Користена литература:

1. Ацески, И. (2013). Социологија. Филозофски Факултет-Скопје: Скопје.
2. Giddens, A. (2006). Sociology. Polity Press: Cambridge UK.
3. Macanović, N. (2016). Maloletnička delikvencija. Evropski defendologija centar: Banja Luka.
4. Macanović, N. (2015). Pedagoške aktuelnosti. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci: Banja Luka.
5. Macanović, N. (2015). Kontrolisana sloboda. Udruženje penologa religije: Banja Luka.
6. Mikanović, R & Jevtić, B. (2015). Pedagogija. GrafoMark-Laktaši: Banja Luka.
7. Savevski, Z. (2015). Porodični obrasci koji utiču na podsticanje i sputavanje kreativnosti kod dece. U Zbornik radova Međunarodna konferencija Uticaj porodice na formiranje kreativne ličnosti. FFUNS: Novi Sad.
8. Segalan, M. (2009) Sociologija porodice, Cliob Beograd.
9. Taner, Dž. (2009). Sociologija. Mediteran publishing: Novi Sad.
10. Томсон, В & Бинам, Ц. (2014). Малолетничка деликвенција-Социолошки пристап. Скопје: Ламина.

NUCLEAR FAMILY AND CHILDREN AT RISK

Ph.D Dragan Stefanovski
High school „Orce Nikolov“ – Skopje

Abstract: *The nature of modern society implies a constant process of transition and adaptation, considering both the individual and the groups as a whole. As the individual changes, traditional values also change; what was once unthinkable is now a reality. The modern family is visibly changing its role, primarily due to the constant race against time and desires, work commitments, followed by the intention of creating leisure time, while consciously or unconsciously neglecting the obligation to their children. Thus, the young person is in a process of "constant learning" how to behave in the immediate environment, what is acceptable and what is not. He learns from his family, school, the media, but also from his peers. Although globalization has led to rapid technological development, it has not solved the problem of juvenile delinquency. In this theoretical-empirical study we are focusing our intention towards the change in the value system of the adolescent/high school student. Simultaneously we are analyzing the clash of the value systems of formal education and its "antipode" the internet and social networks. Competence in society, in every evolutionary form, is becoming stronger, the socially desirable values and targets are higher and more unattainable for a portion of the young population especially children at risk. We analyze the moral deficit in adolescents from the perspective of the Strain theory and the Anomie theory, which is also elaborated with an empirical study. I also dwell on formal education in the context of creating a moral system in a young person, as well as detecting the role played by mass media and peer groups in the rejection of traditional values.*

Keywords: *nuclear family, juvenile delinquency, education, social networks, media.*

DRUG ABUSE IN PRISONS AS A SECURITY RISK: CHALLENGES OF CONTROL AND PREVENTION

*Associate professor Edhem Tači³³⁹
Victoria International University, Mostar*

Abstract: *Drug use, mental health problems and blood-borne viral infections (including HIV/AIDS and viral hepatitis) are serious health problems in prison populations across the criminal justice system. This makes the prison environment an important base for the provision of effective rehabilitation services related to addictions, in order to reduce the harm that drug use has on health, security in prison, and the community at large (through increased recidivism and infections after release). A large number of people entering the criminal justice system and prison have a history of drug use and injection. Many of these people continue to use drugs while in prison. The prison environment can have a positive impact on some drug users, helping them to stop or reduce their drug use, but for others, prison will be an environment in which they will shift to more harmful patterns of drug use. This paper aims to objectively present this penal and health problem in the prison population, but also to address the complex problem of drug abuse in prisons.*

Key words: *drugs, prisons, prisoners, rehabilitation, prison security*

Introduction

Drug abuse in prison is one of the greatest challenges facing the criminal justice system today. Drug abuse is widespread and contributes to violence and crime within prisons, which undermines security and the ability of authorities and prison staff to implement effective regimes. We will not be able to improve security, prevent recidivism and tackle serious and organised crime without reducing drug abuse in prisons. This is a complex, multifaceted problem with no simple answer – it requires coordinated efforts to restrict the supply of drugs both inside and outside prisons, encourage people to live lives free from drug abuse, engage in positive and productive activities and support those who need treatment. A whole-of-system approach to addressing the problem, working across government, national, regional and local levels, is therefore essential (Fazel, 2017).

Up to 50% of people in prison use or inject drugs. In prison, unsafe drug injection is a major risk factor for the transmission of blood-borne infections, such as HIV and hepatitis C. The prevalence of shared needles and syringes has been documented to be very high among people who inject drugs in prisons. The emergence of hepatitis C among prisoners is a major public health problem. The global response to hepatitis C in prison settings has been limited, with few countries implementing the necessary preventive interventions or providing treatment for people with hepatitis C in prison. Greater attention is urgently needed to hepatitis C prevention, diagnosis and effective treatment provision in the detained population (UNDOC, 2017). The scale of the drug abuse problem in prisons has become a growing challenge in recent years. Between 2012/13 and 2017/18, positive test rates for

³³⁹ edotaci@gmail.com

‘traditional’ drugs in prisons rose by 50%, and drug use in prisons is now widespread, particularly in male local and category C prisons. The emergence of psychoactive substances such as synthetic cannabinoids has exacerbated the problem, as they are often used in combination with other drugs, while we remain aware of the problems with the diversion and misuse of prescription drugs (HM Prison and Probation Service, 2018).

Ways to address the complex problem of drug abuse in prisons

Research and statistics show us that prisons with the highest rates of positive drug tests are actually the least stable prisons. Drug abuse contributes to a cycle of addiction, crime and violence, leading to an unstable regime. The debt that arises from the acquisition, distribution and use of drugs is also a significant cause of violence, intimidation, physical conflict and self-harm throughout prisons, endangering both staff and other prisoners. Accordingly, to address drug abuse, we need to change all elements of this cycle, enabling prisoners to engage positively in rehabilitation, in a peaceful and safe environment. Reducing drug abuse is crucial to the safety of our prisons and the rehabilitation of prisoners. Addressing the complex problem of drug abuse in prisons involves: limiting the supply of drugs - by improving security, building intelligence and targeting criminal networks that aim to bring drugs into prison. We also need to reduce the demand for drugs in prison by developing more meaningful regimes, providing more constructive ways for prisoners to spend their time and ensuring that prisoners are given incentives to make the right choices. Close cooperation with the health and justice systems is essential to ensure that prisoners have adequate support and resources to overcome their addiction (Ministry of Justice, 2016).

The three objectives of the fight against drug abuse are: limiting supply, reducing demand and building recovery. The overall aim is to reduce drug abuse in prisons, which will increase safety for both staff and prisoners, and to contribute to prisons being places of opportunity for change for prisoners. The priorities are to reduce activities that cause serious harm, enable prisoners to live law-abiding lives and support them to overcome addiction. This requires commitment at national, regional and local levels; therefore, all prisons should implement their own Drug Strategy, tailored to their specific needs and challenges (EMCDDA, 2011).

To achieve these goals, we focus on five areas that influence the level of drug misuse in prisons.

- People – that prisons are adequately staffed, with the right skills, knowledge and support for prisoners
- Procedural – that prison processes are clear, fair and efficient
- Physical – that prison conditions are safe, clean, decent and promote well-being and recovery
- Population – that prisoners have positive relationships with each other, with staff and engage in constructive activities
- Partnership – that all organisations that contribute to achieving our goals work together and effectively (Home Office, 2017).

The availability of drugs in prisons poses a threat to security, hinders recovery for prisoners with drug misuse problems and leads others to develop addiction while in prison. Drugs enter prisons in a variety of ways, including entering through the front gate, being smuggled over walls, fences, entering through visits, post and deliveries. Many cases involve collusion using illicit mobile phones, particularly as phones have become smaller and harder to detect with traditional scanning tools. To address this, continuous improvement is needed across all barriers to the supply of drugs, including technology and processes to minimise the opportunities for drugs to be smuggled in. Often, the smuggling of drugs into prisons forms part of a complex illegal economy, partly run by sophisticated and organised crime groups. Identifying those at the centre of this organised crime is therefore crucial, as is tracing any drugs that enter prisons. In 2017/18, the number of incidents where drugs were found

in prisons across the UK increased from 10,666 to 13,119; an increase of 23%. The quantity of drugs found reflects not only the number of attempts to smuggle illicit substances into prisons but also the (un)success in finding these substances (HM Prison and Probation Service, 2018).

Minimizing the delivery of drugs into prisons – whether through the gate or the perimeter – is the first step in reducing their prevalence, and there are a number of techniques to prevent smuggling. For example, the use of body searches, metal detectors, scanners and drug-sniffing dogs, and the screening of visitors and incoming prisoners before entry (UNODC, 2015).

Models of treatment of prisoners - addicts in the penal system

Many prison doctors believe that it is possible to cure drug problems in prisoners by forcing them to temporarily stop using drugs. However, such a sudden change in their daily drug use pattern leads to drug crises, psychological and physical consequences. It is therefore obvious why it is difficult to deal with people who are addicted to drugs in prison. The justice system and authorities in many countries are faced not only with the increasing use of drugs among prisoners, but also with political and economic circumstances that make it even more difficult to deal with drug problems (Stover, 2003).

Many drug users in prison come from disadvantaged groups in society, with high rates of: illiteracy, unemployment, physical or sexual abuse, or mental disorders. Many drug users lead chaotic lives and have experienced a range of problems with housing, employment, education and health. Many of these prisoners have never had access to social and health care, services and assistance before prison.

Decades of research have shown that providing comprehensive substance use treatment to offenders while they are incarcerated works, reducing both drug use and crime rates once the inmate returns to the community. Treatment in prison is critical to reducing overall crime and other societal burdens associated with drugs—such as lost career and productivity, family breakdown, and repeated returns to prison, known as recidivism. Inadequate treatment in prison also contributes to overdoses and deaths once prisoners leave the prison system (Shahani, 2017). To be effective for this population, treatment must begin in prison and be maintained after release through participation in community-based treatment programs. By engaging in an ongoing therapeutic process, people can learn how to avoid relapse and withdraw from a life of crime. However, only a small percentage of those who need treatment while behind bars actually receive it, and the treatment provided is often inadequate (Binswanger, Blatchford, Mueller, & Stern, 2013).

Most people who experience imprisonment have a history of harmful use of alcohol, tobacco and/or illicit drugs. Some stop using these substances while in prison. Others – particularly including people who inject drugs – continue to use drugs in prison, usually in high-risk, avoidable circumstances. Rapid relapse to risky substance use after release from prison is common and is associated with a range of health and social problems, as well as increased risk of death and re-incarceration. Effective measures are urgently needed to reduce the incarceration of people who use drugs and to minimise drug-related harm both in prison and after release. However, the evidence base to inform effective responses remains weak, and the implementation of evidence-based responses remains uneven (Sakoman, 2009). The following treatments are most commonly provided in prison settings for drug addicts: methadone maintenance treatment, health care treatment and medical therapy. Each of the therapies is successful in its field of action, and in combination with other approaches and treatments, it represents a higher quality and more complete way of treating addiction in the prison population. Given that the prison population of opiate addicts represents a characteristic population with many specificities, approaches to addiction treatment should be a combination of the

above in order to be more successful in achieving goals. We will give a brief overview of each of the aforementioned treatments.

Psychosocial treatment

Psychosocial interventions are primarily aimed at improving and advancing life situations and interpersonal relationships. Over time, there have been certain changes, but despite this, the psychosocial approach continues to emphasize the importance of psychological processes, external physical and social conditions, and the interaction of these factors and their mutual influence. The principles on which the psychosocial approach is based refer to the fact that each individual is responsible for his or her own life, then that the environment is responsible for the individual as well as the individual for the environment, and finally that there is mutual responsibility of the environment and the individual for their mutual relationship (Žižak, 2010). Psychosocial treatment includes interventions such as individual and group psychotherapy, learning social skills, counseling and sociotherapy, and crisis intervention. The main feature of these interventions is the systematic and organized application of techniques that come from psychological principles, which are carried out by trained and educated personnel with the aim of modifying personal characteristics such as attitudes, values, beliefs, feelings, and behavior that are judged as inappropriate or inappropriate (Losel, 1995; according to Ajduković, 2004).

In order to bring about the desired changes and reduce the risk of addictive behavior and criminal activity, it is not enough just to influence the reduction of cravings for opiates, but to bring about key changes in lifestyle. It is necessary to encourage the addict to learn new patterns of behavior and thinking, the internalization and adoption of which will lead to significant changes in the value system. Only when this happens can we talk about a certain reduction in addictive and criminal activity, as well as a reduction in the risk of criminal recidivism.

Significant scientific studies have shown an exceptional effect and progress in the treatment of opiate addicts and criminals through the model of criminogenic risks and needs. Countries such as the USA, Canada, Scotland, England and Australia have implemented this model in the scheme of their national strategies which is used in the treatment of addicts at liberty, but also addicts who are serving prison sentences. The application of the criminogenic risk and needs model shows a reduction in recidivism by 25 to 60% (Andrews & Dowden, 2007).

Within the psychosocial treatments of addiction, cognitive behavioral therapy stands out as the dominant approach. The starting point or foundation of this therapy is the principle of addictive behavior as learned that can be modified and changed. The cognitive-behavioral approach is focused largely on how a person expresses himself through his behavior, and in general on the social skills he has (Farrington, 1992; according to Ajduković, 2004). This approach seeks to influence wrong cognitions such as dysfunctional beliefs and convictions, which encourage wrong behaviors, or through the development of motivation to change and the promotion of positive cognition (Drummond & Perryman, 2007; according to the European Monitoring Center for Drugs and Drug Addiction, 2014).

Cognitive behavioral therapy is based on the principle of perception, according to which the way an individual perceives the world around him affects how he behaves or feels. Through the elements of cognitive behavioral therapy, we try to help prisoners to recognize the causes of their problem, to identify the factors that lead them to take opiates, to adopt problem-solving strategies, to build self-esteem and self-confidence. Psychosocial approaches also include motivational interviewing. As the name suggests, its purpose is to increase and strengthen personal motivation on the way to change, and it is used in conversations with addicts to stimulate thinking and the need for change. It is used in different stages of addiction treatment. Motivational interviewing can be used to

encourage a person to take a step towards change or to decide on treatment, it can be used during pharmacological therapy to maintain motivation or as an independent psychological treatment. Brief interventions have segments of motivational interviewing but themselves last significantly less (on average about twenty-five minutes). Within brief interventions there are five phases known as the "5Ps" (ask, advise, assess, support and plan) (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2016).

Modified therapeutic communities

For those addicts who show motivation to approach the so-called "drug free" method, it is important to ensure treatment in therapeutic communities, which when implemented in a prison institution are called modified therapeutic communities. Modified therapeutic communities are based on the principles of self-help but also togetherness, and use group support on the path to change (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2014)

Modified therapeutic communities are the name for therapeutic communities that are implemented in a prison environment, and are intended for the most severe opiate addicts. They represent a community of prisoners/addicts and all other members of the therapeutic team, who, under the influence of the principles of self-government and democracy, work on the maximum activation of addicts within the therapeutic process and encourage them to take responsibility for their behavior for the purpose of successful treatment (Gruber, Sušić, 2013). Unlike the previously mentioned approaches and treatments, modified therapeutic community programs provide intensive therapy and long-term programming for those prisoners who are considered to be most severely affected by the consequences of opiate addiction (Doležal, Jandrić, 2002).

The implementation of therapeutic communities has been empirically confirmed by many studies that have shown that the principles on which it is based work equally successfully in a prison environment as in non-prison conditions (Wexler, 1994; according to Gruber, Sušić, 2013), and that it is justified to implement such treatment and approach in prison institutions with a high level of success (Bubić, 2006).

By participating in modified therapeutic communities, prisoners/addicts are taught social skills and through the teaching process they receive feedback on their beliefs, attitudes and behavior, on the consequences of their decisions and functioning in various social roles. Through constant interaction among the members of the modified therapeutic community, an open exchange of information on diverse topics is encouraged, and through this process of mutual influence, more positive attitudes and a change in opinion occur. Through the interaction process, release from emotional brakes and barriers is encouraged, problems are verbalized and insight is gained, which is necessary on the way to change and recovery. The treatment is carried out in an atmosphere of positive emotional climate, mutual acceptance and respect, which greatly supports the successful adaptation of prisoners/addicts to the context in which they are, reduction of dissatisfaction and frustration, creation of resistance to criminogenic provoking factors and situations (Gruber, Sušić, 2013).

Within modified therapeutic communities as well as in therapeutic communities in public health, drug addicts spend many years together and among them there are also "older members" who represent a good model for identification. New members see them as role models and adopt socially acceptable ways of behaving from them, as well as adopting work habits, responsibility for performing work duties, ways of dealing with problems, and the like (Fiestas, 2012; according to Gruber, Sušić 2013).

Modified therapeutic communities are implemented through group and individual work with addicts. Group work is carried out by gathering the entire community or working in smaller groups. Work in smaller groups has several goals, the most important of which are enabling adaptation to the

prison context, monitoring and insight into one's own behavior, adopting functional ways of solving life challenges and problems arising from the development of addiction, developing social skills, preserving personal integrity and respecting the psychophysical integrity of other people, accepting a positive value system, developing creativity, and using the group as support. Individual work with addicts is useful in cases where there is a need to bring up certain problems that one does not want to talk about in a group. Individual work is important for getting a person to cooperate, for solving crisis situations and problems, and ultimately for obtaining information (Videc, 2005).

In addition to a number of positive effects and high efficiency in application, modified therapeutic communities also have certain shortcomings and problems. One of the biggest shortcomings is the existence of two contradictory systems, which operate simultaneously and in parallel: the penal and medical systems. The conflict comes from the differences in their attitudes and principles, certain ethical problems and conflicts of interest (Burdon, 2001; according to Gruber, Sušić, 2013).

Health treatment and medical therapy

In order to adequately address the health needs of opiate-dependent prisoners, it is necessary for health workers to identify such prisoners upon admission to prison and during the medical examination (Lehtments, Pont, 2014). A medical examination upon admission to prison is of great benefit, first of all, to determine the health status of prisoners in a timely manner and to detect the presence of infectious diseases and infections in order to protect the well-being of the new prisoner and the rest of the prison population. A medical examination is a good tool for gaining the trust of prisoners and encouraging cooperation, and in this regard, health workers who come into first contact with a new prisoner should convey a message of trust, acting according to a code of ethics, information about their professional independence, inform the prisoner about his rights and duties regarding health, and inform them about how and from whom they can obtain medical assistance and information about treatment (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1998).

Timely identification of opiate-addicted prisoners is the primary procedure for adequate future treatment, mainly due to possible emergency situations that are common in this population. This primarily refers to the special vulnerability of this group of prisoners to the prison context, the occurrence of abstinence syndrome, and suicide attempts. After identifying opiate-addicted prisoners, it is necessary to provide information and educate the addict about blood-borne infections and diseases, and invite them to voluntarily test for HIV and viral hepatitis (Lehtments, Pont, 2014).

What is particularly worrying and makes the treatment process more difficult is the occurrence and abuse of opiates within prison institutions. Despite the implementation of security measures and checks, a certain amount of drugs is still present and available to prisoners. One of the most common preventive measures taken is to control the abstinence of addicts and test for the presence of drugs in the body. A procedure of unannounced and periodic testing of prisoners using the random selection method is also being introduced. This procedure is initiated at the initiative of the therapist, or at the request of a judicial police officer or another member of the professional team.

Opiate-addicted prisoners represent one of the most health-demanding groups within the prison institution due to specific difficulties and health problems related to addiction, but also due to a significant number of diseases such as hepatitis (Videc, 2005). Intravenous drug use carries a high risk of infectious diseases and blood-borne infections. Addicts often suffer from hepatitis B and C, as well as HIV/AIDS. In addition, other disorders that occur with drug addiction are common. Opiate addicts are also diagnosed with various behavioral disorders, personality disorders and neurotic disorders

during health interventions and examinations in the prison environment, which represents an additional challenge in designing adequate treatment (Katalinić, Huskić, 2013).

In addition to determining the degree and type of addiction to psychoactive substances and the presence of infectious diseases, prison medical staff devote significant attention to detecting signs of mental disorders, depression and anxiety, as well as risk factors for suicide. Those addicted prisoners who, for example, are diagnosed with severe depression should, in addition to addiction treatment, also receive treatment in a psychiatric institution that may be part of the prison service. Those addicted prisoners who show signs that indicate possible attempts or completion of suicide are placed under special monitoring and supervision and are provided with special psychological support (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1998). Research has shown that opiate addicts often show signs of personality disorders and mood disorders, and that as many as 3-11% of the prison population have other mental health disorders in addition to addiction.

Dual diagnoses are common in the prison population, and most often involve mental disorders and opiate addiction disorders. Dual diagnoses occur in various forms. Primarily, it can be a mental health disorder that leads to the use of opiates and consequently to addiction (if a person with schizophrenia reaches for opiates and sees that some unwanted symptoms are alleviated under the influence of opiates, he will be motivated to continue consumption and as a result, opiate addiction occurs). Another combination of dual diagnosis can be from opiate addiction itself and abstinence that leads to a mental health disorder such as severe depression or anxiety. Then, the person may have one of the mental disorders that can be significantly worsened and complicated by the use of opiates. Finally, dual diagnosis can occur in the form of a mental health disorder that is dependent on the addictive disorder (Edens, Peters, Hills, 1997).

Opiate substitution therapy (OST)

The most effective approach to treating opiate addiction is actually a combination of pharmacotherapy and psychosocial interventions, and counseling related to life after prison that should be started before leaving the prison institution (Mehić - Basara, Kučukalić, Jabandžić, Martinac, Kovačević, 2014). Substitution therapy in combination with psychosocial treatment gives good results in the treatment of addiction to psychoactive substances, and it is also one of the most commonly used addiction treatments in Europe (European monitoring centre for drugs and drug addiction, 2016).

In order to successfully start the process of treating addicts in prison, it is necessary to prepare the addict for release and continue treatment in the community. In order to successfully implement this step, it is necessary, first of all, to motivate the addict to continue his path to change. For every prisoner after the end of his prison sentence, an important step is psychological preparation for release and the support he needs to continue a functional life in freedom. This support and preparation is extremely important for prisoners who are classified as opiate addicts upon arrival in prison (World Health Organization, 2010).

In order for this treatment process to continue successfully outside prison, it is necessary to establish cooperation with other key institutions in the community, as well as with family members, who are an indispensable form of support. If cooperation with addiction treatment centers is established during the execution of the prison sentence, the greater the likelihood that the addict will continue treatment after being released from prison. Cooperation and communication with addiction treatment centers and institutions is important for several reasons. First of all, in order to motivate the addict to continue treatment while still serving the sentence, in order to provide addicts with adequate information about treatment and the options offered by various institutions upon release, and in order

for the addict to receive the necessary support and assistance with reintegration upon release (Videc, 2005).

Persons who undergo opioid substitution therapy must continue treatment during post-penal treatment. One of the reasons for the necessity and importance of post-penal treatment for this prison population is that many studies around the world have shown an extremely high mortality rate for opiate addicts upon release. This mortality rate is highest in the first weeks of life outside prison. Addicts in prisons who have undergone treatment upon release have a lower tolerance to opiates and taking earlier amounts of the drug often leads to overdose and intoxication (World Health Organization, 2010).

In order to prevent relapse to opiates, it is important to provide education and information about the risks of relapse into opiates and possible intoxications in addition to support within the community (housing and financial support, resolution of family conflicts and problems, assistance with employment, etc.). What is recommended after release is the continuation of opioid therapy because research shows that its continuation significantly reduces the frequency of overdose and mortality (MacDonald, Weilandt, Popov, Joost, Alijev, Berto, Parausanu, 2012).

There are certain rules and protocols for the application of opioid substitution therapy in prisons. An addict who decides to undergo treatment is required to first notify the prison health service, after which an authorized doctor, most often a neuropsychiatrist, performs an examination and interview to determine the diagnosis and degree of addiction with the aim of developing an individual diagnostic and treatment plan. As a rule, diagnostic tests are also performed, including laboratory blood tests, testing for infectious diseases, an examination by an internist and infectious disease specialist, and a screening test. A person applying for addiction treatment must be over 18 years of age and have a drug use history of at least two years. If all conditions are met, the addict is required to sign an informed consent indicating voluntary inclusion in the treatment and committing to comply with the rules of the therapy (Dennis, 2014).

Approach to the problem of addiction and the treatment of addicts in probation

Treatment of opiate addicts in a prison environment is somewhat different from the treatment of addicts who are at large. However, there is another group of addicts who do not belong to the prison population and cannot be included in the population with "full freedom" or at large. This special group, which is located in the middle of the continuum from prison to freedom, is the group of addicts on probation. Many countries, recognizing the problems of overcrowded prisons and the consequent reduced possibilities of adequate access to treatment, have resorted to alternative forms of sanctions such as probation or conditional sentence. This decision seems reasonable for three reasons: it reduces prison overcrowding, addicts are provided with more adequate treatment in the community, which also requires less costs than institutional treatment (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2004).

European Union countries and the USA are increasingly implementing alternative sanctions instead of prison sentences, in which addicts are referred to mandatory addiction treatment in the community and the prison sentence or criminal proceedings against them are postponed. In the USA, specialized courts have been established that are required to be involved in monitoring addicts in treatment through regular hearings and such courts are called "drug courts" and their task is to deal exclusively with drug addicts who have been sentenced to probation instead of prison (Jandrić, 2006). In this way, the stigmatization of addicts and their treatment as criminals and outcasts of society is largely avoided, and instead they are treated as people suffering from an illness and in need of treatment. With this approach to addicts who have committed a criminal offense, the focus is shifted from punishment and punishment to treatment and assistance. The addict is given the opportunity to

treat his addiction and is not deprived of his freedom completely. He has the opportunity for education and employment, and inclusion in social networks and contacts. Therefore, punishment is no longer superior to treatment. In addition to all the benefits and emphasis on the value of treatment, there is also a segment of supervision with all its principles and rules of conduct for addicts in probation. If an addict in any way disrupts, refuses, interrupts or violates the postulates of the probation system, he is transferred to the prison system to serve a prison sentence (Marlowe, 2002).

The probation service has several different work paradigms at its disposal, on which the approach to the problem of addiction and the treatment of addicts depends.

- The non-treatment paradigm is based on strict supervision of compliance with the rules of treatment and execution of the sentence. Any violation of the rules leads a person to serve a sentence in prison, and the observation of undisciplined behavior represents success for the probation service. Within this paradigm, frequent controls and testing for psychoactive substances have been established and regular reporting to the probation service premises has been established.
- The paradigm of supervision and assistance combines the control implemented in the non-treatment paradigm but also offers assistance. Risk and criminogenic needs are assessed through standardized tests and structured intervention programs are planned. The emphasis is on the professionalism of probation officers who focus on the convict and work with him in their work with the aim of reducing recidivism, relapse and working on protecting the community.
- The paradigm of stopping criminal acts is based on the importance of motivation and the quality of the relationship between the addict and the probation officer in creating significant progress towards change. It is important to work on removing social obstacles that hinder the addict from progressing and stopping committing criminal acts, and to strengthen his personal strengths and qualities. For change, it is important to create a social context that will support change and prevent recidivism (McNeill and Weaver, 2006).

Research has shown that the motivation for change in substance abusers increases significantly if they are immediately sent for treatment after their arrest (Jandrić, 2006). Within the probation system and interventions, there are certain rules and guidelines whose application leads to positive and expected results. The frequency and intensity of supervision and treatment interventions should depend on the estimated likelihood of recidivism. In other words, the higher the likelihood of recidivism, the stronger the intensity of intervention and supervision should be. Planning to reduce the occurrence of recidivism should be guided by the findings of research that cognitive-behavioral therapy and social learning techniques are most effective in reducing recidivism. Interventions should be focused on problems or needs whose lack of fulfillment leads to criminal activity and the use of psychoactive substances. In addition, they should be individually adapted and planned for each offender. Interventions should correspond to their abilities, capabilities, limitations and learning style. It is very important to include the offender in the process of designing and planning a change program, such as determining constructive and achievable goals. Within the interventions, the emphasis is on what should be done and not on what is not allowed or what is prohibited. It has been shown that interventions with such goals lead to fewer relapses than those interventions based on defining prohibitions (Bosker, Witteman & Hermanns, 2013).

What is in favor of the probationary form of punishment and treatment is the finding of studies that such an approach reduces the use of psychoactive substances and the commission of criminal acts by 40% to 60%. In addition, a significant fact is that the employment of convicted addicts in the probation system increases by 40%. For working with offenders who are addicted to psychoactive substances, it is important to know that they are a heterogeneous group with a wide range of different

needs and ways in which they can be motivated to change (McNeill and Weaver, 2010). In general, this group of offenders expresses health needs, needs for education and increased employment opportunities, needs for housing, development of social and life skills, resolution of family problems, and the like (Buchanan, 2006).

Working on these needs and their realization, along with planning and interventions to reduce recidivism in the use of psychoactive substances and the commission of criminal acts, requires the probation officer to have a clear knowledge of community resources and to establish close cooperation with other services (American Probation and Parole Association, 1996).

In order to ensure the resocialization and reintegration of addicts on release, it is necessary to implement rehabilitation programs that are individually adapted and planned according to the needs of each addict. The implementation of such programs requires close cooperation with other institutions and the community. Social protection systems should enable the continuation of treatment and determine its form and intensity according to the current state of the addict, to support the employment of former addicts in cooperation with employment agencies and employers, to enable education and professional development in cooperation with educational institutions, and to provide accommodation in shelters for those individuals who, for various reasons, are unable to return to their families. Such institutions would help the adaptation of addicts to life outside prison, provide support and prevent addicts from returning to the streets (Mehić-Basara et al., 2014).

For addicts who return from prison to their old everyday life with their specific life problems, there is a high probability that they will again engage in unacceptable behavior, criminal acts in order to obtain money for living and to consume opiates again. These are all reasons that tell us how necessary post-penal treatment is in order to prevent relapse in breaking the law and using opiates. Post-penal treatment should provide various types of education aimed at making it easier to find a job, support groups, counseling, but also include the addict's family so that the damaged relationships between them become supportive and functional again (Koller-Trbović, Miroslavljević, 2005).

Conclusion:

Drug abuse is undoubtedly one of the most complex problems of contemporary policy for combating criminal behavior (the so-called criminal policy) and criminal law today in the world and in our country. In the last few decades of this and the last century, the problem of addicts in penitentiary systems around the world has become increasingly pronounced. No matter how much we invest in security systems and staff education, certain amounts of drugs are always in circulation among the prison population. Unfortunately, the increasing number of addicts in prisons complicates the problem of their rehabilitation and resocialization. One of the biggest problems is the implementation of reeducational treatment and the reintegration of this population into society. The presence of drugs in prisons makes it difficult to implement institutional treatment not only for addicts but also for other persons serving prison sentences with them, and this situation is also reflected in the overall psychological atmosphere in prisons. The characteristics and contradictions of the formal and informal system further complicate the rehabilitation of addicts. Addicts are always inclined to the informal system because of satisfying their needs for narcotic drugs, but also because of the security and protection from other informal groups that this system offers them. Daily punishment of convicts for violating house rules, consumption of soft and hard drugs, fights, frequent riots, riots and obstructions are just some of the indicators that point to the fact that there are no ideal prison systems, and therefore no peaceful prisons. Such a situation very often casts doubt on the achievement of the purpose of punishment, i.e. the resocialization of convicted persons in general. Addicts often do not receive adequate treatment in prisons, which also negatively affects their resocialization in general. Penal policies related to drugs label people who use them as criminals, always putting their problem and

treatment in the background. Prisoners who are addicts, especially those who inject drugs, are often not trusted when they turn to a health institution, including in prison. They are often treated in a humiliating and dehumanizing manner. Often, doctors themselves have stigmatizing attitudes when it comes to addicts, and many in prison believe that they have applied for an examination because they were granted a pardon in order to avoid some work obligations that day. All this speaks to the position of addict prisoners while serving their prison sentence and the facts that indicate the stigma of this category of convicted persons.

Literatura:

1. Ajduković, M. (2004). Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji. Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004.
2. American Probation and Parole Association (1996). Substance abuse treatment. Dostupno na: https://www.appa-net.org/eweb/DynamicPage.aspx?WebCode=IB_PositionStatements&Site=APPA-3. Očitano: 12.11.2025.
3. Andrews, D. A., & Dowden, C. (2007). The risk-need-responsivity model of assessment and human service in prevention and corrections: Crime-prevention jurisprudence. Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice, 49, 439 – 464.
4. Binswanger, I. A., Blatchford, P. J., Mueller, S. R., & Stern, M. F. (2013). Mortality after prison release: Opioid overdose and other causes of death, risk factors, and time trends from 1999 to 2009. Annals of Internal Medicine, 159(9), 592-600.
5. Bosker, J., Witteman, C., Hermanns, J. (2013). Do intervention plans meet criteria for effective practice to reduce recidivism? How probation officers forget about social capital and basic needs. European Journal of Probation, 5 (1), 65-85.
6. Bubić, J. (2006). Terapijske zajednice u penalnim ustanovama. Kriminologija i socijalna integracija, 14 (1), 1-128.
7. Buchanan, J. (2006). Understanding problematic drug use: A medical matter or a social issue. British Journal of Community Justice, 4 (2), 387-397.
8. Dennis, B., Naji, L., Bawor, M., Varenbut, A., Daiter, J. (2014). The effectiveness of opioid substitution treatments for patients with opioid dependence: a systematic review and multiple treatment comparison protocol. Systematic Reviews, 3:105-118.
9. Doležal, D., Jandrić, A. (2002). Institucionalni penološki programi s ovisnicima o ilegalnim drogama. Kriminologija i socijalna integracija, 10 (2), 105-117.
10. Edens, J.F., Peters, R.H., Hills, H.A. (1997). Treating prison inmates with co-occurring disorders: an integrative review of existing programs. Behavioral Sciences and the Law 15-4, 439-57.
11. EMCDDA, (2011). European drug prevention quality standards. Na sajtu: https://www.emcdda.europa.eu/publications/manuals/prevention-standards_en. Očitano: 19.12.2025.
12. European Committee for the prevention of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (1998). Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804fb13c>. Očitano: 19.12.2025.
13. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction: Annual report (2016). The state of the drug problem in the European Union and Norway. Dostupno na : http://www.emcdda.europa.eu/publications/annual-report/2004_en. Očitano: 16.12.2025.
14. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction: Annual report (2016): The state of the drug problem in the European Union and Norway. Dostupno na : http://www.emcdda.europa.eu/publications/annual-report/2004_en. Očitano: 26.12.2025.
15. Europski centar za nadzor droga i ovisnosti o drogama (2014). Smjernice za psihosocijalni tretman ovisnosti o drogama u zdravstvenom, socijalnom i zatvorskom sustavu.
16. Fazel, S. (2017). Substance use disorders in prisoners. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28543749/>. Očitano: 14.12.2025.

17. Gruber, E., Sušić, E. (2013). Terapijska zajednica odjela forenzičke psihijatrije zatvorske bolnice Zagreb. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21 (2), 1-164.
18. HM Prison and Probation Service (2018). Prison Drugs Strategy. Na sajtu: <https://www.gov.uk/government/publications/national-prison-drugs-strategy>. Očitano: 20.01.2026.
19. Home Office (2017). Drug Strategy. Na sajtu: <https://www.gov.uk/government/publications/from-harm-to-hope-a-10-year-drugs-plan-to-cut-crime-and-save-lives>. Očitano: 20.01.2026.
20. Jandrić, A. (2006). Izvaninstitucionalni program rada s ovisnicima o ilegalnim drogama: mogućnosti izricanja alternativnih sankcija punoljetnim osuđenim licima. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta Rijeka*, 27, 1033-1053.
21. Katalinić, D., Huskić, A. (2013). Izvješće o osobama liječenim zbog zlorabe psihoaktivnih droga u Hrvatskoj u 2013. godini. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
22. Koller-Trbović, N., Mirosavljević, A. (2005). Posttretman – pomoć nakon institucije ili što nakon tretmana. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13 (2), 99-109.
23. Lehtmet, A., Pont, J. (2014). Zdravstvena zaštita u zatvorima i medicinska etika. *Vijeće Evrope*.
24. MacDonald, M., Weilandt, C., Popov, I., Joost, K., Alijev, L., Berto, D., Parausanu, E. (2012). *Throughcare for Prisoners with Problematic Drug Use: A Toolkit*. Directorate General Justice of the European Commission.
25. Marlowe, D. (2002). Effective strategies for intervening with drug abusing offenders. *Villanova Law Review*, 47, 989-1026.
26. McNeill, F. (2006). A desistance Paradigm for offender management. *Criminology and Criminal Justice* 6(1), 39-62.
27. Mehić-Basara, N.; Kučkalić, A.; Jabandžić, H.; Martinac, M.; Kovačević, M. (2014). Vodič za osoblje kazneno-popravnih ustanova. Program uvođenja opioidne supstitucijske terapije (OST) u kazneno-popravnice ustanove u Federaciji Bosne i Hercegovine.
28. Ministry of justice (2016). Prison safety and reform white paper. Na sajtu: <https://www.gov.uk/government/publications/prisons-strategy-white-paper>. Očitano: 20.01.2026.
29. Sakoman, S. (2009). Suвременi pristup liječenju opijatske ovisnosti, Schering-Plough CE AG.
30. Shahani, A. (2017). The Time Does Not Fit the Crime: Eliminating Mandatory Minimums for Nonviolent Drug Offenders in Favor of Judicial Discretion, 23 SW. J. INT'L L. 445 – 446.
31. Stover, H., (2013). Drug use, mental health and drugs in prisons. *International Conference on Mental Health and Addiction in Prison*, Bukurešt. str. 9-12. Na sajtu: <https://rm.coe.int/mental-health-and-addiction-in-prisons-written-contributions-to-the-in/168075f532>. Očitano: 10.01.2026.
32. UNDOC (2017). Responding to the needs of people who inject drugs in prison. Na sajtu: <https://www.unodc.org/unodc/en/hiv-aids/people-who-inject-drugs-in-prison.html>. Očitano: 19.01.2026.
33. UNODC (2015). *International standards on drug use prevention*. Geneva, United Nations.
34. Videc, Z. (2005). Program rada s ovisnicima o drogama u kaznionici u Lepoglavi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13 , 115-122.
35. World Health Organization (2010). Prevention of acute drug-related mortality in prison populations during the immediate post-release period. Dostupno na: http://www.rsat-tta.com/Files/Prison_Mortality.pdf. Očitano: 18.01.2026.
36. Žižak, A. (2010). *Teorijske osnove intervencija-socijalnopedagoška perspektiva*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

**ZLOUPOTREBA DROGE U ZATVORIMA KAO BEZBJEDONOSNI RIZIK: IZAZOVI
KONTROLE I PREVENCIJE**

Prof.dr Edhem Taći
Victoria International University, Mostar³⁴⁰

Apstrakt: Upotreba droga, problemi mentalnog zdravlja i krvno prenosive virusne infekcije (uključujući HIV/AIDS i virusni hepatitis) su ozbiljni zdravstveni problemi u zatvorskoj populaciji širom sistema krivičnog pravosuđa. Ovo čini zatvorsko okruženje važnom osnovom za pružanje djelotvornih rehabilitacijskih usluga vezanih za bolesti zavisnosti, kako bi se smanjila šteta koju upotreba droga snosi na zdravlje, sigurnost u zatvoru, kao i na zajednicu u cjelini (kroz povećan broj ponovljenih prestupa i infekcija nakon puštanja na slobodu). Veliki broj ljudi koji ulaze u sistem krivičnog pravosuđa i zatvor imaju istoriju upotrebe droga i ubrizgavanja. Mnogi od ovih ljudi nastavljaju da koriste droge dok su unutar zatvora. Zatvorsko okruženje može pozitivno uticati na neke korisnike droga, pomažući im da prestanu ili smanje upotrebu droga, ali za druge će zatvor biti okruženje u kojem će preći na štetnije obrasce upotrebe droga. Upravo ovaj rad je i usmjeren na objektivno predstavljanje ovog penalnog i zdravstvenog problema u zatvorskoj populaciji, ali i na rješavanje kompleksnog problema zloupotrebe droga u zatvorima.

Ključne riječi: droga, zatvori, zatvorenici, rehabilitacija, sigurnost u zatvoru

³⁴⁰ edotaci@gmail.com

USTAVNOPRAVNI POLOŽAJ DJETETA U REPUBLICI SRPSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

Prof. dr Ljubinko Mitrović³⁴¹

Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet APEIRON u Banjoj Luci

Doc. dr Nikolina Grbić Pavlović³⁴²

Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet APEIRON u Banjoj Luci

Doc. dr Gojko Pavlović³⁴³

Fakultet pravnih nauka, Univerzitet za Poslovne studije u Banjoj Luci

Apstrakt: Cilj ovog rada jeste da se ispita u kojoj mjeri su prava djeteta, propisana Konvencijom UN o pravima djeteta, inkorporisana u najviše pravne akte u Bosni i Hercegovini, odnosno kakav je položaj djeteta u Ustavu Republike Srpske i Ustavu BiH. Namjera je autora da se ukaže najprije na činjenicu da je Konvencija UN o pravima djeteta, kao najznačajniji međunarodni instrument za zaštitu prava djece (dječiji ustav), među drugim međunarodnim dokumentima, navedena u Aneksu I Ustava BiH, kao i da se istovremeno ispita mogućnost direktne primjene ove UN Konvencije u pravnom poretku. Takođe, namjera je da se analiziraju prava propisana UN Konvencijom i prava garantovana Ustavom Republike Srpske te da se ukaže na eventualne razlike. U radu se primjenjuju normativno-dogmatska metoda i analiza sudske prakse, s ciljem da se ponude argumentovani zaključci i preporuke za unapređenje ustavnopravnog položaja djece.

Ključne riječi: dijete, prava djeteta, Konvencija UN o pravima djeteta, Ustav Republike Srpske, Ustav BiH.

UVODNA RAZMATRANJA

Prava djeteta su danas realnost priznata međunarodnim pravom i domaćim pravom. Pod pojmom prava djeteta podrazumijevamo sva ona prava koja su po svojoj prirodi ljudska prava i koja svako dijete ima bez obzira u kojoj državi živi, odnosno u kakvom se političkom, kulturnom ili ekonomskom okruženju nalazi, te u skladu sa kakvim tradicijama, običajima i vjerovanjima se razvija.³⁴⁴

Kod prava djeteta u suštini se radi o korpusu prava koji je iznikao prvenstveno iz dvije osnovne ideje, a to su³⁴⁵:

- da su djeca autonomne ličnosti sa svojim specifičnim potrebama i pravima, te u skladu s tim i nosioci pravnih zahtjeva tj. aktivni subjekti prava, a ne isključivo objekti zaštite od strane odraslih i

³⁴¹ljubinko58@gmail.com“

³⁴²grbicnikolina@blic.net

³⁴³pavlovicgojko@gmail.com

³⁴⁴ Mitrović, Lj., Tomašević, S. (2019). "DJEČIJI USTAV" I NJEGOVA ULOGA U BOSNI I HERCEGOVINI, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXXVIII, No. 3, str. 93-118.

³⁴⁵ Ombudsmena za djecu Republike Srpske (2018). Godišnji izvještaj za 2018. godinu, Banja Luka, str. 9.

- da su usljed specifičnih psihofizičkih karakteristika, zavisno od uzrasta i nivoa mentalne zrelosti, djeca posebno osjetljiva i ranjiva kategorija koja zaslužuje posebnu, odnosno dodatnu zaštitu države, odnosno svih njenih institucija (svi subjekti zaštite djece imaju obavezu i odgovornost blagovremeno i odgovarajuće reagovati, u skladu sa svojom ulogom, a u najboljem interesu djeteta).

Najvažniji dokument u oblasti prava djeteta na međunarodnom planu jeste Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta koja je donesena 1989. godine, a stupila je na pravnu snagu 2. septembra 1990. godine³⁴⁶, a koju ratifikovalo više od 200 država u svijetu. Ona sadrži katalog prava djeteta koja su uzajamno povezana i ostvaruju se u svjetlu ostvarivanja četiri osnovna principa UN Konvencije, i to: 1) pravo djeteta na život, opstanak i razvoj, 2) najbolji interes djeteta, 3) pravo djeteta na participaciju i 4) pravo djeteta na nediskriminaciju.³⁴⁷

Takođe, White ističe i da Konvencija sadrži dvije glavne sastavnice³⁴⁸:

- prvo, proširiti osnovna ljudska prava na djecu i
- drugo, zaštititi djecu od različitih oblika ekonomskog i seksualnog iskorištavanja i drugih opasnosti.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta od većine pravnih teoretičara, ali i praktičara popularno se naziva još i dječijim ustavom. Ona predstavlja prvi sveobuhvatni međunarodni dokument kojim se garantuju prava djeteta u svim oblastima njegovog života.³⁴⁹ S druge strane, ova Konvencija predstavlja međunarodni pravno obavezujući instrument, tj. ugovor o ljudskim - dječijim pravima.

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995.godine, Bosna i Hercegovina, a samim tim i Republika Srpska, preuzela je obavezu poštivanja ovog međunarodnog dokumenta. Takođe, Bosna i Hercegovina je pristupila i njenim protokolima, i to Fakultativnom Protokolu uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječiju prostituciju i pornografiju, zatim Fakultativnom Protokolu uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na angažovanje djece u oružanom sukobu, kao i Opcionom protokolu uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na postupak po predstavkama. Na ovaj način Bosna i Hercegovina se uvrstila u red zemalja koje su preuzele obavezu zaštite ljudskih prava i sloboda normiranih Konvencijom o pravima djeteta. Istovremeno, centralna odredba za zaštitu prava djeteta nalazi se u članu II Ustava Bosne i Hercegovine. Ova norma garantuje da će Bosna i Hercegovina i njeni entiteti osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Iako se djeca ne pominju kao posebna kategorija, formulacija „sva lica“ obuhvata i djecu. Time se prava djeteta štite kao dio opšteg sistema ljudskih prava.

PREGLED KONVENCIJSKIH PRAVA DJETETA

Konvencija UN detaljno tretira politička, građanska, ekonomska, socijalna i kulturna prava iz perspektive djeteta. Naročita pažnja u ovom dokumentu posvećuje se pravima djece koja su u sukobu sa zakonom, te se naglašava potreba postupanja prema njima kao prema ravnopravnim ljudskim

³⁴⁶ Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je donijela 13. decembra 1990. godine, a Konvencija je objavljena u Službenom listu SFRJ, Međunarodni ugovori, broj 15/90.

³⁴⁷ Vidjeti: Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo.

³⁴⁸ Vidjeti: White, S. B. (2002). becoming and relationship: conceptual challenges of a child rights approach in development, *Journal of International Development*, 14, 6, pp. 1095 – 1104. Navedeno prema: A. Bećiraj, A. Bakrač, (2014). PRIMJENA KONVENCIJE O PRAVIMA DJETETA U BOSNI I HERCEGOVINI, *PRAVNI VJESNIK GOD. 30 BR. 2*, str. 89-99.

³⁴⁹ Vidjeti: Lj. Mitrović (2014). Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njen značaj u pravu Republike Srpske uopšte, a posebno u maloljetničkom krivičnom pravu Republike Srpske, *GODIŠNJAK FAKULTETA PRAVNIH NAUKA*, Godina 4, Broj 4, Banja Luka, str. pp. 5-16

bićima, što uključuje napuštanje *parens patriae* odnosa koji ograničava njihove mogućnosti da izraze svoje mišljenje i učestvuju u svim aktivnostima koje se tiču njihovog života.³⁵⁰

UN Konvencija je podijeljena na preambulu i tri dijela. Preambula podsjeća na osnovne principe Ujedinjenih nacija i posebne odredbe određenih, relevantnih instrumenata o ljudskim pravima. Ona potvrđuje da je djeci, usljed njihove osjetljivosti, potrebna posebna zaštita i briga, a u tome ističe primarnu ulogu porodice. U preambuli se reafirmišu neophodnost pravne i druge zaštite djeteta, prije i poslije rođenja, važnost poštovanja kulturnih vrijednosti zajednice iz koje dijete potiče i vitalna uloga međunarodne saradnje u zaštiti prava djeteta. Posmatrana sadržinski, Konvencija UN o pravima djeteta ima ukupno 54 člana, a čine je³⁵¹:

- preambula – u kojoj se podsjeća na osnovne principe Ujedinjenih nacija i posebne odredbe određenih pravnih instrumenata o ljudskim pravima; takođe, u njoj su pojašnjene pozadina i razlozi donošenja ovog međunarodnog dokumenta;

- čl. 1 – 41 – sadrže osnovne odredbe, odnosno katalog prava koja se priznaju djetetu – u osnovnim odredbama definisan je i pojam djeteta, te obaveze koje države članice preuzimaju u onim situacijama kada njihovi parlamenti ratifi kuju UN Konvenciju;

- čl. 42 – 45 – predviđene su procedure za praćenje primjene UN Konvencije, odnosno osnivanje Komiteta UN za prava djeteta, zatim obaveze država članica prema UN Komitetu, ali i prava UN Komiteta u pogledu praćenja stanja u ovoj oblasti u pojedinoj državi članici u smislu ispunjavanja obaveza iz UN Konvencije;

- čl. 46 – 54 – nalaze se formalne odredbe vezane za stupanje UN Konvencije na pravnu snagu, odnosno odredbe koje potenciraju otvorenost Konvencije za potpis svim državama (potpisivanje, ratifikacija, pristupanje, stupanje na snagu, stavljanje rezervi, izmjena, otkazivanje i deponovanje ovog međunarodnog ugovora).

Svaka država potpisnica mora učiniti sve što je u njenoj moći da primijeni prava sadržana u UN Konvenciji, a posebno ona koja slove za principe.

Tako, u vezi sa pravom djeteta na nediskriminaciju, odnosno odsustvo diskriminacije ili pravo djeteta na zaštitu od bilo kog oblika diskriminacije podrazumijeva da prava sadržana u Konvenciji pripadaju svakom djetetu, bez diskriminacije po bilo kom osnovu (rasi, polu, boji kože, jeziku, vjeroispovjesti, imovinskom stanju, nacionalnom, etničkom ili socijalnom porijeklu, itd. - član 2 UN Konvencije)³⁵². Svi subjekti zaštite imaju obavezu da obezbijede zaštitu djeteta od svih oblika diskriminacije, ili bilo koje kazne zasnovane na statusu, aktivnostima, izraženom mišljenju roditelja, zakonitih staralaca ili članova porodice djeteta.

Nadalje, pravo na uvažavanje najboljeg interesa djeteta – najbolji interesi djeteta u svim aktivnostima svih organa i organizacija koje se bave djecom jesu od prvenstvenog značaja (član 3). Najbolji interes djeteta predstavlja standard koji nije unaprijed određen i definisan, već zahtijeva individualni pristup, te procjenu i utvrđivanje najboljeg interesa svakog djeteta pojedinačno u konkretnim situacijama. Princip najbolji interes djeteta jeste i pravo djeteta i uslov za ostvarivanje svakog prava garantovanog Konvencijom i zahtijeva da u svim aktivnostima koje se tiču djece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tijela, najbolji interes djeteta mora da bude na prvom mjestu.

³⁵⁰ Vidjeti: Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2010). *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka, str. 19-21.

³⁵¹ Vidjeti: Lj. Mitrović (2014). Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njen značaj u pravu Republike Srpske uopšte, a posebno u maloljetničkom krivičnom pravu Republike Srpske, *op. cit.*, str. 8.

³⁵² Vidjeti: Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 47-63.

Svakako, da je pravo djeteta na život, opstanak i razvoj – jedno od osnovnih prava prema kojem svako dijete samim rođenjem ima pravo na život, opstanak i razvoj bez obzira na životnu situaciju u kojoj se nalaze roditelji, a država ima obavezu da obezbijedi opstanak i razvoj djeteta (član 6). Ovo pravo je i pretpostavka za ostvarivanje svih drugih prava, odnosno ono je pretpostavka za dostojan razvoj ličnosti svakog djeteta. Podrazumijeva se da rast i razvoj djeteta treba posmatrati u najširem smislu, kao potpun i sveobuhvatan koncept koji podrazumijeva pravo djeteta na život, tj. pravo djeteta na fizički, moralni, socijalni i psihološki razvoj, a mjere za ostvarivanje ovog prava treba da budu usmjerene na postizanje maksimalnog razvoja, punih kapaciteta, te optimalnog razvoja za svu djecu.

Konačno, pravo na participaciju, odnosno učešće djeteta ili jednostavnije rečeno poštovanje stavova djeteta (član 12). Pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja o svim pitanjima koja ga se tiču, kao jedan od principa UN Konvencije ne ostavlja prostor za procjenu državi da li će, već nalaže jasnu zakonsku obavezu, da prizna pravo djeteta na izražavanje mišljenja i preduzme sve odgovarajuće mjere da obezbijedi njegovu punu primjenu u svakom postupku koji se odnosi na dijete³⁵³. Samo priznanje prava djeteta, bez obezbjeđenja mehanizama za njegovu primjenu u praksi stvara probleme po različitim osnovama, što dovodi u pitanje ne samo pravo djeteta na izražavanje mišljenja već i njegov najbolji interes. Pitanja o kojima djeca mogu izraziti svoje mišljenje odnose se na sva prava iz UN Konvencije, jer su sva prava podjednako važna za njihov život i odrastanje. Pri tome, izražavanje mišljenja djeteta mora biti slobodno, bez pritiska, bez manipulacija od bilo koga i mora biti obezbijeđeno za svu djecu, i za djecu sa poteškoćama u razvoju, djecu bez roditeljskog staranja, siromašnu djecu, djecu migranata i azilanata, djecu u sukobu itd.

Dakle, ova četiri prava su pretpostavka za ostvarivanje svih drugih prava u UN Konvenciji i predstavljaju prethodno pitanje u ostvarivanju ostalih prava djeteta.

Nakon ovih, izdvajaju se druga građanska i politička prava, i to: pravo djeteta na identitet uključujući državljanstvo, ime i porodične odnose, odnosno veze - pravo djeteta da zna ko su mu roditelji, pravo djeteta da živi sa svojim roditeljima i pravo djeteta na njihovo staranje (čl. 7 - 8); pravo slobodnog izražavanja svog mišljenja i pristup djeteta informacijama (član 13); sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti (član 14); sloboda mirnog udruživanja i sloboda mirnog okupljanja (član 15); pravo na privatnost (član 16) i pravo na zabranu mučenja ili drugih okrutnih, nečovječnih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (član 37). Porodična sredina i alternativna briga o djetetu predstavljaju izdvojenu sferu u kojoj su svakako prava vezana za porodični život i održavanje odnosa sa roditeljima i staraocima (čl. 9 – 10 i član 18). Posebno su definisana prava djeteta koje je lišeno porodične sredine. Prava djeteta vezana za alternativni smještaj (član 20), naročito usvojenje (član 21), priznata su posebnim odredbama. Sastavni dio ove kategorije su i pravo djeteta na zaštitu od nezakonitog prebacivanja preko granice, zadržavanja u inostranstvu i roditeljske otmice (član 11) i pravo djeteta na zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja od strane njegovih roditelja ili nekog drugog ko se o njemu stara (član 19). Zasebnu grupu čine pravo na najbolju moguću zdravstvenu i socijalnu zaštitu (pravo djeteta na najviši nivo zdravstvene i medicinske zaštite i na rehabilitaciju), čistu vodu za piće, zdravu hranu i čisto i bezbjedno okruženje (čl. 24 – 26), pravo djeteta na životni standard primjeren fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju djeteta (član 27), te pravo na kvalitetno obrazovanje, slobodno vrijeme, rekreaciju i kulturne aktivnosti (čl. 28 - 31). U posebnu grupu prava UN Komitet svrstava prava djeteta koje se nalazi u posebnim situacijama gdje spadaju prava djeteta izbjeglice (član 22); prava djeteta u oružanom sukobu (član 38); pravo na zaštitu od seksualne, ekonomske i svake druge eksploatacije (čl. 32 - 36); pravo na poseban postupak u okviru sistema maloljetničkog pravosuđa (član 40); pravo djeteta pripadnika manjinske grupe ili

³⁵³ Ibidem.

domorodačkog naroda (član 30) i na kraju, pravo djeteta žrtve nekih od okolnosti koje su doprinijele njegovom statusu djeteta u posebnoj situaciji, na fizički i psihološki oporavak i društvenu reintegraciju djeteta (član 39)³⁵⁴.

Član 37. Konvencije posebno utvrđuje da će države ugovornice nastojati da se nijednom djetetu nezakonito i proizvoljno ne oduzme sloboda. Konvencija propisuje da se hapšenje, pritvaranje ili zatvaranje djeteta obavlja u skladu sa zakonom i da se primjenjuje samo kao krajnja mjera i na najkraći mogući rok, te da će se sa svakim djetetom kojem je oduzeta sloboda postupati ljudski i poštovanjem prirodnog dostojanstva svakog ljudskog bića. Svako maloljetno lice kojem je oduzeta sloboda držaće se odvojeno od odraslih lica, te imati pravo održavati kontakt sa svojom porodicom dopisivanjem i posjetama. Dijete kome je oduzeta sloboda ima pravo na neodgodivu pravnu i drugu odgovarajuću pomoć, kao i pravo na poricanje zakonitosti, oduzimanje slobode pred sudom ili kakvim drugim ovlašćenim nezavisnim i nepristrasnim vlastima, kao i hitnu odluku o tom pitanju. U imperativnom obliku propisane su i sljedeće procesne garancije za svako dijete optuženo za kršenje zakona: smatra se da je nevino sve dok se ne dokaže njegova krivica, da se odmah obavijesti za koje je krivično djelo optuženo, kao i da se o tome obavijesti njegov roditelj ili staratelj, da mu se odmah obezbijedi adekvatna pravna pomoć, te da se postupak vodi bez odlaganja, i to od strane nadležnog, nezavisnog i nepristrasnog organa ili suda. Prema odredbama Konvencije dijete ne smije biti prisiljeno da svjedoči ili da prizna krivicu ili da se ne obezbijedi ispitivanje svjedoka odbrane pod jednakim uslovima kao i svjedoka optužbe sa ciljem da se utvrdi ili odbaci krivica. Ako se smatra da je dijete prekršilo zakon, svaka odluka i dosuđena mjera koja od toga polazi treba da se ponovo razmatra pred višim nadležnim organom, odnosno da se omogući pravo na žalbu, kao i da dijete ima besplatnog prevodioca ukoliko ne razumije ili ne govori jezik koji se oficijelno koristi u postupku.³⁵⁵

Isto tako, UN Konvencija, u članu 40 (3) obavezuje države potpisnice na donošenje zakona i uspostavu procedura i institucija koje će postupati u slučajevima djece koja dođu u sukob sa zakonom, zatim ih obavezuje da uspostave programe odstupanja od sudskog postupka (tzv. *diversione postupke*), te alternative institucionalnom tretmanu maloljetnika s ciljem njihove zaštite i dobrobiti³⁵⁶.

ANALIZA USTAVA BiH i REPUBLIKE SRPSKE

Ustav Bosne i Hercegovine u članu II garantuje niz prava koja su relevantna za djecu, iako se ne odnose samo na njih, a to su: pravo na život, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na pravično suđenje, pravo na privatni i porodični život, pravo na obrazovanje. Ova prava čine osnov za zaštitu djece. Takođe, Član II/4 Ustava zabranjuje diskriminaciju po različitim osnovama, uključujući „rođenje ili drugi status“. Ova formulacija omogućava zaštitu djece kao posebno ranjive kategorije, iako uzrast nije eksplicitno naveden. Nadalje, pravo na privatni i porodični život predstavlja najvažniju ustavnu osnovu za zaštitu prava djeteta. Ova norma obuhvata odnose između roditelja i djece, staranje, odgoj i kontakt.

Prema tome, Ustav Bosne i Hercegovine ne sadrži izričite odredbe o pravima djeteta u svom normativnom dijelu, ali je zato vrlo važno pitanje pravne snage i načina primjene Konvencije UN o pravima djeteta, koja je navedena u njegovom Aneksu I kao jedan od instrumenata za zaštitu ljudskih prava i sloboda. Prema Markoviću, sa stanovišta unutrašnjeg prava, Konvencija ima ustavnu snagu, jer

³⁵⁴ Vidjeti: Mitrović, Lj. (2014). Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njen značaj po maloljetničko krivično pravo Republike Srpske, *op. cit.*, str. 5-17.

³⁵⁵ Vidjeti šire: N. Grbić Pavlović (2017). Kažnjavanje maloljetnih učinilaca krivičnih djela ograničenjem slobode, Banja Luka, str. 52-54.

³⁵⁶ Vidjeti: Mitrović, Lj. (2014). Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njen značaj po maloljetničko krivično pravo Republike Srpske, *op. cit.*, str. 5-17.

je i formalno dio Ustava i neposredno se primjenjuje, ukoliko su njene norme podobne za neposrednu primjenu.³⁵⁷

Naime, u odgovoru na pitanje kakva je pravna snaga Konvencije u ustavnopravnom smislu, odnosno šta znači to što se ona spominje u Aneksu I Ustava BiH, Marković ističe da su moguća dva odgovora na ovo pitanje. Prvo, prema kojem međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava koji su nabrojani u Aneksu I formalnopravno nisu dio Ustava Bosne i Hercegovine, pa se ne mogu neposredno primjenjivati. Odnosno, da bi bili primjenjivi, oni moraju biti inkorporirani u domaće zakonodavstvo. Prema drugom shvatanju, oni su dio Ustava i mogu se neposredno primjenjivati. Prema tome, u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine, Konvencija ima dvostruki položaj, jer ju je Bosna i Hercegovina prihvatila kao akt međunarodnog prava³⁵⁸, ali ju je istovremeno i inkorporirala u vlastiti ustav, učinivši je njegovim sastavnim dijelom³⁵⁹.

Upravo zbog decentralizovane, odnosno federalne structure BiH države, entiteti imaju značajnu ulogu u regulisanju prava djeteta. Tako je u Ustavu Republike Srpske materija ljudskih prava uređena u drugom odjeljku³⁶⁰.

Član 36. Ustava odnosi se, između ostalog, i na prava djeteta. Ustavom se garantuje posebna zaštita porodice, majke i djeteta. Roditelji imaju pravo i dužnost da brinu o podizanju i vaspitanju djece. Vanbračna djeca imaju ista prava i dužnosti kao i djeca rođena u braku. Čovjek ima pravo da slobodno odlučuje o rađanju djece. Djeca su dužna brinuti o roditeljima kojima je potrebna pomoć. Maloljetnici o kojima se roditelji ne brinu imaju pravo na posebnu zaštitu. Nadalje, u čl. 37 Ustava djeci se garantuje posebno pravo na zaštitu zdravlja. Dok svi imaju pravo na zaštitu zdravlja pod uslovima utvrđenim zakonom, djeca (kao i trudnice i stare osobe) imaju pravo na zaštitu zdravlja iz javnih prihoda. Član 38. Ustava odnosi se na pravo na obrazovanje. Ono nije isključivo pravo djeteta, pošto, po svojoj prirodi, pripada svima, pogotovo ako se posmatra u kontekstu prava na visoko obrazovanje. Međutim, nesumnjivo da je ovo pravo, prvenstveno pravo na osnovno, a donekle i na srednje, obrazovanje prije svega pravo djeteta. Ustav ne pravi pravnu diskriminaciju pri garantovanju ovog prava, jer ga jamči svima, ali je drugačije sa odgovorom na pitanje da li postoji faktička diskriminacija. Pravo na školovanje pod jednakim uslovima iz čl. 38, st. 1 Ustava obuhvata jednake formalnopravne uslove. Ovo slijedi iz ostalih normi sadržanih u ovom članu, koje predviđaju da je

³⁵⁷ Marković, G. (2012). Ustavnopravni osnov ostvarivanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova „Prava djeteta i ravnopravnost polova – između normativnog i stvarnog“, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, str. 249–258.

³⁵⁸ Vidjeti: Теранић, Д. (2011). Примјена међународних конвенција о правима дјетета у Босни и Херцеговини, Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, стр. 262–278.

³⁵⁹ Istorijski posmatrano Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije donijela je Zakon o ratifikaciji Konvencije UN o pravima djeteta 13. decembra 1990. godine, a UN Konvencija je objavljena u Službenom listu SFRJ, Međunarodni ugovori broj 15/90. Konvencija je sukcesijom postala pravno obavezujuća za Bosnu i Hercegovinu 1. septembra 1993. godine. Dakle, Bosna i Hercegovina je ratifikovala UN Konvenciju i ona je postala pravno obavezujuća, a potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine preuzela je obavezu poštovanja UN Konvencije na području Bosne i Hercegovine. UN Konvencija se nalazi u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine i ima snagu ustavne odredbe. Na ovaj način međunarodno pravo direktno je postalo dio unutrašnjeg pravnog sistema Bosne i Hercegovine i direktno je nadređeno njemu, te se primjenjuje neposredno.

³⁶⁰ USTAV REPUBLIKE SRPSKE, ("Sl. glasnik RS", br. 21/1992 - prečišćen tekst, 28/1994 - Amandmani XXVI-XLIII, 8/1996 - Amandmani XLIV-LI, 13/1996 - Amandman LII, 15/1996 - ispr., 16/1996 - Amandman LIII, 21/1996 - Amandmani LIV-LXV, 21/2002 - Amandmani LXVI-XCII, 26/2002 - ispr., 30/2002 - ispr., 31/2002 - Amandmani XCIII-XCVIII, 69/2002 - Amandmani XCIX-CIII, 31/2003 - Amandmani CIV i CV, 98/2003 - Amandmani CVI-CXII, 115/2005 - Amandman CXIV, 117/2005 - Amandmani CXV-CXXI i 48/2011 - Amandman CXXII i "Sl. glasnik BiH", br. 73/2019 - odluka US BiH)

osnovno obrazovanje obavezno i besplatno, dok to nije slučaj sa ostalim nivoima obrazovanja. Imajući u vidu velike klasno-socijalne i imovinske razlike u društvu, očigledno je da formalna jednakost prava dovodi do faktičke nejednakosti, odnosno teškoća ili nemogućnosti da formalno priznato pravo bude ostvareno. Ustavotvorac bi obezbijedio puno ostvarivanje ovog prava, i to ne samo formalno već, prije svega, faktički ako bi garantovao besplatno školovanje na svim nivoima. Time bi i prava djeteta bila ostvarena u većem obimu. Ustav u čl. 40 garantuje posebnu zaštitu na radu omladini. Kako se, doduše po Zakonu o radu, radni odnos može zasnovati sa 15 godina, a po Konvenciji o pravima djeteta, dijete je lice do 18 godina, slijedi da se i u kontekstu posebne zaštite na radu može govoriti o pravu djeteta iako ovo nije specifično pravo djeteta.³⁶¹ Prema čl. 43 Ustava, članovi porodica zaposlenih imaju pravo na socijalnu zaštitu i socijalno osiguranje, čime su obuhvaćena i djeca. Kako vidimo, ljudska prava koja se odnose na dijete u Ustavu Republike Srpske mogu se podijeliti u dvije grupe: prava koja se odnose samo na ovu kategoriju lica i koja nisu detaljno regulisana, i prava koja se odnose na sva lica ili pojedine kategorije lica, u koja spadaju i djeca, pa se ne radi o specifično dječjim pravima.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ustavni okvir prava djeteta u Bosni i Hercegovini zasniva se na indirektnoj zaštiti putem opštih normi i međunarodnog prava. Iako ovaj model omogućava visok nivo zaštite u teoriji, njegova praktična primjena zavisi od sudske prakse i zakonodavne razrade.

Primjena Konvencije je proces i od suštinskog značaja je obezbijediti da cjelokupno domaće zakonodavstvo bude do kraja usklađeno sa Konvencijom i da se principi i odredbe Konvencije mogu direktno primjenjivati i adekvatno sprovesti. Kvalitetni zakoni koji će prepoznati međunarodne standarde, koji će u praksi biti adekvatno primijenjeni, i koji će dovoljno detaljno utvrditi prava kojima se obezbjeđuju efikasna pravna sredstva u slučaju nepoštovanja su kontinuirana obaveza i proces u kojem se, kod donošenja novih zakona i izmjena i dopuna važećih zakona, mora imati u vidu i Konvencija u cjelini i svaki njen član posebno.

Prema Konvenciji, dijete je svako ljudsko biće koje nije navršilo osamnaest godina. Ovakva polazna definicija daje poseban značaj cijelom kompleksu prava djeteta. Konvencija sadrži temeljni popis prava djeteta, kao što su: urođeno pravo na život, opstanak i razvoj djeteta, pravo na ime, brigu, državljanstvo, pravo djeteta da zna ko su mu roditelji i pravo na očuvanje svog identiteta, na porodične veze i tako dalje. Konvencija insistira na posebnoj, jačoj i neposrednoj kaznenopravnoj intervenciji u slučaju težih povreda prava djeteta koje imaju kriminalan karakter. Posebna pažnja je posvećena pravima djece koja su žrtve masovnih oružanih sukoba i konkretnim oblicima napada na njihova prava. Konvencijom su predviđene različite zabrane, od kojih su najznačajnije: mučenje djeteta, kao i druga svirepa, neljudska ili ponižavajuća postupanja ili kazne, odnosno zabrana primjene smrtno kazne, doživotne robije i drugih postupanja.

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine Bosna i Hercegovina, a samim tim i oba njena entiteta, preuzeli su obavezu poštovanja ovog izuzetno važnog međunarodnog dokumenta, a time i obavezu da: 1) u okviru vlastite jurisdikcije Ustavom, a potom i zakonima utvrde posebna pravila i odredbe koje se posebno primjenjuju na djecu i 2) obrazuju institucije i organe kojima su povjerene funkcije ostvarivanja i zaštite prava djeteta, a koje imaju za cilj da daju odgovore na različite potrebe djece, štiteći istovremeno njihova osnovna prava, zatim da daju odgovore na potrebe društva, te da obezbijede i provedu temeljnu i pravednu primjenu ovih pravila.

³⁶¹ Marković, G. (2012). Ustavopravni osnov ostvarivanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini, op. cit., str. 254.

Zaključujući svojevremeno raspravu o pitanju položaja konvencije u Ustavu BiH Marković ističe da pošto je Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta jedan od petnaest međunarodnih instrumenata navedenih u Aneksu I Ustava, prava djeteta iz Konvencije imaju rang ustavnih prava. Odnosno, ona se neposredno primjenjuju, ukoliko su po svom sadržaju podobna za neposrednu primjenu, i obavezuju zakonodavca da svoje akte uskladi sa pravima iz Konvencije. Osim toga, organi koji su nadležni za zaštitu ljudskih prava dužni su da se neposredno pozivaju na prava iz Konvencije i donose odluke u skladu sa njima.

LITERATURA:

1. Bećiraj, A. Bakrač, (2014). PRIMJENA KONVENCije O PRAVIMA DJETETA U BOSNI I HERCEGOVINI, PRAVNI VJESNIK GOD. 30 BR. 2, str. 89-99.
2. Теранић, Д. (2011). Примјена међународних конвенција о правима дјетета у Босни и Херцеговини, Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, стр. 262–278.
3. Grbić Pavlović, N. (2017). Kažnjavanje maloljetnih učinilaca krivičnih djela ograničenjem slobode, Banja Luka, str. 52-54.
4. Marković, G. (2012). Ustavnopravni osnov ostvarivanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova „Prava djeteta i ravnopravnost polova – između normativnog i stvarnog“, Pravni fakultet Univerzitet u Istočnom Sarajevu, str. 249–258.
5. Mitrović, Lj. (2014). Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta i njen značaj u pravu Republike Srpske uopšte, a posebno u maloljetničkom krivičnom pravu Republike Srpske, GODIŠNJAK FAKULTETA PRAVNIH NAUKA, Godina 4, Broj 4, Banja Luka, str. pp. 5-16
6. Mitrović, Lj. Tomašević, S. (2019). "DJEČIJI USTAV" I NJEGOVA ULOGA U BOSNI I HERCEGOVINI, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXXVIII, No. 3, str. 93-118.
7. Ombudsmen za djecu Republike Srpske (2018). Godišnji izvještaj za 2018. godinu, Banja Luka, str. 9.
8. Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo.
9. Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2010). *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku*, Međunarodno udruženje naučnih radnika – AIS, Banja Luka, str. 19-21.
10. Simović, M., Jovašević, D., Mitrović, Lj., Simović-Nišević, M. (2013). *Maloljetničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, str. 47-63.
11. USTAV REPUBLIKE SRPSKE, ("Sl. glasnik RS", br. 21/1992 - prečišćen tekst, 28/1994 - Amandmani XXVI-XLIII, 8/1996 - Amandmani XLIV-LI, 13/1996 - Amandman LII, 15/1996 - ispr., 16/1996 - Amandman LIII, 21/1996 - Amandmani LIV-LXV, 21/2002 - Amandmani LXVI-XCII, 26/2002 - ispr., 30/2002 - ispr., 31/2002 - Amandmani XCIII-XCVIII, 69/2002 - Amandmani XCIX-CIII, 31/2003 - Amandmani CIV i CV, 98/2003 - Amandmani CVI-CXII, 115/2005 - Amandman CXIV, 117/2005 - Amandmani CXV-CXXI i 48/2011 - Amandman CXXII i "Sl. glasnik BiH", br. 73/2019 - odluka US BiH).
12. White, S. B. (2002). becoming and relationship: conceptual challenges of a child rights approach in development, *Journal of International Development*, 14, 6, pp. 1095 – 1104.
13. Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta Skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je donijela 13. decembra 1990. godine, a Konvencija je objavljena u Službenom listu SFRJ, Međunarodni ugovori, broj 15/90.

CONSTITUTIONAL POSITION OF CHILDREN IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND BIH

Prof. Dr. Ljubinko Mitrović
Asst. Dr. Nikolina Grbić Pavlović
Asst. Dr. Gojko Pavlović
Banja Luka

Abstract: *The aim of this paper is to examine to what extent the rights of the child, prescribed by the UN Convention on the Rights of the Child, are incorporated into the highest legal acts in Bosnia and Herzegovina, i.e. what is the position of the child in the Constitution of the Republic of Srpska and the Constitution of BiH. The author's intention is to first point out the fact that the UN Convention on the Rights of the Child, as the most important international instrument for the protection of children's rights (the children's constitution), among other international documents, is listed in Annex I of the Constitution of BiH, as well as to simultaneously examine the possibility of direct application of this UN Convention in the legal order. Also, the intention is to analyze the rights prescribed by the UN Convention and the rights guaranteed by the Constitution of the Republika Srpska and to point out possible differences. The paper applies the normative-dogmatic method and analysis of judicial practice, with the aim of offering reasoned conclusions and recommendations for improving the constitutional and legal position of children.*

Key words: *child, child rights, UN Convention on the Rights of the Child, Constitution of the Republic of Srpska, Constitution of BiH.*

Стручни рад
УДК:316:343.3/7-053.2
DOI:10.7251/ZND2601738P

ЗЕЛЕНАТА СОЦИЈАЛНА РАБОТА И БИХЕВИОРАЛНОТО ЗДРАВЈЕ КАКО ИНТЕГРАТИВЕН ПРИСТАП ВО РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈАТА НА ДЕЦА ВО РИЗИК И ВО СУДИР СО ЗАКОНОТ

Наташа Павиќевиќ – Стојменовска³⁶²

Социјален работник

Претседателка на Здружение на социјални работници на Македонија, Скопје

Весна Милосављевиќ³⁶³

Психолог и психотерапевт

Здружение на социјални работници на Македонија, Скопје

Апстракт: Детското престапништво претставува сложен општествен феномен кој е резултат на интеракција меѓу индивидуални, семејни и општествени фактори на ризик. Во последните децении, во научната и стручната литература сè повеќе се нагласува потребата од интегративни пристапи кои покрај правниот и социјалниот аспект го вклучуваат и концептот на бихевиорално здравје, односно факторите поврзани со емоционалната благосостојба, однесувањето и психосоцијалниот развој на децата. Во тој контекст, зелената социјална работа се развива како современ пристап кој ги поврзува принципите на социјалната правда, одржливиот развој и унапредувањето на менталното и бихевиоралното здравје преку активности поврзани со природната средина и заедницата. Целта на овој труд е да го анализира потенцијалот на зелената социјална работа како пристап во развојот и примената на еколошки програми насочени кон ресоцијализација на деца во конфликт со законот, со посебен осврт на нивното влијание врз подобрување на бихевиоралното здравје и развојот на просоцијално однесување. Трудот се потпира на анализа на релевантна научна литература, на практичните искуства во работата со деца во судир со законот во Македонија, на практичните искуства од пилот-активностите за промоција на зелена социјална работа во системот на социјална заштита и младинската работа, кои се реализираат преку активности и иницијативи на Здружението на социјални работници на Македонија и платформата „Заеднички за зелено застапување“. Активностите вклучуваат едукација на стручни работници во системот на социјална заштита и заштита на деца, развој на зелени програми и поттикнување учество на децата и младите во еколошки иницијативи во заедницата. Вклучувањето на децата во вакви активности може да придонесе за подобрување на емоционалната стабилност, развој на одговорно однесување и јакнење на чувството на припадност кон заедницата, што претставува важен протективен фактор во превенцијата на повторно престапничко однесување. Интегрирањето на принципите на зелената социјална работа и бихевиоралното здравје претставуваат значајни потенцијали за развој на иновативни пристапи во програмите за превенција и ресоцијализација на деца во ризик и во судир со законот.

Клучни зборови: зелена социјална работа, ресоцијализација, бихевиорално здравје, деца во ризик, деца во судир со законот, еко-социјални програми.

³⁶² rzsrmm@gmail.com

³⁶³ milvesna24@gmail.com

Вовед

Детското престапништво претставува сериозен и мултидимензионален социјален проблем кој произлегува од комплексна интеракција помеѓу индивидуални, семејни и општествени фактори на ризик (Farrington, 2012). Во рамките на овие ризик фактори се вклучуваат сиромаштијата, семејната дисфункција, социјалната исклученост, ограничениот пристап до образование и квалитетни социјални услуги, како и изложеноста на насилни и нестабилни средини. Во Република С. Македонија, овие структурни услови дополнително придонесуваат за продлабочување на ризикот кај децата и младите, особено кај оние од ранливи социјални групи (UNICEF, 2023).

Во контекст на разбирање на оваа проблематика, сè поголемо значење добива концептот на бихевиорално здравје, кој ги опфаќа емоционалната стабилност, самоконтролата и социјалното функционирање како клучни компоненти за здрав психосоцијален развој. Нарушувањата во овие домени често се поврзуваат со зголемена импулсивност, агресивно однесување и потешкотии во социјалната адаптација, што директно го зголемува ризикот од девијантно и престапничко однесување кај децата и младите.

Современите научни пристапи укажуваат дека традиционалните, казнено ориентирани модели на ресоцијализација не се доволни за справување со комплексноста на детското престапништво. Наместо тоа, се наметнува *потребата од холистички и интегративни пристапи кои ги поврзуваат психосоцијалните, еколошките и развојните аспекти на детето*. Во таа насока, зелената социјална работа се развива како иновативен концепт кој ја поврзува социјалната правда со еколошката правда и одржливиот развој, користејќи ја природната средина како ресурс за ресоцијализација, рехабилитација, едукација и јакнење на психосоцијалната благосостојба (Dominelli, 2012).

Дополнително, концептот на зелена пробација претставува современ пристап во рамките на системот на алтернативни санкции, кој ги интегрира општествено корисните активности со заштита на животната средина и развој на зелени вештини. Преку вклучување на децата и младите во активности како пошумување, рециклирање, уредување јавни простори и други еколошки иницијативи, се овозможува истовремено постигнување на рехабилитациски и еколошки цели, со потенцијал за намалување на рецидивизмот и јакнење на социјалната интеграција.

Паралелно со овие пристапи, Европската гаранција за деца претставува клучна рамка за политики на Европската унија, чија цел е обезбедување еднаков пристап до основни услуги како образование, здравство и социјална заштита, со посебен фокус на децата од ранливи категории (European Commission, 2021). Оваа рамка отвора значајни можности за интеграција на иновативни модели, вклучително и зелената социјална работа и зелената пробација, во националните системи за заштита на деца.

Во оваа смисла, трудот ја истражува можноста за интегрирање на концептите на бихевиорално здравје, зелена социјална работа и зелена пробација во развојот на програми за ресоцијализација на деца во ризик и деца во судир со законот, со цел унапредување на нивната психосоцијална благосостојба и намалување на ризикот од повторно престапничко однесување.

ТЕОРЕТСКА РАМКА

Детско престапништво и ризик-фактори

Детското престапништво претставува мултифакторски социјален феномен кој произлегува од комплексна интеракција на индивидуални, семејни и структурни ризик-фактори

(Farrington, 2012). Овие фактори не делуваат изолирано, туку се меѓусебно поврзани и кумулативно го зголемуваат ризикот од појава на девијантно и криминално однесување кај децата и младите.

Еден од најзначајните структурни ризик-фактори е сиромаштијата, која директно влијае врз квалитетот на живот и пристапот до основни општествени ресурси. Децата кои растат во услови на сиромаштија често се соочуваат со ограничен пристап до образование, здравствена заштита и социјални услуги, како и со намалени можности за позитивен социјален развој. Дополнително, хроничната изложеност на економска несигурност и стрес може да придонесе кон емоционални и бихевиорални тешкотии (UNICEF, 2023).

Семејната средина претставува клучен заштитен или ризик фактор во развојот на детето. Семејната дисфункција, која опфаќа елементи како родово-базирано и семејно насилство, занемарување, недоследно родителство и нарушени односи меѓу родителите, може значајно да ги наруши емоционалниот и социјалниот развој на детето. Во вакви услови, децата имаат ограничена можност да усвојат стабилни и социјално прифатливи модели на однесување, што го зголемува ризикот од антисоцијални активности.

Дополнително, социјалната исклученост и маргинализацијата претставуваат значајни ризик-фактори кои придонесуваат кон развој на чувство на отуѓеност, неприпадност и недоверба кон институциите и заедницата. Во ваков контекст, децата и младите почесто се поврзуваат со врнички групи кои можат да имаат девијантни норми и вредности, што дополнително го зголемува ризикот од вклучување во криминални и антисоцијални активности.

Овие ризик-фактори се особено релевантни во контекст на превентивните и интервенциските пристапи, како што е зелената социјална работа, која преку вклучување во природна средина и зајакнување на социјалната поддршка има потенцијал да ги намали нивните негативни ефекти и да придонесе кон развој на просоцијално однесување и отпорност кај децата и младите.

Бихевиорално здравје

Во Македонија терминот „бихевиорално здравје“ не е формално институционализиран како посебна системска политика или законска категорија. Наместо тоа, неговите компоненти се распределени низ неколку системи: ментално здравје (здравствен систем), превенција од зависности, училишна психологија и педагогија, социјална заштита. Тоа значи дека концептот постои имплицитно, но не интегрирано.

Бихевиоралното здравје како концепт претставува интегративен концепт кој ја опфаќа поврзаноста помеѓу однесувањето, емоциите и физичката благосостојба. Тој вклучува ментално здравје, нарушувања поврзани со употреба на супстанции и животни навики кои влијаат врз квалитетот на животот (Substance Abuse and Mental Health Services Administration [SAMHSA], 2020).

Бихевиоралното здравје ги опфаќа емоционалната стабилност, самоконтролата и социјалното функционирање како клучни компоненти на психосоцијалниот развој. Емоционалната стабилност се однесува на способноста за регулација на емоции во стресни ситуации, додека ниската регулација е поврзана со импулсивно и агресивно однесување.

Самоконтролата претставува способност за управување со импулсите и одложување на непосредното задоволство, што е особено значајно кај децата во ризик.

Социјалното функционирање се однесува на способноста за градење и одржување позитивни социјални односи. Недостатокот на овие вештини често води кон социјална изолација и девијантни групи.

Бихевиоралното здравје се разликува од менталното здравје, бидејќи опфаќа поширок спектар на однесувања и социјални детерминанти, додека менталното здравје се фокусира на дијагностицирани психички состојби (SAMHSA, 2020).

Како интегриран концепт, за првпат во Република С Македонија се спроведува преку активностите на Здружението на социјални работници на Македонија (Годишна програма за работа на Здружение на социјални работници на Македонија – ЗСРМ во 2026 година, Скопје 2026 година).

Зелена социјална работа

Зелената социјална работа претставува современ интердисциплинарен пристап кој ја интегрира социјалната работа со принципите на еколошка правда, одржлив развој и заштита на животната средина. Таа се заснова на разбирањето дека човековата благосостојба е нераскинливо поврзана со природната средина, при што природата се користи како ресурс за психосоцијална поддршка, рехабилитација и јакнење на отпорноста кај ранливите групи (Dominelli, 2012).

Во овој контекст, зелената социјална работа не претставува само теоретски концепт, туку и практичен модел на интервенција кој придонесува за подобрување на емоционалната стабилност, намалување на стресот, развој на самоконтрола и јакнење на социјалните вештини преку активности во природна и во заедничката средина. Еколошките активности како што се садење дрвја, уредување јавни простори, еко-работилници и иницијативи во заедницата се користат како алатки за психосоцијална поддршка и ресоцијализација.

Современите истражувања укажуваат дека изложеноста и ангажманот во природна средина може да имаат значајна улога во намалување на антисоцијалното однесување кај децата и младите. Еколошките интервенции сè повеќе се користат во рехабилитација на млади сторители на кривични дела, преку активности како зачувување на природата, хортикултура и работа во заедницата (White & Graham, 2015; Carter, 2007).

Студија спроведена со 23 деца во допир со законот во Велика Британија покажува дека работата во природна средина создава безбеден простор каде децата можат да развиваат позитивни социјални односи, да стекнуваат вештини и да се оддалечат од криминогени контексти. Наодите од оваа студија укажуваат дека природната средина:

- ја намалува агесијата и конфликтното однесување,
- ја зголемува самоконтролата и емоционалната стабилност,
- и го поддржува развојот на просоцијален идентитет.

Овие ефекти се поврзуваат со намалување на нивоата на стрес и кортизол, како и со зголемување на социјалната кохезија (Kuo & Sullivan, 2001; Taylor et al., 2015).

Во контекстот на Република С. Македонија, зелената социјална работа за првпат се воведува како пилот-пристап во системот на социјална заштита и младинска работа, како дел од програмата на Здружението на социјални работници на Македонија (ЗСРМ) во Скопје, преку проектот „Заеднички за зелено застапување за заштита на животната средина“ (ZZZ – Green Advocacy Platform, n.d.). Овој проект претставува значаен чекор кон институционализација на еколошки ориентираните пристапи во социјалната практика и има за цел интеграција на еколошките пристапи во социјалната и младинската работа преку обуки, развој на локални иницијативи и јакнење на капацитетите на стручните работници за примена на зелени методи во работа со деца и млади во ризик.

Во рамки на проектот се реализираат активности насочени кон едукација на социјални работници, развој на програми за работа со деца и млади во ризик во природна средина, како и нивно активно вклучување во локални еколошки иницијативи. Пилот-активностите опфаќаат садење дрвја, еко-акции во заедницата, едукативни содржини и групна работа во природна

средина. Првичните резултати укажуваат дека ваквиот пристап придонесува за намалување на анксиозноста, зголемување на чувството на припадност кон заедницата и развој на просоцијално однесување кај учесниците.

Со тоа, зелената социјална работа во Македонија претставува не само нов теоретски концепт, туку и прв системски пилот-модел во рамки на програмата на Здружението на социјални работници на Македонија, Скопје и проектот „Заеднички за зелено застапување за заштита на животната средина“, со потенцијал за понатамошна институционализација во системот на социјална заштита и системот на заштита на деца, на ресоцијализација и на превенција на детското престапништво.

Зелена пробација

Во контекст на децата во судир со законот во Република С. Македонија, пробацијата и алтернативните мерки имаат особено значајна улога, бидејќи системот на правда за деца е заснован на принципите на заштита на најдобриот интерес на детето, ресоцијализација и избегнување на институционализација. Законската рамка е уредена со Законот за правда за децата, кој предвидува воспитни мерки, мерки на засилен надзор и општокорисна работа како алтернативи на затворските санкции, при што пробациската служба учествува во нивното спроведување и надзор (Закон за правда за децата на Република Северна Македонија, 2024). Во овој систем, мерките во заедницата се насочени кон развој на одговорно однесување, образование и реинтеграција на децата, наместо нивна казнена изолација, што создава правна и институционална основа за иновативни пристапи како зелената пробација. Таа особено се вклопува во правдата за деца, бидејќи овозможува преку општокорисна работа во еко-социјални проекти и програми да се поттикне развој на вештини, позитивен идентитет и чувство на припадност кон заедницата, во согласност со ресоцијализациските цели утврдени во националната законска рамка (Закон за правда за децата на Република Северна Македонија, 2024).

Зелената пробација претставува иновативен модел на алтернативни санкции кој ги интегрира целите на ресоцијализацијата со заштита на животната средина, развој на зелени вештини и унапредување на социјалната одговорност кај лицата во судир со законот. Овој пристап се темели на идејата дека санкциите во заедницата можат истовремено да имаат казнена, рехабилитациска и еколошка функција, со што се надминува класичниот репресивен модел на казнување (Allen & Pitts, 2025).

Во рамките на зелената пробација, младите и лицата под надзор се вклучуваат во активности како пошумување, рециклирање отпад, компостирање, уредување јавни површини и учество во еколошки кампањи. Овие активности имаат двоен ефект: од една страна претставуваат исполнување на санкциските обврски, а од друга страна овозможуваат развој на социјални, работни и еколошки компетенции кои се значајни за нивна долгорочна реинтеграција во општеството.

Современите анализи на пробациските системи укажуваат дека нивната улога сè повеќе се проширува кон придонес во одржливоста на животната средина и намалување на еколошкиот отпечаток на институциите за правда (Allen & Pitts, 2025). Во тој контекст, се развива концептот на „зелена правда“, кој ги поврзува целите на кривичната правда со климатските и еколошките политики.

Емпириските примери наведени во меѓународната практика покажуваат дека ваквиот пристап веќе се применува во различни форми. На пример, во Кенија лицата под надзор учествуваат во национални иницијативи за садење дрвја како дел од пошироки климатски цели, со што се комбинира ресоцијализацијата со еколошка акција и создавање позитивен

општествен идентитет („климатски амбасадори“) (Allen & Pitts, 2025). Слично, во Обединетото Кралство се развиени програми како „Unpaid Work in Nature“, каде лицата во пробација работат во шумски и урбани средини, одржување на паркови, рекреативни површини и биодиверзитетски проекти (Allen & Pitts, 2025). Понатаму, иницијативите како отстранување на пластика за еднократна употреба, користење електрични алатки и партнерства со еколошки организации (на пр. Forestry England и Canal & River Trust) покажуваат дека пробациските служби можат да бидат активен чинител во транзицијата кон зелена економија (Allen & Pitts, 2025). Овие активности истовремено придонесуваат за намалување на рецидивизмот преку развој на работни навики, чувство на одговорност и зајакнување на позитивниот социјален идентитет. Зелената пробација се смета за особено значајна бидејќи овозможува премин од казнување кон рехабилитација преку практично ангажирање во активности со општествена и еколошка вредност. Преку ваквиот модел се создава можност за развој на патишта кон вработување во зелениот сектор, како што се хортикултура, рециклирање, обновлива енергија и одржливо земјоделство (Allen & Pitts, 2025). Ова дополнително ја зајакнува интеграцијата помеѓу ресоцијализациските цели и одржливиот развој. Од перспектива на кривичната правда, зелената пробација претставува стратегија со висок потенцијал за намалување на рецидивизмот преку градење позитивен идентитет, зголемување на самодовербата и јакнење на чувството на припадност кон заедницата. Истовремено, таа придонесува за поголема општествена корисност на пробациските мерки, бидејќи резултира со директни еколошки придобивки за локалната заедница (Allen & Pitts, 2025).

Во таа смисла, зелената пробација се развива како дел од пошироката „Агенда за зелена пробација“, која повикува на интеграција на еколошките цели во системите за кривична правда на национално, регионално и меѓународно ниво, со цел усогласување на рехабилитацијата со одржливиот развој (Allen & Pitts, 2025).

Европска гаранција за деца

Европската гаранција за деца претставува стратешка политика на Европската унија насочена кон спречување и намалување на детската сиромаштија и социјалната исклученост преку обезбедување еднаков и навремен пристап до клучни основни услуги за сите деца, особено за оние во ранливи и маргинализирани категории (European Commission, 2021). Овие услуги вклучуваат образование, здравствена заштита, социјална поддршка, адекватно домување и соодветна исхрана, кои се сметаат за фундаментални предуслови за здрав развој и социјална интеграција на детето.

Од перспектива на децата во ризик и децата во судир со законот, Европската гаранција за деца има особено значење, бидејќи овозможува системски пристап кон намалување на структурните нееднаквости кои придонесуваат за појава на детското престапништво. Со тоа, се создаваат услови за рана интервенција, превенција и поддршка на ресоцијализацијата, наместо исклучиво казнено ориентиран пристап.

Во поширок контекст на социјалните политики, оваа рамка овозможува интеграција на иновативни и интердисциплинарни пристапи, како што се зелената социјална работа и зелената пробација. Овие пристапи, кои комбинираат социјална поддршка со активности во природна средина, се усогласуваат со целите на Европската гаранција за деца преку промовирање на инклузија, јакнење на отпорноста и намалување на социјалната маргинализација.

Со тоа, Европската гаранција за деца не претставува само политичка рамка, туку и основа за развој на иновативни модели на социјална и младинска работа, кои имаат потенцијал да придонесат кон долгорочно намалување на детската сиромаштија и превенција на детското престапништво.

НАСОКИ ЗА ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА И РАЗВИВАВЊЕ ЕКО-СОЦИЈАЛНИ МОДЕЛИ ПРОГРАМИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА И РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА

Синергијата меѓу социјалната работа, бихевиоралното здравје и еколошките пристапи отвора можност за редефинирање на програмите за превенција и ресоцијализација на деца во ризик и деца во судир со законот во Република С. Македонија. Наместо фрагментирани и реактивни интервенции, се развива потреба од интегриран еко-социјален модел кој истовремено делува на индивидуалното однесување, семејниот систем, заедницата и пошироката еколошка средина. Во таков модел, интервенцијата не се сведува само на корекција на однесување, туку на холистичка трансформација на животниот контекст на детето преку четири меѓусебно поврзани димензии, прикажани во табела бр.1.

Табела бр. 1 Приказ на интегриран еко-социјален модел за ресоцијализација и развој на децата во ризик (меѓусебна циклична поврзаност)

1. Интеграција на бихевиоралното здравје во програмите за ресоцијализација Практичната примена на бихевиоралното здравје подразбира развој на структурирани програми кои директно работат на: • регулација на емоции (емоционална стабилност), • развој на самоконтрола и импулсна контрола, • унапредување на социјални и комуникациски вештини. Во овој контекст, зелената социјална работа се користи како природен „терапевтски простор“ во кој децата преку активности во природа (работа во групи, еко-акции, садење, грижа за животна средина) спонтано ги вежбаат овие вештини. Природната средина функционира како стабилизатор на стрес и регулатор на емоционална реактивност, што е особено значајно кај деца со импулсивно и агресивно однесување.	4. Усогласување со Европската гаранција за деца Практичната имплементација на еко-социјалните модели треба да биде усогласена со Европската гаранција за деца, преку: • обезбедување пристап до квалитетни социјални и образовни услуги, • развој на програми за деца од сиромашни и маргинализирани средини, • интеграција на превентивни и рани интервенции во градинките, училиштата и заедницата.
2. Развивање на еко-социјални програми во заедницата Еко-социјалните програми треба да бидат структурирани како долгорочни интервенции во заедницата, а не како еднократни акции. Тие да вклучуваат: • локални еко-клубови за деца и млади во ризик, • програми за „зелено менторство“ (социјален работник + психолог + еко-социјален ментор), • училишни зелени работилници, • програми за ресторативна правда преку еколошка работа. Овие програми ја зајакнуваат социјалната вклученост, го намалуваат чувството на изолација и создаваат позитивен идентитет на младата личност како „актер на промена“, наместо како „престапник“.	3. Поврзување со моделот на зелена пробација Зелената пробација може да се интегрира како формализиран дел од системот на алтернативни мерки и санкции, при што: • интервенциите во заедницата се заменуваат со еколошки корисна работа (општокорисна работа), • се развиваат индивидуални планови за ресоцијализација базирани на зелени активности, • се вклучуваат локални институции и здруженија на граѓани. Овој пристап овозможува истовремено исполнување на правните обврски и развој на работни и животни вештини, што директно придонесува кон намалување на рецидивизмот.

Во практична смисла, интегрираниот модел може да се прикаже како поврзување на четири системи:

- социјален систем (социјални работници, центри за социјална работа),
- здравствен систем (психолози, психотерапевти, бихевиорално здравје),
- образовен систем (училишта, педагози),
- еколошки систем (локални еко-организации, заедница).

Овие системи функционираат синхронизирано околу детето како централна точка, при што интервенцијата се движи од индивидуално ниво кон заедницата и општеството.

Табела бр. 2 Приказ на студија на случај како пример за еко-социјална интервенција
СТУДИЈА НА СЛУЧАЈ: ПИЛОТ-ЕКО СОЦИЈАЛНА ИНТЕРВЕНЦИЈА

Контекст

Во рамки на пилот-програма, беше реализиран еко-социјален интервенциски циклус со група од 12 деца на возраст од 14 до 16 години, со историја на нарушено однесување и ризик од повторно престапништво.

Цел на интервенцијата

- намалување на агресивно и импулсивно однесување,
- развој на самоконтрола и емоционална регулација,
- зголемување на социјална интеграција,
- јакнење на просоцијален идентитет.

Методи

Интервенцијата се состоеше од:

- неделни активности во природа (садење дрвја, уредување парк, чистење на околината),
- групна работа со психолог и социјален работник,
- рефлексивни сесии по секоја активност,
- елементи на ресторативна практика (дискусија за одговорност и последици).

Резултати (квалитативни наоди)

По период од 8 недели беа забележани следниве промени:

- намалување на вербална и физичка агесија во групата,
- зголемена способност за тимска работа,
- подобрена емоционална контрола во стресни ситуации,
- зголемено чувство на припадност кон групата и заедницата,
- изразување на позитивен став кон учество во еколошки активности.

Интерпретација

Резултатите укажуваат дека природната средина функционира како стабилизирачки фактор во бихевиоралната регулација, додека групната еко-работа овозможува развој на нови социјални улоги и идентитети. Детето постепено се преместува од улога на „ризично“ кон улога на „активен учесник во заедницата“.

Заклучни согледувања

Заклучно, интегрирањето на зелената социјална работа, бихевиоралното здравје и моделот на зелена пробација претставува современ и холистички пристап во превенцијата и ресоцијализацијата на деца во ризик и деца во судир со законот во Република С. Македонија. Наместо фрагментирани и казнено ориентирани интервенции, овој модел нуди системска рамка која истовремено ги адресира индивидуалните, семејните, заедничките и еколошките фактори кои влијаат врз појавата на престапничко однесување.

Резултатите од теоретската анализа и практичните пилот-активности укажуваат дека природната средина има значајна улога во подобрување на емоционалната регулација,

самоконтролата и социјалното функционирање кај децата, додека еко-социјалните активности придонесуваат за развој на просоцијален идентитет и намалување на ризикот од повторно престапништво. Истовремено, зелената пробација овозможува трансформација на мерките во заедницата во рехабилитациски и еколошки корисни активности, со што се зајакнува нивната општествена вредност и ефективност.

Клучната трансформација се случува на четири нивоа:

- 1) природата станува терапевтски и образовен ресурс,
- 2) заедницата станува активен носител на промена,
- 3) правдата се трансформира во рехабилитациски процес,
- 4) детето станува ко-креатор на сопствениот развој.

Во македонскиот контекст, овој интегративен пристап има потенцијал за понатамошна институционализација во системите на социјална заштита, правда за деца и младинска политика, особено преку усогласување со европските стандарди како Европската гаранција за деца. Со тоа, се создава можност за премин од реактивен кон проактивен, превентивен и развоен модел на работа со деца, кој ја става благосостојбата на детето во центарот на интервенцијата. Еко-социјалниот модел базиран на зелената социјална работа, бихевиоралното здравје и принципите на зелената пробација претставува иновативен пристап во ресоцијализацијата на деца во ризик и во судир со законот.

Референтна листа

- Allen, R., & Pitts, J. (2025). *Green probation and environmental justice in criminal justice systems*. Routledge.
- Carter, M. (2007). *Green care and rehabilitation: Nature-based interventions in youth justice*. Journal of Social Work Practice, 21(3), 245–260.
- Dominelli, L. (2012). *Green social work: From environmental crises to environmental justice*. Polity Press.
- European Commission. (2021). *EU strategy on the rights of the child and the European Child Guarantee*. Publications Office of the European Union.
- Farrington, D. P. (2012). *Families and crime*. Routledge.
- Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (2001). Aggression and violence in the inner city: Effects of environment via mental fatigue. *Environment and Behavior*, 33(4), 543–571.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2020). *Behavioral health services: Definition and integration*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Taylor, A. F., Kuo, F. E., & Sullivan, W. C. (2015). Coping with ADD: The surprising connection to green play settings. *Environment and Behavior*, 33(1), 54–77.
- UNICEF. (2023). *Children in North Macedonia: Situation analysis and child well-being report*. UNICEF Country Office North Macedonia.
- White, R., & Graham, H. (2015). *Nature and social justice: Rewilding and green care in youth justice settings*. Policy Press.
- Закон за правда за децата на Република Северна Македонија. (2024). Службен весник на Република Северна Македонија.
- Годишна програма за работа на Здружението на социјални работници на Македонија (ЗСРМ). (2026). Скопје: ЗСРМ.
- ZZZ – Green Advocacy Platform. (n.d.). *Заеднички за зелено застапување за заштита на животната средина: Пилот активности и програми..* <https://zzz.org.mk/>

**GREEN SOCIAL WORK AND BEHAVIORAL HEALTH AS AN INTEGRATIVE APPROACH
TO THE RESOCIALIZATION OF CHILDREN AT RISK AND IN CONFLICT WITH THE LAW**

Natasha Pavišević – Stojmenovska

Social worker

President of the Association of Social Workers of Macedonia, Skopje

Vesna Milosavljević

Psychologist and psychotherapist

Association of Social Workers of Macedonia, Skopje

Abstract: *The Occurrence of Children in Conflict with the Law in Society is a complex social phenomenon that is the result of the interaction between individual, family and social risk factors. In recent decades, the scientific and professional literature has increasingly emphasized the need for integrative approaches that, in addition to the legal and social aspects, also include the concept of behavioral health, i.e. factors related to the emotional well-being, behavior and psychosocial development of children. In this context, green social work is developing as a modern approach that connects the principles of social justice, sustainable development and the promotion of mental and behavioral health through activities related to the natural environment and the community. The aim of this paper is to analyze the potential of green social work as an approach in the development and implementation of environmental programs aimed at the resocialization of children in conflict with the law, with special emphasis on their impact on improving behavioral health and the development of prosocial behavior. The paper is based on an analysis of relevant scientific literature, practical experiences in working with children in conflict with the law in Macedonia, practical experiences from pilot activities for the promotion of green social work in the social protection system and youth work, which are implemented through activities and initiatives of the Association of Social Workers of Macedonia and the platform "Joint for Green Advocacy". The activities include the education of professional workers in the social and child protection system, the development of green programs and encouraging the participation of children and youth in environmental initiatives in the communities. The involvement of children in such activities can contribute to improving emotional stability, developing responsible behavior and strengthening the sense of belonging to the community, which is an important protective factor in the prevention of re-offending. The integration of the principles of green social work and behavioral health represents significant potential for the development of innovative approaches in programs for the prevention and resocialization of children at risk and in conflict with the law.*

Keywords: *green social work, behavioral health, resocialization, children at risk, children in conflict with the law, eco-social programs.*

ELEKTRONSKO NASILJE KOT SODOBNA OBLIKA VRSTNIŠKEGA NASILJA

*Lina Dečman Molan, spec., dipl. inž.³⁶⁴
Šolski center Kranj, Strokovna gimnazija*

Povzetek: Elektronsko nasilje predstavlja eno izmed najpogostejših in najhitreje rastočih oblik nasilja med otroki in mladostniki v sodobni digitalni družbi. Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologij, množična uporaba pametnih telefonov ter družbenih omrežij so bistveno spremenili načine medvrstniške komunikacije ter hkrati ustvarili nove priložnosti za pojav nasilnega vedenja. Elektronsko nasilje se od tradicionalnih oblik vrstniškega nasilja razlikuje po anonimnosti storilcev, stalni dostopnosti žrtve, hitrem širjenju vsebin ter težji možnosti nadzora in umika. Osredotočamo se na opredelitev pojma elektronskega nasilja ter na predstavitev njegovih ključnih značilnosti in pojavnih oblik. Posebna pozornost je namenjena različnim oblikam elektronskega nasilja, kot so žaljiva in grozilna sporočila, elektronsko zasmehovanje, širjenje lažnih informacij, izključevanje iz spletnih skupin, kraja identitete, objavljane osebnih in intimnih vsebin brez soglasja ter elektronsko zalezovanje. Obravnavamo psihološke, socialne in vzgojno-izobraževalne posledice, ki jih elektronsko nasilje pušča pri otrocih in mladostnikih, med katerimi izstopajo čustvena stiska, socialna izolacija, upad samopodobe ter slabša šolska uspešnost. Na koncu poudarjamo pomen celostnega preventivnega delovanja, ki vključuje aktivno vlogo šole, staršev in strokovnih služb, razvoj digitalne pismenosti ter pravočasno prepoznavanje in obravnavo primerov elektronskega nasilja.

Ključne besede: elektronsko nasilje, otroci in mladostniki, digitalna pismenost, preventiva, vrstniško nasilje.

UVOD

Digitalizacija družbe je močno zaznamovala življenje otrok in mladostnikov. Informacijsko-komunikacijske tehnologije so postale del vsakdana. Pametni telefoni, družbena omrežja in spletne platforme pomembno vplivajo na način učenja, komuniciranja in preživljanja prostega časa. Tudi v slovenskem šolskem prostoru so digitalna orodja vse pogostejše vključena v učni proces. Digitalna orodja prinašajo številne priložnosti in odpirajo nova tveganja in izzive. Med najresnejšimi izzivi digitalnega okolja je elektronsko nasilje. Gre za sodobno obliko vrstniškega nasilja, ki je vse bolj razširjena. Od tradicionalnega nasilja se razlikuje po anonimnosti, časovni in prostorski neomejenosti ter hitrem širjenju vsebin. V digitalnem prostoru se nasilje lahko razširi v zelo kratkem času. Žrtve so pogosto izpostavljene širokemu občinstvu. To povečuje občutke sramu, nemoči in socialne stigmatizacije.

Posebnost elektronskega nasilja je tudi njegovo preseganje šolskega prostora. Klasično vrstniško nasilje je večinoma omejeno na šolo. Elektronsko nasilje vstopa v zasebni prostor otrok in mladostnikov. Ti pogosto ne morejo najti varnega zavetja niti doma. Stalna dosegljivost digitalnih naprav pomeni, da se nasilje lahko nadaljuje neprekinjeno. To znatno povečuje psihološko

³⁶⁴ lina.decman.molan@sckr.si

obremenitev žrtev. V slovenskem šolskem sistemu elektronsko nasilje predstavlja pomemben vzgojno-izobraževalni izziv. Z njim se soočajo šole, starši in strokovne službe. Pojavljajo se vprašanja prepoznavanja, preprečevanja in ustrezne obravnave nasilja. Kljub obstoječim preventivnim dejavnostim ostaja potreba po sistematičnem in celostnem pristopu.

Namen je predstaviti elektronsko nasilje kot sodobno obliko vrstniškega nasilja v slovenskem šolskem prostoru. V prispevku so predstavljene njegove značilnosti in pojavne oblike. Izpostavljene so posledice za psihosocialni razvoj in izobraževanje otrok ter mladostnikov.

OPREDELITEV SPLETNEGA NASILJA

Elektronsko nasilje (trpinčenje, ustrahovanje, nadlegovanje) je nasilje ene ali več oseb nad drugo osebo ali skupino preko spleta (ali interneta). Elektronsko nasilje se med najstniki najpogosteje izvaja kot spletno ustrahovanje, spletno trpinčenje ali spletno nadlegovanje, vse skupaj pa lahko poimenujemo tudi z angleško besedo »cyberbullying«. Lahko se pojavi prek SMS, MMS sporočil, različnih aplikacij in klepetalnikov, prek družabnih omrežij, forumov in iger. Pogosto gre za pošiljanje, objavljanje in deljenje negativnih ali škodljivih vsebin o nekom, s čimer ga spravimo v zadrego ali ponižamo (Safe.si).

Definicij spletnega nasilja je ogromno. Razlaga zanj je podobna kot za nasilje: gre za namerno, ponavljajoče se nadlegovanje ali ustrahovanje, ki se dogaja na računalnikih, mobilnih telefonih ali drugih elektronskih napravah. (Policija Republike Slovenije) Pomembna značilnost tovrstnega nasilja je uporaba digitalnih sredstev, kot so pametni telefoni, družbena omrežja, aplikacije za neposredno sporočanje, spletni forumi in igralne platforme, ki omogočajo hitro širjenje nasilnih vsebin ter povečujejo obseg in intenzivnost viktimizacije.

V primerjavi s tradicionalnimi oblikami vrstniškega nasilja se spletno nasilje razlikuje po anonimnosti storilcev, široki dostopnosti občinstva ter težji možnosti umika žrtve iz nasilne situacije. V slovenskem šolskem prostoru spletno nasilje pogosto nastopa sočasno s klasičnimi oblikami vrstniškega nasilja, kar zahteva celostno in usklajeno obravnavo. Šole so pri tem zavezane ravnati v skladu z veljavno zakonodajo, ki poudarja zagotavljanje varnega in spodbudnega učnega okolja za vse učence in dijake. Spletno nasilje tako ni zgolj individualni problem posameznika, temveč predstavlja širši vzgojno-izobraževalni in družbeni izziv.

Slika 1: Elektronsko nasilje kot oblika škodljivega vedenja v digitalnem prostoru
(vir: Vir: Rahim, J. (2025), Unsplash)

ZNAČILNOSTI ELEKTRONSKEGA NASILJA

Elektronsko nasilje ima več specifičnih značilnosti, zaradi katerih se pomembno razlikuje od tradicionalnih oblik vrstniškega nasilja. Te značilnosti povečujejo intenzivnost nasilja in otežujejo njegovo prepoznavanje ter obravnavo v šolskem okolju. Ena izmed značilnosti spletnega nasilja je anonimnost storilcev. Digitalni prostor omogoča prikrivanje identitete ali uporabo lažnih profilov. To zmanjšuje občutek osebne odgovornosti. Storilci imajo manj zavore pri nasilnem vedenju. Druga značilnost je tudi stalna dosegljivost žrtve. Nasilje ni omejeno na šolski čas ali fizični prostor šole. Učenci in dijaki so lahko izpostavljeni nasilju kadarkoli in kjerkoli. To vključuje domače okolje, prosti čas in nočne ure. Zaradi tega žrtev pogosto nima možnosti umika. Naslednja značilnost je hitro širjenje in trajnost digitalnih vsebin. Žaljiva sporočila, fotografije ali videoposnetki se lahko v zelo kratkem času razširijo med veliko število vrstnikov. Vsebina pogosto ostane dostopna dalj časa. Žrtev je lahko ponovno izpostavljena nasilju ob vsakem ogledu ali deljenju vsebine. Te značilnosti pomembno vplivajo na doživljanje spletnega nasilja. Hkrati predstavljajo velik izziv za šole, starše in strokovne službe.

V nadaljevanju so predstavljene najpogostejše oblike elektronskega nasilja, kot jih zaznavajo strokovne institucije in praksa slovenskih osnovnih ter srednjih šol. Seznam ne predstavlja izčrpane klasifikacije, temveč ponuja vpogled v raznolikost pojavnih oblik.

Oblike spletnega nasilja:

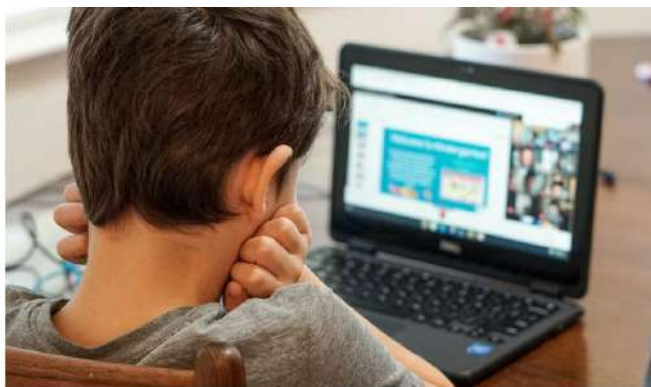
- Žaljiva sporočila (flaming) in komentarji – žaljenje, zmerjanje ali posredovanje sovražnih vsebin, usmerjenih v točno določeno osebo.
- Izključevanje iz skupin – skupina vrstnikov izloči vrstnika iz skupine na družabnem omrežju ali v aplikaciji za sporočanje, ali pa mu prepreči vstop. V skupini se o njem pogovarjajo, o čemer ga informirajo. Vzrok za izključitev je lahko drugačnost.
- Ustvarjanje sovražnih skupin – posamezniki ustvarijo skupino, v katero vabijo druge z namenom širjenja sovraštva proti posamezniku ali drugi skupini posameznikov.
- Lažni profili – ustvarjanje lažnega profila žrtve na družbenih omrežjih in v njenem imenu objavljanje vsebin, ki to osebo spravljajo v zadrego ali jo ponižujejo. Druga možnost je uporaba lažnega profila za prevare ali žaljenje drugih in s tem ocrnitev žrtve.
- Deljenje intimnih posnetkov – objavljanje, razpošiljanje, deljenje golih fotografij ali intimnih posnetkov žrtve prek spleta brez njenega dovoljenja.
- Fotografiranje in snemanje ter objavljanje posnetkov brez dovoljenja – fotografiranje je poseg v zasebnost posameznika in tega brez dovoljenja po zakonu ne smemo izvajati. Enako velja za objavo posnetkov na družabnih omrežjih ali drugje na internetu. Fotografije nekoga drugega brez njegovega dovoljenja ne smemo objaviti ali deliti preko aplikacij za sporočanje (npr. Snapchat, Viber, Messenger,...).
- Prikrito fotografiranje - gole ali spolne slike, ki so posnete brez dovoljenja (slikanje na ulici 'pod krilom', v dekolte, na straniščih ipd.)
- Predelave fotografij na žaljivi način – žaljiva predelava fotografije ali video posnetka z namenom ponižanja, posmehovanja osebi na posnetku.
- Predelave posnetkov v gole/pornografske - uporaba različnih programov, aplikacij za predelavo slik ali videov osebe v gole ali pornografske posnetke
- Žaljivi memi - ustvarjanje memov s fotografijami, podatki vrstnika z namenom žaljenja, posmehovanja, poniževanja ... Mem je obdelana fotografija ali GIF-animacija z dodanim

besedilom, ki naj bi bilo smešno ali norčavo. Za mem se pogosto uporabijo fotografije z interneta brez vedenja ali privolitve upodobljenih oseb.

- Zloraba zaupanja – storilec na internetu javno ali v zaprti skupini razkrije zasebne informacije, ki mu jih je žrtev zaupala v prepričanju, da jih ne bo delil z drugimi.
- Obrekovanje – storilec širi neresnice (laži) o nekom po družabnih omrežjih, preko aplikacij za sporočanje itd.
- Trpinčenje zaradi dejanske ali domnevne spolne identitete ali spolne usmerjenosti - izključevanje, zbadanje, žaljenje osebe prek spleta na podlagi njene spolne usmerjenosti ali spolne identitete
- Avtiranje na spletu - javno spletno razkrivanje spolne usmerjenosti ali spolne identitete osebe brez njene privolitve
- Vdiranje v profile/račune – vdiranje (hekanje) v spletne profile žrtve na družbenih omrežjih ali račune elektronske pošte in podobno. Gre za kazniv poseg v zasebnost in bi ga lahko primerjali z vlomom v stanovanje.
- Kraja gesel – storilec pridobi geslo žrtve za dostop do elektronske pošte, mobilnega telefona, računov na družbenih omrežjih ipd. brez vednosti žrtve.
- Spletno zalezovanje (ang. cyberstalking) – gre za ponavljajoče se, dolgotrajnejše, neželene kontaktiranje, spremljanje žrtve prek spleta (družbenih omrežij, forumov, klepetov ipd.), lahko tudi v kombinaciji s fizičnim zalezovanjem.
- Spolno nadlegovanje - uporaba digitalnih tehnologij za različne oblike s strani žrtve neželene komunikacije, nagovarjanja, komentiranja in vedenja seksualne narave.
- Spolno sramotenje - stigmatiziranje osebe zaradi njenega videza, vedenja (zlasti spolnega) in zmerjanje s kurbo, vlačugo
- Grožnje – grožnje preko sporočil ali javnih objav, v skrajnem primeru se pojavljajo tudi grožnje s smrtjo, spolnim nasiljem, posilstvom.
- Izsiljevanje – pošiljanje izsiljevalskih sporočil, v katerih storilec od žrtve nekaj zahteva. Zelo pogosto je izsiljevanje za gole oz. intimne posnetke ali denar.
- Izsiljevanje z intimnimi posnetki (ang. sextortion) - povzročitelj/ica (s preslepitvijo) pridobi intimne posnetke žrtve ali jih žrtev sama pošlje ali so nastali v njuni pretekli zvezi in nato grozi, da bo te posnetke objavil/-a, če mu/ji žrtev ne pošlje denarja (bolj pogosto pri žrtvah moškega spola) ali še več takšnih posnetkov ali spolne usluge (pogostejše pri žrtvah ženskega spola) ali znova vzpostavi intimno zvezo z njim/njo.
- Trolanje – objavlanje žaljivih, sovražnih in provokativnih (izzivalnih) sporočil v spletnih skupnostih in klepetih z namenom provociranja ali pritegovanja pozornosti.
- Spletno blatenje (ang. doxing) – pridobivanje osebnih podatkov neke osebe na spletu (tudi s hekanjem) in nato razkrivanje, javno objavlanje teh podatkov, ne da bi ta oseba to dovolila. Končni cilj je množično nadlegovanje te osebe prek družbenih omrežij, elektronske pošte, celo na domačem ali službenem naslovu s strani vseh, ki vidijo te podatke.
- Happy slapping - objavlanje posnetkov nasilja, kjer nekdo napade žrtev, drugi to snemajo, posnetek pa potem objavijo na spletnih straneh, kot je YouTube in tako znova viktimizirajo žrtev.
- Pošiljanje nasilnih ali grozljivih fotografij in videoposnetkov – prizori nasilja in strašljivi prizori imajo lahko na prejemnika zelo močan negativen vpliv, ki se lahko pokaže tudi v obliki nočnih mor in strahu.
- Pošiljanje spolnih vsebin - gre za pošiljanje lastnih seksualno eksplicitnih slik ali posnetkov (npr. 'dick pics' – slike spolnih organov) ali pornografskih slik ali posnetkov, ki s strani prejemnika/ce niso zaželeni oz. v prejemanje ni privolil/a

- Prepošiljanje verižnih pisem in sporočil – večina verižnih pisem in sporočil, ki se širijo, je narejena z namenom, da prejemnika prestrašijo. Čeprav gre za neresnične zapise, pa se marsikdo takšne vsebine prestraši.
- Spletni izzivi – izzivi, kjer se zahteva, da nekdo počne nekaj ponižujočega ali celo nevarnega, to pa običajno posname in posnetke deli na spletu.
- Spletno spolno napeljevanje otrok (ang. grooming) – navezovanje stikov z otroki prek spleta z namenom spolne zlorabe.
- Spletno zasužnjevanje - z vdorom v digitalne naprave prestrezanje in zlorabljanje zasebnih informacij, sledenje zasebnim komunikacijam ipd. (Safe.si)

Navedene značilnosti elektronskega nasilja kažejo, da gre za obliko nasilja, ki zahteva drugačne, bolj sistematične in pravočasne pristope obravnave, saj klasični vzgojni ukrepi pogosto niso zadostni. Predstavljene oblike kažejo, da se elektronsko nasilje pogosto prepleta s posegi v zasebnost, kaznivimi dejanji in spolnim nasiljem, zato zahteva resno in strokovno obravnavo.

Slika 2: Različne pojavne oblike elektronskega nasilja na spletnih platformah
(vir: Park, T. (2020), Unsplash)

V praksi slovenskih osnovnih in srednjih šol se najpogosteje pojavljajo žaljiva in grozilna sporočila, spletno zasmehovanje, širjenje lažnih informacij, izključevanje iz razrednih skupinskih klepetov, kraja identitete, objavljanje intimnih vsebin brez soglasja in spletno zalezovanje.

Posledice spletnega nasilja so lahko zelo hude, včasih celo hujše kot posledice nasilja v fizičnem okolju, saj internet ne pozna gumba 'izbriši'. Učenci in dijaki so tako žrtve nasilja ob vsakokratni delitvi nasilnih ali žaljivih vsebin (Vlada Republike Slovenije, 2024). Posledice se kažejo na psihološki, socialni in vzgojno-izobraževalni ravni. Pogosto so med seboj prepletene.

Učenci in dijaki, ki so žrtve elektronskega nasilja, pogosto doživljajo čustveno stisko. Pojavljajo se strah, sram in občutki nemoči. Pogosta je tesnoba. Znižuje se samopodoba. Pri posameznikih se razvijejo tudi depresivni simptomi. V hujših primerih lahko elektronsko nasilje vodi v samopoškodovalno vedenje in samomorilne misli. Posebej ranljivi so otroci, ki nimajo ustreznih socialne podpore.

Na socialni ravni se elektronsko nasilje kaže v umiku iz družbe. Žrtve se izogibajo vrstniškemu stiku. Pojavi se nezaupanje do drugih. Pogosti so občutki osamljenosti in izključenosti. Učenci in dijaki se pogosto umaknejo tudi iz digitalnega prostora. To lahko vodi v še večjo socialno izolacijo. Posledično so lahko dodatno prikrajšani za pomembne oblike vrstniške komunikacije.

Elektronsko nasilje negativno vpliva tudi na šolski uspeh. Pojavljajo se težave s koncentracijo. Zmanjša se učna motivacija. Učenci in dijaki pogosteje izostajajo od pouka. Šola postane vir stresa namesto varnega prostora.

VLOGA ŠOLE V SLOVENSKEM ŠOLSKEM SISTEMU

Šola ima ključno vlogo pri preprečevanju in obravnavi spletnega nasilja. Odgovorna je za zagotavljanje varnega in spodbudnega učnega okolja. Šolsko okolje mora zajemati tako fizični kot digitalni prostor. Učenci in dijaki se morajo v šoli počutiti varne. Imeti morajo občutek sprejetosti in zaščite. Učitelji so pogosto prvi, ki zaznajo stisko otrok. Opazijo spremembe v vedenju. Zaznajo socialni umik. Opazijo nenaden padec učnega uspeha. Zaznajo zmanjšano motivacijo za šolsko delo. Opažajo težave s koncentracijo. Takšni znaki lahko kažejo na izkušnjo spletnega nasilja. Zato imajo učitelji pomembno vlogo pri zgodnjem prepoznavanju težav. Učitelji ne nastopajo le kot opazovalci. Imajo tudi pomembno vzgojno vlogo. S svojim ravnanjem postavljajo zgled. Ustvarjajo razredno klimo. Spodbujajo spoštljive odnose med učenci in dijaki. Pomembna je tudi njihova odzivnost ob zaznanem nasilju. Hitro in ustrezno ukrepanje lahko prepreči stopnjevanje nasilja.

Pomemben sestavni del šolskega sistema je svetovalna služba. Svetovalna služba nudi strokovno podporo učencem in dijakom in je v pomoč staršem. Svetuje učiteljem in vodstvu šole. Vključuje se v obravnavo primerov spletnega nasilja. Po potrebi se svetovalna služba povezuje z zunanjimi institucijami. Med njimi so centri za socialno delo, zdravstvene ustanove in druge službe. Takšno sodelovanje omogoča celostno obravnavo otrok v stiski.

Šola ima tudi izrazito preventivno vlogo. Preventiva je ključna pri zmanjševanju spletnega nasilja. Začeti se mora zgodaj. Prilagojena mora biti starosti otrok. Izvajati se mora sistematično. Vključevati mora učence, dijake, starše in strokovne delavce. Pomembno je, da se preventivne vsebine vključujejo v vsakdanje šolsko delo. Ne smejo biti le občasne dejavnosti.

Razvoj digitalne pismenosti je eden najpomembnejših zaščitnih dejavnikov. Učenci in dijaki se morajo naučiti varne in odgovorne rabe interneta. Razumeti morajo posledice spletnega vedenja. Spoznati morajo meje zasebnosti in se naučiti prepoznavati tvegana vedenja na spletu. Pomembno je tudi poznavanje možnosti pomoči in prijave nasilja. Digitalno pismeni učenci in dijaki bolje prepoznajo nasilna vedenja in se hitreje odzovejo ter pogosteje poiščejo pomoč. Znajo zaščititi sebe in druge.

Pomemben del preventive je tudi razvijanje socialno-čustvenih veščin. Mednje sodijo empatija, odgovornost in spoštovanje. Učenci in dijaki se učijo razumevanja čustev drugih. Razvijajo občutek za meje. Učijo se primerne komunikacije in reševanja konfliktov. Učence in dijake je treba spodbujati k aktivni vlogi opazovalcev. Opazovalci imajo pomembno moč. S pravočasno reakcijo lahko preprečijo širjenje nasilja.

Vloga šole pri obravnavi elektronskega nasilja ne sme temeljiti zgolj na odzivanju na posamezne primere, temveč na sistemskem, preventivno usmerjenem delovanju, ki vključuje jasno opredeljene postopke, usposobljenost zaposlenih in dolgoročno vzgojno strategijo.

Ugotovitve prispevka imajo neposredne implikacije za šolsko prakso, saj kažejo na potrebo po jasnih protokolih, stalnem strokovnem usposabljanju zaposlenih ter vključevanju digitalne pismenosti v vsakodnevno pedagoško delo.

ZAKLJUČEK

Elektronsko nasilje predstavlja eno izmed najresnejših izzivov sodobnega vzgojno-izobraževalnega prostora. Zaradi svojih značilnosti se razlikuje od klasičnih oblik vrstniškega nasilja. Pogosto je manj vidno. Pojavlja se izven šolskega prostora. Prisotno je neprekinjeno. Njegovi učinki so lahko dolgotrajni in zelo obremenjujoči za otroke ter mladostnike.

Elektronsko nasilje pomembno vpliva na psihološko počutje, socialne odnose in šolsko uspešnost učencev in dijakov. Posledice se pogosto kažejo v čustveni stiski, socialnem umiku ter zmanjšani učni motivaciji. Zaradi tega elektronsko nasilje ne predstavlja zgolj individualnega problema, temveč širši vzgojno-izobraževalni in družbeni izziv.

V slovenskem šolskem sistemu ima šola ključno vlogo pri prepoznavanju, preprečevanju in obravnavi spletnega nasilja. Učitelji, svetovalna služba in vodstvo šole predstavljajo pomembne nosilce varnega in spodbudnega učnega okolja. Njihovo sodelovanje z družino in zunanjimi institucijami je nujno za celostno obravnavo otrok in mladostnikov v stiski.

Poseben pomen ima preventiva. Ta mora biti sistematična, dolgoročna in prilagojena razvojnim značilnostim otrok. Razvoj digitalne pismenosti in socialno-čustvenih veščin predstavlja enega ključnih zaščitnih dejavnikov. Pomembno je tudi opolnomočenje učencev in dijakov za aktivno in odgovorno ravnanje v digitalnem okolju.

Učinkovito preprečevanje spletnega nasilja zahteva sodelovanje celotne šolske skupnosti. Gre za proces, ki zahteva kontinuiteto, odgovornost in jasno razmejene vloge vseh deležnikov. Potreben je jasen sistemski pristop. Le s povezovanjem vzgojno-izobraževalnih institucij, staršev in strokovnih služb je mogoče ustvariti varno digitalno okolje, ki bo učencem in dijakom omogočalo zdrav razvoj ter kakovostno izobraževalno izkušnjo.

V obdobju vse večje digitalizacije družbe postaja odgovornost šole pri vzgoji za varno in odgovorno rabo digitalnih tehnologij ena temeljnih nalog sodobnega izobraževalnega sistema.

LITERATURA IN VIRI

- Park, T. (20. 8. 2020). *Boy in gray shirt using black laptop computer*. Unsplash. Dostopno: 27. 4. 2026. <https://unsplash.com/photos/boy-in-gray-shirt-using-black-laptop-computer-6MePtA9EVDA>
- Policija Republike Slovenije. *Medvrstniško spletno nasilje*. Dostopno: 25. 4. 2026. <https://www.policija.si/svetujemo-ozavescamo/varnost-na-internetu/spletno-nasilje-in-spolne-zlorabe-otrok-na-internetu/medvrstnisko-spletno-nasilje>
- Rahim, J. (31. 8. 2025). *Woman sitting on floor using laptop on balcony*. Unsplash. <https://unsplash.com/photos/woman-sitting-on-floor-using-laptop-on-balcony-QBXZwihBDu8>
- Safe.si. *Spletno nasilje*. Dostopno: 25. 4. 2026. <https://safe.si/nasveti/spletno-in-mobilno-trpincenje/spletno-nasilje>
- Vlada Republike Slovenije. *Dan varne rabe interneta: Spletno nasilje je velik izziv*. Dostopno: 26. 4. 2026. <https://www.gov.si/novice/2024-02-05-dan-varne-rabe-interneta-spletno-nasilje-je-velik-izziv/>

CYBERBULLYING AS A CONTEMPORARY FORM OF PEER VIOLENCE

Abstract: Cyberbullying is one of the most common and fastest-growing forms of violence among children and adolescents in today's digital society. The development of information and communication technologies, the widespread use of smartphones, and social networking platforms have significantly transformed the ways in which young people interact, while simultaneously creating new opportunities for the emergence of aggressive behaviour. Cyberbullying differs from traditional forms of peer violence in the anonymity of perpetrators, the constant accessibility of victims, the rapid dissemination of content, and the reduced ability to control or escape from harmful situations. This paper focuses on defining the concept of cyberbullying and presenting its key characteristics and manifestations. Special attention is given to various forms of cyberbullying, such as insulting and threatening messages, online mocking and humiliation, spreading false information, exclusion from online groups, identity theft, sharing personal or intimate content without consent, and online stalking. We also discuss the psychological, social, and educational consequences that cyberbullying has on children and adolescents, including emotional distress, social isolation, decreased self-esteem, and lower academic performance. In conclusion, the paper emphasises the importance of comprehensive preventive efforts, which include the active involvement of schools, parents, and professional services, the development of digital literacy, and the timely recognition and intervention in cases of cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, children and adolescents, digital literacy, prevention, peer violence.

ZAŠTITA DJECE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

Prof.dr Marić Tamara³⁶⁵
Ministarstvo pravde Republike Srpske

Apstrakt: Trgovina ljudima predstavlja tešku povredu ljudskih prava i povredu dostojanstva i integriteta ličnosti. Podrazumjeva različite vidove eksploatacije i pravno zabranjenih nasilnih radnji koje su u velikom broju slučajeva povezane ili se organizuju kao dio organizovanih međunarodnih kriminalnih aktivnosti. Međunarodno krivično pravo prepoznaje ovaj vid kriminaliteta kao teško krivično djelo kojim se ugrožavaju najznačajnije društvene vrijednosti a to su život i tijelo žrtve. S obzirom na teške posljedice kojima se ozbiljno narušava život žrtve dugo nakon što je eksploatacija prestala, ovaj oblik kriminaliteta zaslužuje posebnu pažnju u njegovom suzbijanju ali i zaštiti žrtava posebno kad su u pitanju djeca i maloljetnici. Sa aspekta same teme, u ovom referatu će, poseban akcenat biti na analizi međunarodnih dokumenata i normama krivičnog zakonodavstva u zemlji kojima se definiše okvir radnji koje se smatraju trgovinom djece, kao i instrumentima kojima se pruža zaštita u postupanju prema djeci kao žrtvama trgovine ljudima.

Ključne riječi: trgovina ljudima, međunarodni standardi, dijete, trgovina djecom, dječiji rad, prosjačenje, ropstvo, seksualna eksploatacija.

1. Uvodni dio

Trgovina ljudima predstavlja teško i složeno krivično djelo čije su žrtve najčešće žene i djeca, zbog čega često ima karakteristike organizovanog i prekograničnog kriminaliteta, a ujedno i teškog kršenja ljudskih prava zagarantiranih međunarodnim pravom. Svake godine milioni muškaraca, žena i djece postanu žrtve trgovine ljudima, na način da budu odvedeni u nepoznato protiv svoje volje, tj silom ili budu prevareni da rade određene poslove sa ciljem da budu eksploatisani radi ostvarivanja profita. Trgovina ljudima kao složen globalni i transnacionalni društveno-pravni fenomen, ne poznaje niti granice niti dimenzije. Sa ovim globalnim fenomenom se susreću kako zemlje u tranziciji tako i ekonomski razvijenije zemlje. Upravo zato predstavlja jedan od najtežih oblika organizovanog kriminala koji obuhvata i žene i muškarce, pri čemu su djeca, te posebno žene i djevojčice, najčešće žrtve trgovine ljudima. U okviru trgovanja ljudima posebno se izdvaja trgovanje djecom koje se ubraja u najokrutnije i najbeskrupuloznije oblike nasilja nad djecom. Sa svrhom osiguravanja učinkovitog odgovora na ovaj fenomen razarajućeg djelovanja na društvo, ključno je ulaganje u unapređenje kompetencija stručnjaka u odgojnom, obrazovnom i zdravstvenom radu s djecom, posebno stručnjaka pomagača u neposrednom radu s djecom žrtvama trgovanja ljudima³⁶⁶.

³⁶⁵ Prof. dr na Fakultetu pravnih nauka Univerzitet Apeiron, t.maric@mpr.vladars.rs

³⁶⁶ Trgovanje djecom – priručnik za stručnjake, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.godina, str.8-9.

Trgovina djecom je oblik trgovine ljudima i Ujedinjene nacije je definišu kao „regrutovanje, prevoz, skrivanje ili prijem deteta“ u svrhu ropstva, prisilnog rada i seksualne eksploatacije³⁶⁷. Deca takođe mogu biti žrtve trgovine ljudima radi ilegalnog usvajanja. Ilegalna usvajanja krše višestruke norme i principe prava deteta, uključujući najbolji interes deteta, princip supsidijarnosti i zabranu nelegalne finansijske dobiti³⁶⁸. Trgovina decom je dokumentovana u svakom regionu svijeta, međunarodno prinata kao ozbiljan i veoma opasan oblik kriminaliteta, ali se svake godine licitira sa brojkama djece koje su postale žrtve jer je tamna brojka ovih slučajeva još uvijek velika. Prema dostupnim statistikama Ujedinjenih nacija, samo 2020. godine je između 18 000 i 20 000 djece identifikovano kao žrtve trgovine ljudima širom svijeta, dok je neprofitna međunarodna organizacija “LOVE146” koja se bavi borbom protiv trgovine djecom sa sjedištem u SAD procjenila da je preko tri miliona djece širom svijeta koja su postale žrtve trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije i dječijeg rada³⁶⁹. Prema podacima Eurostat-a u 2024. godini, u EU je registrovano 9.678 žrtava trgovine ljudima, što je smanjenje od 8% u poređenju sa 2023. godinom³⁷⁰. 63% registrovanih žrtava trgovine ljudima u EU bile su žene ili djevojčice³⁷¹. U januaru 2024. godine, UNODC³⁷² je objavio novo izdanje Globalnog izveštaja o trgovini ljudima³⁷³. Izveštaj otkriva da su 38% svih žrtava trgovine ljudima otkrivenih širom sveta između 2020. i 2023. godine bila deca, pri čemu su djevojčice činile 22%, a dečaci 16% svih otkrivenih žrtava. Ovo označava povećanje od 31% u otkrivanju dece od 2019. godine, ali i značajno povećanje od 38% među djevojčicama. Oko polovine svih slučajeva trgovine ljudima dogodilo se u istom regionu, a 42% se dogodilo unutar nacionalnih granica. Izuzetak je Bliski istok, gde je većina otkrivenih žrtava iz istočne i južne Azije. Žrtve trgovine ljudima iz istočne Azije otkrivene su u više od 64 zemlje, što ih čini geografski najraspršenijom grupom širom sveta. Postoje značajne regionalne razlike u otkrivenim oblicima eksploatacije. Zemlje u Africi i Aziji generalno presreću više slučajeva trgovine ljudima radi prisilnog rada, dok se seksualna eksploatacija

³⁶⁷ Vidi više: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-prevent-suppress-and-punish-trafficking-persons>

³⁶⁸ M. Distefano, *Fundamental Rights and Best Interests of the Child in Transnational Families*, "The Best Interests of the Child Principle at the Intersection of Private International Law and Human Rights", Intersentia, 2019. pp. 157–170,

³⁶⁹ Vidi više: <https://love146.org/>

³⁷⁰ U 2024. godini, 12 od 27 zemalja EU je prijavilo povećanje broja registrovanih žrtava u poređenju sa 2023. godinom, dok je 14 zemalja EU zabeležilo smanjenje, a jedna nije prijavila nikakvu promenu

³⁷¹ Vidi više: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Trafficking_in_human_beings_statistics#Data_sources

³⁷² Navedeno prema: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2018/GLOTiP_2018_BOOK_web_small.pdf

³⁷³ Globalni Izveštaj UNODC o trgovini ljudima (eng. *The 2024 UNODC Global Report on Trafficking in Persons*) je osmi te vrste koji je propisala Generalna skupština Ujedinjenih nacija kroz Globalni plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima iz 2010. godine. Ovo izdanje Globalnog izveštaja pruža pregled obrazaca i tokova trgovine ljudima na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Obuhvata 156 zemalja i pruža pregled odgovora na trgovinu ljudima analizirajući slučajeve trgovine ljudima otkrivene između 2019. i 2023. godine. Ovo izdanje Globalnog izveštaja pruža pregled obrazaca i tokova trgovine ljudima na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Obuhvata 156 zemalja i pruža pregled odgovora na trgovinu ljudima analizirajući slučajeve trgovine ljudima otkrivene između 2019. i 2023. godine. Glavni fokus ovog izdanja Izveštaja je na trendovima otkrivanja i osuđujućih presuda koje pokazuju promene u poređenju sa istorijskim trendovima od kada je UNODC počeo da prikuplja podatke 2003. godine, a nakon pandemije. Nalazi su dodatno informisani i obogaćeni analizom rezimea više od 1000 sudskih slučajeva presuđenih između 2012. i 2023. godine, pružajući detaljniji uvid u zločin, njegove žrtve i počinioc, i kako trgovina ljudima dolazi u pažnju vlasti. Vidi više na: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip.html>

nešto češće dešava u Evropi i Americi. Oko 74% trgovaca ljudima delovalo je u okviru organizovanih kriminalnih grupa, posebno u strukturama poslovnog i upravljačkog tipa, dok se 42% trgovine ljudima dešavalo radi prisilnog rada, što je sada premašilo seksualnu eksploataciju (36%) kao najčešći oblik. Primetno je da je trgovina ljudima radi vađenja organa otkrivena u najmanje 1% slučajeva, otkrivenih u 16 zemalja širom sveta. Iako je postignut značajan napredak u zakonodavstvu jer većina zemalja ima zakone o trgovini ljudima usklađene sa Protokolom UN, izveštaj i dalje izaziva zabrinutost zbog ishoda krivičnog pravosuđa: samo 17% globalnih presuda u 2022. godini bilo je za prisilni rad, uprkos njegovom porastu, a muškarci su činili 70% osuđenih trgovaca ljudima, a žene 28%³⁷⁴.

UNICEF je prije 20 godina u Izveštaj o stanju djece u svijetu iz 2006. godine upozorio: "...na zastrašujuću procjenu najranjivije grupe na svijetu, djece, čija prava na sigurno i zdravo djetinjstvo je izuzetno teško zaštititi. Djeca odrastaju izvan dosega razvojnih kampanja i često su previđena u većini aktivnosti – od javnih rasprava i zakonodavstva do statistika i vijesti u medijima. Izrabljivana djeca, koju drže zatvorenu njihovi zlostavljači, zadržana su kod kuće i izvan škole bez osnovne zaštite. Upravo djeca-žrtve izrabljivanja su najmanje primijećena. Njihove živote i brojeve je gotovo nemoguće pratiti. Oko 8,4 miliona djece radi u najgorim uvjetima dječijeg rada, uključujući prostituciju i ucjenjivanje dugovima, pri čemu se djeca iskorištavaju u gotovo ropskim uvjetima kako bi otplatila dugove svojih porodica. Gotovo 2 miliona djece se izrabljuje u trgovini seksom, pri čemu su u većini slučajeva djeca izložena seksualnom i fizičkom nasilju. Svake se godine procjenjuje da milioni djece završe kao žrtve trgovine ljudima u podzemlju i ilegalnim okruženjima gdje su prisiljeni na opasne i ponižavajuće oblike rada, uključujući i prostituciju. Veliki broj djece se izrabljuje kao posluga u privatnim kućama. Mnogima od njih se brani odlazak u školu, te su izloženi fizičkom zlostavljanju, pothranjeni su ili preumorni od rada..."³⁷⁵.

Na osnovu navedenih podataka, jasno je da trgovina ljudima predstavlja globalni problem s kojim se susreću kako zemlje u tranziciji tako i ekonomski razvijenije zemlje, koji obuhvata i žene i muškarce, pri čemu su djeca, te posebno žene i djevojčice, najčešće žrtve trgovine ljudima³⁷⁶.

2. Pojam, elementi i oblici trgovine djecom

Trgovina djecom je inkriminisana u međunarodnim standardima kao teško krivično djelo i predstavlja jedan od veoma ozbiljnih oblika kršenja ljudskih prava. Trgovina djecom kao oblik trgovine ljudima nije nova pojava jer predstavlja globalni društveno-pravni fenomen u cijelom svijetu. Kao istorijski relikv seže daleko u prošlost, iako pravni dokumenti na međunarodnom i domaćem nivou su tek odnedavno normirali i definisali ovaj fenomen. Jedno od utemeljenja ovoj tezi leži u činjenici da su tek od 2002.godine rasprostranjenost i posljedice trgovine djecom kao ozbiljnog zločina koji postoji u svakom regionu svijeta dostigle međunarodni značaj. Tome su doprinijeli povećaj obim istraživanja ovog fenomena i velike organizovane akcije istražnih organa na međunarodnom nivou. Iako još uvijek postoji velika tamna brojka djece koja su postala žrtve trgovine u svrhu nekog vida eksploatacije, istraživanja su utvrdila da su najčešći uzroci koji doprinose visokoj

³⁷⁴ Globalni Izveštaj UNODC o trgovini ljudima (eng. *The 2024 UNODC Global Report on Trafficking in Persons*)

³⁷⁵ Vidi više: *The State of the Worlds Children – Excluded and Invisible*, UNICEF, 2006.
<https://digitallibrary.un.org/record/564927?v=pdf>

³⁷⁶ Priručnik za službenike zaposlene u tužilaštvu, policiji, socijalnim i zdravstvenim ustanovama – Zaštita djece od trgovine ljudima, Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne imigracije u BiH i Save the Children Norway, Sarajevo, 2006.godina, str.5

stopi organizovanog kriminaliteta u ovoj oblasti siromaštvo, kulturološki faktori kod nekih naroda (prosjačenje), nedostatak obrazovanja i humanitarne krize. Upravo zato su, kroz međunarodne standarde, kao potencijalna rješenja u borbi protiv trgovine djecom definisane aktivnosti širokog spektra koji se mogu sistematizovati u četiri stuba: a) zaštita, b) prevencija, c) sprovođenje zakona i krivičnopravna zaštita i d) pomoć žrtvama. Takođe, bitno je naglasiti i fokus na dva ključna aspekta: pravna definicija trgovine djecom i postupanje prema djeci žrtvama trgovine djecom.

Istorija trgovine ljudima seže daleko u prošlost, u period robovlasništva, kada su ljudi držani u društvenom ili pravnom statusu roba, sa oduzetim ljudskim pravima, i u vlasništvu druge osobe ili zajednice. Robovi su držani protiv njihove volje radi materijalne, finansijske, seksualne ili druge koristi. Ropstvo je bilo sastavni dio raznih kultura kroz istoriju ali se posljednjih par vjekova smatra neprihvatljivim i nehumanim. Široko rasprostranjeno i svakako prihvaćeno ropstvo zabilježeno je, također, još od vremena Mezopotamije oko 1800. pr. n. e. pa preko drevnog Egipta, antičke Grčke, starog Rima, Perzije, Kine, civilizacija Maja, Azteka i Indije, pa do Bizantije, Arabije i Otomanske imperije. U mnogim zajednicama, broj robova je daleko premašivao broj slobodnih ljudi. Novo poglavlje u trgovini ljudima otpočinje otkrićem Amerike i stvaranjem prvih kolonija oko 1500. kada počinje i transatlantska trgovina robljem iz Afrike za Ameriku. Odvođena su i prodavana čitava plemena i sela sa prostora zapadne Afrike - područje današnjih država Gvineje, Konga i Angole. Ukupno se radi o oko 11 miliona djece, žena i muškaraca. Poznati su slučajevi preko 250 pobuna Afrikanaca robova na brodovima koji su ih odvodili u daleki Novi Svijet. Evropske zemlje koje su učestvovalе u ovoj trgovini bile su Francuska, Britanska Imperija, Portugal, Španija, Belgija, Holandija, a u mnogim su drugim državama postojale firme koje su se time bavile. Robovi su odigrali izuzetno važnu ulogu, naročito u ekonomskom smislu, u svim robovlasničkim društvima. Takva je situacija i sa zemljama kao što su Brazil, Bermuda, Kuba, Haiti, Jamajka, Dominikanska Republika i Sjedinjene Američke Države³⁷⁷.

Prva usaglašena definicija trgovine ljudima i trgovine djecom normirana je u Konvenciji Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima³⁷⁸, odnosno u u Palermo protoklu Ujedinjenih nacija iz 2000. godine³⁷⁹. U članu 4a. navedene Konvencije "trgovina ljudima" je definisana kao regrutovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prijem lica, putem pretnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe moći ili ranjivosti ili davanja ili primanja plaćanja ili koristi radi dobijanja saglasnosti lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u svrhu eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, najmanje, eksploataciju prostitucije ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu, služenje ili vađenje organa. U članu 4c. Konvencije pod trgovinom djece se podrazujeva regrutovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prijem deteta u svrhu eksploatacije i smatraće se „trgovinom ljudima“, s tim da se dalje definiše da "dijete" znači svaka osoba mlađa od 18 godina³⁸⁰. Definicija "djeteta" koja se koristi u Konvenciji pri navedenoj definiciji

³⁷⁷ Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini, Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC), Sarajevo, 2016. godina. str.13

³⁷⁸ Vidi više: Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human, <https://rm.coe.int/168008371d>

³⁷⁹ Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom usvojen je rezolucijom Generalne skupštine 55/25. Protokol iz Palerma je stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine. To je prvi globalni pravno obavezujući instrument sa dogovorenom definicijom trgovine ljudima. Namjera koja stoji iza ove definicije jeste da se olakša konvergencija nacionalnih pristupa u pogledu utvrđivanja domaćih krivičnih dela koja bi podržala efikasnu međunarodnu saradnju u istrazi i gonjenju slučajeva trgovine ljudima. Dodatni cilj Protokola je zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudima uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava.

³⁸⁰ Navedeno prema: <https://rm.coe.int/168008371d>

je ona koja je navedena u Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima djeteta iz 1989. godine prema kojoj djetetu znači svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se prema zakonu države koji se prijenjuje na dijete, punoljetstvo stiče ranije. Ovo je posebno bitno jer su neke zemlje odlučile da granicu punoljetstva postave niže od 18 godina što se dalje pravno implicira na ostale procesne aktivnosti u ovoj oblasti. Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom kao jedan od tri Protokola koja dopunjuju Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala³⁸¹ je posebno značajan kada je u pitanju ova vrsta složenih krivičnih djela nad ranjivim kategorijama.

Kada su u pitanju elementi krivičnog djela trgovine djecom kao veoma složenog oblika transnacionalnog vida organizovanog kriminaliteta, veoma je bitno porepozati da se slučajevi trgovine uvijek odvijaju kroz tri faze: vrbovanje, transit i eksploatacija. **Vrbovanje ili regrutovanje** za trgovinu ljudima i djecom često vrši osoba koju žrtva poznaje i u koju ima povjerenja: drugarica, rođak, kum, komšija, tetka, dečko, muž i sl. Načini vrbovanja se razlikuju, kreativni su i promjenljivi, ali ono što je svima zajedničko jeste obećanje dobrog posla, boljeg života i ispunjenja snova. Za vrbovanje žrtava trgovine ljudima sve više se koriste i moderne tehnologije, internet, socijalne mreže i sl. **Tranzit** podrazumijeva prebacivanje i prevoz žrtve na teritoriji jedne zemlje ili preko međunarodnih granica, u pravcu konačne destinacije. Konačna destinacija je mesto gde postoji najveća tražnja i gde se ostvaruju najveći profiti od eksploatacije. Prevoz se može izvršiti kopnom, vazduhom i morem. Za to se koriste originalna ili falsifikovana dokumenta, a ponekad se granica prelazi ilegalno, van graničnih prelaza. **Eksploatacija** žrtava podrazumeva različite načine na koje se žrtve koriste radi postizanja krajnjeg cilja trgovine ljudima, a to je ostvarivanje zarade. U zavisnosti od toga da li se radi o seksualnoj eksploataciji, prinudnom radu, prosjačenju, radu u kući ili nekom drugom obliku trgovine ljudima, žrtve se susreću s različitim oblicima nasilja i mučenja u cilju osiguravanja potpune kontrole nad njima i njihove poslušnosti. Žrtva se kontroliše tako što se drži u izolaciji, strogo se kontroliše njeno kretanje i oduzimaju joj se lična dokumenta. Poslušnost žrtve osigurana je pomoću nasilja, ucjena i zastrašivanja, a pretnje se ne odnose samo na žrtvu, nego i na članove njene porodice.³⁸²

Svrha ili cilj trgovine djecom je uvijek i isključivo sticanje nelegalnog profita odnosno novčane dobiti. Načini izvršenja mogu biti različiti i često su ispreplitani povezani a to su: prijetnja, sila, prisila, otmica, prevara, obmana, zloupotreba moći ili stanja ugroženosti, davanje primanja ili drugih koristi za dobijanje pristanka osobe koja ima kontrolu nad djetetom i sl. Postoje različiti pojavnici oblici zbog čega se trguje sa djecom, a to su različite vrste eksploatacije: prosjačenje, prinudan rad, seksualna eksploatacija u komercijalne svrhe, seksualno ropstvo, dječija pornografija, vrbovanje djece za prodaju i transport oružja i droge, prisila na brak, nelegalna usvojenja i dr.

3. Međunarodni standardi

Postoji veći broj referentnih međunarodnih standarda i pravnih sredstava koja definišu okvir radnji koje se smatraju trgovinom djece, kao i instrumenata koji daju upute za postupanje prema djeci žrtvama trgovine ljudima. Svi dokumenti obuhvataju dva ključna aspekta: a) pravne definicije trgovine djecom i b) odnos/postupanje prema djeci žrtvama trgovine ljudima. Međunarodni standardi „u rukama“ stručnjaka iznimno su značajan instrument jer doprinose učinkovitijem postupanju uzimajući u obzir posebnosti, visok stepen ranjivosti djece, težinu posljedica trgovanja ljudima i potrebu trajnog

³⁸¹ Konvencija je Usvojena rezolucijom 55/25 Generalne skupštine UN od 15. novembra 2000. godine

³⁸² Navedeno prema: Trgovina ljudima – priručnik za advokate, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2024. godina, str.12 i 13.

nastojanja da se dosegne najviši mogući stepen zaštite prava i dobrobiti djece³⁸³. Djeca i žene su njačešće žrtve trgovine ljudima, koja predstavlja jedan od najstarijih i najtežih oblika kršenja ljudskih prava, odnosno svrstava se u najteža krivična djela u kontekstu organizovanog kriminaliteta. Upravo zato je neophodno analizirati brojne međunarodne konvencije i sporazume koje prepoznaju i definišu problematiku ovog globalno pravnog fenomena.

Konvencija o pravima djeteta³⁸⁴ iz 1989. godine predstavlja prvi dokument koji dijete stavlja u poziciju subjekta koje ima prava osim pozicije ranjive kategorije kojem je potrebna pomoć i zaštita. Kao takva, za razliku od Deklaracije o pravima djeteta iz 1959. godine, Konvencija predstavlja pravni akt sa zakonskom snagom. Konvenciju o pravima djeteta dopunjuju tri fakultativna protokola: Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji, Protokol o uključivanju djece u oružane sukobe i Protokol povodom pritužbe. Protokoli su usvojeni kao dopuna Konvencije o pravima djeteta, kako bi se ojačao pravni okvir za zaštitu djece.

Države članice koje su potpisnice ove Konvencije i Protokola su obavezne da se pridržavaju njenih odredaba i prilagode svoja nacionalna zakonodavstva. U članu 3. Konvencija propisuje obavezu svim državama članicama da osiguraju djetetu zaštitu i brigu koja je potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih staratelja ili drugih pojedinaca zakonski odgovornih za njega, i da bi se ovo postiglo, preduzeće sve zakonske i upravne mjere. Imajući na umu posebnu ranjivost i podložnost djeteta u odnosu na specifične oblike krivičnih djela, Konvencija u članu 34. obvezuje države članice da će zaštititi dijete od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe. U tu svrhu države-potpisnice će naročito poduzeti sve odgovarajuće mjere da se spriječi:

- (a) Poticanje ili tjeranje djeteta da se upusti u bilo kakvu nezakonitu seksualnu aktivnost;
- (b) Korištenje djeteta u cilju eksploatacije za prostituciju ili druge nezakonite seksualne radnje;
- (c) Korištenje djeteta u cilju eksploatacije u pornografskim predstavama ili materijalima.

Dalje u članu 35. Se propisuje da će države-potpisnice preduzeti sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere da bi se spriječilo otimanje, prodaja i trgovina djecom za bilo kakve svrhe, u bilo kom obliku, dok prema članu 36. države-potpisnice moraju zaštititi dijete od svih drugih oblika eksploatacije štetne po bilo koji vid dječije dobrobiti.

Fakultativni Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji³⁸⁵ uz Konvenciju UN-a o pravima djeteta, koji je usvojen 25. maja 2000. godine Rezolucijom A/RES/54/263 na 54 sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija je veoma važan međunarodni instrument jer je u članu 2. inkriminisao određene radnje na sledeći način:

- a) prodaja dece podrazumjeva bilo koju radnju ili transakciju kojim bilo koje lice ili grupa lica prebacuje neko dete nekom drugom za novčanu ili bilo koju drugu naknadu;
- b) dečja prostitucija podrazumeva korišćenje dece u seksualnim aktivnostima za novčanu ili bilo koju drugu naknadu;

³⁸³ Navedeno prema: Trgovanje djecom – priručnik za stručnjake, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018. godina, str.10.

³⁸⁴ <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>

³⁸⁵ Bosna i Hercegovina je postala članicom ovog protokola na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog Protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji 2002. godine ("Službeni glasnik BiH-Međunarodni ugovori", broj 5/02), na osnovu koje je Bosna i Hercegovina potpisala akt o ratifikaciji 04. septembra 2002. godine,

Vidi više: https://mhr.gov.ba/PDF/djeca/Izvjestaj%20BiH%20_fakultativni%20protokol_pornografija1.pdf

c) dečja pornografija podrazumeva bilo kakvo predstavljanje, bilo kojim sredstvom, deteta u stvarnim ili simuliranim eksplicitnim seksualnim aktivnostima ili bilo kakvo predstavljanje seksualnih delova tela (primarnih i seksualnih organa djeteta), prvenstveno u seksualne svrhe.

U članu 3. se dalje navodi da će svaka država ugovornica obezbediti, kao minimum, da sledeće radnje i djelatnosti budu u punoj mjeri obuhvaćeni njenim krivičnim ili kaznenim zakonom, bez obzira da li su takva djela izvršena u zemlji ili transnacionalno, odnosno na individualnoj ili organizovanoj osnovi:

- a) Nuđenje, isporuka ili prihvatanje, bilo kojim sredstvima, nekog djeteta u svrhu: seksualnog iskorišćavanja djeteta, prebacivanja organa djeteta radi ostvarivanja profita, korišćenje djeteta za prinudni rad;
- b) Neodgovarajuće navođenje, od strane posrednika, na pristanak da se usvoji neko dijete kršenjem važećih međunarodnih instrumenata o usvajanju;

Takođe se ovim članom, između ostalog, nalaže da će svaka država ugovornica za takva djela primjenjivati odgovarajuće kazne koje uzimaju u obzir njihovu tešku prirodu³⁸⁶.

Fakultativni Protokol o uključivanju djece u oružane sukobe³⁸⁷ uz Konvenciju UN-a o pravima djeteta koji je usvojen 25.maja 2000.godine Rezolucijom A/RES/54/263 na 54 sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u članku 4. navodi:“Oružane skupine, koje nisu oružane snage države, ne smiju ni pod kojim uvjetima vrbovati ili koristiti u neprijateljskim sukobima osobu mlađu od 18 godina.³⁸⁸”

Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada³⁸⁹ predstavlja ključni međunarodni akt koji štiti djecu od izrabljivanja i osigurava njihovo pravo na razvoj, a njena primjena se potvrđuje nacionalnim zakonima. Konvencija, koju je usvojila je Međunarodne organizacije rada u Ženevi 1999.godine, obvezuje države potpisnice na hitnu zabranu i ukidanje prisilnog rada, prostitucije, pornografije, nezakonitih aktivnosti i opasnih poslova za osobe mlađe od 18 godina. Ovaj međunarodni standard, ključan je alat za osiguranje sigurnog djetinjstva, zabranjujući rad koji šteti zdravlju, sigurnosti ili moralu djece. U kontekstu Konvencije, izraz “najgori oblici dječjeg rada” uključuje:

- a) sve vrste ropstva ili ropstvu slične prakse, kao što je prodaja djece i trgovina djecom, dužničko ropstvo i kmetstvo te prisilni ili obvezni rad, uključujući prisilno ili obvezno novačenje djece za njihovo korištenje u oružanim sukobima

³⁸⁶ <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>

³⁸⁷ <https://childrenandarmedconflict.un.org/tools-for-action/opac/>

³⁸⁸ Bosna i Hercegovina je Fakultativni protokol potpisala 7.9.2000.godine, a ratifikovala 10.10.2003.godine.

Odredbama Ustava BiH država osigurava najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda i njihovo uživanje u skladu sa međunarodnim sporazumima iz Aneksa I Ustava.

Ratifikacijom Fakultativnog protokola Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu da preduzme odgovarajuće mjere, uključujući i donošenje zakona kojima će propisati zabranu, a za slučaj kršenja zakona sankcije, kojima će osigurati da pripadnici oružanih snaga BiH, koji nisu navršili 18 godina ne učestvuju direktno u borbama (https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2013031102565777bos.pdf)

³⁸⁹ <https://upfbih.ba/uimages/dokumenti/C18220Konvencija20o20najgorim20oblicima20djeC48Dijeg20rada2C201999.pdf>

- b) korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za prostituciju, proizvodnju pornografskog materijala ili pornografske priredbe
- c) korištenje, podvođenje ili nuđenje djeteta za nezakonite djelatnosti, a osobito za proizvodnju droge i trgovinu drogom na način definiran odgovarajućim međunarodnim ugovorima
- d) rad koji bi, zbog svoje naravi i okolnosti u kojima se obavlja, mogao štetiti zdravlju, sigurnosti i moralu djece.

Jedan od najvažnijih međunarodnih standarda u oblasti trgovine ljudima je **Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima**³⁹⁰. Navedena Varšavska konvencija, koja je usvojena 2005.godine a stupila na snagu 1. februar 2008.godine³⁹¹, odnosi se na: sve oblike trgovine (bilo unutar države ili prekogranične, koje su povezane ili nepovezane sa organizovanim kriminalom), sve žrtve trgovine (žene, muškarci i djeca), sve oblike iskorištavanja (seksualno, prisilni rad ili usluge, ropstvo, porobljavanje, uklanjanje organa, itd.). U članu 4c. Konvencije pod trgovinom djece se podrazujeva regrutovanje, prevoz, premeštanje, skrivanje ili prijem deteta u svrhu eksploatacije i smatraće se „trgovinom ljudima“, s tim da se dalje definiše da “dijete” znači svaka osoba mlađa od 18 godina³⁹².

U širem kontekstu organizovanog kriminaliteta najvažan međunarodni sporazum koji je od direktne važnosti za trgovinu ljudima i krijumčarenje migranata je **Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala**³⁹³. Usvojena rezolucijom 55/25 Generalne skupštine UN od 15. novembra 2000. godine, ova Konvencija je glavni međunarodni instrument u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala³⁹⁴. Konvenciju dodatno dopunjuju tri protokola: Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom³⁹⁵; Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom³⁹⁶ I Protokol protiv

³⁹⁰Vidi više: Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human, <https://rm.coe.int/168008371d>

³⁹¹ U Bosni i Hercegovini stupila na snagu u maju 2018.godine

³⁹² Navedeno prema: <https://rm.coe.int/168008371d>

³⁹³ Vidi više: The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

³⁹⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala je otvorena za potpisivanje od strane država članica na političkoj konferenciji na visokom nivou sazvanoj u tu svrhu u Palermu, u Italiji, od 12. do 15. decembra 2000. godine, a stupila je na snagu 29. septembra 2003. godine.

³⁹⁵ Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom usvojen je rezolucijom Generalne skupštine 55/25. Protokol iz Palerma je stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine. To je prvi globalni pravno obavezujući instrument sa dogovorenim definicijom trgovine ljudima. Namera koja stoji iza ove definicije jeste da se olakša konvergencija nacionalnih pristupa u pogledu utvrđivanja domaćih krivičnih dela koja bi podržala efikasnu međunarodnu saradnju u istrazi i gonjenju slučajeva trgovine ljudima. Dodatni cilj Protokola je zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudima uz puno poštovanje njihovih ljudskih prava.

³⁹⁶ Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, usvojen rezolucijom Generalne skupštine 55/25, stupio je na snagu 28. januara 2004. godine. Bavi se rastućim problemom organizovanih kriminalnih grupa koje krijumčare migrante, često izlažući visok rizik migrantima i ostvarujući veliku dobit za počinioce. Glavno dostignuće Protokola je to što je, po prvi put u jednom globalnom međunarodnom instrumentu, razvijena i dogovorena definicija krijumčarenja migranata. Cilj Protokola je sprečavanje i borba protiv krijumčarenja migranata, kao i promocija saradnje među državama članicama, uz zaštitu prava krijumčarenih migranata i sprečavanje najgorih oblika njihove eksploatacije koji često karakterišu process krijumčarenja.

nedozvoljene proizvodnje i trgovine vatrenim oružjem, njegovim delovima i komponentama i municijom.

Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom je posebno značajan u kontekstu teme referata, jer sam naziv Protokola naglašava posebnu pažnju na žene i djecu, s obzirom na to da su oni najčešće žrtve seksualne i druge eksploatacije. Protokol predviđa strože mjere zaštite za djecu, tretirajući svako vrbovanje djeteta radi eksploatacije kao trgovinu ljudima, čak i ako nisu korišćena sredstva poput prinude. Protokol se fokusira na tri glavna stuba, poznata kao "3P" I to: Prevention (sprečavanje), Prosecution (kažnjavnaje) I Protection (zaštita).

4. Domaće zakonodavstvo

U Bosni I Hercegovini je trgovina ljudima i djecom inkriminisana u krivičnim zakonima na svim nivoima³⁹⁷, s tim da se inkriminacija djela trgovine ljudima razlikuje između Krivičnog zakona BiH i enitetskih zakona.

U Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu KZBiH)³⁹⁸ trgovina ljudima je propisana u glavi XVII pod nazivom Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, u članu 186. kao krivično djelo Međunarodna trgovina ljudima. Navedena odredba u stavu 1. definiše krivično djelo trgovine ljudima na sledeći način: *“Ko upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom ovlašćenja ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio lice koje ima kontrolu nad drugim licem, vrbuje, preveze, preda, sakrije ili primi lice u svrhu iskorišćavanja tog lica u državi u kojoj to lice nema prebivalište ili čiji nije državljanin, kazniće se kaznom zatvora od najmanje pet godina”* Članom 186. u stavu 2. predviđa se poseban izuzetak od potrebe postojanja elementa prinude ili drugih sredstava kada je žrtva dijete ili maloljetna osoba: *“Ko vrbuje, navodi, preveze, preda, sakrije ili primi lice koje nije navršilo 18 godina života u svrhu iskorišćavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorišćavanja, prisilnim radom ili uslugama, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili u svrhu kakvog drugog iskorišćavanja, u državi u kojoj to lice nema prebivalište ili čiji nije državljanin, kazniće se kaznom zatvora od najmanje deset godina”*³⁹⁹.

Krivični zakonik Republike Srpske⁴⁰⁰ (u daljem tekstu KZRS) u glavi XIII pod nazivom Krivična djela protiv sloboda i prava građana propisuje više krivičnih djela. Kao posebno krivično djelo KZRS u članu 146. normira Trgovinu djecom na način da će kaznom zatvora u rasponu od pet do 20 godina kazniti svako lice za radnje koje su navedene na sledeći način: *“Ko vrbuje, preveze, prebaci, preda, proda, kupi, posreduje u prodaji, sakriva, drži ili prihvati dijete radi iskorištavanja ili eksploatacije njegovog rada, vršenja krivičnog djela, prostitucije ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, pornografije, prisiljavanje na prosjačenje, služenje, uspostavljanja ropskog ili nekog sličnog odnosa, prisilnog braka, prisilne sterilizacije, nezakonitog usvojenja ili njemu sličnog odnosa,*

³⁹⁷ U BiH postoje 4 krivična zakona i to: Krivični zakon Bosne i Hercegovine. Krivični zakonik Republike Srpske, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Krivični zakon Brčko Distrikta

³⁹⁸ Službeni glasnik BiH, br:3/2003, 32/2003, 37/2003,54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023.

³⁹⁹ Zbog toga je Krivični zakon BiH i u tom aspektu usaglašen sa Konvencijom, navedeno prema Trgovina ljudima i odgovor domaćeg krivičnog pravnog sistema - Kritički pregled zakona i prakse u Bosni i Hercegovini u svjetlu ključnih međunarodnih standarda, OSCE, Misija u Bosni I Hercegovini, 2009.godina, str.56.

⁴⁰⁰ Službeni glasnik RS, broj: 64/2017, 104/2018, 15/2021, 59/2021, 73/2023, 9/2024, 105/2024, 19/2025, 31/2025, 55/2025

radi oduzimanja organa ili dijelova tijela, radi korištenja u oružanim snagama ili drugih oblika iskorištavanja.”

Krivični zakon FBiH⁴⁰¹ (u daljem tekstu KZFBiH) propisuje dva krivična djela u glavi XIX pod nazivom Krivična djela protiv spolne slobode i morala. Tako je članom 210a. u stavu 1. definisano krivično djelo Trgovina ljudima na sledeći način: *“Ko upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom vlasti ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio osobu koja ima kontrolu nad drugom osobom vrbuje, preveze, preda, sakrije ili primi osobu u svrhu iskorištavanja te osobe, bit će kažnjen kaznom zatvora najmanje pet godina”*. Trgovina djecom nije normirana kao posebno krivično djelo kao što je to slučaj u KRZS, ali se stav 2. odredbe 210a. KZFBiH odnosi na trgovinu licima mlađim od 18 godina sa znatno višom zapriječenom kaznom: *“Ko vrbuje, navodi, preveze, preda, sakrije ili primi osobu koja nije navršila 18 godina života u svrhu iskorištavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorištavanja, prisilnim radom ili uslugama, prisilnim prosjačenjem, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili kakvim drugim iskorištavanjem, bit će kažnjen kaznom zatvora najmanje 10 godina”*.

Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine⁴⁰² (u daljem tekstu KZBD) propisuje tri krivična djela koja se odnose na trgovinu ljudima i sistematizovana su u glavi XIX pod nazivom Krivična djela protiv spolnog integriteta. Trgovina djecom je u članu 207b je zapriječena kaznom zatvora od najmanje 10 godina za sledeće radnje: *“Ko vrbuje, preveze, prebaci, preda, proda, kupi, posreduje u prodaji, sakriva, drži ili prihvati dijete radi iskorištavanja ili eksploatacije njegovog rada, vršenja krivičnog djela, prostitucije ili drugih oblika seksualnog iskorištavanja, pornografije, prisiljavanje na prosjačenje, služenje, uspostavljanja ropskog ili nekog sličnog odnosa, prisilnog ili ugovorenog braka, prisilne sterilizacije, prisilne trudnoće, nezakonitog usvojenja ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dijelova tijela, radi korištenja u oružanim snagama ili drugih oblika iskorištavanja”*.

5. Zaključak

Trgovina djecom je oblik trgovine ljudima se izdvaja kao u najokrutnije i najbeskrupuloznije oblike nasilja nad djecom. Svake godine milioni muškaraca, žena i djece postanu žrtve trgovine ljudima, na način da budu odvedeni u nepoznato protiv svoje volje, tj silom ili budu prevareni da rade određene poslove sa ciljem da budu eksploatirani radi ostarivanja profita. Trgovina djecom je dokumentovana u svakom regionu svijeta, međunarodno prinata kao ozbiljan i veoma opasan oblik kriminaliteta, ali se svake godine licitira sa brojkama djece koje su postale žrtve jer je tamna brojka ovih slučajeva još uvijek velika. Postoji veći broj referentnih međunarodnih standarda i pravnih sredstava koja definišu okvir radnji koje se smatraju trgovinom djece, kao i instrumenata koji daju upute za postupanje prema djeci žrtvama trgovine ljudima.

Trgovina ljudima i djecom, kao što je već prethodno navedeno, predstavlja jedan od najstarijih i najtežih oblika kršenja ljudskih prava i svrstava se u najteža krivična djela, najčešće u kontekstu organizovanog kriminaliteta. Zbog svoje slojevitosti i višedimenzionalnosti, fenomen trgovanja ljudima je odavno prepoznata i inkriminisana u kontekstu strateških dokumenata međunarodnog prava i konvencija iz oblasti ljudskih prava. Bosna i Hercegovina, kao članica više međunarodnih tijela, prije svega organizacija Ujedinjenih nacija, Međunarodne organizacije rada,

⁴⁰¹ Sužbene novine FBiH, broj: 36/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 75/2017, 31/2023, 58/2025

⁴⁰² Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, broj: 19/2020, 3/2024, 14/2024

Vijeća Evrope i Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju, prati i poduzima aktivnosti kako na legislativnom tako i na institucionalnom nivou u pravcu ispunjenja obaveza koje se postavljene pred nju u ovoj oblasti. Iako je u posljednjim godinama ostvaren napredak u jačanju odgovora Bosne i Hercegovine na trgovinu ljudima, svaka ranjiva osoba, posebno djeca i žene su dalje u velikoj opasnosti od toga da postanu žrtva trgovine ljudima, što je kroz preporuke posebno prepoznato i naglašeno u GRETA Nacrtu Izvještaja o implementaciji Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima od strane Bosne i Hercegovine (četvrti krug evaluacije) koji je objavljen u decembru 2025.godine.

Literatura:

1. Globalni Izvještaj UNODC o trgovini ljudima, 2024.godina
2. The State of the Worlds Children – Excluded and Invisible, UNICEF, 2006.
3. Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini, Centar za istraživanje politike suprotstavljana kriminalitetu (CPRC), Sarajevo, 2016.godina
4. Trgovina ljudima – priručnik za advokate, ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, Beograd, 2024.godina
5. Trgovanje djecom – priručnik za stručnjake, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018.godina
6. Trgovina ljudima i odgovor domaćeg krivičnog pravnog sistema - Kritički pregled zakona i prakse u Bosni i Hercegovini u svjetlu ključnih međunarodnih standarda, OSCE, Misija u Bosni i Hercegovini, 2009.godina
7. Strategija BiH za borbu protiv trgovine ljudima (2024-2027. god)

Međunarodni standardi i zakonski okvir:

1. Konvencija o pravima djeteta
2. Fakultativni Protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji
3. Fakultativni Protokol o uključivanju djece u oružane sukobe
4. Konvencija o zabrani i trenutnim djelovanjima za ukidanje najgorih oblika dječjeg rada
5. Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (sa protokolima)
6. Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i decom
7. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala
8. Krivični zakon Bosne i Hercegovine
9. Krivični zakonik Republike Srpske
10. Krivični zakon FBiH
11. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH

PROTECTION OF CHILD VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING

Prof. Dr. Marić Tamara
Ministry of Justice of the Republic of Srpska

Abstract: Human trafficking represents a serious violation of human rights and a violation of the dignity and integrity of the person. It involves various forms of exploitation and legally prohibited violent acts that are in many cases connected or organized as part of organized international criminal activities. International criminal law recognizes this type of crime as a serious crime that threatens the most important social values, namely the life and body of the victim. Given the serious consequences that seriously disrupt the life of the victim long after the exploitation has ceased, this form of crime deserves special attention in its suppression but also in the protection of victims, especially when it comes to children and minors. From the aspect of the topic itself, in this paper, special emphasis will be placed on the analysis of international documents and norms of criminal legislation in the country that define the framework of acts that are considered child trafficking, as well as instruments that provide protection in the treatment of children as victims of human trafficking.

Keywords: human trafficking, international standards, child, child trafficking, child labor, begging, slavery, sexual exploitation.

AGRESIVNO PONAŠANJA KAO VID RIZIČNOG PONAŠANJA DECE I MLADIH
SA SMETNJAMA U RAZVOJU

Ivana Rojević - dipl.defektolog,
HO Dečje srce⁴⁰³

Nevena Nikolić - dipl.defektolog,
HO Dečje srce

Apstrakt: Agresivno ponašanje kod dece i mladih sa smetnjama u razvoju predstavlja ozbiljnu barijeru socijalnoj inkluziji, zahtevajući kompleksan i strukturiran terapijski odgovor. Fokus ovog rada usmeren je na evaluaciju savremenih metoda tretmana i značaj multidisciplinarnog pristupa u transformaciji izazovnih ponašanja u funkcionalne oblike komunikacije. Osnovna pretpostavka rada je da agresija nije izolovan simptom, već višefaktorna pojava koja zahteva koordinisanu intervenciju stručnjaka iz različitih oblasti – defektologa, psihologa, psihijataru, pedagoga i socijalnih radnika. U radu se detaljno analiziraju strategije i metode proizašle iz iskustva i dugogodišnjeg rada, koje se fokusiraju na modifikaciju okruženja i učenje zamenskih veština. Poseban prostor posvećen je funkcionalnoj komunikacijskoj obuci, koja omogućava deci i mladima da svoje potrebe izraze na socijalno prihvatljiv način, čime se direktno smanjuje nivo frustracije i učestalost agresivnih ispada. Multidisciplinarni okvir naglašava i ulogu senzorne integracije, intenziviranje pokreta i kretanja kao i farmakoterapije, koja se posmatra isključivo kao podrška bihevioralnim intervencijama, a ne kao primarno rešenje. Ključni deo rada bavi se partnerstvom sa porodicom, prepoznajući roditelje kao ravnopravne članove terapijskog tima. Kroz edukaciju roditelja i razvoj individualnih planova podrške, postiže se implamentacija postignutih rezultata u prirodnom okruženju. Zaključna razmatranja ukazuju na to da efikasan tretman ne podrazumeva samo redukciju nepoželjnog ponašanja, već holistički pristup koji unapređuje kvalitet života pojedinca, nudeći mu mogućnosti i alternative koje mu prijaju, a koje se uče. Primenom multidisciplinarnog modela u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite predstavlja prioritet za stvaranje bezbednog i podržavajućeg društvenog konteksta za osobe sa smetnjama u razvoju.

Ključne reči: agresivno ponašanje, multidisciplinarni pristup, inkluzija, funkcionalna komunikacija.

Uvod

Termin agresija potiče od latinske reči *aggressio*, što znači napad. Iako je agresivno ponašanje postojalo od kad postoji i ljudska civilizacija, prva upotreba termina u smislu neprovociranog napada datira iz 1611 godine (Merriam-Webster Dictionary, 2022). Od tad istorijski gledano kreće i postavljanje teorijskih i praktičnih osnova o agresivnom ponašanju. Sigmund Froid je još 1912 godine pisao o neprijateljskom i destruktivnom ponašanju. U kasnijim delima (Nelagodnost u kulturi 1930; Das Unbehagen in der Kultur) Froid piše o agresivnosti kao derivatu nagona smrti, to je jedan vid ispoljavanja pragona koji je antagonističan erosu. Po navodima prof.dr. Žarka Trebješanina koji

⁴⁰³ ivana.r@decjesrce.rs

se bavio analizom Froidovih dela,, nagon smrti primarno se javlja u vidu autodestrukcije. Ali kad se težnja za samorazaranjem pod uticajem erosa okrene od vlastitog ega na spoljašnje objekte, javlja se agresivnost kao izdanak nagona smrti. Dakle, kako kaže Frojd, mi “moramo da uništavamo druge stvari i druge ljude da ne bismo uništili sebe, da bismo se zaštitili od težnje ka samouništenju”. S obzirom da se čovek ne može osloboditi poriva za samorazaranjem već ga može samo transformisati u težnju za razaranjem i ubijanjem, agresivnost je urođena i neiskorenjiva. U tom smislu “zlo” je konstitucionalni deo ljudske prirode, što je neprijatno, žalosno i veoma bolno otkriće psihoanalize, ali istinito (Trebešanin, 2011).

U savremenom svetu sve više je prisutna agresija u svim svojim oblicima. Pored plasiranja sadržaja putem društvenih mreža, TV programa, virtuelnih sadržaja kroz video igre svedoci smo da smo svi izloženi prvo indirektno, a kasnije i direktno, kroz aktivnu ili pasivnu agresiju, verbalnu ili fizičku. Primeri su mnogobrojni, počevši od toga da će vozač auta trubiti ako polako prelazite ulicu, da će vas neistomišljenici vredati ako iskažete suprotno mišljenje, a da će vozač izaći da vas tuče ako ste naglo zakočili. Sve te manifestacije u sebi nose agresivnost usmerenu ka drugom licu. Iako savremeno društvo indirektno podržava agresivnost kroz ratove, sukobe, politički i društveni netolerantan pristup, u ovom radu tema će biti drugi vid agresivnog ponašanja.

Kada pričamo o deci i mladima sa smetnjama u razvoju i agresivnom ponašanju, reč je najčešće o načinu komunikacije kojim nam šalju poruku da su ljuti, nemoćni, da ih nerazumemo, i time nam ukazuju na svoje nezadovoljstvo, bol ili preplavljenost senzornim nadražajima iz okoline. Iako i svi vidovi manifestacija agresivnosti iz okoline utiču i modifikuju ponašanje pojedinca po modelu, najčešće za agresivno ponašanje postoje preduslovi koji su povezani sa frustracijom i nadražajima.

Najčešći uzroci agresije mogu biti problemi u komunikaciji tj . frustracija koja nastaje jer nisu u mogućnosti da iskažu svoje potrebe i osećanja. Za decu i mlade sa smetnjama u razvoju senzorni nadražaji poput jake svetlosti, buke, gužve, blizina drugih ljudi mogu izazvati agresiju kao odbrambeni mehanizam za nadražaje koje su kod njih izraženi zbog njihove hipersenzitivnosti. Usled raznih medicinskih faktora kao što su npr, bol, zubobolja, temperatura, stomachne tegobe i nemogućnosti da opišu svoje stanje i tegobe može doći do manifestacija agresivnog ponašanja. Deca sa smetnjama u razvoju (posebno iz spektra autizma) teško podnose promene u rutini, što izaziva strah i gubitak kontrole. Osećaj bespomoćnosti ili nedostatak veština za rešavanje konflikata često vodi do agresivnih ispada. Zato je naš zadatak da utvrdimo odakle dolazi potreba da se agresijom komunicira i šta nam dete ili mladi sa smetnjama u razvoju poručuju kada se na taj način ponašaju (Macanović, 2020).

Nekad su agresivni ispadi situacionog karaktera i tad je potrebno utvrditi šta je to što je tu osobu izbacilo iz ravnoteže. Najviše informacija imaju članovi porodice i osobe iz škole ili dnevnog boravka koje dosta vremena provode sa osobom sa smetnjama u razvoju. Ukoliko se agresivno ponašanje manifestuje sa većim brojem ponavljanja, neophodno je preduzeti sve potrebne postupke ispitivanja, dijagnostike i na osnovu dobijenih nalaza dati predlog tretmana koji treba sprovesti. U ovim postupcima učestvuje multidisciplinarni tim koji čine defektolog, psiholog, lekar, socijalni radnik. Članovi tima zavise i od mesta gde se agresivno ponašanje manifestovalo kao i od toga koje stručne ljude ima ta mikrosredina. Kod nekih težih oblika agresivnosti uključuje se i Centar za socijalni rad kao ustanova koja može izreći mere za dobrobit korisnika i okoline. U procenu je potrebno uključiti lekara psihijatra kako bi utvrdio dali je potrebno uzimanje farmakoterapije. U savremenoj praksi sve više se koristi senzorne integracije i intenziviranje pokreta i kretanja što često zahteva uključivanje terapeuta, reedukatora psihomotorike kao i profesore fizičke kulture koji kroz tretman utiču na

smirivanje napetosti, nelagode i frustracije. Cilj tretmana je uvek da se osoba koja je imala agresivno ponašanje umiri i nauči alternativnim načinima komunikacije koji su socijalno prihvatljivi.

Agresija kao cilj i svrha

Agresivno ponašanje kod dece i mladih sa smetnjama u razvoju nije nepoznata pojava. Kroz praksu koja je više od 25 godina i podrazumeva intenzivan rad sa osobama sa smetnjama u razvoju na polju samostalnosti i inkluzije skoro da nije bilo osobe koja u nekom trenutku nije ispoljila neki vid agresije. Situaciona agresija koja se samo nekad pojavi, i dugo nakon toga nema nikakve manifestacije nije značajna za tretman. Situacionu agresiju treba analizirati i utvrditi koji su uzroci koji su doveli do nje. Agresivno ponašanje kod dece i mladih sa smetnjama u razvoju predstavlja čest i kompleksan problem koji uključuje fizičku agresiju, verbalne ispade i samopovređivanje (Matson et al., 2008). Ova ponašanja su posebno izražena kod dece sa poremećajima iz spektra autizma i intelektualnim teškoćama, a često su povezana sa komunikacionim deficitima i poteškoćama u regulaciji emocija.

Agresivno ponašanje i samopovređivanje javljaju se kod značajnog procenta osoba sa intelektualnim smetnjama i mogu imati dugotrajan tok ukoliko se ne tretiraju adekvatno (McClintock et al., 2003). Agresivni obrasci ponašanja razvijaju se veoma rano i mogu postati stabilni bez pravovremene intervencije (Tremblay, 2010). Problematična ponašanja, uključujući agresiju, posebno učestala kod dece i mladih sa autizmom i zahtevaju bihejvioralne intervencije (Matson et al., 2008). Jasno je da nam deca i mladi koji ispoljavaju ovu vrstu ponašanja poručuju da nešto nije u redu. Naš zadatak je da otkrijemo šta i da im ponudimo zamensko i alternativno ponašanje koje je prihvatljivo.

Učešće roditelja u rešavanju problema

Roditelji su važni akteri u rešavanju rizičnih ponašanja dece i mladih sa smetnjama u razvoju. To je i razlog što ih pozivamo na partnerstvo i aktivno učešće. Stručni tim predlaže različite planove podrške, a roditelj je taj koji treba da da što više informacija o uticaju različitih intervencija na ponašanje deteta. U našem iskustvu najbolje rezultate imamo sa decom i mladima sa smetnjama čiji roditelji imaju kapaciteta da realno sagledaju izazove, nude i predlažu rešenja, prate proces i daju povratne informacije o promenama.

Vrste agresivnog ponašanja sa kojima se srećemo

Izlivi besa (Temper tantrum)

Izlivi besa predstavljaju najčešći oblik izmenjenog ponašanja kod male dece. U pitanju je izliv besa kao emotivni i fizički odgovor na frustraciju. Iako se često klasifikuje kao afektivni poremećaj, zapravo se tumači kao normalno ponašanje u određenoj fazi razvoja kod deteta. Sigmund Frojd, osnivač psihoanalize, prema izvorima psihoanalitičke teorije je temper tantrume definisao kao nesvesnu potrebu za kaznom koja je izazvana osećajem krivice zbog nemogućnosti ostvarivanja željene reakcije. Temper tantrum nije posledica lošeg vaspitanja, već bioloških faktora. Dakle, neka deca imaju genetsku predispoziciju za ispoljavanjem ovog ponašanja. U većini slučajeva izlivi besa su samo razvojna faza kroz koju dete prolazi, jer ne može drugačije da izrazi emocije koje su ga preplavile. Okidači za ovu pojavu su uzroci iz spoljne sredine, najčešće se javlja usled nezadovoljenih osnovnih potreba ili usled dosade. Manifestuje se kao emocionalna eksplozija, prepoznaju se po vrištanju, plakanu i udaranju o pod. Ove simptome prati prkos, ljutnja, tvrdoglavost i otpor. Karakteristično je da napad besa ne prestaje kada je cilj postignut, već može da traje više sati i da se ponavlja više puta u toku dana (Macanović, 2020).

Agresivnost usmerena na druge

Svako od nas se rađa sa agresivnim potencijalom koji se oblikuje tokom odrastanja i u međuljudskim odnosima. Zapravo, kroz odrastanje mi usvajamo socijalne norme na osnovu kojih učimo socijalno dozvoljene oblike ponašanja. Agresivnost je prouzrokovana unutrašnjim ili spoljašnjim faktorima koji kod osobe stvaraju unutrašnji nemir koji bi trebalo da se kanališe. Intenzitet agresivnog ponašanja može biti različit, od ispoljavanja nervoze i unutrašnjeg nemira, preko povređivanja drugih ljudi i lomljenja materijalnih stvari do nekontrolisanog agresivnog ponašanja koje je jakog intenziteta. Agresivno ponašanje može biti i vid naučenog ponašanja, kako kroz porodičnu dinamiku, tako i kroz medijske aktivnosti koje se plasiraju kao „junaštvo“ i moć. Posebno je društveno poželjno na visokim društvenim pozicijama, što negativno utiče na svest dece o njegovim negativnim posledicama.

Samopovređivanje

Samopovređivanje je namerno ponašanje koje se smatra štetnim i odnosi se na povređivanje sopstvenog tkiva kože. Najčešći oblik samopovređivanja je korišćenjem oštrog predmeta, grebanje, udaranje ili spaljivanje sopstvenog tela. Motivi za samopovređivanje su različiti. Može se koristiti kao mehanizam za suočavanje kako bi privremeno olakšali intenzivna osećanja poput anksioznosti, depresije, straha ili osećaja neuspeha. Često je povezano i sa istorijom nekih trauma. Postoji niz metoda koje se koriste za tretman i koje se koncentrišu ili na tretman uzroka ili na tretman ponašanja. Takođe, često su uspešne metode koje se fokusiraju na radno-okupacione aktivnosti. Zanimljivo je da je samopovređivanje prisutno i kod životinja u zatočeništvu, poput ptica i majmuna. Ne može se sa sigurnošću reći zbog čega se osoba samopovređuje, jer su uzroci uvek vrlo individualni. Najčešće se odnose na pokušaje regulacije negativnih emocija, tako da svoju emocionalnu bol pretvore i u fizičku i onda osećaju olakšanje (jer fizičku bol mogu da kontrolišu). To nam ukazuje da je samopovređivanje povezano sa međuljudskim teškoćama, neprijatnim osećanjima i mislima, neraspoloženjem, strepnjom, napetošću, koji se događaju pre čina samopovređivanja. Ponekad ovo ponašanje predstavlja i vid samokažnjavanja, odnosno ljutnje usmerene ka sebi.

Destrukcija

Destrukcija je u bliskoj vezi sa agresivnošću, zapravo predstavlja vid agresivnog ponašanja koje je usmereno ka materijalnim stvarima; bacanje stvari, lomljenje, razbijanje nameštaja, kidanje stvari. Uzroci se najčešće odnose na osujećenje neke potrebe, usled čega osoba ima potrebu da razbije nešto što dovodi do nekog vida katarze (Rojević, Mirković, Rojević, Zlatković, 2024).

Tretman i pristup osobama koje ispoljavaju agresivnost

Kroz dugogodišnje iskustvo i rad sa decom i mladima sa smetnjama u razvoju došli smo do uvida da je aktivnost najbolji način za suzbijanje agresivnog ponašanja. U saradnji sa stručnim timom koji je sastavljen od stručnjaka različitih profila svi daju preporuku da se uključe u aktivnosti koje imaju cilj i svrhu i koje omogućuju da kroz fokus i usmerenje pažnje na ponudjenu aktivnost dete ili mlada osoba sa smetnjama u razvoju odustaje od ponašanja koje je ispoljavalo i prihvata novi model kojim se prazni velika količina nagomilane negativne energije.

Uticaj aktivnosti na agresivno ponašanje

Prema Lang R. i saradnicima fizička aktivnost ima značajnu ulogu u smanjenju i kontroli agresivnog ponašanjakod dece sa smetnjama u razvoju. Istraživanja pokazuju da može doprineti smanjenju problematičnih oblika ponašanja, uključujući agresiju i stereotipije, naročito kod dece sa poremećajima iz spektra autizma. (Lang et al., 2010). Takođe, vežbanje pozitivno utiče na opšte

ponašanje i socijalno funkcionisanje. Uticaj fizičke aktivnosti ogleda se u više međusobno povezanih aspekata. Pre svega, kretanje omogućava oslobađanje nagomilane energije i napetosti, čime se smanjuje verovatnoća impulsivnih i agresivnih reakcija. Deca koja imaju teškoće u regulaciji emocija često kroz fizičku aktivnost lakše postižu stanje smirenosti i stabilnosti. Pored toga, aktivnosti doprinose boljoj regulaciji pažnje i ponašanja. Kada je dete uključeno u jasno strukturisanu i smisleno organizovanu aktivnost, smanjuje se prostor za frustraciju i nepoželjne reakcije. Redovno vežbanje može doprineti i smanjenju anksioznosti, kao i poboljšanju raspoloženja, što dodatno utiče na redukciju agresivnog ponašanja. Značajan efekat fizičke aktivnosti odnosi se i na razvoj socijalnih veština. Kroz zajedničke aktivnosti i igru, deca uče da čekaju red, sarađuju, poštuju pravila i komuniciraju na prihvatljiv način, čime se smanjuje potreba za agresivnim ispoljavanjem potreba i emocija. Posebno je važno istaći ulogu aktivnosti koje uključuju finu i grubu motoriku. Vežbe grube motorike doprinose boljoj kontroli tela i smanjenju motoričke napetosti, dok vežbe fine motorike podstiču razvoj preciznosti, koncentracije i strpljenja. Zajedno, ove aktivnosti utiču na razvoj samoregulacije i bolju kontrolu impulsa, što je od velikog značaja kod dece sa razvojnim smetnjama. Redovna fizička aktivnost doprinosi uspostavljanju rutine i strukture u svakodnevnom životu deteta. Predvidivost i jasno organizovane aktivnosti mogu smanjiti nesigurnost i stres, koji su često okidači agresivnog ponašanja. Na taj način, fizička aktivnost ne deluje samo na ponašanje u trenutku izvođenja, već ima i dugoročan pozitivan efekat na emocionalnu stabilnost deteta.

Sowa & Meulenbroek navode da fizičko vežbanje ima pozitivan efekat na ponašanje i socijalno funkcionisanje dece sa poremećajima iz spektra autizma (Sowa, Meulenbroek, 2012). Prema Ferreira i saradnicima, redovna fizička aktivnost doprinosi smanjenju različitih oblika problematičnog ponašanja kod dece sa razvojnim smetnjama (Ferreira et al., 2019). Matson ističe da su agresivna i druga problematična ponašanja česta kod dece sa autizmom, ali da se mogu ublažiti kroz adekvatne intervencije i aktivnosti (Matson et al., 2008). Prema McClintock i saradnicima, problematična ponašanja, uključujući agresiju, imaju visoku učestalost kod osoba sa intelektualnim smetnjama i zahtevaju kontinuiran rad i podršku (McClintock et al., 2003).

Primeri vežbi koje koristimo za suzbijanje agresivnosti:

1. Poligon prepreka

Dete prolazi kroz jednostavan poligon: preskakanje prepreka, provlačenje ispod stola, penjanje na strunjaču, postavljanje čunjeva koje treba zaobići. Ove vežbe imaju efekat koji utiče na: smanjuje napetost, pomažu da se utroši višak energije, poboljšavaju samokontrolu.

2. Trčanje sa zaustavljanjem (stop-go igra)

Dete trči na znak „start“, a zatim se zaustavlja kada čuje reč „stop“. Ove vežbe imaju efekat da poboljšaju pažnju i utiču na razvoj i kontrolu impulsa.

3. Bacanje i hvatanje lopte-dodavanje lopte sa odraslim ili drugim detetom

Ove vežbe imaju efekat i utiču na razvoj koordinacije, socijalnu interakciju, smanjuje frustraciju i poboljšavaju fokus.

4. Skakanje-Skakanje u mestu, iz obruča u obruč ili preko linije.

Ove vežbe pomažu u oslobađanju napetosti i regulaciji ponašanja.

5. Vežbe ravnoteže-Hodanje po liniji ili stajanje na jednoj nozi.

Ove vežbe imaju uticaj na poboljšanje fokusa i smanjuju impulsivnost.

6. Nizanje perli-Dete niže perle na konac ili kanap.

Ove vežbe razvijaju strpljenje i koncentraciju.

7. Rad sa plastelinom-Gnječenje, valjanje i oblikovanje različitih oblika.

Ove vežbe smanjuju napetost i imaju smirujući efekat.

8. Seckanje makazama-Sečenje papira po liniji ili slobodno.

Ova vežba razvija kontrolu pokreta i pažnju.

9. Slaganje kockica ili puzzli-Pravljenje kula ili slaganje slagalica.

Kroz ove vežbe podstiče se organizacija i smanjuje frustraciju.

10. Bojenje i crtanje-bojenje unutar linija ili slobodno crtanje.

Ove vežbe pomažu u izražavanju emocija i smirivanju.

Nekada vežbe za suzbijanje agresivnosti budu najjednostavnije vežbe iz svakodnevnog života koje su korisniku predstavljene na zanimljiv način. Značajnu ulogu imaju i igre u kojima učimo decu i mlade kroz improvizovane životne situacije. Pozivanje dece da kroz igru uloga odigraju šta ih uznemirava, čemu se raduju i šta ih smiruje možemo doći do novih uvoda koji nam mogu pomoći u daljem radu (Rojević, Mirković, Rojević, Zlatković, 2024).

Reagovanje na ispoljavanje agresije

Kada dođe do ispada, cilj je bezbednost i smirivanje, a ne kažnjavanje i dodatno povećanje frustracije. Ostanite smireni. Vaša panika ili vikanje samo će dodatno uznemiriti dete. Govorite tiho i kratkim rečenicama. Pokušajte da dete u vama vidi stabilnost. Osigurajte bezbednost. Uklonite opasne predmete ili sklonite drugu decu iz okruženja. Jasno imenujte ponašanje. Bez predavanja, kratko recite: „Neću dozvoliti da udaraš, to boli“. Tehnika pauze (Time-out). Možete detetu omogućiti pauzu na mirnom mestu, obično jedan minut za svaku godinu starosti. Ne kažnjavajte dete fizički. Batine uče dete da je agresija legitiman način rešavanja problema. Dugoročne strategije podrške je neophodan korak. Za trajne promene neophodan je sistemski pristup. Funkcionalna analiza ponašanja (ABA). Identifikovanje šta se dešava neposredno pre i posle ispada kako bi se otkrila njegova „funkcija“ (npr. izbegavanje zadatka ili traženje pažnje). Učenje alternativnog ponašanja je neophodno. Umesto udaranja, učite dete da koristi sličicu, znak ili reč da kaže „stop“ ili „boli me“. Prilagođavanje okruženja je jedan od faktora koji može da smanji pojavu agresivnog ponašanja. Smanjite buku ili previše vizuelnih informacija u prostoru gde dete boravi. Doslednost i nagrađivanje kao mere mogu uticati na promenu ponašanja. Pohvalite i nagradite svako pozitivno ponašanje i smireno rešavanje problema.

Stručnjaci smatraju da je za dobre i dugoročne rezultate neophodna saradnja sa porodicom jer je u nekim situacijama neophodno preduzeti mere za suzbijanje te vrste ponašanja uz poštovanje prava i integriteta deteta. Nikao nismo izostaviti i vršnjačku grupu koja može biti uzrok, a i motiv da se ponašanje promeni.

Kod osoba sa smetnjama u razvoju veliku ulogu igra upotreba pozitivne bihevioralne podrške. One podstiču željena ponašanja kod osobe, jačaju samopouzdanje i osećaj lične odgovornosti, kao i svest o tome šta se očekuje od same osobe. To umanjuje anksioznost i reakcije koje vode agresivnom ili destruktivnom ponašanju.

Strategije koje pomažu:

- Proslavljanje svih uspeha i osnaživanje veština,
- davanje pozitivnih komentara i pohvala;
- Poštovati i slušati korisnika;
- Poštovati korisnikove brige i emocije;
- Pružiti korisniku jasna očekivanja;
- Pripremiti korisnika za uspeh;
- Ignorirati problematično ponašanje;
- Davanje naizmeničnih naloga – prvo nešto zabavno, motivišuće, a zatim nešto teže;
- Pružati izbor, ali unutar određenih kriterijuma;

- Obezbediti adekvatan odmor;
- Podsticati boravak na bezbednom i mirnom mestu;
- Utvrditi sistem nagrađivanja;
- Dopustiti da postoji vreme i mesto gde korisnik može raditi sve što poželi;
- Nagraditi samokontrolu korisnika;
- Koristiti pozitivan i proaktivan jezik (Rojević, Mirković, Rojević, Zlatković, 2024).

Diskusija

Iako su u ovom radu data samo neka od polaznih osnova i predloga kako pristupiti rešavanju problema agresivnosti neophodno je na agresivnost gledati i iz drugog ugla. Vršnjačka grupa jedan je od osnovnih agensa socijalizacije i stoga ima veliki značaj u procesu odrastanja svakog pojedinca. U vršnjačkoj grupi osoba zadovoljava potrebu za pripadnošću i socijalne potrebe, zapravo vršnjačka grupa je dobro mesto za usvajanje socijalnih normi. Ukoliko se izmenjeno ponašanje ispoljava unutar grupe, članovi mogu da reaguju odbacivanjem ili uznemirenošću. Takođe, izmenjeno ponašanje na određene članove grupe može uticati kao negativan model ponašanja. Ukoliko su članovi vršnjačke grupe osobe koje imaju poteškoće u razvoju, usled izmenjenog ponašanja jednog korisnika i ostali se mogu uznemiriti i onda doživljavaju tu osobu kao pretnju. Različiti oblici izmenjenog ponašanja se od strane većine ljudi doživljavaju kao nepoželjna, kao ponašanja koja odstupaju od pravila ponašanja u jednom društvu. Zato društvena zajednica često formira određenu podozrivost i etiketira ove osobe kao društveno opasne. Osobe na važnim društvenim pozicijama često imaju moć da pozitivno utiču na izmenjena ponašanja korisnika, budući da su osobe od autoriteta koje dosledno sprovode postupke. Obično se govori o tome na koji način dete reaguje na autoritet odraslih, ali manje se pominje reakcija osoba od autoriteta na izmenjeno ili neadekvatno ponašanje korisnika. Odnos i osećanja osobe koja je autoritet mogu biti distancirana i hladna prema korisniku, sa predrasudama, kao i saosećajna i empatična, sa željom da im pomognu da prevaziđu teškoće.

Postoji značajna međuuslovljenost izmenjenog ponašanja i odbačenosti od strane zajednice. Takođe, neretke su situacije i da zajednica postaje agresivna (najčešće verbalno i latentno) prema osobama koje ispoljavaju neki oblik izmenjenog ponašanja. Pojedina istraživanja ukazuju da vršnjaci tipične populacije će pre ispoljavati određeno agresivno ponašanje prema osobi sa smetnjama ukoliko ona sama ima neko upadljivo ponašanje (a tu spadaju i svi oblici izmenjenog ponašanja). Uticaj izmenjenog ponašanja na odrasle osobe može biti različit, ali se najčešće ispoljava kroz neku formu odbacivanja, stigmatizacije ili potvrđivanja nekih svojih predrasuda.

Postoje različite klasifikacije agresivnog ponašanja, pri kojima se uzimaju u obzir različiti aspekti kao i posledice agresivnosti. Agresivnost je multifaktorski fenomen koji ima više determinanti i služi različitim ciljevima. Prema instinktivističkoj teoriji agresivno ponašanje predstavlja urođeni potencijal u ljudskom ponašanju, dok prema frustracionoj teoriji frustracija je ta koja dovodi do agresivnog ponašanja, odnosno frustracija materijalizuje agresivni nagon. Teorija socijalnog učenja govori o tome da je neprijatno pređašnje iskustvo, odnosno socijalno naučeni modeli ponašanja dovode do emotivne uzbuđenosti koje se manifestuje u povlačenju, agresivnom ponašanju ili konstruktivnom rešavanju problema. Istraživanja su pokazala da je najučestaliji oblici ispoljavanja agresivnog ponašanja kod osoba sa intelektualnim teškoćama manifestuju kroz negativizam, tantrume, uznemirenost, bežanje, hiperaktivno ponašanje, skidanje odeće, agresivno, autoagresivno i destruktivno ponašanje. Samopovređivanje se češće javlja kod osoba sa težim stepenom intelektualne ometenosti, nižim stepenom socijalnih veština i veština samoposluživanja, kod korisnika koji su slabije pokretni, sa učestalim pokretima i slabijim komunikacijskim veštinama. Iako je malo studija o agresivnom

ponašanju kod osoba sa mentalnim smetnjama, podaci ukazuju na to da agresivno ponašanje ima primarno socijalnu komponentu – izbegavanje, privlačenje pažnje i slično.

Zaključno razmatranje

Ne postoji univerzalan tretman korisnika koji ispoljavaju agresivno ponašanje. Nijedan pristup izolovano ne može obuhvatiti različite faktore koji utiču na manifestaciju ovog ponašanja, te se bira ona vrsta intervencije koja odgovara kontrolisanim uslovima čiji se uticaj odražava na ponašanje osobe i na varijacije u manifestovanju učestalosti i intenzitetu izmenjenog ponašanja. Agresivno ponašanje ukoliko se ne tretira postaje širi problem koji može dovesti do nesagledivih posledica, zato je i neophodno sve manifestacije ovog problema tretirati od najranijeg uzrasta.

Literatura

1. Aggression. (n.d.). The Merriam-Webster.Com Dictionary. Retrieved April 5, 2022, from Na sajtu: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/aggression>. Očitano: 10.04.2026.
2. Ferreira, J.P, Ghiarone, T., Rego Cabral Júnior, C., Furtado G.E., , Moreira Carvalho, H., Machado-Rodrigues, A., Andrade Toscanoet, C.V. (2019). Effects of physical exercise interventions on stereotyped and challenging behaviors in autism spectrum disorder: a systematic review. J Autism Dev Disord. 2019. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31615098/>. Očitano: 05.04.2026.
3. Frojd, S. (1988). Nelagodnost u kulturi, (Das Unbehagen in der Kultur), Beograd: Rad.
4. Lang, R., Regeister, A., Lauderdale, S., Ashbaugh, K. & Haring, A. (2010). Treatment of anxiety in autism spectrum disorders using cognitive behaviour therapy: A systematic review. Na sajtu: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1750946710000073>. Očitano: 10.04.2026.
5. Lang, R., Koegel, L.K, Ashbaugh K, Regeister, A, Ence, W, Smith, W. (2010). Physical exercise and individuals with autism spectrum disorders: A systematic review. Res Autism Spectr Disord. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21522794/>. Očitano: 10.04.2026.
6. Macanović, N. (2020). Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata. Banja Luka: Centar modernih znanja.
7. Matson, J.L, Nebel-Schwalm, M. (2008). Assessing challenging behaviors in children with autism spectrum disorders: A review. Res Dev Disabil. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18612889/>. Očitano: 04.04.2026.
8. McClintock, K, Hall, S, Oliver,,C. (2003). Risk markers associated with challenging behaviours in people with intellectual disabilities: a systematic review. J Intellect Disabil Res.2003. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15208735/>. Očitano: 20.03.2026.
9. Rojević, G., Mirković, S., Rojević, I. i Zlatković, A. (2024). Akreditovani program obuke za stručne radnike; Uticaj izmenjenih ponašanja djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom na okolinu i autoritet. Zavod za socijalnu i dječju zaštitu Crne Gore.
10. Sowa M, & Meulenbroek R. (2012). Effects of physical exercise on autism spectrum disorders: a meta-analysis. Res Autism Spectr Disord. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20576694/>. Očitano: 15.04.2026.
11. Sowa, M., Meulenbroek, R. (2012). Effects of physical exercise on autism spectrum disorders: a meta-analysis. Res Autism Spectr Disord. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20576694/>. Očitano: 02.04.2026.
10. Trebješanić, Ž. (2011). „Šta Freud zaista nije rekao“. Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju.
12. Tremblay, R. E. (2010). Developmental origins of disruptive behaviour problems: the ‘original sin’ hypothesis, epigenetics and their consequences for prevention. J Child Psychol Psychiatry. Na sajtu: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15231972/>. Očitano: 12.04.2026.

AGGRESSIVE BEHAVIOR AS A TYPE OF RISK BEHAVIOR OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES

***Ivana Rojević – special educator,
Humanitarian organization Child's Heart***

***Nevena Nikolić – special educator,
Humanitarian organization Child's heart***

Abstract: Aggressive behavior in children and youth with developmental disabilities represents a serious barrier to social inclusion, necessitating a complex and structured therapeutic response. The focus of this paper is on evaluating contemporary treatment methods and the importance of a multidisciplinary approach in transforming challenging behaviors into functional forms of communication. The core premise of the study is that aggression is not an isolated symptom but a multifactorial phenomenon requiring coordinated intervention from experts across various fields—special educators (defectologists), psychologists, psychiatrists, pedagogues, and social workers. The paper provides a detailed analysis of strategies and methods derived from long-term practical experience, which focus on environmental modification and the teaching of replacement skills. Particular attention is given to Functional Communication Training (FCT), which enables children and youth to express their needs in a socially acceptable manner, thereby directly reducing frustration levels and the frequency of aggressive outbursts. The multidisciplinary framework further emphasizes the role of sensory integration, intensified physical activity and movement, and pharmacotherapy—the latter being viewed exclusively as a support to behavioral interventions rather than a primary solution. A key section of the paper addresses the partnership with the family, recognizing parents as equal members of the therapeutic team. Through parental education and the development of individualized support plans, the implementation of achieved results is ensured within the natural environment. Concluding remarks indicate that effective treatment involves more than just the reduction of undesirable behavior; it requires a holistic approach that improves the individual's quality of life by offering alternatives and opportunities tailored to their preferences through learning. Implementing this multidisciplinary model within the social and health care systems is a priority for creating a safe and supportive social context for persons with developmental disabilities.

Keywords: aggressive behavior, multidisciplinary approach, inclusion, functional communication

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске

343.91-053.6(082)

159.922.8(082)

**МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Друштвене
девијације" (11 ; 2026 ; Бања Лука)**

Djeca u riziku i sukobu sa zakonom : zbornik radova /
Jedanaesta međunarodna naučna konferencija "Društvene
devijacije", Banja Luka 2026. godine = Children at risk and
in conflict with the law / XI International scientific
conference "Social deviations" ; [glavni i odgovorni urednik
Nebojša Macanović ; urednici Jagoda Petrović, Vera
Petović]. - Banja Luka : Centar modernih znanja, 2026
(Banja Luka : Markos). - 775 стр. : граф. прикази, табеле ;
30 cm. - (Zbornik radova, ISSN 2566-3224)

Радови на више језика. - Текст ћир. и лат. - Тираж 200. -
Стр. 9: Predgovor / urednici. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-073-9-3

COBISS.RS-ID 144359425

